ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. DİZİ - Sa. 16 d2c

DÜNYA TARİHİ

OSMANLI TARİHİ

VI. Cilt, 5. Baskı

XVIII. YÜZYIL

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

Türk Tarihi Kurumu Üyesi

Metin dışında 32 resim vardır.

ISBN 975-6945-11-7
ISBN 975-6945-17-6

İÇİNDEKİLER

YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNE TÂBİ HÜKÜMETLER 1-130

Kırım Hanlığı 1-37

II. Devletgiray (birinci defa) 1. — Hacı Selimgirey (dörnüncü defa) 3. — III. Gazigiray 4. — Kaplangiray (birinci defa) 5. — II. Devletgiray (ikinci defa) 6. — Kaplangiray (ikinci defa) 8. — Kara Devletgiray 8. — III. Saadetgiray 10. — Mengligiray (birinci defa) 11. — Kaplangiray (üçüncü defa) 15. — II. Fethigiray 17. — II. Mangligiray (ikinci defa) 18. — II. Selâmetgiray 19. — II. Selimgiray 20. — Arslangiray (birinci defa) 21. — Halimgiray 22. — Kırımgiray (birinci defa) 25. — III. Selimgiray (birinci defa) 26. — Arslangiray (ikinci defa) 26. — Maksudgiray (birinci defa) 27. — Kırımgiray (ikinci defa) 27. — III. Devletgiray 28. — II. Kaplangiray 29. — III. Selimgiray (ikinci defa) 30. — Maksudgiray (ikinci defa) 31. — Sahibgiray 32. — III. Devletgiray (ikinci defa) 33. — Şahingiray 34. — III. Selimgiray (üçüncü defa) 34. — Şahingiray 35. — Bahadırgiray 35. — Şahingiray 36. —

XVIII. asırdaki Mekke-i Mükerreme Emîrleri 38-41

XVIII. asırda Eflâk Voyvodaları 41-60

Bir icmal 41. — Kostantin Brankovano 42. — İstefan Kantakuzen 45. — Nikola Mavrokordato 47. — İskerletzâde Yanâki 48. — Nikola Mavrokordato (ikinci defa) 49. — Kostantin Mavrokordato (birinci defa) 50. — Mihail Rakoviça 50. — Kostantin Mavrokordato (ikinci defa) 51. — İskerletzâde Ligor 51. — Kostantin Mavrokordato (üçüncü defa) 52. — Mihail Rakoviça (ikinci drfa) 52. — Kostantin Mavrokordato (dördüncü defa) 53. — İskerletzâde Ligor (ikinci defa) 53. — Mati Gika 54. — Kostantin Rakoviça 54. — Kostantin Mavrokordato (beşinci defa) 55. — İskerletzâde Gika 55. — Kostantin Mavrokordato (altıncı defa) 55. — Kostantin Rakoviça (ikinci defa) 56. — Stefan Rakoviça 56. — İskerlet Gika (ikinci defa) 56. — Aleksander Gika 56. — İskerletzâde Greguvar (Ligor) 57. — Manol (Manolaki) Voyvoda 57. — Aleksandır İpsilanti 57. — Nikolaki Bey (Karacazâde) 58. — Mihail Suçu (Dragozâde Mihalaki Bey) 58. — Nikola Mavroyani 58. — Mihail Suçu (ikinci defa). 60.

XVIII. asırda Boğdan Voyvodaları 60-77

Antiyoh Kantemir 60. — Kostantin Duka 61. — Mihail Rakoviça 61. — Antiyoh Kantemir (ikinci defa) 62. — Mihail Rakoviça (ikinci defa) 62. —

İskerletzâde Nikola 63. — Dimitri Kantemir 63. — Boğdan'da Voyvoda vekili Yanaki 64. — Nikola Mavrokordato (ikinci defa) 64. — Mihail Rakoviça (üçüncü defa) 65. — Ligor Gika (İskerletzâde) 65. — Kasap Yanaki 66. — Ligor Gika (ikinci defa) 66. — Kostantin Mavrokordato 66. — Ligor Gika (üçüncü defa) 66. — Kostantin Mavrokordato (ikinci defa) 67. — Yanaki Mavrokordato 68. — Ligor Gika (dördüncü defa) 68. — Kostantin Rakoviça 69. — Mati Gika 69. — Kostantin Rakoviça (ikinci defa) 69. — İskerlet Gika (Ligor zâde) 70. — Yuvan Kalimaki 70. — Ligor Kalimaki 70. — Ligor Aleksandır Gika 71. — Kalimaki (ikinci defa) 71. — Kostantin Mavrokordato (dördüncü defa) 72. — Fasıla 72. — Ligor Aleksandır Gika 72. — Kostantin Mürüzi (İskerletzâde) 74. — Aleksandır Mavrodordato 74. — Aleksandır (İskerletzâde) 75. Aleksandır İpsilanti 75. — Manol Rozetti 76. — Aleksandır Mürüzi 77.

XVIII. asırda Eflâk ve Boğdan'ın siyasi durumu 78-116

Karlofça muahedesine kadar durum 78. — Karlofça muahedesinden sonraki durum 79.

Eflâk ve Boğdan Voyvodalıklarının mühür ve bayrakları 85.

Eflâk ve Boğdan Voyvodalarının tâyinlerinde bazı kanun ve kaidelerle teşrifata dair malûmat 86.

Tâyinin birinci safhası 89. — Tâyinin ikinci safhası 90. — Yeni Voyvoda'ya tuğ ve alem gönderilmesi 92. — Tâyini münasibetiyle yeni Voyvoda'nın saraya verdiği âidat 93. — Voyvoda'nın vazifesine gidişi 94. — İskemle ağası 95. — Voyvodalık beratı sûreti 97. — Boğdan Voyvodasının beratı sureti 97. — Voyvodaların müddetleri 98. — Voyvodaların kapı kethüdaları 99. — Voyvodaların hükûmetle muhabereleri 99. — Voyvodaların müslüman maiyeti 100. — Voyvoda'nın muhafaza kuvveti 100. — Voyvodaların sikkeleri 101. — Eflâk ve Boğdan'ın vergileri 101.

iktisadi cihetten Eflâk ve Boğdan'ın ehemmiyeti 103.

Voyvodalıkların varidatı 103. — Voyvodalıkların iktisadi ehemmiyetleri 106. — Eflâk ve Boğdan'a âid bazı resimler 109.

Voyvodalık divanları 111.

Osmanlı tarih ve vesikaları arasında Eflâk ve Boğdan'a bazı vazife sahipleri 112-115.

Baş lugofet 112. — Dvornik 112. — Ispatar 112. — Hatman 112. — Vestiyar 113. — Divan efendisi 113. — Drabas ağası 114. — Postelnik 114.

—Gramatikos 114. — Komiso 114. — Portarbaşı 115. — İstolnik 115. — İstonik 115. — Kopar ve Behranik 115. — Kamaraşi 115. — Vamoş veya Vamos 115. — İspiravnik 115. — Boyar 115.

XVIII. asırda Dubrovnik (Raguza) cumhuriyeti ile münasebat 116-120

Dubrovnik elçilerinin sadr-ı âzam tarafından kabulleri 118. — Dubrovnik elçilerinin pâdişah tarafından kabulleri 118.

Erdel kıralı ilân edilmiş olan Rakoçioğlu ile münasebat 120-125

Kafkasya'daki Gürcü ve Dağıstan hanlıkları 125-130

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA İSLÂM DEVLETLERİYLE OLAN MÜNASEBAT 131-168

Osmanlı - İran münasebatı 131-134

Osmanlı - Afgan münasebetleri 134-138

XVIII asırda Osmanlı devletinin Asya ve Afrika devletleriyle münasebâtı 138-147

Buhara hanlığıyla münasebat 147-149

Türkistan ve Kazank hanlariyle münasebat 149-150

XVIII. asırda Hinsdistan'daki İslâm devletleriyle olan münasebat 150-156

Hindistan'da Melibar (Malabar) Sultanları ile münasebat 156-158

Hindistan'da Maysor (Misor) sultanı ile münasebat 158-165

Tipu Sultan 159.

XVIII. asırda Osmanlı - Fas münasebetleri 165-168

YİRMİALTINCI BÖLÜM

XVIII. ASIRDA AVRUPA DEVLETLERİYLE OLAN MÜNASEBETLER 169-246

Osmanlı - Venevik münasebatı 169-171

Osmanlı - Ceneviz münasebetleri 171-172

Osmanlı - Toskana münasebetleri 172-174

XVIII. asırda Osmanlı - Rus münasebetleri 174-188

Çar'ın Karadeniz'e çıkma emeli 175. — Rum patrikhanesi ile temas 175. — Petro'nun Azak denizinde donanma yapması 176. — İsveç - Rus harbi esnasındaki durum 178. — Osmanlı - Rus harbi 179. — Prut muahedesinin tadilleri 180. — Yeni ihtilâflar 180. — İran vaziyeti dolayısiyle olan ihtilâf 182. — Lehistan kıralhğı dolayısiyle olan ihtilâf 183. — Osmanlılara karşı Rus - Avusturya ittifakı 183. — Karadeniz'in Türkiye İç denizi olmaktan çıkışı 186. — Onsekizinci asırdaki Rus hükümdar ailesi.

XVIII. asırda Osmanlı - Leh münasebatı 188-197

XVIII. asırda Osmanlı - Avusturya (Almanya) münasebetleri 197-203

XVIII. asırda Osmanlı - Fransız münasebetleri 203-211

XVIII. asırda Osmanlı - İngiliz münasebetleri 211-216

XVIII. asırda Osmanlı - İsveç münasebetleri 216-230

İsveç kıralının memleketine dönüşü 217. — XII. Şarl'dan sonra 219. — XVII. asrın ikinci yarısiyle XVIII asırda İsveç kıralları.

Osmanlı - Felemenk münasebetleri 230-232

Osmanlı - Prusya münasebetleri 232-238

XVIII. asırda Osmanlı - Sicilyateyn münasebetleri 238-242

Osmanlı - İspanya münasebetleri 242-244

Osmanlı - Danimarka münasebetleri 244-246

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA OSMANLI EYÂLETLERİ VE GARB OCAKLARI 247-258

Eyâletlere kısa bir bakış 247-249

XVIII. asırda Garb ocakları. Cezair-i Garb ocağı 249-250

Dayılar 249. — Zaaf devri 249. — Valilikle dayılığın birleşmesi 250.

Tunus ocağı 250-251

Trablusgarb ocağı 251-252

Karamanlı ailesi 252.

XVIII. asırda Garb ocaklarının Osmanlı hükûmetine karşı durumları 253-258

Cezayir Valisi Abdi Paşa'nın serkeşliği 256.

YİRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

XVIII. ASIRDAKİ OSMANLI VEZİR-İ ÂZAMLARI 259-454

Mustafa Paşa (Daltaban) 259. — Ramî Mehmed Paşa 263. — Ahmed Paşa (Kavanoz, Sührablı) 271. — Hasan Paşa (Moralı-Enişte) 273. — Ahmed Paşa (Kalaylıkoz) 276. — Mehmed Paşa (Baltacı-Pakçe müzezzin) 280. — Ali Paşa (Çorlulu) 286. — Numan Paşa (Köprülüzâde) 291. — Baltacı Mehmed Paşa (ikinci defa) 295. — Yusuf Paşa (Gürcü) 295. — Süleyman Paşa (Silâhdar) 296. — İbrahim paşa (Hoca) 298. — Ali paşa (Damad, şehid) 300. — Halil paşa 306. — Mehmed paşa (Tevkii) 308. — İbrahim paşa (Nevşehirli-Damad) 310. — Mehmed paşa (Silâhdar) 316. — İbrahim paşa (Kabakulak) 318. — Osman paşa (Topal) 321. — Ali paşa (Hekimoğlu) 325. — İsmail paşa 339. — Seyyid Mehmed paşa (Silâhdar) 341. — Abdullah paşa (Muhsinzâde) 343. — Yeğen Mehmed paşa 347. — İvaz Mehmed paşa (Hacı) 350. — Ahmed paşa (Şehla-Hacı) 354. — Hekimoğlu Ali paşa (ikinci defa) 360. — Seyyid Hasan paşa 360. — Mehmed paşa (Tiryaki-Hacı) 363. — Seyyid Abdullah paşa 367. — Mehmed Emin paşa (Divittar) 370. — Bâhir Mustafa paşa (Kösc) 372. — Hekimoğlu Ali paşa (üçüncü defa) 378. — Nâili Abdullah paşa 378. — Ali paşa (Bıyıklı-Silâhdar) 381. — Said Mehmed paşa (Yirmisekiz Çelebizâde) 382. — Bâhir Mustafa paşa (ikinci defa) 385. — Ragıb Mehmed paşa (Koca Ragıb paşa) 385. — Hâmid Hamza paşa 397. — Bâhir Mustafa paşa (üçüncü defa) 399. — Mehmed paşa (Muhsinzâde) 399. — Hamza Mâhir paşa (Silâhdar) 404. — Emin Mehmed paşa (Yağlıkçızâde) 406. — Ali paşa (Moldovancı) 409. — Halil paşa (İvaz Paşazâde) 411. — Mehmed paşa (Silâhdar) 413. — Muhsinzâde Mehmed paşa (ikinci defa) 418. — İzzet Mehmed paşa (Bolulu) 418. — Derviş Mehmed paşa 422. — Mehmed paşa (Dârendeli) 423. — Mehmed paşa (Kalafat) 425. Seyyid Mehmed paşa (Karavezir) 427. — İzzet Mehmed paşa (ikinci defa) 429. — Yeğen Seyid Mehmed paşa 430. — Halil Hâmid paşa (Ispartalı) 432. — Şahin Ali paşa (Hazinedar) 436. — Yusuf paşa (Koca) 439. — Hasan paşa (Kethüda-Cenaze) 444. — Hasan paşa (Cezayirli-Gazi) 446. — Şerif Hasan paşa (Rusçuklu) 450. — Yusuf paşa (ikinci defa) 454.

YİRMİDOKUZUNCU BÖLÜM

XVIII. ASIRDA GELEN OSMANLI ŞEYHULİSLÂMLARI 455-512

Seyyid Ali Efendi (Paşmakçızâde) 455. — Sâdık efendi (ikinci defa) 457. — Abdullah efendi (Ebezâde) 458. — Paşmakçızâde Seyyid Ali efendi (ikinci defa) 459. — Ebezâde Abdullah efendi (ikinci defa) 459. — Mehmed Ataullah efendi 459. — Mahmud efendi (Hafız-İmam) 461. — Mirza Mustafa efendi 462. — Abdurrahim efendi (Menteşzâde) 464. — İsmail efendi (Kara-Ebu İshak) 464. — Abdullah efendi (Yenişehirli) 466. — Şeyh Mehmed efendi (Mirzazâde) 467. — Abdullah efendi (Paşmakçızâde) 468. — Ebulhayr Ahmed efendi (Damadzâde) 469. — İshak efendi (Ebu İshak İsmail Efendizâde) 470. — Şeyh Seyyid Mustafa efendi 472. — Mehmed Sâhib efendi (Pirîzâde) 473. — Mehmed Emin efendi (Hayatizâde) 475. — Esseyyid Mehmed Zeynelâbidin efendi (Ak Mahmud Efendizâde) 476. — Mehmed Esad efendi (Ebu İshakzâde) 476. — Mehmed Said efendi (Kara Halilzâde) 479. — Murtaza efendi 480. — Vessaf Abdullah efendi 481. — Feyzullah efendi (Damadzâde) 484. — Mustafa efendi (Durrizâde) 484. — Feyzullah efendi (Damadzâde) (ikinci defa) 485. — Mehmed Salih efendi 485. — İsmail Âsım efendi (Küçük Çelebizâde) 486. — Veliyyüddin efendi 488. — Ahmed efendi (Karabekirzâde) 491. — Dürrizâde Mustafa efendi (ikinci defa) 491. — Veliyyüddin efendi (ikinci defa) 492. — Osman Sâhib efendi (Pirizâde) 492. — Mehmed Said efendi (Mirzazâde) 493. — Seyyid Mehmed efendi (Şerifzâde) 494. — Dürrizâde Mustafa efendi (üçüncü defa) 495. — İbrahim bey (İvaz Paşazâde) 495. — Mehmed Emin efendi (Salihzâde) 496. — Mehmed Esad efendi (Vessafzâde) 497. — Mehmed Şerif efendi (Esad Efendizâde) 498. — Seyyid İbrahim efendi (Şebin Karahisarlı) 500. — Seyyid Ataullah efendi (Dürrizâde) 501. — İvaz Paşazâde İbrahim bey (ikinci defa) 501. Ataullah Ahmed efendi (Arabzâde) 501. — Mehmed Ârif efendi (Dürrizâde) 502. — Ahmed efendi (Müftizâde) 503. — Mekkî Mehmed efendi 504. — Mehmed Kâmil efendi 506. — Esadzâde Mehmed Şerif efendi (ikinci defa) 507. — Mustafa efendi (Hamidîzâde) 507. — Yahya Tevfik efendi 510. — Mekkî Mehmed efendi (ikinci defa) 511. — Dürrizâde Ârif efendi (ikinci defa) 512.

OTUZUNCU BÖLÜM

XVIII. ASIRDA OSMANLILARDA FİKİR HAREKETLERİ 513-551

Matbaacılık ve safahatı 513-539

İlk matbaa ve neşriyyatı 513. — Kâğıt fabrikası 518. — Matbaanın tâtili ve tekrar açılması 519. — İlmî ve dinî eserler 522. — Dinî, hukukî ve felsefî eser yazan başlıca âlimler 522. — Tıbbî eserlerle müellif ve mütercimleri 524. — Tıbbî eser yazan veya tercüme edenler 526. — Riyaziye ve hendeseye âid bazı eser ve müellifleri 533. — Coğrafya ve fizike dair eserler 538.

XVIII. asırda edebî cereyan 541-551

Bu asrın birinci yarısında 541. — XVIII. asrın ikinci yarısı 548. — Halk şairleri 550.

OTUZBİRİNCİ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA OSMANLILARDA GÜZEL SANATLAR 553-568

Osmanlı hattatları 553. — Müzehhibler 554. — Çini sanatı 556. — Resim ve musavvir denilen ressamlar 559. — Mezar taşlarındaki resim tezyinatı 560. — Nakkaşlık 561. — Mûsiki ve musikişinaslar 562. — XVIII. Asırda Osmanlı mimarisi 566.

OTUZİKİNCİ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA OSMANLI İKTİSADİYATİ 569-576

Yerli ve yabancı mamulleri 569-576

XVIII. asırdaki belli başlı Osmanlı emtiası 571. — İpekli kumaş tezgâhları 472.

OTUZÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA İŞLEMİŞ OLAN MÂDEN VE BARUTHANELER GÜMRÜK İLE KONSOLOSLUKLAR 577-582

Mâdenler 577. — Baruthaneler 579. — Gümrükler 580. — Ecnebi konsolosluklar 581.

OTUZDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA AVRUPA'DAKİ BAZI ECNEBİ DEVLETLERLE İLK DEFA YAPILAN TİCARÎ MÜNASEBETLER VE AKDENİZ'DEKİ TİCARÎ DURUM 583-585

Yeni ticaret muahedeleri akteden devletler 583. — Avusturya veraseti muharebesi esnasında Akdeniz'deki ticarî durum 584.

OTUZBEŞİNCİ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA YETİŞMİŞ OLAN BAZI İLİM VE FİKİR ADAMLARI 587-623

Yusuf Nâbî 587. — Abdülbâki Ârif efendi 589. — Naima (Mustafa Naim) 594. — Sarı Mehmed paşa (Bakkalzâde-Hacı) 597. — Ebu Bekir efendi (Şirvânî) 602. — İsmail Hakkı efendi (Bursalı) 604. — Tâib Ahmed efendi (Osmanzâde) 606. — Mehmed Esad efendi (Yanyalı Esad Hoca) 609. — İbrahim Müteferrika 611. — Abbas Vesim efendi 613. — Hâdimî Ebi Said Mehmed efendi 614. — İbrahim Hakkı efendi (Erzurumlu) 615. — Resmî Ahmed efendi (Giridli) 616. — Salâhî Abdullah efendi (Şeyh) 619. — Süleyman Sadeddin efendi (Müstakimzâde) 621. — İsmail efendi (Gelenbevî) 622.
İNDEKS 625

YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNE TÂBİ HÜKÛMETLER

KIRIM HANLIĞI

1110 H. - 1699 M.de *Karlofça Muahedesi*'nin akdi, *Kırım* Hanlığının akın ve çapul faaliyetltine büyük bir darbe indirdi; çünkü bu muahede mûcibince *Kırım* hanları Rusların ve Lehlilerin topraklarına bundan sonra mûtad akınlarını yapamıyacaklardı; bundan başka, yine bu muahede gereğince, Ruslarla Lehlilerin her sene *Kırım* Hanlarına vermekte oldukları muayyen vergi de kaldırılmıştı; halbuki Tatarların geçinmeleri ve maişetlerini tedarikleri, sulh zamanlarında yapageldikleri çapullarla elde ettikleri ganimetlere bağlı idi; *Karlofça* muahedesi bu kapıyı kapadığı için Tatarlar tedrici surette âtıl bir vaziyete düşerek muharebe zamanlarında eski cesaret ve saldırganlıklarını kaybetmekte idiler.

Karlofça muahedesinin akdinden sonra Hacı Selimgiray hanlıktan çekilerek yerine oğlu Devletgiray *Kırım* hanı olmuştu. Cevval ve atılgan olan Devletgiray, *Kırım* halkına eski gelenek için bazı vesileler bulup Rusların muahede hilâfına hudutta bazı kaleler yaptıklarını ileri sürerek Rus topraklarına akın yapmak istemişse de, on altı sene sürmüş olan harbden pek yorgun çıkan hükûmet bu teşebbüsü şiddetle önlemiş ve hattâ hükûmete karşı serkeşce vaziyet alan Devletgiray azledilmiştir ki aşağıda görülecektir.

II. Devletgiray (birinci defa)

Hacı Selimgiray'ın 1110 Receb 1699 Ocak'ta üçüncü defa hanlıktan çekilmesi üzerine kendisinin arzusu mûcibince yerine *Kalgay* bulunan oğlu II. Devletgiray *Kırım* Hanı olmuş ve aynı sene Ramazanın üçüncü günü (5 Mart) *Edirne*'ye gelerek bizzat hanlık menşurunu (beratını) aldıktan sonra *Kırım*'a dönmüş [1], ve sâbık *Kırım* Hanı olan babası Selimgiray da *Silivri*'deki çiftliğine çekilmiştir.

[1] *Nusretnâme* (1110 senesi vekayii) ve *Gülbün-i Hânan* (ilâveli nüsha) s. 129.

Osmanlı tarihinin bu dördüncü cildinin birinci kısmının baş taraflarında *Kırım* meselesi başlığı ile yazılan kısımda görüldüğü üzere Devletgiray, hem hükûmetle hem de kendisine muhalefet eden biraderi Gazigiray ile uğraşmıştır.

Daha yukarıda söylendiği gibi, *Karlofça* muahedesi Kırımlıların Rusya'ya ve Lehistan'a akın yapmalarını önlediğinden, bu mâniayı kaldırmak için fırsat arayan Devletgiray, Rusların muahedeye aykırı hareketlerinden bahis ile [1], *Kalgay* bulunan biraderi Saadetgiray'ı Rusya'ya akına göndermesi ve *Kırım*'a avdeti hakkındaki emri dinlememesi ve nihayet Devletgiray'ın da aynı fikirde olmasının anlaşılması, kendisinin azline sebeb olmuştur (1114 H. - 1702 M.).

Devletgiray azlini kabul etmiyerek *Kırım* halkının "senden başka han istemeyiz" demelerinden de cesaret aldığından, topladığı kuvvetle *Bucak* taraflarına gelmiş ve *Kalas* ve havali ini yağma ettirmiştir; bu hâdise hükûmetin başına mühim bir gaile açmak istidadını gösterdiğinden derhal *Kırım* Hanlığına dördüncü defa Hacı Selimgiray tâyin edildiği gibi, *Özi* valisi Yusuf Paşa *Rumeli* eyâleti kuvvetleri ile memur olup donanma da *Kırım* tarafına sevk edilmiştir.

Özi valisi ve *Babadağı* muhafızı Yusuf Paşa'ya karşı mağlûp olan Devletgiray'ın etrafındakiler Hacı Selimgiray'ın geldiğini haber alınca, yavaş yavaş çözülerek sâbık *Kırım* Hanını yalnız bırakmışlar, o da biraderi Saadetgiray ile birlikte *Kafkasya*'ya Çerkeslerin arasına kaçmıştır.

Bir müddet sonra hükûmete teslimiyet gösteren Devletgiray, *Rodos*'ta ikamete memur edilmiş ve 1119 Şevval ortalarında (1708 Ocak) *Sakız* adasına naklolunmuştur [2].

[1] Devletgiray'ı *Rusya*'ya akın yapmak için teşvik etmiş olan Sadr-ı âzam Daltaban Mustafa Paşa da katledilmiştir; fakat Rusların hududta kale yaptıkları muhakkak olup Devletgiray iddiasında haklı ise de, hükûmete dinletememiştir.

[2] *Rodos* kadısına hüküm ki:

Sabıka Kırım Hanı olup bundan evvel hattı hümâyun-ı şevketmakrunum mûcibince sâdır olan emr-i şerifimle *Rodos* ceziresinde cezirebend olan Devletgiray Sultan'ın *Sakız* ceziresine nakli ve anda cezirebend olunması fermanım olup ve ümeray-ı deryadan *Rodos* sancağına mutasarrıf olan emir ül ümera el kiram Abdurrahman dâme ikbalühu çekdiri sefinesiyle müşarünileyhi ve

Hacı Selimgiray (dördüncü defa)

Üçüncü defaki hanlıktan çekildikten sonra *Silivri*'deki çiftliğinde oturduğu sırada hakikî sebebi zikredilmiyerek oğlu Devletgiray'ın şikâyeti ve isteği üzerine 1112 Zilkade ve 1701 Nisanda "bazı günâ su-i hareketi hissolunduğundan" bahis edilerek çiftliğinden kaldırılıp *Serez* kasabasına gönderilmişti[1].

Hacı Selimgiray, oğlu Devletgiray'ın ısyanı üzerine 1114 H.-1702 M. de dördüncü defa *Kırım* Hanı tâyin edilmiş ve *Rodos*'ta mevkuf olan oğullarından Gazigiray'ı affettirerek kendisine *Kalgay* ve diğer oğlu Kaplangiray'ı da *Nureddin* yapmıştır.

Hacı Selimgiray 1116 Şaban sonlarında (1704 Aralık) vefat etmiş ve yerine *Kalgay* bulunan oğlu Gazigiray *Kırım* Hanı olmuştur (3 Ramazan 1116 ve 30 Aralık 1704). Azim ve kuvvetli iradeye mâlik, metin, kahraman, otorite sahibi, gazi bir hükümdar olan Hacı Selimgiray hakkında tarihimizin üçüncü cildinde kâfi derecede malûmat verildiğinden burada tekrarlanmadı.

Koca Han denmekle maruf olan Hacı Selimgiray, *Kırım*'ın merkezi olan *Bahçesaray*'da yaptırmış olduğu camiinde medfundur; vefatında yetmiş üç yaşında idi; dört defada *Kırım* Hanlığı yirmi iki buçuk seneden fazladır; Osmanlılar ve Tatarlarca uğurlu olarak tanınmıştır. Vefatından sonra *Kırım* halkı bunun oğul ve torunlarının idaresini istediklerinden, bazan araya girmiş olan diğer hanzadelerin *Kırım* hanlıkları Kırımlılarca tutulmamıştır.

Hacı Selimgiray şiirde kendi adını tahallüs ederdi. Kendisinin bir divanı olup olmadığını bilmiyoruz; Salim tezkeresindeki bir kıtası :

Diriğ o tâze nihâlim heva nedir bilmez
Belây-ı aşk nedir mübtelâ nedir bilmez

Derûn-ı sineye zahm urmağı bilür amma
Tabib-i tâze hevestir deva nedir bilmez.

*
* *

etbamı *Sakız*'a nakl için emr-i şerifimle memur olmuştur (*Mühimme 115*, s. 464 sene 1119 evasıt-ı Şevval).

[1] *Nusretnâme* (1112 senesi vekayii) Raşid tarihi, İstanbul'a yakın *Silivri* çiftliğinde oturması kıl-ü kali mûcib olduğundan dolayı *Serez*'e nakledildiğini yazıyor (c. 2, s. 509), hâdiselerin tetkikine göre, işin doğru tarafı Selimgiray'ın Gazigiray tarafını iltizam eylemesi ve Devletgiray'ın da babasının bu halinden şikâyet ile İstanbul yakınından kaldırılmasını istemiş olmasıdır.

Bülbül inler bâğda, gördüm tebessüm goncada
Ah edip andım dehânın kaldı gönlüm goncada

Benzedürler goncaya gerçi dehânın ehl-i dil
Söyle cana var mı bû tarz-ı tekellüm goncada?

III. Gazigiray

Hacı Selimgiray'ın oğullarındandır; ağabeyisi II. Devletgiray'ın hanlığı zamanında *Nureddin* olmuş ve *Kalgay* bulunan biraderi Şehbazgiray'ın Çerkesler elinde katlı üzerine kendisinin *Kalgay* tâyin edilmemesinden dolayı biraderine gücenip *Bucak*'taki *Nogay* Tatarlarının yanına kaçarak Devletgiray'a muhalefete kalkışmış ve birkaç defa *Kırım* kuvvetleriyle çarpışmıştır.

Bu vaziyet üzerine hükûmet, Gazigiray'ı *Kırım* hanlığı vaadiyle iğfal edip *Edirne*'ye getirdikten sonra tevkif ederek mahfuzen *Kilid-ül-Bahr* kalesine ve oradan da kalebend olmak üzere *Rodos* adasına göndermiştir [1].

Hacı Selimgiray, dördüncü defaki *Kırım* hanlığında Gazigiray'ın afvını rica ettiğinden, arzusu kabul olunmuş ve o da Gazigiray'ı kendisine kalgay yapmış ve vefatında Gazigiray *Kırım* Hanı olmuştur (30 Aralık 1704) [2].

Nusretnâme'nin yazdığına göre, sulhe mugayir olarak Rusya'ya ve Lehistan'a akın eden Tatarlara göz yumup zabt ve rabtlarına alâka göstermediğinden ve şarap içip sarhoşluk halinden şikâyet edilmesi ve Devletgiray Han zamanında Lehlilere kaçması dolayısiyle müttehem olması gibi hallerden ötürü, 1119 Muharrem ve 1707 Nisanında *Kırım* hanlığından azlolunarak yerine *Kalgay* bulunan biraderi Kaplangiray *Kırım* Hanı tâyin edilmiştir [3]. Gazigiray azlinden sonra *Yanbolu*'daki çiftliğinde oturup 1120 Rebiulâhır 1708 Haziranda otuz altı

[1] *Mühimme defteri 111*, s. 633, sene 1113 Rebiulevvel.

[2] *Mühimme defteri 112*, s. 421, sene 11149 evasıt-ı Şâban.

[3] Sâbıka Kırım Hanı olan Gazigiray Sultan'a hüküm ki:

Kırım hanlığı avâtıf-ı aliyye-i husrevanemden hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunumla sabıka *Kalgay* olan Kaplangiray Sultan dâmet maalihi'ye taklid olunmağla siz *Yanbolu* kazasında çiftliğinize gelip anda ikamet eylemeniz fermanım olup... sene 1119 evahir-i Muharrem *(Mühimme 115*, s. 279). *Nusretnâme*, aynı sene muharrem vekayii.

yaşında vefat etmiştir; fevkalâde cömertliği ile meşhurdu. Hanlığı iki sene dört aydır.

Kaplangiray (birinci defa)

Bu da Hacı Selimgiray'ın oğludur; babasının son *Kırım* Hanlığında *Nureddin* ve biraderi Gazigiray zamanında *Kalgay* olmuş ve onu müteakiben *Kırım* Hanlığına getirilmiştir (1707 Nisan).

Kaplangiray, kendisine tâbi *Çerkeslerin Kırım* Hanlığının nüfuzundan kurtulmak için yurtlarını değiştirip sarp yerlere çekildiklerini haber almış olduğundan, yine eski yerlerine dönmelerini bildirmiş ise de, *Çerkesler* reddetmişlerdir. Bu hale kızan Kaplangiray bizzat *Çerkeslerin* üzerlerine yürüyerek galebe çalmış ise de, maiyyetinin sözlerine kanarak gafil bulunduğundan *Çerkes* ve *Kabartay*'ların baskını neticesinde canını zor kurtarıp bozuk düzen *Kırım*'a dönmüş ve bundan dolayı 1120 Ramazan ve 1708 Aralık'da azlolunarak [1] *Rodos*'ta ikamete memur edilmiş ve yerine ikinci defa büyük biraderi Devletgiray *Kırım* Hanı olmuştur.

Kaplangiray *Rodos*'un havasiyle imtizac edemediğinden dolayı yerinin değiştirilmesini istemiş ve biraderi Devletgiray'ın ricası üzerine 1125 Safer 1713 Martta *Yanbolu*'ya gelmesine müsaade olunmuştur [2].

[1] Kaplangiray'ın azlinin sebebi *Nusretnâme*'de şöyle anlatılıyor:

Kırım Hanları değiştikçe *Çerkes* kabileleri, kanunları üzere yeni Kırım Hanı'na sonraları üçyüz esir hediye ederlerdi. Kaplangiray, Han olunca bu miktara kanaat etmiyerek evvelki kanunları üzere üç bin esirden eksik almam demiş olduğundan, *Çerkes* beyleri kendi aralarında görüşerek gerçi bu kadar esir mutadımızdır; fakat on beş yirmi senede bir Han değişirdi; şimdi ise yılda biri tecdid olunuyor; kimin evlâdını alıp verelim? Bundan başka, şimdi ekser *Çerkes* taifesi İslâmiyeti kabul edip her kasaba ve köyde cami, mescid, mektep yaparak namaz kılıp dururken harb esiri gibi bir alay ümmeti Muhammedi Hana teslim eylemek Müslümanlıkta caiz midir? diye îtiraz ettiklerinden, bundan dolayı Kaplangiray *Çerkesler* üzerine sefer yapmıştır.

[2] Sabıka Kırım Hanı olup hâlen *Rodos*'ta olan Kaplangiray Sultan dâme maalihi'ye hüküm ki:

Siz ki müşarünileyhsiz hâlâ ikamet etmekte olduğunuz *Rodos* ceziresinin havası vahim olmağla Cenab-ı emaretmeab bilfiil Kırım Hanı olan *Devletgiray* dâmet maalihi, sizin cezire-i mezbureden vilâyet-i Rumelinde Selâtin-i Kırım sakin ola geldiği mahalle nakliniz için Der-i Devlet-i Aliyyeme arzedip sizin *Yanbolu*'da ikametinize Hatt-ı Hümâyun-ı Şevketmakrunumuz sadır olmağla.... evasıt-ı Safer 1125 *(Mühimme 119 s. 287)*.

II. Devletgiray

İkinci defa *Kırım* Hanlığına tayin için devlet merkezine davet edilen Devletgiray geldikten sonra Pâdişah III. Ahmed'le görüşmüştür.

Kendisine *Kırım* Hanlığının teklif edilmesi üzerine Devletgiray kabul etmek istemiyerek :

"— Büyük töhmet ile mâzul olmuş kulunum, dahi nice hanlığa lâyik sultanlar var, birin istihdam buyurun, bu kullarından daha âlâ rızây-ı hümâyunları üzere hizmet ederler" demesi üzerine pâdişah :

"— *Ben sordum, sual eyledim; senin aslâ cürmün yokmuş, seni hanlığa lâyik gördüm ve senden hizmet memul ederim*" diyerek[1] mûtad üzere kırmızı kadifeye samur kaplı kapaniçe kürk giydirilip başına kalpak üzerine iki mücevher sorguç takılarak merasimle *Kırım*'a gönderilmiştir (27 Ramazan 1120 ve 9 Aralık 1708) [2].

Devletgiray'ın bu defaki hanlığı *İsveç* kıralının devlete ilticasını müteakib vukua gelen *Osmanlı - Rus* muharebesine tesadüf etmiş olduğundan, *Ruslara* karşı akınlar yaparak *Kırım* halkının isteği olan doyumluğu temin etmiştir.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, *Prut müsalehası*'na aleyhtar olan Devletgiray, pâdişah tarafından *İstanbul*'a davet olunarak müsalehanın isabetli olup olmadığı hakkında fikri sorulmuş ve o da müsaleha akdiyle mühim bir fırsatın kaçırıldığını beyan etmiştir.

III. Ahmed, *Kırım* Hanına karşı teveccüh gösterip sözüne îtimad etmekte idi; fakat *İsveç* kıralı XII. Şarl'ın memleketine avdet hususunda tereddüd etmesi ve sonra kıralın zorla *Bender*'den kaldırılarak *Dimetoka*'ya gönderilmesi dolayısiyle, Türkiye'ye iltica etmiş olan bir kıral hakkında misafirperverliğe lâyık olmayan muamele yapılması neticesinde bu münasebetsizlikte alâkaları olan Sadr-ı âzam, Şeyhülislâm, *Bender* muhafızı ve bu

[1] Sadr-ı âzam Çorlu'lu Ali Paşa'nın kethüdalığından kaptan-ı derya olan Hacı İbrahim Paşa donanma ile Akdeniz'e çıktıkça, *Rodos* adasına uğrayıp Devletgiray ile görüşür ve bunun sadakat ve kabiliyetini Sadr-ı âzama söyleyip Sadr-ı âzam da münasebet düştükçe bu mütaleaları pâdişaha arzedermiş; bundan dolayı III. Ahmed, Devletgiray hakkında hüsn-i zan hasıl etmişti (*Raşid tarihi*, c. 3, s. 255).

[2] *Nusretnâme*, 1120 vekayii ve *Raşid*, c. 3, s. 257.

arada Devletgiray azledilmişlerdir. *İsveç* kıralı bu hususta *Bender* muhafızı İsmail Paşa ile *Kırım* Hanından şikâyet etmiş olduğundan, İsmail Paşa evvelâ *Azak* muhafızlığına nakl ve bir ay sonra da bütün mâmeleki hattâ üzerindeki elbiseleri bile alınarak bir kuru başiyle *Sinop* kalesine hapsedilmiştir.

Devletgiray doğrudan doğruya azledilecek olsa ısyan etmesinden korkularak meşveret bahanesiyle *Edirne*'ye davet olunup buraya yakın gelince azli kendisine tebliğ olunmuş (2 Rebiulevvel 1125 ve 29 Mart 1713) yolu *Hafsa* tarafına çevrilip *Gelibolu*'ya ve oradan da evvelce hazırlanmış olan çekdiri ile *Sakız*'da ikamete memur edilmiştir.

Devletgiray'ın yerine *Rodos*'ta bulunan küçük biraderi Kaplangiray ikinci defa *Kırım* Hanlığına tayin edilmiş olup iki birader *Gelibolu*'da karşılaşarak görüştükten sonra vedalaşmışlardır[1]. Devletgiray'ın menfası *Sakız*'dan *Rodos*'a naklolunmuş ve biraderi Kaplangiry'ın hanlıktan azledilip *Rodos*'a gönderilmesi üzerine, Devletgiray'ın tekrar *Sakız*'a gelmesi emrolunmuştur[2]. Devletgiray bir müddet sonra *Edirne* mıntakası dahilindeki *Saray (Vize* sarayı) kasabasında bulunan çiftliğine gönderilerek 1137 Şaban 15 ve 29 Nisan 1725 de orada vefat edip[3] *Ayaspaşa camii*' hatiresine defnolunmuştur[4].

Devletgiray açık sözlü, muharebe sahalarında mehib, kahraman ve sulh zamanlarında ise mütevâzı idi; sözünde du-

[1] Sâbıka Kırım Hanı olan Devletgiray Han dâmet maalihi'ye hüküm ki:

Sen ki müşarünileyhsin Kırım hanlığından, hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunumla azlolunmuşsundır; imdi dergâh-ı muallâm kapıcıbaşılarından... Süleymanpaşa-zâde Yusuf dame mecdühu ile işbu emr-i şerif-i vâcib ül imtisalim sana vâsıl oldukta katiyyen tehir ve tevakkuf etmeyip... hâlen bulunduğun mahalden doğru *Sakız* ceziresine varup anda meks ve ikamet eylemen bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur... evail-i Rebiulevvel 1125 (*Mühimme 119*, s. 293 ve *Nusretnâme* aynı sene vekayii).

[2] Sâbıka Kırım Hanı olup hâlen *Rodos*'ta ikamet üzere olan Devletgiray Han'a hüküm ki:

...Sâbıka Kırım Hanı Kaplangiray Han *Rodos*'a vasıl oldukta sen cezire-i mezbureden kalkıp *Sakız* ceziresine gelip anda ikamet fermanım olmağın... 1129 Muharrem evaili (*Mühimme 125*, s. 118).

[3] *İbnülemin tasnifi, hariciye vesikaları.*

[4] *Gülbün-i Hânan* (ilâveli nüsha), s. 135.

rurdu, eli açıktı; Hacı Selimgiray'ın en büyük oğlu olup vefatında yaşı yetmişi bulmuştu.

Kaplangiray

Biraderi ikinci Devletgiray'ın yerine 1125 H. 1713 M. de *Kırım* Hanı olarak *Rodos*'tan *Edirne*'ye gelip [1] hanlık tevcihinden sonra *Kırım*'a gönderilmiştir; hanlığı zamanı *Avusturya* ile yapılan 1716 seferine tesadüf etmiş ve ordunun *Varadin*'de mağlûb olarak *Belgrad*'a dönmesi sırasında yardıma gelerek bir işe yaramaması sebebiyle 1128 Zilhicce sonu ve 1716 Aralık tarihli bir fermanla azlolunarak [2] *Rodos*'ta ikameti emrolunmuş ise de, arkasından giden diğer bir hükümle *Edirne*'ye uğramamak üzere çiftliğinde oturması bildirilmiştir [3].

Kara Devletgiray

Hacı Selimgiray'ın hizmeti sebebiyle kendisi dört defa *Kırım* Hanı olup kendisinden sonra ya kardeşi ve ekseriya çocukları hanlık ettiklerinden, büyük, küçük her *Tatar* o aileyi hanoğlu han sayarak *Kırım* idaresinin bu aileye inhisarına taraftar olmuş ve Selimgiray kolundan başkasını tanımak istememişti; bundan dolayı gururları artan Selimgiray evlâdından han olanlar da, *Kırım* Hanlığı bize münhasırdır, diyerek gâh sefere iştirak ederler ve istemezlerse sefere gelmeyip bir miktar kuvvetle bir Hanzâde gönderirlerdi.

Hacı Selimgiray oğlu Kaplangiray bu ikinci hanlığında *Edirne*'ye gelip Sadr-ı âzam Damad (Şehid) Ali Paşa ile

[1] Sâbıka Kırım Hanı olan Kaplangiray damet maalihiye hüküm ki: Bundan akdem Kırım Hanı olan Devletgiray Hana biliktiza hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunumla hanlıktan azl ve *Sakız* ceziresinde ikameti fermanım olup ve siz ki müşarünileyhsiz hıfz-ı hudud ve sınur ve tertib-i umur-ı cümhurda sıdk-ı niyet ile sizden measir-i cemile memul olmağla... Kırım Hanlığı size tevcih ve taklid olunmak musammem olmağla muaccelen *Edirne*'ye gelmeniz için işbu emr-i şerif-i vâcib ül imtisalimiz sâdır ve... ile irsal olunmuştur... evail-i Rebiulevvel 1125 *(Mühimme 119*, s. 294).

[2] *Belgrad* muhafızı Mustafa Paşa'ya giden hükümden:

"...Kırım Hanı Kaplangiray asakir-i tatarı gereği gibi îmal ve istihdama muvaffak olamadığı cihetten Kırım hanlığı, hân-ı müşarünuileyhin ammizâdelerinden Devletgiray Sultan (Kara Devletgiray) damet maalihiye inayet ve ihsanım olup... evahir-i Zilhicce 1128 *(Mühimme 125*, s. 108).

[3] *Mühimme defteri* 125, s. 118, 126.

görüşüp *Ruslar*la ihtilâfı hal ederek *Kırım*'a döndükten sonra *Tatarlar* kendisine :

"— *Moskov* sulhünde *(Edirne*'deki anlaşmada) bile idin, *Moskov*'dan avâidimizi neye kat ettirdin, diye kendisinden yüz çevirdikleri gibi, *Avusturya* harbinde de *Tamışvar*'ın imdadına yetişemediğinden dolayı azli kararlaştırılmış ve bunun yerine Hacı Selimgiray evlâdından olmıyarak diğer hanzâdelerden birisinin getirilmesi muvafık görülmüş ve *Yanbolu*'da bulunan Kara Devletgiray, *Kırım* Hanlığı için *Edirne*'ye davet olunup 1128 Zilhicce ve 1716 Aralıkta *Kırım* Hanı tâyin edilerek *Eflâk* taraflarının muhafazasına memur olmuştur.

Kara Devletgiray, doğrudan doğruya *Hanzâde Han* olmayıp, *Kırım* Hanzâdesi Âdil Sultanoğlu olduğundan, *hanzâdelerin* hükümdarlığına alışmış olan Tatarlar, hanzâdeler dururken sultanzâde han olur mu? diye hoşnutsuzluk gösterip Selimgiray, zâdelerin de tahrikleri neticesinde ne *Kırımlı* ve ne de büyük, küçük *Nogay*'lardan hiç kimse kendisini tanımadıklarından, *Eflâk*'ta maiyyetinde ancak ikiyüz kişi kadar bir kuvvet toplayabildiği haber alındığından, zarurî olarak tebdili lâzım gelmiş ve Damad İbrahim Paşa ile muarefesine mebni *Kırım* Hanlığına yine Hacı Selimgiray evlâdından olup *Yanbolu*'da oturmakta olan Saadetgiray münasip görülerek 23 Safer 1129 ve Şubat 1717 de *Edirne*'ye getirilerek *Kırım* Hanı tâyin edilmiştir [1].

Üç ay kadar *Kırım* Hanlığı yapmış olan Kara Devletgiray azli senesi içinde yetmiş yaşında vefat ederek *Yanbolu* camii hadiresine defnedilmiştir. Kara Devletgiray'ın babası olan Âdilgiray Sultan'ı, hem عمدة التواريخ *Umdet-üt Tevarih* ve hem

[1] Sâbıka Kırım Hanı olan Devletgiray'a hüküm ki :

Siz ki müşarünileyhsiz bihasebil iktiza sizin mesned-i hâniden azliniz lâzım gelmeğle bundan akdem taraf-ı saltanat-ı seniyyemizden size teslim olunan sekban akçesi Hân-ı cedide teslim olunmağiçün mübaşir tâyin olunan... dâme mecdühuya teslim ve siz *Yanbolu* tarafına gelip çiftliğinizde ikamet eylemeniz fermanım olmağın... evasıt-ı Safer 1129 *(Mühimme* 125, s. 172). Devletgiray bu sekban akçasını *Nureddin* makamına getirdiği oğlu Maksudgiray'ın iğvasiyle teslim etmek istemediğinden Maksudgiray tevkif olunarak *Edirne*'ye sevkedilmiştir *(Mühimme* 125, s. 200 ve *Nusretnâme* 1129 hicret senesi vekayii arasında ve *Raşid tarihi*, c. 4, s. 315 ve *Gülbün-i Hânan* (ilâveli nüsha), s. 152).

de گلبن خانان *Gülbün-i Hânan* müellifi Selâmetgiray'ı Han oğlu olarak göstermişler ve *Düvel-i İslâmiye* ise Ahmed Çoban bin Fetihgiray-zâde olarak kaydetmiştir [1].

III. Saadetgiray

Hacı Selimgiray'ın oğludur. *Kırım* Hanlığına tâyini *Avusturya* muharebesi zamanına tesadüf ettiğinden, kış aylarını *Bucak*'ta geçirip ilkbaharda *Sofya*'da orduya iltihak etti; fakat bu sırada *Pasarofça* muahedesiyle harb bittiğinden, *Edirne*'ye gelerek Vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa vasıtasiyle III. Ahmed tarafından kabul olunduktan sonra *Kırım*'a dönmüştür.

Kaplangiray'ın birinci defaki hanlığından beri *Kırım* Hanlığına karşı isyan üzere bulunan *Çerkes*lere karşı haricî muharebeler sebebiyle hareket edilemediğinden, Saadetgiray *Çerkes*lerin arasından el peyda ederek 1132 H. - 1720 M. de *Kabartaylar* üzerine gidip *Çerkes*leri tedip ettikten sonra *Kırım*'a döndü (1721 M.).

Saadetgiray, *Çerkes*lerden almış olduğu ganimet malından *Şirin Beyleri*'nin büyüğü olan Hacı Can Timur'a noksan hisse verdiğinden dolayı Can Timur gücenip diğer bazı ümerayı da kendisine uydurarak muhalefete kalkmış ve Saadetgiray'ı *Kamış-Kut* nam mahalde mağlûp edip *Kırım*'a kaçırmış ve kendisi bir Han vekili tâyin ederek Saadetgiray ile devlet taraftarı olanların mallarını yağmalatıp ailelerine de taarruz ettirmiştir.

Mağlûbiyetinden dolayı müteessir olan Saadetgiray bundan sonra hanlıkta kalamıyacağını anlıyarak *Bucak* taraflarından keyfiyeti hükûmete bildirdiğinden, vaziyet hükûmmetçe görüşülerek Saadetgiray'ın *Yanbolu*'da çiftliğinde oturması muvafık görülmüştür (1137 Muharrem ve 1724 Ekim) [2].

[1] *Umdet-üt-Tevarih* (*Türk Tarih Encümeni tefrikalarından*, sene 15, s. 162 ve *Gülbün-i Hânan* (ilâveli nüsha), s. 152 ve *Düvel-i İslâmiye cetveli* 371).

[2] Kırım Hanı Saadetgiray Han'a hüküm ki:

Bundan akdem Âsitane-i Saadetimize gelmeniz için şerefyafte-i sudur olan nâme-i hümâyun-ı mülâtefet makrunumuz ile dergâh-ı muallâmız kapıcıbaşılarından Osman dâme mecdühû tâyin ve irsal olunmuş idi. Sizin din ve devlet-i aliyye ve taraf-ı saltanat-ı seniyyeme sıdk-ı niyet ve hulûs-ı taviyyetiniz kemahüve malûm-ı mülükânemizdir; lâkin bihasebil iktiza ihtiyar-ı tarik-i müdara için şimdiki halde sizin *Yanbolu* kurbinde *Selaceli* nam mahalde vaki

Saadetgiray 1144 H. - 1732 M. de *Yanbolu*'da vefat etmiştir[1]. Sekiz yıla yakın *Kırım* Hanlığı etmiş olan Saadetgiray, Sadr-ı âzam Damad İbrahim Paşa'nın teveccühü sayesinde daha uzun müddet hanlıkta kalabilirse de, Can Timur hâdisesi ve Sadr-ı âzamın da huzur ve rahatını bozmamak istemesi dolayısiyle şiddetli hareket etmemesi Saadetgiray'ın hanlıktan çekilmesine sebeb olmuştur.

Bu, Hacı Can Timur Mirza hâdisesi üzerine vaziyeti görüşmek üzere Vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa esbâk *Kırım* hanlarından Kaplangiray'ı *Vidoz*'daki *Siyavuşpaşa çiftliği*'ne davet ederek durumu müzakere etmiştir. İbrahim Paşa, Kaplangiray'a *Kırım* Hanlığını teklif ile Selimgiray evlâdına yapılan hepinize birdir diye onu hanlığı kabule teşvik etti ise de, Kaplangiray hastalığını ileri sürerek hanlığı kabul etmemiş ve:

— İki defa hanlığımda *Kalgaylık* hizmetimde olan biraderim Menğligiray Sultan Han nasbolunursa inşaallah muvaffak olur; eğer muvaffak olmazsa ben nasb-ı nefs ederim, dediğinden, Saadetgiray'ın yerine Menğligiray'ın hanlığına karar verilmiştir.

II. Menğligiray (birinci defa)

Bu da Hacı Selimgiray'ın oğludur, 1137 Muharrem 1724 Ekimde *Kırım* Hanlığına tâyin edildi. *Silivri* civarında *Kadıköy*ündeki çiftliğinde otururken davet edilip hanlık tevcihi ve mûtad merasim yapıldıktan sonra *Kırım*'a gönderildi ve Can Timur'un katli hakkında gizlice kendisine emir ve Şeyhulislâmdan alınan fetva da verildi.

Menğligiray, *Kırım*'da işleri eline almış olan *Şirin beyleri*'ni ve onların başı olan Hacı Can Timur ve taraftarları hakkında yumuşak davranarak güler yüz gösterdi ve sonra *Şirin beyleri*'nin arasına tefrika sokup onları iki partiye ayırdı; bu vaziyet üzerine

çiftliğinizde ikametiniz müstahsen görülmekle işbu emr-i şerifim vusulünde çiftliğinize varıp anda ferag-ı bal ile ikamet eylemeniz... evahir-i Muharrem 1135 (*Mühimme*, 132, s. 117).

[1] Halbuki Mühimme defterinde (numara 138, s. 168) Saadetgiray'ın *Yanbolu*'dan çıkarak *İstanköy* adasında ikameti için 1144 Receb iptidaları tarihli bir ferman gönderildiğinden, aynı ayda kendisine bu hüküm varmadan evvel ölmüş olacaktır.

yakalanacağını anlayan Can Timur ile taraftarları kaçtılar; bizzat Menğligiray bunları *Ferah-Kirman*'a kadar takip ettikten sonra buradan öteye takipleri için Salihgiray'ı gönderdi ise de, Can Timur elde edilemiyerek *Abaza*'ların içine kaçtılar; bu kaçanlardan bir haylısı yolda *Azak kalesi* muhafızı Mustafa Paşa tarafından elde edilerek cezalandırıldı. *Abazalar* kendilerine iltica etmiş olan Can Timur ile arkadaşlarını himaye ettiler. Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti *Abazalar* üzerine denizden ve karadan kuvvet sevkiyle tediplerine karar verip keyfiyeti *Trabzon* valisine yazdığı gibi, *Abaza* ülkesine gönderilmekte olan elbise, alât ve tuz ihracını meneyledi [1].

Menğligiray, Can Timur ısyanında ona taraftar olan Safagiray'ı ibtida mecburen *Kalgay*'lıkta bıraktıktan sonra, bu sırada İranlılar ile Osmanlılar arasındaki harb münasibetiyle İran seferine gidecek Tatar kuvvetlerine onu serdar tâyin etmek suretiyle *Kırım*'daki muhalif kuvvetleri azalttı ve Can Timur'un firarından sonra da İran seferinde bulunurken Safagiray'ı *Kalgay*'lıktan azledip İran Seraskeri Köprülüzâde Abdullah Paşa'ya yazarak, Safagiray'ı *Sakız*'a sürgün et irdi ve *Kalgay*lığa da Safagiray'ın kardeşi Âdilgiray'ı getirdi. Âdilgiray, *Hemedan* ve *İsfahan* taraflarına memur edilen Tatar kuvvetlerine başbuğ tâyin edildi ise de, gitmeyip *Kalgay*lıktan istifa etti ve *Yanbolu* kazasında çiftliğinde oturması emredildi (1140 H.-1727 M.).

Âdilgiray, *Bucak*'taki *Nogay*'ların daveti üzerine, Menğligiray aleyhine hareket etmek üzere *Bucak* taraflarına gitti ve *Nogaylar*'la beraber ısyan bayrağını açtı. *Nogaylar*, *Kırım* Hanını istemeyiz, Kaplangiray'ı isteriz, diye *Bender* muhafızı vasıtasiyle *İstanbul*'a mektuplar yolladılar. Hükûmet tarafından *Nogay* ülemasiyle mirzalarına giden hükümde, *Kırım* Hanlarının tâyin ve azillerinin pâdişah tarafından yapıldığı ve iki yüz altmış seneden beri böyle isim tasrihiyle Han istemek âdet olmadığı ve *Bucak* Nogaylusunun o taraflara iskânlarının elli, altmış sene kadar olup devlet himayesinde ticaret ve ziraatle iştigalleri icabederken Âdilgiray'ı aralarına alıp açıkça, Menğligiray Han'ı istemeyiz, Kaplangiray'ı isteriz diye mahzar göndermelerinin

[1] *Mühimme defteri* 133, s. 381 (Rebiulâhır sonları), sene 1139.

pâdişahın gazabını mûcib olduğu yazılmış ve *Bucak* havalisine *Rumeli*'den kuvvet sevkedilerek *Hotin* muhafızı Mustafa Paşa bu kuvvetlere serasker tâyin kılınmıştır.

Bu vaziyet üzerine *Kırım* Hanı Menğligiray bizzat *Bucak* taraflarına gidip âsilerin ileri gelenlerinden Ur Mehmedoğlu Yusuf Mirza ve Timur Han ve diğer bazılarının *Lehistan*'a kaçmaları üzerine âsi kuvvetler dağılmışlardır; bunun üzerine Menğligiray, *Bucak* Nogaylariyle Âdilgiray'ın afvedilmelerini hükûmetten rica ettiğinden, isteği kabul olunarak Âdilgiray *Rumeli*'deki çiftliğinde ikamete memur edilmek suretiyle bu hâdise sona erdi (1140 H. - 1728 M.) [1].

Bucak ısyanı esnasında fırsatı kaçırmak istemiyen âsi *Kırım* şehzâdelerinden Deli Sultan nâmiyle maruf Bahtgiray Sultan, bu gaileden istifade ile [2] *Kalmuk* ve bazı *Nogay* kuvvetleriyle faaliyete geçmiş ise de, bu da Menğligiray ve İbşir Hüseyin Paşa' kuvvetleri tarafından mağlûb edilmiş [3] ve neticede o da afvolunarak bu gaile de bitmiştir (1140 Zilkade ve 1728 Temmuz) [4].

Can Timur ısyanı müşevviklerinden ve Can Timur'un taraftarlarından olan ulemadan kazasker Abdüssamed de tevkif olunarak *Seddülbahir* kalesine hapsedildikten sonra îdam olunmuştur [5].

Hacı Can Timur, *Bucak* ve daha evvel vukua gelmiş olan Deli Sultan ısyanları sebebiyle *Kırım* nizam ve asayişine halel gelmiş olduğundan, bu halin tekerrür etmemesi için *Kırım* nizamına dair *Kırım* ülema, meşayih, ümera ve ağalarına ve sairlerine hitaben 1140 H. - 1728 M. tarihiyle hatt-ı hümâyunı havi ferman gönderilmiştir [6].

[1] *Mühimme* 134, s. 203, 204 ve 324, sene 1140 ve *Çelebizâde*, s. 549.

[2] Bahtgiray Sultan, epey zaman evvel ısyan etmiş ve mağlûb edilerek *Kafkasya*'ya kaçmıştı.

[3] *Mühimme* 135, s. 21 ilâ 26.

[4] *Mühimme* 135, s. 91 evail-i Zilhicce 1140.

[5] *Mühimme* 133, s. 297. Abdussamed'in îdamı, *Kırım* ulemasının müracaatı üzerine olmuştur. 1138 Safer 1725 Ekim.

[6] Bu fermanın baş tarafındaki hatt-ı humâyun şöyledir :

"Bu nizam-ı lâzim ül ihtimam, sebeb-i emn ü aman-ı bilad bâis-i istirahat-i ibad olmağla emr-i şerif-i vacib-ül imtisalimin şurut ve kuyuduna ale'ddevam

Menğligiray muvaffakiyetinden dolayı pâdişahın takdirini celb ederek *İstanbul*'a davet edilmiş ve geldikten sonra Sadâbad eğlencelerine davet olunarak hakkında teveccüh gösterilmiştir (1141 Şevval ve 1729 Mayıs)[1].

II. Menğligiray, Patrona Halil ısyanına ve III. Ahmed'in saltanattan çekildiği tarihe kadar (1143 H. - 1730 M.) altı yıldan fazla hanlıkta kalmıştır. Bu tarihte, Patrona Halil ile avenesi, îcabında kendilerini himaye eder mülâhazasiyle, *Bursa*'da ikamete memur olan eski *Kırım* Hanlarından Kaplangiray'ı *İstanbul*'a getirterek sebepsiz yere Menğligiray'ı azlettirip onu *Kırım* Hanı yaptırmışlardır (1143 Rebiulâhır ve 1730 Ekim)[2].

müraat olunup her kim tebdil ve tagyir eder ise فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه) (على الذين يبدلونه nass-ı keriminin vaad-i ekidine mazhar ola."

Fermanda Can Timur ısyanı sebebiyle hülâsa olarak şöyle deniliyor:

"Kırım memleketi ötedenberi devlet-i âliyyemize tâbi olup Kırım Hanları dergâh-ı hilâfet penahımızın fermanberdarıdırlar. Kırım'ın büyüğü, küçüğü hanların reyile hareket ve memleket uleması ahkâm-ı şer'iyyeyi takviye ve Hanın emirlerinin infazına gayret etmekteler iken bazı bedtıynetlerin hilâf-ı şeri' şerif fitne ve fesad ve ısyanları artarak sâbıka Şirin Beyi olan Can Timur, başına adamlar toplayıp Hanları *Kırım*'dan çıkarmağa teşebbüs ve sabık Kırım Hanı Saadetgiray'ı *Kamışkut* nam mahalde mağlûb ederek *Kırım*'dan ihraç ve kendisi tarafından kaymakam nasb Saadetgiray ve devlet tarafından olanların mallarını yağma ve ailelerine taarruz ettirmiş ve yeni Kırım Hanı olan Menğligiray, Can Timur'dan şikâyet ve ihkak-ı hak isteyenlerin dâvaların bizzat dinlemek istedikte Hanı, dâva görmekten men etmek istemiş ve şer'i şerif davetine icabet etmediği gibi başına binden fazla adam toplayarak *Bahçesaray*'a gelip hukuk dâvasında olanları ölümle tehdid eylemiş ise de nihayet durumunu tehlikeli gördüğünden adamlariyle *Koban* taraflarına kaçmış onun taraftarlarının *Kırım*'a sokulmamasına karar verilip onun adamlarından ve ulemadan Abdüssamed yakalanmış ve Can Timur'un yerine Seyid Gazi Şah Mirza, *Şirin* beyi nasb olunarak yeniden bî'at resmî yapılmıştır" (*Mühimme* 135, 354).

Bizat *Kırım* Hanı tarafından adalet divanının kurulmasına *Tenkel* veya *Tenkal* divan ismi verilmektedir. Tenkel, celb ve davet mânasına gelmektedir. اللغات النوائيه *El Lûgat-ün Nevaiyye*'de karargâha toplanmak üzere askerin davet edilmesine de *Tenkel* denildiği beyan ediliyor.

[1] *Raşid Zeyli Çelebi-zâde Asım*, s. 610.

[2] Sâbıka Kırım Hanı olup *Bursa*'da ikamet üzere olan Kaplangiray Han damet maalihiye hüküm ki:

Siz ki müşarünuileyhsiz, avatıf-ı aliyye-i mülükânemden size Kırım Hanlığı ihsan-ı hümâyunum olması mukarrer ve musammem olup birgün evvel âsi-

II. Menğligiray, azlinden sonra *Yanbolu* kazasında oturtulmuştur [1]. Menğligiray, *Bucak Nogayları*'nı tedip ettiği sırada *Nogaylar*'ın oturdukları yerleri, *Boğdan* beyiyle beraber olarak *Boğdan* topraklarına ilhak ettiğinden dolayı azlinden sonra, *Nogaylar* tarafından aleyhine bir dâva açılmıştır [2]. Bunun üzerine hükûmet Menğligiray'ın bizzat gelip dâvacılariyle mürafaa olmasını kendisine bildirdi ise de, sonra bizzat gelmesinden sarfınazar edip mürafaa için bir vekil göndermesini ve kendisinin de *Rodos*'ta oturmasını emretmiştir [3].

Kaplangiray (üçüncü defa)

Patrona ve avenesinin ısrarlariyle *Kırım* Hanı olmuş ve âsilerin ümit ettiklerinin aksine olarak onların tepelenmesinde hizmeti görülmüştür. Bu defaki hanlığı zamanında İran harbi devam ediyordu, Kaplangiray, Tatar ümerası ve ağaları arasındaki ihtilâfları kaldırarak onları barıştırdı, bunların talâk-ı selâse üzere ettikleri yeminleri aldığı fetvalar ile feshettirdi ve 1147 H. - 1734 M. de İran seferine memur oldu.

Kaplangiray, *Kırım*'dan kalkarak *Kafkasya*'ya kadar gittiyse de, *Ruslar*, bunun kendi toprakları saydıkları yerlerden geçmesine mâni olmaları ve Osmanlı hükûmetinin *İran*'la harb

tane-i saadete gelmeniz muktazi olmağla işbu emr-i âlişanım... gönderilmiştir. Vusulünde acaleten kalkıp der-i devletmedarıma gelmeğe müsaraat eyliyesiz evasıt-ı Rebiulâhır 1143 (*Mühimme* 136, s. 229).

[1] Sâbıka Kırım Hanı olan Menğligiray Sultan dâmet maalihi'ye hüküm ki:

Hâlen... Kırım Hanlığı sâbıka Kırım Hanı olan Kaplangiray Han'a tevcih olunmağla sizin *Yanbolu* kazasında ikametiniz müstahsen görülmekle... *Yanbolu* kazasına gelip anda ikamet eylemeniz bâbında evahir-i Rebiulâhır 1143 (*Mühimme* 136, s. 145).

[2] *Nogay* ümera, mirza, meşayih ve ağaları müracaatlarında, bu yerler iade edilmediği takdirde dağılacaklarını bildirdiklerinden, işin tahkikine *Bender* muhafızı Vezir Osman Paşa memur edilmiştir (*Mühimme* 136, s. 350).

[3] Sâbıka Kırım Hanı Mengligiray Han dâme ulüvvuhuya hüküm ki:

Sen ki müşarünileyhsin bundan akdem *Yanbolu* kazasında ikamete memur olup bâdehu *Bucak*'lunun zayiatı maddesi için *Edirne*'ye gelip binnefs vekilleriyle مرافعهٔ شرع murafaa-i şeri olman için emr-i şerifim sâdır olmuştu. Elhaletü hezihi tarafından bir vekil-i şer'i nasb ve tâyin ve kendin bir gün evvel ol taraftan kalkıp *Rodos*'ta ikamet eylemen fermanım olmağla... 1143 Receb sonları (*Mühimme* 136, s. 342).

ederken *Ruslar*la bozuşmak istememesi ve bu sırada *İran*'la muvakkat bir barış yapılması üzerine geri döndü.

Kaplangiray, *Kırım*'a avdet ettikten sonra 1148 H. - 1736 M. de Osmanlı - Rus muharebesi başlamış ve bir Rus ordusu *Urkapı* denilen berzahı zorlayıp *Kırım* yarımadasını istilâ etmiştir. Buna karşı Kaplangiray çarpıştı ise de muvaffak olamadı. Kendisi nikris denilen hastalığa mübtelâ olup böyle fevkalâde zamanda inip binmeğe ve faaliyet göstermeğe imkân olmadığından, hakkında pâdişahın teveccühü devam etmek üzere evvelâ *Rumeli*'de münasib görülecek bir yerde[1] ve daha sonra da *Sakız*'da[2] oturması emrolundu ve yerine kendisinin *Kalgayı* bulunan birader-zâdesi Fetihgiray *Kırım* Hanı oldu (1149 Rebiulevvel ve 1736 Temmuz).

1149 Receb ve 1736 Kasımda Kaplangiray'ın *Gelibolu*'da oturmasına müsaade edilmiş ise de, beş ay sonra 1737 Nisanda tekrar *Sakız* adasına gönderilmiş[3] ve vefatı tarihi olan 1151 Şaban, 1738 Kasım tarihine kadar orada kalmış ve vasiyeti üzere *Çeşme* kasabasında *Sıbyan Mektebi* (ilkokul) avlusuna defnedilmiştir. Kendisi cesur, tedbirli ve devlet işlerine vukuflu bir Han idiyse de, nikris illeti sebebiyle çok zamanı hastalıkla geçmiştir. Üç defa'da onbir buçuk yıl hanlık yapmıştır.

[1] Sâbıka Kırım Hanı Kaplangiray'a hüküm ki:

Ur haricinde ve derun-ı *Kırım*'da Moskov taburunun mümkin oldukça kahr ve tedmirinde masruf olan sây ve ihtimamınız feramuş olunmayıp ancak vücudünüze illet târı olmaktan nâşi rükûb ve nüzûle iktidarınız olmadığı reisde-i sem-i hümâyunumuz olmağla bihasebil iktiza Kırım hanlığı Kalgay Fetihgiray Sultan dâme uluvvühu'ya ihsan-ı hümâyunumuz olup sizin dahi rahat ve refahiyetiniz maksudumuz ve *Rumeli*'nde muhtarınız olan bir münasib mahalde ikamet ile duâ-yı devletimize müdavenetiniz muradımız olmağın defi zaruretiniz için size on beş kese akçe îta olunmağın kendünize mahsus hademeniz ile tonbaz kalyonuna suvar ve *Varna* iskelesine çıkıp *Rumeli*'de münasib ve muhtarınız olan mahalde ikamet... evail-i Rebiulâhır 1149 *(Mühimme* 142, s. 152).

[2] Sâbıka Kırım Hanı olan Kaplangiray dâme ulüvvühuya hüküm ki:

Sen ki müşarünuileyhsin *Sakız*'a varıp anda ikamet eylemen... ferman-ı hümâyunum olmağla işbu emr-i şerifim ısdar olunmuştur evail-i Cemaziyelevvel 1149 *(Mühimme* 142, s. 129).

[3] Kaplangiray *Sakız*'a gitmek üzere *Gelibolu*'ya gelmiş ise de, *Sakız*'a gönderilmeyip orada oturmasına müsaade edilmiş, fakat sonradan yine *Sakız*'da ikameti emrolunmuştur. 1149 Zilhicce *(Mühimme* 143, s. 60).

II. Fetihgiray

Hacı Selimgiray'ın torunu ve *Kırım* Hanı II. Devletgiray'ın oğludur. Amcası Kaplangiray zamanında İran seferine gönderilip *Gence* muhafazasında ve buranın İran istilâsından kurtarılmasında gayret ve faaliyeti görülerek hizmetine mükâfaten arpalık olarak kendisine *Vize* sancağı verilmiştir. Fetihgiray daha sonra Âdilgiray'ın vefatı üzerine Kalgaylığa tayin edilip, amcası Kaplangiray'ın hastalığına mebni hanlıktan alınmasiyle onun yerine *Kırım* Hanı olmuştur (1149 H. - 1736 Temmuz)[1].

Ruslar bunun hanlığı zamanında General Lisin kumandasiyle tekrar *Kırım*'a taarruz edip *Çekçeke* denilen mahalle gelerek *Taşlık Bulak* mevkiini tahkim ettikten sonra, yegâne yol olan *Arpat* tarafından hücum edecek gibi görünerek, Osmanlı ve Kırım kuvvetlerini orada tutmuş ve bir atlı adamın bile geçemiyeceği bir yol bularak ansızın *Karasu* şehrini zabtedip yakmıştır; Rusların bir sene evvelki taarruzlarında hanların merkezi olan *Bahçesaray* şehri yanmış olduğundan, Fetihgiray bu *Karasu*'yu kendisine merkez yapmıştı.

Bu vaziyet üzerine, tedbirsiz hareketinden dolayı Fetihgiray azlolunarak yerine ikinci defa amacası Menğligiray *Kırım* Hanı oldu ve hemen *Rodos*'tan getirilerek *Rus* cephesindeki ordugâha gönderildi (2 Cemaziyelevvel 1150 ve 28 Ağustos 1737)[2].

[1] Rusların *Kırım*'ı istilâlarını müteakib oradan çıkarılmaları hususunda hizmeti görülen Fetihgiray'a Kırım Hanlığının tevcihine dair olan 1149 Rebiulâhır (1736 Ağustos) tarihli hükümden: "Sâbıka kalgay olan Fetihgiray Sultan dâme ulüvvühu: tevki-i refi-i hümâyun vâsıl olıcak malûm ola ki Moskov taburu *Kırım* adasına kablelvusul ve badetdühul... Kefere-i Moskovlunun kahr ve tedmirleri ve tazyik ve tenkillerinde himmet-i cengizâne ve hamiyet-i gayyuraneniz biddefaat reside-i mesmu-ı hümâyunumuz olup vücuh ile şayeste-i inayet ve sezavâr-ı âtıfet-i şehinşahımız olmanız hasebiyle... size Kırım Hanlığı ihsan-ı hümâyunumuz olup ol tarafın umur-ı bilistiklâl uhde-i ilhaninize ihale ve tevdi kılınmıştır *(Nâme-i Hümâyun defteri* 6, s. 427).

[2] Halen Derya Kaptanı Süleyman Paşa'ya hüküm ki:

Kırım Hanlığı bu esnada bihasebil iktiza hân-ı esbak Mengligiray Han dâmet maalihihi'e tevcih ve taklid olunmağla selefleri olan Fetihgiray Han dâmet maalihi'nin rahat ve refahiyetleri için alâkaları olan *Rumeli*'de vaki *Vize*'ye gelip anda ikamet... 1150 Cemaziyelevvel başları *(Mühime* 142, s. 305) Fetihgiray'a gönderilen nâmede de sâdık, hayırhah ve akibet endişe olup Rusların *Kırım*'ı istilâları esnasındaki gayret ve faaliyetlerinden bahsedilerek

II. Menğligiray (ikinci defa)

Yeni *Kırım* Hanı Menğligiray, *Ruslarla* devam eden muharebede onların *Kırım*'a tekrar ettikleri hücumları önlemekle uğraştı; ilk kışta *Rusya*'ya akın yaptı ve *Ruslara* karşı *Urkapı*'sında müdafaa tertibatı aldı; filvaki 1151 H. - 1738 M. de Feld Mareşal Lisin tarafından yapılan taarruz şiddetle mukabele gördü; *Kırım*'ın yanıp yakılması dolayısiyle bağrı yanık Tatarlar hiçbir tehlikeye bakmadan bütün kudretleriyle *Ruslara* hücum ettiler; Lisin'in bizzat idare ettiği koldan maada diğer *Rus* kuvvetlerini bozarak kıra kıra çadırlarına kadar sürdüler; dört, beş bin telef veren *Ruslar* mağlûb olarak çekildiler.

Otuz bin kişilik bir *Rus* kuvveti de 1738 sonbaharında *Azak* tarafından *Koban* üzerine yürüyüp *Koban* nehrinin *Azak* denizine döküldüğü mahaldeki kaleleri almak istedi; Menğligiray *Rusların Kırım*'a geçmemeleri için *Kerç* tarafına hareket ettiği sırada Rus kuvvetlerinin bu taraftaki hareketleri esnasında denizin kabarıp ordugâhlarını bastığını ve bütün harb levazımatının mahvolduğunu ve bu suretle o taraftan gelecek *Rus* taarruzunun bertaraf olduğunu haber alması üzerine, *Karasu* kasabasına avdet ederek orada hastalandı ve *Bahçesaray*'a avdetinde 9 Ramazan 1152 (31 Aralık 1739) da vefat etti ve *Bahçesaray*'da *Han* camiine defnedildi, Menğligiray ölümünde altmış yaşında olup iki defaki hanlığı müddeti sekiz buçuk seneden fazladır.

Tedbirli ve iyi idareli bir hükümdar olan Menğligiray aynı zamanda şairdi; şiirde mahlası *Nevayi* idi; *Kırım*'da *Karasu* kasabasında cami ve Halvetiye tekkesi ile *Bucak*'ta *Tatarpınarı* mevkiinde kârgir medresesi ve *İstanbul*'da, *Tophane*'de *Gülşenî* tarikati tekkesi, yaptırmış olduğu eserlerindendir, bir gazelinden:

Üftâde-i dâm-ı ser-i zencîr-i cefayız
Bir zülf-i siyehkâre kul olmağa sezâyız

Ger şâh-ı serir dâr olursa nola cânân
Gam mı çekeriz biz dahi guyinde gedâyız

hizmetlerinin unutulmıyacağı beyan edildikten sonra "Lâkin elhaletü hazihi Kırım Hanlığı bu hulâlde bihasebil iktiza Menğligiray'a tevcih edildiği ve gelip *Vize* kasabasında oturması kendisine bildirilmiştir *(Mühimme* 142, s. 305 ve *Mühimme* 144, s. 175).

Bir pûla satarsa bizi ağyâra acep mi
Ol âfet-i gülçehreye çün bâdıhavâyız

Eylerse Nevâyi nola eş'ârımı tahsin
Biz silsile-i Hân-ı Kırım Menğligirayız.

II. Selâmetgiray

Merhum Hacı Selimgiray'ın *Kırım* Hanı olan en küçük oğludur; biraderi Menğligiray zamanında evvelâ *Nur. ddin* ve sonra *Kalgay*'lıkta bulunmuş ve onun vefatı üzerine *Kırım* halkının arzusiyle *Kırım* Hanlığına tâyin edilmiştir (1152 Şevval ve 1740 Ocak sonları)[1].

Selâmetgiray, *Rus* işgali dolayısiyle harap olan *Bahçesaray*'ın îmarına çalıştı ve bu arada meşhur *Han camii*'ni de yeniledi; iki divanhane inşa ettirdi ve hanlara mahsus yaptıracağı sarayın malzemesi I. Sultan Mahmud tarafından gönderildi; yine Sultan Mahmud'un göndermiş olduğu kitaplarla bir kütüphane vücude getirdi.

Belgrad muahedesi mûcibince *Ruslar*dan alınan esirlerin iadesi şart olduğundan, bu hususta kendisine bir ferman gönderildi ise de, bunun mündericatını infaz edemediğinden dolayı hanlıktan azlolunarak yerine Kalgayı bulunan Kaplangiray-zâde Selimgiray getirildi (1156 H. - 1743) M.[2].

[1] Selâmetgiray'ın Kırım Hanlığına dair olan nâme-i hümâyundan: Bu defa ahali-i *Kırım* taraflarından... tevarüd eden kâğıtlarda Menğligiray Han dâr-ı bekaya irtihal edip siz *Kırım*'da mevcud olan Selimgiray Han merhumun bakiyye-i evlâdının ercümend ve emcedi ve bâhusus bir müddettenberi kalgaylık mesnedinde bulunmanız takribi ile... irsen ve iktisaben hanlığa elyak ve sezavar olduğunuz vazıh ve âşikâr olduğundan gayrı Kırımlı ile derkâr olan hüsn-i ülfet, hakkınızda olan hüsn-i zann-ı şâhanemizi teyid ve tasdik etmekle hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunumuz mûcibince berat-ı alişan-ı mevhibet nizanımız ile Kırım Hanlığı cenab-ı nimel meâbınıza tevcih olunup kalgaylık hizmeti için selâtin-i bittemkinden her kime murad ederseniz reyinize havale olunmuştur" denilerek kendisine hanlık alâmeti olarak bir sevb kapaniçe ve bir samur kalpak ve iki mücevherli otağa ve bir kabza mücevher şimşir ve bir murassa tirkeş ve bunlara ilâve olarak atıyye (altın) gönderilmiştir. 1152 Şevvel sonları *(Nâme-i Hümâyun defteri* 7, s. 544).

[2] Sâbıka Kırım Hanı olan Selâmetgiray Han dâme ulüvvühuya hüküm ki:

Kırım Hanlığı bu hilâlde biliktiza kalgay olan... Selimgiray damet maalihiye bâ hatt-ı hümâyun tevcih ve taklid olunup sizin memleket-i *Kırım*'-

Selâmetgiray azlinden sonra evvelâ *Rodos* adasında ikamete memur edilmiş ise de, sonradan yine aynı tarihli bir fermanla *Yanbolu*'da oturmasına müsaade edilmiştir. Selâmetgiray sıhhî vaziyeti sebebiyle yerinin değiştirilmesini arzetmesi üzerine *Tekirdağ* veya *Gelibolu*'dan birisinde oturması muvafık görülerek kendisine o suretle yazılmıştır (1157 Safer ve 1744 Mart) [1].

Selâmetgiray'ın *Gelibolu*'da oturtulması, tekrar *Kırım* Hanı olacağı zehabını verdiği için halefi Selimgiray'ın *Kırım* halkını el altından hükûmete müracaata sevketmesi üzerine Selâmetgiray yine *Yanbolu*'daki çiftliğine gönderilmiştir (1157 Şevval ve 1744 Kasım) [2].

Selâmetgiray, vefatı tarihi olan 1164 H. 1751 M. ye kadar *Yanbolu*'da *Fındıklı* köyündeki çiftliğinde oturmuştur. Hanlığı üç sene dokuz aydır.

II. Selimgiray

Kırım Hanlarından Kaplangiray'ın oğludur. Selâmetgiray Han bulunduğu sırada *Kalgayı* Azametgiray ile arası açıldığından, onu azlederek Kalgaylığa "mürebbi ve vasim ve efendim oğludur" diyerek diğer birader zâdesi Kaplangiray oğlu Selimgiray'ı getirmiş [3] ve onu yetiştirmek istemiştir.

dan kalkıp mübaşir İbrahim ziye mecdühu ile berren *Gelibolu*'ya gelip anda çekdiri sefinesine süvar ve *Rodos* ceziresine varup anda ikamet... 1156 Şevval ortası *(Mühimme* 150, s. 196).

[1] 1156 Zilhicce tarihi ortalarında giden hükümde *Yanbolu*'da oturması emrolunmuştur *(aynı numaralı mühimme)*. Daha sonra 1157 Safer tarihli hükümde de *Tekirdağı* ve *Gelibolu*'dan hangisini tercih ederse orada oturması yazılmış. Selâmetgiray da *Gelibolu*'yu tercih etmiştir *(Mühimme* 150, s. 220).

[2] *Mühimme* 150, s. 435 (gönderilen 1157 Şevval iptidaları tarihli hükümden).

[3] Sâbıka kalgay olan Azametgiray Sultan zîde ulüvvühuya hüküm ki:

Bilfiil Kırım Hanı Selâmetgiray Han dâmet mealihi tarafından bu defa vârid olan tahrirat ve iltimaslarına binaen biliktiza mesned-i kalkaylık, Han-ı esbak merhum Kaplangiray Hanzâde Selimgiray Sultan dâme ulüvvühuya müceddeden tevcih ve ihsanım olup sen ki kalkay-ı sâbık mumaileyhsin vilâyet-i *Rumeli*'de ikamet-i ihtiyar eylediğin mahalle gelüp ikamet hususunda izin ve ruhsat-ı şahânem erzani kılınmasını han-ı müşarünileyh istida etmeleriyle müşarünuileyhin istidaları üzere kalkıp mahall-i mezburda ikamet eylemen bâbında fermanı-ı âlişânım sâdır olmuştur... evasıt-ı Şevval 1155 *(Mühimme* 149, s. 91).

Selâmetgiray kısmında görüldüğü üzere, *Belgrad* muahedesi mûcibince *Rus* esirlerinin iade edilmemesi üzerine Selâmetgiray azlolunduğundan bu, amcasının yerine *Kırım* Hanlığına tâyin olundu (1156 Şevval ve 1743 Kasım sonu). II. Selimgiray, *Ruslardan* alınmış olan esirleri iadeye muvaffak olduğundan, 1159 H. - 1746 M. de *İstanbul*'a davet olunarak kendisine büyük ikramlar yapıldı ve *Kırım*'a avdetini müteakib 20 Cemaziyelevvel 1161 ve 18 Mayıs 1748 de istiskadan vefat etti. Ölümünde kırk yaşında olup hanlığı beş yıla yakındır. Hanlık işlerine vâkıf fakat aynı zamanda şiddeti ile maruftu; bundan dolayı *Kırım* halkı kendisine "Katı Selimgiray" derlerdi [1].

Arslangiray (birinci defa)

Hacı Selimgiray'ın torunu ve II. Devletgiray'ın oğludur; ağabeyisi Fetihgiray'ın *Kırım* Hanlığı zamanında *Kalgay*'lık etmiştir. Selimgiray'ın vefatı üzerine arpalık suretiyle *Vize* sancağına mutasarrıf olan Arslangiray, *Vize*'den süratle *Kırım*'a gitmek üzere 1161 H. - 1748 M. senesinde *Kırım* Hanlığına tâyin edilerek kendisine dört bin altın atıyye ile selefleri gibi *İstanbul* gümrüğü hasılâtından bir milyon akçe tahsisat tâyin olunmuştur [2].

Kırım Hanlarının tâyinlerinde *İstanbul*'a gelerek kendilerine merasim yapılması kanun idiyse de, bu sırada ehemmiyetine mebni *Kırım*'ın uzun müddet hansız kalması muvafık görülmediğinden, kendisine Hanlık teşrifatı ve ayrıca yol parası yollanarak acele *Kırım*'a sevkedilmiştir [3].

Arslangiray'ın *Kırım*'a âid işlerinden en mühimmi, Rusların *Kırım*'ı istilâları zamanında yapmış oldukları tahribatı tamir, kale ve palangaları tahkim ile buralara müstahfız asker

[1] Selimgiray zamanında kalgaylıktan azledilen Âdilgiray-zâde Şahingiray, evvelâ *Yanbolu*'daki çiftliğine gelip sonra *Enez* kasabasında oturmakta iken, hakkında sûikast var *Kırım*'a gideceğim, diye *Enez*'den kaçarak *Lehistan*'a iltica eylemiştir. Şahingiray, bundan sonra başına topladığı kalabalıkla *Bucak* taraflarına gelip yağmalamış fakat *Bucak* Seraskeri Hacıgiray tarafından mağlûb edilerek iki adamiyle tekrar *Lehistan*'a kaçmağa muvaffak olmuştur. Daha sonraları afvını istida eden Şahingiray afvolunup evvelâ *Rodos* ve sonra *Sakız*'da oturtulmuştur *(Mühimme* 153, s. 67, 69, 158, 176, 182, 252 ve *İzzi Tarihi* varak 155b, sene 1160, 1166).

[2] *Mühimme* 156, s. 149 ve *İzzi Tarihi* varak 168.

[3] *İzzi Tarihi*, varak 168b.

koymak ve bir de *Kalmuk*'ların tazyiki altında bulunan *Kırgız Tatar*'larını *Kırım*'a alarak *Arbat* kalesinde iskân etmesi olmuştur.

Arslangiray 1169 Rebiulevvel 1755 Aralık'ta hanlıktan azlolunarak *Sakız* adasında ikamete memur edilip menfası sonradan *Gelibolu*'ya tahvil edilmiştir[1]. Arslangiray'ın yerine Halimgiray *Kırım* Hanı olmuştur.

Halimgiray

Bu da Hacı Selimgiray'ın torunu ve Saadetgiray'ın oğlu olup[2] amcası Menğligiray zamanında *Nureddin*'likte bulunup sonra *Yanbolu*'daki çiftliğine çekilmişti. *Kırım* Hanlığına getirilmesini müteakib tecrübesiz olan akrabalarını etrafına toplayıp onların tesirleriyle hareket ettiğinden, bu hal bazı *Kırım* şehzâdelerine fırsat ve cesaret vermiş ve bu sırada *Bucak* seraskerliğine Saadetgiray'ın tâyini ve bunun *Özi* taraflarındaki *Nogaylar*'dan *Yedisan Tatarları*'na karşı zulüm ve taaddisi ısyana sebep olmuştur.

Osmanlı hükûmeti bu hali haber alınca Halimgiray'ı himaye eyliyerek *Yedisan Tatarları*'nı tedibe kalkışmış ise de[3]

[1] Sâbıka Kırım Hanı olan Arslangiray Han dâme ulüvvühuya hüküm ki:

Kırım Hanlığı çendruz mukaddem biliktiza sabıka Nurettin olan Halimgiray dâmet maalihiye tevcih ve ihsân-ı mülûkânem olup binaenaleyh sizin *Sakız*'a varıp anda ikametiniz bâbında halen han-ı iklim-i *Kırım* müşarüileyh tarafından tahrir ve inha olunmağla... Der-ialiyyemden mübaşir tâyin olunan... ile *Gelibolu*'ya ve anda amade kılınan çekdirime sefinesine suvar ve *Sakız*'a varıp anda ikamet eylemeniz bâbında... Rebiulevvel 1169 *(Mühimme* 157, s. 207). Arslangiray 1171 Rebiulevvelde (1157 Kasım) *Sakız*'dan *Gelibolu*'ya naklolunmuştur.

[2] *Düvel-i İslâmiye cetveli*, s. 371 de Halimgiray'ın babasının ikinci Menğligiray olduğu gösterilmiş ise de, *Umdet-üt Tevarih*'te Menğligiray'ın vefatında Toktamışgiray adında bir oğlu kaldığı beyan edilmiştir. Bundan dolayı ben *Gülbün-i Hânan*'ın kaydını tercih ederek Halimgiray'ın babasının Saadetgiray olduğunu kabul ettim.

[3] *Özi* kurbinde sakin *Yedisan* kabîlesinin ümera, ulama, mirza vesairlerine gönderilen hükümden:

Siz ki mumaileyhimsiz halen Kırım Hanı Halimgiray dâmet maalihinin emr ve itaatinden nükûl ve ısyan eylediğiniz Der-ialiyyeme îlâm olunmaktan nâşi muktezay-ı şer'i kavim üzere bu şakavete cesaret edenlerin tedipleri lâzım geldiğine binaen tedibiniz iradesiyle han-ı valaşan-ı müşarünileyhin hanlığı ibka ve teşrifat-ı hümâyunum irsaliyle kadr ve menziletih terfî ve îlâ olunduğundan gayrı takviye-i bazuy-ı şehameti için Rumveli alisi *Rumeli*'nin ve eyâlet-i

bu sırada *İsakçı* mütevellisi Hacı Hasan Ağa'dan gelen mufassal bir tahriratta ısyana *Bucak* seraskeri Saadetgiray'ın zulüm ve taaddisinin sebeb olduğunu bildirmesi üzerine, seraskerin azli *Kırım* Hanına yazılmış ve keyfiyet *Yedisan* ileri gelenlerine bildirilmiştir [1]. Fakat *Yedisanlılar*'ın bu muhalefetleri, onların içine girerek kendilerini mukavemete teşvik eden Hacıgiray Sultan ile kardeşi Kırımgiray Sultan'ın tahrikleri yüzünden sükûnet bulmamıştır.

İşi azıtan bu iki kardeş, *Bucak* Tatarlarını da ısyana davet ettikten başka, *Bender* köylerine ve *Boğdan* arazisine de tecavüz ile yağma ve *Bucak*'taki zahirelerin sahillere nakline mâni olmaları üzerine iş ehemmiyet kesbettiğinden, ısyanı bastırmağa Rumeli valisi ve *Bender*'e memur kuvvetlere başbuğ olan Mehmed Paşa gönderilmiştir [2].

Nihayet bu hal *Kırım* Hanı Halimgiray'ın azlini îcab ettirip yerine sabık *Kırım* Hanı Arslangiray tâyin edilmiş ise de, Tatarlar onu istemeyip bu ısyanda elebaşı olan büyük biraderi Kırımgiray'ı istemeleri üzerine Kırımgiray Han tâyin edilmek suretiyle ısyan bastırılmıştır.

Hükûmet bu *Yedisan Nogayları*'nın ısyanını, sâbık *Kırım* Hanı Arslangiray'ın teşvikine hamlederek pâdişah tarafından bizzat Arslangiray'a ağırca bir ithamnâme ile hatt-ı hümâyun

Özi'nin bilcümle zuama ve erbâb-ı timarı ve *Kırım*'ın civar hududunda vaki kılaın askerî taifesiyle memur kılınıp... isaet ve kabahatinizden rücu ve Han-ı müşarunileyhin emir ve reyine itaati kabul ederseniz ceraim-i sabıkanız affolunup... 1172 Muharrem *(Mühimme* 160, s. 315).

[1] *Özi* kurbinde sakin *Yedisan* kabîlesinin mirzaları ve ulemaları ve mûteber ihtiyarlarına hüküm ki:

Bucak Seraskeri Saadetgiray tarafından size zulm ve teaddi ve mugayir-i şer'i ve kanun harekâta tasaddi olunduğu dergâh-ı muallâm kapıcıbaşılarından *İsakcı* mütevvellisi Elhac Hasan tarafından alettafsil tahrir olunup bâis-i ihtilâl olan serasker azl ve yerine Nurettin Mehmedgiray Sultan'ı veyahut ahar münasib sultanı serasker tayin etmesi için Kırım Hanına ferman yollanmış ve Saadetgiray azlolunmakla yeni *Bucak* seraskerine itaat eylemeleri *(Mühimme* 160, s. 316), yine bu yolda *Yedisan* kabîlesi içinde bulunup ısyanı körükleyen Hacıgiray ile Kırımgiray'a da —hükûmet bunların tahriklerini bilmemezlikten gelerek— bu hâdiseyi biran evvel bastırmaları için gayret göstermelerini emretmiştir *(Aynı Mühimme*, s. 317).

[2] *Mühimme* 160, s. 322 (1172 Muharrem ortaları tarihli hüküm).

yollanmış ve oturmakta olduğu *Gelibolu*'dan kalkarak *Rodos*'a gitmesi emrolunmuştu [1]. Arslangiray, derhal emre itaat ederek *Rodos* adasına gitmiş, fakat bu ısyan hareketinin onun başı altından çıkmadığı tahakkuk etmiş olduğundan, gelip çiftliğinde oturmasına müsaade olunmuştur [2].

Halimgiray, 1172 Safer ibtidaları (1758 Ekim) tarihli fermanla azledilmesini müteakib [3] çiftliğine çekilerek bir sene sonra

[1] Beyaz üzerine (resen) Arslangiray'a gönderilen hatt-ı hümâyundan: Siz ki sâbıka Kırım Hanı Arslangiray'sız bu esnada *Nogay* taifesinden ısyan eden *Yedisan* kabîlesinin daire-i itaate suhulet ile idhalleri kuvve-i karibeye gelmişken *Rumeli*'de mukim biraderiniz Hacıgiray Sultan iki biraderiyle oldukları mahalden hareket ve kabile-i mezbûre derununa duhul ile tahrik ve ifsadlarına mübaderet ve kendulere ittiba için *Bucak*'ta olan kabîlelere dahi kâğıtlar irsaliyle teksir-i sevad-ı ısyana cesaret ve elbette Devletgiray Hanzâdelerden birimiz Kırım Hanı olur deyu kelimat-ı nâşayeste işaat edip *Bucak* kabîlelerine gönderdikleri kâğıtlar manzur-ı hümâyunum olup mumaileyhimin bugüna hilâf-ı rızay-ı hümâyunum sizin mesned-i haniye irtifa daiyenizden nâşi inzimam-ı su-i tedbir ve taliminiz ile olduğu zâhir ve aşikâr olduğuna binaen *Gelibolu*'dan *Rodos* ceziresine iclanız ferman-ı hümâyunum olup işbu hatt-ı şerif-i şevketredifim ısdar ve sizi savb-ı memurenize îsale mübaşir tâyin olunan Kapıcıbaşı Karahisarlı Mustafa Bey ile irsal olunmuştur... (*Mühimme* 160, s. 306).

[2] Sâbıka Kırım Hanı olup *Sakız*'da ikamet üzere olan Arslangiray Han'a hüküm ki:

Bundan akdem *Yedisan* kabîlesinin harekâtı nâ marziyelerinde sizin *Gelibolu*'da ikametinizin medhali olmak üzere mesmu-ı hümâyunumuz olduğuna binaen ibtida *Rodos* ceziresine ve bâdehu istidanıza binaen *Sakız* ceziresine azimetiniz ve hakkımızda olan kıl-u kal mündefi oluncayadek mahalli mezburda ikametiniz bâbında fermân-ı hümâyunumuz sadır olmuştu.

Emr-i hümâyunumuza sürat-i imtisal ile savb-ı memure azimet ve vurudunuz hakkınızda olan hüsn-i zann-ı husrevanemizi teyid eylediğinden başka taife-i mezburenin hareket-i merkumeleri madde-i âharden neşet edip sizin alâka ve medhaliniz olmadığı *Bender* ve *İsakçı* vesair ol havaliden vürud eden mevsukul kelim kimesnelerin takrirlerinde zâhir ve bedidar ve sizi *Sakız*'a îsale memur kılınan kapıcıbaşılardan Mustafa'nın takririnden dahi beraet-ı zimmetiniz aşikâr olduğundan... tarafınıza teveccüh-ı mülükânemiz hâsıl olduğundan çiftliğinizde ikametiniz hususuna müsaade olunmuştur... sene 1172 Muharrem sonları (*Mühimme* 160, s. 321).

[3] Sâbıka Kırım Hanı Halimgiray dâme ulüvvühuya hüküm ki:

Kırım Hanlığı bu hilâlde biliktiza cenab-ı emaretmeab Kırımgiray Han dâmet maalihiye bâ hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrun tevcih ve taklid ve sizin memleket-i *Kırım*'dan ırz ve vakarınız ile ihracınıza sây ve dikkat eyle-

yetmiş yaşında vefat etmiştir; üç seneye yakın hanlık eden Halimgiray, malûmatlı, değerli bir zat idiyse de, idarî kudreti yoktu.

Kırımgiray (birinci defa)

Son gelen *Kırım* Hanları içinde azim ve irade sahibi, mehib ve bahadır bir zat olan Kırımgiray, Devletgiray Han'ın oğullarındandı; büyük biraderi Arslangiray'ın hanlığı zamanında bir müddet *Nureddin* memuriyetinde bulunmuş ise de, ihtirası sebebiyle bu vazifeyi az görerek istifa edip *Burgaz* civarında *Pınarbaşı*'ndaki çiftliğine çekilmişti.

Kırımgiray, bir müddet sonra *Yedisan Tatarları*'nın Halimgiray'a karşı ısyanlarını haber alır almaz hemen o tarafa gidip iki biraderiyle beraber bunların ısyanını körüklemiştir. Nihayet Halimgiray hanlıktan azledilip *Bender* valisi ve *İsmail* kalesi muhafızının gönderdikleri tahrirat üzerine Kırımgiray hanlığa getirilmiştir (1758 Ekim).

Kırımgiray kendisine, *Yedisan* ısyanında beraber bulunan biraderi Hacıgiray'ı *Kalgay* tâyin ettiyse de, Hacıgiray'ın hanlığı elde etmek isemesinden kuşkulanarak onu azletmiştir. Kırımgiray 1173 H., 1759 M. de *Nogay*'lunun *Boğdan* ve *Eflâk* reayasına karşı fena muamelelerinden dolayı bizzat bunların üzerlerine gidip kendilerini tedip etmiş ve aynı zamanda hanlığı elde etmek isteyen biraderi Hacıgiray'ın tahrikiyle vukua gelen ısyanı bastırıp *Lehistan*'a kaçmış olan Hacıgiray'ın *Rumeli*'de oturmasına muvaffak olduğundan dolayı hükûmetçe hakkındaki infial sevgiye tebeddül etmiş ve bundan dolayı teşrifat ve beş bin adet altın gönderilmek suretiyle taltif edilmiştir [1].

Kırımgiray, biraderi olan esbâk *Kırım* Hanı Arslangiray'ın *Yanbolu*'da oturmasını istemiyerek hükûmete yazması üzerine, Arslangiray çiftliğinden alınarak *Sakız*'a gönderilmiştir [2].

mek üzere Han-ı müşarünileyhe nâme-i hümâyunumuzda tavsiye ve tekid olunmağla kalkıp halen ol tarafta olan hassa silâhşörlerimden Mir Mehmed ve maiyeti ile *Yanbolu* tarafında vaki çiftliğinize gelip anda ikamet ve istirahat eylemeniz bâbında fermân-ı hümâyunum sâdır olmağın... evahir-i Safer 1172 (*Mühimme* 160, s. 322).

[1] *Maliyeden Başvekâlet arşivine devrolunan Teşrifat defteri*, No. 29, varak 82.

[2] *Mühimme* 161, s. 325, sene 1173 Cemaziyelevvel. *Edirne* Bostancıbaşısına verilen emirle Arslangiray zorla *Sakız*'a yollanmıştır.

Kırımgiray, ifrat derecede şecaatle maruf cevval ve didişken olup, sonunu düşünmeden *Rusya*'ya akınlar yaparak devletin başına bir gaile çıkaracağı ihtimali arttığından, başka bir takım ağır tekliflerle hükûmeti tazyik ve olmıyacak taleplerde bulunması sebebiyle azledilmesi takarrür etmiştir; fakat birden bire azledilecek olursa bir ısyan çıkararak hükûmeti uğraştırması düşünülüp mülâyimetle ve bazı hususların müzakeresi için kapıcılar kethüdası gönderilmek suretiyle *İstanbul*'a davet olunmuş, *Rumeli*'ye geldikten sonra *İstanbul*'a uğratılmıyarak *Gelibolu*'dan çekdirme ile hemen *Sakız* adasına gönderilmiştir (1178 H. 1764 M.).

III. Selimgiray (birinci defa)

II. Devletgiray'ın torunu ve II. Fetihgiray'ın oğludur. 1748 de amcası Arslangiray'ın birinci defaki hanlığında *Kalgay* olmuş ve Arslangiray'ın azlinden sonra da babasından kalan *Vize*'nin *Çakıllı* köyündeki çiftliğine çekilmişti.

Diğer amcası Kırımgiray'ın azli üzerine 1764 te *Kırım* Hanlığına getirildi. *Sakız*'da oturtulan Kırımgiray, orada tek durmayıp hem *Kırım*'daki taraftarlariyle mektuplaşıp hem de *İstanbul*'a adamlar yollayarak bir huzursuzluk yarattığından, bu halden dolayı Selimgiray *İstanbul*'a şikâyet etmesi üzerine, Kırımgiray *Rodos* adasına gönderilmiştir (1179 Muharrem ve 1765 Temmuz) [1].

Selimgiray, 13 Şevval 1180 ve 14 Mart 1768 senesinde hanlıktan azlolunarak yerine amcası Arslangiray ikinci defa *Kırım* Hanı oldu. Selimgiray'ın azlinin sebebi mehazlarımızda görülemedi.

Arslangiray (ikinci defa)

Bu defaki hanlığı üç ay kadar sürmüş ve 1181 Muharrem, 1767 Haziranda *Kavşan* [2] kasabasında vefat ederek nâşı *Kırım*'a naklolunmuştur. İki defada hanlığı sekiz sene üç ay kadardır. *Bahçesaray*'da medrese ve mekteb (okul) yaptırmıştır.

[1] *Cevdet Tasnifi, Hariciye vesikaları*, No. 463, sene 1179 evasıt-ı Muharrem.

[2] *Kavşan, Akkerman* kasabasının kuzey-batısında, *Akkerman*'la *Bender* kasabası arasında ve *Dinyester* (Torla) nehrine yakın bir mevkide bulunup evvelce küçük bir kasaba iken Kırım Hanlarının burada oturmağa başladıklarından beri tedricen büyümüştü.

Maksudgiray (birinci defa)

II. Selâmetgiray'ın oğludur. Amcası olan Kırımgiray'ın Hanlığında *Kalgay*lık etmiş, Arslangiray hanın vefatı üzerine *Kırım* Hanı olmuştur (1181 H., 1767 M.). Ruslara karşı harb açmasını isteyen III. Mustafa, *Kırım*'da cesur ve azimkâr bir han bulunmasını istediğinden Rus düşmanı olan Kırımgiray'ı hanlığa münasib görüp Maksudgiray'ın yerine onu tekrar *Kırım* Hanlığına tâyin etmiştir (1182 Cemaziyelâhır ve 1768 Kasım) [1].

Kırımgiray (ikinci defa)

Evvelâ *Sakız*'a ve sonra da *Rodos*'a gönderilmiş olan Kırımgiray, oranın havasiyle imtizac edemediğini yazması üzerine, *Kırım* Hanı bulunan biraderi Arslangiray'ın hükûmetten ricasına binaen *Rumeli*'deki çiftliğinde oturmasına müsaade edilmişti (1180 Zilhicce ve 1767 Mayıs) [2]. Bir müddet sonra *Ruslarla* harbin hemen hemen tahakkukuna mebni, Kırımgiray 1768 Kasımda *Kırım* Hanlığına tâyin edilmiş ve muharebenin îlânı üzerine *Kırım* ve *Bucak* Tatarlariyle birlikte bizzat gidip *Rus* kuvvetlerine galebe ile onbeş bin kadar esir aldıktan sonra *Kavşan*'a dönmüştür.

[1] Sâbıka Kırım Hanı olan Maksudgiray Han dâme ulüvvühuya hüküm ki:

Sen ki müşarünileyhsin bermuktezây-ı vakit u hal bu hılâlde senin *Rumeli* eyâleti dahilinde vâki mutasarrıf olduğun çiftliğe gelip ikamet eylemen bâbında şerefriz-i sudur olan emr-i hümâyun-ı şevketmakrunum mûcibince... derakab hademe ve etbaından birkaç nefer ile hareket edip... evahir-i Cemaziyelevvel sene 1182 *(Mühimme* 166, s. 70), fakat Kırım Hanı Kırımgiray'ın yazması üzerine *Ağrıboz* adasında oturması münasib görülmüştü; lâkin rahatsızlığı sebebiyle kış geçinceye kadar çiftliğinde kalmasına müsaade istemiş ise de, Kırımgiray'ın ısrarı üzerine müsaade olunmamış ve bu sırada da Kırımgiray vefat etmiştir *(Mühimme* 166, s. 128).

[2] Bundan akdem Kırım Hanı olup halen *Rodos* ceziresinde ikamet üzere olan Kırımgiray Han dâme ulüvvühuya hüküm ki (hulâsa):

Siz ki Han-ı müşarünileyhsiz halen ikamet üzere olduğunuz cezire-i *Rodos*'un ab ve havasiyle adem-i ülfet ve imtizacından nâşi mübtelâ-i ilel-i mütenevvia olduğunuzu ve *Rumeli* canibinde vaki çiftliğinize gelip ikametinize müsaade-i şahânemin mebzul kılınmasını tarafıma tahrir eylediğiniz birader-i büzürkvarınız, hâlen Kırım Hanı olan Arslangiray Han bu defa vürud eden kaimesinde hassaten rica ve şefaat etmekle sizi *Rodos*'tan alıp *Gelibolu* veya *Tekirdağ*'ına ihraç için bir kıta müstemen sefinesi isticar... evail-i Zilhicce 1180 *(Mühimme*, 165 s. 198).

Kırımgiray, bu dafaki hanlığında altı ay kadar kalarak 1182 Zilkade ve 1769 Martta zatülcenbden veya zehirlenmek suretiyle vefat etmiş[1], cesedi *Kavşan*'dan *Kırım*'a naklolunup *Han camii*'nde biraderi Arslangiray'ın yanına defnedilmiştir.

Kırımgiray, vefatında elli iki yaşında olup bu 1768 Osmanlı-Rus muharebesinde kendisinden büyük hizmet memûl iken vefatı ile doldurulmaz bir boşluk bırakmıştır. Yerine Arslangiray'ın oğlu III. Devletgiray *Kırım* Hanı olmuştur[2].

III. Devletgiray Arslangiray'ın ikinci oğludur. Babasının ikinci defaki hanlığında *Kalgay* olmuş ve babasının ölümünü müteakib çiftliğine çekilmişti. Amcası Kırımgiray'ın vefatı üzerine ordunun sefere hareketi esnasında *Çorlu* civarında kendisine *Kırım* Hanlığı tevcih edilerek acele *Kavşan*'a gönde ilmiştir (1182 Zilkade sonları ve 1769 Nisan). Devletgiray, *Bucak* tarafına geldiği esnada orada kalıp *Kalgay* tâyin ettiği biraderi Şehbazgiray'ı *Kırım*'a gönderdi.

Devletgiray, enerjiden ve cevvaliyetten mahrum olup *Boğdan* âsilerine ve *Moskovlu*ya karşı hareket etmesi hakkında müteaddid hatt-ı hümâyunlara rağmen türlü türlü özürler ileri sürerek bir türlü harekete geçmemiştir. Bundan başka, devlet hazinesinden *Kırım* şehzadeleri ile *Mirza*'ya, kabile reisleri ve sekbanlara gönderilmiş olan atiyyeleri yerlerine vermeyen Devletgiray, hudut civarındaki *Kişnev* mevkiinden ileri gitmeyip oradan da tekrar *Kavşan*'a avdet eylemesine mebni fırsat bulan

[1] Kırım Hanı attan düştükten sonra *Eflâk* beyinin ajanı Rum tabibi Siropulo tarafından zehirlenerek öldü; Baron dö Tot, Kırımgiray'ı zehirleyiciye karşı ikaz etti ise de ehemmiyet vermemişti. Han öleceğini hissedince nevbet çalınmasını emretti ve mızıkanın yanık sesleri arasında can verdi (*Hammer*, Almanca tabı, c. 8, s. 333).

Vasıf, Kırımgiray'ın fücceten vefatını yazar (. 1, s. 325).

[2] *Bender* seraskeri Vezir Ali Paşa'ya hükümki:

Bi iradetillahi taâlâ hulûl-i ecel-i mev'udiyle Kırımgiray Han darıbekaya irtihal etmekle avatıf-ı aliyye-i husrevanemden Kırım Hanlığı müteveffa Arslangiray Han-zâde kalkay-ı esbak Devletgiray Han dâmet maalihiye tevcih ve ihsan ve *Çorlu* ile *Karıştıran* beyninde orduy-ı hümâyun-ı zafer azimetinde ilbâs-ı hilat-ı han-ı olunup hiavnihi taâlâ birkaç güne değin ol canipten suk-i matıyye-i sürat edeceği malûmun oldukta... evahir-i Zilkade 1182 (*Mühimme* 167, s. 106).

Ruslar, *Prut* nehrini geçerek *Katarla*ra âid hayvanları sürmeğe kadar cesaret etmesine rağmen yine yerinden kıpırdanmamış ve bundan başka, *Tatarla*rın yapmak istedikleri akınlara da mâni olduğundan azli zarurî görülüp, *Kırım* Hanlığı II. Kaplangiray'a verilmiştir (1183 Şevval sonları ve 1770 Şubat) [1].

Devletgiray, azlinden sonra *Rodos*'a gönderilmek istenmiş ise de, hastalığı sebebiyle çiftliğinde oturması, yeni *Kırım* Hanı tarafından rica edilmesi üzerine öyle yapılmıştır [2].

II. Kaplangiray

Kırım Hanlarından II. Selimgiray'ın ikinci oğludur. Bunun *Kırım* Hanlığı *Rusların Tuna* havalisine yayıldığı zamana tesadüf ettiğinden, Osmanlı ordusunun mağlûbiyeti sebebiyle bu da bir iş göremedi ve *Gölbaşı* mağlûbiyetinden sonra evvelâ *İsmail*'e ve oradan da *İsakçı*'ya gelip serdar-ı ekremle görüştükten sonra *Kırım*'a gönderilmişti.

Kaplangiray, *Özi* tarafına geçerek *Kalmukları Ruslardan* ayırmak için çalıştı ve sefer masarifi olarak hükûmetten bin kese akçe istedi ve bu para kırk güne kadar gelmezse *Kırım*'ın vaziyetinin meşkûk olduğunu beyan ve kendisinin de hanlıktan çekileceğini yazdı; bu vaziyet III. Sultan Mustafa'ya arzedilince pâdişah :

— Şimdiyedek müşarünileyhe kati çok mebaliğ îta ve kâffe-i mes'ulâtı is'af olunmuştur, bu iltimasına da müsaade olunsa büyük, küçük bir faideli iş göremiyeceği delâil-i akliyye ile müsbettir ve gönderilmek lâzım gelse *Karadeniz* yolu kapalı olup *Kefe* cizyesi mukataasından almak üzere havale emri yazılmasını, irade etmiştir; fakat *Kefe* cizye mukataası on yedi kese olup bunun *Kalgay* sultanlara cep harçlığı olarak verildiği anlaşıldığından, zarurî olarak Kaplangiray azledilip sâbık *Kırım* Hanı III. Selimgiray tekrar hanlığa getirildi [3].

Sâbık *Kırım* Hanı II. Kaplangiray bin müşkülâtla ve deniz yoluyla *Rumeli*'ye geçip çiftliğine geldi (1184 H., 1770 M) [4].

[1] *Mühimme* 166, s. 168.

[2] *Mühimme* 166, s. 168.

[3] *Vasıf*, c. 2, s. 130, 132.

[4] Vasıf'ın kaydına göre, III. Kaplangiray cesur ve askeri idareye muktedir ise de, genç ve tecrübesiz olduğundan birkaç defa *Prut* sahillerinde mağlûb olmuş ve bu suretle şöhretini kaybetmişti; bundan başka, *Rusların Kırım*'a serbestlik verilmesi hakkında yaptıkları propaganda, *Tatar* ordusunda şâyi olduğundan dolayı kendisine tereddüt gelerek *Gölbaşı*'nda mağlûb olmuştur.

Fevkalâde cesareti ile meşhur olan Kaplangiray'ın hanlığı on bir ay kadar olup çiftliğine geldikten pek az sonra tâundan vefat etti; ölümünde otuz iki yaşında bulunuyordu.

III. Selimgiray (ikinci defa)

III. Kaplangiray'ın mecbûren azli üzerine ikinci defa *Kırım* Hanı olan Selimgiray, evvelâ *İstanbul*'a ve oradan da 9 Ramazan 1184 te (1770 Aralık) orduya gelip serdar-ı ekremle görüştü ve sonra ordu müşaveresi yapıldı ve Hanın *Babadağ*'ında kışlaması ve *Tuna* nehri donarsa *Ruslara* karşı akın yapması muvafık görüldü.

Temadi eden mağlûbiyet ve *Rusların Kırım*'ın ileri gelenlerini müstakil olmaları yolunda iğfal etmeleri sebebiyle, *Kırım*'da *Ruslara* karşı müdafaa vaziyeti gevşedi. *Kırım* Hanı'nın cüz'i bir kuvvetle *Babadağı*'nda kalması bir fayda vermiyeceğinden dolayı, Han'ın *Kırım*'a gitmesine karar verilmiş ve o da îcabeden masarifi havi bir defter vererek külliyetli para istemişti. *Kırım* Hanının istemiş olduğu para ordu hazinesinde bulunmadığından, keyfiyet pâdişaha arzedilmişti; fakat buna karşı kendisinden bir iş memûl olmadığından, verilen paranın beyhude olacağı düşünülüp Selimgiray da parayı almadıkça gitmek istemediğinden, nihayet sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem kendi hazinesinden yüz kese vermek suretiyle *Kırım* Hanını deniz yoluyla *Kırım*'a yollamağa muvaffak olmuştur.

Selimgiray *Bahçesaray*'a gittikten sonra, *Kırım* seraskeri İbrahim Paşa'nın istediği araba vesair tedariki mümkin malzemeyi tedarik edemediği gibi, düşmana karşı müdafaada da bir hizmeti görülemedi ve Serasker İbrahim Paşa yalnız başına mümkün olduğu kadar *Ur boğazı*'nı tahkim ile müdafaa tertibatı aldı.

Bu sırada otuz bin *Rus* ve altmış bin *Nogay Tatarının* beraber olarak *Ur boğazı*'ndan yaptıkları taarruzda *Kırımlıların* müstakil olacağız diye yardım etmiyerek dağılmaları üzerine, serasker İbrahim Paşa esir düşüp *Bahçesaray*'da bulunan Selimgiray da kaçtığından, *Kırım* halkı şaşkın ve başsız bir halde kalmıştır.

Bu vaziyet üzerine *Ruslar Kırım*'a girip istilâya başladıklarından, Selimgiray deniz yoluyla *İstanbul*'a kaçmağa muvaffak olarak *Kırım*'ın işgali haberini hükûmete bildirmiştir (1185 Rebiulâhır ve 1771 Ağustos).

Bu hal üzerine *Rumeli*'deki *Kırım* sultanları ve mirzaları *İstanbul*'a davet olunarak *Davudpaşa Sarayı*'nda görüşülüp içlerinden hanlığa lâyık olan birisinin seçilmesi takarrür etmiş ve epey müzakereden sonra Maksudgiray'ın hanlığa getirilmesine karar verilmiştir.

Maksudgiray (ikinci defa)

III. Sultan Mustafa, Maksudgiray'ı *Kırım* Hanı tâyin ederken *Ruslarla Kırım* halkı arasında *Kırım*'ın istiklâline dair aktedilen anlaşmanın bertaraf edilmesiyle *Kırım*'ın Osmanlı devletine bağlı kalmasına çalışmasını tavsiye etmiş ve o da, *Kırım Tatar*larının muahedeyi bozmaları, *Çerkes*leri teşvik ve tahrik ile husule gelebileceğini arz ile Kırımgiray Han'ın oğlu Mehmedgiray'ın o tarafa sevkiyle *Çerkes*lerin ele alınmasını beyan etmiştir.

Kırım, *Rus* işgali altında olduğundan Kırım Hanı tâbiri lâğvolunarak Maksudgiray'a *Tatar Hanı* denilip *Ruscuk*'ta oturtuldu.

Kırım'daki *Tatarlar Ruslarla* anlaştıktan bir müddet sonra, işin vehametini anlıyarak bizim *Ruslara* karşı olan temayülümüz mal ve ırzımızı vikaye içindi, diyerek *İstanbul*'a müteaddid defalar haberler gönderdiklerinden, *Kırım*'ın harble elde edilmesi kararlaştırılarak sabık *Kırım* Hanı Devletgiray, çiftliğinden *İstanbul*'a getirtilip vaziyet görüşülmüştür.

Devletgiray, *Kırım*'ın işgali için Canikli Hacı Ali Bey'e vezirlik verilip onun kumandasiyle yirmi bin piyade yazılarak deniz yoluyla *Kırım*'a ihraç yapılmasını tavsiye eylediğinden, dediği kabul olunup kendisi de birlikte olarak *Koban* taraflarına gitmişti.

Ruscuk'ta bulunan *Tatar Hanı* Maksudgiray, III. Devletgiray'ın *Koban* taraflarına memur edilmesinden dolayı canı sıkılarak :

— Bu madde bizden bir kere sual olunmadan Devletgiray Han'ın rikâb-ı hümâyuna daveti ve *Kırım*'a azimeti bizim bu mesnetten infisalimize delildir, diyerek hiç kimseye söylemeden *Ruscuk*'tan kalkıp çiftliğine geldi (27 Rebiulevvel 1187 ve 18 Haziran 1773).

Maksudgiray'ın bu suretle hodbehod hareketi azline sebeb olup *Tatar Pazarcığı* kasabasında oturması emredildi ise de[1], bir müddet sonra afvolunarak çiftliğine gitti ve 1195 Ramazan ve 1781 Ağustos'ta orada vefat etti. Her iki defaki hanlığı bir sene dokuz aydır. Boğazına ve nefis yemeklere düşkün olup muharebe cephesinde de tedariki mümkin olmayan şeyler istiyerek nüzül eminini sıkıştırdığından dolayı kendisine aynen erzak verilmeyip bedeli verilmişti. Maiyyetindeki *Tatarların* köylerde yağmacılığından dolayı vaki şikâyet üzerine pâdişah kendisini îkaz etmiştir.

Sahibgiray

1185 H. 1772 M. de *Rusların Kırım*'ı, işgalleri ve III. Selimgiray'ın kaçması üzerine *Kırım* ileri gelenlerinin ittifakiyle o sırada *Kırım*'da bulunmakta olan Sahibgiray vekâleten *Kırım* Hanlığına getirildi. Bu zat, *Kırım* Hanı II. Devletgirayzâde Topal Ahmedgiray Sultan'ın oğlu idi. Han vekilliğine intihab edilince kardeşi Şahingiray'ı kendisine *Kalgay* yaptı.

Kaynarca muahedesinden sonra Sahibgiray asaleten müstakil *Kırım* Hanlığında kaldı ve Osmanlı devletinden ayrılmaktaki acıyı his ile bunun neticesinin ne olacağını takdir etmiş olan *Kırım* halkı, mânevi bir rabıta ile olsun Osmanlı devletine bağlı kalmayı arzu ettiklerinden, Osmanlı pâdişahının aynı zamanda müslümanların halifesi olduğundan bahis ile halife adına menşur almak üzere *İstanbul*'a müracaat ettiler. Bu hususta *Ruslarla* mutabık kalınarak Bekirpaşa-zâde Mirâlem Mehmed Bey ile *Kırım* Hanına menşur ve teşrifat gönderildi.

Sahibgiray'ın hanlığı *Kırım* ileri gelenlerinin arzusuna muvafık düşmedi; yani bu esnada *Kırım*'ı kurtarmak üzere gönderilen Hacı Ali Paşa ile Devletgiray'ın *Kefe*'ye geldiklerini haber alan *Kırım* büyükleri, Sahibgiray'a:

— Biz devlet-i aliyyeden ayrılıp müstakil kalmak istemeyiz, diyerek onu hanlıktan çıkarıp Devletgiray'ı Han ilân ettiler. Bunun üzerine Sahibgiray *Kırım*'dan kaçıp 1189 Safer ve 1775 Nisanda *Boğaziçi*'nde *Büyükdere*'ye gelip keyfiyeti hükûmete

[1] *Vasıf*, c. 2, s. 256.

bildirdi[1] ve daha sonra gelen *Kırım* heyeti de Devletgiray'ın *Kırım* Hanı intihab edildiğini arz ile menşur istediler.

Sahibgiray *Kırım*'dan çıkarılıp *İstanbul*'a geldikten sonra bir müddet *Tekirdağ*'ında oturmuş ise de, oranın havasiyle imtizac edememesi üzerine, 1190 H. 1776 M. de *Bursa*'da oturmasına müsaade edilmiş[2] ve daha sonra da *Çatalca*'da bir mesken ve bir çiftlik tahsis edilmek suretiyle otuz üç sene daha yaşıyarak 1222 Muharrem ve 1807 Martta vefat etmiştir. Vekâletiyle beraber müstakil *Kırım* Hanlığı üç sene on aydır.

III. Devletgiray (ikinci defa)

Maksudgiray'ın ikinci defaki hanlığını yazarken kaydedildiği üzere, *Kırım*'ı istirdat için Hacı Ali Paşa ile beraber Devletgiray, ibtida *Taman* taraflarına gidip oradan *Çerkez* ve *Nogayları* toplıyarak *Aluşna* limanından *Kırım*'a gelmişti. Bunlar orada faaliyette bulundukları sırada Osmanlı - Rus anlaşması üzerine Hacı Ali Paşa geri çağırıldığı esnada[3] *Kırım* halkının isteğine mebni Sahibgiray'ın yerine müstakil *Kırım* Hanlığına intihab olundu; kendisine menşur ve teşrifat gönderildi; fakat *Ruslar* kendi arzularına göre Osmanlı taraftarı olmayan bir han aradıklarından, el altından *Kırım*'ın ileri gelenlerini tahrik ile Devletgiray aley-

[1] Sahibgiray, *Kırım*'daki mirzaları kendisine celb eden Devletgiray'ın teşvikiyle harekete gelen *Tatarların* serbestiyet bizim matlûbumuz değildir ve sana da emniyetimiz yoktur, demeleri üzerine korkup bir gemi ile üç beş günde *Boğaz*'a geldiğini hükûmete bildirmiştir (*Cevdet*, c. 2, s. 21).

[2] Mühimme 173 s. 124.

[3] Sâbıka Kırım Hanı Devletgiray Han dâme ulüvvühuye hüküm ki:

Siz ki han-ı müşarünileyhsiz bundan akdem hıtta-i *Kırım*'ın zabt ve teshiri zımnında halen *Trabzon* valisi vezirim Elhac Ali Paşa, maiyyetine müretteb asakir ve donanmây-ı hümâyunumla savb-ı memurenize azimet ve maslahat-ı mezkûrenin itmamında gerek siz ve gerek ahlaf-ı hamaset nişanımız olan selâtin-i hamiyyet karin teşmir-i sâid-i ikdam ve himmet edip sizden memûl ve muntazar olan nebâhat-i asliyeniz aşikâr olup ancak istihsal-i asâyiş-i ibad için saltanat-ı seniyye ile Rusya devleti beyninde akd-ı müsaleha peziray-ı revabıt-ı nizam olmaktan nâşi beyneldevleteyn sulh ve salâh hasıl olmuştur. Sizin ve maiyyetinizde olan selâtin ve biraderlerinizin sadikane hizmetiniz bir türlü feramuş olunur mevaddan olmayıp elhaletü hazihi Rusyalu ile inikad bulan müsaleha ve muhadenete binaen sizin ol canibte tevakkuf ve âramınızı mûcib bir hal kalmadığından yanınızda olan selâtin ve karındaşlarınız ile çiftliğinize vürud eylemeniz bâbında... evasıt-ı Şevval sene 1188 (*Mühimme* 166, s. 255).

hine bir ısyan tertip ettirerek onu kaçırdılar ve sonra da gûya Devletgiray'ı mevkiinde tutmak bahanesiyle *Kırım*'a asker soktular ve Devletgiray yerine Sahibgiray'ın biraderi ve *Kalgayı* bulunmuş olan Şahingiray'ı *Kırım* Hanı yaptırdılar (1190 Zilhicce ve 1777 Ocak).

Kırım'dan ayrılan Devletgiray, *Sarayvize*'ye gelerek çiftliğinde oturdu ve dört sene sonra vefat etti. Birinci defasında on bir ay ve ikinci defasında da bir sene on bir ay *Kırım* Hanlığı yaptı. Vefatında yaşı elliyi geçmişti.

Şahingiray

II. Devletgiray Hanın torunu ve Topal Ahmed giray Sultan'ın oğludur. Biraderi Sahibgiray'ın müstakil olarak *Kırım* Hanlığında bulunduğu sırada *Kalgay* olmuştu. Şahingiray, Osmanlı taraftarı olmayıp bir müddet *Petersburg*'ta oturup *Ruslarla* ünsiyet etmiş ve orada sefahat hayatına alışmış olmasiyle, Devletgiray'ın kaçması üzerine *Kırım*'a gelmiş ve *Rusların Kırım* halkını tazyik etmeleri neticesinde hanlığa seçilmiştir.

Şahingiray, *Rusların* kendisini *Kırım* Hanı yaptırmak hususundaki lûtuflarına karşı *Rus* devleti himayesini memnuniyetle kabul edeceğini İmparatoriçe II. Katerina'ya yazarak himaye istediğinden, arzusuna muvafakat olunmuş ve bu suretle Şahingiray *Rusların* kucağına oturmuştur.

Hanlığa intihabını müteakib menşur ve teşrifat almak üzere dört *Tatar* ile yanlarında bir de *Rus* bulunan bir heyet *İstanbul*'a gelmişlerse de, hükûmet bunun hanlığını meşrû bulmayarak esbâk *Kırım* Hanlarından III. Selimgiray'ı Han yaparak *Kırım*'a göndermiştir (1191 Zilhicce 1777 Aralık).

III. Selimgiray (üçüncü defa)

Selimgiray hakkında umumî hürmet olmakla beraber, *Ruslar* kendi adamları olan Şahingiray'ı mevkiinde tutmak istiyerek, kendisini muhafaza için yanına *Rus* kuvveti bıraktılar ve bu suretle *Kırım*'da biri Osmanlıların diğeri *Rusların* tuttukları iki Han bulundu; gayrı tabiî olan bu hal huzursuzluğu mûcib oldu; halk Şahingiray'ın yanındaki *Rus* kuvvetlerine hücum ile bir haylısını katleylediklerinden, bu hal *Rusların* bekledikleri neticeyi verdi ve bu bahane ile *Rus* Generali Prozervski kumandasiyle *Kırım*'a

asker sevkedildi ve iki taraf arasındaki çarpışma esnasında tutunamıyacağını anlıyan Selimgiray kaçmağa mecbur oldu (1192 H. 1778 M.).

III. Selimgiray, bundan sonra beş sene daha yaşıyarak yetmiş üç yaşında *Vizesaray*'daki çiftliğinde vefat etti (1200 Şevval 1786 Ağustos).

Şahingiray

Ruslar, Şahingiray'ı himaye ile tekrar makamına oturttular. *Rusların* bu müdahalesi Osmanlı-Rus harbini intac edecek durum arzederken, *Fransa*'nın tavassutiyle 1193 H. 1779 M. de *Aynalıkavak* köşkündeki görüşme üzerine, *Kaynarca muahedesi* tenkih suretiyle izah edilip bu arada Şahingiray'ın kayd-ı hayat üzere *Kırım* Hanlığı kabul edilerek kendisine menşur ve teşrifat yollanmıştır.

Bundan sonra iyice şımaran ve *Ruslara* dayanan Şahingiray'ın *Tatarların* hazmedemiyeceği halleri, frenk usulü üzere hareketi, genç çocukları asker yazarak itiraz edenleri îdam etmesi, şarap içmesi ve saire gibi halleri halka ağır geldiğinden ve onun bu haline karşı küfrüne hüküm yollu verilen fetvalar da halkın galeyanını mûcib olduğundan, vukua gelen ayaklanmada Şahingiray tutunamıyarak *Yenikale* ve *Kerç* taraflarına kaçmış ve yerine Şahingiray'a aleyhdar olan biraderi Bahadırgiray Han ilân edilmiştir (1196 H. 1782 M.).

Bahadırgiray

Halkın *Kırım* Hanı olarak intihab ettiği Bahadırgiray'ın Hanlığını tasdik için menşur ve teşrifat almak üzere *Kırım*'dan *İstanbul*'a bir heyet gönderildi ise de, Osmanlı hükûmeti, kendisine gönderilecek muharreratın on iki mirzanın imzasiyle gelmediğini görerek, istenilen menşur ve teşrifatı göndermedi. Çünkü Şahingiray kaçarken mirzaların bazılarını da beraberinde götürdüğü için imza noksandı.

Şahingiray, kaçtıktan sonra *Rus* Generali Potemkin'e dehalet etti ve kendisine verilen *Rus* kuvvetleriyle bizzat Potemkin de beraber geldi ve Şahingiray o sayede *Kırım* Hanlığını tekrar elde ederek Bahadırgiray'ı hapseyledi.

Bir müddet sonra, yani *Rusların Kırım*'ı işgal ettikleri sırada, Bahadırgiray hapisten kurtulup *Abaza*'ların yanına gitti, ve

nihayet *Tekirdağ*ında ikamete memur edilerek oradaki çiftliğinde vefat etti. Ölümünde altmış dokuz yaşında idi.

Şahingiray

Rusların himayesiyle üçüncü defa hanlığa iade edildi; artık *Kırım*'ın *Rusya*'ya ilhakı zamanı gelmişti. 1198 H. 1783 M. de *Kırım* yarımadası *Ruslar* tarafından ilhak edilmiş olduğundan, Şahingiray'ın ismen olan hanlığı da sona ermiştir.

Şahingiray'ın bundan sonraki akbeti, tarihimizin Osmanlı vekayii kısmının onaltıncı bölümünde gösterilmiş olup kendisinin Osmanlı hükûmetine ilticasından sonra *Rodos*'ta katli 1201 H. 1785 M. senesindedir.

XVIII. Asırdaki Kırım Hanları

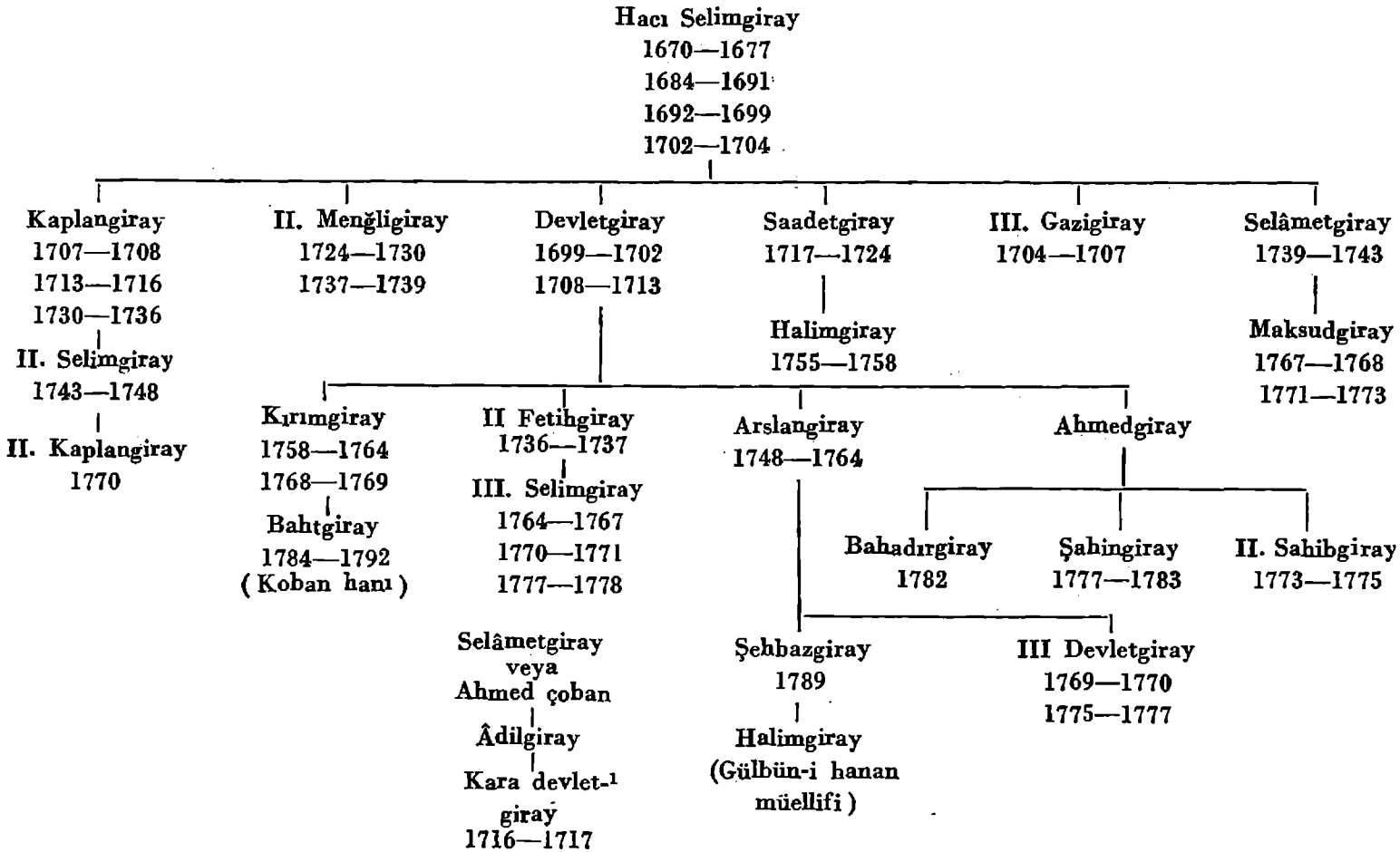

[1] *Umdet-ül-tevarih* ile *Gülbün-i hanan* eserleri, Kara Devletgiray'ı Selametgiray'ın torunu ve Âdilgiray'ın oğlu olarak gösterirler. *Düvel-i islamiye* ise Birinci Fetihgiray zade Ahmed Çoban'ın oğlu Âdilgiray'ın oğlu olduğını beyan eder.

XVIII. ASIRDAKİ MEKKE-İ MÜKERREME EMÎRLERİ

Tarihimizin üçüncü cildinin ikinci kısmında Mekke Emîri Şerif Saad'ın 1113 H. 1702 M. senesine kadar emirlikte kalarak o sırada *Mekke* kadısı bulunan şeyhulislâm Erzurumlu Feyzullah Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi vasıtasiyle yerine oğlu سعيد Said'i *Mekke* emîri tâyin ettirmiş ve yeni emîre 1114 Cemaziyelâhır (1702 Ekim) tarihli tâyin fermanı gönderilmiştir.

Mekke emirliği için bir kısım şerifler arasındaki ihtiras, *Hicaz* asayişini her zaman karıştırmakta olduğundan, Şerif Said'in babasından sonra *Mekke* emîri olması ve bu suretle emirliğin babadan oğula irsî şekilde intikali hoşnutsuzluğu mûcib olmuştu.

Emîrlikteki bu değişiklik sebebiyle Şerif Sâad'in yeğeni Şerif Abdülmuhsin bin Ahmed İbn-i Zeyd, *Cidde* paşasının yardımiyle amcasının kuvvetlerine galebe ederek *Mekke*'yi işgal eylemiş ise de, hükûmet tarafından *Mekke* emirliği fermanı Şerif Abdülkerim bin Mehmed adına gelmiştir (1116 Rebiulevvel ve 1704 Temmuz) fakat *Mekke*'den kaçan Şerif Said'in babası Şerif Saad, *Urban*'dan topladığı kuvvetlerle *Mekke* üzerine yürüyerek emir Abdülkerim'in kuvvetlerine galebe çalıp emirliği elde etmiş ise de, on sekiz gün sonra vefat ettiğinden oğlu Şerif Said ikinci defa *Mekke* emîri tâyin edilmiştir (1116 Zilhicce).

Şerifler, emîrliği inhisarı altına alan ve *Zevi Zeyd* ailesinden olan Şerif Saad ailesine karşı cephe almış olduklarından, hükûmet buradaki gailenin büyümesinden korkarak âdeta cebrî surette emîrliği elde eden Şerif Said'den memnun olduğunu beyan etmekle beraber, *Mekke* emîrliğine bütün şeriflerin de memnun olacakları *Âl-i berekât*'tan bulunan sabık emîr Abdülkerim bin Mehmed'i tekrar tâyin eylemiştir (1117 H. - 1705 M.).

Şerif Abdülkerim 1123 H. - 1711 M. tarihine kadar emîrlikte kalmış ve *Şam* valisi Nasuh Paşa ile aralarının açılmasına mebni onun yazmasiyle azlolunarak yine *Zevi Zeyd*'den Şerif Said bin Saad tekrar *Mekke* emîri olmuştur.

1129 Rebiulahırda (1717 Mart) Şerif Said'in vefatı üzerine sabık emîr Şerif Abdülkerim bir hamle yapıp emîrliği elde etmek istediyse de, emîrlik menşuru Said'in büyük oğlu Şerif Abdullah namına gelmiştir.

Bundan sonra *Mekke* emîrliğini elde etmek için *Zevi Zeyd* ve *Âl-i berekât*'tan gelen emîrlerin ve aynı ailelerden olan şeriflerin birbirleriyle uğraşmaları yüzünden sık sık tebeddülât olmuş, yalnız Şerif Mes'ud bin Said'in emîrliği on sekiz sene sürdüğünden, *Mekke* ve havalisi şeriflerin rekabetinden azade kalarak sükûnete kavuşmuştur. Şerif Mesud 1165 H. - 1752 M. senesinde vefat etmiş ve kardeşlerinin muvafakatleriyle yerine Şerif Mesaid bin Said intihab edilerek kendisine emîrlik berat gönderilmiştir. Buna karşı yeğeni Mehmed bin Abdullah muhalefete kalkıp silâha sarıldı ise de, muvaffak olamıyarak itaate mecbur olmuştur.

Şerif Mesaid iki üç ay kadar biraderi Şerif Cafer'in emîrliği müstesna olarak, on dokuz sene emarette kalmış, müdebbirâne hareketi ve Urban üzerindeki nüfuzu sâyesinde hem *Hicaz*'ı ve hem de Osmanlı hükûmetini idare etmiş ve aleyhine hareket eden *Âl-i berekât*'tan Şerif Abdullah bin Hüseyin'i bertaraf etmiştir. Şerif Mesaid 1184 Muharrem 27 ve 1770 Mayısında vefat etmiştir.

Malûm olduğu üzere, bu tarihlerde hükûmet 1182 H. - 1768 M. seferi diye meşhur olan *Rus* seferiyle uğraşarak ordunun mağlûbiyetten mağlûbiyete düşmesi sebebiyle Şerif Mesaid'in ölümü üzerine *Mekke* emîrliğindeki hâdiselere bakacak durumda değildi; bundan başka, *Mısır*'da Bulutkapan Ali Bey ısyan ederek kendisini hükümdar îlân eylemiş olduğundan, *Mısır* ve *Hicaz* ahvali de karışmıştı.

Şeriflerin *Âl-i berekât* denilen kolundan olup *Mısır*'da oturmakta olan Şerif Abdullah bin Şerif Hüseyin, Bulutkapan Ali Bey'in mûtemed kumandanlarından Ebüzzeheb Mehmed Bey ile sevkedilen kuvvetlerle *Mekke*'ye gelerek, sahte bir fermanla *Mekke* emîrliğini îlân eylemiştir.

Şerif Mesaid, vefatından evvel yerine kardeşi Abdullah bin Said'in emîr olmasını vasiyyet etmişti; fakat kardeşleri bunu istemiyerek diğer kardeşleri Şerif Ahmed bin Said'in

emîrliğini muvafık görerek bunu hükûmete arz etmişlerdi; işte bu sırada elinde bir sahte menşur ve fermanla *Mısır*'dan gelen Şerif Abdullah bin Şerif Hüseyin, Emir Ahmed'in yerine kendisinin *Mekke* emîri olduğunu îlân eylemiştir (18 Rebiulevvel 1184 ve Temmuz 1770).

Şerif Abdullah'ın sahte emîrliği üç ay kadar sürmüş ve bu sırada Şerif Ahmed'in beratı gelmesi üzerine vaziyet anlaşılmış ve *Mısır* kuvvetlerinin avdeti sebebiyle Şerif Ahmed başına topladığı kuvvetlerle *Mekke*'ye girip Şerif Abdullah'ı kaçırarak emîrliği elde etmeğe muvaffak olmuştur.

Şerif Ahmed, *Mekke* emîrliğinde rahat edememiştir; buna karşı da yeğeni, yani Mesaid'in oğlu, Şerif Sürur meydana çıkarak kendisini epey uğraştırmış, cesur ve cüretkâr olan Şerif Sürur, 1186 Zilkade ve 1773 Şubatta *Mekke*'yi işgal ile onsekiz yaşında *Mekke* emîrliğine intihap olunarak emîrliği hükûmetçe de tasdik edilmiştir.

Şerif Sürur, yedi sene amcası Şerif Ahmed'le uğraşmış, nihayet Ahmed'i yakalıyarak hapsetti ip amcasına yardım eden Urban'ı tedip eyliyerek iyi idaresi ve hac yolunu selâmette tutması hasebiyle hükûmetçe sevilmiştir. Şerif Sürur onaltı sene *Mekke* emîrliği yaptıktan sonra otuz beş yaşında vefat etmiştir (12 Rebiulâhır 1202 ve 21 Mart 1788).

Şerif Sürur'un yerine şeriflerin intihabiyle kardeşi Şerif Galib bin Mesaid seçilmiş ve emîrliği hükûmetçe de tasdik olunmuştur; fakat bunun emîrliğine karşı da yine diğer şerifler ve biraderzâdesi olup külâh kapmak isteyenlerin tahrikleriyle henüz on iki yaşında bulunan Abdullah bin Sürur amcasına karşı koyup mücadeleye kalkıştı. Şerif Galib ile Abdullah bin Sürur taraftarları arasında *Mekke* içinde dört gün dört gece muharebe olup atılan kurşunlardan *Hacer-i evsad*'in bir köşesi kopmuştu; neticede Şerif Galib muhaliflere galebe çalarak vaziyetini kuvvetlendirdi ise de, bu defa *Necd*'den doğru yayılan *Vehhabî*'lerin tehdidiyle karşılaştı ve bu tehlikeli durumu hükûmete bildirerek yardım istedi.

Şerif Galib'in emîrliği zamanında *Mekke*, *Medine* ve havalisi *Vehhabî*'lerin işgaline uğradı ve buraların istirdadına *Mısır* valisi Mehmed Ali Paşa memur edilip *Mekke* emîrliği ayrı bir

şerif ailesinden ve *Zevi Avn*'den olan Mehmed bin Avn'e verildi.

*
* *

Osmanlı hükümdarlarının İslâm halifesi olarak tanınmalarına mebni *Hicaz* kıtasındaki asayişin teminine ve muhtelif İslâm bölgelerinden gelen ziyaretçilerin emniyet içinde hac farîz sını ifa etmeleri hususunda göstermiş oldukları gayrete rağmen, maalesef çok zaman burası ve bilhassa *Mekke* ve havalisi asayişsizlik içinde kalmıştır.

Bu asayişsizlik, Urbanın yağmacılığından ileri gelmekle beraber, çok zaman emirliği elde etmek isteyen şeriflerin mücadeleleriyle vukua gelmiş ve bunlardan herhangi bir tarafın Urbanı elde etmeleri bu yağmacıların *Mekke*, *Taif* ve diğer şehirleri yağmalamaları ve kan dökmelerine sebep olmuştur. Kısa olarak söylemek lâzım gelirse, *Hicaz*'daki asayişsizliğe Urbandan ziyade şeriflerin mücadeleleri sebebiyet vermiştir.

Osmanlı hükûmeti, şerif intihabı işinde ya *Şam* valisi ve emirülhaccın yahut *Mısır* valisinin veyahut da şeriflerin tavsiye ettikleri birisinin gösterilmesiyle *Mekke* emîri tâyinini yapmış ise de, bu tâyine karşı aksülâmeller de vukua gelmiş ve devletin başına gaileler açılmıştır; bilhassa Osmanlı hükûmeti, haricî bir harb işiyle meşgul olup mağlûbiyet de zuhur ettiğine göre, *Hicaz* işini oluruna bırakarak galip gelene menşur göndermek yolunu tutmuş ve o menşur gönderilene karşı bir muhalif çıkıp galebe ettiği takdirde, mahallinden gelen bir mahzarla onun da emîrliğini tasdik cihetine gitmiş ve bu suretle merkez zayıfladıkça buradaki hükûmet nüfuzu da kırılarak idare-i maslahat tarafına gidilmiştir.

XVIII. ASIRDA EFLÂK VOYVODALIĞI

Bir icmal

Karlofça muahedesiyle *Avusturya*lılar *Erdel* yani *Transilvanya*'yı elde ederek bilhassa *Eflâk* hududuna dayanmışlardı; bundan dolayı *Eflâk* ve *Boğdan* voyvodaları, metbûları olan Osmanlı devletinin zayıflamasından dolayı vaziyete göre iki yüzlü siyaset takip ediyorlar; evvelkisi *Avusturya* ve diğeri de *Rusya*'ya meylederek imparatorlarla gizlice muhabere eyliyorlardı. Bundan dolayı hükûmet o tarihlere kadar

mahallî kanunlara göre intihapla tâyin etmekte olduğu voyvoda tayini usulünü değiştirerek, yerli voyvodalara karşı emniyetsizlik sebebiyle hükûmet işlerinde hizmet gören *İstanbullu Fenerli* Rumlardan voyvoda tâyin etmeğe başlamıştı.

1693 de aslen *Tatar* olan Kostantin Kantemir öldükten sonra, yerine *Boğdan* voyvodalığına oğlu Demetriyos Kantemir voyvoda intihap edilidiyse de, Osmanlı hükûmeti bu intihabı tasdik etmedi ve bu yüzden çıkan ısyan üzerine Demetriyos *Rusya*'ya kaçtığından, hükûmet *Boğdan*'ın voyvoda intihabındaki hakkını kaldırarak bundan sonra voyvodaları kendisinin tâyin edeceğini ilân etti ve ilk olarak divan-ı hümâyun tercümanlarından Nikola Mavrokordato'yı *Boğdan* voyvodalığına tâyin eyledi.

Daha sonraki tarihlerde Osmanlı satvet ve nüfuzu azaldıkça gerek *Rusların* ve gerek *Avusturya*lıların tesirleriyle bu *Fenerli Rum*lar arasında da metbuları aleyhine çalışan voyvodalar görüldü. Bu hususta Osmanlı hükûmetinin idare tarzının bozukluğunun, verilen emirlerin dinlememesinin de tesiri vardı.

Osmanlı hükûmetinin kendisine bağlı bildiği *Fenerli*'lerden voyvoda tâyin etmesi, *Eflâk* ve *Boğdan*'da iyi karşılanmamıştı; halk bu yabancı beylere karşı nefret duyuyordu; buna rağmen bir buçuk asra yakın bir zaman bu yerli voyvodaların bir çoğunun hiyaneti, Osmanlı hükûmetini bu yola sevketmişti; fakat *Fenerli*'ler de voyvodalıkları idare cihetinden evvelkileri aratmışlardır.

Fenerli voyvodalar, birbirlerine rakip aileler arasından gönderildiklerinden, bu rakip aileler hükûmet erkânına sokularak türlü türlü desiselerle rakiplerini yıkıp voyvodalığı elde etmek ve halkı soyarak hem keselerini doldurmak, hem de hâmilerini doyurmak için çalışmışlardır.

Voyvodalar

Kostantin Brankovano

Osmanlı hükûmeti 1110 H. - 1699 M. de *Karlofça muahedesi*'ni akdettiği sırada, *Eflâk* voyvodalığında Kostantin Brankovano Basaraba bulunuyordu[1]. Brankovano, büyük harbte düşman tarafına

[1] *Eflâk* voyvodaları cetvelinde buna Rumence Brankovano denilmekte olup *Nusretnâme* ile *Raşid* tarihinde ve *Mühimme* kayıtlarında Kostantin diye zikredilmektedir. *Hammer*, Brankovan Kantakuzen Basaraba diyor.

gizlice zahire ve saire vermek suretiyle metbûu aleyhine hareket etmiş olmasına rağmen, nüfuzuna mebni bu hareketine göz yumulmuş [1] ve hattâ hakkında fazlaca teveccüh gösterilmiş ve bu suretle seleflerinden hiç birisine nasib olmayan bir îtimada mazhar olarak voyvodalığı yirmi beş sene devam etmişti. Hakkındaki teveccühe mebni 1114 Zilhicce ve 1703 Mayısta davet edilerek *İstanbul*'a gelmiş [2] ve birkaç ay kaldıktan sonra muazzezen yine *Eflâk*'a gönderilmişti [3].

Harb içinde on iki sene hem Osmanlı hükûmetini ve hem de düşman tarafını idare etmiş olan Brankovano'ya karşı sevgi gösteren II. Mustafa, harbden sonra onu âdeta kayd-ı hayat şartiyle voyvodalıkta bırakmıştı; epey aleyhdarları vardı; bunlar kendisine karşı diş biliyorlardı; fakat hükûmetin voyvodaya emniyeti olduğundan, bir şey yapamıyarak fırsat bekliyorlardı. O taraflara âid bütün hudud işlerinde kendisinin mütaleası alınıyordu; *Boğdan*'a da damadı Duka Bey voyvoda tâyin edildiği için nüfuzu büsbütün artmıştı.

İşte kendisine karşı gösterilen fazla tevveccühten dolayı kabaran Brankovano Voyvoda, kendisine kıral dedirtip para kestirerek hem-hudut hükümdarlarla münasebetlerde bulunmağa başlamıştı.

Brankovano Voyvoda, *Ruslarla* yapılan *Prut* muharebesine takaddüm eden günlerde Büyük Petro'yu *Boğdan*'a girmeğe

[1] Brankovan büyük harbde Osmanlı devleti aleyhine *Ruslar* ve *Avusturya*lılarla gizlice ittifaka teşebbüs etmiş ve her ihtimale karşı bütün hazinelerini hudut kalelerinde sakladığı duyulmuştu.

[2] Bu hususdaki hüküm sureti *(Mühimme* 124, s. 101).

Eflâk voyvodası Kostantin voyvodaya hüküm ki:

Mülk-i mevrusum olan *Eflâk* ve *Boğdan* memleketlerine voyvoda olanlar atabe-i aliyye-i husrevnâme yüz sürmek mûtad-ı kadim olmağla sen ki voyvoda-i merkumsun sen dahi طاب deb-i kadim üzere gelip südde-i seniyye-i sipihr irtifaıma rûmal eylemen için hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunumla ferman olmağın husus-ı mezbur için küçük mirahorum olan Selim dâme mecdühu tâyin ve irsal olunmuştur; imdi emr-i şerifim vusulünde... boyarlardan birini vekil nasbedip sen kendin, mumaileyh ile kalkıp gelip paye-i serir-i saadetmasır-i mülükâneme yüz sürüp bu kaide-i kadimeyi eda ve tekmil eyliyesin. evahir-i Zilhicce 1114

[3] *Mühimme* 124, s. 211, sene evahir-i Safer 1115 *(Edirne*'den *Eflâk*'a kadar yol üzerindeki alâkadarlara hüküm).

teşvik edip[1] *Rus* kuvvetlerinden kendi tarafına bir miktar kuvvet getirterek kendisinin de bunlara ilâve etmiş olduğu askerlerle *İbrail* kalesini işgal ile yakıp halkını esir etmesine mebni, muharebe esnasında bu hiyanetine göz yumulmuş, bu'nu la berakendisine karşı îtimad zail olmuştu.

Uzun seneler voyvodalıkta bulunmuş olan Kostantin Brankovano'nun derhal azli bunun komşu memleketlere kaçmasına sebebiyet vereceğinden, *Prut* muharebesinden sonra da *Ruslarla* olan ihtilâfa mebni kendisine ses çıkarılmıyarak güler yüz gösterilmek suretiyle avutulmuştu. Nihayet zamanı gelince (1126 Rebiulevvel (1714 Mart) azlolunup metbuuna karşı düşmanla işbirliği yaptığından ve bundan başka halka karşı mezaliminden dolayı katli hakkında verilen fetva ile beraber o tarafların ahvaline vakıf Mustafa Ağa gönderilmiştir[2].

Hükûmet Kostantin Brankovano'nun azli dolayısiyle silâha sarılması ihtimalini düşünerek *Rumeli* beylerbeğine tedarikli bulunmasını bildirdiği gibi, voyvodanın gönderilen memura teslim edilmesi için *Eflâk* başpapaziyle boyarlarına ve diğer alâkalılara da hükümler göndermiş ve aynı zamanda *Rumeli* valisi, *Kırım* Hanı Kaplangiray da vaziyetten haberdar edilmiş ve *Eflâk* boyarlarına da yazılmıştır[3].

Koca Mustafa Ağa'ya verilen fermanda tâyin edilecek voyvodanın isim yeri açık bırakılarak vaziyete göre boyarlardan birisinin tâyini onun reyine havale olunmuştur. *Eflâk*'a giden

[1] *İbnülemin tasnifi*, Hariciye vesikaları No. 1114.

[2] Bâdelyevm devlet-i aliyyenin gaza ve cihad için bir tarafa hareketi vukuunda mesfurun memâlik-i mahruseme mazarratından emniyyet mürtefi olup... bilfiil Şeyh-ül İslâm Mevlâna Mahmud'dan istifta olundukta Sultan-ı Müslimin hazretlerinin yine taife-i kefereden bir taife itaat etmeleriyle taraf-ı saltanat-ı aliyyeden kendü cinslerinden biri üzerine voyvoda tayin olunup ve taraf-ı saltanat-ı seniyye ile içtima ve ittifak ve ahd ü misak üzere iken mezkûr voyvoda hiyanet ve fesadata sülûk ve âdây-ı din ü devlet olan kefere ile müttefik olup imdat ve ianet ve kıla-ı Sultaniyeden bazısını tahrip... ağniya ve fıkara ve reâyanın emvalini nehb ve garet ve katl-i nüfus eyleyip beynennas şururı îka ve müfsid-i sâi filarz olduğu şer'an sâbit olsa mezkûr voyvodanın şer'an katli vacibtir, tehirinde esemm-i azîm vardır deyu fetva vermekle... (*Mühimme* 120, s. 202, evail Rebiulevvel 1126).

[3] *Mühimme* 120, s. 202 ve *İbnülemin tasnifi*, *Hariciye vesikaları* No. 112, 113 ve 114.

Koca Mustafa Ağa, alayla voyvodanın sarayına giderek kendisini karşılayan voyvodaya azlini tebliğ eyliyerek *İstanbul*'a götüreceğini söylemiş ve bu suretle boyarların kararıyle Brankovano'yu tevkif ettirip karşısında durmakta olan boyarlardan İstefan'ı voyvoda yapmıştır[1].

Sabık voyvoda derhal *Bükreş*'ten çıkarılarak îcabında nefsini muhafaza için beslemekte olduğu iki bin kadar *Sirke Kazağı* derhal dağıldı; Mustafa Ağa, Kostantin Brankovano'yu ailesiyle beraber *İstanbul*'a getirdi (17 Rebiulâhır 1126 ve 28 Nisan 1714).

Kostantin, evvelâ iki yüz kadar adamiyle *Yedikule*'de hapsolunup bütün emvali müsadere edildikten sonra *Yedikule*'den alınarak *Bostancıbaşı* çardağında da bir müddet alıkonulduktan sonra, adamlariyle tersane zindanına konuldu ve nihayet 16 Şaban 1126 Ağustos 1714 de dört oğlu ve baş boyariyle birlikte *Yalıköşkü* önünde boyunları vurularak teşhir edildikten sonra cesedleri denize atıldı ve zevcesiyle kızları da *Bursa*'da oturmak üzere oraya gönderildiler[2].

İstefan Kantakuzen

Kostantin Brankovano'nun yerine tâyin olunan İstefan Kantakuzan'e[3] büyük imrahor Mehmed Ağa ile bir fermanla voyvodalik menşuru yollanarak hükûmeti tasdik edildikten sonra selefinin bütün mal, mülk ve servetinin bir defterinin yapılması ve

[1] Bu hususta *Nusretnâme* şöyle diyor:

"...Mustafa Ağa alayla *Bükreş*'e Kostantin'in sarayına varıp voyvoda kendisini karşılamış ve Mustafa Ağa ilk söz olarak pâdişahımız seni beylikten azl ve ehl ü ıyalinle *İstanbul*'a istedi; muhalefet ederseniz Kırım Hanı Rumeli askeri huduttadır, demesi üzerine Kostantin'i tevkif ile bir odaya hapsettiler; bunu müteakib Mustafa Ağa karşısında duran İstefan adındaki *Ispadarbaşı*ya pâdişahımız seni *Eflâk* voyvodası nasbetti diyerek arkasındaki hil'ati giydirdi..." *İbnülemin tasnifi* hariciye vesikalarında Kostantin'in azl ve tevkifi için büyük Mirahor Mehmed Bey'in gönderildiği kaydediliyor (*İbnülemin, Hariciye vesikaları* No. 112, 113). Mehmet bey'in yeni voyvoda'ya voyvodalık beratı götürmüş olduğu iki not aşağıdaki hükümde görülüyor.

[2] *Nusretnâme*'den.

[3] Buna fermanda İstonikoğlu İstefan denilmektedir. İstonik, Çaşnigirbaşı yani sofracıbaşı demek olup aynı zamanda bir rütbedir.

Eflâk halkının himaye edilmesi tavsiye olundu[1] ve daha sonra da kendisine hil'at gönderildi[2].

*Rumenler*den son *Eflâk* voyvodası olan İstefan Kantakuzen, bir buçuk sene kadar voyvodalık etti ve 4 Muharrem 1128 ve 30 Aralık 1715 te, yani *Avusturya* ile yapılan seferin başında azlolunarak yerine 10 Muharremde (5 Ocak 1716) *Boğdan* voyvodası İskerlet (Skarlat) oğlu Nikolaki tâyin edilip sabık voyvodanın da hesabını görerek *İstanbul*'a gelmesi emrolundu[3]. İstefan, gönderilen ferman üzerine *İstanbul*'a gelerek *Fener*'de oturdu; fakat yeni *Eflâk* voyvodası Nikola Mavrokordato tarafından gönderilen mektublarda sabık voyvodanın *Avusturya*lılarla gizlice muhaberelerde bulunmuş olduğuna dair elde edilen vesikalar hükûmete yollanmış olduğundan, bu suretle hiyaneti sabit olan İstefan Kantakuzen, babası ile birlikte konak-

[1] İstefan voyvodaya hüküm ki:

Sen ki mumaileyhsin rikâb-ı hümâyunumda bilfiil büyük mirahorum olan... Mehmed dâme mecdühu taraf-ı hümâyunumdan memur olduğu üzere vilâyet-i *Eflâk*'a senin voyvoda nasbolunduğunu ilâm eyleyip ve senden her veçhile sadakat ve istikamet ile hizmet memûl olmağla imdi işbu emr-i şerifim vusulünde selefin Kostantin voyvodanın ve oğullarının ve adamlarının gerek nukud ve gerek natık ve samit ism-i mal itlak olunur bilcümle emval ve eşya ve emlâk ve devab ve mevaşilerinden asla ve kata bir nesneleri mektum kalmamak üzere cümlesi büyük mirahorum Mehmed dâme mecdühu marifetiyle tahrir ve defter ettirip ve uhdene lâzım geldiği üzere *Eflâk* memleketinin hıfz ve harasetinde ve reaya ve berayasının himayet ve sıyanetlerinde... ve sair fermanım olan hidemât-ı aliyyemin tetmim ve temşitinde bezl-i vus-u kudret eylemen bâbında fermân-ı âlişanım sâdır olmuştur *(Mühimme* 120, s. 168 sene 1126 evahir-i Rebiulevvel).

[2] *Mühimme* 120, s. 176.

[3] Bu hususa dair olup üzerinde "mucibince tevcih oluna" hatt-ı hümâyunu yazılı 4 Muharrem 1128 tarihli telhis sureti:

Arz-ı bende-i bîmiktar budur ki şevketlu, kudretlu inayetlu, mehabetlu pâdişâhım,

Eflâk voyvodalığı halen *Boğdan* voyvodası olan İskerletoğlu Nikolaki voyvodaya ve *Boğdan* voyvodalığı sâbıka *Boğdan* voyvodası olup bu tarafta meks üzere olan Mihal voyvodaya avatıf-ı aliyye-i şâhânelerinden inayet ve ihsan-ı hümâyunları buyrulmak münasib olmağın zikrolunan voyvodalıklar veçhi meşruh üzere tevcih ve halen *Eflâk* voyvodalığından ref olunan İstefan hesabını görüp bu tarafta ikamet eylemek üzere gelmesi için emr-i şerif-i âlişanları ısdar ve irsaline izn-i hümâyun-ı mülükâneleri erzanı buyrulmak bâbında emr-i ferman... 14 Muharrem 1128 *(Cevdet Tasnifi, Hariciye vesikaları,* No. 3752).

larından alınarak 29 Muharrem 1128 ve Ocak 1716 da *Hasbahçe*'deki *Bostancıbaşı* dairesinde hapsolunarak 17 Cemaziyelâhır (29 Mayıs 1717) babasiyle beraber boğulup cesetleri denize atılmıştır [1]. Bu yüzden Mavrokordato ve Kantakuzen aileleri arasındaki husumet şiddetlenmiştir.

Nikola Mavrokordato

İstefan Kantakuzen'in yerine *Boğdan*'dan *Eflâk* Voyvodalığına nakledilen Nikola, yerli voyvodalara alışmış olan halk tarafından iyi karşılanmadığı gibi, hiyaneti sabit olan İstefan Kantakuzen'in îdamına sebep olduğundan dolayı da kendisine nefretle bakılıyordu; bundan dolayı Kantakuzen ailesi ve taraftarları Nikola'yı devirmek için faaliyete geçtiler; *Avusturya* ile devam eden muharebe dolayısiyle Nikola'ya karşı muhalefete kalkan bazı *Eflâk* boyarları, yani Rumen zâdegânı, ısyan ile *Avusturya*lılarla birleşmişlerdi [2].

Eflâk âsileri *Avusturya* kuvvetleriyle birlikte ansızın *Bükreş*'i basarak Voyvoda Nikola'yı esir edip götürdüler; bunun üzerine hükûmet Nikola'nın yerine biraderi Yanaki (Jan, Yuvan)yi tâyin ederek göndermiş [3] ve keyfiyet *Erzurum* valisi

[1] *Nusretnâme.*

[2] Kalgay Safagiray Sultan dâme ulüvvühuya hüküm ki:

Din ve devlet-i aliyyemizin düşmanı olan *Nemçe* mehazili canibinden ...يوه namında bir kaptan vilâyet-i *Eflâk* muzafatından *Oltu* (Olt) suyunun verasında vaki boyarlar ve reaya eşkiyası üzerine müstevli ve anlar dahi takib ve *Niğebolu* ve *Rahva* mukabilinde ve havalilerinde vaki kasabat ve kuraya gelip ehl-i İslâm ile muharebe ve mukatele ve katl-i nüfus ve nehb ve garet-ı emval ile îsal-i hasarata mübaderet eylemeleri üzerine Müfti Ebu İshak İsmail Efendi tarafından verilen fetva üzerine tediplerine hüküm yazılan Kalgay Safagiray memur edilmiştir *(Mühimme* 126, s. 28, sene 1129 evasıt-ı Cemaziyelevvel). Bu husus hakkında *Niğebolu* sancağı mutasarrıfı Vezir İbrahim Paşa'ya ferman gönderilmiştir *(aynı Mühimme*, s. 30).

[3] *Eflâk* voyvodası olan İskerlet-zâde Yanaki'ye hüküm ki:

Halen vilâyet-i *Eflâk* voyvodalığı avatıf-ı aliyye-i husrevanemden mukaddema biraderine tevcih olunduğu veçh üzere sana inayet ve ihsanım olmağla biran evvel senin makarr-ı hükûmetine takrir ve istikrarın hususu nâme-i hümâyun-ı mülâtefet nümunumla cenab-ı emaretmaab... Kaplangiray dâme maalihiye tevcih ve sipariş ve voyvodalığın beratı dahi muaccelen tahrir ve derakap tarafına irsal olunmak üzere olmağın imdi memur olduğun üzere acaleten kalkıp Han-ı müşarünileyhin inzimam-ı rey-i ali-i hanileri ve taraflarından tâyin olunacak asakir-i tatar ile biran evvel makarr-ı hükûmetine varıp... evasıt-ı Zilhicce 1128 *(Mühimme* 125, s. 94).

olup *Yergöğü* muhafazasında bulunan Vezir Mehmed Paşa'ya ve diğer alâkadarlara bildirilmiştir [1].

İskerletzâde Yanaki

Yeni voyvoda Yanaki'yi makamına oturtmak için *Kırım* Hanı Kaplangiray ile yeniçeri ağası olup kendisine vezirlik verilen Hüseyin Paşa memur edilmiştir. Yanaki, 1129 Muharrem ve 1716 Aralık ibtidalarıda *İstanbul*'dan çıkarak *Eflâk*'a gitmiştir [2].

*Avustu ya*lılara karşı mağlûbiyet sebebiyle *Eflâk*'ın durumu nezaket kesbettiğinden, yeni voyvoda, âsi boyarların aflarını hükümetten rica eylemesi üzerine dediği yapılmıştır [3].

Yanaki Voyvoda 1131 Rebiulevvel ve 23 Şubat 1719 da vefatına kadar *Eflâk* voyvodalığında kalmıştır.

Pasarofça muahedesi'nin onikinci maddesi gereğince esir edildikten sonra *Erdel* yani *Transilvanya*'da mahbus bulunan sabık voyvoda Nikola'nın *Avusturya* aslızâdelerinden olup Osmanlılara esir düşerek *Yedikule*'de mahbus bulunan Baron Ştain (Stein) ve Baron Petraş (Petrasch) ile *Eflâk* hududunda mübadeleleri takarrür ettiğinden, keyfiyet Yanaki'ye yazılmıştır [4].

[1] *Mühimme* 125, s. 94, 149, 159.

[2] *Mühimme* 125, s. 121. Rumen tarihlerinde Yanaki veya Jan Mavrokordato, Nikola'nın kardeşi değil, yeğeni olarak gösterilmiştir.

[3] *Mühimme* 126, s. 3, sene 1129 Rebiulâhır ortaları.

[4] *Eflâk* voyvodası Yanaki voyvodaya hüküm ki:

Devlet-i âliyyemle *Nemçe* çasarı beyninde işbu 1130 senesi mâh-ı Şabanının yirmi ikinci gününde akd-i müsaleha ve müsaleme ile tarafeyinden alınıp verilen temessüklerin on ikinci maddesinde *Erdel*'de mahbus olan karındaşın Nikola voyvoda yanında olan evlâd ve etbaiyle maan *Yedikule*'de mahbus olan Baron İsteyin ve Baron Petraş ve yanlarında olan adamlariyle maan mübadele olunmağla tarih-i temessükteno otuz bir güne değin *Eflâk* hududunda mübadele ve tahlis olunalar deyu mastur ve mukayyed bulunmağın mesfuran baronlar yanlarında olan adamlariyle hapisten ihraç ve mübaşir tâyin olunan Hüseyin zîde mecdühu ile tarafına irsal olunmağla vusullerinde *Erdel* tarafına haber gönderip karındaşın mesfur Nikola voyvodayı yanında olan evlâd ve etbaiyle maan *Eflâk* hududunda tarafından münasib görülen mahalde teslim ve tesellüm ile itmam-ı hizmet eyledikten sonra mübaşir-i mumaileyhi der-i devletime ircâ ve voyvoda-i mezkûrı dahi varup evlâd ve etbaiyle hanesinde sakin olmak üzere *Istanbul*'a irsal eylemen bâbında fermân-ı âlişanım sadır olmuştur. 1130 evasıt-ı Ramazan (*Mühimme* 127, s. 194).

Nikola Mavrokordato, esaretten avdetinde *Edirne*'ye uğrayıp devlet erkâniyle görüştükten sonra *İstanbul*'daki evine gitmiştir [1]. Voyvoda Yanaki *Pasarofca muahedesi* esnasında vücuduna lüzum hasıl olup murahhaslar tarafından davet edildiği takdirde yerine emin bir boyarı vekil bırakarak sulh müzakeresi mahalline gitmesi kendisine yazılmıştır [2].

Yanaki'nin sâdıkane hizmeti dolayısiyle voyvodalığı 1131 Ramazan ibtidasından (1719 Haziran 18) başlıyarak 1133 Ramazanı ibtidasına (1720 Haziran 7) kadar üç sene müddetle temdid edilmiş ise de, daha bu uzatılmış müddete başlamadan evvel, yani 3 Rebiulâhır 1131 ve 23 Şubat 1719 da vefatı vukua geldiğinden, yerine ikinci defa biraderi yahut yeğeni olup esaretten avdet etmiş olan Nikola tâyin olunmuştur (2 Mart 1719) [3].

Nikola Mavrokordato (ikinci defa)

Âlim ve edip bir zat olan [4] Nikola voyvoda 14 Eylül 1730 Rebiulevvel 1143 senesinde vefat etmiş [5] ve yerine oğlu veya yeğeni olan Kostantin voyvoda tâyin olunmuştur [6].

[1] *Mühimme* 127, s. 220 sene 1131 evasıt-ı Şevval.

[2] *Eflâk* voyvodası Yanaki voyvodaya hüküm ki:

Sen ki voyvoda-i mumaileyhsin memur olduğun üzere varup vilâyet-i mezburenin zabt ve rabtında ve reayanın himayet ve sıyanetinde ve sair uhdene lâzım gelen hususlarda mecd ve sâi olup devlet-i aliyyemle *Nemçe* çasarı beyninde mükâleme-i sulh murahhasları olan Şıkkısâni defterdarı İbrahim dâme uluvvühu ve şıkkısâlis defterdarı Mehmed zîde uluvvühu tarafından mükâleme-i sulh ve salâh için seni davete adam vardıkta yerini ittimad eylediğin kimesneye tefviz ve sipariş ve sen murahhasların yanlarına varup mükâleme-i sulh ve salâha dair olan ehvalde mumaileyhima ile hizmet-i âliyyemde bulunmağa bezl-i iktidar eylemen bâbında ferman-ı âlişanım sâdır olmuştur (*Mühimme* 126, s. 259, sene evail-i Muharrem 1130).

[3] *Mühimme* 127, s. 299 ve 356 ve *Nusretnâme*, 1131 vekayii arasında. Nikola'nın voyvodalığa tâyini münasibetiyle *Eflâk* boyarlarına da bir ferman gönderilmiştir (*Mühimme*, 127, s. 355).

[4] Nikola, *Karlofça* muahedesinde tercüman ve aynı zamanda murahhas olan Aleksandr Mavrokordato'nun oğlu olup âlim, edip ve değerli bir şahsiyet idi. *Âyinler* adlı eseri yeni Grek edebiyatında mühim bir mevki kazanmıştır, konağı âlim ve ediplerin toplantı yeri idi. *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 7, s. 351).

1137 H. - 1724 M. tarihine kadar *Eflâk* voyvodalığının vergisi üç taksitte verilmek üzere senede yüz kırk bir bin yedi yüz onsekiz kuruş iken, Nikola

Kostantin Mavrokordato (birinci defa)

Kostantin'in voyvodalığı, Patrona Halil'in isyanı ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın katli ve III. Ahmed'in saltanattan çekilmesi dolayısiyle devlet merkezinin karışık bir zamanına ve idarenin âsilerin hüküm ve nüfuzları altında cereyan ettiği günlere tesadüf etmişti. Bundan dolayı Kostantin, tâyininden bir ay sonra âsilerin istekleri üzerine azlolunarak yerine Nikola'nın düşmanı olup *Kuruçeşme*'deki yalısında oturmakta olan sabık *Boğdan* voyvodası Mihail Rakoviça, Patrona'ya bol para vermek suretiyle ötedenberi arzu ettiği *Eflâk* voyvodalığını elde etmiştir (1147 Rebiulâhır ve 1730 Ekim) [1].

Mihail Rakoviça

Rakoviça bir seneye yakın voyvodalıkta kaldı; Patrona Halil'e rüşvet vererek elde ettiği bu makamda hem halkı soymak ve hem de hazineye fazla gelir temin etmek için çalıştı; kendisi, vurgunlardan başka esasen kaldırılmış olan sığır vergisini tekrar ihdas ederek dört vergi taksitine bir beşincisini ilâve etmek suretiyle *Eflâk* halkını iyice ezdi ve vaki şikâyetler üzerine 1731 Kasımda azledilip yerine ikinci defa Kostantin Mavrokordato voyvoda oldu (14 Cemaziyelevvel 1144 ve Aralık 1731) [2].

Mihail Rakoviça'nın azlinden sonra bütün emlâki müsadere

bu tarihten itibaren elli bin kuruş daha ilâveyi kabul etmiştir (*Mühimme* 133, s. 24).

[5] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 7, s. 351 de Nikola'nın vefatı 14 Eylül 1730 gösterildiği gibi *Subhi Tarihi* de 1143 Rebiulâhır ve 1730 Ekim olarak göstermiştir. Vefatının *İstanbul*'a bildirilmesi sebebiyle Subhi ihtimal bu tarihi kaydetmiştir.

[6] *Hammer*, Kostantin'i, Nikola'nın yeğeni ve Jan'ın oğlu olarak gösterir (Almanca tab'ı, c. 7, s. 396). Osmanlı kayıtları ve tarihleri Nikola'nın oğlu olduğunu yazarlar. Kostantin'in babası olarak gösterilen Jan, Nikola'nın *Boğdan* voyvodası olması üzerine 1709 da divan-ı hümâyuna tercüman olmuştu.

[1] *Mühimme* 136, s. 226 evail-i Rebiulâhır 1143 ve *Subhi Tarihi*, varak 14. *Hammer*, yüzelli bin kuruş verdiğini yazmakta ve buna Rişar Rakoviça demektedir.

[2] Yukarıda metinde gösterilen tarih, Kostantin'in huzura kabulü tarihidir.

olunarak kendisi ve adamları tevkif ve hapsolundu [1] ve daha sonra *İstanbul*'a getirtilerek *Midilli*'ye sürüldü [2].

Kostantin Mavrokordato (ikinci defa)

Kostantin Voyvoda, 1145 Zilkade ibtidalarına kadar *Eflâk*'ta kalarak sonra *Boğdan* voyvodalığına nakledildi ve yerine yine İskerlet ailesinden *Boğdan* voyvodası Ligor yani Greguvar Kiga tâyin olundu (evail-i Zilkâde 1145 ve 16 Nisan 1733) [3].

İskerletzâde Ligor

Ligor, evvelce divan-ı hümâyun tercümanı iken Mihail Rakoviça'nın azli üzerine 8 Safer 1139 ve 5 Ekim 1726 da *Boğdan* voyvodası olmuştu. Alman İmparatorunun vaftiz oğlu ve *Avusturya Dil oğlanı* idi [4]. Ligor yahut Greguvar Voyvoda. *Ruslar*'la muharebe vaziyeti hasebiyle 1148 Receb ortalarında (27 Kasım 1735) görülen lüzum üzerine *Boğdan*'a naklolunarak *Boğdan* voyvodası Kostantin de üçüncü defa olarak *Eflâk* beyliğine getirilmiştir [5].

[1] Kıduvet ül emacid-i vel âyan... *Eflâk* canibine memur olan Receb zîde mecdühuya hüküm ki:

Hâlen *Eflâk* voyvodalığı... sâbıka yine *Eflâk* voyvodası olan İskerletzâde Nikolay voyvodanın oğlu... Kostantin voyvodaya inayet ve ihsanım olmağla imdi sen ki mübaşir-i mumaileyhsin *Eflâk*'a vusulünde işbu emr-i şerifim mûcibince voyvoda-i mumaileyh ol canibe varıncayadek tarafından memleket-i Eflâkı zabt ve rabt için *Eflâk* boyarlarından... nam boyarları vekil nasb ve sabıka *Eflâk* voyvodası olan Mihal voyvodayı ve işine karışan ve mahrem-i esrarı olan adamlarını ahz ve muhkem haps ve mesfur Mihal voyvodanın bilcümle nukud ve emval ve cevahir ve devab ve mevaşi ve kul ve cariye ve sair ism-i mal ıtlâk olunur cüz'i ve külli her nesi var ise cümlesini zabt ve marifet-i şer'i ile ve cümle boyarlar marifetiyle tahrir... 15 Rebiulâır 1144 (*Mühimme* 138, s. 126) yeni voyvodayı makamına oturtmak üzere *İskemle ağası* tâyin olunan Mustafa Ağa ile yapılacak merasim hakkında (aynı *Mühimme*, s. 150).

[2] *Hammer*, c. 8, s. 53.

[3] Halen *Eflâk* voyvodası Ligor voyvodaya hüküm ki:

Sen ki mumâileyhsin öteden beru devlet-i âliyyemin sadakat ve mücerreb ül etvar hizmetkârlarından olup zabt ve rabt-ı memleket hususunda takayyüd ve dikkatin malûm-ı mülûkânem olmaktan nâşi *Eflâk* voyvodalığı sana ihsan-ı hümâyunum olmuştur... (*Mühimme* 139, s. 182 sene evail-i Zilkade 1145).

[4] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 7, s. 351. *Diloğlanı*, şark dilleri mektebinden mezun olanlara deniliyor.

[5] *Mühimme* 141, s. 65, sene 1148 evasıt-ı Receb. *Hammer*, Kostantin'in *Boğdan'dan Eflâk*'a nakli için bir milyon esedi riyal verdiğini yazıyor (*Fransızca tercümesi*, c. 15, s. 473).

Kostantin Mavrokordato (üçüncü defa)

Bunun voyvodalığı, Osmanlılarla *Avusturya* ve *Rusya* arasındaki 1736 seferine tesadüf etmiş olup, bu fevkalâde zamanda *Eflâk* halkının metbularına sadık kalmalarına çalışmıştır. 1739 daki *Belgrad* muahedesi'yle *Karayuva* yani *Küçük Eflâk* kıtası Osmanlı devletine terk edilmiş ve burası tekrar *Eflâk* voyvodalığına ilhak olunarak buna mukabil voyvodalığın kurban bayramı vergisine yüz bin kuruş zam olunmuştur [1].

Kostantin Mavrokordato, 1154 Receb 2 ve 1741 Eylül 13'e kadar *Eflâk*'ta kalarak *Boğdan*'a naklini müteakib yerine on seneden beri [2] mazûl bulunan esbâk *Eflâk* voyvodası ve İskerlet ailesinin hasmı Mihail Rakoviça ikinci defa *Eflâk* voyvodası olmuştur.

Mihail Rakoviça (ikinci defa)

Yeni *Eflâk* voyvodası, burayı elde etmek için çok rüşvet vermiş, gerek bu parayı çıkarmak ve gerek azli zamanındaki masrafını karşılamak üzere kaldırılmış olan sığır vergisini tekrar meydana çıkararak dört vergiye beşincisini ilâve ederek memlekette geniş ölçüde hoşnutsuzluğu ve binnetice *Eflâk* halkının şikâyetini mûcib olduğu gibi [3] aynı zamanda vergi veremiyenler memleketi terk etmeğe başladığından, derhal azlolunup [4] yerine 1157 Receb ibtidasından olmak üzere, *Boğdan* voyvodası Kostantin Mavrokordato tâyin olunarak, 1157 Rebiulâhır ve 1744 Mayısta fermanı gönderilmiştir [5].

[1] *Rumanya (Eflâk defteri)*, s. 15, 16.

[2] *Subhi Tarihi*'nde yirmi seneden beri *Ortaköy*'deki hanezinde mâzûl olarak oturup çok zaruret çektiğinden bahsedilmekte ise de (vârak 203), Mihail, birinci voyvodalığından 1731 de ayrıldığına göre aradaki müddet on senedir.

[3] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 8, s. 53.

[4] *Mühimme* 150, s. 281, sene 1157 evail-i Rebiulâhır. Mihal Voyvodanın Cemaziyelâhır sonuna kadar işlerini bitirip o tarihe kadar tahsili lâzım gelen taksitlerini toplamak için *Bükreş*'te kalmasına müsaade edilerek kendisine ayrıca bir ferman gönderilmiştir.

[5] Kostantin'in *Eflâk* voyvodalığına tâyini dolayısiyle 1157 Şaban ortalarında gönderilmiş olan fermanda, voyvodalığın 1157 Recebi başından zabt etmek üzere tevcih olunduğu zikredildikten sonra "...Mukaddema *Eflâk* voyvodası olup hilâf-ı marzi mezalim ve taaddiye ictisarı sebebiyle azl ve tagrib olunan Mihal voyvodanın cevr ve itisafına adem-i tab ve takat ile etraf ve

Mihal'in azlinden sonra rızây-ı hümâyuna muhalif olarak mezaliminden bahis olunmak suretiyle *Eflâk* boyarlarından gelen mektuplar üzerine, yalnız azl ile bırakılmıyarak oğulları ve kapı kethüdasiyle birlikte 1156 Receb sonunda (1744 Eylül) *Midilli*'ye sürülmüştür [1].

Kostantin Mavrokordato (dördüncü defa)

Kostantin Voyvoda, *Eflâk*'ta bir hayli ıslâhat yaparak su-i istimalleri kaldırmağa çalışmış ve kendisine gönderilen 1159 Cemaziyelevvel (1746 Mayıs) tarihli bir fermanda gerek Kostantin'in ve gerek *Boğdan* voyvodası Yanaki'nin boyarlarla iyi imtizac ederek güzel idarelerinden dolayı voyvodalıkları ibka edilmiştir [2]. Fakat Kostantin'in bu çalışmasına rağmen hasımlarının entrikaları galip geldiğinden, 1161 evasıt-ı Safer 1748 Şubatta *Boğdan*'a naklolunarak yerine *Boğdan* voyvodası İskerletzâde Ligor (Greguvar Gika) ikinci defa *Eflâk* beyi olmuştur [3].

İskerletzâde Ligor (ikinci defa)

Ligor Voyvoda, otuz seneden beri kâh *Eflâk* ve kâh *Boğdan* voyvodalıklarında bulunarak sadakatle hizmet etmiş, *Eflâk*'ta bazı müesseseler vücuda getirmiştir. Ligor, bu voyvodalığına kadar verilmekte olan altı vergiye (Sert) biri bayram ve diğeri itmam vergisi olarak iki vergi daha ilâve etmişti [4]. Ligor, 1165 Zilkadesi ibtidalarında (1752 Ağustos sonları) vefat ederek yerine divan-ı hümâyun tercümanı olan oğlu Mati (Matei-Matyö Gika) voyvoda olmuştur.

eknafa müteferrik ve perişan olan reaya ve berayaya kemafilevvel neşr-i âsar-ı nüvaziş ve icrây-ı levazım-ı raiyyetperverî eylemesi emr ve tavsiye olunmuştur (*Eflâk defteri* 77ıl, s. 40).

[1] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 8, s. 53.

[2] *Mühimme* 152, s. 203, evail-i Cemaziyelevvel 1159.

[3] 1161 Safer ve 1748 Şubat ibtidalarında İskerletzâde Kostantin'e gönderilen hükümden:

"...İşbu 61 senesi mâh-ı Saferinin yedinci gününden memleket-i *Boğdan*, tarafından zabt ve sene-i mezbure Receb-i duhulünedek îradâtı, voyvoda-i sâbık halen *Eflâk* voyvodalığı kendüye tevcih olunan Ligor voyvoda tarafına verilmek ve vilâyet-i *Boğdan*'ın zabtı re'si sene itibar olunan 61 senesi gurre-i Recebten olmak üzere 1164 senesi gurre-i Recebine varınca üç senede bir tahvil ile alettevali zabt ve rabtına kıyam..." *Eflâk (Rumanya) defteri* 77ıl, s. 59.

[4] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 8, s. 154.

Mati Gika

Yeni voyvoda, babasının ölümünden bir sene evvel Kalimaki'nin yerine divân-ı hümâyun tercümanı olmuştu; voyvoda olduğu zaman yirmi dört yaşında idi; babası gibi reşid olup bir seneden fazla divân-ı hümâyun tercümanı olduğu esnada rüşd ve zekâsı ve sadakat ve ihlâsı sebebiyle voyvodalığa lâyık görülmüştü[1]; fakat Ligor'un ölümü üzerine *Eflâk* boyarları onun yerine diğer oğlu İskerlet (Skarlat) Gika'nın tâyinini istemişler ise de, devlet merkezinde bulunan diğer oğlu Matei kendisini tâyin ettirmiştir; bundan dolayı ahalinin ve boyarların arzuları hilâfına voyvoda tâyin edilen Matei, hükûmete yaranmak için vergileri çoğalttı ve kardeşini voyvoda yapmak isteyen boyarlar aleyhine takibata başladı. Voyvodalık işleriyle bizzat meşgul olmadı, ve bu hallerden şikâyet edilmesi üzerine tahkikat için bir Türk memuru gönderildi. Adamlarının ve bilhassa kapı kethüdasının teşvikiyle yapılan mezalimden halkın topluca şikâyeti üzerine dokuz ay kadar voyvodalık eden Matei, *Boğdan*'a nakledilerek yerine 1166 Ramazanı ibtidasında (1753 Temmuz 2) zabt etmek üzere üç sene müddetle *Boğdan* voyvodası Mihalzâde Kostantin Rakoviça getirildi (1753 Haziran)[2].

Kostantin Rakoviça

Üç sene kadar voyvodalıkta kaldı. Gerek burada ve gerek *Boğdan*'da bulunduğu sırada Bab-ı âlinin nüfuz ve menfaatine hizmet etmiştir; voyvodalık müddeti üç sene daha uzatılmış ise de, voyvodalığı elde etmek isteyen rakiplerinin, aleyhinde çalışmaları neticesinde ikinci üç seneyi doldurmadan ibkası tarihinden on altı ay sonra *Boğdan*'a nakledilmiştir.

[1] *Eflâk (Rumanya) defteri* 77/1, s. 78 ve *İzzi Tarihi*, varak 285. Matei'nin tâyini münasibetiyle *Eflâk* boyarlarına gönderilen hükümden:

"...Sâbıka voyvodanız olan Ligor voyvoda hâlik olup divan-ı hümâyunda tercüman olan oğlu Mâti ebaanceddin devlet-i âliyyemin nan perverdesi ve mûtemed ve sadakatkârı olup şâyân-ı âtıfet olduğuna binâen *Eflâk* voyvodalığı işbu 1165 senesi Zilkadesi gurresi re'si sene îtibariyle 68 senesi Şevval gayetine varınca sabıkı üzere üç sene bir tahvil ile gurre-i Zilkadeden zabt etmek üzere mumaileyhe tevcih ve ihsanım olup... (*Eflâk defteri*, s. 80).

[2] *Eflâk defteri*, s. 88. Evasıt-ı Şaban 1166 tarihli hüküm.

Kostantin Mavrokordato (beşinci defa)

Mihalzâde Kostantin Rakoviça'nın yerine 18 Cemaziyelevvel 1169 H. ve 1756 M. de, *Eflâk* voyvodası olan Kostantin Mavrokordato evvelki voyvodalıklarında başlıyarak şikâyeti mûcib olan islâhattan vazgeçti; bazı vergilerin kaldırılması suretiyle voyvodalığın kalkınmasına hizmet etti, otuz beş bin aileye inmiş olan *Bükreş* nüfusunu arttırmak istedi ve bu maksatla her bir *İspravnik*, yani daire memuru yanına, vergi kontrolcusu olarak bir boyar verdi; fakat yeni icraatının semeresini görmeden azlolunarak yerine geçmek için çok çalışan Ligor Voyvodanın oğlu İskerlet Giga nihayet emeline nail olarak 1171 Zilhicce başında (1758 Ağustos 6) *Eflâk* voyvodası oldu [1].

Kostantin Mavrokordato, azlinden sonra *İstanbul*'a gelerek *Yedikule*'ye hapsedilmişti; Şeyh-ul islâm Vasaf Abdullah Efendi'nin yardımiyle tekrar voyvoda olmak istediyse de, Fransa elçisi Desalleurs'ün ve entrikacı boyarların, aleyhinde faaliyette bulunmaları neticesinde *Limni* adasına sürüldü [2].

İskerlet Gika

İskerlet, babasının ölümünden sonra *Eflâk* voyvodalığını elde etmek için çalışıyordu; bu hususta çok para sarfetti; verdiğini fazlasiyle çıkarmak için memlekete büyük vergiler koydu, üç sene müddetle tâyin edildiği voyvodalığı bitirdikten sonra yerini selefi İskerletzâde Kostantin'e terk etti (11 Haziran 1761 ve 1174 Zilhicce).

Kostantin Mavrokordato (altıncı defa)

Birbirleriyle rakib olan bu *Fenerli* beyler, voyvodalıkları elde etmek için devlet ricaline hulûl etmek ve tabiî menfaat göstermek, himaye görmek suretiyle emellerine nâil oluyorlar ve hâmilerinin sahneden çekilmeleri ve yerine gelenlerin çöplenmek için rakib tarafı tutmaları suretiyle voyvodalıklarda sık sık tebeddül oluyordu.

[1] *Eflâk defteri* 77/1, s. 141.

[2] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 8, s. 182, 212. *Vasıf Tarihi*, *Eflâk* halkına zulm ve taaddi ile mûtaddan ziyade para topladığı ve bundan başka hazineye bir haylı borcu olduğu için, *Yedikule*'ye hapsolunarak borcunu ödemek suretiyle kurtulduğunu kaydediyor (c. 1, s. 151, sene 1172).

İşte bu suretle *Limni*'ye sürgün edilmiş olan Kostantin Mavrokordato da afvından başka altıncı defa *Eflâk* voyvodası oldu ise de, taahhüt ettiği hizmeti yapamadığından rakiplerinin entrikalariyle bir buçuk sene sonra azledilerek dört boyariyle birlikte *Midilli*'de ikamete memur olup, yerine [1] ikinci defa Kostantin Rakoviça getirildi (1176 Ramazan ve 1761 Mart).

Kostantin Rakoviça (ikinci defa)

Eflâk boyarlariyle uğraşarak bir hayhsını hapsetmiş ve tâyininden on bir ay sonra vefat ederek yerine oğlu İstefan (Etyen) Rakoviça, *Eflâk* voyvodası olmuştur (1178 H. - 1764 Şubat). Mihalzâde Kostantin Rakoviça'nın mührü :

Çâker-i pâdişâh-ı rûy-i zemin
Mihalzâde Kostantin

ibarelidir [2].

Stefan Rakoviça

Bu voyvoda, *Eflâk*'ta büyük nüfuzu olan kapı kethüdası İstavriki oğlu(Stavraki Yorgaki) adındaki Rum sâyesinde voyvodalığı elde etmiş, onunla işbirliği yaparak soygunculuğa başlamış ve yapılan şikâyetler üzerine keyfiyet *Silistre* valisi tarafından hükûmete bildirilmiş ve bunun üzerine voyvoda azlolunarak Stavraki oğlu Yorgaki katlolunmuştur (Ekim 1765 ve Cemaziyelevvel 1179) [3].

İskerlet Gika (ikinci defa)

Stefan'ın yerine voyvodalığa getirilmiş ise de, bir müddet sonra vefat ettiğinden, oğlu Aleksandır Gika, *Eflâk* voyvodası olmuştur (1766 Aralık ve 1180 Receb).

Aleksandr Gika

Rusların bir papas vasıtasiyle *Eflâk*'tan gönüllü kuvvet toplamalarına müsaade etmiş olması, genç voyvodanın azline sebeb olmuştur (1182 H. 1768 Eylül) [4].

[1] *Vasıf Tarihi*, c. 1, s. 220.

[2] *Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları*, No. 6394.

[3] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 8, s. 286. *Eflâk* kapı kethüdası İstavraki (İstavraki oğlu Yorgaki) nin fazla gayretkeşlik ve Bab-ı âli sırlarının ifşasından dolayı 1766 da Bostancı zindanına verilip burada birkaç gün işkenceden sonra *Boğaz*'daki evinin önüne asıldığını yazıyor.

[4] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 8, s. 367.

Çünkü *Ruslarla* muharebe başlamış olduğundan, bu vaziyeti hakkında şüphe uyandırmıştı.

İskerletzâde Greguvar (Ligor)

Boğdan voyvodalığından buraya nakledilmişti[1]. Ligor, divan-ı hümâyun tercümanlarından olup casusluğundan dolayı katledilen Aleksandır'ın oğlu idi. *Babası* Rus muhibbi olduğu gibi, kendisi de aynı kanaat'e bulunuyordu; bilhassa devam etmekte olan Osmanlı - Rus muharebesi sırasında voyvodalıkta bulunması büyük bir hata idi, nitekim muharebe esnasında *Ruslara* teslim olarak harb devam ettiği müddetçe *Eflâk Rusların* elinde kaldı (Kasım 1769).

Manol (Manolaki) Voyvoda

Ligor'un *Ruslara* teslim olması üzerine *Eflâk* voyvodalığına İvaz Paşazâde Halil Paşa tarafından *Eflâk* ve *Boğdan* kapı kethüdalıklarında bulunmuş olan Manol veya Manolaki (Emanuel Giyani Rozetti) isminde bir Rum 1770 de ismen *Eflâk* beyi lân edildi ise de, hükmü yoktu; 1771 Kasımda hizmeti sona erdi. Manol Voyvoda muharebe esnasında *Karayuva* (Küçük Eflâk) taraflarını muhafaza ederek müteaddid defalar *Ruslarla* muharebe etmiş ve hattâ bir ara *Yaş* kasabasını işgal eylemiş ve *Kaynarca*'ya kadar *Niğebolu* seraskeri maiyyetinde bulunarak sadakatle hizmet etmiştir.

Aleksandır İpsilanti

1774 de *Kaynarca*'da aktedilen Osmanlı - Rus muahedesine kadar *Eflâk* beş sene *Rus* işgali altında kaldı. Muahedeyi müteakib 21 Receb 1188 de sâbık divan-ı hümâyun tercümanı Aleksandır İpsilanti tâyin edildi (1188 Ramazan ve 1774 Kasım). Bu zat, yedi sene kadar voyvodalıkta kalarak memleketin imarına çalışmış ve muvaffak da olmuştu. Voyvodalık müddeti uzadığından, rakibi olanlar voyvodalığı elde etmek için aleyhinde bulunduklarını haber alması üzerine, bir suretle kendisini lekeliyeceklerinden korkarak birkaç defa istifa etmiş ise de, kabul edilmemişti. Bu sırada iki oğluna ecnebi lisanı öğretmek üzere tâyin ettiği *Dubrovnik*'li bir ecnebi, bu çocukları av bahanesiyle hududa götürüp

[1] *Eflâk* voyvodalığı işbu 1188 Cemaziyelâhırının onaltıncı gününden zabt etmek üzere üç sene müddetle sâbık *Boğdan* voyvodası İskerletzâde Ligor voyvodaya ihsan olunup... (*Mühimme* 166, s. 97, 98).

Avusturya'ya kaçırdığından, bu vaziyet bütün bütün telâşını mûcib olmuş ve *Fransa* elçisi vasıtasiyle çocuklarını getirtmekle beraber, kendisinin afvını kat'i olarak istirham eylemesi üzerine 1196 Safer ve 1782 Şubatta voyvodalıktan afvedilmiştir[1]. Bundan sonraki voyvoda tâyinlerinde ise *Rusların* sık sık müdahaleleri görüldü.

Nikolaki Bey (Karacazâde)

Altı yedi seneden beri divan-ı hümâyun tercümanı bulunan Karacazâde Nikolaki, Aleksandır İpsalanti'nin yerine *Eflâk* voyvodası oldu; hükûmete karşı sadıkane hareket ederek *Rus* ve *Avusturya* hükûmetlerinin Osmanlı devletine karşı har hazırlıklarını muntazaman Bab-ı âliye bildirmiştir.

Nikolaki Karaca Bey, kısa bir müddet voyvodalıkta kalmış ve 2 Şaban 1197 ve 1783 Ağustosda yerine sabık divan-ı hümâyun tercümanı Mihail Suçu (Drachi Suçu) *Eflâk* voyvodası olmuştur

Mihail Suçu (Dragozâde Mihalaki Bey)

Eflâk başkapı kethüdası iken divân-ı hümâyun tercümanı olarak bir ara azl ve nefyedilen Dragozâde'lerden Mihail Suçu'nun voyvodalığı zamanında ve 1198 H. - 1784 M. tarihinde *Rus* ve *A usturya* elçilerinin müştereken verdikleri nota üzerine *Eflâk* ve *Boğdan*'a bazı imtiyazlar verilmiştir. Suçu 7 Cemaziyelâhır 1200 ve 1786 Nisanda kendisine yapılan tehditten korkarak hastalığını bahene edip *Eflâk* voyvodalığından ayrılmıştır ki, bundan sonra Nikola Mavroyani'nin voyvodalığı kısmında sebebi gösterilmiştir.

Nikola Mavroyani

Aslen *Adalı Rumlar*dan olan Mavroyani, donanma tercümanı olup kaptan-ı derya Cazayirli Gazi Hasan Paşa'nın mûtemed adamlarındandı. *Ruslarla* yakın zamanda bir muharebe vukua geleceğini tahmin eden kaptan-ı derya Hasan Paşa, *Eflâk*'ta kuvvetli birisinin bulunmasını lüzumlu görerek Mavroyani'yi *Eflâk* voyvodalığına tâyin

[1] *Cevdet Tarihi*, c. 2, s. 169. Bu kayıtlar Aleksandır İpsilanti'nin *Avusturyalılara* mütemayil olduğunu gösterir; zaten *Rumen* tarihinde de *Rus* ve *Avusturya* taraftarı olduğu yazılmıştır.

ettirmek isteyerek Mihal Suçu'ya: hayatın sana lâzımsa voyvodalıktan el çek, diye haber göndermek suretiyle Mihalaki Bey'i tehdid etmesi üzerine, o da beylikten çekilmeğe mecbur kalmış [1] ve Mavroyani de bu suretle voyvoda olmuştur (1200 Cemaziyelâhır ve 1786 Nisan) [2].

Mavroyani, Osmanlılarla *Rusya* ve *Avusturya* arasındaki 1787 (1201 H.) seferinde *Türk* ve *Rumenlerden* teşkil etmiş olduğu kuvvetlerle *Avusturyalılara* karşı bazı başarılar elde etmek suretiyle şöhret buldu [3] ve bu muvaffakiyetlerinden dolayı burnu kabardı; arkasını o tarihlerde saltanat atabeği olan Gazi Hasan Paşa'ya dayamış olduğundan, kimse kendisine ses çıkaramıyordu; Gazi Hasan Paşa sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olunca, daha ziyade yüz buldu; muharebede muvaffak olamayan bazı kumandanlara karşı târizler yaparak kendisine epey düşman peyda etmişti. Gazi Hasan Paşa'nın ölümü üzerine aleydar-

[1] *Cevdet Tarihi*, c. 3, s. 263 ve c. 5, s. 65.

[2] Donanma tercümanı Mavroyani'nin sadakati dolayısiyle *Eflâk* voyvodalığına tâyinine dair olan 1201 tarihli takrir İbnülemin tasnifi arasındadır (*Karton* 7, No. 1548). Mavroyani, *Akdeniz* adalarından *Paros* adası halkındandı. Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sarrafı olan Nikolaki'nin dairesine intisab edip İtalyancaya vukufu sebebiyle ve sarrafın tavsiyesiyle *derya tercümanı* yazıcısı olmuştu. Zeki, gözü açık ve işgüzar olan Mavroyani, Kaptan Paşanın teveccühünü kazanarak Kaptan Paşa tercümanlığına getirilmiştir. Derya tercümanlığını kendi inhisarları altında bilen Fenerli Rum beyleri, bu derya tercümanlığından divan-ı hümâyun tercümanlığına ve oradan da *Eflâk* ve *Boğdan* voyvodalıklarından birisine tâyin edilirlerdi. Mavroyani'nin derya tercümanlığı ile yollarını kestiğinden dolayı yanıp yakılmışlarsa da, Gazi Hasan Paşa'dan korktukları için ses çıkarmamışlar, hususiyle Mavroyani'nin *Eflâk* voyvodalığına tâyinini duyunca köpürmüşlerdir. Filhakika Mavroyani, muharebe esnasında tedarik ettiği kuvvetlere kumanda ederek mühim hizmet görmüştür. Bu hususta I. Abdülhamid'in bunun hakkında sitayişi havi hatt-ı hümâyunu vardır. Bu hatt-ı hümâyun surti *Cevdet Tarihi*'nde (c. 5, s. 64) görülür.

[3] Sadaret kaymakamı, Mavroyani'nin *Avusturyalılara* karşı muvaffakiyetini bir takrir ile I. Abdülhamid'e arzetmesi üzerine, pâdişah bu takrir üzerine şu hatt-ı hümâyunu yazmıştır :

Benim vezirim,

Tamam devlet-i âliyyeme sadakatlu bir voyvoda imiş. Allah İslâm ile müşerref eylesin deyu dua eylesem hidayet-i rabbani. Hoş imdi heman İslâm tarafına olan gayretini Allah zâyi eylemesün yine nüvaziş ile tatyib-i hâtır eyleyesin (*Başvekâlet arşivi*, sandık 7, hatt-ı hümâyun 20).

larının telkinlerine uyan yeni sadr-ı âzam Çelebi Hasan Paşa tarafından îdam edildi.

Mavroyani'nin voyvodalığı muharebe zamanına tesadüf ettiği için, ölümüne kadar candan hizmet etmiş ve muvaffakiyetleri sebebiyle kendisine hased edilmiş ve bu başarılarına gururlanarak şımarıkça hareketi felâketine sebep olmuştur (1204 Şaban ve 19 Haziran 1790).

Mihail Suçu (ikinci defa)

Gazi Hasan Paşa'nın ölümü ve Mavroyani'nin katli üzerine zaten işgal altına girmiş olan *Eflâk* voyvodalığına 15 Kasım 1789'dan 4 Ağustos 1791 tarihine kadar voyvoda tâyin edilmemiş ve 15 Zilhicce 1205 ve 1791 M. de sabık voyvoda Mihail Suçu ikinci defa voyvoda olmuştur. Mihail Suçu, buradan *Boğdan* voyvodalığına nakledilmiştir.

XVIII. ASIRDA BOĞDAN VOYVODALIĞI

Boğdan voyvodalığı hudut itibariyle *Kırım* Hanlığına tâbi *Bucak Tatar*lariyle kuzeyde *Lehistan*'la komşu idi; bu asırda *Ruslar* yavaş yavaş *Ukrayna*'ya inerek *Boğdan* voyvodalığı üzerinde nüfuzlarını göstermişlerdi; bundan dolayı XVIII. yüzyıl ortalarına kadar *Boğdan*'a karşı nüfuz ve himaye politikası takib etmek isteyen *Lehistan*'ın zayıf düşmesi üzerine, onun yerine XVIII. asrın ilk yarısından îtibaren *Rus* nüfuzu yerleşmeğe başlamıştı.

Ruslar, hem kuvvetli bir komşu ve hem de ortodoks mezhebinden oldukları için *Boğdan*'da daha ziyade hüsnü kabul görerek nufuzlarını kolayca tesis etmişler ve propagandacıları vasıtasiyle bu voyvodalıkta Osmanlı devleti için tehlikeli bir durum ihdas eylemişlerdi.

Antiyoh Kantemir

1699 da *Karlofca muahedesi* aktedildiği zaman *Boğdan* voyvodalığında eski *Boğdan* voyvodalarından Kostantin Kantemir'in oğlu Antiyoh Kantemir bulunuyordu. Muahededen sonra bunun halka karşı fena hareketi ve memleketin idaresindeki kayıtsızlığı azline sebep olmuş (1112

Rebiulâhır ibtidası ve 1700 Ağustos başları)[1] ve yerine Avusturya (Alman) imparatorunun elçisi Otringen'in himaye ettiği sabık voyvoda Kostantin Duka ikinci defa voyvoda olmuştur.

Kostantin Duka

Duka, *Eflâk* voyvodası Brankovano'nun damadı idi; halka ağır vergiler yüklediğinden, *Boğdanlı*'lardan bir kısmı *Lehistan*'a ve *Eflâk*'a hicrete başladılar. Kendisine hissettirilmeden hesapları tetkik edilmek üzere *Özi* valisi Yusuf Paşa'nın tedbiriyle tevkif olunarak[2] 1115 H. 1713 M. de azlolunup boyarlariyle beraber *Edirne*'ye getirilip hesabı görülünceye kadar *Kalafat* kalesinde tevkif edilmesi emrolunmuştur[3].

Mihail Rakoviça

Duka'nın azlinden sonra hükûmet re'sen hiç kimseyi voyvodalığa tayin etmiyerek *Boğdan* boyarlarına aralarından bir münasibinin intihabını emrettiğinden, onlar da *İstanbul*'daki Rum milleti eşrafından Mihail Rakoviça'yı seçmişlerdir. Yeni voyvoda, 22 Cemaziyelevvel 1115 ve 3 Ekim 1703'de *Yalıköşkü*'nde pâdişah tarafından kabul olunduktan sonra *Boğdan*'a gönderilmiştir[4].

Rakoviça, *Eflâk* voyvodası Brankovano'nun tavsiyesiyle intihab edilmiş olduğundan, onun nüfuzu altında idi; bu da *Boğdan* halkına ağır vergiler tarhettiğinden dolayı yapılan şikâyet

[1] Antiok voyvodaya hüküm ki:

Sen ki voyvoda-i merkumsun. Senin reaya ve berayaya taaddi ve tecavüzün ve zabt-ı rabt-ı memleket ve tanzim-i ahval-i raiyyette adem-i takayyüdün mesmu-ı hümâyunum olup taksiratın zâhir olmağla azlolunup *Boğdan* voyvodalığı avâtıf-ı aliyye-i husrevanemden sâbıka *Boğdan* voyvodası olan Duka'nın oğlu Kostantin voyvodaya inayet ve ihsanım olup voyvoda-i mezbur varınca zabt-ı rabtı memleket için Verşalaşok Zenik ve Bosirnik Aleksandr ve Hatman İlguş ve Veşi Laşok ıspatar ve Nikolay hatman, vekil nasbolunmalariyle husus-ı mezbur için... İrsal olunmuştur. Badelyevm sen *Boğdan* vilâyetinde durman münasib olmayıp kendüne ve ehlü ıyal ve evlâd ve etbâ ve emval ve erzakına dahi bu veçhile taarruz ihtimali yoktur. İmdi emr-i şerifim vusulünde gelip zir-i himaye-i Pâdişahânemde evinde sakin olasın... evail-i Rebiulâhır 1112 (*Mühimme* 111, s. 403 ve 405).

[2] Dukan'ın bir tarafa kaçmaması için hükûmet kendisini iğfal yollu çeşitli hükümler göndermiştir (*Mühimme* 114, s. 223, 224).

[3] *Mühimme* 114, s. 238, Sene 1115 evahir-i Rebiulevvel.

[4] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 7, s. 104.

üzerine bir müddet sonra azledilmiş ve yerine ikinci defa Antiyoh Kantemir voyvoda olmuştur (1117 H. - 1705 M.).

Antiyoh Kantemir (ikinci dela)

Bunun, *Ruslar* ve *Lehlilerle* gizli muhabereleri ve hiyaneti şâyi olduktan başka, *Boğdan* halkının da kendisinden şikâyetleri üzerine azlolunmuş ve onun yerine *İstanbul*'da bulunan eski voyvoda Mihail Rakoviça ikinci defa voyvoda olmuştur (1119 Rebiulâhır 1707 Temmuz) [1].

Mihail Rakoviça (ikinci defa)

1119 Recebinin ibtidaki salı günü divan-ı hümâyuna getirilip âdet üzere kırmızı kadifeye dikilmiş samur kapaniçe kürk ile kuka ve süpürge sorguç giydirilerek pâdişah tarafından kabul olunmuş ve sonra da *Boğdan*'a hareket etmiştir [2].

Mihail Rakoviça, vezir-i âzam Çorlulu Ali Paşa'nın himayesine nâil olmuştu. Çar Büyük Petro'nun *Poltava* muharebesini kazanarak Osmanlı hududu civarında faaliyete başlaması üzerine, Mihail voyvoda *Ruslara* meyletmiş ve bunun vaziyeti *Eflâk* voyvodası Brankovano tarafından hükûmete bildirildiğinden, voyvodalıktan azlolunarak *İstanbul*'a davet edildiği gibi, aynı zamanda kendisinin kaçmasına da meydan verilmeden yakalanıp gönderilmesi *Boğdan* boyarlarına yazılmıştır [3].

[1] *Özi* valisi Yusuf Paşa'ya hüküm ki:

Avatıf-ı aliyye-i husrevanemden *Boğdan* voyvodalığı... Mihal voyvodaya inayet ve ihsanım olup ve sabıka *Boğdan* voyvodası olan selefi Antiyuk voyvoda *İstanbul*'a gelip hanesinde ikamet eylemek fermanım olmağın... evahir-i Rebiulâhır sene 1119 (*Mühimme* 115, s. 352) aynı suretle boyarlara da ferman gönderilmiştir.

[2] *Nusretnâme*'den. *Hammer*, bunun voyvodalığını 23 Receb 1119 ve 20 Ekim 1706 tarihinde göstermekte olup, onun gösterdiği tarih tâyin tarihi olmayıp *Boğdan* tahtına oturduğu tarihtir

[3] Vilâyet-i *Boğdan*'ın boyarları ve hatman ve serdar ve sair bellû başlılarına hüküm ki:

Halen *Boğdan* voyvodası olan Mihal voyvodanın azli iktiza eder su-i hali zuhur etmekle mesfur voyvodalıktan azl ve bilcümle emval ve eşyası miri için girift ve kendusinin mahbusen Der-i devletmedarıma ihzarı fermanım olup husus-ı mezbur için dergâh-ı muallâm kapıcı başılarından Yusuf dâme mecdühu mübaşir tâyin ve irsal olunmuştur. İmdi siz ki boyarlar ve hatman ve serdar ve sair bellû başlularsız, işbu emr-i vacibül imtisalim vusulünde voyvoda-i mezburun ahzı ve mübaşir-i mumaileyhe teslimi sizden matlûb olmağla

İskerletzâde Nikola

Hükûmet, bundan sonra gerek *Boğdan* boyarları arasından ve gerek onların hariçten intihab ve tavsiye ettikleri *Rum*lardan voyvoda tâyinini kaldırarak, donanma ve divan-ı hümâyun tercümanlıklarında kendisinin yetiştirdiği *Fenerli Rum* beylerinden voyvoda yapmağa karar vererek ilk defa divân-ı hümâyun tercümanı İskerletzâde Nikola'yı voyvoda yaparak onun gelmesine kadar *Boğdan*'ın muhafazasını *Özi* muhafızı Yusuf Paşa'ya havale etmiştir [1].

Nikola'nın voyvoda olmasını boyarlar hoş görmedilerse de, pek de ileri gidemiyerek emr-i vakii kabule mecbur oldular.

İskerletzâde Nikola, divan-ı hümâyun tercümanlığından geldiği için pâdişahın teveccüh ve îtimadını hâiz olduğundan dolayı, *Kırım* Hanı Devletgiray'a çokluk kavuk sallamadığı ve ikramda kusur ettiği için *Kırım* Hanı bu vaziyetten gücenerek elde kara damga olarak "bazı hareketinden hiyanet hissolunur" diye pâdişaha şikâyet etmesi ve aynı zamanda bir miktar rüşvetini alarak sadakatinden bahseylediği Dimitri Kantemir'i [2] voyvodalığa tavsiye eylmesi üzerine, Nikola voyvoda azlolunup Dimitri Kantemir 2 Şevval 1122 (24 Kasım 1710) da *Boğdan* voyvodası olmuştur [3].

Dimitri Kantemir

Sâbık *Boğdan* voyvodası Kantemir'in oğludur. İlk işi, itimad ettiği bir adamını *Rus* çarına göndererek hem kendi şahsını ve hem de *Boğdan*'ı çara teslim teklifinde bulunup *Boğdan* prensliğinin tamam hudutlariyle kendisine ve kendisinden sonra evlâdlarına verilmesini istemek oldu.

Dimitri Kantemir'in teklifi Çar Petro tarafından kabul olunarak, aralarında gizlice bir muahede aktedilmiş, o da bunu müteakib bir kısım boyarlarla beraber ısyan etmiştir (1123 Cemaziyelâhır ve 1711 Temmuz).

cümleniz ittifak ve ittihad ile mezkûr Mihal voyvodayı mübaşir-i mumaileyhe teslim eyleyip ve emval ve eşyası dahi her ne ise marifet-i şer'i ile tahrir ve defter olunmakta her biriniz takayyüd-i tam ve ziyade ihtimam eyliyesiz... evail-i Şaban sene 1121 (*Mühimme* 116, s. 244).

[1] *Mühimme defteri* 116, s. 261, 353 ve *Raşid Tarihi*, c. 3, s. 312.

[2] Bunun adı vesikalarda Rumen tâbiri üzere Dimitrasko diye geçiyor (*Mühimme* 119, s. 18 ve *İbnülemin tasnifi*, vesikalar karton 7, No. 1457).

[3] *Nusretnâme*'den ve *Hammer* (Almanca nüsha), c. 7, s. 150.

Boğdan'da Voyvoda vekili Yanaki

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, *Boğdan*'daki durumu kendi lehine hazırlıyan Petro, *Boğdan*'ın ısyanından istifade ederek hududu geçmiştir. Bu vaziyet üzerine hükûmet *Boğdan* halkını ele almak için borçlarını tecil etmiş ve buraya bir voyvoda tâyinine kadar *Ruslarla* harb etmek üzere *Boğdan*'a girmiş olan Baltacı Mehmed Paşa ordusundaki divan-ı hümâyun tercümanı İskerletzâde Yanaki *Boğdan* voyvodası vekilliğine tâyin olunarak, acele *Yaş*'a gönderilmiş [1] ve her hususta kendisine müzaheret edilmesi için *Eflâk* voyvodası Brankovano'ya 1123 evasıt-ı Ramazan tarihli (1711 Ekim sonları) bir ferman gönderilmiştir. Hükûmet, *Boğdan* ısyanında ön ayak olanlarla ısyana iştirak edenleri ve *Ruslarla* beraber olarak harbe girenleri buldurularak derhal haklarından gelinmesini voyvoda vekili Yanaki'ye emretmiştir [2].

1713 de *Ruslarla* aktedilen *Prut* muahedesi esnasında Osman'ı murahhasları Dimitri Kantemir'in teslim edilmesini istemişlerse de, imparatoriçenin arabasında saklanan âsi voyvodanın kaçmış olduğu söylenerek kurtarılmıştır.

Nikola Mavrokordato (ikinci defa)

Çar Petro'nun *Prut* (Stanilesti) de mağlûb olarak *Prut* muahedesini akdetmesinden sonra, hükûmetçe zaten sadakati malûm olan Nikola tekrar voyvodalığa getirilerek kendisine müzaheret etmesi *Eflâk* voyvodasına da yazıldı (23 Şaban 1123 ve 5 Kasım 1711) [3].

[1] Yanaki'nin voyvoda vekilliğine tâyini Cemaziyelevvel ortalarında olup (*Mühimme* 116, s. 355) aşağıdaki fermanın tarihi üç ay sonradır.

Divan-ı Hümâyun tercümanı İskerletzâde Yanaki'ye hüküm ki:

Der-i devletmedarımdan *Boğdan* memleketine voyvoda-i cedid nasbolunup makarrı hükûmetine varıp kıyam edinceyedeğin sen ki trcümân-ı merkumsun, zabt-ı memleket için sen memur ve tâyin olunmuşsundur; imdi memur olduğun üzere tehir ve tevakkuf eylemeyip kalkıp acaleten *Yaş* kasabasına varup voyvoda-i cedid varup makarrı hükûmetinde kıyam edinceyedeğin zabtu rabt-ı memleket ve sıyanet-i raiyyet ile mukayyed olup.. evasıt-ı şaban 1123 (*Mühimme* 119, s. 39).

[2] *Mühimme* 119, s. 6, evasıt-ı Cemaziyelâhır 1123.

[3] *Boğdan* voyvodası Nikolay voyvodaya hüküm ki:

Sen ki voyvoda-i mumaileyhsin *Boğdan* voyvodalığı avatıf-ı aliyye-i husrevanemden sana inayet ve ihsanım olup ve seni makarr-ı hükûmetine takrir

Nikola, memleketi iyi idare etti; boyarlarla iyi geçindi, vergileri hafifletmek suretiyle halkı da memnun bıraktı ve 1128 H. 1716 M. de *Ayusturya* ile olan muharebe dolayısiyle *Eflâk*'ta itimad edilir bir voyvodanın bulunması zaruretine nebni, İstefan Kantakuzen'in yerine *Eflâk* voyvodalığına naklolunarak, yerine eski voyvodalardan Mihail Rakoviça geldi.

Mihail Rakoviça (üçüncü defa)

Rakoviça, Osmanlı hükûmetine sadık kalarak *Avusturyalı*ların ittifak tekliflerini kabul etmedi ve hattâ muharebe esnasında *Kırım* kuvvetleriyle birlikte *Erdel*'e girerek imparator kuvvetleriyle çarpıştı. Rakoviça, 8 Safer 1139 ve 5 Ekim 1726 senesine kadar *Boğdan*'da kaldı, Rakoviça, geliri daha fazla olan *Eflâk* voyvodalığında gözü olduğu için bir kısım *Eflâk* boyarlarını Nikola Mavrokordato aleyhine tahrik ettiği haber alındığından, gelip *Kuruçeşme*'deki yalısında oturmak üzere azlolundu ve yerine divan-ı hümâyun tercümanı İskerletzâde Ligor (Greguar Gika) getirildi [1].

Ligor Gika (İskerletzâde)

Bunun voyvodalığı zamanında *İstanbul*'da çıkan Patrona Halil ısyanı ve hükümdarın değişmesi üzerine *Boğdan*'a, Patrona Halil'e veresiye et vermiş olan Yanaki isminde bir *Rum* kasap talip oldu; Patrona'nın ısrar ve tehdidi üzerine hükûmet, dört gün evvel

ettirmek için enderun-ı hümâyunumda bilfiil hassa çuhadarım olan (isim yeri açık) dâme mecdühu *İskemle ağası* tâyin ve mumaileyhin adamlarından... zîd-i mecdühu seninle maan irsal olunmağın... *Boğdan* memleketi ecdâd-ı izamımdan müntakil mülk-i mevrusum olup reayasının her veçhile himayet ve sıyaneti lâzım olmağla ol vilâyetin tanzim-i umurında ve reayanın himayet ve sıyanetinde bezl-i makdur edip vilâyet-i *Boğdan* boyarları ve hatman ve serdar ve sair bellû başlıları dahi senin reyin üzere hareket ve hilâfından begayet ihtiraz olunmak bâbında... evasıt-ı Ramazan 1123 (*Mühimme* 119, s. 53) aynı suretle Nikola'ya zahir olması için Eflâk voyvodasına Hüküm S. 54 Nusretnâme Nikola'ya voyvodalık tevcihi için divan-ı hümâyuna davet olunarak huzura kabulünü 23 Şaban göstermiş olup yukarıda suretini yazdığımız ferman *İstanbul*'dan hareketine aittir.

[1] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 7, s. 351 ve *Raşid zeyli*, *Çelebizâde*, s. 409. Bu hususta *Boğdan* boyarlarına gönderilen fermanda voyvoda tâyin edilen Ligor'u makamına iclâs için Vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa'nın Kapıcılar kethüdası Mehmed'in *iskemle ağası* tâyin olunduğu bildirilmiştir (*Mühimme* 133, s. 374).

makamında ibkası hakkında kendisine ferman gönderilmiş olan Ligor voyvodayı 1143 Rebiulâhır 2 Kasım 1730 da mecburen azlederek Kasap Yanaki *Boğdan* voyvodası oldu [1].

Kasap Yanaki

Bunun voyvodalığı, hâmisi Patrona'nın katline kadar, yani yirmi beş gün sürdü ve 23 Kasımda başı kesilerek eski voyvoda Ligor tekrar tâyin olundu.

Ligor Gika (ikinci defa)

1145 H. - 1733 M. tarihine kadar üç sene burada kaldı, idaresi iyi idi; sonra *Eflâk* voyvodası Kostantin Mavrokordato ile becayişi yapıldı.

Kostantin Mavrokordato

Eflâk voyvodası iken *Boğdan*'a ve *Boğdan* voyvodası Ligor Gika da *Eflâk*'a naklolundu ise de, (1145 H. - 1733 M.) iki sene sonra yine yerleri değiştirilerek Ligor *Boğdan*'a tâyin edildi (1148 H. - 1735 M.)

Ligor Gika (üçüncü defa)

Ligor (Greguvar) voyvoda *Ruslarla* muharebe ihtimallerinin çoğalması üzerine *Boğdan*'a gitmek istemedi; biraderi olan divan-ı hümâyun tercümanı vasıtasiyle hattâ para vererek çekilmek istediyse de, hükûmette ve orduda sözü birinci derecede geçen sadr-ı âzam kethüdası Osman Halisa Efendi'nin muvafakat etmemesinden dolayı mecburen *Boğdan*'a gitti [2]. Osmanlı tarihleri devlete sadık olduğunu ve *Hammer*de [3] *Rus* kumandanı Mareşal Münih'i *Özi* kalesini muhasaraya teşvik ettiğini beyan ediyorlar; *Kırım*'ın Ruslar tarafından işgalini *İstanbul*'a ilk defa Ligor haber verdi.

Ruslar, 1152 H. - 1739 M. de onüç bin kazak ile beraber yetmiş altı bin kişilik bir kuvvetle *Lehistan* topraklarından geçerek *Dinyester* üzerine yürümüşler ve Mareşal Münih, yirmi bin kuvvetle *Dinyester*'i geçmiş ve Kantemir'i *Boğdan* prensi ilân etmişti.

Rus kumandanının bundan maksadı, halkı Ligor aleyhine kıyam ettirmek idiyse de, muvaffak olamadı ve bunun iyi idaresi sayesinde Rus ve *Avusturya* ile dört sene süren muharebe esnasında *Boğdan*'da hiçbir muhalif hareket görülmedi. Hattâ en nazik bir zamanda gösterilen bu sadıkane hareketten dolayı

[1] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 7, s. 396.
[2] *Hammer* (Fransızca tercümesi), c. 15, s. 473.
[3] *Hammer* (Fransızca tercümesi), c. 15, s. 381.

I. Mahmud, 1152 Safer ibtidaları tarihli (1739 Mayıs) bir fermanla *Boğdan* halkına memnuniyetini bildirmiş ve hizmetlerine mükâfat olarak vergilerinin azaltılacağını [1] bildirmiş, Ligor voyvodaya da taltifi havi ayrıca bir ferman göndermiştir.

Ligor voyvodanın biraderi olup divan-ı hümâyun tercümanı bulunan Gika, devlet esrarını ecnebilere haber verdiğinden dolayı idam edildiğinden, onun şeameti Ligor'a da sirayet ederek 2 Receb 1154 ve 17 Eylül 1741'de gelip hanesinde oturmak üzere azlolundu ve yerine *Eflâk* voyvodası Kostantin Mavrokordato tâyin edildi [2].

Ligor'un azline dair olan fermanda, divan-ı hümâyun tercümanlığından beri hizmetinin takdir edildiği beyan edildikten sonra, zahiren, hiyaneti dolayısiyle idam edilmesi icabeden, fakat kaçarak kendisine iltica etmiş bulunan bir tabibi himaye etmesi sebep olarak gösterilmiştir [3].

Kostantin Mavrokordato (ikinci defa)

Kostantin voyvoda iki sene *Boğdan*'da kalmış ve 1156 Receb ibtidasında (1743 Ağustos) hizmet ve sadakatinden bahsedilerek *İstanbul*'a davet olunup yerine biraderi Yanaki (Yuvan) voyvoda olmuştur [4]. Kostantin, *Boğdan*'da bir hayli ıslahat

[1] Bu fermanda *Rusya* ve *Avusturya* ile olan muharebe dolayısiyle *Boğdan* voyvodası, boyar ve sair iş adamlariyle halkın devlete karşı göstermiş oldukları sadakat ve ordunun *İsakçı*, *Babadağı*, *Kartal* ve *Bender* taraflarındaki harekâtı esnasında vuku bulan yardımları ve *Boğdan*'daki Osmanlı kuvvetleriyle beraber çalışmaları ve *Moskov* kuvvetlerine karşı Ligor voyvodanın hizmetleri zikredildikten sonra, şöyle denmektedir:

"...Bugüna gayret ve hizmet ve tahsil-i rızây-ı mülükâneme müsaraatınızdan fevkalgaye sürur ve inbisat ve huzuz ve neşat hasıl olmuştur. Sizden memûl-ı husrevanem dahi böyle sadakat ve ubudiyet izharı idi; tamam yerine getirdiniz. Sen ki voyvoda-i mumaileyhsin, siz ki boyarlar ve sair bellû başlularsız, cümleniz berhüdar olasız... vücuda gelen emek, zahmet ve ubudiyetiniz bir türlü zayi olmayıp... kat ender kat mükâfatını kariben müşahede edeceğinizi ve bundan böyle sinini sâbıka misillû tekâlif mutalibe olunmayıp teklifatınız tahfif ve tenzil ve bâferman-ı âli verdiğiniz şeyler bilcümle mahsup olacağı musammem ve mukarrer idüğini cümleniz yakinen bilip... evail-i Safer 1152 (*Mühkimme* 145, s. 436).

[2] *Hammer* (Almanca tab'ı), c. 8, s. 32 ve *Mühimme* 145, s. 91 (1154 Receb).

[3] *Mühimme* 148, s. 147.

[4] *Mühimme* 150, s. 51.

yapmış, fakat *Boğdan*'daki *Rum* unsuruna imtiyazlar verdiği için şikâyet edilmiş ve bunun üzerine *Boğdan*'dan alınmak zarureti hasıl olmuştur.

Yanaki Mavrokordato

Bu, sefih bir şahıstı, fazla vergilerle halkı sıkıştırdı ve bu hal şikâyeti mûcib oldu; dört sene devam eden voyvodalıktan azlini müteakib [1] *İstanbul*'a davet edilerek voyvodalık, üç sene müddetle eski voyvodalardan İskerletzâde Ligor Gika'ya verildi (1160 Rebiulâhır sonları ve 1747 Mayıs) [2].

Ligor Gika (dördüncü defa)

Ligor voyvodaya gönderilen hükümde Yanaki'nin mezaliminden dolayı dağılan reâyanın yerlerine avdetlerinin temini emrediliyordu [3]. Ligor, on ay sonra *Eflâk*'a naklolunarak *Eflâk* voyvodası Kostantin Mavrokordato da *Boğdan*'a gönderildi (1161 Safer başları ve 1748 Şubat ibtidaları) [4]; fakat Kostantin burada

[1] Hâlen *Boğdan* voyvodası olan İskerlet oğullarından Yanaki nam voyvodanın reayaya zulüm ve îtisafı ve pâdişahın rızasına mugayir hareket etmesinden dolayı 1160 Rebiulâhır sonlarında tard ve ebad ve reayadan zulmen aldığı şeylerin tamamen istirdad olunması ve yerine *İstanbul*'da bulunan ve yine İskerlet ailesinden olan Ligor voyvodanın *Boğdan* beyi tâyin edildiğini *İzzi Tarihi* yazıyor (varak 128b).

Yanaki'ye giden fermanda "Hilâf-ı marzi harekete ictisarı ve halka cevr ve îtisafı ve halkın bu hale tahammül edemiyerek hicrete mecbur olmaları" sebebiyle azledildiği yazılmıştır (*Aynı Boğdan defteri*, s. 54). Aynı zamanda Yanaki'nin tâyin olunan mübaşirle ırz ve vakarı ve bütün mal ve eşyalariyle *İstanbul*'a gelmesi de diğer bir hükümle kendisine bildirilmiştir. evasıt-ı Rebiulâhır 1160 (*Mühimme* 153, s. 22).

[2] Ligor voyvodanın voyvodalık beratı (*İbnülemin vesikaları*, karton 7, No. 1468) numarada olup tarihi 15 Cemaziyelevvel 1160 dır. Bunun tâyinini *Hammer* 17 Şaban 1160 ve 24 Ağustos 1747 olarak göstermekte ise de, onun gösterdiği tarih ihtimal voyvodalık makamına oturduğu tarihtir.

[3] *Atik Boğdanlu defteri*, s. 95 (1160 Cemaziyelâhır tarihli ferman).

[4] *İzzi Tarihi*, varak 153b. Bu becayiş dolayısiyle Safer ibtidaları tarihli olarak Kostantin'e gönderilmiş olan hükümden: "...İşbu 61 senesi mâh-ı saferinin yedinci gününden memleket-i *Boğdan* tarafından zabt ve sene-i mezbure Recebi duhulünedek îradatı voyvoda-i sabık halen *Eflâk* voyvodalığı kendüye ihsan olunan Ligor voyvoda tarafına verilmek ve vilâyet-i *Boğdan*'nın zabtı re'si senesi îtibar olunan 61 senesi gurre-i Recebinden olmak üzere 1164 senesi gurre-i Recebine varınca üç sene bir tahvil ile alettevali zabt ve rabtına kıyam ve mübaderet eylemen için *Boğdan* voyvodalığı müceddeden sana tevcih ve ihsanım olup... evail-i Safer 1161 (*Atik Boğdanlu defteri*, s. 59).

ancak on ay kadar kaldı ve rakibi olan Mihalzâde Kostantin Rakoviça'nın tezviratı ve döktüğü paralarla azledildikten başka, *Bozcaada*'da ikamete memur edildi (1162 Ramazan ortaları)[1].

Kostantin Rakoviça

Boğdan'da üç seneyi doldurdu ve hattâ müddeti üç sene daha uzatıldı ise de, bu ikinci üç seneyi doldurmadan 1166 Ramazan ibtidasında (1753 Haziran) azlolunarak yerine sabık *Eflâk* voyvodası Ligor'un oğlu olup *Eflâk* voyvodası bulunan Mati Gika tâyin edildi[2].

Mati Gika

Babası Ligor'un ölümü üzerine *Eflâk* voyvodalığına tâyin edilen Mati veya Matei, bizzat işleriyle meşgul olmıyarak av peşinde koşup kendisine ait vazifeyi Nikola İspitar adında birine bıraktığından dolayı, yapılan şikâyet üzerine *Boğdan*'a naklolunmuş ve aynı zamanda kendisine nasihati havi bir de ferman yollanmıştır[3].

Mati, kendisine yapılan nasihati tutarak *Boğdan*'da üç sene kaldı ve hasbelîcab kaydiyle azlolunarak *İstanbul*'a getirtilip yerine *Eflâk* voyvodası Mihalzâde Kostantin Rakoviça tâyin edildi (7 Cemaziyelevvel 1169 ve 1756 Şubat)[4].

Kostantin Rakoviça (ikinci defa)

Bir sene kadar voyvodalıkta kaldı; ahali ile geçinemediğinden dolayı[5] yerini Ligor'un oğlu İskerletzâde Gika'ya terk etti (24 Cemaziyelâhır 1170 ve 14 Mart 1757)[6]. XVIII. asrın bu ikinci

[1] *Atik Boğdanlu defteri*, s. 63. *Hammer*, Kostantin Mavrokordato'nun zahiren voyvodalıktaki tebeddülden müteessiren ihmalkârane hareket ve hakikatte ise, bayramda saray erkânına para göndermediğinden dolayı azledildiğini *Avusturya* elçisi Penkler'in raporuna istinaden yazıyor (*Almanca tab'ı*, c. 8, s. 130). *İzzi Tarihi*'nde de (varak 208) *Eflâk*'tan *Boğdan*'a naklinden müteessir olarak gevşek davranıp alâkasızlığından dolayı azledilerek *Bozcaada*'ya gönderildiği beyan ediliyor.

[2] *Atik Boğdanlu defteri*, s. 82, 83. *Vasıf* da tebeddülün Ramazan ortalarında olduğunu beyan ediyor.

[3] *Atik Boğdanlu defteri*, s. 82. Evasıt-ı Şaban 1166 tarihli ferman.

[4] *Vasıf*, c. 1, s. 76, 1169 Cemaziyelâhırında azlini yazıyor.

[5] *Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları*, No. 1994, sene 24 Cemaziyelâhır 1170.

[6] *Atik Boğdanlu defteri*, 78/2, s. 114, 115.

yarısında *Fenerli Rum* aileleri arasında voyvodalıklar için hâsmane rekabet cereyan ettiğinden, Osmanlı hükûmeti muhtelif tesirler sebebiyle voyvodaları sık sık değiştiriyor ve bu değişiklik sebebiyle başta pâdişah, Enderun ve Bab-ı âli ricali mutad caizelerini alıyorlardı.

İskerlet Gika (Ligor zâde)

Bir buçuk sene *Boğdan*'da kalarak, sonra *Eflâk* voyvodalığına nakledilmiş ve yerine 1171 Zilhiccesi başından itibar edilmek üzere divan-ı hümâyun tercümanı olup elçiliklerle muhaveresinde muvaffakıyet ve sadakat gösteren [1] Yuvan (Yanaki) Kalimaki tâyin edilmiştir (1171 Zilhicce ve 17 Ağustos 1758).

Yuvan Kalimaki [2]

Yuvan Kalimaki, 1761 senesi Haziranına kadar (1174 Zilhicce) üç seneye yakın voyvodalık etti ve 1173 Zilhiccesi ibtidasından itibaren "hüsn-i idare ve refah-ı raiyyete sâyi ve boyarlarla hüsnü imtizacından dolayı" voyvodalıkta ibka edildi [3]. Bunun zamanında otuz bin *Tatar Boğdan*'a hücum ederek yağma ve tahribat yapmışlar ise de, derhal şiddetle harekete geçilerek gasbettikleri mallar *Kırım* Hanı vasıtasiyle ellerinden alınarak voyvodalığa verilmiştir [4].

Ligor Kalimaki

Yuvan Kalimaki ihtiyar olduğundan bahis ile afvını istemiş ve yerine oğlu Ligor Kalimaki *Boğdan* voyvodası olmuş [5] ve Yuvan Kalimaki de *İstan-*

[1] *Atik Boğdanlu defteri*, 78/2, s. 114.

[2] Vasıf, bunun adını Metaki olarak kaydedip yirmi senedenberi divan-ı hümâyun tercümanı olduğunu yazıyor (c. 1, s. 119)

[3] *Romanyalu nam-ı diğer Boğdanlu ahkâm defteri* 79/3 s. 1.

[4] *Atik Boğdanlu defteri* 78/2, s. 120 ilâ 123, sene 1171 sonu ve 1172 başları.

[5] Ligor Kalimaki'ye giden hükümden: "Sâbık *Boğdan* voyvodası olan baban Yanaki voyvoda emekdar ve müddet-i medidenberi devlet-i aliyyemin hidematında evkatgüzar olup mukaddema divan-ı hümâyunum tercümanlığı esnasında ve gerek *Boğdan* voyvodalığı eyyamında devlet-i aliyyeme sadakat üzere hizmet ve fukaray-ı raiyyeti müteferrik oldukları mahallerden celb ve cem ve vatanlarına nakl ve iskân ve kendülerini himayet ve sıyanet ile mesbuk ül hıdme olduğu malûm-ı hümâyunum olup lâkin kendüye pirlik ve ihtiyarlık ârız olmak hasebiyle tarafı husrevanemden seni yerine ikame ile çırağ ve begâm olmanı istirham eylediği... ecilden 1174 Zilhiccesi gurresinden üç

bul'a davet edilmiştir[1]. Ligor voyvoda üç sene voyvodalıkta kaldıktan sonra rakiblerinin entrikalariyle azlolunarak, yerine İskerletoğlu Ligor Aleksandır Gika tâyin edilmiştir (27 Ramazan 1177 ve 29 Mart 1764).

Ligor Alcksandır Gika

Bu zat, Bab-ı âli tercümanlığından voyvodalığa getirilmiştir; gizlice *Rus* emellerine hizmet ediyor ve zahirde ise hükûmete sadık görünüyordu. Meşhur şair Sünbülüzâde Vehbi, bunun zamanında *Boğdan*'da divan efendisi olarak bulunmuştu[2]. Aleksandır Gika 4 Ramazan 1180 ve 3 Şubat 1767 tarihinde azlolunarak yerine Ligor Kalimaki[3] ikinci defa voyvoda oldu ve Aleksandır Gika *İstanbul*'da yalısında oturmak üzere davet edildi ise de, gûya muharebe esnasında Ruslara esir düşerek muharebenin sonuna kadar üç sene *Rusya*'da kaldıktan sonra avdet etmiştir.

Ligor Kalimaki (ikinci defa)

Bunun voyvodalığı *Rus* seferine takaddüm eden bir zamana tesadüf etmiş ve *Rusya* seferi münasibetiyle menzillerde hazırlanması icabeden zahire ve sair levazımatın tedariki hususunda verilen emirleri kasden icra etmiyerek, harekâtın tatiline ve pek çok sıkıntı çekilmesine sebebiyet verip *Ruslara* hizmeti ve metbuuna hiyaneti anlaşıldığından, orduya gelir gelmez tevkif ve çavuşbaşı mahbesinde kendisini haber verenlerle yüzleştirildikten sonra, *İstanbul*'a

seneye bir tahvil ile *Boğdan* voyvodalığı müceddeden sana tevcih ve ihsanım olup bir hil'ati fâhire ve seni makarr-ı emaretine iclâs için berveçh-i mûtad *iskemle ağası* tâyin" olunmuştur.. evail-i Zilkade 1174 (*Romanyalu nâm-ı diğer Boğdanlu ahkâm defteri* 79/3, s. 8.)

[1] Yuvan Kalimaki'ye giden hükümden: Sen ki voyvoda-i mumaileyhsin *Boğdan* voyvodalığı 1174 senesi Zilhiccesi gurresinden oğlun Ligor voyvodaya tevcih ve ihsanım olup fimâbâd *Boğdan*'da meks ve ikametini mûcib halât kalmadığından ehl ve ıyalinle der-i saadetime vürud eylemen bâbında. evail-i Zilkade 1174 (*Boğdanlu ahkâm defteri* 79/3, s. 7).

[2] *Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları*, No. 5502 sene 1179.

[3] *Atik* vüzera defterinde buna *Ligor Veled-i Yanaki* denilip birinci defaki voyvodalığı 4 Ramazan 1180 ve ikinci voyvodalığı ise 21 Receb 1188 olarak gösterilmekte ise de, birinci voyvodalığının 1177 H. - 1764 M. de olduğu yukarıda *Ahkâm* defterinden naklen gösterilmiştir. Ligor Kalimaki'nin ikinci voyvodalığı 1180 den 1183 senesine kadardır (*Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları*, No. 4593).

gönderilmiş ve keyfiyet bütün tafsilâtiyle pâdişaha arzolunmuştur. Ligor'un hesapları gözden geçirilmiş ve bütün malları müsadere edildikten sonra îdam olunmuştur (1183 H. - 1769 Haziran) [1].

Kostantin Mavrokordato (dördüncü defa)

Ligor Kalimaki'nin yerine tâyin edilen Kostantin'in voyvodalığı, Osmanlı - Rus seferinin en şiddetli zamanına tesadüf etmişti. *Ruslar*, *Boğdan*'ın merkezi olan *Yaş* kasabasını işgal eylediklerinden, Kostantin Mavrokordato *Kalas* kasabasına çekilmek istediyse de, muvaffak olamıyarak *Rus* kuvvetleri tarafından yakalanıp *Yaş*'a götürülmüş ve muharebe esnasında almış olduğu yaradan müteessiren orada vefat etmiştir (1769) Osmanlılar buna Kör Kostantin derlerdi [2].

Fasıla

Kostantin Mavrokordato'nun esareti ve vefatı ve *Boğdan*'ın işgali sebebiyle 1774 de *Kaynarca muahddesi*ne kadar beş seneye yakın bir zaman *Boğdan* voyvodası tâyin edilmemiş ve muahedeyi müteakib sabık *Eflâk* voyvodası İskerletzâde Ligor Aleksandır *Ruslar*ın himayesiyle ikinci defa *Boğdan* voyvodası olmuştur.

Ligor Aleksandır Gika [3]

Rusya'da üç sene esir kaldığı için anlaşmış ve *Ruslar*ın isteğiyle voyvoda olmuştur. Ligor, her ihtimale karşı *Rus* hükûmetiyle gizlice mükâtebede bulunup *Rus* himayesine güvenerek hükûmet tarafından

[1] Ligor Kalimaki'nin ölüm yaftasında zahire mübayaası için verilen parayı zimmetine geçirerek devlete hiyanet eylediği beyan edilmektedir *(Hammer* (Almanca tab'ı-, c. 8, s. 342). Ligor Kalimaki ile gizli anlaşma yapmış olan divan tercümanı Nikola Drakon'un da boynu vurulmuştur *(aynı eser)*. Voyvoda Ligor'un eşyasının zabtına Mehmed Bey memur edilerek bu husta *Boğdan* boyarlarına da ferman gönderilmiştir. Evasıt-ı Safer 1183 tarihli hüküm (*Mühimme* 167, s. 168; *Vasıf*, c. 2. s. 11).

[2] *Boğdan*'a voyvoda tâyini için namzedlerin isimlerini havi I. Abdülhamid'e takdim edilen listede bu, Kostantin Mavrokordato hakkında şöyle denilmektedir: "Bu Kostantin voyvoda altı, yedi defa *Eflâk* ve *Boğdan* voyvodası olup *Nemçe* taburu (ordusu) ile defaatla muharebe ve *Karayuva* (Küçük Eflâk) kazalarının Nemçelûler yedinden zabt ve teshirine mesfur sebep olduğu ve devlet-i aliyyeye sadakat ile hizmet edip hattâ seferin ibtidasında *Kalas*'ta Moskovlu yedine esir düşmekle *Yaş*'ta kederinden helâk olduğu cümleye malûmdur..." *Emiri tasnifi vesikalar*, dosya 10, No. 1576.

[3] *Cevdet Tarihi*, bu Ligor (Greguar) Aleksandır Gika ile Ligor Kalimaki'yi karıştırmıştır (c. 2, s. 78).

verilen emirleri dinlemedikten başka, *Boğdan* halkının iki sene vergiden muaf olmasına rağmen, cebren halktan topladığı paralarla kaçacağı haber alındığından, kendisine güler yüz gösterilmiş, zâhiren voyvodaya havale edilen zahirenin acele sevki ve hakikatte bir yolunu bularak voyvodanın, katli talimatiyle gönderilen Karahisarlı Ahmed Bey tarafından bir yolu bulunup hiyle ile başı kesilmiştir 12 Ramazan 1191 ve (10 Ekim 1777) [1].

Ligor'un idamını müteakib "üzerinde çıkan mektub müsveddesi tamamca hıyanetini" göstermiştir [2], *Bender* ve *Hotin* muhafızlarına gönderilen hükümlerde de Ligor'un *Rusya* taraflısı olduğu ve kendisinin ve taraftarlarının *Rusya*'ya kaçmaları ihtimaline binaen uyanık bulunmaları bildirilmiştir [3].

[1] Dergâh-ı muallâm kapıcıbaşılarından mirahor-ı evvelim payesiyle *Boğdan* voyvodası sâbıkın azline memur *Yaş* kasabasında olan Karahisarî Mir Ahmed dâme mecdühu ve *Boğdan* voyvodası baş kaymakamı ve kaymakam ve boyarlar ve sair boyaran zidet itaatühüme hüküm ki:

Boğdan voyvodası sabık Ligor memleket-i *Boğdan*'a vürud eylediği gündenberü rüûnet ve huşuneti kendüye âdet edip iki sene müddet muafiyetlerinde fukarayı raiyyetten emval-i kesire tahsil eylediği ve eylediği zulmün had ve hasrı olmadığı tahkik olunmaktan nâşi azline irade-i aliyyem taallûk ve maamafi mesfurun hakkında âhar muamele melhuz olmayıp ıyal ve evlâdlariyle asitane-i aliyyemde vaki hanesinde ikamet eylemesi fermanım olmuştu.

Sen ki mumaileyhsin bu defa irsal eylediğin tahriratında ve boyaran-ı memleketin mahzarlarından mesfur Ligor'a azli ifade olundukta bir türlü itaat-i ferman etmeyip devlet-i aliyyemin şanına îrâs-ı nakise edecek ve idamını mûcib olacak kelimât-ı fahişe tekellümüne cesaret ve alenen ısyan ve tuğyan suretini irae eylemekten nâşi... Tegafül ve ruhsat gösterilse utüv ve tuğyanı müzdad ve memleket elden çıkacak ve bu sebeple bir gaile-i azîmeyi müstevcib olacağı âşikâr olmaktan nâşi sana verilen ruhsat-ı kâmile muktezasınca lâzım gelen cezasını tertib ve ser-i maktu-ı derbâr-ı adalet kararıma tesyir olundığı tahrir olunmuş... evasıt Ramazan 1191 (*Boğdanlu ahkâm defteri* 80/4, s. 57).

Cevdet Tarihi'nin kaydına göre (c. 2, s. 78) Karahisarlı Ahmed Bey vazifesinin, zahire nakli olduğunu işae ederek *Yaş*'a gireceği sırada ileriye gönderdiği konakçısı, voyvodanın istiskal gösterdiğini haber almış ise de, aldırış etmiyerek *Yaş*'a girmiş ve bir haneye inerek güya kendisini tedavi ettirmek üzere tabib araştırmıştı. Bir iki gün sonra hâmil olduğu menşur-ı hümâyunı okuturup mündericatından halkı haberdar etmek üzere bir divan akdini voyvodaya bildirmişti. Menşur mündericatından haberdar olmak üzere voyvodanın beşyüz kadar maiyeti ile kendi yanına geleceğini haber alan Ahmed Bey, hemen maiyyeti ile voyvodanın sarayına giderek kapıları kapadıktan sonra yatak odasına girip voyvodanın başını kesmiştir.

[2] *Boğdanlu ahkâm defteri*, No. 80/4, s. 59.

[3] *Boğdanlu ahkâm defteri*, No. 80/4, s. 60.

Kostantin Mürüzi (İskerletzâde)

Ligor'un azlini müteakib yerine 14 Ramazan 1191 ve 1777 Ekim de üç senden beri divan-ı hümâyun tercümanı bulunan İskerletzâde Kostantin Müruzi tâyin edildi[1]. Devlete sadıktı ve hükûmetçe de sevilmişti[2]. Osmanlılarla, *Prusya* ve *Rusya* arasında *Avustur*ya'ya karşı ittifak akdine çalıştı ise de muvaffak olamadı. Beş seneye yakın *Boğdan* voyvodalığında bulunarak hastalığından ötürü istifa etmiş ve *Rus* sef rinin himaye eylediği İskerletzâde Aleksandır Mavrokordato voyvoda olmuştur (27 Cemaziyelâhır 1196 ve 30 Nisan 1782)[3].

Aleksandır Mavrokordato

Halk buna *Deli bey* derdi. Üç sene kadar voyvodalıkta kaldı; 1199 senesi Rebiulevvel ibtidalarında (1785 Mart) azlolunarak *İstanbul*'a davet edilip[4] yerine yine İskerlet oğullarından divan-ı hümâyun tercümanı ve evvelkisinin amcası oğlu Aleksandır voyvoda tâyin edildi.

[1] *Boğdanlu ahkâm defteri*, No. 80/4, s. 54.

[2] Kostantin Müruzi'ye emsal-i beyninde kendisine medâr-ı iftihar ve imtiyaz olmak ve sairlerine sirayet etmemek üzere daimî muafiyet ve müsaadatı havi bir berat verilip bunda dört oğlu ve on nefer hizmetkârının cizye vesair rüsum ve tekâliften afv olundukları kaydedilmiştir (*Boğdanlu ahkâm defteri* 80/4, s. 67, sene 1192 Muharrem) I. Abdülhamid, muhtelif vesilelerle Kostantin'i taltif etmiştir. Bunun tâlik harflerle hak edilmiş olan mührü :

Sâbitim pây-ı hulûs ile hemin
Hayr ola âkibet-i Kostantin

klişesidir *(Osmanlılar zamanında kullanılmış olan mühürler, Belleten*, sayı 16).

[3] İstifası kabul edilen Kostantin'e giden fermanda hizmetinin pek ziyade takdir edildiği bildirildikten sonra "senin soyundan dayın Kostantin voyvodanın oğlu Aleksandır Beyzâde" voyvoda tâyin olundu" denilmiştir (*Boğdanlu ahkâm defteri* 80/4, s. 96).

[4] Sâbıka *Boğdan* voyvodası İskerletzâde Aleksandri voyvodaya hüküm ki :

Sen ki voyvoda-i mumaileyhsin muktezây-ı vakt ve hal senin voyvodalıktan azlin lâzım gelip yerine divân-ı hümâyun tercümanlığı hizmetinde etvâr-ı sâdıkane ve harekât-ı müstakimanesi malûm olan ammi zâden İskerletzâde Aleksandri voyvodaya... işbu sene-i mübareke Rebiulevvel gurresinden bâ hatt-ı hümâyun *Boğdan* voyvodalığı tevcih ve diğer emr-i şerifim mûcibince ol tarafta ıyal ve etbaımla hareket ve kemal-i ırz ve vakarımla der-i aliyyeme avdet ve ricat eylemen bâbında... evail-i Rebiulevvel 1199 (*Boğdanlu ahkâm defteri* 80/4, s. 118).

Aleksandır (İskerletzâde)

Bu, *Rus* muhibbi olup daha evvel *Petresburg*'da Osmanlı devletinin maslahatgüzarlığını yapmıştı; *Avusturya* elçisinin ısrarı üzerine vazifesini ihmal ve kendi menfaatini düşündüğünden bahseden bir hükümle voyvodalıktan azledilmiş [1] ve *Ruslar*la *Rumlar* arasındaki gizli cemiyetin reisi olduğundan, azlini müteakib *İstanbul*'a gelmiyerek *Rusya*'ya kaçmıştır (1201 H. - 1786 M.) [2].

Aleksandır İpsilanti

İskerletzâde Aleksandır'ın yerine 22 Safer 1201 ve 1786 Aralıkta, esbâk *Eflâk* voyvodası Aleksandr İpsilanti, *Avusturya*'nın himayesiyle *Boğdan* beyi oldu [3]. Bu memuriyete gitmeden evvel

[1] *Boğdanlu ahkâm defteri* 80/4, s. 138. Yeni voyvodaya gönderilen Rebiulâhır 1201 sonu tarihli hüküm.

[2] Halen *Boğdan* voyvodası Aleksandri voyvodaya hüküm ki:

Boğdan voyvodası sâbık Aleksandri... zamirinde merkûz olan hiyanet muktezası üzere bilâ mûcib firara ibtidar ve hain-i mesfurun firarı leylen ve hafiyyen olduğu ve bu babta boyarân-ı memleketin haberdar olmadığı beyaniyle bu madde de medhalleri olmayan boyarân-ı memlekete bilâ mûcib kusur ve töhmet azviyle tekdir olunmamalarını inha ve rica ettiklerine binaen... (*Boğdanlu ahkâm defteri* 80/4, s. 140 ve *Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları* 6563). İskerletzâde Aleksandri'nin firarına dair 22 Rebiulâhır 1201 (1787 Şubat) tarihli Nikolas adında birinin sadr-ı âzama göndermiş olduğu mektub:

Maruz-ı abd-i ahkarlarıdır,

Rebiulâhırın onsekizinci günü *Fener* beyzâdelerinden sâbıka *Boğdan* voyvodası İskerletzâde Aleksandri voyvoda *Boğdan* memleketinin makarr-ı hükûmeti olan *Yaş* kasabasına yakın kendüsinden bina olunan köşke seyran bahanesiyle çıkıp akşama karip yine *Yaş* kasabasına avdet ve ertesi günü yani Rebiulâhırın ondokuzuncu günü tekrar yanına onbeş nefer Arnavud delilleri alıp zikrolunan köşke varup gece saat yediyedek oturup bâdehu nâbud ve nâpeyda olup ertesi günü saat beşte *Yaş* kasabasının derununda olan boyaran voyvoday-ı mezkumun yanına varmak taleb eylediklerinde kendisini bulamayıp derakap merkum voyvodanın firarını cümleye işaat ve bulmak için memleketin sınurlarında olan zabitana tahrir ve tenbih eylediklerini müş'ir işbu rumiyyülibare kâğıt *Fokaşani* kasabasında mukim *İspirvanik* (İspravnik) boyarları kulları tarafından varid olmağla derakap tercüme ve hakpây-kimya fersây-ı âsafanelerine takdim olunmuştur. Olbabta... 22 Rebiulâhır 1201 (imza: Nikolas).

Sadr-ı âzam tarafından pâdişaha takdim edilen bu mektubun üzerine I. Abdülhamid *mukaddemki haberlere mutabıktır* hatt-ı hümâyununu yazmıştır (*Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları* 3442).

[3] *Boğdanlu defteri* 80/4, s. 134 ve *Boğdan voyvodaları cetveli.*

Avusturya elçisi ile görüşerek Türkiye aleyhine hareketine dair talimat aldı; çünkü bu tarihlerde *Avusturya* ile *Rusya* Osmanlılar aleyhine ittifak etmişlerdi. Osmanlıla la *Rusya* ve *Avusturya* arasındaki 1201 H. - 1787 muharebesinde *İngiltere* elçisinin haber vermesi üzerine İpsilanti'nin hiyaneti anlaşılabildi ve 19 Nisan 1788 de azlolunarak yerine Manol (Emanuel Ciyani Rozetti) tâyin edildi (1788 Mayıs).

Manol Rozetti

Manol voyvoda, 1788 Ekim ayına kadar beş ay voyvodalık merkezinde kalabildi. Muharebe sebebiyle *Yaş* kasabası *Rus* ve *Avusturya* işgali altında bulunduğundan, Manol *Kalas*'ta oturdu [1] ve *Ziştovi* muahedesini müteakib *Boğdan*'ın *Avusturya* işgalinden kurtarılan kısmına Kör Kostantin'in oğlu Aleksandır Mürüzi tâyin olundu [2].

[1] *Mühimme* 187, s. 167. Kendisine gönderilen fermanda "*Boğdan* voyvodası olup *Kalas*'ta ikamet üzere olan Manuel voyvoda" denilmektedir.

[2] Aleksandır Mürüzi'nin voyvodalığına dair Sultan III. Selim ile sadaret kaymakamı Mustafa Paşa arasındaki muhabere dikkate şayan olduğundan hülâsa olarak aşağıya yazıyorum.

III. Selim, *Rus* hududu üzerinde bulunması dolayısiyle *Boğdan* voyvodalığına devlete sâdık, kendisinden sadakat beklenecek, tecrübeli birinin kim olabileceğini düşünerek sadaret kaymakamına :

"— *Hakikat Boğdan'ın reayası ve boyarları şimdi Moskov gibidir; onları idare ve raiyyet haline idhal etmeğe muktedir kim vardır? Bu tarafta olan divan-ı hümâyun tercümanı vesveseli adamdır; vakte göre elverebilir mi? Münasibi arz-oluna*" hatt-ı hümâyununu yazmış. Bunun üzerine sadaret kaymakamı :

Rikâb tercümanı Sarı Beyzâde'nin sadakat ve emekdarlığını, fakat idareye muktedir olup olmayacağını bilemeyeceğini ve halen *Ziştovi*de olan divan-ı hümâyun tercümanı Kostantin Beyzâde'nin müstakim, sadık, cerbezeli ve yaşının Sarı Beyzâde'ye nisbetle daha küçük olduğunu ve bu ikisinden hangisinin muvaffık olacağını bilemediğini ve şayet Kostantinzâde voyvoda olursa Sarı Beyzâde'nin emekdarlığına binaen taltif edilmesini arzeylemiştir.

Kaymakamın bu takriri üzerine pâdişah :

"— *Subhanallah emekdar mülâhaza edecek vakit midir? Nizam-ı memlekete ve din ve devlete hangisi elverirse bana anı bildiresiz. Boğdan Moskovlu ile hem hudud olıcak sadakat eder iş bilir adam lâzımdır.*" hatt-ı hümâyununu yazmıştır.

Bu hatt-ı hümâyun üzerine sadaret kaymakamı ikisinden birinin tercihinde vesveseye düşmüş, rikâb tercümanının yaşlı ve *Ziştovi*'dekinin küçük, rikâb tercümanının sakin ve gevşek, diğerinin ise ihatalı ve cerbezeli olduğunu ve ikisinden birisi hakkında hüküm veremiyeceğini beyan ile zımnen Kostantin

Aleksandır Mürüzi Kostantin Mavrokordato'nun oğludur. *Ziştovi* muahedesinde tercüman bulunan Aleksandır, muahedeyi müteakib *Avusturyalı*ların geri verdikleri beş kazaya ibtida muvakkaten tâyin olunup, az sonra *Rusları*la yapılan *Yaş* muahedesini müteakib de *Rusların* geri verdikleri *Boğdan* memleketinin tamamında asaleten voyvoda oldu (1206 Rebiulâhır 1791 Aralık).

Kostantinzâde Aleksandır Mürüzi voyvoda, aynı sene Cemaziyelevvel sonlarında *Eflâk* voyvodalığına naklolunarak yerine *Eflâk* voyvodası Mihal Suçu (Sutzo) getirildi [1].

Aleksandır'ın hükûmete göndermiş olduğu tahriratın altındaki mühür bir mısra halinde :

Aleksandır olâ dâim emân-i hakda âsude

klişelidir.

Beyzâde Aleksandri'yi tercih eder görünmüştür. Bu cevab üzerine Sultan Selim:

"— *Takririnde münfehim olan Ziştov'deki tercüman beyliğe münasib olmağla reyiniz üzere Boğdan voyvodası nasb oluna ve mukaddemki tahririniz üzere buradaki tercüman taltif oluna*" diye yazmıştır.

Hatt-ı hümâyundaki *reyiniz üzere* kaydından kuşkulanan sadaret kaymakamı: Reyiniz üzere tâbiri çakerlerini helecana giriftar etti. Bu beylik maddesi umur-ı saireye kıyas olmayıp umur-ı muazzamadan ve mücerred emr ve irade-i hazret-i tacıdariye menut mevaddan olmak mülâbesesiyle çakerleri şu münasiptir deyu hüküm edemem. Kulunuzun beyan edeceğim ancak hal ve keyfiyetleridir. Kangisi irade buyrulursa sarahaten hatt-ı hümâyunlarına mütevakkıftır" diye cevab vermiştir.

Kaymakamın telâşına canı sıkılan pâdişah :

"— *Behey adam bu derece vesvese cünun alâmeti. Ben bir tercüman kâfirinin halini ve münasibini sen arz eylemeyip rey eylemedikten sonra istihare ile mi bileyim? Onların hallerini bütün gün kapıda (Bab-ı âlide) olmak münasibetiyle sen bilirsin. Defaatle olan takrirlerin mazmununda Ziştovi'deki müreccah olduğu aşikâr olmağla tercihinize binaen Ziştovi'deki tercümanı voyvoda nasb eyledim, bir dahi sorma*" demiştir (*Cevdet Tarihi*, c. 5, s. 328).

[1] *Boğdanlu ahkâm defteri* 80/4, s. 177.

XVIII. ASIRDA EFLÂK VE BOĞDAN'IN SİYASİ DURUMLARI

Karlofca muahedesine kadar durum

Osmanlı devleti evvelâ *Eflâk*'ı ve sonra da *Boğdan*'ı nüfuzu altına aldıktan sonra yüksek kudreti sayesinde bazı muhalefetlerine rağmen her iki prensliği kuzey hududunda bir müdafaa bölgesi olarak sıkı sıkıya elinde tutmuş ve XVI. asrın sonlarına kadar kuvvetli bir devlet olan *Lehlilere* karşı *Boğdan*'da ve *Alman* imparatoruna karşı da *Eflâk*'ta bir kademe teşkilâtı vücude getirmişti.

Osmanlı devleti *Macaristan*'ı işgal ve *Erdel*'de bir prenslik vücude getirdikten sonra, *Alman* imparatorunun *Eflâk* üzerine yapması muhtemel bir tazyiki önlemiş ise de —ki bu daha ziyade *Erdel* prensinin Osmanlı devletine samimî bağlı olup olmadığına tâbi idi— *Boğdan* üzerindeki *Lehistan* tehlikesi XVII. asır ortalarına kadar devam etmiştir; bununla beraber, bu havalide herhangi bir *Leh* taarruzuna karşı *Kırım* Hanı kuvvetleri bu tarafları müdafaa edecek durumda bulunuyordu.

Lehistan'ın zayıf düşerek kuvvet ve nüfuzunu kaybetmesi, *Boğdan* üzerinden gelebilecek bir taarruzu önlemiş ise de, onun yerine XVII. asırdan itibaren yavaş yavaş büyümekte olan *Rus* tehlikesi baş göstermiş, fakat *Kırım* Hanlığı bir müddet için *Rus* yayılmasını önlemeğe muvaffak olmuştur.

Eflâk tarafına gelince :

Zidvatoruk muahedesiyle *Erdel* üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin iyice tasrih edilmemesi yüzünden *Alman* imparatorunun bu kıtada hak iddia etmesi yüzünden husule gelen muharebeler dolayısiyle *Eflâk* voyvodalarının imparator tarafına temayülleri, bu mıntakanın durumunu karıştırmış ise de, Köprülü Mehmed Paşa'nın ve daha sonraki harekâtın muvaffakiyetle neticelenmiş olması, *Eflâk*'ta Osmanlı nüfuzunu kuvvetlendirerek muhalefet ve ısyan hareketlerini önlemişti.

1683'ten 1699 senesine kadar onaltı sene sürmüş olan ve sonradan *Rusların* da iltihakiyle dört devletle devam eden büyük harb zamanında ve bilhassa *Belgrad*'ın bir aralık elden çıkması sebebiyle, *Eflâk* büyük tehlikeler geçirmiş ise de, *Belgrad*'ın geri

alınmış olması bu tehlikeyi önlemiş ve yine bu harbde *Lehlilerin Boğdan* üzerine yaptıkları taarruzlar da *Kırım* Hanlarının yardımlariyle bertaraf edilmiş olduğundan, *Karlofça müsalehasi*'ne kadar bu iki voyvodalık işgalden masun kalabilmiştir.

Karlofça muahedesinden sonraki durum

1699'da *Karlofça muahedesi*'nin aktedilmesi, *Boğdan* üzerinde o kadar tesrini göstermemiş ise de, bu muahede ile *Erdel* kıtasının imparatora terk edilmiş olması, *Eflâk* mıntakasında imparatorun nüfuz ve tesirini göstermesine bir yol açmıştır.

Osmanlı hükûmeti, yerli voyvodaların hiyanetleri sebebiyle buralara kendisine sadık bildiği divan-ı hümâyun tercümanlığı hizmetinde bulunan *Fenerli Rum* beylerinden voyvoda tâyin etmek suretiyle bu iki voyvodalığı emniyet altına almış olacağını tahmin etmiş ise de, bu tahmininde aldanmıştı; çünkü *Fenerli Rum* beylerini, *Memleketeyn* yani iki memleket mânasına gelen *Eflâk* ve *Boğdan* halkı, bir mültezim sayarak kendilerini katiyyen sevmiyorlardı.

Voyvodalıkların istikrarı için hükûmet bunların üç senede bir değiştirilmesini ve güzel hizmet etmişse müddetlerinin temdidini kabul etmiş ise de, vükelâ ve devlet ricalinin sık sık tebdil edilmeleri ve yerlerine gelen yeni Osmanlı ricalinin de menfaatlerini düşünmeleri sebebiyle, voyvodaları küçük ve ehemmiyetsiz bahaneler veya tahkiksiz ihbarlarla sık sık azl ve tebdil etmeleri ve yeni voyvodaların da verdiklerini fazlasiyle çıkartmak için halka vergi salmaları, bu iki voyvodalık halkını acınacak vaziyete düşürmüştü.

Karlofça muahedesi, Osmanlı devletinin eski kudret ve satvetinin kalmadığını göstermiş ve daha sonraki seferler de bu kudretsizliği teyid eylemiş olduğundan, Osmanlıların rakibi olan *Ruslar*la *Avusturyalı*ların kuvvetlendiğini görerek *Eflâk* ve *Boğdan* halkı üzerlerindeki Osmanlı baskısının gevşemesi dolayısiyle bu iki mıntakada hem dinî ve hem siyasî olarak bu iki devletin tesiri görülmeğe başlamış ve voyvodalar da zaman zaman bu devletlerden birisine meyletmek suretiyle hareket etmişlerdir.

Eflâk ve *Boğdan*'ın *Rus* ve *Avusturya* tarafına meyletmelerinde voyvodaların fazla vergilerle soygunculuklarından başka

bu beylikler etrafındaki kale muhafızlarının, murabahacılarla hiyle ile Rumen kızlarını alıp satan *maldovatcı*'ların[1] ve *Bucak Tatarları* ve daha sair yağmacıların da mühim tesirleri vardı. Bunlardan başka, mazûl ve mansub vezir, beylerbeyi ve sair gelip giden memurların ana yolu bırakarak kalabalık maiyyetleriyle bu voyvodalıklardan geçerek halkı kendilerini beslemeğe mecbur etmeleri[2] ve daha bu gibi fenalıklar ve haksızlıklar, buralardaki halkı bezdirmiş ve kendilerini bu hallerden kurtaracak bir hâmi aramağa sevketmiştir.

Hükûmet, bu fenalıkları haber aldıkça bunların menedilmesi için müteaddid fermanlar gönderiyor ise de, devlet merkezinin otoritesini kaybetmiş olması sebebiyle fermanları dinleyen olmuyor ve haksızlıklar, yağmalar devam ediyordu[3].

Bu haller devam ettiği esnada *Ruslar* yavaş yavaş Osmanlı hududuna inmiş ve aynı mezhebe mensub olmaları sebebiyle bunalmış olan voyvodalıklar halkı *Rus* çarını bir kurtarıcı olarak tanımış ve o da kendisini ortodoks mezhebine mensub olanların hâmisi îlân eylemiştir.

Nitekim *Ruslar*la yapılan 1711 muharebesine takaddüm eden senelerde ortodoksların hâmisi olduğunu iddia eden Büyük

[1] *Yergöğü* kazası nâibine hüküm ki:

Hâlen *Eflâk* voyvodası Mihal, südde-i saadetime mektub gönderip ötedenberi *maldovatçı* tâbir olunur kimesneler ticaret tarikiyle vilâyet-i *Eflâk*'a duhul ile reaya fukrasının kızlarını kenduler tezviç edip birkaç gün mürurunda vilâyetime götürürüm deyu götürüp âhâr mahalde füruht eyledikleri memleket-i *Eflâk*'de mütevatir ve mesbuk olmağla bugüna hareketlerinden reaya fukarasının ahvalleri mükeddir olmağın o güna taşradan gelip tezviçi murad edenler birkaç nefer müslüman ve birkaç nefer *Eflâk*'lu ile meclis-i şer'a varıp izinname ahz ve şer'i şerife tatbik etmedikçe akd-i nikâh olunmamak için emr-i şerifim sudur etmiştir (*Eflâk defteri* 77/1, s. 26).

[2] Ötedenberi, vezir, beylerbeyi ve tüccarlar mühim işler için, *Bender* ve *Özi* taraflarına gidip geldiklerinde umumi yol olan *İsmail* geçidinden ve *Hotin* tarafına gidip gelenler de *İsakçı* geçidinden geçerlerdi (*Boğdanlu defteri* 80/4, s. 141). Fakat sonraları müteaddid fermanlara rağmen bu yollardan gidilmiyerek *Boğdan* ve *Eflâk* içinden geçmek âdet olmuştu.

[3] *Eflâklı* ve *Boğdanlı*'ya karşı yapılan haksızlıkları önlemek için hükûmet tarafından gönderilmiş olan fermanlar pek çok olup bu hususlara dair *Romanya (Eflâk) defteri* 77/1'e, *Atik Boğdanlu defteri* 78/2'ye bakılmalıdır. Zaten her voyvoda değişmesinde yazılan fermanlarda da reayanın himayesi emr olunurdu.

Petro'nun *Boğdan* ve *Eflâk*'taki faaliyeti Osmanlı vekayii kısmında görülmüş ve *Ruslar*la, metbûu olan Osmanlı hükûmeti aleyhine ittifak etmiş olan *Boğdan* voyvodası Dimitri Kantemir, *Rus* çarının *Prut*'taki mağlûbiyeti üzerine kaçmıştı.

Yine bu cümleden olarak yirmi beş sene (1689 - 1714) *Eflâk* voyvodalığında bulunmuş olan Kostantin Brankovano da metbuuna sadık görünür gibi hareket ederek zaman zaman *Lehliler*, *Ruslar* ve *Avusturyalılar*la gizli gizli muhabere ederek, Osmanlı devleti aleyhine anlaşmalar yapmış ve bu yoldaki faaliyeti, halefi Nikola Mavrokordato tarafından bütün vesaikiyle hükûmete haber verilmişti.

İşte bundan sonra *Pasarofca* muahedesi'yle *Eflâk*'ın bir kısmı *Avusturya*'ya terk edilip daha sonraki *Belgrad* muahedesiyle 1739'da geri alınan *Küçük Eflâk* kıtası ile hudut tashihi yapılmışsa da, *Avusturya* ile olan hudut *Bosna*'dan itibaren *Boğdan* hududuna kadar geniş bir cephe teşkil ediyordu.

Belgrad muahedesinin akdi esnasında *Ruslar*, *Boğdan* üzerinde bazı emellerini göstermişler ve hattâ onların bu arzuları *Eflâk* üzerinde nüfuzlarını tesis etmek isteyen *Avusturya* murahhaslarını hayrete düşürmüştü; bu suretle muahedenin akdinde *Avnsturya* murahhasları, işgal edilen yerlerden hudut kesilmesini teklif ettilerse de, galip gelmiş olan Osmanlı devleti murahhasları bu teklifi şiddetle reddetmişlerdir; bununla beraber, bu suretle vaki teklifler bu iki devletin *Boğdan* ve *Eflâk* üzerindeki ihtiraslarını meydana koymuştu.

Boğdan'ın şimalinde bulunan ve *Lehliler*den alınmış olan *Hotin* kalesi Osmanlı muhafazasında olup nahiyeleri ile köyleri *Boğdan*'a bırakılmıştı. Daha sonra, bir aralık bu nahiyelerde Osmanlı idaresi altına alınmış ise de, *Belgrad* muahedesini müteakib yine eskisi gibi *Hotin* kalesi Osmanlı muhafazasında kalıp nahiyeleri yine *Boğdan*'a bırakılmıştır[1].

[1] *Hotin* kalesi Osmanlı kuvvetlerinin muhafazasında olup nahiyesi kemafilevvel *Boğdan* vilâyetine ilhak ve *Hotin* gümrüğü nahiye-i mezkûrenin aidat-ı mukannenesinden olmağla tahsildar olan kimesneler *Hotin* kalesinden hariç *Yolbaşı* tâbir olunan mahalde ikamet ettiklerine binaen halen *Boğdan* voyvodası olan Ligor voyvoda dahi kendi tarafından tâyin eylediğ adamisi

1768'de Osmanlı - Rus muharebesi, Osmanlı devletinin *Eflâk* ve *Boğdan* üzerindeki nüfuzunu çok azaltmıştı. Bu sefer esnasında *Ruslar*, *Mora* ve *Arnavutluk* taraflarındaki hırıstiyan tebaayı ısyan ettirdikleri sırada, Dirmanos ismindeki bir casusu da *Eflâk* ve *Boğdan*'a yollayarak, ruhanî reisleri ve o vasıta ile reayayı ısyana teşvik ile kendilerini himaye edeceklerini vaadetmiş ve bu suretle buralardaki halk ayaklanarak çeteciliğe başladıklarından, muharebe esnasında Osmanlı ordusunu ihata edercesine vaziyet tehlikeye girmişti.

Bu muharebe esnasında *Boğdan* voyvodası Ligor'un (Greguar Kalimaki) hiyaneti görülerek kendisi de îdam edildi ise de *Ruslar Boğdan*'ı ve arkasından *Eflâk*'ın en mühim yerlerini almışlardır.

Rusların bu suretle *Boğdan* ve kısmen *Eflâk*'ı işgal eylemeleri *Avusturyalıların* bu iki beylik üzerindeki plânlarını alt üst ettiğinden, *Rusların* buradaki emellerini önlemek üzere *Avusturya*, Osmanlı hükûmetine *Ruslara* karşı gizli bir ittifak teklifinde bulunmuştur (1771).

Osmanlı hükûmeti, imparatorun bu teklifini kabul etti. Bu anlaşmaya göre *Avusturya*, evvelâ dostane olarak *Ruslara Eflâk* ve *Boğdan*'ın boşaltılmasını, yani *Rus* kuvvetlerinin bu iki voyvodalıktan çekilmesini istiyecek, şayet *Ruslar* bu teklifi kabul etmezlerse harb açacaktı.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, bundan bir netice çıkmadığı gibi, bilâkis *Boğdan*'a ait *Bukovina*'nın *Avusturya*lılara geçmesi ile müttefik görünen *Avusturya* kendisine hiç yoktan bir hisse çıkarmıştır. *Boğdan*'ı işgal etmiş olan *Rus* kuvvetleri kumandanı Feld Mareşal Romanzof, *Boğdan*'ın *Rus* himayesi altında kalacağını ilân ettiyse de, bunu yapamadılar ve *Kaynarca muahedesi*'yle *Boğdan* bazı kayıtlarla Osmanlı devletine iade olundu.

1774'deki *Kaynarca muahedesi*'yle *Ruslar Boğdan* ve *Eflâk*'ın iç işlerine müdahale eylemek suretiyle bir takım menfaatler elde edip aynı zamanda *Eflâk* ve *Boğdan* halkına da imtiyazlar

mal-i mirî tahsili için mahall-i merkumda ikamet edip amed-ü şüd eden tüccar ve sairleri bundan evvel veregeldikleri rüsumatı bilâ illet ve bahane ile eda etmeleri hakkında *Hotin* muhafiziyle kale nâibine hüküm sene 1153 (*Boğdanlu defteri*, s. 40).

ve mühim kazançlar sağladılar[1]. Osmanlı idaresinde kalmakla beraber, voyvodaların tâyinlerinde *Rus* müdahalelerine kapı açıldı; bu suretle mütemadi müdahale ve hükûmeti tazyik yoluyla *Eflâk* ve *Boğdan*'ın *Rus* nüfuzu altına girmesi, *Rusların Balkanlara* inmesini ve ihdas ettiği konsolosluklar vasıtasiyle bu yarımadadaki gayrı müslim tabaayı metbuları aleyhine tahrik etmelerini kolaylaştırdığından, Osmanlı hükûmeti büyük bir tehlike ile karşılaştı.

Bundan sonraki voyvoda tâyinlerinde *Ruslar* ve *Avusturya*lılar, kendilerine taraftar voyvoda tâyinine çalıştılar ve hükûmete baskı yaparak emellerinde muvaffak oldular; 1774 'den sonraki voyvodaların tayini bu iki devletin tesirleriyle yapılıyordu.

[1] *Kaynarca* muahedesinin onaltıncı maddesine ve bu hususdaki Osmanlı vekayii kısmındaki *Kaynarca* muahedesi kısmına bk. *Kaynarca* muahedesiyle kabul edilip Halil Hamid Paşa sadaretinde *Eflâk* ve *Boğdan*'a verilen senetlerden başlıcalarının hülâsası :

1 — Her sene *Eflâk*'tan 619 ve *Boğdan*'dan 135 kese 444 kuruşdan ziyade cizye alınmıyacak.

2 — Yeniden nasb olunan voyvodalardan caize istenmiyecek ve onlar da bu bahane ile halktan para taleb etmiyecekler.

3 — *Eflâk*'tan îydiyye (bayram hediyesi) olarak doksan bin ve rikâbiye kırk bin ve *Boğdan*'dan îydiyye doksan bin ve rikâbiyesi yirmi beş bin kuruş alınacak. Eğer voyvodalar ibka edilecek olurlarsa, hükûmete verecekleri ibkaiye parasını kendi gelirlerinden verip halktan bir şey istemiyecekler.

4 — Bu iki voyvodalıktan halkın ihtiyacına halel gelmiyecek surette zahire satın alınarak bedeli derhal verilecek ve nakliyesi halka tahmil edilmiyerek rayic üzere ücreti mukabilinde sevk edilecek.

5 — *İstanbul* için satın alınacak küçük baş hayvan, mevcud rayiç üzerinden alınarak, voyvodaların nezaretleri ile tüccar ve celeblere satılacak.

6 — Devlete lâzım olan kereste vesair bina levazımatı miktarı voyvodalara bildirilip kesip nakledilmeleri reayaya elverişli surette yapılacak.

7 — Memleketten amele ve araba istendiği vakit ücretleri zamanında verilecek herhangi bir bahane ile kesinti yapılmıyacak.

8 — Fermanlu tüccardan gayrı kale yamakları ve etraftan hiçbir kimse memleketeyn topraklarında dolaşmıyacaklar, ekip biçmiyecekler ve hayvan otlatmıyacaklar (*Cevdet Tarihi*, c. 3, s. 334, 335).

Sadr-ı âzam Halil Hamid Paşa tarafından *Eflâk* ve *Boğdan*'a dair *Rusya* ve *Avusturya* elçilerine verilmiş olan 15 Safer 1198 tarihili senet sureti *Rumanya* nam-ı diğer *Boğdanlu* ahkâm defterinin 80/4 numaralısının ikinci sahifesindedir. Bu senedin kenarında Halil Hamid Paşa'nın المستمد من الملك الاكرم : خليل حميد الوزير الاعظم klişeli imzası sureti vardır.

Osmanlı hükûmeti *Rusların* arkası kesilmeyen müdahalelerini de ileri sürerek —ki voyvodaların azilleri de vardı— asıl maksad olan *Kırım*'ın geri alınması niyetiyle 1201 H. - 1787 M. de muharebeye girişti; bu harbe *Boğdan*, *Eflâk* işinde II. Katerina ile anlaşarak Osmanlı devleti aleyhine ittifak eden *Avusturya* imparatoru II. Jozef de katıldı; *Ruslar Boğdan*'ı ve *Avusturya*lılar da *Eflâk*'ı işgal ettiler.

Osmanlı devleti bu muharebeden mağlûb çıktı ise de, *Avusturya* ve *Rusya* aleyhine ittifak etmiş olduğu *Prusya*'nın tazyiki ile ve *Ziştovi* muahedesiyle *Avusturya*, *Eflâk* ile *Belgrad*'ı tahliye etti; muharebede yalnız kalan *Rusya* da 1792'deki *Yaş* muahedesiyle *Özi* ve havalisini alıp *Boğdan*'ı bırakarak *Kaynarca muahedesi*'yle elde ettiği menfaatlerden başka bir şey kazanamadı.

Avrupa kıtasında bir harb vukuunda *Eflâk* ve *Boğdan* kuvvetleri Osmanlı kuvvetleriyle beraber muharebeye iştirak ettikleri gibi, bu iki voyvodalığa karşı her hangi bir tecavüz vukuunda, Osmanlı kuvvetleri derhal bunların yardımlarına koşarlardı.

Eflâk ve *Boğdan*'daki bazı kasabalarla iktiza eden yerlerde Osmanlı suvari kuvvetlerinden *Beşli* denilen [1] bir sınıf kuvvet bulunurdu. Bunların zabt ve rabtı için *Beşli* bulunan mahallerde voyvodalar tarafından tâyin edilen *Beşli ağası vekili* vardı. *Beşli* kuvvetleri, askerlik iddiasında bulunan bazı müslümanların ve hudutlardaki muhafızların mahallî halkına fenalık yapmamalarını temin ile mükellef idiler [2]. *Boğdan* voyvodalığındaki kazalarda mahallî *Buğdanlılar*dan birer mikdar muhafız kuvvet bulunur ve bunların zabitine *purkolab* [3] denilirdi.

[1] *Beşli askeri*, Osmanlıların serhad kulu denilen hudud kuvvetlerinden hafif suvari kuvveti olup, beş hanede bir alındığı için *Beşli* denilmiştir.

[2] *Eflâk*'ta vaki kasabat ve havalisinde ve iktiza eden mahall-i sairede *Eflâk* voyvodası hizmetinde olan *Beşluyan*dan birer *Bışli* ağası vekil tâyin olunmak resmi kadim ve kaide-i memleket olduğuna binaen berveçh-i mûtad *Beşlu*lerden zabt-u-rabta iktidarı olan kimselerden intihab ve kasabât-ı merkumune îsal edip ehl-i İslâmdan askerlik iddiasında olup fukaray-ı raiyyeti rencide ve remide edenleri zabt-u-rabta ve bu takrible reaya fukarasını himayet ve sıyanet için voyvodalar tarafından tâyin ve irsal olunan *Beşlu ağası vekili* yedine verilen zabıt kâğıdını vardıkları kasabada kıraet... evail-i Safer 1171 (*Eflâk defteri* 77 /1, s. 134).

[3] *Atik Boğdanlu defteri*, s. 10 ve 30, sene 1141 de *İbrail* kadısına yazılan hükümden.

EFLÂK VE BOĞDAN VOYVODALIKLARININ MÜHÜR VE BAYRAKLARI

Eflâk voyvodalığının bayrağında karga resmi ve *Boğdan* voyvodalığı bayrağında ise öküzbaşı resmi vardı. *Eflâk*'ın gerek bayrak ve gerek armasında güneşle ayın arasında ve bir dağın üzerinde oturan ve ağzında haç tutan bir karga resmedilmişti; *Boğdan* bayrak, arma ve mühürlerinde ise yalnız öküz başı görülmektedir [1].

Eflâk voyvodalarından Kostantin Şerban'ın sadr-ı âzama göndermiş olduğu bir arizasının arkasındaki mührün ortasında *Eflâk*'ın arması olan bir karga ile mührün üst kısmında bir taç ve sol yukarı köşesinde de güneş resmi olup mührün etrafında ise Rumence "Ko. serba voevod B.M.G.Z. vlk" isim ve rumuzu ve sonra da kanat açmış çifte kartal resmi görülmektedir [2].

XIX. asırda *Eflâk* ve *Boğdan*'a verilen imtiyazlar arasında bunların bayraklarının şekli fermanla teyid edilmişti; *Eflâklı*'ların denizden ve karadan nakledecekleri emtea ve eşyadan yüzde üç gümrük ve altmış para gemi yanaşması resmi alınması kaydedildikten sonra, *Eflâk* voyvodası Aleksandır Gika'nın (1834—1842) müracaatı üzerine bunlara bayrak itası muvafık görülmüştür.

Eflâk bayrağının, sarı ve kırmızı renk üzerine yıldız resimleri ve mavi renkte bir başlı kuş olması tensib edilmişti; bunlar her tarafa bu bayrak ile gideceklerdi. *Eflâk*'a bu şekildeki bayrak 1253 Zilhicce ibtidası (1838 Şubat) da verilmiştir [3].

Evliya Çelebi, *Purkolab*'in hâkim, askerî zâbit olduğunu kaydediyor (c. 7, s. 48). *Porkolab* lâtince olup *Paraküs* kelimesinden bozma imiş (*Thornton*, c. 2, s. 500). *Rüstem Paşa Tarihi*'nde şöyle bir kayıd vardır: "kalenin dizdarı ve *Alamanın* porkolabı hisardan çıkıp...". Bu kayda göre *Puorkalab*, zabit, muhafız demek oluyor.

[1] T. H. Thornton, *Türkiye'nin halihazırı*. İngilizceden Fransızcaya tercüme edilen nüsha *1812 Paris*, c. 2, s. 497.

[2] Şerban'ın bu arizesinin mukaddimesi:

Saadetlu, mürüvvetlu ve reaya fukarasına merhametlu velinimetim efendim Sultanım Hazretlerinin savbına rûy-ı ubudiyet fersude kılındıktan sonra maruz-ı bende-i kadimleri budur ki ibaresiyle başlamakta ve *Tuna* nehrinin taşmasiyle hasara uğrayan *Yergöğü* ve önündeki su bendlerinin tamiri istenmektedir. Bu arizenin sonundaki imza yerinde de (Bende Şerban voyvoda-i *Eflâk* haliya) ibaresi vardır *(Başvekâlet arşivi Bab-ı defteri vesikalarından)*. Kostantin Şerban 1654 den 1656 senesine kadar iki sene voyvodalıkta bulunarak ısyanı sebebiyle azledilmiştir. Buna Burunsuz Kostantin de denilirdi.

[3] *Başvekâlet arşivi*, *Dolap vesikaları* (sandık 202) evrak numarası 90, sene 1253 Zilhicce gurresi.

Boğdan voyvodası Mihail Sturza (1834—1849) da bilvasıta sadr-ı âzama takdim ettiği mektupta da, kereste ve envai zehair için en mühim iskele ve tüccarların toplantı yeri olan *Kalas*'ın ehemmiyetinden bahsettikten sonra, yerli tüccarların kendilerine bir bayrak istediklerini beyan ve her ne kadar *Tuna* etrafında dolaşacak bayrakları varsa da, bununla harice gidemiyerek ecnebi bir devletin bayrağını çekmek mecburiyetinde kalacaklarını arzeylemiş olduğundan, bundan sonra *Boğdanlı*'ların evvelce kendilerine verilmiş olan penbe ve mavi renk üzerine yıldız ve öküz başı resimlerini havi bayrağı gemilerine çekerek her tarafa seyrü sefer etmelerine müsaade olunmuştur [1].

EFLÂK VE BOĞDAN VOYVODALARININ TÂYİNLERİNDE BAZI KANUN VE KAİDELERLE TEŞRİFATA DAİR MALÛMAT

Eflâk ve *Boğdan*'da sakin boyarların ve halkın gerek birbirleriyle ve gerek başka milletlerle olan dâvaları voyvodaları taraflarından görülüp, eğer şer'an ihkak-ı hak olunmak îcabederse o vakit *İbrail* kadısı tarafından bir nâib gönderilmek suretiyle dâva görülürdü[2]. *Kırım* Hanlarına tâbi *Tatarların* ve *Tuna* sahil ahalisinden olup ticaret için *Boğdan*'a gelenlerin kimi hanzâdelerin adamları ve kimisi Hanın fermaniyle gelenlerden oldukları için, bunların *Boğdan* halkı ile dâvaları olduğu vakit yerli halk, hanzâde huzuruna çıkarılarak o vasıta ile dâvalarına bakılır ve bu arada halka türlü türlü haksız muamele yapılırdı.

Bu haksızlık ve aynı zamanda yapılan zulüm ve taaddi, boyarlar tarafından hükûmete bildirilerek, bundan böyle dâvaların *Hotin* valisi huzuriyle görülmesini rica ettiklerinden [3], istekleri kabul olunmuştur.

[1] *Başvekâlet arşivi*, sandık 202, evrak numarası 90.

[2] *Rumanya* nâm-ı diğer *Boğdanlu ahkâm defteri* 79/3, s. 5, 16, XVI. ve XVII. asırlarda *Eflâk*'ta kanun üzere yüzelli akçe yevmiyeli bir kadı bulunur ve müslüman tüccarlarla yerli halk arasında husule gelen dâvalara bakarlardı (*Evliya Çelebi*, c. 7, s. 475).

[3] *İbnülemin tasnifi*, *Hariciye vesikaları* (*Boğdan* voyvodası Ligor'un arîzesi), No. 771.

Eflâk ve *Boğdan* voyvodalıklarına voyvoda tâyinine aid olarak hükûmet merkezinde bazı merasim yapılır ve bunu müteakib voyvoda kendisini makamına oturtmak üzere *iskemle ağası* tâyin edilen bir memurla ve oldukça kalabalık bir heyetle *Bükreş*'e veya *Yaş*'a gönderilirdi. Yeni voyvoda, orada boyarlar ve merasime memur olanlar tarafından karşılanarak, alayla şehre girip iskemle ağası tarafından tahta oturtulurdu.

Eflâk ve *Boğdan* voyvodalarının tebdillerinde yerine tâyin edilen voyvoda gelinceye kadar voyvodalıkların idaresi büyük boyarlara havale olunur ve bunların isimlerini havi bir ferman gönderilmek suretiyle vazifelendirilirlerdi. Yeni voyvoda tâyini, vaziyete göre boyarların intihap ettikleri zatın tasdikiyle ve bazan da hükûmetin tâyini ile olurdu. Mahallî voyvodalara karşı îtimad kalmadığı tarihten itibaren hükûmet doğrudan doğruya *Fenerli Rum* beylerinden voyvoda tâyinini eline almıştı.

Tâyin edilen voyvoda, *İstanbul*'da bulunmaz veya oraya getirilmeyip mahallinden tâyin edilecek olursa, yeni voyvoda tâyininden bir müddet sonra kanun üzere boyarlardan birisini yerine vekil bırakarak *İstanbul*'a gelip teşekkür eder ve tekrar yerine dönerdi [1].

Voyvodaların beylik müddetleri kendi idare tarzlarına ve boyarlarla geçinmelerine ve hükûmete hizmet ve sadakatlerine ve aralarındaki rekabet ve mefsedete göre değişirdi; fakat XVIII. asırdan itibaren yerli voyvodaların yerine *Fenerli*'lerden voyvoda, tâyini üç sene için olarak kabul edilmiş ise de [2], voyvodalığı elde

[1] *Boğdan* voyvodası Kostantin Voyvoda'ya hüküm ki:

Mülk-i mevrusum olan *Boğdan* ve *Eflâk* memleketlerine voyvoda olanlar atebe-i aliyye-i husrevaneme yüz sürmek mûtad-ı kadim olmağla sen ki voyvoda-i merkumsun sen dahi deeb-i kadim üzere gelip südde-i saadet siper irtifaıma rûmal eylemen fermanım olmağın husus-ı mezbur için... tâyin olunmuştur. İmdi emr-i şerifim vusulünde zabt-u rabt-ı memleket için münasib gördüğün boyarlardan birini yerine vekil nasb ve tâyin edib sen, kendin mumaileyh ile kalkıp gelip pûye-i serir-i saadet masir-i husrevaneme yüz sürüp bu kaide-i kadimeyi eda eylemen bâbında ferman-ı âlişânım sâdır olmuştur, sene 1115 evâhir-i Muharrem (*Mühimme* 114, s. 224).

İstanbul'dan *Fenerli*'lerden voyvoda tâyini, tabiî devlet merkezinde olduğundan, tekrar teşekküre gelmesine lüzum yoktu.

[2] XVII. asrın ikinci yarısında da bu temdid usulü görülüyorsa da bu ancak bir lûtuf ve teveccüh eseri idi (*İbnülemin tasnifi, Hariciye vesikaları*,

etmek isteyenlerin çeşitli tesirleriyle çok zaman bu üç sene müddet doldurulmadan değişiklik yapılmıştır.

Voyvodalar, müddetin hitamında yerlerinde bırakılırlarsa *kaftan baba* namiyle halktan muayyen bir para alırlardı; bu para büyük baş hayvanın her birinden birer kuruş olup, bazan buna mukabil başka bir vergi ihdas ederlerdi[1].

Voyvodaların tebdillerinde halef ve selef olanların azil tebdil ve tâyinlerindeki tarihlere göre kıstelyevm hesabına riayet edilerek, yekdiğerinin hissesini almamak üzere hesaplaşmaları usuldendi; çok zaman buna riayet edilmiyerek selef, müddeti dolmadan daha sonraki senelere âid varidatı da tahsil etmiş olurdu.

Karlofça muahedesinden sonra Osmanlı devletinin eski satvetini kaybetmesi ve daha sonraki senelerde *Eflâk* ve *Boğdan*'ın muharebeler dolayısiyle *Avusturya* ve *Rusya* taraflarından muvakkaten işgal edilmeleri sebebiyle, bazı voyvodalar bu iki devletten birisine meyletmek suretiyle metbularına karşı hiyanette bulunmuşlar ve bazıları da ya iki tarafı idare etmiş, veyahut hükûmete sadık kalmışlardır.

Avrupa kısmında muharebe olduğu zaman *Eflâk* ve *Boğdan* voyvodalarının yaya ve atlı tüfenkendaz kuvvetler ile sefere gelmeleri kanundu[2]. *Eflâk* ve *Boğdan* voyvodalıklarının bir tecavüze karşı müdafaası devlete aitti. Bundan başka bu iki voyvodalık her sene *Kırım* Hanı ile Kalgay sultana Ağustos ayında kovan başına tebaasından tahsil ettiği muayyen miktar bal ile[3]

numara 179). Meselâ 1078 Cemaziyelevvel ibtidasında *Eflâk* beyi Radol, rikâb-ı hümâyuna yüz sürdüğünden, atıfet olmak üzere, beylik müddeti üç sene daha uzatılmıştı. XVIII. asırdaki tâyinlerde ise, tâyin müddeti senesi ve ayiyle tasrih ediliyor ve lüzumı halinde bu müddet uzatılıyordu.

[1] *Rumanya*, nâm-ı diğer, *Boğdanlu ahkâm defteri* 79/3, s. 8.

[2] *Eflâk* voyvodasına hüküm ki:

Rumelin'de esfar-ı hümâyun vukuunda *Eflâk* voyvodaları dahi askerleri ile hizmette bulunmaları resm-i kadim olup... sen ki voyvoda-i mûmaileyhsin mûtad-ı kadime binaen şimdiden sen piyade ve suvari tüfenk endaz askerini tahrir ve techiz edip hazır ve müheyya durmağa müsaraat (*Mühimme* 142, s. 116 sene evâsıt-ı Rebiulevvel 1149), bu kuvvet, XVI. ve XVII. asırlarda on, on iki bin kadardı.

[3] Bu balı, *Kırım* Hanı tarafından memur edilen balcı başı vasıtasiyle gönderirlerdi. *Evliya Çelebi*'ye göre (c. 5. 5. 349 ve c. 7. s, 478), *Bal ağası* da denilen bir mirza vasıtasiyle *Eflâk*'tan yüz fıçı ve *Boğdan*'dan elli fıçı bal gönderilirdi".

muayyen para ve hediye yollar[1] ve *Kırım* Hanı da herhangi bir tehlikeye karşı bu voyvodalıkları korurdu. Evliya Çelebi, *Eflâk* voyvodasının her sene *Kırım* Hanına gönderdiği hediyeleri gösteriyor[2].

Voyvoda tâyin edilen zat, *İsta bul*'da olmayıp *Eflâk* veya *Boğdan*'da bulunursa, kendisine bir heyetle voyvodalığını havi *berat* (menşur) ile[3] hil'at, tuğ, sancak ve makamına oturtmak üzere *iskemle ağası* gönderilir ve kanun üzere icabeden aidat ve bahşişleri alınırdı; yeni voyvoda *İstanbul*'da bulunursa, aşağıda görülcceği üzere, tâyin merasimi yapılır ve sonra da *Eflâk* ve *Boğdan*'a gönderilerek tahtına oturtulurdu[4].

2 Receb 1154 (13 Eylül 1741) de sâbık *Eflâk* voyvodası olup *Kuruçesme*'deki yalısında oturmakta olan Mihail Rakoviça'nın ikinci defa *Eflâk*'a tâyini takarrür edince, teşrifat defterinde görüldüğü üzere, kendisine şu merasim yapılmıştır :

Tayinin birinci safhası

Sabah erkenden sadr-ı âzamın imrahoru *Kuruçesme*'ye giderek *Eflâk*'a tâyin edilecek Mihail Rakoviça'yı Paşakapısı'na yani Bâb-ı âliye davet etmiş, Mihail, kendi atı ve yirmi kadar boyar ve kapı

"...Vilâyet-i *Boğdan*'da kadimüleyyamdan beri *Kırım* Hanları ve *Kagılgay* sultanlara balcı başılık tâbiri ile bir miktar avaid verilmek mûtad ve muayyen olup voyvoda olanlar avaid-i merkumeyi kovan başına tevzi ve taksim edip Ağustos mevsiminde tahsil edegelmeleriyle..." *Atik Boğdanlu defteri* 7812, s. 8, sene 1139 Rebiulâhır sonları.

[1] *Eflâk* voyvodası Nikolay voyvodaya hüküm ki :

Kırım Hanlarına *Eflâk* voyvodaları tarafından mûtad üzere beher sene verilegelen avâidleri bazı mevani sebebiyle sâbıka *Kırım* hanı olan Saadetgiray Han dâmet maalihi tarafından alınmayıp zimmetinde kaldığı îlâm olunmağla müşarünileyhin hanlığı zamanında verilmesi mûtad ve mukannen olan avâidden verilmeyip zimmetinde kalan her ne ise tarafına edâ ve teslimi lâbüd ve lâzım olmağla... (*Mühimme* 132, s. 173, sene gurre-i Rebiulâhır 1137). Bunun bir sureti *Boğdan* voyvodasına yazılmıştır.

[2] Bir araba yükü çeşitli hediyelerle elli adet yorga beygir ve yirmi kese nakid ve *Boğdan* voyvodası da yüz baş at yollardı (*Evliya Çelebi*, c. 5, s. 349 ve c. 7, s. 478).

[3] Voyvodalık menşuru veya beratı için kâğıtçıbaşı tarafından iki tabaka sultanî âbad kâğıtla on iki deste altın varak ve bir adet ruganlı berat kuburu (mahfazası) verilirdi (*Cevdet tasnifi, Eyâlet-i mümtaze vesikaları* 371).

[4] Başbakanlık arşivine devredilen Maliye defterlerinden 29 ve 84 numaralı *Teşrifat defterleri.*

kethüdasiyle Bab-ı âli'ye gelmiş ve sadr-ı âzam kethüdası dairesindeki küçük odaya alınarak, geldiği sadr-ı âzama bildirilmiş. Bunun üzerine sadr-ı âzam arz odasına gelmiş ve derhal Miha l Rakoviça arz odasına alınarak sadr-ı âzamın eteğini öpmüş ve oturtulmıyarak halkın himayesine dair sadr-ı âzam vesayada bulunmuş ve bunu müteaki Rakoviça'ya ve divan-ı hümâyun tercümanına birer hassülhas hil'at [1] ile beraberinde gelen iki oğlu ile kethüdasına ve başkapı kethüdasına da birer hil'at ihsan olunmuştur.

Bunu müteaki Mihail Voyvoda tekrar sadr-ı âzamın eteğini öperek arz odasından çıkıp sadr-ı âzam kethüdasının odasına gelmiş, onun da eteğini öptükten sonra minder üzerine oturup kendisine kahve ve tatlı ikram olunmuş ve bu arada biraz görüşüldükten sonra şerbet ve buhur verilmesini müteakib kalkmıştır.

Mihail Rakoviça, kethüda beyin binek taşına gelip orada kendisine kethüda bey tarafından çekilen ata binerek divan-ı hümâyun çavuşları kâtibi ve çavuşlar emini ve on beş kadar divan çaşvuşu günlük (gayrî resmî) destarlariyle önüne düşüp konağına götürmüşlerdir.

Bu tâyin münasibetiyle aynı günde yeni *Eflâk* voyvodası, defter mûcibince enderun-ı hümâyuna verilmesi îcabeden caize ile diğer aidatı telhisçi ve sadr-ı âzam karakulağı vasıtasiyle Darrüssaade ağasına takdim etmiş ve bu münasebetle Darüssaade ağası tarafından telhisçi ile karakulağa ve yeni voyvodanın dört kapı kethüdasiyle dokuz boyara ve iki kapı oğlanına hil'atler giydirilmiştir.

Tâyinin ikinci safhası

Voyvoda tâyininin birinci safhasından sonra, asıl mühim olan ikinci safhasına geçilmiş ve yeni *Eflâk* beyine divan-ı hümâyunda voyvodalık kukası giydirilerek huzura kabul merasimi yapılmıştır.

Yeni voyvodanın kuka giyip pâdişah tarafından kabulü, kapıkulu ocaklarına maaş verileceği salı günündeki galebe diva-

[1] *Hassülhas*, Beylerbeylere veya o derecedekilere mahsus ikinci nevi hil'âtlerden olup, daha sonra bol yenli alâ samur kürke çevrilmiştir (*Hariciye vesikaları, Cevdet tasnifi* numara 3272).

nında[1] yapılmak kanun olduğundan, bu merasim Paşakapısı merasiminden otuz dört gün sonra, yani 6 Şaban 1154 (17 Ekim 1741) yapılmıştır.

Galebe divanı günü gelince Rakoviça'yı divan-ı hümâyuna getirmek için ıstabl-i âmireden kendisine bir divan rahtlı ve yirmi kadar maiyyetine de birer eğerlenmiş at ile çavuşlar kâtibi ve çavuşlar emini divan elbiseleri ve yirmi kadar mücevvezeli divan çavuşları ve divan keçeli yani üsküflü serpuşlariyle ases başı ve subaşı gönderilmiştir.

Bu heyet, voyvoda ile maiyetini almış ve merasimle Paşakapısı'nın karşısındaki alay köşkü önüne kadar getirmiştir. Alay burada sadr-ı âzamın çıkmasını beklemiştir. Sadr-ı âzam, Paşakapısı'ndan çıkarak, burada selâmlanmış ve voyvodanın alayından evvel saraya gitmiştir.

Bundan sonra voyvodanın alayı hareket etmiş, bab-ı hümâyundan içeri girmiş ve orta kapı önünde atlarından inmişler ve divanda mûtad olan Kur'an-ı kerimden fetih suresinin bitmesine kadar kapı arasında istirahat etmişlerdir.

Fetih sûresinin bittiği haber verilmesi üzerine, çavuşlar kâtibi ile çavuşlar emini, voyvoda ile maiyetinin önlerine düşüp yeniçerilerin çorbaya koşacakları sırada orta kapısından içeriye girip *kubbe altı*na (divan mahalline) doğru yürümeğe başlanmış ve voyvoda, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası taraflarından karşlanmıştır.

Voyvoda, kubbe altının eşiği haricindeki taş kademeyi öpercesine eğilip selâmladıktan sonra, eski divanhaneye varıp orada durmuştur. Bu sırada divan heyetine yemek verilirken, Rakoviça ile maiyetine de yemek verilmiştir.

Divan-ı hümâyun müzakeresi bittikten sonra, teşrifatçı efendi ruznamçeden verilen defter mûcibince otuz adet hil'ati voyvoda ile maiyyetine giydirdiği gibi[2], yeniçeri ocağı muhzırı da, muhzır

[1] Elçi veya voyvoda kabulü münasibetiyle yeniçerelere maaş verilmesine *galebe divanı* denilirdi. Galebe divanında yeniçeriyi çorbaya davet için yeniçeri ocağı kethüdasının ocaklıyı selâmlaması kanundu.

[2] Divan-ı hümâyundan yeni tâyin edilen *Eflâk* ve *Boğdan* voyvodalarına *hil'ât-ı hassülhas* ve kapı kethüdasına *kuşaklık* hil'ât, boyarlardan büyüklerine kuşaklık küçüklerine *alâ* denilen hil'âtlerden giydirilirdi *(Nimetî Efendi kanunnâmesi)*.

ağalara mahsus beyaz tüy süpürgeli kukayı[1] yeni voyvodanın başına koyup vezirler arza girdikten sonra Mihail Rakoviça dahi beş nefer adamiyle ve divan-ı hümâyun tercümaniyle birlikte arz odasına girip kapı aralığında yer öpüp derhal dışarı çıkması, teşrifat cabındandı; fakat Rakoviça'nın kabulü esnasında uzun zamandan beri voyvodaların merkezden tebdil edilmiyerek merasim yapılmadığından, bu defa kapıcıbaşı ağaların bilmemezlikleri sebebiyle Mihail Voyvoda ile beş adamı, ecnebi elçilerinin kabul olundukları gibi arz odasının ortasına kadar getirilmişlerdir.

Bu emrivaki üzerine sadr-ı âzam Şehela Ahmed Paşa derhal voyvodaya dönerek pâdişah ağzından olmak üzere :

— Reaya ve berayanın kemali rahat ve refahiyetleri irade-i hümâyunlarındandır, ona göre takayyüdü emir buyuruyorlar, sözleriyle voyvoda ile maiy etini dışarı çıkarmıştı[2].

Mihail Rakoviça, arz odasından çıktıktan sonra, ortakapı dışında pâdişah tarafından ıstabl-i âmireden ihsan olunan divan rahtlı bir ata binmiş ve divan heyeti çıkıncaya kadar ortakapı ile Bâb-ı hümâyun arasındaki has fırın önünde bekledikten sonra, çavuşlar kâtibi, çavuşlar emini, yirmi nefer mücevvezeli çavuş, başlarında tas serpuş ve kanturalariyle dört peyk ve beyaz külâhlariyle iki eşik oğlanı ile beraber alayla konağına götürülmüş ve alayda bulunan çavuşlar kâtibinden itibaren diğerlerine teş ifat defterindeki miktar üzerinden aidatları verilmiştir.

Yeni voyvodaya tuğ ve alem gönderilmesi

Voyvodanın kuka giyip pâdişah tarafından kabulünden birkaç gün sonra konağına tuğ ve alem, yani sancak gönderilirdi. Bu tuğ ve sancak merasimi de şöyle olurdu :

Sabah erkenden tuğ ve alem götürmeğe memur olanlar Bâb-ı hümâyuna toplanırlar. Emir-i alem ferace ve günlük serpuşleriyle,

[1] Thornton, kuka denilen serpuşun elmas hilâl üzerine konan balıkçıl tüyünden yapılmış bir sorguç olduğunu yazıyor (c. 2, s. 477). Haydar Çelebi ruznâmesinde (*Feridun Bey münşeatı*, s. 470) *Eflâk* voyvodasının başına ak sorguçla solakvari sivri üsküflü doğru kızılbörk ile hil'ât olarak bir şib-i frengi giydirildiği ve *Tabakatül Memâlik*'te de (s. 560) *Boğdan* voyvodasına "âdet-i kadîme-i Osmaniyan üzere voyvodaya kızıl börk ile altın üskûf ve pâdişah hil'âtlerinden kadife ve şib hil'âtler" verildiği yazılmaktadır.

[2] Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen 84 numaralı *Teşrifat defteri.*

peykler başlarında tas ve kanturalariyle ve iki kapıcı başlarında keçeleriyle, sancak sırığa takılı olduğu halde hazır olup tuğcubaşı da bohçaya sarılı tuğu alarak alayla hareket edilirdi.

Bu alayın gidişinde en önde voyvodanın boyarları, sonra muayyen sayıda divan-ı hümâyun çavuşları, sakabaşı, teşrifatçı halifesi, tuğcu başı, mehterbaşı, hazinedarbaşı, pişkeşçi ağa, teşrifatçı ve en geride alayın reisi miralem ağa, tertip sırasiyle yürüyüp en geride de sancak ve mehter takımı çalarak alay köşkü altında, bahçe kapısından voyvodanın *Fener*'deki konağına gidilirdi.

Voyvoda, tuğ, ve sancak getiren alayı konağının dış kapısında karşılar, yukrıya çıkılır, odaya girmeden evvel duacı çavuş dua ettikten, tuğ ve sancak voyvodaya teslim olunduktan sonra, odaya girilirdi.

Odada oturulup kahve, şerbet ve buhur ikramından sonra, gelenlerin aidatları verilip hil'atler giydirilip avdet olunurdu.

Tayini münasebetiyle yeni voyvodanın saraya verdiği aidat

Eflâk voyvodalığı tevcihinde ve voyvodalıkta ibkada XVIII. asrın ikinci yarısında hemen tâyini müteakib voyvodalar tarafından derhal pâdişaha, haremihümâyuna, enderuna, teşrifat kaydı mucibince aşağıdaki âidat takdim olunurdu [1]. Bunlardan başka kapı âidatı ismiyle Bab-ı âli ricaline de âidatları verilirdi [2]. Bunlardan bazılarının, miktarı hayli yekûn tutan caize-i hümâyun ve âidata yetecek paraları olmadığından, bunu boyarları ve sairleri vasıasiyle hariçten tedarik etmek mecburiyetinde kalırlardı [3].

[1] *Boğdan* voyvodasına hüküm ki :

Boğdan voyvodalığı tevcih ve ibka kılındıkta caize-i hümâyunum akçesi vesair mûtad olan kapı avâidatı voyvoda olanlar taraflarından bilâ imhal mahallerine eda ve teslim olunmak ötedenberu mer'i ve mûtad tutula gelen kaide-i mukarrereden olub binaenaleyh voyvodalık tevcih ve ibkasiyle begâm olanlar ibtida caize-i hümâyunum akçesini ve mûtad olan sair kapı (Bab-ı âli) avâidatını bilâ noksan mahallerine eda ve teslimi takdim eylemeleri lâzime-i zimmeti emaretleri olmağla... evail-i Receb 1159 (*Atik Boğdanlu defteri* 78/2, s. 50).

[2] Maliyeden Başvekâlet arşivine devrolunan 29 numaralı *Teşrifat defteri*, varak 79b.

[3] *Boğdan* voyvodalığında ibka edilmiş olan Yani Mavrokordato, boyarların yardımlariyle Yeniçeri ocağı bezirgânı David'ten borç alarak ibkaiye aidatını vermişti. Sene 1159 (*Atik Boğdanlu defteri* 78/2, s. 50).

	Nakit	Post samur	Post vaşak
Pâdişaha	kese	sevb	sevb
	60	1	1
	Nakit	Post samur	
Valide sultana	kese	sevb	
	20	1	
	Nakit	Post samur	
Başkadın efendiye	kese	sevb	
	5	1	
	Nakit	Post samur	
Darüssaade ağasına	kese	sevb	
	10	1	

Hazinedar-ı şehriyariye kürk parası bin kuruş.

Bunlardan başka, hazine kethüdası, oda lalası, Darüssaade ağası kâtibi, ağa kahveci başısı, hazinedar-ı şehriyari kâtibi, hazinedar kahvecibaşısı, koz bekçileri ve sairlerine de defter mûcibince âidatları verilirdi.

Saraya verilen bu âidattan başka, kapı yani Bab-ı âli ricalinden tevkii yani nişancıya kürk, çuha kumaş, paça kürk bahası için mûtad âidatı verirlerdi [1].

Bundan başka, reisülküttab, beylikçi, teşrifatçıların da tâyin, ibka, bayramlarda muayyen âidatları ve zahireleri vardı. Voyvoda bunları ilâm kâğıtlariyle ve kapı kethüdası vasıtasiyle gönderirdi [2].

Voyvodanın vazifesine gidişi

Tuğ ve alem (sancak) merasimi bittikten sonra voyvoda, kendi maiyyetinden başka hükûmet tarafından otuz sekiz, kırk kişilik bir heyetle vazifesi başına hareket ederdi. Bu heyet şunlardan, ibaretti: Bir sancaktar (sancak ağası) ile bir yamağı, iki hassa peyki ile bir yamağı, iki kapıcı ile bir hademesi, iki sim saka ile mehter takımı yani bando şefi olarak bir mehter başı ve bir hizmetkârı, bir zurnazen başı ve bir davulcubaşı ile beş davulcu, bir zilcibaşı ile bir zilzen ve bir borazanbaşı ile üç borazan.

[1] *Mühimme* 128, s. 10.

[2] *Atik Boğdanlu defteri* 78/2, s. 52, 53.

Bu heyetten başka, yeni voyvodayı makamına oturtmak üzere gönderilen ve *iskemle ağası* denilen memurla kapıkulu ocaklarının her birinde ikişer ocaklı bulunurdu [1].

İskemle ağası

Voyvoda *İstanbul*'da bulunurken tâyin edilmişse, yukarıdaki heyetle voyvoda ile iskemle ağası da beraber giderek onu tahtına oturtur. Eğer tâyin edilen voyvoda *Eflâk* veya *Boğdan*'da ise, onu makamına oturtmak için iskemle ağası ve onunla beraber yirmi kadar hil'at ve, tahtı makamına kaim olmak üzere kırmızı çuha ile örtülü bir iskemle [2] ve voyvodaya giydirilmek üzere hassülhas hil'at, kuka serpuş ve voyvodalık beratı aşağıdaki heyetle gönderilirdi.

İskemle ağasının maiyyetinde iki divan çavuşu, iki sancaktar, iki peyk, iki saka, birkaç alem mehterleri, birkaç kapıcı ve

[1] *Nimetî Efendi kanunnâmesi* ve *Mühimme* 127, s. 355, sene 1131, bu hususta *Eflâk* boyarlarına gönderilen hüküm :

Eflâk boyarları zidet itaatüküm'e hüküm ki

Eflâk voyvodalığı avatıf-ı aliyye-i husrevanemden sâbıka *Boğdan* voyvodası Mihalzâde Kostantin hutimet avakübu bilhayre inayet ve ihsanım olub voyvoda-i mûmaileyhi alıp makarr-ı hükûmetine iclâs ve takrir için mukaddema *Boğdan*'a memur ve hâlâ anda olan dergâh-ı muallâm kapıcı başılarından Elhac Mustafa dâme mecdühu iskemle ağası tâyin olunmağın imdi resmî kadim ve de'b-i müstedim üzere alay tertib ve levazım-ı ihtirama müraat olunarak voyvoda-i mûmaileyhi makarr-ı hükûmetine iclâs ve takrir ettirip ... Evasıt-ı Şaban 1166 (*Eflâk defteri*, s. 88).

[2] Osmanlı hükûmeti, müstakil hükümdarların cülûs ettikleri yere taht demiş ve böyle yarı müstakil *Erdel*, *Eflâk* ve *Boğdan* beylerinin cülûs ettikleri şeye de, iskemle demişlerdir. Bu hususta en eski bir vesika şudur :

Ferruh Ağa'ya mektup ki :

İstimâ olundu ki *Radol* voyvodayı vilâyet halkı voyvodalığa kabul edip iskemleye oturtup voyvodalığı zabt eylemiş. İmdi mektub sana varup vusul buldukta bu hususa onat veçhile mukayyed olub göresin. Filvaki *Erdel* voyvodası, istima olunduğu üzere iskemleye oturup voyvodalığı zabt etmiş ise sana verilen mukarrernâme (makamında ibka) hükmün ve sair emirleri bir ferde göstermeyip yanında saklayıp vaki hali tafsil üzere yazıp muaccelen arz ve îlâm eyliyesin (*Fekete tasnifi*, vesikalar numara 100 (bk. not 522). Evliya Çelebi de şöyle diyor :

"...Esir Debeci oğlu...bey iskemle ağası ve sancak ağasiyle gelip bu taht-ı sani *Tergoviş*'de iskemle ağasının taraf-ı pâdişahiden gelen iskemle üzere karardade olup önüne pâdişahın ihsan ettiği tuğları ve sancak ve bayrakları konup eline topuzun alıp divan-ı azim ettikte cümle mertebe sahibi boyarlar yeniden bîat edip herkes mertebesinde karardâde olup..." c. 7, s. 485.

has ahırdan iki nefer külâhlı eski oğlan (kıdemli seyis) bulunup bir kırmızı bayrak açıp alayla giderlerdi.

Bu heyet, voyvodanın payitahtına üç konak kalınca, voyvoda tarafından gönderilen hatırlı bir boyar iskemle ağasını ve maiyyetini karşılar ve binmesi için getirilen arabaya binmeden evvel getirdiği hil'atlerden gerek boyara ve gerek maiyyetine hil'at giydirirdi.

Ertesi gün, yeni voyvoda iskemle ağasını büyük bir alayla karşılar ve şehre girdikten sonra onu mûteber bir boyara misafir verirdi.

İskemle ağası birkaç gün istirahat eder, yol yorgunluğu geçdikten sonra voyvoda, iskemle ağasına hamam parası (bir ara üç kese akçe idi) yollardı. Ertesi gün, voyvoda tarafından iskemle ağasına verilen bir donanmış at ile voyvodanın şatırları ve çuhadarı gelip ağayı alayla voyvodanın sarayına götürürdü.

Bu sırada sarayda büyük bir divan olup iskemle ağası getirmiş olduğu hassülhas hil'at ile kuka sorgucu voyvodaya giydirip fermanı da teslim eder ve buna mukabil voyvoda tarafından iskemle ağasına ariyeten (yani o merasime mahsus olmak üzere muvakkatten) bir samur kürk ve maiyyetindekilere de hil'atler giydirilirdi. İskemle ağası getirmiş olduğu kırmızı çuha kaplı iskemleyi bu gün voyvodaya teslim ederek onu cülûs ettirirdi.

Bu merasimden birkaç gün sonra voyvoda iskemle ağasının misafir olduğu konağa gelerek hatırını sorar ve buna mukabil ağa da voyvodaya bir mükemmel at çeker ve voyvoda hediye olarak iskemle ağasına iki kese akçe verirdi.

Bundan iki gün sonra, iskemle ağasına ziyafet çekilir ve kendisine bir samur kürk ve maiyyetine bahşişler verilir ve daha sonra da veda için bir ziyafet daha çekilerek yine samur kürk giydirilir ve birkaç parça hediye ile bir araba ve dokuz bin kuruş hizmet parası ve ağanın kethüdasına bir kese akçe ve bir paçe kürk ve ağanın sair maiyyetine de üç kese akçe ve diğer beraber gelenlere teşrifat defteri mûcibince aidatları verildikten sonra avdet olunurdu[1].

[1] Maliyeden Arşive devredilen 29 numaralı *Teşrifat defteri*, s. 51.

Voyvodalık beratı sureti

Gerek *Eflâk* ve gerek *Boğdan*'a tâyin edilen voyvodalara, voyvodalık alâmeti olarak verilmiş olan berat veya menşurlar birbirinin aynı idi. XVII. asır başlarında *Boğdan*'a voyvoda olan Aleksandır İlya'nın beratı sureti *Feridun Bey Münşeatı*'nda vardır [1]. Suretini aşağıya koyduğum Kostantin Mavrokordato'ya aid *Boğdan* voyvodalığı berat veya menşuru sureti XVIII. asra âid olup, tarihi 1145 Rebiulevvel ibtidalarına aittir [2].

XVI. asırda voyvodalardan berat resmi olarak oniki bin akçe hazine için, onbeş bin akçe de çavuş, kapıcı ve sairlerine verilmek üzere para alınırdı. Voyvodaların dereceleri iki tuğlu beylerbeyi derecesi olduğundan, voyvodalardan da, beylerbeyi gibi aynı resim tahsil ediliyordu [3].

Boğdan voyvodasının beratı sureti

Çün hazret-i malikülmülk zülcelâl ve cenab-ı vahibü'l-mevahib layezal celleşanehu... kemali kudreti ezeliyye ve mevhibet-i âliye-i lemyezeliyesinden benim zat-ı hilâfetmeab-ı saltanat nisabımı eşref-i selâtin-i nasafet âyin ve şan ve şevketnişan-ı celâlet istishabımı envâ-i meâsir-i maadelet ve esnaf-ı mefahir-i saltanat karin eyleyip atebe-i âliyye-i sipehr ihtişamımı melce-i mülûk ve hükkâm ve mültecây-ı eshab-ı maarib ve meram eyledi. Filacerem şükren alâ zikrinniam dergâh-ı saadet destgâhıma inkiyad ve itaat üzere olan ehl-i zimmet reaya ve aceze ve zuafa zilli zalil-i merhamet-i mülûkânemde emn ve eman ve refahiyet ve itmiynan üzere âsude hal ve fâriğulbal olmalarıçin zabt ve rabt-ı memleket ve tensik ve tevsik-i umur-ı vilâyete dair bir hâkim vesatâtiyle izale-i mezalim ve bid'at ve âsâr-ı measir-i adalet-i hasene-i şehriyari ve kaide-i müstahsene-i cihandariden olmağla binaenaleyh sabıka *Eflâk* voyvodası olan râfi-i tevki-i refi üş-şan-ı hakani ve nakil-i yarlığ-ı beliğ-i mevhibet meal-i cihanbâni kıdvetül ümerail millet-el-mesihiyye umdetü kübra üt taifetül îseviyye Kostantin voyvoda hutimet avakibühu bilhayır, devlet-i aliy-

[1] *Feridun Bey münşeatı*, c. 2, s. 398.

[2] *Başvekâlet arşivi, Atik Mısır defteri.*

[3] *Kanunnâme (Âtıf Efendi kitapları* numara 1734, varak 203b. XVI. asırda voyvodalar oniki bin akçe berat resmi ve onbeş bin akçe de bahşiş ve caize resmi verirlerdi.

yemin ebenanceddin perverdesi ve sadakatkâr ve istikamet şiarı olmağla eltâf-ı aliyye-i şâhane ve âtâf-ı seniyye-i pâdişahanem, hakkında erzâni kılınıp işbu sene hamse ve erbain ve miete ve elf şevvalinin yirmi dokuzuncu gününden *Boğdan* voyvodalığı kenduye inayet ve ihsanım olup emr-i şerif-i cihanmutaım erzani kılınmağla işbu berat - ı saadet'âyat ve behçetgayâtı verdim ve buyurdum ki badelyevm mezkûr varıp *Boğdan* voyvodalığına mutaasarrıf olup hıfz ve heraset-i memleket ve himayet ve sıyanet-i raiyyet ve tensik ve tevsik-i umur-ı vilâyete kemal-i sadakat ve levazım-ı istikamet ile bezl-i vüs-ı kudret eyliye ve *Boğdan* memleketinin boyarları vesair zabitan ve reayası mezkûrı, üzerlerine voyvoda bilip *Boğdan* voyvodalığına müteallik umur ve hususlarda müracaat eyleyip sözünü sem'i kabul ile ısga ve nizam-ı vilâyete müteallik kelâmını bilâ tereddüd icra eyleyip sözüne muhalefet ve meramına muanededen hazer eyliyeler. Mezkûr dahi cadde-i taat ve inkiyatta sâbit kadem ve şahrah-ı sadakatte rasih dem olup lâzımülarz olan ahval-i memleketi paye-i serir-i maadelet masir-i mülûkâneme bildirmekten hâli olmayıp ve bilcümle uhde-i zimmetine lâzım gelen mesalih ve mehamın küllisine sadakat ve istikamet ile bezl-i makdur ve sây-ı mevfur edip mesai-i meşkûre ve hidematı mebrure vücuda getüre. Olbabta bir ferd mâ' ni ve müzahim olmayıp dahl ve taarruz kılmaya, şöyle bileler.

Fî evâil-i Rebiulevvel sene 1145

Aynı tarihte *Eflâk* voyvodalığına tâyin edilen Ligor (Greguvar) voyvodanın beratı da buna benzer.

Voyvodaların müddetleri

Daha yukarıda bilmünasibe söylendiği gibi, voyvodalık, XVII. asır sonlarına kadar hemen müddetsiz olup, sonradan yani, XVIII. asırdan itibaren, *Fenerli*'lerden tâyin edilen Voydodaların üçer sene müddetle tâyinleri ve, hizmetleri beğenilirse, üç sene daha uzatılması münasib görülmüştü.

Voyvodaların tâyinlerinin ayın kaçından başlayıp üç sene dolduktan sonra hangi ayda biteceği, kendilerine gönderilen tâyin ve ibka fermanlarında tasrih edilmiş olup, kendilerinin cizye ve diğer vergileri de bu müddet üzerinden hesap edilirdi.

Eğer voyvoda üç sene müddeti doldurmadan herhangi bir sebeple azledilecek olursa, yerine gelen yeni voyvoda, fermanında

gösterilen aydan itibaren voyvodalık varidatına sahip olurdu. Meselâ 1161 Safer ayının (1748 Şubat 7) yedinci gününden *Boğdan* voyvodalığına verilen İskerletzâde Kostantin'in, aynı sene Recebi ibtidasına kadar olan *Boğdan* varidatı, selefi olan sâbık voyvodaya aiddi; İskerletzâde, kendisine re's-i sene olarak fermanda gösterilen Receb ibtidasından îtibaren varidata sahib olacaktı [1].

Voyvodaların kapı kethüdaları

Eflâk ve *Boğdan* voyvodalarının devlet merkezindeki işlerini takip için, birisi başkapı kethüdası olmak üzere, müteaddid kapı kethüdaları vardı; bunlara evvelce, yani XVI. asırda *Ban* derlerdi; bunlar zadegân, yani boyarlar arasından seçilerek *İstanbul*'a gönderilirlerdi [2].

Voyvodaların hükümetle muhabereleri [3]

Voyvodalara herhangi bir hususta gönderilen fermanlar, XVI. asırda beylerbeylere gönderildiği gibi, bazan kese ile ve bazan kesesiz yollanırdı[4]. Fakat sonraları daimî olarak kese ile gönderilmesi âdet olmuştur.

[1] *Boğdan* voyvodası Aleksandır İpsalanti'nin hükûmeti zamanından *Nemçelilere* esir düşdüğü güne kadar olan resmî ve hususî muhaberatı *Esad Efendi kütüphanesinde* 3338 numaralı mecmuadadır.

[2] *Kanunnâme* (*Veliyyüddin Efendi kıtapları*, numara 1970, varak 3b).

[3] İskerletzâde Kostantin'e gönderilen 1161 Safer ibtidası tarihli hükümden :

"İşbu 61 senesi mâh-ı saferinin yedinci gününden memleket-i *Boğdan*, tarafından zabt ve sene-i mezbure recebi duhulünedek îradâtı voyvoda-i sâbık hâlâ *Eflâk* voyvodalığı kenduye tevcih olunan Ligor voyvoda tarafına verilmek ve vilâyet-i *Boğdan*'ın zabtı res-i senesi îtibar olunan 61 senesi gurre-i Recebinden olmak üere 1164 senesi gurre-i Recebine varınca üç seneye tahvil ile alettevali zabt ve rabtına kıyam ve mübaderet eylemen için *Boğdan* voyvodalığı müceddeden sana tevcih ve ihsanım olup... evail-i Safer 1161 (*Boğdanlu defteri* 78/2, s. 59).

Ligor voyvodaya giden hükümde de şöyle deniliyor: Voyvoda-i mûmaileyh (yani yeni voyvoda) varıncayedek *Boğdan* memleketinin zabtı ve gurre-i şehr-i Recebedek selefinin kıstelyevm hesabınca zamanına düşen aidat ve rüsumatın selefinin hesabına mahsub edilmesi bildirilmiştir (*Mühimme* 153, s. 22).

[4] *Boğdan* voyvodasına hüküm ki :

Haliya südde-i saadetimde *Eflâk* voyvodası canibinden Banlık hizmetinde olan Derviş nam zimminin vilâyet-i *Boğdan*'a dahi her veçhile vukuf-ı olmağın

Eflâk ve *Boğdan* voyvodaları, memleket işleriyle hudutlara taallûk eden malûmatı ve Avrupa ahvaline dair aldıkları haberleri *Klaraş* veya *Karalaş* denilen ulakları ile yazılı olarak hükûmete bildirirler ve yine aynı vasıta ile hükûmetten talimat alırlardı [1].

Voyvodaların müslüman maiyyeti

Eflâk ve *Boğdan* voyvodalarının rütbeleri beylerbeyi derecesi olduğundan, bunların maiyyetle inde müslüman matracıları, tüfenkçileri, altın taslı, elleri teberli şatırları ve Osmanlı tarzında altışar kat mehterhaneleri ve Türkçe muhaberatı idare eden divan efendisi ve oniki kapıcıbaşısı ve on iki tatar ağası vardı. Tatar ağaları *Kırım* Hanına âid işlere bakarlardı [2].

Voyvodanın muhafaza kuvveti

Voyvodaların muhafaza askerleri ortodoks mezhebine mensup *Arnavudlardan* mürekkebti [3]. Bunlardan başka, Yeniçeriler gibi yevmiyeli yaya askeri olup, bunların kumandanına *drabas ağası* derlerdi. Drabaş ağası, aynı zamanda *Bükreş* veya *Yaş*'ın inzibatiyle de mükellef olup, maiyyeti ile mahalleleri ve pazar yerlerini teftiş ile ölçüleri kontrol, satılan erzakı muayene ederek hiyle yapanları, adamları vasıtasiyle derhal orada cezalandırırlardı.

ve bilfiil dergâh-ı muallâm hizmetinde olmağın vilâyet-i *Boğdan*'ın dahi Banlığı hizmetinde olmak bâbında ferman-ı âlişanım sâdır olmuştur. Buyurdum ki vusul buldukta emrim mucibesinin canibinden dahi Banlık hizmetinde mezbur istihdam eyliyesin 24 Rebiulâhır sene 1001 (*Mühimme* 70, s. 250 ve aynı defter s. 231, 239).

[1] "*Boğdan* voyvodaları memleket-i *Boğdan*'dan iktiza eden umur-ı mühimme için *klaraş* tâbir olunur ulakları, ittılâ-ı ahval-i memleketi mezbur ile der-i devlet medarıma irsal olunmak muktazi ve her bâr iyab-u zihabtan hâli olmazlardı" (*Atik Boğdanlu defteri* 78/2 ve diğer *Boğdanlu defteri* 79/3, s. 60). Voyvodalıklardaki postacılara *Lipkan* denilirdi (*Thornton*, c. 2, s. 508).

[2] *Evliya Çelebi*, c. 5, s. 349. Thornton, voyvodaların maiyyetinde müslüman memur bulunmadığını yazmaktadır. İhtimal XVIII. asırda *Fenerli* beylerden voyvoda tâyini üzerine bu teşkilât kalkmıştır. Evliya Çelebi'nin kaydından voyvodanın müslüman maiyyetinin XVII. asır sonlarına kadar mevcut olduğu anlaşılıyor.

[3] *Thornton*, c. 2, s. 485.

Voyvodaların sikkeleri

Eflâk ve *Boğdan* voyvodaları, Osmanlı idaresi altında bulundukları müddetçe, Evliya Çelebi'ye, göre altın ve gümüş sikke kesmeyerek yalnız bakırdan *penez* denilen sikke kesmelerine müsaade edilmiş, daha sonra da bunu da ke mez olmuşlardır. Bu penezlerin bir yüzünde voyvodanın, diğer yüzünde de Hazreti İsa'nın resimleri vardı [1].

Eflâk ve Boğdan'ın vergileri

Eflâk ve *Boğdan* voyvodalarının Hazineye verdikleri cizye ve vergileri taksit ile alınırdı. Vergi her vakit tamamen Hazineye alınmıyarak, bazı ihtiyaçlara göre havalesi verilen yerlere teslim edilirdi. Vergiler, senesinde tamamen ödenmeyip voyvodaların zimmetinde kaldığı da vâki idi [2].

1590 da *Eflâk*'ın vergisi, senede üç bin duka altını ile otuz kısrak ve yirmi doğandı; bu vergi ertesi sene iki misline çıkarıldı. Buna da sebeb, voyvodanın ısyanı idi. XVI. asır başlarında Osmanlı hâkimiyeti altına giren *Boğdan*'ın vergisi senede dört bin duka ile kırk kısrak ve yirmi dört doğan iken bu da muhtelif sebeplerle artmıştır [3].

XVI. asır sonlarında *Eflâk* voyvodaları Hazineye senede yüz yük ve *Boğdan* senede yetmiş yük akçe haraç veriyorlardı [4]. 1544 de voyvodalığı elde etmek isteyen Petro, *Boğdan* vergisini dört binden on iki bin dukaya çıkartarak bu suretle beyliğe tâyin olunmuştur.

[1] *Evliya Çelebi*, c. 7, s. 481.

[2] 1095 H. - 1684 M. senesinde *Eflâk* voyvodası Şerban'ın uhdesinde olan 1089 ilâ 1091 senelerine ait üç senelik *Eflâk* cizyesi malından teslim edilen veya havale verilmekle gösterilen yere sarf edilenden başka zimmetinde 47.386 buçuk kuruş ve 1092 H. - 1681 M. cizyesi malından 53.257 kuruş ki cem'an 100.643 buçuk esedi kuruş ve 1090 senesi *sürsat* bedelinden dahi on beş bin esedi kuruş ve 1087 H. - 1676 M. malından duka beyden kabul eylediği yirmi dört bin esedi kuruş ile cümlesi 266.361 buçuk esedi kuruş borcu kalmıştı ki her bir kesesi beşyüz esedi kuruş hesabiyle beşyüz elli iki kese küsur kuruş tutmakta idi (*Mühimme* 180, s. 10).

[3] *Dohson*, c. 7, dokuzuncu kitap (ecnebi devletlerle münasebat kısmı). Halbuki 966 Zilhicce (1559 Eylül) tarihli bir hükümde, âdet ve kanun üzere *Eflâk*'dan sekiz re's beygir dört cenah şahin geldiği ve yine adet zikredilmiyerek *Boğdan*'dan da şahin ve beygir geldiği görüldüğüne göre (*Mühimme* 3, s. 115 ve 135) bunların miktarı bu tarihten sonra arttırılmıştır.

[4] *Mühimme defteri* 70, s. 250 sene 1001.

Eyübî Efendi kanunnâmesinde mâden kalemi mukataasiyle beraber *Eflâk* ve *Boğdan* cizyeleri yekûnu 662 yük 4920 akçe, yani kese hesabiyle, 1655 buçuk kese ile 4920 akçe gösteriliyorsa da, her birinin ayrı ayrı miktarı zikredilmemiştir.

XVI. asrın ikinci yarısında *Boğdan* vergisini Yuvan Voyvoda altmış bin kuruş ile kabul etmiş olup, bunun seksen bin kuruşa çıkarılmak istenmesi üzerine ısyan etmiştir (1574).

1620 de Gasbar Gratyani'nin yerine *Boğdan* voyvodası olan Aleksi İlyaş'a verilen beratta, yalnız Hazineye ait olarak *Boğdan* haracının senede elli altı yük (5.600.000) olduğu görülüyor [1]. Bu tarihte bir duka altını yüz akçeden fazla tutuyordu.

Evliya Çelebi'ye göre, XVII. asırda her sene *Eflâk*'tan Hazineye üçyüz kese haraç gelmekte idi [2]. Riko, XVII asır ortalarında *Eflâk* vergisinin yüz yirmi keseden ikiyüz altmış keseye çıkarıldığını yazdığına göre, bunun daha sonra Evliya Çelebi'nin kaydına bakılırsa, üçyüz keseye çıktığı anlaşılmaktadır.

1198 H. - 1784 M. de *Eflâk* ve *Boğdan*'a verilen senede kadar XVIII. asırda *Eflâk* voyvodalığının senevî varidatı yirmi iki yük ve *Boğdan*'ınki de on dört yüktü [3]. Bu tarihte bu iki voyvodalığa verilen bir fermanla Osmanlı hükûmeti her sene *Eflâk*'tan altıyüz on kese ve *Boğdan*'dan yüz otuz beş kese dörtyüz kırk dört buçuk kuruş ve bayram için *Eflâk*'tan nakid ve eşya doksan bin kuruş ve rikâbiye kırk bin kuruş, *Boğdan*'dan ise nakid ve eşya doksan bin ve rikâbiye beş bin kuruş alınması takyid edilmişti [4].

Eflâk ve *Boğdan*, Hazineye verdiği paradan başka, saraya ve *Özi* valisi vasıtasiyle kadırgaları yağlamak için her sene tersaneye bin fıçı don yağı ve bin adet sığır gönü gönderirdi [5].

[1] *Feridun Bey münşeatı*, c. 2, s. 398.

[2] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 7, s. 478.

[3] *Cevdet tarihi*, c. 1, s. 300 ilâ 302.

[4] *Cevdet tarihi*, c. 3, s. 334 ve *Lütfi tarihi*, c. 1, s. 362.

[5] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 5, s. 349. Evliya Çelebi'ye göre XVII. asırda saray matbahına üçyüz kese tutarında bal, yağ, balmumu, tuz ve tersane için üçyüz kese tutarında sığır gönü ve gemileri yağlamak için don yağı ve tersanedeki esirlere gömleklik kara kendir bezi gelmekte idi (c. 7, s. 478).

Riko, saray için (XVII. asır ortalarında) her sene *Boğdan*'dan on bin okka balmumu, onyedi bin okka bal, tersane için altıyüz kantar iç yağı (don yağı) ve cilâlanmış deri ve kadırgalarda çalışan esirlere gömleklik ve elbiselik beşyüz

Her sene kiler-i âmirenin, yani saray kilerinin ocaklığı olan *Eflâk* ve *Boğdan*'dan saray matbahı için, XVII. asırda *Eflâk*'tan dokuz yüz okka sarı balmumu, onbeş bin okka bal, dört bin kile *Eflâk* tuzu ve *Boğdan*'dan dokuz yüz okka sarı balmumu ile bin okka bal gelirdi.

Bunlardan başka, *Eflâk*'tan yine saray hayvanları için her sene sekiz bin mud arpa [1] ve saray matbahı için yirmi bin koyun ile [2] av kuşları ve bazan av köpekleri gelirdi. İktisadî kısımda görüleceği üzere, daha başka vergiler de vardı.

Eflâk ve *Boğdan* voyvodalıklarının kanun ve nizam ve gelir ve giderlerini gösteren ve *Vestiyariye* denilen defterleri vardı [3]. Bu iki voyvodalıkta, defterdar yani maliye vekiline *vestiyar* denilirdi. Voyvodalıkların gümrük resimleri âdet-i ağnam, kovan resmi vesair mahsulât vergileri tahsil ve cem olununca, bunlar mûtad üzere beylik saray hazinesine konurdu [4].

İKTİSADÎ CİHETTEN EFLÂK VE BOĞDAN'IN EHEMMİYETİ

Voyvodalıkların varidatı

İstanbul'un kileri olarak kabul edilen *Eflâk* ve *Boğdan*'da başlıca gelir yedi madde idi :

1. Şahsî vergi; 2. arazi vergisi; 3. tuz mâdenleri; 4. gümrük varidatı; 5. mer'alardan alınan rüsum; 6. tütün; 7. şarap resmi.

Boğdan'da şahsî vergi her ayda, *Eflâk*'ta ise üç ayda bir tahsil olunurdu; ahaliden alınan vergiler, münferiden tahsil olunmayıp, toplu olarak köyden veya cemaatten alınırdı. Köy veya

top kanaviçe (kendir bezi) ve tersane için 1330 okka balmumu geldiğini ve pâdişaha yüz yirmi kese akçe ve sadr-ı âzama on iki kese akçe ile bir elbiselik samur derisi ve kethüda ile defterdara birer kese akçe gönderildiğini yazıyor. Bunlardan başka, üç senede bir (müddetinin temdidi münasebetiyle olacak) pâdişaha yüzelli, valide sultana beş ve kızlar ağasına on iki ve sadr-ı âzamla diğer devlet adamlarından bazılarına, aralarında takarrür eden miktar üzerinden, caizeler gelirdi (*Riko Fransızca nüshası*, s. 150 ve 155).

[1] Bir *mud* yirmi dört *İstanbul* kilesidir.

[2] *Mühimme* 70, s. 251. Evliya Çelebi, pâdişah matbahı ile yeniçeri ocağına kırk bin koyun geldiğini yazıyor. Şu halde yirmi bin saraya ve yirmi bin ocağa veriliyor (c. 5, s. 349).

[3] *Eflâk defteri* 7711, s. 142, sene 1172 Muharrem ibtidaları.

[4] *Mühimme defteri* 119, s. 29.

cemaat, bu vergiyi kendi aralarında tesbit edip, bunu kasabanın *porkolap* denilen zabiti eliyle voyvodalığa verirlerdi.

Bütün vergi ve resimler, boyar denilen asilzâde beylere iltizama verilirdi. Bunlar, üzerlerine aldıkları yani iltizam ettikleri vergi ve rüsuma mukabil, voyvodalık hazinesine bir miktar peşin para verip bakiyesini taksitle öderlerdi. Rüsuma tâbi yalnız köylüler olduğundan, bunlar mültezimlerin ellerinde inlerlerdi.

Bu vergi ve resimlerden voyvodalığın masrafları ve Osmanlı hazinesine verilen haraç ve saraya ve tersaneye verilmesi mûtad olan şeyler verildikten sonra mühim bir miktarı da voyvodalara kalırdı; meselâ 1782 senesinde *Eflâk*'ta ve 1785 te *Boğdan*'daki iltizam ve mukataanın yani köylülerin şahsî vergileri ile tüccarlardan alınan rüsum, tuz, gümrük, hayvanat mer'aları, şarap, tütün resimleri yekûnu *Eflâk*'ta üç milyon beşyüz on bin ve *Boğdan*'da üç milyon sekizyüz kırk bin kuruş tutmuştu [1].

Bizim vekayiini yazdığımız zamandan otuz beş sene sonraki tarihte, yani 1238 Safer ibtidasında (1822 Ekim) *Yunan* ihtilâliyle alâkasından dolayı îdam edilen *Eflâk* kaymakamı Kostantin'nin üzerinde çıkan Rumca bir defterde, *Eflâk* beyliğinin varidatı gösterilmiş olduğundan, voyvodalığın geliri hakkında bir fikir vermek için aynen aşağıya yazıyorum [2].

"Bu defa îdam olunan *Eflâk* kaymakamı Koştantin Tekri'nin üzerinde zuhur eden Rumiyyülibare defterin tercümesidir (Gurre-i Safer 1238):

Kuruş	
3.774.000	Beheri otuz yedişer kuruş olarak bin haneden *Eflâk* defterisi marifetiyle bir senede altı taksit üzere tahsil olunan tekâlif
600.000	Ecnebi ve *Bulgar* ve *Macar* ve yerli olup berat sahibi olanlardan her dört mahta ikişer yüz bin kuruştan bir senede alınan tekâlif.
2.800	Vezir kışlası kazasından senede dört taksit ile tahsil olunan mebaliğ.

[1] *Thornton*, c. 2, s. 501.

[2] Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen defterlerden 13 numaralı defter.

Beş adet rusumattan tahsil olunan

800.000	Gümrük
770.000	Tuz mâdeninden
280.000	Resmî asel ve ağnam ve hamir (şarab) den
	İşbu beş maddenin yekûnu. 1.850.000
6.226.800	Bir senelik iradın mecmuu
6.226.800	İkinci senenin iradı zam ile
12.453.600	İki senelik irad mecmuu

Kuruş	İki senede zuhur eden tayyarat
400.000	Sâbık metropolid'den
750.000	Halen metropolid'den
300.000	Sâbık Boza piskoposundan
250.000	Halen Boza piskoposundan
300.000	Remnik(?) piskoposundan
350.000	Erces piskoposundan
400.000	Cemi-i igomenos'lardan
	İşbu maddenin yekûnu 2.750.000
500.000	İki sene müddetince İspravnik'lerden alınan rüşvet
600.000	Büyük destiyar boyarlardan
450.000	İzin-i mürur hayvanat ve tecdid-i muafiyet vesair mevaddan
500.000	Kaftan caizesi
	Yekûn 17.253.600

İşbu defterin aslı ve tercümesi *Eflâk* tobrasında (torbasında) hıfzolunmuştur.

Tarihimizin ikinci cildinde (s. 241) ve bu iktisadî kısımdan evvelki (*Eflâk* ve *Boğdan*'ın vergileri) kısmında görüldüğü üzere, bu iki voyvodalık, nakdî olan vergilerden başka, Osmanlı pâdişahının sarayına her sene koyun, bal, balmumu, tuz ve saray hayvanlarına arpa ve icabında pâdişah ahırlarına at ile av kuşu

olarak terbiye edilmiş şahin[1] yolladıkları gibi, bir harb vukuunda top arabası, beygir ve öküz arabası da gönderirlerdi[2].

Voyvodalıkların iktisadî ehemmiyetleri

Eflâk ve *Boğdan* voyvodalıklarının Osmanlılarca en büyük ehemmiyeti, iktisadî bakımdandı. *İstanbul*'un bir yiyecek anbarı olan voyvodalıklardan her sene bedeli mukabilinde devlet merkezine mühim mikdarda yiyecek maddeleri gelmekte idi; bu eşya, hükûmetçe isimleri defterlerde kayıtlı kapan tüccarları vasıtasiyle tedarik edilirdi; bu mallar ya karadan veya deniz yoluyla getirilirdi.

Zahirenin hemen hemen hepsi ve kereste, deniz yoluyla geldiğinden, zahire için *Kalas* ile *Varna* iskelelerinde antrepolar yapılmıştı. Boğdan'ın idaresi altında bulunan *Kalas*'a İslâm tüccarları gelirlerdi. Burada *Boğdan* voyvodası tarafından beşli müslüman askeri ile onlara zabit olarak bir serdar bulunurdu[3].

Eflâk ve *Boğdan*'da tüccarlar vasıtasiyle satın alınarak *İstanbul*'a gönderilen çeşitli eşya şunlardı :

Yağlar	: Sadeyağı, donyağı, çevriş yağı[4].
Zahireler	: Buğday, arpa, darı, *Boğdan*'dan bazan ot da gelirdi.
Canlı hayvanlar	: Koyun, inek, öküz, dana.
Deriler	: Öküz, manda, inek, koyun ve keçi derileri.

[1] Şahinler bir zamanlar on iki olup, talim ve terbiye edilerek yollanırdı. Bu miktar sonradan artmıştır; meselâ 1207 H. - 1793 M. tarihli bir vesikada, yirmi beş adet dişi şahin tedariki voyvodaya yazılmıştır (*Cevdet tasnifi, Eyâleti mümtaze vesikaları*, numara 199).

[2] 1005 H. - 1599 M. tarihiyle vezir-i âzam Bosnalı Damad İbrahim Paşa tarafından *Eflâk* voyvodası Nikola Petraşko'ya gönderilmiş olan buyruldu :

Kıdvetülümera el milletüsmesihiyye umdetü kübra et taifetül îseviyye halen *Eflâk* voyvodası Nikola Voyvoda hutimet avakıbehu bilhayr kıbeline hülâsa-i kelâm iblâğiyle inha ve îlâm olunur ki işbu sal-ı meymenet iştimalde sefer-i hümâyun musammem olmagla vilâyet-i *Eflâk*'ten bin adet öküz arabası ihraç ve Nevruz'ı sultanîde asitâne-i saadette mevcut etdirmek bâbında şerefyafte-i sudur olan fermân-ı âlişan mûcibince mektub tahrir ve (isim yeri açık) ile gönderilmiştir. İnşaallahü Taâlâ vusulünde mûcib-i emr-i âli üzere amel ve hareket ve hilâfından begayet ictinab eyliyesin vesselâm alâ menitteba ul huda.

Bimedinet-i Kostantiniyetül mahrusa

Keza *Eflâk* voyvodası, 1002 H. - 1594 M. deki sefer esnasında top arabası, iki üçyüz beygir, ve diğer bir defa da dörtyüz beygir göndermiştir (*Naima*, c. 1, s. 97).

[3] *Atik Boğdanlu defteri* 78/2, s. 119 ve diğer defter 79/.., s. 8, 13.

[4] *Cevdet tasnifi, İktisat vesikaları* numara 653, sene 1164 Safer 3.

Mütenevvi şeyler : Bal, balmumu, kaşkaval peyniri, tuz [1], yapağı ve kereste [2] ve güherçile [3].

Yukarıdaki maddelerin bedeli mukabilinde tedarik edilerek *İstanbul*'a sevkedilmeleri ile alâkadar olması için voyvodalara her sene fermanlar gönderilerek. bunların süratle temin edilmesi istenirdi [4].

Eğer zahire ve diğer eşya fiyatları hakkında *İstanbul*'dan giden defterli şahıs, yağ kapanı tüccarları ve *Eflâk* ve *Boğdan*'daki satıcılar arasında bir ihtilâf çıkacak olursa, voyvodanın tavassutiyle bir hal çaresi bulunurdu. Hayvanlar ise yine defterli olan celepler mrifetiyle satın alınarak kara yoluyla *İstanbul*'a sevk olunurdu. Saray için hassa kasap başısı vasıtasiyle koyun temin edilirdi.

İstanbul'un ihtiyacı için her sene bu memleketlerden alınan yukarıda isimleri yazılan eşya ve hayvan fiyatları, normal zamanlarda ve mahsulün normal olduğu senelerde malûmdu; bu sebeple, köylünün ve diğer satıcıların daha yüksek fiyatla mallarını satın alan, deftere kayıtlı olmayan tüccar ve askerî sınıfından bazıları,

[1] 1755 senesinde *Eflâk*'daki tuz madeninden çıkarılan tuzun miktarı yirmi sekiz bin tonilato idi. *Boğdan* prensi her sene vergi olarak *İstanbul*'a yirmi bin okka tuz göndermekle mükellefti (*Tornton*, c. s, s. 461). *Eflâk* tuzu *Silistre*, *Ruscuk*, *Niğebolu*, *Fethülislâm* ve *İbrail* iskelelerinden ve *Boğdan* tuzu da *Kalas*'dan sevk olunurdu (*Cevdet tasnifi*, *Eyâlet-i mümtaze vesikaları*, numara 194, sene 1166).

[2] *Boğdan* dağlarından kesilen kereste, *Siret* nehri vasıtasiyle *Kalas* iskelesine sevk edilirdi (*Boğdanlu Ahkâm defteri* 80/4, s. 24).

[3] *Gelibolu* ve *İstanbul* baruthanelerine lâzım olan güherçilenin *Boğdan* arazisinden istihsali ve baruthane nazırına kolaylık gösterilmesi hakkında voyvodaya emir (*İbnülemin*, *Hariciye vesikaları*, numara 1100).

[4] *Eflâk* voyvodası Aleksandr'ın 1211 Cemaziyelâhır 9 (1801 Ekim 17) tarihli arizasından :

"Memleket-i *Eflâk*'dan kaban tüccarı marifetiyle mübayea ve der-i saadete irsal oluna gelen ecnas zehairden bu defa dahi 24948 kıyye rugan-ı sade ve 11396 kıyye asel ve 38580 kıyye kaşkaval ve 352.880 kıyye don ve çerviş gönderildiği" ve iki gün sonraki arizasında da *Silistre*'de sakin balkapanı tüccarlarının *Eflâk*'dan mubayea ederek *Silistre*'ye nakl ile salhanalarda kestikleri inek ve öküz surekinin yirmi beş sureğe vasıl oldığı ve bu inek ve öküzden 919.460 okka don ve çerviş yağı ve beşbin kantar pastırma hasıl olup bunların hepsinin *İstanbul*'a îsalini tüccarların mahkeme-i şeriyyede teahhud eyledikleri bildirilmiştir (*Cevdet tasnifi*, *Eyâlet-i mümtaze defteri*, No. 125, 128).

bu malları ekseriyetle *Lehistan*, *Macaristan* ve *Avusturya*'ya kaçırdıklarından, bu hususta voyvodalar hudutlarda tertibat alarak, bunların kaçırılmasını önlerlerdi [1]. Bu kaçakçılığı önlemek ve halkı ziraate teşvik için onsekizinci asır sonlarında (1793) buğdayın fiyatına zam yapılmıştı [2].

Eflâk ve *Boğdan* voyvodalıklarına *Fener*'li *Rum* beylerinden voyvoda tayini memleketin ileri gelenlerini muğber bırakmış ve hatta bu yüzden ihtilâflar. husule gelmişti; çünkü bu voyvodalar *Eflâk* yerli halkından olan metrepolid, piskopos, gomenos, kilise papasları ve umum boyalar ve bölükbaşı ve sairlerinin ecdattan gelme yerlerini ellerinden alarak, kışlak ismiyle yerli halka vermişlerdi; filhakika bu arazi ced ve babadan evlâda intikal etmek suretiyle bunların ise de, metrûk ve ekimsiz olduğundan, *Fenerli* voyvodalar bu yerlerin bir kısmını alarak buralara reaya iskân ettirmişlerdi.

Fenerli voyvodalar, kendi ırklarından olan birçok *Rum*u celbederek bunlar *Eflâk* ve *Boğdan*'da ticareti ve esnaflığı ellerine alarak çok zengin olmuşlar ve yerli esnaf ve tüccar, ikinci ve üçüncü dereceye düşmüşlerdir. Bundan başka, yine bu voyvodalar mahallî din adamlarına verilen vazifelere de kendilerine mensub olanları tâyin etmişler ve muayyen vergilere zamlar yaparak halkın şikâyetini mûcib hallere sebebiyet vermişlerdi; filhakika hükûmet bu şikâyetleri nazarı dikkate alarak men'ine çalışmış ve bunun kaldırılması için fermanlar göndermiş ise de, pek o kadar tesiri olmamıştır [3].

[1] *Eflâk* ve *Boğdan* vilâyetlerinde hasıl olan öküz ve inek ve dana makuleleri hayvanat *Leh* ve *Macar* ve *Nemçe* vilâyetlerine kadime mugayir nakl ve بيع bey olunması hayvanat-ı mezkûreden hasıl olan rugan-ı sade ve donyağı ve pastırma ve gön misüllülerinin kılletine bâis olmağla men-i külli ile men ve def edilmeleri hakkında hüküm (*Boğdan defteri* 78/2, s. 48, sene 1158 Zilhicce).

[2] *Cevdet tasnifi*, *Eyâlet-i mümtaze vesikaları*, numara 339.

[3] *Eflâk* voyvodası Kostantin (Mihalzâde Kostantin Rakoviça) voyvodaya hüküm ki :

Muzafat-ı memâlik-i mahrusa-i şahânemden mülk-i mevrusum olan memleket-i *Eflâk* mâtekkaddemden beru mefruzülkalem ve maktu ül kadem min küllilvücuh serbest olub ahali ve reâyası mezalim ve taaddiyattan emin ve sâlim olarak زرع و حرث zeri ve harsla iştigal eyleyib bisebebin minelesbab âzürde ve remide olmalarına rızay-ı şehinşahanem yogiken memleket-i mezbûrenin vekilleri olan boyarları bu defa asitâne-i saadetime gelib cizye-i maktuadan ve masarif-i

Osmanlı pâdişahı voyvoda tâyinindeki fermanlarda ecdad-ı izamından müntakil mülk-i mevrusu olan *Eflâk* ve *Boğdan* halkının refahından ve bunlara karşı âdilâne hareketten bahsederse de, hükûmet merkezinin bu asırda nüfuzu azaldığından, fermanlardaki tavsiyeler kısmen kâğıt üzerinde kalıyor ve voyvodalar verdiklerini fazlasiyle çıkarmak için çalışıyorlardı; içlerinden halka karşı şefkatli hareket eden voyvoda pek azdı.

Eflâk ve Boğdan'a âid bazı resimler

İstanbul zahirecilerinden *Sürekçi* ismi verilen tüccar taifesi, *Silistre* ve havalisinde tedarik ettikleri hayvanlarını pek münbit olan *Eflâk* toprağına geçirip otundan ve suyundan intifa eyledikleri için, baharda toprak sahibine *mosine* denilen otlak veya mer'a resmi olarak otuz kuruş verdikten başka, *Eflâk* voyvodalarına dahi her bir baş beygir ve sığırdan yirmi dörder akçe *barbarit* ve müslümanlara ait beher koyundan sekizer ve yeli *Eflâk* koyunla-

mukanneneden ziyade fukaraya tekâlif tarh olunduğundan gayrı *Eflâk*'ın metropolidliği ve iki nefer piskoposluğu gomnozlukları ötedenberi yerlüden olmak kaidelerinden iken bu ahd-i karibte zikrolunan gedikler ecnebilere verilmekle ihtilâl-i nizam-ı memlekete bâis olduğu ve *Eflâk* reayasının rüsumat-ı âdet-i ağnamı beher ganemden onbeşer akçe ve ehli islâm tüccarından sekizer akçe iken elyevm ziyadeye tecavüz olunduğu ve *Eflâk* voyvodaları kendu hallerinde olmayanları hizmetlerinde istihdam eylemek haysiyetiyle fukara bîhuzur olduğu ve memleha ve gümrük mukataaları kadime mugayir iltizam olunduğu ve memleket-i *Eflâk*'a bazı memuriyet ile gelenler *ikram* namiyle ziyade akçe talebinde oldukları ve asitâne-i saadette olan kapı kethüdaları kader-i kifayeden ziyade olduğu hasebiyle [illegible] kubuh ve mazarratı fukarayı raiyyete âid ve râci olduğunu takrir ve ihbar ve fukarây-ı raiyyete mucib-i keder ve elem olan halat-ı mezbure külliyen men ve def edilmesini" istida eylemeleriyle "sen ki voyvoda-i mûmaileyhsin boyarlar ile beyninizde peziray-ı in'ikad ve nizam olduğu veçhile senede altı taksit ve bundan başka *azotornime* tâbir olunur bir imdadiye ve rüsumat-ı kadime ve mûtade alınıp bunlardan maada reayadan bir gayrı teklif taleb olunmamak ve metropolitlik ve piskoposluk ve manastır gomnozlukları min baad ecnebilere verilmeyip Eflâkiyülasl olanlara verilmek ve *Eflâk* reayasının beher ganeminden on beşer ve ehli İslâm tüccarının beher ganeminden sekizer akçe adet-i eğnâm alınıp ziyade bir nesne taleb olunmamak ve memleha ve gümrük mukataaları kadimisi üzere iltizam olunup kadime mugayir bir veçhile iltizam ettirilmemek... evahr-i Şaban sene 1160 (*Eflâk defteri* 771l, s. 103).

Azotornime denilen bu imdadiye vergisini bu Kostantin Rakoviça ihdas edib *vekarit*, yani altmış akçe kışlık resmini kaldırmıştı. Kendisinden sonra imdadiye vergisi refedilmiştir (*aynı defter*, s. 132).

rının beherinden onbeşer akçe *obarit*, yani ağnam ve onar akçe de *vada* yani gümrük resmi (reftiyye) verirlerdi [1].

Bunlardan maada, kışlak resmi olarak voyvodalar *vekarit* ismiyle altmış akçe olarak vergi alıyorlardı.

Tuna sahillerindeki iskelelerde gümrük yani vada rüsumu, boyarlardan talip olanlara iltizama verilir ve bunlar tarafından tâyin olunan mübaşirler bu resimleri tahsil ederlerdi. İltizam sahibi boyara *vamoş* denilirdi [2].

Eflâk memlehalarından hasıl olan tuzun gümrük ve geçit resmi, voyvodaların iltizamında ve mirî emval meyanında bulunduğu için, bu memlehalardan çıkan tuzlar, Osmanlı idaresindeki *Silistre*, *Rusçuk*, *Yergöğü* ve *Ziştovi* iskelelerine nakledilir, fakat Osmanlı gümrükleri bunlardan resim almazlardı [3].

Avusturya ile yapılan *Ziştovi* muahedesini (1205 H. - 1791 M) müteakib *Eflâk*'ın *Avusturya* kuvvetleri tarafından tahliye edilmesi üzerine, burasını imar ve eskisi gibi müstahsil hale irca için değerli ve faal bir voyvoda tâyini icabettiğinden, *Eflâk*'ın ileri gelenleri ile halkın Türkçe ve Rumca istidaları üzerine, istekleri olan Mihail Süto voyvoda tâyin edilmiştir.

Pâdişah III. Selim tarafından yeni voyvodaya verilen fermanda, sabık voyvoda Mavroyani'nin bozmuş olduğu eski nizamın iadesi ve evvelce mevcudu elli beş kadar olan büyük ve küçük boyarlıkların Mavroyani tarafından bin üçyüzden yukarıya çıkarılmasına mebni bakkal, bezirgân ve köybaşılarına kadar boyarlık verilmiş olduğundan, bunların ve maiyyetleri olan binden fazla reayanın bu suretle vergi ve rüsumdan muaf olarak vergi ağırlığının fakir halka yükletildiğinden dolayı âdilâne hareket edilmesi tavsiye olunmaktadır (1206) [4].

Boğdan voyvodalığı ile ticaret yapanlardan *Laz* tüccarların voyvodalara gümrük resimlerini vermemeleri ve alış verişlerinde

[1] *Rumanya (Eflâk) defteri* 77/1, s. 24, 132, 142. *Eflâk*'ın mer'aları öyle iyi ve öyle meşhurdur ki civar havaliden bile otlatmak ve semirtmek üzere binlerce at ve kısrak ve külliyetli öküz ve koyun sürüleri getirilirdi *Thornton*, c. 2, s. 499).

[2] *Rumanya (Eflâk) defteri* 77/1, s. 12. *Vamoş*, gümrük emini ve vergi tahsil memuru demektir. *Evliya Çelebi*, c. 5, s. 358 ve c. 7, s. 480.

[3] *Rumanya (Eflâk) defteri* 71/1, s. 23.

[4] *Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları*, numara 5993.

dürüst hareket etmemeleri sebebiyle, bunlar hakkında hükûmete bir çok şikâyet yapılmış ve arazi yüzünden de *Boğdan* topraklarına tecavüz eden *Bucak* mıntakasındaki *Nogay Tatarları*yle, toprak, kan ve diyet ihtilâf ve davaları yıllarca sürmüş ve iki taraftan tayin edilen murahhaslar vasıtasiyle kısa anlaşmalar olup esas ihtilâflar devam edip gitmiştir.[1]

VOYVODALIK DİVANLARI

Voyvodaların[2] payitahtları olan *Bükreş* ve *Yaş*'ta her gün divan kurulup dâva dinlenirdi; divanın âzaları, ileri gelen vazife sahibi boyar, yani aslzadelerdi.

Voyvoda, maliye ve vergi tesbiti meseleleri hariç olmak üzere, geniş selâhiyet sahibi idi. Voyvoda divanının reisi ve büyük âzaları şunlardı:

Arşevek veya *metrepolid* olup bu, divanın reisi idi.

Vornik (Dvornik) *mark* (büyük hâkim).

Logoteti Mark (Baş Lugofet kançilar).

Eflâk'ta *Sipatari* ve *Boğdan*'da *Hatman* denilen başkumandan.

Vestiyar mark (maliye nâzırı).

Bu âzalar divanda söz sahibi olup, bunlardan başka divana iştirak edenlerin söz hakları yoktu, istişarelere karışmazlar ve ancak resmî muharrerata imzalarını koyarlardı.

Divan hergün toplanırsa da, haftada iki gün büyük toplantı olurdu; malî işlerden başka, verilen kararların voyvodanın tasvibinden geçmesi şarttı. Divan, Osmanlı divanında olduğu gibi yüksek bir adliye mahkemesi olup, madun mahkemelerin dâva-

[1] *Boğdan* voyvodası Ligor voyvodaya hüküm ki:

Bucak'da olan tevaif-i Tatar ile Boğdanlunun mabeyinlerinde bir kaç seneden beru dem ve diyet ve saire hususunda münazaat-ı kesire olub Bucaklunun kemal-i aczleri olduğundan bu makule münazaat vaki oldukça *Kırım* hanları tarafından bir mutemed kimesne ve Boğdanludan bir boyar tayin olunub tarafeynin birbirleriyle olan dâva ve nizalarına şer'an feysal verilmek mutad olduğuna binaen... sene 1139 (*Mühimme* 133, s. 373).

[2] *Voyvoda*, İsklavonca bir kelime olub mânası, evvelce bir ordunun kumandanı demekti. *Lehistan* kıralları, vilâyet valilerine voyvoda unvanını vermişlerdi (*Thornton*, c. 2, s. 476).

larını istinafen tetkik ile karara bağlardı; bu hususta verdiği kararlar kat'i olup bunu voyvodanın tasdik etmesi lâzımdı.

Bu şekil, hakikatte nazarî idi ve asıl kuvvet ve her şey voyvodanın ağzından çıkan ve tasvibine iktiran eden[1].

OSMANLI TARİH VE VESİKALARI ARASINDA EFLÂK VE BOĞDAN'A DAİR BAZI VAZİFE İSİMLERİ[2]

Baş lugofet Bütün boyarların[3] yani asılzadelerin en büyüğü olup, memleketin idaresi bunun elinde bulunuyordu. Baş lugofet, voyvodanın mührünün muhafızı idi; umumî kayıtların tutulması ve berat ve sair vesikaların verilmesi buna âid idi.

Dvornik[4] Dvornik, baş lug fet'ten sonra gelen iki büyük hâkimdi. Bunlar divan ve mahkemelerin işlerine ve memleket kanun ve âdetlerine iyice vakıf şahsiyetler olup, hudutları tesbit edilmiş olan voyvodalığı yarı yarıya idare ederler, dava dinlerler ve mıntakalarındaki hâkimleri tâyin ederlerdi[5].

Ispatar[6] Evliya Çelebi buna voyvodanın silâhtarı — demektedir; Thornton ise, baş general olduğunu beyan ediyor. *Ispatar*, baş generalin *Eflâk*'taki unvanıdır.

Hatman *Boğdan*'daki askerî kumandanın unvanıdır.

Voyvodalıklarda biri baş ve diğeri onun muavini olarak iki kumandan vardı. Bunların emrinde voyvoda-

[1] *Thornton*, c. 2.

[2] *Evliya Çelebi*, c. 7, s. 475. *Eflâk*'tan bahsederken "...Serkârda yetmiş adet mertebe sahibi hatmanları ve kapudanları (kalebeyleri) ve *kopar* ve *vamoş* lugofetleri vardır; cümle eyâlette altıyüz yetmiş adet boyarları ve vamuş hâkimleri vardır..." demektedir.

[3] Boyar tâbir olunan zadegân sınıfı, büyük boyarlar ve *Marsil* denilen küçük boyarlar olmak üzere, iki sınıftı. Bunlar birçok imtiyazlara sahip olup, emlâke tasarruf etmek bunların hakkı idi.

[4] *Vornik*, bir hükümde (*Mühimme* 111, s. 403, 405) ورنيق imlâsiyle ve diğer hükümde de (*Mühimme* 115, s. 352) *Boğdan* boyarlarından *Vornik Koparoğlu Yorgaki* diye *vornik* imlâsiyle yazılmıştır.

[5] *Thornton*, c. 2, z. 497.

[6] *Mühimme* 111, s. 403 ve 405 de *isbatar* imlâsiyle yazılıdır. Evliya Çelebi (c. 7, s. 480) *İhbatar* olarak basılmıştır. Belki s harfi h gibi olunmuştur.

lıkların millî suvari kuvvetleri vardı ve bunların miktarı her voyvodalıkta altışar bin kadardı [1]. *Hatman* veya *Ispatar*ın mahkemesi olup bedenî ve nakdî cezalar verirdi.

Vestiyar Voyvodalığın defterdarı yani maliye vekili. Thornton buna *vestiyar mark* demekte ve hazinedar olduğunu kaydetmektedir [2]. *Vestiyar*, diğer divan âzaları gibi azil olunursa da, vazifesindeki bilgisi ve mahallî tecrübelere sahip olan üçüncü defterdar veya hazinedar layeteazildi.

Üçüncü lugofet, voyvoda divanının Rumence veya Rumca muharreratının başkâtibi olup, Osmanlı paşalarının divandaki tezkerecileri gibi idi. Bundan başka, voyvoda divanının Türkçe muharreratını yazan müslüman *divan efendisi* de vardı.

Divan efendisi Voyvodaların yanında bulunan müslüman memurdur; vazifesi, Osmanlı hükûmetine yazılacak resmî muharreratı yazmak ve gelen fermanları ve hükûmetin emirlerini okumaktır. Bundan başka, müslümanlara âid münazaalı işlerde sureti mahsusada civar kaleden (*İbrail*'den) gönderilen kadı ile beraber lüzum hasıl olursa müzakerede bulunarak ihtilâfı hallederdi.

Divan efendisi, maaşını voyvodadan alır ve bu suretle voyvodanın maiyyeti gibi ise de, onun harekâtını kontrol etmesi cihetiyle voyvoda kendisine hürmet ederdi. Bundan dolayı *divan efendiler*.nin gerek *Bükreş* ve gerek *Eflâk*'te nüfuz ve itibarları vardı; bunların yanlarında icabı halinde hükûmetçe muhabereleri için tertip edilmiş şifreleri bulunurdu [3].

[1] *Thornton*, bu suvari kuvvetlerinin XVIII. asırda Nikola Mavrokordato ile oğlu veya yeğeni Kostantin Mavrokordato taraflarından ihdas edildiklerini yazmaktadır.

[2] *Thornton*, c. 2, s. 487.

[3] *Eflâk divan efendisi*ne âid ebced harfleri üzerine bir şifre sureti :

أ	ب	ج	د	ه	و	ز	ح	ط	ى	ك	ل	م	ن	س
5	7	9	1	8	2	6	4	3	40	29	22	15	64	11

ع	ف	ص	ق	ر	ش	ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	ع	لا
55	77	92	57	87	19	33	44	97	25	59	17	66	10

Bu şifrede bazı şahıs, mahal ve devlet isimleri aşağıdaki tâbirlerle gösterilmiştir :

Silistre valisi	Vidin valisi	Yergöğü muhafızı	Rusçuk muhafızı
Himmet	Rıza	Nizam	Karar

Drabas ağası Yeniçeriler gibi yevmiyeli yaya askerinin kumandanına verilen isimdir. Voyvodanın muhafız askeri, ortodoks mezhebine mensup *Arna udlar*dan mürekkeptı. Voyvodalık merkezinin inzibatiyle de alâkadar olan *Drabas ağası*, ticaretin de umumî murakıbı idi.

Postelnik [1] Voyvodaların kapıcılar kethüdası idi; voyvodanın selâhiyeti dahilindeki mirî malı dâvacılarını ve reayayı voyvoda ile buluşturur ve düşen dâvalarını dinlerdi; buna saray mareşelı da deniliyor. *Postelnik* umumî merasimde voyvodanın önünde başı altınlı asayı taşır ve tahtın yanı başında ayakta dururdu [2].

Gramatikos Voyvodanın kâtibi olup bilhassa *İstanbul*'daki voyvoda kapı kethüdalariyle devlet merkezindeki işler hakkında muhabere ederdi; *Gramatikos*'un maiyyetinde müteaddid kâtipler vardı ve bunlar vasıtasiyle emaret memurlarına resmî ve hususî tahrirat yazılırdı.

Komiso İmrahor. Osmanlı sarayında olduğu gibi, *Hızır-ilyas* (Sen Jorj yortusu) da atları çayıra sevk ettirirdi. İmrahor, merasimde prensin huzuruna çıktığı zaman,

Niğebolu muhafızı Sıddık	İbrail muhafızı Kemal	Babadağı Bülend	Tuna sevahili Rüzgâr
Eflâk voyvodası Tâbi	Eflâk boyarları Metbû	Devlet-i Aliyye Yaver	Rusya Nikbet
Rusya elçisi İdbar	Rusya konsolosu Habâset	Rusya askeri Perişan	Nemçe Melûl
İngiltere Eyyam	Fransa Makus	Rum taifesi Şeytan	Firari taifesi Mel'un
Eflâk Ram	Boğdan Meram	Memleketeyn Zemin	Serhad Kuvvet
Prut Hıfz	Tuna Elmas	Silistre Kavi	Vidin Metin
Yergöğü Şan	Rusçuk Vakar	İbrail Selâmet	Boğdan voyvodası Hoşhal

Daha başka başka rakam ve tâbirlerle de şifreler vardır. *Divan efendileri* değiştikçe şifreleri de değişmektedir *(Maliyeden Arşive devredilen vesikalardan 13 numaralı vesika)*.

[1] 1112 senesine ait bir hükümde (*Mühimme* 111, s. 403 ve 405) *Bosternik* ve *Bosirnik* imlâlariyle yazılmıştır. Doğrusu *Postelnik*'tir.

[2] *Thornton*, c. 2, s. 483.

pâdişahın hediye ettiği atın üzerinde olduğu halde alayın nihayetinde yürürdü. Bu at, pâdişahın şerefini muhafaza için merasimde daima mümtaz bir mevki işgal ederdi.

Portarbaşı Mümtaz Türklerin teşrifatçısı olup, bunları prensin, yani voyvodanın huzuruna çıkarır ve îcab eden merasim ve teşrifat yapılırdı. Gelip voyvodayla görüşeceklerin başında, herhangi bir ferman ve buyrultu ile gönderilenler başta gelirdi.

İstolnik Voyvodanın iskemlecisi.

İstonik Çaşnigirbaşı (baş sofracı).

Kopar ve Behranik Voyvodaların en mutemed iki adamı olup, voyvodalar daima bunların eliyle şarap içerlerdi.

Kamaraşi Voyvodanın hazinedarı.

Vamoş veya Vamos [1] Gümrük emini "çarşı içinde gümrükte bir vamoş oturup tüccardan gümrük alır..." [2]

İspiravnik Zabıta memuru, daire veya sancak memuru, kaza kaymakamı veyahut nahiye müdürü demektir. Bunlar kazaların başlıca şehirlerinde oturup, *İstanbul*'un ihtiyacı için eşyay-ı ayniye vergileri tarh ederlerdi. Bu teşkilât, her iki voyvodalıkta da aynı isim altındadır.

Boyar Alelitlak zadegân (asılzade) demek olup, derece itibariyle birkaç sınıftı, ve yukarıdan beri saydığımız bütün vazife sahipleri hep boyarlardandı. Evliya Çelebi, boyarların nahiye müdürü olduklarını yazmaktadır ki, şimdiki kaza kaymakamları demektir. [3]

[1] Bu isim, *Eflâk defterinde* 78/1 وموس imlâsiyle geçiyor.

[2] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 5, s. 356.

[3] *Memleketeyn tarihi* isimli eserde (*Üniversite kütüphanesi* No. 2479) *Boyarlara* dair şu mutalaa vardır: Muharebesiz zamanlarda ziraat ve umumî işleri tesviye ve nizamların muhafazasına dikkat ve harb zamanında asker olup muharebeye gidenlere cengaver mânasına *Boyar* denilirdi; bunlar sefer esnasında bütün tekâliften muaf idiler.

XVIII. ASIRDA DUBROVNİK (RAGUZA) CUMHURİYETİ İLE MÜNASEBAT

Tarihimizin üçüncü cildinde gösterdiğimiz gibi, bu küçük ve çalışkan cumhuriyet, Osmanlı devleti himaye inde olarak, fevkalâde bir hal olmadıkça vergisini verir ve ellerindeki ahidnâme mucibince, Türkiye'de serbest olarak tüccarları vasıtasiyle alış veriş yapar ve hiçbir müdahaleye maruz kalmazdı.

Dubrovnik cumhuriyetinin senelik cizyesi, ahidnâme mûcibince on iki bin beşyüz altın olup, bundan başka iki bin beşyüz kuruş gümrük bedeli ve iki bin kuruş da sadr-ı âzama kalemiye olarak ayrıca resim ve caize verirlerdi.

Dubrovnik cumhuriyeti. bu vergileri elçisi vasıtasiyle üç senede bir *İstanbul*'a gönderirdi. *Karlofça* muahedesinden sonra vaziyetinin iyi olmaması sebebiyle II. Mustafa zamanında cizyesinin sülüsanı yani üçte ikisi tenzil edilmiş ve vaziyeti müsait oluncaya kadar üç senede, bir seneye aid vergisi olan on iki bin beşyüz altın veya bunun mukabili olarak 28.125 kuruş vermesi takarrür ederek [1] böylece sonuna kadar devam etmiştir [2].

[1] Mefahir ül ümera il millet ül Mesihiyye... *Dubrovnik* knezi ve beyleri avakıbihüm bilhayr; tevki-i refi-i hümâyun vasıl olıcak malûm ola ki atebe-i âliyyeme gönderdiğiniz beyzâdelerinizden... elçileriniz ile irsal olunan mektublarınız mefhumı ilm-i âlemşümul-i pâdişahânem olmuştur... Ahitnâme-i hümâyun mûcibince kadimi cizyeniz on iki bin beşyüz altın iken bundan akdam zaaf-ı halinize merhameten cizyenizin sülüsânı tenzil ve bütün cizyenizi edaya kudret gelinceye kadar üç senede bir elçiniz çıkıp bir senelik kadimi cizyeniz olan on iki bin beşyüz altın hazine-i âmireme eda ve teslim eylemek üzere mukaddema hatt-ı hümâyun ile muanven nişan-ı âlişan inayet ve ihsan olunmağla... sene 1119 Rebiulevvel (*Mühimme* 115, s. 313) cizyeden bu sülüsan tenzilât sonuna kadar böylece devam etmiştir (*Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları* numara 3846 ve aynı tasnif numara 5295 sene 1144).

[2] *Dubrovnik* beyleri ve knezlerine hüküm ki (hülâsa):

Atebe-i aliyye-i saadetmedarıma elçileriniz ile irsal olunan mektuplarınız gelib ahidnâme-i hümâyun mûcibince kadimi cizyeniz on iki bin beşyüz altun olub bazirgânlarınız memâlik-i mahrusamda alış veriş eyleyip tücaretlarına kimse mâni olmamak üzere bermucib-i ahidnâme-i hümâyun muafiyetiniz mer'i tutulmuş iken bundan esbak bazı sebeblerle memleketinize düşman musallat olub (1683 harbinde Venedikliler gelmişlerdi) reayalara zaaf ve fütur ve niza-

1141 H. - 1729 M. de *Dubrovniklilerin* ticaret iskeleleri yanında onlara rakib olarak *Nova* ve *Resne* isimlerinde iki ticaret iskelesi daha ihdas edilmişti. Bu yeni isk l ler, *Dubrovniklilerin* ticaretine sekte verdikleri için, cumhuriyetin şikâyeti üzerine hükûmet tarafından *Bosna* valisine verilen emirle, bu muhdes iskelelerin kaldırılması ve devlet hazinesine cizyeleriyle gümrük resmini vermekte olan kadîm *Dubrovnikli* ticaretinin himaye olunması bildirilmiştir [1].

Dubrovnik cumhuriyeti ile herhangi bir devlet arasında çıkan ihtilâfta metbu olmak îtibariyle Osmanlı hükûmeti tavassut ederdi; 1752 Ağustos'ta *Raguza* yani *Dubrovnik* ile *Venedik* arasında çıkan ve *Raguza* gemilerinden alınmakta olan resim dol yısiyle husule gelen bir ihtilâf üzerine, *Dubrovnik* cumhuriyeti keyfiyeti hükûmete bildirmiş ve hükûmet meseleyi *Bosna* valisine yazarak o tarihte *Bosna* valisinin oturduğu *Travnik*'teki *Venedik* delegesiyle görüşmek suretiyle ihtilâf halledilmiştir [2].

Dubrovnik cumhuriyeti elçilerinin *İstanbul*'a ne suretle gelerek, cizyelerini teslim eyledikleri ve pâdişah tarafından kabulleri hakkında teşrifat kayıtlarından alınmış olan bazı malûmatı hülâsa olarak aşağıya yazıyorum; bu notlar XVIII. asrın ikinci yarısına ve cumhuriyetin üç senede bir elçi gönderdiği ve üçte bir vergi verdiği zamanlara aittir.

Üç senede bir 28.125 kuruş (oniki bin beşyüz altın) cizye ve 2500 kuruş gümrük bedeli ve iki bin kuruş sadr-ı âzam kalemiyesini *İstanbul*'a iki elçi getirirdi. Bunların gelecekleri, *İstanbul*'daki

mınıza halel ve kusur târi olmağla mukaddema bir kaç sene, üzerlerinize edası lâzım gelen cizyenizi tamamen eda edemeyip ve kudretiniz dahi olmadığını civarınızda vaki kazaların kadıları arz-ı mahzar eylediklerinden zaaf haliniz sebebiyle... cizyenizi sal besal îrsal ve edaya kudret gelince (gelinceye kadar) halinize merhameten her sene sülüs cizyeniz tedarik ve her üç senede bir elçileriniz çıkıp bir senelik cizyeniz olan on iki bin beşyüz altını getirip teslim-i hazine-i âmire eylemek üzere amm-i büzürkvarım Sultan Mustafa Han Hazretlerinin zaman-ı saadet iktiranlarında verilen emr-i şerif, pederim merhum Sultan Ahmed Hanın itibdayı saltanatlarında tecdid ve tarih-i mezburdan beru cizyeniz cibayet olunup ve bu defa 1178'den 1181 Rebiulevvel evasıtına gelinceyedek üç senede iktiza eden on iki bin beşyüz altın cizye behası teslim-i hazine-i âmire olup... (Evahir sene 1182).

[1] *Mühimme* 135, s. 330, sene 1141 Ramazan sonları.

[2] *Hammer (Almanca tab'ı)*, c. 8, s. 79.

kapı kethüdaları vasıtasiyle hükûmete bildirilir ve kendilerine günde iki yüz akçe ev kirası tahsis edilirdi.

Dubrovnik elçilerinin sadr-ı âzam tarafından kabulleri

İki elçi ve maiyyeti gelince, Haliç'teki *Fener*'de kiralanan konağa inerler ve geldikten bir müddet sonrakendi atlariyle paşakapısına (Bab-ı âliye) gelerek sadr-ı âzam kethüdasının binek taşında inip onun odasına giderler ve kethüda tarafından ayakta kabul olunarak yer öptükten sonra minder kenarına (tamamen mindere değil) oturup divan tercümanı vasıtasiyle gelişlerinin sebebi anlaşılır ve kendilerine kahve ve buhur ikram edilirdi.

Bundan sonra, elçiler kethüdanın odasından alınarak divanhane tarafından misafir odasına gönderilerek keyfiyet sadr-ı âzama bildirilir ve elçiler de arz odasına alınarak orada bulunan sadr-ı âzamın eteğini öpüp oturmadan, divan tercümanı vasıtasiyle gelişlerinin sebebi arzolunduktan sonra, sadr-ı âzam için verilen iki bin kuruş kalemiyeyi ve on donluk (elbiselik) çuha ve kumaş hediyelerini takdim eylemelerini müteakib sadr-ı âzaman karşısına konan iki iskemleye oturtulup konuşurlar.

Sadr-ı âzam huzurunda elçilere tatlı, kahve ve buhur ikram olunur ve kaldıkları vakit iki elçiye ve teşrifatçı ile divan tercümanına hassülhas denilen ikinci nevi hil'ât ile maiyyetlerindeki sekiz kişiye kuşaklık hil'at giydirilir ve, bundan başka, iki elçinin koyunlarına birer boyama ve yağlık ile elçilerin iki tercümanına da birer boyama verilerek kabul merasimi bu suretle sona erer. Elçiler ile maiyyetleri, çavuşbaşının binek taşından atlarına binerek konaklarına giderlerdi.

Elçilerin sadr-ı âzam tarafından kabulünde arz odasında sadr-ı âzamın yanında yalnız sadaret mektupçusu bulunurdu. Bir de, elçi ziyaretleri esnasında yere keçe döşemek âdet olup, bunların geliş ve gidişlerinde bu yapılmazdı [1].

Dubrovnik elçilerinin pâdişah tarafından kabulleri

Divan-ı hümâyun toplantısından bir akşam evvel iki nefer telli divan çavuşu, elçilerin bulundukları konağa giderek, altı mücevvezeli divan çavuşu da bahçe kapısı tarafına gönderilirdi. Bunlardan başka, elçilerin ikamet ettikleri semtin kulluğundan,

[1] Maliyeden Arşive devredilen 29 numaralı *Teşrifat defteri*, varak 110 (sene 15 Rebiulevvel 1181).

yani karakolundan oniki Yeniçeri de bunlara refakat etmek ve getirdikleri cizye ve gümrük paralarını muhafaza eylemek üzere, elçilerin yanlarına verilirdi. Cizye ve gümrük vergileri, iki arabaya konarak elçi ve maiyyeti kendi atlariyle bahçe kapısından içeri girince, evvelce oraya gönderilen altı divan çavuşu ile de beraber olarak hareket edilip, alay köşkü önüne gelindikten sonra tevakkuf olunup arabalar ileriye cebehane önüne gönderilirdi. Ve bu sırada divan-ı hümâyuna giden sadr-ı âzamın alayı seyredildikten sonra hareket olunurdu.

Raguza elçilerinin alayı Bâb-ı hümâyundan içeri girip bir müddet has fırın önünde bekletilerek, sonra orta kapıda atlarından indirilirlerdi.

Bu sırada, cebehane önünden gelen akçe (cizye ve gümrük resmi) arabaları Bab-ı hümâyundan içeriye alınarak darbhane tarafında beklettirilir ve elçiler orta kapıda beklerlerken arabalar bu kapıdan içeri alınarak zülüflüler ocağı kapısı önünde akçeler arabalardan çıkarılarak kilim üzerine konur ve âdet üzere dört zülüflü baltacı, elçilerin getirdikleri paralarla paraların konduğu içi yaldızlı dört köşe lengeri pişkeşci ağaya teslim ederler [1]; o da kapıcıların omuzlarında olarak divana gönderir ve Cizye arabası da avdet ederdi. Divan içtima halinde olup celsenin açılması için fetih sûresi okunup bittikten sonra, *Dubrovnik* elçileriyle maiyyetleri orta kapıdan içeriye alınarak müzakere mahalli olan kubbe altına gelindikten sonra, çavuşlar kâtibiyle çavuşlar emini elçileri alarak divan mahalline götürürler ve sadr-ı âzam tarafından ayakta kabul olunarak etek öperler ve oradan ikinci kubbe altına götürülüp ruznamecinin yanındaki iskemlelere oturturulurlardı.

Elçilerin getirdikleri paraları bu ikinci kubbe altında veznedarlar sayıp tartarlarken, divan-ı hümâyun müzakeresi de devam ederdi. Tartılan ve sayılan cizye, yine kapıcıların omuzlarında Babüssaade (akağalar kapısı)ye götürülüp paranın miktarı ve içi yaldızlı dört lenger, pişkeşci ağaya teslim edilirdi. Müzakerenin hitamını müteakip huzura kabul için reisülküttabın hazırladığı telhisi sadr-ı âzam mühr-i hümâyunu ile mühürledikten sonra, kapıcılar kethüdası vasıtasiyle pâdişaha takdim olunur ve mü-

[1] Cizye ile beraber bunları teşhir için gümüş tabak adı da verilen dört lenger de beraber getirirlerdi.

saadeyi havi hatt-ı hümâyunu sadr-ı âzam kubbe altı kapısından karşılayıp alarak, öpüp başına kor ve yerine oturduktan sonra gizlice okur ve koynuna koyardı.

Bundan sonra, yemek gelir ve elçilere de éski divanhane önünde matbah emini tarafından yemek verilir ve yemekten sonra elçilerle maiyyetlerine teşrifatçı ile baş halifesine ve divan tercümanına hil'âtler giydirildikten sonra, iki elçi ile tercümanı ve konsolos, cem'an dört kişi, pâdişah tarafından kabul olunarak, getirdikleri akçelerle gümüş tabakları pişkeşci ağa tarafından pâdişaha arzedilirdi.

Elçiler huzuru hümâyundan çıktıktan sonra, hemen orta kapıya giderek atlarına binip divandan çıkan heyeti seyrettikten sonra, divan çavuşları alayiyla konaklarına giderlerdi [1]. *Dubrovnik* elçilerinin kabulleri dolayısiyle divanda Yeniçeriye elçi kabulündeki galebe divanında olduğu gibi, pilav verilmeyip çorba verilir, lâkin kalabalık olması tenbih olunur ve Yeniçerileri kul kethüdası selâmlardı. Yine bunların kabullerinde, büyük devletlerin elçilerinde yapıldığı gibi, divanhane döşenmezdi [2].

ERDEL KIRALI İLÂN EDİLMİŞ OLAN RAKOÇI OĞLU İLE MÜNASEBAT

Bu dördüncü cildin üçüncü bölümündeki ayrı bir kısımda görüldüğü üzere, 1716–1718 deki Osmanlı - Avusturya seferi esnasında, Osmanlı hükûmeti, imparator kuvvetlerini *Macaristan*'da çıkarılacak ısyan harekâtiyle meşgul etmek için, isabetli bir çareye başvurmuştu. Daha 1118 H. - 1706 M. senesinde *Avusturyalılara* karşı *Macaristan*'da ayaklanarak o tarihte kendisine yardım edilmek üzere sadr-ı âzam Çorlulu Ali Paşa'ya müracaat etmiş olan [3] Rakoçioğlu Ferenç'ten istifade edilmesi düşünüldü.

[1] Maliyeden arşive devredilen *Teşrifat defteri* numara 26 varak 110b, ve 151.

[2] 29 numaralı *Teşrifat defteri*, varak 151.

[3] Devletlû saadetlu sadr-ı âzam hazretlerine Rakoçi oğlundan gelen mektubun tercümesidir (aynen) :

Elkab-ı mutadeden sonra izaz ve ikram birle ihlâs üzere inha olunan oldur ki hemcivazlığın merasim ve hukukuna bu cenk esnasında tarafımdan kemayenbeği riayet olunub iki cânibe lâzım olan umuru bundan akdem irsal olunan

Rakoçi Ferenç, *Avusturyalıların Macaristan*'daki mezalimine karşı 1115 H. - 1703 M. de bir kısım *Macarlar*la ayaklanmış ve muvaffak olamıyarak 1123 H. - 1711 M de imparatorun hasmı olan *Fransa* kıralı XIV. *Lui*'ye iltica ederek *Fransa*'da oturmakta bulunmuştu.

İşte 1716–1718 deki Osmanlı - Avusturya muharebesinin sonlarına doğru Rakoçi Ferenç (Ahidnâmede Rakoçi Françesko) Türkiye'ye davet edilerek kendisine evahir-i Cemaziyelâhır 1128 ve 1716 tarihli bir nâme gönderilmişti [1].

adamlarım kulları vesatetiyle hulûs üzere arz eylediğimden taraf-ı devlet-i aliyyeye olan kemal-i rağbet ve îtibarım zahir ve nümayan olmuştur.

Elhaletühazihi Cenab-ı saadetlerinin vezaret-i uzama makamına saadet ile nail oldukları haber-i meserret eseri vusulü, tekrar hulûs ve meveddetimin tasdikine bâis olmağla şan-ı devlet-i aliyyeye lâyık asâr-ı celileye muvaffak ve ömrü saadet-i tavile ile kâmyab olmaları için ediye-i halise ve merasim-i tebrik takdimiyle işbu mektubla rica ederim ki devlet-i aliyye-i Osmaniye ile namdar olan Macar taifesi kemal-i rağbet ile zaman-ı sabıkada mer'i ve mûteber tuttuğu eski dostluk feramuş buyrulmayıp bundan akdem adamlarımın yedile arzolunan mevaddın temşiyetine lûtf ile müsaade buyurula ve bâdelyevm dahi eğer mektubum ile eğer adamlarımın vesatetiyle Macar ve Erdel umuruna müteallik olub arzolunan iltimasım kabul ve benim ve bu namdar taifenin hakkında lûtufları derkâr ve mekr ve hiyle ile kuvvet bulan Avusturya aleyhine eylediğimiz cenk müddetinde mümkin olan vech üzere muavenet bîdiriğ buyurulup ve dostluk ve hem civarlığın hulûs ile müraat ve ihtiramına sâyi ve ihtimamımız olub lâyiki üzere dostluk merasiminden canibimizde dahi taksirat olunamıyacağı malûm-ı saadetleri ola. Baki afiyet ve devlet daim bâd 20 Cemaziyelâhır sene 1119 (*Mühimme* 115, s. 716).

[1] İftihar ül ümera el izâm ül îseviyye... Rakobci Françesko hutimet avakıbühu bilhayr-ı verreşad tevki-i refi-i hümâyun vasıl olıcak malûm ola ki muzafat-ı memâlik vesiamızdan mülk-i mevrusumuz olan *Erdel* vilâyeti bundan akdem halik olan *Erdel* hâkimi Apafi Mihal'e tefviz ve sipariş ve devlet-i aliyye-i ebedpeyvendimiz tarafından nâme-i hümâyun ile tenbih olunmuşken emr-i herasette taksir ve adem-i tedbirinden nâşi mülk-i mevrusumuz olan *Erdel* memleketi *Nemçe* eşkıyasına pamal ve bey ve beyzâde ocak beyleri ve reaya ve berayasını soltat melûnlarının envai fesat ve teaddi ve şakavatleriyle mütevezziul bâl ve müteferrikül ahval eyleyib bitevfik il melik ül allam tanzim-i umurlariyle ihtimam, ehemm-i meham-ı devlet ve elzem-i levazım-ı saltanatımdan olub ve sizin fikr-i isabet pezirinize her veçhile îtimad-ı hümâyun-ı sedad makrunumuz olmağla... *Erdel* hâkimleri olan abâ ve ecdadınızdan ez'af-ı muzaaf rızay-ı hümâyunuma muvafık sizden küllî hizmet ve hüsn-i tedbir ve tedarik ile mülk-i mevrusumuz olan *Erdel* memleketinin hıfz ve herasetinde ihtimam... memûl-i hümâyunumuz olmağın *Erdel* hükûmeti size ve sizden

Deniz yoluyla *Gelibolu*'ya gelen Rakoçi Ferenç, buradan pâdişahın bulunduğu *Edirne*'ye giderek huzura kabul edilmiş ve *Erdel* kırallığının kendisine tevcihini bildiren 1129 Muharrem ve 1711 Aralık tarihli bir ahitnâme verildikten sonra *Eflâk* hududuna gönderilmiştir.

Rakoçi Ferenç'in *Erdel*'e girmesi için kendisinden evvel generallerinden Berçeni ve Esterhazi, *Macaristan*'dan kaçıp gelen mültecilerle maiyyetlerini kuvvetlendirerek *Erdel*'e girmek üzere hazırlandıkları sırada, *Belgrad*'ın *Avusturyalıların* eline düşmesi *Erdel*'e girme plânını bozduğu gibi, daha sonra *Avusturya* ile *Pasarofça* muahedesinin yapılması, Rakoçi Ferenç'ten istifade edilmesini tamamen akim bıraktı.

1699 da *Karlofça* muahedesiyle neticelenen büyük ve uzun süren harbde *Tameşvar* ve *Belgrad* taraflarında hizmette bulunarak sonra Osmanlı himayesinde olarak *Niğebolu*'ya gelmiş olan *Erdelli* ve *Macarlı* mülteciler sulhü müteakib *Niğebolu*'dan alınarak *Rumeli* eyâletinin *Paşa* sancağında bulunan *Çetrofca* hassına nakledilmişlerdi.

Bu defaki 1718 *Pasarofça* muahedesinin onbeşinci maddesi mûcibince, muharebe esnasında Osmanlı devletine iltica etmiş olan ve Rakoçi Ferenç'e tâbi olup *Bender* ve *Eflâk* taraflarında bulunan Esterhazi, Çaki, Berçeni ve Marbaş isimlerindeki generallerle maiyyetlerindeki adamların hududa yakın yerlerde ikametleri muvafık görülmiyerek, bunların evvelâ *Selânik*'in *Demirhisar* kazasında münasib bir mahalle[1] ve daha

sonra memleket ahalisi her kimi murad eder ise ona verilmek üzere tefviz ve taklid olunmağın bu babta itmiinan-ı hatırımız için yemin ederim ki yerleri ve gökleri yoğiken var eyleyen Cenab-ı Rabbül izzetin azamet ve vahdaniyeti hakkı içün madem ki siz ve sair tevabi ve askeriniz ve zir-i destinizde olanlar atebe-i aliyyemize itaat ve inkiyad üzere olub ve bilcümle macar beyleri ve beyzâdeleriyle dostumuza dost ve düşmanımıza düşman olasız; ecdad-ı izamımız zamanında ne veçhile himayet ve sıyanet olundular ise yine ol veçhile mer'i ve muhterem olub... Bütlen Gabor zamanında olan vergilerinden ziyade bir şey taleb olunmaya. Madem ki tebaiyyet ve itaat üere olalar mallarına ve ırzlarına taarruz olunmamak üzere ferman-ı âlişanımız sâdır olmuştur... evail-i Cemaziyelâhır sene 1128 (*Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 377).

[1] 1132 Safer sonu (1720 Ocak) tarihiyle *Bender* muhafızına gönderilen hükümden :

Bender muhafızı Vezir İbrahim Paşa'ya hüküm ki,

sonra *Çetrofça* hassına aid olan köylerde iskân edilmeleri takarrür ederek, o yolda fermanlar gönderilmiştir [1].

Pasarofça muahedesi esnasında *Avusturya* murahhasları *Erdel* kıralı ilân edilen Rakoçi Ferenç'in bağlı olarak kendilerine teslîminde ısrar ettilerse de, Osmanlı murahhasları, Türklerin misafiri bulunan Rakoçioğlu'nu vermemekte ayak direyerek, bu hususta her şeyi göze almış olduklarını beyan etmiş olduklarından, nihayet Rakoçi ile yukarıda adı geçen generallerle maiyyetlerinin hudutlardan içeriye alınmalarına karar verilmiştir (1131 H. - 1720 M.).

Müsalehadan sonra bir müddet *Boğaziçin*de *Yeniköy*'de oturan Rakoçi Ferenç'in *İstanbul*'da bulunmasından dolayı, *Avusturya* aleyhine tahrikâttan çekinen imparatorun elçisi hü-

Devlet-i aliyyeme iltica eden Kıral Rakoçi Ferenç hutimet avakıbühu bilhayra tâbi olan Macarludan hâlâ *Bender* ve *Eflâk* taraflarında meks üzere olan Ceneral Esterhazi ve Ceneral Çaki ve neferatları ve Ceneral Berçeni ve Marbaş' neferatları bundan akdem esnay-ı cenk ve cidalde hizmetimde bulunup fimabâd hududa karip mahallerde ikametleri münasib olmamağla bâdelyevm dahi mekârım-ı seniyye-i mülükânemden tayinatları verilip saye-i himaye-i pâdişahânemde hoşmal ve mutayyib ül bal olmaları için *Timurhisar* kazasında münasib olan mahalde iyva ve iskân olunmaları fermanım olup ve husus-ı mezbur için... zide mecdühu mübaşir tâyin olunmağla... iskânları fermanım olan mahalle naklettirmen bâbında ferman-ı âlişânım sâdır olmuştur. evahir-i Safer sene 1132 (*Mühimme* 129, s. 180).

[1] *Bender* muhafızı vezir İbrahim Paşa'ya ve *Eflâk* voyvodası Nikolay voyvodaya hüküm ki:

Bundan akdem *Tameşvar* ve *Belgrad* ve ol havalide hizmette olup *Niğebolu*'ya gelen Erdellü ve Macar kursuları neferatı... binyüz on bir senesinde vuku bulan sulh ve selâh akibinde *Niğebolu*'dan kaldırılıp Paşa sancağında vaki hali ve harabe olan *Çetrofca* has kurasına nakl ve iyva ve iskân olundukları Başmuhasebe defterinde mukayyed bulunmağla bu defa (*Pasarofca* muahedesini müteakib) dahi devlet-i aliyye-i ebedpeyvendime iltica eden... kıral Rakoçi hutimet avakıbühu bilhayra tâbi olan Macarlulardan hâlâ *Bender* ve *Eflâk* taraflarında meks ve tevakkuf üzere olan Esterhazi ve Çaki ceneraller ve neferatı ve Berçeni ve Marbaş cenerallerin dahi neferatları bundan mukaddem hudus eden cenk ve muharebe esnasında hidmette bulunup fimabâd hududa karip mahallerde meks ve tevakkuf eylemeleri... muvafık olmadığından bunların dahi bâlâda zikri sebkat eden kurslu ve macarlu taifelerinin iskân olundukları hassı mezbure kurasının hali ve harabe olan mahallerine nakl ve tavattun olunmaları münasib olmağla... evahir-i Rebiulevvel sene 1132 (*Mühimme defteri*, numara 129, s. 189).

kûmet nezdinde teşebbüste bulunarak, Rakoçi Ferenç'i *İstanbul*'dan uzaklaştırıp *Rodoscuk* yani *Tekirdağ*'ında oturtulmasını temine muvaffak olmuştur (1132 Cemaziyelevvel ve 1720 Nisan). Daha sonra da *Macaristan* hududunda *İrşova*'da bulunan general Esterhazi de ailesiyle birlikte *Tekirdağ*'ına Rakoçi-oğlu'nun yanına gönderilmiştir [1].

Rakoçi Ferenç'in evvelâ *Tekirdağ*'ında Yeniçeri ağası Mehmed Ağa'nın çiftliğinde oturması ve maiyyeti ile birlikte oradaki konaklara yerleştirilmesi takarrür etmiş ise de, sonra bundan vaz geçilip *Tekirdağ* kasabası kenarındaki *Yusufoğlu* bahçesinin boşaltılarak orada ikamet etmesi ve daha sonra maiyyeti ile beraber *Ermeni* ve *Rum* mahallelerindeki münasib konaklarda ikamet ettirilmeleri hakkında *Rodoscuk* naibi ile Yeniçeri zabitine vesair alâkalılara hükümler gönderilmiştir [2].

Meşhur İbrahim Müteferrika ile Mustafa Ağa, Rakoçi Ferenç'in tercümanlıklarına verilerek, 1147 H.-1731 M. de onun vefatına kadar tercümanlıkta bulunmuşlardır [3].

[1] Esterhazi'nin her uğradığı kazada kendisine beş adet öküz arabası verilmesi hakkında *İrşova*'dan *Tekirdağ*'a kadar olan kadılara hüküm. 26 Cemaziyelâhır 1133 (Karton numarası 3, vesika numarası 818).

[2] *Rodoscuk* nâibine ve *Rodoscuk*'ta Yeniçeri zabiti... zide medühuya ve âyan-ı vilâyete hüküm ki:

Kıralzâde Rakoçi Ferenc'in... *Rodoscuk*'a nakl ve ikameti fermânım olmağla hâlâ dergâh-ı muallâm yeniçerileri ağası olan... Mehmed dâme uluvvühunın mukaddema *Rodoscuk*'da sakin olduğu çiftliği mumaileyh Rakoçi Franç'e kendu ikamet etmek üzere tahliye ve el'an kendüye tâbi olan macarlular sakin olmak için dahi ne mikdar konak iktiza eder ise tarafından irsal eyledüği ademleriyle söyleşip münasib olan mahallerde onlar için dahi iktizası miktarı konaklar tahliye ve kariben ol tarafa vardıklarında nüzûl ettirilmek üzere bundan akdem emr-i şerifim ısdar ve irsal olunmuştu. Lâkin mumaileyh kıralzâde Rakoçi Ferenç'in çiftlik-i merkumda ikameti münasib olmamağla siz ki mumaileyhimiz...kıralzâde mumaileyh için şehrin kenarında *Yusufoğlu bahçesi* tahliye ve anda nüzûl ettirilip ve *Rum* mahallesinde... haneleri, mumaileyhe tâbi olan *Macarlar* iskân olunmak münasib olduğu ilâm olunmağla... evahir-i Cemaziyelevvel sene 1132 (*Mühimme defteri* 129, s. 240). Cemaziyelâhır ibtidası tarihiyle gönderilen diğer bir hükümde de *Yusufoğlu Bahçesi*'nden de sarfı nazar edilerek *Tekirdağ*'da *Rum* ve *Ermeni* mahallelerindeki münasib konakların boşaltılarak kıral ile maiyyetinin yerleştirilmesi hakkında son emir verilmiştir.

[3] *Karton* numarası 4, *vesika* numarası 919, sene 1130 Zilhicce-Tercümanların tayinatı hakkında,

Rakoçi Ferenç'in oğlu Zozef Rakoçi, babasının ölümünden sonra Fransa'da veya İspanya'da yaşamak istediyse de, sonradan Humbaracıbaşı Ahmed Paşa'nın tesiriyle bu fikrinden sarfınazar ederek, *Tekirdağ*'ında oturdu ve *Avusturya* ve *Rusya* ile olan 1148 H. - 1736 M. seferinde kendisinden istifade edilmek istendi ve *İstanbul*'a getirtilip derhal *Erdel* hâkimi ve *Macaristan* dukası unvaniyle eline 13 Ramazan 1150 tarihli bir ahidnâme verilerek [1] maiyyetiyle *Eflâk* hududuna gönderildi [2].

Jozef Ferenç, muharebe bitmeden evvel *Ruscuk* kazasının *Çernova* köyünde kışladığı sırada [3] yani 1151 H. - 1738 M. de orada vefat etti ve maiyyetindeki *Macar*'ların idaresini Grof Çaki ismindeki general deruhte eyledi [4].

KAFKASYA'DAKİ GÜRCÜ VE DAĞİSTAN HANLIKLARI

Osmanlı devleti, XVI. asrın ikinci yarısından sonra, hudutlarını genişleterek *Hazer* denizi kenarına, yani *Derbend* ve *Şamahı* taraflarına kadar *Kafkasya*'yı işgal ile nüfuzu altına almıştı; fakat XVII. asrın ilk yarısında, İran seferleri dolayısiyle buraların bir kısmını terk ederek yüksek hâkimiyetini tanımakta ve Osmanlı hazinesine de vergi vermekte olan yalnız *Batı Kafsasya*'da *Dadyanda* denilen *Mingreli*, *Guriel* ve bir de Osmanlı vesikalarında *Açıkbaş* Hanlığı diye kaydedilen *İmiretti* isimlerindeki üç prenslik kalmıştı [5].

[1] Jozef Ferenç ile yapılan anlaşmada eline verilen 1738 Şubat tarihli ahidnâme ile bu ahidnâmenin kabulüne dair Jozef tarafından Lâtince olarak 1150 Şevval tarihli bir mukaddime ve bir hâtime suretleri, yedi numaralı *Nâme-i hümâyun defteri*'nde s. 483'de vardır. Bunun merhum Ahmed Refik Bey tarafından *(Memaliki-i Osmaniye'de Kıral Rakoçi ve tevabii)* isimli eserde de (s. 49) bir sureti görülür. Jozef'e verilen ahidnâme bir mukaddime, on bir madde ve bir hâtimedir.

[2] Bu hususta *Eflâk* voyvodası İskerletzâde Kostantin'e gönderilen evail-i Şevval 1150 tarihli hüküm (*Mühimme* 145, s. 14).

[3] *Mühimme* 145, s. 172, sene 1153 ve *Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları* numara 8788.

[4] *Mühimme* 145 s. 421.

[5] Bu üç prenslikten *Dadyan* ve *Mingereli* prensliği, *Karadeniz* kenarına yakın ve *Abazalarla* hemhudut olup, bir tarafı *Faş* suyu ile tahdit edilmişti. *İmiretti* prensliği, *Karadeniz* sahilinden içeride ve *Tiflis* tarafına düşen *Zegem* ile *Demirkapı*, *Dağıstan* ve *Dadyan* mıntakaları arasında bulunuyordu.

Bu üç *Gürcü* prensliği, *Çıldır* valisi vasıtasiyle her sene Osmanlı devletine muayyen vergilerini vererek içişlerinde müstakil olarak kendilerini idare ediyorlardı. Bu prensliklerden başka yine burada *Güney Kafkasya*'da *Kâht* veya *Kâhati*, *Somketi* ve *Kartli* prenslikleriyle, merkezi *Tiflis* olan asıl *Gürcistan*, *İran* hâkimiyeti altına geçmişti.

Osmanlılara tâbi olan üç prenslik birbirleriyle çarpışırlar, mağlûp olan taraf Osmanlı hükûmetine şikâyet ederdi[1]. Bunların vaziyetlerini tetkik etmek, isyanlarını bastırmak ve haraçlarını alarak devlet hazinesine göndermek, *Çıldır* beyblerbeyine aitti[2]. *Çıldır* beylerbeyliği ocaklık suretiyle, yani aynı aileye mensub valilerle idare edilen hudut eyâletlerindendi. *Çıldır* valisi, bu *Gürcü* prensliklerini murakabe altında bulundurur ve aynı zamanda *Kafkas* ve *İran* vaziyetleri hakkında hükûmeti haberdar ederdi; bununla beraber, bu murakabe dolayısiyle *Çıldır* valisinin bunlara karşı herhangi bir haksızlığa, tahakküme ve vazifesini sui-istimale kalkmaması için de hükûmet valiyi nezaret altında bulundururdu[3].

[1] *Göril* meliki Mamya, *İstanbul*'a elçi gönderip ecdadından kalan *Cilaze* ve *Mekâze* isimlerindeki yerlerini *Dadyan* prensi Görki'nin işgal etmiş olmasından şikâyet etmesi üzerine, *Çıldır* valisi İshak Paşa, bu işin halline memur edilmiştir (*Mühimme* 115, s. 686, sene 1120 Receb), kezâ *Göril* meliki Görki ile *Dadyan* meliki Becan arasındaki münaferet ve mücadele dolayısiyle, vezir Mehmed Paşa'ya gönderilen 1138 Şaban ibtidası tarihli hüküm (*Mühimme* 133, s. 186).

[2] *Mühimme defteri* 111, s. 430. Açıkbaş prensi Simon ile *Dadyan* ve *Göril* prensliklerine gönderilen hükümden. Açıkbaş prensliğinin senelik vergisi dört bin yüz yetmiş kuruştu (*Mühimme* 115, s. 707 ce *Mühimme* 129, s. 21). Açıkbaş meliki Aleksandroğlu Görgi ve *Göril* meliki Mamya oğlu diğer Görgi ve *Dadyan* beyi Lipar oğlu Kabriel'in cizyelerinin gönderilmesi hakkında *Çıldır* valisine hüküm. Kezâ *Mühimme* 150, s. 11 yine bu hususta yani bu üç prensliğin bakayada kalan vergilerinin gönderilmesi ve rehinlerinin alınması hakkında *Çıldır* beylerbeyi İshak Paşa'ya gönderilen hüküm (*Mühimme* 129, s. 21 ve *Mühimme* 154, s. 343).

[3] Açıkbaş meliki Görgi, rakipleri tarafından 1719 senesinde katledilmiştir. Hükûmet *Çıldır* valisi İshak Paşa'ya Görgi'nin oğullarından lâyiki hangisi ise inha etmesini emretmiş ve İshak Paşa da Aleksandır adındaki oğlunu yazmış ve hükûmet de bunu açıkbaş prensi tâyin eylemiştir; İshak Paşa bu değişiklik esnasında maktul Görgi'ye ait bazı eşyayı onun muhalifleri elinden aldıktan sonra Görgi'nin ailesine teslim etmemiş, bunun üzerine

*Afganlı*lar *İran* üzerine saldırarak Şah Hüseyin Safevî'yi saltanattan indirdikten sonraki karışıklıklar esnasında, Osmanlı devlti de bu vaziyetten istifade ile *Kafkasya*'da *İran*'a tâbi *Gürcü* prensliklerini işgale teşebbüs etmiştir.

Bu sırada *Kartlı* prensi V. Vahtan (Vahtang) mühim rol oynamıştı. Bu, Levendoğlu Vahtan *İran*'da üç sene esir kalmış ve Şah Hüseyin bunu *Kartlı* prensliğine tâyin edip göndermiş ise de, bir müddet sonra *İran* şahı olan Hüsyin'in oğlu Tahmasb Han, bunun yerine Ereğli (Heraklius) Hanın oğlu IV. Kostantin'i tâyin etmişti. Bu Kostantin daha sonra müslüman olarak Mehmed Kuluhan adını almıştı.

Vahtan, prensliği elinden kaçırınca, Osmanlıların kuzey *İran* seraskeri Silâhtar İbrahim Paşa'ya müracaat ederek, ondan aldığı yardımla Mehmed Kuluhan'ı (Prens Kostantin'i) mağlûb edip *Kartlı* prensliğini tekrar işgal etmiş, fakat *Tiflis*'i elde eden Mehmed Kuluhan, Vahtan'la uğraşmakta devam etmiş ise de, Osmanlıların yardımları devam ettiği müddetçe Vahtan'a bir şey yapamamıştır. İran'ın bu kargaşalığı esnasında, *Kafkasya*'da Vahtan'ın kardeşi Jise (Elyasâ) ile Vahtan'ın oğlu Şehnevaz müslüman oldular[1].

maktul Görgi'nin zevcesi —ki *Göril* prensinin kızı idi— vaziyetten bahis ile hükûmete şikâyette bulunmuştur. Hükûmet bu hususun tahkikini ve İshak Paşa ile prensesin mürafaalarını *Erzurum* valisine yazmış ve her ikisi de *Erzurum*'a gelerek mürafaa olunmuşlar ve bu müddet zarfında İshak Paşa mevkuf kalmıştır. Mürafaa neticesinde İshak Paşa beraat ederek yine *Çıldır* beylerbeyliğine iade olunmuş ve prenses de 1134 Şevval-... tarihli fermanla memleketine gönderilmiştir. Fakat İshak Paşa'yı vilâyetinden alarak mürafaa için *Erzurum*'a götürmeğe memur edilen Dayazâde, *Çıldır* valisinin beraatinin doğru olmadığını bildirmesi üzerine, hakikatin meydana çıkması için hem İshak Paşa'nın ve hem de prensesin *İstanbul*'a gönderilmeleri *Erzurum* valisine yazılmış ve neticede *Çıldır* valisinin cürmü sabit olduğundan, azlolunarak yerine *Trablus Şam* valisi Şehsuvarzâde Mehmed Paşa *Çıldır* valisi olmuştur (*Mühimme* 129, s. 278 ve *Mühimme* 130, s. 36 ve 346, 411, 433 438).

[1] Bunlardan Jese yani Elyesa'nın adı Mustafa ve Şehnuvaz'ın adı İbrahim olmuştur. Mustafa Elyesa Paşa'ya 1136 Şevvalde ocaklık suretiyle *Kâht* beylerbeyiliği ve onun oğlu Abdullah'a da yine ocaklık olarak *Somhit* sancağı verilmiştir (*Mühimme* 132, s. 10). Vahtan'ın oğlu İbrahim Şehnuvaz, evvelâ işgal edilmiş olan *Tiflis* beylerbeyiliğine ve onu müteakib aynı senede *Ankara* sancağına tâyin edilmiştir (*Mühimme* 131, s. 383).

İşte böylece Osmanlı kuvvetleri *İranlılara* tâbi olan *Kafkasya*'ya girdikleri sırada, *Ruslar* da *Hazer* denizi boyuna iniyorlardı.

Vahtan Han'ın müslüman oğlu İbrahim Şehnevaz, evvelâ *Tiflis* beylerbeyiliğine tâyin edilmiş ise de, aleyhindeki dedikodulardan korkarak, *Tiflis*'ten kaçmıştı. Hükûmet, kendisini tatmin için *Ankara* sancağını arpalık olarak verip, *Ankara*'da oturmasını arzu etmezse *İstanbul*'a gelmesini bildirmiştir (1136 Cemaciyelevvel sonları)[1]. Hükûmetin maksadı, babasının bir muhalif vaziyet alması ihtimaline karşı oğlunu rehin olarak elinde bulundurmak istemesi idi.

1149 H. - 1730 M. de Osmanlı - Rus muharebesi esnasında, vaziyeti müsait gören sabık *Tiflis* Hanı Vahtan oğlu Şehnevaz, *Dadyan* prensinin yanında *Ruh* kalesinde toplanmış olan Yeniçerileri[2] iğfal ederek kaleyi ele geçirmişti[3].

Osmanlılara tâbi *Gürcü* prenslerinin muhtelif sebeplerle ısyanları, hükûmeti epey uğraştırdı; hükûmete sadık kalan prense karşı muhalefete kalkan *Gürcü* ümerası *Kafkasya*'ya inmiş olan *Ruslarla* gizli muhaberede bulunarak onları teşvik eyliyorlardı[4].

Nadirşah'la vukua gelen muharebede, *Kaheti* (Kâhti) prensi Tahmors Han, İran serdarı Ali Han'la birlikte *Çıldır* valisi Yusuf Paşa kuvvetlerini mağlûp etmiş ve bu hizmetine mükâfat olarak Nadirşah, Tahmors Han'a *Kaheti* valiliğini tevcih etmişti[5].

Uzun zamandan beri *Açıkbaş* (İmireti) prensi bulunan Sülüman, memleketin prenszâde ve *Tavad* ve *Aznavor*'larını idam ederek mallarını almış olduğundan, azlolunmuştur. *Açıkbaş* halkı, Sülüman'ın yerine prens Mamuke'nin oğlu Tahmors'un tâyinini istediklerinden hükûmet isteklerini kabul etmiş ve

[1] *Mühimme* 131, s. 383.

[2] Bu *Ruh* kalesi ile *Hata* kalesi, evvelce *Dadyan* (Mingreli) meliki Lepartiyan'a âid iken her iki kaleyi de Osmanlılara terk etmişti (*Mühimme* 115, s. 445, sene 1119 Şaban sonları).

[3] *Mühimme* 142, s. 120.

[4] Açıkbaş meliki Aleksandır'dan hükûmete gelen mektupta *Tevad* denilen *Gürcü* ümerasından Abaşize ve kardeşi Zehrab'ın ısyan ederek *Ruslarla* muhabere ettikleri bildirilmişti (*Mühimme* 136, s. 11, sene 1142 Cemaziyelevvel).

[5] *Hammer (Almanca tab'ı)*, c. 8, s. 55.

Sülüman'ın muhalefet etmesi ihtimaline karşı, *Çıldır* valisi Hasan Paşa'ya ihtiyatlı bulunmasını yazmıştır (1176 H. - 1762 M.)[1].

Sabık *Açıkbaş* meliki bu Sülüman, daha sonra *Rusların* gönderdiği para, hediye ve dört bin kadar askrle kuvvetlendiğinden cesaret alarak, anzısın, içinde Osmanlı muhafızı bulunan *Faş* kalesini işgal etmesi ihtimaline karşı *Çıldır* valisi hükûmeti ikaz etmiştir (10 Cemaziyelevvel 1198) [2].

Osmanlıların 1135 H. - 1722 M. den itibaren *İran* istilâları esnasında *Abaza* prensi olan Rostom (Rüstem)a Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesi hakkında ferman ile hil'at ve *Abaza* beylerine de yirmi dört hil'at ve ihtiyaçları olan üç bin okka tuz yollanmıştı[3]. *Abaza* prensi, Osmanlı kuvvetlerinin muvaffakiyetleri karşısında bu fermanı kabule mecbur olmuş[4] ve bir müddet sonra *Kafkas* harekâtı Osmanlıların aleyhine dönünce, o da Osmanlı topraklarına ve *Sohum* taraflarına taarruz ederek, hükûmeti uğraştırmış [5] ve bazan *Köril* prensinin teşvikiyle bu ısyan daha geniş şekil almıştı[6].

*
* *

Nâme defteri ile *Raşid tarihi*'nde, *Kalmuk* beyi, Ayuke veya İvuke Han'ın Osmanlı devletiyle münasebat tesis edip müslümanlarla hoş geçindiğine dair mektubu geldiği ve buna sadr-ı âzam vasıtasiyle cevap verildiği görülmektedir[7].

*
* *

1179 H 1765 M de *Açıkbaş* prensi *Sülüman'ın* ısyanı üzerine ertesi sene *Çeldan* valisi *Hasan Paşa* emrine verilen kuvvetle *Sülüman* mağlub edilerek, yerine *Tahmas* tayin olunarak, *Sülüman'a* tabi bütün kaleler elde edilerek her ihtimale karşı

[1] *Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları*, numara 4391.
[2] *Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları*, numara 6491.
[3] *Mühimme defteri* 131, s. 111.
[4] *Mühimme defteri* 131, s. 382, sene evahir-i Cemaziyelevvel 1136.
[5] *Mühimme defteri* 134, s. 207, sene evahir-i Zilhicce 1139.
Mühimme defteri 135, s. 19, sene evahir-i Şaban 1140.
[7] *Nâme-i hümâyun defteri*, numara 5, s. 77 ve *Raşid tarihi*, c. 3, s. 149, sene 1116 H.

bir başbuğ kumandasında asker bırakılmış ve bazı kalelere asker konmuştu.

Osmanlı hükûmeti, *Kafkasya*'daki durumunu mümkün olduğu kadar kuvvetli tutmak için, *Karadeniz* sahilinde bazı yerleri *Gürcü* beylerinin elinden alarak oralarda kaleler yaptırıp içerisine müstahfız efrad koymak suretiyle tertibat almış ve *Faş*, *Sohum*, *Soğucak*, *Kütayis* gibi sahilde veya sahile yakın nehir kenarındaki kaleler bu suretle tahkim edilmişlerdi[1].

[1] *Mühimme defteri* 131, s. 389, 406 ve *Mühimme* 132, s. 50, sene 1136.

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA İSLÂM DEVLETLERİYLE OLAN MÜNASEBAT

OSMANLI - İRAN MÜNASEBATI

1049 H. - 1639 M. de ve IV. Murad'ın son senesinde aktedilen *Kasr-ı Şirin* muahedesinden sonra, *İraa*la uzun süren muharebe sona ermişti; bundan sonra iki devlet münasebatı bir asra yakın bir zaman yani seksen beş sene dostluk içinde geçerek nâme ve hediyeler teati olunmuştu; hattâ dört devletle on altı sene süren (1683–1699) büyük harbde *İran*'ın hiçbir tecavüzî hareketi görülmediği gibi, Mani ismindeki *Arab* şeyhinin işgaline uğrayan ve *İran* şahına pişkeş çekilen *Basra*'nın anahtarları Şah Hüseyin tarafından Osmanlı hükümdarına gönderilmek suretiyle dostluk teyid edilmişti.

1135 H. - 1722 M. de *Afganlı* Mahmud bin Üveys'in ısyanı ve daha sonra *İran*'ı istilâsı üzerine, Osmanlı hükûmeti de *İran*'dan kendisine pay çıkarmak istiyerek zebunküşlük etmiş ve, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, II. Tahmasb ve Nadirşah ile yirmi seneyi mütecaviz muharebe olmuştur.

Muharebenin ilk senelerinde galebe çalan ve Batı *İran*'ı elde eden Osmanlı kuvvetleri, daha sonra Nadir Şah'a mağlûb olduğundan, 17 Şaban 1159 ve 4 Eylül 1746 da yüz on sene evvel aktedilmiş olan *Kasr-ı Şirin* muahedesinin kabuliyle anlaşmışlardır; yalnız, bu muahede *Safevîler*le değil, onların yerine gelen *Afşarlı* Nadir Şah ile yapılmıştır. Nadir Şah, gerek Osmanlı, gerek *Hindistan Timurîleri* ve *Buhara* hanları ile olan muhaberelerinde aynı ırktan olan bu devletlere karşı *Türkmenlik*ten bahsetmek suretiyle aralarındaki milliyet ve müslümanlık bağlarına işaret etmiştir.

1160 H. - 1747 M. de Nadir Şah'ın katlinden sonra, yerine geçen biraderzâdeleri Alişah (Âdilşah), İbrahim ve Nadir'in torunu Şahruh arasındaki saltanat mücadeleleri ve *Afganlı* Ahmed Dürrani'nin faaliyeti esnasında, gerek pâdişah ve gerek

hudut kumandanları müsaleha şartlarına son derecede riayet ederek, fırsat zuhuriyle yapılan teşviklere kapılmamışlardır.

Nadirşah'tan sonra gelen *Afşarlı* hükümdarlar, Osmanlı'-larla dostluk için elçi ve hediyeler göndermişlerse de, her birisi bir sene bile şahlıkta kalamadıklarından, kendileriyle devamlı bir dostluk kabil olamamış ve *İran*'ın dahilî mücadeleleri de buna imkân bırakmamıştır[1].

İran'daki mücadeleler, yalnız Nadir'in yeğeni ve torunlrı arasında olmayıp, diğer ileri gelen *İran* serdarları da şahlık hevesine düştüklerinden, iş büyümüş ve *İran*'da yıllarca huzur ve sükûn kalmamıştır; bunlar arasında güney *İran*'da *Kürt* aşireti reislerinden olan Zend Kerim Han tutunmağa muvaffak olmuştur.

Zend Kerim Han, Osmanlılarla münasebet tesisine teşebbüs etmiş ise de, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, *Baban* ailesinden bazılarının kendisine ilticaları sebebiyle, bu münasebet hasmane olmuş ve 1193 H. - 1779 M. de Kerim Han'ın ölümiyle *Irak* taraflarında sükûn avdet etmiştir.

XVIII. asırda *İran*'da *Safevî*lerden sonra *Afgan*, *Afşar* ve *Zend* isimlerinde üç boya mensup aileler hükümran olmuşlarsa da, bunların her üçü de *Safevî*ler gibi teşkilâtlı ve asırlarca yerleşmiş hanedandan olmadıkları için, devleti kuranların vefatlarını müteakip saltanatları alt üst olmuştur.

[1] 1161 H. - 1748 M. de Ali Şah'ın bir nâmesiyle gelen Mehmed Abdülkerim adındaki elçi, aynı zamanda *İran* Şeyh-ülislâmı Molla Ali ve şahın kardeşi ve vezir-i âzamı İbrahim'den de mektuplar getirmiştir. Ali Şah'ın İtimadüddevlesi yani vezir-i âzamı olan İbrahim, mektubunda biraderi Ali Şah'ın ne suretle amcası Nadir Şah'ın yerine geçtiğini anlatmaktadır (*İzzi tarihi*, varak 163b). Ali Şah'ın *Farsça* nâmesinin tercümesiyle diğer mektubların tercümesi *İzzi*'de vardır.

Onsekizinci asırdaki İran şahları aileleri

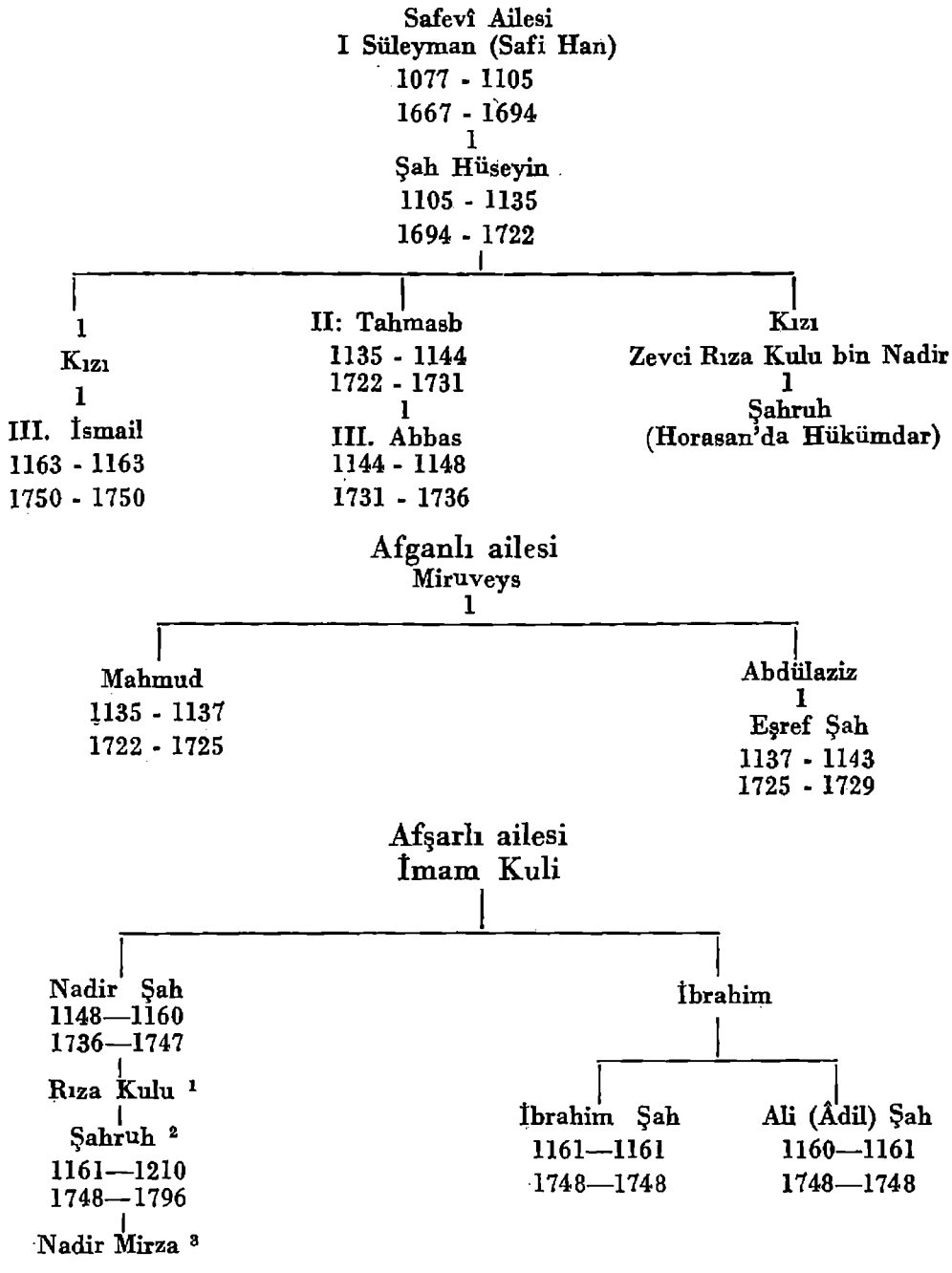

[1] Nadir'in oğlu olan Rıza Kulu, Şah Hüseyin'in kızı ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Şahruh doğmuştur.

[2] Birinci defaki hal'inde gözlerine mil çekilmiş ise de, tamamen görmez olmamıştır; ikinci defa hükümdar ilân edilmiş ise de, 1163 H. - 1750 M. de tekrar hal' olmuştur. 1163 sonlarında (1750 Ekim) üçüncü defa olarak *Afgan* hükümdarı Ahmed Şah Dürri Dürrani'nin yardımiyle *Meşhed*'de hükümdar ilân edilerek, 1210 H. - 1796 M. senesine kadar kalmıştır.

[3] *Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları*, numara 2932 sene 1194.

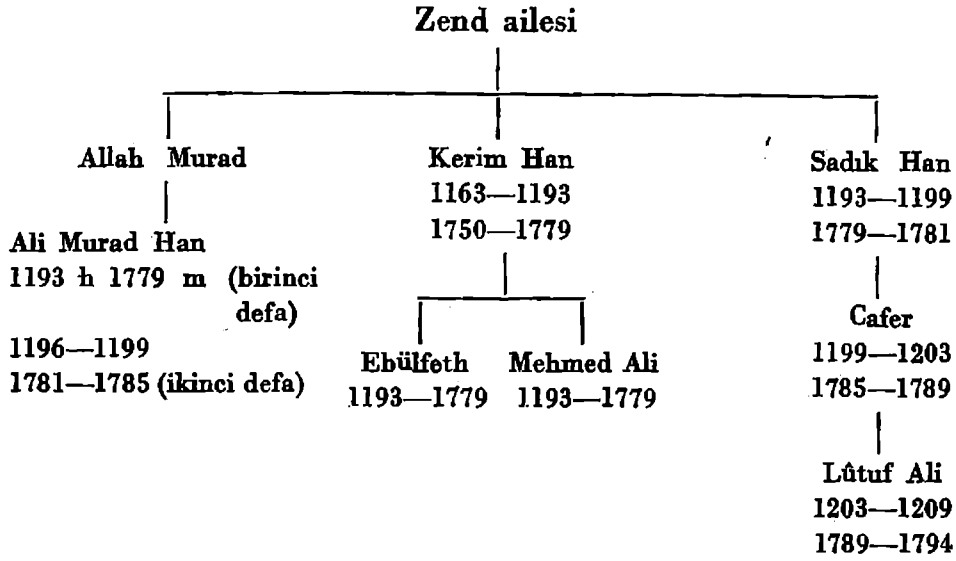

OSMANLI - AFGAN MÜNASEBETLERİ

Osmanlı devletinin *Afgan* devletiyle münasebatı, metbuları olan *Safevî*lere ısyan ederek *İran*'ı istilâ eden *Kılcı* Türklerinden Mir Üveys oğlu Mir Mahmud ve daha sonra bunun yerine *İran* ve *Afgan* hükümdarı olan Mir Eşref ile başlar.

Mir Eşref, Osmanlıların İran'dan zabtettikleri yerlerin iadesini istemek suretiyle muhasamaya geçmiş ve hattâ 1139 Rebiulevvelde (1726 Kasım) *Hemedan* civarındaki *Andican* muharebesinde *Bağdad* valisi Ahmed Paşa'yı mağlûb etmiş ise de, sonra her iki taraf daha ileri gitmiyerek *Hemedan*'da bir anlaşmaya varmışlardı.

Bu muahede mûcibince Eşref Şah, Osmanlıların *Batı İran*'dan aldıkları yerlerin Osmanlılarda kalmasını kabul etmiş ve buna mukabil kendisinin de İran şahlığı tasdik olunmak suretiyle harbe son verilmişti. (1140 H. - 1727 M. 120.)[1]

[1] Eşref Şah'la olan uzun muhaberata dair nâme ve mektuplar, Esad Efendi kitapları arasında *Mecmua-i nâmeha* ismiyle 3353 numarada toplu bir haldedir. Eşeref Şah'la aktedilen muahede on madde üzerine olup bunun 1140 Rebiulevvel iptidası tarihli Farsça sureti Nâme-i hümâyun defterinin yedinci numarasında 144 ve 149 ncu sahifelerindedir.

Eşref Şah'ı İran'dan çıkaran Nadir Şah eskiden İran'a tabi olan *Herat* ile daha sonra *Hindistan*'a tabi *Kandehar* ve *Kâbil* taraflarını istilâ ederek *Hindistan*'a karşı meşhur taarruzunu yapmıştır (1150 H. - 1737 M.). 1160 H. - 1747 M. senesinde Nadirşah'ın katlinden sonra *Afganistan* kabilelerinden *Abdal* kabilesi reisi olup kendisini Nadirşah'a sevdirip itimadını kazanmış olan *Mazenderan* valisi Ahmed Han *Kandehar*'a gelmiş ve *İran* tahtı üzerindeki mücadelelerden cesaret alarak *Kâbil*, *Gazneyin* ve *Pişaver* ve o taraflardaki şair halkın ısrarlariyle[1] ve *Dürr-i Dürranî* unvaniyle *Afgan* hükümdarlığını ilân eylemiştir (1160 H. - 1747 M.)[2].

Ahmed Şah, *Hindistan*'a müteaddid seferler yapmıştır. Birinci seferinde sabık *Hindistan* hükümdarının oğlu Mir Menu'yu *Pencap* muharebesinde mağlûp ederek, *Pencap* ile *Keşmir*'i almış, ikinci seferinde büyük bir Hind ordusunu mağlûp ettikten sonra süratle *Türk - Moğol* devletinin merkezi olan *Cihanâbad* (Delhi) üzerine giderek, Âlemgir Şah ile görüşmüş ve *Hin-*

[1] Ahmed Şah'ın, III. Mustafa'ya göndermiş olduğu Farsça nâmesinden (*Nâme defteri* 3, s. 86).

[2] Ahmed Şah'ın babasının adı Mehmed Zaman Han olup *Abdalilerin* reisi *Saduzay* ailesindendi. Kabilesi, eskidenberi *Herat* taraflarında bulunurdu. *Horasan*'a yayılan *Abdaliler* nüfuzlarını arttırarak, *Meşhed*'i bile muhasara etmişti. İşte bu sırada, yani 1134 H. - 1722 M. de Ahmed Han doğmuştu. Nadir Şah *Herat*'ı alarak *Abdalilerin* nüfuzunu kırdı. *Galzaî*'lerin eline esir düşen Ahmed Han ile kardeşi 1737 senesinde (1150 H.) *Kandehar*'ı zabt eden Nadir Şah tarafından kurtarılarak serbest bırakıldı ve Nadir'in hizmetine girerek *Mazenderan* valisi oldu.

Nadir Şah'ın ölümünden sonraki karışıklıklar esnasında vaziyetten istifade ederek *Kandehar*'ı elde edip hükümdarlığını ilân eyledi ve kendisine *Dürr-i Dürrani* ünvanı verildi (takriben 1160 H. - 1747 M.). Ahmed Han, daha sonra merkezini *Kâbil*'e nakletti; *Afganistan*'ı tamamiyle nüfuzu altına alarak, *Galzaî*leri yola getirdi, *Hindistan*'a sefer açarak başarılar elde etti. *İran*'da *Kaçar Türkmenleriyle* harb ettiyse de muvaffak olamıyarak *Esterâbâd*'da mağlûb oldu. *Hindistan*'daki hâdiseleri ve kavgaları fırsat bilerek 1170 H. - 1756 M. de tekrar *Hindistan*'a girdi. Bu suretle *Hindistan*'a beş sefer yapan Ahmed Şah, *Horasan*'da çıkan, bir kıyâmı bastırdı ve *Meşhed*'i zabtettiyse de, orada hükümdar olan Nadir Şah'ın torunu Şahruh Mirza'yı yine makamında bıraktı ve Şahruh, kızını Ahmed Şah'ın oğlu Timur'a verdi (1176 H. - 1763 M.). Ahmed Şah, 1184 H. - 1733 M. de elli yaşında vefat ederek yerine oğlu Timurşah geçti *(İslâm Ansiklopedisi - Ahmed Şah maddesi)*.

distan'da zabtettiği *Serhend*, *Lahur* ülkelerini oğlu Timurşah'a vermiştir.

Ahmed Şah, 1172 H. - 1758 M. deki üçüncü *Hindistan* seferinde, *Cihanâbâd*'a hücum ederek Âlemgir 'Şah'ı öldüren *Hinduları* mağlûp ettikten sonra, Âlemgir'in yerine oğlu Celâlüddin Şah Âlem'in hükümdar yapmış ve sonra memleketine dönmüştür.

Ahmed Şah, İran işlerine de müdahale ile *Herat*'ı üç ay muhasaradan sonra zabtedip *Horansan*'a giderek Nadir Şah'ın torunu Şahruh'u makamına oturtup geri dönmüştür [1].

Ahmed Şah Dürr-i Duranî, Osmanlı hükümdarına gönderdiği nâmesinde, *İran*'daki saltanat kavgaları dolayısiyle *İran*'a karşı müttefikan hareket edilmesini, bir nâme ile ve *Bağdad* valisi Ali Paşa vasıtasiyle III. Mustafa'ya teklif etmiş ise de [2], pâdişah 1176 Cemaziyelâhır (1763 Ocak) tarihli nâmesiyle Nadir Şah'la yapılan muahedeye sadık kalacağını ve her ne kadar *İran*'ın istilâsı kolay ise de, zaten perişan bir halde bulunan halkın çiğnenmesinin muvafık olamıyacağını bildirmiştir [3].

[1] Ahmed Şah'ın, III. Mustafa'ya göndermiş olduğu nâmesinden (*Nâme defteri* 6, s. 86).

[2] Ahmed Şah'ın üç adamiyle ve *Bağdad* valisi Ali Paşa vasıtasiyle gelen nâmesi. Bu nâme divan-ı hümâyun nâme defterinin s. 460'dan 481'e kadar devam eder. Bunun 481'den 484 ncü sahifeye kadar hülâsa olarak tercümesi vardır. Aynı nâme defterinin 485 nci sahifesinden itibaren Ahmed Şah'ın nâmesiyle verilmiş olan cevabî nâme vardır ki, tarihi Cemaziyelâhır 1176'dır. Ahmed Şah'ın, III. Mustafa'ya göndermiş olduğu iki nâme münasibetiyle Bay Hikmet Bayur tarafından *Belleten*'in 46 ncı sayısında *Nadir Şah Afşar*'ın *ölümünden sonra Osmanlı devletini İran'ı istilâya kışkırtmak için yapılan iki deneme* başlıklı bir yazı neşredilmiştir. Ahmed Şah'ın nâmesinin arasındaki kayda göre mührünün yazısı şöyle imiş :

Allah
Ya hu ya fettah -ul- hakim
Ahmed Şah Dürr-i Dürranî

[3] *Nâme-i hümâyun defteri*, numara 3, s. 89 ve *Nâme defteri* 8, s. 485. Sultan Mustafa'nın nâmesinde sulhün muhafazası için şöyle deniliyor: "...Taraf-ı Devlet-i Aliyye-i ebed kararımızdan *İran*'a asker tesyirine ve memleket zabtına adem-i meyl ve rağbete bâis budur ki Nadir Şah'ın vefatından mukaddemce saltanat-ı seniyyemiz ile *İran* devleti beyninde akd ve temhid olunan mevadd-ı musafat ve muvalât yalnız kendüye ve vaktine mahsus

Ahmed Şah 1187 H. - 1773 M. senesinde *Murgab*'da vefat ederek yerine oğlu Timurşah geçmiştir; bu zat, 1187 H. - 1773 M. den 1207 H. - 1793 M. tarihine kadar yirmi sene hükümdarlık etmiştir.

Timurşah, Osmanlı hükümdarı tarafından *Buhara*'ya elçilik ile gönderilerek, *Kâbil*'e gelmiş olan Seyyid Mehmed Emin Efendi ile Osmanlı hükümdarına dostluk nâmesi göndermiştir [1].

Afganistan'da Abdalî ailesi

Ahmed Şah Dürr-i Dürrani
1160—1187
1747—1773
1
Timur Şah
1187—1207
1773—1793
1
Zaman Şah [2]
1207—1215
1793—1800

olmayıp belki müsaleha-i mezbure beyneddevleteyn ilâ maşallahü taâlâ sabit ve berdevam ve ahlaf ve âkab-ı tarafeyn zamanlarında dahi istimrar..." üzere devam edeceği beyan olunmuştur.

[1] *Edib Efendi tarihi*, c. 2, s. 74 ilâ 79 bu hususta *Hindistan*'la münasebat kısmına da bakınız.

[2] Bu Zaman Şah, daha sonra memleketinden kaçarak Osmanlı hükûmetine dehalet ile *Bağdad*'ta oturmuş ve sonra II. Mahmud tarafından kendisine yirmi bin kuruş atiyye ihsan olunarak 1234 Cemaziyelâhır ve 1819 Nisan tarihli fermanla *Kıbrıs*'ın *Lefkoşa* kasabasına nakledilmiştir. Zaman Şah'ın, Şehbaz Mirza ile Abdülkerim Mirza isimlerinde *İstanbul*'a göndermiş olduğu iki elçisine beşer yüz kuruş harcirah verilmiştir (*Hariciye vesikaları*, *Cevdet tasnifi* numara 8338).

XVIII. ASIRDA OSMANLI DEVLETİNİN ASYA VE AFRİKA DEVLETLERİYLE MÜNASEBATI

BUHARA HANLIĞIYLA MÜNASEBAT

Daha evvelki asırlarda olduğu gibi XVIII. asır başlarından itibaren XIX. asır itbtidasına kadar Osmanlılarla *Orta Asya*'daki *Buhara* ve *Hive* hükümdarları arasında Osmanlı pâdişahının *İslâm* halifesi olması îtibariyle nâmeler teati edilmiştir.

İki tarafın münasebatı, evvelce mütecaviz bir vaziyette bulunan *Şii İran*'a karşı *Sünnî* mezhebine mensup olan Osmanlı ve *Buhara*'nın müttefik hareketi şeklinde başlamış ise de, sonradan *İran*'ın zayıf düşmesi ve buna mukabil *Rusların* büyümesi dolayısiyle, bu XVIII. asırdan îtibaren bazan *Ruslardan* şikâyet ve ekseriyetle de dostluk münasebetiyle devam etmiştir.

Orta Asya hükümdarlarından *Semerkand*, *Buhara* ve *Belh* taraflarındaki hanlara Osmanlı vesikalarında *Özbek hanı* denilmektedir. XVII. asır sonlariyle XVIII. asır başlarında bunlardan Subhan Kulu Han, Hacı Ali ismindeki elçisiyle II. Mustafa'ya bir nâme göndermiştir; bu elçi, *Edirne* vakasını müteakib Türkiye'ye gelmiş ve pâdişah III. Ahmed tarafından kabul olunarak, nâme ve hediyelerini takdim eylemiştir (1115 Receb 1703 Kasım) [1].

Hacı Ali, elçilik vazifesini yaparak hacca gitmiş ve tekrar *İstanbul*'a gelerek *Trabzon* ve *Kafkas* yoluyla memleketine dönmüştür (1118 Safer ve 1706 Mayıs) [2]. Elçi, Osmanlı hükümdarının nâmesini götürdüğü zaman Subhan Kulu Han vefat ederek yerine küçük oğlu Ubeydullah Han hükümdar olmuştu.

[1] *Raşid tarihi*, c. 3, s. 99. Subhan Kulu Han, daha evvel II. Ahmed zamanında Abdülmümin Bey isminde bir elçi göndermişti. Bu sırada *Avusturya* kuvvetleri *Balkanlar*'dan atılmış olduğundan, Osmanlı hükümdarı, gönderdiği cevabi nâmesinde, bu muzafferiyetten bahsetmektedir (*Nâme defteri* 5, s. 119).

[2] *Mühimme defteri* 115, s. 14, sene 1118 Safer ibtidası. *Raşid tarihi*'nde elçinin adının Küçük Ali Bey olduğu görülüyor. Metinde Hacı Ali denilmesi, hacdan avdetten sonra hacı sıfatından dolayıdır.

Ubeydullah Han da hem kendi cülûsunu bildirmek ve hemde III. Ahmed'in cülûsunu tebrik etmek için, 22 Zilhicce 1117 tarihli nâme ile Hoca Mehmed Emin isminde bir elçi yollamıştır. Gelen elçi, 1118 Saferinin 22 sinde (1706 Haziran), yani memleketinden çıkışından iki ay sonra, pâdişah tarafından kabul olunarak nâmesini ve hediyelerini takdim etmiştir.

Hoca Mehmed Emin de, hazır gelmişken hac ziyareti yaptıktan sonra memleketine dönmüştür [1]. Ubeydullah Han, nâmesinde dostluktan ve *Kazakları* tedip ettiğinden bahseyledikten sonra, *Harezm* taraflarını ilhak eylediğini ve *Kazak*, *Karakalpak* ve *Deşti Kıpçak* taraflarını nüfuzu altına aldığını yazmaktadır [2]. Ubeydullah Han'ın nâmesine 1118 Safer ortaları tarihli (1706 Haziran) nâme ile dostca cevab verilmiştir [3].

Bunu müteakib, yine aynı aileden Subhan Kulu'nun büyük oğlu *Belh* hanı Seyyid Mehmed Mukim Han tarafından elçilikle gönderilmiş olan Abdülbaki Bey de 1118 senesi sonlarına doğru gelmiştir. Mukim Han'ın nâmesinin tarihi 22 Muharrem 1118 dir. Mukim Han, nâmesinde, babasının kendisini bütün oğullarına faik görüp *Kubbetülislâm* adı verilen *Belh* ve *Bedahşan* taraflarına vali yaptığını ve babasının vefatı sırasında *Belh*'te bulunup burası *Buhara*'ya uzak olduğu ve *Buhara*'yı *Özbekler*'in taarruzlarından muhafaza için *Buhara* devlet adamları, yaşca kendisinden küçük olan biraderi Ubeydullah Han'ı hükümdar yaptıklarını beyan etmiş ve Ubeydullah Han'ın *Belh*'e hücum etmesi üzerine, beylerbeyi Mahmud Atay ile müdafaada bulunarak biraderinin kuvvetlerini mağlûb edip *Ceyhun* nehrini geçtikten ve bir haylı yer aldıktan sonra adına hutbe okutup sikke kestirdiğini bildirmiştir [4].

Osmanlı pâdişahı ve *İslâm* halifesi sayılan pâdişah (III. Ahmed) Mukim Han'a gönderdiği cevabî nâmede, iki kardeş arasındaki nifakın iyi olmadığını, barışıklık yapılmasını ve ilk teca-

[1] *Mühimme* 115, s. 53 ve *Raşid*, c. 3, s. 202 "...Âli cenab meâli meab ferman fermây-ı memâlik-i Turan Özbek Han es Seyyid Abdullah (Ubeydullah) Han tarafından sefaret hizmetiyle mebus... Hoca Mehmed Emin..." *Nâme defteri* 6, s. 296 ilâ 299.

[2] *Nâme defteri* 6, s. 116.

[3] *Nâme defteri* 6, s. 124.

[4] *Nâme defteri* 6, s. 151.

vüzün Ubeydullah Han'dan gelmiş olmasına rağmen, münazaanın bertaraf edilmesini tavsiye etmiştir [1]. Elçi Abdülbaki Bey de *Hicaz*'a gidip Beytullahı ve Ravzate-i mutahharayı (Peygamberimizin kabirlerini) ziyaretten sonra, *Şam* ve *Irak* yoluyla *Belh*'e dönmüştür (1119 Safer ve 1707 Mayıs) [2].

Subhan Kulu Han'ın oğullarından Ubeydullah Han ile Mehmed Mukim Han arasındaki saltanat mücadelesi devam etmiş ve neticede Ubeydullah Han *Belh*'i de ilhak ile memleket idaresini tamamen ele almış ve bu muvaffakiyetini 1121 Şaban ve 1709 Ekim tarihli nâmesinde bildirmiştir.

Özbek Han (*Buhara* hanı), nâmesinde, hükümdarlık için epey zamandanberi nizâ etmekte olduğu kardeşinin vefatiyle saltanat kavgasının bertaraf olduğunu bildirmiştir [3].

Yine aynı aileden, yani Subhan Kulu Han'ın diğer bir oğlu olan *Buhara* hanı Ebülfeyz Seyyid Mehmed Bahadır Han'ın 1124 Cemaziyelâhır ibtidası tarihiyle Mehmed Abdüssemî Yasavul'un elçiliği ile gönderdiği nâmesinde, baba ve dedesinin tahtına cülûs ettiğini bildirmiş [4] ve hediye olarak da Kur'anı kerim ile şal ve destar, ipekli ve pamuklu kumaşlar ve kırk dört deste *Semerkand* kâğıdı ve cins atlar hediye yollamıştır. 1125 Rebiulâhır tarihli cevabî nâmeyi alan *Buhara* elçisi, evvelâ hacca gitmiş ve oradan da memleketine dönmüştür [5].

Yine Ebülfeyiz Han'ın Osmanlı - Rus muharebesini haber alması üzerine, 1125 Şaban ibtidası Şeyh Nimetullah ile göndermiş olduğu nâmede, kendi hududunda *Ruslara* taarruz ederek yardım etmeyi teklif eylemiştir [6].

Ebülfeyiz Han'ın nâmesine münasib cevap verilmiş ve Şeyh Nimetullah, vazifesini gördükten sonra, *Kırım* üzerin-

[1] *Nâme defteri* 6, s. 157.

[2] *Mühimme defteri*, numara 115, s. 305.

[3] *Raşid tarihi*, c. 3, s. 305, sene 1121.

[4] 1123 H. - 1711 M. de biraderi Übeydullah Han'dan sonra hükümdar olmuştur.

[5] *Mühimme* 119, s. 323 ve *Nâme defteri* 6, s. 277, 279.

[6] "Bizim malûmumuz oldu ki, *Rus*, *Kalmak* bir olup ehl-i İslâma düşman olmuşlar, bu sebepten Nimettullah Efendi'yi gönderdik, tâ ki bunu tahkik etsin, zira din kardeşiyiz, bizim de düşmanımızdır ;imdi müttefikul-kelime olup siz andan biz bundan aradan kaldırmağı elzem biliriz..." *Nâme defteri* 6, s. 296.

den memleketine dönüp huduttan çıkıncaya kadar her hususta kendisine yardım edilmesi icabedenlere yazılmıştır (1125 Şaban ortaları ve 1719 Eylül) [1].

Buhara hanına âid yerlerdeki zengin şahıslar veya hanın maiyyeti erkânı, hacca gitmek isteyerek Türkiye'ye gelirlerken, bu vesile ile kendi haklarında ihtiram gösterilmesi için hanın nâmesiyle hediyelerini getirmeyi âdet etmişlerdi. 1132 Rebiulevvel (1720 Ocak) de Ebülfeyz Seyyid Mehmed Han'ın Korucubaşısı Allahverdi ile gönderdiği nâmeye dostça cevab verilmiştir. Hac ettikten sonra memleketine dönmekte olan *Buhara* elçisi, yolda soyulmuş ve *Meşhed*'den keyfiyeti hükümdara yazdığından, Ebülfeyz Han keyfiyetten Osmanlı pâdişahını haberdar eylemiştir [2].

1133 H. - 1720 M. de *Buhara* ve *Belh* taraflarından hareket eden iki sefaret heyeti, 1134 Rebiulevvel 1721 Ocakta *İstanbul*'a gelmişlerdir. Bunlardan Hoca İvaz Mehmed'in riyasetindeki heyet, Ebülfeyz Mehmed Bahadır Han tarafından ve Dost Mehmet Korucubaşı reisliği altında gelen heyet de *Buhara* hanına tabi olan *Belh* hanı Mehmed Rahim tarafından gönderilmişlerdir.

Bunun üzerine, hükûmet sefir göndermek müstakil hükümdarlara mahsus olup müstakil olmayanların elçi göndermeleri teşrifat kaidesine aykırı olduğunu beyan ile, yalnız Ebulfeyz Han tarafından gelen heyet vezir-i âzam ve pâdişah taraflarından kabul olunmuş, bununla beraber, diğer heyet hakkında da îcabeden misafirperverlikte kusur edilmemiştir [3].

Bu tarihlerden sonra, muhtelif hâdiseler sebebiyle, 1191 H. - 1777 M. tarihine kadar *Buhara* (Özbek) hanlariyle yarım asır kadar nâmeleşme olmamıştır. 1191 Cemaziyelâhır 1777 Temmuz tarihiyle *Buhara* hanı Seyyid Gazi Han'a gönderilen

[1] *Mühimme* 120, s. 24 ve *Nâme defteri* 6, s. 296 ilâ 299.

[2] *Nâme defteri* 6, s. 450, 451, 498.

[3] *Raşid tarihi*, c. 4, s. 368 ve *Nâme-i hümâyun defteri* 7, s. 43, 44. *Bel* Hanı Mehmed Rahim Han'ın ya son *Özbek* Hanı Seyid Gazi Han'ın babası veyahut daha sonra *Buhara* tahtını işgal etmiş olan *Mengitler*'den Mehmed Rahim Han olması muhtemeldir. İkinci ihtimalin daha kuvvetli olduğunu tahmin ediyorum. Ebülfeyz, oğlu Abdülmümin tarafından katledilmiştir.

nâmede iki taraf arasındaki dostluğun *İran* vaziyeti dolayısiyle inkıtaa uğradığından habsedildikten sonra, 1188 H. - 1774 M. de *Rusya*'ya elçilikle gönderilmiş olan Molla Ernazarî ismindeki *Buhara* elçisinin Osmanlı elçisi Seyyid Abdülkerim Paşa ile görüştüğü ve *Buhara*'dan hacca gidecek olanların *Rusya*'dan geçerken kendilerine mümanaat olunmaması hakkında Osmanlı hükûmetinin *İstanbul*'daki *Rusya* elçisi vasıtasiyle teşebbüste bulunulmasını rica ettiği ve bunun için Mehmed Bedî isminde birisinin Molla Ernazarî tarafından *İstanbul*'a yollandığı beyan edilmekte ve bundan bilistifade, ittihadı din münasibetiyle, Mehmed Bedî'e yapılan şifahî vesayanın nazarı dikkate alınacağı ümit olunarak, *Buhara* ulema, meşayih ve sülehasının duası ve *Rus* hududu tarafındaki *Kazak*, *Kırgız* ve sair *İslâm* aşiretlerinin *Ruslara* karşı hareket etmeleri tavsiye olunmaktadır [1].

Buna karşılık 1194 H. - 1780 M. de *Buhara* hükümdarı Seyyid Mehmed Bahadır Han'dan Mehmed Ernazarî ve Mehmed Şerifî isimlerinde baba oğul iki elçi ile dostluk nâmesi gelmiştir. Baba oğul bu vazifeden istifade ile sürre-i hümâyun ile hacca hareket etmişlerse de, Molla Ernazarî *Konya*'da vefat etmiştir. Mehmed Şerifî hactan avdetten sonra, *Kırım* ve *Rusya* yoluyla memleketine döndüğü sırada, I. Abdülhamid, *Buhara* hükümdarı Ebülgazi Seyyid Mehmed Bahadır Han'a Farsça bir nâme ile bazı kıymetli hediyeler göndermiştir [2].

Kırım yarımadasını *Rusların* elinden geri almak isteyen Osmanlı hükümdarı, *Ruslara* karşı açmak istediği seferde *Buhara* hanlığını da harbe iştirek ettirmek isteyerek, *Buhara* hükümdarı Seyyid Mehmed Bahadır Han'a 1201 Cemaziyelevvel (1787 Nisan) tarihli bir nâme yollamıştır. Bu nâmede, *Rusların Kaynarca* muahedesine riayet etmiyerek türlü türlü tekliflerle tehditlerde bulundukları ve hududa kuvvet yığdıkları beyan edilip, muvaffakiyet ümit edildiği cihetle, harb başladığı haberi

[1] *Nâme defteri* 9, s. 78.

[2] *Farsça nâmenin tarihi* 27 Receb 1196 (1782 Temmuz)dur. (*Nâme defteri* 9, s. 106, 107, 123) ve *Cevdet tarihi*, c. 2, s. 147, 162, 172).

alınır alınmaz *Kazak* hanları ve *Kırgızlar* vasıtasiyle *Ruslara* hücum edilmesi ve muzafferiyet için dua yapılması bildirilmiştir [1].

Bu nâmeyi müteakib 1201 Zilkade ibtidası (1897 Ağustos) tarihli diğer bir nâme ile *Ruslar*la muharebenin başladığı cihetle, *Buhara* mücahidleriyle harekete geçilmesi bildirilmiş ve bu nâme *Van* valisinin tatarı Seyyid Mehmed Emin ile gönderilmiştir [2]. I. Abdülhamid'in bu nâmesine cevap olarak, Seyyid Gazi Mehmed Han'ı tahtından indirerek hükümdarlığını îlân etmiş olan *Buhara* hanlarının veziri, *Mengitler*den Masum Handan bir nâme gelmiştir. Masum Han 1203 Şevvali ibtidası (1789 Haziran) tarihli olan nâmesini Hacı Mehmed Bedî ismindeki elçisi vasıtasiyle yollamış ve aynı zamanda vezir-i âzama da mektup göndermiştir [3]. Masum Han, nâmesinde hulâsaten şöyle demektedir :

Bundan akdem 1152 H. - 1739 M. senesinde pederim vefat etmekle [4] müteessir ve perişan-ı hatır iken, garibnüvazlık edip

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 9, s. 195.

[2] *Nâme-i hümâyun defteri* 9, s. 208. Bu hususa dair vezir-i âzam tarafından I. Abdülhamid'e takdim edilmiş olan telhis :

Şevketlû kerametlû mahabetlû kudretlû velinimetim efendim Pâdişahım,

Moskovlu ile feshi müsaleha olunduğu beyaniyle *Buhara* tarafından dahi Memâlik-i menhuse-i *Rusya*'ya akın ve hücum olunması vesayâsını havi bundan akdem *Van* muhafızı vezir Timur Paşa kulları marifetiyle *Buhara* cânibine irsali tasvip ve Tatarlar ile tisyar olunan tahriratın mahalline îsali hususuna ihtimamı derkâr idüğüni mutazammın *Van* muhafızı müşarünileyh tarafından tevarüd eden tahrirat hülâsa ettirilmekle iktizası balâsına sürhle işaret ve atebe-i ülyalarına arz olundu; manzur ve malûm-ı hümâyunları buyruldukta emrü ferman... (dolap 1, sandık 7, hatt-ı hümâyun numarası 42) bu telhisin üzerine I. Abdülhamid:

Benim vezirim,

Bu babta *Buhara* tarafına *Van* muhafızı Timur Paşa'nın tahrirat-ı iktizasınca ne güna yetiştirmek muktazi ise arz ve tanzimlerine ihtimam oluna" hatt-ı hümâyununu yazmıştır. *Van* muhafızının tahriratı görülmedi.

Bu Seyyid Mehmed Emin, posta tatarı olup yanındaki arkadaşlarının cesaret edememesi üzerine kendisi *Van*'dan İran yoluyla ve müşkilâtla *Buhara*'ya gitmiş ve 1205 Zilkadesinin yirmi beşinde (26 Temmuz 1791) yani gidişinden dört sene sonra *İstanbul*'a dönmüştür.

[3] Memleketten on yedi ay evvel çıkarak 1203 senesinde *İstanbul*'a gelen elçi Mehmed Bedî'in *Buhara* ahvaline dair vermiş olduğu malûmat, *Nâme-i hümâyun defteri*'nde (defter 9, s. 228) vardır.

[4] Mehmed Masum Han'ın babasının adı Danyal Bey ve onun

bir kıta nâme-i hümâyunları varid olmağla bizlere kuvvet-i kalb olup cemiyet-i hâtırımıza bâdi olmuştu; anun gibi bu defa dahi bir kıt'a nâme-i şahâneleri ihsan buyrulup içinde 1188 senesinde (1774 M.) *Rusya* ile sulh yapılmışken bu defa nakzı ahd ettikleri beyân ve bu diyarda olan ulema ve sulehanın ve kâffe-i ehl-i islâmın dua etmeleri ferman buyurulmuştur.

Ferman-ı mülükâneyi duyanların hepsi can-ü dilden *İslâm*ın galibiyeti için dua etmekte bulunmuşlardır; nice dua etmezler ki devlet-i aliyye-i islâmiyeye dua âmme-i ehl-i islâma vacib ve lâzımdır ve *Maveraünnehir*'de sakin olan halk ve hususiyle *Maveraünnehir* ile *Rusya* beynindeki deşt-i kebirde sakin olan *Kazak* ve *Kırgız* taifelerinin (bunlar *Hanefi* mezhebinde idiler) *Ruslar*la muharebe etmeleri bâbında sadır olan ferman-ı âlilerine imtisalen o taraflara erler gönderdim; belki cümleye farz olan muharebe-i küffara bizzat kendim gidip rızaullah için canımı feda ederdim, fakat dört tarafımız ehli küfrolan *Özbekiye* taifesi olup kenduler ile beynimiz hoş değildir.

Bu dahi atebe-i ulya'ya arzolunur ki nâme-i hümâyun vürudunadek bu diyarın ahali ve tüccarlarının ve kazakların alış verişleri *Rusya* ile olup bu defa taraf-ı devlet-i aliyyeden *Ruslarla* muharebeye memur olmalariyle birbirlerine gelip gitmeleri münkatî ve alış verişleri mümkin olmayıp eğer devlet-i aliyye *Ruslarla* müsaleha yapacak olursa bunları da sulhe idhal etmeleri niyaz olunur.

Bu dahi atebe-i ulyaya arzolunur ki devlet-i aliyyeleri duasiyle meşgul olan bu diyarın ahalisi *İran* rafizileri sebebiyle yüz otuz seneye yakın farz olunan hactan mahrum kalmışlardır. Eğer devlet-i aliyye *İran*'a bir serasker ile kuvvet gönderecek olursa, bu taraflarda olan bütün müslümanlar yardım edip canlarını feda ederler [1].

Mehmed Masum Han'ın vezir-i âzama göndermiş olduğu mektupta da *Buhara* hanlığındaki değişiklik hakkında şu malûmat vardır :

babasının adı da Hüdayar Bey olup *Buhara* hanlarının veziri idiler. Masum Şah (Murad Han) 1200 H. - 1785 M. de hükümdar olmuştur (*Nâme-i hümâyun defteri* 9, s. 9 ve *Düvel-i İslâmiye*, s. 438).

[1] *Mühimme defteri* 187, s. 2.

Ez kadim bu memleketlerin pâdişahları eben an ceddin *Cengiz* neslinden olup Nadir Şah'ın galebesinden sonra erbab-ı devlet hakir olmuşlardı; hattâ ol zaman akrabamızdan Mehmed Rahim Han'a emrolunmuştu ki, hâkim-i vakit olan Ebülfeyz'ı hükümdarlıktan indire ve yerine yabancılardan biri Han olmayıp hanedanına zarar etmemek için yine Ebülfeyz evlâdından birini pâdişah ede. Böyle olmuşken yerine pâdişah olan oğlu, iğvay-ı şeytan hasebiyle ol zatı şehid edip ve han-ı şehid yani Ebülfeyz kesirünnesil olmağla erbâb-ı agrazın nifakiyle yedi evlâdını dahi şehid etmiştir.

Bâdehu kendisinin Abdülmümin Han ve Lütfullah Han nam iki evlâdı kalıp az vakitten sonra salîfülzzikr Mehmed Rahim Han dahi mumaileyhi şehid edip badehu Mehmed Rahim Han (Mengitlerden) dahi vefat etmekle, bir müddet Nadir Şah ve ondan sonra velinimet ve kıblegâhımız olan Amik Han bir zat-ı nasafet ve kaderdan olmağla, cümlesi Han-ı müşarünileyhi pâdişahlığa ihtiyar ettiler; onun vefatından sonra biz, emaret ve hükûmetten ictinap etmişken yerine hükümdar olduk [1].

[1] Mehmed Masum Han'ın bu mektubu ile 1201 H. - 1787 M. de elçilikle *Buhara*'ya gönderilmiş olan Seyyid Mehmed Emin Efendi'nin nakli karşılaştırılacak olursa, *Buhara* hanlarının veziri olan *Mengitler*'den Masum Han'ın saltanat gasıbı olduğu anlaşılıyor. Bu hususa dair *Edib Efendi tarihi*'nin 1205 Hicret senesi vekayii arasında da malûmat vardır (*Kütüphanemizdeki* c. 2, s. 74). Bu malûmat birleştirilmek suretiyle *Buhara* hanlığının karışık olan son kısımları bir dereceye kadar aydınlanmaktadır. Bu vesikalara göre *Can* hanedanından olan *Buhara* hükümdarı Ebülfeyz'in oğullarından Abdülmümin ile kardeşi Lûtfullah Han'ı öldüren *Mengitler*'den Mehmed Rahim Han'ın Nadir Şah'ın istilâsından evvel *Buhara* Hanı olduğu ve daha sonra Nadir Şah'ın buraları işgal etmiş olduğu görülüyor. Halbuki *Düvel-i İslâmiye*'de Mehmed Rahim Han'ın Nadir'in ölümünden yedi sene sonra Han olduğu kaydedilmektedir. Lâkin *Buhara*'ya elçilik ile gönderilmiş olan Seyyid Mehmed Emin, oraya geldiği zaman Seyyid Mehmed Gazi Han'ın, veziri Şah Murad (Masum Han olacak) tarafından hapsedilmiş olduğunu haber almıştır. Şah Murad *Cengiz* neslinden (yani *Şeybanilerden*) olmayıp *Mengit* denilen nesilden olduğu için hükümdar olamazdı; fakat *Cengiz* ailesine mensup bir kız alıp bundan doğan oğlunu hükümdar yapmak ve hapsinde olan Gazi Han'ı öldürmek için fırsat bekliyordu. *Nâme-i hümâyun defteri*'ndeki kayda göre (defter 9, s. 9), Mehmed Rahim Han'dan sonra oğlu Ebül Gazi Mehmed Han hükümar olmuştur. Masum Han'ın hal, ve hapsettiği ve kendisine nâme-i hümâyun gönderilen bu zattır.

Osmanlı pâdişahı tarafından 1201 H. - 1787 M. senesinde *Buhara* Hani Ebülgazi Han'ı *Ruslarla* muharebeye teşvik için elçilikle *Buhara*'ya gönderilmiş olan Alemdar Seyyid Mehmed Emin Efendi, müşkilâtla o tarafa vardığı zaman, Ebülgazi Han'a karşı vaki ısyan dolayısiyle Ebülgazi'nin şaşkın bir halde bulunup hükümdarlığından hal' olunduğunu görmüş ve *Buhara*'da duramıyarak, vaki tavsiye üzerine *Afganistan* yoluyla memleketine dönmüş ve *Afganistan* hükümdarı Timur Şah'ın 27 Rebiulevvel 1205 (1790 Aralık) tarihli bir namesini getirmiştir [1].

Masum Şah'ın, elçisi Hacı Mehmed Bedî ile gönderilmiş olan 1203 H 1789 M tarihli nameşine üçüncü Selim tarafından 1204 Rebiulâhır (1789 Aralık) tarihiyle verilen cevab, *Buhara* elçisinin vefatı dolayısiyle *Bağdad* valisinin bir adamı ile gönderilmiştir. Bu cevabî nâmede *Buhara* hükümdarı *Ruslarla* muharebeye teşvik ediliyor ve müsaleha yapıldığı esnada muharib halkın müsalehaya idhal olunacağı va'dolunuyordı; aynı mealde olarak vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından da Masum Şah'a bir mektub gönderilmiştir [2].

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 4, s. 85. Osmanlı elçisi Seyyid Mehmed Emin'in bizzat görüşüp söylediğine göre *Afgan* hükümdarı Timur Şah, hanefi mezhebinde yetmiş yaşından ziyade olup, uzun boylu, şehla bakışlı, güler yüzlü, vakarlı imiş. Osmanlı pâdişahlarına kıble-i âlem derlermiş. Timur Şah'ın küçük çocuklarından başka kendisiyle iner biner yani yetişkin, kırktan ziyade oğlu varmış; oğullarından birisi *Kandehar*'da birisi *Herat*'ta ve kendisi de *Kâbil*'de oturmakta imiş. Talimli askeri sayesinde pek çok başarı elde etmiş. Timur Şah, *Buhara* Hanı'nın Şah Murad (Masum Şah) tarafından hapsedildiğini haber alınca, teessüf edip "ben ana pâdişah hapsetmek nicedir göstereyim" demiş ve filhakika *Buhara* üzerine sefer yaparak, *Kunduz* şehrini ve arkasından *Belh*'i alıp *Buhara* askerini bozarak Şah Murad'ı tutmuş ise de, öldürmemiş ve Gazi Han'ı tahta oturtarak Şah Murad'ı yine kendisine vezir yapmış ve Şah Murad'ın oğullariyle *Buhara* ulemasından bazılarını rehin alarak dönmüştür (*Edib Efendi tarihi*, c. 2, s. 75 ilâ 79).

[2] *Nâme defteri* 4, s. 11 ilâ 13.

Onsekizinci asırda Şeybanilerin Caniler kolundan gelen Buhara Hanları

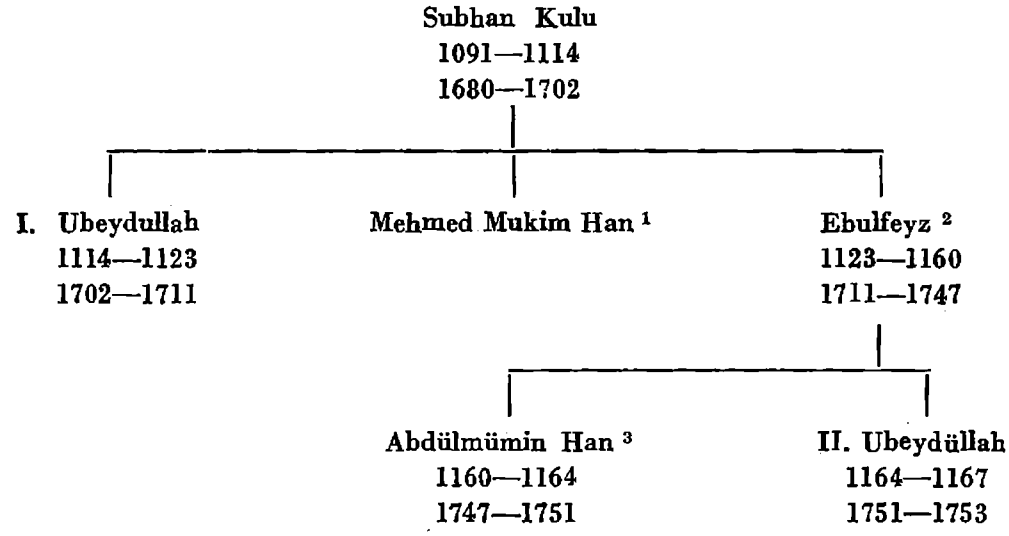

HAREZM (HİVE) HANLARİYLE MÜNASEBAT [4]

Hive hanlariyle Osmanlı devleti arasındaki münasebat, XVI. asrın ikinci yarısından îtibaren başlamış olup, bunlardan I. Arab Mehmed Han'a I. Ahmed zamanında Türkçe ve Arapça nâme gönderildiği görülmektedir [5].

[1] *Belh* Hanı olup biraderi Ubeydullah'ı mağlûb ederek hükümdarlığını îlân etmiş ise de, sonra ya ölümü veya katli sebebiyle Ubeydullah Han tekrar Han olmuştur (*Nâme defteri* 6, s. 151 ve *Raşid tarihi*, c. 3, s. 305).

[2] Oğlu Abdülmümin tarafından خلع hal' edilerek öldürülmüştür.

[3] Babasını hal'i ve katli ile hükümdar olmuş ve yedi kardeşini de öldürmüştür. Abdülmümin Han, veziri olan *Mengitler*den Seyyid Mehmed Rahim Han tarafından katlolunarak Ebül Feyz'in oğullarından II. Ubeydullah *Buhara* Hanı olmuş ise de, Seyyid Mehmed Rahim Han bunu bertaraf edip hükümdarlığını îlân eylemiş ve onun vefatı üzerine oğlu Seyyid Ebül Gazi Mehmed Han (Bahadır) hükümdar olarak, buna karşı yine *Mengi ler*den vezir Şah Murad, nâm-ı diğer Masum Şah muhalefet edip *Buhara* hanlığını elde etmiştir. Seyyid Mehmed Han'ın Ebu Nasır Seyyid Abdurrahman Sultan ve Ebül Hayr Seyyid Abdülhamid Sultan isimlerinde iki oğlu vardır (*Nâme-i hümâyun defteri* 9, s. 9).

[4] *Harezm* veya Özbek hanlığı, *Hive* ve *Maveraünnehr*'i işgal eden *Şeybanî Özbekleri* tarafından 921 H. 1515 M. de kurulmuş olup, ilk hükümdarı I. İlbars Han'dır.

[5] Arab Mehmed Han'a (1602—1623) gönderilen nâme, Üniversite Rıza Paşa kitapları 1617 numaralı münşeatın içerisindedir.

Osmanlı devleti, 1683 de başlayan ve devam etmekte olan harble meşgul olduğu sırada *Hive* yani *Harezm Özbekleri* hükümdarı Örnek Bahadır Han bin Seyyid Enuşa Han'dan 1099 H. - 1688 M. tarihli bir nâme almıştır. Bu nâmeyi getiren elçinin adı Handan Bahadır'dır. Örnek Han bu nâmesinde, muharebede pâdişaha yardım etmek için bizzat orduda bulunmayı arzu ettiğini yazıyordu; kendisine gönderilen cevapta, memnuniyet izhar edilip *Kırım* Hanı'nın muharebede bulunacağı için *Rusların* boş bulup *Kırım*'a hücum etmeleri ihtimaline mebni îcabında onların hareketlerini men etmesi tavsiye edilmiştir [1].

1106 H. - 1694 M. tarihinde yine *Harezm* veya *Hive* Hanlarından Örnek Mehmed Han bin Bahadır Seyyid Mehmed Enuşa Han'dan, Hacı Abdullah isminde bir elçi ile nâme gelmiştir. Örnek Han bu nâmesinde, babası Seyyid Enuşa Han'ın hac etmek üzere *Hicaz*'a gideceğini, yazmış ve kendisine müzaharet edilmesini rica etmiştir; hükûmet Enuşa Han hakkında lâzım gelen müzaharetin ve misafirperverliğin yapılacağını cevaben kendisine bildirmiştir [2].

1107 Ramazan ibtidalarında (1696 Nisan) elçi Hoca Nurullah ile *Harezm* hükümdarı Mehmed Bahadır (Örnek) bin Emirülgazi Mehmed Enuşa Han'dan gelen ikinci nâmede, babası Enuşa Han'ın hac ettikten sonra *Medine-i Münevvere*'de mücavir kalmak isterken *Harezm* taraflarında vukua gelen bazı hâdiseler sebebiyle o tarafa geldiği bildirilmiştir [3].

III. Ahmed'in cülûsunu tebrik için Bahadır Han Şadbaht tarafından Farsça bir nâme ve hediye ile Rıza Bey adında bir elçi gelmiştir. *Harezm* hükümdarı, aynı zamanda vezir-i âzama da mektub yollamıştır. Bahadır Şadbaht Han'ın hediyeleri arasında bir Kur'anı Kerîm ile çeşitli kumaş topları, destarlık tülbend, kürk ve atlar vardı [4].

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 5, s. 72 ilâ 76. Cemaziyelevvel başı sene 1100 (21 Şubat 1689).

[2] *Nâme defteri* 5, s. 191. Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye*'de Örnek Han'ın hükümdarlığını takriben 1687'den itibaren bir sene olarak göstermekte ise de, 1694 tarihinde de hükümdar bulunduğu nâmesinden anlaşılıyor.

[3] *Nâme-i hümâyun defteri* 5, s. 208.

[4] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 76.

I. Sultan Mahmud'un cülûsunu tebrik için II. İlbars Han tarafından nâme ve bazı havadis ile gelmiş olan Yar Mehmed Bey ile teşekkürü havi evahir-ı Safer 1145 (1732 Ağustos) tarihli cevabî nâme yollanmıştır. İlbars Han, nâmesinde, *Hemedan* muharebesinde mağlûp olan Osmanlı ordusundan esir düşen bir kısım Osmanlı askerinin Nadir Şah tarafından *Meşhed*'e sevkedildiğini ve oradan kaçan otuz bir Türk esirinin kendi topraklarına iltica eylediklerini ve esirlere lâzım gelen ikramın yapılarak elçi ile birlikte gönderildiklerini beyan etmektedir[1].

İlbars Han'dan sonra *Harezm* hükümdarı olan Mehmed Bahadır Han'dan 1149 H. - 1736 M. de Niyaz Şeyhulislâm Nakşibend adındaki bir elçi ile nâme gelmiştir. Mehmed Bahadır Han, nâmesinde, *Rafazilere* karşı ne suretle yazılırsa öylece hareket olunacağını beyan etmişti; fakat bu sırada Osmanlılarla *İran* arasında sulh yapıldığı ve Nadir Şah'ın *İran* halkının sünnî mezhebini kabul ettiğini beyan eylediğinden bahis olunarak kendisinin de *İranla* dostluk tesis etmesi tavsiye olunmuştur (evasıt-ı Ramazan 1149 ve Ocak 1738)[2].

TÜRKİSTAN VE KAZAK HANLARİYLE MÜNASEBAT

Osmanlı vesikalarında Türkistan hanlarından Kazak Hanı denilen Gaib Mehmed Han tarafından III. Ahmed'e iki nâme gönderilmiştir. Bunların merkezi *Taşkend* olup *Türkistan*, *Andican*, *Seyram*, *Karakalpak* tarafları idarelerinde idi. Gaib Mehmed Han 1125 H. - 1718 M. de *Çehre* ağası Seyid Mehmed Kuli Bey ile gönderdiği nâmesinde, Osmanlı pâdişahına elçi ve hediye göndermiş olan *Kalmuk* Hanı Ayuke'nin fenalıklarından şikâyet ile onun üzerine yürümesi hakkında güya Osmanlı pâdişahından şifahî emir aldığını ve bu emir üzerine iki defa *Kalmuklara* karşı harekete geçtiğini, fakat bu emrin hakikaten verilip verilmediğini bilmediğini beyan ediyordu.

Bu kayıttan anlaşıldığına göre Gaib Mehmed Han, Osmanlılarla münasebeti olan *Kalmuk* Hanı'na karşı yaptığı hare-

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 7, s. 273.

[2] *Nâme-i hümâyun defteri* 7, s. 436, sene 1149 evasıt-ı Ramazan.

ketin ne tesir yapmış olduğunu ve pâdişahın gücenip gücenmediğini öğrenmek istemiştir [1].

Bu Kazak hanı ile *Ruslar* arasında sünnî müslüman olan *Eşnek* mıntakası vardı. Gaib Mehmed Han, nâmesinde, *Rusların* istilâsına uğrayan *Eşnek* mıntakası Müslümanlarının kendisine başvurmaları üzerine tecavüze geçmek istemiş ve bu sırada Osmanlıların *Ruslara* galebe çaldıklarını (*Prut* zaferi) haber alarak sevindiğini ve kendisinin tecavüz etmesi için *Ruslarla* muharebenin devam edip etmediğini anlamak istediğini ve bundan dolayı acele *Çehre* ağası Seyyid Mehmed Kuli Bey'i yolladığını bildirmiştir.

Bu nâmeye karşı 1128 Safer (1716 Şubat) tarihiyle verilen cevapta *Ruslarla* sulh yapıldığı ve yazdığı şeyin kendi hudutlarına taallûku dolayısiyle nasıl isterse öyle yapması bildirilmiştir [2].

XVIII. ASIRDA HİNDESTANDAKİ İSLÂM DEVLETLERİYLE OLAN MÜNASEBAT

Türk-Moğol devletiyle münasebat

Osmanlı hükûmetinin *Hindistan*'daki *Moğol-Türk* devletiyle olan münasebatı bu asırda yok denecek kadar seyrek olmuştur. Bu hususta *İran*'daki karışıklık sebebiyle kara yolunun kapalı ve deniz yolunun da tehlikeli ve müşkül olması [3] ve, bundan başka, dahilî gaileler sebebiyle *Hindistan*'daki durumun iyi olmamasının mühim tesiri vardır. Filhakika, II. Süleyman 1099 H. - 1687 M. de hükümdar olunca *Hindistan* hükümdarı Şah Evrenk Zîb Âlemgir'e, hem cülûsunu hem de muharebe sebebiyle sefere hareket edeceğini bildirerek *Hind* ulema, meşayih ve sule-

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 292, 294.

[2] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 351, 352.

[3] *İzzi tarihi*, varak 13. "Devlet-i Aliyye ile *Hind* devleti beyninde derkâr olan ittihad-ı dini ve mezhebî hasebiyle ezkadim resm-i mehabbet cari ve tarafeyinden refte refte irsal-i rüsul ve resail ile dostluk ve meveddet mütemadi olup lâkin ber muktezây-ı takallübat epi yıllardan beri vuku bulan tebeddülât evzâ-ı İran takribi ile süferây-ı tarafeynin berren azimetleri bir güna asîr ve bahren seyr-i sülûkleri bir türlü emr-i hatir olmaktan nâşi ahd-i baidden berû amed ü şüd münkati olmuştu..,"

hasının dua etmelerini havi 1100 H. - 1659 M. tarihli bir nâmesinden sonra, bu devletle münasebat kesilmişti [1].

Filhakika bu asır başlarında, yani *Hindistan Moğol İmparatoru* Evrenk Zîb'in 1118 H. - 1706 M. de vefatından sonra, yerine gelenlerin liyakatsiz ve sefih olmaları yüzünden, imparatorluk eski satvetini kaybetmekte idi; işte bu tarihlerde, yani 1124 Şevval 1722 Temmuzda, Hacı Niyazi Hanbey elçiliği ile *Hindistan Türk* hükümdarı Şah Mehmed Ferruh Siyer'den gelen nâmede, hükümdarlığa ne suretle geçtiği anlatılıyor ve dostluktan bahsediliyor ve şöyle deniliyordu :

"Pederim halihaytında *Deken*, *Bengâle*, *Çend Çendavul* —ki *Serendib*'e yakındır— taraflarını düşmana karşı müdafaa için bana vermişti. Babam vefat edince, devlet erkânı *Çağataylar*'ın hücumlarından korkarak, Cihandar'i [2] hükümdar yaptılar; fakat *Çağataylar* gelip Cihandar'ı mağlûp ederek, onun kardeşlerini öldürüp *Şah Cihanâbâd* (Dehli)n *Ekberâbâdı* ve o havaliyi aldılar. Bunun üzerine ben vezirim Abdullah Han Bahadır'ı serdar tâyin edip ileri gönderdim. Arkasından kendim gittim, evvelâ *Ekberâbâd*'ı ve arkasından payitahtımız olan *Şah Cihanâbâd*'ı aldım ve 1124 Rebiulâhırinin yedinci günü (14 Mayıs 1712) *Cihanâbâd*'da saltanat tahtına oturdum. Adıma hutbe okutup sikke kestirdim, bu haberi, mutemedimiz Hacı Niyazi Beyhan elçiliği ile size bildirdik [3].

1129 H. - 1717 M. de *Hindistan* elçisi olduğunu söyleyen birisi *İstanbul*'a gelmiş ve *Avusturya* muharebesi sebebiyle pâdişahın bulunduğu *Edirne*'ye gönderilmiş, fakat elçiliğine dair elinde bir şey görülmemesine rağmen kendisine iyi muamele olunduktan başka, memleketine kadar icabeden yardım da yapılmıştır [4].

[1] *Nâme defteri* 5, s. 54.

[2] *Düvel-i İslâmiye*'de Ferruh Siyer, şehzâdelerden Azimüşşan'ın oğlu olarak gösterilip amcası Cihandar bin Şah Âlem'den sonra hükümdar olarak görülüyor. Halbuki Ferruh Siyer'in nâmesine göre, babasının Şah Âlem Bahadır Şah olduğu ve babasının 1124 ibtidalarında ölümünden sonra Cihandar'ın hükümdar ilân edildiği ve kendisinin *Deken* ve havalisinde vali olduğu ve Cihandar'ın *Çağataylara* mağlûp olması üzerine, kendisinin Çağataylara galebe ederek hükümdar olduğu anlaşılıyor.

[3] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 391.

[4] *Raşid tarihi*, c. 4, s. 321. Bu gelen adamın *Hind* elçisi olduğunu söylemesi hayreti mûcib olmuştu. Hattâ *Raşid* "pâdişah-ı *Hind* tarafından elçi gelmek nadirül vuku bir halet" olduğunu beyan eylemektedir.

1157 H. - 1741 M. senesinde *Bağdad* valisi Ahmed Paşa tarafından gelen tahriratta *Basra* yoluyla Hind elçisi olarak Seyyid Ataullah adında birisinin geldiği, fakat elçiye benzer bir hali olmadığı bildirilmiş ise de, hükûmet *İstanbul*'a gelmesi için emir vermiştir.

Elçi Seyyid Ataullah, aslen *Buhara*'lı olup 1135 H. - 1728 M. de hacca gitmek üzere *Buhara*'dan çıkmış *Hind Moğol* devletinin payitahtı olan *Şah Cihanâbâd*'a [1] gelmiş ve oradan deniz yoluyla *Hicaz*'a gitmiş, hac ettikten sonra *İstanbul*'a gelerek vezir-i âzam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile görüşmüştü. III. Ahmed, bundan bilistifade, 1131 H. - 1719 M. de *Hindistan Moğol* imparatoru olan Nâsırüddin Muhammed Şah'ın cülûsunu tebrik için Seyyid Ataullah vasıtasiyle bir nâme gönderdiği gibi, vezir-i âzam da Mehmed Şah'ın veziri Nizamülmülk'e bir mektub yollamıştı.

Seyyid Ataullah, Osmanlı hükümdarının nâmesiyle vezir-i âzamın mektubunu götürüp yerlerine vermiş ve kendisinin Türkçeye vukufu sebebiyle, *Buhara*'ya gönderilmeyip *Şah Cihanâbâd*'da alıkonulmuştur. İşte bu sırada meşhur Nâdir Şah Hindistan'a akın yapmış, Nâsırüddin Mehmed Şah'ın kuvvetlerini mağlûp etmiş ve onunla yapmış olduğu muahedede onun Osmanlı hükümdariyle muhabere etmemesini şart koşmuştu [2]. Nâdir Şah'ın Hindistan'dan avdetinden sonra, Nâsır-

[1] *Şah Cihanâbâd* veya sadece *Cihanâbâd Delhi* şehri olup, 1628 den 1658 tarihine kadar otuz sene hükümdarlık etmiş olan Şah Cihan tarafından kurulmuştur.

[2] Nâdir Şah *Hindistan* seferinden dönüşte, Osmanlı pâdişahına 18 Muharrem 1154 (1741 Nisan) tarihli nâmesi ile bazı hediyeler göndermiştir. Nâdir Şah bu seferi hakkında şunları yazıyor:

"Hindistan pâdişahı Nâsırüddin Mehmed Şah'ın *Afgan* ve *Kandehar*'a ait taahhüdatı ve vaadinde durmaması ve bunlara ilâve olarak *Kandehar*'dan gönderilen *İran* elçisini alıkoyup şahın nâmesine cevap vermemesi üzerine, *Hindistan*'a yürüdüğünü bildirdikten sonra, kendisine karşı çıkan *Hindistan* hükümdariyle *Kernal* mevkiinde muharebe ederek, 1151 Zilkadesinde (1739 Şubat) Nâsırüddin Mehmed Şah'ı bozup onu *Kernal* kalesinde muhasara ettiğini ve üç gün sonra Nâsırüddin'in teslim olarak hükümdarlık tacını ve yüzüğünü teslim eylediğini ve oradan Türk devletinin merkezi olan *Şah Cihanâbâd*'a geldiğini ve Mehmed Şah'ın Türk olup kendisinin de Türk olması sebebiyle *Hindistan* hükümdarlığını yine Nâsırüddin Mehmed Şah'a burak-

üddin Mehmed Şah, Osmanlılarla dostluğu devam ettirmek için, elçi olduğu belli olmamak üzere, *Basra*'ya kadar deniz yoluyla bu Seyyid Ataullah'ı *İstanbul*'a göndermiştir [1].

Hind elçisi 1154 Şaban sonunda (1744 Ekim) I. Mahmud tarafından kabul olunmuştur. Ebülfeth Nâsırüddin Mehmed Şah, nâmesinde dostluğun devamı temennisinden başka bir kayıt olmamakla beraber, gerek Seyyid Ataullah'ın ağzından söylediği sözler, ve gerek bazı *Hindistan* ricali ve *Mecusi* hükümdarları tarafından gönderilmiş olan mektuplarda Nâdir Şah'ın mezaliminden şikâyet olunarak birlikte muharebe edilmesinin arzu olunduğunu beyan eden Seyyid Ataullah, Nâdir Şah'ın Osmanlılara taarruz için hazırlanarak gemi yaptırdığını da söyliyip Osmanlı - İran müsalehasını önlemek istemiştir.

I. Sultan Mahmud, *Hind* elçisinin takririni okuyarak mütaleasını reddetmemiş [2] ve hali perişan olan elçiye ikram edilmesini ve her hususta gönlü alınmasını emretmiştir. Filhakika gerek pâdişah ve vezir-i âzam ve gerek devlet ricali ve ulema taraflarından atiyye, hediye vesair suretle Seyyid Ataullah (Seyyid Ataullah bin Seyyid Ata-ül Hüseynî) hakkında fevkalâde misafirperverlik gösterilmiştir.

I. Mahmud, *Hind* elçisine verdiği nâmeden başka, ayrı bir nâme ile edip, şair ve talâkat sahibi bir zat olan maliye tezkirecisi Trabzonlu Salim Mehmed Efendi'yi elçi tâyin ederek *Hind* elçisi ile birlikte göndermiştir [3]. Mehmed Salim Efendi'ye nâmeden başka şifahî talimat da verilmiş ve vezir-i âzam tarafından Nizamülmülk denilen *Hind* vezir-i âzamına ve *Fahrüddin* itlâk edilen *Hindistan* İmparatorluğu vükelâsına

tığını, fakat *Kâbil*, *Gazzeteyn* ve *Etek* suyunun beri tarafında olan yerleri *İran*'a ilhak eylediğini bildirmiştir (*Nâme defteri* 8, s. 32). Nâme Farsça olup Türkçe tercümesi de vardır.

[1] Nâsırüddin Mehmed Şah'ın nâmesinin tercümesi *İzzi Tarihi*'nde (varak 14b) vardır.

[2] Bu hususta Kurumumuzun mecmuası olan *Belleten*'in 49 ncu sayısında *Osmanlı devletinin Nâdir Şah Afşar'la barış yapmasını önlemek amacını güden bir Gürkanlı denemesi* başlıklı Bay Hikmet Bayur'un yazısına bakın.

[3] Gerek *Hind* ve gerek Osmanlı elçilerine verilen nâme suretleri *İzzi Tarihi*'nde (varak 14 ilâ 16) vardır.

mektuplar verilmiş ve aynı zamanda Hindistan devleti ulema ve ricaline şeyhulislâm, kızlarağası ve yeniçeri ağası taraflarından da başka başka mektuplar yollanmıştır.

Elçiler *Şam*'dan *Mekke*'ye ve oradan da *Cidde* ve deniz yoluyla *Hindistan*'a gideceklerdi [1].

Elçiler hac ettikten sonra *Cidde*'den gemi ile *Hindistan*'a gidip Türk elçisi Mehmed Salim Efendi orada vefat ettiğinden, büyük elçi vazifesini ikinci elçi olan Hacı Yusuf Ağa yapmıştır. Salim Efendi, hayatından ümidini kesince pâdişahın kendisine tevdi ettiği şifahî iradesini Yusuf Ağa'ya bildirerek, bunun *Hindistan* hükümdarına arzedilmesini vasiyet etmiştir.

Hacı Yusuf Ağa, nâmeyi Nâsırüddin Mehmed Şah'a teslim ile şifahen söylenecekleri de arzettikten sonra, *Hindistan* pâdişahının nâme ve hediyeleri ile birlikte gittiği yoldan dönmüş ve *Cidde*'ye geldikten sonra avdetini *İstanbul*'a bildirmiştir [2]. Hacı Yusuf Ağa, 1163 Rebiulâhır (1750 Mart) da *İstanbul*'a gelmiş ve bu suretle gidip gelmesi beş buçuk sene sürmüştür. Bu Hacı Yusuf Ağa, III Mustafa zamanında sadr-ı âzam olan Yağlıkcı zade Mehmed Emin Paşa'nın babasıdır.

[1] *Sayda* valisine yazılmış olan hükümden:

Bundan akdem Şâh-ı *Hind* tarafından atebe-i aliyye-i husrevaneme bâdelvürud iktiza eden cevap ile yine cânib-i *Hindistan*'a irsal ve tesyir olunan Seyyid Ataullah El-Hüseynî zîde şerefühü ve taraf-ı devlet-i aliyyemden dahi liecliliktiza bazı tavsiye ve tefhimat-ı şâhânemi mutazammin nâme-i hümâyunum ile cânib-i mezbure elçi tâyin olunan Mehmed Selim dâme mecdühu bu sene-i mübarekede hüccac-ı şam'ın hareketinden mukaddem *Şam*-ı şerife ve ondan dahi *Mekke-i Mükerreme*'ye, andan dahi savb-ı maksuda azimet eylemek üzere irsal olunmuştur (evahir-i Zilkâda 1157) *Mühimme* 151, s. 35, 36, 37.

[2] *Şam* valisi ve aynı zamanda Emir-i hacca gönderilen fermandan:

Bundan akdem pâdişah-ı memâlik-i Hindistan cânibine nâme-i hümâyun-ı husrevanemle baas ve tesyir olunan sefir Salim Efendi esnây-ı rahde rihlet-i ukba etmek hasebiyle sâni olmak üzere bu taraftan kenduye terfik olunan Elhac Yusuf zîde mecdühû vekâleten nâme-i hümâyunumu şâh-ı müşarünileyh tarafına tebliğ ve îsale mübaderet ve şâh-ı müşarünileyh tarafından iktiza eden cevab-ı bâ sevab ve bazı eşya ile avdet edip Bender-i *Cidde*'ye vürud ve vusulü der-i saadetime ihbar ve inha olunmakla sefir-i mumaileyhin bir an akdem Der-i saadetime vusulü matlûb ve muktazi olmağla... evasıt-ı Ramazan 2116 (*Mühimme defteri* 154, s. 141).

Onsekizinci Asırda Hindistan'da Türk - Moğol Hükümdarları

Evrenk Zîb bin Sah Cihan
1069 — 1118 h
1659 — 1707 m

Kutbüddin Şahâlem Bahadırşah
1119 — 1124 h
1708 — 1712 m

Hüceste Ahter

Nâsîrüddin Mehmed
1131 — 1161 h
1719 — 1748 m

Ahmed Şah
1161 — 1167 h
1748 — 1754 m

Azimüşşan
Vefatı 1124

Ferruh Siyer [1]
1124 — 1131 h
1713 — 1719 m

Muizüddin Cihandar
1124 — 1124 h
1712 — 1713 m

İzzüddin 2. Âlemgir
1167 — 1173 h
1754 — 1759 m

Celâlüddün Şahâlem
1173 — 1221 h
1759 — 1806 m

Refiuşşan

II. Şahcihan
1131 — 1131 h
1719 — 1719 m

Refiuderecat
1131 — 1131
1719 — 1719

[1] Ferruh Siyer, hükümdar olmasını müteakib III. Ahmed'e göndermiş olduğu nâmesinden babasının Kutbüddin Şahâlem Bahadır Şah olduğu anlaşılıyor.

Nâsırüddin Mehmed Şah ile vezir-i âzam olan Nizamülmülk'ün gönderdikleri nâme ve mektub ile hediye olarak yolladıkları pek ağır cevahir ve muhtelif cins şallar ve sair eşyanın adet ve miktarı *İzzi tarihi*'nde vardır [1].

Bu tarihten sonra Türk - Moğol İmparatorluğu pek zayıf düşüp *İngiliz* müdahalesi de kendisini iyice hissettirdiğinden, kendi dahilî karışıklıklariyle uğraşmışlar ve bu yüzden tarihlerimizde *Hindistan* Türk - Moğol hükümdarlarından elçi geldiğine dair bir kayıt görülmemiştir. *Afgan* hükümdarı Ahmed Şah Dürr-i Dürranî tarafından III. Mustafa'ya gönderilen nâmede, üçüncü Hind seferini yaparak Gürkânlı hükümdarı olup *Hindular* tarafından öldürülen II. Âlemgir Şah'ın yerine oğlu Celâlüddin Şah-ı Âlem'i hükümdar yaptığı bildirilmektedir [2].

HİNDİSTAN'DA MEVİBAR (MALABAR) SULTANLARI İLE MÜNASEBAT

Melibar veya *Malabar*, Batı *Hindistan*'ın güneyine doğru uzanan büyük bir ülkenin adı olup, burada bir *İslâm* hükümdarlığı vardı. Hangi tarihte kurulduğu malûm olmayan bu devletin hükümdarı Sultan Ali Raca'dan, 1191 H. - 1777 M. de Hacı Ali adındaki bir elçi ile Arabca bir nâme gelmiştir [3].

Sultan Ali bu nâmesinde, *Mecusîlerle* muharebe ettiğini beyan ile paraca sıkıntıda olduğu için İslâmların halifesi olan Osmanlı hükümdarından yüzbin altın istemiş ve hediye olarak da iki fil göndermiştir.

Malabar elçisi *Süveyş*, *Mısır* ve *İskenderiye* yoluyla gelmiştir. Yolda fillerden birisi telef olup diğeri *İstanbul*'a getirilmiş ve pâdişah tarafından görüldükten sonra *Divanyolu*ndaki *Fazlı paşa* sarayına konulmuştur.

Sultan Ali Raca, nâmesinde iki yüz kırk sene evvel (yani XVI. asır ortası) Osmanlı hükûmetinin bu tarafa yardım

[1] *İzzi tarihi*, varak 223.

[2] Ahmed Şah'ın, III. Mustafa'ya göndermiş olduğu Farsça nâmenin hülâsası (*Nâme-i hümâyun defteri* 3, s. 86).

[3] Bu nâmenin Arabca metni ile tercümesi, dokuz numaralı *Nâme defteri*'nin 80 ve 81 nci sahifelerindedir.

edip Yusuf ve Hüseyin isimlerinde iki kaptan maiyyeti ile iki gemi ve malzeme gönderildiğini ve kırk seneden beri müşriklerin taarruzları sebebiyle, kendisinin 1188 H. - 1774 M. tarihine kadar bunlarla muharebe ettiyse de hazinesine darlık geldiğini beyan etmekte idi.

Osmanlı devleti, *Kaynarca* muahedesiyle harbden yeni çıkarak, bu sırada *Kırım* ve *Irak* meseleleriyle uğraşmakta olduğundan, nakden yardım etmek değil, kendisi yardıma muhtaç olduğundan, *Malabar* sultanının bu müracaatından bir netice çıkmadı ve elçisi geldiği yoldan avdet edip gemi ücretini hükûmet verdi [1].

Sultan Ali Raca'nın yerine hükümdar olan kız kardeşi Bibî Sultan tarafından yine *Mısır* yoluyla gönderilen 1194 H.-1780 M. tarihli nâmede [2], kendilerinin *İngiliz* ve *Portekiz*ler tarafından tazyik edildiği beyan olunarak yardım istenmişti. Hükûmet, mesafenin uzaklığı sebebiyle yardım edemiyeceğini, fakat kendilerine taarruz edilmemesi için *İngiltere* hükûmetine vesayada bulunacağını yazmak suretiyle sudan bir cevab vermiş ve *Cevdet tarihi*'nin yazdığı üzere, koyun kurda emanet edilmiştir [3].

Bibî Sultan tarafından gelen 1198 H. - 1784 M. tarihli Arabca diğer bir nâmede, bir sene evvel, yani 1197 de mecusîlerle muharebe edilip galebe çaldıkları ve Müslümanların istiman etmelerine rağmen ahidlerinde durmadıkları ve hazineyi ve memleketi soydukları beyan edilerek müslümanların *İngiliz* nüfuzu altına düştükleri yazılıyor ve Osmanlı pâdişahının *İngiltere* kıralına müracaat ederek *İngiliz*lerin Müslümanlara âid yerlerden el çekeceklerinin ümid edildiği arz olunuyordu [4].

Bibî Sultan'ın bu müracaatı üzerine, keyfiyet bir telhis ile pâdişaha arzedilmiş ve bir cevap hazırlanması emrolunmuş ise de [5], tabiî müspet bir netice hasıl olmamıştır.

[1] *Cevdet tarihi*, c. 2, s. 70. *Malabar* elçisine tayinat ve saire hakkında 1191 Rebiulevvel tarihli vesika (*Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları*, numara 3297 ve 9087).

[2] *Nâme defteri* 9, s. 99, bu sefaret heyetinin getirdiği hediyelerin hazineye teslimi ve sefir ile maiyyetinin avdetleri için harcırah verilmesi ve gemi tedariki hakkında arz tezkiresi (*Cevdet tasnifi -Saray-*, numara 2323).

[3] *Cevdet*, c. 2, s. 147.

[4] *Nâme defteri* 9, s. 169, 170 ilâ 173.

[5] Sadr-ı âzamın şevketlû... diye başlayan malûm elkabtan sonra pâdişaha takriri :

HİNDİSTAN'DA MAYSOR (MİSOR) SULTANI İLE MÜNASEBAT

Güney *Hindistan*'ın *Deken* taraflarında *Maysor* [1] havalisi sultanı Tipu denilen Fetih Ali ile Osmanlı hükümdarlarından I. Abdülhamid ve III. Selim arasında hem siyasî ve hem ticarî olmak üzere nâmeler teati edilmiştir.

Kaplan mânasına geldiği rivayet edilen Tipu yani Fetih Ali'nin babası Haydar Ali ve onun babası da Fetih Mehmed'tir. Bunlar siyadet, yani Hazret-i Peygamber evlâdından olduklarını, iddia eden bir aileden olup, *Deken*'in sonradan *Haydarâbâd* denilen *Bednor* ülkesine yerleşmişti. Haydar Ali burada *Gurganlı* devletinin (Türk - Moğol devletinin) yüksek hâkimiyetini tanıyan *Maysor* raçasının hizmetine girmiş ve *Raça*'nın serasker ve başvekilliğine kadar çıkmıştır (1175 H. - 1761 M.).

Haydar Ali, bu hizmette iken büyük bir nüfuz tesis ederek efendisi olan Raça Çikka Krişnaraç'ın 1766 da ölümü üzerine, onun büyük oğlunu hükûmete geçirerek, genç hükümdarı nüfuzu altına almak istemiştir. Haydar Ali'nin tahakkümüne karşı koymak isteyen Raça, *Marata*'larla ittifak ettiyse de, daha evvel davranan Haydar Ali bunu öldürüp yerine kardeşi Çamraç'ı geçirmiştir.

Haydar Ali, *Hindistan* müstemlekeleri dolayısiyle *Fransızlarla İngilizler* arasındaki muharebede daha tehlikeli gördüğü

Ekalim-i Hind'den *Melibar* ikliminde hâkime olan İffetlû Bîbî Sultan tarafından südde-i seniyelerine ve taraf-ı çâkeriye arabî arizaları gelmekle tercüme ettirilip aslı ve tercümesi paygâh-ı serir-i übbehet masirlerine ref ve takdim kılındığı ve tahrirat-ı mezkûrenin hülâsa-i mefhumı İngiliz keferesinin iklim-i merkuma istilâsı beyaniyle istimdattan ibaret olduğu malûmı âlileri buyruldukta emrü ferman menlehülemr hazretlerinindir.

Bu takrir üzerine I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyunu :

"Galiba mukaddema bu hâkim-i merkum tarafından dahi gelmiş elçi gibi olmak hatırıma geliyor. Bu babta gayrı devlet i aliyyeden istiânet talebinde olmakla ne veçhile rey olunursa yine taraf-ı hümâyunuma arz oluna (*Cevdet tasnifi, Dahiliye vesikaları*, numara 11786).

[1] *Misor* (Maysor) mıntakası *Güney Hindistan*'da bulunup *Kişna* veya *Krişna* ve *Kaveyri* nehirleri ile Doğu ve Batı *Gat* dağları arasına düşer. Batı *Gat* dağları *Misor* bölgesini *Malabar* sahiliyle ayırmaktadır.

İngilizlere karşı *Fransız* amirali Suffren'le 1782 Şubatında ittifak ederek, *Fransızlara* yardım etmekte idi. *Maysor* ve *Sera* hükûmetlerini zabteden Haydar Ali *Nüvvab Ali Haydar Han Bahadır* ünvanını almış ve etraftaki Hind raçalarına galebe çamış, bundan baska *Hind* sularında *İngiliz* filolarını müteaddid defa mağlup etmiştir. *Maskat* Arablarından tedarik etmiş olduğu suvar ikuvvetleriyle bir takım adaları da elde eden *Haydar Ali*, *İngilizlere* de çok defa galip ve bazen mağlup olmak suretiyle çarpışmıştır.

Tipu Sultan

Nüvvab veya *Sahib* Haydar Ali Han, 1197 Rebiulevvel 1782 Şubat senesinde seretan denilen yenerce illetinden vefat ederek yerine oğlu Tipu Fetih Ali Han geçmiştir[1].

Tipu Fetih Ali, babası zamanındaki nüvvab ve sahib ünvanlarını bırakarak, kendisini Sultan ilân eylemiştir. 1167 H.-1753 M. de doğmuş olan[2] Tipu Sultan, babasının yerine geçtiği zaman yirmi dokuz, otuz yaşlarında idi. Babasının sağlığında aralarındaki ittifak şartlarından olarak, bir *Fransız* kuvveti, Haydar Ali'nin yanında bulunduğu için, Tipu *Fransız* zabitlerinden *Aurupa* usulü asker terbiyesi görmüş ve iyi yetişmişti.

Tipu, babasının sağlığında 1775 den 1779 (1189 H.-1193) senesine kadar devam eden *Maratta* harbinde temayüz etmiş ve 1780 deki *Malisur* harbi başlangıcında büyük bir kıtaya kumanda etmek suretiyle *Koleron*'da *İngilizleri* bozmuştur.

Tipu Sultan, babasının yerine geçtikten sonra da *Fransızlar*la beraber harbe devam edip *İngilizleri* fena duruma düşürmüş fakat bu sırada *Fransızlar*la *İngilizler* arasında 1784 de aktedilen *Versay* barışiyle Türk-Moğol ve *Malisur* Raçasının metbuluğunu hiçe sayarak hükümdarlığını *İngilizlere* de kabul ettirmiştir.

[1] Osmanlı vesikalarında Tipu'ya *Peten* memleketinin sultanı deniliyor. (*Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları* 9071). Bu ismin *Maysor*'un merkezi olan *Seringapatan* isminin son harflerini teşkil eden *Patan* veya *Peten*'den gelme olduğu anlaşılıyor. (*Maysor* sultanı Tipu ile Osmanlı pâdişahları (I. Abdülhamid ve III. Selim arasındaki mektuplaşma-, *Belleten*, sayı 47, s. 617).

[2] *Cevdet tarihi*'nde doğumu 1162 H.-1749 M. olarak gösterilmiştir (c. 7, s. 53). Yine *Cevdet tarihi*, Tipu lâkabının ya sünnet olduğu veya onaltı yaşına girip babası tarafından *Bednore* valisi olduğu zaman verilmiştir.

Tipu Fetih Ali Sultan, bundan sonra Osmanlı devletinden bazı isteklerde bulunmak ve aynı zamanda *İngilizlere* karşı muvaffakiyetlerini bildirmek üzere kendi değerli kumandanlarından Gulam Ali Han, Şah Nurullah ve Lutuf Ali Bey'leri üçyüz yirmi neferden mürekkeb bir sefaret heyetini [1] pâdişaha nâme vezir-i âzama mektub ile bir takım hediyelerle *İstanbul*'a göndermiştir (1200 H. - 1786 M.) [2].

Yedi gemi ile hareket edip *Basra*'ya gelen sefaret heyeti, *Bağdad*'a gelmiş ve oradan da devletin şanına lâyık bir surette *İstanbul*'a gönderilmeleri hakkında *Bağdat* valisi Süleyman Paşa'ya emir verilip heyeti getirmek üzere de kapıcı başılarından Mustafa Ağa mihmandar tâyin olunmuştur [3].

Tipu Fetih Ali Sultan, Farsça olan nâmesinde, *Hindistan*'ın son zamanlardaki vaziyetini ve ticaret için gelen sömürgecilerin vaziyetlerini ve bunlara karşı babası ile kendisinin faaliyetlerini beyan ile şöyle demektedir :

Hindistan iklimine zaaf gelip Hıristiyanlar kumaş ve sair metâ mübayaası için *Hindistan* limanlarına ye leşip bazı hükümdarların gafletlerinden istifade ile *Bengale* ve *Deken* ülkelerinin yarısına kadar yayılıp oralarını tahkim ettiklerinden bahsettikten sonra babası Ali Haydar Han Bahadır'ın ağır asker, top ve mühim kuvvetle bunlarla mücadele ederek o havaliden ellerini kesip o tarafları nüfuzu altına aldığını, babasından sonra kendisinin onun yerine geçtiğini bu sırada sömürgecilerin *Doğu*

[1] Bu üçyüz yirmi kişilik sefaret heyetinden yüz otuzu vefat etmiştir (*Cevdet tasnifi, Hariciye* 4063).

[2] Tipu'nun elçilerinin gelecekleri sırada Osmanlı hükûmeti bu zat hakkında malûmat almak üzere *İngiltere* elçisinden bilgi istemiştir; elçi, gönderdiği takrirde, Tipu'nun Ali Haydar Han'ın oğlu olduğunu ve Ali Haydar Han, *Misor* hükümdarının seraskeri iken tagallüp ederek hükümdarı öldürüp yerine geçtiğini ve vefatında oğlunun yerine geçtiğini ve hükûmet merkezinin *Seringapatan* olup bu hükûmetin hudutları üzerinde *Moğol* hâkimi Mehmed Ali Han, *Marat* hâkimi ve *İngilizlerin Madras* vilâyeti bulunduğunu ve *Misor* kıtasında elmas, altın, gümüş madenlerinin bulunması dolayısiyle Tipu sahibinin çok zengin olduğunu, bunun deniz kuvvetleri üç, dört gemiden ibaret ise de karada yüzelli bin ve daha ziyade kuvvetleri bulunduğunu beyan etmiştir (*Başvekâlet arşivi, Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları*, numara 6455).

[3] 2 Muharrem 1201 (25 Ekim 1786) tarihli hüküm (*Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları*, numara 3075).

Hindistan'daki yerlerine taarruz edeceği sırada beşbin *İngiliz* kuvvetiyle onbeş bin *Hind* mecusi tüfekçisinin kendisine karşı Batı tarafından taarruz edeceklerini ve bu hususta kendisinin devlet merkezindeki bir takım şahıslarla muhabere edeceklerini haber alır almaz ansızın üzerlerine yürüyüp perişan ettikten başka deniz yoluyla bunlara yardıma gelenlerin de denizde boğulduklarını ve bu suretle bir çok yer aldığını zikr ile bir takım hediyelerle bu muvaffakiyetini Osmanlı hükümdarına bildirmiş olduğunu beyan etmiştir[1].

Tipu Sultan diğer bir nâmesinde :

Otuz beş seneden beri Timur hanedanı saltanatının zaafından dolayı *Deken* ve sair *Hindistan* ülkelerindeki valilerin gafletleri neticesinde ticaret etmek hiylesiyle *Avrupalıların* sahil yerlerde sömürgeler peyda edip *Deken* ve sair yerlerin ahvaline vakıf olduktan sonra göçmenler getirip *Hindistan*'ın birçok yerlerine sahip olduklarını senede otuz beş kürur[2] hasılât elde ettiklerini, *Bengale* ve daha bir haylı yerleri tasarrufları altına aldıklarını; erkek ve kız on bin kadar müslüman çocuğunu cebren ve kahren hıristiyan yaptıklarını ve kendisinin dinî hamiyeti îcabı bunlara karşı cihat îlân ederek dört sene muharebeden sonra galebe çaldığını ve kendisi cenge devam etmek istemiş ise de serdarların ricasiyle harbe son verdiğini beyan etmiştir.

Tipu yine nâmesinde, *İngilizlerin* yapmış olduğu sulhe îtimadı olmadığından bunların fırsat bulup tecavüz edeceklerini ve mütebaki tafsilâtın elçi olarak gönderdiği serdar Seyyid Gulam Ali Han Bahadır ve Şah Nurullah Han ve Lutfullah Ali bey'den alınabileceğini ve *İngilizlerin* kendi kırallarının muvafakati olmadan hiyle ile *İslâm* ülkelerine taarruz edegeldiklerinden bu keyfiyetin bizzat kırala arzedilmek üzere göndermiş olduğu heyetin *İngiltere*'ye gitmesine müsaade olunmasını rica etmiş ve aynı zamanda *Fransa* kıralının da kendisine müzahir ve müttefik olmasından dolayı heyetin oraya da gönderilmesine müsaade istemiştir.

Sefaret heyeti reis-ül küttab Mustafa Feyzi efendi ile görüşmüştür. Sefaret heyetinin taleplerinden en mühimmi ticarî

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 9, s. 178.

[2] Bir kürur yüz rubye ve bir rubye eski gümüş para hesabiyle bir kuruş olduğuna göre, metindeki otuz beş kürur'un otuzbeş bin olması icabeder.

bir mahal olan *Basra* limanının kendilerine kiralanması ve buna mukabil de kendi limanlarından *Mangalor* limanının verilmesi teklifi idi. Bundan başka Şiî mezhebinde olan Tipu Sultan *Mekke*, *Medine*, *Necef*, *Kerbelâ* ve *Meşhed-i Ali* ile Abdülkadir Geylanî türbelerine gümüş kapılar yapılması ve misafirhaneler inşası ve buralara mehterhane kurulmasını ve nakıs kalan *Necef*'teki nehir mecrasının hafriyle *Necef*'e kadar su verilmesine devam için *Bağdat* valisine emir verilmesini rica ediyordu [1].

Reisülküttab, bu heyetle uzun boylu görüşüp isteklerine ilzam edici cevaplar vermiş ve zaten bu sırada *Rusya* ile muharebeye devam olunacağı tahakkuk ettiğinden, bir daha kendileriyle görüşülmemiştir [2].

I. Abdülhamid, Tipu'nun Farsça nâmesine 1202 Cemaziyelevvel (1788 Şubat) tarihiyle yine Farsça olarak dostça cevab verip, *Basra* limanı ve *Necef* işinin *Bağdad* ve *Basra* valisine âid bir keyfiyet olduğu ve bunun için valiye yazıldığı ve bu sırada Ruslarla muharebeye başlanmış olduğu ve sulhün nizam-ı âlem için hayır olmasına mebni *İngilizlere* karşı hasmane hareket etmiyerek mesuliyetin onlara bırakılması tavsiye edilmiştir [3].

Tipu'nun sefaret heyetinden birisi *Fransa* ve *İngiltere*'ye gitmiştir. *Fransa*'ya giden elçiye orada bol bol ziyafet verilip yeniden bir ittifak muahedesi yapılarak askerî ittifak kuvvede kalmıştır. Tipu Sultan, *Fransa*'nın bu vaziyetine gücenerek bu defa da *Fransa*'nın müttefiki olan *Felemenk* devletinin *Malabar* sahilindeki müstemlekesine ve *Travankor* Racasının topraklarına taarruz etmiştir.

Tipu'nun bu vaziyetini fırsat bilen *İngilizler*, Lord Kornvalis kumandasındaki kuvvetlerle Raca'ya yardım ettiklerinden, Tipu mağlûb olarak birçok yerlerini terke mecbur olduktan sonra, 16 Mart 1792 (1206 Receb), tarihli muahede ile ağır bir tazminat ile iki oğlunu da rehin vermeğe mecbur olmuştur.

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 9, s. 209'da Tipu Sultan'ın Farsça nâmesinin sureti bulunup bunun Türkçe tercümesi aynı defterin 211 nci sahifesindedir.

[2] Bu mükâleme çok enteresan olduğundan, *Cevdet Tarihi*'ne mükâleme kâğıdından aynen nakledilmiştir (c. 3, s. 281 ilâ 286). Gelen heyetten ikisi *İstanbul*'da ölmüş ve birisi de *Hicaz*'a gidip oradan *Hindistan*'a dönmüştür.

[3] *Nâme defteri* 9, s. 219.

Memleketinin yarısını terk ile ağır tazminat ve iki oğlunu rehin vermesi Tipu'ya pek ağır geldiğinden *İngilizlerle* mücadele etmek için yeni müttefikler aramağa başladı; bu sırada *Fransa* inkılâbının meydana çıkması ve cumhuriyet îlânı *Fransa* ile *İngiltere*'nin aralarını açtı ve aradaki muhasama *Fransa* müstemlekelerine kadar yayıldı. 1793 de *Hindistan*'da *Fransızlara* aid olup *İngilizlerin* işgaline uğrayan *Pondeşiri*'deki *Fransızlar Malisor* sultanının yani Tipu Fetih Ali'nin topraklarına iltica eylediler. Bu mülteciler Tipu'yu, *İngilizlerle* harbe teşvik ederek *Fransızlara* âid *Moris* adasından gönüllü vermeyi de vadeylediler.

1798 de *Fransız* generali Bonapart, *Mısır*'ı işgal ederek *Filistin*'e kadar gelmiş ve oradan da *Hindistan*'a geçerek İngilizleri orada vurmak üzere Tipu Sultan'ın yardımından istifade etmek istemişti. Filhakika Bonapart'ın kuvvetlerini *Mısır*'dan *Hindistan*'a nakletmek üzere gemi hazırlaması hakkında *Fransa* cumhuriyeti *Hindistan*'daki *Fransız* valisine emir vermiştir.

Bunun üzerine *İngiltere* hükûmeti, *Hindistan*'da bir gaile çıkarmamak istediğinden Osmanlı hükûmetine müracaat ile Fransızlara yardım etmemesi için Tipu Sultan'a bir nâme gönderilmesini iltimas etmişti. Bu sırada *Fransızların Mısır*'ı işgal etmeleri sebebiyle Osmanlı hükûmeti *İngilizlerle Fransa* aleyhine ittifak etmiş olduğundan III. Sultan Selim İngilizlerin *Hindistan* umumî valisi Mornington (Lord Wellesley) vasıtasiyle Tipu'ya *İngilizlere* mücadele etmemesi hakkında bir nâme göndermiştir.

1213 Rebiulâhır ve 1798 Eylül tarihli olan bu nâmede hülâsa olarak şöyle deniliyordu: 1- Arada dostluktan başka hiçbir şey yokken, *Fransızlar Mısır*'ı işgal edip pâdişah namına âsileri tedip için geldiklerini îlân ederek halkı aldattıkları. 2- Bunların maksatları *İslam* âlemini istilâ ile müslümanlığı ortadan kaldırmak olduğu. 3- *Fransa* ile muharebe etmekte olan Osmanlı devletinin kendisinden yardım beklediği. 4- *Fransa*'nın kendisine asker göndermesinin dostluk olmayıp maksadının *Hindistan*'ı ele geçirmek olduğu ve *Fransızların*, müslümanlara son derecede düşman oldukları. 5- Bunun için *Hindistan*'ı *Fransızlardan* korumaları. 6- Eğer *Fransızlarla* aralarında anlaşma olup bundan

dolayı *İngilizler* kendisine (yani Tipu'ya) taarruz etmek istiyorlarsa bunun tavassut edilerek önü alınabileceği. 8- Bu nâmenin İngiliz elçisi vasıtasiyle gönderilmiş olduğu.

Hulâsasını kaydettiğimiz III. Selim'in bu nâmesini *Hindistan* umumî valisi Tipu'ya bildirmiş olmakla beraber, umumî vali *Haydarâbâd*'la ittifak ederek, Tipu'yu mağlûp edeceğine kanaat getirmiş olduğundan, *İngiltere* hükûmetinin arzusu hilâfına 1799 Şubatta Tipu'ya karşı taarruza geçmiştir. Tipu belki de bu nâme dolayısiyle gafil avlanmıştır.

Tipu'nun, III. Selim'e verdiği cevabı havi iki nâmesi *İstanbul*'a gelmeyip ölümünden sonra ele geçmiştir. Bunlardan birincisinin tarihi 4 Ramazan 1213 ve 9 Şubat 1799 dır. Bu cevap pek hoşa gitmiyecek şekilde kaleme alınmış olup, ikinci cevap da *İngilizler* vasıtasiyle III. Selim'e yollanmıştır.

Hindistan vali i ve *Haydarâbâd* kuvvetlerine karşı mağlûb olan Tipu Sultan çekilmiş olduğu devlet merkezinde de müdafaada bulunmuş ve 4 Mayıs 1799 da burasının da işgali üzerine vurularak ölmüş, *Maysor* sultanlığı sona ermiş ve eskiden *Maysor* Racasına âid yerler yine o racanın sülâlesinden birisine verilip diğer yerler *İngilizlerle* müttefiki olan Haydarabad Nizam arasında taksim edilmiştir[1].

Tipu Fetih Ali Sultan, fevkalâde şeci olduğundan başka kendisi âlim ve edip ve ulemaya muhabbetli idi. Pek çok nadir kitapları havi bir kütüphane tesis etmiştir. Kütüphaneyi elde eden *İngilizler*, bir kataloğunu yapmışlardır. Tipu'nun "Fethü'l-mücahidin" ve "Ferman Benam Ali Raca"[2] isimlerinde iki eseri vardır[3].

[1] Tipu Sultan'la Osmanlı münasebetleri ve Hind olayları hakkında mufassal malûmat almak için Bay Hikmet Bayur'un *Hindistan Tarihi* isimli eserinin üçüncü cildine ve yine Hikmet Bayur'un *Belleten*'in kırk yedinci sayısındaki makalesine ve *Cevdet Tarihi*'nin c. 3, s. 279 ve c. 7, s. 52 nci sahifelerindeki malûmata bakılsın.

[2] *Ferman benam-ı Ali Raca* isimli eseri *Malabar* sultanı olup Osmanlılarla muhaberesi olan Sultan Ali Raca hakkında olmalı.

[3] *Ansiklopedi Britanika.*

XVIII. ASIRDA OSMANLI - FAS MÜNASEBETLERİ

Fas'ta *Şerif* âilesinden olan Şürefây-ı Saadiye 1069 H. 1659 M. den sonra yerini yine Şerif âilesinden Şürefây-ı Felâliye'ye bırakmış, XVIII. asırda bu aile hüküm sürmekte bulunmuştu. Bunlarla da zaman zaman nâmeleşme olmuş ve bu asır sonlarında münasebat bazı hâdiseler sebebiyle daha sıkı ve dostane olmuştur.

22 Şevval 1110 ve 1699 Nisanda *Fas* sultanı Şerif İsmail El-Hüseynî tarafından II. Mustafa'ya gelen nâmede *Cezayir*'lilerden şikâyet edilmiş ise de Osmanlı hükümdarı *Cezayir*'lilere karşı *Fas* hükûmetinin almış olduğu vaziyetin bu hale sebebiyet vermiş olduğunu ve bundan dolayı da muharebede Osmanlı donanmasına yardıma gelemedikleri beyan olunarak, *Fas* sultanı haksız gösterilmiştir [1].

Pek küçük yaşta bulunduğu sırada saraydan çalınarak *Frengistan*a götürüldüğünü ve Osmanlı şehzadesi olduğunu iddia eden bir şahıs, *Avrupa*'dan *Fas*'a geçmiş, bunun hakikî Osmanlı şehzadesi olduğunu zanneden *Fas* hükümdarı Ebünnasr Mevlay İsmail, kendisine ikram ettikten sonra, elçilerle *İstanbul*'a göndermişti; fakat şehzade *İstanbul*'a gelmeden evvel gelen bir fermanla *Sakız* adasına çıkarılarak orada katlolunmuştur. Bunu haber alan *Fas* sultanı, bunun hakikat-i hali anlaşılmadan katledilmesine canı sıkılarak teessüfünü bir nâme ile Osmanlı pâdişahına bildirmiştir. Mevlay İsmail 1120 H. - 1708 M. tarihli nâmesinde bu husus hakkında şöyle demektedir: "İktiza ederdi ki merkumı yanımıza getürüp evvel kendüyi söyledüp bâdehu keyfiyet-i ahvali bu taraflardan istihbar ve hakikati hale vukuf tahsil edinceye değin hıfz ve dâvası vaki hale mutabık ise febiha ve eğer dâvasında kâzib ve sülâle-i Osmaniyeye intisabı gayrı vaki ise hüccet-i şer'iyye olunup bu tarafa irsal ve bu keyfiyet-i halden bizi haberdar etmek lâzım idi ki kelâmı, gayr-ı vaki olduğu cümlenin malûmu ola" vesaire gibi serzenişlerde bulunmuştur [2].

III. Ahmed bu nâmeye 1121 Muharrem iptidaları (1709 Nisan) tarihli nâmesiyle verdiği cevapta, Âl-i Osman hanedanına mensub olduğu iddiasiyle *Frengistan*'dan gelerek nihayet *Sakız*'da îdam edilen şahsın Osmanlı şehzadesi olmadığını bildirdikten sonra :

[1] *Nâme defteri* 5, s. 370.
[2] *Nâme defteri* 6, s. 269.

Sarayda Osmanlı hanedanına mensub şehzadeler dairesine malûm ve muayyen şahıslardan başkasının girmesi mümkin değildir. Bundan dolayı Osmanlı hanedanına iddia-yı neseb eden meçhul şahsın, beni sabavetim âleminde çalarak Frengistan'a götürdüler diye söylediği sözleri aklı başında olan hiçbir kimsenin inanmayacağı malûm olup îdam-ı vücudı ehem ve elzem olduğuna binaen *İstanbul*'a gelmesine müsaade edilmiyerek *Sakız*'da cezasının tertib edildiğini beyan etmiştir [1].

1175 H. - 1761 M. de *İstanbul*'a gelen *Fas* elçisi, getirdiği nâmesinde, gemi levazımından ihtiyaçları olan bazı eşyanın verilmesini rica etmiş olduğundan arzusu gibi yapılmıştır [2].

Fas donanması denizde gezerken *İspanya*, *Malta* vesair korsan gemilerine taarruz ile birbirleriyle muharebe ettikleri sırada bazan Osmanlı devletinin himayesi altındaki *Dubrovnik* gemilerine de taarruzlarından dolayı Koca Ragıb paşa sadaretinde bu hususta iki devlet arasında muhabere cereyan etmiş ve Osmanlı hükûmetinin isteği üzerine esir edilen *Dubrovnik*'liler serbest bırakılmışlardır. Ragıb paşa'dan sonra yine *Fas*'lıların aldıkları esirler arasında *Dubrovnik*'lilerin bulunmasına mebni onların da serbest bırakılmaları *Fas* hükümdarı Mevlay Muhammed bin Abdullah'dan rica edilmişti; *Fas* hükümdarı, bunların *Dubrovnik*'li olmadıklarını fakat madem ki pâdişah arzu etmiştir arzusu üzerine serbest bırakılmış oldukları Abdülkerim adındaki elçisi ve 1180 Rebiulevvel (1766 Ağustos) tarihli nâmesiyle bildirilmiştir [3].

Fas hükümdarı Mevlay Muhammed, *Fas* sultanı olduğu 1171 H. - 1757 M. tarihinden beri Osmanlı devletine samimi dost olan bir hükümdardı. I. Abdülhamid zamanında 1197 H. - 1783 M. tarihinde büyük elçi Seyyid Tahir ve ikinci elçi Molla Seyyid Arabî ile kıymetli hediyeleriyle nâmesi gelmiş ve bundan evvel *Cezayir* beylerbeyi Ali paşa vasıtasiyle göndermiş olduğu hediyelerin kabulünden dolayı memnuniyetini bildirmiştir [4].

[1] *Nâme defteri* 7, s. 156, 157.

[2] *Vâsıf Tarihi*, c. 1, s. 207.

[3] *Nâme-i hümâyun defteri* 8, s. 541, vakanüvis Vasıf Efendi, *Fas* sultanı Mehmed bin Abdullah'ı yanlış olarak Abdullah göstermiştir.

[4] Mevlay Mehmed'in *Cezayir* valisi vasıtasiyle yolladığı hediye *İstanbul*'a gönderilmiyerek, vali tarafından iade olunmuştu. *Fas* sultanı, bunun

Fevkalâde elçi olarak gelen Seyyid Tahir ile vezir-i âzam Halil Hamid paşa arasında vuku bulan mükâlemelerde vezir-i âzam, şayet *Rusya* ile harb edilecek olursa bütün mevcudiyetiyle Osmanlı devletine yardım edeceğini vadeden *Fas* sultanının ne kadar yardım edebileceğini sormuş; *Fas* elçisi, beş bin kese akçe vereceğini söylemesi üzerine Halil Hamid paşa, bu parayı kendisi ile kaptan paşanın vereceğini beyan etmiştir. Bu söze karşı elçi, ne isterseniz sultanımız diriğ etmez, demiş ve sonra külliyetli miktarda barut ile güherçile vereceklerini söylemiştir [1].

Rusya ve Avusturya muharebesi dolayısiyle Mevlay Muhammed saltanatının son senesinde kaptan paşanın oğlu Mir Mehmed Mekki vasıtasiyle hediye olarak dört adet firkateyn cinsinden gemi ve Kaid Mehmed ismindeki elçisi ile de kendi parası ile *Malta* korsanlarından satın aldığı beşyüz otuz altı İslâm esirini *İstanbul*'a göndermiş ve aynı zamanda *Dubrovnik* cumhuriyeti gemileriyle de üç bin kantar güherçile ve bin kantar barut yollamıştır [2]. Bu hediyelerle barut ve güherçile 1204 H. - 1789 M. de *İstanbul*'a gelmiştir.

Fas sultanı Mevlay Muhammed, I. Abdülhamid'e bir nâme gönderip bunda *Mekke*'ye *İstanbul*'dan sürre gönderilirken *Haremeyn* ahalisine dağıtılmak üzere her tanesi yarımşar keselik (bir kese beşyüz kuruştur) bin *sebike* altının da [3] sürre ile beraber yollanmasını rica etmişti. Hükûmet, sikke yani para haline gelmemiş olan sebikenin tevziinin mümkin olamıyacağını beyan ile eğer müsaade ederse bunların darphanede sikke haline getirilmesini teklif etmiş ve bu teklife cevap gelmeden evvel *Fas* sultanı vefat ettiğinden, yerine hükümdar olan oğlu Yezid bu sebikelerin kendisi tarafından *Haremeyine* gönderileceği beyaniyle

Osmanlı pâdişahı tarafından kabul edilmediğini zan ile müteessir olmuştu. Sonradan bu münasebetsizliğin *Cezayir* beylerbeyi tarafından yapıldığını öğrenmiştir.

[1] *Cevdet Tarihi*, c. 2, s. 256 ve bu münasebetle *Fas* sultanına gönderilmiş olan nâme-i hümâyun (*aynı tarih*, s. 366).

[2] *Mühimme defteri* 187, s. 9, 11 ve *Edib Efendi Tarihi*, c. 2, s. 20 ve *Cevdet tasnifi*, *Askerî vesikalar*, numara 9162/2.

[3] *Sebike*, eritilip kalıba dökülmüş mâden demektir.

iadesini istemiş olduğundan darphanede bulunan sebikeler torbalara konarak geldiği gibi gönderilmiştir[1].

Yeni *Fas* sultanı harb münasebetiyle babası zamanında yapılması vadedilen yardıma yanaşmayıp namesinde:

— *Moskof* ile muharebe üzeresiniz, cenab-ı Hak imdat ve ianet eyliye; bizler dahi *İspanyol* ile muharebe üzere olduğumuzdan duanızı rica ederim,' denilmektedir[2].

Onsekizinci asırda Fas'taki Şürefay-ı Felaliye

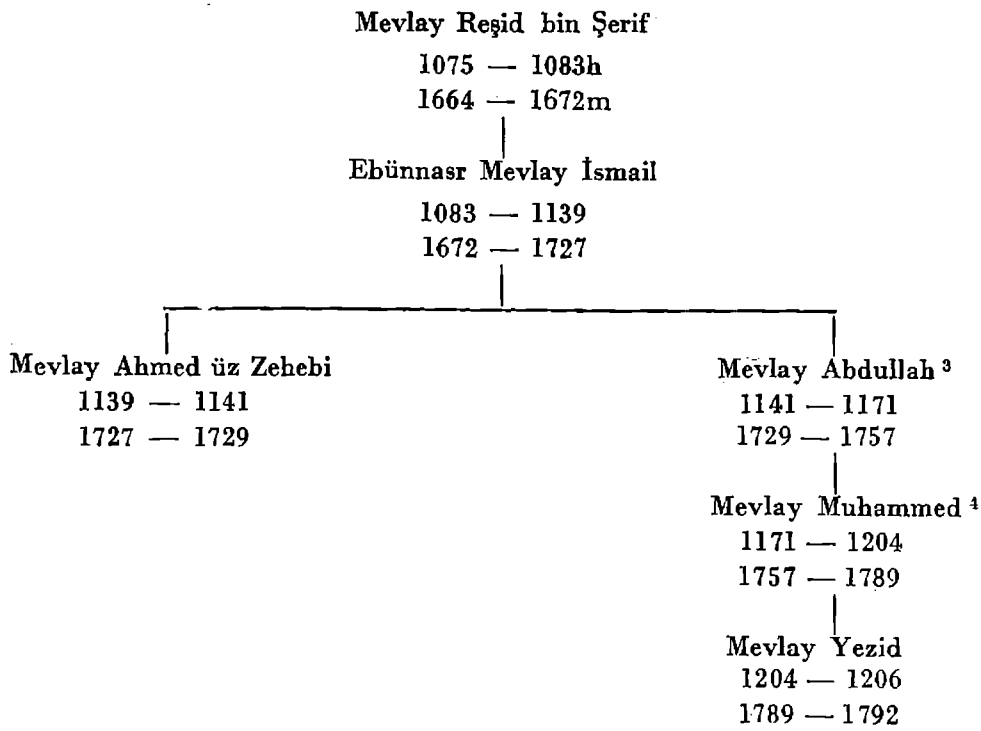

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 4, s. 52 ve *Edip Efendi Tarihi*, c. 2, s. 56, bu altın sebikelerin geri istenmesi, *Rusya* ve *Avusturya* muharebeleri sebebiyle Osmanlı devletinin ihtiyacına mebni sarf edilir şüphesinden ileri geldiğini zan ve tahmin eden hükûmet, gelen elçiye devletin harb münasebetiyle paraya ihtiyacı varsa da, bu parayı sarf edinceye kadar darphanesinde parası bulunduğunu söylemiştir. Hakikatte ise, *Koban* Hanı Şehbazgiray'a gönderilmesi iktiza eden yirmi beş bin kuruş darphanede mevcut olmadığından, *Fas* bâkiminden gelmiş olan bu altın sebikelerin sikke haline getirilerek Şehbazgiray'a gönderilecek paranın bu altınlardan yollanmasını vezir-i âzam emretmişti (*Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları*, numara 3999 sene 1204 Rebiulâhır).

[2] *Nâme-i hümâyun defteri* 4, s. 52.

[3] Kardeşleriyle mücadele ederek altı defa hükümdar olmuştur.

[4] Bir ara babasının halîyle yerine *Fas* emiri olmuş ise de tarihi malûm olmayıp 1181 H. - 1767 M. tarihinden sonradır. Çünkü bu tarihte babası Abdullah'ın, Osmanlı hükümdarına nâmesi vardır.

YİRMİALTINCI BÖLÜM

XVIII. ASIRDA AVRUPA DEVLETLERİYLE OLAN MÜNASEBAT

OSMANLI - VENEDİK MÜNASEBATI

Karlofça (1699) barışından sonra büyük elçi olarak Lorenzo Sarenza adında bir *Venedik* balyoz'ı geldi[1] ve 12 Cemaziyelevvel 1111 ve 14 Kasım 1699 da pâdişah tarafından kabul olundu. Büyükelçi muvakkat ve şarta bağlı olan muahedeyi tasdik ettirdikten başka onaltı maddelik olan bu muahede hükümlerini genişletmeğe de muvaffak oldu ve bu suretle onaltı seneden beri kesilmiş olan münasebat bu tarihten itibaren yeniden başladı ve arkadan daimî olan *Venedik* elçisi de geldi.

Venedik'le olan münasebat cumhuriyetin bazı münasebetsiz hareketlerine rağmen Damad Ali paşa'nın (Şehid Ali paşa) sadaretine kadr iyi olarak devam etmişti. Yani daimî elçi Askanio Cüstinyani'nin yerine gelen Moceniko III. Ahmed'in cülûsunu tebrik ettiği gibi daha sonra 1706 Haziranında *İstanbul*'a gelen elçi Ruzzini de her pâdişah cülûsunda yenilenmesi kanun olan *Venedik* muahedesini yenilemişti.

Damad Ali paşa sadaretine takaddüm eden senelerde *Venedik*lilerin *Karadağ* âsilerini teşvik ve himayelerine rağmen Rus harbiyle meşgul olan Osmanlı hükûmeti bu tarafa göz yummağa mecbur olmuştu. Damad Ali paşa, Ruslarla anlaştıktan sonra *Venedik*'e harb açarak Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere beş haftada *Mora*'yı geri almağa muvaffak olmuştu (1715 Ekim).

[1] Kaide üzere *Venedik* elçileri kendi gemileriyle *Çanakkale* boğazına kadar gelirler ve kalede misafir edilip keyfiyet *İstanbul*'a yazılırdı. Bunun üzerine derya beyleri gemilerinden iki kadırga gönderilip bunlar elçiye kaleden alarak *İstanbul*'a getirirlerdi; elçiyi *İstanbul*'da Çavuşbaşı, divan çavuşlarından mürekkep bir alayla karşılar, *Beyoğlu*'ndaki *Venedik* sefaretgânesine götürürdü.

Mora'nın istirdadı, *Venedik*'in müttefiki olan Avusturya ile muharebeyi intac etti. İki taraf arasında vukua gelen muharebe İngiltere ve Felemenk devletlerinin tavassutlariyle sona erdi; 1130 H. - 1718 M. de aktedilen *Pasarofça* muahedesi *Venedik*'e de teşmil olundu. *Mora* yarımadası *Venedik*'e iade olunmadı ise de cumhuriyet *Dalmaçya*, *Hersek* ve *Karlıeli* taraflarında işgal ettiği bazı yerlerin ilhakiyle tatmin olundu.

Bu tarihten sonra ehemmiyetsiz bazı hâdiseler müstesna olarak [1] *Venedik* ile hiçbir mücadele olmamıştır.

1733 de *Venedik* Balyos'ı yani elçisi Emmo'nun yerine Simon Kantereni gelerek *Pasarofça* sulhünü yeniledi (1733 Mayıs).

Avrupa'da müteaddid harbler dolayısiyle siyasî vaziyetin değişmesi ve ticaret yolunun *İskenderiye* ve *Kızıldeniz* üzerinden yapılmaması tedrici surette *Venedik* nüfuzunu baltalamış olduğundan ve bundan başka *Venedik*'lilere rakib olan İngiltere, İspanya ve Fransa arasındaki sömürge mücadeleleri de buna inzimam ettiğinden bu XVIII. asrın ikinci yarısında *Venedik* cumhuriyeti bütün bütün ehemmiyetinden düşmüş ve fakirleşmişti; buna rağmen Osmanlı hükûmeti protokol îcabı olarak *Venedik* cumhuriyetini eskisi gibi birinci safta tutmuştur.

İşte bu suretle *Venedik* cumhuriyeti elindeki yerler, 17 Ekim 1797 (1212 Cemaziyelâhır iptidaları) da *Kampoformiyo* müsalehasiyle Fransa ile Avusturya arasında taksim edilinciye kadar Osmanlı - Venedik münasebetleri dostça devam etmiştir.

İstanbul'daki daimî *Venedik* elçilerinin muayyen müddetleri üç sene idi; bu müddeti dolduran elçi memleketine dönerek yerine yenisi gelirdi. Bu elçilerin Osmanlı siyasî ve dahilî vekayiine dair kendi hükûmetlerine göndermiş oldukları raporlar pek mühim ve kıymetli olup tercümeleri elzemdir. Müddetini bitirip memleketine dönen *Venedik* balyos'ı ile birlikte tersane zindanında veya donanmada bulunan *Venedik* esirlerinden ikisi Venedik hükûmetine bir cemile olarak serbest bırakılırdı [2].

[1] *Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları* 3771 ve aynı tasnifin dahiliye vesikaları numara 3207.

[2] *Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları* 7404. 1192 H. - 1778 M. de memleketine dönecek olan *Venedik* elçisi kaide üzere kendisine teslimi iktiza eden

İstanbul'a gelen ecnebi elçilerinden yalnız *Venedik* elçisi harem-i hümâyuna hediye takdim ederdi; yeni elçi nâmesini pâdişaha takdim ettikten bir hafta sonra serkâtibi, hazinedarı ve baş ve ikinci tercümanları vasıtasiyle harem-i hümâyuna takdim edilecek hediyeleri evvelâ Bab-ı âliye yani Paşakapısına gönderirdi. Hediyeler buradan alınarak teşrifatçı, telhisci ve divan-ı hümâyun tercümanı vasıtasiyle Soğukçeşme kapısından gidilmek suretiyle Ortakapı'ya götürülür ve Kızlar kapısında Darüssaade ağası tarafından teslim alınırdı. Elçi ayrıca vezir-i âzamın haremine de hediye verirdi [1].

OSMANLI- CENEVİZ MÜNASEBETLERİ

Eski Ceneviz cumhuriyeti, hâkimiyetini kaybetmekle beraber Fransa'nın itirazına rağmen Osmanlı devleti bu cumhuriyete eskisi gibi muamele edip vermiş olduğu ahidnâmeye tamamen riayet etmekte idi.

XVII. asır sonlarına doğru Merzifonlu Kara Mustafa paşa'nın *Viyana* muhasarası esnasında Venediklilerin harbe karar vermeleri üzerine Venedik elçisi *İstanbul*'dan kaçtığı sırada Ceneviz elçisi de beraber gitmişti.

Osmanlılarla Venedikliler arasındaki muharebede Cenevizliler de Venediklilere yardım etmişler ve korsanlığa başlayıp düşmanlık göstermişler ve muharib devletlere her cihetce yardımda bulunmuşlardı; bundan dolayı Osmanlı hükûmeti Ceneviz tüccar gemilerinin *İstanbul*, *İzmir* ve Mısır limanlarına gelmelerini menetmişti.

iki esirin adını hükûmete bildirmiş ve bizzat sadr-ı âzama da söylemişti. Sadr-ı âzam bu esirlerin verilmesini kaptan derya Gazi Hasan Paşa'ya yazmış ise de kaptan paşa, bu istenilen şahısların genç olup forsa (kürek) hizmetinde bulunduklarını ve bunlara mukabil yaşlı olan Venedikli iki esirin verilebileceğini cevaben bildirmiştir.

[1] 1175 H. - 1761 M. tarihinde *İstanbul*'a gelen *Venedik* elçisinin, haremi hümâyuna hediyeleri :

İki top istufe, on top dîba, beş top telli kadife, dört top telli hatâyî, bir top sade kadife, altı sepet, bir adet endam aynası, iki sepet *Venedik* sükkeri (*Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen 29 numaralı Teşrifat defteri*, varak 153b).

Osmanlılarla ticarî münasebetleri kesilen Cenevizliler *Karlofça* muahedesinden sonra açıkta kalıp büyük zararlara uğradıklarından mükerreren Osmanlı hükûmetine müracaat ettikleri gibi bir arada Alman imparatoruna başvurarak onun tavassutunu da rica etmişlerdi. Nihayet 1122 H. - 1711 M. de Köprülüzâde Numan paşa sadareti esnasında hükûmet, görüşülmek üzere elçi gönderilmesini Ceneviz'e bildirmiştir. Bu muvafakati müteakib Ceneviz cumhuriyeti dukası Civan Vençiçu'nun 16 Aralık 1711 tarihli bir nâmesi ile elçisi ve hediyeleri ve vezir-i âzama mektubu gelmiştir.

Nihayet VI. Şarl imparator olmasını müteakip, 1124 H. - 1712 M. de gönderdiği elçi ile Cenevizlilerin afvını ve eskisi gibi *İstanbul*'da Ceneviz elçisi bulunmasını rica etmiş olduğundan ricası kabul olunarak 1124. Şaban 1712 Eylülde gelen Ceneviz elçisi yine eskisi gibi *Galata*'daki elçiliğe yerleşmiştir [1].

Mora'nın geri alınması için Venedik ile olan muharebede dostluk iddiasında bulunan Ceneviz'in Venedikliye gemi, asker ve para ile yardım ettikleri haber alındığından *İstanbul*'da bulunan Ceneviz elçisi hudut dışı edilmiştir (1127 Şevval - 1715 Ekim) [2].

OSMANLI - TOSKANA MÜNASEBETLERİ

Eski adı *Etrurya* olan *Toskana* mıntakası İtalya'nın batısında bulunup merkezi *Floransa*'dır. Burası XV. ve XVI. asırlarda meşhur Mediçi ailesinin elinde bulunmuştur.

Mediçi'lerin sonuncusu olan Jan Gaston'un 1733 de evlâd bırakmıyarak vefatı üzerine *Toskana* dukalığı Habsburg hanedanının Loren kolundan olup imparator VI. Şarl'ın damadı bulunan ve Osmanlı tarihlerinde Françesko denilen I. Fransuva'ya geçmiştir.

Marya Tereza'nın zevci olan Fransuva, zevcesinin imparatoriçe olması üzerine o da imparator ünvanını almış ve 1765 de vefatından sonra oğlu Leopold, *Toskana* dukası ve daha sonra imparator olmuştur.

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 257 ve *Nusretnâme*.
[2] *Silâhdar tarihi zeyli Nusretnâme*.

Toskana'nın Osmanlılarla XV. ve XVI. asırlardaki ticarî münasebatı, *Floransa*'nın korsanlarla birlikte hareket etmelerinden dolayı XVII. asırda bozulup hasmane bir şekil almış ve bu kıta 1737 de Loren ailesinin intikal edince iki taraf arasındaki husumet kalkmıştır.

Osmanlı devleti 1160 H. - 1747 M. de Avusturya (Alman) imparatoriçesi Mariya Tereza ile iki devlet arasındaki müsalehayı temdid ettiği sırada zevci olan Loren dukası Fransuva ile de on yedi maddeyi havi bir ticaret ahidnâmesi imzalanmıştır [1]. Bu anlaşmayı müteakib *Toskana* dukalığına tâbi *Ligorna* [2] memleketinde bulunan yüzbeş kadar müslüman esiri bırakılarak iki gemi ile *İstanbul*'a gönderilmişlerdir [3].

Toskana dukalığına verilen ahidnâmenin onaltıncı maddesi mûcibince *Toskana* dukası ve dolayısiyle imparatorla, garb ocakları arasında aktedilecek muahedenin Osmanlı devletinin tavassutiyle yapılması tesbit edilmişti; buna binaen garb ocaklarına gönderilen hatt-ı hümâyunla *Toskana* ile Garb ocakları arasında İngiltere ile ocakların muahede akdetmelerine benzeyen 1162 H.-1749 M. de bir anlaşmaya varılmıştır [4].

Alman imparatoru ve *Toskana* dukası olan Fransuva'nın 1765 de vefatından sonra büyük oğlu Jozef imparator intihab olunarak ikinci oğlu Piyer Leopold'a da *Toskana* büyük dukalığı verilmişti.

1766 Mayısta büyük duka Leopold'den ticarî ahitnâmenin yenilenmesi ve dostluğun devamı temennisini havi gelen nâmeye karşı vaziyeti anlamayan hükûmet, *Toskana*'nın imparatora âid olduğunu ileri sürerek Leopold'ün nâmesini kabulde tereddüd etmiş ve bunu imparatorun maslahatgüzarı Fransuva Antoniyo Bronyar vasıtasiyle *Viyana*'ya sormuştur.

[1] "Ahidnâmede müntehab *Roma* imparatoru ve *Cermanya* kıralı ve *Lorine* ve *Toskana*'nın duka-i kebiri ve sair mahallerin prençi ve kontesi olan haşmetlû, meknetlû dostumuz Françesko..." denilmektedir (*İzzi tarihi* 117).

[2] *İzz i tarihi*, varak 114. Osmanlı tarihleri *Livorno*'ya *Alikorna* diyorlar. *Livorno*, Floransa'nın güney - batısında ve sahilde bulunup *Toskana* eyâletinin meşhur şehirlerindendi. Osmanlı vesikalarında *Alikorna kâğıdı* denilen kâğıdı ile meşhurdu.

[3] *İzzi tarihi*, varak 144.

[4] *İzzi tarihi*, varak 199

10 Eylül ve 16 Eylül 1766 tarihleriyle birbiri ardından gelmiş olan imparator Jozef ile validesi imparatoriçe Mariya Tereza'nın nâmelerinde *Toskana* büyük dukalığının muvafakatleriyle Leopold'e verildiği ve Leopold'den sonra erkek evlâdının buraya sahip olacakları ve şayet erkek evlâdı kalmazsa burasının Jozef evlâdına terk edileceği cevaben bildirilmiş ve ancak bundan sonra Leopold'un nâmesi kabul edilmiştir [1]. Avusturya Arşidükü ve *Toskana* büyük dukası olan Leopold, nâmesinde irs tarikiyle *Toskana* dukalığının kendisine intikalinden bahsederek babası zamanında olduğu gibi ahitnâmenin yenilenmesini rica etmektedir; nâmesini imparatorluk elçisi Bronyar vasıtasiyle takdim etmişti [2].

Toskana Büyük dukaları

Loren ailesi	Medici Ailesi
Fransuva dö Loren	II. Ferdinand
1737 - 1765	1621 - 1670
↓	↓
Leopold	III Côme
1765 - 1792	1623 - 1670
↓	↓
III Ferdinand	Jan Gaston
1790 - 1801	1723 - 1737

Leopold'den sonra oğlu III. Ferdinand zamanında da (1790–1801) bu ahitnâme tecdit olunmuştur.

XVIII. ASIRDA OSMANLI - RUS MÜNASEBETLERİ

Tarihimizin üçüncü cildinde görüldüğü üzere dört devletle savaşa son vermiş olan Osmanlı devleti bu arada Ruslarla da 3 Temmuz 1700 (16 Muharrem 1112) de muahede yapmıştı.

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 8, s. 536, 537.
[2] *Nâme-i hümâyun defteri* 8, s. 538.

Çar'ın Karadenize çıkma emeli

Rus çarı Büyük Petro muahede akdi için *İstanbul*'a göndermiş olduğu Emilyanus İgnatoviç Okraynoviç adındaki murahhas ile aktedilecek muahedeye Rusların *Azak* denizi ile *İstanbul* arasında ticaret gemileri işletmeleri maddesini de koydurmak istediyse de Osmanlı hükûmeti *Karadeniz*'in bir iç deniz olduğunu ileri sürerek kendi hariminde başka bir devletin seyrü seferinin doğru olamıyacağını beyan ederek murahhasın bu teklifini şiddetle reddetmişti [1].

Rum Patrikhanesi ile temas

Rus Çarı murahhasın getirdiği muahedenâmeyi tasdik ile bunu elçisi Dimitri Mihayloviç Galiçin ile [2] iade ettiği zaman bu elçisine mutlak surette *Karadeniz*'de Rus gemilerinin ticaret yapmalarının temini için çalışmasını emretmişti. 1700 Aralık ayının sonunda *İstanbul*'a gelen elçi Galiçin, bu hususta epey gayret sarfettiyse de muvaffak olamıyarak Rum patriğinin tavsiyesi üzerine ısrarından vaz geçti [3]. Patriğin ricası üzerine *Kumkapı*'da yanmış olan *Ayakiryaki* kilisesinin yeniden yapılması için Osmanlı hükûmeti nezdinde tavassutta bulunarak bu suretle Rumlara karşı bir cemilede bulundu [4].

[1] Boğazlar meselesi bu istekle başladı, *Pasarofca* muahedesi ve daha sonra Rusların genişlemesi ile artarak zamanımıza kadar geldi.

[2] Bu isim Osmanlı vesikalarında duka Dimitriyos Mihayloviç Goliçen diye zikredilmektedir (*Mühimme defteri* 111, s. 650, sene 1113 Evahir-i Rebiulâhır - 1701 Eylül) ve aynı defter s. 659 Rebiulâhır sonları... Rus elçisi *Edirne*'de işini bitirip avdet ederken *İstanbul*'u gezip görmek istemiş ve bu arada asıl maksadı olan Rum patriği ile görüşmüştür.

[3] Rum patriği Dossifei, Rus murahhası ile yaptığı görüşmede bu hususta ısrar etmemesini ve ısrarının barışı tehlikeye düşürmek ihtimalini ve bunun Türklerde şüphe uyandıracağını söyledikten sonra zaten onlar (yani Türkler) Rus gemilerinin *Azak* denizinden *Karadeniz*'e çıkmamaları için *Kerc* boğazını kapayarak tahkimat yapmak istediklerini beyan etmiştir. Michel P. H. La Mernoire Les Detroists de Costantinople Paris 1899 ile Vaskoviçi'nin eserlerinden naklen Prof. Dr. Cemal Tukin'in *(Osmanlı İmpaatorluğu devrinde Boğazlar meselesi)* isimli eseri 1947.

[4] *İstanbul* kaymakamı vezir Osman paşa'ya ve *İstanbul* kadısına hüküm ki :

Moskov çarının der-i devletmedarımda olan büyük elçisi Duka Dimitriyus Mihayloviç Goliçen arz-ıhal gönderip mahrusa-i *İstanbul*'da *Kumkapı*

Çarın *Karadeniz*'de ticaret müsaadesini almakta ısrar etmemesine sebep, Avrupa'da kopmak üzere olan İspanya veraseti muharebesinin mukaddimesi olan siyasî buhrandı. Rus hükûmeti Türklerin hazmedemedikleri *Azak* kalesinin terki dolayısiyle bir harb açmalarının kuvvetli ihtimali dahilinde olduğunu ve bu defa müttefiki olan imparatordan yardım göremiyeceğini gözönüne almasından ileri geliyordu.

Petro'nun Azak denizinde donanma yapması

Elçi Galiçin, Osmanlı hükümdarının tasdik ettiği muahedenâmeyi aldıktan sonra memleketine dönmüş ve daimî orta elçi olarak Petros Andriyoviç Tolstoy *İstanbul*'a gönderilmiştir.

Büyük Petro pek nadir olarak bazı hususî müsaadeler haricinde [1] Osmanlı devletinin *Karadeniz*'de Rusların ticaret [2] gemilerinin gezmelerine müsaade etmiyeceklerini anlayınca *İstanbul*'a gönderdiği daimî elçisine Osmanlı devletinin *Karadeniz* kuvvetleri ve devletlerle siyasî münasebetleri ve bilhassa *Kerç*

kurbinde *Çadırcı Ahmed* mahallesinde vaki feth-i hakaniden beru ehl-i zimmet Rum reayasının yedlerinde terk olunan Ayakiryaki (vesikada عیا کیریاکی) demekle maruf kilise mukaddema vaki olan ihrak-ı azimde muhterik olup eser-i binadan bir nesne kalmayıp sırf arsa-i haliye kaldığını bildirip olbabta hükmü hümâyunum rica etmeğin mesağ-ı şer'isi olduğu mertebe keşfolunmak için yazılmıştır (*Mühimme* 111, s. 650).

[1] *İstanbul* elçisi Tolstoy'un *Azak* kalesinde bulunan kardeşleriyle sair dostlarına hediye olarak *İstanbul*'dan göndermiş olduğu eşyanın geçmesine mümanaat olunmaması hakkında *Yenikale* muhafızı vezir Mehmed Paşa ile *Kefe* beylerbeğisi ve *Acu* muhafızına gönderilmiş olan hükümler, sene 1119 Rebiulevvel (*Mühimme* 115, s. 319).

[2] Rusların *Azak*'da *Voroneş* ve *Taygan* mevkilerinde donanma ve *Özi* nehri taraflarında kale yaptıklarından dolayı III. Ahmed tarafından Petro'ya gönderilmiş olan 1115 Cemaziyelevvel ve 1703 Haziran tarihli nâme i hümâyunda tahta cülûsunu bildiren pâdişah iki devlet arasındaki sulhün muhafazası lâzım iken *Özi* suyu tarafında sınır ucunda kale ve *Azak* ve *Taygan*'da ve *Voroneş*'te gemi inşa edilmesinin ahda mugayir olduğunu beyan ettikten sonra "*Azak Taygan* ve *Voroneş*'de sefain tedarikinin cihet-i lüzumı nedir? Zira *Karadeniz* bikülliyye kabza-i tasarruf-ı husrevânemizde olub kimsenin alâkası olmamakla ahidnâme-i hümâyun muktezasınca âharden bir kayığın *Karadeniz*'e çıkmasına mesağ olmayıp ve gayrı maaber-i derya yoktur ki *Azak* ve *Taygan* ve *Voroneş*'de işleyen gemiler ol tarafa tesyir için idat olunmasına hamloluna" kaydiyle *Karadeniz*'in bir Türk denizi olduğunu belirtilmiştir (*Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 36).

boğazında yapılacak tahkimat —ki boğazı kapatacak idi— hakkında teferruata kadar malûmat elde etmesini emreylemişti. Elçinin tecessüsünü hisseden hükûmet, bunu iyi karşılamadı ve aynı zamanda *Azak* denizi ile *Karadeniz* arasını tahkim ile kale yapmağa başladı[1].

Lehistan ve Rusya ile aktedilen muahedeler (*Karlofça* ve *İstanbul* muahedeleri) buralara akın yapmakla geçinen *Kırım* hanlığı kuvvetlerinin harekâtını durdurduğu için Tatar hanlığı bundan memnun olmadığı gibi, Rusların, *Kırım*'ın karadan kapısı olan *Ur* boğazına yakın yerleri tahkim etmeleri de yarım adanın âtisi için bir tehlike arzetmekte idi[2]. Bundan başka, *Azak* kalesinin elden çıkmış olması *Karadeniz*'e sahip olan Osmanlı devleti için bir huzursuzluk yaratmış, *Koban* ve *Kafkas* taraflarının emniyetini tehlikeye düşürdüğü için hükûmet *Taman* adası önünde yaptırdığı gibi *Koban* nehri sahillerinde de ihtiyatî tedbirler almağa mecbur olmuştu; fakat bu tedbirlere karşı Rusların *Azak* denizinde donanma yapmaları da pek aşikâr olarak *Karadeniz*'e çıkmak içindi; hattâ bu donanma işi Rus elçisine sorulduğu zaman yeniden donanma yapıldığını inkâr edip *Azak*'taki donanmanın *Azak*'ta demirli olan eski gemilerden ibaret olup isterlerse bunların Osmanlı devletine satılacağını söylemiş ise de[3] bu sözler hükûmeti tatmin etmediğinden dolayı bu donanma işiyle Rusların *Özi* taraflarındaki tahkimatı Rusların suiniyetine alâmet sayılarak II. Mustafa tarafından Rus Çarı'na şikâyeti havi bir nâme gönderilmiş[4] ve, yukarıdaki bir notta kaydedildiği üzere, üç ay sonra yeni hükümdar III. Ahmed de hem cülûsunu bildirmek ve hem de aynı şikâyeti tekrar eylemek üzere Rus Çarı'na ikinci bir nâme yollamıştır[5].

[1] *Azak* kalesi elden çıktıktan sonra *Kırım*'ın ve *Karadeniz*'in muhafazası için *Kerç* (Kerş) boğazı kurbinde *Akıntıburnu* denilen mahalde ve *Taman* adası önünde *Kızıltaşköyü* ile *Azak* denizi yani *Kerç* ile *Taman* arasında *(Temruk)* nam mahalde *Yenikale* adında yeni bir kale inşa edilmişti (*Mühimme* 114, s. 136 ve 202, sene 1114 Zilhicce - 1708 Mayıs).

[2] Ruslar burada *Kamanka* veya *Kamanko* isminde büyük bir kale yapmışlardı (*Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 306).

[3] *Zinkeisen*, c. 5, s. 354 ve ondan naklen Prof Cemal Tukin'in *(Osmanlı İmparatorluğu devrinde Boğazlar meselesi)*, s. 32.

[4] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 8, sene 1115 Safer - 1703 Haziran.

[5] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 36, sene 1115 Cemaziyelevvel (1703 Eylül).

Rus Çarı Petro bu nâmelere sudan cevap vermiş ve İsveç ile harb etmesine rağmen *Azak* denizindeki faaliyetini durdurmamıştır.

Hudut faaliyetini dikkatle takip eden hükûmet, *Kırım* hanından ve hudut muhafızlarından Rusların harekâtı hakkında malûmat alarak Rusların maksadını anlayıp ihtiyatlı bulunmakta olmakla beraber, aynı zamanda Ruslar da Nogay'larla Koban' ların taarruz ve tecavüzlerinden şikâyet etmekte idi[1].

İsveç - Rus harbi esnasındaki durum

Çar Petro, her ne suretle olursa olsun *Karadeniz*'e ve *İstanbul* yoluyla *Akdeniz* yani Avrupa sularına geçemiyeceğini anlayınca, kendisi için en kestirme yol olarak *Baltık* denizi vasıtasiyle Avrupa ile teması elde etmek istedi; fakat *Baltık* denizinin doğusu yani Rusya tarafı tamamen İsveç'e aitti; yine bu denizin sahillerinin çoğu ve *Baltık* boğazı da İsveç'in elinde idi. İsveç kırallığı buralarını Ruslarla Lehliler ve Danimarkalılardan aldığından, Petro bu denizden Avrupa'ya bir pencere açmak istedi ve bu sırada yeni İsveç hükümdarı onsekiz yaşındaki XII. Şarl'ın (Demirbaş Şarl) tecrübesizliğinden istifade etmek istedi; fakat yalnız başına bu işi başaramıyacağı için İsveç'e hasım olan Lehistan kıralı II. Ogüst ve Danimarka kıralı IV. Frederik ile de ittifak yaparak 1700 senesi Ağustosunda taarruza geçtiler.

Petro, İsveç'e karşı açtığı muharebede muvaffakiyetsizliğe uğradığı sıralarda Osmanlı hükûmetini gücendirmek istemiyerek nâmelerinde tatlı dil kullanmakta fakat aynı zamanda ortodoks mezhebi hâmiliğini göstermek istiyerek hükûmetçe Rumlardan alınıp Fransızlara verilen makamât-ı mubareke imtiyazının Rum ortodoks patriğinin teşvikiyle yine Rumlara verilmesini rica etmekte idi[2].

[1] *Mühimme defteri*, numara 115, s. 114, sene 1119 Cemaziyelâhır sonları.
[2] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 174.

Osmanlı - Rus harbi

Osmanlı vekayii kısmiyle Osmanlı - İsveç münasebetleri kısmında beyan edildiği üzere, *Poltava* muharebesinde mağlûp olan İsveç kıralı, Osmanlı hududuna girip devlete iltica etmişti. Bunun üzerine Çar Petro, İsveç kıralı ile Kazak hatmanı Mazeppa'nın kabul edilmelerinden dolayı *Özi* muhafızı ve *Babadağ* seraskeri Yusuf paşa'ya mektub gönderip hâdiseyi protesto ve Osmanlı kumandanını sulhü bozmakla itham etmişti[1].

Yusuf paşa, elçileri yanına getirterek Rus askerlerinin İsveçliyi takip edip huduttan otuz altı saat içeri girdiklerini ve misafiri memleketimiz içinde bastıklarını beyan ile bu hale karşı her veçhile şikâyet bize âid iken kendi sulh bozgunluğunuzu örtmek için dâvaya kalkıyorsunuz diyerek elçileri geri çevirmiştir[2].

Petro, Osmanlılarla harbe karar vererek Türkiye idaresindeki ortodoks reayayı (Rum, Islâv, Eflâk, Boğdan'lıları) metbuları aleyhine tahrik ile Türklerle yapacağı muharebede dahilî ısyanlardan istifade etmek istedi; hattâ muharebeden evvel *Eflâk*, *Boğdan* voyvodalarını kendisine celb etmeğe muvaffak oldu, sonra da Osmanlı devletine bir nota vererek İsveç kıralının Türkiye'den çıkarılmasını, aksi takdirde Lehistanla birlikte harekete geçeceğini bildirdi (1121 Zilhicce sonu -17 Ocak 1711).

İkinci defa vezir-i âzam bulunan Baltacı Mehmed paşa sadaretinde Rusya'ya harb ilân olunarak Rusya'daki Osmanlı tüccarlarının selâmetle avdetleri için Rus elçisi yetmiş kadar adamiyle *Yedikule*'de nezaret altına alındı[3].

[1] Hemhudud devletler sulh halinde bulunulurlarken hudud münazaa ve ihtilâfları o devletlerin hudud kumandanları vasıtasiyle halledildiği için Çar Petro bundan dolayı Yusuf Paşa'ya mektub göndermiş ve o da ehemmiyetine binaen keyfiyeti *İstanbul*'a arzederek talimat istemiştir.

[2] *Raşid Tarihi*, c. 3, s. 310, sene 1121.

[3] Vezir-i âzam Avusturya başvekiline gönderdiği mektupta "Çar-ı müşarünileyh suret-i zahirde dostluk iddiasını müştemil kelimat-ı masnua ile devlet-i aliyyeyi iğfal edib alelgafle Memâlik-i İslâmiyeyi istilâ edeceğine iştibah kalmamağla... bu sefer ve hareket mücerred memâlik-i devlet-i âliyyeden def'i sâil için olup zımnında tevsi-i bilâd veyahut bir âhar murad mülâhazası olmadığı..." beyan edilmiştir (*Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 206 ve *Raşid Tarihi*, c. 3, s. 344). Bu sırada imparator da Rakoçi ısyanı ile meşgul olduğundan hariçle uğraşacak durumda değildi.

Baltacı, *Prut* kenarında kuşattığı Petro'yu sulhe mecbur edip *Hoşgeldi* mevkiinde 6 Cemaziyelâhır 1123 - 12 Temmuz 1711 de yapılan muahede mucibince *Azak* kalesi bütün levazımatiyle geri verilecek, hudutta da 1700 muahedesinden sonra yaptıkları kaleler yıkılacak ve Ruslar *İstanbul*'da daimî elçi bulunduramıyacaklar ve İsveç kıralının memleketine gitmesine mâni olmıyacaklardı. Petro muahede akdini müteakib siyasî vaziyetler gözliyerek *Azak* kalesinin geri verilmesi işini uzatarak vakit kazanmak istemişti [1].

Prut muahedesinin tadilleri

Çar Petro kurtulduktan sonra, yukarıda söylediğimiz gibi, muahede maddelerini tatbik etmemek için vesileler ve bahaneler arayarak işi uzattı ve bu hal Osmanlı hükûmetinin Rusya'ya karşı iki defa harb hazırlığı yapmasına sebep oldu ise de, Felemenk ve İngiltere devletlerinin araya girmeleriyle nihayet 1125 H. - 1713 M. de yeniden görüşülerek *Prut* muahedesi on bir madde üzerine tespit olunarak *Azak* ve *Tayfan* teslim alınıp Rusların *Azak* denizinden elleri kesildi.

Yeni ihtilâflar

Prut muahedesi *Edirne*'de tadil suretiyle yenilendikten sonra gerek *Kırım* ve *Kafkasya* taraflarında ve gerek Rusların bu muahede ahkâmına aykırı olarak Lehistan'daki vaziyetleri sebebiyle iki taraf arasında ihtilâf eksik olmuyordu. Ruslar *Kafkasya*'ya yerleşmek için faaliyette bulunarak Osmanlı nüfuzu altında bulunan *Kabartay*'ları kendi tebaasından saymış [2] ve diğer *Kafkas* kavimlerini kendisine celb için Aleksandr Çerkaski'yi o tarafa göndermişti. İşte bu haller Osmanlıları Ruslarla çarpıştıracak bir durum arz etmeğe başlamıştı.

Petro, İsveç'teki muharebesinden dolayı Türklerin taarruzlarından emin olmak istedi. Aynı zamanda *Pasarofça* muahedesini müteakib Avusturya (Alman) imparatoriyle, müttefiki olan

[1] *Nâme defteri* 6 (Çarın 1123 Zilkade ve 1711 Aralık tarihli nâmesi).

[2] Halbuki Ruslar 1118 H. - 1706 M. de *Kobanlı*'ları Türk hâkimiyeti altında kabul ederek bunların taarruzlarından şikâyet etmişler ve hükûmet de tahkikat yapılmak üzere o tarafa bir memur gönderdiği gibi *Kırım* haniyle diğer bir paşayı da memur etmişti (*Mühimme* 115, s. 144).

İngiltere'nin Rusya aleyhine Türkleri tahrik etmelerini önlemek için *İstanbul*'a acele Aleksi Daskov adında[1] bir elçi yolladı (1131 Receb — 1719 Haziran) [2].

Bu tarihlerde yani 1719 da Rusya ile İsveç arasındaki muharebe hâlâ devam ediyordu. İngiliz elçisi Stanyen bir gün vezir-i âzamla görüşerek çarın İsveç'ten ağır isteklerini ve Lehistan üzerindeki vaziyetini beyan ile Ruslardan şikâyette bulunmuş, bu söze karşı vezir-i âzam da Osmanlı hükûmetinin bu işlere sükûnetle seyirci kalmak istediği cevabını vermiştir. Bu mukabele üzerine İngiliz elçisi Alman (Avusturya) imparatoriyle İngiltere hükûmetinin Lehistanla müştereken akdettikleri muahedeyi gösterdi ve Rus elçisi Daskov'un uzun müddet *İstanbul*'da kalmasından şikâyet etti ve Rusların Osmanlı tebaası olan Rumları tahriklerinden bahis ile Osmanlı hükûmetinin Ruslara karşı şüphesini celbetmek istediyse de, hükûmet Avusturya harbinden maddî ve mânevî zararla çıktığından, sulh ve sükûnu çok seven Damad İbrahim paşa İngiliz elçisinin tahrikine yanaşmadı ve nihayet Fransa elçisinin tavassutiyle Ruslarla *Prut* muahedesinin yine bazı maddelerini tadil eden bir anlaşma yapıldı.

Bu anlaşmalardan birisi, Rusların *Kırım* hanlarına vermekte oldukları verginin kaldırılması ikincisi, Rus elçisinin daimî surette *İstanbul*'da ikameti ve üçüncüsü de Lehistan'ın haklarının ve kanunlarının muhafazası için her iki devlet kuvvetinin Lehistan'a girebilmesi idi. Bu son anlaşma 15 Muharrem 1133 - 16 Kasım 1720 de yapıldı[3].

[1] *Nâme defterinde*, Aleksiyo Daçkov'dur.

[2] İsveç - Rus muharebesi ve *Pasarofça* muahedesinin akdi üzerine Devlet-i Aliyyenin meşagil-i harb ve kıtalden hâli olduğundan şayed tesvil-i âda ile (yani Avusturya ve İngiltere'nin teşvikiyle) Moskov memleketi üzere sefer ve hareket kasdinde olalar deyu...Tecdid-i sulh-ı dîrîn ile bu hâtırayı defî daiyesini derpiş etmeğin sulhte sabit kadem olduklarını ispat için nâme ile elçi irsalinde müsaraat ve istical eylediler, evasıt-ı şehr-i merkumda (1132 Receb) *İstanbul*'a vasıl olup mâh-ı merkumun yirmi yedinci günü sadr-ı âzam hazretleri delâletiyle pâdişah tarafından kabul edilmiştir (*Raşid*, c. 5, s. 162).

[3] *Prut* muahedesinin değişen diğer maddeleri İsveç kıralının memlekete dönmesi ile *Azak* kalesinin tunç toplarının teslimi maddeleri olup daha evvel kıral memleketine dönmüş ve toplar da teslim edilmiş olduğundan ahidnâmedeki bu maddeler de kaldırılmıştır (*Rus ahidnâmesi defteri*, s. 55).

İran vaziyeti dolayısıyle olan ihtilâf

Prut muahedesinin bu son tadilinden sonra Afgan - İran muharebesinde İran'ın fena durumundan istifade etmek isteyen Osmanlı hükûmeti, *Hazer* denizi taraflarına inmek isteyen Ruslarla uyuşarak çarla, altı madde ve bir hatime üzerine 1724 senesinde bir anlaşmaya varmıştır ki, bunu Osmanlı vekayii kısmında görmüştük.

Filhakika Osmanlı devleti, İran'dan bir haylı yer alarak ilk senelerde büyük başarılar elde etmiş ise de Tahmasb Kuluhan. ismiyle meydana çıkan Nâdir Han'a karşı mağlûb ola ola işgal ettiği yerleri terke mecbur olmuş ve bundan başka muharebe Osmanlı topraklarına intikal edip Nâdir Han tarafından *Bağdad* muhasara edilmişti.

Bu vaziyet üzerine Osmanlı hükûmeti *Kırım* hanı Kaplan Giray'ın *Kafkas* yoluyla acele İran üzerine yürümesini ve bu suretle Nâdir'i *Bağdad* üzerinden çekmeyi düşünerek emir vermiş ise de, *İstanbul*'daki Rus orta elçisi Nepluef, *Koban* ve *Dağıstan*'ın kendilerine âid olduğunu beyan ile bu teşebbüsü protesto ile *Kırım* hanının *Koban* yoluyla *Dağıstan* taraflarına geçmesine itiraz etmişti. Bu suretle Osmanlı - Rus münasebetleri gerginleşmiş ise de, İran harbinden çok yıpranan Osmanlı devleti ileri gitmedi ve *Kırım* hanı da yerine döndü[1].

[1] *Kırım* Hanı'nın *Dağıstan* yoluyla İran üzerine hareket edeceği vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa tarafından Rus başvekili Osterman'a yazılmıştır. Osterman bu mektuba 1 Temmuz 1735 tarihli mektubiyle cevap vermiştir ki hülâsası şöyledir :

Kapı kethüdamız (orta elçimiz) vasıtasiyle *Kırım* Hanı'nın Tatar askeriyle *Dağıstan* yolundan Tahmasb Han üzerine aceme tâyin olunduğu ve bu münasebetle ehl-i İslâmdan olan *Dağıstan* Hanı ile birlikte Acem üzerine gidecekleri bildirilmiş ve *Kırım* Hanı'nın geçişi esnasında Ruslar tarafından bir tecavüz olmazsa *Kırım* Hanı'na da katiyyen tecavüzi bir harekette bulunmamalarının bildirildiği yazılmıştır.

Mektubunuzun mündericatını kıraliçeye arzettim. Dostane inha olunur ki Devlet-i Aliyye ile Rusya arasındaki müebbed sulh hiç bir surette değişemez. *Kırım* Hanı'nın *Dağıstan*'a gitmesi hususunda Devlet-i Aliyyenin acele karar vermesi kıraliçenin hayretini mucib olmuştur. Hususiyle Devlet-i Aliyye tarafından reayalığa kabul edilen *Dağıstan* ahalisi ötedenberi Rusların reayasıdır. Acem hükûmeti dahi bugüne kadar bunlara dair hiç bir iddiada bulunmamıştır. Bundan dolayı Devlet-i Aliyyenin *Dağıstan* halkiyle alâkadar olması doğru değildir. Devlet-i Aliyye ile Rusya arasındaki anlaşma mûcibince Osmanlı

Lehistan kırallığı dolayısiyle olan ihtilâf

1733 senesinde Lehistan kıralı II. Ogüst vefat etmişti. Buraya getirilecek kıral için Fransa ile Rusya ve Avusturya ayrı ayrı namzedler ileri sürdüklerinden Avrupa'daki siyasî durum nezaket kesbetmişti.

Fransa kıralı kayınpederi olan sabık Lehistan kıralı İstanislas Leçinski'yi ve Avusturya ile Rusya da *Saksonya* prensi ve II. Ogüst'ün oğlu III. Ogüst'ü namzed gösterdiler; Rus çariçesi Anna, kuvvet sevkederek Ogüst'ü zorla kıral intihap ettirdi. Bunun üzerine Avusturya'ya harb açmak isteyen Fransa, Osmanlı hükûmetini de Rusya'ya muharebeye teşvik etti; fakat Osmanlı hükûmeti İngiltere ile Felemenk devletlerinin tavassutları üzerine harbe girmiyerek *Prut* muahedesinin meriyette olan hükmüne istinaden Rusların Lehistan işine müdahalelerini protesto etmekle iktifa etti [1].

Osmanlılara karşı Rusya, Avusturya ittifakı

Rusya, Osmanlı devletinin İran muharebeleri dolayısiyle pek ziyade yorgun olduğunu fırsat bilerek *Karadeniz*'e inmek plânını tatbike kalktı; bunun için çok zaman evvel yani 1726 M. de Osmanlı devleti aleyhine Avusturya devleti ile yapmış olduğu gizli ittifakı tatbike vesile arıyordu; böyle bir vesile Avusturya tarafında yoksa da *Kırım* ve *Kafkas* taraflarında vardı; nitekim, daha yukarıda görüldüğü üzere, *Kırım* hanının *Kafkasya*'ya geçmesi işine mani olmak isteyen Ruslarla bu tarafların onlara ait olmadığını ispat ve müzakere için Viş niyakoismindeki Rus elçisi *İstanbul*'a gelmişti.

hududu *Şirvan* eyâletinden oraya kadar uzanmaz. Bundan dolayı Devlet-i Aliyyenin *Dağıstan* ahalisine karışması doğru olamaz. Denildikten sonra İran ile Osmanlı devleti arasındaki muharebede Rusya'nın tarafsızlığından bahsolunarak Tatarların *Dağıstan* yoluyla geçmesinin men olunacağı ümidi izhar edilip hilâfı zuhur ederse çariçenin kendi memleketini ve reayasını sıyanete mecbur kalacağı ve iki devlet arasında fitne tahrik edenlerin sözlerine ehemmiyet verilmemesi ve müebbed sulhün devamı ümidi izhar olunmuştur (*Nâme-i hümâyun defteri* 7, s. 393).

[1] 1133 Zilhicce ortaları ve 1721 Ekim tarihiyle Moskovluya verilen ahitnâmenin ikinci maddesi mûcibince Ruslar, bu ahitnâmeden iki ay sonraya kadar Lehistan'daki askerlerini tamamen çekmeği ve hiç bir bahane ile orada kuvvet bırakmamağı ve Lehlilerin işlerine karışmamağı ve *Pomeranya*'ya yardım

İşte bu ihtilâf müzakere olunduğu sırada gerek bu elçi ve gerek selefi Nepluef taraflarından Osmanlı devletinin vaziyeti ve zaafı hakkında çar hükûmetine yazılan kâğıtlar üzerine Ruslar ansızın *Azak* kalesiyle *Kırım* üzerine taarruza geçtiler (1148 Zilhicce - 1736 Nisan).

Ruslar, taarruzdan evvel Balkanlardaki ortodoks Osmanlı tebaasının metbuları aleyhine isyan edeceklerini ümit etmişlerdi; fakat böyle olmadı. Osmanlı hükûmeti Rusların bu hareketini protesto ettiyse de, Rus başvekili Osterman muharebe mesuliyetini Osmanlı hükûmetine yükliyerek, bunun esbabına dair 12 Nisan 1731 tarihli mufassal bir mektubu vezir-i âzama gönderdi [1].

Osmanlı devleti derhal harbe atılmıyarak Fransa, İngiltere, Avusturya, Felemenk ve Venedik hükûmetlerine müracaat ile tavassutlarını istedi ve Fransa Başvekili Flöri'nin tavsiyesiyle Rusya ve müttefiki olan Avusturya ile *Niemirev*'de anlaşmak istediyse de, bunlar pek yüksekten attıkları için anlaşma olmadı. Çünkü Ruslar *Azak* kalesini isteyerek *Kırım*'ı da nüfuzları altına almayı ve *Karadeniz*'de seyrü sefer yapmayı musırren taleb ettiklerinden uyuşulamıyarak Rusya ve Avusturya'ya karşı muharebe oldu.

Avusturya iyi bir sille yedi ve Fransa'nın tavassutiyle Ruslardan ayrılarak sulh yaptı ve bu sırada Osmanlı - İsveç ittifakını haber alan Ruslar da sulhe yanaştılar; *Belgrad* muahedesiyle *Azak* kalesinin istihkâmları yıkıldı ve Rus gemilerinin ne *Azak* denizinde ve ne de *Karadeniz*'de gezmelerine müsaade edilmedi (1152 H. - 1739 M.).

Belgrad muahedesini müteakib büyük elçi olarak Rusya'ya gönderilen Ümnî Mehmed paşa, 1740 da Rusya'ya vardığı zaman Rus çariçesi Anna vefat etmiş ve yerine henüz iki yaşında

etmek için Lehistan'a âid topraklardan geçmemeği kabul ediyorlardı. Yine bu madde mûcibince Rusya ile İsveç arasında Lehistan topraklarında muharebe olursa muharebeden sonra her iki devlet Lehistan'daki kuvvetlerini çekeceklerdi. On üç madde ve bir hatimeden ibaret olan bu muahedenâme *Prut* muahedesinin en son tadil edilmiş şeklidir (*Nâme defteri* 1, s. 10).

[1] *Nâme defteri*'nde on büyük sahifelik yer tutan bu mektub *Karlofça* muahedesinden îtibaren geçen hâdiseleri Rus başvekilinin görüşü olarak izah etmektedir (*Nâme defteri* 7, s. 410 ilâ 471).

bulunan İvan'ın hükümdar olduğunu haber vermesi üzerine Anna'ya hitaben gönderilen nâme-i hümâyun değiştirilerek İvan adına yeni nâme yollandı (1154 H. - 1741 M.)

1154 te sabık *İstanbul* kadısı Mehmed Esad ve reis-ülküttab Mehmed Ragıb Efendi'ler[1] ile Rus elçisi Romanzof arasındaki müzakere neticesinde *Belgrad* muahedesine zeyil olarak üç madde ve bir hatime üzerine aktedilen bir anlaşmanın birinci maddesi mucibince bâdema yazılacak nâmelerde Rusya hükümdarlarına imparator diye hitab edilmesi kabul edilmiş[2] ve bu kayıtla Rusların *Belgrad* muahedesi hilâfına şimdiye kadar tatbik etmedikleri *Azak* kalesinin yıkılması temin edilmiştir[3].

Ruslar asıl emelleri olan *Karadeniz* serbestisini ele geçirmek için çariçe Elizabet ve II. Katerina zamanlarında teşebbüse geçtilerse de muvaffak olamadılar.

III. Osman'ın cülûsunu tebliğ için 1168 H. - 1755 M. de Derviş Mehmed ve III. Mustafa'nın cülûsunu bildirmek üzere de 1171 H. - 1757 M. de Şehdî Osman Efendi elçi olarak Rusya'ya gitmişlerdir. Daha sonra yani 1178 H. - 1764 M. de II. Katerina'nın cülûsunu tebrik etmek üzere sipah kâtibi Derviş Efendi orta elçilikle Rusya'ya gönderilmiştir[4].

Belgrad muahedesinden sonra *İstanbul*'a gelen Rus daimî elçilerinden Vişniakof 1745 de ve Neplöyev de 1750 senesinde *İstanbul*'da vefat etmişlerdir. Neplöyev'in yerine Obreskov gelmiş olup Tatarlardan şikâyeti havi hükûmete bir

[1] Esad Efendi, daha sonraları şeyhulislâm olan لهجة اللغات Lehcet ül lûgat ile اطرب الاثار Etrabülasar ismiyle musiki ustadlarının tercümei hallerinden ve eserlerinden bahseden telif sahibi olup Ragıb Efendi de meşhur âlim ve şair Sadr-ı âzam Koca Ragıb Paşa'dır.

[2] Tadil maddesinde "taraf-ı hümâyunumdan ve ahlâf-ı maali ittisafımdan ve devlet-i âliyyem tabilerinden hâlâ Memâlik-i Rusya hükümdarlarına fimâbâd alttevali ahlâflarına imparatorluk elkabı verilip ve hanedanına imparator hanedanı itlâk olunup vaki olan muhaverat ve tahriratta imparator elkabı merasimine riayet oluna) denilmektedir (*İzzi*, varak 121b).

[3] *Belgrad* muahedesine zeyil olan bu üç maddelik anlaşmanın tarihi 27 Cemaziyelâhır 1154 ve 27 Ağustos 1741'dir. Rusların muahede ahkâmına riayet etmemelerinden dolayı Osmanlı hükûmeti Rusya'yı Fransa hükûmetine şikâyet etmişti.

[4] *Vasıf Tarihi*, c. 1, s. 381.

nota vermişti; fakat buna karşılık olarak *Kırım* hanı da Ruslardan şikâyet ediyordu.

1182 H. - 1768 M. Osmanlı - Rus harbine kadar olan iki devlet münasebatı hudut kalelerine ve yeni Sırbistan denilen *Dinyester* nehrinin kuzeyindeki araziye ve Tatarlardan ve Tatarların da Ruslardan şikâyetlerine inhisar ediyordu. Osmanlı hükûmeti, Rusların muahede ahkâmına aykırı hareketlerini Fransa ve Avusturya elçilerine havale ile hakkaniyet ve insaflarına müracaat ediyor ve bu hususta muahede hükümlerini tetkik eylemelerini istiyordu[1].

Rusya ile açılan 1768 seferi Osmanlı vekayii kısmında etraflı olarak gösterilmiş olduğundan burada tekrarlanmadı.

Karadenizin Türkiye İç denizi olmaktan çıkışı

Osmanlı ordu ve donanmasının mağlûbiyetleri neticesinde 1188 Cemaziyelevvel 21 - 1774 Temmuz 12 de aktedilen *Kaynarca* muahedesiyle *Koban* ve *Yedisan* Tatarlarına serbesti verilip *Azak* denizini kapayan kaleler ve bu arada *Kerç*, *Yenikale* ve *Kefe*'nin elden çıkması *Karadeniz*'in kısmen kuzeyinde Osmanlı hâkimiyetine son vermiş ve Rusların *Karadeniz* ve *Akdeniz*'de ticaret gamileri gezdirmeleri kabul edilmişti. Rusların Osmanlı devletinin çok düşük ve yorgun vaziyetinden istifade ederek *Kaynarca* muahedesinden sonra da baskılarını arttırdılar, *Kırım*'ı ilhak ettiler. *Aynalıkavak* tenkihnâmesini yaptırdılar; 1197 Receb - 1783 Haziranda seksen bir madde üzerine akdettikleri ticaret muahedesiyle mühim imtiyazlar elde ettiler.

Kırım'ın elden çıkması bir türlü hazmedilmiyordu. Bu senelerde Avrupa'da Rusya - Fransa - Avusturya ve buna mukabil İngiltere - Prusya ve Felemenk olarak karşılıklı iki grup teşekkül etmişti. Bir İslâm ülkesi olan *Kırım*'ı kurtarmak isteyen Osmanlı hükûmeti, yapılan teşviklerle ikinci grup tarafına meyletti ve İngiltere ve Prusya'nın yardım vaidleri ve tahrikleriyle acele olarak Ruslarla harbe girildi ise de Rusların müttefiki olan Avusturya'nın da harbe iştiraki üzerine Osmanlı devleti müşkil duruma düştü. Bunlara karşı Prusya ile İsveç arasında askerî ittifaklar

[1] *Hammer (Almanca tab'ı)*, c. 8, s. 159, 160.

yapıldı ve İngiltere harbe iştirak edecek gibi göründü ise de bunu yapmadığı gibi Fransa inkılâbı dolayısiyle inkılâpçılara karşı Ruslarla anlaştı ve Osmanlı hükûmetini Ruslarla *Dinyester* nehri hudut olmak üzere sulhe icbar ile tehditte bile bulundu.

Osmanlı - Prusya ittifakı *Ziştovi* muahedesiyle Avusturya'yı Rusya'dan ayırdığı gibi Osmanlı - İsveç ittifakı da Rusların *Baltık* denizinden *Akdeniz*'e gelmelerine mâni oldu.

Kırım'ı geri almak için harbe atılan Osmanlı hükûmeti, külliyetli asker ve hazine ve *Özi* gibi çok mühim bir eyâleti ve *Kafkas* kıtasında da bazı mahalleri ve oradaki hâkim nüfuzunu kaybettikten sonra *Yaş* muahedesiyle harbe son verdi (1206 H.-1791 M.). Rusya bu muahede ile *Eflâk* ve *Boğdan* voyvodalıkları, *Gürcü Hanlığı* üzerinde de bir nüfuz ve müdahale hakkı elde etmişti, *Yaş* muahedesinin yedinci maddesi gereğince Rusların *Akdeniz*'de gezen tüccar gemilerine ve tebaasına garb ocakları tarafından yapılacak taarruz ve zarar ve ziyanı ocaklar ödemezlerse bunu Osmanlı hükûmeti ödeyecekti.

Onsekizinci asırdaki Rus Hükümdar ailesi

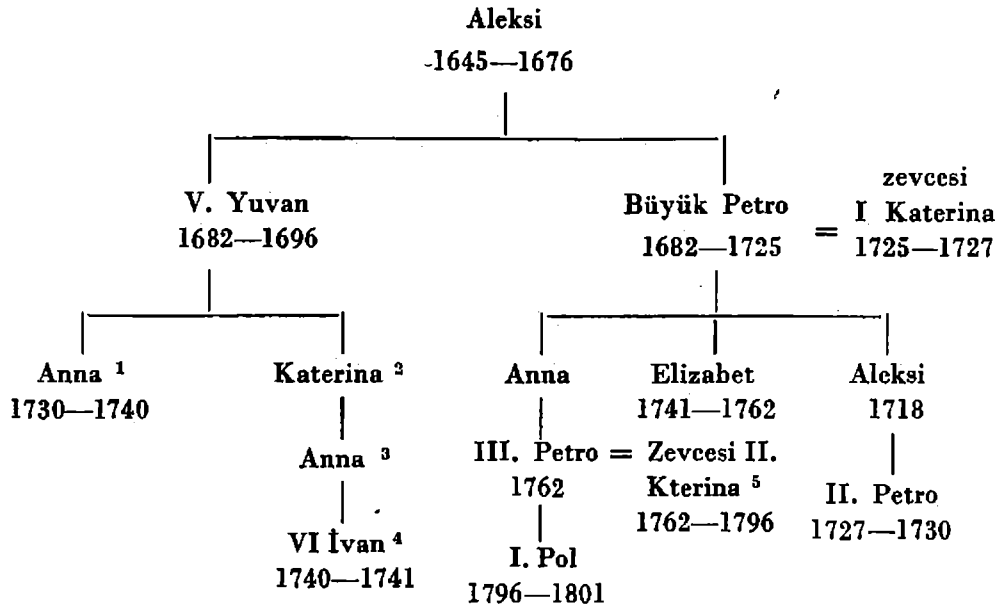

XVIII. ASIRDA OSMANLI - LEH MÜNASEBATİ

Kıral Mihal'in yerine Lehistan kıralı intihap edilmiş olan Leh hatmanı Jan Sobyeski 1696 da vefat etmiş ve yerine *Saksonya* elektörü II. Ogüst kıral intihap olunmuştu (1697). *Karlofça* muahedesi imzalandığı sırada Ogüst Lehistan kıralı bulunuyordu.

[1] Osmanlı hükümdarına Kıraliçe Anna de Korland'dan 12 Mart 1730 tarihiyle gelen nâmede on sekiz ocak gecesi başlayan bu hastalığın on iki gün sürmesi neticesinde yeğeni Petro'nun vefat edip kendisinin hükümdar olduğunu bildirmiştir (*Nâme defteri* 7, s. 221).

[2] Katerin de Meklenburg.

[3] Anna de Bronsvik Bevern.

[4] Anna'nın yerine geçen VI. Yuvan göndermiş olduğu nâmesinde selefinin 17 Ekim 1740'da öğleden sonra vefat ederek Anna'nın vasıyyeti üzere kendisinin hükümdarlığa geçtiğini ve kendisine validesi Anna de Bronsvik'in vasi olduğunu bildirmiştir. Yuvan nâmesinde büyük validesi Katerina de Maklenburg'un kız kardeşi olan selefi Anna'ya büyük valide demektedir (*Nâme defteri* 8, s. 35).

[5] II. Katerina'nın hükümdarlığı 25 Temmuz 1762 tarihli nâmesieyle fevkalâde elçi Prens Aleksandr Dolgoroki vasıtasiyle bildirilmiştir (*Nâme defteri* 8, s. 493).

1699 da *Karlofça* muahedesine kadar, Osmanlıların kuzeyindeki devletlerin ehemmiyetlisi olan Lehistan, kazakları tahrik ve *Boğdan* voyvodalarını himaye ve el altından onlara yardım etmek ve buna benzer vaziyetler ihdasiyle Osmanlı devletiyle çekişmeden hali değildi; hattâ bu haller iki devlet arasında müteaddid harblere de sebep olmuştu.

Karlofça muahedesinden sonra ise XVIII. asır boyunca zayıf düşen Lehlilere karşı Osmanlı hükûmeti evvelki siyasetinin aksi istikameti takibe başladı; yani evvelce düşman ve tehlikeli bir komşu bildikleri Lehlileri bir dosttan daha ileri olarak himaye edici vaziyet aldılar; buna da sebep, büyümekte ve Orta Avrupa'ya ve Osmanlı hudutlarına doğru sarkmakta olan Ruslara karşı korunmak ve bu suretle Türkiye hudutlarını muhafaza altında bulundurmak kaygusu olmuştur.

Filhakika XVIII. asırda Rusların Lehistan işlerine ve bilhassa Leh kıralı intihabına müdahaleleri dolayısiyle Osmanlı - Rus siyaseti çok defa mücadeleli geçmiş ve hattâ *Prut* muahedesine Rusların müdahalelerini önlemek üzere madde konmuş (1761) ve hattâ daha sonraki tarihlerde de Lehistan meselesinden dolayı Ruslarla ihtilâf eksik olmamıştı.

Lehistan hakkında bu kısa mukaddimeden sonra *Karlofça* muahedesinden sonraki vaziyete şöyle kısa bir göz atalım :

Karlofça muahedesini müteakip 1110 Zilkade - 1699 Haziranda müsalehayı havi ahidnâmeyi almak üzere Helm Stanislav Rzevuski ismindeki Leh orta elçisi pâdişahın bulunduğu *Edirne*'ye geldi ve getirdiği nâme ve hediyeyi takdim etti. Bundan altı ay sonra dört beşyüz kişilik kalabalık bir maiyetle Leh büyük elçisi Les çinski geldi; 5 Mayıs 1700 de pâdişah tarafından kabul edilen büyük elçiye çok ikram gösterildi. Bunun işlerinden önemlisi hudut tashihi meselesi idi; görüşülerek tespit edildi ve elçi, işin bitirerek avdetine müsaade olundu ise de pâdişah taradan kabul edilmeden gitmek istemedi ve arzusu yerine getirildi ve böylece Lehistan'la münasebat samimî olarak devam etmeğe başladı.

II. Ogüst tarafından 1704 Ağustosunda *Yaroslav* şehrinden gönderilen nâmede Lehistan'da kendi aleyhine olan cereyanlara ehemmiyet verilmemesi ve sabık tersane emini İbrahim Ağa ile gönderilen dostluk nâmesine itimadı olduğu ve dostluğun

devamına çalışacağı beyan ve Lehistan vaziyeti dolayısiyle *Kırım* hanına malûmat verilmesi rica olunuyordu[1]. II. Ogüst; Osmanlı - Leh dostluğunu muhafaza için ertesi sene Gurski adında bir elçi yollamıştı; fakat yine aynı sene içinde II. Ogüst'ün[2] mezaliminden bıkan Lehistan halkı kendisini ve maiyetinde olan *Saksonya* askerini Rusya'ya kaçmağa mecbur etmişler ve yerine Jan Sobyeski'nin oğlu Jakob'ı kıral intihab etmek istemişlerdi.

Lehistan'daki bu hâdiselerden haberdar olan II. Ogüst, *Kamaniçe* kalesini Ruslara vermek suretiyle çarın yardımını temin etmek istediği Osmanlı devleti tarafından haber alınmış olduğundan, hududa kuvvet sevkedildiği gibi donanma da kaptan-ı derya Abdurrahman Paşa ile *Karadeniz*'e çıkarılmıştır (1117 H. - 1705 M.)[3].

II. Ogüst tarafından 14 Mart 1705 de *Saksonya*'da Dresden'den gelen bir nâmede dostluğundan bahsedildikten sonra düşmanı olan İsveçlilerle mücadelesi sebebiyle bazı Lehlilerin kendi aleyhine hareketlerini yazarak 1704 deki nâmesi gibi vaziyetin *Kırım* hanına da bildirilmesi rica olunmakta idi[4]. Yine Ogüst aynı sene sonunda yani Aralık ayında *Grodno* kalesi kurbindeki mahalden Françeskos Sperenger namındaki elçisiyle gönderdiği nâmesinde de aleyhindeki hâdiselere ehemmiyet verilmemesini ve ileri gelenlerin kendisine taraftar olduklarını ve şayet aleydarlarından elde edilen olursa tevkif edilip bu hususların *Kırım* hanıyle *Boğdan* voyvodasına da yazılmasını rica etmektedir[5].

Cereyan eden hâdiseler ve kıralın memleket haricinde bulunması sebebiyle II. Ogüst'ün bu son nâmesine karşı hükûmet, gelecek olan Lehistan büyük elçisi ile cevap verileceği ve acele cevap verilmesini icap ettirecek ortada bir mesele olmadığı

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 82.

[2] II. Ogüst'e Osmanlı tarihleri (Ağustos-ı sâni) diyorlar.

[3] *Raşid*, c. 3, s. 172. *Hammer*, kaptan-ı derya Abdurrahman paşa'nın Jouvin de Mazarques adında bir Marsilyalı olduğunu yazar *(Almanca tab'ı*, c. 7, s. 113).

[4] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 103.

[5] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 137.

yolunda mukabele ederek Lehistan vekayiinin inkişafını beklemekte idi[1].

Baltık denizini hemen bir İsveç gölü haline getirmiş olan İsveç devletine karşı *Baltık* denizine sahil olan devletler arasında Lehistan kırallığı da vardı. Bunun için *Baltık* denizine çıkmak isteyen Rusya, Lehistan ve Danimarka ile İsveç aleyhine ittifak ederek yeni cülûs etmiş olan genç İsveç kıralına harb açtılar.

İsveç kıralı bunları mağlûb ettiği sırada Lehistan'ı da II. Ogüst'ün elinden alarak Lehistan asızadelerinden Stanislas Leçinski'yi zorla kıral intihab ettirdiği gibi II. Ogüst'ü de *Altranstadt* muahedesiyle Lehistan kırallığını terke mecbur etti (1706).

Stanislas Leçinski 1706 Nisanda *Saksonya*'dan gönderdiği nâmede II. Ogüst'ün iki sene evvel Lehistan kırallığından atılarak kendisinin kıral intihap olunduğunu ve sonra Ogüst'ün teşvikiyle Lehistan'da isyan çıkarak Ogüst kendi kırallığı için Rus, Kalmuk ve Kazak askerini tahrik eylediğini fakat İsveç kıralının yardımiyle Ogüst'ün muvaffak olamıyarak kendi dukalığı olan *Saksonya*'ya kaçtığını ve orada Lehistan kırallığından çekildiğini ve bu feragati bir ahidnâme ile imzaladığını bildirmiş olduğundan, Osmanlı hükûmeti de Stanislas Leçinski'nin kırallığını tanıyarak gelen elçisiyle 1119 Cemaziyelâhır ibtidaları tarihli (1707 Ağustos) bir nâme ile cevap vermiştir[2].

İsveç kıralı XII. Şarl'ın *Poltava*'daki mağlûbiyeti ve Türkiye'ye ilticası üzerine Stanislas, Lehistan'dan kaçarak Rusların yardımiyle II. Ogüst tekrar kırallığı elde etti ve keyfiyeti 12 Kasım 1709 tarihli bir nâme ile Osmanlı pâdişahına bildirdi[3].

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 139.

[2] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 162.

[3] II. Ogüst bu nâmeyi *Törn* kalesinden yollamıştır. Nâmede şöyle deniliyor:

"Biinayetillâhi taâlâ *Saksonya* vilâyetinde Leh âyanının ve eyâletlerin ve beylerbeğilerin ve kıla zabitlerinin ve hâkimlerinin rey ve ittifakiyle Leh memleketine rücûa muvaffak olduğum gibi cümlesi ve *Litve* (Litvanya) askeri ve eyâleti mûtemed adamlar göndermekle sadakat ve itaatlerini izhar eyledikten sonra devlet-i aliyye tarafına Leh kırallığına rücuumuzu ifade ve îlâm mühim

II. Ogüst'ün göndermiş olduğu elçiler, bunun kıralliğı gasbetmesi dolayısiyle Türkiye'de bulunan İsveç kıralının tesiriyle kabul edilmediler. *Prut* muahedesi aktedildiği sırada Rusların Lehistan işlerine müdahale etmemeleri ve Lehistan'daki askerlerini çekmeleri hakkında muahedeye bir madde konuldu; daha sonra münasebat tekrar başladı.

1135 H. - 1722 M. de büyük elçi olarak *İstanbul*'a gelen Papiel, Tatarlardan şikâyette bulunduğundan hükûmet, bu hususta *Kırım* hanına yazacağını, bununla beraber hanın idaresinde serbest olduğunu da beyan eyledi; bundan başka Lehistan kıralının *İstanbul*'da daimî elçi bulundurması hususundaki teklifi de red olundu.

II. Ogüst'ün 1733 de vefatı üzerine Lehistan kıralliğı işi yine meydana çıkmış ve yapılan intihapta kahir bir ekseriyetle Fransa kıralının kayın pederi ve eski Lehistan kıralı Stanislas Leçinski intihab olunmuş ve bu intihap 22 Eylül 1733 te Osmanlı hükûmetine bildirilmiştir.

Kıralliktaki bu değişiklik dolayısiyle Lehistan orduları başkumandanlığına Ponyatofski'nin yerine[1] Kiyoski Potoski getirilmişti; Potoski tarafından vezir-i âzama gelen mektupta Rusların müsalehaya aykırı olarak kendi namzedleri bulunan III. Ogüst'ü kıral yaptırmak için Lehistan'a asker sokarlarsa Osmanlı devletinin —*Prut* muahedesi ve muaddeli mucibince— mâni olmasını ve bu hususta *Kırım* hanına da emir verilmesi rica ediliyordu[2].

görülüp yine bu memlekete rücuumuzdan mabeyinde olan meveddet ve hüccete binaen zat-ı şevketmakrunları mahzuz olması tahkikan malûmumuz olmağla etbaımızdan Felçyanos Rakoç'ı irsal olunub sulh ve selâha istihkâm verilmek rica olunur ve bu hususı cümle ittifakiyle büyük elçi gönderip beyan edeceğiz (Rebiulevvel ibtidaları 1122) aynı suretle vezir-i âzama da mektub vardır (*Nâme defteri* 6, s. 199).

[1] Ponyatofski, İsveç kıralı XII. Şarl'ın işlerini görmek üzere Osmanlı hükûmeti merkezinde bulunmuş olup türkçe bilir ve bir haylı Osmanlı devlet adamlariyle tanışırdı. Sonradan II. Ogüst'ün hizmetine girmiş ve onun vefatı üzerine başkumandanlıktan azledilmişti (*Nâme defteri* 7, s. 241). 12 Mart 1731 tarihiyle vezir-i âzama bir mektubu vardır.

[2] 23 Eylül 1735 tarihiyle Kiyoski'nin vezir-i âzama mektubı tercümesi (*Nâme* 7, s. 340 ilâ 343).

XVI. asrın ikinci yarısından îtibaren Lehistan kırallığına Rus veya Avusturyalılardan veya onların gösterdikleri namzedlerden herhangi birisinin intihabının kendisi için tehlikeli olduğunu takdir eden Osmanlı hükûmeti, Lehistan işine müdahale edilmemesi hakkında Avusturya başvekiline mektub göndermiş ise de başvekil Prens Öjen 8 Ocak 1734 tarihli mektubiyle III. Ogüst'ün kıral olmasını istediğini ve bu hususta Ruslarla beraber olduğunu bildirmiştir[1]. Osmanlı hükûmeti aynı zamanda *Kırım* hanı Kaplangiray'a gönderdiği nâmede vaziyeti izah ederek her bir ihtimale karşı *Bucak* (Besarabya) taraflarına gelmesini bildirmiştir[2]; fakat bu iş Osmanlı devletinin müdahalesine meydan kalmadan tarihte *Lehistan veraseti muharebesi* diye meşhur olan harbe sebep olmuş ve 1738 deki ikinci *Viyana* muahedesiyle neticelenerek bazı tâvizler mukabilinde Stanislas Leçinski Lehistan kırallığından vazgeçmiş ve Avusturya ve Rusya'nın namzedi olan II. Ogüst'ün oğlu III. Ogüst Lehistan kıralı olmuştur.

Osmanlı hükûmeti 1149 Zilhicce - 1737 Nisanda yani *Viyana* muahedesinden evvel reis-ül Küttab Mustafa, birinci ruznameci Ümnî ve sadr-ı âzam mektupçusu Ragıb ve silâhdar kâtibi

[1] *Nâme defteri* 7, s. 364, 368.

[2] *Kırım* Hanı'na gönderilen 1146 Cemaziyelâhır ve 1733 Kasım tarihli nâmeden :

Lehli taifesinin ötedenberi kırallık hususlarının intihab üzere olup irsî olmadığı ve zaafına binaen büyük devletlerin tesiriyle bir tarafa meyledebileceği ve Lehlilerin serbestileri ve kırallığın irsî olmaması Ruslarla yapılan muahedenin ikinci maddesinde gösterildiği beyân edildikten sonra :

Filâsıl Lehli olup mukaddem Leh kırallığından birtakrib ile خلع hal ve hâlâ Françe pâdişahının kayın atası olan Stanislas kıralı Lehlü taifesi kırallığa davet eylediklerinden Stanislas'ı tedarikât-ı kaviyye ile mahalline îsal Françelüye göre mümkin iken Lehlülerin kadimi serbestilerini muhafaza için ancak dört beş kişi ile irsal ve kıral-ı mesfur dahi intihab yerlerine vasıl ve kırallığa intihab olunup bu hususı cümleden ziyade Moskovlunun memnuniyetini mucib olmak iktiza ederken uhûd ve şuruta mugayir olarak Leh kırallığını irsiyete nakl kasdiyle Leh hududuna asker sevk edip bu defa Stanislas yerine müteveffa Leh kıralının oğlu olan *Saksonya* dukasını Leh kıralı yapmak istediği anlaşıldığından Lehlülerin serbestilerini muhafaza için Stanislas tarafından mektub geldiğinden Lehlülerin serbestileri müsaleha îcabından bulunmağla cenabımızın *Akkerman*'da bulunmanız muvafık görülmüştür denilmektedir (*Nâme defteri* 7, s. 359).

Mehmed Said efendilerin murahhaslıklariyle Lehistan ile olan ahidnâmeyi yenilemiş ve 1150 iptidalarında (1737 Mayıs) Kaptan-ı derya müteferrikalarından Mustafa ağa adında birini Lehistan Kıralına elçi göndermiştir[1].

Bu sırada Lehistan veraseti muharebesi devam etmekte olduğundan, Lehistan'da kıral III. Ogüst'e aleyhdar bir takım boyarlar vardı; bunlar, büyük bir ekseriyetle kıral intihab edilen Leçinski'ye taraftar idiler ve bunların başında da hatman Kiyoski Potoski bulunmakta idi. Potoski bu esnada Osmanlılarla Avusturya ve Rusya arasındaki muharebe dolayısiyle Avusturya ile Rusya'nın tuttuğu kıral Ogüst'e karşı cephe almış olduğundan, Osmanlılarla ittifak yapmak istiyordu. Osmanlı tarihinde adı Kiyoski Potoski olarak geçen bu Lehistan kumandanı ile bazı Leh boyarları tarafından Gorovski isminde bir elçi gönderilip getirdiği mektub ve şifahi beyanatiyle Rus ve Avusturya devletlerine karşı ittifak teklifinde bulunmuştur.

Lehistan hatmanı, mektubunda Leh âyanının müttefikan verdiği karardan bahis ile Avusturya, Rusya ve Saksonya elektörü olup kıral tanımadıkları III. Ogüst'e karşı ittifak teklif ediyor ve Lehistan hududuna Osmanlı ve Tatar kuvvetlerinin yığılarak kendilerine îcabında yardım edilmesini istiyordu; bu mektuba göre aynı zamanda İsveç'le de ittifak yapılacağı ve Osmanlı hükûmetinin ikraz edeceği üç bin kese akçe ile talim ve terbiyeye muhtaç olan Leh askerinin beşyüz İsveçli zabit ile talim görecekleri yazılıyor[2] ve bundan sonra sekiz madde üzerine tespit ettikleri tedafüi ve tecavüzî ittifak muahedenâmesi gönderiliyordu. Bu teklifte şöyle deniliyordu :

1 — Osmanlı - Leh ittifakından başka İsveç'in on bin yaya kuvvetiyle *Danzig*'e asker ihracı,

2 — Düşmanlardan alınacak yerlerin Lehlilere verilmesi ve bu suretle Lehistan'ın eskisi gibi müstakil olması,

3 — Osmanlı devletinin Lehlilere yaptığı yardım mukabilinde Lehistan'dan toprak istememesi,

[1] *Mühimme defteri*, s. 205 ve 216.

[2] Mektupta Osmanlı hükûmetinin vereceği ödünç paranın Nemçeye tâbi *Silezya* ve Leh kıralı olan *Saksonya* herseğinin (elektörünün) memleketlerinden ve Moskovlara tâbi yerlerin işgallerinden sonra oralardan tahsil edilip kapatılacağı kaydedilmektedir (*Subhi Tarihi*, varak 142).

4 — Osmanlı devletiyle Leh konfederasyonunun bundan böyle ayrılmaz müttefik olmaları,

5 — Osmanlı ordusunun bir müttefik ordusu olarak Lehistan hududunda bulunup zahire hususunda Lehlilere yardımda bulunması.

Vezir-i âzam Yeğen Mehmed paşa, bu tekliflere karşı, bunun Lehistan'ın ileri gelen voyvoda ve boyarlarının kararlariyle olup olmadığını anlamak istiyerek bu husus hakkında bütün magnotların imzalarını havi bir senet gönderilirse bunun üzerine tasdikname verilip ittifak yapılabileceğini ve bu suretle asker ve para hususlarında yardım edilerek Lehlilerin ellerindeki yerlerin istirdadına kadar çalışılacağını ve İsveçle yapılacak ittifakı Osmanlı devletinin memnuniyetle kabul edeceğini beyan ederek gönderilen elçi iade olunmuştur.

Bunu müteakip Lehistan kırallığına getirilen III. Ogüst tarafından ve *Hotin* üzerinden *Boğdan*'a gelen bir elçi Osmanlı devletiyle Rusya ve Avusturya arasındaki muharebeye son vermek için tavassutta bulunmağa memur olduğunu beyan etmiş ve keyfiyet *Boğdan* voyvodası tarafından hükûmete bildirilmiştir. Hükûmet bu elçinin *İstanbul*'a gelmesini istemiyerek verilecek cevabın *Boğdan* voyvodası vasıtasiyle elçiye bildirileceğini yazmıştır.

Netice olarak, yukarıda yazıldığı üzere, 1737 deki *ikinci Viyana muahedenamesi*'yle Lehistan meselesi halledilip III. Ogüst'ün Lehistan kırallığı kabul edilmiş olduğundan sükûnet avdet edip dostça münasebet tekrar başlayarak Lehistan işi yeni bir kıral intihabına kadar —adetâ mütareke gibi— sona ermiştir.

III. Ogüst'ün 1177 H. - 1763 M. de vefatı üzerine yeni kıral intihabına kadar *Primat* denilen Lehistan başpiskoposu kıral vekili olup *İstanbul*'daki Leh elçisi Stankiyeviç vasıtasiyle bu vaziyeti bildirip dostluğun devamını rica etmiştir[1]. Lehistan

[1] Hükûmet, elçilikle Prusya kıralına gönderdiği Resmî Ahmed efendi'ye talimat verirken, Osmanlı hükûmetinin Lehistan'ı devamlı surette himaye edeceğine dair Prusya kıralına teminat vermesini ve hasta bulunan Lehistan kıralı III. Ogüst'ün (Fredrik Ogüst) ölümünde Bab-ı âlinin Avusturya ve Rusya müdahalesine tahammül edemiyeceğinin Lehistan ileri gelenlerine söylemesini emretmişti (*Hammer*, c. 8, s. 273). Filhakika Resmî Ahmed efendi *Varşova*'ya gidip îcab edenlerle görüşmüş ve oradan Prusya'ya geçmesini müteakib Lehistan kıralı vefat etmiş olduğundan Lehistan'ın felâketli gailesi başgöstermiştir.

kırallığı işi yine ihtilâflara ve mücadelelere sebep olarak Rusların isteği üzerine halledilmiş ve filhakika III. Ogüst'ün yerine Ponyatofski ailesinden Stanislas Ogüst kıral intihab ettirilmişti [1].

Tarihimizin bu dördüncü cildinin birinci kısmında ve dokuzuncu bölümünde "Lehistan meselesi" başlıklı kısımda görüldüğü üzere, Lehistan işlerinde müdahalesini arttıran Rusya *Bar Müttefikleri* ismi altındaki Leh mukavemet cephesini yıkıp 1182 H. - 1768 M. de Osmanlı kuvvetlerini de mağlûp ettikten sonra Prusya ile anlaşarak, 1772 Temmuzunda Lehistan'ın birinci taksimini yapmış ve Lehistan meselesinden dolayı Rusya'ya harb ilân etmiş olan Osmanlı hükûmeti bu taksime karşı ses çıkaramıyacak durumda bulunmuştur.

Bu birinci taksimden sonra Ruslar Lehistan'ın geri kalan kısımlarını da parçalamak istiyerek her cihetten Lehlilere karşı müdahalelerini arttırmışlardı; *Kaynarca* muahedesinden sonra istiklâllerine darbe vurulan Lehlileri mânen takviye için Osmanlı vezir-i âzamı tarafından Lehistan başvekiline gönderilen mektupta hükûmeti tarafından bir elçi gelirse Osmanlı hükûmetinin onu kabul edeceği bildirilmişti.

Bu tekliften memnun olan Lehistan kıralı Stanislas Ogüst (Ponyatofski ailesinden) aradaki dostluğu tekrar tesis ve iki taraf arasındaki ticareti temin isteğini havi 7 Kasım 1776 (1190 H.) tarihli bir nâme ile Karolos Lazopotski Debuska adında bir orta elçi göndermiştir.

Kırım'ı elden çıkarmakla büyük bir teessür duyan Osmanlı hükûmeti, Lehistan kırallığının istiklâlini tasdik ile *İstanbul*'a gelen Lehistan elçisini merasimle kabul etmiş ve bu suretle Ruslara karşı Lehlileri kendisine celbeylemek isteyerek münasebeti kuvvetlendirmek maksadiyle Seyyid Numan Efendi adında bir zatı baş muhasebe pâyesiyle Lehistan orta elçiliğine tâyin edip 1191 Rebiulâhır-1777 Mayıs tarihli bir nâme ile *Varşova*'ya göndermiştir [2].

[1] Stanislas 7 Eylül 1764'de kıral intihab olunup 25 Kasımda taç giydiğini ve dostluğun devamı isteğini havi 1766 Ocak tarihli nâmesini Toma Vitold Aleksandroviç adındaki orta elçisi ile yollamıştır (*Nâme defteri* 8, s. 499, 520, 251).

[2] *Nâme defteri* 9, s. 76, 77 ve *Cevdet Tarihi*, c. 2, s. 92, 93.

Onsekizinci asırdaki
Lehistan Kıralları

Saksonya ailesi
Saksonya Elektörü Jorj

II. Frederik Ogüst
1697 - 1704 birinci defa
1709 - 1733 ikinci defa

III. Frederik Oğüst [1]
1733 - 1763

IV. Frederik Ogüst [2]

Leçinski ailesi
Rafael Leçinski

Rus Valilerinden

İstanislas Leçinski [3]
1704 - 1709

Ponyatofski ailesi
Konstans

Stanislas Ogüst
1764

Andre
Vefatı 1795

Josef Ponyatofski [4]

XVIII. ASIRDA OSMANLI - AVUSTURYA (ALMANYA) MÜNASEBETLERİ

1699 da Avusturya (Almanya İmparatoruluğu) ile yirmi madde üzerine aktedilen *Karlofça* muahedesinden sonra 1127 H.-1715 M. senesinde Damad (Şehid) Ali paşa'nın *Mora*'yı Venediklilerden geri aldığı tarihe kadar olan otuz seneye yakın bir zaman aradaki münasebat dostça devam etmişti.

1117 H. - 1705 M. de imparator I. Leopold vefat ederek yerine büyük oğlu Jozef imparator olmuştu. Yeni imparator,

[1] Osmanlı tarihlerinde *Nalkıran* diye meşhurdur.

[2] Saksonya dukası olup 1791'de kendisine Lehistan kıralhğı teklif edildi ise de kabul etmemiştir. Bonapart'a yardım edenlerden olup *Saksonya* bu sayede kırallık olmuştur.

[3] Aslen Lehli olup Posnanie Palatini yani vali-i umumisi iken XII. Şarl tarafından II. Ogüst'ün yerine kıral olmuştur.

[4] Ruslar tarafından Polonya generali olmuştur.

hem *Karlofça* muahedesini yenilemek ve hem de dostluğun temadisini arzu ettiğini bildirmek üzere 3 Rebiulevvel 1118 ve 20 Haziran 1706 tarihinde III. Ahmed'e göndermiş olduğu elçi hem bu hususları temin etmiş ve hem de bazı küçük ihtilâfları halleylemiştir[1].

İmparatora karşı ayaklanmış olan Macar beyzadelerinden Rakoçi'nin, Tököli İmre gibi Osmanlılardan yardım istemek üzere göndermiş olduğu Çaki (Csaki) ve Mihal Teleki adlarında iki adamının elçilere mahsus merasimle *Tamışvar* valisi tarafından kabul olunması Avusturya elçisinin protestosuna sebeb olmuştu; fakat bu sırada Osmanlı hükûmeti Ruslarla harbe atılmak üzere olduğundan Avusturya ile bozuşmak istemedi ve sadr-ı âzam ağalarından Said ağa Avusturya başvekili Prens Öjen'e gönderilerek sulhün muhafaza edileceği hakkında teminat verildi (24 Mart 1711) ve Fransa elçisi Ferriol'un Osmanlı hükûmetini Avusturya aleyhine Rakoçi'ye yardım edilmesine dair olan tahrikine ehemmiyet verilmedi.

28 Safer 1123 - 17 Nisan 1711 de çiçek hastalığından vefat etmiş olan I. Jozef'in yerine İspanya kıralı bulunan kardeşi VI. Şarl imparator olmuş, hükümdarlığını ve dostluğunu bildirmesi üzerine kendisine de aynı teminat verilmiştir[2].

Osmanlı devleti, Rusya'ya harbe başlamadan evvel sadr-ı âzam 15 Nisan 1711 de Avusturya başvekili Prens Öjen'e yolladığı mektupla Rusların sulhü bozduklarından şikâyet eyliyerek imparatorun tavassutta bulunmasını teklif ettiyse de bu sırada imparator Jozef'in vefatı sebebiyle arzu edilen tavassuta dair bir ses çıkmadı.

Karlofça muahedesiyle elden çıkmış olan *Azak* kalesiyle *Mora* kıtasının Osmanlı devleti tarafından geri alınmaları Avusturya'yı telâşa düşürerek intikam alınmak sırası kendisine geldiğini tahmin ile Venediklilerle arasındaki ittifaktan dolayı *Mora*'nın

[1] *Raşid Tarihi*, c. 3, s. 208 ve *Hammer (Almanca nüsha)* 7, s. 120, 121.

[2] Jozef'in yerine imparator olan Şarl'ın gelişine kadar validesi Elenora vekâlet etmiş ve bu hususa dair III. Ahmed'e bir nâme göndermiştir (*Nâme defteri* 6, s. 230). İmparator Şarl İspanya'dan ayrılırken yerine zevcesini vekil bıraktığını ve fırtınalı havada deniz yoluyla İtalya'ya ve oradan da *Viyana*'ya geldiğini göndermiş olduğu nâmesinde beyan etmiştir (*Nâme defteri* 6, s. 249).

iadesini Osmanlı hükûmetinden istemiş ise de, teklifinin rededilmesi üzerine iki devlet arasındaki muharebe, Osmanlı kuvvetlerinin mağlûbiyeti ve *Pasarofça* muahedesiyle neticelenmiştir (1130 H. - 1718 M.). Muahede akdine imparatorun müttefiki olup Fransa'ya karşı harb açmış olan İngiltere ile Felemenk tavassut etmişlerdi.

Pasarofça muahedesinin maddelerinden birisi de Osmanlı hükûmetinin *Viyana*'da bir şehbender bulundurması maddesi idi. İmparator Türklerin, böyle küçük elçisinin *Viyana*'da bulunmasını hoş görmedi ise de Osmanlı hükûmetinin ısrarı ve muahedenin sarahati karşısında muvafakate mecbur oldu ve 1725 senesinde Ömer efendi isminde birisi şehbenderlikle *Viyana*'ya gönderildi.

1726 senesinde Garb ocaklariyle aktedilecek muahedeye Osmanlı hükûmeti tavassut etti. Türk şehbenderinin *Viyana*'da bulunmasını istemeyen Avusturya hükûmeti türlü müşkilât çıkararak şikâyetlerde bulundu ve Ömer efendi de bilmukabele Avusturya hükûmetinden şikâyet etti [1]. Bununla beraber Türk şehbenderi 1732 senesine kadar yedi sene *Viyana*'da bırakıldıktan sonra geri çağırıldı ve yerine kimse gönderilmedi.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Rusya ve müttefiki Avusturya ile yapılan ve 1148 H. - 1736 M. de başlayan muharebede mağlûp olan Avusturya, Fransa'nın tavassutiyle Belgrad'da sulh yapmış ve bu münasebetle her iki taraftan büyük elçiler gidip gelmiştir [2].

1153 H. - 1740 M. de imparator VI. Şarl vefat edip erkek evlâdı olmadığından yerine kızı Marya Terezia imparatoriçe olmuştu [3]. Bunun hükümdarlığını kabul etmiyerek imparator-

[1] Ömer Ağa, Avusturya hükûmetinin kendisine ne yiyecek parası ne mesken ve ne de ulak yani posta hayvanı vermediğinden dolayı şikâyet ediyor, Avusturya hükûmeti de bu şeylerin ancak elçilere verildiğini, halbuki Şehbenderin konsolos mevkiinde bulunduğu için şikâyet ettiği şeylerin verilemiyeceğini beyan ediyordu.

[2] *Subhi Tarihi*, varak 180.

[3] "VI. Karoloş elli üç (1153) de bilâ veled vefat edip Nemçelu'nun ittifak-ı arâlariyle müteveffay-ı merkumun Marya Terez nam duhterini Macar ve Çeh kıraliçesi olmak üzere ihtiyar ve Nemçe kırallığına mahsus olan imparatorluk unvanı için bir kaç seneden beri Nemçe hersekleri beyinlerinde

luk iddiasiyle ortaya atılanlar ile bu muhaliflere yardım edenler, yani Avusturya, Prusya, Bavyera, Saksonya, Fransa ve İspanya arasında sekiz sene sürmüş olan *Avusturya veraseti muharebesi*'nde Fransa'nın teşvikine rağmen Osmanlı devleti muharebeye karışmadıktan başka bilâkis harbe son vermek üzere tavassutta bile bulunmuş[1], ve 1736 da imparator VI. Şarl'ın küçüklüğüne karşı zebunküşlik yapmamak büyüklüğünü göstermiştir.

Marya Tereza'nın musırren ricası üzerine yirmiyedi madde üzerine aktedilmiş olan *Belgrad* muahedesi "müddeti memdude ile daim ve berkarar olmak" kaydiyle 1160 Receb ve 1747 Temmuzdan îtibaren uzatılmıştı[2].

1161 Muharrem - 1748 Ocak'ta Avusturya veraseti muharebesinin sonlarında Osmanlı hükûmeti imparatoriçe Marya Tereza ve zevci Fransuva'ya birer nâme ile ve orta elçi Hattî Hacı Mustafa efendi'yi gönderip aradaki dostluğu teyid eylemiştir[3]. İşte imparatoriçenin kötü durumlu olduğu zamanlarda Osmanlı devleti hasmane vaziyet almamış ve bu sayede imparatoriçe vaziyetini kurtarmıştır[4].

ihtilâl ve muhasama ve cidal aşikâr olmuşken elhaletülhazihi imparatorluk elkabı müşarünileyha kıraliçe ile hâlâ *Toskana* dukası ve zevci olan Françesko nâm dukanın üzerlerinde karar etmekle hâlâ asitâne-i saadette kapı kethüdası (orta elçi) hizmetiyle ikamet üzere olan de Penkler (Henirih Fon Penkler) nam elçi bundan akdem orta elçilik payesiyle nâmesini ve makam-ı sadaret-i uzmaya olan mektupları elçi-i mûmaileyh vesatatiyle teslim olunmuştur (*İzzi Tarihi*, varak 114). Penkler elçilik kâtibi iken büyük elçi olarak *İstanbul*'a gelip imparatorun vefatı üzerine avdet etmiş olan kont Ulefeld'den sonra *İstanbul*'da küçük elçi kalmıştır.

[1] *İzzi Tarihi*, varak 21, 22 ve *Hammer* (c. 8, s. 59).

[2] Bu hususa dair nâme-i hümâyun sureti *İzzi Tarihi*'nde (varak 115) vardır.

[3] *İzzi Tarihi*, varak 149. Hattî Mustafa Efendi bir sene sonra avdet etmiş ve sefareti hakkında takrir verdiği gibi pâdişah tarafından da kabul olunarak şifahi izahat vermiştir (İzzî varak 189b).

[4] VI. Şarl'ın vefatından sonra imparatorun tabiî oğlu olduğunu söyleyen bir şahıs *İstanbul*'a gelerek müslüman olmuş ve kendisinin imparatorun oğlu olduğuna dair bir takım vesikalar göstermiş, sadr-ı âzam tarafından bunlar tetkik ettirilmiş ve doğru olduğu sabit olduğundan kendisine maaş bağlanmıştır. Bunun iddiasına göre babası Şarl İspanya kıralı olarak *Sepalona* (Barselona) da bulunduğu sırada silâhtarı olan bir adamının kızı Elima (Helena)

Belgrad muahedesinin akdi tarihi olan 1739 dan 1788 tarihine kadar her saltanat tebeddülünde yeni pâdişahın cülûsunu bildirmek ve kendilerine verilmiş olan ahidnâmeleri yenilenmek [1] ve yahut yeni imparatorun tahta oturduğunu bildirilmek suretiyle [2] iki devlet arasındaki münasebat yarım asırdan ziyade yani elli iki sene dostane devam etti.

III. Mustafa'nın 1171 H. - 1757 M. de hükümdarlığını bildirmek üzere şıkkı sani defterdarlığı rütbesiyle Resmî Ahmed efendi muvakkat elçi olarak nâme-i hümâyunla *Viya-*

ile münasebetinde bu çocuk doğmuş ve *Meryem* manastırının rahibesi tarafından isim ve nesebi kaydolunmuş ve babası imparator olunca Şarl bunun büyümesine kadar İspanya'da süt pederine bırakmıştır. Çocuk yetişince tahsil için *Roma*'ya gönderilip epey müddet orada okumuş ve rahiplerle dinî musahabe ve mübaheseler yapmış ve İslâmiyetin diğerlerine rüchaniyeti hakkında bazı mütalealar duymuş ve İspanya'ya dönüp kıralzâde olduğuna dair mahallinden vesikasını aldıktan sonra *Cezayir* tarafına gidecek olan bir tüccar gemisine binerek evvelâ *Cezayir*'e gidip oradan da *İstanbul*'a gelmiş ve elindeki hüviyet kâğıdlarının doğru olduğu divan tercümanı tarafından bildirilmekle kendisine samur kürk ve bir kat elbise verilip maaş tahsis olunduktan sonra reisülküttab efendiye misafir verilmiştir (*Subhi*, varak 196b). *Hammer*, bu iddianın uydurma olup aslı olmadığını yazıyor (*Almanca nüsha*, c. 8, s. 33).

[1] I. Mahmud zamanında aktedilmiş olan *Belgrad* muahedesi III. Osman ve amcazâdeleri III. Mustafa ile I. Abdülhamid zamanlarına kadar devam etmiş ve ahde riayet olunmuş ve Avusturya'nın Ruslarla Osmanlılar aleyhine ittifak edip 1202 H. - 1787 M. de Osmanlı hükûmetine harb îlân etmesiyle bozulmuştur.

[2] Marya Tereza'nın zevci Fransuva 13 Eylül 1745'de *Frankfurt*'da elektörlerin ittifakiyle imparator îlân edilip aynı sene Ekim ayında taç giydiğini bildirmek üzere fevkalâde elçi Baron Penkler ile Osmanlı hükümdarına bir nâme göndermiştir. İmparatorun, nâmesinin başındaki elkab arasında *Kudüs* şerif kırallığı kaydı da olduğundan dolayı keyfiyet divan tercümanı vasıtasiyle sefaret baş tercümanından sorulmuştur. Bunun üzerine sefaret baş tercümanı bir tarihte (Haçlı seferleri esnasında) imparatorun ceddinin *Kudüs* kırallığında bulunması sebebiyle bu ünvanı istimal ettiklerini beyan edip bu makule elkab istimali birbirlerinin hatırına bir şey getirmediğini ve Hıristiyan hükümdarları arasında bu usulün câri olduğunu söyleyip hattâ İngiltere kıralı İngiltere ve Fransa kıralı olarak nâme göndermekte olduğunu misal olarak ileri sürmüş ise de bu hususta tereddüd eden vezir-i âzam, keyfiyeti pâdişahtan sormuştur. Bunun üzerine I. Mahmud, bu unvanın nâmeden çıkarılmadıkça kendisine arz edilmemesini beyan etmesi üzerine imparatorun nâmesi geri gönderilmiş ve nâmeden *Kudüs* kırallığı kaydı çıkarıldıktan sonra iade olunup elçi o suretle kabul olunmuştur (*Nâme defteri* 8, s. 188). Hattâ bu

na'ya gönderilmiştir[1]. 1768 deki Osmanlı - Rus harbinde Osmanlı hükûmeti, Avusturya ile dostluğu muhafazaya gayret etmiş ve bundan başka Avusturya'ya aid iken Prusya'nın eline geçmiş olan *Silezya*'nın istirdadı için yardım teklifinde bile bulunmuştu[2]. Hattâ Avusturya ve Rusya ile muharebe eden Prusya kıralı, Osmanlı hükûmetini Rusya ve Avusturya üzerine müttefikan harbe teşvik etmesine rağmen hükûmet bunu yapmamış olduğunu Osmanlı vekayii kısmında görmüştük. Buna karşı Avusturya hükûmeti 1736 daki sinsi siyasetini tekrar ederek Rusya ile aramızı bulmak ve mümkün olmadığı takdirde harb etmek üzere 1771 de Osmanlı hükûmetiyle gizli bir anlaşma yapmış ve Rus hududuna da bir miktar kuvvet göndermiş ise de, hiçbir harekette bulunmamıştı. Osmanlı ordularının temadi eden mağlûbiyetlerinden kendisine pay çıkarmayı menfaatine daha uygun gören Avusturya, hududa kuvvet göndermek suretiyle bir haylı masraf ettiğini beyan ve bundan başka tehlikeli durumda bulunan Osmanlı devletinin elinden *Boğdan* voyvodalığına aid dokuz kazayı havi *Bukovina*'yı da işgal eylemişti.

Avusturya imparatoru, daha sonra Rusya ve Prusya ile yaptığı muharebelerde yorulmuş ve bu sırada hasmı olan Prusya, Osmanlı devletini Avusturya aleyhine tahrik etmiş ise de hükûmet neticesi meşkûk bir maceraya atılmak istememiştir[3].

Osmanlı vekayii kısmında ve 1787 seferinde görüldüğü üzere Rumeli'deki Osmanlı topraklarını aralarında taksim etmek üzere Rusya imparatoriçesi II. Katerina ile imparator II. Jozef arasındaki ittifak neticesinde Osmanlı aleyhine vukua gelen muharebede ilk anlarda mağlûp olan Avusturya, sonradan galebe ederek *Belgrad*'ı ve kısmen *Eflâk* kıtasını işgal etmiş ise de Osmanlı devletiyle Prusya kırallığı ittifakına ve Prusya tarafından yapılan tazyike mebni müsalehaya yanaşarak 4 Ağustos 1791 de aktedilen *Zistovi* muahedesiyle aldığı yerleri geri vermiştir.

meseleden dolayı yapılan münazarada reisülküttab efendi imparatorun elçisine Osmanlı pâdişahının vaktiyle sahip olduğu için kendisine Macaristan hükümdarı demiş olsa bunun imparatorun hoşuna gidip gitmiyeceğini sormuştu (*Hammer*, c. 8, s. 88, 89).

[1] Resmî Ahmed Efendi, gidiş ve gelişi ve oradaki merasim ve müşahedelerine dair bir sefaretnâme kaleme almış olup vakanüvis Vasıf Efendi bunu aynen 1172 vekayii arasına koymuştur.

[2] *Hammer*, (Almanca tab'ı) c. 8.

[3] *Vasıf Tarihi*, c. 2, s. 308, sene 1188.

Onsekizinci asırda Habsburg İmparator ailesi

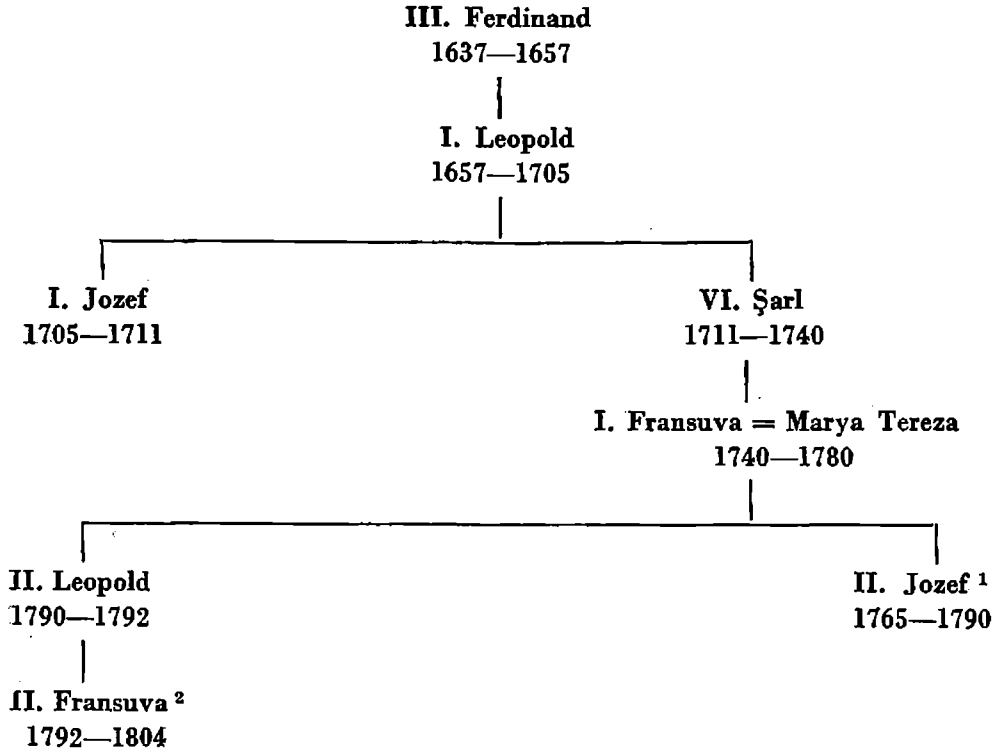

XVIII. ASIRDA OSMANLI - FRANSIZ MÜNASEBETLERİ

Bu asır başlarında XIV. Lui yine Fransa kıralı idi. XVII. asrın ikinci yarısı içinde iyi gitmeyen Osmanlı - Fransız münasebetleri bir ara normal hale gelmiş ise de bu, XVIII. asır başında Fransa elçisi Ferriol'ün devlet teşrifatına aykırı hareket etmek istemesinden dolayı kısa bir zaman için tekrar bulanmıştı.

Karlofça muahedesini müteakib Fransa elçisi Şatonöf'ün yerine elçilikle *İstanbul*'a gelen Ferriol pâdişah tarafından kabulü esnasında teşrifata mugayir olan belindeki meçi çıkar-

[1] 18 Ağustos 1765'de babası Fransuva'nın ansızın vefat edip yerine validesi Marya Tereza ile birlikte imparator olduğunu *İstanbul*'daki orta elçisi Baron Penkler vasıtasiyle Osmanlı hükümdarına bildirmiştir (*Nâme defteri* 8, s. 513)

[2] II. Fransuva, Bonapart'a mükerreren mağlûp olmuş ve Bonapart'ın *Rayn* müttefik hükûmetlerini teşkil etmesi üzerine Alman imparatoru ünvanını terk ederek Avusturya hükümdarlığı ile kalmıştır.

mamakta ısrar ettiği için pâdişah II. Mustafa tarafından kabul edilmediği gibi getirdiği hediyeler de iade olunmuştu. Bu hal, iki devletin siyasetine tesir etmemekle beraber Ferriol'un ayrılışına kadar on sene aradaki soğuk hava devam etti; bununla beraber Osmanlı hükûmeti elçinin isteklerine karşı hiçbir suretle hissî harekette bulnmadı [1] Fakat bu müddet zarfında Ferriol da pâdişah tarafından kabul olunmadı[2].

Bu sırada Fransa ile Avusturya arasındaki durum yüzünden Fransa hükûmeti, imparatora karşı ayaklanmış olan Macar asılzadelerinden Rakoçi'yi himaye edip bu hususta *İstanbul*'daki elçisine de talimat göndermiş olduğundan Ferriol divanı hümâyunu Rakoçi lehine çevirmeğe çalışıyor ve aynı

[1] Bu hususa dair vezir-i âzam tarafından Ferriol'e gönderilmiş olan mektub dikkate şayan olduğundan kısmen buraya alındı:

"Kıduvetül ümera El Millet ül Mesihiyye... Françe pâdişahının asitâne-i saadette mukim olan lelçisi Markiz dö Ferriol hutimet avakıbühu bilhayr kıbeline selâm-ı müsalemet encam iblâğiyle inha olunur ki mektubun gelip mehfumı malûmumuz olmuştur. Bu devlet-i aliyye-i ebed peyvend ile kadimi dostu olan Françe pâdişahı mabeyninde istikrar olan musafat-ı kadime ve müvâlât-ı müstedimeye riayeten... Şevketlû efendim pâdişah-ı İslâm hazretlerinin müsaade-i aliyye-i mihmandarileriyle memâlik-i mahrusat-ül-mesaliklerinde şerayit ve mevaid-i ahitnâme-i hümâyunları bilcümle icra olunup dakika fevt olunmamıştır. Badelyevm dahi müraat olunması mukarrerdir; ancak bundan akdem senin getürdüğün îtimadnâmeyi mûtad-ı kadim üzere getürüp teslim eyleyip elyevm rütben müteayyen ve malûm olmadığından her kelâmını istimaa külliyetli liyâkatin olmadığı malûmun olup hattâ bu mefhuma senin dahi îtirafın olmuştu. Ancak ahitnâme-i hümâyuna muvafık olup arz ve îlâm eylediğin hususlarda yine iktizasına göre tenbih olunur vesselâm âlâ menitbaülhüda..." (Kütüphanemizde *Münşeat mecmuası*).

[2] Ferriol, âsabi ve hırçın bir diplomattı. Arzusunu ve isteğini yapmak ve yaptırmak için elçi bulunduğu devletin usul ve kanunlarına riayete lüzum görmek istemiyordu. Tâyininden on sene sonra *İstanbul*'da bulunurken aklî muvazenesini kaybederek delirdi; hattâ bu deliliği Volter'in akrabasından olan tercüman Bru sadr-ı âzama söylediği zaman sadr-ı âzam tereddüd etmeden "o sefirlikle buraya gelişinde zaten deli idi" demişti. (*Hammer*, c. 7, s. 27). Ferriol hakkında *Hammer* şöyle diyor:

"Alınmasına razı olmadığı kılıcı gibi kuvvetli olan Ferriol, büyük elçi olmadan önce Tököli nezdinde Fransız komiseri olarak pâdişahı ve sadr-ı âzamın ordugâhlarında bulunmuş ve yedi Türk seferine iştirak etmiş olduğu halde Türk âdetlerini (Türk kıyafetleri) adlı eserinden daha az öğrenmişti..." (c. 7, s. 28).

zamanda imparatorun müttefiki olan İngiltere ile Felemenk aleyhinde de faaliyet gösteriyordu. 1706 da *İstanbul*'a gelmiş olan Papay ve Horvat isimlerinde Rakoçi'nin iki adamı Ferriol tarafından desteklenmekte idi; bu suretle Osmanlı hükûmeti Fransa ile Avusturya ve İngiltere siyasetlerine karşı taraflardan birisine çekilmek isteniyordu. Fransa hükûmeti, âsi Rakoçi'nin yanında bulunmak üzere bir komiser tâyin etmişti. Ferriol, *İstanbul*'daki Cizvitlerle katolikleri himaye ile diğer şark dinlerine karşı mücadele ederek hükûmeti epey uğraştırdı.

1720 senesinde ve Damad İbrahim paşa sadaretinde Fransa ile aradaki dostluğu kuvvetlendirmek için Yirmi-sekiz Çelebi Mehmed efendi Fransa'ya gönderildi ve bu suretle sıcak bir dostluk hareketi başladı.

Fransa elçisi Marki de Bonnak zamanında İran'ın Osmanlı kuvvetleri tarafından işgali esnasında Osmanlılarla Rusların *Kafkasya*'daki İran topraklarını taksim ettikleri sırada Fransa elçisi tavassutta bulunmak suretiyle 1724 muahedesinin imzalanmasını temin edip harbe kadar gidecek olan Osmanlı ve Rus ihtilâfını halleti. Marki de Bonnak bu hizmetine karşılık olarak bazı müsaadelere mazhar olmuştur.

Yine aynı sene içinde Marki de Bonnak'ın yerine Andrezel Fransa elçisi olarak *İstanbul*'a geldi (1137 Muharrem-1724 Ekim).

Yirmi-sekiz Çelebi Mehmed efendi, *Paris*'te bulunduğu sırada kendisine Fransa ile olan ahidnâmenin yenilenmesi teklif edildiği zaman, Osmanlı elçisi bu teklife mukabil Osmanlı hükûmetiyle Fransa ve İspanya arasında bir ittifak yapılmasını ileri sürmüştü. Mösyö Bonnak memleketine dönerken aynı teklifi vezir-i âzam Damad İbrahim paşa da sâbık elçiye söyledi ise de bir netice çıkmadı. Andrezel 1718 senesinde Fransa, İngiltere ve Hollanda arasında aktedilen üçlü ittifaka[1] Osmanlı devletini de sokmak için çok çalıştı ve bu

[1] Bu üçlü ittifak Fransa ve İngiltere kırallarının herhangi bir veraset iddiasiyle saltanat kavgası çıkmasından korkmaları üzerine aktedilmiştir. Bu anlaşma mûcibince İngiltere kırallığı tacı *Hanovr* hanedanında kalacak ve buna karşı Jak Stuvart İngiltere tacını istiyecek olursa Fransa ona mâni olacaktı. Kezâ İngiltere'de Fransa kırallığı tacının *Utraht* muahedesi mucibince (1713—

faaliyet Avusturya elçisi olan Dirling'in telâşını mûcib oldu ise de vezir-i âzam Damad İbrahim paşa imparatorun elçisini tatmin ile *Pasarofça* muahedesine sadık kalacağını söyledi.

Fransa elçisi Andrezel'in vefatı üzerine Allioy ile *İzmir* konsolosu Fontanü'den her ikisi de elçiliğe talip oldularsa da Fransa hariciye nâzırı Morepa (Maurepas) ikincisini tercih etmekle beraber keyfiyeti bir defa da mektupla III. Ahmed'in yahudi hususî sabibi olan Fonsko'dan sordu; tabib, daha büyük ve îtibar sahibi birisinin tâyininin hükûmetin memnuniyetini mucib olacağı cevabını vermesi üzerine Fransa elçiliğine Vilnöv (Villenueve) tâyin olundu.

XVIII. asır başlarından îtibaren kalkınarak Avrupa tarafında kendisine bir kapı açmak isteyen Rusya'nın *Karadeniz*'e inmek istemesi Osmanlı memleketleriyle geniş surette ticaret yapmakta olan Fransa'yı telâşa düşürmüştü; çünkü Fransa'nın müsaadeli ahidnâmelerle elde etmiş olduğu geniş imtiyaz sayesinde Türkiye onun bir pazar yeri olduğu gibi, bazan memleket dışına çıkması menedilmiş olan eşyayı çıkarmasına da müsaade olunuyordu.

Bu tarihlerde Fransa'yı idare eden Kardinal Flöri hükûmeti (1726–1743), kendi siyaseti ve Avrupa istikrarı bakımından Osmanlı hükûmetinin kuvvetli bulunması taraftarı idi. Nitekim Lehistan kırallığı münasebetiyle Fransa ile Avusturya arasında vukua gelen 1733–1735 muharebesinde imparator VI. Şarl mağlûp olarak *ikinci Viyana* muahedesini imzalamağa mecbur olmuştu. Şarl bu muahede mucibince İtalya'da elinden çıktığı yerleri telâfi için Rusya ile beraber Osmanlı devletine harb açtığı zaman Fransa siyaseten Osmanlıya müzahir olmuş[1]

1714) devam edip bunun İspanya kıralı V. Filip ve evlâdına intikal etmesini önlemek üzere Fransa'ya yardım edecekti. İşte bu ittifakdan sonra Avrupa'daki muharebelerde (İspanya, Avusturya ve *Hannovr* müttefikleriyle İspanya ve daha sonra Lehistan verasetini Fransa ve Avusturya muharebeleri) başarılar elde edildi ve bu ittifak 1740 senesine kadar sürdü.

[1] Fransa'ya verilen yeni imtiyazlar eski ahitnâme ile mezcedilmek suretiyle birleştirilmiştir. Bunlar hakkında ahitnâme defterinin birinci numarasına (s. 42) bakın. Bundan başka Amedî odası defterlerinden sekiz numaralı defter ile matbu muahedat mecmuasında ahitnâme suretleri görülür. Kapitülâsyon denilen bu imtiyazların mecmuu 84 maddede toplanmıştır. Bu mua-

ve Osmanlı ordularının galebesi üzerine elçi Marki dö Vilnöv'ün de gayretiyle Fransa'nın kefaleti altında *Belgrad* muahedesi imza edilmişti (1739).

İşte *Belgrad* muahedesinin imzalanması hususunda hizmeti görülen ve bu muahedeyi Fransa hükûmetinin kefaleti altına aldırmakla kuvvetlendiren Fransa'nın bundan sonra, yani 1153 Rebiulevvel-1740 Mayıs tarihli olarak elde ettiği geniş imtiyazlarla itibarı çok arttı ve o tarihe kadar ön safta gelen İngiltere ikinci hatta düştü.

Belgrad muahedesinin imzalanmasında büyük gayret ve faaliyeti görülen Fransa elçisi Marki dö Vilnöv'e fevkalâde teveccüh gösterilerek kendisine müteaddid ziyafetler verilmesi *İstanbul*'daki diğer elçilerin kıskançlıklarını mûcib olmuş, bunlar da vezir-i âzam tarafından kendilerine ziyafet verilmesini arzu ettikleri için evvelâ İngiltere elçisine ve bir hafta sonra Felemenk ve daha sonra iki İsveç beyzadesine ve onu müteakip *Sicilyateyn* kıralı elçisine *Çırağan sarayı*'nda ziyafetler verilmiş olup Avusturya ve Rus elçileri henüz gelmemişlerdi[1].

Marki dö Vilnöv 25 Muharrem 1154-12 Nisan 1741 de yerini başka elçiye bırakarak memleketine dönerken hareketinden evvel vezir-i âzam tarafından kendisine veda ziyafeti verilmiştir.

I. Mahmud aynı sene içinde, yani Marki dö Vilnöv'ün avdetinden üç ay sonra hem sulhe tavassutundan dolayı teşekkür ederek aradaki dostluğu daha ziyade kuvvetlendirmek ve hem de muahede hükümlerine riayet etmeyen Rusya hakkında bazı siyasî mütaleaları bildirmek üzere sipahiler kâtibi Yirmi-sekiz Çelebizâde Mehmed Said efendi'yi elçilikle Fransa'ya göndermiştir[2].

hedenin 59 ncu maddesi Fransızlara karadan ve denizden *Karadeniz* ve *Tuna* ticaretini 60 ncı madde ticaret simsarlarının intihabının da Fransa'ya verildiğini 70 nci madde Fransa elçisi veya konloso olmadan Osmanlı zabıtasının tebaasından birisinin hanesine giremiyeceklerini tesbit etmekte ve 80 nci madde de Fransızların en ziyade müsaadeye mazhar olduklarını göstermektedir.

[1] *Subhi Tarihi*, varak 184.

[2] "Devlet-i aliyye-i ebed kıyamıma hâlâ Frınçe pâdişahının kemal-i hulûs ve ihtisası olduğuna ve bu defa Nemçelû ve Moskovlu ile vuku bulan müsalehalarda derkâr olan tavassut ve kefalet ve hüsn-ı sây ve gayreti delil-i

Mehmed Said efendi, yirmi bir sene evvel (1720 de) babası Mehmed efendi'nin kethüdası olarak Fransa'ya gitmiş ve sonra bir ara Rusya ve İsveç'e gönderilmiş olup bu defa da hem dostluğu teyid ve bazı hediyeleri takdim ve hem de muahede mûcibince *Azak* kalesini hâlâ yıkmamış olan Rus hükûmetinden şikâyet etmek üzere elçilikle Fransa'ya giderek onbeş ay sonra yani 1155 Şaban - 1742 Ekimde avdet eylemiştir.

Nâdirşah'la yapılan sulh görüşmeleri esnasında Avusturya veraseti muharebesi dolayısiyle Fransa'nın büyük elçisi Kastellan (Castellane) ile humbaracı başı Ahmed paşa (Kont Bonneval) bir Osmanlı - Fransız ittifakı için çalışarak hükûmete yapılan teklif görüşüldü, ve bu sırada Avusturya veraseti muharebesi devam etmekte olduğundan Fransa bizi de ittifaka almak istiyordu; bunun için de altı madde üzerine bir ittifaknâme teklif etmişti [1], fakat 1746 Temmuzda Prusya ile Avusturya arasındaki *Dresden* sulhünün imzalanması üzerine ittifak fiile çıkmadı [2]. I. Mahmud'un şeyhulislâmlarından Hayatizâde Mehmed Emin efendi, Fransa siyasetinin mürevvici olup bu hususta humbaracıbaşı Ahmed paşa ile birlikte hareket ediyordu [3].

zâhir ve bu halet Françe devleti ile ez kadim miyanede ü stuvar ve müstedim olan musafat ve müvalâtın tezayüd ve istihkâmına sebil-i bâhir olduğundan nâşi mücerred dostluğa binaen taraf-ı şahânemden dahi müşarünileyhe ihda ve îta olunan bazı hedayây-ı seniyye-i hakaniyemi iblâğ ve şeref efzây-ı sudur olan nâme-i mülükânemi îsale memur Rumeli beylerbeyiliği pâyesiyle büyük elçi nasb ve tâyin olunan emirülümera il kiram Said Mehmed Paşa dâmet mealihiye cânib-i mirîdan isticar olunan iki kıta Françe kalyonlariyle ol savbe tesyir ve irsâl kılınmağın..." (1154 evasıt-ı Cemaziyelevvel) *Mühimme* 148, s. 36.

[1] Bu altı maddenin birincisi aktedilecek sulh konferansında Osmanlı murahhaslarının bulunmaları 2– Osmanlı devletinin Fransa ile beraber *Toskana* Grandükünü Avusturya imparatorluğu tacını giymekten vaz geçirmeleri; 3– Macaristan'daki eski Osmanlı topraklarının muhafaza edileceği; 4– *Toskana* Grandükünün imparatorluk tacından vaz geçmesine kadar harbe devam olunması; 5– Fransa kıralının müttefiklerinin de muharebeye dahil olmaları; 6– Bu muahedeye dahil memleketlerin hiç birisinin gerek Grandük ve gerek imparatoriçe ile münasebatta bulunmamaları. *Toskana* Grandükünden maksat Marya Tereza'nın zevci Fransuva'dır (*Hammer*, c. 8, s. 84).

[2] *Hammer*, c. 8, s. 84.

[3] *Hammer*, c. 8, s. 90.

Fransa devleti, Rusların genişlemesine karşı şarktaki vaziyetini kuvvetlendirmek için III. Mustafa'nın Rus aleyhdarı olduğundan istifade ile Osmanlı hükûmetini Ruslara karşı harbe teşvik etmiştir. *Kaynarca* muahedesinin akdinden sonra Osmanlı ordularını yetiştirmek için Halil Hamid Paşa sadaretinden îtibaren *İstanbul*'a mütehassıs zabitler yollamıştır; fakat bir müddet sonra *Kırım*'ın işgali ve Rusların *Karadeniz* ve *Akdeniz*'deki üstün faaliyetleri sebebiyle Fransa Ruslara meyil ile Osmanlı taraftarlığını terk etmiş ve hattâ rakibi olan İngilizleri Ruslardan ayırarak onun yerini kendisi almıştır.

1755 ten 1768 senesine kadar Fransa'nın Türkiye elçisi bulunmuş olan Kont de Vergennes on üç sene Osmanlı - Fransa münasebatını idare etmişti. 1768 de memleketine dönüp ikinci defa 1770 de elçilikle Türkiye'ye gelmiş ve Osmanlı - Rus seferi esnasında mühim rol oynamıştır. Bu ikinci elçiliğinde teşrifata aykırı bazı taleplerinin kabul edilmemesi üzerine hükûmete gücenmiş[1], hariciye nâzırı olduğu zaman Türk dostluğunu ihmal etmiştir.

1768 seferinde Avrupa'daki siyasî durum sebebiyle Fransa, Osmanlılar tarafında ve rakibi olan İngiltere ile Prusya da Rus tarafında bulunmuştu. *Kaynarca* muahedesinden sonra roller değişerek Fransa Türklere düşman olmamakla beraber Ruslara meyletmiş ve Rusların uzaklaştırdığı İngiltere ile Prusya da Türkler tarafında bulunmuştur.

Siyasî emellerini Türklere âlet yapmakla temin etmek isteyen İngiltere ile Prusya da *Kırım*'ın istirdadı velvelesiyle Osmanlı hükûmetini Rusya'ya harb îlân ettirmişler ve bu suretle 1787 muharebesine sebep olmuşlardır.

Rus siyasetine kendisini vermiş olan Fransa bu hususta o kadar gayret göstermiştir ki Osmanlı ordusunu ıslâh etmek üzere gelmiş olan mütehassısları ve fen adamlarını Rusya'nın arzusiyle Türkiye'den geri almıştır. Daha sonra Üçüncü Selim'in başladığı *nizam-ı cedid* harekâtı Fransızların Birinci Abdülhamid zamanında başlamış oldukları eski ıslahatın devamını teşkil etmiş ve Fransız talim ve terbiyesine ve tekniğine alışmış olan Osmanlı muallem askerleri bu suretle yetişmişlerdir.

[1] Maliyeden arşive devredilen defterlerden 29 numaralı *Teşrifat defteri*, s. 149b.

Fransa inkılâbı bütün Avrupa'yı sarstığı gibi Osmanlı hükümetini de şaşırtmış ve hattâ bu hususta Osmanlı pâdişahı, meşrûtî idareyi kabul etmiş olan Fransa kıralı onaltıncı Lui'den malûmat istemiş ve buna Fransa kıralı, 20 Ekim 1791 de inkılâp münasebetiyle telâş edilmemesini ve eski dostluğun devam edeceğini beyan ettikten sonra hülâsa olarak şöyle demiştir[1] :

"Cemiyet-i milliyye-i Françe (Asamble nasyonal = Millet meclisi) tarafından kabul edilen nizam-ı cedidi (meşrutî idare) mübeyyin kâğıtları bu defa taraf-ı halisânemize takdim olunup devletin çoğunluğunun arzusuna tabe'an tarafımızdan karar verilmiştir. Binaenaleyh şevketmaablarının gerek alelitlak Françe devletinin ikbaline ve hassaten tarafımıza olan maddelere meyl ve rağbetleri meczumumuz olmağla mârezzikr keyfiyetin canib-i tâcidaranelerine tarafımızdan ictisar olunmasına müsaraat olunup Françenin nizamında vuku bulan tebeddül ve tagayyür iki hükümdar ve iki millet arasında aktolunan dostluğun günden güne artarak azaltmıyacağı malûm-ı şahaneleri buyrulmak halisane arzumuzdur. Milâd-ı İsa'nın 1791 senesinde ve mâh-ı teşrin-i evvelin yirmisinde Paris şehrinde yazılmıştır. [2].

Muhibbi Sadık
Lui

[1] Fransa kıralının bu nâmesinin tarihine göre kendisinin kaçtıktan ve yakalanıp *Paris*'e getirildikten sonra gönderilmiştir. Kıral 1791 Haziranının onbirinde *Paris*'ten kaçmıştı.

[2] *Nâme-i hümâyun defteri* 4, s. 98. Fransa'da meşrutiyetin ilâniyle Fransız bayrağında değişiklik olmuş o tarihe kadar Fransa kırallığına ait beyaz bandıranın yerine dörtte üçü beyaz ve dörtte biri mavi ve kırmızı ve beyaz olmak üzere yeni bir bayrak ihdas edilmiştir (*Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları*, No. 5316. *Atine* nâibiyle sair alâkadarlara gönderilmiş olan 1205 Receb tarihli ferman). Meşrutiyetin cumhuriyete inkılâbı üzerine bayrak da cumhuriyet bayrağı şeklini almıştır.

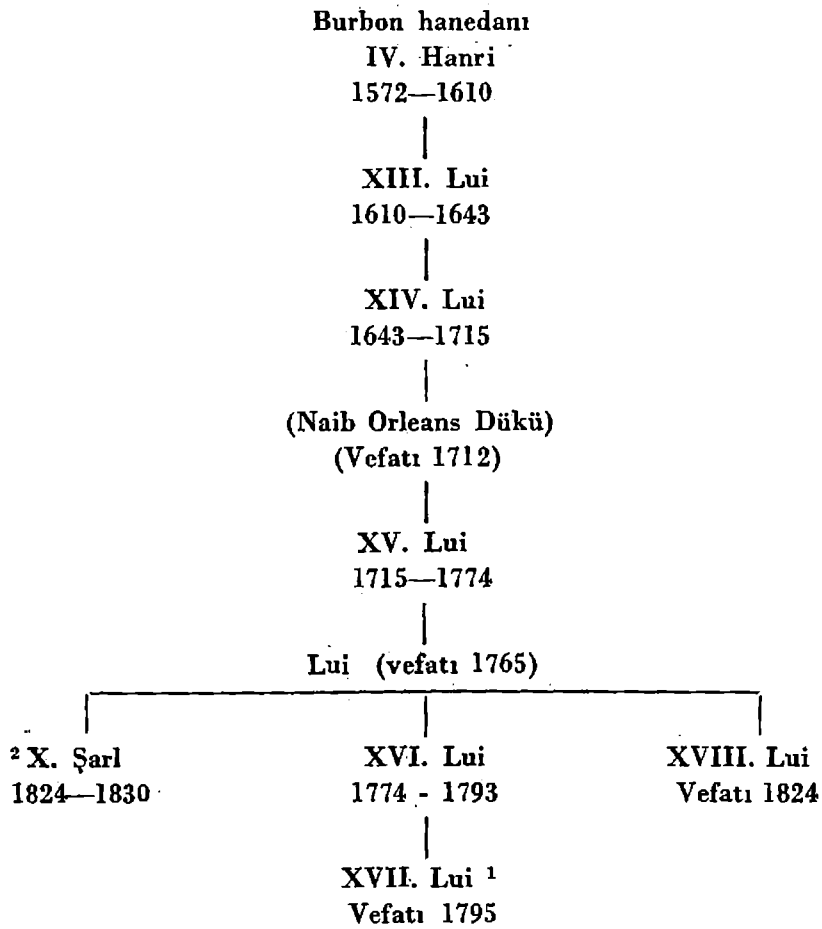

ONSEKİZİNCİ ASIRDA OSMANLI—İNGİLİZ MÜNASEBETLERİ

Avrupa'daki siyasî mücadele ve muharebeler dolayısiyle deniz devletleri denilen İngiltere ile Felemenk, Fransa'nın düşmanı ve Alman İmparatoru'nun müttefiki olduklarından on altı sene sürmüş olan (1683-1699) büyük harbde Osmanlı devleti ile Alman (Avusturya) imparatorunu barıştırarak imparatoru Fransa'ya karşı serbest bırakmak istemiş ve daimî surette tavassutta

[1] Kıral taraftarları bunu XVII. Lui olarak kabul ediyorlar.
[2] X. Şarl 1836'da memleket dışında vefat etmiştir.
[3] Yegenimin yerine 1795 te Kral ilân edildi.

bulunup buna mukabil Osmanlı-Avusturya ve müttefikleri harbini devam ettirmek isteyen Fransa'nın gayretine rağmen nihayet arzusuna nail olarak *Karlofca* mauahedesinin akdine muvaffak olmuştur ki, bu hususta Lord Paget'in (1692-1702) bütün gayret ve faailyeti görülmüştür.

Onaltı sene, evvelâ üç ve sonra dört devletle harb ederek pek ziyade yorulmuş olan Osmanlı devleti, ile İngiltere ve Niederland yani Felemenk devletlerinin tavassutlariyle sulh yapıldığından dolayı Osmanlı hükümdarı her iki devlet reisine teşekkürü havi nâmeler göndermiştir [1].

İngiliz ve Felemenk dostluklarını bu münasebetle ön plâna almış olan Osmanlı hükümeti, Fransa elçisi Ferriol'ün şuursuz hareketleri cihetiyle Osmanlı-İngiliz münasebetlerini daha sıkı tutmuş olup 1702 de büyük elçi Lord Paget'in yerine gelen Sir Robert Sutton [2] 1113 Şevval 22 (23 Mart 1702) İkinci Mustafa tarafından kabul edildiği zaman pâdişah yeni elçiye:

"—İngilizler bizim iyi ve eski dostlarımızdır ve bizim onlarla büyük dost olduğumuzun delilini her fırsatta göstereceğiz; kırala dostane tavassutlarından dolayı teşekkürlerimizi ve dostluğuna olan itimadımızı bilhassa göstermekten geri kalmayacağız" demiştir.

İngiliz elçileri Türklerin idare tarzlarını ve karakterlerini öğrendikleri için Frasna elçileri, gibi [3] münakaşa ve lüzumsuz inad ile itibarlarını kırmıyorlardı.

İngiltere kıraliçesi Anna (1702-1714) tarafından pâdişaha ve veziri-âzama gönderilen 1122 Zilkade-1711 Ocak tarihli nâme ve mektupta Türkiye ile ticaret yapmakta olan İngiliz tüccarlarına aid bazı hususların hallerini rica etmiş ve ahidnameye aykırı olmıyan bu isteği hükümetce kabul edilmiştir [4]. Kıraliçe Anna'-

[1] III. Giyom'a gönderilen nâme-i hümâyunda kıralın adı (و يلاموس ثالث) diye kaydedilip Niderlenda devlet reisine de *Etaholder* (İstat Holder) diye yazılmıştır (*Nâme defteri* 5, s. 380, sene 1111 Muharrem evaili - 1699 Temmuz başı).

[2] Bu isim *Nusretnâme*'de (روبر توسوتون Rober Tosoton) ve *Nâme defteri* 6, s. 348 da روبر طوسوطن imlâlariyle yazılmıştır.

[3] Bu Fransız elçileri baba ve oğul olarak iki dö la Hey ile Giyeraj (guilleragues) ve Novantel (Nointel) ve en son olarak da Perriol idi.

[4] *Raşid Tarihi*, c. 3, s. 345.

nın ticarî münasebetlere dair ve bazı şikâyetleri havi daha bir haylı nâmeleri olup hepsine dostça cevaplar verilmiştir [1].

İngiltere kıralı birinci Corc 14 Mart 1715 tarihli nâmesiyle vefat eden kız kardeşi Anna'nın yerine kıral olduğunu İstanbul'daki elçisi şövalye Satin (Sutten) vasitasiyle bildirmiş ve vezir-i âzama da aynı suretle mektub göndermiş olduğundan 1125 Muharrem 1716 Ocak'ta cevapları verilmiştir [2].

İngiltere hükümeti, Felemenk ile beraber 1713 te *Prut* muahedesinin tadili ile Osmanlılarla Rusları barıştırdıkğı gibi 1718 de Osmanlı-Avusturya seferlerini müteakib Felemenk ile birlikte tavassut etmek suretiyle *Pasarofça* muahedesini imzalatdırmıştır.

1129 H. - 1716 M. de İngiltere'nin İstanbul elçiliğine Vortley Montegü tâyin edilmiş olup bunun zevcesi Madam Montegü'nün Türkiye ve bilhassa Edirne ve İstanbul hakkında kıymetli mektupları vardır [3].

İngiliz elçisi Abraham Stenyin (Stanan) 1717 ve 1718 de Fransa, İngiltere ve Hollanda arasında akdedilmiş olan *Hannover* ittifakından Osmanlı hükümetini gizlice haberdar etmiştir [4]. Yine bunun sefirliği zamanında ve 1727 de birinci Corc ölmüş ve yerine oğlu İkinci Corc geçmiştir; yeni kıral 16 Şubat 1727 tarihli nâmesindeki kayda göre, hiç bir mümanaata uğramadan hükümdar olmuştu [5]. Stenyin, Osmanlı-İran seferleri ve Rusların *Kafkasya*'da yerleşme siyasetleri üzerine Osmanlı hükümetinin dikkatini çekerek Ruslara karşı harbe teşvik etti ise de muvaffak olamamıştır. Stenyin'den sonra İkinci Corc'un 26 Ocak 1729 tarihli nâmesiyle gelen ve namede kıralın akrabasından olduğu kaydedilen Lord Corc Kinnoul [6] Felemenk elçisi ile birlikte 1736 Osmanlı-Rus ve Avusturya seferine mâni olmağa çalıştıysada muvaffak olamadı. Kinnoul'den memnun olmayan imparator elçisi ile Felemenk elçisinin Londra'ya vaki

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 6.

[2] *Nâme-i hümâyun defteri* 6, s. 348, 350.

[3] *Tarih-i Osmani Encümeni mecmuası* (Ahmed Refik), sene 4, s. 1205.

[4] Bu ittifak hakkında Osmanlı - Fransız münasebetleri kısmında kısa malûmat vardır.

[5] *Nâme-i hümâyun defteri* 7, s. 166, 167.

[6] Kıralın nâmesinin tercümesinde Giyorgiyuş (Corc=Jorj) Kont de Kinol denilmektedir (*Nâme-i hümâyun defteri* 7, s. 225).

şikâyetleri üzerine Kinnoul değiştirilerek yerine Lord Fovkiner (Fowkener) gönderildi (1736)[1].

İngiliz elçileri içinde Türkiye'de uzun seneler oturan Porter'dir. 1746 senesinde elçi olarak *İstanbul'a* gelen Ceymis Porter 1761 Şubatta yani onaltı sene sonra buradan ayrılmış[2] ve Osmanlı hükümetine kendisini sevdirmiştir. Porter, Türklerin devlet teşkilâtı hakkında küçük bir eser de yazmıştır [3], yine bu zat Pliniüs'un mektubunu Türkçeye tercüme ettirmiştir [4].

Vestfalya müsalehasından sonra Avrupa'daki siyasî ve askerî mücadeleler dolayısiyle bir zaman dost olan İstanbul'daki ecnebi elçileri, devletlerinin vaziyetleri îcabı yekdiğeri aleyhine harekete mecbur oluyorlardı.

1756 da Avusturya ile Fransa arasındaki ittifaka karşı sekiz ay sonra İngiltere-Prusya ittifakı vukua gelmişti. İngiltere elçisi Porter, Osmanlı hükümetini Avusturya ve Fransa aleyhine tahrik ediyor ve bilhassa Koca Ragıb paşa'nın tabii İpsilanti vasıtasiyle müessir olmağa çalışıyordu. 1182 H. 1768 M. seferine karar verildiği esnada İngiltere hükümeti harbi önlemek için tavassutta bulundu ve bu hususta kıral III. Corc, III. Mustafa'ya bir nâme de yolladı ve bu nâme 13 Ağustos 1766 da *Grenvil*'in yerine elçilikle gelmiş olan Murey (Murray) tarafından Osmanlı hükümetine verildi. Kıralın nâmesi, Rusların ahdi nasıl bozduklarına dair verilen izahatla nazikâne red edildi ve Fransa'nın teşviki pâdişahın harb hususundaki arzusuna muvafık düşmesiyle Osmanlı-Rus muharebesi yapıldı. Türkiye elçiliği on

[1] *Nâme defteri*, s. 402 ve 403 de bu isim *Nâme defteri*'nde جرز imlâsiyle yazılmıştır.

[2] *Hammer*, elçiler cetvelinde (c. 8, s. 87) sehven metindeki kayda aykırı olarak Porter'in elçiliğini 1755 olarak gösteriyorsa da elçinin 1175 H. - 1762 M. de *İstanbul*'dan ayrılması münasibetiyle kendisi ile refikası ve iki çocuğunun Lehistan hududuna kadar iaşe parası, araba, beygir tedarikine dair hükûmete gönderdiği istidasında on altı seneden beri elçilik hizmetiyle asitâne-i devlet aşiyanlarında sadakat ve istikamet ile hizmet eylediğinden bahseylediğine göre sefir olarak gelişinin 1745 olması îcab ediyor (*Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları* numara 8797). Bu elçinin adı Başvekâlet arşivi 36/2 İngiltereli defterinde Cims Porter diye kayıtlıdır.

[3] Observation on the religion law governement, and manners of the Turks, Lion 1769 (*Hammer*, *Almanca nüsha*, c. 8, s. 87).

[4] *Hammer (Almanca tab'ı)*, c. 8, s. 225.

sene sürmüş olan Murrey bu tarihlerde Osmanlı siyasetinin pek karışık devrinde epey rol oynamış ve *Kaynarca* muahedesi bunun zamanında yapılmıştır.

Geniş hudutlara sahip olan Rusya'ya karşı II. Katerinanın dostluğunu kazanmak isteyen İngiltere ve Fransa'dan evvelkisi 1768 seferi esnasında Rusya ile sıkı dost olduysa da, daha sonra Fransa'nın üstün politikası Rus dostluğunu kazanmış olduğundan, bu defa da Fransa Rusya tarafına meyledip İngiltere Osmanlılarla daha yakın alâkadar olarak Prusya ile birlikte hükümeti Rusya aleyhine tahrik etti ve bunun neticesi olarak da 1201 H. 1787 M. muharebesi vukua geldi. Özi (Ocakov) kalesinin elden çıkması ve Rusların *Karadeniz'e* inmeleri ve İngiltere ticaretini tehdid eylemeleri İngiliz başvekili Pit'in itirazına uğrayarak Ruslara karşı bir harb açacak kadar tehdit savurmasını icab ettirmiş ise de İngiliz efkâr-ı umumiyesi buna mâni olmuş ve bununla da kalınmıyarak İngiliz siyaseti Ruslar lehine dönmüştür.

Nihayet bu harbin sonunda Rusya tarafına meyleden İngiltere, Osmanlı hükümetinin *Dinyester* (Turla) nehrinden hudut geçmesi için devleti harble tehdide kadar varmıştır.

İngiltere Kıralları

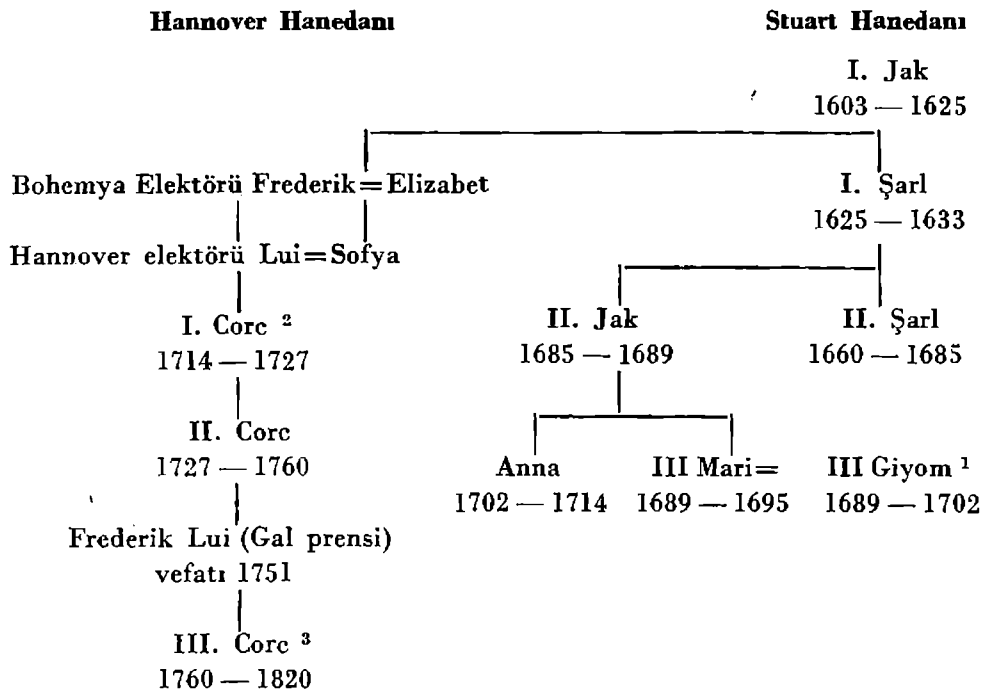

ONSEKİZİNCİ ASIRDA OSMANLI — İSVEÇ MÜNASEBETLERİ

Osmanlı devleti ile İsveç kırallığı arasındaki münasebetlere dair onyedinci asırdaki vekayi arasında kısaca malûmat vermiştik. O tarihten sonra İsveç ile siyasî münasebatı icab ettirecek hiç bir hâdise olmamıştı.

İsveç kırallığı onyedinci asırda Avrupa'nın en kuvvetli devletlerinden biri olup *Baltık* sahilleri ve boğazlarını zabt ederek

[1] Osmanlı vesikalarında "Wilyam-ı Sâlis" denilen III. Gium zevcesi Mari ile birlikte İngiltere hükümdarı olduğunu *İstanbul*'daki elçisi Şövalye Trombul ile bildirmiş ve Osmanlı hükümdarı II. Süleyman da bilmukabele 1101 Ramazan sonu ve 1690 Haziran tarihli nâmesiyle tebrik etmiştir (*Nâme defteri* 5, s. 107).

[2] *Stuartlar*'dan Anna'nın vefatı üzerine İngiltere kırallığı bunun hükümdarlığı ile *Hannovr* hanedanına geçmiştir.

[3] III. Corc, babası *Gal* prensi olan Frederik Lui'nin 1751 de ölümü üzerine Büyük babasından sonra kıral olmuş ve *İstanbul*'daki elçisi Çakomo Poterna'nın hastalığı sebebiyle onun yerine tâyin ettiği Hanriko Grenvil ile cülûsunu tebliğ etmiş ve III. Mustafa da kendisini tebrik eylemiştir (*Nâme defteri* 8, s. 450).

Baltık denizini bir İsveç gölü haline koymuştu; halbuki Rusya, Polonya, bazı Alman dukalıkları ve Danimarka devleti bir zamanlar bu denizlere sahip bulunuyorlardı. Onyedinci asır sonundaki Karlofça muahedesiyle Ruslar Osmanlılardan *Azak kalesi*ni aldılarsa da Azak boğazı, *Karadeniz* ve İstanbul, *Çanakkale* boğazları Osmanlılarda olduğu için bu cihetten Avrupa ile münasebetten ümidini kesen Rusya, Lehistan ve Danimarka ile ittifak ederek *İsveç*'ten Güney Baltık sahillerini almak üzere taarruza geçti.

İsveç kıralı Demirbaş Şarl (Onikinci Şarl)ın Ruslarla ve Lehlilerle çarpışıp muvaffakiyet göstermeğe başlaması, bu sırada vezir-iâzam bulunan Çorlulu Ali paşa'nın dikkatini çekmiş ve Azak denizine inmiş olan Ruslara karşı İsveç kıralı ile münasebet tesisini faydalı görmüştür. Bunun için *Poltava* muharebesinden epey zaman evvel *Özi* valisi ve *Babadağı* muhafızı Yusuf paşa'ya kendi (yani vali) tarafından olmak üzere bir elçi yollamasını emretmişti (1707).

Bu direktif üzerine Yusuf paşa bir mektupla îtimad ettiği adamlarından birini, hüviyyetini gizli tutmak suretiyle Lehistan yolu emin olmadığından Macaristan ve Avusturya'dan Baltık sahilindeki *Torn* (Thorn) şehrine gönderip orada bulunan Şarl ile teması temin etti. Yusuf paşa bu mektubunda, İsveç kıralını Osmanlı devletiyle dostca münasebata davet ediyordu.

Bu cildin birinci kısmında ikinci bölümünde görüldüğü üzere, Onikinci Şarl ile başlayan bu münasebet, daha aşağıda kısaca izah edileceği veçhile gelip giden elçilerle devam etti.

İsveç kıralının memleketine dönüşü

Poltava muharebesindeki mağlubiyetinden sonra Türkiye'ye iltica etmiş olan Onikinci Şarl beş seneden üç ay ziyade Türkiye'de kaldıktan sonra 1714 senesi Ekim ayında maiyyeti ile oturmakta olduğu *Dimetoka*'dan hareket etti; padişah ve sadr-ı âzam kendisine hediyeler göndermişlerdi. Kendisini *Dimetoka*'dan alarak Eflâk hududunda *Tergovişte* üzerinden hududun sonuna kadar götürmek üzere bir kapıcı başı memur edildi [1].

[1] Dergâh-ı muallâm kapıcı başılarından Mustafa dâme mecdühuya hüküm ki,

İftihar ül ümera el izam el İseviyye... İsveç kıralı Karoloş hutimet avakibühu bilhayr hâlâ *Dimetoka*'dan vilâyetine avdet ve azimet üzere olmağla

Dimetoka'dan hareket eden İsveç kıralı, *Rusçuk* ve *Eflâk*'ta *Tegovişte* kasabasına geldi; burada kendisiyle beraber Türkiye'de bulunan İsveçlilerle birleşti; hepsi beşyüz kadardı. Şarl bu kafileyi beş kısma ayırdı ve her bir kısmın başına bir zabit tâyin eyledi ve her bir kafileyi ayrı bir yoldan Macaristan ve Avrupa yoluyla sevk ile lâzım gelen talimatı verdi.

XII. Şarl kendisini tanıtmamak için yüzbaşı Peter Frisk adiyle seyahat ediyordu, kıyafetini tamamiyle değiştirmişti. Yanında Rosen ve During adlarında iki zabit vardı.

Şarl, Erdel'e ayak bastığı zaman beş yıl, üç ay, dokuz gün misafir olduğu Osmanlı topraklarını terk ediyordu; yani 18 Temmuz 1709 (1121 Cemaziyelevvel) den 27 Ekim 1714 (1126 Zilkade) tarihine kadar Osmanlı topraklarında kalmıştı. Huduttan çıkarken vezir-i âzam Damad (şehid) Ali paşa'ya bir mektub yazarak memleketine göndermek hususundaki yardımına teşekkür etti.

İsveç kıralı, *Erdel* arazisinde iken arkadaşlarından Rosen'den ayrılarak diğer arkadaşiyle beraber *Budapeşte*, *Viyana*, *Bavyera Hes* ve *Meklemburg*'dan geçerek gitti ve beş koldan sevkettiği maiyyetine *Stralsund* kasabasında buluşmağı söylemişti. Asker, kıralın bu beş koldan hangisinde olduğunu bilmiyordu; Şarl, *Eflâk* hududundan Stralsund'a kadar olan dörtyüz otuz saatlik mesafeyi kısmen at üzerinde olarak onbeş günde katetti. *Stralsund*, *Baltık denizi*'nin güney sahilinde olup Şarl'ın İsveç'e ayak bastığından bir sene sonra Prusya kıralı birinci Frederik tarafından zabtolundu (1715 Aralık).

kıdvet ül emacid-i velayan Muhsinzâde Abdullah zîyde mecdühu kıral-ı müşarünileyhin *Dimetoka*'da iktiza eden yol mühimmatını ve araba ve beygirleri berveçh-i tâcil tedarik ve tekmil ve inşallahü taalâ kıral-ı müşarünileyh *Dimetoka*'dan kalkıp savb-ı maksuda teveccüh ve azimet eyledikten sonra mûmaileyh Abdullah asitâne-i saadetime avdet ve ricat etmek üzere memur olup ve sen ki kapıcıbaşı mûmaileyhsin sen dahi kıral-ı müşarünileyhe *Dimetoka*'dan hareket eylediği günden *Eflâk* hududunda vaki *Tergovişte* üzerinden memâlik-i mahrusamın nihayetine varınca maan gidip esnây-ı rahde lâzım gelen zadü zevada ve masarif-i sairesini tedarik etmek üzere memur ve tâyin olunmuşsundur... Evahir-i Şaban 1126 (*Mühimme defteri* 120, s. 225).

Onikinci Şarl'dan sonra

Demişbaş Şarl 1718 de Danimarkalılarla muharebe ederek Norveç kıtasındaki *Frederikshal* [1] kalesini muhasara ettiği sırada yaralanarak vefat etmiştir. Şarl'ın yerine geçecek evlâdı olmadığından kız kardeşi Ulrik Eleonor kıraliçe olmuş ve bilvasıta gönderdiği nâme ile iki devlet arasındaki münasebatın devamını rica etmiş ve az sonra kırallığı zevci *Hes Kassel* (Hessen-Cassel) prensi Frederik'e bırakmıştır (1720) [2].

Nevşehirli Damad İbrahim paşa'nın sadareti zamanında Osmanlı devletinin İsveç kıralı Şarl'a ikraz ettiği iki bin keseyi istemek üzere 1726 Ağustosta bir nâme ile kozbekçi Mustafa ağa İsveç'e gönderilmiştir. Bir sene kadar *Stokholm*'da kalmış olan Mustafa ağa Rusya üzerinden dönerek bir miktar para getirmiştir [3]. Mustafa ağa, vasıtasiyle 1728 Ağustos İsveç kıralı ile başvekili Hevzin taraflarından gelen nâme ve mektupta İsveç devletinin yirmi senedenberi muharebeler dolayısiyle sıkıntı içinde olduğu ve sulh için en güzel memleketlerinin elden çıktığından dolayı borcun ödenmesinin teahhur ettiğini özür dileyerek beyan etmiştir [4].

Birinci Mahmud'un cülûsunu Rus hükümetine bildirmek üzere 1143 Rebiulâhır - 1730 Ekim'de şıkkı sani payesiyle Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed efendi elçi tâyin olun-

[1] Bu isim, kıraliçe Elenora'nın 16 Nisan 1719 tarihli nâmesinde (Fredrik [illegible] Hilm) imlâsiyle yazılmıştır (*Nâme defteri* 6, s. 449).

[2] Eleonor'dan gelen 28 Mart 1720 tarihli nâmede şöyle deniliyor: "Haliya bilirs velistihkakı *Hasiye*'nin (Heis Kasel) dukası ve bu dostunuzun zevc-i mergubu olan haşmetlû rütbetlu Fredrikoş bu dostunuzun hüsn-i rızası ve cümle İsveç ricalinin ittifak ve ittihadları tavassutiyle İsveç kıralının makarr-ı hükümetine (saltanatına) nâil ve fahriyab oldukları taraf-ı hümâyunlarına dostane arz ve ilâm" olunur demekte ve aynı mealde vezir-i âzama da keyfiyeti bildirmektedir. Elenora'nın zevci olan Fredrik'in yine böylece pâdişaha nâmesi ve vezir-i âzama mektubu vardır (*Nâme defteri* 6, s. 475 ilâ 481)

[3] XII. Şarl'ın almış olduğu borcun ödenmesi için İsveç kıralı Fredrik'e 1138 Zilhicce tarihli olup Mustafa Ağa ile gönderilen nâme ile bunun cevabı *Nâme-i hümâyun defteri*'ndedir (c. 7, s. 128). Deniz tehlikesi sebebiyle Mustafa Ağa gemi ile gelememiştir. Bu hususta İsveç başvekilinin vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa'ya mektubu vardır (*Nâme defteri* 7, s. 157).

[4] *Nâme-i hümâyun defteri* 7, s. 276, 277. Bu nâme ve mektuplaşmalara karşı Hekimoğlu Ali Paşa sadaretinde ve 1145 Rebiulâhırda dostça cevab verilerek hiç borçtan bahsedilmemiştir (*Nâme defteri* 7, s. 275).

du [1]. Said Mehmed efendi burada vazifesini gördükten sonra *İsveç*'e de gidecekti. Bunun İsveç'e gönderilmesinin zahiri sebebi İsveç kıralı Onikinci Şarl'a verilmiş olan ödünç paranın bakiye kalan kısmının alınması ve hakikatte ise İsveç kıralı Frederik'in Rusya ve İsveç harbine son verdikten sonra Rusların nüfuzu altına girip Ruslarla bir ittifak yapmış olmasının duyulmasına mebni, bunun tahkik edilmesi idi [2]. Said Mehmed efendi evvelâ Rusya'ya gidip vaziyeti tahkik edecek ve oradan da İsveç'e geçecekti. İsveç'in malî vaziyeti dolayısiyle parayı alamadı [3] ve İsveç-Rus ittifakı hakkında ne haber getirdiği belli olmadı ise de, daha sonra yapılan Osmanlı-İsveç ittifakı Said Mehmed efendi'nin *Stokholm*'da Osmanlılar lehine muvaffak olduğunu göstermektedir. Said Mehmed efendi 28 Eylül 1733 te *İstanbul*'a gelmiştir [4].

İsveç kıralı Frederik zamanında ve 1733 te İstanbul'a gelmiş olan Höpken ve Karlson isimlerinde iki İsveç diplomatı, Osmanlılarla Avusturya ve Rusya'yı çarpıştırmak için epey gayret sarf etmişler ve bu hususta her iki devlete düşman olan *Fransa*'nın *İstanbul* elçisindende müzaheret görmüşlerse de, İran muharebesiyle meşgul olan hükümet bu cihete yanaşmamış ve yalnız daha sonra 1149 Ramazan - 1736 Ocak ayında onsekiz madde üzerine bir ticaret muahedesi imzalamıştır [5]. Hemen bunu müteakib, Rusya ve Avusturya'nın Osmanlılara harb ilân etmeleri bunların arzularına yardım ettiğinden, Fransa elçisinin de delâletiyle bu iki

[1] 1143 Rebiulâhır ortalarında I. Mahmud'un cülûsunu Rus çariçesine bildirmek üzere şıkkı salis defterdarı payesiyle Said Mehmed efendi *Petersburg*'a (Leningrad'a) gönderilmiş ve 7 Ocak 1731 tarihli olarak çariçenin ve 10 Mayıs tarihli olarak da Başvekil Kont Glofkin'in tebriki havi nâme ve mektubu gelmiştir (*Nâme defteri* 7, s. 232, 242, 243, 245).

[2] Said Mehmed efendi'nin *Stokholm* sefareti (*Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, sene 2, s. 658).

[3] 3 Temmuz 1733 tarihli İsveç kıralının nâmesiyle başvekilin mektubu (*Nâme defteri* 7, s. 330, 335).

[4] Said Mehmed efendi'nin İsveç hükûmetiyle XII. Şarl'ın borcunun ödenmesine, İsveçli dostluğuna ve Lehistan vaziyetine dair olan mükâlemeleri hakkında iki takriri vardır (*Nâme defteri* 7, s. 335 ilâ 340).

[5] Bu iki İsveç diplomatı hükûmet tarafından tahsis edilen günde onsekiz kuruş tayinat ile *Galata*'da oturuyorlardı (*Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları* numara 3037).

diplomatın İsveç kıralından ittifak arzusunu havi bir nâme getirmeleri üzerine anlaşma teklifi kabul edilmiştir [1]. Filhakika İsveç parlâmentosunda Rusya ile harb taraftarları bulunduğundan ona göre hazırlık yapılmakta idi.

Bu sırada, yani Yeğen Mehmed paşa'nın sadareti esnasında, Ruslara hasım olan İsveçlileri tahrik ve *İstanbul*'daki elçilerine talimat verilmesi için İsveç hükümetine gönderilmiş olan mektuba muvafık cevap gelmiş ve harbe girmek için bazı kayıtlar zikredilmiştir [2]. Bu hususa dair İsveç kıralı, nâmesinde müşterek düşmanları olan Rusya'ya karşı harekete hazır olduğunu lâkin sabık kıral Şarl'ın Devleti Aliyeye olan iki bin kese akçe borcuna mukabil Osmanlı devletine bir kalyon ile otuz bin harbe ve tüfenk vermek suretiyle borcu ödeyip bu suretle cenge gireceklerini, fakat Ruslarla bir anlaşma olursa arada kalacakları için aktedilmiş olan ticaret muahedesinin onsekizinci maddesindeki kayıt mûcibince iki devlet arasında bir ittifak yapılmasını murahhas Baron de Sanklare vasıtasiyle teklif etmişti.

Osmanlı hükümeti esas itibariyle ve Fransa elçisinin tesiriyle İsveç kıralının teklif ettiği kalyon ve silâh gönderme işi ve ittifak akdine [3] muvafakat etmiş ve bu hususta Sanklare vasıtasiyle

[1] İsveç kıralı Frederik'ten gelen 10 Mart 1736 tarihli nâmede Said Mehmed efendi'nin avdetinden sonra mümtaz bir elçi göndermek istediği ve bu sırada kendisinin enderun halkından Libr Baron Hobken nam *Kobikolaryüs* yani kapıcıbaşımız ve Uyvar Karloson nam Korespondensiye tesmiye olunur mûhaberat emini iki beyzâdenin memleket dışında seyahat ederek *İstanbul*'a geldikleri sırada bilhassa İsveçli olduklarından dolayı itibar gördükleri memnuniyeti mûcib olduğu ve İsveç'ten elçi göndermek uzun zamana muhtaç olmasından dolayı iki beyzâdeyi elçi tâyin ettiği ve içlerinden biri vefat ederse diğerinin aynı suretle elçi kalabileceği yazılmaktadır. Bundan başka nâmede ticaret muahedesinin tanzimi ile XII. Şarl'ın borcunun tesviyesi işinden ve Lehistan'daki tebeddül dolayısiyle hasıl olan siyasî vaziyetten bahsedilmekte ve Lahistan işinin Avrupa'da büyük tebeddülü mûcib olduğu (Lehistan veraseti muharebesini kastediyor) beyan olunmaktadır (*Nâme-i hümâyun defteri* 7, s. 444).

[2] *Subhi Tarihi*, varak 147b ve *Nâme-i hümâyun defteri* 7, s. 106.

[3] XII. Şarl Türkiye'ye ilticasında iki kıta senet ile iki bin kese borç almıştı. Onun ölümünden sonra İsveç hükûmeti malî vaziyeti sebebiyle bu borcu verememiş ve buna mukabil bir mücehhez kalyon ile silâh teklif etmişti. Borcun altıyüz bin kuruşuna mukabil yetmiş iki kıta top çeker bir mükemmel kalyon ve iki yüz bin kuruşuna mukabil uçları harbeli ve bakır donanmalı otuz

kırala 1152 Muharrem sonu - 1739 Nisan tarihiyle bir de nâme göndermiş, ise de Sanklare *Silezya*'da katledildiği için Osmanlı hükümdarının nâmesi kıralın eline varmamış fakat bir sureti *İstanbul*'daki İsveç elçileri vasıtasiyle *Stokholm*'a yollanmış olduğundan Rusya'ya karşı tahaffuzî bir ittifaka doğru adım atılmıştır [1]; bu hususta Fransa elçisi Viln öv (Villeneuve) ile Osmanlı hizmetine girmiş olan Kont Bonneval yani humbaracı başı Ahmed paşa'nın da tesirleri olmuştur; hattâ 4 Şevval 1152 - 4 Ocak 1740 tarihinde dokuz madde üzerine hazırlanmış olan bu tedafüî veya tahaffüzî ittifakın bir an evvel imzalanmasında ısrar edildiği halde Osmanlı hükümeti bu sırada Ruslarla aktedilmiş olan *Belgrad* muahedesi tasdiknamelerinin mübadelesine ve *Hotin*'in Ruslar tarafından tahliyesine kadar İsveç'le olan ittifakı imzalamayıp *Hotin*'in boşaltıldığını haber aldıktan sonra ittifak muahedesini imzalamıştır (20 Şevval 1152 - 20 Ocak 1740) [2].

bin böy tüfenk vermeği ve bundan başka ayrıca hediye olarak da dörder okkalık altı adet tunç top ve on iki parmak çapında bir tunç havan topu hediye edeceklerini taahhüt eylemişlerdi. Her ne kadar bunların bedeli borca nazaran dört yüz kese noksan idiyse de bakiyesinin aradaki dostluğa mebni aranmaması hakkında I. Mahmud'a takdim edilen takrir sene 10 Şevval 1150 (*Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları*, numara 8634).

[1] Sanklare vasıtasiyle İsveç kıralına gönderilen ve onun yolda katli üzerine *İstanbul*'da İsveç elçileri vasıtasiyle nâme mündericatına vakıf olan İsveç kıralı bu nâmeye 16 Temmuz 1739 tarihli nâmesiyle verdiği cevapta şöyle demektedir :

"Sene-i sâbıka *Septe* boğazı kurbinde *Kadeş* nam mahalde kazaen zayi olan İsveçya tesmiye olunur sefinenin yerine *Patriyot* (Vatanperver) ismiyle müsemma diğer sefinemiz derununda olan bazı eşyay-ı mevcude ile taraf-ı devlet-i aliyyelerinden kabulüne müsaade birle... tarafeyinden bast ve temhidi müstelzim muahede ve ittifakın in'ikad ve itmamına taraf-ı devlet-i aliyyelerinden memur olan murahhaslar ile mükâleme ve müzakere için Liber Baron Hobken ve kişizâdelerimizden Karlston nam elçiler tarafımızdan ruhsat-ı kâmile ile murahhas tâyin olunmaları taraf-ı dailerine feristade kılınan nâme-i mülükânelerinde iş'ar ve ifham buyrulduğuna binaen bugüne hayırlı ve tarafeynin menafi-i azimesini müştemil olan maslahatın itmam ve ikmaline tazyi-i evkat etmeksizin elçiyan-ı merkuman tarafımızdan ruhsat-ı kâmile ile tarafımızdan murahhas tâyin olunmuşlardır..." aynı suretle vezir-i âzama da yazılmıştır (*Nâme defteri* 7, s. 533, 534).

[2] İttifak muahedesinin hazırlandığı tarihle Osmanlı hükûmetinin tasdiki tarihleri bazı kayıtlarda birbirine karıştırılmış olup metinde bunlar ayrı ayrı gösterilmiştir.

Bu ittifak mûcibince Ruslar tarafından bu iki devletten herhangi birisine yapılacak taarruza karşı Osmanlı ve İsveç devletleri birbirlerine yardım edeceklerdi. Bu anlaşma tasdiknameleri XII. Şarl'ın borcuna mukabil verilen gemi ve silâhların *İstanbul*'a gelmesini müteakib teati edilmiştir (19 Temmuz 1740) [1].

Filhakika İsveç hükümeti Hendrik Vakensel ismindeki bir zabit vasıtasiyle yetmiş iki pare top ve levazım-ı sairesiyle İsveçya adında donanmış bir kıta cenk kalyonu ve taahhüdü olan otuz bin tüfekten on bin harbeli tüfenk yollamış ise de kalyon *Cebelüttarık boğazı* civarında *Kadeş*'te batmiştir [2]. Bunun üzerine İsveç kıralı ikinci defa olarak yetmiş iki pare top çeker *Patriyot* isimli diğer bir kalyon ile taahhüt edilen otuz bin tüfenkten on bir bin tüfenk yollamış ve bunlar *İstanbul*'a gelerek İsveç elçileri vasıtasiyle hükümete teslim edilmiş ve elçiler mütebaki verilmesi îcap eden on dokuz bin tüfenk için sened vermişler ve buna mukabil Osmanlı hükümeti de XII. Şarl'ın Türkiye'den ayrılırken ödünç aldığı para dolayısiyle vermiş olduğu borç senedini elçilere iade etmiştir [3].

Osmanlı-İsveç ittifakını haber alan Rus elçisi, Fransa elçisine başvurarak para ve nişanla onu ikna için çok çalışmış ise de muvaffak olamamıştır [4].

Bu ittifakın akdindan takriben dört sene sonra Osmanlı hükümeti aradaki ittifak dolayısiyle malî vaziyeti iyi olmayan İsveç hükümetine Fransa elçisi Kont *Kastellan* tavassutiyle iki yüz bin kuruş ikrazda bulunmuş ve para 29 Rebiülâhir 1155 te (3 Temmuz 1742) *İstanbul*'daki İsveç elçisi Karlson'a teslim edilip mukabilinde senet alınmıştır [5]. İsveç'in bu parayı Rusya ile yap-

[1] *Hammer*, c. 8, s. 3, 9.

[2] İsveç kıralının 17 Ağustos 1738 (Cemaziyelevvel 1151) tarihli nâmesi (*Nâme defteri* 7, s. 509).

[3] *Nâme defteri* 7, s. 411 ve *Subhi*, s. 236b ve *Hammer*, c. 8, s. 2 ilâ 4.

[4] Tedafüî ittifakı haber olan *İstanbul*'daki Rus elçisi Kagnoni (Cagnoni) Fransa elçisi Vilnöv'e yirmi beş bin ruble ile *Andreas* nişanını getirterek İsveç ittifakının bozulmasına ve Rus çarına yazılan nâmelerde imparator unvanının verilmesine ve hudut tahdidine müzaheret etmesini istedi ise de muvaffak olamadı (*Hammer*, c. 8, s. 3, 4).

[5] *Nâme defteri* 8, s. 3.

tığı muharebe dolayısiyle aldığı anlaşılıyor ve nitekim 1154 H. - 1741 M. de İsveç ile Rusya arasındaki gerginliğin bir harbe müncer olacağı tahakkuk etmesi neticesinde aradaki tahaffuzî ittifak mûcibince İsveç kıralının 11 Ağustos 1741 tarihli nâmeziyle Osmanlı hükümdarına müracaatı üzerine, I. Mahmud 1154 Zilhicce - 1742 Şubat tarihli nâmesiyle ittifaka sadık kalacağını beyan eylemiş ve aynı zamanda harbe son verilmesini Rusya hükümdarına yazmış ve bunun neticesi olarak İsveç'le Rusya arasında sulh yapılmıştır. Hattâ her iki devlet reisi bu barışıklığı Osmanlı hükümdarına bildirerek tavassutundan dolayı teşekkür etmek üzere I. Mahmud'a elçi ve nâme yollamışlardır [1]. İsveç kıralı Frederik nâmesinde kendisinin evlâdı olmadığı için yerine *Holştayn (Holstein)* dukası Frederik'i veliahd yaptığını beyan etmektedir [2].

1161 H. - 1748 M. de *Rusların* İsveç hududuna asker yığmaları dolayısiyle bu halden telâşa düşen İsveç kıralı aradaki ittifak mûcibince maslahatgüzarı vasıtasiyle Osmanlı hükümetinin nazar-ı dikkatini celbetmişti [3]. Rusların bu hareketinin, veliahdin kıralliğını sağlamak için bir gösteriş olması ihtimali dahilindedir.

Kıral Frederik vefat edince Rusların ısrarı ile yerine *Holstein Gottorp* hanedanından Adolf Frederik geçmiş [4] ve 1154 H. - 1761 M. de cülûsunu bildirmek üzere 26 Mart 1751 tarihli nâ' mesini göndermiştir [5]. Adolf Frederik nâmesinde kendisini şöyle tavsif ediyor:

[1] *Nâme defteri* 8, s. 125 ve Rusya'ya yazılan nâme s. 127 ve *Subhi*, varak 236.

[2] *Nâme defteri 8 s. 125.* Bunun veliahd olmasının Rusya'nın tazyiki ile olduğu anlaşılıyor.

[3] İsveç maslahatgüzarının 1162 Muharrem (1748) tarihli takriri (*Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları*, 3439).

[4] Bu, Adolf Fredrik daha veliahdliği zamanında kırala suikast yapacağı haber alınmış ise de aslı olmadığı ve veliahdin taahhüt ettiği hususlara sadık kaldığına dair yemin ettiğini kıral Fredrik bir beyannâme ile îlân etmiş ve bunun bir suretini Osmanlı hükûmetine göndermiştir (1161 Şevval) (*Cevdet tasinifi, Hariciye vesikaları*, 3310).

[5] *İzzi tarihi*, varak 248b. Bu tarihte *İstanbul*'da orta elçilik ile Güstav de Selsin isminde bir İsveç diplomatı bulunuyordu (varak 250). Güstav de Selsin 1772 senesine kadar yirmi sene *İstanbul*'da İsveç elçiliği yapmış ve bu tarihte ayrılırken yerine küçük kardeşi (Ölrik de Selsin) tâyin edilmiştir

"Biz ki Adolfo Frederikus bilutfillahi taalâ *İsveç* ve *Got* ve *Vandal* taifelerinin kıralı ve *Norvekya* (Norveç) ve *Şlezvik* ve *Usturmarya* ve *Retmarya* memleketlerinin irs ile dukası ve *Oldemburg* ve *Desemburg* ve ona tâbi yerlerin kont'u ve hükümdarı,,

Yeni İsveç kıralının nâmesine verilen cevab, İzzi tarihinin 249 uncu sahifesinden başlar. Cevabî nâme-i humâyunda iki taraf dostluğunun devamı ve hattâ daha samimî olması temenni edilmektedir.

Adolf Frederik'ten sonra oğlu III. Güstav zamanında Ruslara karşı İsveç ile Osmanlı devleti arasında 25 Cemaziyelâhır 1204 - Mart 1790 da tedafuî ve tecavüzî bir ittifak muahedesi imza edilmiştir [1]. Bu ittifak muahedesi Osmanlı devletinin işine yaramış ve bu sayede dört sene süren 1201 H - 1787 M, seferi esnasında Baltık'taki Rus donanması İsveç donanması karşısında *Akdenize* geçememiş ve 1786 seferindeki *Akdeniz* faciası önlenmiştir. Buna mukabil Osmanlı hükümeti muharebedeki mağlubiyeti ve hazinesinde parasızlığı sebebiyle ittifak muahedesi mûcibince İsveç'e yapacağı para yardımını yapamadığından, Ruslarla harb etmekte olan İsveç, nihayet Osmanlı ittifakından ayrılarak Ruslarla anlaşmağa mecbur olmuştur.

İki devlet arasında aktedilen muahedenin bu muharebede hiç bir maddesinin tatbik edilmemesinden dolayı müteessir olan İsveç kıralı, aynı hareket ve felâketin tekerrür etmemesi ve iki taraf ordularının harbe iştiraklerinin temini için bu hususta görüşmek üzere bir toplantı yapılmasını 1790 tarihli Fransızca bir takrirle İsveç murahhasları vasıtasiyle istemiştir [2].

Rusya'ya karşı fena bir duruma düşmüş olan İsveç nihayet Rusya ile anlaşmağa mecbur olmuş ve aralarındaki anlaşma mû-

(*Nâme defteri* 9, s. 6) da İsveç kıralına gönderilen 1186 Receb ibtidası tarihli nâme-i hümâyun).

[1] *Nâme defteri* 4, s. 30. İsveç kıralından gelen 19 Ocak 1791 tarihli tasdiki havi muahede sureti aynı defterin 38 nci sahifesindedir. İsveç kıralı Güstav, tasdiknâmesinin mukaddimesinde 17 ve 26 Temmuzda kardeşinin, iki defa *Baltık*'taki Rus donanmasını mağlûb etmek suretiyle Rusların *Akdeniz*'e inmesine mâni olduğunu ve iki devletin selâmeti îcabı olarak 1739'daki Osmanlı - İsveç ittifakının devamını ve bunun Osmanlı pâdişahı III. Selim tarafından da tasdikini istemektedir.

[2] *Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları*, numara 5208 sene 1790 Şubat 25.

cibince Osmanlı hükümetini de Ruslarla barıştırmak için tavassutta bulunarak *İstanbul*'daki elçisine talimat göndermiştir. 17 Aralık 1790 tarihli olarak İsveç murahhası Brentano'ya yollanmış olan sulh teklifini havi mektuba, Prusya ile de ittifakı olan Osmanlı hükümeti yanaşmamıştır; fakat bu redde karşı İsveç hükümeti, Osmanlı-Rus sulhünün İsveç'in tavassutu olmayınca Ruslar tarafından kabul edilmiyeceğini söylemek suretiyle Osmanlı hükümetini sıkıştırmışsa da istediğine muvaffak olamamıştır[1].

Osmanlı hükümetinin İsveç'in tavassutunu kabul etmemesi, müttefiki olan Prusya'nın, Ruslara karşı harb edeceğini ümit etmesi ve bu hususta Prusya kıralının Osmanlı hükümetine ümit verici haberler göndermiş olmasındandı; nitekim Prusya elçisi 25 Cemaziyelevvel 1205 (30 Ocak 1781) tarihli bir takririnde Osmanlı hükümetinin harb hazırlığını öğrenmek isteyerek kolonel Degeç adında bir memurun Osmanlı ordusuna gönderildiğini beyan ile görüşülmek istemiştir.. Bu müracaattan ümide düşen III. Selim, sadaret kaymakamı Mustafa paşa'nın takririnin üstüne

"—Mükâleme oluna. Şart-ı ittifakı yerine getirmek için Prusya kıralının îlân-ı harb etmesinin haberine muntazır ve müterakkıb olduğumu reis efendi elçiye söylesin" hattı hümâyununu yazmıştır[2].

İsveç murahhası, Rusya ile yapılacak sulhte tavassut işini sonraları da tazelemiş ve hattâ Prusya'nın Rus hududuna asker yığmakla beraber harb etmiyeceğini, bunun için Rusya ile sulh yapılmasını 6 Cemaziyelahır 1205 — 10 Şubat 1791 tarihli takririyle hükümete bildirmiştir[3].

Prusya'nın Ruslara harb açacağına iyice kail olan III. Selim, İsveç murahhasının bu takririni öğrenince yapılan teklifin murahhası gücendirmiyerek ve çok ihtiyatla hareket olunarak kat'i surette red edilmesini emretmiş ve sadaret kaymakamının takririnin üstüne:

[1] Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen defterlerden 7 numaralı *Mükâleme defteri*, s. 27.

[2] Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen defterlerden 7 numaralı *Mükâleme defteri*, s. 28.

[3] Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen defterlerden 7 numaralı *Mükâleme defteri*, s. 39.

"—Tebrid etmiyerek ve muharebeye halel verecek serrişte vermiyerek ve Prusya'ya bir senet olur kelâm olmıyarak üslûb-ı hakîmane taglit güne reis efendi cevap versin" hatt-ı hümâyununu yazmıştır.

Bundan sonra Prusya ve İngiltere hükümetleri Osmanlı-İsveç ittifakını yeniden kurmak için çalışmışlar ve parası olmıyan İsveç'e, İngiltere ile Prusya dörder bin kese ile yardım ederek Osmanlı hükümetinin de 1203 H.- 1789 M. İsveç-Osmanlı ittifakı mûcibince yirmi bin kese olarak kabul edip ilk taksit olarak o zaman vermiş olduğu iki bin keseden bakiye kalan onsekiz bin kesenin şimdilik dört bin kesesinin verilmesi şartiyle Osmanlı devletiyle İsveç arasında Ruslara karşı yeniden tecavüzî bir muahede akdine muvaffak olmuşlardır. Bu hususta müzakere uzun sürmüştür; sebebi de hasımları olan Ruslara karşı Osmanlı-İsveç ittifakından istifade eylemek istemeleri idi; fakat İsveç'in harbe devam edecek parası yoktu; 1203 H.- 1789 M. anlaşması gereğince İsveç'in ihtiyacı olan bu paranın yirmi bin kesesini Osmanlı hükümeti verecekti ve bunun ilk taksiti olarak dört bin kesesini de vermişti. Lâkin iki devletle harb etmekte olan Osmanlı devletinin de hazinesi boşalmış ve altın gümüş, bazı eşya ve evaniyi para yaptığı halde yetişmemiş ve bundan dolayı parasızlıktan nâçar kalan İsveç de ittifaktan ayrılarak Ruslarla anlaşmağa mecbur olmuştur.

İşte bu defa İngiltere ile Prusya'nın ve bizim de para yardımlarımızla Osmanlı-İsveç ittifakı tazelenmiş olup bu hususta Osmanlı hükümetinin ne suretle hareket ettiği hakkında bazı kayıtlar dikkate şayan olduğundan buraya kaydetmeği muvafık buluyorum.

İsveç'le bu yeni anlaşma iptida orduda müzakere ve kabul olunarak sonra *İstanbul*'a bildirilmiş ve burada 2 Şubat 1205 (6 Nisan 1791) de ulema, devlet ricali de müzakere ettikten sonra muvafık görülmüştür.[1] Bunun üzerine sadaret kaymakamı ittifak mûcibince İsveç'e yapılacak yardım hususunda Prusya'nın

[1] *İstanbul*'daki müzakerede ittifakın] tasvibine dair verilen kararda şeyh-ul islâm Mekki efendi, rikâb-ı hümâyun veya sadaret kaymakamı Mustafa paşa, kaptan-ı derya Hüseyin paşa, Rumeli kazaskeri Tatarcıkzâde Abdullah efendi ile diğer bazı ulema ve devlet ricalinin imzaları vardır (*Maliyeden müdevver Mükâleme defteri*, numara 7, s. 82).

kefaletiyle ilk taksitin tediyesi için pâdişaha aşağıdaki takriri arz etmiştir:

"İsveç maddesi için Prusya kıralına göndermek üzere Prusya elçisine verilecek senet sureti şöylece kaleme alınıp manzur-ı hümâyunları buyrulmak için arzolundu. Sened-i mezbur dahi mecliste kıraet ve bazı mahalleri mahv ve isbat olunmak rey olunursa meclis-i mezkûrda tekrar tebyiz ile ol kâğıda herkes imza eylemek veyahut ordudan memhur gelen kâğıda imza olunmak mümkindir; lâkin Devlet-i Aliyyenin İsveçlüye itası meşrut yirmi bin keseden baki kalan onsekiz bin kesedir. Prusya kıralı bu on sekiz bin kesenin üzerine taraf-ı Devleti Aliyyeden bir az akçe dahi zamnına kendüye ruhsat verilmesini ve peşin verilecek akçe dört bin kese olmasını nâmesinde tasrih etmiş, elçisi dahi mecliste teyid eyledi. Prusya ve İngiltere dört bin kese verecek, Devlet-i Aliyye dahi muvafakat etmeli ki iş görüle dedi.

"Beru taraftan noksan teklif olundukta tenzile memuriyetim yok. Kaldı ki Devlet-i Aliyyenin vus'atında değil ise ve senede ne miktar yazar ise ben onu gönderirim dedi. Şimdi bin senedi iki bin yazarak elçiye verildikte kabul ve irsal eder; lâkin kırala vardıkta iş uymaz ise tekrar haber gelip gitmeğe vakit yok; maslahat bozulur, bu babta çakerleri mütehayyirim. Ne güna irade-i aliyyeleri buyurulur ise öylece hareket olunacağı. Yâni gerek peşin verilecek akçe ve gerek on sekiz binden ziyade Prusya kıralına ruhsat verilmek ve verilmemek hususlarında emrü ferman ne veçhile ise bilinmek lâzım geldiği karin-i ilmi âlileri buyruldukta ferman."

3 Şaban 1205

Malî buhranın fazlasiyle hüküm sürmesi dolayısiyle III. Selim bu takririn üstüne:

"Kaymakam paşa;

—Devletimin akçe cihetiyle müzayıkası malûm. Masarifi seferiye külliyetli akçeye muhtaç. Donanmanın sair masarifinden gayri salt neferat mevacipleri dört bin keseden ziyade akçe ile ancak husule gelür. Cülûs-ı hümâyunda devlette yüz elli keseden gayrı mevcut bulmadım. İki senedir inayet-i hak ile sefer masarifini idare ediyorum; ancak müzayıka-i devlet cümlenin malûmudur. İsveç'e defaten dört bin kese verecek hal var ise ne güzel; olmadığı surette bende mahfuz ve mektum akçe var gibi sual niçin olsun?

bunun hüsn ve kubhını ve suret-i nizamını efendi daimiz (şeyh-ul islâm) konağında söyleşip karar veresin. Elbette tebrid etmiyecek veçhile Prusya kıralına yollu bir cevap verilmek lâzımdır. On sekiz binden ziyade vermek, hele söz olmak (laf olmak) gerektir. Lâkin peşin verilecek dört bin keseye suret-i tarik ve münasibi ne ise söyleşesiz" cevabını yazmıştır [1].

III. Selim bu mütaleayı yazdığı gün beyaz üzerine yani resen bir hatt-ı hümâyun daha göndererek İsveç'le ittifak maddesinin duyulmamasını ve duyurulursa Rusların, İsveç'i kendi tarafına celbedeceğini beyan ile müzakereyi ifşa edenlerin ceza göreceklerini bildirmiştir. Hattı hümâyun aynen şöyledir:

"Kaymakam paşa :

—Bugün semahatlu efendi daimiz konağında sen ve kaptan paşa ve sudur-ı kiram (kazaskerler) ve rical-i devletimden erbab-ı istişare cem olunacaksız. Söyleşilecek maddeler ve bahusus bu İsveç ittifakı maddesi karar bulur ise gayet mektum tutulmalıdır. Maazallah serrişte verilir ise Moskovlu, İsveçlüyi bizden evvel celb eder, sonra fena olur. Cümle erbab-ı meclis ketmedüp meclisten taşra bir ferde söylemesünler; istima eder isem, sonra cümlenize inkisar ederim, ifşaya cesaret edeni tedip ederim; din-i mübin hizmetidir, dikkat olsun; efendi daimiz ülemaya tenbih etsin; sen dahi ricale tenbih edesin. Cenab-ı hak tevfikini refik eyliye âmin Sene 205 Şaban 3 [2]".

[1] 7 numaralı *Mükâleme defteri.*

[2] 7 numaralı *Mükâleme defteri.*

Onyedinci asrın ikinci yarısiyle Onsekizinci asırda İsveç kıralları

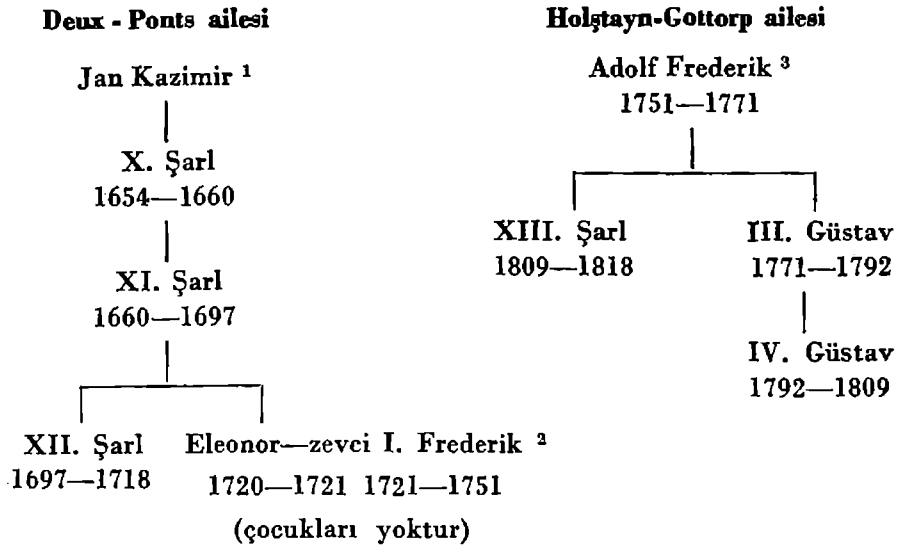

OSMANLI — FELEMENK MÜNASEBETLERİ

Felemenk cumhuriyetinin Onsekizinci asır başlarına kadar Osmanlılarla olan münasebatı hakkında tarihimizin üçüncü cildinde malûmat verilmiş olduğundan burada kısaca Onsekizinci asra aid münasebetleri göstereceğiz.

Felemenk cumhuriyeti, İngiltere ile beraber Fransa'nın hasmı olduğundan, büyük harbde Osmanlı devletiyle Avusturya (Alman) imparatorunu barıştırmak için çok çalışmış ve nihayet Karlofça muahedesini imzalatmağa muvaffak olmuştu. Bu başarısı sebebiyle Felemenk hükümeti, Osmanlı hükümeti nezdinde îtibar görmüş ve bundan cesaret alarak bazı iktisadî menfaatler temin etmek üzere 1112 H. 1700 M. tarihli bir nâme ile birinci Ahmed zamanında verilen ahidnamenin genişletilmesini ve

[1] Kazimir'in zevcesi *Vasa* hanedanından IX. Şarl'ın kızı Katerin olup Kazimir bu sayede kıral olmuştur.

[2] Ülrik Eleonor, biraderi XII. Şarl'dan sonra İsveç hükümdarı olup cülûsundan bir sene sonra kırallığı zevci olan Hes-Kassel prensi Frederik'e bırakmıştır.

[3] Adolf Frederik'in babası Albert Frederik'tir. Adolf'un 12 Şubat 1771 de ansızın vefat etmiş olduğu, oğlu III. Güstav'ın 3 Haziran 1771 tarihli cülûsunu bildiren nâmesinden anlaşılmıştır (*Nâme defteri* 8, s. 563).

Türkiye'ye getirdiği çuhalardan gürmrük resmi alınmamasını teklif eylemişti [1].

Bu istekleri hükümetçe tetkik olunarak hem nâme-i hümâyun ve hem de vezir-i âzamın 1113 Safer tarihli mektubiyle red olunarak eski muahedenin yenilenmesinden başka bir şey yapılamıyacağı ve devletin muayyen varidatını temin eden gümrük resminin indirilemiyeceği cevabı verilmiştir [2].

Avusturya ile aktedilen *Pasarofça* muahedesinde de (1718). Felemenk devletinin İngiltere ile birlikte tavassutları olmuştu. Her iki devlet, Fransa'ya hasım oldukları için, Osmanlı devletini harbden çekerek imparatoru Fransa'ya karşı serbest bırakmak istemişlerdi.

1725 senesinde Felemenk elçisi Kolyer (Collier) hem Garb ocakları tarafından Felemenk gemilerine yapılan zarar ve ziyanın ödenmesine ve hem Cezair'in Felemenk cumhuriyeti ile sulhü yenilemesine dair padişahtan ferman almıştı.

Kolyer, elçi iken vefat ederek 1726 Ağustosta yerine Kornelyus Kalkon (Calcuen) tâyin edilip 12 Eylül 1727 tarihli Nederland yani Felemenk Cumhurreisinin nâmesiyle gelmiştir [3].

Felemenk ile münasebetler bundan sonra da, dostluğun devamı, ahitnamelerin yenilenmesi ve elçi gidip gelmesi ve bu suretle nâme teatisi suretiyle geçmiş olup siyasî rolleri kalmamış ise de, Osmanlı hükûmeti eski tesirlerini gözönünde bulundurarak Felemenk'in de İngiltere ile beraber sulh işlerinde tavassutta bulunmasını istemiş [4]. Ancak, Avrupa'nın umumî muvazenesi bakımından Felemenk'in eski ehemmiyetini kaybetmiş olduğu Osmanlı devletinin siyasetini idare edenler tarafından fark edilmemiştir.

Onsekizinci asır sonlarında *Nederland* (Hollanda) cumhuriyetinin Alman imparatoriyle arası açıldı. İmparatorun ağır ve

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 5, s. 503.

[2] *Nâme-i hümâyun defteri* 5, s. 569, 572.

[3] Nederland Cumhurreisinin nâmesi ve cevabı (*Nâme defteri* 7, s. 138 ve 156).

[4] Osmanlı devleti Avusturya ile *Zişţovi*'de müsaleha için reis-ul küttab Abdullah Berri efendi'yi gönderdiği esnada Prusya kıralının tavassutiyle mütareke olunup müsalehaya başlanmak için İngiltere ve Nederland elçilerinin de tavassuta mezun oldukları Osmanlı murahhasının ruhsatnâmesinde yazılı idi (*Nâme-i hümâyun defteri* 4, s. 42).

soğuk tahakkümü ve elçisini çekerek Felemenk hududuna asker yığması üzerine *Nederland* vaziyetini izah yollu bir beyanname neşretmiş ve bu beyannamelerden birisini de Osmanlı hükümetine göndermiştir [1].

İstanbul'daki Felemenk elçiliği 1213 H.—1798 M. de kaldırılmıştır [2].

OSMANLI — PRUSYA MÜNASEBETLERİ

1718 Ocak ayında Avusturya ile yapılan muharebe esnasında vezir-i âzam Mehmed paşa *Rakoçi*'nin teşvikiyle Prusya başvekiline bir dostluk mektubu yazmak suretiyle ilk temas yapılmıştı[3]. Bu sırada Prusya kıralı, *Hohenzollern* hanedanından *çavus kıral* diye maruf birinci Frederik Giyom idi.

Bu tarihte Üçüncü Ahmed, Osmanlı hükümdarı bulunuyordu. Prusya kıralı bu ilk münasebetten iki sene sonra, 7 Eylül 1720 tarihli bir nâme ile Yohannes Yorgofski adındaki imrahorunu at satın almak için Türkiye'ye göndermiş ve kendine kolaylık gösterilmesi için emir verilmesini rica etmişti; kıralın aynı mealde vezir-i âzama da mektubu vardı[4].

Prusya kıralının adamı *İstanbul'a* geldikten sonra İngilitere elçisini görüp onun vasıtasiyle sadr-ı âzam tarafından kabul olunarak nâme ve mektubu takdim etti[5]. Kıralın arzusu kabul olunarak bilmukabele 1133 Şaban iptidaları (1721 Mayıs) tarihli bir

[1] *Nâme-i hümâyun defteri* 9, s. 199.

[2] *Hariciye vesikaları (Cevdet tasnifi)*, numara 8746.

[3] *Hammer*, c. 7, s. 246.

[4] *Hammer*, c. 7, s. 257 ve *Nâme defteri* 6, s. 495, 496.

[5] Prusya kıralının nâmesinin tercümesindeki elkabtan sonra şöyle deniliyor :

"Cenâb-ı hümâyunlarının memâlik-i vasialarında hasıl olan atlar hüner ve bahadırlıkta meşhur-ı âlem ve cümleye müreccah olduklarından nâşi kendu ahur-ı evvelimiz (birinci imrahorumuz) bu makule bahadır ve namdar atların tedarikiyle fahr u şöhret vermeğe arzu ve heves eylediğimizden nâşi ahurlarımızın kethüdalarından Yucins Yorgoçki (Yohannes Yorgosfki) nam kimesneyi kendimize mahsus bir kaç rees atların iştirası için ol tarafa gönderdik" denilerek gönderdiği adamının at satın almasına müsaade edilmesini ve kendisinin de pâdişahın dostları arasına alınmasını rica ile dostlukta kusur etmiyeceği bildirilmiştir (*Nâme defteri* 6, s. 495, 496).

nâme ile mukabele olunduğu gibi sadr-ı âzam damad İbrahim paşa da kırala ayrıca mektup yazdı [1].

Bu tarihten sonra 1152 H. - 1739 M, de yine birinci Frederik Giyom ile Osmanlı pâdişahı birinci Mahmud arasında nâmeler teati edilmiştir; Prusya ordusunu kuran bu hükümdar, İsveç kıralının Türkiye'de bulunduğu sırada onun topraklarından bazı yerleri ve bu meyanda *Pomeranya*'yı ve *Stralsund*'u almıştı.

I. Frederik Giyom, Lehistan yoluyla Osmanlı hükümdarına ve Kırım Hanına birer nâme gönderimişti. Bu nâmeleri getiren elçi *Hotin*'e gelerek Muhafız İlyas paşa'yı görmüş ve o da kendisini Rus hududunda Türk kumandanı olan *Bender* serarskerine göndermiştir.[2]

Prusya kıralının bu nâmelerinde dostluk tesisinden bahsedildikten sonra paralariyle Türkiye'den bir miktar at ve esir satın almalarına müsaade edilmesi yazılmış ve bundan başka Prusya kırallarının ötedenberi imparatora asker vermek mecburiyeti var iken geçen seneden îtibaren bunun verilmediği beyan olunmakta[3] ve diğer devletler gibi Osmanlı hükümetiyle ticaret muahedesi aktedilmek arzu edildiği yazılmaktadır.

Osmanlı devletiyle Prusya arasında münasebat tesisine taraftar olan zat, ordu kadısı ve kazasker ve daha sonra da şeyh-ulislâm olan Ebu İshak zâde Esad efendi idi.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere İmparatora karşı vaziyet almış olan Prusya kıralı Büyük Frederik(İkinci Frederik) bu hususta Osmanlı devletiyle ittifak yapmağı siyasetine pek uygun görerek evvelce Kiga, Karlson ve Kastellan vasıtasiyle teklif etmiş olduğu dostluk muahedesi akdini bu defa İsveç elçisinin desteklemesiyle tekrarlamış ve Üçüncü Osman'ın cülûsu vesilesiyle de 19 Mart 1755 de Adolf dö Reksin (Carl Adolf de

[1] *Nâme defteri* 6, s. 495, 501.

[2] *Subhi tarihi*, varak 149b.

[3] Bu senelerde yani 1736—1739 arasında Osmanlı devletiyle Rusya ve müttefiki olan Avusturya arasında muharebe olduğundan Prusya kıralı o muharebe dolayısiyle imparatora asker vermediğini beyan ediyordu. Filhakika Prusya 1700 senesi sonlarına doğru imparatorluktan ayrılıp elektörlükten çıkarak kırallık olmuş ve 1723 senesinde *Utreht* muahedesiyle Prusya kırallığı büyük Avrupa devletleri tarafından tasdik olunmuştu.

Rexin) [1] adındaki murahhası bir tebriknâme ile ve ticaret muahedesi akdi için göndermiş ise de hükümet tebriki kabul ederek muahedeye yanaşmamıştı.

Büyük Frederik bir kaç sene sonra Üçüncü Mustafa'nın cülûsundan istifade ile Rekzin'i evvelâ *İzmir*'e ve oradan *İstanbul*'a gönderip dostluk muahedesinin akdini tekrarlamıştı. Bunun üzerine hükümet Rekzin'i gizlice *İstanbul*'a getirtti; İngiltere ve Prusya aleyhdarı olan Fransa ve Asvusturya elçileri, Prusya murahhasının geldiğini haber alarak kendisini epey aradılar ve sonra Saksonyalı bir uşağı tarafından haber verilmek suretiyle izini buldular. Avusturya elçisi Schwachheim, sadr-ı âzam Koca Ragıb paşa'ya, Rekzin'in gizlice getirilmiş olduğunu söylediği zaman sadr-ı âzam soğuk kanlılıkla "bunda hiç bir şey yok,, cevabını vermiş ve Prusya murahhasiyle yalnız bir ticaret muahedesi aktedilmişti [2]. 22 Şaban 1174 - 29 Mart 1761 de sekiz madde olarak *Nopoli*, *İsveç* ve *Danimarka* ile aktedilen muahedeler tarzında ticaret, gümrük, seyrü sefain serbestisi, konsolosların hukuku ve bunların dâvalarındaki kaza hakkı ve saire olarak imzalandı.

Bu muahedenin akdini müteakip Prusya murahhası, Prusya elçisi sıfatiyle huzura kabul olunarak tasdik edilen muahedenameyi aldı (2 Nisan 1761) ve bundan dört ay sonra fevkalâde elçi tâyin edilen Rekzin tasdiknameyi mübadele etti.

[1] 13 Safer 1178 tarihli ve 3104 numaralı vesikada Rekzin'in imzası (Carlo Adolf de Rexin) imlâsındadır. *Hammer* ise Rekzin adı verilen Havden (Haviden) diyor (*Almanca*'da, c. 8, s. 204).

[2] Büyük Frederik, III. Osman'ın cülûsu münasibetiyle 18 Ocak 1755'de Rekzin ile göndermiş olduğu nâmesinde tâziyet ve tebrikten sonra dostluğun fasılasız olarak devamını arzu ettiğini ve ticaret muahedesinin akdiyle diğer söyleşilmesi îcab eden hususların Rekzin'in mütaleasına bırakıldığını beyan etmişti. Muahede daha sonra III. Mustafa'nın cülûsundan sonra 1174 H. - 1761 M. Mayısta bir mukaddime, sekiz madde ve bir hatime üzerine aktedilmiştir. Prusya kıralı muahedenin akdinden dolayı 1 Haziran 1761 tarihli nâmesiyle teşekkür etmekte ve bundan başka iki tarafa da düşman olan devletlerin (Rusya ve Avusturya'nın) aynı olduğunu, bundan dolayı bu iki düşmana karşı ittifak zaruretini ve Osmanlı - Prusya kuvvetlerinin harekete geçirilmesini yazmıştır. Bu sırada Prusya kıralı Avusturya ve müttefiki olan Rusya ile yedi sene muharebesini yapmakta olup Osmanlı devletini de kendisiyle beraber harekete teşvik etmekte ise de sadr-ı âzam Koca Ragıb paşa böyle bir maceraya atılmadı (*Nâme defteri* 8, s. 335 ve 435).

Prusya elçisinin muahede akti için İngiltere elçisi de gayret sarfettiği gibi, Rusya ile Avusturya elçileri de muahede akdine mâni olmağa çalıştılarsa da onların faaliyete geçmelerinden evvel muahede tasdik edilmişti [1].

Ahidnamelerin mübadelelerini müteakip *Berlin*'e giden Rekzin, ilk daimî elçi olarak *İstanbul*'a dönerek 1764 'te Üçüncü Mustafa tarafından kabul edildi [2]. Prusya ile olan bu münasebat dolayısiyle bir takım hediyelerle daimî elçi olarak *İstanbul*'a gelen *Rekzin*'in vürudunu müteakip bilmukabele hediyeler ve bazı hususlar hakkında bir elçi gönderilmesi îcap etmesi dolayısiyle, 1177 Muharrem - 1763 Temmuz tarihli bir nâme ile ve orta elçi payesiyle Anadolu muhasebecisi Resmî Ahmed efendi gönderildi [3]. Ve debdebeli ve gösterişli surette gitmesi için hazineden emanet olarak bazı eşya verildi ve bu arada o zaman parası ile yedibin beşyüz kuruş kıymetinde mücevherli bir bıçak da vardı [4]. Prusya elçisi daha sonra ticaret ve dostluk muahedesinin sekizinci maddesine istinaden bir ittifak muahedesi akdi teklifinde bulundu ise de muvaffak olamadı.

Vezir-i âzam Koca Ragıb paşa pek ihtiyatlı olarak Prusya'nın, Rusya ve Avusturya ile harb etmesinden dolayı Osmanlı devletiyle Prusya'nın tedafüî ve tecavüzî bir ittifak yapmasını istiyordu. Bu hususta şeyh-ül islâmdan fetva da almıştı; fakat bu sırada Üçüncü Petro'nun Rus İmparatorluğuna geçerek, pek sevdiği Prusyalılarla barış yaptıktan başka ittifak da aktetmiş olması, sadr-ı âzamı Prusya ittifakından vazgeçirdi ve ihtiyatlı hareket etmesinin isabetini anlattı. Prusya kıralının 1 Aralık 1765 tarihli nâmesiyle Rekzin'in yerine orta elçi olarak gelen askerî erkândan *Zegelin*, Rusya-Prusya ittifakının o kadar sıkı olmadığını

[1] *Hammer, Almanca nüsha*, c. 8, s. 241.

[2] *Hammer, Almanca nüsha*, c. 8, s. 240, 241.

[3] *Nâme defteri* 8, s. 489.

[4] Resmî Ahmed efendi, Lehistan yoluyla Prusya'ya gitti; kendisine verilen talimatta şayet Prusya kıralı tedafüî ve tecavüzî bir ittifak teklif edecek olursa bunu derhal red veya kabul etmiyerek hükûmete bildirmek üzere raporuna derc etmesi tavsiye edilmişti. Resmî Ahmed efendi avdetinde Prusya kıralının 16 Nisan 1764 tarihli nâmesini getirmiştir. Prusya kıralı bu nâmesinde de iki devlet için pek hayırlı olan ittifak yapılmasını istemiştir (*Nâme defteri* 8, s. 516).

söylediyse de ehemmiyet verilmedi [1]. Ve nihayet böyle bir ittifakın mümkün olmayacağı Koca Ragıb paşa'nın halefi Hamza Hamid paşa tarafından Prusya elçisine bildirildi [2].

1182 H. - 1768 M. Osmanlı-Rus seferinde Fransa hükümeti, Osmanlı hükümetini harbe teşvik edip İngilizler de Ruslara yardım ettiklerinden iki muharib devletin aralarını bulmak üzere Prusya ile Avusturya tavassutta bulunmuşlardı; filhakika 1186 H. - 1772 M. tarihinde bir Prusya zabiti Osmanlı ordusuna gelmiş ve oradan *İstanbul*'a gönderilmişti.

1201 H. - 1787 M. de Osmanlı devletiyle Rus ve müttefiki olan Avusturya ile yapılan muharebe, Osmanlı hükümetini Prusya ile ittifaka sevk etmiş ve, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, iki taraf arasında beş madde üzerine bir anlaşmaya varılmış, her iki devlet Rusya ve Avusturya'ya karşı tedafuî ve tecavüzî ittifakı kabul etmişlerdi (1790) [3]; fakat Prusya kıralı daha ziyade menfaatine göre hareket ile siyasî durumlardan istifade etmeği düşündüğünden ve iki düşman karşısında mağlup olan Osmanlılar da Prusya'dan âzamî yardım beklediklerinden dolayı Prusya'nın harbe iştirak etmemesinden şikâyetçi idi; hattâ iki taraf arasındaki anlaşma mûcibince Osmanlı ordusu ilkbaharda asıl hasmı olan Rusya üzerine gitmeyerek kendi menfeati hilâfına kıralın arzusiyle beraberce Avusturya üzerine yürüyeceklerdi; bu anlaşma gereğince Osmanlı hükümeti yüzelli bin kişilik kuvvetini Avusturya cephesine sevkettiği halde Prusya ordusu harekete geçmemiş fakat Avusturya hududuna yığdığı kuvvetle imparatoru tehdid ederek Osmanlılardan aldığı yerleri geri vermek suretiyle onu sulhe icbar eylemiş ve bu haberi gönderdiği kurye ile ve elçisi vasıtasiyle bütün kuvvetleriyle Ruslara karşı yürüyeceğini bildirmiştir.

Kırımı geri almak ümidini muhafaza eden Osmanlı hükümeti, Prusya kıralının bu haberine itimat ederek, kıralı harbe teşvik etmek üzere divan-ı hümâyun hocagânından Ahmed Azmi

[1] *Hammer, Almanca nüsha*, c. 8, s. 280, 281.

[2] *Hammer*, tedafüi ve tecavüzî olmak üzere tertip edilen bu ittifakın akim kalmasında Prusya ordularının 14 Ekim 1764'te ve bilâhare *Yena*'da mağlûp olmasının tesiri olduğunu kaydediyor (c. 8, s. 272).

[3] Bu sırada Prusya kıralı kararsızlığı ile meşhur II. Frederik Giyom idi.

efendiyi 1205 Safer ve 1790 Kazım'da bir nâme ile Prusya kıralına yollamıştır[1].

Halbuki Prusya kıralı, İngiltere ve Felemenk'in tavassutlariyle Avusturya ile mütareke yaparak Rusya ile de harb etmeyip Osmanlı hükümetini oyalama ile vakit geçirmiş[2] ve bu vaziyet sebebiyle Üçüncü Selim de Prusya'nın Rusya'ya harb edeceğinden hemen hemen ümidini kesmişti. Hattâ Avusturya ile *Ziştovi*'deki mükâleme iptidasında *İstanbul*'da Lehistan elçisiyle yapılan görüşme münasibetiyle sadaret kaymakamının pâdişaha takdim ettiği mazbatanın üzerine Üçüncü Selim, Prusya'nın Ruslara harb etmiyeceği ümidini açıklamıştı[3].

Netice olarak Prusya, Rusya ile harbe girmeden Osmanlı-Rus muharebesi sona ererek *Yaş muahedesi* aktedilmiş, fakat Prusya'nın tehdidiyle Avusturya İmparatoru bu muharebe esnasında Osmanlılardan aldığı yerleri geri vermekle bu cihette Osmanlı devleti mülkî zarar görmemiştir.

[1] *Nâme defteri* 4, s. 46 ve *Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları*, No. 301. Ahmed Azmi efendi, Prusya'ya gidişinden dönüşüne kadar mükemmel bir sefaretnâme kaleme almış olup bunu Vakanüvis Edib efendi aynen tarihine geçirmiştir.

[2] Prusya elçisi, Osmanlı hükûmetini oyalamak için balonlar uçurmayı ihmal etmiyerek hükûmeti ümitlendiriyordu. Hattâ bir gün tercümanını Bab-ı âliye göndererek İngiltere devletinin Moskovlu aleyhine olarak donanmasından on iki parçasını *Karadeniz*'e göndermek üzere Prusya kıralının gayret sarfettiğini söylemesi üzerine III. Selim:

"— Eğer aslı varsa güzel şey, ancak hiç aklım kesmez, zira İngilterelu ile bizim ittifakımız yoktur, bunu niçin tecviz etsin? Acaba İngiliz elçisinden tashihi münasib midir? Prusya elçisinden sual olunsun" demiştir (*Mükâleme defteri* 7, s. 107).

[3] " Kaymakam paşa,

İşbu mazbatada dikkat edilecek kelâm pek çoktur; Prusya cenk edeceğe benzemiyor. Reis efendi ne mülâhaza ve ne rey eder? *Ziştovi*'den gelen Prusya elçisinin takriri pek gevşek görünüyor; takririn ve bizim murahhasların kaime-inin meallerini hülâsa veçhile reis efendi kaleme alsın, bana gönderin; bakalım ne demek ister" (*Mükâleme defteri*, numara 7).

Brandeburg hanedanından
Prusya Kıralları
Jorj Giyom
1619 — 1640
|
I. Frederik (Elektör)
1640 — 1688
|
I. Frederik
1688 — 1701 (Brandeburg elektörü)
1701 — 1713 Prusya kıralı
|
I. Frederik Giyom
1713 — 1740
|
II. Frederik (Büyük)
1740 — 1786
|
II. Frederik Giyom [1]
1786 — 1797
|
III. Frederik Giyom
1797 — 1840

ONSEKİZİNCİ ASIRDA OSMANLI — SİCİLYATEYN MÜNASEBETLERİ

Lehistan kıralı Üçüncü Ogüst'ün ölümünden sonra buraya birisi Fransa'nın ve diğeri Avusturya ve Rusya'nın göstermiş oldukları iki namzed yüzünden[2] meydana çıkan Lehistan veraseti muharebesi (1733-1735) iki sene devam ederek 1738 Kasım 18 de aktedilen *ikinci Viyana muahedesi*yle sükûnet avdet etmiş ve bu suretle Avrupa'da mühim değişiklikler vukua gelmişti.

Bu muahede mûcibince İspanya kıralı Beşinci Filip'in oğlu olup *Parma* ve *Plezansa* dukası bulunan Don Karlos, *Na-*

[1] I. Frederik Giyom zamanında ve 1790 senesinde Osmanlı - Prusya ittifakı yapılmıştır.

[2] Bunlardan birisi eski Lehistan kıralı olup Fransa kıralı XV. Lui'nin kayınpederi İstanislas Leçinski ve diğeri de vefat eden Lehistan kıralının oğlu III. Ogüst'tür.

poli ve *Sicilya* (Sicilyateyn) kıralı olarak tanınmış ve Don Karlos'a aid yukarıda adı geçen iki dukalık da, elinden yerleri alınan imparator Altıncı Şarl'ın damadı Fransuva'ya verilecekti [1].

İşte bu suretle Alman imparatorluğuna aid *Napoli* ve Sicilya 1738 de yeni bir kırallık halinde meydana çıkmıştır [2]. Osmanlı tarih vesikalarında Karolos denilen Don Karlos 1150 Zilkade ve 1738 Martta iptida Osmanlı devleti vasıtasiyle *Trablus Garp* valisi Karamanlı Ahmed paşa ile onyedi madde üzerine bir ticaret ve deniz anlaşması [3] ve daha sonra Osmanlı hükümetiyle de bir ticaret muahedesi aktetmek isteyerek 5 Kasım 1739 da *İstanbul*'a Finoketti adında [4] bir murahhas ile nâmesini göndermiştir [5].

Finoketti sabık humbaracı başı Ahmed paşa'nın hanesinde misafir edilmiş ve masarifine karşılık olmak üzere kendisine günde beşyüz kuruş tahsis olunmuştur [6].

[1] Daha sonra Alman imparatoru olan I. Fransuva'dır.

[2] Bir Osmanlı fermanında *Sicilyateyn* kıralına İtalya kıralı deniliyor (*Mühimme* 147, s. 288). *İspanya* ile *Sicilyateyn* bir aile elinde bulunduğu için Osmanlı vesikalarında asıl *İspanya*'ya (*Büyük İspanya*) ve *Sicilyateyn* kırallığına da *Küçük İspanya* deniliyordu (*Mühimme* 187, s. 1).

[3] *Nâme defteri* 8, s. 87 bu muahede *Trablusgarb* ocağı divaniyle aktedilmiştir

[4] Bu murahhasın adı ve ünvanı *Subhi tarihi*'nde قوالیر یوژو فیا فاولون فنوکی imlâsiyle yazılmıştır. Bir nâme defterinde (defter 7, s. 555) ise یوژیه فانلون فنوکتی ve diğer nâme defterinde de (defter 8, s. 51 ve 53) قوانته دون یوژیوده فاولون فنوکتی suretiyle kayıtlıdır. *Hammer*, bununla birlikte gelmiş olan Rumiti adında birisini daha zikrediyor (c. 8, s. 4).

[5] "*Sicilya*'nın Karoloş nam kıralı ve *Parma* ve *Plaçençiya* ve *Kasteri* ve sair yerlerin dukası ve *Etrorya* (Toskana)nın بالارث bilirs büyük prensi bi iradetillah-i taalâ kırallığımızın hükûmetine nâil olduğumuzdan beru tarafeyn ticaretinin akd ve temhidi cümleden akdem iken vuku bulan avarızat ve tebeddülât ile tehir olunmuştur. Elhaletülhazihi Nemçe imparatoru ve Françe ve İspanya devletleri ile kırallığımız beyninde musammem olan müsalehamız (İkinci Viyana müsalehası) imza olunmakla bâlâda zikrolunan maslahatın temşiyet ve temhid ve itmamına kemal-i arzumuz olup taraf-ı hümâyunlarından da müsaade buyurulacağı memulümüz olduğuna binaen tevaif-i askerimizde kolonel vekili olup Kavalyer don Yüjpe Fanelon Finoketti nâm adamımız hassaten murahhas tâyin kılınmıştır..." 5 Kasım 1739 kıralın vezir-i âzama da mektubu vardır (*Nâme defteri* 7, s. 555).

[6] *Cevdet tasnifi*, *Hariciye vesikaları*, numara 6679 sene 27 Zilhicce 1152..

Bu murahhasla yapılan müzakerelerden sonra yirmi bir madde ve bir hâtime üzerine 10 Muharrem 1153 — 7 Nisan 1740 ta bir ticaret muahedesi akdolunarak bir hafta sonra vezir-i âzam tarafından kabul olunan murahhasa verilmiştir (14 Nisan)[1].

Finoketti beş ay sonra hükümeti tarafından elçi olarak geldiğinden, kendisine diğer devletlerin elçileri gibi itibar olunup 24 Eylül 1740 da vezir-i âzam tarafından kabul olunarak kıralının nâmesini teslim etmiş ve kendisine çuhaya kaplı samur kürk ve iki sırkâtibine de hil'atler giydirilmiştir[2].

Aynı elçi Sicilyateyn kıralının bir kızının doğduğuna dair kıralın 6 Eylül 1740 tarihli bir nâmesiyle vezir-i âzama kıralın mektubunu takdim ettiği zaman vezir-i âzam hem pâdişah ve hem kendi namına olarak dost devletlerin sevinci bizlere de sevinç getirir yollu 22 Zilhicce 1153 (Mart 1741) tarihli mektupla mukabele edilmiştir[3].

Dostluğa samimî bir mukabele olmak üzere *Sicilyateyn* kıralı memleketindeki bütün esirlerini iki gemiye koyup bazı hediyelerle birlikte *İstanbul*'a göndermiş ve bu münasebetle 1 Mart 1741 tarihli bir nâme yollamıştır[4].

Sicilyateyn tarafından bir kaç defa gelen nâme ve hediyelere karşılık olarak Osmanlı hükümetinin de elçi göndermesinin kendi-

[1] Ticaret muahedenâmesi kendisine verilmek üzere davet edilen murahhas, elçi rütbesinde olmadığı için sandalyeye oturtulmayıp vezir-i âzamın karşısına yere serilen halıya oturtularak kendisine şerbet ve kahve ile ikram edildikten sonra kendisine sofa kaplı bir kakum kürk ve maiyyetine de hil'atler giydirilmiştir (*Subhi tarihi*, varak 174). Buna verilen muahedenin sonunda şu ilâve fıkra vardır :

"Maltız ve papaya tabi Ceneviz ve Ankoter Çivye (Noradonkiyanın muahedat mecmuasında bu kelime (Enkietör=İnquiéteur) imlâsında kayıtlı olup enkizisyon mahkemelerinin hâkimi olan papas demektir) tâbir olunur İspanya papaslarının tarik ve meslekleri üzere ve İspanya kıralının bayrağı ile *Akdeniz*'de cari olan korsanlıkları men etmeğe kıral-ı müşarünileyh kadir olmadığı devlet-i âliyyem tarafına tahriren ihbar oluna. Devlet-i âliyyemin malûmları oldukta muktezası üzere amel ve hareket olunmak vecihleri işbu maddeye derc kılınmak caiz ola" denilmektedir (*Nâme defteri* 1, s. 83). Ticaret muahedesi nâme defterinde 1153 Receb iptidası tarihlidir.

[2] *Subhi tarihi*, varak 180b.

[3] *Nâme defteri* 8, s. 26, 39.

[4] *Nâme defteri* 8, s. 52.

leri için bir şeref teşkil edeceğini söyleyen Sicilyateyin elçisinin ricası üzerine keyfiyet pâdişaha arz olunarak muvafakati alınmasını müteakip dostluk ve ağır hediyelerle Divan-ı Hümâyun hocagânından cizye muhasebecisi Küçük Hüseyin efendi muhasebe-i evvel pâyesiyle ve muvakkat orta elçilikle *Napoli*'ye gönderilmiştir..

Orta elçi, Sicilyateyn kırallığının *vardakosta* denilen kalyonu ile hareket etmiştir (1154 Rebiulevvel - 1741 Haziran)[1].

Finoketti'nin yerine Sicilyateyn kırallığının ikinci elçisi olarak kıralın 13 Ekim 1741 tarihli nâmesiyle Nikola dö Mayo elçi olmuştur[2].

Sicilyateyn elçisi, Nâdirşah tarafından Osmanlı hükümdarına gönderilmiş olan fillerden birisinin -şimdiye kadar İtalya'da görülmemiş olduğunu söyliyerek - kıralına hediye gönderilmesini rica ettiğinden, muvafakat edilip kalyon ile *Napoli*'ye yollanmıştır (1742)[3].

Sicilya elçisi Şövalye Nikola dö Mayo'nun 1161 H.-1748 M. de memleketine dönüşünde yeni bir elçi gelinceye kadar Gollimo Ludolf isminde sefaret erkânından birisini yerine vekil bırakmış ve Ludolf 1750 de asaleten orta elçi olmuştur[4].

1759 da amcası altıncı Ferdinand'ın yerine babası Karlos'un İspanya kıralı olması üzerine onun yerine Sicilyateyn kıralı olan Dördüncü Ferdinand, 31 Ağustos 1761 tarihli nâmesiyle cülûsunu bildirdiği sırada daimî elçisi olan Gollimo Ludolf'un ihtiyarlığına mebni tekaüt edilerek yerine onun oğlu kont Kostantino Ludolf'un tâyin edildiğini bildirilmiştir[5]. Bundan sonraki münasebet normal bir vaziyette devam etmiş olup yalnız 1213 H.-1798 de Bonapart'ın *Mısır*'ı işgali dolayısiyle aynı tehlike altında bulunan *Sicilyateyn* kıralı dördüncü Ferdinand ile Üçüncü

[1] *Nâme defteri* 8, s. 54 ve *Subhi tarihi*, varak 199.

[2] *Nâme defteri* 8, s. 9.

[3] *Subhi tarihi*, varak 212b ve 213 sene 1155.

[4] *Nâme defteri* 8, s. 277

[5] *Nâme defteri* 4, s. 49 ve *Nâme defteri* 8, s. 444. Ferdinand, nâmesinde "biz ki fazl-ı ilâhi ile *Sicilyateyn* kıralı ve İspanya kıralının büyük oğlu ve *Parme* ve *Piyacence* (Plezansa) ve *Kastro* dukası ve *Toskana* vârisi ve büyük prensiyiz" demektedir.

Selim arasında 19 Şaban 1213 - 21 Ocak 1799 da dokuz madde üzerine ittifak muhadesi imzalanmıştır [1].

Burbon'lardan gelen Sicilyateyn
kıralları
III. Şarl [2]
1738 — 1759
|
IV. Ferdinand
1759 — 1806
yerine Napolyon'un biraderi Jozef gelmiştir

OSMANLI — İSPANYA MÜNASEBETLERİ

1196 H. - 1782 M. senesine kadar Osmanlı devletiyle İspanya arasında bir ticaret anlaşması yoktu; çünkü Osmanlı devletinin en kuvvetli devirlerinde İspanya kıralı da olan imparator Şarl Ken ile uzun süren muhasama ve daha sonra İspanya kıralları zamanındaki buhranlı vaziyetler sebebiyle İspanya'nın müteaddid müracaatlarına rağmen Osmanlı hükümeti hiç bir anlaşmaya yanaşmamıştır.

Onsekizinci asrın ikinci yarısı içinde İspanya kırallığında Fransa kıralları gibi Burbon hanedanına mensup Don Karlos adındaki kıral bulunuyordu; bu kıral, İspanya hükümdarı olan babası Beşinci Filip'in sağlığında *Siciltyateyn* (Napoli ve Sicilya) kıralı idi ve Osmanlı hükümetiyle dostluk tesis edip bir de ticaret muahedesi aktedmişti.

Don Karlos 1162 H. - 1749 M. de biraderi altıncı Ferdinand'ın yerine Üçüncü Şarl namiyle İspanya kıralı olunca, Osmanlılarla hem siyasî ve hem de ticarî muahedeler yapmak için müracaat etmiştir; filhakika istediğine muvafakat edilerek bir ticaret muahedesi tanzimine başlanarak ekser maddeleri tespit edildi ise de vezir-i âzam Koca Ragıb paşa'nın vefatı sebebiyle muahede işi yüzüstü kalmıştı. (1763 Nisan). [3]

[1] *Cevdet tarihi* c 7 s. 313.

[2] Burbon'lardan İspanya kıralı V. Filip'in oğlu olup Don Karlos diye meşhurdur.

[3] Ragıb paşa sadaretindeki bu görüşme esnasında İspanya kıralına yazılacak nâme-i hümâyun elkabına dair pâdişahla vezir-i âzam arasında muhabere cereyan etmişti (*Cevdet tasnifi, saray vesikaları*, Numara 4531).

Don Karlos 1193 H. - 1779 M. de murahhas tâyin ettiği Don Juan de Polini vasıtasiyle tekrar müracaat ederek Sicilyateyn kırallığı ile aktedilen ticaret muahedesinin aynı bir muahede ile bir de siyasî anlaşma yapılmasını rica eylemişti; fakat devlet ricali bu teklife yanaşmamakla beraber o sırada devletin durumu ve siyasî vaziyetler sebebiyle *İspanya*'yı gücendirmek de istemediklerinden, bu müracaata karşı açıkça red cevabı verilmiyerek işi uzatmışlar[1] ve üç sene sürmüş olan bu muahede müzakereleri Abdürrezzak Bâhir, Halil Hamid ve Süleyman Feyzi efendilerin reis-ül küttab bulundukları zamanlarda devam etmiştir.

Nihayet, devletin nazik ve gaileli bir zamanında İspanya'nın dost kazanılarak elden kaçırılmaması hususunda elçisi vasıtasiyle tavsiyelerde bulunan kıralın mütaleası kabul olunarak beş madde üzerine bir tarafsızlık anlaşması[2] ve bir mukaddime, yirmi bir madde ve bir hâtime ile de ticaret ahitnamesi tespit edilmiştir. (7 Şevval 1196 - 14 Eylül 1782).[3]

[1] İspanya elçisi Polini ile yapılan görüşme esnasında Osmanlı reis-ulküttabı, bir düşman donanmasına karşı îcabında *Sebte boğazı*'nın İspanya hükûmeti tarafından kapatılması teklif edilmiş ise de İspanya murahhası hükûmetinin buna muktedir olamıyacağını söyliyerek kabul etmemiş ve İspanya'daki müslüman esirlerin serbest bırakılması teklifini de hükûmetine yazacağını ve cevap gelinceye kadar diğer hususlara dair müzakereye devam edilmesini beyan etmişti. Bu vaziyet hükûmet erkânı tarafından inceden inceye görüşülerek şayet red cevabı verilirse İspanya'nın Rusya ve Avusturya ile anlaşması ihtimalleri gözönüne alınarak müzakereye devam edilmesi muvafık görülmüştür.

[2] Tarafsızlık anlaşmasının birinci maddesi mûcibince dinî münasebet dolayısiyle İslâm hükûmetlerinden *Fas* ve *Yemen*'den başka herhangi bir devletle İspanya devleti arasında muharebe olursa Osmanlı hükûmeti gizli ve aşikâre o devletlere yardım etmiyerek tarafsız kalacak, keza Osmanlı devleti herhangi bir devletle muharebe edecek olursa İspanya hükûmeti de karabet cihetiyle Fransa ve Sicilyateyn devletlerinden maadasına katiyen bir bahane ile gizli ve aşikâre müzaheret eylemiyecekti. İkinci madde, Osmanlı devleti İspanya ile Garb ocakları arasındaki münasebatın dostça tesisine yardım edecek. Üçüncü madde esirlerin mübadelesine ve dördüncü madde İspanya devletinin *Malta* ve *Ceneviz* korsanlarını Türk sularından mümkün olduğu kadar uzaklaştırması maddesi olup beşinci madde de her iki devleti ilgilendiren hayırlı maddelerin görüşülerek bu beş maddeye zeyl olarak ilâvesi idi. 14 Eylül 1782 tarihli olan bu tarafsızlık mukavelesinin birinci maddesi İspanyolca yazılıp murahhas Polini tarafından imzalanmış ve sonra Türkçeye tercüme edilmiştir (*Başvekâlet arşivi, İspanya defteri*, s. 7).

[3] Metindeki tarih vezir-i âzam ile İspanya murahhası arasındaki anlaşma

13 Aralık 1788 de İspanya kıralı olan Dördüncü Şarl'dan gelen bir nâmede evvelâ biraderi Gabriel ile onun Maria adındaki zevcesi ve arkasından bir oğlunun birbirini müteakip vefatları ve daha sonra da babası Üçüncü Şarl'ın (Don Karlos'un) ölümü sebebiyle kendisinin İspanya kıralı olduğu Sicilyateyn elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükümetine bildirilmiştir.

Onyedinci asrın ikinci yarısında Avusturya hanedanından gelen İspanya Kıralları :

IV. Filip
1621 — 1665
|
II. Şarl
1665 — 1700

Onsekizinci asırda Burbon'lardan gelen İspanya Kıralları

V. Lui
|
V. Filip
1700 — 1746
|
IV. Ferdinand
1746 — 1759

III. Şarl
1759 — 1788
|
IV. Şarl
1788 — 1808

OSMANLI — DANİMARKA MÜNASEBETLERİ

Osmanlı devletiyle Danimarka kırallığı münasebetleri onsekizinci asır ortalarından îtibaren kıral Beşinci Frederik'in bir ticaret muahedesi akd için göndermiş olduğu 24 Mart 1755 (1168 Cemaziyelâhır) tarihli nâme ile başlamıştır.

olup bunun pâdişah tarafından tasdikiyle İspanya'ya gönderilmesi tarihi 20 Cemaziyelevvel 1197 (23 Nisan 1783) dir. (*İspanya defteri*, s. 17 ve *Nâme defteri* 9, 153, 156).

Danimarka hükümeti, Osmanlılarla ilk münasebeti tesis için evvelâ İsveç'le Fransa'nın tavassutlarını istemiş ise de, sonra yukarıda tarihi gösterilen nâme ile doğrudan doğruya müracaat etmiştir[1]. Kıral nâmesinde iki devlet arasındaki mesafenin uzaklığı sebebiyle münasebet tesis edilemediğini ve garb ocaklariylé bir ticaret muahedesi aktedildiğini bildirdikten sonra bu defa da iki taraf arasında bir ticaret anlaşması için Sigizmund Geler (Gaehler)i gönderdiğini beyan etmiştir [2].

Danimarka elçisi vezir-i âzam Koca Ragıb paşa sadaretinde 19 Muharrem 1170 - 14 Ekim 1756 da [3] on yedi madde ve bir hâtime üzerine bir ticaret muahedesi tanzim olunarak 1171 H. - 1757 M. de pâdişah tarafından tasdik olunmuştur.[4]

Ticaret muahedesinin imzalanmasını müteakip Beşinci Frederik'in 25 Şubat 1757 tarihli nâmesiyle Gaehler mukim orta elçisi tâyin edilmiştir. Bu elçinin avdetinden sonra *İstanbul*'da iptida bir maslahatgüzar kalarak daha sonra Gassel daimî elçi olarak gelmiştir. Danimarka'nın yalnız *İzmir*'de konsolosu vardı; 1772 de Gassel'in yerine Portman adında bir elçi gelmiştir [5]. Osmanlılarla Danimarka arasında ticarî münasebetlerden başka bir münasebet olmamıştır.

Bu tarihlerde *Danimarka* ve *Norveç* kırallığında *Oldenburg* hanedanından yukarıda adı geçen Altıncı Kristiyan'ın oğlu Beşinci Frederik'ten sonra 1766 (1180 H.) da yerine oğlu Yedinci Kristiyan geçmiştir.

[1] *Nâme defteri* 8, s. 32, 370 ilâ 372).

[2] Bu Gaehler adı nâme defterinde harekeli olarak (سجزموند غوليلمو دەغالر) imlâsiyle kayıtlıdır. Bu zat *İstanbul*'da dokuz sene orta elçi olarak bulunmuş ve başka bir hizmete tâyin olunmak üzere memleketine çağırılıp yerine Frederik Kristiyan de Gussel gönderilmiştir (17 Mart 1766) *Nâme defteri* 8, s. 526.

[3] Ticaret muahedesinin akdi tarihi *Nâme defteri*'nde 19 Muharrem 1170 olarak gösteriliyor ki Milâdi 1756 Ekim 14'tür. Halbuki *Hammer* bunu 4 Ekim olarak kaydetmiştir.

[4] *Başvekâlet arşivi, Danimarka'lı defteri*, s. 1. Gaehler'in ticaret akdi için üç sene uzun mükâlemelerden sonra arzusuna muvaffak olmasında pâdişahın imamı ve Anadolu kazaskeri Osman Molla'nın (Pirîzâde) mühim yardımı olduğunu ve işini yaptırmak için Osman Molla'ya yüz kese rüşvet verdiğini *Hammer* yazmaktadır (c. 8, s. 203).

[5] *Nâme defteri* 8, s. 564.

Üçüncü Selim 1789 da hükümdar olduktan sonra *İstanbul*'da daimî elçisi olmayan Danimarka kıralı Kristiyan, *Galata*' daki Frenk tüccarlarından İbsi adında birisini maslahatgüzar tâyin ederek gönderdiği nâme ile onun vasıtasiyle yeni Pâdişahın cülûsunu tebrik etmiştir (1206 Rebiulevvel - 30 Ekim 1791) [1].

Onsekîzinci asırdaki Danimarka ve Norveç kıralları

V. Kristiyan
1670—1699
|
IV. Frederik
1699—1730
|
VI. Kristiyan
1730—1746
|
V. Frederik
1746—1766
|
VII. Kristiyan
1766—1808

[1] *Edib Efendi tarihi*, c. 2, s. 128 (kütüphanemizdeki nüsha).

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

ONSEKİZİNCİ ASIRDA OSMANLI EYALETLERİ VE GARB OCAKLARI

EYALETLERE KISA BİR BAKIŞ

Onaltıncı ve onyedinci asırlarda Osmanlı devletinin Avrupa kıtasında beylerbeyi denilen valilerle idare ettiği müteaddit sancakları ve her sancağın bir haylı kazalarını havi Macaristan kıtası, *Budin*, *Eğri*, *Tamışvar*, *Kanije*, *Varat* eyaletleri ve *Erdel* kırallığı vardı.

Bu eyaletlerden *Tamışvar*'dan maadası 1699'daki Karlofça muahedesiyle Avusturya'ya ve *Mora* yarımadasındaki Mora eyaleti de Venediğe terk edilmişti. Osmanlı devleti 1716 da Mora'yı Venedikten geri aldı ise de, buna mukabil Pasarofça muahedesiyle Macaristan'da elinde kalmış olan *Tamışvar*'ı ve hattâ *Belgrad*'ı kaybetmişti. Bu suretle Avrupa'nın Balkanlar kısmında Osmanlı devletinin elinde merkezi *Manastır* olan [1] *Rumeli*, *Özi*, *Bosna* ve *Mora*, Kırım yarımadasının güneyinde *Kefe* eyaletleri kalmıştı. Rumeli eyaletine tabi olan *İşkodra*, *Pirzren*, *Ohri*, *Yanya* ve diğer bazı sancaklarda irsî surette Arnavud beyleri sancak beyliği yapıyorlardı.

Anadolu kıtasına gelince :

Osmanlı tarihinin ikinci cildinde görüldüğü üzere Doğu Anadolu'daki Yurdluk, Ocaklık sancaklar müstesna olmak üzere, bu kıtada *Anadolu* (merkezi Kütahya), *Karaman* (merkezi Konya), *Adana*, *Dülkadir* veya *Maraş*, *Rakka* (merkezi Urfa), *Sivas*, *Diyarbekir* (merkezi (Amid) *Van*, *Erzurum*, *Çıldır* (ocaklık eyalet) *Trabzon* eyaletleri bulunuyordu.

Suriye'de *Haleb*, *Şam*, *Trablusşam* ve *Sayda* eyaletleri ve Irak'ta *Musul*, *Şehrezur* (merkezi Kerkük), *Bağdad* ve *Basra* eyaletleri vardı. *Hicaz*'da *Mekke* emirliği bulunup *Yemen*'de Osmanlı hâkimiyeti sona ermiş ve idare Zeydî imamları eline geçmişti.

[1] Rumeli valilerinin merkezleri *Manastır* ise de bunlar vaziyet icabı olarak *Sofya*, *Filibe* ve bazan da *Edirne*'de oturmuşlardı.

Afrika kıtasında en mühim Eyalet *Mısır*'dı. Burada merkezi *Sevakin* olan bir de Habeşistan eyaleti varsa da ehemmiyetini kaybetmesi sebebiyle burası *Cidde* ile beraber bir vezire veriliyordu.

Osmanlı devletinin bu asır boyunca devam eden inhitatı sebebiyle bilhassa *Mısır, Bağdad* gibi merkezden uzak eyaletlerdeki rabıta gevşemişti. Bağdad valisi meşhur Hasan Paşazade Ahmed paşa, yirmi sene kadar burada valilik ettiği için bir çok köle yetiştirmişti. Kendisinden sonra hükümet buraya vali gönderdi ise de paşanın ileri gelen kölesi bu yeni valiye karşı cephe aldığından, bir gaileye meydan verilmek istenmediği için bunlardan Ahmed paşa'nın kethüdası Süleyman paşa vezirlikle vali tâyin edilmiş ve daha sonra onun yetiştirdiği kölelerden birisi vali olmak suretiyle Bağdad ve Basra Gürcü kölelerin valiliğiyle idare edilmiş ve bunlar Musul'a kadar nüfuzlarını tesis etmişlerdi ki, tarihte buna Bağdad kölemen ocağı denilmektedir.

Mısır'da ise Çerkes beylerinin nüfuzu vardı; bunlar birbirlerine rakip, bilhassa iki parti halinde idiler; Mısır defterdarlığı, şeyh-ül beledlik ve emirhaclık bunların inhisarı altında idi; Mısır valileri bunların tesirleri altında bulunuyorlardı; dirayetli valiler bunları idare ederlerse de çok zaman bu beylerin tahakkümleri çekilmez hale gelir, bir tarafı tutan vali diğer rakip zümrenin galebesiyle ya yapılan şikâyet üzerine veya bunların valiyi memleketten çıkarmalariyle azledilmiş olur; hükümet de çok zaman bu oldu bittiyi kabul eder ve bu hal ise mütegallibe zümresine cesaret verirdi. Bu Çerkes beylerinden Bulutkapan Ali beyin istiklâlini îlân edecek derecede cüreti Osmanlı vekayii kısmında görülmüştür.

Osmanlı eyaletlerinden merkezi *Lefkoşa* olan Kıbrıs adası, Anadolu sahilinden *İçel, Sis, Tarsus, Alaiye* gibi sancakların da ilâvesiyle eyalet olarak idare edilmiş ve bazan vezir-i âzamlara has (dirlik) olarak tahsis olunarak muhassıllık tarziyle idare olunmuştur. Kıbrıs eyaletinin yukarıki sancaklarından başka *Girine, Baf* ve *Magosa* olarak yıllıklı üç sancağı daha vardı. Bundan başka kaptan paşa eyaleti veya *eyaleti Cezair Bahrisefid* denilen ve üçü salyane ile idare olunan onüç sancaklı bir eyalet vardı; Akdenizdeki adalar da Kaptan paşa eyaletine tâbidi. Bu eyalet sancak beyleri birer gemi ile ve bazıları birer gemiden başka yedek ve Rodos

sancak beyi ise bir gemiden başka miriden yâni hükümet tarafından temin edilen dört kalyon ile deniz seferine giderlerdi. Kaptan paşa eyaletindeki sancaklardan *Sakız*, *Nakşe* (Naksos) adaları sancakları ile Tunus'un *Mehdiye* sancağı salyaneli sancaklardandı[1].

ONSEKİZİNCİ ASIRDA GARB OCAKLARI

CEZAİR-İ GARB OCAĞI

Garb Ocakları denilen *Cezair*, *Tunus*, *Trablusgarb* ocaklarının kuruluşları, imtiyazları, ecnebi devletlerle emniyet muahedeleri aktetmeleri, idare tarzları hakkında tarihimizin üçüncü cildinin ikinci kısmında kısaca malûmat vermiştik. Bu kısımda da ocakların onsekizinci asırdaki durumunu göstereceğiz.

Dayılar

Onsekizinci asırda Cazair eyaletindeki valilerden başka asıl hüküm ve nüfuz ellerinde olan *dayılar*'ın *idaresi* devam ediyordu; valilerin hiç bir hüküm ve nüfuzları yoktu. Dayının bir meclis tarafından seçilmesi usulden ise de, çok defa riayet edilmezdi. Dayının, vali ve kendisini seçen meclisle iş görmesi icap ederken dayılar yerlerini sağlamladıktan sonra bu kaideye riayet etmiyorlardı. Dayı, *Cenine* denilen sarayda solak denilen muhafızların nezaretleri altında otururlardı; bu saraya kadın alınmadığı için dayı haftada bir defa alayla evine götürülüp ertesi günü yine alayla evinden alınıp cuma namazına götürüldükten sonra *Cenine sarayı*na getirilirdi.

Dayıların, memuriyet tevcihi aidatı ile konsolos ve sancak beylerinin muayyen aidat ve hediyelerinden, müsadere ve nakdî cezalardan, esir ticareti ve korsanlardan alınan hisselerden mühim varidatı vardı. Azil veya katledilen dayıların bütün mallarına el konurdu.

Zaaf devri

Onyedinci asırda kuvvetli denizci olan Cezair'in onsekizinci asrın ilk yarısında eski kuvvetinden düştüğü görülüyor. Onyedinci yüzyılda büyük ve küçük mühim bir yekûn tutan ve 1681 de Fransa'nın Akdeniz donanmasını mağlup ederek yirmi dokuz gemisini zabtetmiş olan Cezair ocağının

[1] *Salyane* yani yıllıkla idare olunan eyâlet ve sancakların bütün varidâtı hazine tarafından tahsil olunup beylerbeyi ve sancak beylerine ve kul (maaşlı asker) sınıfına hasıl olan varidattan maaş verilir ve fazlası hazineye gönderilirdi.

bu onsekizinci asrın ilk yarısında ancak yirmi kadar donanmaya malik olduğu görülüyor. Bundan başka Cezair yeniçerileri de evvelce yirmi bin iken bu sırada beş bin ve hattâ iki bin beşyüze kadar düşmüştür.

Valilikle dayılığın birleşmesi

Yeniçerilerden birisinin ailesine taarruz ettiğinden dolayı 1122 Muharrem - 1710 Martta katledilen Bektaş dayıdan sonra Sökeli Ali çavuş dayı olmuştu. Bu, zaten nüfuzu olmayan valiyi atmayı düşünmüş ve 1123 H. - 1711 M. de Cezair beylerbeyisi olarak gelen Şarkan İbrahim paşa'yı karaya çıkarmayarak *İstanbul*'a iade ettiği gibi Pâdişah Üçüncü Ahmed'e de bir arize takdimiyle valilikle dayılığın ayrı ayrı olmasındaki mahzurları beyan ile her ikisinin birleştirilmesini rica eylediğinden, istediği kabul olunmuş ve bu suretle Sökeli Ali ağa beylerbeyi rütbesiyle Ali paşa olmuştur.

Sökeli Ali paşa'dan sonra muvakkat bir zaman için valilikle dayılık tekrar ayrılmış ise de çok sürmeyip Cezair ocağının sonuna kadar bu birleşme devam etmiş, kendilerine yazılan fermanlarda bunlara Cezair Beylebeyisi ve Dayısı diye hitap edilmek suretiyle her iki vazifenin bir şahıs uhdesinde olduğu tasrih edilmiştir.

1711 den 1791 tarihine kadar dayılık uhdesinde olarak sekiz vali gelmiş ise de, kitabımızın nihayet bulduğu devirde Mehmed paşa bin Osman (1765-1791) Cezair vali ve dayısı bulunmakta idi.

TUNUS OCAĞI

Onyedinci asırda *Tunus*'un idaresi görünüşte beylerbeyi emrinde ise de hakikatte beylerbeyi ile beraber dayı ve bir de *Emir ülevtan* denilen Vatan sancak beyinin yani üç kişinin elinde idi; fakat Cezayir'de olduğu gibi valilerin burada da hüküm ve nüfuzları yoktu. Burada dayılarla, tâyinleri Osmanlı devlet merkezinde yapılan ve ocaklık suretiyle bir aileye mahsus olan Vatan sancağı beylerinin nüfuzları çarpışır ve bazan dayılık ile vatan sancakbeyliği bir şahıs üzerinde toplanırdı; böyle olunca halk bu zata *Paşabey* derdi; fakat üç vazifenin (valilik, dayılık ve Vatan beyliği) bir kişi üzerinde toplanmasına imkân yoktu. Çünkü dayılar Ocaklı tarafından intihap olunur, hükümet buna müdahale edemezdi ve aradaki zıddiyet ve münaferet de buna mânidi.

Onsekizinci asır başında Ocaklık suretiyle Vatan sancak beyi bulunan İbrahim bey aleyhine kardeşi Murad bey'in muhalefeti dolayısiyle Vatan beyliği mücadelesi kanlı olarak devam etmiş, biraderini öldüren Murad bey, Vatan beyi olmuş ise de, rahat durmadığından katledilip bundan bilistifade bu sancak beyliğinde ocaklık usulü kaldırılarak vatan beyliği ittifakla sipahiler ağası Seyyid Ali ağaya verilmişti (1113 H.-1701 M.) [1]. Lâkin bu usul daha sonra devam edemediğinden eski Vatan beyi ailesi yine aynı sancak beyliğini elde etmiştir.

Onsekizinci asrın ortalarına doğru Tunus'ta dayılığın ehemmiyeti kalmamış, diğer iki makam yani Beylerbeyilik ile Vatan beyliği bunları elde etmek isteyen Hüseyin paşa ile yeğeni Ali paşa arasında kanlı maceralarla geçmişti; nihayet Hüseyin paşa'nın oğulları, Ali paşa'ya galebe edip 6 Zilhicce 1169 — 31 Ağustos 1756 da idareyi tamamen ellerine alarak bu üç makamı aralarında taksim etmişlerdir.

Bu kanlı hâdiselerde Osmanlı hükümeti her iki tarafa nasihat yollu fermanlar göndermiş ise de, bunun hiç bir tesiri olmamış ve hükümet hasmına galebe edenin memuriyetini tasdik etmekten başka bir şey yapamamıştı.

Tunus'un bu asırda ehemmiyetli devri Beylerbeyilik ile Vatan beyliğini elde etmiş olan Hüseyin paşa'nın torunu Hamud paşa zamanıdır. 1196 H.-1782 M.de Paşabey olan Hamud paşa, Fransa, Amerika, Napoli hükümetleriyle muahedeler yapmıştır. Hamud paşa, vefatı tarihi olan 1229 Ramazan yâni 14 Eylül 1814 tarihine kadar otuz üç sene Tunus'ta paşabeylik etmiştir.

TRABLUSGARB OCAĞI

Trablusgarb ocağı tarafından beylerbeyiliği kabul edilmiyerek *İstanbul*'a iade edilen eski dayılardan Mısırlıoğlu İbrahim paşa'dan sonra İnebolulu İbrahim Çelebi Trablusgarb dayısı oldu ise de, ancak üç gün kalabildi ve bundan sonra dayılık rekabet ve ihtiras sebebiyle elden ele geçti ve bu yüzden kanlı mücadeleler devam etti.

[1] *Nusretnâme*'den.

1123 H. — 1711 M. de Trablusgarb yeniçerilerinin dayılığa seçtikleri Ebu Musa Mahmud, kendisine rakib saydığı ocaklı ümeradan Karamanlı Ahmed bey'i öldürmek istediyse de muvaffak olamadı ve dayılığının yirmi beşinci günü azledilen Ebu Musa'nın yerine Karamanlı Ahmed, dayı intihap edildi (13 Cemaziyelâhır 1123 - 29 Temmuz 1711) [1].

Karamanlı ailesi

Konya vilâyeti halkından olan Ahmed bey, müdebbir, iyi idareli bir şahıstı. Mücadele, isyan ve asayişsizlikten bıkmış olan halka karşı yumuşak davrandı; kendisiyle arası açık olan Trablusgarb beylerbeyisi Mehmed paşa'yı öldürttüğü gibi hâdiseyi tahkike gelmiş olan kaptan-ı derya Canımhoca Mehmed paşa'yı dışarıya çıkartmıyarak geri döndürdü ve Osmanlı idaresine sadık kalarak kendisine muhalefet edenleri de bertaraf ettikten başka kendisine *Emir-ül müminin* unvanını verdi ve sonra sadakatinden bahis ile beylerbeyilik fermanını da aldı; bu suretle hem dayı ve hem vali oldu; vefatı tarihi olan 1158 H. - 1745 M. tarihine kadar vilâyeti idare etti.

Karamanlı Ahmed paşa zamanında Fransa ile aradaki ihtilâf dolayısiyle Fransa gemileri gelerek *Trablusgarb* kalesini topa tutup tahribat yapmışlar ve büyük donanmalariyle geleceklerini duyurmuşlardı; bu halden telâşa düşen Ahmed paşa vaziyeti *İstanbul*'a bildirmiş olduğundan, hükümetin tavassutu ve Fransa elçisinin gayretiyle aradaki ihtilâf halledilmişti (1141 Zilkade — 1729 Temmuz) [2].

Ahmed paşa vefatından evvel oğlu Mehmed paşa'ya serasker unvanını vermişti. Bu, babasının vefatı üzerine Trablus dayısı ve beylebeyisi olmuştu. Mehmed paşa, Trablusgarb donanmasının kuvvetlenmesine gayret etti; İngiltere ile bir ticaret ve emniyet muahedesi aktetti ve bu muahedesini büyük devletlerle muahede yapar gibi İngiltere hükümeti kabul ve tasdik etti (1163 H. - 1750 M.).

1167 H. - 1753 M. de vefat eden Mehmed paşa'nın yerine geçen oğlu Ali paşa'nın valiliği hükümet tarafından tasdik olundu.

[1] *Tarih-i İbn-i Galebun*, s. 32.
[2] *Mühimme defteri* 135, s. 366.

Ali paşa'nın son zamanlarındaki idaresi fena geçti; küçük oğlu Yusuf bey idareyi ele almak isteyerek babasının yerine vali olacak olan büyük biraderini öldürmek için aşiret kuvvetiyle harekete geçti ve biraderini valdesinin yanında bularak öldürdü. Osmanlı hükümeti vaziyeti öğrendi. Ali paşa tamamen âciz vaziyette idi. Yusuf bey, idareyi kendisine bırakması için babasını zorluyordu.

Osmanlı hükümeti harekete geçerek Trablusgarb valiliğine Cezairli Ali paşa'yı tâyin edip gönderdi; Trablusgarb'a çıkan Ali paşa, Trablus idaresini Karamanlı Ali paşa'dan devir aldı ve onu *Tunus'a* gönderdi ve bu suretle muvakkat bir zaman için Trablus, Karamanlı ailesinin elinden çıktı (1207 H.-1292 .M)

ONSEKİZİNCİ ASIRDA GARB OCAKLARININ OSMANLI HÜKÜMETİNE KARŞI DURUMLARI

Onaltı sene sürmüş olan büyük harbde Osmanlı devleti eyaletlerini mecburî olarak ihmal ettiğinden, bilhassa uzak eylaletlerin merkeze karşı rabıtaları gevşeyerek kendi başlarına hareket eder olmuşlardı. Karlofça muahedesinin akdinden sonra Amcazade Hüseyin paşa'nın gayretiyle bu vilâyetlerin idareleri yoluna konmakla beraber, Garb ocakları daha evvelden alıştıkları serbest hareketi muhafaza ediyorlardı. Bilhassa Cezair ocağı onyedinci asır ortalarından itibaren ferman dinlememeğe başlamış ve Köprülü Mehmed paşa zamanında alınan sert tedbirlerle bir dereceye kadar haddini bilmiş ise de 1683 seferinden itibaren eski serkeşliğini tekrar ele almıştı.

Bununla beraber Osmanlı hükümeti *Akdeniz*'de faaliyette bulunan ve lüzumu halinde kendisine yardıma gelen Cezair ocağına karşı yumuşak bir siyaset takip edip çok defa nasihat etmek suretiyle bunları idare ediyor ve onları gazaya teşvik eyliyordu. [1]

[1] 1120 senesinde (1708 Ocak) *Cezair* Garb ocağı dayısı Bektaş ağa tarafından gelen bir tahriratta İspanyolların elindeki *Vehran* (Oran) kalesinin zabtedildiği bildirilip üç adet altın anahtar gönderilmişti. III. Ahmed, 1121 Safer ortası (1709 Mayıs) tarihiyle göndermiş olduğu fermanda memnuniyetini beyan etmiş ve *Cezair* ocağına kalyon ve barut yollamıştır (*Mühimme* 116, s. 103). *Oran*, daha sonra tekrar İspanyolların eline geçmiş, Abdi paşa buranın istirdadı için oğlu Mehmed bey kumandasiyle asker ve donanma gönderdiği sırada vefat etmiştir.

Cezair dayılarının serkeşlikleri yalnız Cezair valilerini kabul etmemek yahut vali olmak için hükümeti sıkıştırmaktan ve bunlardan başka Cezair'in Fas sultanlığiyle veyahut üç ocağın (Cezair, Tunus, Trablusgarb) birbirleriyle muharebe etmelerinden ibaret olmayıp [1] Avrupa devletleriyle yaptıkları muahedelere riayet etmemelerinden ve bu yüzden muahedeli devletlerin Osmanlı hükümetini sıkıştırmalarından da ileri geliyordu; tabiî olarak bu hal devletin siyaseti üzerine mühim tesir yapmakta idi; çünkü Osmanlı hükümeti, Avrupa devletleriyle yaptığı muahedelerde *Akdeniz*'de bu devletlerin ticaret gemilerine ve tüccar eşyasına ve herhangi bir sebeple seyahat eden tebaalarına karşı teminat vermek suretiyle ağır bir taahhüt altına girmiş bulunduğundan bilhassa Cezair ocağının kendi akteylediği muahedelere bile sadık kalmaması müşkül durum yaratıyordu.

Garb ocakları, Fransa, İngiltere, Napoli (Sicilyateyn), Venedik, Avusturya ve İsveç devletleriyle Akdenizde emniyet muahedeleri aktetmişlerdi; fakat bunların geçimleri denizden olduğundan yani korsânlıkla geçindiklerinden, böyle mukaveleler yapmaları maişet vasıtalarını daralttığı için vurgunculuktan vaz geçemiyorlardı.

1130 H. - 1718 M. de Pasarofça muahedesi aktedildiği zaman Osmanlı murahhasları Avusturya ile Garb ocakları arasında yapılacak sulh için tavassutta bulunmağı kabul ediyorlardi. 1137 H. - 1715 M. senesinde Cezair ocağı gemileri İmparatorluğa ait *Ostand* ticaret şirketinin kahve ve Hind eşyası yüklü kalyonunu zabt eylediklerinden dolayı Avusturya elçisi hükümete müracaat ederek

[1] Rivayete göre *Cezair* aleyhine *Fas*'la ittifak eden *Tunus*'a karşı 1106 H. - 1695 M. senesinde *Cezair* ve *Trablusgarb* ocakları birbirleriyle ittifak ederek *Tunus* üzerine yürüyüp *Tunus* kalesini muhasara ve top ve humbara ile bir hayli kimsenin ölümüne ve binaların yıkılmasına, köylerin yağmasına sebebiyet vermişlerdi. Büyük harble meşgul olan hükûmet bunların aralarını bulmak için kendilerine fermanlar yollamış ve *Cezair* valiliğine *Musul* valiliğinden açıkta kalan Ömer ve *Trablus*'a da Destari Mehmed paşa'lar tâyin edilmişlerdir. Hükûmetin bu ocaklara göndermiş olduğu fermanlarda düşmanların müslümanlar aleyhine ittifak edip bütün İslâmların gazaya gelmeleri îcab ettiği halde birbirlerinin kanlarını dökmelerinin İslâmiyetle telif edilemiyecek bir hal olduğunu ve derhal barışarak Venediklilerin işgaline uğrayan *Sakız*'ın kurtarılması için donanmay-ı hümâyuna iltihak etmeleri emredilmiş ise de fermana kulak asan olmamıştır (*Zübdet-ül-vekayi*, varak 279b, *Raşid Tarihi*, c. 2, s. 290 ve *Şimali Amerika'da Türkler*, s. 144).

bunların tazmin edilmesini ve aynı zamanda da Cezair ocağiyle de anlaşmak istemişti.

Bunun üzerine 2 Şevval 1137 - 14 Haziran 1752 de donanmadan ayrılan iki kalyonla İsmail ve Süleyman isimlerinde iki kapıcıbaşı ile iki Avusturya murahhası *Cezair*'e gönderilmiş ve lâzım gelen anlaşmanın yapılması için kendilerine ferman da verilmişti [1]. Fakat Cezair vali ve dayısı olan Abdi paşa ne fermanla bildirilen teklifi ve ne de giden heyeti kabul etmemişti; fakat *Tunus* ile *Trablusgarb* fermana itaat edip Avusturya (Almanya) ile anlaşma yapmağı kabul eylemişlerdi. Muahede onüç madde üzerine tertip edilmiş olup Tunus'la aktedilen Avusturya muahedesinin tarihi 10 Muharrem 1138 (18 Aralık 1725) tir [2].

Osmanlı memurlariyle Avusturya murahhasları Tunus'tan Trablusgarb'a gitmek üzere yola çıktılarsa da fırtınadan dolayı sahile yanaşamadılar; Garb ocaklarının bütün işleri kaptan paşa vasıtasiyle görülmekte olduğundan Trablusgarb ocağının muvafakati ve kaptan paşanın vekâletiyle yine on üç madde üzerinde aynı sene Şabanında (1727 Nisan) Avusturya ile Trablusgarb ocağı arasında da Tunus anlaşması esası üzerine bir muahede aktedilmiştir [3]. Hükümetin ısrarına rağmen Cezair İmparatorla anlaşmaya yanaşmak istemedi; hattâ bir aralık kaptan paşa kapıcılar kethüdasiyle muahede akdine yanaşır gibi olduysa da sonradan sözlerinden döndüler.

Onyedinci asırda İngiltere, Felemenk ve Fransa ile Garb ocakları arasında bir emniyet anlaşması yapıldığı halde imparator böyle bir müsalehaya lüzum görmemişti; fakat Osmanlı devletinin zayıf düşmesi ve kendi idaresi altındaki Cezair ocağına söz geçirememesi sebebiyle imparator, Pasarofça muahedesine koydurduğu madde ve Osmanlı hükümetinin tavassutiyle Garb ocaklariyle bir anlaşmaya varmağı kabul etmiştir.

[1] Bu fermanda şöyle deniliyordu: "*Cezair*, *Tunus*, *Trablusgarb* ocakları taraf-ı devlet-i âliyyeme tâbi oldukları için ahitnâme-i hümâyunuma idhal olunup Roma imparatoru, mülûk-i nesarânın ulusı olmağla ocağımızın kanun ve kaidesi üzere imparator-ı müşarünileyh ile başkaca müsaleha eylemeniz için dergâh-ı muallâm kapıcı başılarından İsmail dâme mecdühû ile Süleyman zîde mecdühû tâyin ve murahhas vekilleri ile ve ocakları kaidesi üzere muahede yapmaları...."

[2] *Nâme-i hümâyun defteri* 7, s. 115 ve *Çelebizâde Asım*, s. 316.

Çelebizâde Asım, s. 365 ve *Hammer*, c. 7, s. 313, 315.

Cezair Valisi Abdi paşanın serkeşliği

Osmanlı hükümdarı Garb ocaklarının ecdad-ı izâmından mevrus memleketlerden olup ocaklara karşı teveccühünü ve isteklerinin yerine getirildiğini ve hattâ imparatorla müsaleha aktedilirken ocakların da ahidnâmeye idhal olunarak şanlarını yükseltmek için ayrıca sulh aktetmelerine müsaade eylemiş olduğunu beyan etmek suretiyle ocakların imtiyazlarını tanıdığını kabul ve itiraf ettiği halde Cezair ocağının, fermandaki tavsiyeyi red etmesi, tekrar tekrar müracaata rağmen [1] imparatorla muahede aktedmemekte ısrar etmesi hükümete pek ağır gelmişti.

Bu vaziyet üzerine Cezair beylerbeyisi ve dayısı olan Abdi paşa azlolunarak yerine Arslan Mustafa paşa vali tâyin edilmişti; fakat hükümet yeni valiyi tedariksiz olarak Cezair'e göndermiş olup Abdi paşa, bunu gemiden çıkartmıyarak geri çevirmiş olduğundan, sabık vali âsi ilan olunarak katli için fetva verilmiştir [2]. Bu fetva ile beraber Cezair müftisi, uleması, yeniçeri ağası, yayabaşı, bölükbaşı ve sairlerine gönderilen fermanda da serhadde bulunan Cezair'in ehemmiyetinden ve devletçe yapılan yardımdan ve Osmanlı sahillerine serbestçe gelip giderek gemi ve harb levazımı ve Anadolu sahillerinden asker tedarik etmelerine müsaade edildiğinden bahsolunarak itaate davet olunmakta ve aksi takdirde haklarından gelineceği, Osmanlı topraklarından ve malzemesinden faydalanmalarına son verileceği ve Malta ve sair düşmanlarından korunmıyacakları, üzerlerine asker sevk edilemek suretiyle cezalandırılacakları bildirilmiştir (1142 Safer başları - 1729) [3].

[1] *Mühimme* 135, s. 281, sene 1144 Evail-i Şaban.

[2] Fetva sureti: "*Cezair*-i garb hudut-ı memâlik-i Osmaniye de dahil olup seyyidüsselâtin imamülmüslimin pâdişahımız hazretlerinin taraf-ı karinüs şereflerinden Cezire-i mezkûreye vali nasb ve tâyin oluna gelmekle işbu sene-i mübarekede müşarünileyh tarafından nasb ve irsal olunan vali sefine ile Cezire-i mezbure limanına dahil oldukta *Cezire*'de dayı namına olan zeyd hevasına tâbi eşhası başına cem ve valiyi men ve limandan ihrac edip cezireyi taht-ı yedi imamdan izaleye kıyam ve emaret iddiasiyle kendi zabt etmek murad eylese zeydin ve etbaının hükm-i şer'isi ne vechiledir beyân buyurula.

"Elcevab: Zeyd ve etba-ı itaat-ı imamdan huruc etmiş olup bağilerdir. İmamülmüslimin tarafından nasb olunan valiye ahali-i cezire inkiyat etmek vaciptir" (*Mühimme* 135, s. 422).

[3] *Mühimme defteri* 135, s. 423 ilâ 428, fermandaki asker sevki ibaresi sonradan çıkartılmıştır.

Yine bu işle alâkalı olarak Ege sahilindeki bütün kadılıklarla *Mora* muhassalına, *İskenderiye*, *Rodos*, *İçel*, *Lefkoşa*, *Trablusşam*, *İnebahtı*, *Ağrıboz Delvine*, *Avlonya*, *İlbasan*, *Kandiye*, *Hanya* ve diğer icab eden yerlere fermanlar yollanıp Cezair gemilerine kat'iyyen bir şey verilmemesi emrolunmuştur [1].

Abdi paşa'ya karşı alınan bu tedbir uzun sürmedi; Patrona ısyanı ve vezir-i âzam damad İbrahim paşa'nın katliyle üçüncü Ahmed'in çekilmesi Cezairlilerin imdadına yetişti; verilen kat'i karardan korkan ve menbaları kapatılan Cezair halkı kusurlarını itiraf ederek afivleri hakkında heyet gönderdiler ve nihayet 1144 Cemaziyelahır - 1731 Aralık tarihli bir fermanla afvedildiler [2].

Vali Abdi paşa afvından bir sene sonra vefat etti; ocaklı tarafından dayılığa intihap edilen müsteşarı İbrahim'e Cezair beylerbeyiliği de verildi [3].

İşte bundan sonra Cezair ocağı kendi beylerbeyliklerini yine kendileri intihap edip hükümete müracaat ile tasdik ettirmek suretiyle Osmanlı devletiyle aralarında ancak bu kadar rabıta bırakmışlardı. Bununla beraber hükümet onların gönderdikleri hediyelere mukabil kendilerine yine kaptan paşa vasıtasiyle

[1] *Mühimme* 135, s. 423 ile 428.

[2] *Mühimme* 138, s. 182 evâhir-i Cemaziyelâhır sene 1144.

[3] Abdi paşa, oğlunu İspanyolların eline geçen *Oran*'ın istirdadı için gönderdiği sırada vefat ettiğinden, beylebeyilik müsteşarı bulunan İbrahim Elhaznâcı (İbrahim Hazinedar) intihab olundu (*Tarih-i Osman, Encümeni mecmuası*, sene 1, s. 316). İbrahim'in valiliğine dair olan fermanda şöyle deniliyor :

"Bundan akdem *Cezair* Beylerbeyisi ve dayısı olan Abdi paşa biemrillahi taalâ fevt olup... bilcümle ocak ricali ve ihtiyarlarının istisvab ve rey ve ittifaklariyle sen dayı nasb olunduğun ilâm olunup lâkin Cezair-i garbe öteden beru taraf-ı devlet-i âliyyemden beylerbeği nasb ve tâyin ve irsal oluna geldiği deeb-i kadim iken beylerbeyilik dahi avatıf-ı âliyye-i mülükânemden sana tevcih ve ihsan olunmak bâbında ocak ricali arz-ı mazhar birle istirham ve istitaf etmeleriyle mültemesleri karin-i müsaade-i hümâyunum olmağın... hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum mûcibince sana *Cezair* beylerbeyiliği tevcih ve ihsanım olup kesb-i ibtihac ve müfaheret için hıla-i fâhire-i mülükânemden bir sevb, hil'at-i sultanî îtay-ı hümâyunum olmağla..." evâsıt-ı C. 1145 (*Mühimme* 139, s. 4).

îcabı kadar yardımda ve bazı vesayada bulunmakta devam etmek suretiyle alâkasını göstermiştir [1].

İbrahim paşa'dan sonra Cezair dayı ve beylerbeyiliğine Mehmet ağa intihap olunarak bunun valiliğini tasdik için gönderilen heyet ve hediyelerle beraber elli kadar frenk esiri de gelmiş ve Mehmed ağa'ya beylerbeyilik tevcih edilmiştir. [2]

[1] *Mühimme* 153, s. 89, sene 1160 Receb.

[2] Cezair-i Garb ocağı öteden beru mücahede ile meşgul olup haklarında her an iltifat-ı pâdişahi olduğundan kendilerine harb levazımatından silâh, forsa (esir kürekçi) ve donanmış kalyon verilip aynı zamanda memâlik-i mahrusadan asker yazmak suretiyle noksanlarını ikmale müsaade edilirdi. Abdi paşa'nın yerine dayı intihap edilen İbrahim Elhaznâci'ye valilik tevcihi için İsveç gemisi ile gelen heyet kaptan paşa vasıtasiyle hediyelerini ve dileklerini arzetmişlerdi. Gelen hediyeler arasında elli kadar frenk esiri de vardı. Bundan başka elmas yüzük, musanna mercan tesbihler, ehramlar, *Cezair* işi tüfenkler, diri olarak arslan, kaplan, beş kafes papağan, kaplan postu ve saire de vardı (*İzzi tarihi*, varak 160b, sene 1161).

YİRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

XVIII inci ASIRDAKİ OSMANLI VEZİR-İ ÂZAMLARI

Osmanlı tarihinin üçüncü cildinin ikinci kısmında Sokullu Mehmed paşa'dan başlayarak onsekizinci asır başlarına kadar gelmiş olan vezir-i âzam (sadr-ı âzam)ların kısa tercüme-i hallerini yazarak Amcazâde Hüseyin paşa'nın sadaretine kadar getirmiştik. Şimdi bu dördüncü ciltte de ikinci Mustafa'nın ikinci sadr-ı âzamı Daltaban Mustafa paşa'dan îtibaren 1206 Şaban ve 1792 Nisanda Koca Yusuf paşa'nın ikinci sadaretinden azline kadar gelmiş olan vezir-i âzamların kısa tercüme-i halleri yazılmak suretiyle Osmanlı tarihinin bu kısmınında sadr-ı âzamlar tamamlanmış olacaktır.

Mustafa paşa Daltaban

Manastır'da doğmuştur; Hammer, bunun aslen Sırp olduğunu söyler [1]. Esbak vezir-i âzamlardan Kara İbrahim paşa'nın iç mehterliğinden yetişerek efendisinin sadareti zamanında kapıcılar kethüdası olmuştur (1095 H. - 1684 M.).

Daha sonra cebecibaşılığa ve 1103 H. - 1691 M. yeniçeri ağalığına tâyin olunarak onu müteakib vezirlikle Babadağı muhafızlığında bulunmuştur. Anadolu valiliğinden bir sene sonra 1108 H. - 1696 M. de Diyarbekir valiliğine naklolunan Mustafa paşa, Avusturya seferine giderken Sofya'da pâdişahı selâmlayıp iltifat görmüş ise de, mezaliminden bahis ile arkasından şikâyetçileri orduya geldiği için vezir-i âzam, şeyh-ül islâm ve kazaskerler huzuriyle ve şikâyetçileri ile mürafaa olunarak yaptıklarının bazılarını itiraf edip bazılarını da şahitler ispat eylediklerinden katli hakkında irade çıkmışken vezir-i âzam Elmas Mehmed paşa'nın istirhamiyle öldürülmiyerek [2] üzerinden vezirliği alındık-

[1] *Hammer, Almancası*, c. 7, s. 51.

[2] *Hadikat ül Vüzera*'da şeyh-ul islâm Feyzullah efendi'nin şefaatiyle katilden kurtulduğu kaydedilmiştir. *Zübdet ül Vekayi*, isim zikretmiyerek bazı mukarriban şafaatleriyle öldürülmediğini yazmaktadır (varak 333b).

tan sonra Bosna hududunda *Puçitel* plangasına sürgün edildikten maada bütün malları da müsadere olunmuştur.

1109 H.-1697 M. de Bosna valisi Mehmed paşa vefat ederek yanındaki asker dağılmıştı. Bunun üzerine yerli hıristiyan halk vaziyeti Avusturya baş kumandanı olup Zanta muharebesini kazanmış olan prens *Öjen dö Savua*'ya bildirdiklerinden, o da bir kumandan idaresinde olarak beş bin yaya, beş bin atlı ve yedi bin Macar ve Hırvat ve bir haylı topla Bosna hududuna mühim bir kuvvet göndermişti.

Bu halden haberdar olan Bosna halkı telâşa düşerek menfasında bulunan Daltaban Mustafa paşa'yı getirttiler. Etrafa yazılan mektuplarla Hersek ve diğer yerlerden gelen kuvvetler bu düşman taarruzuna karşı koymağa çabalamışlardı. Bu sırada Bosna valiliğine sabık vali Mehmed paşa'nın kethüdası Ahmed ağa tâyin olunduğu gibi vezirliği iade edilen Daltaban Mustafa paşa da Bosna cephesi seraskerliğine getirilmişti.

Taarruz eden düşman *Bosna*'yı işgal edip katliâm yaptı ise de kaleyi alamadı ve sonra da çekilip gitti (7 Rebiulâhır 1109 - 23 Ekim 1697). Ertesi sene Prens Öjen'in bizzat Bosna üzerine geleceği haber alınması üzerine Daltaban Mustafa paşa Bosna valiliği ile beraber o havali seraskeri oldu ve *Travnik* kasabasını eyalet merkezi yapması emrolundu.

Mustafa paşa, *Hersek*, *Arnavutluk* ve *Rumeli'den* gönderilen kuvvetlerle vaziyete hâkim olmağa çalıştı, düşmanın istilâsı dolayısiyle yıkılan kaleleri tamir ettirdiği gibi hududa kuvvetler sevketti ve hattâ düşman topraklarına akınlar yaptırarak bozulmuş olan kuvve-i mâneviyeyi düzeltti.

Daltaban Mustafa paşa 1110 Cemaziyelevvelde (1698 Kasım) merkezi Urfa olan *Rakka* valiliğine ve 1111 Muharrem - 1699 Temmuzda da Bağdad'a tayin edildi. Bu sırada Basra şehri urban eline geçtiğinden orasının kurtarılmasına memur oldu; filhakika 1112 H. 1700 M. de *Basra* ile beraber[1] *Korna*'yı kurtardı[1] ve sonra *Hille* kasabasının Güney-doğusundaki *Bağdad*'a tabi yerleri Abbas-Huzali ile oğlu Selman'ın ellerinden aldığı gibi 1113 H. - 1701 M. de kırk bin kişilik âsi urban kuvvetlerini de mağlub ederek muharebeler dolayısiyle bu havalide bozulmuş olan sükûnu iade etti ve urbanı tamamen itaat altına aldı.

[1] Mustafa paşa'nın Basra'yı istirdadına dair *Tarih-i sefer-ül-Basra* adlı bir eser vardır. (Esad efendi kitapları No. 2062 ve 2063).

Hizmeti takdir edilen Mustafa paşa sadaretine mukaddime olmak üzere Anadolu valiliğine tâyin olunarak *Kütahya*'ya getirtildi ve hastalığına mebni Amcazâde'nin istifası üzerine ve pâdişahın hocası şeyh-ul islâm Seyyid Feyzullah efendi'nin tavsiyesiyle verir-i âzam oldu. İkinci Mustafa'nın bulunduğu *Edirne*'ye gelen Mustafa paşa, şeyh-ul islâmın elini öperek minnettarlığını gösterdi (1114 H.-1702 M.)

Mustafa paşa'nın hükümet reisliğindeki vukufsuzluğu ve idaresizliği derhal kendini gösterdi. Sadarete geldiği günden beri yaptığı hareketler, hiddet ve şiddeti pâdişahın hoşuna gitmiyordu. Devlet işlerinde söz sahibi olan reis-ul küttab Rami Mehmed efendiyi kendisine rakib olarak gördü ve onu uzaklaştırmak istedi; fakat pâdişah Râmi Mehmed efendiyi vezir yaptı.

Mustafa paşa'nın düşüncesizce yaptığı bazı tâyinler pâdişah tarafından kabul edilmediği için nüfuzu kırıldı; şeyh-ul islâmın bütün devlet işlerine müdahalesi vezir-ı âzamın bir kukladan başka bir şey olmadığını gösteriyordu; mevkiinde tutunmak için Feyzullah efendi'nin her dediğini yapıyordu.

Onun sadareti zamanına kadar şeyh-ul islâmlar merasim esnasında vezir-i âzamların sol tarafında giderlerken, Mustafa paşa, şeyh-ül islâmın solunda gitmeği âdet etmişti. Feyzullah efendi *Paşa kapısı*'na geldiği zaman sadr-ı âzam onu kapının dışından karşılayarak yaya olarak arabasının önüne düşüp binek taşına gelince arabadan çıkmadan evvel elini öpüp koltuğuna girerek arabadan çıkarmak ve teşyiinde de aynı harekâtı yapmak âdeti idi; hattâ şeyh-ül islâmın oğlu olan nakib-ül eşrafı da binek taşından karşılıyordu [1]. Makamına lâyik olmayan bu halleri kızlar ağasına ve hattâ pâdişahın silâhdarına kadar ileri götürmüştü.

Şeyh-ul islâmın tahammül edilmeyen tahakkümünden de usanmıştı; bir yolunu bulup Feyzullah efendi'den kurtulmak istedi ve çare aramağa başladı [2]. Kırım Hanını tahrik ve yeniçe-

[1] *Zübdet ül Vekayi*, varak 418.

[2] Şeyh-ul islâmın tahakkümünden ve kendisini öldürtmek istemesinden korkarak daha evvel davranıp Feyzullah efendi'yi zehirletmek istemişti (*Hadikat ül Vüzera*, s. 127).

riyi elde etmek suretiyle pâdişahı korkutmak istedi. Rivayete göre kendisini Tatar üzerine serdar tâyin ettirip *Edirne*'den ayrıldıktan sonra işlerine müdahale eden şeyh-ul islâm ile Rami Mehmed paşa'dan kurtulmak istediği ve bunun için Tatar hâdisesini tahrik ettiği, doğru veya yanlış, gizlice yapılan tahkikat ile sabit olduğundan, evvelâ azl ve üç gün sonra da katledildi (10 Ramazan 1114 - 28 Ocak 1703). *Edirne*'de Sırık meydanı kabristanına defnedildi. Sadareti dört ay kadar olup ölümünde elli yaşlarında idi.

İkinci Mustafa, Daltaban'ı azledince o tarihte enderunda bulunan müverrih Fındıklılı Mehmed Halifeye:

"—Gördün mü şu haini? Bağdad'ta Abbasiye'nin ahir meliki olan Mutasımbillah'ın veziri Alkamî ile Cengizhan fitnesi başımıza geleyazdı. Hayvanın alacası taşrada, insanın içeride; bilinmez derun-ı hali. Üşenmez, yorulmaz deyu uzaktan getürdük; sadakat memûl iderken hain çıktı" demiştir [1].

Daltaban Mustafa paşa, muvaffakiyetli bir vali ve kumandan idi. Katli yeniçeri ocağını müteessir etmiştir. Kendisi tab'an haşin ve ağzı bozuktu. Muamelesi şedid, kalb kırıcı idi. Kendisine mahsus anlaşılmaz garip ıstılahları olup Rami Mehmed paşa bunun türrehatını lûgat üslûbunda şerh ederek *Istılahat-ı Daltabaniye* adını vermiş imiş [2].

Bunun sadareti esnasında (1114 Receb'de) dörtyüz senedenberi kanun üzere başa giyilen *mücevveze* isimli serpuş yerine vezirlerin divan günlerinde başlarına *kallavî* isimli kavuğu giymeleri ve bu suretle vezirlerin divan erkânından farklı olmaları bizzat kendisi tarafından pâdişaha arzolunarak kabul olunmuştur [3].

Zübdet üt Vekayi, vezir-i âzamların kalemiye ve haslarından gelen para ve bazı muayyenatı senede beşyüz keseye baliğ olmaz iken Daltaban Mustafa paşa'nın dört ayda azil, nasb, tebeddülât ve tahavvülâttan aldığı para ile iradının bin ikiyüz keseye baliğ olduğunu yazıyor [4].

[1] *Nusretnâme*'den.

[2] *Hadikat ül Vüzera* "...Rami paşa merhum türrehatını lûgat üslûbunda şerh edip *Istılahat-ı Daltabaniye* deyu tesmiye etmişti...".

[3] *Nusretnâme*'den.

[4] *Zübdet ül Vekayi*, varak 409b.

"Umur-ı Devlet-i aliyyeden gafil bir mecnun-ı layakil olmağla mebâdi-i hükümetinde nisvanın feraceleyin tevsi ve kefere ve yahut libasını tagyir etmeği hüner ad etmişti." [1].

Rami Mehmed paşa

Osmanlı devlet adamları ve sadr-ı âzamları arasında zekâsı ve bilgisi, kuvvetli ihatası, nüktedanlığı ve hazır cevaplığı ve musahabelerinde ikna kuvveti ve zerafeti ile tanınmış ve Osmanlı şairlerinin birinci safında yer almış olan Rami Mehmed paşa, *Eyüp*'ta *Nişanci Mahallesi*'inde Hasan ağa adında bir ihtisap terazicisinin oğlu olup [2] 1064 veya 1065 (1654-1655) de orada doğmuştur.

Zamanına göre mutat tahsilden sonra reis kalemine (reis-ül kütab dairesine) devam etmiş ve az müddette kabiliyeti dikkati çekmiş ve şiire istidadı sebebiyle Nâbi ve Sâmi gibi devrinin büyük şairlerinin meclisine devam ederek yükselmiştir.

Şair Nâbi efendi, Dördüncü Mehmed'in musahibi ve damadı Bolu'lu Mustafa paşa'nın divan efendisi bulunduğu sırada, Râmî efendi'yi masraf kâtipliğine tâyin ettirmiş olup kendisi paşanın kethüdası olunca Rami efendi'yi divan efendisi yaptırmıştır.

Musahip Mustafa paşa'nın 1097 Zilkade-1686 Eylülde vefat etmesi üzerine Rami efendi, hâmisi Nâbi ile beraber hacca gitmiş ve avdetinde Divan-ı humâyun kalemine girerek 1100 H.-1688 M. reis kalemine kesedar (evrak muhafızı) olmuştur.

1102 H.-1695 M. de beylikçi olan Rami efendi, 1106 H.-1694 M. de Acem Bekir efendi'nin yerine reis-ul küttab oldu [3] ve iki sene bu makamda kaldı. Fakat vezir-i âzam Elmas Mehmed paşa ile geçinemediğinden azlolundu; *Zanta* muharebesinde

[1] *Hadikat ül Vüzera* (Osmanzâde Taib).

[2] Taib Ahmed efendi, *Hadikat-ül Vüzera*'da: "hizmet-i ihtisabta erzel-i vucuh-ı iktisab olan terazücinin ferzend-i dilâşıb-ı meslub ül uyub'ıdır" sözleriyle tezyif ediyor (s. 128), fakat Hasan ağa tahsil görmüş bir zat olup Meramî mahlasiyle şiirleri vardı (*Tarih ve Edebiyat mecmuası (Ali Emirî,)*, sene 2, sayı 13, s. 235).

[3] *Halifet ür Rüesa* ile *Raşid tarihi* ve *Mecma-uş Şüara*'da reis-ül küttablığa tayini 1106 gösteriliyor: *Hadikat ül Vüzera* ise bir sene sonra reis olduğunu yazmaktadır.

Elmas Mehmed paşa'nın asker tarafından katledilmesi üzerine şeyh-ul islâm Seyyid Feyzullah efendi'nin ricasiyle yeni sadr-ı âzam Amcazâde Hüseyin paşa'nın muvafakatiyle ikinci defa reis-ül küttab oldu (1109 Rebiulevvel 9-25 Eylül 1697) [1].

Karlofça muahedesi bunun reisliği zamanına rasladı ve vezir pâyesiyle murahhas oldu. Vukuf, ihata ve cerbezesiyle muhasım devletlerin murahhaslarını ilzam ederek müzakerede üstün rol oynadı ve çetin çekişmelerle mümkün olanı yaptı, müfritane istekleri önleyerek makul dereceye indirdi.

Karlofça muahedesindeki hizmeti pâdişah tarafından takdir olundu ve ikinci murahhas ve tercüman *İskerletzâde Aleksandros* ile birlikte kürk giydi [2]. Kendisine vezirlik teklif olundu ise de kabul etmiyerek bu halile reis-ül küttablıkta kalmağı tercih etti [3]; muahededeki muvaffakıyeti şöhretine sebep oldu ve vezir-i âzamın kendisine îtimadı dolayısiyle devlet işleri onun tarafından idare edildi [4].

Amcazâde'nin sadaretten çekilmesinden sonra vezir-i âzam olan Daltaban Mustafa paşa, Rami efendi'nin nüfuz ve şöhretinden dolayı kendisine rakib görerek azl ve nefyini tasarlamıştı; fakat Rami efendi'yi hem pâdişah ve hem de şeyh-ul islâm Feyzullah efendi himaye ettiklerinden reis-ülküttablıktan alınarak sadaretine mukaddime olmak üzere Kubbe vezirliğine getirildi (8 Şaban 1114 - 28 Aralık 1702) [5].

[1] *Zanta* mağlûbiyetinden sonra ordunun avdeti esnasında *Filibe*'ye yakın *Yeniköy* mevkiine gelindiği sırada *İstanbul*'dan orduya gelmiş olan Râmî efendi, Küçük Çelebi Mehmed efendi'nin baş muhasebe şefliğine nakli üzerine onun yerine reis-ul küttab oldu.

[2] 1110 senesi 23 Şaban pazartesi günü Râmî Mehmed efendi cümle nâmeler ve mükâlemeler ve memhur temessükler ve mevad kâğıtlariyle (Mükâleme zabıtlariyle) *Edirne*'ye gelip ol gece tercüme olunacakları tercüme olunup ertesi sah günü vezir-i âzam ve şeyh-ul islâm ve Râmî efendi ve mükâlemede refiki olan divan tercümanı İskerletoğlu Aleksandri ile *Hasoda* köşkünde pâdaişah tarafından kabul olunarak cümlesi makbule geçip her iki murahhasa da kürk giydirildi (*Nusretnâme*'den).

[3] *Hadikat ül Vüzera*, s. 129.

[4] Vezir-i müşarünileyh (Amcazâde Hüseyin paşa) kendi zevkiyle meşgul olmak için işleri Rami efendi'nin eline bırakmıştı (*Raşid*, c. 7, s. 240).

[5] Rami efendi vezir kürkünü geyince çavuşbaşı kendisini kanun

Sadr-ı âzamın isteğine aykırı olarak Rami efendinin vezir olması Daltaban Mustafa paşa ile Şeyh-ul islâmın aralarını açtı ve Feyzullah efendi'den intikam alayım derken muvaffak olamıyarak azl ve îdam edilip Râmî Mehmed paşa vezir-i âzam oldu (1114 Ramazan) [1].

Rami Mehmed paşa yedi ay kadar sadarette kaldı. Pâdişah ikinci Mustafa kendisine mührü hümâyunı verirken şeyh-ul islamın tavsiyesiyle hareket etmesini, aksi takdirde mesul ve muateb olacağını söylemiş olduğundan o da bu tavsiyeye riayet etti. Sadr-ı âzamın yanında bir adamının bulunmasını ve bu suretle oradaki harekâtı kontrol etmesini isteyen şeyh-ül islâm, sipah ağası Ali ağayı vezir-i âzam kethüdası tâyin ettirdi; Rami paşa istemediği halde bu tâyini yapmağa mecbur oldu. Bununla beraber Ali ağa'yı kethüdalık işlerine müdahale ettirmiyerek zımmen istiskal gösterdi [2].

üzere alayla evine götürmüş ve kahve şerbetten sonra Rami paşa evvelce âdet olup bir zamandanberi terk edilmiş olan usuli ihya ederek kendisine giydirilen serasere kaplı kürkü çavuşbaşıya giydirmiştir (*Zübdet ül Vekayi*, varak 406).

[1] Daltaban Mustafa paşa, saraya davet edilince oraya gitmiş ve sadarete getirilecek olan Rami paşa keyfiyetten haberdar edilmişti. Fakat bunu sezdirmeyen Râmî paşa, ziyaret yollu sadr-ı âzamın konağına (Paşakapısına) gitmişti. Sadr-ı âzamın kethüdası İbrahim ağa kendisine "efendimiz taraf-ı hümâyundan davet olundular" demesi üzerine "teşriflerine kadar bekleriz" diye mukabele ederek kendisinin saraya davetine intizar eylemiştir. Bu sırada sarayda kapıarasında tevkif edilen sadr-ı âzamın mallarını mühürlemek üzere *Pâşakapısı*'na Bostancıbaşı gelmiş ve Rami Mehmed paşa'ya bir hatt-ı hümâyun getirmiştir. Hatt-ı hümâyunda vezir-i âzam sarayının mühürlenerek derhal saraya gelmesi emrolunması üzerine Rami paşa mühürlenecek yerleri mühürledikten sonra saraya gidip mühr-i hümâyunu aldı (*Raşid Tarihi*, c. 2, s. 573).

[2] Rami paşa, reis bulunurken Ali ağa, sadr-ı âzam Amcazâde'nin kethüdası olduğundan Râmî efendi onun bazı hallerinden dolayı kendisine muğberdi. Ali kendisine kethüda olunca bütün bütün canı sıkıldı ve kethüdalığa âid işlere müdahale ettirmedi. Ali ağa bu halden şeyh-ul islâma şikâyet etti. Feyzullah efendi sadr-ı âzamın bu haline karşı canı sıkılmakla beraber ses çıkarmıyarak Ali ağa'yı kethüdalıktan alıp yeniçeri ağalığına tâyin ettirmişti (*Raşid*, c. 2, s. 584). Rami paşa, Ali ağa'yı orada da bırakmıyarak vezirlikle *Belgrad* muhafızlığına tâyin ettirerek devlet merkezinden uzaklaştırdı (*aynı tarih*, c. ..., s. 591).

Şeyh-ül islâmın hudutsuz ihtirası, teferruata kadar devlet işlerine müdahalesi, onun mütaleası olmadan sadr-ı âzamın hiçbir arzının pâdişah tarafından kabul edilmemesi Rami paşa'yı çok sıktı, sinirlendirdi ve bu haller dolayısiyle işi yürütemeyen ve sadaret nüfuzunu kullanamıyan zarif ve mülâyim sadr-ı âzamın âsabı bozuldu; memleket işleri müdahelelerle yürümez oldu.

Feyzullah efendi'nin tahakkümünden kurtulmak isteyen Rami Mehmed paşa, onu bertaraf etmek isteyerek Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, *İstanbul*'da cebecileri tahrik ettirdi ve neticede meşhur *Birinci Edirne vakası* meydana geldi (1115 H.-1703) M.)

Vaziyetin vehametini İkinci Mustafa'ya arzeden Rami Mehmed paşa evvelâ *Edirne*'de İkinci Bayezit evkafı kâtibi Çinicizâde Ahmet efendi'nin evinde ve daha sonra *Eyüp*'te kendisine ait Râmî Çiftliğinde saklandı, kendisini çok aradılarsa da bulamadılar [1].

Üçüncü Ahmed'in cülûsu ve sükûnetin iadesinden yani vakadan dört ay sonra, şeyh-ül islâmı devirmek için ittifak etmiş olduğu damad Moralı Hasan paşa'nın vezir-i âzam olması üzerine ona haber gönderdi ve yeni sadr-ı âzamın şefaatiyle afv olunarak *Kıbrıs* valiliğine tâyin olundu [2]. Saklandığı zaman yanında kalmış olan sadaret mührünü teslim etti (15 Şaban 1115-24 Aralık 1703).

Cidde valisi bulunan Süleyman paşa *Mısır* valiliğine tâyin edilmişti; bunun pek sert ve şedid olduğu duyulduğu için Mısır askerî ocakları istemediklerinden, Rami paşa, *Kıbrıs*'tan *Mısır* valiliğine naklolundu (1116 Cemaziyelevvel-1704 Eylül) [3].

Râmî paşa bir buçuk sene burada kaldı; rivayete göre ahalinin kendisini istememelerinden dolayı 2 Cemaziyelâhir-ve 11 Eylül 1706 da azlolunarak yerine Tamışvar eyaleti valisi İzmirli Ali paşa tâyin olunarak selefinin borçlarının tahsili

[1] *Raşid Tarihi*, c. 3, s. 76 ve 116 ve *Ravzat ül Kâmilin (Şefiknâme şerhi)*, s. 227. Osmanzâde Taib şöyle diyor:

"*Harem arabacısı zâde'de pinhan oldun*
Hay Rami Çelebi şân-ı vezaret bu mudur?".

[2] *Nusretnâme*'den.

[3] *Nusretnâme*'den.

emrolundu [1]. Bu suretle Rami Mehmed paşa, hesap vermek üzere on ay Mısır'da envaı tazyike mâruz kaldı ve sonra da vezirliği alınarak *Rodos* kalesinde kalebend edildi (1119 Rebiülâhır-1707 Temmuz) [2].

Rami Mehmed paşa, kalebend olduktan sonra da devlete, tüccara borçlarından dolayı çok sıkıştırıldı. Gerek reis-ül küttablığında ve gerek Mısır'da tedarik ettiği paraların borcuna nazaran pek ziyade olmasına rağmen borçlarını vermemesi sebebiyle bunun tahkik ve tahsili için *Rodos*'a bir de memur gönderildi ve bu hususta Rodos kadısına da yazıldığı gibi [3] Mısır'daki bütün emvalinin müsaderesi emrolundu (1119 Receb - 1707 Ekim başları) [4].

Rami Mehmed paşa'nın *Edirne*'de Sultan Bayezit evkafı kâtibi Ahmed'in hanesinde parası ve eşyası olduğunu *İstanbul*'da evinin kâhyası olan akrabasından Mustafa ve kayın biraderi

[1] Mısır valisi vezir Ali paşa'ya hüküm ki:

Sâbıka vezir-i âzam ve Mısır valisi olan selefin Râmî Mehmed paşa'nın 1117 senesine mahsub olmak üzere Mısır mukarreri caizesi için asitâne-i saadetimde kapı kethüdası olan Mehmed zîde mechüdûnun müslümanlardan ve bazı efrenç ve Yahudi taifesinden istikraz eylediği akçelerin defteri bundan akdem vezir-i müşarünileyh tarafına gönderilip meblâğ-ı mezbur beşer, altışar ay vade ile alınıp vadesi hulûlünden mukaddem tarafından irsali melhuz iken vadesi hulûl ideli bu kadar zaman olub henüz eseri zuhur etmemekle husus-ı mezbur için dergâh-ı muallâm kapıcılar kethüdası olan Elhac Ali dâme mecdühû mukaddema emri şerifimle mübaşir tayin olunmuşken veçh-i meşrû üzere olan akçeleri vezir-i müşarunileyh henüz vermediği mesmû-ı hümâyunum olmağla sen ki vezir-i müşarünileyhsin emr-i şerifim vusulünde selefin vezir-i müşarünileyh meblâğ-ı mezburı göndermemiş bulunursa bir gün evvel vezir-i müşarünileyhten taleb ve tahsil... ve berveçhi müsaraat asitâne-i saadetime îsale ihtimam eylemen bâbında. Evasıt C 1118 (*Mühimme* 115, s. 156). Bundan başka Rami paşa'nın borçlarına ait aynı defterde (s. 252, 258) de hükümler vardır.

[2] Mısır valisi vezir Ali paşa'ya hüküm ki:

Sâbıka Mısır valisi olan Rami Mehmed paşa'nın vezareti ref ve kendisinin *Rodos* kalesinde kalebend olunması fermanım olub ve husus-ı merkum için hassa silâhşörlerimden... mübaşir tayin ve irsal olunmağın sen ki vezir-i müşarünileyhsin emr-i şerifim vusulünde mumaileyh Râmî Mehmed paşa'nın yanına sen dahi kifayet miktarı adamlar koşup mübaşiri mumaileyh marifetiyle... mahall-i memura irsal eylemen bâbında (Evâsıt-ı Rebiulâhır sene 1119).

[3] *Mühimme* 115, s. 404.

[4] *Mühimme* 115, s. 408, sene 1119 Receb iptidaları.

kapıcıbaşı Hasan haber verdiklerinden, bunun tahkiki *Edirne* kadısiyle Edirne bostancıbaşısına yazılmıştır [1]. Fakat bu aramada on üç kese akçe gibi az bir para bulunarak *İstanbul*'a gönderilmiştir [2].

Rami Mehmed paşa hakkında bu kadar takibe ve lüzumundan fazla tazyika sebep, hasmı olan ve o tarihlerde vezir-i-âzam bulunan Çorlulu Ali paşa idi.

Râmî Mehmed paşa, sadr-ı âzam iken Çorlu'lu Ali paşa ikinci Mustafa'nın silâhtarı bulunuyor ve pâdişah üzerinde tesir yaparak sadr-ı âzamın bazı icraatının bozulmasına sebeb oluyordu. Sadr-ı âzam, bir münasebet getirerek devlet işlerinde vukuf sahibi vezirlerin bulunmadığını ve Silâhtar Ali ağa gibi değerli bir zatın vezirlikle kubbe vezirliğine tâyininin yerinde olacağını arzetmek suretiyle silâhtarı ustalıkla pâdişahın yanından uzaklaştırarak kubbe veziri yaptırmıştı.

İşte buna mim koyan Çorlu'lu Ali Paşa, sadr-ı âzam olunca Rami paşa'dan öcünü almak istemiş ve onu Mısır'dan azl ve vezirliğini elinden aldıktan sonra menfasında da çok eziyet ettirmiştir [3].

Râmî paşa'nın 1119 Zilhicce iptidaları ve 1708 Şubatta *Girid'de Grabosa* kasabasında oturmasına irade çıkarak Rodos kadısına bir ferman gönderildiği gibi, kendisini *Girid*'e nakletmek üzere Akdeniz kalyonları başbuğu olan *patrona* kaptanı Mustafa bey'e de emir verilmiş ise de [4], bu fermanlar varmadan evvel Râmî paşa *Rodos*'ta vefat etmiştir [5]. Vefatında elli iki yaşında idi. 1113 Cemaziyelevvel (1701 Ekim) tarihli vakfiyesiyle Eyüb nişancısında mektep yaptırmıştır.

Şeyhî, *Vekayi-ül fudala* ismiyle *Şakayik* zeylinde Rami Mehmed paşa'yı âkil, işgüzar, ihatalı ve geniş malûmat sahibi, malî işlerde vukuf ve malûmatı müsellem, münşi, şair fakat haris ve vefasız olarak tavsif etmektedir [6].

[1] *Mühimme* 115, s. 312.

[2] *Mühimme* 115, s. 320.

[3] *Nusretnâme.*

[4] *Nusretnâme* 115, s. 518.

[5] *Nusretnâme*, Rami paşa'nın *Rodos*'da vefat ettiğinin 1119 Zilhiccesinin yirmi altıncı pazartesi günü *İstanbul*'da haber alındığını yazıyor.

[6] *Vekayi il Füzela (Şeyhî)*, c. 2, s. 304 (Nuruosmaniye nüshası).

Müverrih Raşid de Râmî paşa'nın iyi bir şair "Her fen-'de vayesi ve her hünerden mâyesi" olduğunu söyledikten sonra meclis ve sohbetinin lâtif, rind, zarif ve vezirler arasında eşine nadir tesadüf edilir bir zat olduğunu kaydetmektedir [1].

Muasırı olan Osmanzâde Taip: "Akl-ü rüşd ile yegane-i zaman zarif ve nüktedan" ve kudretli bir şair fakat hak naşinas ve vefasız olduğunu ve sadarete geçinceye kadar iyi halleriyle kendisini sevdirip ve vezir-i âzam olunca şiddet ve hiddetle ve garazkârane hareket ve bazı kâtiplere divanda dayak attırmak gibi halleriyle fena nam bıraktığını yazdıktan sonra vefatı dolayısiyle merhumu şöyle tavsif ediyor:

Görmedim ben Rami paşa gibi bir hâzır cevab
Her sözü darbülmesel her nüktesi faslülhitab
Akl-ü rüşdiyle reis iken adimülmisl idi
İzz-i teşrif-i sadaretle olunca kâmiyab

Eyleyip tebdil-i etvar öyle bedhû oldukim
Eylemezdi ettiği evzâı mecnun irtikâb
Böyle iken yine merhumun vücudı âleme
Mahz-ı lûtf idi desem olmaz mahalli irtiyab.

Rami paşa sadareti zamanında millî sanayie ehemmiyet verdi. Yerli çuha ve ipek sanayii ustalarını getirterek onları teşvik edip her hususta himaye edileceklerini taahhüt eyledi [2]. Kısa süren sadareti zamanındaki faaliyetlerinden birisi de, harbler dolayısiyle bozulmuş olan malî vaziyeti düzeltmek oldu; îrad ve masrafta muvazene tesisine çalıştı ve bir haylı tasarruf yaptı; tersane işlerini de yoluna koydu.

[1] *Raşid*, c. 3, s. 242.

[2] "Vezir-i âzam hazretleri *Selânik*'te çuha işleyen Yahudileri *Edirne*'ye ihzar edip milel-i saire, çuha ve akmeşenin levazımını memâlik-i mahrusadan alurlarken bizim memleketimizde işlenilmemek ancak kusur-ı himmettir. Levazımı her ne ise görülüp ve fimâbaad Françe ve sair mahalle çuha levazımı (mevad-ı ibtidaiyesi) bey'i olunmamak üzere ihtimam-ı tam edeler. Bu hususa bir suret verirseniz üstadlarınıza ikram olunur buyurduklarından işlemek üzere iltizam ve Françe'den gelen dîbâ ve hatâyî vesair akmeşe dahi *Bursa*'da kârhanelerde işlemek üzere dest-i iddialarına evamir ve ahkâm verildi" (*Zübtet ül Vekayi*, varak 415 ve *Raşid*, c. 2. s. 587).

Kendisinin doğum yeri olan Eyüp nişancısında merhum Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa bey'in camiinin yanına bir ilkokul ve altına da bir çeşme yaptırdı. Eyüb'ün üstünde ismine mensup *Rami* mevkiinde bir çiftliği vardı; bu çiftlik sonradan Nevşehirli Damad İbrahim paşa'nın damadı kethüda Mehmed paşa tarafından satın alındı[1], ise de, ismini zamanımıza kadar muhafaza etti.

Osmanlı şairlerinin birinci sınıfından olan Rami Mehmed paşa muasırlarının üstünde yer tutmuştur. Hattâ bir şiirinde:

Râmi nola arz eyler isem herkese siirim
Pazar-i belagatte utanmam güherimden

demek suretiyle kudretini muasırlarına kabul ettirecek kadar yüksek şairdi. Rindane ve hakimane gazellerinin hepsinde de muvaffak olmuştur. Rami paşa'nın oğlu Refet bey de şairdi. Şuara tezkiresi yazmış olan Salim efendi, Râmî paşa'nın damadı idi.

Rami paşa'nın şiirlerinden bazı parçalar :

Hayal-i lâ'li'nâbın câm-ı çeşm-i terde kalmıştır.
Humâr-ı bezm-i nûşâ nûş-ı vaslın serde kalmıştır.

Değildir bende dil ser germi-i fik-i nigâhınla
O bir mest-i mehabbettir düşüp bir yerde kalmıştır.

Mükedderdir seraser meşreb-ı eczay-ı âlem hep
Safay-ı hâtır ancak bâdede sâgarda kalmıştır.

Bu sırrı keşfe bir müşkilküşây-ı cûd gelmez mi?
Kerem bîlafz-ı bî mâna gibi dillerde kalmıştır.

Mücevher tac-ı devlet kimseye sûd etmez ey Râmî
Nice şâh-ı cihânın çeşmi ol efserde kalmıştır.

*

Bana bir neşve bahş eyler ki hatt-ı yâr söylenmez
Süveydâda nihandır halka, bû esrar söylenmez.

Beni gördükçe ey meh lâl edersin fart-ı mihrinle
Ve lâkin gayrilerle ettiğin güftâr söylenmez.

[1] *Çelebizâde Asım (Raşid zeyli)*, s. 616.

Yine filcümle mümkin söylenilmek kametin vasfı
Kıyamet kopsa amma hâlet-ı reftâr söylenmez.

Edersin güftgüy-i mahremâne müddeilerle
Yanında hayf nâm-ı âşık-ı dildar söylenmez.

Zebanzed âşinay-ı lafza mâil şimdilik yaran
Sakın Rami Zebân-ı tâzede eş'ar söylenmez.

Rodos'ta mevkuf iken vefa ından dört gün evvel söylemiş olduğu bir gazeli :

Mahv olmadayız zaaf ile pirahenimizden
Çekmez mi dahi destini gam pirahenimizden

Lâyik mıdır ey gonca-i gülüzâr-ı letafet
Lebriz-i tebessüm olasın şivenemizden?

Biz mûrçe-i harmen-i sahray-ı gilalız
Pâmal oluruz dûr olıcak meskenimizden

Arayiş-i çün verd-i tahammül ola Râmî
Gitmezse ne gam mürg-i elem gülşenimizden

*

Dursun yerinde gamze-i fettan-ı hunfeşan
Baştan belâlı âşıkı ol perçim öldürür

*

Serşâr-ı gamım fikr-i meâl eylediğimden
Hûndur ciğerim kesb-i kemal eylediğimden

Ahmed paşa (Kavanoz, Sührablı)

Aslen Rus olup vezir silahtar Hüseyin paşa'nın kethüdalarındandır. Şişman ve kısa boylu olduğu için kavanoz lâkabı verilmiştir; *Nusretnâme*'de "Gerdel kıyafet,, deniliyor. Sührab Mehmed paşa'nın yetiştirmelerinden olduğu için "Sürhrablı" lakabı ilede anılır.

Saraya alınarak hazine kethüdası iken ikinci Mustafa zamanında vezirlikle *Sayda* valiliğine tâyin edilmiş ve Amcazâde Hüseyin paşa'ya da damad olmuştur.

Ahmed paşa, sonra *Mısır* ve *Diyarbekir* valiliklerinde ve *Hanya* muhafızlığında bulunarak Elmas Mehmed paşa sadaretinde tekaüt edilip *Kadiköyünde* oturmuş ve kayınpederi

Amcazâde Hüseyin paşa sadr-i âzam olunca ikinci defa *Hanya* muhafızlığına gönderilmiş ve 1110 H. - 1608 M. de Nişancı olmuştur.

Rami Mehmed paşa sadaretinde ve 1114 Ramazan ve 1703 Şubatta İstanbul gümrüğü mukataasından günde dört yüz akçe ile tekrar tekaüt edilmiş olan Ahmed paşa[1] *Edirne*'den *İstanbul*'a gelerek[2] kayınpederinin *Anadoluhisarı*'ndaki yalısında oturmuştur.

1115 H. - 1707 M. deki Edirne vakasının zuhuru üzerine İstanbul'daki ısyan elebaşıları bunu ısyan mahalline davet edip iptida İstanbul kaymakamı ve arkasından vezir-i âzam yaparak Edirne üzerine yürümüşler ve üçüncü Ahmed'in cülûsu üzerine de sadr-ı âzam yaptırmışlardır.

Kavanoz Ahmed paşa, seksen sekiz gün sadarette kaldı; azli tekarrür edince takdim etmiş olduğu bazı telhisleri hakkında izahat vermek üzere saraya davet edildi; sünnet odasında pâdişahla görüştükten sonra ders günü olduğu için *Sofa* köşkünde, şeyh-ul islâmla beraber bulunduğu ve hafta içinde *Fenerbahçe*'sinde pâdişaha ziyafet vereceğini anlattığı sırada silahtar ağa vasıtasiyle kendisinden sadaret mührü alındı[3] ve halefi olan Enişte Hasan paşa ile gizlice görüştükten sonra hesabını vermek üzere Bostancı başı dairesinde tevkif olundu (8 Receb 1115 - 17 Kasım 1703). Üç gün burada kaldı ve vezirliği de alı-

[1] "Amcazâde damadı Nişancı Ahmed paşa'nın Daltaban Mustafa paşa'ya münasibeti sebeb ad olunarak kayd-ı menşur-ı vezaretine hatt-ı butlan çekilip emval ve eşyası zabt ve müsadere ve kendüsi *İstanbul*'da iva ve ikame ettirildi..." *Şefiknâme şerhi*, *Ravzat ül Kâmilin*, s. 21.

[2] II. Mustafa, *Edirne*'yı çok sevdığı için saltanı müddetince burada oturduğundan devlet merkezi burası idi.

[3] Ahmed paşa'dan mühür alındığı esnada şeyh-ul islâmın yüzüne bakarak, acaba cürmümüz nedir, diye sormuş ve o de bilmediğini söylemişti. Kendisinden mührü almış olan Silâhtar ağa tekrar gelerek *Süleymaniye*'deki konağında oturmasına irade çıktığını söylemiş ve Sofa köşkünden dışarı çıktığı sırada hazine duvarının yanında yeni vezir-i âzam Hasan paşa'ya tesadüf etmiştir. Hasan paşa, kendisine; "paşa kardeş ihtilâl zamanında ele geçen malları saklamayıp verirsen aslâ korkacak bir şey yoktur" demiş ve konağına göndermiyerek Bostancı dairesine sevkettirmiştir.

narak hazırlanan çekdiri (kadirga) ile *Sakız adası*'na gönderilerek kendisine bir miktar da has tâyin edildi [1].

Kavanoz Ahmed paşa, 15 Şaban 1116 - 13 Aralık 1704 te *İnabahtı* muhafızı doğramacı Mehmed paşa'nın vefatı üzerine vezirliğinin tekrar verilmesiyle *İnebahtı*'ya tâyin olundu ve 1117 Cemaziyelevvel - 1705 Eylül'de orada vefat etti [2].

Silahtar Mehmed Halife, *Nusretnâme*'sinde Kavanoz Ahmed paşa'yı "Rusiyyül asıl asferüllevn kasirül kame, gerdel kıyafet, hasud, hasis, sahib denaet, tamâkâr, ucûbe-i heykel" diye tavsif etmekte ve *Hadikat-ül-Vüzera* zeylinde ve ondan naklen Enderun tarihinde de kısa boylu, şişman bir şahsı mühin sözleriyle zem edilmektedir.

(Moralı-Enişte)

Mora'lı olup Enderundan yetişmiş, Dördüncü Mehmed zamanında silahdar olmuş, ikinci Süleyman'ın cülûsu üzerine 6 Muharrem 1099 - 12 Kasım 1688 de Mısır valiliği ile saraydan çıkarılıp az sonra Dördüncü Mehmed'in kızı Hatice Sultan ile evlenmiştir.

Daha sonra *Sakız* muhafızlığına tâyin olunan Hasan paşa zamanında muharebe dolayısiyle ada, Venediklilerin hücumuna uğradığından, müdafaadan âciz kalan muhafız paşa istiman suretiyle *Sakız*'ı Venediklilere teslim etmeğe mecbur olmuştur.

Bu vaziyet üzerine *Edirne*'ye getirilen Hasan paşa kapı arasında hapsedilip iyice eziyet gördükten sonra 1106 Cemaziyelevvel - 1694 Aralık'ta afvolunarak *Azak kalesi* muhafızlığına gönderilmiştir.

Bu sırada İkinci Ahmed'in yerine geçen İkinci Mustafa, enişte si olması sebebiyle Hasan paşa'yı rikâp-ı hümâyun kaymakamlığına tâyin etmiş ve az sonra *Haleb* valisi yapmış ise de,

[1] *Raşid*, *Sakız*'a gönderilmesinden bahsetmiyerek *İnebahtı* muhafızlığına tayinini yazarsa da doğru değildir.

[2] *Nusretnâme*'de metindeki tarih gösterilmiştir. *Raşid tarihi* ise (c. 3, s. 180) Ahmed paşa'nın vefatının 1117 Cemaziyelevvelinin dokuzunda haber alındığını yazıyor. Ahmed paşa Cemaziyelevvel sonlarında vefat etmiş olup *Raşid* de Cemaziyelâhır dokuzda vefatının haber alındığı diyecek iken sehven Cemaziyelevvel göstermiştir.

İstanbul kaymakamlığına nakleylemiş ve arkasından da tekrar rikâb-ı hümâyun kaymakamı yapmıştır.

Enişte Hasan paşa, *Karlofça* muahedesi yapılırken orduda bulunmuş ve daha sonra da diğer vazifeleri müteakip *İstanbul*'da zevcesi Sultan ile birlikte Bab-ı hümâyun karşısındaki Kaya Sultan kızı Fatma Hanım Sultan sarayında misafir bulunduğu sırada Üçüncü Ahmed tarafından saraya davet olunarak Kavanoz Ahmed paşa yerine sadr-i âzam olmuştur (8 Receb 1115 - 17 Kasım 1703).

Pâdişah eniştesine sadaret mührünü verirken :

"— Hidmeti ibadullah sana Allah emaneti olsun, ihanetin zâhir olursa damatlığın faide vermez; sen de bunun yoluna gidersin" demiştir [1].

Bunun sadereti Edirne vakasından sonraki karışıklığın devam ettiği zamana rasladı. Kendisi, müdebbir ve işbilir, kurnaz bir vezirdi, onbir ay devam eden sadaretinde epey temizlik yaparak hükümette istikrarı yeniden temin etti.

Hasan paşa, kızlar ağası Abdurrahman ağa'nın yerine pâdişah tarafından validesinin baş ağası uzun Süleyman ağa'nın tâyin edileceğini haber aldığından bu tâyini önlemek istedi. Çünkü Süleyman ağa daha kızlar ağası olmadan pâdişah üzerinde müessir olarak vezir-i âzamın işlerini bozmakta idi. Hasan paşa :

"— Halen bulunduğu vazifede kızlar ağasından ziyade bizimle muamele eder; kızlar ağası olursa bununla asla konuşulmaz" diyerek onun yerine hazinedar Mehmed ağa'yı muvafık gördü ise de, Süleyman ağa'nın nüfuzundan korkan Mehmed ağa, sadakat yüzünden keyfiyeti Süleyman ağa'ya söylediğinden, Uzun Süleyman ağa vezir-i âzam aleyhinde pâdişaha telkin yapmağa başladı.

Üçüncü Ahmed, vezir-i âzamın bir kısım işlerinin gareze mebni olduğunu öğrenmiş olup kızlar ağası olan Uzun Süleyman ağa'nın telkinleri de buna inzimam edince değiştirilmesine karar verdi ve kızlar ağasının tavsiyesiyle yerine Kandiye muhafızı Kalaylıkoz Ahmed paşa'yı getirtmeği muvafık görüp be-

[1] *Nusretnâme.*

cerikliliğine itimad erttiği kayıkçı İbrahim adında birisini [1] gizlice *Kandiye*'ye gönderip *İstanbul*'a davet etti: Ahmed paşa geldiği gibi, Hasan paşa'yı azlederek Kalaylıkoz'u vezir-i âzam yaptı (28 Cemaziyelevvel 1116 ve 28 Eylül 1704) [2].

Enişte Hasan paşa, azlini müteakip zevcesi Hatice sultanla beraber bir müddet *İzmit*'te oturup 17 Cemaziyelâhır - 16 Eylül 1707 de Mısır valiliğine tâyinle zevcesi sultan İstanbul'a getirtildi [3].

Hasan paşa daha sonra, yani 21 Şaban 1121 - 26 Ekim 1709 da *Trablusşam* valiliğine tâyin olunarak 1123 Zilhicce - 1712 Ocak'ta Ruslarla muharebe dolayısiyle Anadolu'dan sefere asker sürmeğe ve eşkiya teftişi üzerine memur edildi [4]. 1124 Rebiulevvel - 1712 Nisanda Anadolu valiliğine tâyin olunan Hasan paşa, aynı sene 23 Şevval - 23 Kasım'da merkezi *Urfa* olan *Rakka* eyaletine naklolundu [5]

Hasan paşa, 1125 Rebiülâhır - 1713 Mayısta taundan orada vefat etti [6].

Hâdikat-ül-Vüzera zeyli, Enişte Hasan paşa'yı âkil ve kâmil bir vezir olarak kaydetmekte olup vefatında altmış yaşlarına yakındı. *Enderun tarihi* de malûmatlı, cesur, tedbirli ve cömerd olduğunu yazıyor [7], Müverrih Naima da Edirne vakasına dair kaleme almış olduğu risalesinde medh ve senasında bulunuyor.

Üsküdar'da *Doğancılar*'daki *Nasuhî tekkesi*ni Enişte Hasan paşa yaptırmış olup *Tekke*'nin dışında tramvay yolu üzerindeki çeşme de kendisine aittir [8]. Bunlardan başka *Antakya*'da

[1] Bu Kayıkçı İbrahim ağa, daha sonra kaptan-ı derya ve vezir-i âzam olan Hoca İbrahim paşa olup daha aşağıda tercüme-i hali yazılmıştır.

[2] Enişte Hasan paşa'nın Mısır valiliği *Mühimme defteri*'nde 1119 Receb ibtidalarında gösterilmiştir (*Mühimme* 115, s. 339 ve 414).

[3] Vezir-i âzam Hasan paşa divanda meşgul olduktan sonra zevcesi Hatice Sultan'ın *Ayvansaray*'daki yalısına gitmiş ve arkasından kapıcılar kethüdası gelerek mührü hümâyunu almıştır.

[4] *Mühimme* 118, s. 497 ve *Mühimme* 119, s. 90, 101, 120, 123 ve *Nusretnâme*

[5] *Mühimme* 119, s. 216 (1124 senesi Şevvel sonları) ve *Nusretnâme*.

[6] *Mühimme* 119, s. 324, 325 (1125 Rebiulâhır) ve *Nusretnâme*.

[7] *Enderun tarihi (Ata Bey)*, c. 2, s. 76.

[8] *Hadikat ül Cevami*, c. 2, s. 231 ve *İstanbul çeşmeleri (İbrahim Hilmi Danışık)*, c. 2, s. 295.

Bakras civarında *Karamorta*'daki cami, imaret ve hanı da Hasan paşa yaptırmıştır [1].

Ahmed paşa (Kalaylıkoz)

Kayseri köylerindendir. *Eskisaray* baltacıları ocağına alınarak musahip Yusuf ağa'nın hizmetinde bulunmuş ve efendisi Darüssaade ağası (kızlar ağası) olunca kahvecibaşılığa tâyin edilmiş ve sakabaşılık hizmetiyle sürre ile birlikte hacca gitmişti. Yusuf ağa, hizmetinden azlolunduğu zaman bu da beylerbeyilik ile Cidde valiliğine gönderilmiştir.

Ahmed paşa, yedi sene Cidde'de kaldı 1099 H. - 1688 M. de *Van* valisi oldu. Az sonra buradan azlolunarak *Edirne*'ye geldi ve 1100 Rebiulevvel - 1689 iptidasında Dar-üs saade ağası Mustafa ağa'nın ricasiyle vezirlik verilerek kaptan paşa oldu. Deniz muharebesinden muvaffakiyetle İstanbul'a döndü; fakat *Akdeniz adaları* ve sahil halkından epey para alıp deniz ümerasından da imdadiye namiyle ikişer kese akçe sızdırdığından, yapılan şikâyet üzerine 1101 Cemaziyellevvel - 1690 Şubat'ta azledilerek muhafız ismi altında *Midilli*'ye sürgün edildi [2]. 1102 H. - 1691 M. de *Trabzon* ve bir sene sonra *Sivas* ve 5 Şaban 1104 - 11 Nisan 1693 te *Kıbrıs* valiliklerine tâyin edildi.

Büyük harbde pâdişah İkinci Ahmed'in *Edirne*'de bulunması dolayısiyle İstanbul'da asayişin iyi olmamasından dolayı 1105 H. - 1693 M. de Ahmed paşa, *Kıbrıs*'tan alınarak İstanbul kaymakamlığına getirildi ve asayişi tanzim ve eşya fiyatlarını yoluna koyup ihtikârı önleyerek halkı memun bıraktı ve bu muvaffakiyeti ağızdan ağıza söylenir olduğundan, bu başarısı sebebiyle sadarete gelmesinden kuşkulanan Bozoklu Mustafa paşa, Kalaylıkoz'u İstanbul kaymakamlığından azlettirip *Diyarbekir* valiliği ile uzaklaştırdı ve oradan da *Bağdad* valisi oldu (1694).

Ahmed paşa daha sonra *Adana* valiliğine tâyin edildi; Rusların Azak kalesine taarruzlarını müteakip o tarafa yardım etmek üzere 1108 H. - 1696 M. de *Trabzon* valiliğine naklolunarak *Azak kalesi*'ne girmeğe memur oldu.

[1] *Mühimme defteri* 115, s. 470.

[2] *Hadikat ül Vüzera zeyli* ile *Raşid* de *Bozcaada*'ya ve *Silâhdar tarihi*'nin bir yerinde (c. 1, s. 487) *Midilli*'ye ve diğer bir yerinde (s. 553) *Limni*'ye gönderildiği yazılıyor.

Rusların *Azak kalesine* karşı yaptıkları ikinci hücumda birbiri ardından gönderilen emirlere rağmen diğer vazifelilerle beraber işi gevşek tutup geç kaldıklarından ve kalenin muhasarasından sonra geldiklerinden içeriye girememişler ve kale de düşmüştü (1108 Muharrem - 1696 Ağustos).

Azak kalesinin düşmesi üzerine katledileceğinden korkan Kalaylıkoz Ahmed paşa vazifesini terk ederek saklanmış ve üç sene kadar böyle yaşamıştır; nihayet 1110 Şaban - 1699 Şubatta Valide sultanın şefaatiyle afvolunarak *Bursa*'da oturmasına müsaade edilmiş ve oradaki ipek mukataasından kendisine beşyüz akçe yevmiye tâyin edilmek suretiyle iki sene kadar böyle menkûb kalmıştır.

Daha sonra vezirliği iade edilen Ahmed paşa, *Kandiye* (Girid) valiliğine tâyin olunarak selefi maktulzâde Ali paşa *Ağrıboz* muhafızlığına gönderilmiştir (1114 Zilkade - 1703 Mart).

Üçüncü Ahmed, kızlarağasının "Kalaylıkoz paşa kadar vezir olmaz" diye methü senası ve tavsiyesiyle kendisini sadarete getirmek isteyerek Serezli Kel İbrahim isminde itimad ettiği ve tebdil suretiyle ara sıra kayığına bindiği bir kayıkçıyı tüccar sıfatiyle ve hatt-ı hümâyunla *Kandiye*'ye göndererek Ahmed paşa'yı gizlice İstanbul'a davet edip 29 Cemaziyelevvel 1116 - 29 Eylül 1704 te Hasan paşa'nın yerine vezir-i âzam tâyin etmiştir.

Kalaylıkoz'un sadarete tavsiye edilmesi İstanbul kaymakamlığındaki icraati dolayısiyle idi; fakat Üçüncü Ahmed kendisinde o mevkie yarar bir kabiliyet göremediğinden, tâyininden üç ay sonra, yani 27 Şaban 1116 - 25 Aralık 1704 perşenbe günü azl [1] ve *Limni* adasında ikamete memur ettikten bir ay sonra da Hanya sancağına tâyin etti [2].

Ahmed paşa'nın sadareti hakkında tarihler şöyle diyor:

Kalaylıkoz Ahmed paşa, seha ve kerem ve hükümette adaletiyle şöhret bulduğundan halk sadarete gelmesini istemişti. Bunun üzerine pâdişah kendisini uzak yerden getirterek hizmet

[1] *Hadikat ül Vüzera zeyli*, sadaretten azlini 23 Şaban ve sadaret müddetini de yüz on gün olarak göstermekte ise de, 28 Cemaziyelevvelden 27 Şabana kadar geçen gün adedi ancak seksen dokuz gün etmektedir.

[2] Bunun *Hanya*'da bulunduğu sırada Müverrih Naima efendi *Hanya*'ya sürgün edilmiştir.

umdu. Geldiği gün hal ve hareketinden cümle ahvaline vâkıf olarak getirttiğine pişman oldu. Selefi Enişte Hasan paşa'dan ziyade pâdişahın arzusuna aykırı hareketlerde bulundu. Pâdişah, sadr-ı âzamı işlerinde îkaz etmek ve iyi iş gördürmek hususunda kendisini ayarlaması için ocakdaşı olan imrahor Baltacı Mehmed ağayı memur etti ve Mehmed ağa'ya vezirlik de vererek kaptan paşalığa getirdi.

Meşhur Baltacı Mehmed paşa olan bu zat, vezir-i âzamın safiyetinden ve kendisine çok itimadından istifade ile onu ikaz edecek yerde sureti haktan görünerek dalâlete düşürdü ve sadaretten devirip yerine geçmek için Kalaylıkoz'un ayağı altına karpuz kabuğu koyarak azlettirmek ve yerine geçmek suretiyle arzusuna nâil oldu [1].

Kalaylıkoz hakkında *Nusretnâmede* şöyle deniliyor : Sırf cahil ve sefahatte bîmisil idi; yani ki eslâfının divan gününde

[1] Düstur-ı mezkûrun (Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın) mesned-i sadarete kudumundan beru meşhud ve manzur olan ihtilâl-i akl ve şüuru taraf-ı saltanatı demadem bîhuzur ettiğinden nâşi teberdarlık takribiyle muktezay-ı cinsiyet üzere vezire hayrhah olmak mülâhaza buyurulan Mirahur Mehmed ağa vezir-i âzamı harekât-ı makuleye sevk ve tergib etmek zımnında kaptanlık gibi bir câh-ı valâya destres bulmağa kani olmayıb sadarete irtikaya çalışmağa başlamıştı.

Vezir-i âzam, İmrahur Baltacı Mehmed'in dostluğuna inanarak samimi hasbihal edip pâdişahın nelerden haz edip nelerden hoşlanmadığını sorduğu zaman pâdişahın hoşlanmadığı şeyleri hoşlanır göstermek suretiyle sâdedil veziri iğfal ediyordu. Vezir-i âzamın bu haline karşı III. Ahmed: "Subhanallah bu adama nasihat ve tenbihimiz müessir olmak değil inadında sebat" ından şikâyet ettikçe Baltacı, vezir-i âzam aleyhinde söyliyerek pâdişahı ondan soğutuyordu. Sultan Ahmed, Baltacı'nın bu sözlerine inanarak onu vezirlikle kaptan paşalığa getirmişti. İmrahorluğunda pâdişahla temasa yol bulan Mehmed paşa Kaptan-ı derya olunca aradaki temas kesilmişti. Aynı zamanda Kızlarağası Süleyman ağa, Kalaylıkoz'un taraftarı olup Baltacı'nın hiylekârlığını bildiğinden uyanık duruyordu. Baltacı Mehmed paşa, kendisinin yerine imrahur olan Osman ağa'yı elde ederek sadareti elde etmek için faaliyete başladı ve sadr-ı âzamın, Süleyman ağa'nın yerine eski efendisi ve esbâk Kızlarağası Yusuf ağa'yı tekrar Darüssaade ağası yaptırmak istediğini ortaya attı ve bu söz, Uzun Süleyman ağa'nın kulağına giderek tereddüde düştü. Döndürülen dolaplardan gafil olan Kalaylıkoz, mahremi ve samimi dostu olarak bildiği Baltacı'nın daha bir takım desiseleriyle ve yeniçeri ocağını tahrik etmek töhmetiyle sadaretten azledildi. Bu hususta *Raşid tarihi*'nde (c. 3, s. 156 ilâ 165) tafsilât vardır.

yapmadığı haçvari enva-i dibadan dolmuş kallaviler giymek ve sair günlerde rengarenk kavuklar ve telli pullu hatayî libaslar ile evzaı garibesi pâdişah tarafından hoş görülmeyip ve bazan kendisine bizzat ima tarikiyle telmih olundukça vezir-i âzam olanların elbiseleriyle de diğer vüzeraya takaddümleri icap eder yollu cevaplar veriyordu; bundan başka kararsız olup bugün yaptığını yarın bozmak suretiyle devlet işlerini karıştırdığından ve, Raşid'in kaydına göre [1], daha bir takım hallerinin de inzimamiyle şeyh-ul islâmı azlettirmek için yeniçeri ocağını tahrik etmekle itham olunarak 27 Şaban 1116 (1704 Aralık) ta ansızın saraya davet olunarak mühr-i hümâyun alındıktan sonra *Midilli*'ye sürgün edilip 1705 te *Hanya* muhafızı oldu.

Ahmed paşa'nın *Hanya*'dan şikâyetçileri gelip aleyhinde epey şeyler söylediklerinden, 1118 Cemaziyelevvelin sekizinde (18 Ağustos 1706) *Hanya*'dan alınarak *İnebahtı* muhafızlığına tâyin edildi ise de, aynı sene Ramazanında (1706 Aralık) üçyüz akçe yevmiye ile *İstanköy* adasında oturması emrolundu [2].

Kalaylıkoz Ahmed paşa, yine Valide sultanın şefaatiyle afvolunarak 1122 Cemaziyelâhır - 1710 Ağustosta *Kandiye* eyalatine tâyin edildi [3]. Fakat oradaki kiliselerden gümüş kandil ve gümüşlü eşyayı getirtip gümüşlü hayvan takımı yaptırmak istemesinden dolayı yapılan şikâyet üzerine tekrar *İstanköy*'e gönderildi ve bir müddet sonra da, yani 1124 H. - 1712 M de *İnebahtı* muhafızlığına tâyin olundu.

Ahmed paşa, 25 Ramazan 1126 - 4 Ekim 1714 de *Trabzon* valiliğine tâyin edildi ise de İnebahtı'dan hareketinden evvel

[1] *Raşid*, c. 3, s. 156.

[2] Sâbık vezir-i âzam olup *Hanya* muhafızasında olan Ahmed paşa'ya hüküm ki :

Sâbıka tuğray-ı şerifim hizmetinde olan vezirim Osman paşa... berveçh-i arpalık *Hanya* sancağiyle *Hanya* muhafazasına memur olup ve sen ki vezir-i müşarünileyhsin senin *İstanköy* cezîresinde ikametin fermanım olmağla. Evâsıt Rebiulâhır 1118 (*Mühimme* 115, s. 76). *İstanköy* kadısiyle *İstanköy* dizdarına giden hükümlerde de Kalaylıkoz'un cezirebend edilerek adadan bir tarafa bırakılmaması bildirilmiştir.

[3] *Raşid*, zaruretinden şikâyeti mutazammın pâdişaha arzuhal göndermesine mebni *Kandiye*'ye tayin edildiğini beyan etmektedir (c. 3, s. 329).

hastalanarak aynı sene Zilhiccesinin yirmi sekizinde (1715 Ocak) orada yetmiş yaşında olduğu halde vefat etti [1].

Safdil, cömerd ve tam mânasiyle cahil olan Kalaylıkoz Ahmed paşa hakkında Vakanüvis Raşid:

"Kalaylıkoz lakabının iktizası üzere levazım-ı haşmet ve ziynete iptilâsını ve gece gündüz endişesinin tertib-i nizam ve libas ve destar ve kalaylıkoz lakabının kendisine sermaye-i iftihar olduğunu" beyan ediyor [2].

Mehmed paşa (Baltacı - Pakçe müezzin)

Çorum'un Osmancık kasabasından olan Mehmed paşa, akrabasından Hacı Sefer isminde birisi vasıtasiyle eski saray baltacıları ocağına yazdırılmış, sesinin güzelliği ve musikiye vukufu sebebiyle kendisine *Pakçe müezzin* lakabı verilmiştir.

Mehmed ağa daha sonra Darüssaade ağası yazıcılığı halifeliği (ağa yazıcısı muavinliği) ile terakki ederek şehzadeliğinde kendisini tanıdığı Üçüncü Ahmed hükümdar olunca birinci imrahorluğa tâyin olunmuştur [3]. Mehmed ağa bir sene sonra yani 8 Receb 1116 da Küçük Osman paşa'nın yerine vezirlikle kaptan paşa olmuştur [4].

Kalaylıkoz Ahmed paşa'nın sadaretten azlinde görüldüğü üzere, bunun desisesiyle Ahmed paşa'nın azli tekarrür edince, pâdişah kendisinin yetiştirmesi olduğu için, sözüne îtimad ettiği şeyh-ul islâm Paşmakçızâde Ali efendi ile görüştükten sonra sadaret makamına Baltacı Mehmed paşa'yı münasip gördü ve kapı ağası Hacı Mustafa ağa vasıtasiyle Kalaylıkoz'dan alınan mühr-ı hümâyun Baltacı Mehmed paşa'ya verildi (27 Şaban 1116 - 25 Aralık 1704) [5].

[1] Metindeki kayıt *Nusretnâme*'den nakledilmiş olup *Hadikat ül Vüzera zeyli* vefatını 1127 Muharreminde göstermektedir. *Hadikat ül Vüzera zeyli*'nin bu kaydı vefatının *İstanbul*'da haber alındığı tarihtir.

[2] *Raşid*, c. 4, s. 29 ve 30.

[3] 1115 Recebinin ondokuzuncu çarşamba günü "Saray-ı atik teberdarlarından Pakçe Müezzin demekle mülâkkab Mehmed Halife'ye büyük imrahorluk verildi" *(Nusretnâme)*.

[4] 1116 senesi Recebinin sekizinci günü Kaptan-ı derya Çerkes Küçük Osman paşa'nın azli üzerine Kaptan paşalık vezaretle büyük imrahor Baltacı Pakçe Müezzin Mehmed ağa'ya verildi *(Nusretnâme)*.

[5] *Nusretnâme*.

Baltacı Mehmed paşa, Kalaylıkoz aleyhindeki dessaslığının cezasını gördü; hasımları tarafından pâdişaha vaki münafıklıklar ve tezvirler ile hükümdarı kendisinden soğuttular; bundan başka Sultan Ahmed, Baltacı'nın, Kalaylıkoz aleyhindeki tertiplerini sonradan öğrenmiş olduğundan müteessir olmuş ve sadr-ı âzama iğbirarı artmıştı.

Boş boğazlığı ve sevmediği kimseleri türlü türlü desiselerle kirletmek âdeti olduğundan, sadareti esnasında da aynı yolu takib etti ve tâyinlerden aldığı rüşvetlerin bir kısmını pâdişaha veriyorum diye imalarda bulunmakta idi. Sadarette her işime karışıyorlar diye istiğna gösterip ben bu işin ehli değilim, iki öküz ile çiftçi olmak gerekti gibi sözlerle sadarette müstakil olmadığını îma yollu sözler söylüyordu; filhakika bir kısım işleri saraydaki mukarripler tarafından baltalanıyordu.

Baltacı Mehmed paşa, Darüssaade ağası Süleyman ağa ile Şeyh-ul islâm Paşmakcızâde'ye[1] diş geçiremeyip onlarla beraber olan ve perde arkasından vezir-i âzamın icraatına mâni olmağa çalışan silâhtar Ali ağa (Damad Şehid Ali paşa) ve Darüssaade ağa yazıcısı İbrahim efendi (Damad Nevşehirli İbrahim paşa) yı da mutadı olan iftiralarla İstanbuldan uzaklaştırmağa muvaffak olamayınca teessürü artmıştı; "sadarette müstakil değilim" demesi, işlerine bu zatların engel olmalarından dolayı idi.

İşte yukarıda adı geçen hasımlarının haklarından gelememsi ve bunların sadr-ı âzam aleyhinde çalışmaları neticesinde ortada makul bir sebep yokken 18 Muharrem 1118 - 12 Mayıs 1706 da saraya davet olunarak pâdişah kendisiyle buluşmayıp bostancılar mektebinde tevkif edilmiş ve Darüssaade ağası vasıtasiyle

[1] Baltacı birinci sadaretinden azlinden sonra yerine Çorlulu Ali paşa gelmiş, şeyh-ul islâm Paşmakçızâde Ali efendi, birgün Çorlulu ile yemek yediği sırada selefiniz yoğurdu severdi sözleriyle Baltacı'nın Türklüğüne (!) işaret etmiş. Bu söz Baltacı'nın kulağına kadar gitmiş. İkinci defa sadr-ı âzam tayin olunup geldiği zaman kanun üzere kendisine *Kadıköy*'ünde çekilen ziyafet münasibetiyle sofrada yoğurdu görünce şeyh-ul islâmı işaret ile yoğurdu efendinin önüne koyun sever deyince Seyyid Ali efendi bu sözün kendisinin evvelce söylediği söze mukabele olduğunu anlıyarak bundan dolayı Baltacı'ya deruni düşman olmuş imiş (*İlm-i Nücuma dair bir risale, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, sayı 2, s. 314).

mühr-i hümâyun alınarak üçüncü vezir Çoruhlu Ali paşa'ya verilmiştir [1].

Baltacı Mehmed paşa, saraydan derhal *İzmit*'e gönderilip oradan da *Sakız adası* muhafızlığına tâyin olunarak yola çıkarılmış ise de [2], zevcesi olan hanım, pâdişah tarafından verilmiş makbul bir cariye olduğundan onun rica ve istirhamiyle Marmara adasından geri çevrilerek Erzurum valiliğine tâyin edilmiştir [3].

Baltacı Mehmed paşa 1119 Rebiulevvel - 1707 Haziran iptidalarına kadar *Erzurum*'da kaldıktan sonra *Sakız adası* muhafızlığına tâyin edilmiştir [4]. Bundan sonra 1120 Zilhicce - 1709 Martta *Haleb* valisi olan Baltacı iki buçuk sene burada kaldı [5].

Rusların Karlofça ahidnamesine mugayir hareketleri sebebiyle neticenin bir harbe müncer olacağı anlaşıldığından, ordu sevk ve idaresinde muktedir bir vezirin bulunması lüzumuna mebni, Baltacı'nın birinci sadaretinde aleyhinde olan dedikodular yavaş yavaş meziyetlerine ve medhü senasına inkılâp etmekte idi. Hattâ, Baltacı'nın aleyhdarı olan Silahdar Ali ağa, Baltacı Mehmed paşa'nın birinci sadaretinde kethüdası bulunan Ali ağa'nın kendisine verdiği teminat üzerine Mehmed paşa'nın sadaretini pâdişaha tavsiye etmiştir. Bunun üzerine üçüncü Ahmed:

[1] Baltacı'nın azli *Mühimme defteri*'nde 18 Muharrem ve *Nusretnâme* ile *Hadikat ül Vüzera zeyli*'nde bir gün sonra gösterilmektedir.

[2] Sâbıka vezir-i âzam olan Mehmed paşa'ya hüküm ki:

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin *Sakız* ceziresinin muhafazasına memur olmuşsundur. İmdi muaccelen Cezire-i mezbure'ye varup muhafazasına kıyam... ve kâffe-i umuruna nizam vermeğe ihtimam eylemen bâbında fermân-ı âlişânım sadır olmuştur. Evahiri Munarrem 1118 (*Mühimme* 115, s. 7).

[3] *Nusretnâme*, *Raşid tarihi*'nde ise (c. 3, s. 195) Darüssaade ağası yazıcısı İbrahim efendi'nin şefaatiyle *Erzurum*'a tayin edildiği beyan ediliyor.

[4] Sâbıka vezir-i âzam ve halen *Erzurum* valisi Mehmed paşa'ya hüküm ki:

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin *Sakız* ceziresinin muhafazasına memur ve tayin olunmuşsundur. İmdi emr-i şerifim vusulünde tehir ve tevakkuf etmeyib muaccelen kalkıp Cezire-i mezbureye gelip muhafazasına kıyam... eylemen bâbında (Evâil Rebiulevvel 1119) *Mühimme* 115, s. 307 ve *Nusretnâme*.

[5] *Mühimme* 116, s. 72.

"—Kendi adamımızdır ve taşradan tâyin edilen ve umur-i hariciyesi olmayan vezirlerden iyidir" diye, yapılan tavsiyeyi muvafık karşıladığından Baltacı, Köprülüzâde Numan paşa'nın yerine ikinci defa vezir-i âzam olarak (21 Cemaziyelâhır 1122 - 17 Ağustos 1710) süratle gelmesi için ferman gönderildi ve (2 Şaban - 26 Eylül) *İstanbul*'a geldi [1].

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Baltacı Mehmed paşa *Prut* muzafferiyetini ve müsalehasını müteakib dönüp *Edirne*'ye gelmiş, fakat Baltacı'nın aleyhinde çalışan grup yeni baştan faaliyete geçerek onun muvaffakiyetini hiçe indirmeğe çalışarak pâdişaha telkin yapıyorlardı.

İşte bu suretle sadr-ı âzam aleyhindeki Silahtar Ali ağa, şey-hul islâm ve kızlarağasından müteşekil grup, Baltacının hasımlarını bertaraf etmek için Ocaklıyı tahrik ettiğini söyliyerek, pâdişahı şüpheye düşürdüklerinden, hizmetinden dolayı takdir bekleyen sadr-ı âzam *Edirne*'de bulunduğu sırada birdenbire azlolunarak yerine yeniçeri ağası bulunan Gürcü Yusuf paşa vezir-i âzam olmuştur (5 Şevval 1123 - 16 Kasım 1711) [2].

Baltacı Mehmed paşa, azlini müteakib Şevval sonlarında (Aralık) *Trablusşam* valiliğine tâyin edilmiş ise de [3] aleyhtarlarının mefsedeti devam ettiğinden kendisini tamamen kötürüm bir hale getirmek için kalebend olarak *Midilli* adasında

[1] Pâdişah Baltacı'yı sadarete davet ettiği sırada *Haleb*'e gönderdiği Silâhdara bu hususta hiç kimseye bir şey söylememesini tenbih ettiğinden sadarete kimin geleceği hakkında herkeste merak uyanmıştı (*Raşid*, c. 3, s. 334).

[2] III. Ahmed mühr-i hümâyunu Baltacı'dan alıp Yusuf paşa'ya vermek için kapıcılar kethüdası Türk Mehmed ağa'yı *Edirne*'ye gönderdi. Sadr-ı âzamı avutmak için ocaklıya maaşları verildiğinden dolayı memnuniyeti havi bir hatt-ı hümâyunla kürk de yolladı. Kapıcılar kethüdası *Edirne*'ye gidip sadr-ı âzama hatt-ı hümâyunu verip devir kürkünü de giydirdikten sonra yalandan hastalanıp *Edirne*'de bir evde oturup ertesi günü (9 Şevval 1123) Yeniçeri ağasına sadaret hatt-ı hümâyununu verdikten sonra doğru muhzir ağanın çadırına geldi ve sadr-ı âzamı sordu. Uykuda olduğunu söylediler, baş çadırda sadr-ı âzam uyanıncaya kadar bekledi. Baltacı uyanınca, Türk Mehmed ağa yanına girip azli hakkındaki hatt-ı hümâyunu gösterdi ve mühr-i hümâyunu alıp yeniçeri ağası Yusuf paşa'ya verdi. Bunu müteakib Baltacı başçadıra gelip yeni vezir-i âzamı tebrik ettikten sonra pâdişahın emri mûcibince *Edirne* bostancı başısının hapsine verildi (*Nusretnâme*'den).

[3] *Mühimme* 119, s. 59, Evâhir-i Şevval 1123.

ikamete memur ettirmişler ve bu hususta *Edirne* bostancı başısına bir ferman göndertmeğe muvaffak olmuşlardır (1123 Zilkade - 1711 Aralık ayı sonları) [1].

Baltacı'nın *Midilli*'deki kalebendliği 1124 Safer ayı sonuna (1712 Nisan) kadar sürmüş ve sonra bu kalebendlik Cezirebendliğe tahvil olunarak kaleden kasabaya çıkıp oturmasına müsaade olunmuştur [2].

Baltacının hasımları, onun bir gün olup afvedilmesinden korkarak hazineye olan borcu için tazyik ettirdiler; filhakika zimmetinde olan yüz iki kese akçeyi ne suretle olursa olsun göndermesi ve taallül gösterirse özrünün kabul olunmıyacağı ve iğbirar-ı hümâyunun artacağı hakkında kendisine bir ferman yollandı [3] ve daha sonra da kalebend olarak *Limni* adasına gönderildi (1124 Cemaziyelâhır - 1712 Temmuz) [4] ve iki ay sonra da *Limni*'de vefat etti [5]. Kabri Limni'de Mısrî Niyazi'

[1] *Edirne* Bostancı başısına hüküm ki:

Vezir-i âzam sâbık Mehmed paşa, *Midilli* kalesine varup anda ikamet etmek üzere hatt-ı hümâyun-i şevketmakrunum sâdır olup müşarünileyhi *Midilli*'ye götürmek için dergâh-ı muallâm kapıcı başılarından Yusuf dâme mecdühû mübaşir tayin olunmuştur (*Mühimme* 119, s. 64, sene evâsıt-ı Zilkade 1123).

[2] *Mühimme* 119, s. 64 ve 136 "Bundan akdem *Midilli* kalesinde ikameti fermanım olan vezir-i âzam-ı sâbık Mehmed paşa'nın kale-i mezburdan itlakı ve yine *Midilli*'de ikamet ettirilmesi fermanım olmağın...".

[3] *Midilli* ceziresinde olan vezir-i âzam sâbık Mehmed paşa'ya hüküm ki:

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin 1122 ve 1123 seneleri *Haleb* muhassallığından ve berveçh-i malikâne uhdende olan *Bâlbek* ve *Hama* mukataatı mallarından ve saireden aklam defterleri mucibince zimmetinde olan 592 kese ile 449 kuruştan bu anedeğin teslimatından maada elyevm ... sahhalbaki 102 kese ile dört yüz kuruş kaldığı baş muhasebede mahfuz bakaya defterlerinde mastur olup emr-i şerifim vusulünde her ne tarikle olursa olsun hazine-i hümâyunuma teslim ettirip elbette ibra-ı zimmet eyliyesin. Şöyle ki bu tenbih-i hümâyunumdan sonra dahi bir türlü tehir ve tevakkuf eder isen asla özür ve cevabın ısga olunmaz. Hakkında tagayyür-i tab'ı hümâyunumun izdiyad ve iştidadına bâis olacağı mukarrer ve muhakkaktır... (Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1124) *Mühimme* 119, s. 126.

[4] *Mühimme* 119, s. 147 (Evâhir-i Cemaziyelâhır 1124).

[5] *Limni* ceziresinde Naibüşşeri olan Mevlâna İsmail zîde ilmühû ve *Limni*'de yeniçeri zabiti ve âyân-ı vilâyet ve iş erlerine hüküm ki:

Limni ceziresinde cezirebend olan vezir-i âzam sabâk Mehmed paşa

nin kabri yanındadır. Vefatında elli yaşını geçkin olup bir oğlu ve bir kızı vardı. İki defaki sadareti müddeti iki buçuk seneden ziyadedir[1].

Baltacı Mehmed paşa orta derecede tahsil görmüş olup güzel söz söyler ve iyi yazardı. Tab'an cesur, vakur ve gayretli ise de boşboğaz, dostu ve düşmanı hakkında iyi, kötü sözünü esirgemezdi; bu pervasızlığı sebebiyle epey aleydarı vardı. Kendisi dessas ve hiylekâr olduğundan hakkında söylenen her söze inanır[2] küçük bir vaka veya uydurma bir söz üzerine yıllarca olan dostluğu bir anda yıkardı; bundan dolayı dostluğuna güvenilemezdi. Kendisini birinci sadaretinde azlettirenlerin bu ikinci sadaretinde de ittifaklarından dolayı kuşkulanarak aleyhlerinde bulunması, kendisinin eski intikam alma hırsının sönmediğine delil olduğundan bunlar, Baltacı'nın muzaffer olmasına rağmen kendisine galebe etmişlerdir.

Üçüncü Ahmed'in Baltacı'ya itimadı ve iş bildiğine kanaatı olduğu anlaşılmaktadır. *Prut* muahedesi esnasında büyük Petro'nun zevcesi Katerina ile olan münasebatına dair çıkarılan sözler aleyhdarları tarafından uydurulmuş ve bu suretle muvaffakiyeti hiçe indirilmek istenmiştir.

biemrillahi taalâ vefat edip müşarünileyhin yanında mevcut bulunan metrukâtı cümle muvacehesinde marifet-i şer-i ile tahrir ve defter olunup memhur defteriyle vâki-i hal sen ki Mevlânay-ı mezkûrsun tarafından der-i devlet medarıma arz ve müşarünileyhin bir oğlu ve bir kızı olduğu îlâm olunmağla müteveffây-ı müşarünileyhin tahrir olunan muhallefatının der-i devletmedarıma nakli için... mübaşir tayin olunmuştur. Sene Evâhir-i Şaban 1124 (*Mühimme* 119, s. 182).

[1] Baltacı'nın Hasib efendi adında bir mahremi varmış. Bu zat bir gün *Üsküdar*'da bir yere misafir gitmiş ve orada *Üsküdar* naibi de varmış. Hasib'i tanımayan *Üsküdar* nâibi Topal Abdullah efendi, lâf arasında Süleyman paşa'yı şeyh-ul islâm ile vezir-i âzam yaptık demiş. Bu sözü Hasib hemen Baltacı Mehmed paşa'ya yetiştirmiş. O sırada binişe çıkmak üzere çizmesini giymekte olan sadr-ı âzam, bu söze inanarak binişten vazgeçmiş ve şeyh-ul islâma bir haylı hediye göndererek sadr-ı âzamın, *Üsküdar* nâibinin sözüyle değişmiyeceğini düşünmemek sağlığında bulunmuştur (*İlm-i nücuma dair bir risale dolayısiyle* Orhan Köprülü'nün bir yazısı *Tarih dergisi*, sayı 2, s. 315).

[2] *Nusretnâme.*

Ali paşa (Çorlulu)

Çorlu'da bir köylünün veya bir berberin oğludur. Vefatında kırk yaşını geçtiğinin kaydedilmesine göre, doğumunun takriben 1669 veya 1670 olması muhtemeldir. Kapıcıbaşılardan Türkmen Kara Bayram ağa'nın himayesini görmüş ve o sayede sarayın seferli koğuşuna alınarak *Enderun*da yetişmiş ve hassa çuhadarı olmuştur.

İkinci Mustafa, Kapıkulu ocaklarına maaş tevziini müteakip kanun üzere vezir-i âzam Amcazâde Hüseyin paşa'ya memnuniyetini havi göndermiş olduğu hatt-ı hümâyunla biri kürklü diğeri sade iki hilati çuhadar Çorlulu Ali ağa ile göndermişti; bu sırada pâdişahın silahdarı Gürcü İbrahim ağa hasta idi. Ali ağa, sadr-ı âzamın ayaklarına kapanarak İbrahim ağanın yerine kendisinin silahdar olmasını istirham etti ve vezir-i azama :

"—Rikâb-ı hümâyunda benden iyi kapı kethüdası mı istersiniz?,, sözleriyle sadr-ı âzama hizmet edeceğini söylediğinden Amcazâdenin ricası üzerine 2 Cemaziyelevvel 1112 ve 15 Ekim 1700 de silahtar oldu.

Çorlulu Ali ağa bu hizmette pâdişahın teveccühünü kazandı ve bu teveccüh dolayısiyle devlet işlerine müdahale etmeğe başladı; sadr-ı âzamın arzlarına karşı pâdişaha telkinlerde bulunuyordu. Vezir-i âzam Rami Mehmed paşa, bunun müdahalelerinden sıkılarak bir kolayını bulup Çorlulu'yu silahtarlıktan uzaklaştırmağı tasarladı.

Bu sırada İstanbul'da Cebeciler isyan etmişlerdi. Pâdişah *Edirne*'de bulunuyordu. İstanbul kaymakamı Köprülüzâde Abdullah paşa saklanmıştı. Çorlulu'nun silahdarlıktan uzaklaştırılması için bu vaziyeti müsaid gören Rahmi paşa, Padişâha:

"— Bu fitnenin zararlarından devleti muhafaza için birkaç müdebbir vezirin vücudu lâzımdır; müstaid kulları içinde silâhdar Çorlulu Ali ağa vardır" demiş ve şeyh-ul islâm Feyzullah efendi de sadr-ı âzamın sözünü tasdik edince, Çorlulu Ali ağa o gün yani 1115 Rebiulevvel - 1703 Temmuz'da kubbe vezirliği ile saraydan çıkarılmıştır[1].

[1] *Nusretnâme.*

Çorlulu Ali paşa 1115 Cemaziyelâhırı iptidasında (1703 Ekim) *Haleb* valiliğine tâyin edildi ise de, hareketinden evvel aynı sene Recebinde (Kasım) dördüncü kubbe vezirliğine tâyin olundu ve kısa bir zaman rikâb-ı hümâyun kaymakamlığında bulundu ve Kalaylıkoz Ahmed paşa'nın sadareti esnasında *Trablus-şam* valiliği ile *İstanbul*'dan uzaklaştırıldı (1116 Cemaziyelahır - 1704 Ekim).

Çorlulu Ali paşa iki aya varmadan tekrar kubbe vezirliği ile *İstanbul*'a getirilerek kendisine *Teke* (Antalya) sancağı has tâyin edildi[1]. 1117 Muharrem - 1705 M. de ikinci defa rikâb-ı hümâyun kaymakamı olan Ali paşa, 19 Muharrem 1118 - 30 Mayıs 1706 da Baltacı Mehmed paşa'nın birinci defaki sadaretinden azli üzerine vezir-i âzam oldu ve 1708 de de II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan'la evlendi.

Çorlulu Ali paşa, *Poltava* muharebesine kadar İsveç - Osmanlı münasebetlerini şiddetle arzu edip Ruslara karşı İsveç'le anlaşmayı iptida kendisi ortaya atmışken, sonradan bundan vazgeçerek Rus elçisi Tolstoy'un iğfaliyle İsveç kıralı aleyhine harekete başlayıp XII. Şarl'ın Türkiye'den çıkarılmasına teşebbüs etmişti; fakat sadr-ı âzamın bu hareketi, ve Ruslardan rüşvet alarak kendisinin aleyhinde çalışmakta olduğu, Demirbaş Şarl tarafından elçisi Kont Ponyatofski vasıtasiyle III. Ahmed'e bildirilerek ve kıralın iddiası elçi tarafından ispat olunduğundan Çorlulu Ali paşa sadaretten azlolunarak[2] yerine Köprülüzâde Numan Paşa vezir-i âzam oldu (18 Rebiulahır, 1122 - 15 Haziran 1710)[3].

Çorlulu Ali paşa, azlini müteakib *Eyüb*'de zevcesi sultanın yalısına gitti. Kendisinin malı müsadere edilmiyerek ertesi gün bir hatt-ı hümâyunla *Kefe* eyâletine tâyin edilerek derhal hareket

[1] *Nusretnâme.*

[2] Rus kaynaklarına göre Baltacı Mehmed paşa'nın *Prut* seferini, (*Tarihi Osmani Encümeni mecmuası*, sene 8, numara 43, s. 162. *Raşid tarihi*, ise c. 3, s. 324) sadr-ı âzamın, Silâhdar Ali ağa (Damad Ali paşa) ile Kızlarağasının tertibi ile azledildiğini yazarak sebep göstermemektedir. Bu tarihlerde sadr-ı âzamların azil ve tâyinlerinde Silâhdar Ali ağa'nın birinci rolü olduğundan metinde gösterilen sebeplerden bilistifade Silâhdarın sadr-ı âzam aleyhinde hareket etmesi ihtimali kuvvetlidir.

[3] *Hadikat ül Vüzera zeyli*'nde azli bir gün evvel gösterilmiştir. Sebebi, Çorlulu'nun aynı onyedinci günü akşamla yatsı arasındaki azledilmiş olmasıdır.

etmesi emrolundu ve o da hemen *Edirne*'ye gidip beşyüz kadar kapısı halkıyle oradan yola çıktı ve *Tolcı*'dan *İsmail* kasabasına geçeceği sırada aleyhtarlarının tezviratına kapılan pâdişah, hiddetlenerek tevkifini emretti ve *İstanbul*'dan gönderilen kapıcıbaşı Mustafa ağa kendisini geri döndürdü.

Edirne'ye gelen Çorlulu Ali paşa, orada kapısı halkını dağıtıp, *Gelibolu*'dan bir çekdiri ile *Midilli*'ye gönderilerek kalede hapsolundu ve kendisine :

"— Senden iki bin kese matlûptur; bir akçesinden geçilmez; vermedikçe buradan kurtulmak emri muhaldir" denildi [1].

Çorlulu, kendisinden istenilen iki bin keseyi vermedi ve asıl suçu Ruslara karşı yumuşak ve müsamahalı hareketi olduğundan, bu hal kendisinin hiyanetine hamlolunarak katli için şeyh-ulislâm Paşmakçı-zâde Seyyid Ali efendi tarafından verilen fetvaya istinaden 23 Zilkade 1123 - 27 Aralık 1711 de *Midilli* kalesinde katlolundu ve başı *İstanbul*'a getirtilerek Divanyolun'da camii ve medresesi yanına defnedildi [2].

[1] Sâbıka vezir-i âzam olup hâlen *Midilli* kalesinde olan Ali paşa'ya hüküm ki :

Sen ki mûmaileyhsin taraf-ı hümâyunumdan senden matlûb olan akçeleri dergâh-ı muallâm kapıcı başılarından mübaşir tayin olunan İbrahim dâme mecdühûya teslim eylemen bâbında hatt-ı hümâyun-ı şevketimakrunum sâdır olmağla imdi emri şerifim vusulünde veçhi meşrûh üzere senden matlub olan akçeleri mübaşir-i mumaileyhe teslim eylemen bâbında hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum mûcibince fermân-ı âlişanım sadır olmuştur. Evâil-i Zilkade 1123 (*Mühimme* 119, s. 162). Bu hükmün altındaki diğer bir hüküm de mühim ve müstacel husus için dergâh-ı âli kapıcı başılarından İbrahim'in *Midilli*'ye mübaşir olarak gönderildiği ve kendisinin birgün vevvel ulaşmasının temini kadı ve iskele eminlerine emrolunmuştur.

[2] *Midilli* kadısına ve *Midilli* kalesi dizdarına ve âyân-ı vilâyet ve işerlerine hüküm ki :

Sâbıka vezir-i âzam olup halen *Midilli* kalesinde olan Ali paşa'nın bilfiil şeyh-ul islâm ve müfti-l-enam olan Mevlâna Esseyyid Ali edamullahü taalâ fezailühû'ın verdiği fetvay-ı şerife mûcibince cezası verilmek üzere hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum sâdır olup ve husus-ı mezbur için dergâh-ı muallâm kapıcı başılarından (isim yeri açık) dâme mecdühû mübaşir tayin ve irsal olunmağla imdi siz ki kadı ve dizdar ve âyân-ı vilâyet ve iş erlerisiz işbu emr-i şerifim vusulünde veçhi meşruh üzere Mevlânay-ı müşarünileyhin verdiği fetvây-ı şerife ve sadır olan hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum mûcibince vezir-i âzam-ı sabık mezkûr Ali paşa'nın kapıcıbaşı müşarünileyh marifetiyle katl ve cezası tertib olunmak bâbında ferman-ı âlişanım sâdır olmuştur. Evâsıt-ı Zilkade 1123. *Mühimme* 119, s. 77.

Olanlar zâir-i kabri desünler Dürriya tarih
Kıla mevâ saray-ı adn-i âlâyi Ali paşa

Tarihi, kabir kitabesinin son beytidir.

III. Ahmed, Ruslara îtimat etmemesini sadr-ı âzam Çorlulu Ali paşa'ya tavsiye ettikçe, sadr-ı âzam, Rusların sulhü bozmıyacaklarına emin olduğunu söylermiş; iş onun dediği gibi çıkmayınca evvelâ azledilmiş ve sonra katli için emir verilmiştir[1]

Bazı garezkârlıkları bir tarafa bırakılacak olursak, Çorlulu Ali paşa değerli bir hükûmet reisi idi. Dört sene üç ay sürmüş olan sadareti esnasında ordu ve donanmanın noksanlarını ikmale çalışmış, Rusların güler yüzüne aldanmakla beraber her ihtimale karşı da boş durmamış ve hattâ Baltacı Mehmed paşa, *Prut* seferinde bu hazırlığı kolayca bulmuştur. Tab'an zeki, vakur ve sözünü saklamazdı; pâdişah üzerinde bile sözü müessir olup hiçbir dileği rededilmezdi[2]. Devlet bütçesini tanzim ile sui-

[1] Fındıklılı Silâhdar Mehmed Halife, Çorlulu'nun katline sebep olarak sulhü bozan Ruslara îtimad gösterdiğini ve pâdişahın îkazına rağmen Ruslara kapıldığını göstermekte ve şöyle demektedir :

"Çorlulu sadaretinde pâdişah defaat ile kendüye şu kâfirin serhadlerin yoklan, sulhüne îtimadım yoktur buyurdukça emin ol sulhünde sâbit ve kadimdir cevabını verirdi. Akibet neticesi zuhura gelicek gazabı hümâyunları fravan olub mahfice katline sadır olan hatt-ı şerif ile kapıcıbaşı Gürcü İbrahim ağa gönderildi..." *Nusretnâme.*

[2] Çorlulu Ali paşa, Rumeli valiliğinde bulunmakta olan ve Rumeli'den şikâyetçileri gelen Firarî Kerküklü Hasan paşa'yı öldürtmek istiyerek iptida onu kübbe vezirliğiyle *İstanbul*'a getirtti. Firarî Hasan Paşa'nın II. Mustafa zamanında ve Daltaban Mustafa paşa sadaretinde katline irade çıkarak o işe Türkmen Kara Bayram ağa memur edilmişti. Fakat vaziyeti haber alan Hasan paşa, daha evvel davranıp Kara Bayram'ı öldürüp saklanmış ve III. Ahmed'in cülûsunda afvolunarak meydana çıkmış. Bazı hizmetlerinden sonra Rumeli valisi olmuştu. Hasan paşa hakkında şikâyet gelmesi üzerine Çorlulu Ali paşa, efendisinin intikamını almak istemiş ve "terbiyesiyle yetişmiş olduğum efendimin kanını taleb etmek bin kere hakkımdır" diyerek Hasan paşa'nın katline fetva almıştı. Pâdişah, devlete lâzım iyi bir adamdır, bu sevdadan fariğ ol dediyse de katli vacib haini neye rica edesiz katilin başı elde gerektir, madem ki iyi adamdı, doğrulup neye *Edirne*'ye gelmedi ve erazile katılmak neden iktiza eyledi? diye ayak basarak müsaadesini aldı ve *Fenerbahçe*'ye gönderip orada boğdurdu. Silâhdar Mehmed Halife, Firarî Hasan başa'nın senasında bulunarak kahbe oğlan diye tavsif ettiği sadr-ı âzamın, Hasan paşa'nın sadr-ı âzam olmasından korktuğunu beyan ediyor *(Nusretnâme)*.

istimale meydan vermemiştir. Kantemir, yazdığı Osmanlı tarihinde, Çorlulu Ali paşa'nın ince zekâlı ve muamelâtı süratle kavrayan ve divanda birkaç dâva işini birden okutarak süratle fakat gayet isabetli karar veren bir şahsiyet olduğunu yazıyor.[1]

Çorlulu Ali paşa hemen bütün servetini hayırlı eserlere vakfetmiştir[2]. *İstanbul*'da Fatih tarafında *Atikalipaşa*'daki *Hırka-i Şerif* için kârgir hücre ve imareti ve çeşmeyi yaptırdığı gibi *Çarşıkapısı* (Parmakkapı) tarafında da 1121 H. - 1709 M. de tamamlanan eski *Simkeşhane*'deki cami, *Darülhadis*, kütüphane, tekke ile imaret vücuda getirmştir[3]. Tersanedeki mahfel-i hümâyun ile fevkani bir cami, hamam, şadırvan, üç çeşme ve yayla semtinde *Koruk Mahmud Çelebi* yakınındaki diğer bir çeşme, *Haleb*'de *Zekeriyya Peygamber türbesi* ve doğum yeri olan *Çorlu*'da çeşme ile mektep de merhumun yaptırdığı eserlerdendir.

Zevcesi ve II. Mustafa'nın kızı olan Emine Sultan, kendisinden sonra *Trabzon* valisi Boşnak Receb paşa ile evlenmiştir. Sultandan evvelki zevcesinden evlâdı olup ahfadı zamanımıza kadar gelmiştir.

Mehmed bin İbrahim El-İmadî adında âlim bir zat, Çorlulu Ali paşa namına tasavvuftan « عمدة العاملين لمرضاة رب العالمين » isimli Arapça bir eser yazmış olup bir nüshası *Çorlulu* kütüphanesi denilen kendi kütüphanesinde 290 numaradadır[4].

[1] *Kantemir Osmanlı tarihi*, s. 446 not.

[2] Çorlulu Ali paşa sadarette iken, güya *Çorlu*'da Hobyar adında bir Ermeninin evine deve katariyle akçe ve altın gönderip onları Ermeninin evinde yaptırdığı mahzende saklamış olduğunu ermeniler hükümete haber verdiklerinden Ali paşa'nın katlinden sonra bu paraların müsaderesi için *Çorlu* kadısı ile diğer alakadarlara fermanlar gönderilmiştir (*Mühimme 119 s 118 sene 1124 Muharrem*). Bu ihbarın ne dereceye kadar doğru olduğuna dair başka bir kayıt görülmedi.

[3] Çorlulu Ali paşa'nın *Parmakkapı*'daki hayratının yerinde evvelce *simkeşhane* varmış. Bu simkeşhane Başkadın efendi tarafından *Bayezit*'le *Koska* arasına naklonlunarak burası boş kalmıştı. Çorlulu Ali paşa buraya cami, imaret ve saireyi yaptırmıştır (*Enderun tarihi c 2 s 81 ve Hadikat-ülcevami s 75*).

[4] Bu zatın Üçüncü Ahmed namına tarihten türkçe (*Kevakib-i Envar ül Ahmediye fi Esrar il Mucizat ül Muhammediyye*) isminde bir eseri daha olup bir nüshası Çorlulu kütüphanesinde 359 numaradadır.

Numan paşa (Köprülüzâde)

Salankamen muharebesinde şehid olan Köprülü zâde Fazıl Mustafa paşa'nın büyük oğlu olup ilim ve fazlı ve valiliklerinde dürüst ve adilâne hareketi ve muvaffakiyeti ile şöhret bulmuş vezirlerdendir. Ecnebiler kendisine âlim olmasından dolayı Hoca paşa derlermiş[1].

Akrabasından Amcazâde Hüseyin paşa'nın sadaretinde yani 16 Muharrem 1112 - 3 Temmuz 1700 de altıncı vezirlikle kubbenişin oldu[2] ve aynı sene 27 Ramazan - 7 Mart 1701 de *Erzurum* valiliğine gönderildi[3]. 1114 Cemaziyelevvel (1702 Ekim) Daltaban Mustafa paşa'nın vezir-i âzam olmasına mebni onun yerine Anadolu valiliğine getirildi, 1115 Receb - 1703 Kasımda *Ağrıboz* muhafızlığına ve oradan da *Kandiye* (Girid) valiliğine tâyin edildi. 1121 Cemaziyelâhır - 1709 Ağustosunda tekrar *Ağrıboz* muhafızlığı ile *Ağrıboz* ve *Karlıeli* sancakları verildi ve aynı sene Şevvâl (Aralık)da *Bosna* valiliğine naklolundu[4].

Numan paşa, *Bosna*'ya gitmeden evvel on seneden beri nikâhlı olduğu II. Mustafa'nın kızı Ayşe Sultan'la evlenmek üzere *İstanbul*'a davet edildi; pâdişahın bu davetten asıl maksadı Çorlulu'nun yerine kendisini vezir-i âzam yapmak istemesi idi[5], ve gelir gelmez 13 Muharrem 1122 - 14 Mart 1710 da güveyi girdi ve *Bosna*'ya gönderilmiyerek aynı sene 17 Rebiulevvel - 16 Mayısta *Belgrad* muhafızlığına tâyin olundu.

Sadr-ı âzam Çorlulu Ali paşa, Numan paşa'nın *İstanbul*'da oturmasından kuşkulandı ve bir gün evvel vazifesi başına gitmesi için kendisini sıkıştırdı ve ertesi günü hareket edecek

[1] سلسلة الاسفيه فى دولة الخاقانية العثمانيه *Silsilet ül asakiyye fi Devlet il Hakaniyyet el Osmaniye* (Behçetî İbrahim) Fazıl Ahmed paşa kitapları numara 212.

[2] "1112 Muharreminin onaltıncı şenbih günü Köprülüzâde merhum şehid Fazıl Mustafa Paşa oğlu Numan bey altıncı vezaret haslariyle kubbenişin olup vezir-iazam huzurunda seraserli kürk giydirildi ve pâdişah hazretlerinin (İkinci Mustafa'nın) Ayşe Sultan nam duhteri tezviç olundu" *Nusretnâme.*

[3] *Hadika zeylinde* bu valiliğe tayini Cemaziyelevvel olarak gösteriliyorsa da *Nusretnâmede* o sene yani 1112 Ramazanının yirmi yedinci pazartesi olarak tasrih ediliyor.

[4] *Mühimme 116 s 204 ve 281 sene 1121* evasıtı Cemaziyelâhır.

[5] *Hadikat ül Vüzera zeyli s 13.*

iken akşamla yatsı arasında saraya davet olunarak Çorlulu Ali paşa'nın yerine vezir-i âzam oldu (18 Rebiulâhır 1122 - 15 Haziran 1710)[1].

Köprülülerin silsile halinde memleket idaresindeki muvaffakıyetleri dolayısiyle Numan paşa'nın vilâyetlerdeki muvaffakıyetleri sebebiyle halkça sadareti arzu ediliyordu. Numan paşa hakkında bu teveccühü pâdişah da duymuştu. Ali paşa'dan yüz çevirince Numan paşa'yı düğün vesilesiyle *İstanbul*'a getirterek sadr-ı âzam yaptı.

Numan paşa ilmiyle âmil değerli bir vezir ve iyi idareli bir vali olmakla beraber büyük babası, amcası ve babası gibi sadarette otorite tesis edemedi. Kendisi devlet işlerinde acemi olup etrafında işbilir adamları ve vukuflu kethüdası yoktu. Babalığı Ali efendi ve diğer birkaç kişi etrafını çevirip kendisini iğfal ediyorlardı.

Numan paşa'nın şayi olan şöhreti sebebiyle Anadolu ve Rumeli'den birçok dâva sahipleri haklarını almak için *İstanbul*'a geliyorlardı. Bu hususu, o tarihte hayatta bulunan Silâhdar Mehmed Halife şöyle anlatmaktadır :

"Numan paşa gerçi ilmiyle âmil, salâh-ı hal ile kâmil, hakka kail, adle mail, reayaperver, zulümden müctenib bir âlicenab vekili muhterem idi; lâkin zimâm-ı hükûmeti il elinde olmağın hizmet-i ibadullah muattal kaldı ve cümle eşirra ayağa kalktı; divan günleri saraya gidilmez oldu; yirmi dokuz sene mukaddem suret bulmuş dâvalar açıldı; Köprülü evlâdından Numan paşa vezir-i âzam olmuş, hakkı icra edermiş deyu şayi olmağın Rumeli ve Anadolu'nun ayağı çarıklı Türkü *İstanbul*'a doldu; birkaç gün dahi iğmaz olunursa îka-ı fitneye sebep olur deyu yer yer aşikâr söylendiğinden" ve pâdişah tebdil gezdiği esnada bu sözleri işittiğinden 21 Cemaziyelâhır 1122 - 18 Ağustos 1710 pazar günü[2] sarayda *Sofa* köşküne davet olunarak tâyininden altmış beş gün sonra Darüssaade ağası vasıtasiyle kendisinden mühr-i hümâyun alındı ve bir bostancı sandalı ile *Büyük Çekmece*'ye gönderildi ve ağırlığı arkadan gelmek üzere arpalık olarak verilen *Ağrıboz*'a yollandı. Ruslarla harbin tahak-

[1] *Nusretnâme.*

[2] *Hadikat ül Vüzera* zeylinde 23 Cemaziyelâhırdır.

kuk etmesine mebni yerine *Haleb* valisi bulunan Baltacı Mehmed paşa ikinci defa sadr-ı âzam oldu [1]. Baltacı Mehmed paşa'nın *Haleb*'den gelmesine kadar sadaret kaymakamlığına nişancı Süleyman paşa tâyin edildi.

Numan paşa aynı sene Şevval ayında (Aralık ayı) *Hanya* sancağına naklolunduktan sonra 1123 Zilkadesi iptidasında (1711 Aralık) buradan *Kandiye*'ye tâyin edildi[2]. 1125 Şevvalinde (1713 Kasım) Kaptan-ı derya Süleyman paşa'nın *Girid* valiliğine tâyini üzerine Numan paşa arpalık olarak verilen *Yanya* sancağına gönderilerek 12 Muharrem 1126 - 28 Mart 1714 de *Bosna* valiliği verildi[3].

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Numan paşa, *Bosna* valiliğinde bulunduğu sırada *Karadağlı*'ların ısyanını şiddetle bastırmak suretiyle mühim bir gaileyi önlemeğe muvaffak oldu ve bu suretle az sonra çıkan Venedik ve Avusturya harblerinde vukua gelecek tehlikeyi bertaraf eyledi.

Numan paşa, *Bosna* valiliğine tâyini senesi sonlarında, yani 1126 Zilhiccesi iptidalarında (1714 Aralık) Avusturya ile sulh şartlarına riayet edilmesi kaydiyle ve Venedik'e açılan seferdeki vaziyet dolayısiyle *Belgrad* muhafızlığına nakledildi ve 1127 Rebiulevvel - 1715 Şubatta da *Silifke* sancağiyle Anadolu'da eşkiya teftişine memur oldu.

Numan paşa 1128 Ramazan - 1716 Ağustosta Şehid Ali paşa'nın üvey babası Saka İsmail paşa'nın yerine *Kıbrıs* valiliğine tâyin olundu; bu suretle kendisini istirkabeden Damad Ali paşa'nın şahadetine mebni onun takip ve istiskalinden kurtuldu[4].

[1] *Nusretnâme* : Silsilet ül asafiyye'de azline sebep olarak rikâb-ı hümayun kaymakamı Damad (Şehid) Ali paşa ile bozuşmaları gösterilmiştir. Damad Ali paşa Niğebolu sancağına has ile mutasarrıf iken adamlarının mezaliminden şikâyet edilmiş, sadr-ı âzam Numan paşa, şikâyetçileri tatmin ile bir çaresini bulsunlar demiş. Fakat şikâyetçiler önlenmediğinden Numan paşa,Allahın şeriatinde vezarete itibar yoktur diye Ali paşa'ya tariz etmiş; bunun üzerine Pâdişah'a her dediğini yaptıran Ali paşa bundan müteessir olarak bazı taraftarlariyle birlikte Numan paşa'nın azline muvaffak olmuştur (varak 200b).

[2] *Mühimme 1119 s 63 (1123 Zilkade tarihli hüküm).*

[3] *Mühimme 120 s 51 (1125 Şevval tarihli hüküm).*

[4] *Nusretnâme*'den.

Bu sırada Avusturya ile yapılan harbdeki mağlûbiyet sebebiyle düşmanın *Tuna* ve *Sava* nehirlerini aşması ihtimaline karşı evvelce *Bosna* valiliğinde muvaffakiyeti görülen Numan paşa'nın *Kıbrıs* eyâleti üzerinde kalmak üzere, *Bosna* serdarlığına tâyini muvafık görülerek acele o tarafa gitmesi hakkında kendisine ferman yollandı[1].

Numan paşa, *Bosna* seraskerliğinde düşmana karşı muvaffakiyetle dayandı ve *Belgrad*'ın Avusturyalılar tarafından işgali esnasında *Bosna*'ya karşı yaptıkları taarruzları akim bıraktı ve yaptığı mukabil taarruzlarla Avusturya kuvvetlerini mağlûp ederek *Bosna*'ya sokmadı ve bu gaile bertaraf olduktan sonra istirahati hükûmetçe matlûp olduğundan 1130 Ramazan - 1718 Ağustos'ta *Girid* valiliğine naklolunarak 1131 Rebiulevvel - 1719 Şubatta *Kandiye*'de vefat etti[2].

Numan paşa ölümünde elli yaşını bile doldurmamıştı; fakat çok vilâyet ve sancak gezmiş ve hayli iş görüp yetişmiş olduğundan, eyâlet idaresinde esaslı tecrübesi vardı. Âlim olduğundan hiçbir zaman tetebbudan uzak kalmamıştır. Bilhassa ilm-i kelâm ve ilmi hadîste derin tetebbuatı ve ihtisası vardı. Hazret-i Peygamber'in hayatları ile İmam Süheyl bin Abdullah Tüşterî'nin nutuklarını toplayarak birer eser yazmış ve bir de mantık kitabı kaleme almıştır[3]. Bunlardan başka

[1] Numan paşa'ya gönderilmiş olan Bosna serdarlığı fermanından: "... Serhad-i mansuremin bazı mahallerine İstilâ kasıtında olan melain-i duzahkârinin... Bosna eyaletinde vaki serhad-ı islâma mülasık olup âdây-ı din ve devlet-i aliyyem olan Nemçe ve Venedik mehazîlinden biavnillahi taalâ ol serhaddi mansuremde kılâ ve buka' ve palangaların muhafaza ve müharesesi ehemmi umur-ı saltanatı seniyyemden olup sen ki veziri müşarünileyhsin eğerçi *Kıbrıs* eyaleti kendü iltimasınla sana tevcih olunmuş idi ancak sen vüzerâyı izamımın yarar ve dindar ve namdarı vükelâyi fehnamımın müdebbir ve umurdide ve şecaat şiarı olup dini mübin ve uğuru hümâyunı nusretmakrunumda kemali gayret ve hamiyet ve fartı diyanet ve sadakat ile senden.. mesai'i cemile ve measiri meşkûre memûli Pâdişâhânemden olduğuna binâen *Kıbrıs* eyaleti üzerinde kalmak üzere Bosna eyaletinin muhafazası için sen müstakillen serdar nasbolunmuşsundur *(Mühimme 125 s 136)*.

[2] *Mühimme* 127, s. 322.

[3] Behçeti efendi bu üç eseri gördüğünü ve bunların Numan paşa'nın oğlu Hafız Ahmed paşa'da bulunduğunu beyân etmektedir (*Risalet ül Asafiyye*, varak 202).

tasavvuftan İmam Ebil Kasım Abdülkerim Kuşeyrî'nin (vefatı 465 H.) meşhur *Risale-i Kuşeyriye*'sini hülâsa etmiş ve bir de *Risalet ül-Adl* yazmıştır[1].

Baltacı Mehmed paşa (ikinci defa)

22 Cemaziyelâhır 1122 - 18 Ağustos 1710 da Numan paşa'nın yerine ikinci defa vezir-i âzam olmuş ve *Prut* seferinden avdetinde *Edirne*'ye geldiği sırada aleytarlarının tezviratı neticesinde 5 Şevval 1123 - 16 Kasım 1711 de azlolunarak *Midilli*'de ikamete memur olmuştur.

Yusuf paşa (Gürcü)

Yeniçeri ocağından yetişmiş, iki defa kul kethüdası olmuş ve 1122 Şaban - 1710 Ekimde yeniçeri ağası tâyin olunarak bir müddet sonra da vezirlik verilmiştir. Yusuf paşa, *Prut* seferinde şecaat ve celâdeti sebebiyle ün almış ve seferden avdette *Edirne*'de iken Baltacı Mehmed paşa'nın ikinci defa azli üzerine vezir-i âzam olmuştur.

Aleytarları tarafından Baltacı'nın azli üzerine orduda bulunması ve ocak ağası olması sebebiyle vezir-i âzamlığa getirilmişti, devlet işlerine vukufu yoktu. Petro'nun, muahedeye riayet edeceğini zannederek Rusların iğfaline aldanmış ve pâdişahı seferden menetmeğe çalışmıştı; halbuki alınan haberler Rusların ahidnameye ehemmiyet vermiyerek hazırlanmakta olduğunu göstermekte idi. Bu hallerden dolayı canı sıkılan III. Ahmed, Yusuf paşa'yı saraya davet etmiş ve

"— Moskov çarı İsveç kıralının gitmesine mâni olmamak şartiyle sulh yaptı diye nice gündür beni iğfal eyledin, işte Moskov taburu İsveç'in yollarını bağlamış; bana sözün nedir?" demesi üzerine Yusuf paşa:

"— İsveç'in (İsveç kıralının) sözüne îtimad buyurman, maksadı yine araya fitne bırakmaktır; yoksa çarın nakzı ahdetmek ihtimali yoktur" diye eski kanaatinde ısrar ile, azıcık bir şey için büyük iş açılmak devlete büyük zararı mûcib olur, sözleriyle sefer hazırlığı yapmağı ihmal etmişti.

[1] Bu risalenin adı رسالة العدل فى حال الحضر *Risale ül Adl fi hal ül hazır* olup buna Carullah Veliyyüddin efendi tarafından şerh ve haşiye yazılmış olduğunu Osmanlı müellifleri kaydediyor (c. 1, s. 267).

III. Ahmed, sadr-ı âzamın sözüne îtimat etmiyerek tahkikat yaptırmış ve derhal *Edirne*'ye gidilerek orada hazırlık yapılmasını emretmesi üzerine Yusuf paşa:

"— Pâdişahım zulümden kaht ve galadan memleket harab oldu; paşalarda ve reâyada kuvvet kudret kalmadı, kul taifesi zabtı rabttan çıkıp zabit sözünü dinlemez oldu; bu kış ve kıyamette hareketiniz câiz değildir; yaz gelsin vaktiyle hareket edin„ dediyse de dinletemedi ve 2 Zilkade 1124 - 31 Kasım 1712 de Yusuf paşa sadaretten azledilerek haps için *Rodos* kalesine gönderildi ve onun yerine tevkii yani nişancı Süleyman paşa vezir-i âzam oldu [1].

Yusuf Paşa, *Rodos*'ta katlolunarak 16 Zilkade 1125 de başı gelip, *Edirne*'den *Vidos*'a gelmiş olan pâdişahın otağı önüne konuldu [2] ve sonra *İstanbul*'da *Aksaray* tarafında yaptırmış olduğu mektebin yanına defnedildi.

Hâdikat-ül-Vüzera zeylinde fevkalâde garezkârlığı beyan edilerek kendisi daha yeniçeri ocağında bulunduğu sırada o zamanlarda arasının açık olduğu yeniçeri kalemi halifelerinden Köse Hacı'ya ve Köse Hacı'yı menfasına götüren çekdiri paşasına yapmış olduğu hakaretten bahsedilmektedir.

III. Ahmed'le olan muhaveresinden Yusuf paşa'nın sözünü ve kanaatini saklamayan açık sözlü bir vezir olduğu anlaşılmaktadır. Sadareti bir seneden birkaç gün ziyade olup yaşı altmışa yakındı. *Aksaray*'da bir mektebi ile çeşmesi ve ismine mensup mahallesi vardır. Katlinde Damad Ali paşa'nın tesiri vardır.

Süleyman paşa (Silâhdar)

Darüssaade ağası Yusuf ağa'nın Abaza cinsinden kölesidir. Onun tarafından saraya verilerek yetişmiştir. III. Ahmed zamanında silâhdar olmuş ve 1116 Ramazan - 1705 Ocakta vezirlikle saraydan çıkarak *Haleb* valisi tâyin edilmiştir.

Daha sonra *Ağrıboz* muhafızlığında ve *Kıbrıs* valiliğinde ve kubbe vezirliğinde bulunmuş olan Süleyman paşa 1121 Receb-1709 Eylülde *tevkii* yani nişancı olmuş ve bu sırada sadaret

[1] *Hadikat ül Vüzere zeyli*'nde 12 Şevval 1124'te azledildiği yazılıdır.

[2] *Nusretnâme*'den..

tebeddülü dolayısiyle yeni sadr-ı âzamın gelmesine kadar vazifesine ilâveten rikâb-ı hümâyun kaymakamlığında bulunmuştur.

Yusuf paşa'nın azlinden sonra, saraydan yetişerek pâdişahın ahlâk ve meşrebine vukufu dolayısiyle silâhdar Damad Ali paşa'nın tavsiyesiyle sadr-ı âzam oldu (12 Şevval 1124 - 12 Kasım 1712).

Bu sırada İsveç kıralının memleketine dönmesi işi halledilecekti. Kıralın hareketi için istediği şeyler verildiği halde XII. Şarl taallül göstererek gitmiyordu. Bunun bu haline kızan sadr-ı âzam, meseleyi şeyh-ul islâmla görüştü; şayet kıral gitmemekte înad ederse huduttan içeriye memleket dahiline alınmasına karar verilip bu hususta *Kırım* Hanı Devlet Giray'la *Bender* seraskerine emir verdi.

Filhakika gitmemekte ısrar eden İsveç kıralı huduttan zorla alınarak *Edirne* civarında *Dimetoka*'ya nakledildi ise de, devletin misafiri hakkında yapılan bu lâyiksiz muamele dedikoduyu mûcib olduğundan hem sadr-ı âzam ve hem de *Kırım* Hanı ve şeyh-ul islâm azledildiler. Süleyman paşa'nın yerine Damad Ali paşa'nın tavsiyesiyle İbrahim Hoca diye meşhur olan İbrahim paşa vezir-i âzam oldu (8 Rebiulevvel 1128 - 4 Nisan 1713) [1].

Süleyman paşa azlini müteakip kaptan paşa oldu, sadareti zamanındaki haslarından ve zulmen elde ettiği iddia edilen paralardan dolayı kendisinden sefer iaşesi olarak seksen kese akçe istendi [2]. Süleyman paşa, bu istenilen parayı tamamen hazineye veremediği için kaptan paşa olmasından sekiz ay sonra azlolunarak *İstanköy* adasına sürüldü (18 Şevvel 1125 - Kasım 1713).

Süleyman paşa adaya gitmesini müteakip derhal *Girid* valiliğine tâyin edilmiş [3] ve oradan da 25 Ramazan 1126 — 4 Ekim 1714 senesinde *Rodos* adasına naklolunmuş ise de, adaya gelir gelmez orada ikamete memur edilerek 1127 Şevval - 1715 Ekimde katline ferman gönderilerek kesilen başı rikâb-ı hümâ-

[1] *Hadikat ül Vüzera* ile *Raşid tarihi*'nde sadaretten azli 10 Rebiulevvel olarak gösterilmektedir.

[2] *Mühimme* 119, s. 343, sene Evâil-i Cemaziyelevvel 1125.

[3] *Mühimme* 120, s. 52 Evâhir-i Şevval 1125 ve *Raşid tarihi*, c. 4, s. 12.

yuna yollanmıştır[1]. O zamanlar hayatta olan Fındıklılı Mehmed Halife, katlinin sebebi bilinmediğini yazıyor. Sadareti beş ay kadar olup *İstanbul*'da *Divanyolu*'nda bir muallimhanesi ile bir de hanı vardır. Bunun katlinde de Damad Ali paşa'nın parmağı vardı.

İbrahim paşa (Hoca)

Nusretnâme'de Kel deli İbrahim Hoca deniliyor. Donanma hocalığından yetişme olduğu için, o lâkabla meşhurdur ve aslen *Serez*'lidir.

İptida bostancı ocağına girmişken bazı töhmeti sebebile *Cezair* tarafına kaçmış ve orada gemilerde çalışmıştı. Aradan bir müddet geçtikten sonra *İstanbul*'a geldi; balıkçılık, kayıkçılık ile geçiniyordu.

III. Ahmed denizde tebdil gezdiği sırada bunun kayığına biner ve sözlerinden haz ederdi. Pâdişah bir defa bunu gizlice *Girid*'e gönderip orada vali bulunan Kalaylıkoz Ahmed paşa'yı sadarete davet etmişti.

İbrahim ağa, tüccar kıyafetinde olarak bir gemiye kereste yükliyerek *Girid*'e giderek pâdişahın hatt-ı hümâyununu Ahmed paşa'ya vermiş ve Ahmed paşa, yerine kethüdasını vekil bırakarak aynı gemi ile *Küçük Çekmece*'ye gelerek vürudunu pâdişaha bildirmişti[2].

Bu hizmetine karşılık İbrahim ağa'ya kalyon kaptanlığı verildi ve bu işinde de muvaffak oldu; Akdeniz'deki korsanları sindirdi; kaptan paşa oluncaya kadar on beş kadar harb kalyonu ve bin kadar korsan elde etti; bu kalyon kaptanlığı dolayısiyle İbrahim Hoca diye meşhur oldu.

[1] *Rodos* kadısına ve hassa silâhşörlerinden Ömer zîde mecdühuya ve *Rodos* kalesi dizdarına ve *Rodos* mütesellimine ve yerli kulu zabitlerine ve âyân-ı vilâyet ve iş erlerine hüküm ki:

Sâbıka vezir-i âzam olup halen *Rodos*'ta ikamet üzere olan Süleyman paşa'nın izalesi lâzım gelmekle siz ki müşarünileyhimsiz işbu emr-i şerifim vusulünde mezkûr Süleyman paşa'nın bilâ eman cezası tertib ve sen ki mumaileyh Ömer'sin mezkûrun seri maktuını rikâbı hümâyununa göndermen bâbında hattı hümâyuni şevketmakrunumla fermânı âlişânım sâdır olmuştur. Buyurdum ki... ;*Rikâb mühimmesi*, numara 123, s. 58, sene Evâsıt-ı Şevval 1127).

[2] *Nusretnâme* (Kalaylıkoz Ahmed paşa'nın sadareti kısmı).

İbrahim Hoca'nın bu muvaffakiyetini çekemiyenler, aleyhinde epey dedikodu yaptılarsa da III. Ahmed dinlemiyerek kendisini *riyale* kaptanı ve *patrona* kaptanı yaptı ve nihayet 18 Zilhicce 1124 - 17 Ocak 1713 te kaptan paşalığa getirdi.

İbrahim paşa kaptanı derya olduktan sonra yirmibin kalyoncu ile İsveç kıralını memleketine götürmeyi taahhüd etmiş ve Süleyman paşa'nın azli üzerine de sadr-ı âzam olmuştu (8 Rebiulevvel 1125 — 4 Nisan 1713)[1].

III. Ahmed bu tarihe kadar türlü türlü tesir ve mülâhazalarla sadr-ı âzam yaptığı şahısların çoğunun tâyinlerinde isabet etmemiş ve hususiyle bu defaki tâyin büsbütün taaccübü mucib olmuştu[2].

Hoca İbrahim paşa vezir-i âzam olunca, pâdişahın damadı Silâhtar Ali Paşa'nın nüfuzunu görerek onu ortadan kaldırmayı kurdu ve bu hususa kayıkçılarından birisini memur etti; fakat onun bu maksadını kethüdası Hacı Hüseyin ağa haber verdiğinden Ali paşa ihtiyatlı hareket etmeğe başladı.

III. Ahmed, İbrahim paşa ile görüştükçe onun zaten bilmediği işlerdeki hallerinden müteessir oluyordu; buna mukabil sadr-ı âzam da bütün işleri eline almak istiyerek kendisinin istiklâline engel olanları bertaraf etmeyi kurmuş ve ön plânda pâdişah yanında bir dediği iki olmayan Damad Ali paşa'yı ortadan kaldırmak istemişti.

Bunun için bir ziyafet tertip etti; ziyafete *Kırım* Hanı Kaplan Giray, reis-ül küttab Abdülkerim bey ile Damad Ali paşa davetli idiler; fakat sadr-ı âzamın sui kasdından daha evvel haberdar edilen Ali paşa rahatsızlığını söyliyerek temaruz ettiği gibi keyfiyeti aynı zamanda pâdişaha arzetti ve arizesinde :

—"Şu herifi getürüp devleti kayırır deyu vezir-i âzam eyledin; devlet nabzından bîhaber. Onbeş yirmi odalık peyda edip çiçekçi

[1] "Hassa haskisi cellâd Kara Mustafa, kaptan kel deli İbrahim Hoca'yı hasoda köşküne götürüp misafir odasında kel başında olan kokmuş fes üzerine burmalı gemici sarığını cayır cayır koparark rayihai keriha odayı kaplayıp avuç avuç anber yakmakla güc ile zail eylediler ve başına kavuk üzere sarık sarıp huzur-ı hümâyuna götürdüler, yedd-i hümâyundan mühr-i şerif kendüye teslim olundu...;; *Nusretnâme*.

[2] Müsaade-i rüzgâr ile defaten vezaret-i uzma rütbesine vasıl ve vüzeraya ve vükelâya hayret ve taaccüb hâsıl oldu" (*Raşid*, c. 4, s. 5).

olmuş; bana da sana da kasdı mukarrer ve yarın bütün âyân-ı devleti ve İsveç kıralını ve balyozları ziyafet ve meşveret bahanesiyle *Demirtaş*'a (Edirne'ye) davet, beni ve İsveç kıralını öldürecektir; beni sen öldür gitmem" diye yazmış.

Bu tertibi öğrenen pâdişah vezir-i âzamı acele saraya davet ederek : "düşman ahvali ne oldu?" deyince "yeniçeri ocağını kendime uydurdum, yeniçeri ağasiyle yekdil ve yekcihet oldum" dedi. 27 Rebiulevvel - 23 Nisan 1713 te vezir-i âzam İsveç kıralı işini kıral ile *Demirtaş* mevkiinde görüşecek iken sadr-ı âzamın, kırala sû-i kastı olduğu söylenmesi üzerine o da temaruz etti.

İbrahim paşa'nın, pâdişah ile mülâkatında yeniçeriyi elde ettim demesinden kuşkulanan III. Ahmed tevehhüme düşmüş ve nihayet kendisinden mühri hümâyunu aldırdıktan sonra cellâd haseki Kara Mustafa eliyle boğularak cesedi *Tunca* kenarına defnedildikten sonra yeri belirsiz bir hale getirilmiştir (1 Rebiulahır - 27 Nisan 1713)[1].

Hoca İbrahim paşa'nın sadareti müddeti yirmi bir gün olup ölümünde yaşı altmışa yakındı. Zeki bir zat olan İbrahim paşa, birbiri ardından sadr-ı âzam azil ve katlettiren Damad Ali paşa'dan kurtulmayı ve işinde serbest kalmayı kurmuş ise de muvaffak olamamıştır; denizcilikte muvaffak olmuştur. Ölümünü müteakip bütün emval ve eşyası müsadere edilmiştir[2].

Ali paşa (Damad; şehid)

Âlim, fazıl, dürüst ve teşkilâtcı fakat şedid ve kan dökücü vezir-i âzamlardandır. Türk olup *İznik* gölü sahilinde *Sölöz* köyü halkından bazı paşalar kethüdalığından mütekaid Hacı Hüseyin ağa adında birinin oğlu olup köyünde doğmuştur[3].

[1] Cellâd Kara Mustafa, İbrahim paşa'yı öldüreceği sırada "nimet kadrini bilmeyen hain. Bir murdar kayıkçı iken seni bu surete getiren pâdişaha sui kast eyledin kâfir" sözleriyle başına bir kaç yumruk vurduktan sonra boğmuştur *(Nusretnâme)*.

[2] *İstanbul* kaymakamına hüküm ki :

Vezir-i âzam sâbık İbrahim Paşa'nın *İstanbul*;da ve sair mahallerde olan emlâk, akar ve nükud ve nâtık ve sâmit bilcümle ism-i mal ıtlak olunur emval ve eşyası marifeti şer-î ile tahrir ve defterhanesi dahi mühürlenip hıfz ve miktarın mübeyyin mümza ve mahtum defteri deri devletmedarıma irsal olunmak fermânım olup... Evâil-i Rebiulâhır sene 1125 (*Mühimme* 119, s. 312).

[3] Silâhdar Ali paşa'yı sevmeyen Mehmed Halife, Ali paşa'nın

II. Ahmed zamanında *İstanbul*'a gelerek o tarihte silâhdar bulunan Sirke Osman paşa vasıtasiyle saraya alınarak enderunda kiler odasına kaydedildi ve orada iyi tahsil gördü ve halife olarak odalısına ders gösterdi; II. Mustafa zamanında silâhdar bulunan Çorlulu Ali ağa (paşa)ya intisap ederek ona hoca oldu.

Silâhdar Ali ağa kendisini II. Mustafa'ya takdim ederek "ilim ve fazilet sahibi, ileri çekilecek kulunuzdur" diye senasında bulundu ve bu suretle saray teamülüne aykırı olarak hasodaya alındıktan başka pâdişaha sırkâtibi oldu.

Fındıklılı Mehmed Halife'nin *Nusretnâme*'de beyan ettiğine göre Ali ağa, pâdişah huzurunda türlü türlü hikâyeler söyleyip oyunlar, hiylekârlıklar yaparak pâdişahı kendisine bağladı; yüzü gülmez, kimse ile sohbet etmezdi[1].

Ali ağa, III. Ahmed'in de teveccühünü kazanarak rikâbdar ve çuhadar, nihayet 1116 H. - 1704 M. de silâhtar olarak dört sene bu hizmette kaldı.

Ali ağa, silâhdarlıkta bulunurken hasoda nizamında bazı değişiklikler yaptı[2]. Şeyh-ul islâm Paşmakçı-zâde Ali efendi ile baba, oğul gibi olup onun telkini ile *Melâmi* (Hamzavî) oldu. Bu makamda iken bütün nüfuz ve kudretini gösterdi; devlet işlerine el altından müdahale ile nasıl isterse pâdişaha onu telkin ederek yaptırırdı.

1121 Muharrem - 1709 Martta III. Ahmed'in beş yaşındaki kızı Fatma Sultan'la nişanlandı[3] ve ikinci vezirlikle

babasının *Sölöz* köyünden bir Türk köylüsü olduğunu yazıyor. Halbuki gerek *Raşid* (c. 4, s. 164) ve gerek (*Tâlimat-ı Hikmet Âyât-ı Şehid Ali Paşa* isimli risale (*Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası*, sene 11, s. 137) ve *Enderun tarihi* (c. 2, s. 84) ve *Hadikat ül Vüzera zeyli* metinde gösterdiğimiz şekilde kaydetmişlerdir.

[1] *Nusretnâme*'de Ali Ağa'nın sihre mübtelâ olduğu kaydedildikten sonra, hastalıktan başı kaldırmaz bir oğlan idi, denilmektedir.

[2] Silâhdar Fındıklılı Mehmed Halife, sarayın ve hasodanın nizamını bozduğunu yazmaktadır.

[3] Silâhdar Ali Ağa'nın saraydan çıkışı, enderunî *Ata tarihi*'nde 1120 senesi olarak gösterilmekte ise de yanlıştır. Bu nişan münasibetiyle Damad paşa tarafından tertib edilen Şeker bahçesi hediyesini *Nusretnâme* şöyle tavsif ediyor: "Silâhdar Damad Ali paşa ikinci vezirlikle saraydan çıkıp *Demirkapı* kurbindeki hanesine varup sultana nişanlanması münasibetiyle takdim ettiği hediyeler arasındaki Şeker bahçesinin tulü beşer zira ve arzı dörder

saraydan çıktı [1]. Kendisi sarayda küçük bir oda halifesi iken himaye ile tefeyyüzüne sebep olan Çorlulu Ali paşa bu sırada vezir-i âzam bulunmakta idi; fakat ikisinin arasındaki muhabbet husumete tebeddül etti; velinimetinin azliyle kanaat etmiyerek katline kadar gitti.

Pâdişahın kendisine fevkalâde teveccühü dolayısiyle sadr-ı-âzamların nüfuzu yok gibi idi; Çorlulu Ali paşa'dan sonra sadarete gelmiş olan Numan, Baltacı Mehmed, Yusuf, Silâhdar Süleyman ve Hoca İbrahim paşalardan her birinin azil, nefy ve katillerinde Damad Ali paşa'nın parmağı vardı; nihayet İbrahim paşa'nın katli üzerine dört seneden beri perde arkasından tesir icra ettiği sadaret makamına getirildi (1 Rebiulâhır 1125 - 27 Nisan 1713).

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, İngiltere ve Felemenk devletlerinin tavassutlariyle 5 Haziran 1719 da Ruslarla anlaşıp *Prut* muahedesini yeni esaslara göre tespit ettikten sonra, 1 Zilhicce 1126 - 8 Aralık 1714 te *Mora* seferini açarak beş haftada burasını geri almağa muvaffak oldu. Köprülüzâde Fazıl Ahmed paşa, *Kandiye* kalesini aldıktan sonra Venediklilerle yapılan muahedede *Girid*'de *Suda* ve *Spirna Longa* kaleleri onların ellerinde bırakılmıştı. *Mora* seferi esnasında bu iki yer de mahallî kuvvetler tarafından elde edilmek suretiyle *Girid* tamamiyle ele geçmiştir.

Damad Ali paşa, *Mora* seferinden muzaffer olarak *Edirne*'ye avdetinde pâdişah *Emirliköyü*'ne kadar Sancak-ı Şerifi ve orduyu karşılamıştı. Ali paşa, Sancak-ı Şerifi pâdişaha teslim ettikten sonra ayağına kapanarak bir müddet ağlamış ve alkış-

zıra ve etrafı parmaklıklı tahtadan yapılmış iki kerevet üzere içi serapa düzülmüş müteaddit tahtlar ve kasırlar ve her birinin üstünde mahsus kafesler içinde sahte bülbüller ve döşenmiş tuğlarlar ve çakıllar ve toprak yerine toz şekerler ve envai şükûfeler ile müzeyyen bahçeler vardı.

[1] *Niğebolu* sancağına vaki olan kadılara hüküm ki:

Avatıfı aliyye-i mülükânemden haliya silâhdarım olan İftihar ül emacidi valekârım... Ali dâme mecdühû'nın kariben vezaret rütbesiyle kâmrev olması musammem olup bin yüz yirmi Zilkadesinin dördüncü gününden berveçhi arpalık *Niğebolu* sancağı mumaileyhin tarafından zabt olunmak fermânım olmağla... Evâil-i Zilkade 1120 (*Mühimme defteri*, numara 160, s. 21).

çılar عون الله عليك, *aleyke avnullah*, diye alkış yaparlarken pâdişah vezir-i âzamın arkasını sığayarak :

"— Yeter Ali, sâyin meşkûr olsun, hidmetin makbulümdür, berhudar ol, yüzün ak olsun" sözleriyle kendisini taltif etmiştir[1]

Damad Ali paşa, 1125 H. -1716 M. de Avusturya seferini açıp Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, *Petro Varadin* muharebesinde alnından kurşunla vurularak şehid düştüğünden, o tarihten sonra Şehid Ali paşa diye anıldı. Cesedi muharebe meydanından alınarak *Belgrad*'a getirilip kalede *Sultan Süleyman camii* mezarlığına defnedilerek üzerine türbe yapıldı[2].

Fındıklılı Mehmed Halife, *Nusretnâme* isimli tarihinde Ali paşa'nın tamaı sebebiyle nice maldarları nefy veya katleyleyip mal ve mülklerini elde ettiğini, hasud, mağrur, zalim, cebbar ve kan dökücü, fakat aklî evvel, âlim, fazıl ve reşid olduğunu yazmaktadır [3]. *Hâdikat ül-Vüzera zeyli* ise, *Nusretnâme*'nin hilâfına olarak meayipten beri, erbab-ı namusa yardımcı, şerirlere karşı şedid, âdil, reşid, müdebbir ve reyinde isabetli, âkil, kâmil ve fazlu kemalde eşi az bulunur, natuk bir zat olarak tavsif eylemekte ve üç buçuk sene süren sadaretindeki perhizkârlığını ve hakşinaslığını yazdıktan sonra meşrebinin kan dökücülüğe mail olmasından dolayı işlerde yolsuzluk yapmağa kimsenin cesaret edemediğini kaydetmektedir. Hattâ *Hâdikat ül-Vüzera zeyli* irtikâb ve irtişanın görülmediğini ,kaydederken "sadareti zamanında irtişa değil hediye bile alınıp verilmez olmuş ve ortada alınıp verilen bir selâm kalmıştı" demektedir.

Yukarıki mütalealar ve tarihî hâdiseler tetkik edildiği zaman Şehid Ali paşa'nın ilim ve fazilet sahibi, teşkilâtçı, azimli bir devlet adamı, fakat aynı zamanda garezkâr, şedid ve kan

[1] *Nusretnâme; Fındıklılı Mehmed Halife.*

[2] *Vâsılî rahmetî rahman oldu*
Nâilî nimetî gufran oldu
Asaf-ı dehr idi evvel şimdi
Şüheda zümresine han oldu.
Dâne-i darb-ı tüfenk etti şehid
Dahil-i ravza-i rıdvan oldu
Rahmetullahı aleyh ol daver
Cenk edip koç gibi kurban oldu.

[3] *Nusretnâme*, 1128 Vekayii sonundaki mütalea.

dökücü olduğu görülüyor. Sadareti esnasında devlet erkânı herhangi bir yolsuz hareketten çekinerek titreşmişler ve şahadetini müteakip korku bertaraf olduğundan dolayı sevinmişlerdir.

Damad Ali paşa'nın baştan sona kadar devlet işlerine vakıf olduğu bizzat kendisinin kaleme almış olduğu talimatından anlaşılmakta [1]; fakat talimatının baş tarafındaki nasihatleri kendisinin de tutmadığı görülmektedir.

Şehid Ali paşa, sadareti zamanında bazı icraat ve islâhata muvaffak olmuştur. Evvelâ para mukabilinde gelişi güzel mülâzımet verilmek suretiyle ilmiye sınıfının bozukluğunu düzeltti ve çocuk yaşında olanlara müderrislik rüüsü verilmesini menetti [2]. Mısır'da köle olarak Habeşîlerin gayri insanî olan hadım edilmelerini kaldırdı [3], ve uzun harbler sebebiyle ihdas edilen mukataaların malikâne olarak verilmesi usulünü kaldırarak eskisi gibi mukataaların iltizam suretiyle verilmesini temin eyledi [4] Bunlardan başka Anadolu muhasebesi defterlerini tetkik ettirerek, yapılan sui istimalleri teftiş ettirip kayıtları yeniden islâh ile yerlerini değiştirtti [5]. Müteferrika, çavuş rikâb olmak üzere üç sınıftan müteşekkil gedikli zeamet teşkilâtını islâh eyledi [6].

Âlim ve fazıl olan Damad Ali paşa, değerli ve kabiliyetli şahsiyetleri himaye ile yetiştirmesini severdi. Reis ül küttab Hacı Mustafa efendi, Ahmed Arifî efendi (paşa) münşeat sahibi Habeşizâde Rahimî bey [7] ve Mektubî Selim efendi, defterdar Sarı Mehmed efendi (paşa) ile mektubî Dürri efendi ve daha sonra Nevşehirli Damad İbrahim

[1] *Talimatı Şehid Ali Paşa* (*Tarih-i Osman, Encümeni mecmuası*, sene 1, s. 136) ve *Enderun tarihi*, c. 5, s. 25.

[2] *Raşid*, c. 4, s. 47, 49. Damad Ali paşa *Mora* seferinde iken rikâb-ı hümâyun kaymakamı Mehmed paşa, şeyh-ul islâm efendiye ısrar ederek on yaşını mütecaviz oğluna dahil medresesi rüusı verdirmişti. Seferden dönen vezir-i âzam bunu haber alarak şeyh-ul islâma adam akıllı çıkışmış ve medreseyi müstahak bir ehline verdirmiştir ;*Raşid*, c. 4, s. 169).

[3] *Raşid*, c. 4, s. 175.

[4] *Raşid*, c. 4, s. 176.

[5] *Raşid*, c. 4, s. 53.

[6] *Raşid*, c. 4, s. 56.

[7] Habeşîzâde;nin münşeatı, *Esat Efendi kitapları* arasında 3325 numarada olup fihristte yanlış olarak *Nabi Münşeatı* diye gösterilmiştir.

paşa'ya intisab etmiş olan Müverrih Raşid, Sami, Osmanzâde Taib, Şair Nedim, hepsi Ali paşa'nın himayesini görmüş güzide şahsiyetlerden idiler.

Damad Ali paşa, *İzmir*'deki arazisi üzerinde hayratına vakıf olmak üzere onyedi bab sabunhane bina ettirmeğe teşebbüs etmişti[1]. *İznik*'te doğduğu köyde bir cami ve *İstanbul*'da *Şehzâde camii* yakininde su kemeri ittisalinde konağının taş odasını kütüphane yaptırmıştı[2]. 1122 tarihli olan kütüphanesinin yalnız fihristi dört cilt tutmuştu.

Damad Ali paşa'nın vakf ettiği kitapların bir kısmı felsefe, hikmet, heyet ve saireye ait oldukları için şeyh ul islâm İsmail efendi fetvasiyle 1129 Muharrem - 1716 Aralık tarihli bir fermanla kütüphanesine konulmayarak saraya alınmıştı. Şehid Ali paşa'nın vakfetmiş olduğu kitaplar şimdi *Süleymaniye kütüphanesi*'nde bulunmaktadır.

Galatasaray, Avcı IV. Sultan Mehmed zamanında medreseye tahvil edilmişken, Şehid Ali paşa'nın teşebbüsiyle tekrar enderuna mahrec olmuştur. *Ayvansaray*'da *Çınarlıçeşme* mescidine yakın Ebu Zer-i Gıfarî mescid ve türbesini Şehid Ali paşa yaptırmıştır[3].

Damad Ali paşa'nın sefahati ve israfı yoktu; varidat ve masarifatı defterini günü gününe tutturup her ay sonunda aylık defterine geçirir ve seneden seneye muhasebesini de görürdü. Bundan dolayı vefatında yirmi, otuz yıllık hesabı bir günde görülecek derecede hesap defterleri muntazam olarak meydana çıkmış ve her senenin hesabı ayrı ayrı torbalara konmuş olarak bulunmuş ve malını tahrir eden defterdar Hacı Mehmed efendi bu intizama hayrette kalmıştır[4].

Şehid Ali paşa'nın ilk zevcesinden oğulları ile biri erkek diğeri kadın iki kardeşi vardı. Şiirle iştigal etmemiştir. *Mora*'nın istirdadından sonra *Anapoli* kalesinde bir cami yaptırmıştır[5].

[1] *Mühimme defteri* 125, s. 1, sene 1128 Receb ibtidası.
[2] *Mühimme defteri* 125, s. 144.
[3] *Ata tarihi*, c. 2, s. 98, 99.
[4] *Ata tarihi*, c. 2, s. 99.
[5] *Topkapı sarayı arşivi vesikalarından*, numara E 2208, 2200, 8072.

Halil paşa

İlbasan'lıdır. Büyük biraderi Sinan Ağa bostancıbaşı iken bu da bostancı ocağına kaydedilmiştir. Biraderinin vefatından sonra 1105 H. - 1694 M. de Şatırlar kethüdalığı ile *Bağdad* valisi Kalaylıkoz Ahmed paşa'ya intisap etmiş ise de, sonra tekrar ocağına dönerek yoluyla bostancıbaşı olmuştur.

Halil ağa bu hizmette dört buçuk sene kalmış ve bu sırada, yani Damad Ali Paşa sadaretinde, Avusturya ile muharebe ihtimali arttığından 16 Muharrem 1128 - 11 Ocak 1716 da mütesellim göndermek şartiyle beylerbeyilik ile *Erzurum* valiliğine tâyin edilerek *Niş* kalesinin tamiri için acele o tarafa gönderilmiş ve daha sonra *Belgrad* muhafızlığına tâyin olunmuştur.

Varadin muharebesindeki mağlûbiyet ve Damad Ali paşa'nın şahadeti üzerine Halil paşa ordu erkânının ittifakiyle serdar-ı ekrem intihab edilerek bu intihap pâdişah tarafından tasdik olunup mühri hümâyun gönderilmiş ve bu suretle sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olmuştur. (1128 Ramazan - 1716 Ağustos).

Yeni serdar-ı ekrem ertesi sene, yani 1129 Receb - 1717 Haziranda cepheye hareket edip *Belgrad* önünde mağlûb olduğundan (1717 Ağustos), *Niş*'e çekilmiştir. Bu mağlûbiyet dolayısiyle ordu erkânı mesuliyeti Halil paşa'ya yükleyerek kendisine yakışıksız sözlerle hakaret etmeleri üzerine makamında kalmasına imkân olmadığından orduda bulunan vezirlerden Nişancı Mehmed paşa vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olmuştur (1129 Ramazan - 1717 Ağustos).

Halil paşa'ya azlini müteakip *Selânik* sancağı verilerek o tarafa gönderilmiş ve arkasından tuğ ve sancağı alınarak bütün mallarının ve yanındaki alât ve mühimmatının müsaderesiyle *Sultaniye kalesi*'nde oturması emrolunduktan başka[1], katli için de sâbık çavuşbaşı İsmail ağa memur edilmiştir.

[1] *Selânik* mollasına hüküm ki :

Vezir-i âzam sâbık Halil Paşa'nın tuğları ref ve kendüsi dahi tekaüd olup *Sultaniye* kalesinde ikameti fermanım olmağın imdi müşarünileyhin tarafı miriye olan düyunı kesiresi için vezaret takımından kendu yanında gerek alât ve mühimmat ve gerek nükuddan her ne mevcut ise tayin olunan mübaşir marifeti ve marifeti şer'ile bulunduğu mahalde tahrir ve defter olunup kat'an takım mezburdan ve nükuddan nesne ketm ve ihfa olunmamak şartiyle ihti-

İsmail ağa elindeki fermanla doğruca *Selânik* mahkemesine varıp ileri gelenleri oraya celb ederek fermanı okutmuş ise de, Halil paşa vaziyetten haberdar olarak kıyafetini değiştirerek akşam karanlığından istifade ile kaleden çıkıp *İstanbul*'a gelmiş, bostancı hasekilerinden Kirli Kasımoğlu Abdi Haseki'nin evinde saklanmıştır.

Bir müddet sonra ev sahibinin hizmetkârı Bekir adındaki bostancı Halil paşa'nın yerini vezir-i âzam kethüdasına ve o da vezir-i âzama haber vermesi üzerine Halil paşa yakalanmış ise de, bazı devlet adamlarının şefaatleriyle öldürülmiyerek *Midilli* adasına sürgün edilmiştir (30 Receb 1132 - 7 Haziran 1720).

Halil paşa aynı senede. yani 12 Şevval - 17 Ağustosta Ömer paşa'nın yerine *Boğazhisarı* (Seddülbahr) muhafızlığına tâyin olundu [1].

Halil paşa, kendisini evinde saklamış olan Abdi Haseki'nin iyiliğine mebni onu kendisine kethüda yapmış ise de, bunun halka karşı mezalimi şikâyeti mucib olduğundan katledildiği gibi, Halil paşa'nın vezirliği alınarak *Limni* veya *Midilli*'de ikamete memur edilmiştir (21 Muharrem 1133 - 22 Kasım 1720) [2].

mam ve memhur defterleriyle eşyayı mezbureyi ve nukudı miriyi orduy-ı hümayunuma irsal ve îsal eyliyesiz deyu. Evâili Şevval 1129 (*Mühimme* 126, s. 125).

[1] Sâbıka vezir-i âzam olup halen *Midilli*'de mukim olan Halil Paşa;ya hüküm ki :

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin *Midilli* kalesinde mütemekkin olduğun mahal zıyk olduğu bundan akdem îlâm ve istirham olundukta varoşta sana münasib bir mahalde îva olunman için emri şerifim şerefsudur olmuştu. Elhaletühazihi Seddülbahr kalesi muhafazasında olan Ömer paşa'nın reaya ve berayaya zulüm ve taaddisinden iştikâ olunmakla muhafaza-i merkumeden ref olunup ve sen ki vezir-i müşarünileyhsin mukaddema vuku bulan taksirin karini afv ve merhamet âsârım olub sadır olan hattı hümâyunı şevketmakrunum mûcibince vezaretin ibkasiyle Seddülbahr kalesi muhafazasına memur olmuşsundur... Sene Evâil-i Şevval 1132 (*Mühimme defteri* 129, s. 324).

[2] *Raşid tarihi*;nin bir yerinde (c. 5, s. 274) Halil paşa'nın *Boğazhisar*;-dan alınarak vezareti refedilip *Limni*;ye sürgün edildiğini yazar. *Çelebizâde* ise (s. 524) *Midilli*'de senevi üçyüz akçe ile ikamete memur olan Halil paşa'nın vezirliğinin iadesiyle 7 Rebiulâhır 1140'da *Ağrıboz* ve *Karlıeli* sancaklarına tayin olunduğunu beyan etmektedir. *Nusretnâme*'de de Halil paşa'nın 1133 senesinde *Midilli*'ye sürgün edilip aynı sene 12 Rebiulevvel serbest bırakılıp *Midilli* muhafızı bulunduğu kaydedilmektedir.

Halil paşa menfaşında yedi sene kaldı ve 7 Rebiulâhır 1140 - 22 Aralık 1727 de *Karlıeli* sancağı ile beraber *Ağrıboz* muhafızlığına ve daha sonra yani 1728 Ocakta *Kandiye* (Girid) valiliğine ve 1141 Muharrem - 1728 Ağustos'ta *Hanya* muhafızlığına ve 1146 Muharrem - 1733 Haziranda tekrar *Girid* valiliğine tâyin edilmiş ve aynı senede orada vefat etmiştir.

Sadareti bir seneden biraz ziyade olup ölümünde yaşı seksene yakındı. Ağır başlı, güler yüzlü, derviş meşreb bir vezir olup sadareti idareye kudreti yoktu; bilhassa muharebe zamanında ordunun sevk ve idaresinden âcizdi. Kendisinin ordu erkânı tarafından serdar vekâletine intihabı dolayısiyle pâdişah, beylerbeyi rütbesinde iken vezir-i âzam tâyin eylemek suretiyle ordunun intihabını kabul eylemişti.

Kendisinin sadaret ve serdar-ı ekremliği zamanında azil ve nasb işleri reis-ül küttab Süleyman efendi'nin elinde olduğundan Halil paşa'nın azli üzerine Süleyman efendi de nefyedilerek harb imdadiyesi olarak kendisinden epey para sızılmak suretiyle ölümden kurtulmuştur.

Mehmed paşa (Tevkii) Ticaretle Mısır'a gidip gelen Hacı Ali adında *Kayseri*'nin *Erkilet* köylü birinin oğludur. Bazı küçük hizmetlerde bulunduktan sonra *İstanbul*'a gelmiş, *Haleb* valiliğine tâyin olunan Abaza Süleyman paşa'ya intisab etmiştir.

Efendisi sadaret kaymakamı ve sonra da sadr-ı âzam ve kaptan paşa olduğu zamanlarda onun kethüdalığını yapmış, Süleyman paşa *Kandiye* valisi olunca kethüdalıktan istifa eylemiştir. Şehid Ali paşa'nın sadareti esnasında rikâb-ı hümâyunda Sipah ağalığı vekâletinde bulunarak 1128 H. - 1716 M.' de *Varadin* seferine yetiştirmek üzere *Dukakin* sancağından yaya asker yazmağa memur edilerek ve bu sırada Mevkufatçı İbrahim efendi (Nevşehirli Damad İbrahim paşa) ile tanışarak dost olmuştur.

Mehmed efendi, *Dukakin*'den tedarik ettiği askerle orduya geldiği zaman *Varadin* mağlûbiyeti olup Ali paşa şehid düşmüştü; fakat bunun hizmeti takdir olunarak kendisine *Haleb* muhassıllığı verilmiştir.

Mehmed efendi, *Haleb*'e giderken *Edirne*'ye uğramış ve dostu İbrahim efendi, o sırada vezirlikle rikâb-ı hümâyun kaymakamı olduğu için kendisini *Haleb*'e göndertmiyerek kapıcılar kethüdalığına tâyin ettirmiş ve dört ay sonra da vezirlikle nişancı yaptırmıştır (1128 Rebiulevvel - 1717 Şubat).

III. Ahmed muharebe dolayısiyle orduda emin ve muktedir birisinin bulunarak vezir-i âzamı idare ve teşvik etmesini arzu ettiğinden, aynı sene içinde Nişancı Mehmed paşa ordu ile cepheye hareket etmiştir.

Belgrad önündeki mağlûbiyet neticesinde ordunun *Niş*'e çekilmesi üzerine Halil paşa'nın yerine kimin sadr-ı âzam yapılması düşünüldüğü sırada pâdişah, rikâb-ı hümayun kaymakamı Damad İbrahim paşa'yı tâyin etmek istiyerek ısrar etti ise de [1], böyle pek nazik bir zamanda mesuliyeti üzerine almak istemiyen İbrahim paşa, bu sırada rikâb-ı hümâyunda bulunmasının daha iyi olacağını arzeylediğinden, orduda bulunan Nişancı Mehmed paşa vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem tâyin edilmiştir (1129 Ramazan - 1717 Ağustos).

1130 H. - 1718 M. de ordunun cepheye hareketi esnasında Avusturya ile sulh müzakeresine sadaret kaymakamı Damad İbrahim paşa'nın tesiriyle III. Ahmed muvafakat etmiş ise de, vezir-i âzam Mehmed paşa, sulhe aleyhtar olduğu için tebdili îcab eylemesi üzerine Damad İbrahim paşa o mevkie getirilmiştir (9 Cemaziyelâhır 1130 - 10 Mayıs 1718).

Mehmed paşa azlini müteakib [2] aynı sene ve aynı ay ortalarında Venediklilerin eline geçmiş olan *Preveze* ve *Dubniçe* kalelerini istirdat için [3] *Yanya* sancağiyle *Narda* seraskerliğine tâyin olunmuş ise de, orada seraskerliği îcab ettirecek bir iş olmadığından 1718 Eylülde *Tirhala* ve *Niğebolu* sancaklariyle *Niş* muhafızlığına tâyin olunmuştur [4].

Tevkii Mehmed paşa 1131 H. - 1719 M. de *Van* valiliğine tâyin edildi; fakat bu sırada *Kandiye* muhafızı Köprülü-

[1] *Raşid*, c. 4, s. 363.

[2] Azli tarihi *Hadikat ül Vüzera zeyli*'nde bir gün evvel olup metindeki kayıt *Nusretnâme*'den alınmıştır.

[3] *Mühimme defteri* 127, s. 97, sene evâsıt-ı Cemaziyelâhır 1130.

[4] *Mühimme* 127, s. 236.

zâde Numan paşa'nın vefatı dolayısiyle aynı senede (Rebiulâhır - Şubat) *Kandiye* muhafızlığına gönderildi[1], ve daha sonra Mısır valisi oldu.

Mehmed paşa, kısa bir fasıla ile Mısır valiliğinde altı seneden ziyade kaldı. Burada serkeşleri temizlemek suretiyle istikrarı temin eyledi. 1140 Zilhicce - 1728 Temmuzda Ebu Bekir paşa ile becayiş suretiyle *Cidde* valisi oldu ve oraya gittikten az sonra 1141 H. - 1728 M. de vefat ederek *Mualla*'ya defnolundu.

Tevkii Mehmed paşa'nın sadareti dokuz aya yakın olup ölümünde altmış yaşlarında idi. Orta derecede bir kabiliyeti vardı; *Nusretnâme*, Ermeni Mehmed paşa diye tezyif etmektedir. *Nusretnâme*, pâdişahın bunun yalancı şöhretine ve kibirliliğine tahammül edemediğini ve sulhe aleyhtar olduğunu söyliyerek bundan dolayı azledildiğini yazmaktadır. III. Ahmed zamanında İngiltere elçisi Montegü'nün zevcesi bunun konağına giderek hanımiyle görüşmüş olup konaklarının debdebesiz ve hayatlarının mütevâzı olduğunu beyan ediyor.

İbrahim paşa (Nevşehirli-Damad)

Eski adı *Muşkara* olan *Nevşehir*'de doğmuştur. Babası sipahilerden *İzdin* (Zeytin)[2] voyvodası Ali ağa'dır[3]. İbrahim, köyünden kalkıp hemşehri ve akrabalarını ziyaret ile iş bulmak için *İstanbul*'a gelmiş ve akrabasından eski saray masraf kâtibi Mustafa efendi'nin delâletiyle 1100 H. - 1689 M. senesinde evvelâ sarayın *helvacı ocağı*'na ve daha sonra *eski saray baltacıları ocağı*'na kaydolunmuştur.

[1] *Mühimme* 129, s. 18 ve *Nusretnâme* 1131 vekayii arasında.

[2] *İzdin* veya *Zeytin* kasabası Orta Yunanistan'da *Egine* körfezinin batı sahiline yakın bir mahaldedir.

[3] *Müstakimzâde*, *Mecellet ün nisab* isimli eserinde; (*Halet Efendi kitapları* numara 628) İbrahim paşa'nın baba ve dedesinin adlarının Hasan bin Halil olduğunu yazmışsa da yanlıştır. Vakfiyesinde babasının Ali olduğu görüldüğü gibi 1085 H. - 1674 M. de vefat etmiş olan babası *Üsküdar*'da *Seyyid Ahmed deresi*'nin *Saraçlar* çeşmesine yakın şehitlik namazgâhı yolundaki mezar kitabesinde de Ali ağa olduğu görülüyor. Validesi Fatma hanım da 1112 H. - 1700 M. de vefat ederek zevci Ali ağa'nın yanına defnedilmiştir (*İstanbul meşahirine aid mezar kitabeleri*, *Sadettin Nüzhet* Sene 1932).

İbrahim efendi, baltacılar ocağı vakıflarına kâtib olup az zaman sonra da Darüssaade ağası yazıcı halifesi olarak pâdişahın bulunduğu *Edirne*'ye gitmiştir [1].

İbrahim efendi, bu hizmette bulunduğu sırada Şehzâde Ahmed'e (III. Ahmed) intisap edip şehzâdenin mükâtebelerinde ve görüşmelerinde mahremi olup onun hükümdarlığını müteakib de Darüssaade ağası yazıcılığına tâyin edilmiştir (1115 H. - 1703 M.)

İbrahim efendi bu hizmette iken pâdişahın kendisine itimat ve teveccühü artarak devlet işleri hakkında mütaleası alınmağa başlanmış ve fikirleri pâdişahın kabulüne mazhar olduğundan şöhreti artmış ve vezirlik verilmek istenmişse de kabul etmemiştir.

Çorlulu Ali paşa, sadr-ı âzam olduktan sonra İbrahim efendi'nin perde arkasındaki nüfuzunu çekemiyerek haremeyin muhasebeciliği ile kendisini yakından uzaklaştırdıktan başka orada da tutmayarak bir vesile bulup mallarını müsadere ettirdikten sonra *Edirne*'ye sürgün ettirmiştir.

Vezir-i âzam Damad (Şehid) Ali paşa 1127 H. - 1715 M. de *Mora* seferine giderken İbrahim efendi'ye mevkufatçılık [2] vererek beraberinde sefere götürüp *Mora*'nın istirdadından sonra oranın tahrir işine memur eylemiştir.

Damad Ali paşa'nın İbrahim efendi'ye karşı olan teveccühü ve onu kendisine mahrem yapması vezir-i âzamın kethüdası İbrahim ağa'nın hasedini tahrik ettiğinden, bu zat *Mora*'ya hareketinden îtibaren mevkufatçı efendiyi pek müşkil ve mesuliyetli işlere sevketmişti. Hattâ *Mora*'nın tahririnden sonra kethüdanın teşvikiyle İbrahim efendi yeni zabt edilen *İstendil* ve *Çuha* adalarının tahrirlerine de memur edilmiştir [3].

[1] Büyük sefer dolayısiyle bu tarihte pâdişah ve saray erkânı *Edirne*'de bulunuyorlardı.

[2] *Mevkufatçılık*, Osmanlı maliyesinde mühim bir kalem âmirliği idi. Bunun dairesi memleket tahriri üzere kaza ve köylerin avariz hanesiyle nüzül ve menzil kayıtları ve mirî mübayaatın müretteb mahallere sevki ve sefer vukuunda askere verilecek mirî tayinat kayıtları ve mirî mübayaatın nakil paraları ve zahirenin kayıtları ile masarif ve tevziatı burada kayıtlı idi. XVIII. asırda bu daireye *rüsum kalemi* ismi de verilmişti.

[3] *Raşid tarihi*, c. 4, s. 130.

İbrahim efendi 1128-1716 Avusturya muharebesinde mevkufatçılık üzerinde kalmak üzere *Niş* defterdarlığına tâyin olunarak *İstanbul*'dan *Belgrad*'a kadar olan zahirenin hazırlanması, köprülerin tamiri, ordu levazımının tedariki ve *Vidin*'den *Niş*'e nakli lâzım gelen top ve cephanenin sevki işi kendisine verildi.

Ordunun *Niş*'e gelmesi üzerine serdar-ı ekremin maiyetiyle beraberce gidip *Varadin* muharebesinde bulundu; mağlûbiyeti müteakip vaziyeti pâdişaha arzetmek üzere bir arize ile ordu tarafından *Edirne*'ye gönderildi.

III. Ahmed, îtimad ettiği İbrahim efendi'yi tekrar orduya göndermiyerek yanında alıkoyup evvelâ birinci ruznameci ve arkasından birinci mirahur yaparak birkaç gün sonra da sadaret kaymakamlığına tâyin eyledi (16 Şevval 1128 - 3 Ekim 1716).

İbrahim paşa 6 Rebiulevvel 1129 - 18 Şubat 1717 de Şehid Ali paşa'dan kalan III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'la nikâhlanarak damad oldu. Bu tarihte Fatma Sultan on dört ve İbrahim paşa ise takriben elli ile altmış yaşları arasında idi.

İbrahim paşa'nın tesiriyle bu sırada Avusturya ile müsaleha yapılması takarrür eylediğinden vezir-iâzam ve serdar-ı ekrem Tevkii Mehmed paşa'nın yerine 9 Cemaziyelâhır 1130 - 10 Mayıs 1718 de vezir-i âzam olarak Avusturya ile *Pasarofça* muahedesini imzaladı ve bu arada Venedik ile de sulh yapıldı.

İbrahim paşa'nın on üç sene sürmüş olan sadareti zamanındaki İran muharebeleri Lâle ve Çırağan, Sadabad ve diğer mesirelerdeki eğlenceleri, helva sohbetleri, ilk matbaanın tesisi ve sanayi müesseseleri kurması gibi sair icraatı, Osmanlı vekayii kısmında görülmüş olduğundan burada tekrarlanmadı.

1143 Rebiulevvel - 1730 Eylülde sâbık *İstanbul* kadısı Zülâli Hasan efendi ile Ayasofya vâizı İspirizâde'nin perde arkasından hazırladıkları Patrona Halil isyanında İbrahim paşa ve damatları Merzifonî Kara Mustafa paşa'nın torunu kaptanı derya Kaymak Mustafa paşa ile kethüda Mehmed paşa, pâdişahın hemşiresi Hatice Sultan'ın teşvikiyle tahtını kurtarmak isteyen III. Ahmed'in emriyle boğularak Alayköşkü tara-

fındaki duvardan cesetleri sarayın dışına âsilerin önüne atılmıştır. Bir araba ile *Sultanahmed* meydanına nakli emrolunarak ihtilâlciler tarafından parça parça edilen İbrahim paşa'nın cesedinin bulabildiği kadar eczasını, sâbık *Haleb* kadısı Şakir bey para mukabilinde gizlice toplattırarak geceleyin *Şehzâdebaşı*'ndaki sebili yanına defnettirmişti ve diğer parçalar da *Süleymaniye*'de *Kirazlımescit* sokağında *Süleymaniye Darüşşifası* önüne çıkarken *Nevruz Kadın Mektebi* yanında defterdar Şemseddin Çelebi türbesi karşısında damadı ile beraber kerimesinin konağının bahçesine defnedilmişlerdir. İbrahim Paşa vefatında yaşı yetmişe yaklaşmıştı.

Bir kazadır geldi Vehbi yaz heman tarihini
Kâbe-i kurb ola İbrahim paşa menzili

tarih beyti Seyyid Vehbî'nindir[1]. Hasis olan damadı Mehmed paşa'nın katlinde 16 bin altıyüz onaltı kese nakdi çıkmıştır (Top. Ar. No 532)

Damad İbrahim paşa sadaretinde başını batıya çeviren Osmanlı hükûmeti, Avrupa'nın sanat ve kültüründen istifade etmek üzere kendisine küçük de olsa bir pencere açmağa muvaffak olmuştur.

İbrahim paşa devlet işlerinde vukuflu, düşünceli, kiyaset sahibi, mutedil, kadirşinas, kabiliyetli insanları ileri çeken bir hükûmet reisi idi. Pâdişahın en yüksek teveccühünü kazanmakla ve bütün işleri eline almakla şımarmamış, kendisine fenalık yapmış olanlardan bir kısmına yardım elini uzatarak onları utandırmıştır.

Bir taraftan Çırağan ve helva sohbetleri, şuara meclisleri, musiki âlemleri ile zamanını geçirdiği, diğer taraftan ulemayı himaye ve ilmî eserleri tercüme ettirmek, kültür hareketlerini yaymak için matbaa tesis etmek, millî sanayii himaye etmek gibi hizmetleri de ihmal etmemiştir. Seleflerinden ne Sokullu Mehmed paşa ne de Köprülüzâde Fazıl Ahmed paşa ayarında siyaset ve askerî işlerde mühim rol oynamamıştı. Aynı zamanda selâbet ve metanette de onlar kadar değildi; fakat faal ve teşkilâtçı idi[2].

[1] *Hadikat ül Cevami*'de birinci mısra :

Bir kazadır geldi yaz tarihini Vehbi anın

tarzındadır.

[2] O tarihte *İstanbul*'daki İngiltere elçisi Montegü'nün zevcesi, meşhur

İran'da seyahat etmiş olan Lehli misyoner Krusinski'nin İran - Afgan muharebesine dair olan eserini, İbrahim Müteferrika *Tarih-i Seyyah* adiyle Damad İbrahim paşa için Türkçeye çevirmiş olup ilk matbaada basılmıştır.

İbrahim paşa'nın yalısı *Beşiktaş*'ta Çırağan mevkiinde Mevlevihane'ye muttasıl olup[1] III. Ahmed, sık sık buraya gelip eğlenirdi.

Damad İbrahim paşa, zevcesi Fatma Sultan'la müşterek olarak *İstanbul*'da *Şehzade camii* yakınında dershane (Darülhadis) ile talebeye mahsus odalar, sebil, kütüphane ve çeşme gibi hayırlı tesisler vücuda getirmiştir[2]. Bu tesisler 14 Receb 1132 — 22 Mayıs 1720 de tamamlanarak merasimle küşad resmi yapılmıştır.

Yine *İstanbul*'da Yeni postahane arkasındaki *Acımusluk* sokağına çıkan yokuşun başında Damad İbrahim paşa'nın 1131 H. - 1719 M. tarihli *Darülhadis*, mektep ve sebili vardır. *Ortaköy* camiinin önündeki çeşme, *Üsküdar*'da *Şemsipaşa* semtinde *Husrevağa camii* önünde bulunan 1143 H. - 1730 M. tarihli çeşme ile yine *Üsküdar*'da *Malatyalı camii* kurbindeki 1141 H. - 1128 M. tarihli çeşme, *Çubuklu camii* yakınındaki *Mesire çeşmesi* de İbrahim paşa tarafından yaptırılmıştır[3].

Damad İbrahim paşa'nın yaptırmış olduğu tesislerden en mühimmi, kendisinin doğmuş olduğu ve evvelce *Muşkara* adlı bir köy iken sonra imar ederek şehir haline koyduğu *Nevşehir*

mektuplarından birinde İbrahim paşa'nın, fikir sahibi, âlim ve iyi bir şair değilse de memleketin güzide şairlerinden istifade etmekte kusur etmemiş olduğunu beyan etmektedir (*Tarih-i Osmani, Encümeni mecmuası*, sene 4, s. 1470).

[1] Avusturya elçisinin kabulü münasibetiyle "vezir-i âzam hazretleri kendüler, mukaddem *Beşiktaş* mevlevihanesine muttasıl yalısına teşrif buyurmuşlardı"... ve yine 1133 Receb iptidasında (1721 Nisan) Sultan Ahmed, bahçesine göç edip "sadr-ı âzam hazretleri *Beşiktaş* mevlevihanesine muttasıl yalısına davet etmeğin yeni baştardeye suvar olup teşrif buyurdular"... *Nusretnâme* ve *Mühimme defteri* 130, s. 134, diğer bir *Mühimme* kaydında da 1131 Receb 1719 Mayısta yapılmakta olan İbrahim paşa'nın yalısında kullanılmak üzere *Marmara*'dan mermer getirilmesi *Marmara* naibine gönderilen hükümde de"*Beşiktaş* mevlevihanesi kurbindeki yalısına" kaydı vardır (*Onikinci asrı hicride İstanbul Hayatı*, A. Refik, s. 66).

[2] *Mühimme* 129, s. 292 ve *Mühimme* 130, s. 89 ve 261.

[3] *İstanbul çeşmeleri* (İbrahim Tanışık).

kasabasında olup tarihimizin dördüncü cildinin birinci kısmındaki dördüncü bölümde zikredildiği için burada tekrarlanmadı. İbrahim paşa'nın eski adiyle *Muşkara* ve yeni adiyle *Nevşehir* olan buradaki tesislerinin yapılmasına 1130 Cemaziyelâhır 1718 Mayısta başlanmıştır[1]. Damad İbrahim paşa'nın *Ürgüp* kasabasında da on kadar çeşmesi vardı[2]. *İzmir*'de deniz kenarında Mısır çarşısı adı verilen bir çarşı da İbrahim paşa'ya aitti[3].

Damad İbrahim paşa'nın ilk refikasından olan oğlu Genç Mehmed paşa, 1136 H. - 1723 M. de III. Ahmed'in kerimesi Atike Sultan'la nişanlanarak vezir olmuş ve bir buçuk ay sonra da nikâhı yapılmıştır. Mehmed paşa babasının vakfına mütevelli olmuş ve 1183 H. - 1769 M. de vefat ederek pederinin yanına defnedilmiştir. III. Ahmed'in damadı olan bu genç Mehmed paşa'nın da İbrahim adında bir oğlu vardır[4]. Damad İbrahim paşa ahfadı son zamanlara kadar gelmiştir. Bunlardan Hayri bey isminde bir zatın گواه دل *Güvahı dil* isimli bir divanı ve Farsça kavaide dair لوحة القواعد *Levhat-ül kavaid* ve lûgate dair زبان *Zeban* ve adaba dair de آداب السلوك *Âdab-üs sülûk* ve آداب الادبا *Adab-ül üdebâ* isimlerinde eserleri vardır[5].

[1] Berveçhi arpalık *Kayseriye* sancağına mutasarrıf olan (isim yeri açık) dâme ikbalühu ve *Kayseriye* mollasına ve *Ürgüb* kadısına hüküm ki:

Düstur-ı ekrem, müşir-i efham... vezir-i âzam maali himemim damad-ı muhteremim İbrahim paşa edamallahü taalâ iclâlehu *Ürgüb* kazasına tâbi *Muşkara* nam kariyede halisen livechillah kendü mallariyle bir cami-i şerif bina ve ihyasına niyyet ve azimet ve itmamı için... Elhac İbrahim mübaşir tayin olunmağla... evâsıt-ı Cemaziyelâhır 1130 (*Mühimme* 129, s. 1).

[2] *Mühimme* 130, s. 146, sene 1133.

[3] *Mühimme* 133, s. 471, sene 1139 Receb iptidaları (1727 Şubat sonları) tarihli hüküm.

[4] *Başbakanlık arşivi iki numaralı kaime defteri*, s. 4. İbrahim paşa'nın torunu olan bu İbrahim bey, III. Mustafa zamanında enderunda bulunmuştu. Bir gün pâdişah kendisine "senin ceddin kalleş bir herif idi, pederime mütemadiyen torba torba altınlar getirip takdim eder ve pederim dahi enişte-nizin elini tekbil edin deyu bize emreylerdi" demiştir. Bu İbrahim bey, *Çırağan*'da ceddinden kalan yalıda oturup evkafının fazlasiyle geçinirmiş. 1230 H.-1815 M. den sonra vefat etmiştir (*Netayicül Vukuat*, c. 3, s. 31).

[5] *Sicill-i memurin-i dahiliye* (*Başvekâlet arşivi*, *Birinci defter*, s. 672).

Damad İbrahim paşa güzel yazı yazanlardandı, eski yazılarımızdan olan sülüs ve nesih yazısını evvelâ meşhur hattat Hafız Osman'dan ve onun vefatından sonra da ressam ve hattat Ömer efendi'den yazmıştır[1]. Ara sıra şiir de söylerdi. III. Ahmed'e minnettarlığını gösteren aşağıdaki kıta Damad İbrahim paşa'nındır:

Nigâhı iltifâtın mâyedarı izzü şan oldu
Hitabı müstetâbın ruh bahşı cismü can oldu
Aceb mi kılsan ihya makdemi lûtfunla hünkârım
Kulun bir zerreyim zatın bana mihri cihan oldu.

Tahriratında da kalemi güzel ve ifadesi dolgundu. *Bağdad* valisi meşhur Hasan Paşazâde Ahmed paşa'ya gönderdiği tahrirat bizzat kendi kaleminden çıkmış olup bundaki mütaleası bir hükûmet başkanına yakışacak üslûpta olgundur.

Mehmed paşa (Silahdar)

İstanbul'lu olup kavaf esnafından birisinin oğludur; çocukluğunda saraya kiler odasına alınarak oradan hasodaya naklolunup kiler kethüdası olmuştu. III. Ahmed'in silâhdarı Boşnak Mehmed ağa 1135 H. 1723 M. de vezirlikle Anadolu valisi olunca bu, enderun nizamına aykırı olarak birdenbire silâhdarlığa getirildi.

Silâhdar Mehmed ağa 12 Şevval 1140 - 22 Mayıs 1728 de III. Ahmed'in henüz dokuz yaşındaki kızına nişanlanarak aynı zamanda vezirlikle 1141 Muharrem - 1727 Ağustosta kubbe altına oturdu ve *Erzurum* eyâleti kendisine arpalık verildi ve Damad İbrahim paşa'nın katli üzerine III. Ahmed'e son vezir-i âzam oldu.

Silâhdar Mehmed paşa, I. Mahmud'un cülûsu üzerine sadarette ibka edildi ise de Patrona ve avenesinin edepsizlikleri devam eylediğinden, kapıcılar kethüdalığına tâyin edilen Kabakulak İbrahim ağa'nın tedbiriyle Patrona ile ileri gelen elebaşılar temizlenmiş ve İbrahim ağa'ya hizmeti mukabelesi olarak vezirlikle *Haleb* valiliği verilmişti; fakat I. Mahmud Kabakulak İbrahim paşa'yı sadarete getirmek istediğinden Silâhdar Mehmed paşa tâyininden üç ay sonra *Haleb* vali-

[1] *Tuhfet ül Hattatin* (*Müstakimzâde*).

liğine tâyin olunarak İbrahim paşa vezir-i âzam olmuştur (13 Receb 1143 - 22 Ocak 1731).[1]

Silâhdar Mehmed paşa, *Haleb*'ten sonra 1145 Şevval-1733 Martta *Diyarbekir* valiliğine naklolundu. Kendisine gönderilen fermanda Nâdirşah'ın *Musul* ve *Şehrizur* (Kerkük) taraflarını tehdid eylemesi üzerine *Diyarbekir*'de muktedir bir vezirin bulunması lüzumuna mebni *Diyarbekir*'e tâyin olunduğu bildiriliyordu[2]. Mehmed paşa 1146 Rebiulâhır - 1733 Eylülde ikinci defa *Haleb* valisi oldu ise de[3] yine o sene Recebinde (Aralık) *Sayda* valiliğine ve 1148 Safer-1735 Temmuzda *Bağdad*'a tâyin olunmuştur[4].

İran'la yapılan muvakkat sulhü müteakip İran seraskeri Hasan Paşazâde Ahmed paşa tekrar *Bağdad* valisi tâyin edildiğinden, 1149 Safer-1736 Haziranda Anadolu valiliğine tâyin olunmuş, yine o sene Cemaziyelevvel (Eylül) de üçüncü defa *Haleb* valisi olmuştur[5].

Silâhdar Mehmed paşa 1150 H. - 1737 M. de *Haleb*'de vefat etmiştir[6]. Vakar sahibi, doğru bir zat idi. *Hâdikat ül-Vüzera zeyli* ve ondan naklen *Enderunî Ata*, ehliyetinden bahsetmektedirler. *Subhi Tarihi* sarayda yetişmiş olup birden bire sadarete gelmesi dolayısiyle memleket ahvaline vukufsuzluğundan bahsetmektedir.

[1] *Subhi tarihi*'nin kaydına göre sadr-ı âzam silâhdar Mehmed paşa *Haleb* valiliği ile *Bağdad* valisi ve İran seraskeri Ahmed paşa'nın maiyyetine tayin ettirdiği Kabakulak İbrahim paşa'nın bir an evvel hareket etmesi için kendisini sıkıştırmakta olduğundan o da hareket etmek üzere *Üsküdar*'a geçmişti. Fakat İbrahim paşa'nın hizmetini takdir eden Sultan Mahmud, onu geri çağırıp silâhdardan aldığı mühri hümâyunu kendisine vererek vezir-i âzam yapmış sabık sadr-ı âzamı da *Haleb* valiliğine tayin eylemiştir (*Subhi*, varak 20).

[2] *Mühimme defteri* 139, s. 74, 88, sene evâili Şevval 1145.
Mühimme 139, s. 300, 301.

[3] *Mühimme* 141, s. 11, evâhiri Safer 1148.
Mühimme defteri 142, s. 110 ve 136.
Asâr üt Tevarih'te *Erzurum*'da vefat ettiği kaydediliyorsa da yanlıştır.

İbrahim paşa (Kabakulak)

Şebin Karahisar'dan bir köylünün oğludur. *İstanbul*'a gelmiş, bir iki kapı değiştirdikten sonra Köprülüzâde Fazıl Mustafa paşa'ya enderun çuhadarı olmuş ve paşa'sının *Islankamen* muharebesinde şahadeti üzerine bazı valilerin hizmetine girmiş ve bu arada defterdar Damad Mehmed paşa'nın, Sadr-ı âzam Çorlulu Ali paşa'dan ricası üzerine baş mukataacılığa tâyin olunmuştur.

İbrahim ağa, Şehid Ali paşa sadaretinde ve 1128 H.-1716 M. de beylerbeyilik ile *Bosna* valiliğine tâyin edilmişti; fakat bir müddet sonra kendi arzusiyle beyblerbeyiliği üzerinden alınarak *Bosna* valisi olan efendizâdesi Numan paşa'ya kethüda olmuş ve onun vefatı üzerine Köprülüzâde Abdullah paşa'ya kethüdalık etmiştir.

İbrahim ağa bundan sonra Mısır valisi olan esbak sadr-ı-âzam Tevkii Mehmed paşa'nın hükûmetten ricası üzerine kethüdalıkla onun yanına verilmiş ve Mısır valilerine tagallüb eden Çerkes Mehmed bey'le diğer serkeşlerin tediplerinde mühim hizmeti görülmüştür.

Cidde valiliğine nakledilen Tevkii Mehmed paşa'nın *Mekke*'de vefat etmesi üzerine İbrahim ağa *İstanbul*'a gelmiş ve Patrona isyanı üzerine Mısır'daki icraatı dolayısiyle bu hareketi de bastırabileceği bazı dostları tarafından Darüssaade ağası Beşir ağa'ya ve onun vasıtasiyle pâdişaha arzedilmiştir.

Bu müracaatı kabul eden I. Mahmud, bazı tavsiyelerle işi üzerine almış olan İbrahim ağa'nın yapacağı işte ve alacağı tertibatta sarayla teması dikkatı çekmemek için kendisini kapıcılar kethüdası tâyin eylemiştir (1143 Cemaziyelevvel - 1730 Kasım).

Filhakika İbrahim ağa'nın aldığı tertibat üzerine âsilerin tedibine muvaffak olunmuş ve bu hizmetine mükâfat olarak İran seferi münasebetiyle *Bağdad* taraflarında serasker maiyetinde bulunmak üzere kendisine vezirlikle *Haleb* valiliği verilmiştir (17 Cemaziyelâhır 1143 - 28 Aralık 1730).

İbrahim paşa, memuriyeti mahalline gitmek için *Üsküdar* tarafına geçmiş ise de, yirmi beş gün sonra yani 13 Receb 1143 - 22 Ocak 1731 de Silâhdar Mehmed paşa'nın yerine vezir-i-âzam olarak asayişin iyice temini kendisine bırakılmıştır.

Kabakulak İbrahim paşa'nın sadarete geçmesinden az sonra Patrona avenesinden bir kısmı intikam almak üzere bir ısyan hazırlıyarak 23 Ramazan ve 1 Nisanda Ağakapısı'nı basmak suretiyle faaliyete geçtilerse de, derhal sancağ-ı şerif çıkarılarak ayaklanma bastırılmıştır. Yine bunun sadareti esnasında ve evvelki ısyandan beş ay sonra 29 Safer 1144 - 2 Eylül 1731 de *Bayezid camii* taraflarında da bir ısyan teşebbüsü olmuşsa da o da bastırılmıştır.

İbrahim paşa, sadareti esnasında kendilerine gücendiği ve husumet ettiği şahıslardan intikam almağa başlamış olduğundan bu hal aleyhine bir cereyan uyandırmıştı. Sadr-ı âzam, hasımları hakkında sürgün işinde fazla ileri gitmişti; hattâ velinimeti defterdar Damad Mehmed paşa'nın oğlu şıkkıevvel defterdarı İzzet Ali bey'i azl ve nefyettirdiği gibi Darüssaade ağası Hacı Beşir ağa'nın sadaret işlerine kadar olan müdahalesini çekemiyerek bir fırsatını getirip onu da uzaklaştırmak istedi ve bunun müdahalesinden bahsederek pâdişahın muvafakatini de aldı. Ağayı menfasına götürmek üzere *Sarayburnu*'unda bir de çekdiri hazırlandı.

İbrahim paşa, Darüssaade ağası hakkında aldığı müsaadeyi mahrem ittihaz ettiği kayın pederi ve kethüdası Mehmed ağa'ya söyledi ve o da bir tezkire ile meseleyi derhal kızlarağasına bildirdi. Etekleri tutuşan Beşir ağa, Valide Sultanın ayaklarına kapanarak şefaatini rica etmesi ve onun da pâdişahtan ricası üzerine Beşir ağa sürgünden kurtularak sadr-ı âzamın, onun için hazırlattığı çekdiriye kendisi bindirilerek malları müsadere edilmeden *Ağrıboz* muhafızlığı ile derhal *İstanbul*'dan çıkarılıp yerine Rumeli valisi Topal Osman paşa sadr-ı âzam tâyin olunarak o gelinceye kadar yeniçeri ağası Şahin Mehmed paşa sadaret kaymakamlığına tâyin olunmuştur (7 Rebiulevvel 1144 - 9 Eylül 1731).

Kabakulak İbrahim paşa, *Ağrıboz* muhafızlığından sonra 1144 Şevval - 1732 Nisan'da *Bosna* valiliğine tâyin edilmiş ise de ahali hakkında şikâyette bulunduğundan 1145 Safer - 1732 Temmuz'da vezirliği alınarak *Girid*'*de Resmo* kasabasında ikamete memur edilmiştir[1].

[1] *Ahbar tarihi*, varak 11b.

İbrahim paşa on sene kadar bu kasabada oturmuş, aleyhtarlarının faaliyetleri ve şimdilik sebebi bilinmiyen bir bahane ile 1155 sonları ve 1743 iptidalarında katlolunarak başı *İstanbul*'a gönderilip *Koca Mustafapaşa mezarlığı*'na defnedilmiştir.

Hâdikat ül-Vüzera zeyli'ndeki tercüme-i halinde devlet ricalinden bir haylı değerli zatları telef ettikten başka pâdişahı tahkir ve *İstanbul* idaresini *Cezair* memleketi gibi ocaklık ve dayılık şeklinde idare etmek istediği beyan olunmaktadır. Tercüme-i halinin tetkikinden müdebbir olup kanaatini açıkça söylediği anlaşılmaktadır[1]. Müstekimzâde, *Tuhfet ül-Hattatin*'de sülüs ve nesih yazıda vesair maarifte kemal sahibi olduğunu beyan ediyor[2]. Garezkâr ve intikamcı olduğu görülmektedir.

[1] *Ağrıboz*'a gönderilen Kabakulak İbrahim paşa orada ümera kaptanlardan Şamlızâde'ye azlinin sebebini şöyle anlatmaktadır :

"Hiyn-i cülûsta Darüssaade ağası Beşir ağa bizi bulup bizimle def'i eşirra etmeğe bâis olduğu için sarayda istiklâl kesbettiğine kanaat etmeyip sahib mühür umuruna dahi istilâ eder oldukta pâdişahın rikâbına varıp efendim ben *Mısır*'da çok zaman eğlendim, siyah Araplardan bir akıllı görmedim ki şimdi vekâleti saltanatı âliyyeyi kızlarağasının aklı üzere idare ve onun iradesiyle hareket edeyim ve etmediğim surette bana münfail olacak, beni kazaya uğratacak. Ben dahi bu vesvese ile her işe hazm ve ihtiyat kaydında olacağım. Bu sebepten umurı devlet alamayalik idare olunmayıp müşevveş olacak demesiyle ağanın azline pâdişah karar verip çekdiri hazırla ve seheri saraya gelip ağayı tebid eyle buyurmakla paşakapısına gelip hafiyyeten çekdiri ihzar ettim ve bu sırra bir ferd mahrem kalmadı' ancak kayın pederim olup Çagalzâde kethüdası olan Mehmed ağa'yı vezir kethüdası etmiştim, ben de beşaşet göricek, efendimin sürurı var biz de hissedar olsak diyerek dualar ettiğinde çünkü kayın pederim ve hasseten çırağım, ancak onun hüzün ve sürurı benimledir zanniyle sırrı keşfeyledim. Meğer hain imiş. Benim sadrima gelmeği vesile addedip bu sırrı bir varakaya tahrir ve bir saatin zarfına yazıp imdmı olan Sarmısakçızâde ile bâdelmağrıb ağaya göndermiş. Ağa dahi saatin vakitsiz gelmesinden iş var deyip zarfını açıp nazar ettikte esrara vakıf olıcak valide sultana firavan hediye ile varıp maddeyi beyan ve hüzn ve bükâ ile istirham ettikte valide merhamet edip gece pâdişaha varıp niyaz ettikte pâdişah mahzur beyan etti. Lâkin valide bir mertebe iltizam edinmiş ki nihayetinde ey oğul sana valdelik hakkını helâl etmem deyicek pâdişah, gerçi bizim üzerimize paşanın hakkı ve hukuku çok, lâkin hakkı valide. cümleden çok deyip ağayı sadrında ibka etmiş. Lâkin vezir bu hususa münfail olur, infialini def'e çare nedir? deyu valideden istifsar ettikte paşayı defiden özge çare olmaz demekle hazırlattığım çekdiri ile buraya iysal ettiler ve Sarmısakcızâde'yi hünkâr imamı ettiler; (*Mür'i üt Tevarih; Kabakulak İbrahim paşa'nın azli kısmı*).

[2] *Tuhfet üt Hattatin*, s. 51.

Osman paşa (Topal)

Mora'da yerleşmiş bir Türk ailesindendir. *İstanbul*'a gelince bazı hemşehrilerinin delâletleriyle sarayın koz bekçileri ocağına kaydedilmiş ve bir müddet hizmetten sonra *pandolbaşı* [1], olarak saray bahçelerinde hizmet etmiş ve buradan yirmi bir yaşında iken pâdişah tarafından verilen bir vazife ile Mısır'a gönderilmiş ise de gemi ile *Sayda*'dan *Dimyat*'a gittiği sırada bir İspanyol korsan gemisine esir düşüp yaralı olarak *Malta*'ya götürülmüştür.

Osman, *Malta* limanı reisi *Marsilya*'lı Vensan Arno'ya müracaat ile asaletinin îcabı olarak kendisini esaretten kurtarmasını rica etmiş ve o da korsanlara verdiği altı yüz duka mukabilinde Osman'ı esirlikten kurtarmış ve yaraları da tedavi edilen Osman serbest bırakılarak bir Fransız gemisiyle *Dimyat*'a ve oradan *Kahire*'ye gelmiştir.

Osman, kendisini esirlikten kurtarmış olan Arno'ya buradan tedarik ettiği bin duka ile kıymetli kürk yolladığı gibi ayrıca beşyüz duka daha göndermek suretiyle minnettarlığını bildirmiştir [2].

1126 H. - 1714 M. de *Mora*'da *Martalosbaşı* bulunan [3] Osman ağa, vezir-i âzam Şehid Ali paşa'nın *Mora* seferi esnasında verilen emir üzerine beş bin yaya levend yazmağa memur edildi ve bu kuvvetlerle *Korent* geçidine ve *Korent* şehrine karşı taarruza geçti ve üç dört yüz kişi ile, müslümanlıktan yüz çevirerek (tanassur ederek) Venediklilerin hizmetine girmiş olan Sinanoğlu'nun harekâtını takibe memur oldu ve beylerbeyilik ile 1127 H. - 1715 M. de *Tırhala* mutasarrıflığına [4] ve 1129

[1] *Pandol* veya *pandur* kır bekçisi ve derbend muhafızı demektir.

[2] *Hammer (Fransızca tercümesi)* c. 15, s. 409. Topal Osman paşa vezir olduktan sonra kendisine iyilik etmiş olan Arno'yu unutmamış 1729'da Rumeli valisi iken *Niş*'te bulunduğu sırada Arno ile oğlu kendisini burada ziyaret etmiştir. Vezir-i âzam olduktan sonra da Fransa elçisi vasıtasiyle Arno ile oğlunu davet edip *İstanbul*'a getirtmiştir. Osman paşa'nın mufassal tercümei halini İngiliz seyyahı Hanvvay yazmış ve Hammer ondan nakletmiştir.

[3] *Martalosbaşı* derbend ve zor geçitlerin ve asayişin muhafaza ve emniyetine memur edilen bir sınıf muhafızın âmiri demek olup bunun emri altında Hıristiyan tebaadan Martalos denilen muhafızlar vardı.

[4] *Raşid*, iki tuğla *İnebahtı* muhafızı ve oradan *Mora* seraskeri olduğunu yazıyor (c. 4, s. 312).

Muharrem - 1716 Aralık'ta Muhsinzâde Abdullah paşa'nın yerine vezirlikle *Mora* seraskerliğine tâyin olundu.

Avusturya ve Venedik ile devam eden muharebede *Kastel-ler*'den [1] *İnebahtı* körfezine geçen Venedik firkateynlerini zabt ve kaptanlarını esir eylediğinden, hizmeti takdir olunup aynı zamanda *Preveze* ile *Dubniçe* taraflarının idaresi de kendisine bırakıldı [2].

27 Zilkade 1130 - 22 Ekim 1718 Osman paşa, *İnebahtı* muhafızlığına naklolunarak yerine *Mora* seraskerliğine beylerbeyi Mustafa paşa getirildi ve daha sonra da *Narda* muhafızı olarak 1132 Rebiulâhır - 1720 Şubatta *Bosna* valiliğine tâyin olundu ve ondört ay sonra yani 1133 Receb - 1721 Mayısta Rumeli valisi Muhsinzâde Abdullah paşa'ya karşı *Niş*'teki yeniçerilerin ayaklanmaları üzerine memuriyetleri becayiş edilerek Rumeli valisi ve *Niş* muhafızı oldu [3].

Osman paşa, uzun müddet burada kaldı ve hakkında şikâyet olduğundan 9 Muharrem 1140 - 24 Ağustos 1727 de *Bosna* valisi Muhsinzâde Abdullah paşa ile tekrar becayiş oldular [4]. Fakat aynı sene Cemaziyelâhır (1727 Ocak) da yapılan tebedülâtta *Niğebolu* sancağı ile *Vidin* muhafızlığına tâyin olundu [5].

Topal Osman paşa 1729 ile 1731 seneleri arasında tekrar *Bosna* ve *Rumeli* valiliklerinde bulundu ve 1143 Zilkade - 1731 Mayısta *Bosna* valisi bulunurken Rumeli'de eşkiya teftişine memur oldu ve bilhassa Arnavutluk'ta kaza kaza dolaşıp temizlik yapmağa memur edildi ve yine o sene Rumeli valisi oldu [6].

Topal Osman paşa gezdiği yerlerdeki asayişsizliği giderip temizlik yapa yapa *Selânik* taraflarına geldiği sırada, yani 1144 Rebiulevvel - 1731 Eylül iptidalarında Darrüssaade ağası Beşir ağa'dan gizlice aldığı bir mektupla sadarete getirileceği müjde-

[1] *Kasteller*, denizden *İnebahtı* körfezine girilecek mahalde sahilde karşılıklı iki kale idi.

[2] *Mühimme defteri* 126, s. 41, sene evâhiri Cemaziyelevvel 1129.

[3] *Nusretnâme*.

[4] *Raşid zeyli*, *Çelebizâde*, s. 488.

[5] *Raşid zeyli*, *Çelebizâde*, s. 534.

[6] *Mühimme defteri* 138, s. 106, 122.

lenerek teftiş yoluyla *İstanbul*'a doğru gelmesi bildirilmiş olduğundan, o yolda hareket etti ve *Selânik*'le *Serez* arasına geldiği sırada Birinci mirahor Kara Mehmed Paşazâde Mustafa bey vasıtasiyle sadarete davet olunup *İstanbul*'a gelerek mühri hümâyunı aldı (19 Rebiulevvel 1144 - 21 Eylül 1731).

Osman paşa sadarette takriben beş ay kadar kaldı; Ramazanın on beşinde *Hirka-i Şerif* ziyareti için diğer vezirler ve ulema ile saraya gidip ziyaretten sonra *Hırka-i Şerif* odasından çıkmış ve koluna girmiş olan silâhdar ağaya :

"—Oruçtan ve ihtiyarlıktan rahatsızım, şurada biraz oturayım" diyerek *Revan köşkü*'nün kapısı önünde oturmuştu. Bu sırada silâhdar pâdişahın huzuruna giderek vaziyeti anlatmış olduğundan tekrar Osman paşa'nın yanına geldiği zaman :

"— Şevketlû efendimiz sünnet odasına gideceklerinden buradan geçerler, rahatsız olursunuz" diye Osman paşa'yı *Revan köskü*'ne sokup pâdişah, şeyh-ul islâm ile sünnet odasına geçtikten sonra silâhtar ağa vasıtasiyle Osman paşa'dan mührü hümâyun alınmış ve müsaderesiz olarak derhal Bostancı sandaliyle *Kadiköyü*'ne gönderilmiştir.

I. Mahmud, hasta ve ihtiyar olduğunu söyleyen Topal Osman paşa'nın yerine *Tebriz* seraskeri Hekimoğlu Ali paşa'yı münasip görüp o gelinceye kadar defterdar İzzet Ali paşa'yı defterdarlığa ilâveten sadaret kaymakamlığına tâyin eylemiştir.

Osman paşa, azli günü *Trabzon* valiliğine tâyin olunarak gitmiştir[1]. *Mühimme defteri*'nde Osman paşa'nın sadaretten çekilmesi istifa şeklinde gösterilmiş olup[2] filhakika silâhdara, ihtiyarlığından ve halsizliğinden bahsetmesi paşanın sadaretten çekilmek istediği şeklinde tefsir edilmiştir, belki de böyledir.

Hammer, Osman paşa'nın sadaretten ayrılmasına sebep olarak eski kethüdası çavuşbaşı Süleyman ağa'nın irtikâb ve irtişasının sebep olduğunu yazıyor[3].

İran seferinin tekrar başlaması üzerine 1144 Zilhicce - 1732 Haziranda *Trabzon* valiliğinden alınarak o sırada vefat

[1] *Subhi tarihi*, varak 41.

[2] *Mühimme* 138, s. 223.

[3] *Hammer (Fransızca tercümesi)*. c. 15, s. 433.

etmiş olan *Tiflis* muhafızı Rüstem paşa'nın yerine tâyin olunmuştur[1]. 1145 Rebiulâhır - 1732 Eylülde *Erzurum* valiliğine naklolunarak[2] bu vilâyet üzerinde kalmak üzere *Musul* taraflarındaki İran cephesine serasker olmuş ve sonra seraskerliğe ilâveten Anadolu valiliği verilmiştir[3].

Osman paşa serasker tâyin edildiğine dair olan fermanı aldığı vakit hasta idi; fakat vaziyetin ciddiyetini kavrayıp hastalığına bakmıyarak süratle *Musul* tarafına hareket etmiş ve bu suretle tereddüd ve özür beyan etmiyerek süratle fermana imtisal etmesi pâdişahın memnuniyetini mûcib olmuştur[4].

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Topal Osman paşa, Nâdirşah'la yapmış olduğu 7 Safer 1146 - 20 Temmuz 1733 tarihindeki *Duçom* muharebesindeki galebesi üzerine *Bağdad* ve Doğu Anadolu istilâdan kurtarılmıştır.

Osman paşa, bu muvaffakiyetinden sonra hastalığı sebebiyle seraskerlikten afvını istemiş ise de kendisine seraskerlik teklif edilen *Bağdad* valisi Ahmed paşa'nın kabul etmemesi üzerine bu vazife Osman paşa üzerinde bırakılmıştır.

[1] *Mühimme* 138, s. 277.

[2] *Mühimme* 138, s. 291, 365.

[3] *Mühimme* 138, s. 291, 365.

[4] *Mühimme* 139, s. 120, 140, 143.

[5] Topal Osman paşa hakkında *Adana* valisi Ahmed paşa'ya gönderilmiş olan 1145 evâili Şevval (1733 Mart sonları) tarihli fermandan:

"Sâbıka *Erzurum* ve halan *Anadoln* valisi olup *Musul* cânibi seraskeri olan veziri âzamı sâbık düstur-ı mükerrem vezirim Osman paşa'ya memuriyet ve seraskerliği emri şerifi mâh-ı Ramazan ül mübarekin onuncu günü *Erzurum*'da vasıl oldukta ol tarafın şiddeti şitâsına ve kendüsünün illeti vücut ve mizacına nisbet ile beş, on gün tehiri azimette mazûr iken zatında olan gayreti diniyye ve hamiyyeti İslâmiyeden nâşi fermânı hümâyunıma sür'ati imtisal ile din ve devleti aliyyeme hizmet ve nusret için alelacele harekete mübaderet ve bilâ tevakkuf tuğların taşra çıkarıp şehr-i mezburun on dokuzuncu günü mükemmel ve müretteb ve müstavfa kapısı halkiyle ve zuamâ ve erbâb-ı timardan on b n kadar kuvvetle hareket ile hareketinin onikinci günü *Diyarbekir*'den mürur ve mahalli memura vusule sây edib sürat ve şitab ile azimetini umurı mühhimme ile ol taraftan gelenler sıhhati üzere haber verip...;; denildikten sonra *Adana* valisinin *İskenderun* iskelesine çıkarılan mühimmat ve levazımatı alarak, hâlâ Osman paşa'ya iltihak etmemesinden dolayı tehdid edilmektedir... (*Mühimme defteri* 139, s. 155).

Yine Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Osman paşa ile Nâdirşah arasında ikinci defa yapılan *Kerkük* muharebesinde hasta bulunan Osman paşa maktulen vefat ederek Osmanlı kuvvetleri bozulmuştur (1146 Cemaziyelâhır - 1733 Kasım). Kabri *Kerkük*'te *İmam Kasım camii* kabristanındaki türbesindedir.

Topal Osman paşa, vakar sahibi, cesaretli, tedbirli ve değerli bir devlet adamı idi.

Ali paşa (Hekimoğlu)

XVIII. asırda gelmiş olan valiler, sadr-ı âzamlar içinde gerek devlet idaresinde ve siyasette ve gerek valiliklerde ve muharebe meydanlarında muvaffakiyetleriyle tanınmış, şiirde ve ilim sahasında da bir mevki işgal etmiş olan Ali paşa, Hekimbaşı Nuh efendi'nin oğludur ve 1100 Şaban - 1689 da *İstanbul*'da doğmuş olup validesi Safiye hanım'dır.

Hammer'in kaydettiği üzere babası Nuh efendi aslen Venedikli olup *Padova* üniversitesinde tahsil etmiş ve rivayete göre bir Türk hanımına âşık olması sebebiyle islâmiyeti kabul eylemiştir[1]. Nuh efendi, Rumeli kazaskerliği payesiyle Hekimbaşı iken 25 Receb 1119 - 22 Ekim 1707 de vefat etmiş olup sekiz oğlu olmuştur; bunlardan ikincisi Ali paşa'dır.

Ali paşa, III. Ahmed zamanında, genç yaşında silâhşör ve daha sonra dergâh-ı âli kapıcı başılıklarından birine tâyin olunmuştur[2]. III. Ahmed, Hekimoğlu'nu süratle terfi ettirip kendisine damad yapmak istedi ise de onun hakkındaki tevecciihü kıskanan Damad (Şehid) Ali paşa bir müddet taşralarda hizmet görüp yetişmesi muvafık olur mütaleasiyle Ali bey'i *Zile* voyvodalığı ile *İstanbul*'dan uzaklaştırtmıştır.

Hekimoğlu, bundan sonra Damad İbrahim paşa sadaretinde *Yeniil*[3] Türkmen voyvodalığına tâyin olunarak üç

[1] *Hammer (Fransızca tercümesi)*, c. 15, s. 409, 469. *Venedik* elçisi Emmonun 25 Mayıs 1732 tarihli raporu.

[2] Hekimoğlu Ali paşa'nın 1127 H. - 1716 M. de Kapıcıbaşı bulunduğu bir hükümde görülüyor. Bu hüküm mûcibince Kapıcıbaşı Ali bey, *Mısır*'a sürülmüş olan sâbık Darüssaade ağası Süleyman ağa'nın katliyle cariyelerinin üzerlerindeki mücevheratı almağa memur edilmişti; *Onikinci asrı hicride İstanbul Hayatı Ahmed Refik*, s. 51).

[3] *Yeniil*, *Maraş* ve *Bozok* taraflarındaki Türkmen mıntakasının adıdır.

sene burasını gayet güzel idare ettiğinden dolayı 1135 H. - 1722 M. de bu voyvodalığa ilâve olarak Rumeli beylerbeyi pâyesiyle *Adana* valisi olmuştur.

Ali paşa 1135 Safer - 1722 Ekim'de *Yeniil* voyvodalığı üzerinde olmak ve İran seferine seçme askerle gitmek şartiyle *Haleb* valiliğine tâyin olundu ve *Tebriz*'in zabtı hususunda göstermiş olduğu fevkalâde yararlık üzerine 3 Safer 1138 - 11 Ekim 1725 te vezirlik verilip birkaç gün sonra Anadolu valisi oldu.

Tebriz seraskeri olup *Rakka* (Urfa) eyâleti malikâne olarak kendisine tevcih edilen Köprülüzâde Abdullah paşa hastalığından dolayı seraskerlikten istifa ederek eyâlet merkezi olan *Urfa*'da oturmasına müsaade edilmesi üzerine onun maiyyetinde bulunarak *Tebriz*'in zaptında büyük hizmeti görülen Hekimoğlu Ali paşa *Tebriz* cephesi seraskerliğine tâyin olundu (1138 Zilkade - 1726 Temmuz sonları)[1].

1140 H. - 1727 M. de İran'la yapılmış olan muvakkat sulh esnasında Ali paşa'nın kethüdası ile divan kâtibinin iltizamlarında olan mukataatta halka yapmış oldukları mezalim dolayısiyle kendisine ağır bir ferman ve hattı hümâyun (hattı hümâyunla müveşşih ferman) gönderildikten sonra da seraskerlikten azlolundu ve yerine vezirlikle *Erdebil* muhafızı Yusuf paşa getirilerek Hekimoğlu da *Şehrizur* valiliğine naklolundu[2].

[1] *Raşid tarihi*, c. 5, s. 403 ve *Mühimme defteri*, numara 133.

[2] Maiyyetinin mezaliminden dolayı Abdürrezzak Han ısyan ve *Mogan* hanı Sefer Kulu Han Moskov hududuna firar edip *şahsevenlerin* de âsi olmaları ve *Tebriz* halkının da günden güne azalması ebebiyle Hekimloğlu Ali paşa'ya gönderilen evâsıtı Şevval 1140 - 1727 Mayıs sonları tarihli fermanın baş tarafında pâdişah tarafından kendisini tehdidi havi şu hattı hümâyun vardı:

"Emiri şerifi unvanına fermanı hümâyunumdan ziyade yazılan mevad mûcibince amel ve fimâbad etbaını zabt ve memleketi mamur ve âbâdan edip bir gün evvel nizamına bezli vücut edesin. Yine evvelki gibi hareket edersen senin için halâs yoktur" *Mühimme* 135, s. 46.

Bu ferman ve hattı hümâyundan on beş gün sonra seraskerlikten azledilan Ali paşa'nın yerine tayin olunan Yusuf paşa'ya gönderilen fermanda da: "Sâbıka *Tebriz* muhafızı olan Abdullah paşa ve sâniyen Ali paşa lâzime-i uhde-i ihtimamları olan umurda rehavetlerinden nâşi böyle fethi cedid olan memleketin hüsni nizamına ihtimam etmeyip bazı etbalarına ihale ve îtimat ve onlar dahi tamaı ham ile reayayı tazyik ve perişan ettiklerinden" bahsolunmaktadır ;*Mühimme* 135, s. 63, sene 1140 evâhiri Şevval) ve *Çelebizâde*, s. 566.

1141 Safer - 1728 Eylülde Ali paşa *Sivas* valisi Abdurrahman paşa ile değiştirildi ve bu sırada *Çarutale* Lezkilerinin tedibleri hususundaki hizmetinden dolayı gönderilen bir fermanla taltif olundu [1].

İran'la muharebenin tekrar başlaması üzerine Ali paşa 1142 Şevval - 1731 Nisanda *Sivas* eyâletinden *Diyarbekir*'e nakl ve *Bağdad* valisi Ahmed paşa maiyetinde bulunmak üzere *Hemedan* muhafazasına memur olarak kendisine samur kürk gönderilmiştir [2].

Bu sırada *Tebriz* tekrar İranlıların eline geçtiğinden, hükûmet telâşa düşmüş, *İstanbul*'da vukua gelen ısyan neticesinde I. Mahmud hükümdar olmuş, İran vaziyetinin ciddiyeti sebebiyle Hekimoğlu Ali paşa, evvelâ *Diyarbekir* ve arkasından *Erzurum* valiliği ile Rüstem paşa'nın yerine *Revan* seraskerliğine tâyin olunmuştur (1143 Cemaziyelevvel sonları - 1730 Aralık) [3].

Hekimoğlu Ali paşa evvelâ altmış beş gün muhasaradan sonra *Rumiye*'yi aldıktan sonra *Tebriz* üzerine yürümüş ve mukavemet edemeyen *Tebriz*'i külliyetli mühimmat ve toplariyle geri almağa muvaffak olmuş ve bu fetih dolayısiyle I. Mahmud'a *Gazi* ünvanı verilmiştir (4 Cemaziyelâhır 1144 - 22 Kasım 1731)[4-5]

[1] Hâlâ *Sivas* valisi vezir Ali paşa'ya hüküm ki :

Bundan akdem bagy ve ısyanlar zâhir olan Çarutale Lezkilerinin gûşmallerinde mesai-i cemilen zâhir ve bedidar olup ve elhaletü hazihi taife-i merkume istiman etmeleriyle rehinleri alınıp aman verilmekle, senin, mansıbın olan *Sivas*'a avd ve insirafına izin ve ruhsat verilmek üzere... *Gence* muhafızı Mustafa paşa arz ve îlâm etmekle vücuda gelen sâyi cemilen mebrur olup mansıbına avdetine izni hümâyunum erzanı kılınmıştır ;*Mühimme* 135, s. 39).

[2] *Mühimme* 136, s. 64, sene evâili Şevval 1142.

[3] *Mühimme* 136, s. 272, 277, 319.

[4] Bu münasibetle Ali paşa'ya gönderilen fermanda şöyle denilmektedir: "avni inayeti rabbülizzet kale muhasarasına kemali metanet ve baş ve can ile bezli tâb ve takat ederek sunuh eden gayret ve şecaat ve *Tebriz* dahi kabza-i teshire getürilmesinde zuhura gelen hizmeti mahmudül akıbiniz makbul-i hümâyun ve baisi inşirah tabı safa makrunum olmuştur. Cümleniz berhudar olasız' nan ve nemki pâdişahânem sizlere helâl ve yüzleriniz ak olsun. Fimâbâd dahi rızâyı hümâyunuma muvafık mesaii cemile izharına bezl-i kudret ve sarfı meknet eyliyesiz;; *Mühimme* 138, s. 172, sene evâili Receb 1144.

[5] Ali paşa'nın *Tebriz* fethine dair *Kerküklü* Şair Abdürrezzak Nevres Efendi;nin ;*Tebriziye-i Hekimoğlu Ali Paşa)* isimli bir eseri olup bir nüshası *Esat Efendi* kitapları arasında (2252) numaradadır.

Hekimoğlu Ali paşa, bu hizmetine karşılık olarak Topal Osman paşa'nın sadaretten çekilmesi üzerine sadr-ı âzam tâyin olunup yerine bir münasibini vekil bırakarak gelmesi için kendisine beyaz üzerine (resen) bir hattı hümâyun gönderilmiştir (15 Ramazan 1144 - 13 Mart 1732)[1]. Ali paşa aynı sene Zilkadesinin onbeşinde (10 Mayıs 1732) *İstanbul*'a gelerek kendisine mühri hümâyun verilmiştir.

Hekimoğlu, 1148 Safer - 1735 Temmuza kadar üç buçuk sene sadarette kaldı; Ruslara karşı hasım olup Fransa ile işbirliği taraftarı idi; bu münasibetle siyasî işlerde Kont Bonneval denilen Fransa mültecisini yani Humbaracıbaşı Ahmed paşa'yı kullandı[2]. Yine bunun sadareti zamanında humbaracı ocağı kuruldu[3].

Hekimoğlu Ali paşa, Rusların vaziyetlerinden şüphelendiği için İran ile sulh yapmak istiyordu; bu sırada Nâdirşah'a esir düşmüş olan ordu kadısı Abdülkerim efendi vasıtasiyle Nâdirşah tarafından, sadr-ı âzama bir mektup gelmiş ve İran hükümdarı bu mektubiyle sulh teklifinde bulunmuştu; Nâdirşah bu mektubunda Âl-i Osman ile karabetinden de bahsediyordu.

Hekimoğlu Ali paşa bu mektuba yumuşak cevap vererek uyuşmak tarafına gitti; fakat mektup Nâdirşah'ın eline varmadan İran seraskeri tâyin olunan Köprülüzâde Abdullah paşa'nın eline geçti; Abdullah paşa, bu şekle muvafakat etmiyerek mektubu geri gönderdi. Bunun üzerine pâdişah İran meselesini kendi huzuriyle görüşmek istediğinden sadr-ı âzam, şeyh-ul islâm, kazaskerler ve devlet ricalini saraya davet etti ve

[1] *Tebriz*'de Hekimoğlu Ali paşa'ya gönderilmiş olan 16 Ramazan 1144 tarihli hattı hümâyun :

"Sen ki veziri âzamım ve vekili mutlakım Ali paşa'sın seni selâmı şâhânem ile taltif eyledikten sonra *Tebriz* taraflarının ahvaline ve ol câniplerin umur ve hususuna vukufı tamim olup muktezâyı vakt ve hale göre münasib olan vech ne ise iktizası ve münasib gördüğün veçhile hareket eylemen reyine havale olunmağla maiyyetinde olan vüzeradan her kangisini münasib görür isen ol cânibe serasker nasb ve tayin ve iktiza eden umur ve hususı gereği gibi tenbih ve tavsiye ve bir gün evvel rikâbı hümâyunuma gelmeğe müsaraat eyliyesin... Allahü zülcelâl her halde tevfiki âliyyesini rehber-i tarik eyliye Amin bihürmeti nebiyyül emin. Duam seninle biledir (*Mühimme* 138, s. 1).

[2] *Hammer (Almanca tabı)*, c. 8.

[3] *Subhi*, varak 48b.

görüşme esnasında Hekimoğlu'ndan sadaret mührü alınarak *Midilli*'de ikamete memur edildi ve yerine de *Bağdad* valisi İsmail paşa tâyin olundu (23 Safer 1148 - 14 Temmuz 1735) [1].

İran'la sulhe aleyhtar olup Hekimoğlu'nun azline sebep olan İran seraskeri Abdullah paşa bir iş beceremiyerek *Arpaçayı* muharebesinde mağlûp oldu ve maktul düştü.

Hekimoğlu Ali paşa, az sonra *Kandiye* kalesi muhafazası şartiyle *Girid* valiliğine tâyin olunarak bir ecnebi gemisiyle acele gitmesi emrolundu [2], ve aynı sene yani 1148 Zilkade - 1736 Nisanda *Bosna* valiliğine nakledildi [3].

Ali paşa bu valiliği esnasında, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, üç sene arka arkaya, dört, beş yerden *Bosna*'ya hücum eden büyük düşman kuvvetlerine karşı muvaffakiyetle mukabele ile mühim başarılar elde etti ve bu sayede *Belgrad*'ın da geri alınmasını temin eyledi [4].

Mısır'daki kölemen beyleri oraya gönderilen valilere rahat vermiyerek istedikleri gibi idareyi ellerine aldıkları için hazineye ait Mısır'ın irsaliyesini göndermedikleri gibi valileri hapis ve tahkir ediyorlardı; Avusturya ve Rusya seferlerinin bitmesi üzerine *Bosna* valisi Hekimoğlu Ali paşa 1153 Rebiulevvel - 1740 Haziranda Mısır valiliğine tâyin olundu.

Hekimoğlu, burada Mısır'ı ikinci defa elde edercesine gayret göstererek bir sene içinde mütegallibeyi temizleyip Mısır'da tam mânasiyle Osmanlı hâkimiyetini tesis etti. Temadi eden İran, Bosna ve Mısır'daki başarıları I. Mahmud'un takdirini mûcib olduğundan, kendisinin sadaretine mukaddime olmak üzere Anadolu taraflarına gelmesi emrolunarak yerine damadı Yahya paşa Mısır valisi tayin edildi (1154 Rebiulâhır - 1741 Haziran).

[1] Sadrı sâbık Ali paşa'ya hüküm ki:

Sen ki veziri müşarünileyhsin' senin varup *Midilli* cezîresinde ikamet eylemen fermânım olmağın işbu emri şerifim vusulünde varup Cezire-i merkumede ikamet ve devâmı ömrü devletim ediyesine müdavemet ve muvazabet üzere olman bâbında (evâhiri Safer 1148). *Mühimme* 140, s. 425.

[2] *Mühimme* 141, s. 11.

[3] *Mühimme* 142, s. 79, sene 1148 Zilkadesi sonu.

[4] Hekimoğlu Ali paşa'nın *Bosna*;daki gazası ve Avusturyalılara galebesi hakkında o tarihte *Bosna* kadısı bulunan Müminzâde Ahmed Hasib efendi'nin manzum bir eseri vardır.

Ali paşa'ya, Anadolu tarafına geçtikten sonra 1154 Receb - 1741 Eylülde iptida *Adana* valiliği ve aynı sene Ramazan (Kasım) da merkezi *Kütahya* olan Anadolu valiliği tevcih edilmiş[1] ve dört buçuk ay sonra da, yani 1155 Safer-1742 Nisanda pâdişahın gizlice göndermiş olduğu bir hattı hümâyunla sadr-ı âzam olmak üzere acele *İstanbul*'a gelmesi bildirilerek Şehela Ahmed paşa'nın yerine ikinci defa vezir-i âzam olmuştur[2].

Bu ikinci sadareti bir buçuk seneye yakın olan Ali paşa'nın azli yine İran meselesinden ileri gelmiştir.

Bu sırada Nâdirşah mühim bir kuvvetle gelerek *Kerkük*'ü zabt ve *Dicle* üzerine iki yerden köprü kurdurarak *Musul*, *Diyarbekir* ve *Rakka* taraflarına geçmek istediği haber alınmış ve buna karşı tedbir ittihazı lâzım gelmesiyle, Hekimoğlu Ali paşa devlet ricaliyle görüşerek bizzat sefere çıkmağa ve münasip bir yerde kışlayarak ilkbaharda düşmanın vaziyetine göre hareket eylemeğe karar vermiştir. Sadr-ı âzam, bu kararını *Eyüp*'te validesinin yalısında misafir bulunan I. Mahmud'a arz ile bizzat gitmeyince bu işin neticelenmiyeceğini söylemiştir.

Vezir-i âzamın bu sözü üzerine pâdişah, Nâdirşah'ın birkaç ay evvel o taraflara hücumu ihtimal dahilinde iken *Diyarbekir*

[1] Sâbıka] Mısır valisi olup halen Anadolu eyâleti kendüye tevcih ve ihsanım olan sadrı esbak vezir Ali paşa'ya hüküm ki:

Sen ki veziri müşarünileyhsin zatında merkuz olan cevdeti rüşt ve reviyyet muktezasınca bu ânedek mahmulı dûşı kifayetin kılınan azâyimi umurda cilvegeri sâhai zuhur olan meâsir-i hamiyyet ve mesaii cemilen malûm ve bâde ezin dahi senden nice hidematı saîde ibrazı meczum olmaktan nâşi bundan akdem tarafına iş'ar ve işrab olunan meram ve melhuzuma binaen *Kahirei Mısriyye*'den tahrik ve ihracın hilâlinde... Tezelden *Adana* eyâleti zahiren uhdene taklid olunmuştu. Elhaletü hazihi *İskenderun* iskelesine huruc birle *Adana* semtine teveccüh ve azimetin haberi varid olup lâkin senin bu esnada bir mansıbı valaya nasb ve tahvilin muktazi olmağla tertip ve tanzim-i dairene vesilei suhulet olmak üzere... Anadolu eyâleti sana tevcih ve ihsanım olmağla bulunduğun mahalden mansıbın olan *Kütahya* canibine atfı licamı azimet eylemen için işbu emri şerifim isdar olunmuştur. Evâsıt-ı Ramazan 1154 (*Mühimme* 148, s. 141).

[2] Sultan Mahmud, Hekimoğlu'nu tekrar sadrı âzam yapmayı kararlaştırarak İran'a serdar tayini sözleriyle sadrı âzamı avutup, Ali paşa'yı evvelâ Anadlu'ya getirterek 1155 Safer - 1742 Nisan tarihli bir hattı hümâyunla onu İran'a serdar tayin etmiş ve o tarafa göndermeden sadarete getirmiştir. Bk. *Subhi tarihi*, varak 211.

seraskerine lâzım gelen yardımın yapılmayarak şimdi bizzat sadr-ı âzamın gitmek istemesinden dolayı kızmış ise de derhal hissiyatını açığa vurmıyarak Ali paşa'nın teklifine muvafakat eder görünüp bu hususta sarayda bir içtima yapılmasını irade etmiştir.

4 Şaban 1156 - 23 Eylül 1743 te sarayda pâdişah huzuriyle yapılan toplantıda henüz görüşmeye başlanmadan evvel Darüssaade ağası vasıtasiyle Ali paşa'dan mühri hümâyun alınarak sadaret yeniçeri ağası Seyyid Hasan paşa'ya tevcih edildikten sonra İran meselesinin müzakeresine başlanmıştır. Sultan Mahmud bu müzakere esnasında :

"— Ali paşa mühri hümâyunum ile İran tarafına gitmeği kendisine hasretmek için *Diyarbekir* seraskerine icab edeni yapmadığından dolayı bu fena netice hasıl olmuştur. Bunun için mühri hümâyunum kendisinden alınarak Hasan paşa kuluma ihsanı hümâyunum olup bir aya kadar sefer levazımatını tedarik ile *Üsküdar*'a geçmesini ferman eyledim" demiştir[1].

Hekimoğlu'ndan sadaret mührü alınır alınmaz saray balıkhanesinden bir gemi ile *Midilli* adasına gönderilip ikamete memur edilmiştir[2]. Ali paşa'nın bizzat sefere gitmek istemesi kendisi için büyük bir külfet olup o, vaziyeti düzeltmek için bu zahmete katlanmayı üzerine almış ise de, her nedense pâdişah bu hususta kuşkulanmıştır.

Ali paşa, *Midilli*'de iki ay kadar kalarak 1156 Şevval - 1643 Kasımda *Kandiye* muhafızı ve *Girid* valiliğine tâyin olunmuş[3], ve esbak sadr-ı âzamlardan Yeğen Mehmed paşa'nın *Aydın* muhassallığına nakli üzerine ikinci defa *Bosna* valiliğine gönderilmiştir (1157 Ramazan - 1744 Ekim)[4].

1158 H. - 1745 M. de İran seraskeri esbak sadr-ı âzam Yeğen Mehmed paşa'nın Nâdirşah'la yaptığı *Revan* muharebesinde

[1] *Subhi tarihi*, varak 232.

[2] Sâbıka veziri âzam olan vezirim Ali paşa'ya hüküm ki :

Sen ki veziri müşarünileyhsin *Midilli* ceziresine varup anda meks ve ikamet eylemen bâbında fermanı hümâyunum sâdır olmağın mübaşir tayin olunan (ismi yeri açık) ile kalkıp Cezire-i mezbureye varıp anda ikamet... eylemen bâbında. Evâili Şaban 1156 (*Mühimme* 150, s. 120).

[3] *Mühimme* 150, s. 186.

[4] *Mühimme* 150, s. 415 - 416.

vefatı ve vukua gelen bozgunluk üzerine durum ciddiyet kesbettiğinden *Bosna* valisi Hekimoğlu Ali paşa hemen *Haleb* valiliğine tâyin olunarak acele Anadolu tarafına geçirilmiş [1] ve aynı sene de yani 1158 Zilhicce - 1746 Ocak'ta Anadolu valiliği ile üçüncü defa *Kars* cephesi seraskerliği verilmiştir. Kendisine gönderilmiş olan fermanda ilkbaharda *Kars* ve *Diyarbekir* cephelerinden İran üzerine taarruz yapılacağı, kendisinin ehliyeti sebebiyle seraskerliğin uhdesine verildiği bildirilmiştir [2].

Ertesi sene İran'la sulh akdine mebni askerî harekâta lüzum kalmadığından Yeğen Mehmed paşa'nın serdarlıktaki muvaffakiyetsizliğine sebeb olan *levent*'lerin tedibleri Hekimoğlu'na havale olunup, bu hususta Ali paşa epey temizlik yaparak bir daha baş kaldırmalarını önlemek suretiyle ocaklarına incir dikmiştir.

Ali paşa bundan sonra ehemmiyetine binaen 14 Zilkade 1159 - 28 Kasım 1746 da üçüncü defa *Bosna* valisi olmuş ve kendisini taltif için *Hersek* sancağı da vilâyetine ilhak edilmiştir [3]. Ali paşa bu tâyini hoş karşılamıyarak Anadolu eyâletinde kalmasını rica etmiş ise de sadr-ı âzam Tiryaki Mehmed paşa, Ali paşa'nın ikinci sadaretine Anadolu valiliğinden gelmiş olduğunu düşünerek onu uzağa atmak istediğinden arzusuna müsaade olunmamış ve *Bosna*'nın ehemmiyetine mebni hemen o tarafa gitmesi bahsında hattı hümâyun yazıp tehdidi havi bir fermanla kat'i olarak emrolunmuştur [4].

[1] *Mühimme defteri* 151, s. 353, sene evâili Şevval 1155.

[2] Seraskerliğe tayin fermanının baş tarafına pâdişah tarafından yazılmış olan hattı hümâyunda: "sen ki seraskeri zafer rehber nasb eylediğim sadrı sâbık Ali paşa'sın, senden her veçhile reviyyet ve dirayet ve umur-ı askeriyede hüsni kifayet zuhurı melhuzı tab-ı pâdişahanem olduğuna binaen bu emri külliye seni tahsis ve tayin eyledim..." denilmektedir (*Mühimme* 152, s. 82, sene evâsıt-ı Zilhicce 1158).

[3] *Mühimme* 152, s. 331, sene 14 Zilkade 1159.

[4] Fermanın üzerindeki hattı hümâyunda şöyle deniliyor: "Sen vüzerayı izamımın benamlarından olup emri şerifime sureti imtisal cümleden ziyade sana lâzım ve lâbud olmağla bundan sonra dahi kemafilevvel rızâyı hümâyunum tahsiline dikkat ederek işbu hükmi hümâyunum mûcibince memur olduğun *Bosna*'ya varmağa müsaraat ve hilâfından mücanebet eyliyesin" denilmektedir (*Mühimme defteri* 152, s. 334).

Hekimoğlu Ali paşa 1161 Seferi sonlarında (1748 Şubat) *Bosna*'dan alınarak istiskal suretiyle *Tırhala* sancağına gönderilmiş [1] ve az sonra kendisine liyakatiyle mütenasib bir eyâlet verileceği beyan olunarak *Tırhala*'dan hareketi emrolunmuş ve gelirken *Bender* kalesinin muhafazası şartiyle *Özi* valiliği tevcih edilip *Kırım* hanı ile iyi geçinmesi ve Leh ve Ruslarla olan muahede ahkâmına riayet edilmesi tavsiye olunmuştur (19 Cemaziyelâhır - 16 Haziran 1748)[2].

Hekimoğlu Ali paşa, *Özi* eyâletine tâyini üzerine hükûmete gönderdiği arizede: "Birkaç seneden beri hasbeliktiza bir mansıbda âramış mukadder olmadığını", yani fasılasız olarak oradan oraya nakledilerek devamlı olarak bir müddet olsun bir yerde oturtulmadığını beyan ile halen *Bender*'de olan vezir (Giridli) Numan paşa'nın yine *Bender*'de kalarak kendisinin *Babadağı*'nda oturmasına müsaade edilmesini istemiştir.

Bu müracaat üzerine kendisine gönderilen fermanda "senin rahat ve refahın matlûb olduğu gibi inzimamı hüsnü sâyi ve mübaşeretinle umurı devleti âliyyemin tesviye ve temşiyeti dahi memûl olup *Özi* kalesinde bir kaç seneden beri vüzeradan bir kimse ikamet ettirilmemek hasebiyle senin gibi bir veziri namdarın kale-i merkumede bir sayf meks ve ikameti ile tanzim ve imaretine dikkat etmesi lâzım" olduğu beyan edilerek ilkbaharda *Özi* kalesinde ikamet ile yazı orada geçirip kışın da *Babadağı*'nda oturmasına müsaade olunmuştur [3].

Ali paşa, *Babadağı*'nda kışlayıp orada zahirenin ve hayvanat yemlerinin azlığından ve havasının vahametinden dolayı tebdili hava için *Silistre*'ye nakl ile hayvanlarının çayırlanmasına müsaade istediğinden "tarafına olan teveccühi fuadı mekârim mutadı husrevane" iktizasınca ricasına müsaade olunmuştur [4].

Ali paşa, *Özi* eyâletinde eşkiyayı tedip ederek sükûn ve asayişi temin ettiğinden dolayı memnuniyeti havi bir fermanla taltif olunarak sene tevcihatında *Özi* eyâletinde ibka edilmiştir [5].

[1] *Mühimme defteri* 153, s. 204, sene 1161 Safer ortaları.
[2] *Mühimme* 153, s. 204, sene 1161 Safer sonları.
[3] *Mühimme* 153, s. 314.
[4] *Mühimme* 154, s. 56, sene 1162 Cemaziyelevvel sonları.
[5] *Mühimme* 154, s. 17, sene 1162 Şaban ortaları.

Özi valilerinin mutlak surette *Özi* kalesinde oturmaları icab edip Ali paşa ise *Babadağı*'nda ve *Silistre*'de oturduğundan dolayı 1163 H. - 1750 M. de *Vidin* muhafızlığına naklolunarak *Niğebolu* ve *İlbasan* sancakları dirlik olarak verilmiştir[1].

Hekimoğlu Ali paşa 1164 Cemaziyelevvel - 1751 Nisanda Zaralı Mehmed paşa'nın yerine asayişi bozuk olan *Trabzon* eyâletine naklolundu[2]. Ali paşa'nın karadan ve denizden gidip gitmemesi hakkında hükûmetle arasında epey muhabere cereyen etti.

Divanı hümâyun, maiyyeti kalabalık bir vezirin kara yoluyla yani Marmara'dan Anadolu tarafına geçerek gitmesinin muvafık olmadığını ve bu kalabalık maiyyetin uğrayacakları yerlerde ahaliye eziyet edip mallarını ucuz fiyatla alacaklarını düşünerek valinin *Varna* yoluyla gemilerle gitmesini emretmiş ise de Ali paşa kalabalık olan maiyyeti ile ağırlığının çokluğu ve daha bazı mazeretler ve mütalealar serdiyle karadan gitmek üzere *Gelibolu*'ya inerek keyfiyeti hükûmete bildirmiştir.

Ali paşa'nın ferman hilâfına bu yolda hareketi istigrabı mûcib olup kendisinin mutlak surette deniz yoluyla hareketi emredildiğinden, bunun haricinde hareket etmesinin hakkında iyi olmıyacağı bildirilmesi[3] ve aynı zamanda zaten itiraz etmiş olduğu kalabalık maiyyetine ve ağırlığına kifayet edecek üç büyük gemi tahsis edilmesi üzerine[4] bu suretle *Trabzon*'a hareket etmiştir.

Âyân ve derebeylerinin tagallübleri ve valilere ehemmiyet vermemeleri ve birbirleriyle mücadeleleri yüzünden epey zamandan beri asayişi bozuk olan *Trabzon* ve mülhakatı, Hekimoğlu'nun kuvvetli eli altında bir senede düzeldi; mütegallibeden halka musallat olanlara göz açtırmıyarak temizlik yaptı; ele geçenleri aman vermeden tepeledi; ancak bir kolayını bulup kaçabilenler canlarını kurtardılar.

Ali paşa, bundan sonra Nefs-i *Trabzon* kazasiyle nahiye ve diğer kazalar halkını birbirlerine kefil yaparak nezre bağladı

[1] *Mühimme* 154, s. 241.
[2] *Mühimme defteri* 155, s. 30, sene 1164 Cemaziyelevvel.
[3] *Mühimme defteri* 155, s. 102, sene 1164 Şevval iptidaları.
[4] *Mühimme defteri* 155, s. 136, sene 1164 Zilhicce sonları.

ve keyfiyeti *İstanbul*'a bildirdi; kendisine gönderilen 1165 Şevval ortaları (1752 Ağustos sonları) tarihli fermanda :

"— Zuhura gelen sây ve ihtimamın nezdi hümâyunu mülükânemde makbul ve mûteber olmaktan naşi herhalde mazharı duayı pâdişahanem olmuşsundur" denilerek hizmetinin takdir edilmiş olduğu kendisine yazılmıştır [1].

Ali paşa, *Trabzon*'u iyice yoluna koyduktan sonra III. Osman'ın cülûsunu müteakip 1168 Rebiulâhır iptidaları ve 1155 Martta dördüncü defa olarak Anadolu valiliğine tâyin olundu. Bu tâyin kendisinin sadarete getirilmesinin mukaddimesi idi [2]. Nitekim otuz beş gün sonra da üçüncü defa olarak Bâhir Mustafa paşa'nın yerine vezir-i âzam oldu.

Hekimoğlu'nun bu defaki sadareti üç buçuk ay kadar sürdü. Asabi ve muvazenesiz olan yeni hükümdarın maiyyetinden bazıları sadaret umuruna müdahale ediyorlardı, bu hal daha evvelki sadaretlerinde istiklâl üzere iş görmeğe alışmış olan Ali paşa'nın futurunu mucib olmuş ve bu hususta bazı sözler söylemesi bir kısım pâdişah adamları tarafından —ki bunların başında Silâhdar Bıyıklı Ali ağa vardı— III. Osman'a mübalâğalı surette söylenmesi üzerine 1168 Şaban - 1755 Mayısta sadaretten azlolunup öldürülmek üzere *Kızkulesi*'ne gönderilmiştir. Azlinin hakikî sebebi ise, III. Osman'ın öldürmek istediği veliahd Şehzâde Mehmed'in bertaraf edilmesi teklifini redetmesi idi.

Ali paşa, Darüssaade ağasının odasından alınarak sandalla götürülürken pâdişahın kasırdan baktığını görüp yerle beraber temenna ile veda eylediğini görünce :

"— Ne garib adamdır, böyle vakitte bîperva istifini bozmayıp cesurane tekâpu eyler, ne korkmaz gayyur adamdır" demesi üzerine huzurunda bulunan musahibi :

[1] *Mühimme defteri* 155, s. 305, sene 1165 Şevval ortaları.

[2] Senki veziri müşarünileyhsin' sen vüzerâyı izamımın akdem ve ercümendi ve vükelâyı fihamımın âkal ve erşedi olup zabt ve rabtı memleket ve tanzimi umuri biladda ve bu defa şürur ve mekâyidi eşkiyaya sây ve dikkatin ve himmetin mesmû ve malûm ve bâde ezin dahi senden rızâyı hümâyunı mülükâneme muvafık nice nice hidematı saide memul ve meczum olup... avatıfı seniyyei husrevânemden... eyâlet Anadolu sana müceddeden tevcih ve ihsanım olup... evâiili Rebiulâhır 1168 (*Mühimme* 156, s. 301).

"— Paşa kulunuz eski vezirdir; deebı vüzerayı ve kaidei mülûki bilir" cevabiyle mukabele etmiştir [1].

Ali paşa, *Kızkulesi*'ne gönderildiği sırada pâdişahın validesinin rica ve müdahalesi üzerine öldürülmiyerek *Kalebend* olmak üzere *Kıbrıs*'ta *Magosa* kalesine gönderilmiştir [2].

Ali paşa 1169 Muharrem — 1755 Ekim tarihine kadar dört buçuk ay *Magosa*'da kalebend kalıp sonra menfası *Rodos*'a tahvil edilerek adada oturmasına müsaade olunmuştur. III. Osman, Hekimoğlu'nun sadaretten azli ve nekbetinin Bıyıklı Ali ağa'nın tertip ettiği iftira neticesinde yapıldığını öğrenerek vezir-i âzam yaptığı sabık silâhdarın katlini müteakib Hekimoğlu Ali paşa 1170 Safer iptidalarında (1757 Kasım) üçüncü defa Mısır valiliğine tâyin edilmiştir [3].

Ali paşa, Abdülcelilzâde Hüseyin paşa'nın *Adana*'ya nakli üzerine 3 Safer 1171 — 17 Ekim 1757 de beşinci defa Anadolu valisi oldu ve aynı zamanda *Aydın* sancağı da kendisine verilerek o tarafların asayişinin temini emredildi [4].

Ali paşa, eyâlet merkezi olan *Kütahya*'ya geldikten az sonra yani 9 Zilhicce 1171 — 13 Ağustos 1758 de mesane hastalığından yetmiş bir yaşında vefat etmiştir [5]. Merhumun cesedi *Kütahya*'da Saray camii yanına defnedilip yirmi altı gün sonra vasiyyeti üzerine oradan çıkarılarak *İstanbul*'da namına mansup camii yanındaki türbesine defnedilmiştir [6].

[1] *Türk Tarih Encümeni mecmuası*, sene 16, s. 201. Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere azlinin sebebi bazı rivayetlere göre III. Osman'ın öldürmek istediği bazı şehzâdelerin katline muvafakat etmemesi idi.

[2] *Mühimme* 157, s. 79, sene evâsıtı Şaban 1168.

[3] *Mühimme* 159, s. 322, sene 1171 Safer iptidaları.

[4] Anadolu eyâletinde olan eşkiyayı îdam ile *Aydın* sancağına nizam vermek ve ol havaliyi tasallutı cebabireden tahlise ihtimam eylemek şartiyle *Aydın* sancağı Anadolu valisi vezir Ali paşa'ya ilhak ve zam (*Vasıf tarihi*, c. 1, s. 70).

[5] *Hadikat ül Vüzera zeyli*'nde maiyyeti adamları tarafından zehirlendiği yazılmakta ise de oğlu İsmail Ziyaeddin bey tarafından kaleme alınan مطالع العاليه فى غرة القاليه *Matali ül Âliyye fi Gurre il Galiye* isimli pederinin tercümei halinde mesane illetinden vefat ettiği yazılıdır (*Türk Tarih Encümeni mecmuası*, sene 16, s. 197).

[6] *Vasıf*, c. 1, s.

Tercümei halinin baş tarafında söylendiği gibi askerî, idarî ve siyasî sahalarda muvaffak olmuş bir Osmanlı veziri idi; Hammer, Hekimoğlu'nun, ikinci sadaretinde birincisinden daha ciddî, durgun görünmekle beraber asıl vaktini Avrupalılarla siyasî temaslara çevirmeği ihmal etmemişti, diyor[1].

Ali paşa'nın sadareti baştan sona kadar muvaffakiyetle geçmiştir. Muharebelerde düşmanı tuzağa düşürecek harb hiylelerini çok iyi bilir, düşmanın çokluğundan telaş etmez ve soğuk kanlılıkla tertibatını alırdı. Kalabalık bir maiyyete malik olmakla beraber, bunların halka en küçük bir haksızlık yapmasına müsaade ve müsamaha etmezdi; gezdiği vilâyetlerdeki idaresinden ve âdilâne hareketinden halk memnundu. Hükûmetin inzibat ve asayişi temin edemediği en karışık yerlerde bile muvaffak olmuştur; bilhassa *Mısır*'da, *Trabzon*'daki icraatı ve leventlere karşı ciddî harekâtı fevkalâde dahilî başarılarındandır. Uyanık fikirli, zahiri ve batını mâmur olup icraatında şedid idi. Memuriyet hayatında irtikâp ve irtişa ile katiyyen lekelenmemiştir.

Şeyh-ul vüzera olduğundan, bütün vezirler kendisine hürmet gösterirlerdi. Son defa Anadolu valisi bulunurken valilerin eyâlet merkezi *Kütahya* olduğu halde vezir-i âzam bulunan Koca Ragıb paşa kendisinin himayesinde yetişmiş olduğu için Hekimoğlu'nun bir müddet *İzmir*'de oturmasına müsamaha etmişti.

Tiryaki Mehmed paşa'nın sadareti esnasında Hekimoğlu Ali paşa epey tehlike atlatmış ve kendisini seven Sultan Mahmud'un îkazı üzerine katilden kurtulmuştur[2].

Fevkalâde cömertti; vezir-i âzamlıktan her defa azlinde ancak birkaç yüz kese gibi az bir parası zuhur ederdi; ehli tarik ve ulema sınıfından olanlara fazla ihsanda bulunurdu. Hattâ bazı seyisler, arabacılar, arablar başlarına ulema kavuğu giyip geldikleri zaman hallerince ikram görürler, halk ve maiyyeti bu hale taaccüb ederdi; hattâ ahbabından biri bu halinden istifsar edip niçin fark etmezsiniz dediği zaman :

"— Fark ederim ama fark etmem, ben cümlesine hüsni zan ederim, belki aradığım içinde bulunur" dermiş[3].

[1] *Hammer (Almanca tabı)*, c. 8, s. 39.

[2] *Metali-i âliye fi gurret il galiye* hulâsası.

[3] *Takvim üt-tevarih zeyli (Şamdanizâde)*, 1172 senesine ait kısımda.

Hekimoğlu Ali paşa haricî siyasette Fransa taraftarı olup aynı zamanda ıslâhatçı idi. Kendisinin bazı naz ve istiğnalarına karşı I. Mahmud müsamahalı davranarak isteklerini yapmış ve ona karşı kadirşinaslık göstermiştir. Devlet hizmetindeki müstaid ve liyakatlilerin elinden tutup yetiştirirdi; her üç defaki sadaretinde müstaidlerden birisini vezirliğe terfi ettirdiği görülüyor [1].

Hekimoğlu Ali paşa'nın *Aksaray*'dan *Silivrikapı*'ya giderken *Altımermer*'de *Cerrahpaşa camii* teşkilâtını andıran güzel bir camii, sebil, kütüphane ve çeşmeleri ile türbesi ve *Kabataş*'ta da iskele karşısında merdivenli yeşil seddin üstünde bir çeşmesi vardır. Bu çeşme kitabesinin her mısraı bir tarih olup Seyyid Vehbi'nindir. Bu *Kabataş çeşmesi*, XVIII. asrın güzel sanat eserlerindendir. Bu tesisleri birinci sadareti esnasında yaptırmıştır. Bunlardan başka 1168 H. - 1754 M. tarihli bir çeşmesi de *Çenberlitaş*'ta *Atikalipaşa camii*'nin avlu duvarındadır [2]. Üsküdar'da *Bandırmalı tekkesi*'ni Ali paşa yaptırarak oraya camii vakfından vazife tâyin etmiştir [3]. Kütüphanesinin kitapları şimdi Millet kütüphanesindedir :

Hekimoğlu'nun "Âli" mahlâsiyle manzumeleri olup aşağıdaki manzumesi kendi halini tasvir eder [4].

Bize lûtfetti Huda şöyle ki gelmez kaale
Şükri mümkin mi ola bu keremin her hale
Ol kadar verdi gına bâna Cenâb-ı Mevlâ
İtibar eylemezim cevhere cem-i mâle
Sûdı yok hırs u tamâ eylemenin dünyada
Vermeyince sana bâri ne edersin nâle
Bire rabt eyle süveydây-ı derunın zinhar
Mürg-i dil zabt ola tâ konmaya daldan dâle
Uyma vesvâsa hele hâtırayı def eyle
Sana denk eylemesün uğrama Âli âle

[1] *Subhi*, varak 212.

[2] *Hadikat ül-cevami*, c. 1, s. 81 ve *İstanbul çeşmeleri*, c. 2, s. 85 ve *Sicilli Osmani*.

[3] *Hadikat ül-cevami*, c. 2, s. 210.

[4] *Fatin tezkiresi*.

Hekimoğlu'nun birinci sadareti zamanında Hollanda sefareti tercümanı Petros Baromian isminde bir zat Kâtib Çelebi'nin *Cihannüma*'sının Müteferrika tarafından neşredilmiş olmasından cesaret alarak 1146 H. - 1733 M. senesinde Jacques Robbs'un coğrafyaya dair *La méthode pour apprendre facilement la géographie* adlı eserini Hekimoğlu Ali paşa namına Türkçeye çevirerek *Risale-i coğrafya* veyahut *Cihannüma* ismine nazire olarak *Fen nümây-ı câm-ı cem âyin ez fenn-i coğrafya* adını vermiştir [1].

Yine Ali paşa namına Tabib Bursalı Ali efendi'nin *Kınakına*'nın hassalarından bahseden *Tuhfe-i âliyye* ve *Papâkogalu* ismindeki nebatın hassasından bahseden eserleri vardır. Hekimoğlu'nun İran seraskerliği ve *Tebriz*'i ikinci defa alması dolayısiyle maiyyetindeki kâtiplerinden şair ve münşi Abdürrezzak Nevres'in *Tebriziye* isimli eseri Esat efendi kütüphanesinde 2252 numaradadır.

İsmail Paşa Gürcü olup yeniçeri ocağından yetişmiştir. Patrona ısyanında âsilere iltihak etmemiş ve vakadan sonra *seksoncu* (Samsuncubaşı) ve daha sonra kul kethüdası ve, yeniçeri ağası Şahin Mehmed ağa, vezirlikle sadaret kaymakamı olunca, İsmail ağa da yeniçeri ağalığına tâyin olunmuştur (1144 Rebiulevvel - 1731 Eylül).

İsmail ağa, Hekimoğlu Ali paşa'nın birinci sadaretinde vezirlikle *Ağa paşa* olmuş ise de, buna kani olmadığından sadr-ı âzam olmak isteyerek tahrikâta başladığından dolayı *Rumeli* valiliği ile *İstanbul*'dan uzaklaştırılmıştır (3 Safer 1145 - 26 Temmuz 1732).

İsmail paşa daha sonra *Trabzon* valiliği ile İran seraskeri Köprülüzâde Abdullah paşa'nın maiyyetine memur edilmiş ve 1146 Zilhicce - 1734 Mayısta *Erzurum*'dan *Diyarbekir* valiliğine naklolunarak *Bağdad* valisi Ahmed paşa'nın valilikten afvını musırren istemesi üzerine 1147 Muharrem sonlarında (1734 Haziran) da *Bağdad* valisi olmuştur [2].

[1] *Osmanlı Türklerinde ilim* (Dr. Adnan Adıvar), s. 153.

[2] *Mühimme* 141, s. 32, 33.

Hekimoğlu Ali paşa birinci sadaretinden azlolunduğu zaman, pâdişah üzerinde nüfuzu olan Darüssaade ağası Hacı Beşir ağa'nın tavsiyesi ile İsmail paşa 1148 Safer - 1735 Temmuzda sadarete davet olunmuştur.

Yeniçeri ağalığı zamanında şedid icraatı ile meşhur olan İsmail paşa, sadarete geldiği günden îtibaren rüşvet kapısını açarak epey vurmuş ve hattâ gözü kararark kendisini himaye ile ileri çekenleri de istiskal eylemiş ve işine müdahale edenlerden kurtulmak için fitne çıkaracağı —doğru veya yalan— işae edilmesi üzerine sadarete tayininden beş buçuk ay sonra, yani 9 Şaban 1148 - 25 Aralık 1735 te azlolunarak evvelâ *Sakız*'a gönderilip [1] sonra *Rodos*'ta ikamete memur edilmiştir [2].

1150 Cemaziyelevvel sonlarında (1737 Eylül) İbşir Hüseyin paşa'nın yerine *Hanya* muhafızlığına gönderilen İsmail paşa [3] 1151 Receb - 1738 Ekimde orada vefat etmiştir. *Bağdad*'dan *İstanbul*'a geldikten sonra bilfiil sadareti üç ay kadardır. *Hâdikat-ül Vüzera zeyli*'nde kan dökücü, merhametsiz, mürtekib ve zâlim, yaşı yetmişe gelmiş koca bir zalim ve kara cahil olduğu kaydedilmektedir.

Vefatı haber alınınca bütün emval ve eşyasının müsaderesi emrolunmuştur. Metrukâtı arasında mühre pek ziyade merakı olan I. Mahmud'un malûmu olan bir yakut mühür de vardı [4]. *Tepebaşı*'nda *Kamer Hatun camii* yakınında 1145 H. - 1732 M. tarihli bir çeşmesi vardı; fakat yolun genişletilmesi sırasında çeşme kaldırılmıştır.

[1] Vezir-i âzam sâbık İsmail paşa'ya hüküm ki:

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin senin *Sakız*'a varıp ikametin fermânım olmağın imdi mübaşir tâyin olunan dergâh-ı muallâm kapıcı başılarından.. ile maan *Sakız*'a varup anda ikamet ve sen ki kapıcıbaşı mûmaileyhsin vezir-i müşarünileyhin *Sakız*'a vardığını müş'ir sened ahziyle dersaadetime avdet eylemen bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur... Evâsıtı Şaban 1148 (*Mühimme* 142, s. 36).

[2] *Mühimme* 142, s. 65, sene 1148, Şevval tarihli hüküm.

[3] *Mühimme defteri* 143, s. 169, sene 1150 Cemaziyelevvel sonları ve *rikâbı mühimmesi* 144, s. 196.

[4] *Mühimme defteri* 145, s. 247, sene evaili Şaban 1151.

Seyyid Mehmed Paşa (Silâhdar)

Edirne yakınında birinci dünya harbi esnasında Bulgarlara bırakılmış olan *Dimetoka*'lıdır[1]. II. Mustafa zamanında enderuna alınmış ve orada yetişerek 1146 H. - 1733 M. de silâhdar olmuştur. Silâhdar olmadan evvel pâdişah tarafından memur olduğu hizmetlerdeki başarıları dolayısiyle pâdişahın teveccühünü kazanmıştı.

İsmail paşa'nın sadaretten azli üzerine 9 Şaban 1148 - 25 Aralık 1735 te evvelâ vezirlikle sadaret kaymakamı ve on altı gün sonra bilfiil vezir-i âzam olmuştur.

Silâhdar Mehmed paşa'nın sadareti Rusya ve Avusturya ile olan 1148 H. - 1736 M. seferine tesadüf etmişti. Kendisi valiliklerde ve memleket işlerinde bulunup tecrübe sahibi olmadığından, bütün idareyi Hekimoğlu Ali ve İsmail paşaların sadaretleri zamanlarından beri sadr-ı âzam kethüdası bulunan ve kendisine de kethüdalık eden Osman Halisa efendi'nin eline bırakmıştı.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Avusturya elçisinin tavassutiyle muharebenin önlenileceğine aldanmış olan kethüdanın ihmaliyle hazırlıksız olarak harbe girilip, Avusturya'nın da Rusya ile beraber hareket etmesi üzerine, vaziyet ciddileşip endişe verecek bir şekil arz ettiğinden, Osman Halisa efendi idam ve Seyyid Mehmed paşa da azledilmiştir (1150 Rebiulâhır - 1737 Ağustos). Sadr-ı âzamın idam edilmemesi, pâdişahın sadr-ı âzama Osman Halisa efendi'nin sözlerine ehemmiyet vermesini tavsiye etmesinden ve onun da aynı suretle hareket eylemesinden dolayıdır.

Silâhdar Mehmed paşa, azlinden sonra arpalık olarak verilen *Ağrıboz* muhafızlığına tâyin olunmuş[2] ve 1154 Zilkade

[1] Balkan harbini müteakip *Edirne* ile beraber geri alınan *Dimetoka*, Birinci dünya harbi esnasında Bulgarları da Alman, Avusturya ve Türkiye ile beraber harbe sokmak için Almanların ısrariyle bu devlete peşkeş çekilmişti.

[2] Sâbıka vezir-i âzam olup *Ağrıboz* kalesi muhafazası şartiyle *Ağrıboz* sancağı kenduye ihsan olunan vezir Mehmed paşa'ya hüküm ki:

Sen vüzeray-ı izamımın sadakat ve istikamet ile mâruf ve mevsuflarından olup... avâtıf-ı âliyye-i husrevânemden *Ağrıboz* kalesi muhafazası şartiyle berveçhi arpalık *Ağrıboz* sancağı sana tevcih ve ihsanım olmağla... sene 1150 Rebiulâhır (*Mühimme* 142, s. 279).

(1742 Şubat) da *Girid* valisi sabık vezir-i âzam Yeğen Mehmed paşa ile becayişleri yapılmıştır[1]. Seyyid Mehmed paşa 1155 Cemaziyelâhırda (1742 Ağustos) tekrar *Ağrıboz* muhafızlığına nakil olunarak 1157 Ramazanı sonlarında (1744 Kasım) *Selânik* sancağına tâyin edilmiştir[2].

1 Şaban 1158-29 Ağustos 1745 te *Özi* valiliğine[3] ve oradan *Hanya* muhafızlığına ve 1 Ramazan 1159-17 Eylül 1746 da ikinci defa *Özi* valiliğine gönderilen Seyyid Mehmed paşa, 1160 muharremi sonlarında (1747 Şubat) *Semendire* sancağı ile *Belgrad* muhafızı olmuştur[4].

1161 Şevval-1748 Eylül tevcihatında *İnebahtı* muhafızı Şerif Halil paşa ile becayiş ve 1163 H.-1750 M. de *Selânik* mutasarrıfı iken 1164 Rebiulâhır-1751 Martta *Cidde* valiliğine gönderilmiştir[5].

1169 Cemaziyelevvel ortalarında (1756 Şubat) kendisine gönderilen bir fermanda sarayda yetişerek sadareti ihraz eylediğinden, işlere vukufiyle *Hicaz*'daki hüsnü idaresinden bahsolunarak ihtiyarlığına mebni *Cidde* valiliğine sâbık *Trablusşam* valisi Sadeddin paşa'nın tâyini takarrür ettiğinden dolayı başka bir memuriyet isterse *Şam* veya *Mısır* tarafına hareket etmesi ve *Cidde*'den ayrılmak istemediği takdirde *Taif* veya *Medine-i Münevvere*'de oturmak üzere tekaüt emrinin gönderileceği bildirilmiş ise de[6], yerine kimse yollanmamış ve Seyyid Mehmed paşa da vefatı tarihi olan 1170 Zilhiccesi sonuna (1757 Ağustos) kadar *Cidde* valiliğinde kalmıştır.

Silâhdar Mehmed paşa, büyük işlerde muvaffak olacak kudrette bulunmamakla beraber, vilâyet ve sancaklardaki idaresi adilâne idi. Kendisi salâhı hal ve itidalle tanınmıştı. Sadareti yirmi ay kadardır. *Enderun tarihi*'ne göre *Üsküdar*'da *Arakiyeci mescidi*'ni yeni olarak yaptırarak bir de minber koydurup bazı vakıflar ilâve etmiştir[7].

[1] *Mühimme* 147, s. 303 ve *Mühimme* 148, s. 178.

[2] *Mühimme* 151, s. 417, sene evâhiri Ramazan 1157 ve *İzzî tarihi*, varak 17.

[3] *Mühimme*, 151, s. 352, sene evâili Şaban 1158.

[4] *Mühimme*, 152, s. 385, sene evhiri Muharrem 1160.

[5] *Mühimme*, 154, s. 389 ve *Mühimme*, 155, s. 14.

[6] *Mühimme*, 157, s. 298, sene evasıtı Cemaziyelevvel 1169.

[7] *Enderun tarihi*, c. 2, s. 103.

Abdullah Paşa (Muhsinzâde)

Tüccarlardan *Haleb*'li Muhsin Çelebi'nin oğludur[1]. Büyük biraderi Mehmed efendi, Darphane eminliği ve başdefterdarlıkta bulunmuş olduğundan, onun tavsiyesiyle Abdullah efendi de darphane hizmetine alındı; daha sonra darphane emini oldu ve *Edirne* vakasında ihtilâlciler tarafından birinci defterdarlığa (şıkkı evvel defterdarlığına) getirildi (9 Rebiulâhır 1115 - 23 Ağustos 1703).

Daha sonraları devlet dairelerinde müdürlüklerde bulunan Abdullah efendi, kayın pederi Çorlulu Ali paşa vezir-i âzam olunca ona kethüda oldu ve Çorlulu'nun 1122 H. - 1710 M. de azli üzerine bu da azlolunarak baş bâki kulluğuna tâyin edilmek suretiyle istiskal edildi.

Şehid Ali paşa sadaretinde, Mısır'da serkeşane hareket eden Kaytas bey'in katli için memuriyetle o tarafa gönderilerek muvaffak oldu ve 1127 Şevval - 1715 Ekimde yeni teshir edilen *Mora* defterdarlığına tâyin edildi; *Mora* seraskeri Kara Mustafa paşa'nın 1128 H. - 1716 M. de *Korfu* adasının muhasarasına memur edilmesi üzerine Muhsinzâde Rumeli beylerbeyiliği ile *Mora* seraskerliğine getirildi[2] ve oradan da *İnebahtı* muhafızlığına naklolundu; fakat bu hizmette bulunmasını arzu etmediğinden, müracaatı üzerine paşalığı kaldırılarak *İstanbul*'a davet olundu ve gelince 1129 Rebiulevvel - 1717 Şubatta kapıcılar kethüdası tâyin edildi.

Avusturya seferine hareket eden vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Halil paşa'nın yanında işbilir değerli bir kethüdanın bulunmasına lüzum hasıl olduğundan, Muhsinzâde 1129 Cemaziyelevvel - 1717 Nisanda ikinci defa sadr-ı âzam kethüdası oldu ve Halil paşa'nın azli üzerine vezir-i âzam olan Nişancı Mehmed paşa'nın yerine nişancılığa getirildi.

Muharebe esnasındaki faaliyet ve cesareti o sırada sadaret kaymakamı bulunan Damad İbrahim paşa tarafından pâdişaha arzedilmesi üzerine kahtı rical olduğu böyle bir zamanda

[1] *Vakanüvis Vassaf*, Muhsin Çelebi'nin *Musul*'lu olduğunu yazar (c. 2, s. 187).

[2] *Nusretnâme* ve *Raşid*, c. 4, s. 187.

ikinci safta kalması münasip görülmediğinden vezirlikle *Vidin* kalesi muhafızasına gönderildi (1129 Şevval - 1717 Eylül)[1].

Muhsinzâde Abdullah paşa 1130 Muharrem - 1717 Aralıkta *Edirne*'ye davet edilerek geldiği gibi, 1718 iptidasında yeniçeri ağalığına tâyin edildi ve yirmi bir gün sonra da bütün Rumeli kuvvetleriyle *Niş* kalesinin ehemmiyetli surette tamiri ve muhafazası şartiyle Rumeli valiliği verildi.

Bu sırada *Niş*'teki yeniçerilerden birisi, *yerli kulu* ağasının zevcesine el uzatmasından dolayı yeniçerilerle *yerli kulu* muhafızlarının arası açılmıştı. Muhsinzâde Abdullah paşa bu hususta yerli kulu tarafını tuttuğundan yeniçeriler valinin sarayına hücum edip aynı zamanda top çekmeleriyle çaresiz kalan Abdullah paşa maiyyetini alarak geceleyin *Niş*'in *Belgrad* kapısından çıkarak *Aleksinaç* kasabasına varıp keyfiyeti *İstanbul*'a bildirmiştir. Bunun üzerine *Bosna* valisi Topal Osman paşa Rumeli valiliği ile *Niş*'e ve Abdullah paşa da *Bosna*'ya tâyin edilmişlerdir (1133 Receb - 1721 Mayıs)[2].

Abdullah Paşa 6 Muharrem 1140 ve 24 Ağustos 1727 senesine kadar *Bosna* valiliğinde kaldı; Rumeli valisi ve *Niş* muhafızı Topal Osman paşa'dan şikâyet edilmesi üzerine onunla tekrar becayişleri yapılarak Rumeli valiliği ile *Niş*'e getirildi[3].

Muhsinzâde Abdullah paşa, aynı senede *Bucak* (Besarabya) nogaylarının serkeşâne vaziyetleri dolayısiyle Rumeli kuvvetleriyle *Kırım* hanı Menğli Giray maiyyetine memur olmuş ve işin hallinden sonra tekrar *Niş*'e dönmüştür.

Abdullah paşa, Patrona ısyanını müteakip *İstanbul*'a davet edilerek 14 Cemaziyelevvel 1143 - 25 Kasım 1730 da ikinci defa yeniçeri ağası olmuştur. Tayininden dört ay sonra aynı sene 23 Ramazanda (1 Nisan 1731) vukua gelen fakat çabuk

[1] *Raşid*, c. 4, s. 348, 372, *Nusretnâme*, Abdullah paşa'nın vezirlikle *Haleb* valisi ve *Niş* muhafızı olup fakat aynı senede 7 Zilhicce 1129 da *Vidin* muhafızı olduğunu yazmaktadır.

[2] *Nusretnâme*.

[3] *Çelebizâde*, s. 488. Bu sırada uzun süren İran seferi devam ettiğinden, vezir-i âzam Nevşehirli Damad İbrahim paşa valiler arasındaki değişikliği Anadolu'da yaparak Rumeli'ye dokunmadığından *Bosna*, *Rumeli*, *Mora* ve diğer valilere mecburiyet hasıl olmadıkça dokunulmamıştır.

bastırılan ayaklanma üzerine *Ağakapısı*'nı basan yeniçerilerin elinden koluna isabet eden bir kurşun yarasiyle canını zor kurtarıp arka kapıdan kaçmağa muvaffak olmuştur[1]. Bunun üzerine ağalığından azledilen Abdullah paşa'nın yerine zabt ve rabtı temin için yeniçerilikten gelme ağa tâyini icab ettiğinden, ocaktan yetişmiş olup İran taraflarında yeniçeri ağası vekili ve daha sonra *Adana* valisi olan Şahin Mehmed paşa yeniçeri ağası olmuş ve Muhsinzâde de onun yerine *Adana* valiliğine tâyin edilip Anadolu'nun teftişi ve şakilerin temizlenmesi kendisine havale olunmuştur[2].

Abdullah paşa, *Adana*'dan *Haleb* ve oradan da *Sayda* eyâletine naklolunarak burada bulunurken 1145 Safer ayının başında (22 Temmuz 1732) eski vezir-i âzamlardan Kabakulak İbrahim paşa'nın yerine üçüncü defa *Bosna* valiliğine gönderilmiş ve 1148 Zilkade - 1736 Nisanda buraya *Girid* valisi esbak sadr-ı âzam Hekimoğlu Ali paşa'nın tâyini üzerine üçüncü defa *Rumeli* valisi olmuştur.

Bu sırada *Bender*'de serasker bulunan Şahin Mehmed paşa vefat ettiğinden, Rumeli eyâleti uhdesinde kalmak üzere Abdullah paşa *Bender* seraskeri tâyin edilip ağırlığı arkadan gelmek üzere acele o tarafa gönderilmiştir (1149 Ramazan - 1737 Ocak ortaları)[3]. Bu tarihte Osmanlı devleti aleyhine ittifak etmiş olan Rusya - Avusturya'dan iptida Rusya taarruza geçerek muharebe başlamıştı.

Ruslarla barış yapılacağı ümidini vererek cephelerin hazırlıksız bırakılmasına sebep olarak Avusturya elçisinin iğfaline kapılan sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Silâhdar Seyyid Mehmed paşa'nın azli üzerine mühri hümâyun *Bender* seraskeri Muhsinzâde Abdullah paşa'ya verilmiştir (8 Rebiulâhır 1150 - 5 Ağustos 1737).

1150 Şaban - 1737 Aralıkta ordu ile *İstanbul*'a gelen sadr-ı âzam, sancakı şerifi pâdişaha teslim ile henüz saraydan ayrılmadan kendisinden sadaret mührü alınarak sadaret kaymakamı Yeğen Mehmed paşa'ya verilmiş ve Abdullah paşa da bir

[1] *Subhi tarihi*, varak 21b.

[2] *Subhi tarihi*, varak 23.

[3] *Mühimme defteri* 142, s. 168, sene evasıt-ı Ramazan 1149.

çekdiri ile tâyin edildiği *Selânik*'e gönderilmiştir (26 Ramazan 1150 - 17 Ocak 1738).

Muhsinzâde 1151 H. - 1738 M. de *İnebahtı* muhafızı ve 1152 H. - 1739 M. da dördüncü defa *Bosna* valisi olup 1154 Muharrem iptidasında (19 Mart 1741) *Özi* eyâletine nakledilmiş ve yerine de sâbık sadr-ı âzam İvaz Mehmed paşa gönderilmiştir[1].

Abdullah paşa daha sonra *Bender* muhafazası şartiyle *Karaman* valisi olmuş[2] ve 1154 Zilhiccesi iptidalarında (1743 Ocak ayı sonları) *Vidin* muhafızlığı ile *Niğebolu* sancağına tâyin edilerek[3] 1158 iptidalarına (1745 Şubata) kadar burada kalmış ve 1158 Safer - 1745 Martta dördüncü defa *Rumeli* valisi olmuştur.

1159 Receb - 1746 Ağustosta *Rümeli* valiliğine Yahya paşa'nın tâyini üzerine Muhsinzâde tekaütlüğünü istediğinden, evvelâ *Varna*'da ve sonra da aynı sene Ramazanında (Eylül) *Dimetoka*'da oturmak üzere tekaüd edilmiştir[4].

Hâdikatül Vüzera zeyli'ndeki mübhem kayda göre "bazı süfehanın kelâmlarını ısga etmedikleri muharriki gayreti" olduğundan, müracaatı üzerine 14 Zilkade 1159 - 28 Kasım 1746 da vezirliği ibka edilip *Boğdan* haracı vergisinden senede on bin kuruş has tayin olunmak suretiyle oğlu vezir Muhsinzâde Mehmed paşa'nın yerine *Bender* muhafızlığına tayin edilmiş[5]. Fakat oraya varmadan *Kırım* hanı'nın ricası üzerine *Belgrad* muhafızı Numan paşa tayin edilmiş olduğundan, kendisine de arpalık olarak *Tırhala* sancağı verilmiştir[6].

Muhsinzâde 1161 Saferi sonunda (1748 Mart iptidası) beşinci defa *Bosna* valisi olmuş ve 1162 Rebiulâhırde vilayet merkezi *Travnik*'te vefat ederek 19 Cemaziyelevvel - 7 Mayıs

[1] *Mühimme* 145, s. 45 ve *Mühimme* 147, s. 380.

[2] *Mühimme defteri* 147, s. 88 ve *Mühimme* 148, s. 188.

[3] *Mühimme defteri* 150, s. 426 ve *Mühimme* 151, s. 194 ve 215.

[4] *Mühimme defteri* 152, s. 258, sene evahiri Receb 1159.

[5] *Mühimme defteri* 152, s. 333.

[6] *Mühimme defteri* 152, s. 346 ve *Mühimme* 152, s. 13.

1749 da ölümü *İstanbul*'da duyulmuş[1] ve ailesinin *İstanbul*'a göderilmesi hakkında *Bosna* kadılığına ferman gönderilmiştir[2].

Abdullah paşa, Osmanlı vezirlerinin okumuşlarından, mûtedil ve orta derecede iktidarlı bir zattı. Askerî kudretten ziyade devlet muamelâtına ve malî işlere vukufu vardı. Sadaret ve serdarı ekremliği dört buçuk ay kadardır; vefatında yaşı doksanı bulmuştu. Oğullarından Mehmed paşa iki defa vezir-i âzam olmuştur. Vidin ve Bosna kalelerinde cami ve Tırhala'da çeşmeler yaptırmıştır.

Yeğen Mehmed paşa

Maliye hizmetlerinde yetişerek baş muhasebecilik ve darphane ve tersane eminliklerinde bulunup 1108 Şaban - 1697 de maktulen vefat eden *Sahib ayar Alâiye'li* Gül Yusuf efendi'nin hemşirezadesi olduğundan *yeğen* lâkabiyle meşhur olmuştur.

Mehmed efendi, bazı eminliklerde ve gümrük nazırlığında bulunarak 1148 H. - 1736 M. seferinde sadaret kaymakamı Köprülüzâde Hafız Ahmed paşa'ya kethüda olmuş ve Hafız Ahmed paşa'nın Avusturyalıların eline geçmiş olan *Niş* kalesinin istirdadına memur edilmesi üzerine Yeğen Mehmed efendi, onun yerine vezirlikle sadaret kaymakamı tayin edilmiştir.

Kapıkulu ocaklarının *İstanbul*'a avdeti ve Muhsinzâde Abdullah paşa'nın sadaretten azli üzerine sadaret kaymakamlığındaki icraati ve hal ve tavrı I. Mahmud tarafından beğenilmiş olan Yeğen Mehmed paşa veziri âzam tayin edilmiştir (26 Ramazan 1150 - 17 Ocak 1738).

Seleflerinin sulh ümidiyle boşu boşuna oyalanmış olmalarını açıkça takbih eden yeni sadr-ı âzam, 1151 H. - 1738 M. baharında bizzat Avusturya üzerine hareket ederek Rus cephesini diğer bir serdara bıraktı ve, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Avusturyalıları mağlûb ederek mühim başarılar elde etti; ertesi sene *Belgrad*'ın istirdadı için hazırlık yapıyordu.

Bu sırada Fransa'nın tavassutiyle, Avusturya, *Pasarofça* muahedesindeki hudud üzerine sulh istediyse de" Kardinal Flöri'nin sulh tavassutu teklifini havi mektubunu getirmiş

[1] *Mühimme defteri* 153, s. 253 ve *İzzî tarihi*, varak 203b.

[2] *Mühimme defteri* 154, s. 57, sene 1162 Cemaziyelevvel sonları.

olan Fransa elçisini kabul etmiyerek, büyük azimle hazırlığına devam etti ve *Belgrad* ile *Temeşvar*'ın iadesi şartiyle sulh yapmak istiyordu.

I. Mahmud, *İstanbul*'a gelmiş olan *Kırım* hanı II. Mengli Giray'dan sulh akdi veya muharebe yapılması hakkındaki fikrini sordu o da :

"— Hazır galip iken sulh olalım; gelecek seneye kalsa kimin galip ve kimin mağlûp olacağını Allah bilir; kaldı ki küffar *Azak*'ı aldı" cevabını verdi.

Kırım hanı'nın bu mütaleasına karşı *Belgrad*'ı geri almak isteyen sadr-ı âzamın canı sıkıldı. Diğer devlet ricali de sulhe taraftar bulunuyorlardı. Bu işte Yeğen Mehmed paşa adeta yalnız kalmıştı. Bilhassa pâdişah üzerinde bir sözü iki olmayan kızlarağası Hacı Beşir ağa'nın harbe aleyhdar olması, vezir-i âzamı ziyade üzüyordu, hatta ordu çıkınca kızlar ağasının hakkından gelirim demiş olduğunu Beşir ağa duyunca Yeğen paşa'dan evvel davrandı[1].

Ocaklının tamam hazırlanıp çıkacağı gün, yani 12 Zilhicce 1151 - 23 Mart 1739 da azline karar verilip kendisini iğfal için cirit oyunu seyretmek bahanesiyle *Gülhane*'ye davet olunan Yeğen Mehmed paşa'dan silâhdar ağa vasıtasiyle mühri hümâyun alınmak suretiyie birdenbire azil ve Bostancı başıya teslim edilerek *Balıkhane* mevkiinde hapsolunmuş ve yerine *Vidin* cephesi seraskeri Hacı Mehmed İvaz paşa tâyin edilmiştir[2].

[1] *Mür-i üt Tevarih* (*Şamdanîzâde*), 1151 senesi vekayii sonları.

[2] Bizzat azil hâdisesine şahit olan reis ül küttab Mustafa efendi şöyle anlatıyor :

"1151 Zilhiccetüşşerifesinin onüçüncü ahad (pazar) günü sadr-ı sâbık Yeğen Mehmed paşa ve şeyhulislâm semahatlu Seyyid Mustafa efendi hazeratı ibtida *Gülhane*'de ciirt temaşası namiyle mûtad üzere sarây-ı hümâyuna davet ve bâbı hümâyuna bâdedduhul *Gülhane* tarafından ve Hırka-i şerif odası cânibine azimet ettirilip duhullerinden yarım saat sonra takriben yedi buçukta (alaturka) mühri hümâyun müşarünileyhten badelahz derya kaptanı vezir-i mükerrem Süleyman paşa hazretleri celb ve kethüdây-ı sadrı âli Yedekçi Mehmed ağa hazretleri ve defterdar Yusuf efendi ve bu fakir huzurı hümâyuna vüsul ile naili şeref olduklarından sonra tarafı hazreti tacdariden :

— Seferi hümâyunum mukarrer ve inşallahü taalâ düşmandan ahzı intikamım musammem olmağla mühri hümâyunum hâlen *Vidin* cânibi seras-

Yeğen Mehmed paşa, tevkifini müteakip *Sakız* adasında ikamete memur edilmiş ve 1153 Rebiulâhırında (1740) *Girid* valiliğine[1], ve 1154 Zilkade 22 sonlarında (1742 Şubat) *Ağrıboz* muhafızlığına naklolunarak *Girid*'e esbak vezir-i âzam silâhdar Seyyid Mehmed paşa gönderilmiştir[2].

Yeğen Mehmed paşa 1155 Cemaziyelâhır iptidasında (1742 Ağustos 1) *Bosna* valisi olup, selefi eski sadr-ı âzam İvaz Mehmed paşa *Ağrıboz* muhafızlığına gönderilmiştir[3]. Yeğen Mehmed paşa, İran seferine serdar tayininin mukaddimesi olarak 1155 Ramazanı ortalarında (1744 Ekim ayı sonları) *Bosna*'dan alınarak *Aydın* muhassallığına getirilmiş[4] ve aynı sene Zilkade başlarında (1744 Aralık) *Anadolu* valiliği ile İran muharebesinin devamı dolayısiyle *Kars* cephesi seraskeri olmuştur.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Yeğen Mehmed paşa, Nadirşah'la yaptığı *Revan* muharebesini kazanacağı sırada kendisinin hastalığını ve vefatını fırsat bilen *levend*lerin birdenbire muharebeyi terk edip çekilmeleri üzerine muharebe kaybedilmiştir.

Yeğen Mehmed paşa'nın vefatını *Hadîkat-ül Vüzera zeyli* Şaban başında ve *Sicilli Osmani* ise 26 Receb olarak göstermektedirler. Muharebenin 1158 Recebinin 23 ünde bir cumartesi günü başladığına ve paşanın da harbin ikinci günü vefat eylediğine göre, vefatının Recebin 24 ünde olması îcap eder; *Hadîka zeyli*'nin vefatını Şaban göstermesi, vefatının *İstanbul*'da haber alındığı tarih olmalıdır. Cesedi *Kars*'a getirilip defnedilmiştir.

keri olan Mehmed paşa'ya (İvaz Mehmed paşa) ve kaymakamlık dahi *Aydın*'da olan vezir Ahmed Paşa'ya (Şehla Ahmed paşa) tefviz olunmak üzere olup kaymakam müşarünileyh gelinceyedek vekâleti kaptan paşaya ihale olunmuştur ve sizlerin her biriniz mansıblarınızdan müstakilsiz, göreyim sizi din ve devlet-i aliyyeme sadakat birle hizmet eylen" demiştir. (*Mühimme* 145, s. II).

[1] *Mühimme defteri* 147, s. 186, sene evâsıtı Rebiulâhır 1153.

[2] *Mühimme* 147, s. 303 ve *Mühimme* 148, s. 178.

[3] *Mühimme* 149, s. 21, sene evâhiri Cemaziyelâhır 1155.

[4] Sen ki vezir-i müşarünileyhsin; *Bosna*'dan derhal hareket ve gelip *Aydın* havalilerinde temşiyyet-i mehame kıyam eylemen için bu defa avâtıf-aliyye-i mülükânemden *Aydın* muhassallığı sana inayet ve ihsanım olmağla... Evâsıtı Ramazan 1157 (*Mühimme* 150, s. 414).

Yeğen Mehmed paşa, ciddî, kadirşinas, vakur, açık sözlü, dürüst tabiatlı ve bu yüzden hiddetli, doğrulara karşı muhabbetli, mürtekip ve mürteşilere karşı düşman olup kalemden yetiştiği halde ordunun zapt ve rabtında ve sevk ve idaresinde muvaffak olmuş bir vezir ve serdardı.

Muhtelif vesilelerle hazineden para çekenlere ve sui istimale alışık olanlara karşı gösterdiği şiddet, bu gibi tufeylilerin işlerine gelmediğinden, başka yollarla aleyhine harekete geçmişler ve kızlar ağasının da yardımiyle bu gazi veziri azle muvaffak olmuşlardır.

Avusturya'ya karşı galebesinden dolayı müteessir olan Hammer, Yeğen Mehmed paşa'yı mutaazzım, şedid, bildiğinden şaşmaz ve inadcı bir vezir olarak tavsif etmektedir. *Revan* muharebesi esnasında hasta bulunması, bir gün meselesi olan zaferin elde edilememesine sebep olmuştur. I. Mahmud'a on dört buçuk ay sadr-ı âzamlık yaparak yüz ağartmıştır. Kendisini yakından tanıyan Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed efendi (Said Mehmed paşa) meth ve senasında bulunmaktadır. *Adakale*'sinin Avusturyalılardan zaptı üzerine pâdişah kapıcılar kethüdası eliyle Yeğen paşa'ya yüzbin ecnas altın elmaslı sorguç, mücevherli kılınç, üstlük ile beraber serasere kaplı samur kürk göndermiştir *(Teşrifat defteri*, No. 84).

Kabataş tarafında *Ayaspaşa sarayı*'na çıkan *Çiftevav* sokağının başında hâlâ mâmur bir halde bulunan 1145 H. - 1732 M. tarihli çeşme Yeğen Mehmed paşa'nındır[1].

İvaz Mehmed paşa (Hacı)

Osmanlıların Rumeli fütuhatına ilk iştirak ederek *Evlâd-ı Fatihan* diye meşhur olup Rumeli'ye yerleşmiş bulunan ilk Türk ailesindendir. Sırbistan'da *Yagodine*'de oturan Nasrullah adında birinin oğludur. Babası diğer evlâtları arasında bunu diğerlerinden daha çok sevdiği için kardeşlerinin ivazı olarak devlet hizmetinde yetişmesini arzu etmişti.

1100 H. - 1689 M. deki *Belgrad* seferi esnasında babası, Mehmed adındaki bu oğlunu nüfuzlu devlet adamlarından Sahib Ayar Gül Yusuf efendi'nin —ki bundan evvel tercümei

[1] *İstanbul çeşmeleri*, c. 2, s. 83.

hali yazılan Yeğen Mehmed paşa'nın dayısıdır— hizmetine vermiştir.

1108 H. - 1696 M. de efendisi Gül Yusuf efendi'nin katledilmesi üzerine himayesiz kalan İvaz Mehmed, o tarihlerde çavuşbaşılıktan *Cidde* valisi olan ve Gül Yusuf efendi akrabasından vezir Ebu Bekir paşa'ya intisab ederek efendisine kethüda ve bu sırada *Beytullah*'ı da ziyeretle Hacı olmuştur.

İvaz Mehmed ağa daha sonra *İstanbul*'a gelerek 1143 H.-1730 M. deki *Patrona vakası* üzerine gümrük emini Yeğen Mehmed ağa (Yeğen Mehmed paşa)nın saklanmasiyle onun yerine gümrük emini ve arkasından *başbaki kulu* olup fevkalâde hizmeti sebebiyle 1145 H. - 1732 M. de Hekimoğlu Ali paşa sadaretinde çavuşbaşılığa tayin edilmiştir.

1148 H. - 1735 M. de Hekimoğlu'nun sadaretten azli üzerine çavuşbaşılıktan vezir olarak yeni vezir-i âzamın gelmesine kadar sadaret kaymakamlığına tayin olunmuş ve bir ay sonra yeni vezir-i âzam İsmail paşa'nın gelmesi üzerine İvaz Mehmed paşa, *Niğebolu* sancağiyle *Vidin* muhafızlığına gönderilmiştir (7 Cemaziyelâhır 1148 - 25 Ekim 1735).

İvaz Mehmed paşa'nın *Vidin* muhafızlığına tayininden az sonra Rusya ve arkasından Avusturya ile 1736 Seferi başladığından, harbe takaddüm eden günlerde istediği yardımcı kuvvetlerle ve harb levazımının ve zahirenin gönderilmemesine rağmen, maiyyetindeki cüz'i kuvvetle iki sene Avusturyalılara karşı yılmadan celâdetle mukabele etmiş ve, bundan başka, mukabil taarruza da geçerek düşmanın eline geçmiş olan *Hırsova* (Orşova) ve *Fethülislâm* kalelerini geri almağa muvaffak olmuştur (1150 Receb - 1737 Ekim) [1].

Yine bu sefer esnasında *Vidin* cephesi seraskerliği kendisine verilen İvaz Mehmed paşa, *Semendire*, *Muhadiye* ve *Yeni Palanga*'yı zapt ederek, Avusturya kuvvetlerine büyük bir darbe indirmek suretiyle serdarı ekrem Yeğen Mehmed paşa'ya büyük yardımda bulunmuştur.

[1] *Hadikat ül Vüzera zeyli*'ndeki İvaz Mehmed paşa'nın tercümei halinde paşanın bu muharebelerdeki fütuhat ve muvaffakiyatına dair Sıtkı isminde bir zatın vekayinâmesi olduğu kayıtlı ise de görmedim.

Yeğen Mehmed paşa'nın sadaretten azli takarrür edince kendisinden alınan mühri hümâyun pâdişahça hizmeti takdir edilen *Vidin* seraskeri İvaz Mehmed paşa'ya gönderilmiştir (12 Zilhicce 1151 - 23 Mart 1739).

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, *İstanbul*'dan hareket etmiş olan kapıkulu ocaklarını *Edirne*'de karşılayan yeni vezir-i âzam İvaz Mehmed paşa, selefi Yeğen Mehmed paşa'nın tertibini bozmıyarak bir taraftan sulh konuşmaları yaparken diğer taraftan da *Belgrad* üzerine giderek kale civarında Kont Vallis kumandasındaki büyük bir Avusturya ordusunu bozduktan sonra *Belgrad*'ı teslim almış ve 1152 H. - 1739 M. de *Belgrad* muahedesini imzaladıktan sonra muzaffer ve muvaffak olarak *İstanbul*'a dönmüştür.

İstanbul'da sık sık vukua gelen yangınlar ve kışın fazla olması sebebiyle husule gelen iaşe darlığı ve hariçten yiyecek gelmemesi, hoşnutsuzluğu ve dedikoduyu mûcib olmakta idi; nitekim 11 Rebiulevvel 1153 - 6 Haziran 1740 da *Bayezid* tarafında büyümek istidadını gösteren bir ayaklanma hâdisesi meydana geldi. Bu ayaklanma *Bayezid* ve civarının inzibatına memur kulluk çorbacısı Hasan ağa'nın müdahalesi ve arkasından yetişmiş olan yeniçeri ağasiyle Nişancı Şehla Ahmed paşa maiyyetlerinin iştirakiyle bastırıldı. Bu hâdise esnasında vezir-i âzam biniş yaparak *Sadabad* (Kâğıthane) taraflarında bulunduğundan, vaka bastırıldıktan sonra gelmişti.

İşte gerek yangınların sık sık vukua gelmesi ve gerek bu ısyan mukaddimesi vezir-i âzamın uğursuzluğuna ve inzibattaki kayıtsızlığına hamlolunmuş ve 27 Rebiulevvel 1153 - 22 Haziran 1740 da azlolunarak[1] nişancı Ahmed paşa vezir-i âzam olmuştur [2].

[1] *Hammer (Almanca nüsha)*, c. 8, s. 7'de sadaretten azlini bir gün evvel göstermektedir.

[2] Vezir-i âzam İvaz Mehmed paşa, 27 Rebiulevvelde âdeti üzere *Yenibahçe* tarafındaki *Kanburzâde* bahçesine gidip beraberinde bulunan Nişancı Şehla Ahmed paşa ile musahabede bulunurken ikindi namazına yakın kendisi ve nişancı paşa saraydan davet edilmişlerdir. Vezir-i âzam saraya gidip Darrüssaade ağası dairesinde otururken silâhdar ağa vasıtasiyle kendisinden mühri hümâyun alınarak Bostancıbaşı marifetiyle kapı arasında tevkif edilmiştir. İvaz Mehmed paşa'yı müteakip saraya gelen Ahmed paşa, doğruca

İvaz Mehmed paşa, birkaç gün sarayda kapı arasında hapis kaldıktan sonra *Mekke-i Mükerreme* şeyh-ul haremliği ve *Habeş* eyâletiyle *Cidde* sancağına tâyin edilerek[1] saraydaki balıkhaneden çekdiri ile alınarak *Yedikule*'de birkaç gün kaldıktan sonra levazımının bakiyesini *Gelibolu*'da tedarik etmek üzere o tarafa gönderilmiştir.

İvaz paşa'nın sarayda mahbus kaldığı esnada bütün eşyası, ve nakdi müsadere edilmiş olduğundan, yeni sadr-ı âzamın delâletiyle kendisine lâzım olan bir miktar eşyası verilmiştir.

İvaz paşa'nın *Cidde*'ye Mısır yoluyla gitmesi muvafık görüldüğünden, *Rodos*'ta kalması emredilmiş ve arkasından Cemaziyelevvel (Temmuz) tarihli bir fermanla Mısır yoluyla *Cidde*'ye gitmesi için *Rodos*'tan Mısır'a götürülmesi kaptan paşaya yazılmıştır[2]. Fakat İvaz Mehmed paşa daha evvel Bekir paşa ile beraber *Cidde*'de bulunduğu için, orasının havası kendisine yaramadığından dolayı afvını istemesi üzerine 7 Cemaziyelevvel 1153 - 31 Temmuz 1740 da *Hanya* muhafızlığına gönderilmiştir.

İvaz Mehmed paşa beş buçuk ay *Hanya*'da kaldı; oraya damad olup *Selânik* mutasarrıfı bulunan Hasan paşa tayin olunarak kendisi de onun yerine hakkında teveccühü havi ve hizmeti unutulmadığından bahseden bir fermanla *Selânik*'e naklolundu[3]. Filhakika hakkındaki teveccühü teyiden aynı sene Zilkadesinde (1741 Şubat) *Hersek* sancağı ilhakiyle *Bosna* valiliğine tâyin olundu[4].

İvaz Mehmed paşa 1155 Cemaziyelâhır - 1742 Ağustos'ta *Hersek* ve *Karlıeli* sancaklariyle *Ağrıboz* muhafızlığına tâyin edilmiş ise de *Ağrıboz* muhafızlığı, *Girid* valisi (Kandiye muha-

pâdişah tarafından kabul olunarak mühri hümâyun kendisine verilmiştir (*Subhi*, varak 178).

[1] *Mühimme*, 147, s. 162, sene evahiri Rebiulâhır 1153.

[2] *Mühimme*, 147, s. 162, 197, 207.

[3] İvaz Mehmed paşa'ya gönderilen Şevval sonları tarihli fermanda "...din ve devlet uğrunda zuhura gelen gayret, celâdet ve basiretine vücuhla itimad-ı hümâyun" olduğundan ve kendisinden nice nice hizmet melhuz bulunduğundan bahsedilmektedir (*Mühimme* 147, sene evahiri Şevval 1153).

[4] *Mühimme*, 147, s. 365.

fızı) esbâk sadr-ı âzam Seyyid Mehmed paşa'ya tekrar tevcih edilmesi üzerine İvaz paşa *Girid* valisi olmuştur[1].

1156 Safer sonunda (1743 Nisan) *Girid* valiliği *Tırhala* mutasarrıfı Numan paşa'ya verildiğinden, İvaz Mehmed paşa *Hanya* sancağına nakledilmiş[2] ve aynı sene Cemaziyelevvelinde de (1143 Temmuz) *İnebahtı* muhafızlığına naklolunmuştur[3].

İvaz Mehmed paşa, *İnebahtı*'ya hasta olarak gelmiş ve aynı sene içinde vefat etmiştir. Azimli, şecaatli, gayyur bir vezir olan İvaz Mehmed paşa'nın sadareti on dört buçuk ay kadardır; vefatında takriben altmış yaşlarında kadardı.

İyilik bilir ve lüzumu halinde nimetşinaslığını gösterirdi. Kendisi vezir-i âzam ve serdarı ekrem bulunduğu sırada ve *Belgrad* muhasarası esnasında *Bosna* valisi esbâk vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa orduya geldiği zaman kendisinin terakkisine yardım eden Hekimoğlu'nun iyiliğini unutmıyarak Ali paşa'yı yaya olarak karşılamıştır[4].

Ahmed paşa (Şehla - Hacı)

Babası Cafer ağa *Alanyalı* (Alâiyeli) olup kendisi *Foça*'da doğmuştur. III. Ahmed zamanında Kalaylıkoz Ahmed ve Baltacı Mehmed paşaların kethüdalıklarında bulunan ve dessaslığı ile epey rol oynayan Osman ağa'nın akrabasındandır. Amcası kıdemli vezirlerden *Cidde* valisi Alâiyeli Hacı Ebu Bekir paşa olup tahsilden sonra amcasının kethüdalığında bulundu; daha sonra *İstanbul*'a gelip bulunduğu hizmetlerdeki muvaffakiyeti ve doğruluğuna mebni birinci imrahor olmuştur.

Bu hizmette bulunduğu esnada ve 1150 Rebiulâhır - 1737 Ağustos'ta orduya gönderilerek vezir-i âzam Silâhdar Mehmed paşa'dan mühri hümâyunu alıp sadr-ı âzam kethüdası Osman Halisa efendiye katlettirerek sadaret mührünü *Bender* seraskeri Muhzinzâde Abdullah paşa'ya götürdü ve hizmeti pâdişah tarafından beğenildi.

[1] *Mühimme*, 149, s. 21, 57.
[2] *Mühimme*, 149, s. 160.
[3] *Mühimme*, 150, s. 50.
[4] *Zeyil Takvim üt-tevarih*, s. 28.

Ahmed ağa'ya 1151 H. - 1738 M. de vezirlik verilerek *Aydın* muhassallığiyle *Aydın* taraflarında şakavette bulunan *Sarıbeyoğlu*'nun tenkiline memur edildi ise de[1] muvaffak olamadı ve sonra bu iş Gül Ahmed paşa'ya verilerek o vasıta ile *Sarıbeyoğlu* (Mustafa) tepelendi.

1151 Zilhiccesinin 12 sinde (23 Mart 1739) sefere hareket etmek üzere olan Yeğen Mehmed paşa'nın sadarettden azledilmesi ve İvaz Mehmed paşa'nın sadr-ı âzam ve serdarı ekrem tayin olunması üzerine Şehela Ahmed paşa *Aydın* sancağı üzerinde kalmak üzere sadaret kaymakamlığına tayin olunarak *İstanbul*'a davet olunup 19 Zilhicce (27 Mart)'ta geldi.

Ordunun *İstanbul*'a avdetini müteakip pâdişahın kendisine teveccüh ve itimadına mebni, *Aydın* 'sancağı üzerinde kalmak üzere nişancılık verildi ve İvaz Mehmed paşa'nın sadaretten azli üzerine 27 Rebiulevvel 1153 - 22 Haziran 1740 da vezir-i âzam oldu. I. Mahmud tarafından kendisine mühri hümâyun verilirken :

"— Seni mühri hümâyunumla tebcil eyledim. Cenâbı feyyaz-ı mutlak her umurda tevfikatı samedaniyesini refik edip rızay-ı hümâyunuma muvafık, din ve devlet-i âliyyeme lâyik hidematı pesendide izhariyle hakkında olan hüsnü zannı mülükânemi tasdik eylie" demiştir[2].

Hakkındaki teveccühe nispetle Şehla Ahmed paşa'nın sadareti iki sene bile sürmemiştir. Azline sebep, hudut işlerine bakılmıyarak tahkimatın ihmal edilmesi, irtikâp ve irtişası, mal biriktirerek şahsî garezi olanlarla uğraşması, devlet işlerine bakmaması idi. Bu hal mukarribleri vasıtasiyle pâdişahın malûmı olmasına mebni, 15 Safer 1155 - 23 Nisan 1742 de *İstanbul*'da bulunan *Kırım* hanı'nın ziyaretinden avdet ederken saraya davet olunmuş, *Paşakapısı*'na uğrayıp abdest aldıktan sonra hemen saraya gitmiştir.

[1] *Hadikat ül-Vüzera zeyli* ile ondan naklen *Sicil-i Osmani*, Şehla Ahmed paşa ile kapıcıbaşılık, kapıcılar kethüdalığı, çavuş başılık ve sadr-ı âzam kethüdalığı yaparak 23 Zilkade 1150 (1738 Mart) da vezirlikle sadaret kaymakamı olan Ahmed paşa'yı birbirine karıştırmışlardır. Şehla Ahmed paşa 1151 Muharremi iptidasında (1738 Nisanda) vezirlikle *Aydın* muhassalı olmuş olup diğer Ahmed paşa ile münasebeti yoktur.

[2] *Subhi*, varak 178b.

Şehla Ahmed paşa saraya girer girmez bütün saray kapıları kapanarak Darüssaade ağasının odasında iken kendisinden mühri hümâyun alındıktan sonra *Balıkhane*'ye indirilmiştir[1]. Ahmed paşa'nın yerine Anadolu valisi esbâk vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa tayin olunmuştur.

I. Mahmud, Şehla Ahmed paşa'nın yerine Hekimoğlu'nu daha evvelden münasip görmüş, fakat bunu hiç kimseye hissettirmiyerek Ali paşa'yı evvelâ *Anadolu* valiliği ile İran seraskerliğine tayin ile buna dair kendisine ferman gönderdiği sırada bu fermanı götüren birinci imrahora, Ali paşa'ya verilmek üzere gizlice bir hattı hümâyun vererek sadarete tayin edeceğini müjdelemiş ve acele *İstanbul*'a gelmesini bildirmiştir.

Ferman ve hattı hümâyun gittikten birkaç gün sonra Hekimoğlu'nun beş güne kadar geleceğini tahmin eden pâdişah, Şehela Ahmed paşa'dan mühri hümâyunu alıp kaptanı derya Mustafa paşa'yı sadaret kaymakamı tayin ve yeni sadr-ı âzamın beş güne kadar geleceğini Babi Âliye ve ocak ağalarına bildirmiştir[2].

Şehla Ahmed paşa hakkında pâdişahın gazabı devam ettiğinden, kendisi tevkif olunarak muhasebesi görülüp vezirliği alındıktan sonra bütün malları müsadere olunup katli tasavvur olunurken yeni vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa'nın şefaatiyle ölümden kurtulduktan sonra *Rodos* adasına sürgün edilmiştir[3].

Şehla Hacı Ahmed paşa'ya 1156 Receb - 1743 Ağustosta *İçel* sancağı arpalık olarak verilip *Rakka* ve havalisindeki asayişsizliğin düzeltilmesine memur oldu[4] ve aynı vazife üze-

[1] *Subhi tarihi*, varak 210b. Sadr-ı âzamlardan mühri hümâyun alınırken saray kapılarının kapanması âdet değildi. Bunun ne için yapıldığı ve *Kırım* hanının *İstanbul*'da bulunmasiyle münasebeti olup olmadığı bilinemedi.

[2] *Subhi*, varak 211.

[3] Sadr-ı sâbık vezir elhac Ahmed Paşa'ya hüküm ki :

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin tâyin olunan çekdiri sefinesiyle *Rodos* ceziresine varup anda ikamet ve vusulünü mübaşir tâyin olunan... ile ilâm eylemen fermanım olmağın... Evâsıt-ı Safer 1155 (*Mühimme* 148, s. 221).

[4] Halen *Rodos* ceziresinde ikamet üzere olan sadr-ı sâbık vezir Ahmed paşa'ya büküm ki :

Eyâlet-i Rakka itibar olunan memâlik vesî ve ol havalinin cevanibi kürd ve türkmen ve aşâirin makar ve mevâ ve mecmâ ve meştaları olmak hasebiyle

rinde kalmak üzere üç ay sonra, yani 1156 Şevval sonlarında (1743 Aralık) *Sayda* valiliğine tâyin edildi[1].

Hacı Ahmed paşa 1157 Muharrem ortalarında (1744 Şubat sonları) İran cephesinin *Kars* seraskeri olup hasta bulunan selefi Hamalızâde Ahmed paşa'nın *Erzurum* valiliğine nakliyle kumandayı ele aldı[2] ve kendisine Anadolu valiliği verildi.

Aynı sene Cemaziyelâhır ortalarında (1744 Temmuz sonları) *Kars* önüne gelen Nâdirşah'la müdafaa muharebesi yaptı ve Nâdir'in hiylelerine kapılmıyarak güzel bir müdafaa neticesinde İran kuvvetlerini çekilmeğe mecbur etti. *Kars* önündeki bu müdafaa muharebesi bir ay kadar sürdü[3].

Şehla Hacı Ahmed paşa'nın hastalığına mebni *Kars* seraskerliğinden istifa etmesiyle *Anadolu* valiliği ile *Kars* seraskerliği esbâk sadr-ı âzam Yeğen Mehmed paşa'ya verilmiş ve onun gelmesine kadar vekil kalması emredilen Hacı Ahmed paşa da yine *Kars* taraflarında bulunmak üzere *Haleb* valisi tâyin olunmuştur (5 Zilkade 1157 - 10 Aralık 1744) [4].

Kars seraskeri Yeğen Mehmed paşa'nın *Revan* muharebesi esnasında vefat etmesi üzerine cephede bulunan Hacı Ahmed paşa, Anadolu valiliği ile ikinci defa serasker olup *Haleb* valiliği de *Bosna* valisi Hekimoğlu Ali paşa'ya verilmiştir (1258 Şaban ortaları - 1745 Eylül)[5].

1159 H. - 1746 M. baharında İran'a karşı üç cepheden *(Bağdad, Diyarbekir, Kars)* yapılacak taarruz için Hekimoğlu Ali paşa *Anadolu* valiliği ile *Kars* cephesi seraskerliğine tayin olunarak ondan açılan *Haleb* valiliği de Şehla Hacı Ahmed paşa'ya verilmiştir (11 Zilkade 1158 - 5 Aralık 1745).

havali-i merkumede zabt-ı ser rişte-i nizam ve siyaset eder bir vezirin vücud-ı mukteziyat vakt ve halden olduğuna binaen berveçh-i arpalık *İçel* sancağıyle o havaliye memur edildiği bildirilmiştir. Evâhiri Receb sene 1156 (*Mühimme* 150, s. 118 ve 143).

[1] *Mühimme* 150, s. 192, sene evâhiri Şevval 1156.

[2] *Mühimme* 150, s. 202 ve 253 ve *İzzî tarihi*, varak 3.

[3] Ahmed paşa'nın bu *Kars* müdafaa muharebesine dair غاية البيان فى وقايع الايران (*Gayet-ül-beyan fi vakayi il-İran*) isminde bir eseri olduğu *Hadikat ül-Vüzera zeyli*'nde beyan edilmektedir.

[4] *İzzî tarihi*, varak 18b.

[5] *Mühimme defteri* 151, s. 303, 354, sene evâili Şaban 1158 ve *İzzî tarihi*, varak 30.

14 Zilkade 1159 - 27 Kasım 1746 da Ahmed paşa, *Girid* valiliğine tayin olunarak *Haleb*'e de *Girid* valisi Köprülüzâde Hafız Ahmed paşa münasip görülmüş ise de, mevsimin kış olmasına mebni her ikisinin de eski yerlerinde kalmaları takarrür etmiş ve Hacı Ahmed paşa 1160 senesi Cemaziyelâhır sonlarında (1747 Temmuz) *Haleb*'den *Diyarbekir* valiliğine gönderilmiştir.[1]

Bağdad valisi Hasan Paşazâde meşhur Ahmed paşa'nın vefatı ve İran'da Nâdirşah'ın katli üzerine Irak ve İran havalisi ehemmiyet kesbetmiş ve şahlık mücadelesi başlamıştı. Bundan dolayı *Bağdad*'da tecrübeli bir vezirin bulunması zarurî olduğundan, 1160 Zilkadesi ortalarında (1747 Kasım) Hacı Ahmed paşa *Bağdad* valiliğine tayin edilmiş ve Nâdirşah'la yapılmış olan muahedeye sadık kalınarak İran topraklarına katiyyen taarruz edilmemesi ehemmiyetle tavsiye olunmuştur[2].

Hasan Paşazâde Ahmed paşa'nın ölümünden sonra *Bağdad*'da idareyi ele almak isteyen bunun kölelerinden ileri gelenlerin tahrikleriyle vukua gelen muhalefet üzerine, 1161 Rebiulâhır 1748 Nisanda *Bağdad* valiliği, *Basra* valisi olup *Bağdad*'da bulunan vezir Kesriyeli Hacı Ahmed paşa'ya verilerek Şehla Hacı Ahmed paşa da *İçel* sancağına nakledilmiş[3] ve aynı sene Ramazanında (1748 Ağustos) Ragıb paşa'nın yerine Mısır valisi olmuştur[4].

Hacı Ahmed paşa 24 Zilkade 1163 - 25 Ekim 1750 Mısır'dan *Adana* valiliğine naklolunmuş ve bu naklinden dolayı müteessir olarak *İzmir*'e gelmiş ve *Adana*'ya gitmeyip orada oturmuştur. Ahmed paşa'nın *İzmir*'de oturduğu hükûmetçe haber alınarak derhal *Adana*'ya gitmesi 1163 Zilhicce sonu (1750

[1] *Mühimme* 152, s. 332, 333, 340 ve *Mühimme* 153, s. 74.

[2] *Mühimme* 153, s. 159.

[3] *Mühimme*'de: "...def-i şüriş-i ihtilâl için hasbeliktiza *Bağdad* eyâleti hâlâ anda ikamet üzere olan *Basra* valisi vezir Kesriyeli Ahmed paşa'ya tevcih" olunduğu ve *Musul* eyâletinin *İçel* mutasarrıfı sadr-ı sâbık Hacı Mehmed (Tiryaki) paşa'ya ve *İçel*'in Hacı Ahmed paşa'ya tevcih edildiği bildirilmektedir (*Mühimme* 153, s. 230). Kesriyeli Ahmed paşa, İranla aktedilen müsalehayı müteakip Nâdirşah'a hediyeler götürmek üzere büyük elçi tâyin olunmuşken Nâdir'in katli üzerine İran'a girmişken geri dönüp vaziyetin tavzihi için *Bağdad*'da beklemekte idi.

[4] *Mühimme defteri* 153, s. 331, 352.

Kasım sonu) tarihli fermanla emrolunduğu gibi, aynı zamanda bu halinden dolayı tekdir edilmiştir[1].

Hacı Ahmed paşa 1165 Şevval ortalarında (1752 Ağustos sonları) *Haleb* valisi Abdurrahman paşa'nın vefatı üzerine dördüncü defa *Haleb* valisi oldu[2] ve altı ay sonra da orada vefat etti (1166 Rebiulâhır - 1753 Şubat).

Hâdikat ül-Vüzera zeyli'nde Şehla Hacı Ahmed paşa'nın müdebbir, maarifperver, fikri ve mütaleası isabetli, hayratı sever bir vezir olduğu beyan edildikten sonra, tamahkâr, hasis, mürteşi ve garezkârlıkta ileri giden bir şahsiyet olarak da tavsif edilmektedir; sadaretten azline sebep de irtikâp ve irtişası ve garezkârlığı idi. Hammer de Şehla Ahmed paşa'nın yüksek ruhlu, hakkaniyet sahibi, Avrupalı elçilere kıymet verir olduğunu yazmaktadır[3]. I. Mahmud zamanında sadareti iki seneden bir buçuk ay noksandır.

Şehla Ahmed paşa'nın İstanbul'da *Avratpazarı*'nda *Hubyar* mahallesinde *Abacı mescidi* karşısında bir mektebi olup aynı mahalledeki mescide de bir minber koydurarak cuma namazı kılınmasını temin eylemiştir. *Kasap İlyas camii* abdesthanelerine de su getirterek hepsine bu mektebi vakfiyesiyle gelir göstermiştir[4].

Bunlardan başka *Şehzade camii* ile *Altunîzâde* yahut *Çamaşırcı mescidi* arasında ve *Aksaray*'da *Camcılar camii* sokağında ve *Fatih türbesi*'nin Karadeniz kapısının solunda ve yine orada türbe avlusunun kütüphane tarafında, Şehzâde semtinde *Hoşkadem camii*'nin alt tarafında birer çeşmeleri vardır[5].

[1] Şehelâ Ahmed paşa'ya derhal *Adana*'ya vazifesi başına gitmesi hakkındaki fermanda "...Emri şerifimi bilâ tereddüd infaz ve imza lâzime-i zimmetin iken adem-i mübalât vâdisine sülûk ile *İzmir*'de dürü diraz meks ve ikamet eylemen begayet istigrabı mûcib olmuştur. İtây-ı manasıb ve meratıb zât-ı hilâfetisimatıma mahsus ve midad-ı tevcihat ve tahvilde mübarek nutku hümâyun-ı inâyet meşhunumla mensus idügi cezimkerik-i yakinin olmağla bir saat mukaddem mansıbına vusule müsaraat" eylemesi emrolunmuştur. Evâhiri Ramazan 1163 (*Mühimme* 154, s. 461).

[2] *Mühimme* 155, s. 303.

[3] *Hammer (Almanca nüsha)*, c. 8, s. 23.

[4] *Mühimme* 147, s. 324, sene 1153 ve *Hadikat ül-cevam*,, c. 1, s. 103.

[5] *İstanbul çeşmeleri*, c. 1, s. 162, 164, 166, 169, 170.

Üsküdar'da *Bandırmalı tekkesi camii*'ni de Şehla Ahmed paşa âdeta yeniden yaptırmıştır.[1] Şehla Ahmed paşa hattat olup sülüs ve nesh yazısını büyük hattat Yedikuleli Abdullah efendi'den ve talik yazısını da Fındıkzâde'den yazmıştır; bilhassa divanî yazıda pek mâhir üstat imiş[2].

Hekimoglu Ali paşa (ikinci defa)

1155 H. - 1742 M. de Anadolu valiliği ile İran seraskeri olan Hekimoğlu Ali paşa'yı vazir-i âzam Şehla Ahmed paşa bir an evvel cepheye gitmesi için sıkıştırırken Sultan Mahmud da gizlice hattı hümâyun göndererek kendisini sadr-ı âzam yapmak için *İstanbul*'a çağırıyordu.

Ali paşa 20 Safer 1155'te (28 Nisan 1742) *İstanbul*'a gelerek işe başlamıştır. Birinci sadareti münasibeti ile tercümei halinin tamamında görüldüğü üzere, bizzat İran seferine hareket etmek istemesi, pâdişahı şüpheye düşürmüş ve 4 Şaban 1156-23 Eylül 1743'te azlolunarak *Midilli* adasında ikamete memur edilmiş ve yerine yeniçeri ağası Seyyid Hasan paşa tayin olunmuştur. İkinci sadareti takriben bir buçuk sene kadardır.

Seyyid Hasan paşa

Bugün *Şebinkarahisar*'ın *Reşadiye* kazasına bağlı *İdirin*[3] ve daha doğrusu onun yakınındaki *Kabalı* ismindeki köyden ve *Çardaklızâde*'lerden Mehmed Abdullah ağa'nın oğludur.

Gençliğinde *İstanbul*'a gelerek yeniçeri ocağına girmiş, *karakullukculuk*'dan (hizmet neferi) itibaren sırasiyle yükselmiş, uzun süren seferlerde bulunmuş, 1130 H. - 1718 M. de *çorbacı* yani bölük kumandanı olmuş ve sonra *katar ağalıkları* denilen ocağın büyük ağalıklarında hizmet ederek 1146 H. - 1733 M. de kul kethüdalığı ile İran seferine gönderilmiştir.

[1] *Hadikat-ül-cevami* c. 2, s. 210.

[2] *Tuhfet ül-hattatîn (Müstakimzâde)*, s. 63.

[3] Eskiden *İskefsir* kazasına bağlı olan bu köyün adı *Hadikat ül-Vüzera zeyli*;nde *Orin* ve *Sicilli Osmani*'de *Odin* imlâlarında yanlış olarak kaydedilmiş olup *İzzî tarihi*'nde ise *İdrin* diye doğruya yakın kaydedilmiştir. Doğrusu *İdirin*'dir ve bugün *Reşadiye* kazasına bağlı köylerdendir. İslâm Ansiklopedisinde Hasan paşa maddesini yazmış olan Celâl Atasoy, Hasan paşa nın *Kabalı* köyünde doğduğunu ve *Kabalı* köyü ile *İdirin* birbirlerine yakın olmasından dolayı doğum yerinin yanlış olarak *İdirin* gösterildiğini kaydetmektedir.

Hasan ağa 1148 Cemaziyelevvel ortalarında kul kethüdalığından azlolunup memleketine sürgün edilmiş ise de, sonradan afvolunarak *İstanbul*'a geldikten sonra, 1150 Zilkade - 1738 Şubat sonu veya Mart iptidalarında ikinci defa kul kethüdalığına tayin olunmuştur.

1151 Rebiulevvel ortalarında (1738 Temmuz) yeniçeri ağası bulunan vezir Abdullah paşa'nın vefatı üzerine Hasan ağa yeniçeri ağalığına tâyin edilerek Kont Vallis kumandasındaki Avusturya ordusiyle *Belgrad* önünde yapılan *Hisarcık* muharebesinde görülen büyük gayret ve faaliyeti üzerine vezirlik verilerek *Ağa paşa* olmuştur (22 Cemaziyelâhır 1152 - 26 Eylül 1739)[1].

Seyyid Hasan paşa 4 Şaban 1156 - 23 Eylül 1743 'te Hekimoğlu Ali paşa'nın ikinci defaki sadaretinden azli üzerine vezir-i âzam olup üç seneye yakın bu makamda bulundu ve *İstanbul* ihtiyacını temin edemediği ve bu hususta tekâsülü görüldüğü için 22 Receb 1159 - 10 Ağustos 1746 da azlolunarak *Rodos* adasına gönderildi[2] ve yerine sadaret kethüdası Tiryaki Mehmed paşa vezir-i âzam oldu.

Hasan paşa 1160 Rebiulevvelinde (1747 Mart) arpalık olarak *İçel* sancağı mutasarrıfı bulunup aynı sene Zilkadesinde (1747 Kasım) Şehela Ahmed paşa'nın *Bağdad* valiliğine tayini üzerine onun yerine *Diyarbekir* valiliğine gönderilerek bir sene sonra yani 1161 Zilhicce ortalarında (1748 Aralık) orada vefat ederek yerine Hekimoğlu Ali paşa'nın damadı Yahya paşa tayin olundu.

Hâdikat ül-Vüzera zeyli'nde Seyyid Hasan paşa, safderun, halim cömert, sadık, hayırsever, açık kalpli ve doğru diye tavsif edilip cehlinden başka ayıbı olmadığı kaydedilmektedir. *İzzî tarihi* de kendisini hem pâdişaha ve hem de halka sevdirdiğini, munsif ve mutedil olduğunu beyan ediyor[3]. Şamdanî-

[1] *İzzî tarihi*, varak 187b.

[2] Sadr-ı sâbık vezir Hasan paşa'ya hüküm ki:

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin, tehiyie ve ihzar olunan çekdiri sefinesine süvar ve *Rodos* ceziresine varup anda ikamet eylemen ferman-ı hümâyunum olmağın... Evâhiri Receb 1159 (*Mühimme* 152, s. 257).

[3] *İzzî tarihi*, varak 187b.

zâde, *Takvim üt-Tevarih zeyli*'nde, ceheleden olmakla galetat ile meşhurdur ve kabaca lâtifeleri vardır, dedikten sonra, safderunluğuna işaret olmak üzere şu hikâyeyi nakleylemektedir :

Hasan paşa birgün I. Mahmud'a :

"— Bana sevaptır dediler, bir mektep ile sebil yaptım, ana musakkafat lâzım imiş, bir han yap dediler, sizin yasağınız varmış" demiş[1]. Buna karşı pâdişah "sana izin" diye müsaade etmesi üzerine :

"— Sevabı senin olsun" diye mukabelede bulunmuş; pâdişahın huzurundan dışarı çıkarken tekrar geriye dönüp :

"— Bana han yapmak üzere izin verdin ama tamam oluncaya kadar beni azletme" diyerek vaid almış ve filhakika hanın yapılması bitince azledilmiştir[2].

Seyyid Hasan paşa, *Diyarbekir* valiliğine tayin edilerek *İçel*'den ayrıldıktan sonra *Hadım* kasabasına uğramış, orada Osmanlı âlimleri arasında asrının en yüksek ulemasından olan ve pek çok eser yazan *Mülteka* Şarihi Müftü Ebu Said Hadimî'nin ziyaretine gitmiş; müftü efendi Hasan paşa'ya hayır dua etmiş. Buna karşı Hasan paşa:

"— Bana hayır dua kâr etmez, benim günahım bir türlü afvolunmaz" deyince Müftü efendi :

"— Paşa öyle deme, küfürden gayrı afvolunmıyan günah yoktur" diye mukabelede bulunmuş; bunun üzerine Hasan paşa:

"— Ben yeniçeri ağası iken bu gece harik olsun derlerdi; ben mansıbım için matlûb olan mahalde yangın çıkarırdım; bazı kere zabtı mümkün olmazdı, on bin belki daha ziyade hane ihrak olur, yangın esnasında insan ve hayvan telef olurdu; böyle günah afvolur mu?" demesi üzerine hayrette kalan Müftü sûküt etmiştir.

Bayezid'de şimdi İslâm Ansiklopedisi merkezi bulunan medrese ile medreseye dershane olan mescit, sebil ve çeşme, mektep Seyyid Hasan paşa'nın yaptırmış olduğu tesislerden olup XVIII. asırdaki mimarî eserlerimizin en güzellerindendir. Hasan

[1] Filhakika I. Mahmud, erazil ve serseri yatağı olduğu için *İstanbul*'da yeniden han yaptırmak değil, eskilerin bile tamirlerine müsaade etmemekte idi.

[2] *Zeyil Takvim üt-tevarih* (Kütüphanemizdeki nüsha), varak 52.

paşa, bu tesislerine yine o tarafta Hasanpaşa hanı denilen ve bugün yola kalb edilmiş bulunan tramvay yolundaki hanı ve altındaki dükkânları vakfetmiştir.

Hasan paşa hanının yerinde evvelce kâğıtçı, başyemenici ve tülbentcilerin ahşap dükkânları varmış; bunlar yanmış, sonra Hasan paşa'nın 1158 H. - 1745 M. de yaptırmış olduğu yukarıda zikredilen eserleri o tarafta olmakla yangın arsasını satın alarak altına kâğıtçı, yemenici ve tülbentçi dükkânları ve üstüne de han odaları yaptırmıştır[1].

Seyyid Hasan paşa'nın *Zeyrek*'te *Voynuk Şücâ mescidi* karşısında bir çeşmesi daha olup[2] *Molla Gürani* tarafındaki *Fenayi* mescidine minber koydurmuştur[3]. Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış olan *Beykoz*'la *Anadolu Kavağı* arasındaki tepede bulunan *Tokat köşkü* harap olduğundan, pâdişahın emriyle 1159 H. - 1746 M. de Hasan paşa tarafından tamir edilmiştir[4]. *Belgrad*'da da cami ve mektebi varmış[5].

Hasan paşa'nın oğlu Seyyid Mehmed Said efendi ilmiye sınıfından yetişerek *İstanbul* kadısı olmuş ve 1190 H. - 1776 M. de vefat ederek *Göksu*'da yaptırdığı çeşme yanına defnedilmiştir. Said Mehmed efendi'nin *Şerh-i Kelime-i Tehlil*, *Tefsir-i Sure-i Zılzal*, *Şerh-i adab-ı Gelenbevî* isimlerinde üç eseri olup sonuncu eseri ulema arasında Hasan Paşazâde diye meşhurdur ve basılmıştır.

Mehmed paşa (Tiryaki - Hacı)

Ayvaz Odabaşı adında yeniçeri ocağına mensup bir şahsın oğlu olup *İstanbul*'da doğmuş, babası ocaklı olduğundan bu da ocağa kaydedilerek okuma yazma öğrenmiş ve ocak yazıcısı ve daha sonra baş yazıcı olmuştur.

1148 H. - 1736 M. deki Rus - Avusturya seferinde ocakların Rus cephesine hareketleri esnasında I. Mahmud, baş yazıcı Mehmed efendi'yi huzuruna getirtip :

[1] *Mühimme defteri* 152, s. 137, sene evâsıtı Safer 1159.
[2] *İstanbul çeşmeleri*, c. 1, s. 174.
[3] *Hadikat ül-cevami*, c. 1, s. 156.
[4] *Müri üt-tevarih* (1159 vekayii arasında).
[5] *İslâm Ansiklopedisi (Hasan paşa maddesi)*.

"— Orduya vardıkta göreyim seni ulûfeyi (maaşı) zâyi etme ve zaid esamileri bulup verme" diye tenbih ettiğinden, *Babadağı* karargâhında bulunduğu sırada ulûfeden hazineye bin iki yüz kese kazandırmıştı; fakat onun bu hizmeti yeniçeri ocağı bezirgânı olan David'in işine gelmedi; çünkü bu sahipsiz ulûfenin birkaç yüz kesesi bezirgânın kesesine girecekti; bundan dolayı ocakta nüfuzlu olan Yahudi, Mehmed efendi'yi baş yazıcılıktan aldırarak daha küçük hizmete tâyin ettirmişti [1].

Mehmed efendi'nin hazineye olan hizmeti, kabiliyet ve faaliyeti orduda fevkalâde nüfuzu olan sadr-ı âzam kethüdası Osman Halisa efendi'nin takdirini mûcib olduğundan, onun himmetiyle Mehmed efendi suvari mukabelecisi ve 1151 H.-1738 M. de mevkufatî oldu ve *Belgrad* muahedesini müteakip hudut tahdidine memur edildi; 1154 H. - 1741 M. ve 1157 H.-1744 M. tarihlerinde iki defa yeniçeri efendisi (Ocak başkâtibi) oldu.

Mehmed efendi 25 Safer 1158 - 29 Mart 1745 te tersane eminliğine tâyin edilmişti. Kendisinin iptidadan itibaren verilen hizmetleri muvaffakiyetle başarması I. Mahmud'un takdirini mucib olduğundan, 7 Cemaziyelâhır 1159 - 27 Haziran 1746 da sadr-ı âzam kethüdalığına getirilmiş ve bir buçuk ay sonra da Seyyid Hasan paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur (22 Receb 1159 - 10 Ağustos 1746).

Tiryaki Mehmed paşa, vezir-i âzam oluncaya kadar hilm ve mülâyimeti ve fikrinden istifade cihetiyle hükûmet erkânı tarafından hörmet görüp sevilirken, sadr-ı âzam olduktan sonra tavrını değiştirerek hiddet ve şiddet göstermeğe, tâmahkârlıkla mal toplamağa başlıyarak kendisini sevenleri yanından uzaklaştırmıştı; aynı zamanda garezkârdı.

Onun bu halini haber alan Sultan Mahmud, zahiren sükût edip el altından da yeni bir sadr-ı âzam aramağa başlamış ve

[1] Tiryaki Mehmed efendi, bezirgân David'in bu garezkârlığına mim koymuş, ara sıra David'e "filân zaman sen bana ettiğini biliyor musun" diye sorar ve sonra da "ahdım olsun vezir olursam seni katledeyim" dermiş. Bezirgân da bu söze karşı "hele sen vezir ol da beni katleyle, ama ben Tiryaki'den vezir görmedim" diye mukabele ederek eğlenirmiş. Tiryaki, vezir-i âzam olunca kendisini tebrike gelen Yahudiyi boğdurmak suretiyle ahdını yerine getirmiş imiş *(Müri üt-tevarih)*.

imrahorluktan vezirlikle *Aydın* muhafızlığına tâyin ettiği Firarizâde Eğriboyun Seyyid Abdullah paşa'yı bulmuş ve bir an evvel gizlice *İstanbul*'a gelmesini emrederek 15 Şaban 1160-26 Ağustos 1747 de Tiryaki Mehmed paşa'dan alınan mühri hümâyun Seyyid Abdullah paşa'ya verilerek vezir-i âzam olmuştur [1].

Tiryaki Hacı Mehmed paşa'nın vezirliği alınarak malı müsadere edilip [2] hakkındaki gazabın şiddetine mebni ihti-

[1] Tiryaki Mehmed paşa'nın Rumeli kazaskeri Esat efendi ile araları açıkmış, hattâ kazaskerin bir îlâmını da yırtmış. I. Mahmud, bu sırada Esat efendi'yi şeyh-ul islâm yaparak sadr-ı âzamın bundan münfail olacağını bildiği için sadr-ı âzamı azletmiş imiş (*Müri üt-tevarih, Tiryaki Mehmed paşa'nın azli kısmı*).

[2] Sadr-ı sâbık Elhac Mehmed paşa'ya hüküm ki :

Sen müddeti sadaretinde muktezay-ı hilkat-i tamâ siyretin üzere ne derecelerde celbi mal semtine mütemayil ve sâlik ve taklil-i masarif ile ne rütbelerde mal-i firavan cem ve iddiharına sâlik ve mütehâlik olduğun malûm ve ahz ve sarf ve dahil ve harcın dahi ne veçh ve ne güna idüği bilcümle meczum iken sadr-ı âzam sarayında ve kendi hanende ve *Sultan Mehmed* camii şerifinde ve bina eminlerinde nukut namına zuhur eden akçen kırk, elli bin kuruş miktarı olup elhaletü hazihi vekilharcın 48319 buçuk kuruş ve yemişçibaşı 2721 kuruş ve arpa eminin 1369 kuruş ve sandal ve yedi çifte yevmiyeleri vesair kayıklar ücretinden kayıkçı taifesi 2169 kuruş ve masraf kâtibin 6177 kuruş ve mirahorun 766 buçuk kuruş ve bezirgânın Yaşova Yahudi 97991 kuruş ve evvelki bezirgânın Artın dahi 37875 ve kürkçin zimmi 33780 kuruş ve gazzazın 7043 kuruş ve sofcun 9443 kuruş ve boyacı 166 buçuk kuruş ve saracın 900 kuruş ve terzin 6151 kuruş ve saray meremmetcisi 1564 kuruş ve saray su yolcusu 195 kuruş ve bedestâni Hacı Hasan 2026 kuruş ve saatci 7500 kuruş ve mücellid İbrahim 4199 kuruş ve yorgancın 19193 kuruş ki bunların senevî mecmuı 289523 kuruş alacakları olmak üzere talep ve iddia ve her birisi kiraren rikâb-ı hümâyunuma ref-i rüka-i tazallûm ve iştikâ eylemelerinden nâşi merkumûn dayinlerinin tazallûm ve ibtihallerine terahhum ile eday-ı deyn olunmak muktazi olduğundan kat-ı nazar sadr-ı âzam kalemiyesinden kıstelyevm hesabı üzere 151555 kuruş ziyade makbuzun olub meblâğ-ı mezburı dahi halen sadr-ı âzam tarafına red eylemen lâzım gelirken zabt ve tahrir olunan emval ve eşyan bu miktarı ve bunun rubu mertebesine vâfi olmayıp ve emval-i mektumen dahi kimlerde ve ne mahallerde olduğu henüz malûm olmamakla fimâbâd dainlerin tarafından bir güna tazallûm ve iştikâ vaki olmamak üzere cümlesini iskât ve ırza edip bihud îyrad-ı özür ve illet eylememen bâbında..." Evâsıt-ı Ramazan 1160 (*Mühimme* 153, s. 121).

lâttan menedilmek suretiyle kalebend olmak üzere *Rodos* adasına gönderilmiştir [1].

Tiryaki Hacı Mehmed paşa bir buçuk ay kalebendlikte kaldıktan sonra 1160 Şevval - 1747 Ekimde kaleden çıkarılıp cezirebend olarak adada oturmasına müsaade olunup yine o sene Zilkade iptidası (Kasım) tarihli bir fermanla berveçhi arpalık *İçel* sancağına tâyin edilmiştir [2].

1161 Rebiulevvel (1748 Mart) ve aynı sene Zilhiccesinde (Aralık) *Bağdad* valisi tayin olunan Tiryaki Mehmed paşa [3], buraya gelince *Bağdad* valisi Ahmed paşa'nın kölelerinden olup vali olmak isteyen Süleyman paşa'nın muhalefetiyle karşılaştı. Süleyman paşa, tayin edilmiş olduğu *Basra* valiliğini istemeyip *Bağdad*'ı isteyerek muhalefete kalkıp 1162 Şaban tarihli (1749 Ağustos) bir fermanla tedibi Tiryaki Mehmed paşa'ya havale edilmiş ise de, bu işte muvaffak olamadığından *Bağdad*'dan alınarak vaziyet icabı *Bağdad*'a Süleyman paşa tayin edilmiştir (1163 Muharrem - 1749 Aralık).

Tiryaki Mehmed paşa, *Bağdad*'dan alınmasını müteakip *Cidde* valiliğine tâyin edildi ise de kabul etmediğinden vezirliği üzerinden alınarak tekaüd suretiyle *Resmo* (Retimo) kasabasında oturtulmuş [4] ve bir buçuk sene sonra orada vefat ederek ölümü 8 Ramazan 1164 - 31 Temmuz 1751 de *İstanbul*'da haber alınmıştır [5]. Yaşı yetmişi geçmişti. Vefatı gecesi *İstanbul*'da *Büyük*

[1] *Rodos* nâibine ve mübaşir' tâyin olunan Osman zîye mecühûya ve *Rodos* kalesi Dizdarına hüküm ki :

Sadr-ı sâbık Mehmed paşa çekdirme sefinesi... ile irsal olunmağla beyaz üzerine keşide kılma hattı hümâyunı mehabetmakrunum mûcibince *Rodos*'ta yalnız cezirebend olmayıp muhkem kalebend olup ahardan ferd-i vahid yanına dühul ve yanından huruc etmemek bâbında fermanı hümâyunum sadır olmağın..." Sene 1160 evâsıtı Şaban (*Mühimme* 153, s. 109).

[2] *Mühimme* 153, s. 165, sene 1160 evâili Zilkade.

[3] *Mühimme* 153, s. 353, 356.

[4] *Mühimme* 154, s. 124; 125, sene evâili Şaban 1162.

[5] Sâbıka *Cidde* valisi olup bu defa vezareti, tuğ ve sancağı, ref ve hass-ı muayyeni ile *Resmo*'da berveçhi tekaüd ikamete memur olan Mehmed paşa maalihiye ve müşarünileyhi *Resmo*'ya îsâle memur... dâme mecdühûya hüküm ki :

Sen ki müşarünileyhsin, senin zahiren vaki olan harekât ve etvar-ı dilfiribine binaen senden din ve devleti aliyyeme hayırlı iş zuhur etmek memuliyle

Karaman'da *eski odalar* civarındaki konağı yanarak hiçbir şey kurtulamadığı gibi kıymetli eşyaları da *Girid*'deki menfasına gönderilirken geminin *Çanakkale*'den henüz çıkmadan evvel fırtınadan batmasiyle zayi olmuştur.

Tiryaki Mehmed paşa'nın haris, hiddetli, garezkâr ve hesabî olduğu anlaşılıyor.

Seyyid Abdullah paşa

Kerküklü Firari diye meşhur Seyyid Hasan paşa'nın oğludur [1]. Yetiştikten sonra silâhşör, kapıcıbaşı, kapıcılar kethüdası ve 1151 Muharrem-1738 M. de büyük mirahor Şehla Ahmed ağa'nın [2] vezir olmasiyle onun yerine birinci mirahor olmuştur.

mesned-i sadaret aliyyeden infisalinden çend müddet zarfında *İçel* sancağı ve bâdehû *Musul* eyâleti ile begâm olduktan sonra senden memûl olan hüsn-i tedbiri icra ile vaki olan ihtilâli ıslaha sây-i evfa eylemek mülâhazasiyle hasretülvüzera olan *Bağdad*-ı Darüssevad eyâleti ile makzıyy ül meram olmak hasebiyle... *Bağdad* kalesinin üslûb-ı sâbıkı üzere zabt ve muhafazasına kıyam... ve hariç ve dahilde olanların istimaletlerine ikdam ederek ihtilâlden vikaye ve sıyaneti vâcibe-i uhde-i sadakatin iken bazı güna havacis-i nefsaniyye ve ağrâz-ı kâsideye ferifte olarak derun ve bîruni tarafından tebrid ve tenfir ve bigayrıhakkın sefk-i dima ve ihtilâl-i nizam-ı memâlik vuku bulmuşken o makul hilâf ve hattâ hâlâta taraf-ı hümâyunumdan cevaz gösterilmeyip ıslahı hal-i ibad ve nizam-ı ahval-i bilâd için sen *Bağdad*'tan azl ve ref ve şer'an ve aklen mezmum olan harekât ve etvardan men olunduktan sonra mücerred kemal-i şefekat-i şâhanemden... *Cidde* gibi bir mansıb-ı celil ihsan olunmakla bu nimet-i celilenin kadrini bilüp izhar-ı teşekküre müsaraat eylemen lâzım iken ihsan-ı hümâyunuma itizar kaydında olduğun dersaadetime gelen tahriratından müstefad olmağla vezaret ve tuğ ve sancağın ref ve *Resmo*'da ikamet ile emr-i tedibinle iktifa olunmağla... Evâil-i Rebiulevvel 1163 *(Mühimme* 154, s. 247). Bu fermanın hülâsası *İzzî tarihi*'nde (varak 208) vardır. *Sivas* valisi Zaralızâde Mehmed paşa'ya yazılmış olan diğer bir fermanda da Tiryaki Mehmed paşa'nın *Sivas*'tan geçerken *Resmo*'ya kadar olan masrafı hariç olmak üzere bütün mal, eşya ve hayvanlarının müsadere edilmesi emrolunmuştur *(Aynı Mühimme*, s. 248).

[1] *İzzî tarihi*, varak 254.

[2] Firari Seyyid Hasan paşa, Amcazâde Hüseyin paşa'nın kethüdalığından yetişmiş ve sonra vezirlikle *Şehrizur* valiliğine tâyin olunmuştur. Daltaban Mustafa paşa'nın sadareti esnasında katline irade çıkmış ve o işe Kara Bayram ağa memur edilmiştir; fakat Hasan paşa bunu daha evvel haber alarak Kara Bayram'ı öldürdükten sonra kaçıp saklanarak, II. Mustafa'nın hal'inden sonra meydana çıkarak afvolunup *İstanbul* kaymakamı, defterdar ve daha sonra Rumeli valisi olmuştur. Hasan

1158 H. - 1745 M. de vezirlikle *Kıbrıs* valisi olan Seyyid Abdullah paşa, 1159 Zilkade - 1746 Kasımda senevi yüz yirmi bin kuruş muaccele ile berveçhi malikâne *Rakka* valiliğine tâyin edilmiş ise de, sonra tekrar *Kıbrıs*'ta kalması muvafık görülmüş ve 1160 Rebiulevvel başlarında (1747 Şubat) *Aydın* muhassalı olmuştur.

Vezir-i âzam Tiryaki Mehmed paşa'nın hal ve tavrından, hiddet ve şiddetinden ulema ve devlet adamlarının müteessir olmaları ve işlerin yürümemesi cihetiyle azledilmesi pâdişahça takarrür edince, kendisini iltizam eden kızlarağasının tavsiyesiyle[1] Seyyid Abdullah paşa gizlice *İstanbul*'a davet edilmiştir.

16 Şaban 1160 - 23 Ağustos 1747 de *Fenerbahçe*'sine gelmiş olan Seyyid Abdullah paşa, vurudunu pâdişaha bildirdiğinden, o sırada *Beşiktaş*'ta bulunmakta olan I. Mahmud tarafından oraya davet edilerek *Dolmabahçe* üstündeki Canibî Ali efendi konağına misafir edilmiş ve ertesi günü Tiryaki Mehmed paşa'dan alınan mühri hümâyun kendisine verilerek vezir-i âzam olmuştur.

Seyyid Abdullah paşa 23 Muharrem 1163 - 20 Ocak 1750 tarihine kadar[2] o mevkide kalmış ve halefinin tayini münasibetiyle Paşakapısına gönderilen hattı hümâyunda hudut kaleleri ile vilâyet ve sancakların idare ve nizam ve oralara aid levazımın tedarikindeki ihmaline binaen azledildiği bildirilmiştir[3].

paşa'nın Rumeli'den şikâyetçileri gelmesini fırsat bilen vezir-i âzam Çorlulu Ali paşa, kendisini yetiştirmiş olan Kara Bayram ağa'nın öldürülmesinin intikamını almak için bu şikâyetlerden istifade ile Hasan paşa'yı öldürtmüştür. Katlinin zahiri sebebi Mısır valiliğini kabul etmemesi idi.

[1] Vezir-i âzam olan Şehlâ Ahmed paşa.

[2] *Vasıf tarihi*, c. 1, s. 194.

[3] *Vasıf*, *Hadikat ü'l-Vüzera zeyli* ile Arapça *Tarih-i Muradî*'de sadaretten azli 2 Safer 1163 (1750 Ocak 11) gösteriliyorsa da, *Mühimme* kaydında evâhiri Muharrem deniliyor. *İzzî tarihi*'nde de evâhiri Muharrem olarak 23 Muharrem 1163 gösterilmekte olup *Mühimme*'nin kaydı gibidir. Bundan başka *Sicilli Osmanî*, bu zatın tercümei halile Seyyid Halil Efendizâde Seyyid Abdullah paşa'nın tercümei hallerini birbirine karıştırmıştır.

Seyyid Abdullah paşa tab'an halûk, insaflı, maarif-perver, eli açık olduğu için idare tarzından herkes memnundu. Yerine Divittar Mehmed paşa vezir-i âzam oldu.[1]

Seyyid Abdullah paşa, azlini müteakip kalebend olarak *Rodos* adasına gönderilmiş[2] ve aynı sene Rebiulevvel-1750 Şubatta adada oturmasına müsaade olunarak[3] yine o sene Cemaziyelâhır başlarında (1750 Mayıs) *Karaman* valiliğine tâyin olunmuş ise de,[4] mansıbına gitmeden *Mısır* valiliğine nakl olunmuştur[5].

Seyyid Abdullah paşa 9 Rebiulâhır 1166 - 13 Şubat 1753 te *Haleb* valisi Şehla Ahmed paşa'nın vefatı üzerine *Haleb*'e naklolundu[6]; daha sonra, yani 1169 H. - 1756 M. de *Rakka* valisi Ragıb Mehmed paşa ile becayişleri yapıldı[7] ve 1171 Safer - 1757 Ekimde *Diyarbekir* valisi olup[8] buradan da 1171 Şevval - 1758 Temmuzda *Haleb* valisi Muhsinzâde Mehmed paşa ile becayiş olarak ikinci defa *Haleb* valiliğine geldi[9].

Seyyid Abdullah paşa 1174 Şaban - 1761 Martta burada vefat ederek *Ebubekir tekkesi*'ne defnedildi. Valiliklerde de kendisini sevdirmişti. *İstanbul*'da *Tavşantaşı*'nda bir mektebi ile bir de çeşmesi olup *Haremeyin* (Mekke ve Medine) ahalisine sürre vakfetmiştir[10].

[1] *İzzî tarihi*, varak 215.

[2] Sadr-ı sâbık Abdullah paşa'ya ve mübaşir tayin olunan kapıcı başı Urfalı Mehmed'e ve *Rodos* kadısına ve kale dizdarına hüküm ki:

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin âmade kılınan çekdirme sefinesine suvar ve kapıcıbaşı-i mûmaileyh ile bilâ meks ve tehir doğru *Rodos* ceziresine varıp *Rodos* kalesinde meks ve ikamet eylemen ferman-ı hümâyunum olmağın..." Evâhiri Muharrem 1163 (*Mühimme* 154, s. 223).

[3] *Mühimme*, 154, s. 266, sene 1163 evâhiri Rebiulâhır.

[4] *Mühimme*, 154, s. 324 ve 325, sene evâili Cemaziyelâhır 1163.

[5] *Mühimme*. 154, s. 243, evâhiri Cemaziyelâhır 1163.

[6] *Mühimme*, 155, s. 400, sene Rebiulâhır 1166. Abdullah paşa'nın yerine *Mısır* valiliğine *Resmo*'da ikamete memur olan sabık vezir-i âzam Divittar Mehmed Emin paşa gönderilmiştir.

[7] *Mühimme*, 160, s. 239, sene evâhiri Şevval 1171.

[8] *Mühimme*, 154, s. 123, esne evâhiri Şaban 1162.

[9] *Mühimme*, 157, s. 236, sene 1169.

[10] *Mühimme*, 159, s. 320, sene evâil-i Safer 1171.

Mehmed Emin paşa (Divittar) Donanma kaptanlarından olup 1112 H. - 1700 M.-de *Basra* ile *Korna*'nın urban elinden kurtarılmasında hizmeti görülerek vezirlikle *Basra* valisi olan Aşçızâde Mehmed paşa'nın oğludur; tahsil görmüş, Nevşehirli Damad İbrahim paşa'ya intisab ederek şöhretine sebep olan *divittar*'lık hizmetiyle divanı hümâyun kâtipleri arasında bulunmuş ve Damad İbrahim paşa'nın damadı olan Kethüda Mehmed paşa'ya damad olmuş ve *İstanbul* mukataacılığı muhasebeciliği ile hâcagân sınıfına geçmiştir.

1143 H. - 1730 M. deki Patrona vakası ve İbrahim paşa ile kayınpederi ve diğer bazılarının katilleri üzerine epey müddet devlet hizmetlinden uzak kalmış ve sonraları şehremini, ruznamçe-i evvel, ve 1156 Şevval - 1743 Ocak tevcihatında defter emini ve 1155 - 1742 ve 1743 tevcihatlarında da yeniçeri efendisi ve 26 Zilhicce 1160 - 29 Aralık 1747 de sadr-ı âzam kethüdası olan Yusuf efendi'nin yerine tersane emini olmuş ve vezir olan sadaret kethüdası Yusuf efendi'nin yerine de 3 Şevval 1162-16 Eylül 1749 da kethüdayı sadr-ı âli olmuştur[1]

Divittar Mehmed efendi üç buçuk ay kethüdalık etti. 23 Muharrem 1163 - 2 Ocak 1750 de Seyyid Abdullah paşa'nın yerine vezir-i âzam oldu[2] ve 18 Şaban 1165 - 1 Temmuz 1752 tarihine kadar takriben iki buçuk seneden ziyade sadarette kaldı.

Divittar Mehmed paşa, tab'an haşin olup devlet ricali ile iyi geçinemiyerek tekdir ile maiyyetini gücendirir ve işlerin ahenk içinde yürümesine mâni olurdu. I. Mahmud, şifahen kendisine bu haşin ve kırıcı hallerden vazgeçmesini tavsiye eylemesine rağmen yumuşamamış ve bilâkis sık sık vuku bulan yangınlar esnasında ve halkın yanında yeniçeri ağasını tekdir ve tahkir eylemesi pâdişahın canını sıkmıştı.

Bu sırada *İstanbul*'da sık sık vukua gelen yangınlar da vezir-i-âzam ile yeniçeri ağasının ihmal ve tekâsüllerine vesile ittihaz

[1] *İzzî tarihi*, varak 209.

[2] *Takvim üt-tevarih zeyli*'nde sadarete tayininin 14 Muharrem gösterilmesi yanlıştır.

edilerek azli tekarrür eylemeşti.[1] Bunun üzerine sadr-ı âzam 19 Şaban 1165 - 2 Temmuz 1752 de Babıâli'de kapıkulu suvarilerinin maaşlarını tevzi ettiği sırada kapıcılar kethüdası bir hattı hümâyunla gelip kendisinden mühri hümâyunu almış ve maaş sergisi bozulmıyarak defterdarın maaş tevziine devam etmesi iradesini de tebliğ ettikten sonra, Divittar Mehmed paşa'yı da beraberine alarak saraya götürmüş ve *Balıkhane* mahbesine koymuştur. Sadr-ı âzamın lisanından incinmiş olan Babı âli ricali onun azlinden son derece memnun olmuşlardır.

Divittar Mehmed paşa, azlinden sonra *Girid* adasının *Resmo* kasabasında ikamete memur edilmiş[2] ve 1166 Rebiulâhır - 1753 Şubatta Seyyid Abdullah paşa'nın yerine *Mısır* valisi olmuş ise de, *Kahire*'ye girdiği gün, yani aynı sene Receb (Mayıs) 'ta vefat ederek İmam Şafiî hatiresine defnedilmiştir.

Malûmatlı, müdebbir bir vezir idiyse de, Vakanüvis İzzi'nin kaydına göre geçimsiz, hiddetli, kalb kırıcı olduğu anlaşılıyor. *Hâdikat-ül-Vüzera zeyli*'nde gür sakallı, maarife aşina, müdebbir, vakur ve fevkalâde cömert olduğunu, fakat sadaretinde selefleri gibi müstakil olmadığından iş göremediğini kaydetmektedir ki, hiddet ve asabiyetine sebep bu hali olsa gerek. Şamdanîzâde, yeniçeri ağasiyle arasının açık olmasından dolayı ağanın sık sık yangınlar çıkarmasının uğursuzluğuna hamledilmek suretiyle azledildiğini beyan ediyor[3]. Bunun sadareti esnasında yağmur ve sel felâ-

[1] O devirde yaşayan Şamdanizâde Süleyman efendi, *Takvim üt-tevarih zeyli*'nde vezir-i âzamın azline sebeb olarak bir aydan beri yeniçeri ağasiyle arasının iyi olmamasından gece ve gündüz bir iki yerde yangın çıkmasından ve bunların bazılarının söndürülmesi pek zor olduğundan ve bu suretle bir kaç bin hanenin yanıp halkın perişan olmasından dolayı pâdişahın teessürünü ve bunun neticesi olarak azledildiğini göstermektedir.

[2] Sadr-ı sâbık Mehmed paşa'ya hüküm ki:

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin inayet bahş-i sudur olan hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum mûcibince âmade kılınan çekdirme sefinesine süvar ve dergâh-ı muallâm kapıcı başılarından mübaşir tâyin olunan Mustafa paşa kethüdası Elhac Mustafa dâme mecdühû ile bilâ meks ve tehir *Girid* ceziresinde vaki *Resmo*'ya varıp anda ikamet eylemen bâbında ferman-ı hümâyunum sâdır olmağın..." Evâsıt-ı Şaban 1165 (*Mühimme* 155, s. 261).

[3] Şamdanizâde Süleyman efendi, *Takvim üt-tevarih zeyli*'nde 1160 hicret senesi cetveli arasında Seyyid Hasan paşa'nın yeniçeri ağası iken

ketleri ve deniz taşmasiyle kayıkların karaya atılması ve kuvvetli fırtınalar ile büyük ağaçların bile devrilmesinden dolayı Divittar Mehmed paşa'ya *Düztaban* lâkabı verilmiştir[1].

Boğaziçi'nde *Küçüksu Kasrı* denilen kasrı 1165 H. - 1752 M. de Divittar Mehmed paşa yaptırıp *Boğaziçi*'ni çok seven I. Mahmud'a hediye edip ziyafet vermiştir[2].

Divittar Mehmed paşa, kayınpederi Kethüda Mehmed paşa'nın *Süleymaniye*'deki konağının bahçesinde bulunup metrûk olan mezarını meydana çıkarıp yanına bir sebil ile bir de çeşme yaptırmıştır. *Boğaziçi*'nde *Kandilli* deniz kıyısında merdivenli sokağın alt başındaki çeşmenin kitabesi bu zata ait olup tarihi 1179 H. - 1765 M. olduğuna göre[3] vefatından on üç sene sonra yaptırılmıştır.

Bâhir Mustafa paşa (Köse)

Çorlulu Ali paşa kethüdalığından vezir olan Sofi Abdurrahman paşa'nın oğludur. İyi tahsil görerek yetişti ve Damad İbrahim paşa'nın himmetiyle hassa silâhşörü oldu; kendisine verilen işleri başarmasından dolayı kapıcıbaşılık rütbesiyle yükseltildi; 1159 Ramazan sonlarında (1747 Ekim) ikinci imrahor olup 26 Zilkade 1162 - 7 Kasım 1749 da birinci imrahor Durak bey'in vezirlikle kaptan paşa olması üzerine onun yerine birinci imrahorluğa getirildi.

Vezir-i âzam Divittar Mehmed paşa'nın azli takarrür edince Darüssaade ağası Hafız Beşir ağa'nın tavsiyesiyle

sık sık yangın çıkardığından bahsederken Hasan paşa hakkında bu yangın çıkarma işini "bühtana hamledip mümin olan etmez der idik, lâkin 1165 tarihinde vezir olan Divittar Mehmed paşa ile yeniçeri ağası şekerâb oldukta günde iki kere harik zuhur edip akibet vezir azl oldukta harikler sükûn bulduğu için Hasan paşa'dan rivayete lâ ve neam demeğe mecalimiz yoktur" demektedir. Vezir-i âzama aleydar olan yeniçeri ağası Hacı Hasan ağa'nın kasder yangın çıkardığı halk arasında söylenir olduğundan, Divittar'ın azlinden iki gün sonra o da azlolunarak ocak kethüdası (kul kethüdası) Mustafa ağa yeniçeri ağası olmuştur (*İzzî tarihi*, varak 275b).

[1] *Zeyil Takvim üt-tevarih*, 1164 vekayii cetveli.

[2] *Müri üt-tevarih* (1167 vekayii arasında) bu köşkü daha sonra III. Selim yeniden yaptırmış ve II. Mahmud ise bugünkü gördüğümüz kârgir şekilde bina ettirmiştir.

[3] *İstanbul çeşmeleri* (Hilmi Tanışık), c. 2, s. 316.

Bâhir Mustafa bey vezir-i âzam oldu (18 Şaban 1165 - 1 Temmuz 1752)[1]. Bunun sadareti zamanında kendisini sadarete tavsiye eden kızlar ağası Beşir ağa katledilmiş olduğundan, artık sarayda Darüssaade ağalarının perde arkasından devlet işlerine ve sadr-ı âzamların istiklâllerine müdahaleleri görülmedi ve I. Mahmud'un ölümüne kadar Bâhir Mustafa paşa müstakil olarak iş gördü.

Bunun sadareti esnasında 28 Safer 1168 - 14 Aralık 1754 te I. Mahmud vefat ederek yerine hanedanın en yaşlı şehzâdesi olan kardeşi III. Osman hükümdar ilân edildi.

Kararsız bir hükümdar olan III. Osman saltanata geçmesinden iki buçuk aya varmadan bazı aleyhdarlarının telkini ile Bâhir paşa'yı sadaretten azil ile *Midilli*'ye göndermiştir (5 Cemaziyelevvel 1168 - 17 Şubat 1755)[2]. Bâhir Mustafa paşa'nın yerine Anadolu valisi olan Hekimoğlu Ali paşa, üçüncü defa vezir-i âzam olmuştur.

Bâhir Mustafa paşa afvolunarak 9 Ramazan 1168 - 18 Haziran 1755 te *Mora* muhassallığına tayin edilmiş ve 1169 Recebi iptidasında (1 Nisan 1756) Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed paşa'nın sadaretten azli üzerine ikinci defa vezir-i âzam tayin edilmiştir.

Sık sık sadr-ı âzam değiştiren III. Osman, Bâhir Mustafa paşa'yı bu defa dokuz buçuk ay sadarette bırakmış ve azlettiği zaman mallarını müsadere etmeden *Rodos* adasına yollamıştır. (20 Rebiulâhır 1170 - 16 Ocak 1756). Bâhir Mustafa paşa'nın yerine, onun, iktidar ve meziyetlerinden bahis ile *Şam* valiliğine tavsiye ettirmiş olduğu[3] *Haleb* valisi Ragıb Mehmed paşa getirilmiştir.

[1] Mevcut hicrî - milâdî cetveline göre Ramazanın on sekizi cumartesi gününe raslamakta ise de, arabî aylar bizde yakın zamana kadar ayın görülmesiyle ispat edilip yapılır olduğundan *İzzî tarihi* Şabanın on dokuzuncu cumartesi olarak göstermektedir.

[2] *Mühimme defteri* 157, s. 27, sene evâili Cemaziyelevvel 1168.

[3] *Şam* valisi Azımzâde Esad paşa'nın azli takarrür edince III. Osman, vezir-i âzama, *Şam*'da valilik ve emirhaçlık edecek kim vardır? diye sormuş. Bâhir Mustafa paşa da *Haleb* valisi Ragıb Mehmed paşa'yı çok meth ve sena etmiş; pâdişah, uhdesinden gelebilir mi? diye tekrar sorunca Osmanlı devletinin kuruluşundan beru o ayarda zekâ ve iktidar ve ilim ve fazilet cihe-

Fransa elçisi Verjen (Vergennes) hâtıratında Bâhir Mustafa paşa'nın azli sebebinin bilinmediğini ve Babı âli'ye gelen hattı hümâyunda ihmalkârlığından şikâyet edildiğini yazdığı gibi, yine Fransa elçisi, Şehzâde Mehmed'in[1] vefatından beri sadr-ı âzamın gayet metin göründüğünü beyan ettiğine bakılırsa, azlinin herhalde şehzâdenin ölümü dolayısiyle halkça vaki infialden ileri geldiği zannolunur. Emvalinin müsadere edilmemesi de dikkati caliptir.

Yeni vezir-i âzam Ragıb Mehmed paşa, kendisi hakkında pâdişaha güzel tavsiyede bulunan Bâhir Mustafa paşa'nın menfada kalmasını istemiyerek onu bir fermanla taltif ettirdikten sonra bir memuriyete tayin kılınacağını tepşir etmiş[2], ve bundan başka menfasını da *Midilli*'ye naklettirdikten sonra *Ağrıboz* muhafızlığı ile *Karlıeli* sancağına tayin ettirmiştir (1170 Zilhicce - 1757 Ağustos)[3].

tiyle öyle bir vezir gelmediği cevabını vermesi üzerine pâdişah: "Var *Şam*'ı tevcih kıl" diyerek ayrılmış. Vezir-i âzam gittikten sonra onun Ragıb paşa hakkındaki hüsn-i şahadeti ve medhü senası dolayısiyle III. Osman böyle âkil bir vezirin sadaret mevkiinde bulunması lâzımdır diyerek Bâhir Mustafa paşa'dan hemen sadaret mührünü alarak Ragıb Mehmed paşa'yı davet etmiştir (*Vasıf tarihi*, c. 1, s. 88).

[1] Şehzâde, o tarihte hânedanın en yaşlısı ve hükümdarlığa namzed olup III. Ahmed'in oğlu idi. III. Osman'ın emriyle boğulduğu o zaman şayi olup bu hususta Bâhir Mustafa paşa alâkalı görülmüştü.

[2] Sâbıka vezir-i âzam olup *Rodos*'ta ikamete memur olan vezirim Mustafa paşa'ya hüküm ki:

Sadaretten hiyn-i infisalinde cezire-i mezburede ikametin bâbında eğerçi emr-i hümâyunum sâdır olmuştu; ancak sen devlet-i aliyyemde memduhülâsar... olmaktan nâşi evâil-i halinde nice hidemat-ı refia ve menâsıb-ı meniada hizmetin mesbuk olup bilistihkak iki defa... erike-i sadaret-i uzma olduğun esnada dahi rızây-ı hümâyunuma muvafık sudur eden etvar-ı raziyyen müsteclib-i istimalet-ı hatır-ı feyz measir-i mülükânem olup vakt-i sadaretinde ber muktezay-ı beşeriyet hatır hâh-ı husrevâneme mugayir zül ve cünhan vaki olduysa da hakkında zülâl-i inayet ve sadakat-ı şâhânem vefirülfeyezan olup... kariben hal ve şanına çesban bir mansıb tevcih ve ihsanım olmasını halef-i bahirülşerefin vezir-i âzam ve vekili mutlak-ı sadaret ilmim Ragıb Mehmed paşa rikâb-ı husrevanemden rica ve şefaat etmeğin sana filasıl ümitvar olduğun bir mansıb-ı cemil tevcihi muzmerr-i zamir-i şefekat semir-i mülükânem olduğu malûmun olmak için beşareti mutazammın işbu emr-i şerifim irsal olunmuştur. Evâhiri Şevval 1170 (*Mühimme* 159, s. 259).

[3] *Mühimme* 159, s. 276, sene evâsıtı Zilhicce 1170.

Bâhir Mustafa paşa 4 Şevval 1171 - 11 Haziran 1758' de *Mısır* valisi olup 1173 Zilkade - 1760 Haziranda oradan azlolunarak *Cidde* valisi olmuş ise de, gitmek istemiyerek Mısır'da oturmuştu. 1175 Cemaziyelâhırda (1762 Ocak) *Haleb* valiliğine naklolunmuş, fakat katledileceğinden korkarak *Haleb*'e gitmeyip Mısır'da *Bulak* mevkiine çekilmiş ise de, kendisine teminatı havi gönderilmiş olan 1175 Zilkade sonu (1762 Haziran) tarihli bir fermanla Mısır defterdarını yerine bırakarak ehemmiyetine mebni çöl ağzında bulunan *Haleb*'e hemen hareket etmesi emrolunmuştur[1].

Bâhir Mustafa paşa'nın katilden korktuğu şey, kuvvetli ihtimale göre III. Osman'ın emriyle boğdurulan Şehzâde Mehmed'in katline muvafakat etmiş olmasıdır. Bu sırada III. Osman ölmüş ve hükümdarlığa bir takım ilâçlarla kendisini zehirlenmekten koruyan Şehzâde Mehmed'in kardeşi III. Mustafa geçmiş bulunuyordu.

Bâhir Mustafa paşa 24 Rebiulâhır 1177 - 1 Kasım 1763 de Hâmid Hamza paşa'nın yerine üçüncü defa vezir-i âzam olarak *Haleb*'den gelerek mühri hümâyunu alıp daha sonra da III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan'a namzed olmuştur.

[1] Hâlen *Haleb* valisi olup *Bulak*'ta ikamet üzere olan sadr-ı sâbık vezir Mustafa paşa'ya hüküm ki:

Sen ki veziri müşarünileyhsin bundan akdem tevliyet-i *Mısır*'dan infisalinde hakkında mahz-ı hayır olmak mülâhazasiyle *Cidde*-i mamure sancağı sana tevcih ve ihsanım olmağla bir saat evvel *Mısır*'dan hareket eylemek üzere müteaddid evamir-i şerifemle tekid olunmuşken *Mısır*'da ikameti ihtiyar eylemekten nâşi *Mısır*'da ihtilâl-i azim hudusuna sebeb ve illet olup tenk destliğine ve zık-ı haline haml ile *Cidde* sancağı ahara sarf ve tahvil ve münhal olan Haleb-üş-şehba eyâleti sana tevcih ve ihsanım olup memuriyetin emr-i şerifimde tekmil-i müddet-i kaymakamlığın için ümeradan Mısır defterdarını yerine kaymakam nasb ve *Haleb* eyâleti çöl ağzında vaki olup senin anda mevcud bulunman lâzım ve mühim olduğuna binaen bir saat evvel *Mısır*'dan harekete gayret eylemen üzere emri âlişânım sâdır olmuşken bazı vesvese-i hafife ve hacise-i sakimeye mütabeat ile elyemv *Mısır*'da meks ve ikamet üzere olduğun yakinen sem'i hümâyunuma lâhik ve vasıl olup bu etvarın tamamen rızay-ı hümâyunuma mugayır ve muhalif olmakla hatırına sünuh eden havacis-i nefsaniyeyi külliyyen derununda ihrac ile *Mısır*'dan alelacele hareketin murad-ı şâhanem olmağın izalesi tevahhüşün ve def-i vesveseh için hassaten işbu emr-i hümâyunum şerefsadır olup..." ile irsal olunmuştur. Evâhir-i Zilkade sene 1175 (*Mühimme defteri* 162, s. 402).

Hâdikat ül-Vüzera zeyli'nin zeyline göre mütelevvin, cesur, hasut, hiyle ve hud'aya mâil olup hakkında pâdişahın emniyeti kalmadığından üç defa o makamı işgalini çekemiyenlerin tesirleriyle 7 Şevval 1178 - 30 Mart 1765 de mühri hümâyun alınarak iki gün saraydaki *Topkapı* mevkiinde haps ve bazı sual ve cevaptan sonra *Midilli* adasına sürgün edilmiş ve yerine Muhsinzâde Mehmed paşa, vezir-i âzam olmuştur.

Bâhir Mustafa paşa bu son sadaretinde vezir-i âzamların haslarından olan *Kıbrıs* varidatına zam yaparak oranın karışıklığına sebeb olduğu gibi paraya olan hırsı sebebiyle gerek *İstanbul*'da ve gerek diğer vilâyetlerde birer vesile ile tecrim suretile aldığı paraları bazı binalara sarf eylediği pâdişah tarafından haber alınması üzerine ahvali teftiş ettirilmiştir.

Sadr-ı âzamın bu halleri meydana çıktığı zaman III. Mustafa nazikâne kendisini ikaz ve tenbih eylemesine mukabil bir takım tevillerle yaptıklarını saklamak istemişti[1]. Kendisinden mühür alındıktan sonra azli ile iktifa olunacak iken *İstanbul*'dan uzaklaştıktan sonra aleyhinde şikâyetlerin yağdırılması üzerine bu halden müteessir olan pâdişah, arkasından kendisini *Midilli*'ye götürmeğe memur Kelleci Osman ağa'ya bir bostancı hasekisi ile gizlice hattı hümâyun gönderip katlini emreylediğinden, 1178 Zilkade (1765 Nisan) da *Middili*'de boğularak kesik başı *İstanbul*'a getirilip teşhir edildikten sonra Otakçılar tarafında yaptırmış olduğu Nakşibendi tekkesine gömüldü[2].

[1] Bâhir Mustafa paşa'nın yerine vezir-i âzam olan Muhsinzâde Mehmed paşa'ya gönderilen beyaz üzerine hattı hümâyunda şöyle denilmektedir :

Sen ki vezir-i âzam ve vekili mutlakım Mehmed paşa'sın selefin tensik-i umur-ı ibad ve mesalih-i müsliminde kusur edip ve rikâb-ı hümâyunuma arzı muktazi olan hususları kizb ve dürug ile arz ve gâh etmeyip ve tama-ı hamından nâşi havassı olan *Kıbris* ceziresinin âdet-i müstemiresi üzere zulmen maline zam ve ihtilâl-i memleket-i islâm ve helâk-i ibada bâis olup ifsad-ı bilâd ve sâi bilfesad olmağın ve bundan böyle rical-i devleti âliyyem olanların adem-i emin ve rahatlarına bâis hareket-i nâ marziyeye kast eylediğine binaen biddefaat kenduye tenbih-i hümâyunum sâdır olmuşken mütenebbih olmayıp azli iktiza etmekle sen akdemi vüzera ve emektar-ı devleti âliyyem olup..." 8 Zilkade 1178 (*Nâme-i hümâyun defteri* 8, s. 608).

[2] *Vasıf*, c. 1, s. 269

III. Osman, şehzâdelerin büyüklerinin katilleri için bazı sadr-ı âzamları yoklamış ve bu arada Hekimoğlu Ali paşa'ya fikrini açmış ise de, her şeyi göze alan bu büyük vezir, teklifi red etmişti. Bunun gibi aynı teklif ikinci sadaretinde Bâhir Mustafa paşa'ya yapılmış ve bunun neticesinde 29 Rebiulevvel 1170'de şehzâdelerin en büyüğü olup kırk iki yaşında bulunan ve güzide bir şehzâde olan[1] III. Ahmed'in oğlu Mehmed gadren şehid edilmişti[2]. Bâhir Mustafa paşa'nın Mısır'dan *Cidde*'ye naklinde kendisine gönderilen fermanda görüldüğü üzere, bazı vesveseye tâb'an oradan ayrılmaması ve *Haleb*'e naklinde de aynı suretle korkması Şehzâde Mehmed'in ölümüyle alâkalı göründüğü gibi, Fransa elçisinin de kaydı ve *Hadikat ül Vüzera zeyli*'nde Bâhir Mustafa paşa'nın tercüme-i halindeki mütalea sadr-ı âzam hakkındaki şüpheleri teyid ediyor. III. Mustafa belki biraderi Şehzâde Mehmed'in ölümünde rolü olan Bâhir Mustafa paşa'dan bu suretle öc almıştır.

Bâhir Mustafa paşa yukarıda adı geçen Nakşibendi tekkesini birinci sadareti esnasında ve 1166 H. - 1753 M. senesinde yaptırtmış ve yanmış olan bazı mescitleri tamir ettirmiştir. *Yeraltı camii*'nde *Emeviye* ordusiyle *Bisans*'a gelerek burada vefat ettiği rivayet edilen üç kabri meydana çıkarttırarak burasını cami haline koydurmuştur.

[1] O devri yaşamış olan Müstakimzâde, şehzâde Mehmed'in ilim ve kemal ve tehzibi ahlâk ile tanındığını ve hüsnü hatta mahir olup müteaddid Kur'anı kerim yazmış olduğunu ve zehirlenmek suretiyle vefat eylediğini ve el yazısı olan bir Kur'an ile hilyei şerifin medfeni olan *Yenicami* türbesine konulduğunu beyan ediyor (*Tuhfet üt-hattatin*, s. 384).

[2] *Hadikat ül-vüzera zeyli*'nde şehzâde Mehmed'in zehirlenmek suretiyle öldürülmesinden açıkça bahsedilmiyerek ima yollu şöyle deniliyor: "Def'a-i saniyesinde (yani Bâhir Mustafa paşa'nın ikinci sadaretinde) tarihlerde mazbut olduğu veçhile hiyaneti zahir ve men'e kadir iken müsamahası nâ küncayiş pezir olmağla tay olundu" dedikten sonra idam edildiğini yazarak şu mütaleayı yürütüyor: "Ve ser-i felâketzedesi Cem Sultan'ı Frenkistan'da şehid eden Koca Mustafa paşa misillû bu hanedana eylediği hiyenetin mücazatı, icra-i beşşerelkatile bil katl بالقتل بشر القاتل fehvasınca makamı ser-i hainan olan senk-i mahudı bu ayp ile musalla ve ibretnüma kılındı". Müstakimzâdenin kaydından Şehzâde Mehmed'in zehirlenmek suretiyle vefat ettiği anlaşılıyor.

Bâhir Mustafa paşa'nın nazımla da ünsiyeti vardı. Epey zaman göremediği pâdişahı görmek arzusiyle takdim etmiş olduğu şu manzum telhisi zariftir :

Sipihre gönderelim nâle-i bülendimizi
Cihâne bildirelim bâri kendi kendimizi
Bu nazm ile varalım hakpây-ı devletine
Çok oldu görmiyeli Bâhira Efendimizi

Hekim oğlu Ali paşa (üçüncü defa) : Anadolu valisi iken 5 Cemaziyelevvel 1168 - 17 Şubat 1755 te Bâhir Mustafa paşa'nın birinci sadaretten azli üzerine üçüncü defa vezir-i âzam olmuştur. III. Osman, liyakatsiz, kararsız, bayağı tabiatli bir hükümdar olup veliahd makamında en büyük şehzâde olan Mehmed ise kırk iki yaşında ilmü kemal sahibi, iyi ahlâklı, değerli bir şahsiyet olduğundan, pâdişah bunu kendisine rakip saymakta ve bir yolunu bulup bu şehzâdeyi ortadan kaldırmak istemekte idi.

Osman, bu fikrini sadr-ı âzam Hekimoğlu'na açtı ise de o bu teklifi redetti ve vazifesinde tekâsül töhmetiyle azlolunarak öldürülmek üzere *Kızkulesi*'ne gönderildi, fakat Valide sultanın şefaatiyle kurtularak kalebend olmak üzere *Rodos* adasına sevk edildi (7 Şaban 1168 - 19 Mayıs 1755). Ali paşa'nın bu defaki sadareti üç ay kadardır.

Nâili Abdullah paşa *İstanbul*'lu olup *Davutpaşa* semtinde Hacı Halil ağa'nın oğludur. Tahsil gördükten sonra 1125 H. - 1713 M. de mülâzım olarak divanı hümâyun kalemine devam etmiş ve bu senelerde *Yenikapı mevlevihanesi* şeyhi Peçevi Ahmed Dede efendi'ye damad olmuştur.

Nâili Abdullah efendi, 1143 H. - 1730 M. de Beylikçi kesedarı[1] tâyin edildi; 1148 H. - 1736 M. seferinde ordu ile

[1] Kisedar, bugünkü tarife göre evrak kalemi müdürü demektir. Her dairede beylikçi kisedarı, defterdar kisedarı, reis kisedarı, baş muhasebe kisedarı ve saire gibi birer kisedar vardı; bunlar muharrerat ve vesaiki çuhadan yapılmış kese (torba) lerde hıfzederlerdi.

beraber *Babadağı* ordugâhında bulunduğu esnada beylikçi oldu (1149 Şaban - 1736 Aralık).

İran seferi esnasında beylikçilik başkasına verildiğinden Nâili efendi rikâb beylikçisi olarak *İstanbul*'da kaldı ve sonra teşrifatçı oldu. Bunun teşrifatçılığı esnasında pek karışık bir hale gelmiş olan teşrifat defteri tertip ve tanzim edilerek, teşrifat merasimi kaleme alındı[1]. 1158 H. - 1745 M. tevcihatında teşrifatçılık üzerinde kalmak üzere ikinci defa beylikçi oldu.

Beylikçilikte maiyyetinde bulunarak kendisini yetiştirmiş olan reis-ül küttab *Kastamonu*'lu Koca Mustafa efendi'nin 10 Zilkade 1160 - 13 Kasım 1747 de azil ve sürgün edilmesi üzerine[2] reis-ül küttab olup 1167 Muharrem - 1754 Kasımda baş defterdarlığa tayin olundu ve Hekimoğlu Ali paşa'nın üçüncü defa sadaretten azledilmesi üzerine, yani 7 Şaban 1168 - 19 Mayıs 1755 te vezir-i âzamlığa getirildi.

Sadareti doksan dokuz gün kadar olup 16 Zilkade 1168 - 24 Ağustos 1755 de azledilerek *Sakızadası*'na sürüldü[3] ve yerine Bıyıklı Silâhdar Ali paşa vezir-i âzam oldu.

Nâili Abdullah paşa yine azli senesinde ve Zilhicce ortalarında (Eylül) *Girid* valiliği ile *Kandiye*'ye gönderildi[4]. 1170 Şevval iptidalarında (1757 Haziran) arpalıkla *Selânik* ve *Kavala* sancakları verildi. 13 Cemaziyelevvel 1171 ve 23 Ocak 1758 de *Cidde* valisi olan esbak sadr-ı âzam Silâhdar Mehmed paşa'nın vefatı üzerine *Cidde* valiliğine tayinini rica ettiğinden oraya gönderildi ve Hac mevsiminde ziyareti Beytullah için *Cidde*'den *Mekke*'ye hareket ettiği esnada hastalanarak yolda vefat eyledi ve cenazesi *Mekke*'ye getirilip *Hazreti Hatice* türbesi civarına defnolundu (1171 Zilhicce - 1758 Ağustos).

Nâili Abdullah paşa'nın ilm-i kıraetten كتاب الافادة والمقنعه فى الاربعة, *Kitab ul ifadet ül Muhina fil Erbaa* isimli bir

[1] Nâili Abdullah efendi'nin teşrifatçı iken kaleme almış olduğu kubbe altı divanı teşkilâtına ait risalesi Türk Tarih Encümeni tarafından neşredilmiştir *(Tarih Encümeni mecmuası*, sene 16, s. 250).

[2] Hacı Mustafa efendi'nin azlinden sonra, *Rumelihisarı* kurbinde *Kayalar*'daki yalısında oturmasına müsaade edilmiş ise de, sonra memleketi olan *Kastamonu*'ya gönderilmiştir *(Mühimme* 153, s. 154, Zilkade).

[3] *Mühimme*, 157, s. 174, sene evâsıt-ı Zilkade 1168.

[4] *Mühimme*, 159, s. 210, sene evâili Şevval 1170.

eseri ile Müretteb divanı vardır. *Hadikat ül-Vüzera zeyli*'nde Maarifi çüziyeden haberdar, salih, mütedeyyin bir zat olduğu kaydediliyor; reis-ül küttab bulunurken pek muğlâk olan *Vessaf Tarihi*'ni kalem efendilerine ve o sırada beylikci Avni efendi'ye okuttuğu gözönüne alınacak olursa, fazl ve kemali meydana çıkar. Şamdanîzâde Süleyman efendi, ilim ve faziletini beyan ettiği gibi, Vasıf da fazl ve kemal ve hüner ile mümtaz, sadakatli, boş zaman geçirmeyip tetebbuat ile iştigalini yazarak Nâili mahlaslı şiirlerinin beğenildiğini söylüyor.[1]

Nâili Abdullah paşa'nın mahbublarla ülfeti ziyade imiş. Kendisi reis-ül-küttab bulunduğu sırada maiyyetindeki adamları imamından şikâyet ederek :

"— Efendimizin kendi nefsine tahsis ettiği mahbusları imama emanet buyurmuşken hiyanet ediyor" demeleri üzerine Nâili Abdullah paşa:

"— İhtilâtı nesb vaki olmaz" diye mukabele etmiş. Bunun üzerine reis efendinin maiyyeti :

"— Biz deyyus olamayız ya imam durur ya biz" diye ayak diremişlerdir. Ertesi günü sabah olup dairesine gitmek üzere reis efendi ata binmek üzere binek taşına indiği sırada adamları:

"— İmam def olmazsa birimiz gitmeyiz,, demeleri üzerine Nâili Abdullah efendi, seyisinden iskemle isteyerek binek taşına oturup seyisi çavuşbaşıya yollamış ve yirmi kadar çuhadar getirtip Babı âliye gitmiş ve hemen o gün yeniden maiyyet tedarik etmiştir. [2]

Nâili Abdullah paşa'nın torunu ve Feyzullah Şakir efendi'nin oğlu Nailizâde Halil Nureddin efendi'nin (vefatı 1213 H. - 1798 M.) bir Osmanlı tarihi olduğunu Bağdatlı İsmail paşa merhum *Esma-ı Müellifin* isimli eserinin birinci cildinde (s. 355) yazıyor.

[1] *Vasıf tarihi*, c. 1, s. 146.

[2] *Müri üt-tevarih* (1172 senesinde Naili Abdullah paşa'nın vefatı kısmı).

Ali paşa (Bıyıklı - Silâhdar)

İstanbul'lu olup fakir bir ailedendir. Babası öldükten sonra *Büyük Ayasofya* evkafı kâtibi Mehmed efendi tarafından himaye edilmiş[1] tenasübü endamı ve sesinin güzel olmasiyle sarayda kiler odasına alınarak Darüssaade ağası Hacı Beşir ağa'ya müezzin olmuştu. Hacı Beşir ağa, vefatından evvel I. Mahmud'a rica ettiğinden Ali, müezzin başılık ile hasodaya alınmış ve burada yükselerek 1164 H. - 1751 M. de silâhdar olmuştur.

Ali ağa'nın nüfuzunu göstermesi III. Osman zamanında başlamış, devlet işlerini saraydan idareye kalkarak sadr-ı âzamların nüfuzunu hiçe indirmiştir. III. Osman, Hekimoğlu Ali paşa'nın azli üzerine Ali ağa'yı vezir-i âzam yapmak istedi, fakat henüz sakalı olmadığını ve umuru sadarete vukufsuzluğunu düşünerek sadareti Nâili Abdullah paşa'ya verip bunu da sadarete namzed olmak üzere vezirlikle nişancı tayin ederek geliri çok olan *Aydın* muhassallığını verdiği gibi, *Muhsinzâde sarayı*'nı da kendisine döşettirdi; filhakika Nâili Abdullah paşa'nın azli üzerine 16 Zilkade ve 24 Ağustos 1755 'te Nişancı Ali paşa vezir-i âzam oldu.

Bıyıklı Ali paşa'nın sadareti altmış üç gün sürdü. Enderun halkından bazılarının bizzat pâdişahtan duyduklarına göre yalan söylemesi, irtikâp ve irtişaya kalkışması sebebiyle birden bire azil ve kapı arasına (sarayın orta kapısına) hapsedilerek derhal katledildi (19 Muharrem 1169 - 25 Ekim 1755). Katlinden iki saat sonra Sultan Osman acele edip öldürdüğüne pişman olmuştur. Kabri *Üsküdar*'da *Seyyid Ahmed deresi*'ndedir.

Şamdanizâde *Müri üt-Tevarih* isimli eserinde Silâhdar Ali paşa'nın III. Osman üzerinde nafiz olduğunu ve Bâhir Mustafa paşa'yı azlettirerek Hekimoğlu Ali paşa'yı sadarete sevkettiğini ve türlü türlü iftiralarla onu da azil ve sürgün ettirip Nâili Abdullah paşa'yı da atlattıktan sonra sadarete geldiğini beyan ederek, pâdişahın Hekimoğlu ve Nâili Abdul-

[1] *Vasıf*, bunu şöyle yazıyor: "... Ayasofya kâtibi Mehmed efendi'ye intisap ve el dahi tenasübü endamına nazar ile miyane-i hademeden merkumu letaifülhayal bini gibi intihab edip zamirine semir ve sadrı süradikat-ı umuruna emir etmişti..." c. 1, s. 69.

lah paşa'lar hakkında Bıyıklı Ali paşa'nın yapmış olduğu iftiralara vakıf olarak kendisini azl ve katl ile Hekimoğlu Ali paşa'yı *Mısır* valisi yaptığını yazmaktadır[1].

Vakanüvis Vasıf, Bıyıklı Ali paşa'nın müşekkel, mehib, tenasübü endam sahibi olduğunu beyan ile kibir ve gururunu ve garezkârlığını yazdıktan sonra bir hayırhah tarafından iyi yola sevk edilse idi kendisinden istifade olunacak kabiliyette olduğunu söylemektedir[2].

Said Mehmed paşa (Yirmisekiz Çelebizâde)

Damad İbrahim paşa sadaretinde elçilikle Fransa'ya gönderilmiş olan Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed efendi'nin oğlu idi. Sadaret mektubî kalemi hulefasından iken babasına kethüda olarak birlikte *Paris*'e gitmiş ve avdette Damad İbrahim paşa tarafından hâcagân sınıfına terfi ettirilerek sipah ve silâhdar kâtibi olmuştu.

I. Mahmud'un cülûsu üzerine saltanat tebeddülünü Rus çariçesine bildirmek için Said Mehmed efendi 1143 Rebiulevvel ortalarında (1730 Eylül sonu) Şıkkı sâlis defterdarı payesiyle *Petersburg*'a gönderildiği gibi, 1145 H. - 1732 M. Kasımda da I. Mahmud'un cülûsunu tebrik için gelen Şerbatof'a karşı fevkalâde elçi olarak evvelâ Rusya'ya ve oradan sefaretle İsveç'e gitmiştir[3].

Rusya'nın müttefiki olan Avusturya'nın iğfal edici tavassutiyle güya Osmanlı - Rusya harbini önlemek için *Niyemirav* müzakeresinde reis-ül-küttab Mustafa, Ruznamçei evvel Ümnî, sadaret mektupçusu Ragıb efendi'lerle beraber silâhdar kâtibi Said Mehmed efendi de murahhas bulunmuştu.

1739 *Belgrad* muahedesini müteakip Avusturya ile hudut işlerinin tahdidine memur edilen Said Mehmed efendi, iki sene kadar oralarda çalıştı - *İstanbul*'a avdetini müteakip bir ay sonra 1154 Rebiulâhır ve 1741 Haziranda nâme-i hümâyun ve Rumeli beylerbeği pâyesiyle elçilikle *Paris*'e gönderildi. Rusların *Belgrad* muahedesine riayet etmemelerinden dolayı I. Mah-

[1] *Müri üt-tevarih* (hicret senesi vekayii arasında).

[2] *Vasıf*, c. 1, s. 69.

[3] Bu hususta Osmanlı - İsveç münasebatı kısmına bk.

mud, muahede ahkâmının tatbikini üzerine almış olan XV. Lui'ye şifahen Ruslardan şikâyet etmekte idi.

1155 Şaban başında (1742 Ekim) *İstanbul*'a dönen Said Mehmed efendi, o sene Şevval tevcihatında (Aralık) tevkii yani nişancı oldu. Memuriyeti üzerinde kalıp vekâletle idare edilmek üzere 1157 Muharrem - 1744 Şubatta Mısır'da ümera arasındaki ihtilâfları tetkik ve tahkik etmek üzere o tarafa gönderildi ve 1158 Şevval - 1745 Kasımda defter emini oldu. Tiryaki Mehmed paşa'nın vezir-i âzam tayini üzerine onun yerine kethüda tayin edildi (22 Receb 1159 - 10 Ağustos 1746).

Vezir-i âzam Tiryaki Mehmed paşa'nın haşin tabiatı ve aynı zamanda aralarındaki fikir ihtilâfları sebebiyle geçinemediklerinden dolayı 4 Rebiulevvel 1160 - 16 Mart 1747 de kendi isteğiyle tekrar defter eminliğine tenzili kabul etti ve 1161 Şevval-1748 Eylülde ikinci defa nişancı oldu.

17 Muharrem 1163 - 26 Ağustos 1750 de Divittar Mehmed paşa'nın sadr-ı âzam olması üzerine aynı tarihte ikinci defa sadr-ı âzam kethüdası oldu; fakat iki buçuk ay sonra azlolunarak evinde bile oturmasına müsaade edilmiyerek *Hicaz*'a gitmesi emrolunup Mısır'a gönderilmek istendi[1] ve *Gelibolu*'ya kadar yollandı ise de sonra vazgeçildi ve bir müddet *Gelibolu*'da bırakılarak sonra 28 Cemaziyelâhır 1163 - 4 Haziran 1750 tarihli bir fermanla *İstanbul*'a davet olunarak üçüncü defa nişancı oldu[2].

1165 tevcihatında (1752 Ağustos) nişancılıktan ayrılmış ise de bir sene sonraki aynı ay tevcihatında dördüncü defa nişancı olmuştur. 1165 H. - 1752 M. senesi tevcihatında açıkta kalmış olan Said Mehmed efendi 1168 Şevval - 1755 Temmuzda muhasebei evvel olmuş ve 1168 Zilkadesinin yedisinde (15 Ağustos 1755) üçüncü defa sadr-ı âzam kethüdalığına getirilmiştir.

Vezir-i âzam Bıyıklı Ali paşa'nın zamanında sadaret kethüdası bulunan Said Mehmed efendi, Ali paşa'nın katli

[1] *İzzî*, azlinin sebebinin malûm olmadığını yazıyor. Bu senelerde vezir-i âzamların kethüdalardan gelme olması sebebiyle Divittar Mehmed paşa tarafından istirkab edilmesi muhtemeldir.

[2] *İzzî, tarihi*, varak 222 ve 228b.

üzerine sadr-ı âzam tâyin edilmiştir (19 Muharrem 1169 - 25 Ekim 1755).

Said Mehmed paşa'nın sadareti üç aydan uzun sürmedi; kararsız ve herkesten şüphe eden III. Osman tarafından azlolunarak öldürülmiyeceğine dair kendisine emniyet gelmek için oğlu Mesud bey mübaşir tayin olunarak *İstanköy* adasında ikamete memur edildi, malları da müsadere olunmadı [1]; yerine ikinci defa Bâhir Mustafa paşa tayin olundu (1169 Receb - 1756 Nisan iptidası).

Said Mehmed paşa, daha sonra *Hanya* sancağına ve 1170 Şaban - 1757 Nisanda *Mısır* valiliğine tayin olundu. 1171 Şevval-1758 Haziranda buraya sâbık vezir-i âzam Bâhir Mustafa paşa'nın getirilmesi üzerine Anadolu'ya gelmesi emrolunan Said Mehmed paşa, 1172 Cemaziyelevvel sonunda (1759 Ocak) *Adana* valisi ve 1173 Zilkade sonu (1760 Temmuz) tarihli bir fermanla *Beyşehri* sancağının ilhakiyle *Karaman* (Konya) valisi olmuştur [2].

Said Mehmed paşa, 1174 H. - 1761 M. de *Maraş* valisi olarak 1175 Rebiulevvel - 1761 Ekimde orada vefat etmiştir.

Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed paşa, değerli, malûmatlı, müteşebbis, devlet işlerine ve siyasî vaziyete ve Avrupa ahvaline vakıf, tecrübeli, natuk ve ikna kudretine malik bir Osmanlı veziri idi. Babasiyle gittiği Fransa'dan döndükten sonra Müteferrika İbrahim efendi ile birlikte bizde ilk matbaayı açmıştır. Rusya, İsveç ve Fransa'ya muvakkat elçilikle gönderilerek vazifesini güzel yapmıştır.

Said Mehmed paşa, muhtelif tıbbî eserlerden toplamak suretiyle alfabetik olarak müfredatı tıbba dair فرائد المفردات فی الطلب و اسماء النبات *Feraid-ül-müfredat Fittıb ve Esma-ün-nebat* adında zamanı tabiblerinin takdir etmiş olduğu bir eser yazmıştır[3]. Şamdanîzâde Süleyman efendi, Lâtin lisanına vakıf

[1] *Vasıf*, c. 1, s. 76.

[2] *Mühimme*, 161, s. 379.

[3] *Keşf üz-zünun zeyli (İsmail paşa)*, c. 2, s. 183, 184 ve *Osmanlı müellifleri*, c. 3, s. 245 ve *Vasıf tarihi*, c. 1, s. 205. Bu *feraid ül-müfredat*'ın birer nüshası Üniversite K. 2702, Esat efendi kitapları arasında 2489 ve Husrev paşa kitapları arasında da 477 numaralarda bulunmaktadır; yazıldığı tarih 1168 hicret senesidir.

olduğunu kaydediyor.[1] *Feraid ül Müfredat*'a dair bu cildin kültür kısmındaki tıbbî eserlere de bakınız.

Said Mehmed paşa'nın *İsveç sefaretnamesi*, *Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası*'nda neşredilmiştir[2]. XII. Şarl'ın borçlarının tesviyesine, İsveç'le dostluğa ve Lehistan vaziyetine dair iki takriri vardır[3].

Eyüb nişancısı'nda *Şeyh Murad tekkesi* karşısında Kuşluk Hamamı denilen bir hamam ile *Sarıyer*'de bir tekke ve *Beykoz*'un üstünde *Yuşâ* tepesinde bir mescit yaptırmıştır. Kuşluk Hamamını sadaret kethüdası iken yaptırıp *Şeyh Murad tekkesi*'ne vakfetmiştir. Puladşah adında bir oğlu ve Gevher isminde bir kızı vardı.

Bâhir Mustafa paşa (ikinci defa)

Said Mehmed paşa'nın azli üzerine muhassıl bulunduğu *Mora*'dan getirtilerek ikinci defa vezir-i âzam olmuştur (1169 Receb 1 - 1756 Nisan 1). Bu defaki sadareti dokuz buçuk ay sürmüş ve bu sırada pâdişahın ısrariyle hânedanın en büyük şehzâdesi kırk iki yaşında bulunan Şehzâde Mehmed'in ölümünde müessir olmuş ve bir müddet sonra da, yani 20 Rebiulâhir 1170 - 12 Ocak 1757 de azlolunarak *Rodos*'a gönderilmiş, yerine *Haleb* valisi Ragıb Mehmed paşa vezir-i âzam olmuştur. Bâhir Mustafa paşa sürgüne gönderilirken alacaklılarının hükûmete müracaat etmeleri üzerine *Çanakkale*'de alıkonularak hesaplarını temizlemesi emredildiğinden, *İstanbul*'daki adamları vasıtasiyle alacaklılariyle uyuştuktan sonra menfasına gitmiştir[4].

Ragıb Mehmed paşa (Koca Ragıb paşa)

XVIII. asrın ikinci yarısında gelen Osmanlı vezir-i âzamları arasında fazl ve kemali, devlet işlerindeki olgun ve kiyasetli idaresi ile tanınmış olan, siyasetteki vukufu Avrupalılarca takdir edilen ve şiirde Nâbi mektebinin en mümtaz şairi olup hakîmane şiirleriyle başta gelen Ragıb Mehmed paşa *İstanbul*'ludur.

[1] *Müri üt-tevarih* (Fransa'ya elçilikle gönderilmesi münasibetiyle 1154 vekayii arasında).

[2] *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, sene, 2, s. 688.

[3] *Cevdet tasnifi*, *Dahiliye vesikaları*, No. 13238.

[4] *Mühimme defteri* 159, s. 26, sene evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1170.

1110 H. - 1698 M. de doğmuş olan Ragıb paşa'nın babası Mustafa Şevki efendi defterhane kâtiplerindendi. Tahsil görüp babasının dairesine devam etti ve bu esnada bazı değerli zatlardan okudu; yüksek istidadiyle kendisini tanıtarak *Ragıb* künyesini aldı ve bu künye ile şöhret bularak, Koca Ragıb paşa oldu.

1134 H. - 1722 M. de başlamış olan İran seferinde zaptedilen yerlerin tahriri için Ragıb Mehmed efendi 1135 H. - 1723 M. de defterhane tarafından o tarafa gönderildi. Bu suretle Arifî Ahmed paşa ve Köprülüzâde Abdullah paşa maiyyetlerinde bulunarak bazı işlerle görevlendirildi[1]. Orduda mektupçu ve *ordu reisi* (reis-ül küttab) oldu; *Revan*, *Tiflis* arazi tahrirlerini yaptı ve bu arada *Revan* defterdarı olduğu gibi *Tebriz* valisi ve İran seraskeri Hekimoğlu Ali paşa maiyyetinde de mühimme kâtibi[2] ve defter emini vekili olarak istihdam edildi.

1141 H. - 1728 M. de bir ara *İstanbul*'a gelmiş olan Ragıb Mehmed efendi cizye muhasebecisi oldu ve 1142 iptidalarında (1729 Ağustos) *Bağdad* valisi ve İran seraskeri Ahmed paşa maiyyetine defter emini ve reis-ül küttab vekili olarak gönderildi ve bu sırada yeni zapt edilen *Hemedan* mıntakasının tahririne memur edildi[3]. 1143 H. - 1730 M. senesinde suvari mukabe-

[1] Halen *Rakka* eyâletine mutasarrıf olup *Tebriz* cânibine memur asakiri mansureme seraskeri zafer rehberim olan vezirim Abdullah paşa edamulahü taalâ iclâlehuya hüküm ki:

Şehzâde Tahmasb ile inşallah sulh için şerefbahş-ı sudur olan mufassal ve meşruh emr-i şerifim mûcibince mezun ve murahhas olan... sâbıka ruznamçe-i evvel kalemi hocası Mustafa zîyde mechüdû'nın maiyyetine mükâleme ve müzakere ile karardade olan şurut ve mevaddın imlâ ve tahririne kadir bir kâtib tâyin olunmak muktazi olmağın sen ki vezir-i müşarünileyhsin halen ol tarafta olan defter-i hakanî kâtiplerinden tahrir ve imlâda ehliyeti olan Mehmed Ragıb zîde kadrühuya bu husus için akdi müsalemeye murahhas olan mûmaileyhin yanına tâyin eylemen bâbında ferman-ı âlişânım sâdır olmuştur. Buyurdum ki... Evâhiri Zilkade 1138 (*Mühimme* 133, s. 276, 287)

[2] *Bolu* sancağında zeamete mutasarrıf olan Mehmed Ragıb efendi'nin birkaç seneden beri *Tebriz* seraskeri yanında mühimme kâtibi olduğundan zeametine ilişilmemesi hakkında (*Cevdet tasnifi*, *Askerî vesikalar*, numara 18338 sene 1140).

[3] Ragıb Mehmed efendi 1142 Şevval ve 1730 Mayıs tarihli olup zeametine halel gelmemek üzere kendi el yazısiyle takdim ettiği istidasında "*Hemedan* eyâletinin müceddeden tertib olunan timar ve zeamet tevzii ve

lecisi payesiyle *Bağdad* defterdarlığında bulunarak 1146 H. - 1733 M. de *Bağdad*'ın İranlıların yedi aylık muhasarasından kurtulması üzerine *İstanbul*'a gelip o sene Zilkadesinde (1734 Nisan) maliye tezkireciliğine tayin edildi.

Ragıb Mehmed efendi, 1148 H. - 1735 M. de *Erzurum* cephesi seraskeri olan sabık *Bağdad* valisi Ahmed paşa maiyyetinde bulunarak ordu defterdarlığı ve reis-ül küttab vekilliği yaptı ve sonra *İstanbul*'a gelerek aynı sene Recebinde (Kasım) ikinci defa cizye muhasebeciliğine tayin olundu.

Ragıb efendi, 1149 Saferinde (1736 Temmuz) cizye muhasebecisi olarak ordu ile Rus seferine hareket etti ise de. o sırada İran elçilerinin gelmesi üzerine *İstanbul*'a getirtilerek mükâlemeye memur edildi. Her gün geçtikçe zekâ ve kabiliyetini gösteren Ragıb efendi'nin bu mükâleme esnasındaki hareketi ve muvaffakiyeti takdir edilerek 2 Ramazan 1149 - 4 Ocak 1737 de sadaret mektupçusu oldu.

Bundan sonra Avusturya'nın Rusya ile olan ihtilâfa tavassut için yaptığı teklif üzerine reis-ül küttab Mustafa efendi riyasetindeki dört kişilik murahhas heyetine Ragıb efendi de dahil oldu ve *Niyemirav* müzakeresine iştirak etti.

1152 H. - 1739 M. *Belgrad* muahedesine yine sadaret mektupçuluğu üzerinde olarak ikinci murahhas tayin edildi ve 1153 Zilhicce - 1741 Şubatta Koca Mustafa efendi'nin yerine reis-ül küttab oldu. Mükâlemelerdeki mütaleaları, Fransa elçisi ile görüşmelerindeki devlet menfaatini gözeterek makul ve mantıkî sözleri, sürati intikali, vakar ve ciddiyetle mütaleaları fevkalâde takdiri mucib olduğundan, hükûmette mevkiinin üstünde mânevî bir yer tutmuştu [1].

Ragıb Mehmed efendi, 1157 Rebiulevvel ortalarına (1744 Mayıs) kadar reis-ül küttablıkta kaldı. Bu tarihte, hakkında

Hemedan seraskeri vezir-i mükerrem Ahmed paşa bendelerinin maiyyetinde riyaset ve defter emaneti vekâletleri hizmetlerine memur" olduğundan bahsetmektedir (*Cevdet tasnifi*, *Timar vesikaları*, numara 1395).

[1] Reisliği münasibetiyle kısa tercümei hali *İzzî tarihi*nde (varak 4) vardır.

I. Mahmud'un fevkalâde takdirini havi bir fermaniyle ve vezirlikle *Mısır* valiliğine tâyin olundu[1].

Ragıb Mehmed paşa, Mısır'da üç sene kaldı. Valiliğinin uzamasından sıkıldı; Anadolu tarafına gelmek istiyordu; bu düşüncesini bir kıta ile de açığa vurdu :

Nizâm-ı heyet-i rezmi tamam bezme verip
Saf sipâh-ı gama sıdk ile hücum edelim
Kelâl geldi tasarruftan ümm-i dünyâyı
Yeter şu Kahire'nin kahrı azm-i Rum edelim.

kıtasını kaleme alarak *İstanbul*'a gönderip Mısır'dan ayrılmak istediğini îma etti.

Bu sırada *Kahire* halkı kendilerine muhalif olan ümeradan bir kısmının hanelerine hücum etmek üzere toplanarak valiye gelip "bize bunların meskenlerine hücum için ya buyruldu (tahrirî emir) ver, yahut valilikten çekil" diyerek kendisini tehdid etmeleri üzerine buyruldu vermiyerek valilikten çekilmeyi muvafık gördü ve buyruldu almak için yapılan ölüm tehdidini ve hücumları

[1] Halen rütbei-i balâyı vezaret ile şanı terfi ve îlâ kılınıp kenduye eyâlet-i Mısır inayet ve ihsan olunan vezir Ragıb paşa'ya ve Mısır mollasına ve ümeray-ı Mısır ve yedi ocak zabitan ve ihtiyarlarına ve sair ulema ve sâdât-ı kirama hüküm ki :

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin zatında olan cevher-i fütüvvet ve hamiyyet ve lem'a-i kiyaset ve dirayet muktezasınca ötedenberi memur olduğun azâim-i umur-ı devlet-i ruz efruzumda suretyab-ı sâha-i şuhud olan harekât-ı pesendidenden başka bitahsis der-i devlet-i âliyyemde ihraz-ı rütbe-i riyaset ile hâmil-i esrar-ı saltanat-ı ebed müddetim olduğun vakitten beru sâlik-i mesalik-i sadakat ve istikamet ve istihsal-i rızây-ı yümn iktizây-ı pâdişahanemde haiz-i kasbüssabak aksây-ı metalib ve emniyyet olup fimâbâd dahi senden her halde din ve devlet-i âliyyeme lâyik ve nâmus-ı saltanat-ı seniyyeme muvafık hidemat-ı saide-i reşide ve measir-i hamiyet sencide melhuz-ı tab-ı ilham âsâr-ı husrevanem olmaktan nâşi... rütbei-i samiyei-i vezaret ile kadr ve şânın îlâ ve terfî ve hasretül-vüzera olan *Mısır-ı Kahire* ile... Evâil-i Rebiulevvel sene 1157 (*Mühimme*, 150, s. 247). Sabık Mısır valisi olup kubbe neişinlik ile İstanbul'a davet edilen Elhac Mehmed paşa'ya gönderilmiş olan fermanda da :

Eyâlet-i Mısır *Kahire*'nin "sâbıka reis ül küttabım olup harekât-ı metbuası nezd-i hümâyun-ı husrevânemde mergup ve makbul ve kemal-i sadakat ve dirayet ile mevsuf ve meşhud ve meücerreb ül etvar ve sadık ul akval" olan Mehmed Ragıb Paşa'ya vezaretle tevcih edildiği yazılmaktadır (*Cevdet tasnifi, Dahiliye vesikaları*, 9968). Ragıb paşa'nın vezirlik beratı *Başbakanlık arşivinde Atik Mısır defterindedir.*

bertaraf ederek zorla canını kurtarmağa muvaffak oldu (1161 Receb ortaları - 1748 Temmuz)[1].

Ragıb Mehmed paşa, *İskenderiye*'ye gelip vaziyeti hükûmete bildirdi. Buna karşı hakkındaki itimad ve teveccühün devamından bahsedilerek kıştan evvel hareket ederek adalardan birisine gelip keyfiyeti bildirmesi kendisine yazıldı[2]. Ragıb paşa'nın devlet merkezine alınarak nişancılığa tayini takarrür etmişti; fakat *Rodos*'a geldiği haber alınınca nişancılıkla *İstanbul*'a gelince vezir-i âzam olması ihtimaline binaen malikâne suretiyle *Aydın* muhassallığına tayin olundu (1161 Zilhicce ortaları - 1748 Aralık)[3].

Ragıb paşa, 1163 Zilkade - 1750 Ekimde *Sayda* valiliğine naklolunarak oradan da malikâne suretiyle *Rakka* eyâletine nakledildi (1164 Safer ortaları ve 1751 Ocak)[4].

Ragıb Paşa, 7 Şevval 1168 - 17 Temmuz 1755 'te *Haleb* valiliğine getirildi. Bu sırada *Şam* valiliğine ehliyetli birisini arayan III. Osman, vezir-i âzam Bâhir Mustafa paşa'nın methü senasiyle buraya Ragıb paşa'yı muvafık görüp emrini

[1] *İzzî tarihi*, varak 117b.

[2] Ragıb paşa'ya gönderilmiş olan 1161 Zilhicce iptidası (1748 Kasım 22) tarihli fermandan :

"Sâbıka Mısır valisi olan vezir Ragıb paşa'ya hüküm ki.

"Sen ki veziri müşarünileyhsin bu defa Dersaadetime vârid olan tahriratında Mısırlı ile iktiza eden hesabına temşiyet verip halefin sadr-ı esbak vezirim Elhac Ahmed paşa (Şehlâ Ahmed paşa) *İskenderiye*'ye vusulünde sen harekete ibtidar ve şitaya kalmayıp halefin vezir-i müşarünileyhin râkib olduğu kalyona suvar ile bu canibe azimete karar verdiğini tahrir ve iş'ar eylemişsin. Zatında olan mâye-i rüşd ve kiyaset muktezasınca sâyi ve ihtimam ve ced ve ikdamın nezdi hümâyunumda mevki-i kabulde vâki ve esbab-ı mehasini câmi olmağla mazhar-ı duayı hayr-ı seri-üt-tesir-i hüsreva nemolmuşsundur. Berhudar olasın. Tarafına olan teveccühat-ı mekârim âyat-ı şahânem müstedası üzere kesirilcedudu bir mansıb ile kâmrev olman hususu rekiz-i zamir-i inayet semir-i pâdişahanem olup lâkin Mısır'dan huruç ve bu taraflarda bir münasip mahalle vürudun haberi malûm olmak lâzime-i halden olmağla... *İstanköy* ve *Sakız* ve *Midilli* cezirelerinden kangisine murad eder isen gelip anda tevakkuf ve ikamet ve keyfiyeti Dersaadetime ilâm ve işaret eylemen fermanım olmağın..." (*Mühimme* 153, s. 352).

[3] *Mühimme*, 153, s. 359. Bu tarihte Seyyid Abdullah paşa vezir-i âzam idi.

[4] *Mühimme*, 154, s. 433, 489.

vermişti, fakat vezir-i âzamın, Ragıb paşa'yı pek ziyade sena etmiş olması pâdişahın zihninde yer bıraktığından bu kadar değerli bir veziri sadr-ı âzam yapmak daha münasibtir diyerek Bâhir Mustafa paşa'yı azlederek Ragıb paşa'yı sadarete davet etmiştir (20 Rebiulâhır 1170 - 12 Ocak 1757). Ragıb paşa, elli gün sonra *İstanbul*'a gelerek mühri hümâyunu bizzat pâdişahtan almıştır (9 Cemaziyelâhır - 29 Şubat 1757).

Ragıb paşa'nın sadareti sekizinci ayında iken Darüssaade ağası Ebu Kof Ahmed ağa'nın tesiriyle azli [1] ve yerine kaptanı derya Ali paşa'nın sadr-ı âzam olması takarrür etmiş[2] ve bunun üzerine Ragıb paşa saraya davet olunmuştur.

Bu sırada III. Osman, on beş günden beri şirpençeden ağır surette hasta yatıp ümitsiz bir halde bulunuyordu. Ragıb paşa'nın değiştirileceğini öğrenen Darrüssaade ağası yazıcısı Kayserili İbrahim efendi, sadr-ı âzama gizlice bir tezkire yazarak vaziyeti ve pâdişahın sabaha çıkmıyacak kadar ağırlaşmış olduğunu bildirerek tebdil suretiyle hemen bir tarafa gitmesini tavsiye eylemiştir.

Bu haberi alan Ragıb paşa hemen *Paşakapısı*'ndan (Babı âliden) savuşmuştur. Filhakika bir müddet sonra baltacılar kethüdası sadr-ı âzamı saraya davet için Babı âliye gelmiş ise de, kendisini bulamadığından geri dönerek keyfiyeti Darüssaade ağasına söylemiş, fakat ağa, kethüdayı tekdir ederek :

"— Git nerede bulursan al getir" diye emretmiştir. Zavallı kethüda birkaç defa *Paşakapısı*'na gelip nihayet kendisini bulamadığını beyan etmesi üzerine, zaten akşam da olup enderun kapıları kapandığından' vezir-i âzamı saraya davet işi ertesi güne kalmıştı.

Ragıb paşa akşam karanlığı bastıktan sonra Babı âliye gelerek mukadderatı beklediği sırada yatsıdan sonra III. Osman'ın vefatı haberini alması üzerine geniş bir nefes almış ve ertesi günü, yani 16 Safer 1171 - 30 Ekim 1757 de, III. Ahmed'in

[1] *Topkapı sarayı arşivi*'nde 2266 numaralı vesikada Sultan Osman'ın Ragıb paşa'nın rüşvet aldığını sezerek azletmek istediği yazılıyor

[2] Ragıb paşa, mansıbına göz dikmiş olan kaptan paşayı, yeni pâdişahın da teveccühüne rağmen azlettirip malını da müsadere ettirdikten sonra *İstanköy* adasında ikamete memur ettirmiştir (*Vasıf*, c. 1, s. 97).

oğlu olup hayatta bulunan, hanedanın en büyük şehzâdesi III. Mustafa'nın cülûsu merasimi yapılmıştır[1].

Ragıb paşa, kendisini sadaretten azlettirmek isteyen Darüssaade ağası Ebu Kof Ahmed ağa'nın hakkından gelmiş ve onu urbanın (çöl Araplarının) hacıları basmasından mesul tutarak evvelâ *Rodos*'a sürgün ettirdikten sonra arkasından gönderilen bir fevta ile *Çanakkale*'sinde boğdurtmuştur[2].

Ragıb paşa, sadarete göz diken kaptanı derya Gül Ahmed Paşazâde Ali paşa'yı ve şehzâdeliğinde pâdişahın yazı hocası olup *Galata* ve *Eyüb* kadılıklarında bulunmuş olan meşhur Hattat Kâtipzâde Refi efendi ve saire gibi yeni hükümdarın mukarriplerini birer vesile ile uzaklaştırarak bu suretle sarayda da işine müdahale edecekleri sindirdikten sonra huzur içinde iş görmüştür.

Vezir-i âzam Ragıb Mehmed paşa fazl ve kemali, otoritesi, iyi görüşü itibariyle devrinin en mütefekkir bir hükûmet reisi idi. Bu îtibarla içeride ve dışarıda kendisini tanıtarak III. Mustafa'nın da takdirini ve tam bir îtimadını kazanmış, namuskârlığı, irtikâp ve irtişadan uzak olması ve kanaatkârlığı cihetiyle hem sarayda ve hem de idaresinde muvaffak olarak ölümüne kadar altı sene üç buçuk ay —ki bunun sekiz ayı III. Osman zamanındadır— sadaret makamını muhafaza etmiştir.

Koca Ragıb paşa'ya, 1171 Receb - 1758 Martta III. Mustafa'nın kız kardeşi dül Saliha Sultan tezviç edilmişti. Bu tarihte sadr-ı âzam atlmış bir ve sultan da kırk dört yaşında olup bu sultan, Ragıb paşa'nın üçüncü zevcesi idi[3].

[1] *Vasıf*, c. 1, s. 96 ve *Topkapı sarayı arşivi*, No. 2266.

[2] Dergâh-ı muallâm kapıcı başılarından ağay-ı darüssaade-i sabıkı *Rodos*'a îsale mübaşir olan Mustafa dâme mecdühuya hüküm ki:

Sâbıka Darüssaade ağası Ahmed'in verilen fetvay-ı şerife mûcibince şerefbahşây-ı sudur olan hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum mûcibince sen ki kapıcıbaşı mumailehsin marifetin ve hassa bostancı hasekelerinden tâyin olunan haseki marifetiyle cezası tertip ve ser-ı maktu-ı, rikâb-ı kâmyab-ı şâhâneme irsal ve tesyir olunmak fermanım olmağın... Evaili Rebiulevvel 1171. (*Mühimme*, 160, s. 42).

[3] Saliha Sultan'ın ilk kocası Sarı Mustafa paşa ve ikincisi Sarhoş Ali paşa'dır.

Sadr-ı âzam son zamanlarda idrar darlığından (prostat'tan) rahatsız olup işlere bakamadığından, Tevkiî Hâmid Hamza paşa 8 Ramazan 1176 - 23 Mart 1763 te kaymakam tâyin olunmuştur; fakat Koca Ragıb paşa iyi olamıyarak 24 Ramazan (8 Nisan) da vefat edip *Koska*'da yaptırmış olduğu kütüphanesinin yanına defnedilerek yerine Nişancı Hâmid Hamza paşa vezir-i âzam oldu.

Ragıb paşa'nın vefatından sonra 22971 kuruş borcu çıkmış olup bunun 19116 kuruşu verilmiş ve mütebaki 3855 kuruşu paşanın çuhadar, mühürdar ve saire gibi maiyyeti adamlarından tahsil olunmuştur[1].

Ragıb paşa'nın sadareti zamanında Avrupa'daki durum sebebiyle Prusya kıralı, Avusturya ve Rusya'ya karşı Osmanlı hükûmetine bir ittifak teklif etmiş ise de, Kıral II. Frederik'in vaziyeti ve bir ara muharebe ettiği Rusya ile anlaşması, Ragıb paşa'yı tereddüde düşürmüştü. Sadr-ı âzam, Prusya'nın teklifini doğrudan doğruya red etmiyerek hâdiseleri takib etmek üzere işi uzattığı sırada vefat ettiğinden, Hamza Hâmid paşa bu ittifak teklifini kabul etmemiştir.

Tarihinin bir yerinde Ragıb paşa'nın büyük ilim sahibi olduğu kadar, derin nüfuzu nazar sahibi, kanaatkâr bir vezir olduğunu söyleyen Hammer[2], paşanın vefatı dolayısiyle diğer yerde Avusturya aleyhine Prusya ile anlaşmak istemiş olmasından dolayı da şunları yazıyor :

"Ragıb paşa kâmil bir insan olmaktan uzak olup daha ziyade her türlü hakikat ve doğruluk duygusunu yalan ve riya ile örtmüş, fakat ehli vukuf olduğunu pek iyi bilerek kuvvetli bir el ile hâkimiyet dizginini eline alıp şeref meydanında at oynatmıştır. İran sulh müzakereleri tarihi, diplomatik üslûptaki serbestiyet ve maharetinin bir nümunesidir. Maharet ve inceliğini vezir-i âzam olarak göstermiştir; Prusya ile ilk dostluk muahe-

[1] *Topkapı sarayı arşivi*, No. 10252. Ragıb paşa'nın eşyasının tahriri üç gün sürmüştür. İlk günü sekiz sandık eşyası yazılmış ise de bunun defterini görmedim; fakat ikinci ve üçüncü günleri tahrir olunan muhallefat defteri Topkapı sarayındaki arşivde 7172 numarada olup bunların arasında bir kısım kitaplarının adları da vardır.

[2] *Hammer (Almanca tabı)*, c. 8, s. 23.

desini akdetmiş, tedafüî ve tecavüzî ittifak müzakeresini de yapmış ise de kat'i şeklini alamamıştır; eğer yaşamış olsa idi Avusturya ile sulhü bozması ihtimali vardı; vefatı Prusya ittifakı ile Osmanlı devletini Avusturya'nın zararına büyütmek yolundaki plânını akamete uğrattı.

"Ragıb paşa bir general değildi; kalemi gibi kılıcı yoktu; her ikisini de maharetle kullanmasını bilen kâmil bir sadr-ı âzam değildi; hele hiç de kâmil bir insan olmamakla beraber Ragıb paşa büyük Osmanlı devletinin büyük sadr-ıâzamı olarak tarihte yer tutmuştur"[1].

Koca Ragıb paşa, *Koska*'daki kütüphanesi ile mektebini vefatından otuz dokuz gün evvel tamamlattırarak 15 Şaban 1176-1 Mart 1763 te küşat resmini yaptırtmış ve toplamış olduğu nefis eserleri kütüphanesine koydurmuştur. Kütüphanesinin iki tarafına birer sebil ve kütüphane sahasında bir de çeşme yaptırtmıştır; mektebin hoca ve kalfasından başka kırk kadar talebesine maaş vakfetmiştir.

Ragıb Mehmed paşa daha defterhanede kâtib iken kabiliyetini göstermiş, vezir-i âzam Nevşehirli Damad İbrahim paşa'nın takdirini kazanmıştı; Ragıb efendi'deki kabiliyeti ve istidadı görerek onun tefeyyüzüne delâlet edenlerin birincisi, müstaitleri yetiştirmesini seven Hekimoğlu Ali paşa'dır. Ragıb efendi'nin İran seferleri esnasındaki faaliyeti ve müzakerelerdeki isabetli mütaleaları, müzakere zabıtlarını tertip ve tanzim ile müzakereyi vâkıfane idare etmesi, I. Mahmud'un dikkatini çekmiş ve Ragıb efendi'yi bizzat bu kadirşinas pâdişah himaye etmiştir.

Ragıb paşa üç dilde (Türkçe, Arapça, Farsça) şair olup *Mecmua-i Ragıb* isimli eseri, üç dilde mensur ve manzum bir haylı edebî yazıları, kendisinin resmî, gayrı resmî muharreratını ve ulûmı garibeden bazı mevaddı ihtiva etmekte olup basılmıştır; şiirleri de bu mecmuasındadır. Bundan başka سفينة الراغب ودفينة المطالب *Sefinet ür-Ragıb ve Definet ül metâlib* isminde muhtelif fenlerden bahseden Arapça âlimane bir eseri daha olup Mısır'da basılmıştır. *Sefinet ür-Ragıb*'ın müsveddeleri kendisinin el yazısiyle kütüphanesinde 1489 numarada bulunmaktadır.

[1] *Hammer (Almanca tabı)*, c. 8, s. 257, 258.

Ragıb aaşa'nın şiirleri hakîmane ve ârifane olup bunlar arasında âşikane ve rindane olanları da varsa da pek azdır; bu da Nâbi gibi mesel tarafına fazla kaçmıştır. Muallim Naci merhum, Ragıb paşa hakkında "siyasette veziri hakîm olduğu gibi edebiyatça da şairi hakîm" demekte ve şiirleri hakkında da "maanide taklitten, elfazda müsamahadan bir az daha mütehaşi bulunsa idi Türkçe şiirlerinin kısmı azamı intihaba şayan görülürdü" mütaleasını yürütmektedir.

Ragıb paşa boş vakitlerinde Abdürrezzak Semerkandî'nin مطالع السعدين *Malta' us Sâdeyn* isimli 704 ten 854 hicret senesine kadar olan Farsça İran Moğolları tarihinin dörtte bir kısmını ve yine Mirhond'un روضة الصفا *Ravzatü's-Safa*'sının bir kısmını Türkçeye çevirmiş ise de her ikisini de tamamlıyamamıştır. Yine Ragıb paşa'nın aruzun kavaidinden bahseden عروض *Aruz* isminde bir risalesi ve Sünnî, Şiî mezheplerini birbirine yaklaştırmak yolunda münazaalı bir takım meseleleri halletmek üzere *Tahkik ve Tetkik* ismiyle bir telifi de vardır.

Bağdad defterdarı bulunduğu ve Nâdirşah'ın *Bağdad*'ı muhasara ettiği sırada Nâdir'in ordusunda Reis-ül küttab vazifesinde bulunmakta olan Mirza Zeki'ye göndermiş olduğu mektubun altındaki imzası

Ragıb-ı pür hulus-ı saf nihad
Defteri-i hazine-i Bağdad

tarzında olup[1] mühründe de kendisinin tertip etmiş olduğu :

يمحد يرجوا الامان محمد
مما يخاف وفى نواللك راغب

beyti vardır. Sadarettindeki mührü başkadır. Eserlerinin tetkiki fazl ve kemalini göstermektedir. Kendisinin sülüs ve nesih yazısı pek güzel olup bu yazıları *Büyük Ayasofya medresesi*'nde oturan Hattat Yusuf efendi'den yazmıştır[2]. Şamdanîzâde Süleyman efendi, *Takvim ut-Tevarih zeyli*'nde Ragıb paşa'nın inşada

[1] *Telhis mecmuası* (Millet Kütüphanesi Edebiyat kısmı, No. 468).
[2] *Tuhfet-iil-hattatin (Müstakimzâde).*

akranı olmadığını, İran, Avusturya ve Rus müsalehalarında da kemalini göstermiş olduğunu, ulûmı garibeden nücum ve cifre vukufunu, hoş sohbet ve talâkat sahibi olduğunu beyan etmektedir.

Ragıb paşa tab'an lâtifeci olup muasırı olan Şaire Fitnat hanım'la kendisine isnad olunan lâtifeleri meşhurdur. Asıl lâtifelerini kendi kitaplarının muhafızı olan Abbas Efendizâde Şair Haşmet ile yapmıştır. Bunlardan birisi şu lâtifedir :

Ragıb paşa bir gün Haşmet'in mahlâsını îma ederek *Eflâk* voyvodasına yazılacak mektubun elkabı "Haşmetlu diye mi tahrir olunur?" diye şair Haşmet'e sorması üzerine o da derhal :

"Hem haşmetlu hem rağbetlu tahrir olunur cevabiyle mukabele etmiştir."

Şeyh-ul islâm mazullerinden Dürrizâde Mustafa efendi, şair Haşmet'in lâubaliliğinden, gizli tutulması icab eden şeyleri bile zerafet şeklinde teşhir etmesinden ve Ragıb paşa ile olan serbest ve açık lâtifelerinden şikâyet ederdi; 1175 H. - 1762 M. de ikinci defa şeyh-ul islâm olunca bir münasebetini getirip Haşmet'in bu hallerinden şikâyet ile pâdişahtan nefyini rica etmiş ve aynı zamanda sadr-ı âzamın Haşmet'i müdafaa ile alıkoymak isteyeceğini ve sürülmesine mâni olmak ihtimalini de söylemiş.

Bunun üzerine III. Mustafa, Haşmet'in sürgün edilmesini emreylemiş ve Ragıb paşa da bunu önleyerek Haşmet'i kurtarmağa çalışmak isteyince pâdişah :

"— Kişin karinine nazar olunur; müdiri devletimin böyle müfsid müsahibi olmak ayıptır" diyerek Koca Ragıb paşa'yı ilzam ve iskât ile mahcup bırakmıştır[1].

III. Mustafa hükümdar olduktan sonra hıristiyan ve musevi tebaanın siyah elbise giymelerini emretmişti. Ragıb paşa, hıristiyanların gemilerimizde filikacılık, kalyonculuk ettiklerini ileri sürerek bu münasebetsiz iradeyi geri aldırmak istemişse de pâdişah sözünde ısrar etmiş. Müşkül vaziyete düşen Ragıb paşa düşünmüş taşınmış, bir çare bulmuş; patrikleri ve hahambaşıyı davet ederek gayet zerafetle :

[1] *Müriüt-tevarih (Şamdanîzâde).*

"— Ortalık seferliktir, pâdişahımız yas içinde olduğundan reayanın siyah giymesi münasip görülmüştür" diyerek gayri müslimlerin kıyafetlerini siyaha çevirtmiştir [1].

Koca Ragıb paşa'nın Saliha Sultan'dan evvelki zevcesinden Lebibe ve Naile isimlerinde iki kızı[2] ve Penbe isminde bir torunu vardı, zevcesinin adı Nebile'dir [3].

Ragıb paşa'nın şiirlerinden bazı beyitler :

Harâbâti görenler her biri bir hâletin söyler
Safâsın nakleder rindan zâhid sıkletin söyler

Miyân-ı güftgûda bed meniş ibhâm eder kubhın
Şecaat arz ederken merd-i kıbtı sirkatin söyler

Muvafıktır yine elbet mizâca şîve-i hikmet
Tabibin olsa da kizbi marizin sıhhatin söyler.

*

Çünkü yoktur enis-i hucre-i gam
Ragıbâ sohbetim kitab iledir

*

Nadir bulunur tıynet-i kâmilde kusur
Kem mâyadan eyler ne ki eylerse zuhur

*

Ragıbâ dil eğlenir fikr-i visal-i yar ile
Aşık-ı gamdide olmaz kalsa da tenha, garib

*

Geh deyr-ü-gâh Kâbe gehi Sûmnatta
Hak cûy kande olsa hudâsın arar bulur.

*

Hem seversin, hem tahammül eylemezsin cevrine
Kim dedi Râgıb sana ol bivefaya mâil ol

*

Rızaya hükm-i kazada muvafıkız amma
Bir az da mezheb-i insâfta mesâğ ararız.

*

[1] *Topkapı sarayı arşivi vesikaları*, numara 2266.
[2] *Cevdet tasnifi, Maliye vesikaları*, numara 4941.
[3] *Emirî tasnifi, İkinci Mahmud vesikaları*, numara 706, 7201, 7295.

Bulur benim gibi bin mübtelâ o şuh amma
Çerağ-ı mihr ile ben öyle mehlika bulamam

*

Muzaffer, vakt-i fırsatta adûdan intikam almaz
Mürüvvetmend olan nâ kâmi-i düşmanla kâm almaz

*

Turfe dükkan-ı hikemdir bu kühen tâk-ı felek
Ne ararsan bulunur derde devâdan gayrı

*

Feyz-i haktır eserin bâisi esbab değil
Dest-i cinni de niğin-i mühr-i Süleyman olmaz

*

Çâşni-i vuslatından şöyle oldum zevkyab
Telhi-i eyyâm-ı hicrânın ferâmuş eyledim.

*

Bir kerre dokunsan teline sâz-ı derunın
Bin türlü nüvazişle düzülmez bozulunca

*

Istırab-ı nâ behengâm istemiş tasil-i kâm
Mevkiinde bî tekellüf kâr kendin gösterir

Hâmid Hamza paşa

Kayseri'nin *Develihisar* kasabasından Ahmed ağa adında [1] bir tüccarın oğlu olup *İstanbul*'da *Çatalçeşme* semtinde doğmuştur. Tahsil gördükten sonra Babı âli sadaret mektubî kalemine devam etmiş ve bu sırada mektupçu bulunan Ragıb Mehmed efendi (Paşa)nın himayesini görmüş ve o suretle mektubî ser halifesi ve Ragıb efendi reis-ül küttab olunca sadaret mektupçusu olmuştur (1168 Şevval - 1755 Temmuz).

Hâmit Hamza efendi on sene mektupçulukta kalarak 19 Muharrem 1169 - 25 Ekim 1755 de reis-ül küttab Kâmil Ahmed efendi (Paşa)nın sadr-ı âzam kethüdası olması üzerine onun yerine reis-ül küttab ve aynı sene 15 Rebiulevvel (19 Aralık) da Kâmil Ahmed efendi'ye vezirlik verilmesiyle yine onun

[1] *Tuhfetül-hattatin*'de babasının adının Yusuf olduğu yazılmıştır; Müstakimzâde yazı hocası olan Yusuf efendi'yi babası ile karıştırmıştır.

yerine sadr-ı âzam kethüdası olmuş ve 12 Şevval 1169 - 10 Temmuz 1756 da azlolunarak bir gün sonra defter eminliğine tayin edilmiştir.

Ragıb paşa sadr-ı âzam olunca vezirlik verilen Ahishalı Mehmed ağa'nın yerine 12 Şaban 1171 - 21 Nisan 1758 ikinci defa sadr-ı âzam kethüdalığına getirildi; 22 Şaban 1172 - 21 Nisan 1759 da azlolunup bir sene sonra yani 4 Şaban 1173 - 22 Mart 1760 da büyük Ruznamçeci ve 15 Zilkade 1173 - 29 Haziran 1760 da çavuşbaşı ve 18 Muharrem 1174 - 30 Ağustos 1760 da Subhizâde'nin yerine üçüncü defa sadr-ı âzam kethüdası oldu[1]. Bir sene sonra "hasb ez zarure" kaydiyle azledilmiş, fakat sadr-ı âzamın kendisine teveccühü sebebiyle tevkii yani nişancı olmuştur.

Hâmid Hamza efendi'ye 27 Rebiulevvel 1176 - 16 Ekim 1762 de vezirlik verilerek tevkiilik üzerinde bırakıldı ve *Selânik* sancağı da has tayin olundu ve efendisi Ragıb paşa'nın delâletiyle vezirliğe aid bütün levazımatı pâdişah tarafından temin olundu.

9 Ramazan 1176 - 24 Mart 1763 de Ragıb paşa hastalanarak sadaret işlerine bakamadığından, ona vekâleten Hâmid Hamza paşa kaymakam tayin edildi ve Koca Ragıb paşa'nın vefatı üzerine de vezir-i âzam oldu (25 Ramazan 1176 - 9 Nisan 1763).

Ragıb paşa gibi değerli bir hükûmet reisinin yerini doldurmak zordu. Hâmid Hamza paşa, fazla ihtiyatkârlığı, vehim ve tereddüdü sebebiyle dahilen ve haricen kararlar alınması icab eden bir devirde bu halleri sebebiyle işleri yürütemedi; bundan dolayı tayininden yedi ay sonra, yani 24 Rebiulâhır 1177 ve 1 Kasım 1763 tarihinde azlolundu. Pâdişahın teveccühü devam ettiği için malları müsadere edilmediği gibi borçlarını ödemek için III. Mustafa tarafından nakden ihsan verilmek suretiyle muazzezen *Girid* valiliğine tayin olundu ve yerine de üçüncü defa Bâhir Mustafa paşa getirildi.

[1] "Çavuşbaşı olan Hâmid Hamza efendi, sadr-ı âzam (yani Ragıb paşa) mektupçu bulunduğu esnada baş halife olup o zamandan beri miyanelerinde hukuk muhkem ve üstüvar ve sadareti uzmaya teşrif edeli hakkında enzârı atıfeti derkâr olup bu defa dahi Kethüdalık mesnediyle mûmaileyhi haiz-i rehine-i itibar" eyledi (*Vasıf*, c. 1, s. 187).

Hâmid Hamza paşa 5 Şevval 1180 - 6 Mart 1767 de *Mora* muhassallığına[1] ve 4 Şevval 1181 - 23 Şubat 1768 de *Hanya* sancağına ve 1182 H. - 1768 Haziranda *Hanya* ile beraber ikinci defa *Girid* valiliğine[2] tayin olundu.

16 Rebiulevvel 1183 - 20 Haziran 1770 de *Cidde* ve *Habeş* valisi olan Hâmid Hamza paşa, aynı senede hac esnasında vefat ederek *Mekke*'de Gureba mezarlığına defnedildi[3]. Orta derecede iktidarlı, Babı âli işlerine vakıf olup irtikâp ve irtişa ile lekelenmemiştir. Ölümünde yaşı yetmişti. Sülüs, nesih ve divanî yazılarda mâhirdi.

Bâhir Mustafa paşa (üçüncü defa)

Hâmid Hamza paşa'nın yerine 24 Rebiulâhır 1177 - 1 Kasım 1763 te üçüncü defa vezir-i âzam olmuş, irtikâp ve irtişasına mebni azline karar verilerek Babı âliye gönderilen pâdişahın silâhdarı kendisini yatağından kaldırarak elinden mühri hümâyunu aldıktan sonra *Midilli*'ye sürgün edilmiş (7 Şevval 1178 - 30 Mart 1765) ve yerine Muhsinzâde Mehmed paşa vezir-i âzam olmuştur. Bâhir Mustafa paşa *Midilli*'de katledilerek başı *İstanbul*'a gönderilip teşhir edildikten sonra *Edirnekapı* haricinde *Otakçılar*'da yaptırmış olduğu Nakşibendi tekkesine defnedilmiştir.

Mehmed paşa (Muhsinzâde)

Daha yukarıda tercümei hali yazılmış olan sadr-ı âzam Muhsinzâde Abdullah paşa'nın oğlu olup *İstanbul*'da *Molla Gürani* mahallesinde doğmuştur. Silâhşörlükle kapıcıbaşılar arasına alınmış ve babasının sadareti esnasında kapıcılar kethüdası olarak 1151 H.- 1738 M. de vezirlikle *Maraş* valisi ve *İnebahtı* ve diğer muhafızlıklardan sonra *Bender* muhafızı olup 1160 H. - 1747 M. Ocak'ta *Bender*'e babası Abdullah paşa'nın tayini üzerine Mehmed paşa ikinci defa *Maraş* valiliğine gönderilmiştir [4].

[1] *Mühimme*, 165, s. 144 Evâil-i Şevval 1180.

[2] *Vasıf tarihi*, c. 1, s. 306, 309.

[3] Müstakimzâde, *Tuhfet ül-hattatin*'de vefatının 1183 Şaban (1769 Aralık) da *Kandiye*'de olduğunu yazarsa da, yanlış olup metinde kaydedildiği üzere, *Kandiye*'den *Habeş* eyâleti ve *Cidde* sancağına nakledilmiştir *(Vasıf*, c. 2, s. 21 ve *Hadikat ül-vüzera zeyli)*.

[4] Halen *Maraş* valisi vezir Muhsinzâde Mehmed paşa'ya hüküm ki,

Muhsinzâde Mehmed paşa'ya aynı sene Rebiulevvel (1747 Mart) ta *Adana* valiliği verilerek[1] *Anadolu*'da eşkiya teftişine memur edilmiş ve 1162 H. - 1749 M. den itibaren 1169 H.-1756 M. senesine kadar *Hotin*, *Özi*[2] ve ikinci defa *Hotin*[3] ve sonra *İnebahtı* ve *Ağrıboz* adası muhafızlıklarında bulunarak 1169 H. - 1756 M. de Rumeli valisi ve sonra *Vidin* muhafızı olup 1170 Muharrem ve 1756 Ekim'de *Özi* eyâletine tâyin olunmuştur[4].

1174 Şevval (1758 Haziran) tevcihatında *Haleb* valiliğine tayin edilen Muhsinzâde Mehmed paşa, vazifesi başına gitmeden evvel *İstanbul*'a davet olunarak uzun senelerden beri nişanlı durduğu III. Mustafa'nın kız kardeşi olup o tarihte otuz üç yaşlarında bulunan dul Esma Sultan ile evlenmiştir (16 Şevval - 23 Haziran).

Muhsinzâde Mehmed paşa 1171 Zilkade - 1758 Temmuzda *Haleb*'den *Diyarbekir*'e nakledilmiş ise de, henüz *İstanbul*'da balayı sürerken Anadolu valiliğine tayin edilerek bu suretle bir müddet daha zevcesi sultanın *Kadırga*'daki sarayında oturdu ve 1172 Şevval-1759 Haziranında eyâlet merkezi olan *Kütahya*'ya gitti.

1174 Muharrem - 1760 Ağustos *Bosna* valiliğine tayin olunan Muhsinzâde, *İstanbul*'a gelip bir müddet daha zevcesiyle oturduktan sonra, aynı sene Zilkadesi iptidasında (1761 Haziran) *Bosna*'ya hareket etti ve hakkındaki teveccühe mebni, daha *İstanbul*'da bulunduğu sırada aynı sene Şevval tevcihatında *Hersek* sancağı da *Bosna*'ya ilhak olundu.

Muhsinzâde Mehmed paşa 1175 H. - 1762 M. de ikinci defa *Rumeli* valisi ve 8 Şaban 1176 - 22 Şubat 1763 de tekrar

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin bundan akdam *Maraş* eyâleti sana tevcih ve ihsan olundukta irsal olunan emr-i şerifimde pederin *Bender*'e badelvusul sen *Bender*'den hareket ve sana Eshel yoldan mansıbına azimet eylemen tenbih olunmuştu. Lâkin *Bender*'in muhafazasına sâbık *Belgrad* muhafızı vezirim Numan paşa tayin kılınıp ve senin bir saat akdem mansıbın olan *Maraş*'a vusulün mühim ve muktazi olmakla.." Evahiri Muharrem 1160 (*Mühimme*, 152, s. 13). Numan paşa'nın *Bender*'e tayini *Kırım* hanının ricası üzerine olmuştur.

[1] *Mühimme*, 153, s. 13.

[2] *Özi* kalesi muhafazası şartiyle *Özi* eyâleti müceddeden tevcih olunan Muhsinzâde, *Hotin* muhafızlığına nakledilmiştir. Evahır-i Safer 1163.

[3] *Mühimme*, 155, s. 380.

[4] *Mühimme*, 158, s. 238, sene evasıt-ı Muharrem 1170.

Bosna valisi ve 1177 Cemaziyelevvel - 1763 Kasım'da üçüncü defa Rumeli valiliğinde bulunup 7 Şevval 1178 - 30 Mart 1765' te Bâhir Mustafa paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur.

Muhsinzâde'nin sadareti zamanı *Gürcistan*'da Rusların tahrikleriyle vukua gelen karışıklık, *Mısır*'da Çerkes beylerinin nüfus yarışı yüzünden çıkan gaileler ve *Hicaz*'da *Vehabî* cereyanlarına tesadüf etmiş ve bunlardan başka, Rusya ile bir muharebe ihtimali artmış olduğundan, bu haller kendisini son derecede sıkmış ve işin içinden çıkamıyacak bir hale düşmüştü.

Vezir olduğu tarihten îtibaren Avrupa'daki siyasî cereyanları merakla takip eden ve bilhassa vezir-i âzam olduktan sonra bu hususa âid havadis kâğıtları denilen Avrupa ahvaline dair gelen tahrirat ve mektupları okuyarak Osmanlı devletinin vaziyetini gözönüne alan Muhsinzâde Mehmed paşa, bu müşkül durumdan sıyrılmak çarelerini aramakta idi; bilhassa *İstanbul*'da Rusya ile muharebe taraftarları epey meydan alarak pâdişah da muharebe taraftarı olduğundan, sadr-ı âzamın hesapsız bir maceraya atılmamak için teenni ve ihtiyat ile hareketi tavsiye etmesi ve icab eden hazırlık yapıldıktan sonra harbe girişilmesi hakkındaki mütaleası aczine hamledilip sadaretten azlolunarak yerine *Aydın* muhassalı Silâhdar Hamza paşa getirildi (23 Rebiulâhır 1182 - 6 Eylül 1768)[1].

Muhsinzâde'nin malı müsadere edilmiyerek muazzezen evvelâ *Bozcaada*'da[2] ikamete memur olmuş ise de, adaya

[1] 1182 Rebiulâhırda mutat üzere divanı hümâyunda yeniçeri ocağına lezez (Şevval, Zilkade, Zilhicce) mevacibi yani maaşı verilip sipah ve silâhdar ve dört bölüğün maaşları da Babı âli'de tevzi olunarak iki gün sonra 23 Rebiulâhırda devir kürkü gelmesi dolayısiyle beray-ı teşekkür vezir-i âzam, şeyh - ul-islâmla beraber pâdişaha buluşmak üzere 23 Rebiulâhır pazartesi günü saraya gitmeğe karar vermişlerdi. Muayyen günde şeyh-ul islâm, Paşakapısına gelerek yemek yiyip öğle namazını kıldıktan sonra beraberce hareket edilip Soğukçeşme kapısından saraya girmişler ve doğruca Darüssaade ağasının dairesine gitmişlerdir. Birkaç dakika sonra silâhdar ağa gelerek Muhsinzâde'den mührü hümâyunu almış ve sadaret kaymakamı tayin edilen Yağlıkçızâde Mehmed Emin paşa alayla Babı âli'ye gönderilmiştir (29 numaralı *Teşrifat defteri*, varak 72).

[2] Muhsinzâde'yi menfasına götürmeğe memur edilen Şirinzâde'ye verilen hükümde sâbık vezir-i âzamın muazzezen ve muvakkiren götürülmesi emrolunmuştur (*Mühimme* 166, s. 51).

gitmeden bir müddet *Gelibolu*'da istirahatini rica etmiş olduğundan arzusuna müsaade olunmuş [1], fakat beş on gün sonra gönderilen ikinci bir fermanla mazul sadr-ı âzamların *Gelibolu*'da oturmaları âdet olmadığından bahsolunarak, *Rodos* adasına gitmesi emredilmiştir (1182 Cemaziyelevvel iptidaları - 1768 Eylül ortaları) [2].

Muhsinzâde Mehmed paşa, 16 Rebiulevvel 1183 - 20 Temmuz 1769 da *Mora*'da *Anapoli* muhafızlığına tayin olundu.

Ruslarla yapılmakta olan 1768 seferi içerisinde Rusların tahrik ve teşkilâtlariyle evvelce alınan ısyan tertibatı üzerine *Mora*'da bir ayaklanma vukua gelmiş ve korkunç bir hal almıştı. Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, *Mora*'da bulunan Muhsinzâde Mehmed paşa, aldığı isabetli tedbirle bu ısyanı muvaffakiyetle bastırmış ve bu başarısı şöhretine sebep olmuştur.

Muhsinzâde, 1185 H. - 1771 M. de Rumeli eyâletinden Rus cephesine asker sevkine memur olup bu suretle *Vidin*'e gelmiş ve *Yergöğü* muhafazasiyle *Vidin* seraskerliğine tayin olunmuştur.

Bu sırada sadr-ı âzam ve serdarı ekrem kuvvetlerinin *Babadağı*'ndan ve Muhsinzâde'nin *Eflâk*'tan *Bükreş* üzerine yapmış oldukları taarruz muvaffak olamıyarak bilhassa serdarı ekrem

[1] Dergâhı muallâm kapıcıbaşılarından olup sadr-ı sabık Muhsinzâde Mehmed paşa edamullahü taalâyı *Bozcaada*'ya îsale memur Şirinzâde Halil dâme mecdühuya hüküm ki:

Muktezay-ı memuriyetin üzere müşarünileyhi cezire-i mezbureye îsal üzere iken bir müddet evvel ol havalide meks ve istirahat eylemesini müşarünileyh mahsus kaimesiyle istida etmekle şimdilik *Gelibolu*'da ikametine izin ve ruhsat-ı mülükânem erzanı kılındığını müş'ir emr-i şerifim vusulünde sen ki kapıcıbaşı mûmaileyhsin müşarünileyhi maiyyeti ile şimdilik *Gelibolu*'da tevkif ve sen dahi ol tarafta tevakkuf eylediğini tahrir ve îlâm ve bâdehû ne veçhile emir sadır olursa ol veçhile harekete ihtimam eylemen bâbında... Evâhir-i Rebiulâhır 1182 (*Mühimme*, 166, s. 54).

[2] Muhsinzâde'yi götürmeğe memur Şirinzâde'ye gönderilen aynı sene Cemaziyelevvel tarihli diğer bir hükümde:

"...Muhsinzâde Mehmed paşa'nın şimdilik *Gelibolu'da* meksi hususı için eğerçi emri şerifim ısdar ve irsal olunmuştu; ancak sadaretten münfasıl olan vüzeray-ı izâmın *Gelibolu*'da ikametleri mesbuk olmadığına binaen bir gün evvel *Rodos* ceziresine îsal ve anda ikameti bâbında emr-i hümâyunum şerefriz-i sudur olmağın.. vusulünde müşarünileyhi kemali izzet ve itibar ile mahallî memuresine îsal..." (*Mühimme*, 166, s. 54).

kuvvetleri perişan bir halde dağılmıştı. Serdar-ı ekremin bu mağlûbiyet haberi *İstanbul*'a gelir gelmez derhal azledilip *Bükreş*'teki mağlûbiyeti henüz haber alınamıyan Muhsinzâde ikinci defa vezir-i âzam olmuştur (1185 Şaban 20 - 1771 Kasım 28) [1].

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Muhsinzâde'nin muharebe sahasında üç seneye yakın süren bu sadareti esnasında hiçbir başarı elde edilemediği gibi, ehven bir surette tertip edilen muahedeyi de lüzumsuz ihtiyatı sebebiyle bizzat tasdike cesaret edemiyerek işi *İstanbul*'a danışması ve oraca reddedilmesi üzerine bir müddet sonra daha ağır olan *Kaynarca* muahedesini kabule mecbur olmuştur [2].

Muhsinzâde Mehmed paşa muahedenin akdi esnasında hastalanıp muahedeyi müteakip tahtırevanla *İstanbul*'a hareketi esnasında 26 Cemaziyelevvel 1188 - 4 Ağustos 1774 de *Karinabad* kasabası yakınında vefat ettiğinden, cesedi evvelâ *Edirne*'de *Eskicami* hatiresine defnedilmiş ve sonra da sadık zevcesi Esma Sultan'ın müracaatı üzerine *İstanbul*'a naklolunarak *Eyüp*'te türbe kapısının yanına gömülmüştür.

Muhsinzâde, babasiyle beraber seferlerde bulunmuş, otuz seneye yakın vezirlik etmiş, tecrübeli ve iyi görüşlü idi. Avrupa ahvaline ve devletin siyasetine ve askerî vaziyete vakıf olduğundan, alelacele Ruslarla muharebeye girmekten çekinmesi korkaklığına hamlolunarak azledilmiş ise de, hâdiseler isabetini tasdik eylemiştir.

Kendisini yakından tanıyan ve *Kaynarca* muahedesi esnasında sadaret kethüdası bulunan *Girid*'li Resmî Ahmed efendi, Muhsinzâde'nin müddeti ömründe Avrupa devletleri ahvaline vakıf olmak için gece gündüz bunlara dair gelen evrakı okuyarak

[1] III. Mustafa mağlûbiyetin devamından müteessir olarak Muhsinzâde'nin acele edilmemesi hakkındaki tavsiyesini ve onun *Mora*'daki muvaffakiyetini hatırlıyarak onun mütaleasındaki isabeti takdir ile bunu yakınlarına da söylemiş ve sadarete getirmeyi de tasmim eylemişti. Vezir-i âzam ve serdarı ekrem Silâhdar Mehmed paşa'nın *Babadağı* mağlûbiyeti üzerine mührü hümâyunu Muhsinzâde'ye vermiştir (*Vasıf*, c. 2, s. 188).

[2] 1188 H. - 1774 M. de Rusları *Hırsova*'dan tardettikten sonra karşı tarafa geçip zabt etmek münasib mi? diye ordu erkânını istifsar etmesi üzerine Resmî Ahmed efendi "Beni söyletme *Bükreş* maddesi hatırından çıktı mı" diye o zamanki hatasını hatırlatmıştır (*Muri üt-tevarih*).

Avrupa'daki siyasî ahvale vakıf olduğunu beyan ettikten sonra, kendisinin tecrübeli, temkinli, vakur, müeddeb bir vezir olduğunu söylemektedir [1].

Muhsinzâde'nin birinci sadareti üç buçuk seneden fazla ve ikinci sadareti de iki sene dokuz aydan ziyade olup her iki sadareti müddeti yuvarlak hesap altı sene üç buçuk aydır. Kendisi son derece hesabî imiş; *İstanbul*'da *Hocapasa*'da bir hanı vardı. Vezirliğinin ilk seneleri epey sıkıntı içinde geçmiş ve hatta *Özi* muhafızlığında ibka emrini, bahşiş alamıyacakları için hiç kimse götürmemiş, ve ibka fermanının kendisine posta ile gönderildiğini yine kendisi söylemiş. Gelir ve giderini muntazam tutan bir vezir olduğu mevcut defterlerinde görülüyor. Vefatında yaşı yetmişi bulmuştu.

Hamza Mâhir paşa (Silâhdar)

Kayseri'nin *Develi Karahisar* zenginlerinden Mehmed ağa'nın oğludur. 1140 H. - 1727 M. de doğmuş ve sonra *İstanbul*'a gelerek onaltı yaşında sarayın *helvahane bölüğü*'ne kaydolunmuş ve bir sene sonra, yani 1157 H. - 1744 m. de kiler odasına naklolunarak baş kullukçu olmuş ve buralarda tahsil görmüş ve sonra da 1162 H. - 1749 M. de *hasoda*'ya alınmıştır.

III. Mustafa'nın cülûsunda silâhdar Ahishalı İbrahim ağa'nın silâhdarlıktan çıkarılması üzerine, o tarihte *peşkir ağası* bulunan ve *Hasoda*'da derece derece ilerlemiş olan Hamza Mâhir ağa, birkaç derece atlatılarak silâhdarlığa çıkarılmış (24 Safer 1171 - 7 Kasım 1757) ve sonra pâdişahın ilk doğan kızı Hibetullah Sultan da kendisine namzed olmuştur.

Hamza Hâmid paşa 22 Şevval 1172 - 18 Haziran 1759-da vezirlikle *Mora* muhassallığına tayin olunarak vezarete ait bütün levazımat pâdişah tarafından ihsan olunmuştur. Hamza Hâmid paşa buradan 1174 Şevval ortalarında (1761 Mayıs) Silâhdar Mehmed paşa'nın yerine *Rumeli* valiliğine [2] ve 1175 H. - 1762 M. de *Anadolu* valiliğine tayin olunmuş ve bu sırada namzed olduğu Hibetullah Sultan vefat etmiştir.

Hamza paşa 5 Şevval 1175 - 29 Nisan 1762 tevcihatında *Özi* eyâletine tayin olunup aynı sene Şevval ayı sonlarında *Hotin*

[1] *Hulâsat ül-itibar*, s. 82.

[2] *Mühimme*, 162, s. 176, sene 1174 Şevval ortaları.

kalesi muhafazası şartiyle *Hotin* ve *Çorum* sancakları verilmiş[1] ve daha sonra, yani 1176 H. - 1763 M. de *Niğebolu* sancağiyle *Vidin* muhafızlığına tayin olunmuştur.

Hamza Mâhir paşa 1178 Safer ortalarında (1764 Ağustos ortaları) *Köstendil* sancağı ilhakiyle *Hotin* muhafızlığına nakledilmişti. Tenzil sayılan bu nakil dolayısiyle kendisinin gücenmesi ihtimaline mebni taltifi havi bir de ferman gönderilmiş ise de[2], yeni memuriyeti kabul etmemesine mebni aynı sene Şaban başlarında (1765 Ocak) azledildikten başka vezirliği de üzerinden alınarak *Dimetoka*'da oturtulmuştur[3].

Bir müddet sonra pâdişahın hiddetinin geçmesi ve daha doğrusu Bâhir Mustafa paşa'nın sadaretten azli üzerine aynı sene Zilkadesi sonlarında (1765 Mayıs) vezirliği ibka edilerek *Selânik* sancağına tayin edilen[4] Hamza Mâhir paşa, 1180 H. - 1766 M. de *Mısır* valiliğine ve 1180 Zilkade 28 de (1767 Nisan 27) *Haleb*'e ve 4 Şevval 1181 - 23 Şubat 1768 de *Aydın* muhassallığına naklolunduktan sonra, Muhsinzâde Mehmed paşa'nın birinci defaki sadaretinden azli üzerine vezir-i âzam olmuştur (23 Rebiulâhır 1182 - 6 Eylül 1768).

Bunun sadarete getirilmesi Rusya'ya harb açmak içindi. Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, filhakika Rus elçisini Babı âliye davet ederek harb ilânını kendisine tebliğ etmiş ise de, kendisinin aklî muvazenesi epey zamandan beri bozuk olup bu sırada bazı gayrı tabiî halleri iyice meydana vurduğundan, azline zaruret hasıl olmuş ve sadaretinin yirmi sekizinci günü azledilerek *Gelibolu*'ya gönderilip yerine kalemden yetişerek harb ve darbdan anlamayan ve hiçbir suretle valiliklerde bulunmamış

[1] *Mühimme*, 162, s. 366, sene evahiri Şevval 1174.

[2] Bu fermanda bütün ahval ve harekâtı pâdişahın malûmı olup hususiyle pâdişahın çırağ-ı mahsusı olması sebebiyle arzuyı şâhane veçhile hareketinden memnuniyet hâsıl olduğu bildirilmiş, *Hotin* kalesinin ehemmiyetine mebni muktedir bir vezirin orada bulunmasına lüzum hasıl olduğu için münhal vukuunda hal ve şanına münasip bir eyâlet tevcih edileceği vadolunmuş ve *Hotin* muhafızlarına medar-ı maaşı olan *Boğdan* voyvodalığı haracından verilegelen on bin kuruşa beş bin kuruş daha zam edildiği bildirilmiştir sene evahiri Safer 1178 (*Mühimme*, 164, s. 53).

[3] *Vasıf*, c. 1, s. 266.

[4] *Vasıf*, c. 1, s. 270.

olan Nişancı Yağlıkçızâde Damad Mehmed Emin paşa tayin olunmuştur (8 Cemaziyelâhır 1182 - 20 Ekim 1768).

Hamza Mâhir paşa 15 Muharrem 1185 - 30 Nisan 1771 de *Gelibolu*'da vefat etmiştir[1]. Hamza Mâhir paşa hem âlim ve hem kalem sahibi değerli bir zat idiyse de, *Mısır* valiliğinde bulunduğu sırada oradaki serkeş beylerin kendisini öldürmek istemeleri üzerine korkarak aklını oynatmış ve bu hâl maiyyeti tarafından uzun zaman saklanmış, fakat sadareti esnasında iş açığa çıkmıştı.

Hamza Mâhir paşa, ifrat derecede lüzumsuz israf yapardı. Sadareti esnasında gerek enderunda ve gerek Babı âli'de avuç avuç altın saçarak bütün varını sarfetmiştir. Resmî Ahmed efendi, *Hülâsat ül-itibar* isimli eserinde, Hamza Mâhir paşa'nın sadarete tayin edilip *İstanbul*'a geldiği vakit hasta ve muvazenesinin bozuk olduğunu ve Babı âli divanhanesinde Farisî beyitler okuyarak etrafa altın saçtığını ve harb ilânı münasibetiyle pâdişahın huzurunda iki saat oturup onun mizacına muvafık sözlerle şecaat izhar ederek bir gün evvel *Davutpaşa* ordugâhına çıkmak istediğini, fakat *İstanbul*'a gelen *Kırım* hanı Kırım Giray ile pâdişahın huzuruna girdiği esnada hastalığı sevinç sevdası gibi bir hal aldığından ve hazineyi telef etmek istemesi gibi hareketi sebebiyle azledildiğini beyan eder[2]. Valiliklerinde, âdilâne hareketi ile halkı idaresinden memnun bırakmıştır.

Emin Mehmed paşa (Yağlıkçızâde)

Hind elçisi diye meşhur Hacı Yusuf ağa adında zengin bir tüccarın oğlu olup 1136 H.-1723 M. de *İstanbul*'da doğmuştur. Tahsil çağında okuduktan sonra babasiyle birlikte ticarete başlamış, *Kâbe* ziyareti yaparak hacı olmuştur.

1157 Şevval - 1744 Kasım'da sefirlikle Hindistan'a gönderilen *Trabzon*'lu Salim efendi, yanına Hindistan ahvaline vakıf olan Hacı Yusuf ağa'nın verilmesini arzu etmiş ol-

[1] *Sicilli Osmanî*, Hamza Mâhir paşa'nın *Hanya* valisi olarak 1183 Cemaziyelâhır ve 1769 Ekimde orada vefat ettiğini yazmakta ise de, *Hadika zeyli* ile o devri bilen Resmî Ahmed efendi, tayin edildiği *Hanya*'ya gitmeden *Gelibolu*'da vefatını beyan etmektedirler. *Sicill*'in bunu, o tarihlerde *Girid* valisi bulunan Hâmid Hamza paşa ile karıştırdığı anlaşılıyor.

[2] *Hülâsat ül-itibar*, s. 20.

duğundan, o da elçiye yardımcı olarak yanına verilmiş ve Yusuf ağa, oğlu Emin efendi'yi de beraberinde götürmüştü.

Bu seyahat esnasında Salim efendi yolda vefat ettiğinden, onun sefaret vazifesini Hacı Yusuf ağa deruhte etmiştir. O sırada Hindistan Türk hükümdarı Nasırüddin Mehmed Şah ile Nâdirşah arasındaki muharebe dolayısiyle baba, oğul ve diğer sefaret heyeti altı sene kadar *Hindistan*'da kalıp sefaret vazifesini yaptıktan sonra *Cidde* yoluyla *İstanbul*'a dönerek Hind pâdişahının göndermiş olduğu nâme ve hediyeleri takdim eylemişlerdir (6 Rebiulâhır 1163 - 13 Şubat 1750)[1].

Yusuf ağa'nın oğlu Emin Mehmed efendi'nin Hindistan ahvaline dair takdim ettiği takrirlerinin ifade tarzı hükûmetçe beğenildiğinden, derhal sadaret mektubi kalemine alınmış ve kalem arkadaşları arasında kendisine Hindî Emin efendi lâkabı verilmiştir.

Emin efendi, güzel yazısı ve kitabeti dolayısiyle 10 Cemaziyelevvel 1171 - 20 Ocak 1758 de mektubi kalemi baş halifesi ve 1175 Safer - 1761 Eylülde sadaret mektupçusu [2] ve 22 Safer 1178 - 21 Ağustos 1764 te Abdi efendi'nin fücceten vefatı üzerine reis-ül küttab oldu [3].

Mehmed Emin efendi, mektupçuluğundan itibaren işlere vukufu ve kaleminin kuvvetli olması, muamelâtında cerbeze ve cesareti sebebiyle Babı âli'de şöhret bulmuş ve bu hususta Bâhir Mustafa paşa da kendisini himaye ve iltizam edip pâdişah da mesaisini takdir eylemiştir.

[1] *Vasıf*, c. 1, s. 44. *Hadikat ül-cevami*'de (c. 2, s. 246) Emin Mehmed efendi'nin Hindistan'dan avdette *Cidde*'ye gelip orada bebasından ayrılarak Mısır'a gitmek üzere bir gemiye binmiş olduğu ve bindiği gemi *Kızıldeniz*'de batmış ise de Emin efendi kurtularak Mısır'dan *İstanbul*'a geldiği ve kaleme almış olduğu takrirlerinin takdir edilerek mektubi kalemine alındığı yazılıdır.

[2] *Hülâsat ül-itibar*'da (s. 21) Yağlıkçızâde'nin 1173 H. - 1760 M. de mektupçu olduğu yazılıdır.

[3] Reis-ül küttablık, pâdişah tarafından *Cağaloğlu*'ndaki Sultan sarayları bina emini olan defter emini Avni efendi'ye vaid olunmuştu; fakat III. Mustafa, hiç vaadinden bahsetmiyerek paşa kimi reis edersin diye sorması üzerine vezir-i âzam Bâhir Mustafa paşa mektupçu kulunuz muvafıktır demesiyle Emin Mehmed efendi reisülküttab olmuştur (*Hülâsat ül-itibar*, s. 22), fakat pâdişah reislik vadettiği Avni efendi'yi defterdar yapmak suretiyle taltif ile gönlünü almıştır.

Emin Mehmed efendi, reis olduğu senenin sonlarında, yani 3 Zilhicce 1178 - 24 Mayıs 1765 te, vezirlikle *tevkii* yani nişancı tayin edilmiş[1] ve *Mora* muhassallığı da has olarak kendisine verilmiştir. Bu vazife esnasında 18 Şaban 1180 - 19 Ocak 1767 de Kaptanı derya olan Rumeli valisi Süleyman Paşazâde Mehmed paşa'nın gelmesine kadar kaptan paşaya vekâlet eylemiştir.

Emin Mehmed paşa hakkında pâdişahın teveccühünün artması sebebiyle III. Mustafa'nın yedi yaşındaki kızı Şah Sultan kendisine namzed yapıldı (10 Şaban 1181 - 1 Ocak 1768) ve 4 Şevval 1181 - 23 Şubat 1768 de nişancılıkla *Haleb* eyâleti has verildi.

23 Rebiulâhır 1182 - 6 Eylül 1768 de Muhsinzâde'nin azliyle yerine sadr-ı âzam olan Hâmid Mâhir paşa'nın gelmesine kadar sadaret kaymakamı olup yirmi sekiz günde onun da azli üzerine vezir-i âzam tayin olunmuştur (8 Cemaziyelâhır 1182 - 20 Ekim 1768).

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Osmanlı ordusu, bütün hayatı Babı âli'de geçmiş olan Emin Mehmed paşa'nın elinde cansız bir halde kalıp aynı zamanda zahire darlığı da buna inzimam ettiğinden vezir-i âzam şaşırmış, hastalanmış, ilk başarısızlık baş gösterince hemen 9 Rebiulâhır 1183 - 12 Ağustos 1769 da azlolunarak malları müsadere edilmeden *Dimetoka* kasabasında ikamete memur edilmişti; fakat zahire darlığı bahanesiyle cepheden kaçan ocaklılar ve sefere tahammül edemeyen gönüllüler bütün yükü vezir-i âzam üzerine yükleyerek şikâyet etmeleri üzerine, bu hallere inanmış olan III. Mustafa, kapıcı başılardan Şirinzâde Halil ağa'yı bir hattı hümâyunla gizlice *Edirne*'ye göndererek cepheden menfasına giden Emin Mehmed paşa'yı oraya gelir gelmez katlettirmiştir. Kabri *Edirne*'de saray arkasında Piyade kışlası mezarlığında olup sadareti on ay kadardır.

Yağlıkçızâde, Babı âli muamelâtındaki vukufiyle şöhret bulduğundan, mektupçuluğu zamanında her ne olursa tezkireciler kendisine sorarlarmış, kalem sahibi, işlerinde cesur, anlayışlı, hiddetli, kılı kırk yarar bir devlet adamı olduğunu mektupçuluğunda kendisine halef olan Resmî Ahmed efendi yazmaktadır.

[1] *Hülâsat ül-itibar*, s. 22.

Hâdikat-ül Vüzera zeyli'nde de kemal mertebe vakur, aklına mağrur, kendi yaptığını beğenir bir zat olduğundan aleyhdarları bulunduğu beyan ediliyor.

Vakanüvis Vasıf, mukaddimatı ulûma vakıf, ifrat derecede vakur, halkın fikir ve mütaleasını istihkar ile kimseye söz söyletmemek gibi müstebidane hallerinden dolayı aleyhinde epey dedikodu olduğunu kaydetmektedir.

Emin Mehmed paşa, *Üsküdar*'da *Miskinler mescidi* denilen *Dedeler mescidi*'ne 1172 H. - 1758 M. de bir minber koymuştur. Bu zatın *Gülşen-i Hayal* isminde inşa ve kitabete dair bir eseri de vardır. Ordudan firar edenlerin ahvaline dair pâdişaha mufassal arîzası görüldü (Top K. A. 227)

Ali paşa (Moldovancı)

Kastamonu'nun *Daday* kazasının *Sorkun* köyündendir. *İstanbul*'a geldikten sonra Bostancı ocağına girmiştir. Darüssaade ağası Ebulmisk Anber ağa, sarayda ağa köşkünü yaptırırken, Ali ağa'yı bina emini yapmış ve hizmetini beğenmişti. Bostancı ocağında bulunduğu sırada *İstanbul* nizamına halel veren bazı serserilerin tedibine memur olup ümid edildiğinden ziyade hizmet görmesinden dolayı ocağında itibarı artmıştı. Ragıb paşa'nın sadareti başlarında *İstanbul*'da bulunan uygunsuz kadınları sürgün olarak *Bursa*'ya götürdüğü sırada bunları rızalariyle cariye olarak satmasından dolayı *Moldovanî* lâkabını almıştı.[1]

III. Mustafa'nın cülûsunu müteakip tebdil hasekisi (bostancı sivil taharri memuru) ve bostancı karakulağı denilen muhabere hizmetiyle tavzif edilmiş ise de, Ragıb paşa bunun yukarıda kaydettiğimiz uygunsuz kadınları cariye olarak satmasından ve kendisinde bazı nifak hissetmesinden dolayı *Filibe* nazırlığiyle *İstanbul*'dan uzaklaştırmıştı; fakat bir müddet sonra orada, ne olduğu tasrih edilmeyen avampesendane bazı hizmetinden dolayı *İstanbul*'a getirtilerek tekrar bostancı ocağına alınmış ve 1174

[1] *Moldavya*, Romanya'da *Boğdan* bölgesinin adıdır. *Eflâk* ve *Boğdan*'da ticaret yapan bazı şahıslar, buralardaki kızları nikâhlı veya nikâhsız ayardarak sattıklarından bu gibilere *Moldovancı* denilirdi. Ali ağa da *Bursa*'ya gönderilen fahişeleri satması sebebiyle *Moldovancı* lâkabını almıştır.

H. - 1760 M. de bostancı hasekisi olmuş ve aynı sene Ramazan başında (6 Nisan 1760) bostancıbaşılığa getirilmiştir[1].

Ali ağa 1175 Şevval iptidasında (1762 Nisan) vezirlikle *Rumeli* valiliğine tayin edilmiş ve bir sene sonra *Bosna* valisi olarak 1177 H. - 1764 M. de azlolunmuştur.

1180 H. - 1766 M. de *Diyarbekir*, arkasından *Anadolu* ve aynı sene Zilkadesinde (1767 Nisan) *Konya* valisi olan Moldovancı Ali paşa, 1182 H. - 1768 M. de *Adana* valiliğine nakl-olunup burada vali bulunurken aynı sene Cemaziyelevvel (1768 Eylül) de *Babadağı* seraskerliğine tayin edilerek kendisine serasere kaplı kürk ve bir kılıç gönderilmiştir. Ali[2] paşa seraskerlik üzerinde olarak *Adana* valiliğinden *Maraş* valiliğine tayin edilmiş; 1768 Rus seferinde *Bender* seraskerliğinde bulunmuş ise de, vezir-i âzam ve serdarı ekrem Emin Mehmed paşa, kendisini istiskal ederek 1183 Rebiulevvel - 1769 Haziranda azil ile *Yaş* muhafızı yapmış ve sonra da *Hotin* tarafı seraskerliğine tayin eylemiştir.

Ali paşa burada bulunduğu esnada *Hotin* üzerine gelen Rus kuvvetlerini mağlûb etmesi sebebiyle şöhret kazanmış ve aynı senede, yani 9 Rebiulâhır 1183 - 12 Ağustos 1769 da Yağlıkçızâde'nin yerine vezir-i âzam ve serdarı ekrem olmuştur.

Ali paşa, Rusların tekrar taarruzları ve *Hotin* önündeki muvaffakiyetsizliği sebebiyle aynı sene 13 Şaban 1783 - 12 Aralık 1789 da azlolunarak yerine İvaz Mehmed paşa'nın oğlu Halil paşa tayin edilmiştir.

Hülâsat ül-îtibar müellifi Resmî Ahmed efendi, "mühr-i hümâyun *Hotin* altında Ali paşa'ya Ağustos evvelinde vasıl olup Ağustosun onbeşinden sonra oralarda çadırda durmak ve bir seneden fazla yorulmuş askeri cenge sürmek âdete muhalif olmağla, bu sene bu kadarla iktifa olunarak kalelere muhafız konup kışlağa gelinmek icabederdi, yeni sadr-ı âzam, düşmanı

[1] *Takvimüt-tevarih zeyli*, metinde gösterdiğimiz tarihlerde haseki bostancı başısı olduğunu yazmakta olup *Hadikat ül-vüzera zeyli* ile ondan naklen *Enderun tarihi*, 1174 hicret senesi sonlarında bostancıbaşı olduğunu kaydederler ve vakanüvis *Vasıf*, 1174 vekayii arasında bazı hususu rüyet için *Filibe*'ye gönderilen Ali ağa'nın avdet ettikten sonra bostancıbaşı olduğunu beyan ediyor (*Vasıf*, c. 1, s. 194).

[2] Maliyeden Arşive devredilen *Teşrifat defteri*, numara 29, s. 177.

karşı taraftan ürkütmek ve hizmetini beğendirmek fikriyle vakitsiz *Turla* (Dinyester) üzerine köprü kurup asker geçirdi ise de düşmanı oradan atamadı, nihayet *Turla*'nın suyu artıp köprü yıkıldığından, karşı taraftaki askere yardım ümidi kesildi, kaçabilenler *Bender*'e kaçtı, kaçamıyanlar şehid düştü ve Ali paşa da perişan bir halde *Hantepesi*'ne geldi" demektedir.

Moldovancı Ali paşa'nın azlinden sonra vezirliği de alınarak tekaütlükle *Gelibolu*'da ikamete memur edildi[1].

Ali paşa'nın 1184 Muharrem - 1770 Mayıs'ta vezirliği verilerek *Gelibolu*'da maiyyetini tedarik ile emir beklemesi yazılmış[2] ve arkadan gelen diğer bir fermanla *Seddülbahir* muhafızlığiyle Boğaz seraskerliğine tayin edilmiştir.

Ali paşa ihtiyarlığına mebni 1186 H. - 1772 M. de tekaüd edilerek *Tekirdağı*'nda oturtulup bir sene sonra orada vefat etmiştir. Sadareti dört ay beş gündür. Ordu ile maiyyetinde bulunmuş olan Resmî Ahmed efendi, Moldovancı hakkında: "Haseki ve bostancılıktan gelme leventnâme bilir bir müşekkel adam idi" demektedir[3]. Filhakika, çok cesur, sehası bol, gayretli bir zat idiyse de, toplama askerin kaçmaktan başka işe yaramaması, kumandanlar arasındaki ahenksizlik dolayısiyle gayret ve fedakârlığı boşa gitmiştir.

Halil paşa (İvaz Paşazâde)

I. Mahmud zamanında Avusturyalılardan *Belgrad*'ı geri almağa muvaffak olan sadr-ı âzam Hacı İvaz Mehmed paşa'nın oğlu olup 1137 H. - 1724 M. de *İstanbul*'da doğmuştur. Dergâhı âli kapıcı-

[1] Sâbıka vezir-i âzam olup tekuden *Gelibolu*'da ikameti fermanım olan Ali paşa'ya hüküm ki:

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin maiyyetine tâyin olunan (isim yeri açık) mübaşeretile *Gelibolu*'ya varıp anda tekaüden meks ve ikamet eylemen bâbında ferman-ı hümâyun-ı inayet makrunum şerefriz-i sudur olmağla..." evasıtı Şaban 1183 (*Mühimme* 166, s. 159).

[2] Mütekaiden *Gelibolu*'da ikamet üzere olup... vezareti ibka olunan sadr-ı sâbık Ali paşa'ya hüküm ki:

Hakkında sünuh eden merahim-i şâhane ve afv ve safh-i mülükânemi fikr ve mülâhaza ederek *Gelibolu*'da kemâyenbeği kapın halkını tertib ve tanzim ve tekmil ile kaim ve âmade olub bundan sonra sana ne veçhile fermân-ı hümâyunum vârid olur ise derhal mûcibince amel ve harekete ibtidar eylemen bâbında... evahiri Muharrem 1184 (*Mühimme* 166, s. 175).

[3] *Hülâsat ül-itibar*, s. 33.

başılığı ile devlet hizmetine girmiştir. Halil bey, birinci ve ikinci imrahorluklarda ve çavuşbaşılıkta bulunduktan sonra, 1182 H.-1768 M. seferi başlarında rikâbı hümâyundan sadaret kethüdalığına tayin edilerek 1183 H. - 1769 M. de birinci imrahor iken sefere çıkmak şartiyle vezirlikle *Rumeli* valisi olarak *Silistre* tarafına tayin edildi ise de, oraya gitmeden evvel *Hotin* faciası ve Moldovancı Ali paşa'nın azli üzerine 13 Şaban 1183 - 12 Aralık 1769 da vezir-i âzam ve serdarı ekremliğe tayin edilerek dört gün sonra *Babadağı* ordugâhına gelmiştir.

Bu sırada Rus kuvvetleri *Boğdan*'dan *Eflâk*'a geçip *Bükreş*'i işgal ile *Yergöğü*'ye taarruz etmişti. Düşmanı, işgal etmiş olduğu *Bucak*'tan çıkarmağa karar verilerek harekete geçilmiş ise de, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, *Kartal* mevkiinde üç koldan Ruslara baskın yapalım derken daha evvel davranan Rus taarruziyle vukua gelen mağlûbiyet üzerine serdarı ekrem şaşkın bir hale gelmiş ve orduda hiçbir nüfuzu kalmamıştır.

Bunun üzerine pâdişah sadaret ve serdarı ekremliğe, âsi Karadağlılara karşı muvaffakiyet temin eden *Bosna* valisi Silâhdar Mehmed paşa'yı münasip görerek, Halil paşa'dan mührü alıp Mehmed paşa'ya vermek üzere Kapıcıbaşı Vidinli Ali ağa'yı memur etmiş ve yeni sadr-ı âzam gelinceye kadar da kendisine vezirlik verilmiş olan *Edirne* bostancıbaşısı Ahmed ağa sadaret kaymakamlığına tayin olunmuştur.

2 Ramazan 1184 - 20 Aralık 1170 de elinden mühri hümâyun alınan Halil paşa'nın vezirliği kaldırılarak malları müsadere edilmeden tekaüt suretiyle *Filibe*'de oturtulmuştur[1].

1187 Şevval iptidası - 1773 Aralık tayinlerinde şeyh-ul islâm olan biraderi İvaz Paşazâde İbrahim Molla bey'in delâletiyle vezirliği iade edilen Halil paşa, *Ağrıboz* muhafızlığına tayin edilmiştir.

[1] Sâbıka sadr-ı âzam olup bu defa *Filibe*'de ikameti fermanım olan Halil paşa'ya ve dergâh-ı muallâm gediklilerinden paşây-ı müşarünileyhi *Filibe*'ye îsale memur Sehrab ziyde mecdühuya hüküm ki:

Sen ki müşarünileyhsin maiyyetine tayin olunan mübaşir-i mümaileyh ile *Filibe*'ye varup meks ve ikametin bâbında emr-i hümâyunum sâdır olmağın imdi olduğun mahalden hareket ve doğru *Filibe*'ye varup meks ve ikamet ve devam-ı ömür ve devlet-i âliyyem daavatına muvazabet eyliyesin. Evail-i Ramazan 1184 (*Mühimme* 169, s. 1).

Halil paşa 23 Zilhicce 1188 - 24 Şubat 1775 te *Bosna* valisi olup 7 Receb 1189 ve 3 Eylül 1775 te *Selânik* sancağı verilmiş, bir sene sonra azledilmiştir.

1191 Receb - 1777 Ağustos'ta *Sivas* valiliğine tayin edilen Halil paşa, memuriyeti başına giderken 7 Ramazan (9 Ekim) da *Nallıhan*'da ansızın vefat etmiştir. Sadaret ve serdarı ekremliği bir sene yirmi gündür.

Halil paşa, vezir oluncaya kadar *Boğaziçi*'ndeki yalısında zamanını hoş geçirmiş, eli açık, yemesini içmesini bilir, cömertliği israf derecesine vardırmış bir zattı. Kendisiyle birlikte orduda bulunan Resmî Ahmed efendi, *Hülâsat ül-îtibar* isimli tarihçesinde :

"Müşarünileyh sadaretinde kötü adam değil ama sevdayı mücessem, kızıl yüzlü, avucu delik bir müsrif adam idi. Aslında küllî düyuna müsteğrak olmağla sadaret îradı kifayet etmeyip ordu hazinesinden altı, yedi yüz kese akçe istidâne eyledi" demektedir [1].

Mehmed paşa (Silahdar)

Donanma kaptanlarından Riyale kaptanı *Cihangir*'li Kavun Ahmed Kaptan'ın oğlu olup 24 Receb 1122 - 18 Eylül 1710 da *İstanbul*'da doğmuştur. Büyük biraderi enderunda olduğundan onun iltimasiyle bu da sarayda helvahane ocağına kayıd ve 1144 H.-1731 M. de iç kiler oğlanları arasına nakledilmiş ve bir sene sonra da rikâb çuhadarı olarak 1154 H. - 1741 M. de hasodaya alınmıştır.

1156 H. - 1743 M. de pâdişahın ser tüfenkçisi olan Mehmed ağa, terfi etmek suretiyle peşkir ağası, III. Osman zamanında rikâbdar ve iki gün sonra çuhadar ve yetmiş gün sonra da silâhdar tayin edilmiştir.

III. Osman'ın gayrı tabiî halleri dolayısiyle onun bu hallerini tevil yoluyla idare edemediğinden dolayı kendisine gazab eden pâdişah yanında her an ölüm korkusu geçiren Silâhdar Mehmed ağa, 5 Zilhicce 1169 - 31 Ağustos 1756 da vezirlik verilip *Tırhala* sancağiyle saraydan ayrılarak korkulu akibetten kurtuldu [2].

[1] *Hülâsat ül-îtibar*, s. 45.

[2] "Ağay-ı müşarünileyhin takririne nazaran hiddet ve tehevvüre mümanaat ve bazı nâ şayeste tavra adem-i mütabeat hakkında tevlid-i buğz

Silâhdar Mehmed paşa henüz sarayda bulunduğu sırada veliahd bulunan şehzâde Mustafa'nın çuhadarı olmak suretiyle kendisine intisab etmiş olduğundan, pâdişah olur olmaz ona hemşiresini vermek istemiştir. Bunun üzerine 6 Cemaziyelevvel 1171-16 Ocak 1758 de *Tırhala*'dan vekillerini göndermek suretiyle Ayşe Sultan'la nikâhları yapılmış[1] ve aynı sene Şaban tâyinlerinde (1758 Nisan) *Özi* valiliğine tayin edilip *Silistre*'ye gitmek üzere yola çıkmışken *İstanbul*'a davet olunarak gelmiş ve sadr-ı âzamla görüştükten sonra zevcesinin *Ortaköy*'deki sarayına gitmiştir.

Silâhdar Mehmed paşa'nın üzerindeki *Özi* eyâleti başka bir vezire verilerek bir sene kadar *İstanbul*'da Sultan'la beraber oturarak kendisine *Delvine* ve *Hüdavendigâr* sancakları has olarak verilmiştir. Mehmed Paşa 1172 Receb ve 1759 Martta *Özi*'ye hareket ederken aynı ay sonlarında *Rumeli* valiliğine nakloluarak vazifesine gitmiştir.

Silâhdar Mehmed paşa 1174 Rebiulevvelinde (1760 Aralık) *İstanbul*'a davet edilerek bir müddet zevcesi Sultanla beraber oturdu ve yine o sene Şevval tayinlerinde (1761 Mayıs) *Anadolu* valiliğine tayin edilerek *Kütahya*'ya gitti ve 1175 Şevval (1762 Nisan) da da *Sivas*'a tâyin ve 1177 H. - 1763 M. de *Aydın* muhassallığına nakledilmekle beraber o tarafa gitmiyerek *İstanbul*'a davet olundu.

20 Muharrem 1178 - 20 Temmuz 1764 te ikinci defa *Anadolu* valisi olan Mehmed paşa iki ay daha zevcesiyle beraber *İstanbul*'da kaldıktan sonra 20 Rebiulevvel 1178 - 17 Eylül 1764 de vilâyetine gitti[2].

ve nefret edip خطر عظيم على الخاصون Elmuhlisun alâ hatarın azim medlulunca daima havf ve haşyet üzere iken müceddeden nefh-i ruh gibi hakkında inayet-i ilâhiyye sünuh edip Zilhiccede *Tırhala* sancağiyle rütbe-i valay-ı vezarete nâil oldu. *Vasıf*, c. 1, s. 84.

Ayşe Sultan, Silâhdar Mehmed paşa'dan evvel daha dokuz yaşında iken silâhdar İstanbullu Mehmed paşa'ya namzed olmuş, 1153 H.-1740 M. de Ahmed paşa ile evlenmiş ve 1171 H. - 1758 M. de bu silâhdar Mehmed paşa'ya verilmiştir.

[2] III. Mustafa, damad paşaların, zevceleri sultanlardan uzun müddet uzak kalmalarını muvafık görmiyerek ara sıra onları davet etmek âdeti idi.

Bundan sonra 1178 Şevval - 1765 Nisanda *Selânik* sancağına tayin edilmiş ise de, oraya gitmeden *Maraş* valiliğine ve sonra *Özi* eyâletine nakledilip *Özi*'yi mütesellim ile idare etmek üzere kendisi *Silistre*'de oturmuş ve 1180 Şevval - 1767 Martta da *Hersek* sancağı ilhakiyle *Bosna* valiliğine gönderilmiştir.

Silâhdar Mehmed paşa, *Bosna*'da dört seneye yakın bir zaman kaldı, Karadağlıların ısyanını bastırmağa muvaffak olarak Rus harbi esnasında oradaki mühim gaileyi bertaraf etti; *Kartal* mağlûbiyeti ve İvaz Paşazâde Halil paşa'nın azli üzerine vezir-i âzam ve serdarı ekrem tayin edilerek 6 Ramazan 1184 - 24 Aralık 1770 de orduya geldi.

Osmanlı ordusu bozgundan bozguna uğrayarak kuvvei mâneviye kırılmış olduğundan, bu da vaziyeti toparlayarak bir iş başarmağa muvaffak olamadı; *Babadağı* mağlûbiyeti üzerine tayininden on bir buçuk ay sonra, 20 Şaban 1185 - 28 Kasım 1771 de azledilerek vezirliği alındıktan sonra *Gelibolu*'da ikamete memur oldu. Bozgunluk münasibetiyle eşyası yağma edilmişti; bakiye eşyası ne kalmış ise müsadere edilmiyerek kendisine bırakıldı.

Azlinden birkaç ay sonra, yani 1185 Zilkade iptidalarında (1772 Şubat) rikâbdan yani ordu tarafından olmayıp bizzat pâdişah tarafından vezirliği ibka edilerek *Ağrıboz* muhafızlığına tayin edilmiş ise de [1], hareket etmeden 23 Zilkade (27 Şubat) da *Faş* kalesi muhafazası şartiyle *Trabzon* valiliğine gönderilmişti [2].

Silâhdar Mehmed paşa burada iki sene kaldı ve 8 Zilkade 1187 - 21 Ocak 1774 tarihinde *Selânik* sancağına ve 7 Receb 1189 - 3 Eylül 1775 te ikinci defa *Bosna* valiliğine ve 1190 Rebiulevvel - 1776 Nisanda tekrar *Selânik* sancağiyle

[1] Bu defa avâtıf-ı aliyye-i mülûkânemden kales muhafazası şartiyle *Ağrıboz* ve *Karlıeli* sancağı tevcih olunan sadr-ı sâbık vezir Mehmed paşa'ya hüküm ki:

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin; sen enderunu hümâyun-ı husrevanemde perverişyap olup devlet-i âliyyeme ötedenberu sadakat ve istikamet ile hizmetin sebkat ve bundan böyle dahi ugur-ı hümâyunumda senden nice nice mesai-i meşkure ve hidemât-ı mebrure zuhur ve memul-i şahânem olduğuna binaen... kalesi muhafazası şartiyle *Ağrıboz* sancağı sana tevcih ve ihsanım olup.. evaili-i Zilkade 1185 (*Mühimme*, 171, s. 27).

[2] *Mühimme defteri* 171, s. 40, Zilkade 1185 sonları.

Bender muhafızlığına ve 28 Cemaziyelâhır 1192 - 24 Temmuz 1778 de üçüncü defa *Bosna*'ya tayin olundu.

Daha sonra *Selânik* sancağına ve 20 Cemaziyelevvel 1194 (1780 Mayıs) de üçüncü defa *Anadolu* valiliğine ve 7 Cemaziyelâhır 1196 - 20 Mayıs 1782 de *Erzurum* eyâletine gönderilen Mehmed paşa, burada bozulmuş olan asayişi tekrar tesise muvaffak oldu; fakat bu sırada sadr-ı âzam bulunan Yeğen Mehmed paşa ile araları açık olduğundan dolayı[1] 23 Muharrem 1197 - 29 Aralık 1782 te mezaliminden bahsolunarak mallarının müsaderesiyle *Niğde*'ye gönderilip[2] katledilmek üzere tertibat alınmış ise de, o sırada, yani 20 Safer 1197 - 7 Ocak 1783 te Yeğen Mehmed paşa'nın azli ve Halil Hâmid paşa'nın vezir-i âzam olmasiyle katilden kurtulmuş ve vezirliği de iade olunarak *Niğde* ve *Günye* sancaklarıyle *Faş* kalesinin muhafazasına memur edilmiştir; fakat Mehmed paşa, ihtiyarlığını beyan eylediğinden, 1197 Rebiulevvel - 1783 Şubatta *Resmo* sancağına ve arkasından *Niğde* sancağı ile *Boğazhisar* muhafızlığına tayin edildi ise de, oraya gitmesini müteakip aynı sene Cemaziyelâhırında (1783 Mayıs) *Cidde* sancağiyle yola çıkarılıp *Sakız*'a geldiği vakit *Mısır* valiliği verilmiştir.

Silâhdar Mehmed paşa'ya 1199 Receb, 1785 Mayıs'ta *Selânik* ve *Kavala* sancakları arpalık olarak verilip münasip bir sefine ile *Selânik*'e hareketi emrolunmuş[3] ve aynı sene içinde *Hanya* sancağına ve 22 Cemaziyelevvel 1200 - 23 Mart 1786 da *Girid* valiliğine tâyin edilip 20 Zilhicce 1202 - 21 Eylül 1788 de *Kandiye*'de vefat etmiştir; vefatında seksen yaşında bulunuyordu. Zevcesi ve III. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan kendisinden on üç sene evvel vefat etmişti.

[1] Silâhdar Mehmed paşa vezir-i âzam iken o tarihte ocakta turnacıbaşı bulunan Yeğen Mehmed ağa'yı *Varna*'ya sürdürmüştü.

[2] *Erzurum* kadısına ve mübaşir Mehmed ağa'ya gönderilen hükümden: Sâbıka *Erzurum* valisi olup kesreti mezalimine binaen vezareti ref ve *Niğde*'de ikameti ferman olunan Silâhdar Mehmed paşa servet ve yesar ve gına ve tamevvül ile maruf olduğuna binaen bir hilâli mektum kalmamak şartiyle nakid ve cevahir ve emval ve eşya ve hayvanat ve vezaret takımı ve tarik ve teber (tığ ve teber) her neye malik ise hazinedarı ve mahrem-i esrarı olanlardan tahkik ederek zâhire ihrac ve cânib-i miri için zabt ve tahriri... 23 Muharrem 1197 (*Mühimme*, 181, s. 103).

[3] *Mühimme*, 183, s. 66, sene evasıt-ı Receb 1199.

Silâhdar Mehmed paşa'nın tercümei halini yazan eserler, vakar ve temkin sahibi, lâtifeci, merasim ve teşrifata düşkün, boğazını seven, işinde mütevekkil bir zat olduğunu beyan etmektedirler. Muharebe esnasında bir hizmeti görülmemiş ise de, Karadağ ısyanını bastırması, üçüncü defaki *Anadolu* valiliğinde *Hasanlı* Kürdlerini tedip ile asayişi temin etmesi, *Erzurum*'daki valiliğinde de bozulmuş olan vilâyet emniyetini yoluna koyması gibi dahilî işlerde muvaffak olmuştur.

Yine tercümei halinden ve hâdiselerden öğrendiğimize göre, vali bulunduğu yerlerdeki icraatından halkı memnun bırakmıştı. Her gittiği vilâyet merkezinde kendisine bir köşk yaptırmak âdeti imiş. Birinci defaki *Anadolu* valiliğinde *Kütahya*'da evvelce *Demirtaş mescidi* ve halk arasında *Takkeciler* (Tekvacılar) camii denilen camiin minaresini ve abdest musluklarını yaptırmak suretiyle mescit sahasını büyütmüş ve ikinci defaki *Anadolu* valiliğinde de (1178 H. - 1764 M.) bu hayrının vakfiyesini tertib ettirmiştir[1].

Sadr-ı âzam kethüdası Resmî Ahmed efendi, Silâhdar Mehmed paşa'yı, görmüş olduğu sadrı azamların en değerlisi olarak zikr ile şöyle diyor :

"...Müşarünileyh hizmet ettiğimiz vüzeranın mekârimi ahlâk ile mevsuf ve âkal ve ekremi ve vecih ve vakur, sahib tedbir ve şuur bir vezir-i mehasin mevfur idi. Bir sene sadr-ı âzam olup hariçten bir kimseden ve hazine-i pâdişahiden bir tarik ile bir kese akçe aldığı ve bir kimseye nâbeca tekdir ettiği malûm olmamıştır" demektedir[2]. Vakanüvis Vasıf ise Silâhdar Mehmed paşa'yı beğenmiyerek seraskerlere lâzım olan hazım ve ihtiyata riayet etmeyip nefis yemekler ve güzel elbiselere düşkün olduğunu ve nüfuzu olmadığını, seraskerlik işi şöyle dursun, hudbehud âmme işlerini idareden âciz iken şöhreti şayiası sadarete gelmesini îscab ettirerek, sadarette kalsa idi iki sene sonra meydana gelecek akibetin bunun sadareti esnasında zuhur edeceğini beyan etmektedir[3].

[1] *Kütahya şehri* (1932 Devlet Matbaası), s. 144.
[2] *Halâsat ül-itibar*, s. 52.
[3] *Vasıf*, c. 2, s. 111.

Gerek Resmî Ahmed ve gerek Vasıf efendiler, Silâhdar Mehmed paşa'yı ayrı ayrı cephelerden tetkik ederek hüküm vermişlerdir; hâdiselerin tetkiki, iyi bir vali olmaktan ileri geçmemekte ve bilhassa fevkalâde ve harb zamanlarında sadarete ehil olmadığını göstermektedir.

Muhsinzâde Mehmed paşa (İkinci defa)

Silâhdar Mehmed paşa'nın azli üzerine 1185 Şaban 20 - 1771 Kasım 28 de ikinci defa vezir-i âzam olmuş ve *Kaynarca* muahedesini müteakip *İstanbul*'a dönerken 26 Cemaziyelevvel 1188 - 4 Ağustos 1774 te Bulgaristan'da *Karinâbad* kasabası yakınında vefat etmesi üzerine ordu kaymakamı tayin edilen yeniçeri ağası Yeğen Mehmed ağa ocakları *İstanbul*'a getirmiş ve I. Abdülhamid tarafından sadaret mührü *İstanbul*'da sadaret kaymakamı Bolulu İzzet Mehmed paşa'ya verilmiştir.

İzzet Mehmed paşa (Bolulu)

Rum Mehmed paşa ahfadından Hüseyin bey adında birinin oğlu olup *Zonguldak* nahiyelerinden *Çarşanba*'nın *Beylik* köyündendir. 1136 H. - 1723 M. de köyünde doğmuştur.

İstanbul'a gelip yirmi yaşını geçkin bir yaşta iken I. Mahmud zamanında Darüssaade ağası maktul Hafız Beşir ağa'nın himayesiyle *eski saray baltacıları ocağı*'na alınmış, okuyup yazması sebebiyle *kapı hasekisi* (Babı âli ile saray arasındaki muhabere memuru) olmuştur[1]. Daha sonra Darüssaade ağası yazıcısı halifesi olan ve III. Mustafa'nın cülûsunda kendisine Bey Halife denilen İzzet Mehmed efendi, ağa yazıcısı olmuştur (1171 Safer sonu - 1757 Kasım).

Bey Halife, bu hizmette iken sadr-ı âzam Koca Ragıb paşa tarafından hizmeti beğenilmediğinden tayininden birkaç ay sonra, yani 15 Receb 1171 - 25 Mart 1758 de azlolunarak [2]

[1] *Vasıf*, c. 1, s. 95 ve 110. Darüssaade ağası yazıcılarının azil ve tayinleri Darüssaade ağalarının elinde olup bunlar, vezir-i âzam tarafından azledilemediklerinden bazan şımarık tavır takınırlardı. Fakat vezir-i âzam Koca Ragıb paşa, bunların da azil ve tayinleri hakkında pâdişahın müsaadesini alarak bu işi de Babı âli'ye bağlamıştır.

[2] Koca Ragıb paşa'nın tercümei halinde görüldüğü üzere, kendisini

bir müddet açıkta kalmış ve mensup olduğu baltacı ocağı lâğvedildikten başka[1] evinin de yanması üzerine çok fena bir duruma düştüğünden, vaziyete vakıf olan III. Mustafa tarafından kendisine yedi bin beş yüz kuruş ihsan olunmak suretiyle gönlü alınmıştır.

İzzet Mehmed efendi'ye bu sırada Hâcagân rütbesi verilip sakal salıvermiş ve beş sene kadar mazul olarak kalmıştır. 3 Ramazan 1176 - 18 Mart 1763 te Darüssaade ağası yazıcısı olan Ahmed efendi, kayın pederi gümrük emini İshak ağa'nın yerine gümrük emini olduğundan, ondan açılan yazıcılığa sakalını kestirmek suretiyle eski ağa yazıcısı İzzet Mehmed efendi ikinci defa tayin edildi[2].

İzzet Mehmed efendi, 1179 Şevval - 1766 Martta Raif İsmail efendi yerine darphane emini ve 1187 sonlarında (1774 Şubat) şehremini ve 26 Rebiulâhır 1188 - 6 Temmuz 1774 senesinde de Boşnak Abdullah paşa'nın yerine vezirlikle rikâbı hümâyun kaymakamı olmuştur.

Kaynarca muahedesini ve ocakların avdetini müteakip 2 Cemaziyelevvel 1188 - 11 Temmuz 1774 te sadr-ı âzam tayin edilmiştir.

İzzet Mehmed paşa, faal bir zat olmayıp bütün işleri kayın biraderinin eline bırakmıştı. Bu kusuriyle beraber namuskârlığı sebebiyle kendisine müsamaha edilmekte idi.

1189 Cemaziyelevvel - 1775 Temmuzda donanmanın denize çıkması ve bu sırada *Kırım*'dan gelmiş olan Tatar heyetine *Dolmabahçe*'de ziyafet çekilip görüşmeden sonraki istirahat

sadaretten azlettirmek isteyen Darüssaade ağası Ebu Kof Ahmed ağa'nın faaliyetini ağa yazısını İbrahim efendi gizlice sadr-ı âzama bildirmiş ve o sayede Ragıb paşa azilden kurtulmuştu. Sultan Mustafa hükümdar olunca, bu yazıcı İbrahim efendi'yi istemiyerek onun yerine yazıcı halifesi İzzet Mehmed bey tayin olunmuştu. Koca Ragıb paşa, İbrahim efendi'nin azlinde, yazıcı halifesinin tesirini gördüğünden o da bir fırsatını bulup *Bey halife* yani İzzet Mehmed efendi'yi azletmiştir.

[1] Darüssaade ağası nezaretinde olan haremeyn evkafı *eski saray baltacıları* ve *dalbıyık yazıcılar* tarafından telef edildiğini veliahdlığı zamanında öğrenmiş olan III. Mustafa, cülûsunı müteakip eski saray baltacıları ocağını tamamen kaldırarak onların odalarına *Galatasarayı* oğlanlarından bir odanın naklini emretmiştir.

[2] *Vasıf*, c. 1, s. 220.

esnasında sadr-ı âzam ile şeyh-ul islâm İvaz Paşazâde İbrahim bey arasında bir münakaşa çıkmıştı. Şeyh-ul islâm, babası zamanından kalma Selim adında bir adamı için bir sene evvelki rayici üzerinden bir mukataa rica etmiş. Bu söze karşı sadr-ı-âzam istenilen mukataanın otuz kese zammiyle talibi var diye cevap vermiş. Bu mukabeleden müteessir olan şeyh-ul islâm efendi, orada bulunanların ve hususiyle Tatar heyetinin yanında gazabla söylenerek papuçlarını giymeden çadırdan çıkıp kayığına atlıyarak gitmiştir.

Bu çirkin hal üzerine şeyh-ul islâmın azli icab ederken onun adamlarının tesiriyle kayın biraderine fazla müsamaha göstermesinden bahis edilerek, hâdisenin ertesi günü İzzet Mehmed paşa azlolunmuştur (8 Cemaziyelevvel 1189 - 7 Temmuz 1775).

İzzet Mehmed paşa'nın azli maslahat icabı olduğundan, pâdişah tarafından hakkındaki teveccühün devamına mebni kendisini *Gelibolu*'ya götürmek üzere oğlu Mehmed Said bey mübaşir tayin edilmiş[1] ve hemen arkasından *Aydın* muhasallığına tayin edildiği bir fermanla kendisine bildirilmiştir[2].

İzzet Mehmed paşa'nın yerine sadaret kethüdası Derviş Mehmed ağa vezir-i âzam olmuş ve şeyh-ul islâm İbrahim bey hakkında halk arasında dedikodu olduğundan, o da yirmi iki gün sonra azledilerek yerine *Hindî Molla* denilen Salihzâde Mehmed Emin efendi getirilmiştir.

[1] Dergâh-ı muallâm kapıcıbaşılarından sadr-ı sâbık İzzet Mehmed Paşazâde Mehmed Said dâme mecdühuya hüküm ki:

Bu defa sadaret-i uzamadan münfasıl pederin vezir-i müşarünileyhin kâffe-i emlâk ve eşyası kenduya inayet ve ihsan-ı husrevanem olup *Gelibolu*'ya azimet ve anda ikamet... ferman-ı hümâyunum olduğuna binaen sen ki kapıcıbaşı-i mumaileyhsin vezir-i müşarünileyhi mahallî ikameti olan *Gelibolu*'ya îsale mübaşir tâyin olunmanla işbu emr-i şerifim ısdar ve yedine îta olunmuştur. Sene 1189 Cemaziyelevvel iptidaları (*Mühimme* 166, s. 394).

[2] Bu defa avatıf-ı âliyye-i mülükânemden *Aydın* sancağı tevcih olunan sadr-ı sâbık İzzet Mehmed paşa'ya hüküm ki:

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin sadaret-i uzamadan infikâkin akabinde... *Gelibolu*'ya vürud ve anda ikametin eğerçi fermanım olmuştu. Lâkin hakkında inayet-i mülükâne ve mekârim-i husrevanem mevcengiz olup... *Aydın* sancağı sana tevcih ve ihsan-ı şehriyaranem olmaktan nâşi imdi *Gelibolu*'da dairen ve etbaını tesviye ve tanzim ve mahallî mezkûrdan makarrı âram olan... (evaili Cemaziyelevvel 1189 *Mühimme* 166, s. 394).

İzzet Mehmed paşa *Aydın*'a vardıktan az sonra 1189 Ramazan ortalarında (1775 Kasım) *Mısır* valiliğine tayin edilip kendisini *İzmir*'den alıp götürmek üzere kaptanı derya Gazi Hasan paşa'ya emir verilmiştir. [1]

İzzet Mehmed paşa'ya, 1192 Şevval - 1778 Ekim tayinlerinde *İçel* sancağı verilmiş ise de, oraya gitmeden evvel *Sivas* valiliğine naklolunmuş ve 1193 H. - 1779 sonlarında *Erzurum* valisi olmuş[2] ve 25 Safer 1195-20 Ocak 1781 de Karavezir diye meşhur Silâhdar Seyyid Mehmed paşa'nın vefatı üzerine ikinci defa sadarete getirilmiştir.

İzzet Mehmed paşa bu defaki sadaretinde de evvelki gibi bati hareketi ve işleri yine kayın biraderinin eline bırakması ve onun da irtikâp ve irtişası yüzünden söz altında kalıp bu sırada *İstanbul*'da büyük bir yangının çıkması aleyhine olan dedikoduları arttırdığından ve bu da rehavetine hamlolunduğundan, daha evvelden sadarete davet edilen Yeğen Mehmed paşa'nın gelmesi üzerine mühri hümâyun kendisinden alınıp tekaütlükle *Filibe*'de oturması emredilmiştir (15 Ramazan 1196 - 24 Ağustos 1782). [3]

İzzet Mehmed paşa dört buçuk ay *Filibe*'de oturmuş ve 1197 Safer - 1783 Ocak'ta vezirliği ibka edilerek *Semendire* sancağiyle *Belgrad* muhafızlığına gönderilmiş[4] ve 1198 Rebiulevvel - 1784 Ocak veya Şubatta burada ansızın vefat etmiştir.

Birinci sadareti bir seneden yirmi beş gün noksan, ikincisi bir buçuk seneden ziyade idi. Son derece ağır, ifrat derecede halim düşünceli fakat iş göremiyecek derecede âtıl bir şahsiyet olup bu hali devlette ıslahat yapmak isteyen I. Abdülhamid'in hoşuna gitmemişti. Birinci defaki sadaretinde birdenbire azli pâdişahı müteessir etmiş olup evvelki hatayı tashih için ikinci defa sadr-ı âzam yapmıştı.

[1] *Mühimme*, 166, s. 437, sene evasıtı Ramazan 1189.

[2] *Mühimme*, 176, s. 246, 341.

[3] Sen ki paşay-ı müşarünileyhsin ber muktezay-ı vakit-ü hal mesned-i sadaret-i uzamadan azl ve infisalin lâzım gelmekten nâşi *Dimetoka* ve *Filibe*'den kangisi muhtarın olur ise mütekaiden anda ikamet eylemen hususuna irade-i pâdişahânem taallûk etmekle... evasıt-ı Ramazan 1196 (*Mühimme* 181, s. 31).

[4] *Mühimme*, 181, s. 118 ve Evail-i Safer 1197.

Derviş Mehmed paşa

İstanbul'lu olup babası Sultan yağlıkçısı Kadri ağa'dır. 1148 H. - 1735 M. tarihinde *Hoşkadem* mahallesinde doğmuştur. Gençliğinde defterdar Behçet efendi'nin defterdar yamaklığında bulunup Nâili Abdullah, Silâhdar Ali ve Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed paşa'ların sadaretlerinde divittarlık etti, defterdar kesedarı iken hacegân sınıfına alınıp 1180 Şevval - 1767 Martta *İstanbul* mukataacısı, 1182 H. - 1768 M. seferinde defterdar kesedarlığiyle orduya iltihak etti ve bu harb senelerinde maliye tezkirecisi, mektupçu ve 21 Zilkade 1185 - 25 Şubat 1772 de *Şumnu* kışlağında bulunduğu sırada şıkkıevvel defterdarı (Başdefterdar) oldu. 1188 (1774) de ordu ile *İstanbul*'a gelindiği zaman azlolundu ise de, aynı sene Ramazanının yirmi birinde, yani 25 Kasım 1774' te ikinci defa başdefterdarlığa getirildi.

Derviş Mehmed efendi 3 Safer 1189 - 5 Nisan 1775'te sadr-ı âzam kethüdası olup yine o sene 8 Cemaziyelevvel (7 Temmuz) da İzzet Mehmed paşa'nın yerine veziri âzam tayin edildi.

Rahaveti ve ifrat derecedeki tekâpusu ve Çengi Lâtif adında Yahudi dönmesi bir oğlana ibtilâsı şâyi olarak lisana geldiğinden dolayı, 25 Zilkade - 5 Ocak 1777 de azledilerek *Gelibolu*'da ikamete memur edildi[1]. Yerine I. Abdülhamid'in silâhdarı Seyyid Mehmed efendi'nin sevkiyle on altı gün evvel sadaret kethüdası olan Darendeli Mehmed efendi veziri âzam oldu [2].

[1] Sadr-ı sâbık Derviş Mehmed paşa'ya ve dergâh-ı muallâm kapıcıbaşılarından müşarünileyhi *Gelibolu*'ya îsale der-i âliyyemden mübaşir tâyin olunan Feyzi dâme mecdühuya hüküm ki :

Sen ki vezir i müşarünileyhsin bu esnada sadaret-i uzamadan azl ve infisalin *Gelibolu*'ya azimetin için hatt-ı hümâyun-ı şevket makrunum şerefbahş-ı sudur olmağın.. olduğun mahalden Bostancıbaşı sandalına suvar ve doğru *Silivri*'ye varıp andan, berren ikamete memur olduğun *Gelibolu*'ya vusûle müsaraat ve vusulünü tahrir ve îlâma mübaderet eylemen bâbında emr-i şerifim ısdar ve irsal olunmuştur... Evahiri Zilkade 1191 (*Mühimme*, 173, son sahife).

[2] Derviş Paşa'nın azli hakkında Darendeli İzzet Mehmed paşa'ya gönderilen hatt-ı hümâyunda şöyle denilmektedir :

"Malûmun ola ki selefin Mehmed paşa tanzim-i umur-ı devlet-i âliyye ve tensik-i maham saltanat-ı seniyyemde suretyab-ı zuhur olan tekâsül ve tesamuhu ve makam-ı vâlây-ı sadaret-ı uzamaya nâreva etvar ve harekâttan

Sâbık vezir-i âzam Derviş Mehmed paşa 2 Muharrem 1191 - 10 Şubat 1777 de *Hanya* sancağına tayin edilip yola çıktı ise de, hastalanıp *Sakız* adasında birkaç gün kaldığı sırada aynı sene 7 Rebiulevvel - 15 Nisanda vefat ederek orada *İbrahim-paşa camii* hatiresine defnedildi.

Derviş Mehmed paşa'nın sadareti bir sene altı aydır. Ölümünde elli yaşlarında kadardı. Halim, iyi kalbli, irtikâpsız olarak yaşamıştır. Sadareti zamanında üç defa şehir donanması ve Rusya ile dostluğun tesisine mebni hediye verilmesi suretiyle fazla masrafı olduğu için sadaretten azlinde altı yüz kese borcu çıkmıştır.

İstanbul'da *Eyüp*'te bir çeşmesi olup *Üsküdar*'da *Nasuhî tekkesi* ile *Bursa mevlevihanesi*'ni tamir ettirmiş ve Mısır'da *Seyidüssadat camii* ve türbesini yeniden yaptırmıştır. Burdur kasabasındaki 1184 H. - 1770 M. tarihli kütüphane Derviş Mehmed paşa'nındır[1].

Mehmed paşa (Dârendeli)

Dârende'nin *Cebecizâdeler* denilen mâruf bir ailesindendir. Darendeli Sarı Abdurrahman paşa'nın akrabasından olduğundan kendisine kapıcıbaşılık verilmiş ve 1160 H. - 1747 M. de elçilik ile Nâdir-

adem-i ictinap ve mubâlâtı iğbirar-ı tab-ı mülükâneme bâhis ve bâdi olup kenduye biddefaat tenbih ve tekid olunmuşken sûdmend olmadığından azli iktiza edip..." *Cevdet tarihi*, c. 2, s. 302.

Sadaret makamına lâyık olmayan etvar ve harekât ve mübalâtsızlığından maksad, Çengi Lâtif'e alâkasının kapalı olarak beyanı olsa gerek.

[1] III. Mustafa ve I. Abdülhamid zamanlarında maruf hayalcilerden (karagöz oynatanlardan) Şerbetçi Emin ve Bekçi Mehmed isimlerinde iki hayalci varmış. Derviş Mehmed paşa sadr-ı âzam iken bir sünnet düğünü münasibetiyle her iki hayalciyi de davet ederek Bekçi Mehmed'in arz odasında, Şerbetçi Emin'in de divanhanede perdelerini kurup karagöz oynatmalarını emretmiş. Arz odasındaki karagözü davetlileriyle sadr-ı âzam seyrediyormuş. Oyun esnasında düşüncesiz hareket eden Bekçi Mehmed, bir dervişi bir ejderhaya yutturmuş. Bu halden canı sıkılan Derviş Mehmed paşa, derhal Bekçi Mehmed'in perdesini bozdurup onun divanhanede oynatmasını ve Şerbetçi Emin'in arzodasında perdesini kurmasını emretmiştir. Bekçi Mehmed, Şerbetçi Emin'den daha usta olup teşrifat defterindeki eğlenceleri münasibetiyle adı geçmektedir (29 numaralı Maliyeden Arşive devrolunan defterlerden) Kütüphanemizdeki bir vefiyat cetvelinde "*vefat-ı hayalî, bekçi Mehmed ağa ez nadire-i cihan 1191*" kaydiyle Bekçi Mehmed'in 1191 H. - 1777 M. tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.

şah'a gönderilmiş olan Kesriyeli Ahmed paşa'ya kethüdalık etmiş ve daha sonra hükûmetin bazı mühim işlerinde bulunarak muvaffak olmuş ve 2 Zilkade 1181 - 21 Mart 1768 de birinci imrahor tayin edilmiştir.

Dârendeli Mehmed efendi bir ara Boğaz muhafazasında kendisine verilen vazifeyi muvaffakiyetle başarmasından dolayı I. Abdülhamid'in makbul silâhdarı Seyyid Mehmed efendi (Karavezir Seyyid Mehmed paşa) tarafından bu hizmeti pâdişaha arzedilmesi üzerine 9 Zilkade 1190 - 20 Aralık 1176 da sadaret kethüdası olmuştur.

Bu tarihlerde I. Abdülhamid tayin edeceği sadr-ı âzamları silâhdarı Seyyid Mehmed efendi'nin tesir ve tavsiyesiyle yapmakta olduğundan, silâhdar kendisiyle teşriki mesai edecek olan Dârendeli Mehmed efendi'yi sadarete tayin için kethüdalığa getirtmiş ve tayininden on gün sonra da, yani 25 Zilkade 1190 - 5 Ocak 1777 de Derviş Mehmed paşa'nın yerine vezir-i âzam yaptırtmıştır.

I. Abdülhamid sadarete tayin ettiği zatlara tam istiklâl vermekte ise de, perde arkasından Silâhdar Seyyid Mehmed efendi'nin tesiri eksik olmamakta idi. Bundan dolayı cidden vazifeşinas ve liyakatli olan Dârendeli Mehmed paşa'nın sadarette muvaffak olamıyacağı tecrübeli devlet adamları tarafından söylenmiş ve dedikleri gibi çıkmıştır.

Dârendeli Mehmed paşa bir sene sekiz ay sadarette kalmış, işine müdahale eden Seyyid Mehmed efendi ile nihayet araları açılmış ve birkaç gün evvel vefat eden hazinedarının sözlerine kanarak onun tesiriyle kendisinden teveccühü şâhaneyi giderecek bazı hallerinden dolayı[1] 8 Şaban 1192 - 1 Eylül 1778 de sadaretten azlolunarak *Bozcada*'ya gönderilip[1] yerine yeniçeri ağası Kalafat Mehmed ağa vezir-i âzam olmuştur.

[1] *Cevdet tarihi*, c. 2, s. 103. Pâdişahın gücenmesinin ve azlinin sebebi ne olduğunu Dârendeli'nin yerine gelen Kalafat Mehmed paşa'ya gönderilen hattı hümâyundan anlıyoruz. Orada şöyle deniliyor: "selefin sadr-ı sâbık Mehmed paşa'nın tamâ ve rehavet ve betaeti, umur-ı mühimme-i devlet-i âliyyemin teahhürüne bâdi ve hazinedarı ve bazı akraba ve müteallikatı vazifeleri olmayan maddelere ahz-ı rüşvet ve müdahale ile idare-i umura muvaffak olamadığından azli lâzım gelip..." *Cevdet*, c. 2, s. 328.

Mehmed paşa 20 Şevval 1192 - 11 Kasım 1778 de vezirliği ibka edilerek *İnebahtı* muhafızlığına ve oradan 1193 Cemaziyelâhır başında (1779 Haziran) *İçel* sancağına naklolundu ise de, arkasından *Cidde* valiliğine tayin olunmuştu; fakat afvını ve memleketinde oturmak üzere tekaütlüğünü arzu ettiğinden, isteği kabul edilip aynı sene Zilkadesi iptidalarındaki (1779 Eylül) bir fermanla tekaüd edilerek memleketine gitmiştir[1].

Darendeli Mehmed paşa'nın 16 Rebiulevvel 1198 - 8 Şubat 1784 te vezirliği ibka edilerek *Erzurum* valiliğine tayin edildi ise de vazifesine başlamadan evvel yine o sene Cemaziyelâhır (Nisan) da yetmiş yaşında vafet etmiştir.

Tarihler cidden muktedir ve sadaret makamının ehli değerli bir vezir olduğunu, fakat pâdişahın mûtemedi Silâhdar Seyyid Mehmed efendi'nin mizacına göre hareket edemediğinden selefleri gibi gününü tekmil eylediğini beyan etmektedirler. Memleketi olan *Dârende*'de cami, medrese, kütüphane, köprü, han, hamam ve çeşme ve yollarına kaldırım yaptırmıştır.

Mehmed paşa (Kalafat)

Sofya taraflarından bir Bulgar köylüsüdür. *Rusçuk* âyanından Çelebi Mehmed ağa'nın çiftlik çorbacısı yani amele başısı olup islâmiyeti kabul ettikten sonra *İstanbul*'a gelip yeniçeri ocağına girerek ocak çorbacılarından (bölük veya orta kumandanı) Kilci Mustafa ağa'ya intisab etmiştir.

Mustafa ağa 1161 Safer - 1748 Şubatta birinci defa yeniçeri ağası olunca Mehmed ağa'yı çorbacı yapmıştır. Mustafa ağa bir sene sonra azledilip kul kethüdası Hasan ağa onun yerine ağalığa gelmesiyle Mehmed ağa îdam edileceğinden korkarak kaçmış ve efendisinin 1163 H. - 1750 M. de ikinci

[1] Sâbıka *Cidde* valisi olup bu defa mütekaiden vilâyeti olan *Darende*'de ikamete memur kılınan sadr-ı sesbak Mehmed paşa dâmet maalihiye hükümki :

Sen ki paşay-ı müşarünileyhsin bundan mukaddemce sana *Cidde* valiliği tevcih ve ihsan olunmuştu. Bargiran-ı vezaret seni mübtelây-ı meşak ve mihnet etmekte ise ol dağdağadan keffiyed ile mütekaiden ihtiyar-ı uzlet arzusiyle vilâyetin olan *Darende* kasabasında ikametine müsaade-i seniyye-i şehriyaranem erzanı kılınması bu defa vârid olan tahriratında tahrir ve istirham olunmuş... İstida ve istirhamın karin-i is'âf-ı şehriyaranem olmağla îlâmen işbu emr-i âlişanım ısdar olunmuştur. Evail-i Zilkade 1193 (*Mühimme*, 176, s. 206).

defa yeniçeri ağası tayini üzerine çorbacılığı yeniden elde etmiştir.

Mehmed ağa bundan sonra ocak kanunu üzere sırasiyle yükselerek çavuş, başçavuş ve 1182 H. - 1768 M. Osmanlı-Rus seferinde *Edirne ağası* olup oradan *İstanbul*'a davet edilerek sekban başılığa tayin edilmiştir.

Daha sonra kul kethüdalığı ile orduda bulunan Mehmed ağa, ocak erkânının yeniçeri ağası Kapıkıran Mehmed ağa'dan memnun olmamalarından dolayı onun azliyle 20 Rebiulâhır 1184 - 13 Ağustos 1770 te yeniçeri ağalığına getirilmiş ise de, işinde ağır hareketi ve o makama ehil olmadığı söylenerek üç buçuk ay sonra, yani 8 Şaban - 27 Kasımda azil ile *Tekirdağı*'nda ikamete memur edildi ve sonra da *İstanbul*'da hanesinde oturmasına müsaade olundu.

Ocakların muharebeden sonra *İstanbul*'a gelmeleri üzerine Mehmed ağa, ikinci defa sekbanbaşı ve 1191 Muharrem 1777 Şubatta da ikinci defa yeniçeri ağalığına tayin edilip 8 Şaban 1192 - 1 Eylül 1778 de Dârendeli Mehmed paşa'nın yerine vezir-i âzam oldu.

Mehmed paşa'nın sekban başılıkta ve ağalıkta hizmeti görüldüğünden dolayı bir iş başarır diye sadarete getirilmişti; fakat bu da selefleri gibi silâhdarın müdahalesiyle bir iş başarmağa muvaffak olamadı ve bir sene bir gün sadr-ı âzam olduktan sonra 9 Şaban 1193 - 22 Ağustos 1779 da azledilerek müsaderesiz olarak *Bozcaada*'ya gönderildi; az sonra *Hanya* muhafızlığına tayin olundu; fakat tekaütlüğünü istemesi üzerine 1193 Zilkadesi başlarında (1779 Kasım) tekaütlükle *Gelibolu*'da oturmasına müsaade edildi [1].

1197 Muharrem - 1782 Aralık'ta Halil Hâmid paşa'nın vezir-i âzam olmasını müteakip Kalafat Mehmed paşa'nın vezirliği ibka olunarak *Belgrad* muhafızlığına tayin edildi ve burada iken âmâ olarak tekaüt olup on sene daha yaşadı ve 1207 H. - 1792 M. de *Gelibolu*'da ansızın vefat etti.

Hâdikat ül Vüzera zeyli'nde müslüman olarak ölmesinden başka bir hayırlı işi olmadığı, sakin, uysal ve insan süretinde bir müşekkel hayvan, sükûtî ve postunu doldurmuş nümayişli bir vezir olarak tavsif edilmektedir.

[1] *Mühimme*, 176, s. 206.

Kalafat Mehmed paşa, okur yazar olmadığından, devlet esrarına müteallik hattı hümâyunlar ellerde gezdiğinden ve bundan başka sadr-ı âzam olduğundan beri sık sık vukua gelen yangınlardan *İstanbul*'un dörtte biri yandığından dolayı halk arasındaki dedikodu azlini tesrî etmiştir.

Seyyid Mehmed paşa (Karavezir)

Kırşehir vilâyetinin *Arabsun* kazasından Seyyid Ali adında birinin oğlu olup 1148 H.-1735 M. de doğmuş ve 1160 H.-1747 M. de on iki yaşında[1] *İstanbul*'a gelerek aşçıbaşı diye şöhreti olan Surre emini Süleyman ağa dayısı olduğundan kendisini sarayda helvahaneye kaydettirmiştir[2].

Bu gencin yetişmesini arzu eden Süleyman ağa, yeğeninin terbiye ve tahsilini samimî dostlarından olup yeniçeri ocağının elli altıncı cemaati zabitlerinden Hacı Odabaşı'ya havale ettiğinden, Seyyid Mehmed, beş sene kadar Hacı Odabaşı'nın nezareti altında okuyup yazmış ve bir müddet dayısının hizmetinde bulunmuş ve dayısının vefatı üzerine teberdaranı hassa denilen *zülüflü baltacılar* ocağına kaydedilmiştir (1173 H.-1759 M.).

Seyyid Mehmed, filhakika merakla okumuş, kitabete ehemmiyet vermiş, ocağında da bunu bırakmıyarak tahsilini ilerletmiş ve bu sayede 1175 Cemaziyelâhır iptidasında (1761 Aralık) enderunda hazine odasına alınıp kitabetteki vukufuna mebni aynı sene 13 Şaban (9 Mart 1762) hazine odası ikinci yazıcılığı verilmiştir.

Bu sırada Seyyid Mehmed efendi'nin biraderi Helvacı Mustafa ağa veliahd Abdülhamid'in kahveci başılığında bulunduğundan, veliahdın bütün işleri bunun vasıtasiyle yapılmak suretiyle daha o tarihlerde I. Abdülhamid'e intisab etmiştir.

[1] *Cevdet tarihi*'nde 1164 H.-1751 M. de onaltı yaşında *İstanbul*'a geldiği yazılmıştır. Ben *Hadikat ül-vüzera zeyli*'nin kaydını kabul ettim. *Sicilli Osmanî* doğum tarihini 1140 H.-1727 M. göstermektedir.

[2] Karavezir'in validesi Ayşe Hanım *Uçhisar*'lı Hacı Mahmud isminde birinin kızıdır. Karavezir'in babasının sâdattan olduğuna dair 996 Muharrem ve 1101 Ramazan tarihli iki şer'i hüccet olduğunu sâbık *Konya* müzesi müdürü Bay Zeki Oral bir mektupla bildirmiştir.

I. Abdülhamid hükümdar olunca, Seyyid Mehmed efendi 8 Zilhicce 1187 - 20 Şubat 1774 te hasodaya nakledilerek mabeyinci ve yirmi bir gün sonra hazine kethüdası ve 3 Muharrem 1189 - 4 Mart 1775 de de pâdişahın silâhdarı oldu.

Çok zeki, anlayışlı ve cidden değerli bir zat olan Seyyid Mehmed efendi, pâdişahın büyük teveccühünden istifade ile iyice hulûl ederek sarayda kendisine rakib olabilecekleri birer suretle uzaklaştırdığı gibi, sadr-ı âzam azil ve tâyinlerinde de müessir oldu; istediğini sadaret mevkiine getirtecek ve beğenmediğini azlettirecek kadar nüfuz peyda etti.

Kaynarca muahedesinden sonra I. Abdülhamid ıslâhat yapmak istiyerek sadarete tayin ettiği vezirlere geniş selâhiyet veriyorduysa da bu selâhiyetler hattı hümâyunlarda kalıyor ve sadr-ı âzamlar mevkilerinde tutunabilmek için silâhdar Seyyid Mehmed efendi ile iyi geçinmeğe mecbur olduklarından, kendilerine verilen selâhiyeti kullanamıyorlardı; bununla beraber, muahededen sonra vezir-i âzam olanlar arasında da ıslâhat işlerini başarmağa muvaffak olacak kabiliyette cesur, değerli vezirler pek yoktu.

Sık sık sadr-ı âzam değişmesinin bunun müdahalesiyle vukua geldiği malûm ve gelenlerin de iş görmeden ayrılmasından bunun mesul olduğu her tarafta söylenmekte olduğundan ve *İstanbul*'da yangınların sık sık vukuu silâhdar aleyhindeki dedikoduyu arttırdığından, artık perde arkasından çıkarak bizzat işleri ele almasına lüzum görülmüştü. Bunun için 9 Şaban 1193 - 22 Ağustos 1779 da pâdişah *Besiktaş sarayı*'nda bulunduğu sırada Kalafat Mehmed paşa'dan alınan mühri hümâyun kendisine verilmek suretiyle vezir-i âzam olmuştur.

Tarihimizin bu dördüncü cildinin birinci kısmında görüldüğü üzere, bir buçuk sene süren (onsekiz ay on bir gün) sadareti zamanında çalışarak bazı icraat ve faaliyeti görülmüş ise de, kendisinden daha ziyade başarılar beklendiği sırada teverrüm ederek, 25 Safer 1195 - 20 Şubat 1781 de kırk beş yaşında vefat etmiştir. Kabri *Bahçekabıpısı*'nda *Hamidiye türbesi* kabristanındadır. I. Abdülhamid kendisini çok sevmiş ve itimad göstermiş, hizmetinden memnun kalmış ve hastalığı esnasında bizzat ziyaretine gelmiştir.

Hâdikat-ül Vüzera zeyli, fatin, zeki, teferrüde mâil, kısa boylu, esmer, çirkin bir zat olduğunu ve evvelce lâtifeyi ve şakayı sever ve Nasreddin Hoca fıkralariyle musahabeler yaparken hasodaya naklinden sonra huyunu değiştirerek hiddet ve tehevvür gösterdiğini yazmaktadır.

Doğum yeri olan *Arabsun*'da cami, imaret, mektep, kütüphane ve hamam yaptırmış, şehre su getirtmiş, sekiz çeşme ile bütün tesislerine vakıf tahsis etmiştir[1]. Bundan başka, *Arabsun*'a etraftaki *Sarılar* Türkmen aşiretini iskân ettirerek[2] Damad İbrahim paşa'nın *Muşkara*'yı *Nevşehir* yaptığı gibi, bu da köy olan *Arabsun*'u bir kasaba haline koyarak *Gülşehri* ismini verdirmiş ve bu yeni ismi vakfiyesine kaydettirmiş ise de, eski ismi yenisine galebe çalarak *Arabsun* kalmıştır.

İstanbul'da *Hızırilyas*'tan evvel kuzu kesmek yasağı bunun sadareti zamanında konmuştur. Esmer olmasından dolayı silâhdarlığında *Kara silâhdar* ve sadaretinde de *Karavezir* denilmiştir. *İstanbul*'da vefat eden sadr-ı âzamların cenaze namazları *Fatih camii*'nde kılınmak teamülden iken aynı günde pâdişahın oğlu Şehzâde Mehmed'in de defni münasibetiyle vakit olmamasına ve mesafenin uzaklığına mebni şeyh-ul islâmın reyi üzerine bunun cenaze namazı *Valide camii*'nde (Yeni cami) kılınarak *Hamidiye türbesi* kabristanına defnedilmiştir.

İzzet Mehmed paşa (İkinci defa)

Karavezir'in hastalığı ağırlaşıp iyi olmasından ümit kesilince, *Erzurum* valisi bulunan eksi vezir-i âzamlardan İzzet Mehmed paşa'nın sadarete davetine karar verilmiş ve hattı hümâyun ile davet edilmek üzere iken sadr-ı âzamın vefatı haberi gelmesiyle acele *İstanbul*'a hareketi kendisine bildirilmiştir.

Birinci sadareti esnasında tamamı yazılan tercümei halinde görüldüğü üzere, 1195 Safer ve 1781 Ağustos;a tayin edildiği bu sadaretinde de bir iş göremiyerek 1196 Ramazan ortalarında (1782 Ağustos sonlarına doğru) azlolunup *Filibe*'de ikamete memur edilmiştir.

[1] Karavezir'in 20 Muharrem, 15 Rebiulâhır ve 20 Şaban 1194 tarihli olarak aynı senede üç vakfiyesi vardır.

[2] *Cevdet tasnifi, Maarif vesikaları*, No. 637.

Yeğen Seyid Mehmed paşa

Eğirdir'in *Barla* nahiyesi halkından olup *Belgrad* serdengeçti ağalarından Hacı Yusuf'un oğludur. 1139 H. - 1726 M. de memleketinde doğmuş, 1155 H. - 1742 M. de *İstanbul*'a gelmiş, yeniçeri ocağına girmiş, bu da babası gibi *Belgrad* serdengeçti ağası olup bir fitne çıkardığından dolayı *Alâiye* tarafına kaçmıştır.

Gittiği yerde de rahat durmayan Yeğen Mehmed, *İstanbul*'a gelip elli bin kuruş rüşvet verdikten sonra kendisini afvettirerek 1182 H. - 1768 M. seferinde yeniçeri serdarlığı ve turnacıbaşı pâyesiyle *İsakçı* köprüsünün muhafazasına memur edilmiştir.

1184 H. - 1770 M. de serdarı ekrem Halil paşa'nın mağlûbiyeti esnasında asaleten turnacıbaşı olmuş ise de, Silâhdar Mehmed paşa'nın serdarı ekremliği sırasında fitne çıkarıcı hareketinden dolayı *Varna*'ya sürgün edilmiş ve oranın ağalığı verilmiştir.

Yeğen Mehmed ağa daha sonra ocağında seksoncu başı, 1186 H. - 1772 M. de zağarcıbaşılıkla *Silistre* tarafına memur olmuş ve orada haylı iş gördüğünden dolayı 1187 Muharrem-1773 Martta kul kethüdası olarak bir muharebede muvaffakiyet gösterdiğinden dolayı 17 Rebiulevvel 1187 - 8 Haziran 1773 te yeniçeri ağalığına tayin olunarak 16 Şaban - 1773 Ekimde vezirlik ile ağapaşa olmuştur.

1774 te Osmanlı - Rus harbinin sona ermesiyle ordunun avdeti esnasında vezir-i âzam Muhsinzâde'nin vefat etmesi üzerine Yeğen Mehmed paşa, ordu kaymakamı olarak kapıkulu ocaklarını *İstanbul*'a getirmiş ve yirmi beş gün sonra da yeniçeri ağalığından alınarak 1188 Receb - 1774 Eylülde *Silistre* valiliğine gönderilmiştir.

Yeğen Mehmed paşa bundan sonra *Vidin* muhafızı, ikinci defa *Silistre* valisi, *Kırşehir* mutasarrıfı ve 1193 H. - 1779 M. de *Anadolu* valisi olup bir sene sonra *Alâiye* sancağına tayin suretiyle istiskal edilerek oraya varır varmaz üzerinden vezirliği de alınarak memleketinde oturtulmuştur.

1195 H. - 1781 M. de vezirliği tekrar verilerek *Hotin* muhafızlığına tayin edilen Yeğen Mehmed paşa, bir sene sonra *Tırhala* sancağına naklolunarak 19 Cemaziyelevvel 1196 - 2

Mayıs 1782 de *Rumeli* valiliğine tayin edilip aynı sene Ramazan 16 (25 Ağustos)da İzzet Mehmed paşa'nın ikinci defaki sadaretteden azli üzerine bir iş görür ümidiyle vezir-i âzam olmuştur.

Yeni sadr-ı âzam muvafık bir iş görmedikten başka [1], gayet kinci ve intikamcı olduğundan, evvelce gücenik olduğu kimseler hakkında intikam almak sevdasına düşüp ve hattâ bu arada eski vezir-i âzam Silâhdar Mehmed paşa'yı *Erzurum* valiliğinden azil ve malını müsadere ile kendisini *Niğde*'de ikamete memur edip öldürmek istemesi ve bu suretle bir haylı devlet adamlarını kırmasından dolayı, sadarete tayininden dört ay dokuz gün sonra, yani 25 Muharrem 1197 - 31 Aralık 1782 de azil ve malı müsadere edilmeden derhal *Vidin* muhafızlığına tayin olunmuştur [2].

1198 Şevval - 1784 Ağustosta *İnebahtı* sancağına tayin olundu. Bu sırada Mısır'da kölemenlerden Murad bey hasımlarına galebe ederek bütün nüfuzu eline alıp beğenmediği Mısır valisi eski sadr-ı âzamlardan Silâhdar Seyyid Mehmed paşa'yı Mısır'dan çıkarmıştı. Bunun üzerine, onun yerine zorlu bir vezirin Mısır valiliğine gönderilmesi icab ettiğinden, 1199 Safer-1784 Aralıkta hükûmetçe yapılan görüşme neticesinde *İnebahtı* muhafızı Yeğen Seyyid Mehmed paşa'nın *Alâiye*'li olması, Mısır'da birçok *Alâiye*'linin bulunması ve kendisinin ocaklı olması

[1] Halefi olan Halil Hâmid paşa'nın sadareti dolayısiyle gönderilen hatt-ı hümâyunda "selefin Yeğen Mehmed paşa'nın hal ve etvarı memule muvafık zuhur etmediğinden" denilmektedir (*Cevdet*, c. 2, s. 355).

[2] Sâbıka sadr-ı âzam olup bu defa *Vidin* muhafızlığı uhdesine ihale olunan vezir Yeğen Seyyid Mehmed paşa ve mübaşir tâyin olunan kapıcıbaşı Ali dâme mecdühuya hüküm ki:

Vidin muhafızı olan Çatalcalı Ali Paşa.. âzim-i dâri beka olup yerine vüzeray-ı izamımdan dirayetmend ve mutabassır ve muhafaza-i serhadde kadir birinin muhafız tâyini vacibattan olduğu ve sen ki sadr-ı sâbık mumaileyhsin filasıl serhaddat-ı mansurem muhafazasında meharet ve kiyasetin bedidar olmaktan nâşi serhadd-ı mezkûr muhafızlığı muhavvel-i uhde-i ubudiyetin kılınmağla doğru *Gelibolu*'ya varıp mahalli mezburda etbâ ve takımını üç, beş gün zarfında tanzim" etmesi ve arkasından diğer bir emirle maiyetini *Edirne*'de hazırlaması emrolunmuştur (*Mühimme*, 181, s. 113). Yeğen Mehmed paşa, *Edirne*'de oturup *Vidin*'e gitmekte ayak sürüdüğü için aynı sene Safer ortası (1783 Mart ortaları) tarihli tehdidi havi diğer bir fermanla derhal hareketi yazılmıştır.

sebebiyle Mısır'daki ocaklıların kendisine meyledecekleri düşünülerek, onun Mısır'a tayini münasip görülmüştür[1]

Bunun üzerine Yeğen Mehmed paşa'ya, *Alâiye* veya münasip bir mahalle çıkarak kapısını (maiyyetini) tanzim ile acele Mısır'a gitmesi emrolunmuştur (1199 Safer ortaları — Aralık sonları).

Yeğen Mehmed paşa'nın maiyyetini tertip ile Mısır'a gitmesi ancak 1200 Muharrem iptidalarına (1785 Kasım) tarihine kadar uzamış ve bu sırada Mısır'da karışıklık en had derecesini bulmuş ve bunun da bir iş başaramıyacağı anlaşıldığından, Mısır işi kapdanı derya Gazi Hasan paşa'ya havale olunmuştur.

Filhakika Gazi Hasan paşa, Mısır'da icab eden temizliği yaptığı sırada vali Yeğen Mehmed paşa'nın, pâdişahca matlûp olan Mısır vergisini azaltacak yerde kendisine menfaat temini için zam yapmış olması şikâyeti mûcib olduğundan, Gazi Hasan paşa'nın yazması üzerine 1200 Zilhicce - 1786 Kasımda *Diyarbekir* valiliğine naklolunmuştur[2].

1201 H. - 1787 M. de *Vidin* seraskeri bulunan Yeğen Mehmed paşa, Rus - Avusturya seferi esnasında Rumeli'den *İsmail* ordugâhına asker sevkine memur edilip hemen arkasından da *İsmail* seraskeri sâbık vezir-i âzam Şahin Ali paşa'nın yerine *İsmail* seraskeri olmuş ve vazifesi başına giderken 25 Safer 1202 - 6 Aralık 1787 de vefat ettiğinden, *İsmail* seraskerliği ikinci defa Şahin Ali paşa'ya verilmiştir.

Yeğen Seyyid Mehmed paşa, sadarete ehil bir vezir olmadığı gibi iyi bir vali de değildi; ancak hudutlarda kendisinden bir hizmet memuldü. Tercümei halini yazanlar, inadcı, tahrikçi ve tamahkâr olduğun beyan ediyorlar.

Halil Hâmid paşa (Ispartalı)

XVIII. asrın ikinci yarısında Osmanlı idaresinin Avrupaî tarzda teşkilâtlandırılması zaruretini kavrayıp bu hususta I. Abdülhamid'in ıslahat hususundaki arzusuna uygun olarak işi samimiyetle ele almış olan iki vezirden birisi Halil Hâmid paşa ve diğer ıslahatçı vezir ise yukarıda tercümei halini yazdığımız

[1] *Cevdet*, c. 3, s. 292.
[2] *Cevdet*, c. 3, s. 315.

Karavezir Seyyid Mehmed paşa'dır. Seyyid Mehmed paşa, vefatından evvel Halil Hâmid paşa'nın liyakatinden bahis ile sadaretini tavsiye etmişti[1].

Halil Hâmid paşa, Çelik Mehmed paşa'nın kapı kethüdası *İsparta*'lı Hacı Mustafa ağa'nın oğlu olup 1149 H. - 1736 M. de doğmuş, *İstanbul*'da tahsil görmüş ve Babı âli divan kaleminden başlayarak devlet hizmetine girip o tarihte III. Mustafa'nın itimadını haiz darphane emini Raif İsmail efendi (paşa)nın delâletiyle âmedi kalemine alınmıştır.

Yedi sekiz sene beylikçi maiyyetinde bulunan Halil Hâmid efendi, 1180 H. - 1765 M. Osmanlı - Rus seferinde ordu ile beraber sefere giderek hocagân sınıfına yükselip seferden *İstanbul*'a dönünce âmedî olmuştur.

Halil Hâmid efendi'nin kabiliyeti I. Abdülhamid'in silâhdarı Seyyid Mehmed efendi'ye (Karavezir Seyyid Mehmed paşa) bildirilmesi üzerine onun tarafından himaye görmüş ve Babı âli ahvalinden silahdarı haberdar ettiğinden itimadını kazanmış ve 1193 H. - 1779 M. de büyük tezkireci, ve Seyyid Mehmed paşa'nın vezir-i âzam olması üzerine reis-ül küttab ve arkasından, yani 1194 Şevval - 1780 Ekimde sadr-ı âzam kethüdası olmuştur.

Karavezir'in vefatı üzerine yerine gelen İzzet Mehmed paşa, 26 Cemaziyelâhır 1195 - 19 Temmuz 1781 de Halil Hâmid efendi'yi kethüdalıktan azletti ise de, üç buçuk ay sonra, yani aynı sene Şevval tayinlerinde tersane eminliğine tayin edildi.

I. Abdülhamid, Halil Hâmid efendi'nin tekrar sadr-ı-âzam kethüdası olmasını emrettiğinden, tersaneden Bab-ı âli'ye davet edilen Halil Hâmid efendi geldiği sırada İzzet Mehmed paşa'dan mühri hümâyun alınarak azledilmiş ve saraydan kapıcılar kethüdası vasıtasiyle gönderilmiş olan sadr-ı âzam kethüdalığı hil'ati Babı âli'de kendisine giydirilmiştir (15 Ramazan 1196 - 14 Ağustos 1782).

[1] Karavezir Seyyid Mehmed paşa, hastalığı esnasında kendisini ziyarete gelmiş olan I. Abdülhamid'e sadarete liyakatli olarak defterdar Hacı Mustafa efendi ile sadaret kethüdası Halil Hâmid efendi'yi tavsiye ve evvelkisinin ihtiyar ve tecrübeli, ikincisinin de zeki ve faal olduğunu arzetmişti (*Cevdet*, c. 3, s. 134).

İzzet Mehmed paşa'dan sonra vezir-i âzam olan Yeğen Seyyid Mehmed paşa'nın azli üzerine sadaret kethüdası Halil Hâmid efendi sadr-ı âzam tayin olundu ve hakkındaki fevkalâde teveccühün delili olarak sadareti münasibetiyle Babı-âli'ye gönderilmiş olan hattı hümâyunda iki defa sadaret kethüdalığında ve reis-ül küttablıktaki mesaisinden bahsedilerek istiklâl suretiyle sadarete getirildiği bildirilmiştir (28 Muharrem 1197 - 31 Aralık 1782).

Tarihimizin bu dördüncü cildinin birinci kısmındaki onbeşinci bölümde görüldüğü üzere, Halil Hâmid paşa evvelâ garp usulü üzere askerî ıslahatı ele alarak canla başla çalıştı. Sadareti, Rusların *Kırım*'ı ilhak etmeleri dolayısiyle fevkalâde buhranlı bir zamana tesadüf etmişti. Ruslarla yeni bir muharebenin feci neticeler vereceği gözönüne alınarak *Aynalıkavak tenkihnâmesi* tanzim edilmekle beraber, Ruslara karşı tedarikli bulunmak zarureti hasıl olduğundan, bir taraftan da hazırlık yapılmakta idi.

Bu tarihlerde pâdişah üzerinde müessir olan kaptanı derya Cezairli Gazi Hasan paşa, sadr-ı âzamın icraat ve istiklâline müdahale ile Abdülhamid'i kararsızlığa sevk eylemekte idi. Bu hal ise başlanmış olan ıslahatın yürümesine mâni oluyordu. Müdahalelerden ve işlerinin bozulmasından müteessir olan Halil Hâmid paşa, pâdişahı hal' ile genç ve faal bir şehzâde olan veliahd Selim'i hükümdar yapmayı kurarak gizlice faaliyete başladı; şeyh-ul islâm Dürrizâde Seyyid Ataullah efendi ile yeniçeri ağası Yahya ağa'yı elde ederek anlaştı; fakat kaptan paşa tarafından haber alınan bu teşebbüs pâdişahın kız kardeşi Esma Sultan vasıtasiyle I. Abdülhamid'e haber verilmesi üzerine, 20 Cemaziyelevvel 1199 - 31 Mart 1785 te Birinci mirahor Ali bey, Babı âli'ye gönderilip kendisinden mührü hümâyun alınarak azil ve derhal saraydaki *Balıkhane* mevkiinden hemen karadan *Tekirdağı* ve sonra *Gelibolu*'ya gönderildi ve arkasından gönderilen bir fermanla *Cidde* ve *Habeş* valiliğine tayin edildiği ve *Gelibolu*'da kapısını tanzim ile *Bozcaada*'ya gitmesi emrolundu.

Halil Hâmid paşa orada hazırlık yaparken gönderilen diğer bir fermanla valilikten de azlolunarak *İstanköy* adasında oturması bildirildi, fakat pâdişahın bunun hakkındaki gazabı devam ettiğinden, diğer bir hattı hümâyunla sabık *Mora* muhassalı Kara Kethüdazâde Ali bey vasıtasiyle *Bozcaada*'da

katledilip başı *İstanbul*'a getirildi (17 Cemaziyelâhır 1199 - 27 Nisan 1788).

Halil Hâmid paşa'nın yerine sadarete tayin olunan Şahin Ali paşa'ya sabık sadr-ı âzam hakkında gönderilmiş olan hattı hümâyun pek ağır olup pâdişahın bu teşebbüsten ne derecede korkup telâş ettiği görülmektedir[1]. Hattâ Halil Hâmid paşa'nın başının geldiği bir telhisle pâdişaha arzedilmesi dolayısiyle Abdülhamid başın üzerine konacak teşhir yaftasına :

"Haini din ve devlet ezlemullahül ibad sadr-ı sabık Halil paşa'nın resi maktuudur" ibaresinin yazılmasını emretmiştir[2]. Başı teşhir edildikten sonra *Karacaahmet mezarlığı*'na defnedilmiştir.

Halil Hâmid paşa, yenilik ve ıslahat taraftarı değerli, faal ve iyi görüşlü bir hükûmet reisi olup bazı ahlâk nakiseleri sebebiyle tercümei halini yazanlar tarafından muaheze edilmektedir. Kendisinin liyakat ve kabiliyetini Karavezir Seyyid Mehmed paşa'ya tavsiye eden İsmail ağa'yı saraydan uzaklaştırmış ve kendisine rakip gördüğü Hacı Mustafa efendi ile uğraşarak zavallıyı hırpalamıştır.

Halil Hâmid paşa askerî ıslahat için Avrupa'dan askerî mütehassıslar getirttiği gibi, sür'at topçuları, lâğımcı ve humbaracı teşkilâtını yapmış, iktisadî durumu nazarı dikkate alarak bu hususta icabeden faaliyette bulunmuştur[3].

Halil Hâmid paşa, *Davutpaşa* iskelesi yanında *Sadiye* tarikatinden *Kadem-i şerif* şeyhine bir tekke yaptırdığı gibi,

[1] وما توفيقي الا بالله Benim vezir-i âzamım ve vekili mutlakımsın seni tahiyyet-i şâhane ile taltif eylediğimden (sonra) malûmun olsunki selefin makhur Halil paşa havasının galebesiyle salâh tarafına meyletmeyip ve celb sevdasiyle taşralara bakmayıp zuafa ve ağniyanın iztiraplarına ve devletimin emektar ve hademelerine muhassas menafii kendi etrafına tahsis ile harmanlarına ve umur-ı devletimi temşiyette hudraylık ile hilâf-ı rızây-ı mülükânem nice etvar-ı nâ şayesteye cesareti hasebiyle ulema ve rical ve ocaklılarımın teneffürlerine bâis olduğundan tamah-ı hâmı ve hain-i din ve devlet ve ezlemülibâd olmağla tebdili ve izalesi icab etmiştir..." *Nâme-i hümâyun defteri* 9, s. 8.

[2] *Emirî tasnifi, Hamid-i evvel devri vesikaları*, numara 25533.

[3] "Sadr-ı âzam Halil Hamid" başlıklı bir yazımız *Türkiyat Mecmua*'sının beşinci cildinde neşredilmiş olduğundan, bu zat hakkında daha ziyade bilgi edinmek isteyenler oraya müracaat edebilirler.

Topkapı dışındaki kaldırımları yenilemiş ve Paşakapısı'nın (Babı âli'nin) Alay köşkü karşısındaki kapısının yanına sebil yaptırmıştır. *Kasımpaşa*'nın *Hacıhüsrev camii*'nin alt tarafındaki sokakta bulunan *Çorlulu Ali Paşa çeşmesi*'ni 1198 H. - 1783 M. de tamir ettirerek[1] *İsparta* ile *Burdur*'da da birer kütüphane yaptırmıştır.

Şahin Ali paşa (Hazinedar) Hangi ırktan olduğu sarih olarak bilinmiyorsa da Gürcü olduğu zannı kuvvetlidir. Çelik Mehmed paşa kölelerinden olup onun dairesinde yetişmiş, silâhşörlükte mahareti görülmüş, efendisine hazinedar olmuş ve bu lâkapla tanınmıştır.

Şahin Ali ağa, Çelik Mehmed paşa'nın Anadolu'daki valiliklerinde bazı yerlerde onun mütesellimi olup şakavette bulunan levendleri tedip hususunda hizmet etmiştir; hattâ *Hicaz* emîri (Mekke emiri) tarafından *İstanbul*'a gönderilirken levendlerin eline geçmiş olan hediyeleri buldurması için Çelik Mehmed paşa'ya gönderilen ferman üzerine, bu işe Şahin Ali ağa memur edilmiş ve o da bu hediyeleri, bir parçası zayi olmadan elde edip bu münasebetle epey levendi tepelemiş ve bu hizmetine mükâfat olarak beylerbeği rütbesiyle *Adana* valiliğine tayin olunmuştur.

Şahin Ali paşa 1182 H. - 1768 M. de *Rakka* valiliği ile Rus seferine memur oldu. *Bender*'e geldiği zaman *Hotin* kalesinin yardımına koşmuş, muharebe sahasındaki cesurane hareketi sebebiyle 25 Receb 1183 ve 24 Kasım 1769 da vezirlikle *Karaman* valiliği verilerek *Özi* taraflarına memur olup, 1184 Cemaziyelâhır-1770 Eylülde *Sivas* valiliği ile *Özi* kalesi muhafızlığına tayin edilmiştir.

Şahin Ali paşa, bu muhafızlıkta ve en müşkül durum içinde Rusların hücumlarına karşı üç sene metanetle *Özi*'yi müdafaa ettiği gibi, müteaddid çıkışlarla da Ruslara galebe çalmıştır.

Muharebeden sonra 23 Ramazan 1189 - 17 Kasım 1775 te *Aydın* muhassalı ve 1190 Zilhiccesinde (1777 Ocak) Anadolu valisi olan Şahin Ali paşa, 1191 Receb - 1777 Ağustosta *Diyarbekir* ve arkasından *Adana* valiliklerinde bulundu. Bu sırada

[1] *İstanbul çeşmeleri*, c. 2, s. 137.

bazı Türkmen aşiretlerinin *Rakka* yani *Urfa* taraflarına iskân edilmesi icab ettiğinden, kendisine *Sivas* ve *Rakka* eyâletlerinin ikisi birden verilmek suretiyle iskân işine memur edildi.

Şahin Ali paşa, 15 Rebiulevvel 1194 - 21 Mart 1780 de *Karaman* ve 4 Şevval 1195 - 23 Eylül 1781 de *Maraş* ve 1196 Şevval - 1782 Eylül tevcihatında *Haleb* valisi ve 7 Rebiulevvel 1197 - 10 Şubat 1783 te tekrar *Aydın* muhassalı olup *Aydın*'ı mütesellimle idare etmek üzere *Özi* muhafızlığına gönderilmiştir.

4 Rebiulevvel 1199 - 13 Ocak 1785 de ikinci defa *Haleb* valisi olan Şahin Ali paşa, 20 Cemaziyelevvel 1199 - 31 Mart 1785 te Halil Hâmid paşa'nın azli üzerine vezir-i âzam tayin edilerek kendisi gelinceye kadar kaptanı derya Cezairli Gazi Hasan paşa sadaret kaymakamı tayin edilmiştir.

Okuyup yazmaktan mahrum, taşralarda bulunup devlet idaresinde vukufu olmayan Şahin Ali paşa'nın sadarete daveti haylı garip görünmüştü; fakat I. Abdülhamid, bunun Rus seferinde *Özi*'yi uzun müddet müdafaa etmesinden dolayı takdir ederek bu suretle taltif etmek istemişti[1]. Aynı sene Cemaziyelâhır (1785 Nisan) sonunda *İstanbul*'a gelerek mührü hümâyunu aldı.

Halil Hâmid paşa'nın komplosundan kurtulan I. Abdülhamid, iki eliyle Cezairli Hasan paşa'ya sarıldığından, bütün hüküm ve nüfuz saltanat atabeği olan Gazi Hasan paşa'nın elinde idi. Dokuz aya yakın sadarette bulundu; okuyup yazması olmadığından devlet esrarı duyulup kendisinin de taşra idaresine kıyasen doğrudan doğruya iş görmeğe kalkması sebebiyle[2] azlolunarak malı müsadere edilmeden *Selânik* sancağı ile *İsmail* seraskerliğine gönderildi (24 Rebiulevvel 1200 - 25 Ocak 1786).

[1] I. Abdülhamid'in fevkalâde mutemedi ve mahremi esrarı olan silahtarlıktan mütekaid Seyyid Abdullah ağa, Şahin Ali paşa'ya mührü hümâyun verilmesinin sebebini sormuş. Pâdişah muharebe esnasında *Özi* kalesinin müdafaasında sebat etmiş olduğundan taltif etmek istedim. Vüzeraya göre makamı sadarete vusule her ne kadar liyakati yok ise de bu matlaba îsal muvafık-ı tab-ı mürüvvet olduğundan mührü hümâyunumla nâili emel ettim" demiştir (*Cevdet*, c. 4, s. 250).

[2] *Cevdet tarihi*, c. 4, s. 257.

Şahin Ali paşa'nın yerine beş ay evvel vezirlikle *Mora* valisi olan Cezairli Hasan paşa'nın kethüdası Yusuf paşa tayin edildi ve onun gelmesine kadar efendisi Gazi Hasan paşa sadaret kaymakamı oldu.

Şahin Ali paşa, 1200 Cemaziyelevveli iptidasında (1786 Mart) *İsmail*'de oturmak üzere *Özi* valisi oldu. Bir müddet sonra Rus ve Avusturyalılarla (1201 H. - 1787 M.) seferi başladı. Yeni sadr-ı âzam Yusuf paşa, Avusturya üzerine sefere hareket edip Rus cephesine de *Kılburun* vakası üzerine seraskerlikten azledilen Şahin Ali paşa'nın yerine eski sadr-ı âzamlardan Yeğen Mehmed paşa'yı tayin etmişti; fakat Yeğen Seyyid Mehmed paşa'nın *Köstence*'de vefatı üzerine ordu erkânının ve ocaklının istememelerine rağmen, o taraflarda başka bir değerli vezir olmadığından, zarurî olarak Şahin Ali paşa tekrar Rus cephesine serasker tayin edildi[1].

Şahin Ali paşa azlinden dolayı muğber olduğundan, işe bütün kuvvetiyle sarılmadı; hattâ pâdişah, Ali paşa'nın güceniklığini sadr-ı âzama bildirmişti. Rus cephesindeki durum fena olduğundan, 1202 Şevval ortalarında (1788 Temmuz) Şahin Ali paşa seraskerlikten alınarak yerine *Anadolu* valiliği ve vezirlikle Zıhneli Hasan paşa tayin olunarak sâbık serasker *İsmail* muhafızlığında bırakıldı[2] ve 1203 Safer - 1288 Kasımda muhafızlıktan da alınarak *Silistre*'de ikamete memur edilip sonra *Bozcaada*'ya gönderildi ve *Sedülbahir*'de hastalanarak orada vefat etti (19 Ramazan 1203 - 13 Haziran 1789).

Kale müdafaası ve eşkiya tedibinde hizmeti görülmüş ise de, sadarete liyaketi yoktu. Cesur, gayretli ve fevkalâde silâhşördü. *Sicilli Osmanî*'de salih, âdil ve iyilik sever olduğu kaydedilmektedir.

[1] *Mühimme*, 187, s. 51, evasıt-ı Şevval 1202.

[2] *Edirne*'de sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf paşa'nın riyasetinde aktedilen mecliste umum ocaklar tarafından *İsmail* seraskeri Ali paşa'nın liyakatsizliğinden bahisle tebdili dermeyan olunmuş ise de şimdilik böyle vakitsiz azlolunduğu halde yakınında vüzeradan kimse olmadığından Ali paşa'nın tebdili tehir olunarak ordunun takviyesi kararlaştırıldı (*Cevdet tarihi*, c. 4, s. 54)

Yusuf paşa (Koca)

Tersane liman reisi Hasan Kaptan'ın kölesi olup Gürcüdür. Efendisine sadakatle hizmet ettiğinden, âzad edildikten sonra onun vefatına kadar hizmetinde bulunmuş ve sonra *Kasımpaşa*'da *Zincirlikuyu*'da kışın kahvecilik etmek ve yazları donanma ile gidip gelerek bazılariyle müşterek olarak ticaret yapmak suretiyle geçinmekte idi. Hattâ Cezairli Gazi Hasan paşa 1178 H.-1764 M. de daha Riyale kaptanı iken Yusuf ağa'ya sermaye verip ticaret yaptırmış ve işinden memnun olduğundan kaptan paşa olunca kendisini hazinedar ve sonra kapı kethüdası yaparak kapıcıbaşılık rütbesi verdirmişti.

Yusuf ağa, kapı kethüdalığında bulunduğu esnada efendisi Hasan paşa'nın işleri için saraya gidip geldiğinden, o münasibetle hazine vekili Osman ağa'nın teveccühünü kazanmıştı. Hasan paşa, Yusuf ağa'yı rikâbı hümâyun ağalıklarından birine tayin ettirmek istemiş ise de, Cezairli'nin nüfuzunun artmasından zaten endişe etmekte olan vezir-i âzam Şahin Ali paşa, o hususa yanaşmıyarak bir emri vakile Yusuf ağa'yı vezirlikle *Mora* valiliğine tayin ettirmiştir. Böyle bir emri vakile Hasan paşa'nın gücenmesini arzu etmeyen I. Abdülhamid'i ikna için sadr-ı âzam epey uğraşmıştır (12 Şevval 1199-18 Ağustos 1785)[1].

Gazi Hasan paşa, sadr-ı âzamın kendisini atlatmasını iyi görmedi ve ne yapıp yaparak onun azli üzerine şeyh-ul islâm

[1] Dergâh-ı muallâm kapıcı başılarından ve kaptan paşa kethüdası iken bu defa rütbe-i bâlây-ı vezaretle kadr ve şanı terfi ve îlâ ve *Mora* eyâleti tevcihiyle kâmran kılınan vezirim Yusuf paşa'ya hüküm ki :

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin ötedenberi bulunduğun hidemat devlet-i âliyyemde sünuh eden harekât-ı âkilane ve rızacûyanen muktezası ve mecbul olduğun hüsn-i sülûk ve dirayet mübtegası üzere bâde ezin dahi senden rızây-ı şâhaneme mutabık hareket ve hizmete muvaffak olacağın nâsiye-i hal-i sadakat iştimalinden bedidar ve çırağ-ı dest-i efruhte-i şâhanem olmağla kabiliyet ve istidadın aşikâr olmaktan nâşi avâtıf-ı aliyye-i şahâne ve avârifz-i behiyye-i tacdaranemden şerefyafte-i sudur olan hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum mûcibince rütbe-i refia-i vezaretle kadr ve şânın terfi ve *Mora* muhassallığı dahi sana tevcih ve ihsân-ı şehriyaranem olmağın kapın halkını şân-ı vezarete şayan veçhile acele tesviye ve tanzim birle ... *Mora*'ya azimet... Evasıt-ı Şevval 1199 *(Mühimme*, 183, s. 112).

Dürrizâde Arif efendi'nin mümanaatına rağmen[1] beş ay evvel *Mora* valisi olan Yusuf paşa'yı sadarete tayin ettirip onun gelmesine kadar kendisi de sadaret kaymakamı oldu (24 Rebiulevvel 1200 - 25 Mart 1784).

Yeni sadr-ı âzam gayretli ve hamiyetli bir zat olup Rusların aşırı isteklerine, *Kırım*'ın elden çıkmasına ve bu hale karşı halk efkârının müteellim olmasına ve bunlara ilâveten İngiltere ile Prusya'nın teşviklerine bakarak Ruslara karşı harb açmağa teşebbüs etti.

I. Abdülhamid, Halil Hâmid paşa'nın komplosundan iyice korkmuş olduğundan, Cezairli Hasan paşa ile Yusuf paşa'ya güvenerek saltanatını muhafaza kaygusuna düşmüş, ve fakat Ruslara karşı harb açmak istememekte idi. Muharebe taraftarı olan sadr-ı âzam ise, Ruslara harb açmazsa hal, edileceğini beyan ile pâdişahı korkutarak arzusuna nâil oldu.

Yusuf paşa kapıkulu ocaklarının ihtiyaçlarını temin etmeden çapula gider gibi *İstanbul*'dan acele hareket etti; ordu sevk ve idaresindeki bu hatası başarısızlığın başlangıcı idi[2]. Hele böyle perişan bir halde *Sofya*'ya gelerek Ruslarla müttefikan devlete harb ilân etmiş olan Avusturya cephesine gitti ve Rus cephesini de sâbık vezir-i âzam Şahin Ali paşa'ya bıraktı.[3]

[1] Yusuf paşa'nın vezir-i âzam olmasına aleyhdar olan şeyh-ul islâm Dürrizâde Arif efendi azledildi ve "çıka çıka beş, altı ay evvel kapıdan-ı derya Gazi Hasan paşa kethüdalığından *Mora* valisi olan Yusuf paşa" sadr olarak geldi (*Türk Tarih Encümeninden Türk Tarih Kurumuna devredilen o tarihlerde yazılmış olan mecmuadan*, numara 58, s. 36).

[2] Sadr-ı âzam Şahin Ali paşa ihtiyarlığı ve idarede taksiratı sebebiyle azlolunarak yerine getirilecek zatın adı gizli tutularak silâhdar-ı şehriyari gönderilmişti.

[3] 1182 H. - 1789 M. seferinde vukua gelen perişanlıklar hasebiyle sadrı âzamlar, devleti âliyye kesbi kudret edinceyedek müsamaha tarikine gitmişlerken Yusuf paşa güya ki levazımat müheyya olmuş gibi hareket-i seria ile çabula gider gibi 1201 senesi Zilkadesinin ikinci perşenbe günü Moskov elçisini kaldırıp 1202 Cemaziyelâhiresinin dokuzuncu günü sancağ-ı şerif ile sefere çıktı. Devlet ricali ve vezirlerin sefere hareket için malî kudretleri olmadığından Yusuf paşa her sarraf, hizmet eylediği dairenin tedarikâtını görüp kaldırsın deyu emir etmekle sarraflar da efendilerini çıkardılar. Lâkin hazinekeş beygir, katır ve deve ve araba gelip yetişmediğinden ordu *Davutpaşa*'ya hareket ettiğinin ertesi günü bostancıbaşı *İstanbul* tarafında ve

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, muharebe, düşmanların galebeleriyle devam etti. III. Selim'in cülûsunu müteakip Avusturya cephesindeki ilk muvaffakiyetleri nazarı dikkate alınan Yusuf paşa sadarette ibka edildi ise de, daha sonraki muvaffakiyetsizlikleri, irtikâp ve irtişa ile lisana gelmesi ve ordunun kışlık karargâhında büyük sıkıntılar çekilirken sadr-ı âzamın cariyeler ile eğlenmekte olduğu haber alınıp asker arasında da eski itibarının kalmaması üzerine[1] azledilerek yerine Avusturya cephesinde muvaffakiyetleri görülmüş olan *Vidin* seraskeri Kethüda Hasan paşa sadr-ı âzam ve serdarı ekrem oldu (3 Ramazan 1203 - 28 Mayıs 1789).

Yusuf paşa sadaretten azlinden sonra *Sivas* eyâleti ile *Vidin* seraskerliğine tayin edildi ve Cezairli Gazi Hasan paşa vezir-i âzam ve serdarı ekrem olunca onun yerine kaptan paşalıkta işe yarar bir vezirin tayin edilmesini pâdişah, serdarı ekreme yazmış, o da kendi adamı Yusuf paşa'yı münasip görüp ordudan tayin etti ise de, III. Selim, Yusuf paşa'nın kaptanı deryalığını muvafık görmiyerek böyle kuvvetli bir vezirin cepheden ayrılmasını istemediğinden Yusuf paşa *Vidin* seraskerliğinde bırakılmıştır[2].

Yusuf paşa, 1205 Muharrem - 1790 Eylülde *Karaman* eyâletiyle yine *Vidin* seraskerliğinde bırakılmış ise de, bir ay sonra azlolunarak *Köstendil* sancağiyle istiskal edilmiş ve birkaç

Üsküdar'da ne kadar kira beygiri ve hamal arabaları varsa sürüp ordu ağırlığını iki günde yola çıkardılar. O tarihten Abdülhamid'in vefatına kadar orduya elli üç bin kese gönderildi ise de bir işe yaramadı. Yusuf paşa nefsinde mukdim ve mübrim ve her veçhile hayırhahı din ve devlet bir zat-ı şerif olup lâkin devlet içinden yetişmediği için gayret-i müfrita ile acele bu meş'um seferi açmıştır (*Vakanüvis Cavid Ahmet Bey'den naklen. Cevdet*, c. 5, s. 31-32).

[1] *Mora* valiliğine tayin edilmesi dolayısiyle sadr-ı âzam Şahin Ali paşa ile Yusuf ağa'nın arası açıktı. Yusuf paşa, serdarlıkla sefere çıkınca *İsmail* seraskeri bulunan Ali paşa'yı azletmiş ve yerine Yeğen Seyyid Mehmed paşa'yı Rus cephesi ve *İsmail* seraskeri yapmıştı. Yeğen Mehmed paşa işe başlamadan ölünce Şahin Ali paşa tekrar tayin olunmuş ve azlinden müteessiren bu defa işi gevşek tuttuğundan Rus cephesi tehlikeli duruma düşmüştür.

[2] *Cevdet*, c. 4, s. 306.

gün sonra Salih paşa'nın yerine *Bosna* valiliğine gönderilmiştir (1205 Rebiulâhır - 1790 Aralık)[1].

Muharebenin devamı dolayısiyle sadr-ı âzam ve serdarı ekrem Şerif Hasan paşa'nın idamından sonra Yusuf paşa ikinci defa sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem oldu (1205 Cemaziyelâhır - 1791 Şubat) ve *Bosna*'dan acele ordu merkezi olan *Şumnu*'ya geldi. Mâneviyatı iyice bozulmuş olan derme çatma kuvvetlerle bir iş göremedi. Ruslarla *Yaş* muahedesini[2] imzalıyarak *İstanbul*'a geldi.

Muahede mucibince hududun *Turla* yani *Dinyester* nehrinden kesilmiş olması pâdişahın iğbirarına sebeb oldu; gâh korkusu ve gâh vezirlikten çekilmek istemesi gibi hallerini duyan pâdişah, kendisini tatmin ile istiklâl vererek geçmişe geçmiş nazariyle bakıp bundan sonra arzuya muvafık hizmette bulunmasını tavsiye etmişti; fakat *nizam-ı cedid*'in tanzimindeki müsamaha ve istiğnası, III. Selim'in infialini mucib olduğu gibi[3]

[1] *Cevdet*, c. 5, s. 10. Pâdişah evvelâ Yusuf paşa'nın kaptan paşalığına muvafakat etmiş, ordudan gelen tahriratı şeyh-ul islâmın görmesi mutad olduğundan gönderilmiş, bunu okuyan şeyh-ul islâm kethüdası Mekki efendi'yi Bâb-ı ali'ye gönderip eğer orduya cevap yazılmamış ise cevabı vereceğini bildirmiş. Pâdişahın muvafakati henüz gönderilmediğinden şeyh-ul islâmın cevabı beklenmiş, şeyh-ul islâm efendi kethüdası vasıtasiyle aynen şu cevabı getirmiş:

"Yusuf paşa benim sevdiğim dostum adamdır; meramiyle beğâm olmasın isterim ve halen kaptan paşa mültezemim ve mustashibim değildir; maksudım ancak umur-ı devleti ihtilâlden sıyanettir; halen *Adakale*'si düşman tarafından mahsur ve *Vidin* kalesi dahi muhatarada. Bunların idareleri behemehal kaviyyül iktidar bir vezirin seraskerliğiyle husule gelir; ol havalide öyle muktedir vezir yok. Abdi paşa'nın ise yaramadığı malûm oldı; anın işi değil; şimdiyedek Yusuf paşa ikdam ederek oldukça ol havaliye nizam verdi; bundan sonra yine müşarünileyhin anda olmasiyle bu işler görilebilir; binaenaleyh böyle vakitte kaptan olmasını ben bir vechile tecviz etmem. Bu babda rey-i sâib tiz elden sadr-ı âzam hazretlerine bir kıta hatt-ı hümâyun tahrir ve bu hususun muvafık olmadığı ve havali-i merkume nizamına ihtimam eylemesinin Yusuf paşa'ya müekkiden tahriri zikrolunan hatt-ı hümâyunda tasrih iktiza eder. Kaldı ki bu kaptan paşa donanmayı yirmi gün evvel hazır ve âmâde müteahhid oldığını müşir bir kıta takrir tadim eder; haylıca çalışıyor kaldı ki biz bunu kaptan paşalıktan elbette çıkaracağız denilirse bir âharın nasb etsinler Yusuf paşa olamaz var kapıya böyle söyle" (*Hatt-ı hümâyun vesikaları*, No. 54992).

[2] *Mühimme*, 187, s. 302, evail-i Rebiulâhır 1205.

[3] Rusların müttefiki olan Avusturyalılarla daha evvel *Ziştovi* muahedesi aktedilmişti.

aynı zamanda genç pâdişah kendisine îtimad ve emniyet göstermediğinden dolayı *İstanbul*'a gelişinden kırk üç gün sonra azlolunarak yerine *Kandiye* muhafızı Melek Mehmed paşa sadarete davet edildi[1].

Yusuf paşa'nın azlinden sonra malı müsadere edilmedi ve bir yere tayinine kadar *Beykoz*'da oturması emrolunup az sonra düşman istilâsiyle tahrib edilmiş olan *Anapa* kalesinin tamiri ve o havalinin tanzimi için *Anapa* seraskerliğiyle *Trabzon* valiliğine tayin olundu.[2]

Yusuf paşa, *Trabzon*'dan sonra *Cidde* valisi oldu ve 1215 Muharrem - 1800 Haziran tarihinde *Cidde*'de fücceten vefat etti. Hiçbir mazisi ve hizmeti olmamasına ve sadareti sırasında da alelacele devleti hesapsız bir faciaya sevk etmesine rağmen, hamiyetli vakur bir zat[3] olmasından dolayı bazı tarihçiler kendisine Koca Yusuf paşa ünvanını vermişlerdir.

[1] *Vakanüvis Edip efendi tarihi*, c. 2, s. 189 (Kütüphanemizdeki yazma nüsha).

[2] Yusuf paşa'nın azli hakkında sadaret kaymakamlığına tayin edilen Çandarlızâdelerden Ali paşa'ya hitaben Bab-ı ali'ye gelen hattı hümâyun:

"Sen ki kaymakam Ali paşa'sın,

"...Malûmın olsun ki sadr-ı sâbık Yusuf paşa umur-ı seferiyede tecrübesi geçmiştir mülâhazasiyle ikinci defa makam-ı sadarete tâyin olundukta taraf-ı hümâyundan gerek hazine ve gerek mühimmat ve sair levazımı seferiyede asla kusur olunmayıp meramı hümâyunum galibâne bir muharebe iken muvaffak olamayıp muharebe müyesser olmaksızın bu suretle düşmana arazi terk ederek böyle fena müsalehaya sebeb olmuşken şayet nizam-ı devlete muvaffak olur mülâhazasiyle azletmeyip âsitaneye getirdim. Gelelden beru nizam-ı devlete dair yoluyla bir işe şurû etmeyip garezlerine ve sû-i zan ile temşiyet eylediği maddeleri teşviş edip kanun ve kaide-i devlete adem-i riayet bahsus ocaklar kanunı kadimine dikkat ve yoluyla nizamlarına sây ve gayret eylemeyip daima sû-i tedbire ve fesat üzere harekete mecbul olduğundan geldiği günden devlete nâfî bir işe muvaffak olamadığı ve bundan sonra dahi olamayacağı aşikâr olmaktan nâşi sadaretten azl ve yerine vüzeranın cümlesinin eskisi olan âkil ve müdebbir ve sadarete ehliyeti zâhir *Kandiye* (Girid) valisi vezirim Melek Mehmed paşa nasb olunup taraf-ı hümâyunumdan davetci gönderilmekle gelinceyedek yerine vezarete istidad ve ehliyetin nümudar olduğundan rütbe-i vâlây-ı vezaretle kaymakam nasb olunmuşsundur..." *Nâme-i hümâyun defteri* 9, s. 4). Pâdişahın hatt-ı hümâyunı tabii doğru değil ve Yusuf Paşa'yı ithamı haksızdır. Ordu denilen nizamsız kalabalıkla harbetmek ve hele düşmana galebe etmenin imkânsızlığı vekayile sabittir.

[3] *Edip Efendi tarihi*, c. 2, s. 189.

Hâdikat ül Vüzera zeyli'ne zeyil yazmış olan Cavid Ahmed-bey mezalim ile para istif etmesinden, irtişasından ve, sözlerine inanılır zevattan naklen, şehvanî ihtirasından bahsetmektedir. Sultan Selim, Halil Hamid paşa'nın teşebbüsü ile Abdülhamid'in hal'ine mâni olan Cezairli Gazi Hasan paşa'nın adamı ve Abdülhamid ve onun şehzâdelerine taraftar olduğunu zan ve tahmin etmesi dolayısiyle Koca Yusuf paşa'ya itimad göstermemiş ve muahede akdiyle *İstanbul*'a gelmesini müteakip sadaret kaymakamı Çandarlızâde Ali paşa'ya gönderilen hattı hümâyunda görüldüğü üzere, kısmen doğru olmayan bahane ile *İstanbul*'dan uzaklaştırmıştır. *Fındıklı*'da cami yanındaki 1201 H. - 1787 M. tarihli sebile çeşme Koca Yusuf paşa'nındır[1].

Hasan paşa (Kethüda-Cenaze)

Vezir Melek Mehmed paşa'nın kethüdalığından vezir olduğu için Kethüda Hasan paşa diye meşhurdur. Aslen Çerkes olan Hasan paşa, III. Ahmed zamanındaki vezirlerden Kazıkçı Hasan paşa'nın kölelerindendir. Daha sonra Dizlikçi Mehmed paşa'ya hazine kâtibi ve *Mora* valisi Muhsinzâde Mehmed paşa'nın mütessellimi olmuştur.

Mora'nın *Tripoliçe* kasabasında mütesellim bulunduğu sırada Rusların tahrikleriyle 1184 H. - 1770 M. de vukua gelen *Mora* ısyanında *Tripoliçe* üzerine yürüyerek *Mora* âsilerine galebe çalmıştı. Bundan sonra Melek Mehmed paşa'ya intisap ile kethüdası olmuştur.

Vidin valisi bulunan Melek Mehmed paşa'nın 16 Rebiulâhır 1200 - 16 Şubat 1786 da *Vidin*'den azli ile *Sakız*'da ikameti emrolunması üzerine, yerine kethüdası Hasan ağa vezirlikle *Vidin* muhafızı olmuştur. Vezir-i âzam ve serdarı ekrem Yusuf paşa'nın Avusturya'ya hareketi ile *Vidin*'e gelmesi üzerine Kethüda Hasan paşa'ya, *Sivas* valiliği ile *Vidin* cephesi seraskerliği tevcih edilmiş ve az sonra *Sivas* başkasına verilip *Selânik* ve *Köstendil* sancaklariyle seraskerlikte kalmıştır.

Yusuf paşa serdarlığiyle Avusturya'ya karşı yapılan ilk harekâttaki muvaffakiyetler, yani *Muhadiye*, *Şebeş*, *Logos* başarı-

[1] *İstanbul çeşmeleri* (İbrahim Hilmi Tanışık), c. 2, s. 40.

ları Kethüda Hasan paşa'nın faaliyeti neticesinde elde edilmiş; bu suretle şöhreti artmış ve 3 Ramazan 1203 - 28 Mayıs 1789 da Yusuf Paşa'nın azli üzerine vezir-i âzam ve serdarı ekrem olmuştur.

Hasan paşa 25 Ramazan (19 Haziran) da *Rusçuk* karargâhına geldiği zaman ağır hasta olduğundan, kendisine mühri hümâyun ile sadaret hil'ati yatağında teslim edilmiş ve bu hastalığından dolayı ordu tarafından Cenaze Hasan paşa lâkabı verilmiştir.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, bunun serdarı ekremliği esnasında, plânsızlık yüzünden, kazanılmak üzere olan *Bozasuyu* mağlûbiyeti vukua gelmiş ve beş buçuk ay sadaretten sonra 5 Rebiulevvel 1204 - 23 Kasım 1789 da azlolunarak malı müsadere edilmeden *Tırhala* sancağı ile *Rusçuk* muhafazasına memur edilip yerine *İsmail* seraskeri Cezairli Gazi Hasan paşa vezir-i âzam olmuştur.

Kethüda Hasan paşa'nın *Rusçuk*'a tayininden iki ay sonra vezirliği alınıp malları da müsadere edildikten sonra *Bozcaada*'ya gönderilerek ikamete memur edilmiştir. Hasan paşa, efendisi Melek Mehmed paşa'nın sadareti zamanına kadar iki buçuk seneye yakın burada kalarak 1206 Şevval - 1792 Mayısta vezirliği ibka olunup *Silistre* valisi ve kırk gün sonra *Hanya* muhafızı olarak birkaç sene burada kalmıştır [1].

Kethüda Hasan paşa 1209 H. - 1794 M. de *Kandiye* muhafızlığında bulunup, 1211 H. - 1796 M. de *Hanya*'ya nakledildi ve 1212 Saferinde (1797 de) *Mora* muhassallığında bulundu. Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali üzerine harbin *Mora*'ya da sirayeti düşünülüp oranın tahkimi icab ettiğinden, Kethüda Hasan paşa, âkil ve müdebbir bir vezir ise de yaşlı olup faaliyet gösteremiyeceği mütaleasiyle istediği yerde oturmak üzere tekaüt edildi; o da *Tırhala Yenişehiri*'nde oturdu [2]. 1215 H. - 1800

[1] Kethüda Hasan paşa, sadr-ı âzam olunca efendisi Melek paşa'nın vezaretini ibka ile kendisini *Kandiye* (Girid) valiliğine tâyin etmişti. Bu defa da Melek Mehmed paşa sadr-ı âzam olmuş, o da eski kethüdasının vezirliğini ibka ederek *Hanya* muhafızlığına tayin ettirmiştir.

[2] *Vakanüvis Halil Nuri bey tarihi*, s. 362 ve *Cevdet*, c. 6, s. 330.

M. de vezirliği iade olunarak *Bender* muhafızlığına ve iki ay sonra da *Hotin* muhafızlığına tayin edildi[1].

Hasan paşa 1217 H. - 1802 M. de tekaüd edildi ise de, tekrar *Bender* muhafızı oldu. *Eflâk* ve *Boğdan* voyvodalarının azillerinden dolayı Ruslarla olan ihtilâf halledildi zannolunurken Ceneral Mikelson kumandasındaki Rus kuvvetlerinin 1221 Ramazan-1806 Kasım'da ansızın *Bender*'e taarruzları ve burasının düşmesi üzerine esir alınarak Rusya'ya götürüldü. Esaretten avdette *Tırhala Yenişehiri*'nde oturup 1225. H. - 1810 M. de orada vefat etti. Ölümünde yaşının doksanı aşmış olduğu anlaşılıyor.

Kethüda Hasan paşa hamiyetli, gayyur ve harb işlerinde vukuflu bir vezir olmakla beraber, resen serdarlıkta muvaffak olacak kudrette bir kumandan değil, ancak serdar maiyyetinde başarı ile iş görecek kabiliyette idi ki, bunu *Boza* (Bozeo) mağlûbiyeti göstermiştir; *Hotin* valisi bulunurken orada bir cami yaptırmıştır.

Hasan paşa (Cezairli-Gazi)

Osmanlı vezirlerinin cesur ve gayyurlarından, pek gözlü, üzerine aldığı işleri muvaffakiyetle başarmış olan Cezairli Gazi Hasan paşa, aslen *Kafkasya*'lıdır[2]. *Tekirdağı*'nda ticaretle meşgul Hacı Osman adında bir zatın kölesi ve mânevi evlâdıdır. Çocukluğunda bile haşarı olup ele avuca sığmaz ve efendisinin bile çocuklarını döverdi.

Hasan, onsekiz, yirmi yaşında iken Hacı Osman'ın verdiği sermaye ile ticarete atılmış ve aynı zamanda yeniçeriliğe de intisab etmişti. 1148 H. - 1731 M. Rus ve Avusturya seferlerinde bulunmuş ve sonra *Cezair*'e giderek orada da cesaretiyle tanınmış ve bu arada *Telmsan* beyi olmuştu; fakat *Cezair* beylerbeğisinin kendisine sui kastta bulunacağını haber aldığından, evvelâ İspanya'ya kaçıp oradan da *İstanbul*'a geldi; *İstanbul*'a

[1] *Hadika zeylinde*, *İnebahtı* ve *Sicilli Osmanî*'de *Hotin* muhafızı olduğu yazılıyor. *Hotin*'de camii bulunmuş olduğu kaydına göre, *Hotin* muhafızı olduğu anlaşılıyor.

[2] Hasan paşa'nın *Kafkasya*'daki muhtelif milletlerden hangisine mensub olduğu sarih olarak bilinmemektedir.

gelmesi Koca Ragıb paşa'nın sadareti zamanına raslamıştı. *Cezair* beylerbeği, Hasan ağa'nın *Telmsan* hazinesinden para alıp kaçtığını bildirmesi üzerine istintak edildi ise de, yazılanın aslı çıkmadı ve 15 Cemaziyelevvel 1174 - 23 Aralık 1760 Osmanlı donanmasının birine kaptanlığa verildi; sonra Riyale kaptanı ve 1180 H. - 1766 M. de kapdanei hümâyun kaptanı oldu ve bu hizmette iken meşhur *Çeşme* faciası vukubuldu.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, bu faciadan kurtularak yine kapudanelik ve beylerbeyi rütbesiyle Akdeniz (Çanakkale) boğazı muhafızlığında bulundu ve 16 Rebiulâhır 1184 - 9 Ağustos 1170 de tedarik ettiği derme çatma kayıklarla ve bir kısım kuvvetle bizzat *Limni* adasına giderek burasını Rus işgalinden kurtardı ve bu suretle *Maydos* etrafındaki düşman toplanmalarına son verdi ve bu hizmetinden dolayı altın çelenk ile *Gazi* ünvanını aldı ve vezirlikle de Cafer paşa'nın yerine kaptan paşa oldu (1184 Cemaziyelâhır - 1770 Eylül).

Cezairli Gazi Hasan paşa 1186 - 1773 senesine kadar kaptan paşalıkta kaldı. 1186 Zilhicce - 1773 Şubatta veya Mart ortalarında kaptanı deryalıktan azledilip *Çanakkale boğazı* muhafızı ve seraskeri ve hemen arkasından *Anadolu* valiliği ile *Rusçuk* seraskeri oldu ve arası çok geçmeden 1188 Receb iptidalarında (1774 Eylül) ikinci defa kaptan paşalıkla *İstanbul*'a getirildi[1].

Gazi Hasan paşa bu mevkide tam bir istiklâl ile on beş sene saltanat atabeği olarak kaldı ve bir ara nüfuzundan endişe edilerek 1193 Receb ayı sonlarında (1779 Ağustos) *Mora* valiliğine tayin olunarak kaptan paşalıktan uzaklaştırıldı ise de, aynı sene Şevval iptidasında (Ekim) tekrar kaptan paşalığa getirilerek

[1] Sâbıka *Anadolu* valisi vezir Gazi Hasan paşa'ya ve dergâh-ı muallâm kapıcıbaşılarından halen Çakırcıbaşı olup müşarünileyhi savb-ı memuriyetine îsale mübaşir tâyin olunan Mustafa dâme mecdühuya hüküm ki :

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin, senin şimdiyedek memur olduğun hidemât-ı aliyyede ve bittahsis mukaddema derya kaptanlığın avanında gayret ve hamiyetin ve vücuhla sadakat ve istikametin malûm ve fimâbâd dahi ber vefk-ı matlûb hidemat-ı meşkûre ibazına sây ve mübaderet edeceğin melhuz-ı hümâyunum olduğundan nâşi bu defa avâtıf-ı aliyye-i husrevanemden derya kaptanlığı hizmet-i celilesi senin uhde-i ihtimamına ihale ve tefviz olunup... evail-i Receb 1188 (*Mühimme* 166, s. 197).

Mora valiliği, bura muhassallığı kethüdası İbrahim ağa'ya verildi[1] ve 1199 H.-1785 M. de Halil Hamid paşa'nın, I. Abdülhamid'i hal'etme teşebbüsünü pâdişaha haber vermek suretiyle sadakatini gösterdi ve bu hizmetinden dolayı kendisine iyice sarılan pâdişah üzerinde tam mânasiyle hâkim rolü oynadı; sadr-ı âzamlar gölgede kalarak bir dediği iki olmadı. Suriye'de endişeli bir hal alan Tahir Ömer ısyanı ile Mısır'da Murad ve İbrahim bey'lerin ısyanları kendisine havale edildi; Suriye ısyanını tamamen söndürdü ve Mısır'da da büyük başarılar elde etti ve bu sırada Rus seferi münasibetiyle *İstanbul*'a davet edildiğinden oranın işini de yoluna koyup *İstanbul*'a döndü.

Gazi Hasan paşa 1201 H. - 1787 M. deki seferde *Karadeniz*'de Rus donanmasiyle çarpıştı, deniz tarafı sığ olduğu için pek mühim olan *Özi* kalesini denizden yardım etmek suretiyle kurtaramadı. I. Abdülhamid'in 1203 H. - 1789 M. de ölümü üzerine yeni hükümdar III. Selim tarafından kaptan paşalıktan alınarak[2] *Anadolu* valiliği ile *İsmail* seraskerliğine tayin edildi (24 Şaban 1203 - 20 Mayıs 1789)[3]. Biran evvel vazifesi başına hareket etmesinin kendisi için selâmeti mucib olacağı remz ile bildirilmesi üzerine[4] derhal beş bin kişiyi bulan maiyyeti ile *İsmail* ordugâhına hareket etti.

Gazi Hasan paşa, *İsmail* kalesi üzerine hücum eden Rusları *Tabak deresi* muharebesinde mağlûb etti ve *Boza* (Bozeo)

[1] *Mühimme defteri* 176, s. 103, 151.

[2] 24 Şaban 1204 de Sultan Selim *Bahariye* binişine gitmezden evvel valide sultan kethüdası Mahmud bey ile Paşakapısına hatt-ı hümâyun gönderip kaptanı derya Hasan paşa'nın *Özi* üzerine serasker tayin olunduğunu bildirmişti. Sadaret kaymakamı bulunan Salih paşa, Gazi Hasan paşa'yı çağırtıp bir çeyrek kadar yalnız olarak görüştükten sonra seraskerlik kürkünü giydirmiştir (*Hamid-i evvel ve Selim-i Sâlis zamanlarına ait mecmua* No. 58 s. 62).

[3] Sadaret kaymakamının buyruldusu:

Sâbıka derya kaptanı vezir-i mükerrem Gazi Hasan paşa hazretlerine avâtıf-ı aliyyeden *Anadolu* eyâleti tevcih ve divan-ı hümâyundan emri tahrir olunmak buyruldu. 18 Şaban 1203 (*Cevdet tasnifi, Dahiliye vesikaları*, No. 16114) bu buyrulduya göre Gazi Hasan paşa *İsmail* seraskerliğine tayin edilmeden altı gün evvel *Anadolu* valiliğine tayin edilmiş ve sonra da bu valilik üzerinde olarak seraskerliğe gönderilmiştir.

[4] III. Selim, Halil Hamid paşa komplosunu haber vererek kendisinin daha evvel cülûsuna mâni olduğu için Gazi Hasan paşa'ya muğber olduğundan küçük bir itirazı halinde katledilmesi ihtimali vardı.

mağlûbiyeti üzerine azledilen Kethüda Hasan paşa'nın yerine vezir-i âzam ve serdarı ekrem oldu (5 Rebiulevvel 1204 - 23 Kasım 1789)[1].

Gazi Hasan paşa üç buçuk ay cephede faaliyette bulundu; harbde kayıtsızlıkları görülenleri idam ettirdiğinden, cephede büyük bir korku hüküm sürüyordu. *İsmail* kalesi önünde yediği darbeden sonra Hasan paşa'nın serdarlığı esnasında düşman tarafından bir tecavüz yapılmadı.

Serdarı ekrem, vefatından bir hafta evvel kıyafetini değiştirip karargâhtan ayrılarak *Şumnu* kasabasını ve etrafını dolaşmış ve şiddetli soğuk aldığından hastalanıp bundan müteessir olarak 14 Receb 1204 - 30 Mart 1790 Salı gecesi[2] vefat etti ve *Şumnu*'da yaptırmış olduğu Bektaşi tekkesine defnedildi.

Uzun yıllar vezirlik ve kaptan paşalık eden, ticaret yaptıran Gazi Hasan paşa'nın ümit edildiği kadar mal ve eşyası çıkmamıştır[3]. Bütün eşyası, parası, mücevheratı dört bin kese akçeyi bile bulmamış ve senede bin keseyi mütecaviz para getiren malikânesi olmakla bu kadar az parası çıkması herkesi hayrette bırakmıştır. Fakat Gazi Hasan paşa kaptanlığından azlolunarak sefere memur edildiği zaman çok para sarfettiğinden dolayı mevcut nakdi azalmış demekti. *Kasımpaşa*'da konağı ve *Öküz limanı*'nda (Üsküdarla Kuzguncuk arasında) yalısı vardı.

Gazi Hasan paşa'nın bir haylı hayırlı eserleri vardır. *Tersane*'deki kalyoncu kışlası ve yine *Kasımpaşa*'da deniz hastahanesi yakınında 1191 H. - 1777 M. tarihli çeşme ve *Büyükdere*'de çayırbaşında cami yanındaki çeşme, *Kasımpaşa*'da *Kulaksız*'a

[1] Gazi Hasan paşa, kendisine sadaret mührünü götürmüş olan Küçük Hüseyin ağa'ya senede kırk kese akçe getiren bir malikâne ile ve bir mücevherli hançer ve on bin altın vermiştir *(Mecmua* 58, s. 71).

[2] Recebin biri rasad takvimine göre çarşanbaya raslar. Şu halde Recebin ondördü salıdır. Bizim takvim üzere metindeki kayıt salı gecesi denildiğine göre Hasan paşa pazartesiyi salıya kavuşturan gecede vefat etmiş oluyor ki bu takdirde 14 Receb pazartesiye tesadüf etmektedir.

[3] Gazi Hasan paşa'nın zevcesinin haber vermesiyle *Kasımpaşa*'daki konağının harem tarafında ve odunluk altında bir yer kazılarak bir kazan içinde bin keselik altın çıkmıştır. Konağı ile yalısı zevcesinin üzerinde olduğundan onlara dokunulmamıştır.

çıkan çifteyokuş başında *Muslihuddin camii* karşısındaki 1197 H.-1782 M. tarihli ve *Rumeli kavağı*'nda *Altınkum* mevkiinde büyük liman mesiresindeki 1199 H. - 1782 M. tarihli ve yine *Boğaz*'da *Yenimahalle* iskelesi önündeki aynı tarihli çeşmeleri ve yine *Kasımpaşa*'da tarihsiz bir çeşmesi vardır[1].

Gazi Hasan paşa'nın yukarıdaki eserlerinden başka *Çanakkale*'de tekke, *Vize* kurbinde cami, hamam, üç çeşmesi, *Limni*, *Sakız* ve *İstanköy*'de çeşmeleri vardır. *Midilli*'ye su getirtip müteaddid çeşmeler yaptırmıştır. Diğer yerlerde de bu kabil tesisleri vardı.

Ölümünde yaşı sekseni geçmiş olup çok zeki, açık sözlü, pervasız, fevkalâde cesur, azim ve irade sahibi idi. En tehlikeli zamanlarda devlete unutulmıyacak hizmetlerde bulunmuştur. Efendisi Hacı Osman'ın kızı Emine hanım'ı alarak ondan bir kızı olmuştur. Kendisinin uzun menakıbını kaleme aldırmış olup bunun bir nüshası *Menakıb-ı Gazavat-ı Cezairli Kaptan Hasan paşa* ismiyle *Esadefendi* kitapları arasında 2419 numaradadır. Bu menakıpta *Mora*'daki icraatı müstakil bir fasıl olarak yazılmıştır. İcraatında şedid ve amansız olup bu yüzden bir haylı adam öldürmüştür.

Şerif Hasan paşa (Rusçuklu)

Rusçuk âyanından Çelebi Süleyman ağa'nın oğludur. Serdengeçti ağalığiyle *Kırım* hanı Kırım Giray ile birlikte Rusya'ya akın yaparak şecaati görülmüş, pederinin vefatı üzerine kendisine kapıcıbaşılık verilmişti. Fakat memleketinde tek durmayıp âyanlık iddiasiyle ortalığı karıştırdığından dolayı idamı için emir verilmiş ise de, kaçmağa muvaffak olarak sabık *Kırım* hanı III. Selim Giray'ın dairesine iltica eylediğinden, onun ricasiyle memleket işlerine karışmaması şartiyle *Rusçuk*'ta oturmasına müsaade edilmişti.

Mutlak surette *Rusçuk* âyanı olmak isteyen Şerif Hasan ağa, bunu zorla elde ettiği için tedibi emrolunmuş ise de, yine bir takrip kurtulup 1182 H. - 1768 M. deki Rus seferi münasibetiyle kendisinden istifade tarafına gidilmiştir.

[1] *İstanbul çeşmeleri* (İbrahim Hilmi Tanışık), c. 2, s. 124, 130, 135, 139, 247, 249.

Bu seferin sonlarına doğru *Rusçuk* âyanı Şerif Hasan ağa orduya getirilip *Rusçuk*'ta pek çok asker varken *Yergöğü* kalesinin niçin alınmadığı kendisine sorulmuştu. Şerif Hasan ağa o tarafın seraskeri Dağıstanlı Ali paşa'nın yerine seraskerliğe talip olup fakat bunu açık söylemiyerek askerin Dağıstanlı ile aralarının iyi olmadığını beyan etmişti. Bunun üzerine Şerif Hasan ağa'nın yaşının küçük olduğu gözönüne alındı ve vezir İsmail paşa *Rusçuk* serakeri tayin olunarak gönderildi.

Arzusu olan seraskerliği elde edemiyen Şerif Hasan ağa'nın avdetinden sonra biraderi Mehmed ağa ordu merkezine gelmiş ve baklayı ağzından çıkararak "biraderime vezaret verilirse *Yergöğü* kalesinin zaptını taahhüd ederiz" demesi üzerine vezir-i âzam Muhsinzâde Mehmed paşa tarafından Şerif Hasan ağa'ya vezirlik verilmiştir (20 Cemaziyelâhır 1187 - 8 Eylül 1773)[1].

Şerif Hasan paşa, taahhüdü mucibince *Yergöğü* kalesini geri alamadığından dolayı seraskerlikten azlolunarak yerine Cezairli Hasan paşa getirilmiştir. *Kaynarca* muahedesini müteakip *Özi* muhafızlığına tayin edilen Şerif Hasan paşa gitmek istemiyerek ayak sürüdüğünden vezirliği alınarak bir zaman *Gümülcine*'de ve sonra *Rusçuk* ve *Selânik*'te oturtulup 1201 Zilkade - 1787 Ağustosta ve muharebe esnasında vezir Silâhdar Çelik Mustafa paşa'nın ricası üzerine vezirliği iade olunarak *Misivri* ve arkasından *Vidin* muhafızı olmuştur.

Serdarı ekrem Koca Yusuf paşa, *Vidin* üzerinden Avusturya'ya yürüdüğü sırada *Vidin*'de sancağı şerif ordusuna kaymakam tayin edilen Şerif Hasan paşa, daha sonra mansıbsız olarak *Rahova* muhafazasına memur edilmiştir.

Bu sırada vezir ve serdarı ekrem Cezairli Gazi Hasan paşa vefat etmiş ve Şerif Hasan paşa *Şumnu* ordugâhına pek yakın olduğundan, ordu erkânının karariyle *Şumnu*'ya davet edilerek serdarı ekrem vekâletini üzerine almıştır[2].

[1] *Vasıf*, c. 2, s. 264, 267, *İslâm Ansiklopedisi*'nde Mortman vezirliğini üç gün sonra yani 23 Cemaziyelâhır gösterir.

[2] *Başvekâlet arşivi sadaret mektupçuluğu defteri*, No. 4 ve *Cevdet tarihi*, c. 5, s. 18 Şerif Hasan paşa, acele *Rahova*'dan *Rusçuk*'a gelip bir gece evinde yattıktan sonra *Şumnu* ordugâhına gitmiştir.

Şerif Hasan paşa, "yeni sadr-ı âzam acaba bize bir mansıb verir mi?" —çünkü *Rahova* muhafızlığını hiçbir yerden dirliği olmadan ve bir mansıb bekliyerek yapmakta idi— diye düşünürken, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, şeyh-ul islâm Hamidizâde'nin tavsiyesiyle Rumeli'deki vezirler arasında çekilen kur'a buna isabet ettiğinden, vezir-i âzam ve serdarı ekrem tayin edilmiş ve bu hale kendisi de hayrette kalmıştır (1 Şaban 1204 - 16 Nisan 1790)[1].

Bunun on ay on gün süren sadr-ı âzam ve serdarı ekremliği esnasında Avusturyalılara karşı *Yergöğü* muvaffakiyeti gibi küçük bir başarı elde edildi ise de, Rus cephesi bozgun haline gelip *Kili*, *İsmail*, *Tolçı*, *İsakçı* ve diğer bütün kaleler elden çıktı.

Şerif Hasan paşa bu vaziyet üzerine kendisi evvelâ Ruslar üzerine tedarik görmüşken sonra bundan vazgeçerek Avusturya cephesine gitmek istemesi gibi hatası olmakla beraber, kaptan paşa ile Tatar hanının da vazifelerini yapmamalarını pervasız ve açık olarak pâdişaha bildirmişti.

Serdarı ekremin böyle serbest mütaleası *İstanbul*'un mizacına uymamış ve bundan başka mesul mevkiinde olan vezir-i âzamın kabahat isnat ettiği kaptan paşa ile Tatar hanının bunu red eylemeleri neticesinde bütün mesuliyet Şerif Hasan paşa'ya yükletilmiş ve bundan başka aleyhdarları tarafından ısyan edeceği hakkında da uydurma haberler yayıldığından, bir hâdiseye meydan vermeden azil ve katline karar verilmiştir.

Bunun için evvelâ kendisine bir hattı hümâyun gönderilerek tatmini tarafına gidilmiş ve bu suretle iğfal edildikten sonra 9 Cemaziyelâhır 1205 - 13 Şubat 1791 de evvelâ kendisinden mühri hümâyun alınmış ve diğer bir hattı hümâyunla da *Sofya*'da dairesini tanzim ile Avusturyalılardan tahliye edilecek olan *Belgrad*'ın tesellümüne memur edildiği bildirilmiştir.

[1] Şerif Hasan paşa'nın enderunda ve devlet erkânı arasında bir iltimascısı olmadığı halde sadarete tayin edilmesi kendisini de hayrette bırakmış ve halk arasında rüşvet verdiği ve filancaya çattığı sözler dolaşmış ve bazıları da Şerif Hasan paşa'nın menfiyyen *Selânik*'te otururken *Selânik* mollası Keçecizâde Salih efendi ile dostluğundan dolayı onun *İstanbul*'a gittikten sonra senasında bulunarak bu suretle sadarete getirilmiş olduğunu tahmin etmişlerdir (*Cevdet*, c. 5, s. 19).

Bu suretle iğfal edilen Şerif Hasan paşa, evvelâ ordugâhtan alınarak *Şumnu* âyanının konağının yanındaki bir eve nakl-olunduktan sonra, orada uyurken kurşunla vurulmak suretiyle katledilmiştir[1]. Yerine *Bosna* valisi Yusuf paşa ikinci defa vezir-i âzam tayin edilmiştir.

Şerif Hasan paşa, zeki ve şecaatli idiyse de, âyanlıktan yetişmiş olup devlet işlerine ve hükûmetin mizac ve mişvarına vakıf olmayıp açık kalpli ve açık sözlü idi. Kendisinin âyanlıktan yukarı bir kumandanlığı idare edemiyeceği 1788 seferinde malûm olmuşken iki cepheli bir seferde serdarı ekremlik gibi pek mühim bir vazifenin kur'a isabetiyle buna verilmesi pek garip ve felâketi davet edeceğine şüphe olmayan bir zihniyet neticesi idi.

Vasıf, *Şumnu* karargâhında oturmayıp Celâlî suretinde kır ve bayırlarda dolaşması ve bu suretle harb levazmını tatil etmesi ve *İstanbul*'a gönderdiği tahriratlarda hürmetkârane beyanatta bulunmıyarak edebi tecavüz ile pâdişahın gazabını tahrik etmesinin katline sebeb olduğunu yazmaktadır[2]. *Cevdet tarihi*, zeki, akıllı, dirayetli, işgüzar ve ancak iyş ve işrete fazla düşkün olduğunu ve sadarette gözü kararıp halkın malına el uzattığını beyan ediyor[3]. Bu muharebedeki vakayii bizzat zabt etmiş olan *Vekayii Hamidiye* risalesi sahibi Mehmed Sadık efendi, hüsnü ahlâk sahibi işbilir olduğunu kaydetmektedir[4].

Hâdikat-ül-Vüzera zeyli'nde de şiir ve inşaya vukufundan ve hava ve hevese düşkünlüğünden bahsediliyor. *İstanbul*'a gönderilen başı *Üsküdar*'da müntesib olduğu *Hüdayî tekkesi*'nde medfun olup, orada bazı hayratı da vardır. Âyanlık iddiasiyle birkaç defa serkeşliğe kalkması ve kendisinin idamı hakkında ferman gönderilmesi malûm olduğundan, sadareti esnasında da ısyan etmesi ihtimali gözönüne alınarak, aleyhdarlarının iftiralarına inanılmış ve pervasızca tahriratları da bu ihtimali kuvvetlendirmiştir.

[1] *Cevdet tarihi*, c. 5, s. 100, 101.
[2] *Vasıf*'tan naklen *Cevdet*, c. 5, s. 101.
[3] *Cevdet*, c. 5, s. 102.
[4] *Vaka-i Hamidiye*, s. 114.

Yusuf paşa (ikinci defa)

Şerif Hasan paşa'nın katli üzerine yerine derhal münasip bir sadr-ı âzam bulunamayıp bu hususa dair *İstanbul*'daki devlet erkânı arasında gizli görüşmeler yapıldı ise de, bir karara varılamamasından dolayı halk arasında dedikodu başlamıştı.

Sadaret kaymakamı Salih paşa, pâdişahın iradesi üzerine vezirlerden Melek Mehmed, Ebu Bekir, Süleyman Feyzi, Karahisarlı Ahmed, ordudan yeniçeri ağası Pekmezci Mehmed, Halil Hamid paşa damadı *Boğaz* muhafızı Safranbolulu İzzet Mehmed ve *Dimetoka*'da oturtulmakta olan sâbık sadaret kaymakamı Mustafa paşa'ların isimlerini bir pusulaya yazarak takdim etmişti.

Sultan III. Selim bunlardan Melek Mehmed ve Mustafa paşa'ların ihtiyarlıklarından dolayı sefer veziri olamıyacaklarını ve İzzet Mehmed paşa'nın müseyyip yani kayıtsız, ihmalci olduğunu beyan ile diğer isimler üzerinde durup bu hususta :

"— Yarın reis efendiyi de beraber alarak erkence şeyh -ul-islâm efendiye gidip Allah için bunlardan birini intihab ile kat'i cevap yazasınız; bu bapta mütehayyirim, elbette siz benden iyisini bilirsiniz, birini bulup şu ıztıraptan beni halâs edesiniz" demiş olduğundan, bunlar şeyh-ul islâm konağında görüşmüşler ise de, mesuliyetten korkarak içlerinden birini tercih edemeyip keyfiyeti pâdişaha arz etmişlerdir.

Bunun üzerine Sultan Selim, iyice düşündükten sonra kendisi *Bosna* valisi esbak vezir-i âzam Yusuf paşa'yı münasip görmüştür [1]. *Bosna*'da kendisine mühri hümâyun teslim edilen Yusuf paşa 23 Cemaziyelâhır 1205 - 27 Şubat 1791 de *Şumnu* karargâhına gelip işi eline almış ve, vekayi kısmında görüldüğü üzere, mâneviyatı bitkin ve talimsiz olan kalabalığın bir işe yaramıyacağını arz ile *Yaş* muahedesini yaparak *İstanbul*'a dönmüştür.

Koca Yusuf paşa, *İstanbul*'a dönüşünden kırk üç gün sonra sadaretten azlolunarak yerine *Girid* valisi Melek Mehmed paşa vezir-i âzam olmuştur.

[1] *Cevdet tarihi*, c. 5, s. 102. Vakanüvis Vasıf, pâdişahın etrafındaki zevatın boğaz muhafızı İzzet Mehmed paşa'yı ileri sürdüklerini ve filvaki akıl ve dirayeti müsellem olmakla beraber umur-ı harbiyede tecrübesi sebkat etmediğinden dolayı pâdişahın arzusuna tevafuk etmediğini ve *İstanbul*'daki bazı zevatın sadareti düşünülmüş ve pâdişah da temayül göstermiş ise de, bu gibilerin de tam bir istiklâliyet ile mesuliyeti üzerlerine alacaklarını şart olarak ileri sürdüklerini ve nihayet pâdişah bizzat Yusuf paşa'yı seçerek ikinci imrahor Hüseyin ağa ile mührü hümâyunu gönderdiğini yazmıştır (*Vavıf*'tan naklen *Cevdet*, 5, s. 103).

YİRMİDOKUZUNCU BÖLÜM

XVIII. ASIRDA GELEN OSMANLI ŞEYH-UL İSLÂMLARI

Seyyid Ali efendi (Paşmakçızâde)

Üsküdar kadılığından mazul olarak vefat eden Paşmakçızâde Mehmed efendi'nin oğlu olup 1048 H. - 1638 M. de *İstanbul*'da doğmuştur. Usul üzere medrese tahsili görüp müderris ve kadı oldu. *Edirne* kadısı iken 1101 Ramazan - 1690 Haziranda *nakib-ül eşraf*, bir ay sonra *İstanbul* kadılığı payesi verilip 1102 Şaban - 1791 Mayısta Anadolu kazaskerliği payesini aldı ve nakib-ül eşraflığı devam etti.

1103 H. - 1692 M. de hâmisi Ebu Saidzâde şeyh-ul islâmlıktan azledilince bu da nakib-ül eşraflığı üzerinde olarak *İstanbul*'a yollandı[1]. Fakat Ebu Saidzâde Feyzullah efendi kırk gün sonra ikinci defa şeyh-ul islâm olunca Ali efendi de Rumeli kazaskerliği ile *Edirne*'ye davet olundu. Mûtad olan kazaskerlik müddetini bitirip azlolunca nakib-ül eşraflıkla *İstanbul*'a geldi.

1106 H. - 1794 M. de vezir-i âzam Sürmeli Ali paşa'nın Ebu Saidzâde'yi meşihatten azlettirip onu Mısır'a sürgün ederken onunla dostluğu olan Paşmakçızâde Ali efendi'yi de azlederek arpalığı olan *Gemlik*'e gönderdi (1106 Cemaziyelevvel 1794 Aralık)[1].

Seyyid Ali efendi *İstanbul*'a geldikten, sonra 1112 H. - 1700 M. de ikinci defa Rumeli kazaskeri olup bir buçuk sene olan müddeti doldurduktan sonra, 20 Zilhicce 1113 - 18 Mayıs 1702 de azledilerek *Edirne*'den *İstanbul*'a gelmiştir.

1115 H. - 1703 M. de *İstanbul*'da vukua gelen ayaklanmada (Edirne vakası) âsiler Paşmakçızâde'yi 9 Rebiulevvel (23 Ağustos) da şeyh-ul islâm tayin ederek *At Meydanı*na getirmişlerse de, bu işin neticesini iyi görmediğinden evine gelir gelmez

[1] Bu tarihlerde büyük harb (1683—1699) devam ettiğinden, pâdişah ve hükûmet *Edirne*'de bulunuyordu.

temarüz etmek suretiyle ihtilâl erkânını inandırmak suretiyle yakasını kurtarmış ve yerine daha evvel yetmiş gün kadar şeyh-ul-islâmlık etmiş olan Hünkâr imamı Mehmed efendi âsiler tarafından şeyh-ul islâm yapılmıştır.

Edirne vakası bertaraf olup III. Ahmed hükümdar olduktan bir müddet sonra İmam Mehmed efendi azledilerek Paşmakçızâde Seyyid Ali efendi şeyh-ul islâm olmuştur (18 Ramazan 1115 - 25 Ocak 1704)

Seyyid Ali efendi'nin idaresinden ilmiye sınıfı memnundu. İyilik sever, kıymet bilirdi; kibir ve gururu olmayıp muamelesi babayâne idi; III. Ahmed de kendisinden memnun olup etraftan senasını işitiyordu. Fakat sadr-ı âzam Çorlulu Ali paşa, şeyh-ul islâmın lâübali tavrından ve kendisine pâdişahın iltifatından dolayı Ali efendi'yi sevmiyor ve onun ara sıra nasihat yollu sözlerine canı sıkılıyordu. Bundan başka, kendisinden evvel vezir-i âzam olan Enişte Hasan paşa ile Kalaylıkoz Ahmet ve Baltacı Mehmed paşa'ların sadaretten azillerini Paşmakçızâde'den biliyordu. Bundan dolayı onu pâdişahın teveccühünden düşürmek için çalışıyor ve münasibet aldıkça Paşmakçızâde'nin efsunculuğundan ve *Edirne* vakasını tertib ederek sonra bir kenara çekilmiş olduğundan ve daha bu gibi bazı şeylerden bahis eyliyordu. Pâdişahın bu hususta ağır aldığını gören sadr-ı âzam :

"— Mademki şeyh-ul islâm teveccühü hümâyununuzla seleflerinden ziyade istiklâle mazhardır, bu kulları idarei umur ve hizmete kadir değilim" demesi üzerine[1]. III. Ahmed şeyh-ul-islâmın azline muvafakat ettiğinden, 27 Şevval 1118 - 1 Şubat 1707 de Seyyid Ali efendi azlolunarak *Edirnekapısı*'nda Emir Buharî mahallesindeki bahçesinde oturmağa mezun oldu.

[1] Sadr-ı âzam, Ali efendi hakkında pâdişahla görüştüğü esnada: "bu bir dini müşevveş havli mezheb Hamzavî ve zorba bir adamdır. Sadakat yüzünden geldiğine itimat buyurmayın; *İstanbul* halkını tahrik edip yol gösteren ve meydanı erazilde kazığı kakıp tokmağı yanına bırakan odur, elinden çok iş gelir, vücudunuza zarar görmek yanında laşeydir; bunun nef'inden zararı çoktur. Eğer azil ve nefy olunmazsa beher hal şeametin müşahede etmenizde şüpheniz olmasın" demiş olduğunu Fındıklılı Mehmed Halife *Nusretnâme*'sinde kendi ağzından işittiğini yazmaktadır (*Nusretnâme*, 1118 senesi vekayii) ve *Raşid*, c. 3, s. 212, 213).

Çorlulu Ali paşa, Paşmakçızâde'nin gözönünde bulunmasını da muvafık görmiyerek onu evvelâ *Boğaziçi*'nde bir yalıya naklettirdikten sonra *Sinop*'ta ikamete memur ettirdi (Muharrem 1119 - 1707 Nisan) [1].

Seyyid Ali efendi, *Sinop*'a gönderilmekle beraber, Silâhdar Ali ağa (Şehid Ali paşa) ile baba oğul gibi araları iyi olduğundan, onun da pâdişaha istirhamı üzerine Çorlulu Ali paşa sadaretten azledilmeden evvel resen gönderilen bir hattı hümâyunla Seyyid Ali efendi, *İstanbul*'a davet edilmek suretiyle sadr-ı âzama ilk darbe vuruldu; Çorlulu bu hâdise dolayısiyle gözden düştüğünü anlamış ise de, pâdişaha kafa tutamıyarak ses çıkartmamış ve Paşmakçızâde'ye karşı yaptığı muamele dolayısiyle özür dileyerek kendisine hediyeler yollamıştır.

Paşmakçızâde'nin *İstanbul*'a gelmesinden az sonra, 18 Rebiulâhır 1125 - 15 Haziran 1710 da Çorlulu Ali paşa sadaretten azlolunarak bir ay sonra, yani 19 Cemaziyelevvel - 16 Mayıs ayında Paşmakçızâde Seyyid Ali efendi, Ebezâde Abdullah efendi'nin yerine ikinci defa şeyh-ul islâm olmuştur.

Seyyid Ali efendi, 1124 Muharrem 4 - 1712 Şubat 12 tarihine kadar bir buçuk seneden ziyade bu mevkide kaldı ve o tarihte vefat ederek yerine Ebezâde Abdullah efendi ikinci defa şeyh-ul islâm oldu. Paşmakçızâde'nin iki şeyh-ul islâmlığı müddeti dört sene sekiz buçuk aydır. Kabri *Edirnekapı* mezarlığında Emir Buharî bahçesi yakınındadır. Âlim, fazıl, muhakkik, uyanık fikirli, iyi ahlâklı, iyilik sever bir zat olup her sınıf kendisine hürmetkârdı. Tarikaten Nakşibendi ve meşreben Melâmi (Hamzavî) idi. Fetvalarını havi bir mecmuası vardır. *İstanbul*'da *Kadıhanı mescidi*, Seyyid Ali efendi'nin olup *İstanbul* kadısı iken yaptırmıştır.

Sadık efendi (ikinci defa)

Bunun kısa tercümei hali, tarihimizin üçüncü cildinin ikinci kısmında yazılmıştır. İkinci defaki şeyh-ul islâmlığı 27 Şevval 1118 - 1 Şubat 1707 de olup Paşmakçızâde'nin yerine gelmiştir. Bir sene kadar bu makamda kalarak ihtiyarlığı sebebiyle vazifesinden

[1] *Sinop* kadısına hüküm ki :

afvedilmiş ve eskisi gibi *Fındıklı*'daki yalısında oturmuş [1]ve 8 Ramazan 1121 - 11 Kasım 1709 da seksen yaşında vefat etmiştir.

Abdullah efendi (Ebezâde)

Kadılardan Anadolulu Mustafa efendi adında birinin oğlu olup babasının kadılığı esnasında *Varna* yakınındaki *Balçık* kasabasında doğmuştur. Lehistan seferi sesnasında IV. Mehmed'in *Balçık* taraflarında bulunduğu sırada bir çocuğu dünyaya gelerek Abdullah efendi'nin annesi ebelik ettiğinden dolayı *Ebezâde* diye şöhret bulmuştur.

Mutat ve muayyen medrese tahsilini yaparak derece derece yükseldi. *Haleb*, *Mısır*, *Edirne*, *Mekke-i Mükerreme* mollalıklarından sonra, 1106 Receb - 1696 Şubatta *İstanbul* kadlığı payesini alıp o sene Ramazanda (Nisan) Anadolu kazaskeri ve 1108 Şaban-1697 Martta usulen şeyh - ul islâmın sadr-ı âzam vasıtasiyle inhası olmadan doğrudan doğruya II. Mustafa'nın bir hattı hümayuniyle ilmiye kanununa aykırı olarak Rumeli kazaskeri oldu. Bir sene olan kazaskerlik müddetini bitirdikten sonra, kanunen mazul olması icab ederken, enderun halkı müddetinin bir sene daha uzatılmasını pâdişahtan rica etmişlerse de, şeyh - ul-islâm Erzurumlu Seyyid Feyzullah efendi bunu durdurup kendisine rakip gördüğü Ebezâde'yi *Maraş* kadılığına tayin ettirmiş ve gitmemesi üzerine *Kıbrıs*'a sürgün ettirmiştir.

Ebezâde Abdullah efendi, Sultan Ahmed'in cülûsu sırasında *Kıbrıs*'tan *Bursa*'ya naklolunup *Yenişehir*'e geldiği sırada Feyzullah efendi'nin katlini haber alması üzerine *İstanbul*'a gelmiş ve 8 Safer 1117 - 1 Haziran 1705 de ikinci defa Rumeli kazaskeri ve 1119 Şevval - 1708 Ocakta Sadık efendi'nin yerine şeyh - ul islâm olmuştur.

Sâbıka şeyh-ul islâm olan Seyyid Ali'nin varıp *Sinop*'ta ikamet eylemesi fermanım olup haliya dergâh-ı muallâm çavuşlarından ... Çavuş ile mahall-i mezbura îsal olunmağla sen ki *Sinop* kadısı mevlânây-ı mumaileyhsin, müşarünileyh ol canibe varıp vasıl oldukta *Sinop*'ta bir münasib mahalde ikamet ettirip... evâili Muharrem sene 1119 (*Mühimme* 115, s. 270).

[1] Sadık efendi, umur-ı fetva ile uğraşmağa kudreti olmadığını ara sıra sadr-ı âzama söylermiş. III. Ahmed'in küçük yaştaki kızı Hatice Sultan vefat ettiği zaman Sadık efendi cenaze namazını kıldırırken bayram namazı gibi her tekbirde ellerini kaldırmış ve bu hali ihtiyarlığı sebebiyle ateh getirdiğini göstermişti (*Raşid*, c. 3, s. 238).

Abdullah efendi iki buçuk sene bu makamda kaldı ve 19 Cemaziyelevvel 1122-16 Mayıs 1710 da azlolunarak Paşmakçızâde Seyyid Ali efendi ikinci defa şeyh-ul islâm oldu. 4 Muharrem 1124-12 Şubat 1712 de Paşmakçızâde'nin vefatı üzerine Ebezâde tekrar şeyh-ul islâm tayin edildi.

İsveç kıralı Demirbaş Şarl'ın cebren memleketine gönderilmesi hakkında misafirperverliğe aykırı bir karara iştirak ile vezir-i âzamı da tahrik ettiğinden ve hatta bunu bir muvaffakiyet sayarak kurbanlar kestirdiğinden dolayı, *İstanbul* halkının bir mülteci misafire yapılan bu halden müteessir olarak söylenmeleri üzerine, sadr-ı âzam ve *Kırım* haniyle birlikte azlolunup (16 Safer 1125-14 Mart 1713) *Rumeli Hisarı*'ndaki yalısına çekildi ve yerine İsveç kıralı hakkındaki karara itiraz etmiş olan Rumeli kazaskeri Mehmed Ataullah efendi getirildi.

Abdullah efendi azlinden müteessir olarak yalısına gelip gidenlere boş boğazlık ederek lüzumsuz sözler söylediğinden dolayı 1126 H.-1714 M. de *Trabzon*'a sürgün edilerek kasım fırtınası esnasında yola çıkarıldığından dolayı yolda fırtınanın şiddetinden bindiği gemi batmak suretiyle boğulmuştur. Şeyh-ul-islâmlığı iki defada üç sene sekiz buçuk aydır.

Paşmakçızade Seyyid Ali efendi (ikinci defa)

Pâdişahın hattı hümâyuniyle *Sinop*'tan getirtilen Ali efendi, Ebezâde'nin yerine 19 Cemaziyelevvel 1122-16 Mayıs 1710 da ikinci defa şeyh-ul islâm olup 4 Muharrem 1124-12 Şubat 1712 de vefat ederek yerine Ebezâde Abdullah efendi de ikinci defa şeyh-ul islâm olmuştur.

Ebezâde Abdullah efendi (ikinci defa)

Paşmakçızâde'nin vefatı üzerine 4 Muharrem 1124-12 Şubat 1712 de ikinci defa şeyh-ul-islâm oldu. İsveç kıralı hakkında gösterilen lâyiksiz karardan dolayı 16 Safer 1126-14 Mart 1713 de azlolundu.

Mehmed Ataullah efendi

Eşraf-ı kuzat denilen yüksek dereceli kaza kadılarından Eyyüblü İbrahim efendi'nin oğludur. Medrese tahsili görüp şeyh-ul islâm Minkarizâde Yahya efendi'den mezun olup müderrislik ve üç defa fetva eminliği etmiş ve şeyh-ul islâm

Erzurumlu Seyyid Feyzullah efendi himmetiyle 1114 Muharrem - 1702 Haziranda *İstanbul* kadısı olmuştur.

Ataullah efendi 8 Zilhicce 1115 (13 Nisan 1704) te Anadolu ve 24 Şaban 1118 (1 Aralık 1706) da Rumeli kazaskeri olup ikinci defa Rumeli kazaskeri iken Ebezâde Abdullah efendi'nin yerine şeyh-ul islâmlığa getirilmiştir.[1]

İlmiye tayinlerinde yapılan yolsuzlukların vezir-i âzam Damad Ali paşa'ya haber verilmesi üzerine, gizlice tahkikat yaptırmıştı. Bunun neticesinde şeyh-ul islâmın irtikâbı tahakkuk ettiğinden, tayininden altı ay sonra Ataullah efendi azlolunarak *Rumeli Hisarı*'ndaki yalısına oturtulmuş ve yerine İmam Mehmed efendi şeyh-ul islâm olmuştur (24 Rebiulâhır 1125-20 Mayıs 1713)[2].

Ataullah efendi de selefi Ebezâde gibi devlet ricali aleyhinde atıp tuttuğundan, Ebezâde'nin *Trabzon*'a ve bunun da *Sinop*'a sürgün edilmelerine emir verilerek her ikisi de ayrı ayrı gemilerle kasım fırtınası esnasında yola çıkarılmışlardır.

Menfileri götüren gemiler *Karadeniz Ereğlisi* önünde büyük bir fırtınaya tutulup Ebezâde'nin bindiği gemi batmış ise de bunun gemisi sahile gelerek kurtulmuş ve Ataullah efendi karadan *Bolu*'ya gelip vukuı hali *İstanbul*'a bildirdiğinden kendisinin *Bolu*'da oturması emrolunmuştur.

[1] Şeyh-ul islâm Ebezâde Abdullah efendi, İsveç kıralının *Edirne*'ye gelmesine muvafakat etmeyip *Selânik*'e gönderilmesini ve orada alıkonularak iktizasına göre hareket edilmesini tavsiye etmişti. Pâdişah arz odasında *Rumeli* kazaskeri Ataullah efendi'ye, şeyh-ul islâmın bu mütaleasını söylemiş, Ataullah efendi de:

— "Gelmekle ne olur; daha âlâ rikâb-ı hümâyunda bulunur, bilmüşafehe meşveretler olur, devlet-i âliyyeye enfâ nice hayırlı işler vücuda gelmesine sebeb olur" demiş. Bunun üzerine Ebezâde azledilerek Ataullah efendi şeyh-ul-islâm olmuş *(Nusretnâme*'den).

[2] Doçent Orhan Köprülü kendi kütüphanesinde bulunan ilmi nücuma dair müneccimbaşı Mustafa Zeki efendi'nin bir eserinden bahis ile bu gibi eserlerin ehemmiyetini gösterdiği sırada bu eserden bazı nakiller yapmıştır. Bu nakillerden birisi Ataullah efendi'nin, vezir-i âzam Damad Ali paşa ile bir görüşme esnasında şeyh-ul islâmın bir maddeden dolayı üçyüz kuruş rüşvet aldığıdır. Ali Paşa, şeyhulislâm Ataullah Efendi'nin bu irtikâbını yüzüne karşı söyleyince şeyh-ul islâm "ya taş mı yahut ağaç mı yiyeyim" diye cevap vermiştir *(İstanbul Üniversitesi Tarih dergisi* sayı 2, s. 314).

Mehmed Ataullah efendi 1127 H. - 1715 M. de *Bolu*'da vefat etmiştir. Üç defa fetva eminliğinde bulunmuş olup fıkıhtaki bilgisi ve içtihada taallûk eden büyük dâvalara girişecek kadar selâhiyet sahibi olmakla tanınmıştı. *Fıkh-ı Ataî* veyahut *Fetevay-ı Ataiye* ismiyle verdiği fetvaları havi bir eseri vardır.

Mahmud efendi (Hafız - İmam)

Tophaneli Ahmed ağa adında birinin oğludur. Medrese tahsili görmüş, hafız olması ve sesinin güzelliği sebebiyle II. Mustafa'ya imam olmuştur. Burada bulunurken kendisine arpalık suretiyle bazı kadılıklar tevcih edilip *Yenişehir* (Tırhala Yenişehiri) kadılığından münfasıl iken II. Mustafa'nın hal'inden az evvel birdenbire Rumeli kazaskerliği tevcih edilmiş ise de, birkaç gün sonra III. Ahmed'in cülûsiyle hem kazaskerlik ve hem de imamlıktan ayrılmıştır.

Mahmud efendi, 21 Rebiulevvel 1118 - 6 Temmuz 1706 da II. Mustafa zamanında saraydaki dostluklarına mebni vezir-i âzam Çorlulu Ali paşa'nın himmetiyle Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiştir. 18 Şaban 1119 (14 Kasım 1707) de Mehmed Ataullah efendi'nin yerine Rumeli kazaskeri olan Mahmud Efendi,[1] Ataullah efendi'nin meşihatten azli üzerine 24 Şaban 1125 - 15 Eylül 1713 de şeyh-ul islâm olmuştur.

Mahmud Efendi'nin görünürde azlini mucip bir hali yoktu; fakat rakip saydığı sabık iki şeyh-ul islâmı sürgün ettirmesi ve bunlardan Ebezâde Abdullah efendi'nin denizde boğularak vefat etmesi halk arasında şeyh-ul islâm aleyhine dedikoduyu mucib olduğundan dolayı azlolunarak yerine üç defa Rumeli kazaskeri olan Mirza Mustafa efendi şeyh-ul islâm olmuştur (8 Zilhicce 1126 - 15 Aralık 1714).

Mahmud efendi 2 Cemaziyelâhır 1130 - 3 Mayıs 1718 de vefat etmiştir. *Fatih*'te Bahai efendi'nin yanında medfundur. Orta derecede iktidarlı olup bir buçuk sene şeyh-ul islâmlığı vardır.

[1] *Raşid*, c. 4, s. 6.

Mirza Mustafa efendi

Batum'lu Abdurrauf efendi'nin oğlu olup 1040 H. - 1630 M. de doğmuş ve 1056 H. - 1644 M. de *İstanbul*'a gelerek saraya alındı ve orada saray hocalarından Mirza Mehmed efendi'den ders gördü. 1077 H. - 1666 M. de Musahib Mustafa paşa'nın vezirlikle saraydan çıkışı esnasında bu da çıkarak şeyh - ul islâm Minkarîzâde'den de okuyup mülâzım oldu ve hariç medresesiyle müderrisliğe başladı. 1083 H. - 1672 M. de *Kamanice*'nin Lehlilerden zaptı üzerine kendisine buranın kadılığı verildi.

Daha sonra *Yenişehir*, *Mısır*, *Mekke* ve *İstanbul* kadılıklarında (mevleviyyet) bulundu. Sadaret kaymakamı Ömer paşa ile aralarının açılmasına mebni, her ikisi de birbirini pâdişaha şikâyet ettiklerinden, 1100 Rebiulevvel sonlarına doğru (1689 Ocak) Mirza Mustafa efendi, *İstanbul* kadılığından azlolunarak *Midilli*'ye sürgün edildi[1] ve bir müddet sonra afvolunup *İstanbul*'a geldiyse de, II. Süleyman'ı hal' ve IV. Mehmed'i tekrar hükümdar yapmak isteyen ulemanın ittifakına dahil olduğu için 30 Şaban 1102 - 29 Mayıs 1691 de *Kıbrıs* adasına gönderildi[2].

1103 H. - 1692 M. de afvolunarak *İstanbul*'a geldi ve 1105 H. - 1694 M. de Anadolu kazaskeri payesi verildi. 1106 Şaban (1695 Mart) ve 1109 Şaban (1698 Şubat) da iki defa Rumeli kazaskeri oldu. Gerek davalarda ve gerek kadı tayinlerinde rüşvet aldığı için *İstanbul* kaymakamlığına (pâdişah *Edirne*'de bulunuyordu) gönderilen 1111 Muharrem iptidaları - 1699 Temmuz tarihli bir hükümle ailesiyle birlikte *Sinob*'a nakledildi[3].

II. Mustafa'nın hal'i ve şeyh - ul islâm Feyzullah efendi'nin katlinden sonra afvedilip *İstanbul*'a geldi ve 1120 Zilhicce - 1709 Şubatta üçüncü defa Rumeli kazaskeri oldu. Müddetini bitirip mazul iken 8 Zilhicce 1126 - 15 Aralık 1714 te Mahmud efendi'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edildi.

Bunun meşihati zamanında Rumeli kazaskeri Damadzâde Ahmed ve Anadolu kazaskeri Hâmidzâde Abdullah efendiler aleyhinde pâdişaha manzum bir arzuhal verilmişti. III.

[1] *Raşid*, c. 2, s. 69.

[2] *Silâdar tarihi*, c. 2, s. 569 ve *Raşid*, c. 2, s. 155.

[3] *Mühimme* 111, s. 43.

Ahmed, bir hattı hümâyunla bunların azillerini ve Rumeli kazaskerliğine daha evvel de kazasker bulunan Abdürrahim efendi'nin ve Anadolu kazaskerliğine de *İstanbul* kadısı mazullerinden Uşşakizâde Seyyid Abdullah efendi'nin tayinlerini emretmiştir.

Manzum arzuhal pâdişahın canını sıktığından, bunun kimler tarafından tertip edildiğinin tahkikini sadr-ı âzam kaymakamına gizlice emretmiş ve o da bu arzuhalin, şeyh-ul islâm Mirza Mustafa efendi'nin adamları tarafından kaleme alındığını arzetmesi üzerine Mirza Mustafa efendi'nin azline karar verip Rumeli kazaskerliğiyle *Edirne*'ye davet edilen —çünkü bu tarihte pâdişah *Edirne*'de idi— Abdürrahim efendi gelir gelmez iptida kazaskerlik hil'âtini ve iki gün sonra şeyh-ul islâmlara mahsus *fervei beyza*'yi giyip meşihat makamına oturmuştur (25 Cemaziyelâhır 1127 - 28 Haziran 1715) [1].

Azledilen Mirza Mustafa efendi, *İstanbul*'a gönderilip 1127 Receb ortalarında (1715 Temmuz) gönderilen bir fermanla *Trabzon*'da ikamete memur edilmiştir [2]. Bir müddet sonra afvolunarak *İstanbul*'a gelen Mirza Mustafa efendi, II. Mustafa'nın kendisine temlik etmiş olduğu *Emirgân*'daki yalısında oturup [3] doksan beş yaşını geçmiş olarak 3 Safer 1136-13 Kasım 1722 de vefat ederek *Kalenderhane* kurbindeki evinin

[1] *Nusretnâme*'de azli Cemaziyelâhırın yirmi ikisi olarak gösterilmektedir. Bu kayda göre halefi *Edirne*'ye gelmeden evvel azledilmiş oluyor.

[2] Asitâne-i saadet kaymakamına hüküm ki:

Sâbıka şeyh-ul islâm olan Mirza Mustafa efendi'nin varıp *Trabzon*'da ikameti fermânım olmağla senki veziri müşarünileyhsin işbu emr-i şerifim vusulünde asla tehir ve tevakkuf etmeyip mumaileyh Mirza Mustafa efendi'yi bir sefineye vaz ve tarafından mûtemedün aleyh adam tayin ve *Trabzon*'a irsal ve anda ikamet ettirip ve vechi meşrûh üzere *Trabzon*'a vusulünü müş'ir kadıdan arz getirip rikâb-ı hümâyunuma irsal eylemen bâbında hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunumla ferman-ı âlişânım sâdır olmuştur. Evâsıt-ı Receb 1127 (*Rikâb mühimmesi*, s. 48).

[3] II. Mustafa, *Emirgân*'da Mirgünoğlu'na ait yalıyı *Rumeli* kazaskeri iken Mirza Mustafa efendi'ye temlik edip kendi el yazısiyle şu temliknâmeyi vermiştir: "mülk-i mevrusum olan ebenanceddin dai-i devletim ve halen *Rumeli* kazaskeri Mevlâna Mirza Mustafa efendi'ye hediye ve temlik etmişimdir. Evlâd ve ahfad-ı kerem mûtadımdan bir ferd taarruz buyurmayalar" (*Salim tezkiresi*, matbu nüsha, s. 30).

yakınında yaptırmış olduğu mektebin yanındaki mezarlığa defnedildi.

Mirza Mustafa efendi âlim ve müdekkik bir zat olup zamanını tetebbula geçirmiştir. Bazı risaleleri vardır; *Emirgân*'daki *Mirgünoğlu sarayı*, II. Mustafa tarafından buna verilmiştir. Oğlu kazaskerlerden Mirzazâde Salim efendi şuara tezkiresini kaleme almıştır.

Nusretnâme'de Mirza Mustafa efendi'nin ilim ve fazilet sahibi, fakat mürtekib olduğu kaydedilmekte ve o tarihte *Galata* kadısı bulunan oğlu Salim efendi hakkında da "veled-i menhus, fasık, zındık, bîdin" tâbirleri kullanılmaktadır.

Abdurrahim efendi (Menteşzâde)

Bursa şeriyye mahkemesi başkâtibi Mehmed efendi'nin oğludur. Minkarizâde Yahya efendi'nin yetiştirmelerinden olup müderrislik, kadırlık ederek *İstanbul* kadılığından sonra 1020 Şaban - 1708 Ekimde Anadolu kazaskeri ve 1123 (1711 M.) ve 1125 (1713) senelerinde iki defa Rumeli kazaskeri olup üçüncü defa Rumeli kazaskeri oluşundan iki gün sonra Mirza Mustafa efendi'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edilmiştir. 1127 Cemaziyelâhır 25 - 1715 Haziran 28).

Abdurrahim efendi bir buçuk sene kadar bu makamda bulunarak 19 Zilhicce 1128 - 4 Aralık 1716 da vefat etmiştir. *Edirne*'de medfundur. Makamını muhafaza için uysal olduğu anlaşılmaktadır[1]. Menteşezâde'nin fetvalarını havi mecmuası ile *Feraiz*'e dair bir risalesi ve tefsirden *Beyzavî* üzerine talikatı vardır.

İsmail efendi (Kara-Ebu İshak)

Alâiye'li (Alanya'lı) İbrahim efendi'nin oğlu olup 1055 Zilhiccesinde (1645 Aralık) *Fatih*'te *Çarşanba* semtinde doğmuş, ilmiye sınıfından yetişmiş, *Süleymaniye*, *Darülhadis* müderrisi iken 1104 H.-1692 M.

[1] Mirza Mustafa efendi'nin tercümei halinde görüldüğü üzere, *Rumeli* ve *Anadolu* kazaskerlerinin azillerine sebep olan manzum arzuhal sahiplerinin îdamlarını isteyen sadaret kaymakamının arzusuna karşı şeyh-u islâm Abdurrahim efendi mevkiini muhafaza için bu arzuyu tasvip edecek iken *Rumeli* kazaskeri Ebu İshak İsmail efendi'nin makul itirazına karşı katlin önüne geçilmiştir (*Raşid tarihi*, c. 4, s. 102).

de *Haleb* kadısı olmuş ve diğer mevleviyetlerde kadılık ettikten sonra 1120 H. - 1708 M. de *İstanbul* kadısı, 1123 H. - 1711 M. de Anadolu ve aynı senede Rumeli kazaskeri olup ikinci defa Rumeli kadılığından mazul bulunurken 17 veya 19 Zilhicce 1128 - 4 Aralık 1716 da Menteşezâde'nin yerine sadaret kaymakamı Damad İbrahim paşa'nın tavsiyesiyle *İstanbul*'dan getirtilerek şeyh-ul islâm oldu (26 Zilhicce - 11 Aralık).

İsmail efendi, makamına yerleşip kendisine tazim gösterilmesinden ve hükûmetçe arzularına müsaade edilmekten cüreti artarak vezir azl ve tayinine ve etrafın kendisine başvurmasına ve hattâ vezir-i âzam tebdili işlerine kadar burnunu sokmak istemişti. Bilhassa Damad İbrahim paşa'nın arzusu hilâfına Avusturya ile sulh akdine muvafakat etmiyerek Köprülüzâde Numan paşa'yı sadr-ı âzam yapmasını pâdişaha arzetmesinden dolayı [1]. kendisini o makama tavsiye etmiş olan yine Damad İbrahim paşa'nın sillesiyle azline karar verilmiştir.

Damad İbrahim paşa, şeyh-ul islâmlığa hazırladığı sabık Anadolu kazaskeri Yenişehirli Abdullah efendi'ye Rumeli kazaskerliği payesi verdirip acele *İstanbul*'dan davet ettirdi ve gelmesini müteakip pâdişah tarafından ertesi günü kabul olunarak Ebu İshak İsmail efendi'nin yerine şeyh-ul islâm oldu (5 Cemaziyelâhır 1130 - 6 Mayıs 1718).

Azlolunan İsmail efendi, çavuşbaşı vasıtasiyle *Solak çeşmesi* yanındaki *İskender* köyünde tevkif olunduktan sonra, 30 Cemaziyelâhır - 31 Mayıs 1718 de *Sinop*'a sürgün edildi ve sonra 1132 Zilkadesinde (1720 Eylül) *Yalova*'da oturmasına müsaade edildi ve altı ay sonra da *İstanbul*'a getirtilerek *Bebek* ile *Rumelihisar*'ı arasında *Kayalar*'daki yalısında ömrünün sonuna kadar oturdu. Vefatından iki sene evvel hastalanmış ve epey zahmet çektikten sonra 28 Zilkade 1138 - 28 Temmuz 1726 da vefat etmiştir.

Ebu İshak İsmail efendi âlim, fazıl, müdekkik, hakşinas ve dalkavukluk gibi âdi şeylerden müteneffir, güler yüzlü, hoş sohbet olup tetebbû ettiği kitapların kenarlarına mütaleasını ve tashih icab ediyorsa tashihini yapmak adeti idi. Bu kadar

[1] *Nusretnâme* (1130 Cemaziyelâhır vekayii)

fazl ve kemaline rağmen Şehid Ali paşa'nın vakfettiği kitapların arasındaki felsefe, hikmet, nücum, tarih ve şiire aid kitapların vakfının sahih olmayıp kütüphaneye konmasının şer'an caiz olmadığına dair fetva verecek kadar da mutaassıp ve dar görüşlü bir zat olduğu görülüyor[1].

Kabri, *Fatih*'te *Çarşanba*'da yaptırmış olduğu camiin avlusundadır. Oraya su da getirmiştir. *Naim* mahlasiyle manzumeleri vardır. Şeyh-ul islâmlığı takriben bir buçuk sene kadardır; büyük oğlunun adı İshak olduğundan *Ebu İshak* künyesini almıştır.

Abdullah efendi (Yenişehirli)

Âlim, uyanık fikirli ve değerli şeyh-ul islâmlardan olan Abdullah bin Mehmed efendi, *Bursa Yenişehiri*'ndendir. Memleketinde tahsil görüp *İstanbul*'a geldikten sonra şeyh-ul islâm Çatalcalı Ali efendi'nin dairesine intisab ederek medrese tahsilini görüp müderrislik ve kadılık etti; *Bursa* kadılığından mazul iken *İstanbul* kadılığı payesiyle 12 Safer 1127 - 17 Şubat 1715 de ordu kadılığına tayin edildi ve orduda bulunan ve o tarihte Mevkufatçı olan İbrahim efendi (Nevşehirli Damad İbrahim paşa) ile tanışıp dost oldu ve *Mora* seferinden avdette 1125 Zilhicce - 1713 Aralıkta Anadolu payesini aldı ve 1128 Cemaziyelâhır - 1716 Haziranda bilfiil Anadolu kazaskeri oldu ve daha sonra Rumeli kazaskerliği pâyesi verildi. Şeyh-ul islâm İsmail efendi'nin azli takarrür edince kendisine teveccühü olup o sırada sadaret kaymakamı bulunan Damad İbrahim paşa'nın tavsiyesiyle şeyh-ul islâm yapılmasına karar verilerek *Selânik* mübayaacısı Bosnalı Mehmed ağa menzil ile[2]. *İstanbul*'a gönderildi. Mehmed ağa, *İstanbul*'a geldiği gece Abdullah efendi'yi evinden alarak *Edirne*'ye getirdi ve gelişinin ertesi günü, yani 5 Cemaziyelâhır 1130 - 6 Mayıs 1718 de Ebu İshak İsmail efendi'nin yerine şeyh-ul islâm oldu.

[1] 1129 Muharrem tarihli ferman (*Hicri onikinci asırda İstanbul hayatı* —Ahmed Refik), s. 56 ve 57.

[2] Menzil ile gitmekten maksat, hiçbir mahalde durmadan yalnız menzillerde at değiştirmek suretiyle gitmek demektir ve bu husus için muayyen yerlerdeki menzillerde hazır at veya beygir bulunurdu. Böyle bir emirle gidenler, vardıkları menzillerde atlarını değiştirip yollarına devam ederlerdi.

Abdullah efendi on üç sene iki ay bu makamda kaldı. 1143 Rebiulevvel - 1730 Eylüldeki *Patrona* ısyanı neticesinde şeyh-ul islâmlıktan azledilerek *Gelibolu*'ya gönderildi ve yerine Mirzazâde Şeyh Mehmed efendi getirildi (17 Rebiulevvel 1143 - 30 Eylül 1730).

Abdullah efendi 1144 Ramazan iptidaları tarihli (1732 Mart) bir fermanla Hacca gidip avdette *İstanbul* dışındaki çiftliğinde oturmağa mezun oldu[1]. Filhakika *Hicaz*'dan dönüşünde çiftliğinde oturup 1155 H. - 1742 M. de *Kanlıca*'daki yalısında ikametine müsaade edildi ve bir sene sonra da vefat ederek iskele yanındaki İskele camiinin sağ tarafına defnedildi.

Müdekkik bir zat olan Abdullah efendi'nin بهجة الفتاوى *Behcet ül-Fetava* isimli fetva kitabı meşhur olup fıkıhtaki geniş ihatasını göstermektedir[2]. Türkiye'de ilk matbaanın açılması hususundaki fetvası ve İbrahim Müteferrika'nın bu hususta eserine takrizi kendisinin teceddüdü iyi kavramış olduğunu göstermektedir.

Şeyh Mehmed efendi (Mirzazâde)

Ulemadan Mirza Mehmed efendi'nin oğlu[3] ve şeyh-ul islâm *Erzurum'lu* Seyyid Feyzullah efendi'nin damadıdır. Kayın pederi sayesinde tafra denilen süratle müderris ve kadı olup 1114 H. - 1702 M. de *İstanbul* payesine çıkmıştır. 1119 H. - 1707 M. de *Mekke* ve 1122 H. - 1710 M. da *İstanbul* kadısı, 1125 H. - 1713 M. de Anadolu kazaskeri ve 1129 H. - 1717 ve 1134 H. - 1721 M. de iki defa Rumeli kazaskeri olup I. Mahmud'un cülu-

[1] Sâbıka şeyh-ul islâm olan Mevlâna Esseyyid Abdullah'a hüküm ki: Sen ki mevlânây-ı müşarünileyhsin halen bu sene-i mübarekede tavaf-ı beytülharam ve ziyaret-i ravza-i mutahhara-i Hazreti seyyidülenam aleyhi efdalüssalevatı vesselâma mezun ve murahhas olmanla inşallahü teâlâ varıp eda-i haccı mebrur ve ziyareti ravza-i mutahhara-i bâhirunnur edip avdet eylediğinizde gelip *İstanbul* haricinde vaki çiftliğinizde ferağı bâl ile ikamet ve devâm-ı amr ve devletim ediyesine müdavemet ve muvazabet üzere olman bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur. Sene evâil-i Ramazan 1144 (*Mühimme defteri* 138, s. 214).

[2] Vefatı, Esami-i Müellifin'de 1154 olarak üç sene sonra gösterilmiştir(s.483).

[3] دوحة المشايخ *Devhatü'l-meşayih* ve andan naklen ilmiye salnâmesinde, Şeyh Mehmed efendi'nin, şeyh-ul islâm Mirza Mustafa efendi'nin oğlu olduğu kaydediliyorlarsa da yanlıştır.

siyle Yenişehirli Abdullah efendi'nin yerine şeyh-ul islâm oldu (17 Rebiulevvel 1143 - 30 Eylül 1730).

Şeyh Mehmed efendi, sükûneti sever bir zat olup meşihat kendisini yorduktan başka gözlerinin zaafı dolayısiyle bu hizmetten afvını rica etmesi üzerine, sekiz ay sonra çekilerek *Üsküdar*'da *Sultantepesi*'ndeki köşkünde oturdu (10 Zilkade 1143-17 Mayıs 1731) ve yerine Paşmakçızâde Seyyid Abdullah efendi getirildi.

Şeyh Mehmed efendi 1147 H. - 1735 M. de vefat ederek *Tunusbağı*'nda babasının yanına defnedildi. Mütteki, nezih bir zat olup üç günde bir Kur'anı Kerim'i hatmederdi. Vefat ettiği zaman yaşı yetmişten ziyade idi.

Abdullah efendi (Paşmakçızâde)

Paşmakçızâde şeyh-ul islâm Seyyid Ali efendi'nin oğlu olup 1091 H. - 1680 M. de doğdu. Pederinden ders gördü; müderris ve kadı oldu. Mısır kadılığından sonra 1126 H. - 1714 M. de *İstanbul* kadılığına tayin edildi; 1130 H. - 1718 M. de nakibül eşraf ve 1132 Cemaziyelevvel iptidasında (1719 Aralık) Anadolu ve 1137 Ramazan - 1725 Haziranda Rumeli kazaskeri oldu. İkinci defa Rumeli kazaskeri bulunduğu sırada *Patrona* ısyanını müteakip infisal edip yine o sene Zilkadesinin onunda (17 Mayıs 1731) Mirzazâde Şeyh Mehmed efendi'den sonra şeyh-ul islâm tayin edildi.

Abdullah efendi, kibir ve gurur sahibi, mütehakkim bir zat olup müşavere meclislerinde ve herhangi bir iş zımnında pâdişahla görüşürken terbiyeye aykırı bazı halleri ve mütalealarından, bildiğinden şaşmıyarak lüzumsuz inat ve ısrarı ve her bir işin kendi reyine uygun olarak yapılmasını istemesi ve makul itirazlara münasebetsiz ve ağır sözlerle mukabele eylemesi ve İran meselesinin müzakeresinde umum heyetin reyine muhalif olarak mütalealerında sebat etmesi gibi hallerinden —bilhassa İran işinin müzakeresindeki vaziyetten— dolayı, 27 Şaban 1144-24 Şubat 1732 de azledilerek yerine Rumeli kazaskeri Damadzâde Ebül Hayr Ahmed efendi getirildi.

Abdullah efendi, azlini müteakip Hacca gönderilip avdetinde *Konya*'da oturtuldu ve oraya gelişinden az sonra vefat

ederek *Hazreti Mevlâna* türbesinin haricine defnedildi (1145 H.- 1732 M.). I. Mahmud zamanında şeyh-ul islâmlığı dokuz buçuk aydır. Zehirlenmek suretiyle vefat ettiği rivayet edilmektedir.

Ebulhayr Ahmed efendi (Damadzâde)

Anadolu kazaskeri Çankırılı Mustafa Rasih efendi'nin oğlu olup 1076 H. - 1663 M. de doğmuştur. Babası şeyh ul islâm Minkarizâde Yahya efendi'nin damadı olduğu için kendisine *Damadzâde* denilmiştir.

Mürettep ve muayyen medrese tahsilinden ve kadılıklardan sonra 1118 Şaban - 1706 Kasımda *İstanbul* kadısı, 1122 Ramazan da (1710 M.) Anadolu kazaskeri olduktan sonra 1127 (1715), 1131 (1719) ve 1137 (1725) de üç defa Rumeli kazaskeri olup ve 27 Şaban 1144 - 24 Şubat 1732'de Paşmakçızâde'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edildi.

Damadzâde, Anadolu kazaskeri İshak efendi'yi makamına rakip gördüğünden, sırası iken onu Rumeli kazaskeri yaptırmıyarak diğer birisini tayin ettirmişti. Bu haksızlık İshak efendi'nin haklı itirazını mucib olmuş ise de dinletemiyerek arpalığı olan *Kütahya*'ya gönderilmesine sebeb olmuştu (1145 H.- 1732 M.).

Şeyh-ul islâmın maksadı, daha sonra pâdişah tarafından anlaşılarak kendisinin haberi olmadan İshak efendi bizzat pâdişahın hattı hümâyuniyle *İzmit*'e getirildi ve arkasından da Rumeli kazaskerliği verildi. Bu teveccühten bir ay sonra İshak efendi'ye bir haseki ile hattı hümâyun gönderilerek *İstanbul*'a getirtilmesini müteakip şeyh-ul islâm yapıldı (12 Cemaziyelevvel 1146 ve 21 Ekim 1733).

Ebülhayr Ahmed efendi azlinden sonra *Büyükdere*'nin *Kefeli köyü*ndeki yalısında oturdu ve sonra *Eyüb*'ün karşısındaki *Sütlüce*'de bulunan yalısına nakletti ve 1154 Zilhicce - 1742 Şubatta orada vefat etti. *Eyüp* nişancısında babası tarafından yaptırılmış olan medreseyi Nakşibendi tekkesine kalbederek, intisab etmiş olduğu Şeyh Seyyid Murad efendi'ye vermişti. Ebülhayr Ahmed efendi ve babası, bu Şeyh Murad tekkesinde medfundurlar.

Ebülhayr Ahmed efendi âlim, salih ve mahlası gibi hayırsever, uyanık fikirli bir zat idi. *Kefeli köyü*nde yalısının

karşısındaki Uluç Hasanpaşa mescidine bir minber koydurmuştur; *Sütlüce*'de de bir çeşmesi vardır[1]. *Mecmua-i Eüblhayr* isimli bir fetva mecmuası da görülüyor.

Damadzâde Ahmed efendi, Müteferrika İbrahim efendi'ye Kâtib Çelebi'nin *Cihannüma*'sının müsveddelerini vererek Müteferrika'yı bu eserin basılmasına teşvik etmiş olduğunu ve ilk kısmın o suretle basıldığını matbu *Cihannüma*'nın mukaddimesinde bizzat Müteferrika söylemektedir[2]. Yine Müteferrika tarafından basılan Kâtib Çelebi'nin *Takvim üt-Tevarih*'i de Damadzâde'nin teşviki ile neşredilmiştir.

İshak efendi (Ebu İshak İsmail Efendizâde)

Âlim, şair ve değerli şeyh-ul islâmlardan olup III. Ahmed devri şeyh-ul islâmlarından Ebu İshak İsmail efendi'nin büyük oğludur. Evvelâ babasından ve sonra zamanının yüksek âlimlerinden Hocası Ahmed efendi ile diğer âlimlerden ders gördükten sonra, 1111 H. - 1699 M. de büyük bir imtihanda fevkalâde muvaffak olmasından dolayı şeyh-ul islâm Feyzullah efendi tarafından takdir edilerek müderris oldu. Müderrislik derecelerini bitirdikten sonra babasının meşihati esnasında kadılığa geçti ve nihayet 1135 H. - 1723 M. de *İstanbul* kadısı tayin edildi. Burada iken dürüst hareketi, işi olanlara kolaylık göstermesi ve hatta fakirlerin harç ve masraflarını kendi kesesinden vermesi gibi halleri sebebiyle teveccüh kazandı.

19 Şevval 1141 - 18 Mayıs 1729 da Anadolu kazaskeri oldu; 1143 H. - 1730 M. deki Patrona ısyanı üzerine bir müddet evine çekildi. 1145 - 1732 de Rumeli kazaskerliğini beklerken bu

[1] Bu çeşmeye Nedim'in manzum tarihinin son beyti:

Nedimâ söyledi târih-i itmânın bu mısrâla
İçin bû çeşme-i pâkizeden mâ nûş-ı can olsun.

[2] Müteferrika İbrahim efendi, bir gün şey-hul islâm Damadzâde Ebülhayr Ahmed efendi'nin ziyaretine gitmiş, şey-hul islâm efendi matbaanın neşriyatından çok istifade edildiğini ve coğrafya fenninin bir ilmi celil olması dolayısiyle erkân ve âyanı devlete bu ilmin bilinmesi elzem bulunduğunu ve bilhassa pâdişahın (I. Mahmud) ulûmı maarifin neşrine büyük ehemmiyet verdiğini söyledikten sonra kendi kütüphanesinde bulunan *Cihannüma* müsveddelerini İbrahim efendi'ye verip basılmasını teşvik etmek suretiyle irfan hayatımıza bir hediyesi olan bu değerli eserin basılmasında âmil olmuştur.

makamın başkasına verilmesi sebebiyle şeyh-ul islâm Ebülhayr efendi aleyhinde söylendiğinden, arpalığı olan *Kütahya*'ya gönderildi ise de, selefinin tercümei halinde görüldüğü üzere, bizzat pâdişah tarafından *İstanbul*'a davet olunarak 12 Cemaziyelevvel 1146 - 21 Ekim 1733 de şeyh-ul islâm oldu.

Temiz ahlâkından ve seciyesinden memnun olan I. Mahmud kendisine *Bahçekapı*'sında bir konak verdi. Yaşasa idi meşihatinin uzun müddet devam etmesi muhtemeldi. Ancak bir sene kadar bu makamda kaldı ve 3 Cemaziyelâhır 1147 H. - 31 Ekim 1734 M. de vefat ederek *Fatih*'te *Çarşanba*'da babasının yanına defnedildi. Yerine Dürrî Mehmed efendi şeyh-ul islâm oldu.

İshak efendi, üç lisanda şairdi, manzum muammaları meşhurdur. Paşmakçızâde Seyyid Ali efendi'nin damadı idi. *Nestalik* denilen yazıda mahareti vardı. Bu yazıyı zamanının üstat hattatlarından Arif efendi'den yazmıştır. İlk matbaanın tesisi esnasında *İstanbul* kadısı mazullerinden bulunurken Müteferrika matbaasında basılan kitapların tashihlerine memur edilmiştir.

İshak efendi, şiir ve manzumelerini havi mürettep divanı ile الاستشفا فی ترجمة الشفا *El İstişfa fî Tercümet iş-Şifa* ismiyle Şifa-i Şerif tercümesi ve *El Kasrü'l-Metin fî Tercümeti Bostan ül-Ârifin* tercümesi ve بعشت نامه *Bîsetnâme* adında eserleri vardır. Lâle meraklısı olup *gülhiz* adlı lâle yetiştirmiştir. Manzumelerinden bir gazeli :

Hâlimi arz et saba dildâre Allah aşkına
Sûziş-i dilden haber ver yâre Allah aşkına

Ey tabib-i hâzık-i nabz âşinây-ı derd-i dil
Hasta-i hicrim banâ bir çâre Allah aşkına

Ver zekât-ı bûse-i kâlay-ı hüsn-ı ânını
Sail-i derkef asây-ı zâre Allah aşkına

Ruşen etsin zulmet-i şeb zindedârân-ı gamı
Mihri rûyın göster ey mehpâre Allah aşkına

Eylemişken vaslın ikrar, eyle İshak'a kerem
Var mı ol lûtfı mecal inkâre Allah aşkına

Dürrî efendi

Daha sonraları şeyh-ul islâmlıklarda bulunmuş olan Dürrizâde'lerin ceddi olan Dürrî Mehmed efendi, *Ankara*'lı olup babasının adı İlyas'tır. Mürettep tahsilden sonra müderris ve kadı oldu. 1132 H. - 1720 M. de *İstanbul* kadısı olup 1133 Rebiulevvel — 1721 Ocak iptidalarında *İstanbul* fırıncılarının narha aykırı hareketleri bunun kayıtsızlığına hamlolunarak azledildi ve 1138 Ramazanının sonuncu günü (1726 Haziran) *İstanbul* kadıları mazullerinin en kıdemlisi olduğundan dolayı Dürrî efendi Anadolu kazaskerliğine tayin edildi. Kadı tayinlerinde haksızlığından dolayı bazı Anadolu kadılarının şikâyet etmeleri üzerine kazaskerlik müddeti de dolmuş olduğundan azlolunup, fakat *İstanbul*'da kalmasına müsaade edilmiyerek arpalık olarak verilen *Tatar Pazarcığı*'na gönderildi ve bir müddet sonra Rumeli kazaskerliği payesini aldı. 27 Rebiulevvel 1147 — 27 Ağustos 1734 te fiilen Rumeli kazaskeri olan Dürrî Mehmed efendi, İshak efendi'nin vefatı ile şeyh-ulislâm tayin edildi.

Dürrî efendi'ye 1148 Şevval - 1736 Şubatta nüzül isabet etmişti; kendisinin imza atması icab eden evrakı imzalıyamaması sebebiyle iyi oluncaya kadar fetva ve tevcihlere imza yerine mühür basmsına müsaade edilmişti [1]. Bir iki ay bu suretle geçip iyileşmediği görüldüğünden, aynı sene Zilhiccesinin iptidasında (1736 Nisan) mecburen azlolunup *Üsküdar*'da hanesinde oturdu ve yerine Şeyh Seyyid Mustafa efendi şeyh-ulislâm oldu.

Dürrî Mehmed efendi 1149 H. - 1736 M. de vefat ederek *Karacaahmet*'te *Miskinler*'e defnedildi. Müdekkik, âlim bir zat olup şeyh-ul islâmlığı bir buçuk sene kadardır.

Şeyh Seyyid Mustafa efendi

II. Mustafa'nın hocası ve şeyh-ul islâmı Erzurumlu Seyyid Feyzullah efendi'nin oğlu olup 1090 H. - 1679 M. de doğmuştur. Babasının meşihati esnasında süratle tafra yaparak 1114 H. - 1702 M. senesinde yirmi dört yaşında bilfiil Anadolu kazaskeri olmuş ve hemen arkasından Rumeli kazaskerliği payesi verilmiştir.

[1] Şamdanizâde *Takvimü't-tevarih zeyli*'nde hastalığını 3 Zilkade 1148 olarak gösterir.

Edirne vakası ve Seyyid Feyzullah efendi'nin katli üzerine Şeyh Mustafa efendi bir müddet *Yedikule*'de hapsedildikten sonra, *Kıbrıs* adasına sürgün edildi ve sonra *Bursa*'da oturmasına müsaade olundu ve III. Ahmed'in saltanatı müddetince yirmi sekiz sene *Bursa*'da kaldı. I. Mahmud hükümdar olunca *İstanbul*'a getirildi ve 12 Safer 1145 - 16 Ağustos 1733 de Rumeli kazaskerliğine tayin olundu ve Dürrî Mehmed efendi'nin hastalığı dolayısiyle çekilmesi üzerine 1 Zilhicce 1145-15 Mayıs 1733 de şeyh-ul islâm oldu.

İffet ve istikametle dokuz sene üç ay bu makamda kaldı; son zamanlarda felc gelmesine rağmen yerinde bırakıldı ve 1158 Muharremi sonunda (1745 Şubat) vefat ederek *Üsküdar*'da *Tunusbağı*'nda eski menzilhanede validesinin yanına defnedildi.

Şamdanizâde Süleyman efendi, *Takvim üt-Tevarih zeyli*'nde "evahir-i hallerinde meflûç olmakla meflûç şeyh-ul islâm denmekle şehîr idi; sonralarında fetvaya imza edememekle mühür basıldı" demektedir.

Eyyüp'te *Baba Haydar* mahallesinde toprak sokakta Nakşibendi tarikatine mahsus olmak üzere *Tamışvar tekkesi* denilen tekkeyi yaptırmıştır. *İstanbul*'da *Saraçhanebaşı*'nda Amcazade medresesinin yanındaki 1152 H. - 1739 M. tarihli çeşme de bunundur.

Mehmed Sâhib efendi (Pirîzâde)

Babası yeniçeri ocağından yetişmiş katar ağalarından (ocağın büyük ağalarından) Pirî adında biri olduğundan bu aileden yetişmiş olanlara *Pirîzâde* denilmiştir. Mehmed Sâhib efendi 1085 H. - 1674 M. de doğmuştur. Dersten mülâzım olduktan sonra kırk akçe yevmiyeli müderris bulunurken şeyh-ul islâm Erzurumlu Seyyid Feyzullah efendi'ye intisab ederek kitapçısı oldu ve sonra Feyzullah efendi'nin emriyle evvelâ vezir-i âzam Daltaban Mustafa paşa'ya ve sonra da Ramî Mehmed paşa'ya imam oldu. 1113 H. - 1701 M. den itibaren iptidayi hariç müderriliğinden başlayarak müderrislik etti. 1135 H. - 1723 M. de *Selânik* kadılığına tayin edildi; 1140 H. - 1727 M. de pâdişahın ikinci imamı ve şehzâdelerin muallimi oldu. Daha sonra birinci imamlığa yükselerek aynı sene, yani 1143 Zilkadesinin yirmi

üçünde (30 Mayıs 1731) *İstanbul* kadısı olup aynı zamanda Anadolu kazaskeri payesi verildi.

7 Rebiulevvel 1146 - 18 Ağustos 1733 te Anadolu kazaskeri olup payesini aldıktan sonra 23 Muharrem 1150 de (1 Mayıs 1737) Rumeli kazaskerliğine tayin edilerek ikinci defa Rumeli kazaskerliğinden mazul iken şeyh-ul islâm Şeyh Mustafa efendi'nin vefatı vukua geldi. I. Mahmud, vezir-i âzamla istişareden sonra onu şeyh-ul islâm tayin etti. (1158 Muharrem - 1745 Şubat); pâdişah imamlığını şeyh-ul islâm oluncaya kadar muhafaza etmişti.

Mehmed Sâhib efendi'nin meşihati on üç buçuk ay devam etti. Hastalığı sebebiyle zarurî olarak 13 Rebiulevvel 1159 - 5 Nisan 1746 da azlolunarak *Beşiktaş*'taki yalısında oturdu ve yerine Hekimbaşı ve Rumeli kazaskeri Hayatîzâde Mehmed Emin efendi getirildi.

Mehmed Sâhib efendi iyileştikten sonra, yani aynı senede 5 Cemaziyelâhır (25 Haziran 1746) da, Hacca gönderildi; avdetinde evvelâ *Gelibolu*'da ve sonra *Tekirdağı*'nda oturması emredildi ve 1161 Rebiulâhır - 1748 Nisanda *Üsküdar*'da oturmasına müsaade olundu ve 9 Receb 1162 - 25 Haziran 1749 da yaşı seksene yakın olarak vefat etti. *Üsküdar*'da *Selimiye tekkesi* karşısında medfundur.

Pirîzâde, yüksek âlim ve mütefekkir bir zat olup *İbni Haldun* tarihinin mukaddimesini tercüme etmiştir. Üç lisanda (Türkçe, Arapça, Farsça) şairdi. Okuduğu kitapların kenarlarına mütaleasını havi haşiye ve talikatı çoktur. Fevkalâde natuktu. Vakanüvis İzzi efendi, kendisinin yetişmiş olduğu şeyh-ul islâmlar arasında bundan daha fazıl ve müdekkik kimseyi görmediğini beyan etmektedir.

Selânik kadılığından mazul bulunduğu sırada Müteferrika Matbaasında basılmakta olan eserlerin tashihine memur edilmiştir. Bir gazelinden :

Bir gün sehâb-ı feyz-i hudâ reşhe bâr olur
Her dâğ-ı sîne bir gül-i âl-i bahâr olur
Kalmaz zemin-i dilde gubâr-ı keder gider
Feyz-i nesim-i lûtf-i huda âşikâr olur.
Bahtın ne denlü siyah ise olma muztarib
Ahar sevad-ı bâsıre-i îtibâr olur.

Günç-i belâda serbegiribân-ı sabr olan
Gerden firâz-ı atıfet-i girdgâr olur.
Sâhib adûların dahi bu râzgârda
Evrak-ı ayşı bir gün olur târmâr olur.

*

Çeksün ne kadar saht ise de çille-i cevrin
Bir kerre çeken sineye ol kaşı kemanı.
Sermest-i gam-ı hicr ile ol âfet-i devran
Çak eyledi dâmân-ı giribân-ı amânı

Mehmed Emin efendi (Hayatîzâde)

IV. Mehmed zamanında Hekimbaşı olan Yahudiden dönme Mustafa Feyzi efendi'nin torunu ve müderrislerden Ahmed efendi'nin oğludur. Medrese tahsili yapmış, tababet de öğrenerek 2 Zilkade 1148 - 15 Mart 1736 da biraderi Mustafa Feyzi efendi'nin tekaüd edilmesi üzerine onun yerine *Mekke* payesiyle Hekimbaşı olmuş[1] ve arkasından *İstanbul* kadılığı payesi verilerek 26 Zilkade 1150 - 1738 Martta bilfiil *İstanbul* kadısı olmuştur.

Hayatîzâde Rumeli kazaskeri bulunduğu sırada, 13 Rebiulevvel 1159 - 5 Nisan 1746 da Pirîzâde Mehmed Sâhib efendi'nin yerine şeyh-ul islâmlığa getirilmiştir.

Mehmed Emin efendi, yedi ay kadar bu makamda kalmış, rahatsızlığı sebebiyle işlere bakamadığından ve bundan istifade eden maiyyetinin sui hallerinden dolayı dedikodu arttığından, 10 Şevval 1159 - 26 Ekim 1746 da azlolunarak *Bursa*'da ikamete memur oldu.

Halefi olan şeyh-ul islâm Ak Mahmud efendizâde Zeynelabidin efendi'nin işaretiyle 1160 Muharrem - 1747 Ocakta arzusu ile *Mekke* kadılığı verilip hareket ettiyse de *Şam*'a geldiği zaman hastalandığından kadılıktan istifa etmiş ve yine şeyh-ul-islâmın arzusiyle *Bursa*'da oturması için 1160 Ramazan - 1747 Eylül tarihli bir ferman gönderilmiş ise de[2] bu emri almadan aynı ay içinde vefat etmiştir.

[1] Tercümei halini yazan eserlerde *İstanbul* payesiyle hekimbaşı olduğu yazılıyorsa da, şeyh-ul islâmın ilmiye tayinlerine aid telhisinde *Mekke* pâyesiyle hekimbaşı tayin edildiği görülmektedir.

[2] *Mühimme defteri* 153, s. 117, sene evail-i Ramazan 1160.

Esseyyid Mehmed Zeynelâbidin efendi (Ak Mahmud Efendizâde)

Ak Mahmud efendi'nin oğlu olup 1078 Cemaziyelevvel - 1667 Haziranda doğmuştur. Medreseden yetişerek müderrislik ve kadılık ettikten sonra 1127 H. - 1715 M. de *İstanbul* kadısı, 1130 H. - 1718 M. de nakib-ül eşraf, 1134 H. - 1722 M. de Anadolu ve 1140 H. - 1727 M. de Rumeli kazaskeri olarak 1159 H. - 1746 M. tarihine kadar dört defa Rumeli kazaskerliği ve dört defa nakib-ül eşraflık yaptı ve Hayatizâde'nin azli üzerine 10 Şevval 1159 - 26 Ekim 1746 da şeyh-ul islâm oldu.

Zeynelabidin efendi meşihate tayini esnasında yaşı seksendi, iş görmeğe muktedir olamadı ve 24 Receb 1131 - 20 Temmuz 1748 de infisal ederek *Kanlıca*'daki yalısında oturdu ve 1164 Zilkadesi sonunda (1751 Ekim) vefat etti. Kabri *Eyüb*'de kendilerine nispet edilen *Küçük Emir efendi* sahasında babası Seyyid Ak Mahmud efendi'nin yanındadır.

Afif, mütteki, halka muhabbetli, merhametli bir şahsiyet olup *İstanbul* halkının sevgisini kazanmıştır. حسن خاتمه *Hüsn-i hâtime* terkibi vefatına tarih düşürülmüştür. I. Mahmud zamanında müftiliği bir sene dokuz aydır.

Mehmed Esad efendi (Ebu İshakzâde)

Daha yukarılarda tercümei halleri yazılmış olan şeyh-ul islâm İsmail efendi'nin oğlu ve yine şeyh-ul islâm olan İshak efendi'nin kardeşidir. 1096 Zilkade - 1685 Ekimde doğmuş, evvelâ babasından ve sonra mutavvelci Mehmed efendi'den ders gördükten sonra 1122 H. - 1710 M. de haric rütbesiyle tedris hayatına atılmıştır. Babasının meşihatinde sahnı seman müderrisi ve biraderinin müftiliği zamanında da *Mekke* pâyesi verildi. Rusya ve Avusturya ile olan 1736 seferi esnasında ordu kadılığı ile serdar-ı ekrem maiyyetinde bulundu; cesareti ve faaliyeti ile hizmeti görüldü; fikir ve mütalealarından istifade olundu. 1150 Zilkadesinde (1738 Şubat) Anadolu ve daha sonra Rumeli kazaskerliği pâyeleri verildi ve 1157 Muharrem 27 - Mart 1744 te Pirîzâde Sâhib efendi'nin yerine Rumeli kazaskeri oldu.

Mehmed Esad efendi 10 Şevval 1159 - 29 Ekim 1746 ikinci defa Rumeli kazaskeri olduktan sonra Seyyid Zeynel-

abidin efendi'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edildi (24 Receb 1161 - 20 Temmuz 1748).

Bir seneden bir ay ziyade müftilik etti ve *İzzi tarihi*'nin müphem mütaleası üzere mizaci vakte iyice uygun bir işe muvaffak olmadığı beyaniyle, 27 Şaban 1162 - 12 Ağustos 1749 da azlolundu [1].

Esad efendi'nin *İstanbul* ve civarında oturması münasip görülmiyerek, *Üsküdar*'a geçirilip hemen *Şam*'a ve oradan *Hicaz*'a gönderilmesi hakkında yeni şeyh-ul islâm bir arîze takdim etmiş ise de, pâdişah muvafakat etmeyip evvelâ *Sinop* ve daha sonra *Gelibolu*'da oturmasını emretti [2]. Daha sonra *İncirköyü*'nde oturmasına müsaade olundu ve bu suretle *İstanbul*'a gelmesini müteakip hastalanarak 10 Şevval 1166 - 10 Ağustos 1753 te vefat ederek *Çarşanba*'da babasının yanına defnedildi.

XVIII. asırda gelen Osmanlı âlimlerinin en değerlisi ve en bilgini idi. I. Mahmud adına لهجة اللغات *Lehcetü'l-lûgat* ismindeki lûgatı derin tetebbuunu gösterir. Bu eseri Türkçeden Arapçaya ve Farsçaya bir lûgat olup ehemmiyetine binaen 1216 Hicret yılında basılmıştır. Bu lûgatın muhtasarı olarak بهجه *Behce*

[1] *Vasıf*, c. 1, s. 16, azlinin sebepsiz olduğunu yazmaktadır. Şamdanizâde Süleyman efendi de azli hakkında garip bir hikâye yazmıştır. Şabanın yirmi sekizinci günü (yirmi yedi olmalı) Esad efendi *Beşiktaş*'ta bulunan I. Mahmud tarafından davet olunmuş. Giderken kendisinde bulunan kıymetli bir saati de hediye olarak beraberinde götürmüş. Bu saat müselles şeklinde bir bahçe, çiçek ve çam şeklinde imiş. Çamın üstünde bir mevlevî saatin rakkası olup tennuresiyle dönermiş. Esad efendi saati pâdişaha takdimden sonra saat işlerken durmuş, yani mevlevî samaı terk etmiş. Bunun üzerine nüktedan olan I.Mahmud "Mevlevinin deveranı tamam oldu" diyerek bu nükteye şeyh-ul islâmı feda etmiş imiş. Şamdanizâde bu zat için "bu fakir oturdukları odanın ocağının içinde işler idi gördüm" demektedir *(Takvimü't-tevarih zeyli)*.

Esad efendi'nin azli hakkında anane olarak aşağıdaki rivayet vardır. Üstat musikişinas ve bestekâr olan I. Mahmud yine üstat bestekâr olan şeyh-ul islâmı davet ederek yeni bestelediği bir eseri olup olmadığını sormuş, o da hafif surette bir bestesini okumuş. Şeyh-ul islâm gittikten sonra pâdişah vehme düşmüş. Huzurunda bulunanların pâdişahla şeyh-ul islâm şarkı okuyorlar diye bu hali işae ile dedikoduya meydan vereceklerini düşünerek Esat efendi'yi azletmiş imiş.

[2] *İzzi tarihi* (varak 206) *Sinop*'a gönderildiğini ve *Devhatü'l-meşayih* (s. 96) ile *Vasıf* (c. 1, s. 16) *Gelibolu*'ya sevkedildiğini yazarlar.

isminde bir eseri daha varsa da basılmamıştır. Şiirde ve bilhassa musikide üstad idi. Bir kısım değerli musikişinasların kısa tercümei halleriyle bazı eserlerinden bahseden اطرب الآثار فی تذکرة عرفاء الادوار *Etrabü'l-Âsar fî tezkiret-i urefa-el-edvar* isimli eseri ve Kur'anı Kerim'den Yâsin ve Âyet-ünnasr ve Âyet-el kürsî tefsirleri de vardır. Carullâh Mahmud Zimahşerî'nin اطواق الذهب *Etvak-uzzeheb* isimli eserine nazire olarak اطباق الاطباق *Etbak-ul-etbak* adında bir telifi ve meşhur bazı Arapça kasideleri tahmis yollu manzumeleri olduğu gibi, kendisinin de *Hemziye* ve *Lâmiye* isimlerinde Arapça iki manzumesi vardır. Bu manzumeleri edebiyatı arabiyeye vukufu olanlar takdir etmektedirler. *Bülbülnâme* ismiyle III. Ahmed adına bir eseri daha vardır[1]. *Belgrad* muahedesinde murahhas olarak bulunmuştur.

Avusturya muharebesinde sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Yeğen Mehmed paşa ile *Vidin* seraskeri İvaz Mehmed paşa'nın araları açıldığından, sadr-ı âzam, İvaz Mehmed paşa'yı seraskerlikten azil ile Genç Ali paşa'yı serasker yapmıştı. Bu sırada, Avusturyalıların taarruzları üzerine Osmanlı kuvvetlerinin bazıları bozulduğundan, serdar-ı ekrem telâşa düşmüş ve seraskerliği tekrar İvaz Mehmed paşa'ya vermek istemişse de, İvaz paşa kabul etmemişti. Bu vaziyet karşısında o tarihte ordu kadısı bulunan Esad efendi, İvaz Paşa'ya:

"— Eğer siz kabulden imtina ederseniz ben çatal destar ile serasker olup karşıya geçerim, diyerek seraskerliği kabul etmesi hususunda ısrar etmesiyle bazı kayıtlarla İvaz Mehmed paşa seraskerliği kabul etmiştir[2].

Esad efendi, *Çarşanba*'da babasının camiinin yanında mektep, medrese, şadırvan ve müteaddid ders odaları yaptırmıştır. Telifi olan musiki mecmuasında kendisinin de beste, semai, kâr ve nakışları vardır. Ok ve tüfenk atmakta da mahirdir[3]. Oğlu Şerif efendi, III. Selim zamanında şeyh-ul islâm

[1] Salim Efendi'nin *Tezkeretü'ş-şüarası*'nda:

Hezâr tab'a dâim nola verse neşe-i sermed
Gülistân-ı suhandır pâk bülbülnâme-i Esad

beytiyle *Bülbülnâmeyi* methetmiştir (s. 73).

[2] *Müriü't-tevarih* 1155 vekayii arasında.

[3] *Müriü't-tevarih* 1155 vekayii arasında.

olmuştur. Meşhur Şaire Fitnat Zübeyde hanım, Esad efendi'nin kızıdır.

Bazı manzumelerinden :

Ne ol peri gibi bir dilrüba görülmüştür.
Ne âna bencileyin mübtelâ görülmüştür.
Hevây-ı mutrib ü meyden geçer mi rindan kim
Teraneler işitilmiş safa görülmüştür.
Hakikate nazar et dûrbin isen zâhid
Mecaz âyinesinden riya görülmüştür.
Safây-ı rüyetin Es'at edemem tâbir
O yar düşte dahi vakıa görülmüştür.

Bir beyti :

Olur mu nîk-ü bed tıynetan, âlayiş-i ferle
Beli bulmaz tegayyür tab-ı âhen zer feşanından

Mehmed Said efendi (Kara Halilzâde)

Anadolu kazaskerlerinden iken Rumeli kazaskeri pâyesiyle 1123 Şaban - 1711 Eylülde vefat eden Birgili Kara Halil efendi'nin oğludur [1]. Müderris - kadı olup 1148 H. - 1735 M. ve 1152 H. - 1739 M. de iki defa *İstanbul* kadısı ve 13 Zilkade 1152 - 11 Şubat 1740 da Anadolu kazaskeri ve 28 Rebiulevvel 1161 - 28 Mart 1748 de Rumeli kazaskeri olmuş ve muayyen müddeti doldurup mazul olmasını müteakip aynı sene 27 Şaban (22 Ağustos) da Esad efendi'nin yerine şeyh-ul islâm olmuştur.

Mehmed Said efendi âlim ve fazıl bir zat ise de, âdetten ziyade mülâzimet verip bu surtle ehliyet ve kabiliyetinden ziyade paraya baktığından dolayı [2] 28 Cemaziyelâhır 1163 - 4 Haziran 1750 senesinde *Selânik* kadısı bulunan oğlu Abdurrahim efendi ile birlikte azlolunarak baba oğul *Bursa*'ya gönderilmişlerdir. Kara Halilzâde'nin yerine Rumeli kazaskeri pâyelilerinden Murtaza efendi şeyh-ul islâm olmuştur. Said efendi'nin meşihati on ay kadardır..

[1] *Vasıf tarihi* Birgili Hasan efendi'nin oğlu olduğunu yazıyorsa da (c. 1, s. 49) yanlış olup babası Kara Halil efendi, onun babası da Hasan bin Mehmed'tir. *Vasıf*, büyük babasını babası sanmıştır.

[2] *Müriü't-tevarih* (1163 vekayii).

Mehmed Said efendi 28 Cemaziyelevvel 1168 - 12 Mart 1777 de *Bursa*'da vefat ederek Hazret-i Üftade camii kabristanına defnedildi. Zamanında fazl ve kemali herkesce teslim edilmişse de kaba ve haşin olduğundan pek sevilmezdi. *İbn-i Zeydun risalesi* diye meşhur olan Ahmed bin Abdullah Hârezmî'nin (vefatı 463 H. - 1070 M.) edebi eserini ترجمهٔ شرح العيون فی شرح رسالة ابن زيدون *Tercüme-i şerhu'l-uyun fî şerh-i risale-i İbn-i Zeydun* adiyle Türkçeye çevirdiği gibi [1], Mehmed İbn-i Zafer Mekki tarafından 554 H. - 1159 M. de *Sicilya*'da telif edilmiş olan سلوان المطاع فی عدوان الطباع = *Sülvan-ül-mutâ fî udvani-t-tıbâ* adındaki tarihî, ahlâkî menakib ve hikâyeleri havi edebî eseri de tamamen Türkçeye tercüme etmiştir; her iki eser de basılmıştır.

Kara Halilzâde, Nevşehirli Damad İbrahim paşa'nın tertip ettiği ilim heyetine dahil olarak عقدالجمان *İkd-ül cüman* denilen *Aynî tarihi*'nin 387 H.den 430 H. senesine kadar kırk üç senelik vekayiini tercüme etmiştir.

Murteza efendi

Erzurumlu Seyyid Feyzullah efendi'nin oğlu olup 1106 H. - 1694 M. de doğmuş ve tahsilden sonra *Yenişehirli* şeyh-ul islâm Abdullah efendi zamanında 1138 H. - 1725 M. de müderris olmuştur. Derece derece yükselerek 5 Cemaziyelevvel 1154 - 19 Temmuz 1741 de Dürrîzâde'nin yerine *İstanbul* kadısı, 1160 Zilhicce iptidasında (1747 Aralık) Anadolu kazaskeri olup Kara Halilzâde Mehmed Said efendi'nin azli takarrür edince ilmiye mesleğinde ıslahat yapmak isteyen I. Mahmud selâbeti ve hakşinaslığı sebebiyle Murteza efendi'yi diğerlerine tercih ederek Rumeli kazaskeri pâyesini vermesini müteakip derhal şeyh-ul islâmlığa getirilmiştir (28 Cemaziyelâhır 1163 - 4 Haziran 1750). Filhakika ilmiye sınıfının bozukluğundan müteessir olan Sultan Mahmud, vezir-i âzam vasıtasiyle yeni şeyh-ul islâma bir hattı hümâyun göndererek bu mesleğin ıslahını emretmiştir [2].

[1] İbni Zeydun risalesinin yazma nüshaları *İstanbul* kütüphanelerinde bulunmaktadır.

[2] *İzzi tarihi*, varak 227, 228.

Beş sene kadar meşihatte kaldı; bunun zamanında 28 Safer 1168 - 14 Aralık 1754 de I. Mahmud vefat etti. Yaşı ziyade olmamakla beraber cismen alil olduğundan merasime iştirak edememesi sebebiyle aynı sene 28 Rebiulevvel (12 Ocak 1755) de azlolunarak yerine Abdullah Vessaf efendi şeyh-ul islâm oldu.

Azlinden sonra *İstanbul*'da yalısında oturdu. 1171 Zilkade 1758 Temmuzda[1] vefat ederek *Eyüb*'de türbe mezarlığında validesinin yanına defnedildi. Afif, kanaatkâr olup azlinden sonra kendisine tevcih edilen arpalığı kabul etmemiştir. Züht ve tekvâ sahibi, temiz ahlâklı idi.

Vessaf Abdullah efendi

967 H. - 1559 M. tarihinde vefat etmiş olan mütefekkir âlimlerden ve Bayramiye tarikati şeyhlerinden Akhisarlı Şeyh İlyas bin Şeyh Mecdüddin İsa'nın ahfadından olup[2] onbirinci hicret asrının ikinci yarısında[3] *Akhisar*'da doğmuştur. Zamanının meşhur âlimlerinden Molla Fenari'ye haşiye yazmış olan Boyabadlı Kara Halil efendi'ye intisab ile tahsilini ikmal ederek mülâzım ve 1111 H. - 1699 M. de imtihanda muvaffak olarak müderris oldu.

Bundan sonra müderrislik ve kadılık etti; Mısır kadılığından *İstanbul*'a döndükten sonra fetva emini tayin edildi. Nâdirşah'ın, mezhep ihtilâfını görüşmek üzere Osmanlı âlimlerinden bir kadının gönderilmesini istemesi üzerine, İmrahor Mustafa paşa maiyyetiyle gitmek üzere Vessaf efendi ile sabık fetva emini Halil efendi tayin edilerek Vessaf efendi'ye Anadolu pâyesi ve Halil efendi'ye de *Edirne* pâyesi verilip 1149 H. - 1736 M. de gönderildiler[4].

[1] *Devhatü'l-meşayih*'te 1171 Zilkadesi sonlarında ve *Takvimü't-tevarih zeyli*'nde aynı sene Zilkadesinin ikisinde vefat ettiği yazılmaktadır.

[2] Şeyh İlyas'ın تحرير الاكبر في علم الحروف *Teshirü'l-ekber fi ilmil huruf* (Ferahnâme) Mesud Şirvanî'nin *Âdabü'l-basıs* şerhi *Rumuz-ı Dilkuşa* manzumesi, Cifirden *Rumuzü'l-künuz*, Türkçe *Tabiatnâme*, *fusul'ü's-seb'a fusulü'l-aşere*, II. Selim namına ulum-ı garibeden *Nuriye* risalesi ve sair eserleri vardır.

[3] *Râmiz tezkire*'sinde tevellüdü tarihi 1070 gösterilmişse de yanlış olması muhtemeldir.

[4] İran ulemasiyle mübahese etmek üzere o tarafa gönderilmesinden dolayı Şamdanizâde Süleyman efendi, *Takvimü't-tevarih zeyli*'nde kendisine İranî Abdullah efendi ve İran kazaskeri Abdullah efendi demektedir.

Abdullah Vessaf efendi, İran âlimleriyle yaptığı mübaheselerde fazl ve kemalini teslim ettirdi. 1152 H. - 1739 M. de İran'dan iki sene sonra dönüşünde, yani 28 Rebiulevvel 1154 - 19 Haziran 1741 de Anadolu kazaskeri oldu ve 1159 Zilhicce - 1746 Aralıkta Rumeli kazaskerliği pâyesi verildi (4 Receb 1162 - 20 Haziran 1749) da naklen Rumeli kazaskeri olarak müddetini doldurup çekildi ve (2 Şaban 1165 - 15 Haziran 1752) de ikinci defa Rumeli kazaskeri olduktan sonra (28 Rebiulevvel 1168 - 12 Ocak 1755) de de Seyyid Murtaza efendi'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edildi.

Vessaf efendi'nin meşihati beş ay devam etti, yaşının ilerlemiş olması ve işleri iyi görememesi sebebiyle aynı sene 27 Şaban (8 Haziran) da azledilip *Bursa*'da ikamete memur edildi ve yerine de Damadzâde Feyzullah efendi şeyh-ul islâm oldu.

Bir müddet sonra *İstanbul*'da oturmasına müsaade olundu ve *Emirgân*'da mülkü olan *Mirgünoğlu* yalısına geldi [1]. Beş altı sene daha yaşadı ve 1174 Zilkadesi iptidalarında (1761 Haziran) vefat ederek *Eyüb*'de *Siyavuş paşa türbesi* mezarlığında hocası ve kayın pederi Kara Halil efendi'nin yanına defnedildi. Vefatında yaşı takriben doksanı bulmuştu.

Abdullah Vessaf efendi müdekkik ve uyanık fikirli bir âlim olup talik yazıda da mahareti vardı ve bu yazıyı Siyahi Ahmed efendi'den meşk etmişti. Daimî surette tetebbuatla meşgul olur, eser telif eder ve tetebû ettiği eserlere dair mütaleasını kayıt ederdi. Üç lisanda şairdi. Aşağıda isimlerini kaydettiğimiz eserler Vessaf efendi'nindir :

1 – *Hayal-i Behçet Âbâd:* Bin beşyüz beyitli nasihat yollu bir manzume olup selis bir ifade ile nazmedilmiştir. Bir nüshası Esad efendi kitapları arasında 2529 ve Üniversite K. 3048 numaralardadır.

[1] Mirgünoğlu Yusuf paşa'nın 1051 H. - 1641 M. de Sultan İbrahim tarafından katlinden sonra *Emirgân*'daki yalısı *Rumeli* kazaskerliği esnasında II. Mustafa tarafından Mirza Mustafa efendi'ye verilmişti. Daha sonra bu yalıyı onun veresesinden Vessaf Abdullah efendi almıştır. Vessaf efendi'den sonra oğlu şeyh-ul islâm Esad efendi'nin vefatını müteakip yalı mahlul kalmış ve I. Abdülhamid, mukataayi zemin ile burasının bir köy olmasını arzu ederek cami, hamam ve dükkânlar yaptırmış ve III. Selim zamanında da daha ziyade gelişerek mamur bir köy olmuştur.

2 – *Zemzeme:* İlmi kelâmdan mensur bir eserdir.

3 – عنوان الشرف *Ünvan üş şeref* kasidesine nazire[1]; bu nazire, Vessaf efendi'nin ilmî kudreti ve Arab edebiyatındaki vukuf ve ihatasının delilidir. *Ünvan üş şeref* risalesi felsefe, mantık, kelâm, nahiv, Türkçe ve Farsça hikâyeleri toplamak suretiyle altı ilimden bahsetmekte olup basılmıştır.

4 – *İrşad-ı Ezkiya:* Nahivden meşhur kâfiye'nin nazmen tercümesi olup 1379 beyittir.

5 – Kendisinin manzumelerini havi küçük divan.

6 – *Fetavây-ı Vessaf* isimli fetvaları olup vefatından bir sene sonra toplanmıştır.

Şeyh Galib'in *Hüsn-i Aşk* manzumesinin Vessaf efendi'nin *Hayal-i Behçet Âbad*'ından taklit yollu kaleme alındığını söyleyelenler vardır; fakat *Hüsn-i Aşk* ondan yüksektir.

Abdullah Vessaf efendi, manzumelerinde *Abdi* ve *Vessaf* mahlaslarını kullanmıştır. Manzumelerinden birkaç örnek:

Biz ol sevdager-i perçide kâlây-ı diliz Vessaf
Metâ-ı hâhişin âsudeyiz hüsran u sûdından

*

Bilinmez ârifin mevtinden evvel kadr-i âsârı
Mehakk-i hâk ile sencidedir nakd-i hıred şimdi

*

Libâs u cüssenin yoktur medârı bahs-i irfanda
Çerağ-ı meclisin ruşensiz olmaz şemadanından

Hayal-i Behçet Âbâd'dan :

Ey talib-i izzü câh-ı sermed
Rağbetkeş-i devlet-i serâmed
Her âcize şefkat et şefî ol
Mahlûka tevazu et refî ol
Hükmün vereyim deyüp sudurun
Biyhûde uçurma gel huzurun
İfrata da varmasun o halet
Tâ olmaya mûcib-i hakaret

[1] *Unvanü'ş-şeref*, 837 H. - 1433 M. de vefat eden Şerefüddin İsmail'in fıkıh, nahiv, tarih, aruz, kafiye'den bahseden eseridir.

Dildade-i şevk isen rızaya
İkrâmda tâbi ol Hudaya
Ahar yine hâk olur bu tenler
Bilmem neye kibreder edenler.

Feyzullah efendi (Damadzâde)

Şeyh-ul islâm Damadzâde Ebülhayr Ahmed efendi'nin oğlu olup 1112 H. - 1700 M. de *Bursa*'da doğmuştur. Babası sayesinde yükseldi; 1152 H. - 1739 M. de Anadolu kazaskeri ve 1163 H. - 1750 M. ve 1167 H.- 1753 M. de iki defa Rumeli kazaskeri olup 1168 Şaban 27 - 1755 Haziran 8 de Abdullah Vessaf efendi'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edildi.

1169 Şevval ortalarında (1756 Temmuz) azlolunarak *Paşabahçesi*'nde *İncirköyü*'ndeki yalısında oturdu; yerine Dürrîzâde Mustafa efendi şeyh-ul islâm olduysa da yedi buçuk ay sonra, yani 28 Cemaziyelâhır 1170 - 19 Mart 1787 de azlolunarak Feyzullah efendi ikinci defa şeyh-ul islâm tayin edildi.

Bunun ikinci meşihati III. Osman'ın son ve III. Mustafa'nın ilk senesine rasladı ve 16 Cemaziyelevvel 1171 - 26 Mart 1758 de azlolundu. Azlinin sebebi ne olduğu bilinmemekte ise de, *Devhat-ü'l-Meşayih*'te kurenayı devletten bazı hasudların kendi hallerini buna nispet ile mefsedette bulunduklarından bahsedilmektedir.

Damadzâde azlinden sonra bir müddet *İncirköyü*'nde ve daha sonra *Haliç*'te *Sütlüce*'deki evinde oturdu ve 23 Cemaziyelevvel 1175 - 20 Aralık 1761 de vefat ederek orada yaptırmış olduğu zaviyeye defnedildi. Dinî ilimlerde bilgisi orta derecede ise de riyaziye ve bilhassa musikide üstat bestekârdı. Her iki meşihatinin müddeti iki seneden bir az ziyadedir.

Mustafa efendi (Durrizâde)

Şeyh-ul islâm Dürrî Mehmed efendi'nin oğlu olup 1114 H. - 1702 M. de doğmuştur. 1152 H.- 1731 M. de *İstanbul* kadısı, 1159 H. - 1746 M. de Anadolu, 1164 H. - 1751 M. ve 1169 H. - 1756 M. de Rumeli kazaskerliklerinde bulunarak aynı tarihte Damadzâde Feyzullah efendi'nin yerine şeyh-ul islâm olmuştur (1756 Temmuz). Fakat yedi buçuk ay sonra azlolunarak Damadzâde ikinci defa tayin edilmiştir (28 Cemaziyelâhır 1170 - 19 Mart 1757).

Dürrîzâde, azlinden sonra *Gelibolu*'da ikamete memur edilmiş ve 5 Şevval 1175 - 29 Nisan 1762 de Karabekirzâde Ahmed efendi yerine ikinci defa şeyh-ul islâm olarak 24 Zilkade 1180 - 23 Nisan 1767 de kendi arzusiyle çekilmiştir.

Mustafa efendi 15 Zilhicce 1187 - 27 Şubat 1774 te üçüncü defa şeyh-ul islâm olup takriben yedi ay sonra azlolunmuş ve 1188 Zilhicce - 1775 Şubatta vefat ederek *Edirnekapı* dışındaki *Lâlizâde çeşmesi* karşısına denfolunmuştur.

Dürrizâde mütevazı, afif ve salih bir zat olup hal ve tavrı ile kendisini sevdirmişti. İlmi fıkıhtan درهٔ بیضا *Dürre-i Beyza* isminde kıymetli bir eseri vardır. İlmiye tayinlerinde ehil ve erbabını gözetip iltimas ve himaye kabul etmezdi. Üç defaki meşihati mecmuu altı sene iki buçuk aydır.

Oğullarından Ataullah efendi 1197 Cemaziyelâhır (1783 Mayıs) ve Arif efendi 1199 Şevval - 1785 Ağustosta şeyh-ul-islâm olmuşlardır.

Feyzullah efendi (Damadzâde)

Dürrizâde Mustafa efendi'nin birinci defaki meşihatinden azli üzerine 28 Cemaziyelâhır 1170 - 19 Mart 1757 de ikinci deta şeyh-ul islâm olarak 16 Cemaziyelevvel 1171 - 26 Mart 1758 de yerini Mehmed Salih efendi'ye bırakmıştır.

Mehmed Salih efendi

Tarikat ulularından *Kasımpaşa*'da medfun Hüsameddin Uşşakî ahfadından olup babası Mısır kadılığından mâzulen 1131 H. - 1719 M. de vefat etmiş olan Kırımî Abdullah Efendizâde Yahya efendi'dir. Tahsilden sonra şeyh-ul islâm Yenişehirli Abdullah efendi'ye intisab ile müderris ve damad oldu. Kadılıklardan sonra 1159 Cemaziyelâhır - 1746 Haziranda *İstanbul* kadısı olup muayyen müddeti doldurmasına rağmen mesaisi takdir olunarak 1160 Şevval - 1747 Ekimde Anadolu pâyesiyle bir sene daha *İstanbul* kadılığında ipka edildi.

1167 H. - 1754 M. de Anadolu kazaskeri ve 1171 Rebiülevvel - 1757 Kasımda Rumeli kazaskeri olmuş ve yetmiş beş gün sonra yani 16 Cemaziyelevvel 1171 - 26 Mart 1758 de Damadzâde'nin yerine şeyh-ul islâm olmuştur.

Salih efendi 5 Zilkade 1172 - 30 Haziran 1759 da azlolunarak *Kanlıca*'daki yalısında oturmuş ve yerine sabık Anadolu kazaskeri olan İsmail Âsım efendi Rumeli kazaskeri olmadan defaten şeyh-ul islâm tayin edilmiştir.

Salih efendi 1175 Şevvalin birinci günü (25 Nisan 1762) vefat etti. Kabri, Fetvahanesi karşısında Raziye Hatun damadı kazasker Mehmed efendi medresesi dahilindedir. Halim, iyi ahlâklı, vakar sahibi idi. III. Mustafa zamanında meşihati beş buçuk ay kadardır.

İsmail Âsım efendi (Küçük Çelebizâde)

XVIII. asırda gelmiş olan şeyh-ul islâmların değerlilerinden olup 1118 H. - 1706 M. de vefat etmiş olan reis-ül küttab Küçükçelebi Mehmed efendi'nin oğludur. Mürettep tahsilden sonra şeyh-ul islâm Erzurumlu Seyyid Feyzullah efendi'den mezun olmuştur. Ebezâde Abdullah efendi, birinci defaki şeyh-ul islâmlığında kabiliyetini takdir ederek 1120 Receb - 1708 Eylülde müderrislik rüusu vermiş ve ibtida-i hariç elli derecesiyle *Kenanpaşa medresesi*'ne müderris olmuştur.

İsmail Âsım efendi 1135 H. - 1722 M. de Raşid efendi'nin yerine vakanüvis olup daha sonra muhtelif yerlerde kadılık ederek 1161 H. - 1748 M. de *İstanbul* kadısı ve 1170 H. - 1756 M. de Anadolu kazaskeri oldu. Pâyesini aldıktan sonra da fiilen Rumeli kazaskeri olmadan vezir-i âzam Koca Ragıb paşa'nın himmetiyle 5 Zilkade 1172 - 30 Haziran 1759 da Salih efendi'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edildi. Kendisini o makama sevk etmiş olan Ragıb paşa:

Binde bir ancak düşer bû resme târih-i lâtif
Câh-ı fetvâ olsun İsmail efendiye Said

beytini tarih düşürmüştür.

İsmail Âsım efendi sekiz ay kadar bu makamda kaldı. 28 Cemaziyelâhır 1173 - 16 Şubat 1760 da yetmiş yaşında iken ansızın vefat etti; kabri *Molla Gürani* mahallesindeki *Yüksekkaldırım*'da medresesi içindedir[1], yerine Veliyüddin efendi şeyh-ul islâm olmuştur.

[1] Şamdanizâde Süleyman efendi, *Takvimü't-tevarih zeyli*'nde III. Mustafa'nın katlettirdiği meşhur Halimî paşa'nın İsmail Âsım

İsmail Âsım efendi kuvvetli kalem sahibi ve değerli âlim bir zat olup üç lisanda şairdi. Bir haylı kıymetli eserleri havi bir kütüphanesi vardı. İfadesi selis olup 1135 H. - 1722 M. den 1141 H. - 1728 M. tarihine kadar *Raşid tarihi*'ne zeyil kaleme almuştur.

Nevşehirli Damad İbrahim paşa'nın teşkil etmiş olduğu ilim heyetine alınmış olanlardan birisi de bu zattır. Yazıda talik kırmasını pek güzel yazmak suretiyle bu yazıda bir tavrı mahsus icad etmiştir. Mevlevî tarikatine müntesib olup *Edirne* Mevlevî şeyhi Enis Receb Dede merhumdan el almıştı.

İsmail Âsım efendi'nin mevlid manzumesi ve matbu münşeat ve divanı vardır. 822 H. - 1419 M. de ve Timur'un oğlu Şahruh zamanında sefirlikle *Hata*'ya (Çine) gitmiş olan Hoca Gıyasüddin Nakkaş'ın *Acâib-ül-Letaif* ismindeki seyahat gündemini 1140 H. - 1727 M. senesinde Damad İbrahim paşa adına Türkçeye çevirmiştir[1].

İsmail Âsım efendi'nin şiirde, Nâbi ile Nedim'in tesiri altında (yani hakîmane ve şuhâne) güzel şiirleri vardır. Divanının bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde Esad efendi kitapları arasında 2661 numaradadır. Şeyh-ul islâm Ebu İshak İsmail efendi'ye damad olmuştu[2]. Bazı manzumeleri :

Mecaz erbabıdır azürde-i ağyar olan yoksa
Hakikat bâğının verd-i mutarrâsında hâr olmaz
Dile erbâb-ı feyzin sıkletin çekmek giran gelmez
Sebûy-ı bâde dûş rind ışretbâra bar olmaz
Dil-i himmet bülendi Âsıma her şuha meyletmez
Humây-ı evc-i dâniş değme şehbâza şikâr olmaz

*

efendi'nin eski dostlarından olup çok hediyelerini alıp iyiliğini görmüşken menfi olunca katline fetva verdiğini beyan ile "çok geçmeden ameli merkumun mükâfatını buldu; zira dünya dârı mükâfattır" diyerek Asım efendi'yi iğnelemiştir.

[1] Bu seyahat Ruznamçesi bazı ilâvelerle Millet kütüphanesi müessisi merhum Ali Emirî efendi tarafından 1331 senesinde Kader matbaasında basılmıştır.

[2] *Devhatü'l-meşayih*'te Ebu İshak İsmail efendi'nin damadı olduğu ve *Tuhfetü'l-hattatın*'da ise (s. 650) İsmail efendi'nin damadı hekimbaşı kazasker Ömer efendi'nin damadı olduğu kaydedilmektedir.

Encümengâh-ı ezelde aşka kabildir deyu
Ateş-i sûzan komuşlar sîneme dildir deyu
Sîne çâkimden dil-i purhunımı arzeyledim
Ol büt-i mug beççeye sahbâya mâildir deyu
Hâl sanma nokta koymuş kâtib-i divân-ı hüsn
Matlaı ebrûy-ı yâre halli müşk ldir deyu

*

Dil-i sad pâre-i âşıkda feryad ü enin olmaz
Beli bir kâsekim işkestedir anda tanin olmaz

*

Kabiliyyettir husûl-i matlabın sermâyesi
Elde istidâd olunca kâr kendin gösterir.

Veliyyüddin efendi

XVIII. asırda yetişmiş olan değerli şeyh-ul islâmlardan ve en yüksek talik ve celi hattadlarından olan Veliyüddin efendi, yeniçeri ocağının altmış dördüncü solak ortası ihtiyarlarından Hacı Mustafa ağa'nın oğlu olup büyük babası da solak başılık etmiştir [1].

Veliyüddin efendi, *Silivrikapı* semtinde doğmuş, tahsilden sonra iptida babasının yaptırmış olduğu medreseye müderris olmuştur. Müstaidleri himaye ederek yetiştirmesini seven Nevşehirli Damad İbrahim paşa'ya intisab etti; Haremeyn (Mekke-Medine) müfettişi oldu. 1142 H. - 1729 M. senesinde *Haleb*, daha sonra *Mısır* ve *Medinei Münevvere* mollalıklarında bulundu; *Istanbul* kadılığı pâyesini aldı; 1169 Şaban - 1756 Mayısta Anadolu kazaskeri ve 19 Şaban 1171 - 28 Nisan 1758 de Rumeli kazaskeri oldu; bu son hizmette iken pâdişahın bir biniş günü verilen uydurma arzuhallerle irtikâbından şikâyet edilmesi üzerine tayininden yüz gün sonra, 28 Zilkade 1171 - 3 Ağustos 1758 de azlolunarak *Manisa*'da ikamete memur oldu [2].

[1] Yeniçeri ocağının cemaat ortalarından 60, 61, 62, 63 ncü ortalara solak ortaları ismi verilip bunlardan her bir ortanın kumandanına *solakbaşı* denilirdi. Pâdişahın bir yere gidişinde bu solak ortaları muhafaza hizmeti görürlerdi.

[2] Şamdanizâde, Veliyyüddin efendi'nin hakkı sever, hak söyler, bir zat olduğunu, aleyhinde tertip ve tasnî edilen istidanın yirmi sekiz kadar oldüğunu beyan eder. Gerek Şamdanizâde ve gerek *Tezkiretü'l-hattatin*. *Manisa*'ya gönderildiğini, *Vasıf* ise iptida *Gelibolu*'ya yollandığını beyan ederek tarihinin diğer bir yerinde *Bursa*'ya gönderildiğini yazmakta (c. I, s. 161) ve

İsmail Âsım efendi şeyh-ul islâm olup vezir-i âzamla birlikte pâdişah III. Mustafa tarafından huzura kabul olunduğu gün her ikisi de afvını rica etmeleri üzerine, istekleri kabul olunarak *İstanbul*'a geldi (1 Zilhicce 1172 - 26 Temmuz 1756) [1].

İsmail Âsım efendi'nin vefatı üzerine şeyh-ul islâmlık Veliyüddin efendi'ye verilmek istenmiş ve kendisine kapıcılar kethüdası gönderilerek davet edilmişti; fakat beş on gündenberi hasta olup inip binmeğe kudreti olmadığını ve söz arasında pâdişahın bu teveccüh ve inayetinin hastalığın sıhhate dönmesine vesile olduğunu beyan ettiğinden, kapıcılar kethüdası avdetinde keyfiyeti aynen arzetmesi üzerine, bu sözler hoşuna giden III. Mustafa iyi oluncaya kadar evinde oturmak üzere şeyh-ul islâmlara mahsus *ferve-i beyza* denilen hil'ati evine göndermek suretiyle selefleriniden hiçbirisine nasib olmyan teveccüh ve iltifatı göstermiştir (28 Cemaziyelâhır 1173 - 16 Şubat 1760).

Veliyyüddin efendi 6 Safer 1175 - 6 Eylül 1761 tarihine kadar bir buçuk seneden ziyade bu makamda kaldı. Meşreb itibariyle hiddetli olduğundan azlolunarak *Maltepe*'ye ve oradan da zamanı gelince hacca gitmek üzere *Bursa*'ya gönderildi ve yerine Karabekirzâde Ahmed efendi getirildi.

24 Zilkade 1180 - 23 Nisan 1762 de Dürrizâde Mustafa efendi'nin istifası üzerine ikinci defa şeyh-ul islâm oldu; vefatı tarihi olan 13 Cemaziyelâhır 1182 - 25 Ekim 1768'e kadar mevkiini muhafaza etti. *Eyüb*'de Şeyh Murad kabristanına defnedilen Veliyyüddin efendi'nin yerine üç defa Rumeli kazaskeri olan Pirîzâde Osman Molla bey şeyh-ul islâm oldu [2].

Veliyyüddin efendi, talik yazıyı meşhur Durmuşzâde Ahmed efendi'den meşk ederek asrının en üstad hattatlarından olmuştur. Nefis yazıları pek çoktur. Damad İbrahim

Veliyyüddin efendi'nin vefatı kısmında da (c. 1, s. 321) *Manisa*'ya gönderildiğini beyan etmektedir.

[1] *Takvimü't-tevarih zeyli* (1171 senesi cetveli).

[2] Şamdanizâde *Müriü't-tevarih*'de, vezir-i âzam Muhsinzâde Mehmed paşa ile şeyh-ul islâm Veliyyüddin efendi'nin Rusya ile harbe muarız olduklarını, fakat Pirîzâde Osman Molla'nın şeyh-ul islâm olmak isteyerek Rusya ile harb için fetva bile verdiğini 1182 H. - 1768 M. vekayii arasında yazmaktadır.

paşa'nın *Şehzâdebaşı*'ndaki çeşmelerinin yazıları, Hekimoğlu Ali paşa camii yanındaki sebil ve çeşmesiyle cami avlusunun iki kapısı üzerindeki yazılar, *Eyüb*'de Baba Haydar mahallesinde şeyh-ul islâm Seyyid Mustafa efendi'nin yaptırmış olduğu *Tamışvar tekkesi*'nin kapısı üzerinde nefis yazı ile III. Mustafa'nın *Üsküdar*'da yaptırmış olduğu *Ayazma camii*'nin [1] tarih kitabesinin yazısı, Veliyyüddin efendi'nindir.

Veliyyüddin efendi, en nefis ve nadide kitapları hâvi kütüphanesini vefatından üç ay evvel *Bayezid camii* içinde namına mensup kütüphaneye koyarak vakfetmek suretiyle ahlâfa bir ilim âbidesi bırakmıştır [2].

III. Mustafa zamanında iki defadaki şeyh-ul islâmlığı üç sene iki ay kadardır. Namına nispet edilen *Veliefendi çayırı*'nda bir çeşmesi olup *Edirnekapı* ile *Otakçılar* arasındaki Bâhir Mustafa paşa'nın yaptırmış olduğu Nakşibendî tekkesine minber koydurmuştur.

Namına menkibeler nakledilen Veli Efendizâde kazasker Mehmed Emin efendi, bunun oğludur. Mehmed Emin efendi, reis-ül ülemâ olup bu da babasının kütüphanesine tedarik ettiği nadir eserleri koymuştur. Bundan başka, medrese talebelerinin sorup kütüphanede bulunmıyan kitapları ya tedarik etmek veyahut istinsah ettirmek suretiyle babasının kütüphanesini büyütmüştür.

Veliyyüddin efendi'nin ikinci şeyh-ul islâmlığına kadar *İstanbul* fetvahanesindeki müsevvidlerin maaşları, yazmış oldukları fetvalardan aldıkları üçer akçeden ibaret olup bu cüz'i para ile müsevvidler ziyade sıkıntı çekip zaruret içinde bulunuyorlardı. Veliyyüddin efendi bunların maişetlerine medar olmak üzere *Bolu* kazası şer'i hâsılatını fetvahaneye arpalık yaptı. Bu suretle beşyüz kuruş hasıl olursa bunun beşte biri fevta emininin, mütebakisi de müsevvidlerin olacaktı [3].

[1] III. Mustafa bu camii 1174 H. - 1760 M. de validesi Mihrişah Emine Sultan ile biraderi Şehzâde Süleyman'ın ruhlarını taziz için yaptırmıştır.

[2] Veliyyüddin efendi kitapları şimdi *Bayezid*'de umumi kütüphane binasına naklolunmuştur.

[3] *Müriü't-tevarih* (Şamdanizâde) 1180 Hicret senesi vekayii arasında.

Veliyyüddin efendi ailesine *Ekşiaşzâde* denildiğini Şamdanzâde yazıyor[1]. Lâle meraklısı olup birçok çeşit lale yetiştirmişti.

Ahmed efendi (Karabekirzâde) *Tire*'li Ebu Bekir efendi'nin oğludur. Tahsilden, müderrislik ve kadılıklardan sonra *Mekkei Mükerreme*'de kadı iken 1157 H. - 1744 M. de *İstanbul* kadısı, 1164 H. - 1751 M. de Anadolu kazaskeri, 1169 H. - 1756 M. - 1151 H. - 1758 M. de iki defa Rumeli kazaskeri olup 6 Safer 1175 - 6 Eylül 1761 de Veliyyüddin efendi'nin birinci defaki azli üzerine şeyh-ul islâm tayin edildi. Sekiz ay kaldı. Faaliyet gösteremeyip ağır hareketi sebebiyle 1175 Şevval ıptidalarında (1763 Nisan) azlolunarak kışları konağında ve yazları yalısında oturmak üzere serbest bırakıldı. 5 Safer 1181 - 3 Temmuz 1767 de *Kanlıca*'daki yalısında vefat ederek oradaki Bahaî kabristanında babasının yanına defnedildi. Malûmatlı ve cömerd olup şeyh-ul islâm İmam Mahmud efendi'ye damad olmuştur. Azlinde yerine ikinci defa Dürrizâde Mustafa efendi getirildi.

Dürrizâde Mustafa efendi (ikinci defa) Kara Bekirzâde'nin yerine 1175 Şevval (1762 Nisan)da ikinci defa şeyh-ul islâm olup 24 Zilkade 1180 - 23 Nisan 1768 de azlolunarak yerine Veliyyüddin efendi geldi[2].

[1] *Takvimü't-tevarih zeyli* (Şamdanizâde 1169 Şaban ayı cetvelinde).

[2] Dürrîzâde'nin azli ve Veliyyüddin efendi'nin şeyh-ul islâm olması dolayısiyle XVIII. asırın ikinci yarısında yapılan teşrifat hakkında *Teşrifat defteri*'nden aşağıdaki hülâsayı çıkararak bu gibi tebeddüller dolayısiyle bir fikir vermek istedim:

24 Zilkade 1180 yevmi pençşenbe. Yevmi merkumda semahatlu şeyh-ul islâm Dürrîzâde Mustafa efendi hazretleri azlolunup alesseher reisülküttab Ömer efendi varub efendi-i müşarünileyh hazretlerine gayetulgaye nazikâne ihbar ve sahilhanelerine teşrif buyurmaları fermanı hümâyun buyurulduğunu iş'ar eylediklerinde *Cebeali* (Cibali) Yenikapısı iskelesinden kendulerine mahsus kayıklarına suvar ve yalnızca sahilhanelerine azimet buyurduklarında mûmaileyh reis-ül küttab efendi doğru samahatlû Veliyyüddin efendi'nin hanesine gidip davet ve beraberce Bab-ı âsâfiye (Paşakapısı - Babıâli) gelip ketyüdabey ve çavuşbaşı ve tezkire-i evvel ve sâni ve mektubî efendiler tarafından mûtad üzere saray kapısı (Babıâli) önünde muhzır ağa ve odabaşı ağa, arz-ı halciler köşesinde istikbal ve binek taşına gelince sadr-ı âzam kendisini binek taşında karşılayıp önüne düşüp arzodasına girip oturduktan sonra Babı âli ricali Veliyyüddin efendi'nin eteğini öpmüşlerdir.

Veliyyüddin efendi (ikinci defa)

Dürrizâde'nin yerine 24 Zilkade 1180 - 23 Nisan 1767 de ikinci defa şey-hul islâm olup 13 Cemaziyelâhır 1182 - 25 Ekim 1768 de vefat ederek Pirîzâde Osman Molla şeyh-ul islâm oldu.

Osman Sâhib efendi (Pirizâde)

Pirîzâde şeyh-ul islâm Mehmed Sâhib efendi'nin oğlu olup 1122 H. - 1710 M. senesinde *İstanbul*'da doğdu; yirmi yaşında müderrisliğe başladı; 1158 H. - 1745 M. de babasının şeyh-ul islâmlığı zamanında *Istanbul* kadısı olduysa da evvelden *Istanbul* kadılığı pâyesini almadığı için iki ay sonra azlolundu.

3 Şaban 1165 H. - 16 Haziran 1751 M. de Anadolu kazaskeri ve 2 Safer 1169 - 7 Kasım 1755 de III. Osman'a baş imam oldu. Kendisinin baş imamlığa getirilmesine sebep lâf bilir, aklı başında olması ve muvazenesiz bir hükümdar olan III. Osman'ı ilmi ile doğru yola sevketmesi ihtimali idi; bu tayin şeyh-ul islâm Dürrizâde Feyzullah efendi'nin tavsiyesiyle yapılmıştı; fakat bu tayinin pâdişah üzerinde hiçbir tesiri görülmedi[1].

Bundan sonra kahve ve tatlı merasimi yapılmış yemek yenilmiş. *Karakulak* vasıtasiyle huzura kabulleri müsaadesi gelince sadr-ı âzam ile birlikte alayla saraya girip eşref saatte pâdişah tarafından kabul olunmuşlardır. Evvelâ sadr-ı âzam kürk giymiş arkasından Veliyyüddin efendi'ye beyaz çuhaya kaplı bol yenli samur kürk ilbas olunarak biraz tevakkuftan sonra evvelâ şeyhulislâm çıkıp Darüssaade ağası odasında oturmuş arkasından vezir-i âzam da gelmiş şerbet ve buhur merasiminden sonra yine beraberce Bab-ı âliye gelip arzodasında oturmuşlar ve Babı âli ricali tarafından tebrik merasimi yapılmıştır.

Şeyh-ul islâmın avdeti esnasında sadr-ı âzam tarafından yeşil çuhaya kaplı bol yenli bir samur kürk bohça içinde olarak teşrifatî efendi ile huzur-ı asâfiye getirilip Veliyyüddin efendi'ye gösterildikten sonra —çünkü sadrazamlar kendi huzurlarında şeyhulislâma kürk giydirmek âdet değildi— adamlarına teslim olunmuş ve advet esnasında sadr-ı âzam kendisini yine binek taşına kadar teşyi eyleyip yine sadr-ı âzam tarafından verilen abayı ve saçaklı ile müzeyyen donanmış atı da alarak araba ile konağına gitmiştir (*Maliyeden arşive devredilen Teşrifat defteri* No. 29, s. 26).

[1] 1335 H. - 1917 M. de caddenin genişlemesi için Murad paşa mezarlığından yer alındığı sırada gerek Osman Molla'nın ve gerekse Kara Davud'un kabirleri kaldırılmıştı. Bunun üzerine Osman Molla'nın bakiyei izamı ahfadından olup o tarihte evkaf nâzırı vekili bulunan İbrahim bey vasıtasiyle *Üsküdar*'da Selimiye tekkesi karşısındaki âile kabristanına nakil ve defnedilmiştir.

Osman Molla 28 Şevval 1169 (26 Temmuz 1756) da Rumeli kazaskeri olduysa da, rüşvet almakla itham edildiğinden 1170 Rebiulevvel - 1756 Kasımda hem kazaskerlik ve hem imamlıktan azlolunarak evvelâ *Gelibolu*'ya, sonra da *Bursa*'ya gönderildi ve epey müddet orada kaldı; nihayet III. Mustafa'nın Şah Sultan isminde bir kızının doğması üzerine, 26 Ramazan 1174-26 Mayıs 1761 de afvolunarak *Istanbul*'a geldi.

23 Şaban 1175 - 18 Mart 1762 de ikinci ve 1179 Rebiulâhır - 1765 Eylülde üçüncü defa Rumeli kazaskeri mazulü bulunduğu esnada 13 Cemaziyelâhır 1182 - 25 Ekim 1768 de vafat eden Veliyyüddin ofendi'nin yerine şeyh-ul islâm oldu.

Osman Molla bey, 1182 H. - 1768 M. Osmanlı - Rus seferi esnasında şeyh-ul islâm bulunuyordu. Temadi eden mağlûbiyetlerden müteessir olarak hastalandı ve 6 Zilkade 1183 - 3 Mart 1770 de vefat ederek *Aksaray*'da *Muradpaşa camii* kabristanında Kara Davutpaşa kabrine yakın defnedildi ve yerine Mirzazâde Mehmed Said efendi getirildi.

Osman Molla, âlim, fazıl, kalem sahibi, münazarada kuvvetli ve çok cömert bir zat olup meşreben bektaşi idi. Talik yazısı güzel olup bunu Kâtipzâde Refî efendi'den yazmış ve icazet almıştır; ok atmakta fevkalâde mahareti vardı[1]. *Üsküdar*'da *Şemsipaşa*'da *Balaban* iskelesi yakınındaki 1181 H. - 1767 M. tarihli çeşme Osman Molla bey'indir[2]. Sâhib mahlasiyle manzumeleri vardır[3]. Güzel bir beyti :

Gönül yap zâhida beyt-i hudâdır taat istersen
Muhakkaktır ki bâb-ı cenneti hâtır şiken açmaz.

Mehmed Said efendi (Mirzazâde)

1143 H. - 1730 M. de şeyh-ul islâm olan Mirzazâde Mehmed efendi'nin oğludur. 1122 H.-1710 M. de doğmuş ve on bir yaşında müderrislik rüusı almıştır. Babasının şeyh-ul islâmlığı zamanında yüksek müderrisliklerden olan *hamise-i Süleymaniye* müderrisliğine çıkarıldı ve sonra da kadılık yaptı. 1161 H. -

[1] *Tuhfetü'l-hattatin*, s. 684.

[2] *İstanbul çeşmeleri*, c. 2, s. 372.

[3] Babasının şiirde mahlası ص ile صاحب sahib ve kendisinin ise. س ile ساحب sahib idi.

1748 M. de *Istanbul* kadısı ve 1171 Şaban- 1758 Nisan tarihinde Anadolu ve 1173 Şevval - 1760 Mayısta Rumeli kazaskeri, 1175 Muharrem - 1761 Ağustosta nakib-ül eşraf ve 1177 Rebiulâhır - 1763 Ekimde ikinci defa Rumeli kazaskeri oldu.

Mehmed Said efendi daha sonra ikinci defa nakib-ül eşraf ve üçüncü defa Rumeli kazaskeri olup Pirîzâde Osman Molla bey'in vefatı üzerine kazasker mazulü iken şeyh-ul islâm tayin edildi (6 Zilkade 1183 - 3 Mart 1770).

Üç buçuk seneden ziyade bu makamda kaldı. Zayıf ve hastalıklı olduğundan evinden dışarı çıkmamasına mebni 1187 Cemaziyelâhır başında (20 Ağustos 1773) istifa ederek *Üsküdar*'da *Sultantepe*'sindeki evine çekildi ve bir buçuk sene sonra, yani 18 Zilhicce 1188 - 19 Şubat 1775 de vefat ederek *Karacaahmed* mezarlığında babasının yanına defnedildi. Afif, vakur ve dürüst tabiatlı idi. Kendisinin halledeceği mürafaa davalarını inceden inceye tetkik ederek hükmünü verirdi. İlmiye kanunlarını bir yoluna koymak istediyse de, tesir altında kalarak bir netice hasıl olmadı.

Seyyid Mehmed efendi (Şerifzâde)

Babası kadılardan Yenişehirli Şerif efendi ve büyük babası şeyh-ul islâm Çatalcalı Ali efendi'dir. 1115 H. - 1703 M. de doğmuştur. Babası Şerif efendi, *Bursa* kadılığından mazulen 1121 H. - 1709 M. de vefat edince validesini kazasker Kevakibîzâde Veliyyüddin efendi almıştır.

Seyyid Mehmed efendi 18 yaşında müderris olmuş ve sonra kadılık yaparak 1170 H. - 1756 M. de *İstanbul* kadılığına tayin edilmiştir. 1180 Muharrem - 1766 Haziranda Anadolu ve 1183 Şaban - 1769 Aralıkta Rumeli kazaskeri ve nakib-ül eşraf olmuş ve 1187 Cemaziyelâhır başında (1773 Temmuz) Mirzazâde'nin istifası üzerine şeyh-ul islâm tayin edilmiştir.

Altı buçuk ay şeyh-ul islâmlık etti. Meşihati zamanında III. Mustafa vefat ederek yerine biraderi I. Abdülhamid hükümdar olmuş ve 15 Zilhicce 1187 - 27 Şubat 1774 de azledilmiştir.

16 Zilhicce 1193 - 25 Aralık 1779 da yetmiş sekiz yaşında vefat etmiş olan Seyyid Mehmed efendi, *Eyüb*'e defnedilmiştir. Kabri *Eyüb* iskelesinden *Bostan* iskelesine giden yolun

solunda *Çivizâde* kabristanındadır. Talik yazıda üstad olup bunu Kâtibzâde Refî efendi'den yazmıştır. Kalemi de güzeldi. Babalığı olan Kevakibîzâde'nin kızını almıştır.

Dürrizâde Mustafa efendi (üçüncü defa)

Şerifzâde'nin azli üzerine 15 Zilhicce 1187 - 27 Şubat 1774 te üçüncü defa şeyh-ul islâm olmuş ve 22 Receb 1188 - 28 Eylül 1774 te azlolunarak yerine İvaz Mehmed paşazâde İbrahim bey şeyh-ul islâm olmuştur.

İbrahim bey (İvaz Paşazâde)

Belgrad'ı teslim alan vezir-i âzam İvaz Mehmed paşa'nın oğlu olup babasının gümrükçülüğü zamanında 1132 H. - 1720 M. de doğmuştur[1]. Şöyle böyle tahsilden sonra 1146 H. - 1733 M. de müderris ve sonra kadı oldu. 3 Şaban 1165 - 16 Haziran 1752 *İstanbul* kadılığına tayin edildi. Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunduktan sonra üçüncü defa Rumeli kazaskeri iken 22 Receb 1188 - 28 Eylül 1774 te Dürrîzâde'nin yerine şeyh-ul-islâmlığa getirildi[2].

I. Abdülhamid kendisi hakkında fevkalâde iltifat göstererek tebdil suretiyle şeyh-ul islâmla görüşerek yemek yemiş, devlet işleri hakkında mahrem olarak görüşmüş ve kendisine *Çırağan*'da bir de yalı ihsan etmişti.

1189 H. - 1775 M. de *Dolmabahçe*'de donanmanın denize çıkışı ve *Kırım*'dan gelen heyete bir ziyafet verildiği sırada vezir-i âzam Bolulu İzzet Mehmed paşa ile bir münakaşa neticesinde[3] evvelâ vezir-i âzam ve yirmi iki gün sonra da İbrahim bey azledildi (30 Cemaziyelevvel 1189 - 29 Temmuz 1775).

İbrahim bey azlinden sonra yalısından *İstanbul* tarafına nakletmek istemiş ve evvelce konağı yanmış olduğundan *Sedefçiler*'de Acem Ali konağını satın almış ise de, yerine gelen şeyh-

[1] Vakanüvis Halil Nuri bey ve ondan naklen *Cevdet* (c. 6, s. 271) vefatı dolayısiyle İbrahim bey'in tercümei halini yazarken 1127 H. - 1715 M. de doğduğunu kaydederler.

[2] Vakanüvis Halil Nuri bey şeyh-ul islâmlığını yirmi Receb gösterir.

[3] Bu hususta İzzet Mehmed paşa'nın tercümei halinde kısa malûmat verilmiştir.

ul islâm Salihzâde Mehmed Emin efendi buna muvafakat etmediğinden o da *Beykoz*'a çekildi.

Vezir-i âzam Halil Hâmid paşa'nın I. Abdülhamid'i hal teşebbüsünü Esma Sultan vasıtasiyle pâdişaha duyurması üzerine 18 Cemaziyelevvel 1199 - 29 Mart 1785 te Dürrîzâde Ataullah efendi'nin azliyle ikinci defa şeyh-ul islâm oldu. İrtikâp ve irtişası sebebiyle pâdişahın teveccühü zail olduğundan tayininden seksen sekiz gün sonra, yani aynı sene 14 Şabanda (22 Haziran) azledilerek *Beylerbeyi*'ndeki yalısında oturması emredildi.

İbrahim bey ve maiyyeti adamları ve mensupları, devlet adamları ve hükûmet işleri hakkında pervasızca dedikodu yapmağa başlamaları üzerine azlinden üç ay sonra arpalığı olan *Ankara*'ya gönderildi; oranın havasiyle imtizac edemediğinden dolayı müracaatı üzerine 1200 Cemaziyelâhır - 1786 Nisanda *Bursa*'ya naklolunarak I. Abdülhamid'in vefatına kadar orada kaldı. III. Selim'in cülûsiyle *Istanbul*'da yalısında oturmasına müsaade edildi.

İbrahim bey 2 Zilkade 1212 - 18 Nisan 1798 de *Aksaray*'daki hanesinde vefat ederek Bayezid camii kabristanına, mihrabın önüne defnedildi. Tab'an hiddetli, pervasız ve garazkâr olup şeklen mehib idi. Osmanlı şeyh-ul islâmlarının cahillerindendir. İki defa da şeyh-ul islâmlığı on dört ay kadardır; biraderi Halil paşa vezir-i âzam olmuştur.

Mehmed Emin efendi (Salihzâde)

III. Ahmed zamanında pâdişahın baş imamı olup Rumeli kazaskeri pâyesinde iken 1143 H.-1730 M. de vefat eden Topkapılı Salih efendi'nin oğludur. 1132 H. - 1719 M. de on beş yaşında müderris olup kadılıklarda bulunduktan sonra, 1184 H. - 1770 M. de Anadolu ve 1188 H. - 1774 M. de Rumeli kazaskeri oldu; burada iken İvaz Paşazâde İbrahim bey'in yerine şeyh-ul islâm tayin edildi (30 Cemaziyelevvel 1189 - 29 Temmuz 1775).

Bir buçuk seneye yakın (onyedi ay) makamını muhafaza etti. İhtiyarlığı ve maiyyeti adamlarının münasebetsiz ve teamüle aykırı halleri sebebiyle lisana geldiğinden, 19 Şevval 1190-1 Aralık 1776 tarihinde bir rüus imtihanı günü azlolunmuş

ve adamlarının pek aşırı hareketleri sebebiyle de azlinden birkaç gün sonra *Bursa*'ya sürgün edilmiştir.

Mehmed Emin efendi, *Bursa*'ya gidişinden bir ay sonra orada vefat ederek Emir Buharî camii karbistanına defnedilmiştir. Lûtfu çok, cömertliği bol, fakirlere yardımcı, dostluğuna sadık, vefakâr bir zat idi. *Çarşanba*'da *Murad Molla tekkesi*'ne, *Topkapı*'da evinin civarındaki *Ahmed Paşa camii* hademelerine ve medresesine sülüs malından satın alınacak akardan vakıf yapmıştır.

Mehmed Emin efendi gözlük kullandığı için halk kendisine *Camgöz* dermiş. Nefis yemeklere meraklı olduğundan, bu yemeklerden pâdişaha da tabla tabla gönderirmiş. Babı âli memurlarının Ramazanda Babı âli'de iftar ettikleri akşamın ertesi akşamı şeyh-ul islâm konağında iftar etmeleri bunun zamanında âdet olmuştur. Bu zatın *Şefiknâme* tarzında muğlak bir tercümei hali Esad efendi kitapları arasında 3380 numarada kayıtlı olup kütüphane defterinde yanlış olarak "Takrir-i Resmî efendi" denilmiştir.

Mehmed Esad efendi (Vessafzâde)

Şeyh-ul islâm Abdullah Vessaf efendi'nin oğlu olup 1119 H. - 1707 M. de doğmuştur. Tahsilden sonra 1143 H. - 1730 M. de müderris ve 1164 H. - 1751 M. de *Galata* kadısı olmuştur. Burada iken babasının şeyh-ul islâmlıktan azli üzerine her ikisi de *Bursa*'ya gönderilmişlerdir.

Esad efendi, *İstanbul* kadılığı pâyesiyle on bir sene terfi ettirilmemiş ve bilfiil *İstanbul* kadılığı yapmıyarak kıdemine mebni 1182 Rebiulevvel - 1768 Temmuzda Anadolu ve 1186 H.-1772 M. de Rumeli kazaskeri olup müddetini doldurmuş ve mazul iken Mehmed Emin efendi'nin yerine şeyh-ul islâm olmuştur (19 Şevval 1190 - Aralık 1776).

Mehmed Esad efendi iki sene yirmi üç gün şeyh-ul islâmlık yaptı; hastalığı sebebiyle afvını rica ettiğinden isteği kabul olunup 25 Cemaziyelâhır 1192 - 21 Temmuz 1778 tarihinde meşihatten ayrıldı ve yerine Esad Efendizâde Mehmed Şerif efendi getirildi.

Mehmed Esad'ın infisalinden sonra isterse *Istanbul* tarafındaki konağında ve arzu ederse *Boğaz*'da *Neşatabad* [1] sahilsarayına bitişik olan yalısında oturmasına müsaade edildi. Kendisi *Emirgân*'da babasından kalma yalıya nakletti ise de, sekiz gün sonra, yani 3 Receb 1192 - 28 Temmuz 1778 de sabah namazını kıldığı sırada vefat ederek *Eyüb*'de babasının yanına defnedildi. İrfan sahibi, şair bir zattı.

Esad efendi vücuden pek zayıf olup halk arasında kendisine Hindi Molla denirmiş. Şeyh-ul islâm Salihzâde Mehmed Emin efendi ile aralarında münaferet varmış. Esad efendi 1190 senesi Ramazanında şeyh-ul islâmın iftarına gitmiş. Sofraya eti az bir hindi dolması getirilmiş; şeyh-ul islâm, kendisine târiz yollu "acayip şey bu sene hindiler seslenmedi,, diyerek yemeden geri gönderdiği sırada Esad efendi: "Anın vakti gelince sesi çıkar"diye mukabele etmişti. Filhakika yirmi beş gün sonra Mehmed Emin efendi azlolunarak Vessafzâde şeyh-ul islâm oldu.

Talik yazıda mehareti olan Mehmed Esad efendi, bunu Rumeli kazaskeri Hekimbaşı ve meşhur talik yazı üstadı Kâtipzâde Mehmed Refî efendi'den yazmıştır.

Mehmed Şerif efendi (Esad Efendizâde)

Ebu İshakzâde şeyh-ul islâm Es'ad efendi'nin oğlu olup 6 Muharrem 1130 - 10 Aralık 1717 de doğmuştur. 1151 H. - 1738 M. de müderris ve 1167 H. - 1754 M. de kadı olan Şerif efendi, 1180 H. - 1766 M. de *Istanbul* kadısı, 1185 Rebiulâhır başında (14 Temmuz 1771) Anadolu ve 1189 H. - 1775 M. de Rumeli kazaskeri olup buradan mazul iken Vessafzâde'nin istifası üzerine şeyh-ul islâm tayin edilmiştir (25 Cemaziyelâhır 1192 - 21 Temmuz 1778).

Dört buçuk sene müftilikte bulundu ve kendi isteğiyle çekilerek hane veya yalısından hangisinde isterse oturmasına müsaade olundu (5 Şevval 1196 - 13 Eylül 1782) ve yerine *Karahisar*'lı Seyyid İbrahim efendi şeyh-ul islâm oldu.

[1] *Neşatâbâd*, *Ortaköy* ile *Kuruçeşme* arasında ve Defterdar burnunda, şimdi yüzme havuzu olan burunun yerinde idi. Burada evvelce defterdar ve sonra Mısır valisi olan ve vali iken 1074 H. - 1663 M. de vefat eden İbrahim paşa'nın yalısı ve yanında da camii vardı. Bundan dolayı oradaki çıkıntıya *Defterdar burnu* denilmiştir. Sonra buraya III. Ahmed zamanında bir sahilsaray yaptırılarak *Neşatâbâd* denilmişti.

Mehmed Şerif efendi, III. Selim'in cülûsunu müteakip Mehmed Kâmil efendi'nin yerine ikinci defa şeyh-ul islâm oldu (27 Zilkade 1203 - 19 Ağustos 1789) [1]. Genç pâdişah askerî, mülkî adlî ve ilmî müesseselerde yenilik yapmak istediğinden, bu yolda kendisine faal ve cesur olanların yardımları îcabediyordu. Mehmed Şerif efendi ise yetmiş yaşında ve hastalıklı olması ve pâdişahın tebdilde silâhla gezip tüfenk atmasına itirazı sebebiyle 27 Muharrem 1204 - 17 Ekim 1789 da azlolunup yerine Hamidîzâde[2] Mustafa efendi getirildi.

Mehmed Şerif efendi, azlinden sonra sekiz ay kadar daha yaşadı ve 9 Ramazan 1204 - 23 Mayıs 1790 da vefat ederek ceddinin *Çarşanba*'daki camii hatiresindeki aile kabristanına defnolundu.

Mehmed Şerif efendi âlim, zarif, ârif ve üç lisanda şair, değerli bir zattır. Kendi malından cömert olup fakat ilmiye tevcihatında istihkaka riayet ettiğinden bazı selefleri gibi ehliyetsizleri ileri çekmezdi. خلاصة التبيين فى تفسير سوره يس *Hülâsatü't-tebyin fî tefsir-i sûre-i Yasîn* isminde Yasîn sûresi tefsiri ve لطائف الكمال *Letafifü'l-Kemal* isminde müntehap şiirleri havi mecmuası ve فصول الارا فى شان الملوك والوزرا *Fusul'ül-âra fî Şani'l-mülûk vel vüzera* isminde bir risalesi ve üç lisanda şiirlerini hâvi divanı vardır. *Letaifü'l-Kemal* mecmuası Halet efendi kitapları arasında 672 numaradadır. Şaire Fitnat hanım'ın biraderi idi. Bazı manzumeleri :

Ettim güzeller içinde alâka efendime
Sad aferin tab-ı dilpesendime

[1] Edib efendi tarihinde tayini bir gün noksandır.

[2] Türk Tarih Encümeni kitaplarından Türk Tarih Kurumu kütüphanesine devredilmiş olan 58 numaralı mecmuanın 68 nci sahifesinde şu mütalea vardır: Mehmed Şerif efendi Valide Sultan kethüdası Mahmud beyi gördüğü zaman "Şevketlû efendimiz tebdilde silâh ile gezermiş ve hem tüfenk atarmış. Şevketlû efendimizin vücud-ı hümâyunı cümlemize lâzımdır ve murdar kılından dahi geçmeyiz, söylesen de o sevdadan fariğ olsun" demiş. Bu sözü pâdişaha arzetmişler bunadı diye tayininden iki ay geçmeden azlolunarak yerine *Eyüb* sakinlerinden *Anadolu* payeli sabık saray hocası Hâmidîzâde Mustafa efendi getirilmiştir.

Tarf-ı ruhında kâkülün ol meh görüp demiş
Kıldım rübûda mihre varınca kemendime

İlbas edip güzeller tercih hilâtin
Buldum boyunca câme hele şehlevendime

bir beyti :

Çıkmaz seher o şeh der-i devlet sarayına
Tâ aftab düşmeyicek hâkpâyina

Farsça bir kıtası :

حق علیمست ندانی بحقیقت احکام
چون بتحقیق در افلاك مقوم باشی
عالم الغیب خداوند حکیمست همان
سخت کذب بود کرتو منجم باشی

Seyyid İbrahim efendi (Şebin Karahisarlı)

Kaza kadılarından Osman bin Mehmed efendi'nin oğlu olup *Şebin Karahisar*'lıdır. 1113 H.-1701 M. de doğmuş, 1127 H. - 1715 M. de *İstanbul*'a gelerek amcası ve kayın pederi kazasker Zeynelabidin efendi'nin hizmetinde bulunarak müderris ve kadı olmuştur.

İki defa *İstanbul* kadılığı, iki defa nakib-ül eşraflık ve iki defa Rumeli kazaskerliği yapmış olan Seyyid İbrahim efendi, 5 Şevval 1196 - 13 Eylül 1782 de Mehmed Şerif efendi'nin istifası üzerine şeyh-ul islâm tayin edilmiştir.

Seyyid İbrahim efendi 17 Cemaziyelâhır 1197 - 20 Mayıs 1783 te vefatına kadar makamını muhafaza etmiştir. Vefatında yaşı seksen dörttü. Kabri *Sultan Selim* civarında *Beyceğiz* mahallesinde kayın pederi Zeynelabidin efendi'nin yanındadır.

Kendisine aid olandan başka bir işe karışmıyarak sorulduğu zaman mütaleasını söylemek âdeti imiş. Fikrinden istifade edilirdi. Arab edebiyatına kuvvetle vukufı olup Arapça bir kasidesi *Tarih-i Muradî*'de vardır. Talik yazıyı [1] Hekimbaşı kazasker Kâtipzâde Refî efendi'den yazmıştır.

[1] *Tarih-i Murad*,, c. 1, s. 13.

Seyyid Ataullah efendi (Dürrîzade)

Üç defa şeyh-ul islâm olan Dürrîzâde Mustafa efendi'nin oğludur. 1142 H. - 1729 M. de doğdu; altı yaşında müderrislik rüusu verildi. Yaşının küçüklüğü sebebiyle fiilen olmayıp ismen olan müderrislik sırasını atlattıktan sonra, otuz yaşında *Selânik* kadılığına tayin edildi ve 1183 H. - 1769 M. de bilfiil *Istanbul* kadısı oldu.

Seyyid Ataullah efendi, 1188 Cemaziyelâhır iptidasında (9 Ağustos 1774) Anadolu ve 1192 H. - 1778 M. de Rumeli ve 1197 H. - 1792 M. de ikinci defa Rumeli kazaskeri iken aynı sene 17 Cemaziyelâhır 1197 - 20 Mayıs 1783 de Karahisarlı Seyyid İbrahim efendi'nin yerine şeyh-ul islâm oldu.

Vezir-i âzam Halil Hamid paşa'nın I. Abdülhamid'i hal' teşebbüsünde muvafakati olduğu için [1] 18 Cemaziyelevvel 1199 - 29 Mart 1785 te azlolunarak *Gelibolu*'ya sürülüp oradan Hacca gitmesi emredildi ise de, hareketinden evvel zehirlenmek suretiyle vefat etti (6 Receb 1199 - 15 Mayıs 1785). [2] Kabri *Gelibolu*'da Yazıcızâde Mehmed efendi civarındadır. I. Abdülhamid zamanında şeyh-ul islâmlığı bir sene on bir aydır. Tab'an halim, mütevazı ve sıkıntı içinde olanlara yardımı dokunur bir zat imiş.

İvaz Paşazâde İbrahim bey (İkinci defa)

Dürrîzâde Ataullah efendi'nin azli üzerine 18 Cemaziyelevvel 1199 - 29 Mart 1785 te ikinci defa şeyh-ul islâm olarak 14 Şaban 1199 - 22 Haziran 1785 de, yani tayininden üç ay sonra azledilerek yerine Arabzâde Ataullah efendi getirilmiştir.

Ataullah Ahmed efendi (Arabzâde)

Babası şehzâdeler hocası ve Rumeli kazaskeri olan Abdurrahman efendi'dir. 1153 Şevval - 1720 Ağustosta doğmuş, onsekiz yaşında müderris ve sonra kadılıklarda bulunarak 1193 H. - 1779 M. de *İstanbul* kadısı olmuştur.

[1] Halil Hamid paşa'ya, gaflet veya ittihad hasebiyle mümâşat ve müdahene etmekle itham olunmuştur.

[2] Müstakimzâde *Devhatü'l-meşayih*'te "sebeb-i gayrı hafi ile tedrici vücuduna müstevli olan istiska illetleri bu defa zuhur eden hareket-i kasrı (cebir ve zorlama) ile mütezayyid ve müterakki olmağla" vefat etti demektedir. *Takvîmü*'de ise zehirlenmek suretiyle vefatı şâyi olmuştur denilmektedir.

1195 H. - 1781 M. de Anadolu kazaskeri olan Arabzâde Ataullah efendi, Rumeli kazaskeri iken 14 Şaban 1199 - 22 Haziran 1785 te İvaz Paşazâde İbrahim bey'in ikinci defaki azlinde şeyh-ul islâmlığa tayin edilmiştir.

Meşihat makamına tayin olunduğu zaman hasta olan Ataullah efendi, mevkiini muhafaza için hastalığına bakmıyarak mutad merasimi terk etmedi ise de, nihayet altmış üç gün kadar dayanabilmiş ve tayin olunduğu sene içinde, yani 17 Şevval - 12 Ağustosta altmış yedi yaşında vefat etmiştir. *Divanyolu*'nda *Koca Sinanpaşa* medrese ve türbesi kabristanında babasının yanında medfundur.

Afif, uyanık fikirli, zamanının mizacına ve lisanına vakıf, halim ve mütevazı bir zattı. Oğlu Arabzâde Arif efendi de şeyh-ul islâm olmuştur.

Mehmed Ârif efendi (Dürrîzâde)

Şeyh-ul islâm Dürrîzâde Mustafa efendi'nin oğlu ve yine şeyh-ul islâm olan Ataullah efendi'nin kardeşidir. 1153 H. - 1740 M. de doğdu; on dört yaşında iken müderrislik rüusu verildi. 1180 H. - 1766 M. de *Yenişehir* (Tırhala'da) kadısı olup diğer kadılıklardan sonra 1194 H. - 1780 M. de *İstanbul* kadısı ve 5 Şevval 1196 (13 Eylül 1782) de nakib-ül eşraf ve 1198 H. - 1784 M. de Anadolu ve biraderinin şeyh-ul islâmlığı zamanında Rumeli kazaskeri olup 17 Şevval 1199 - 13 Ağustos 1785 de Arabzâde'nin yerine şeyh-ul-islâm olmuştur.

Beş ay evvel vezirlikle Mora muhassalı olan Gazi Cezairli Hasan paşa, kapı kethüdası Yusuf paşa'nın birden bire sadarete getirilmesine muarız olması sebebiyle, tayininden altı ay sonra, yani 10 Rebiulâhır 1200 - 10 Şubat 1787 de azlolunarak yerine Rumeli pâyesiyle Anadolu kazaskeri olan Müftizâde Ahmed efendi getirildi.

Ârif efendi, azlinden sonra *İstanbul*'da oturuyordu; fakat III. Selim'in şeyh-ul islâmı Hamidîzâde ile aralarının iyi olmaması sebebiyle arpalığı olan *Kütahya*'ya gönderildi. Şeyh-ul islâm kendisini orada da bırakmıyarak Hacca gidip *Taif*'te oturması hakkında pâdişahın iradesini aldı. Arif efendi Hacca gittiyse de *Taif*'te bırakılmıyarak tekrar *Kütahya*'ya geldi. Mekki efendi'nin ikinci defaki şeyh-ul islâmlığı zamanında *Istanbul*'a gel-

mesine müsaade olundu ve Mekkî efendi'nin 22 Zilkade 1206-12 Temmuz 1792 tarihinde azli üzerine ve, rivayete göre, Rumeli kazaskerliği pâyelilerinden olup mühim siyasî ve mahrem işlerde kendisinden istifade edilen Tatarcık Abdullah efendi'nin tavsiyesiyle, ikinci defa şeyh-ul islâm oldu.

Dürrîzâde, 1213 Rebiulevveline kadar (1798 Ağustos sonları) altı sene dört ay meşihatte kaldı. Bu tarihte Bonapart'ın Mısır'ı işgali üzerine meydana gelen siyasî buhran dolayısiyle vezir-i âzam İzzet Mehmed paşa ile birlikte azlolunarak *Bursa*'ya gönderildi (18 Rebiulevvel 1213 - 30 Ağustos 1798). Arif efendi'nin yerine reis-ül ulema Aşir efendi tayin edildi.

Azlinden birkaç ay sonra Arif efendi'nin *İstanbul*'a gelmesine müsaade edildi ve vefatı tarihi olan 19 Cemaziyelevvel 1215 senesine kadar yalısında oturdu. Kabri *Eğrikapı*'dadır.[1] Gayet nazik, zamanın ıslahat ve terakkiye olan ihtiyaçlarını kavramış, natuk bir zattı. Son derece hayırhah ve cömert olup meşihâti ihraz etmiş bir aileye mensup olduğu için taraftarı ve iyiliğini görmüşleri çoktu; halkça da ziyade sevildiği için memlekette geniş ıslahat yapmak isteyen III. Selim onun bu nüfuzundan istifade etmişti. Pâdişah tarafından takdir ve himaye edilerek devletlerle olan siyasî mükâlemelere memur edilen kazasker Tatarcık Abdullah efendi gibi cerbezeli ve nüfuzlu bir zatın bile işine müdahalesine meydan vermemiştir.

Ahmed efendi (Müftizâde)

Gelibolu müftüsünün oğludur. Müderris olup 1186 H. - 1772 M. de ordunun Rus seferine hareketi esnasında *Mekke* pâyesiyle ordu kadısı olup aynı sene Zilkadesinde *Istanbul* kadısı ve 26 Ramazan 1199-2 Ağustos 1785 te Rumeli kazaskerliği pâyesiyle Anadolu kazaskeri olmuş, altı ay sonra Dürrîzâde Arif efendi'nin birinci defaki azlinde, yani 15 Rebiulâhır 1200 - 15 Şubat 1786 da şeyh-ul islâm olmuştur.

1201 H. - 1787 M. de Rusya'ya sefer açılması hususunda vezir-i âzam Yusuf paşa ile birlikte I. Abdülhamid üzerinde

[1] Şem'î Molla *Esmarü't-tevarih*'te *Üsküdar*'da medfun olduğunu yazmaktadır.

tesir yaparak onu arzu etmediği harbe sürüklemişlerdir[1]. Fakat Avusturya'nın da Rusya ile birlikte muharebeye iştiraki şeyh-ul islâmı huzursuz bıraktığından, ihtiyarlığını ileri sürerek temaruz yoluyla makamından çekilmek istemiştir. Nihayet 13 Safer 1202 - 24 Kasım 1787 de azlolunarak[2] *Beylerbeyi*'ndeki yalısında oturup tetebbuatla vakit geçirmiş ve yerine Mekki Mehmed efendi şeyh-ul islâm olmuştur.

III. Selim'in cülûsundan sonra şeyh-ul islâm olan Hamidîzâde Mustafa efendi, *İstanbul*'da bulunan şeyh-ul islâm mazullerini ve meşihate gelmesi muhtemel olan zatları birer suretle taşradaki arpalıklarına gönderdiği sırada Ahmed efendi de arpalığı olan *Ankara*'ya yollanmıştı; fakat Hamidîzâde'den sonra ikinci defa şeyh-ul islâm olan Mekki efendi zamanında *İstanbul*'a gelmesine müsaade edilmiş ve 13 Rebiulevvel 1206-10 Kasım 1791 de vefat ederek *Üsküdar*'da *Havuzdibi*'ne defnedilmiştir.

Müftizâde Ahmed efendi, fazıl, müdekkik ve işinde hakşinas olup vakur ve halim idi. *Cevdet tarihi*'nin kaydından anlaşıldığına göre, mevkiini muhafaza için kavuk sallamasını bilenlerdendi. Kadı Beyzavî'nin bazı müşkil mevzuları üzerine müteaddid risaleleri vardır. Kendisinin şeyh-ul islâmlığı zamanında *Fas* hükümdarı Mevlây Muhammed bin Abdullah (1757–1789) tarafından Osmanlı ulemasına sorulmuş olan dört معضل mûdil mesele üzerine yalnız başına cevap vermek suretiyle fazl ve kemalini göstermiş ve verdiği cevaplar, zamanı âlimleri tarafından takrizlerle tasdik edilmiştir. I. Abdülhamid zamanında şeyh-ul-islâmlığı bir sene dokuz aydır.

Mekkî Mehmed efendi

Sarayda, kiler ağalarından iken tahsil görerek yetişen ve *Mekke* kadılığında bulunmuş olan Halil efendi'nin oğludur. *Mekke*'de doğduğu için Mekkî Mehmed adı verilmiştir. Babası Halil efendi 1126 H. - 1714 M. de *Mekke*'de vefat ettiğinden, küçük yaşta

[1] Koca Yusuf paşa 1200 senesinde sadrı vezarete ve usuli müdaheneyi kendisine medarı itilayı şan ittihaz etmiş olan Müftizâde Ahmed efendi meşihate gelmiş olup..." *Cevdet tarihi*, c. 4, s. 9.

[2] *Devhatü'l-meşayih*'te Saferin onbeşinde meşihatten ayrıldığı yazılmış ise de, *Cevdet tarihi* ayın onüçünü gösterdiğinden onu tercih ettim.

bulunan Mekkî efendi, *İstanbul*'a getirilerek iyi ve devamlı tahsil gördü ve 1147 H. - 1734 M. de muvaffakiyetli imtihan vererek müderris oldu. Kadılıklarda bulunduktan sonra 26 Ramazan 1198 de *İstanbul* kadılığına tayin olundu; 1199 Ramazanda Anadolu kazaskerliği pâyesi verilip 11 Rebiulâhır 1200-11 Şubat 1786 da Rumeli kazaskerliği pâyesiyle Anadolu kazaskeri ve aynı sene Cemaziyelâhır (Nisan) Rumeli kazaskeri ve 13 Safer 1202 - 24 Kasım 1787 tarihinde de Müftizâde Ahmed efendi'nin yerine şeyh-ul islâm oldu.

Bu sırada Rumeli kazaskerliği pâyelilerinden Mehmed Kâmil efendi hakkında pâdişah I. Abdülhamid tarafından fazlaca teveccüh gösterildiğinden, Mekkî efendi'nin makamında uzun müddet kalamıyacağı tahmin edilmişti; filhakika tayininden üç buçuk ay sonra Mekkî efendi azlolunarak Mehmed Kâmil efendi şeyh-ul islâm olmuştur (26 Cemaziyelevvel 1202-5 Mart 1788).

III. Selim zamanında şeyh-ul islâm Mehmed Tevfik efendi'nin vefatı üzerine vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf paşa bu makama emniyetli birisinin getirilmesini düşünerek Mekkî efendi'nin sakin ve kendi vazifesinden başka işlere karışmadığını gözönüne alarak, onun tavsiyesiyle Mekkî efendi ikinci defa şeyh-ul islâm olmuştur (22 Receb 1205-27 Mart 1791).

13 Zilkade 1206 - 3 Temmuz 1792 de yapılan rüus imtihanından dolayı bazı dedikodu olup Sultan Selim diğer ıslahat gibi ilmiye işlerini de bir nizama bağlamak arzu ettiğinden, gerçi Mekkî efendi âlim ve fazıl bir zat ise de, hem ihtiyar ve hem de cerbezesi olmadığından bazı tesirlerin de inzimamiyle[1] azlolunarak yerine ikinci defa Dürrîzâde Mehmed Arif

[1] Mekkî efendi'nin azline, o tarihlerde III. Selim'in teveccüh gösterip ecnebi elçilerle mükâlemeye memur etmiş olduğu Tatarcık Abdullah efendi'nin tesiri olduğunu Süleyman Faik efendi beyan etmektedir. Hattâ azlinin, Abdullah efendi'nin telkini ile yapıldığına dair Mekkî efendi'ye atfedilen bir hikâye de vardır. Meşihatten azlinden sonra Tatarcık Abdullah efendi bir gün Mekkî efendi'nin ziyaretine gitmiş. Musahebe esnasında sabık şeyh-ul islâm yalısının eskiliğinden bahis ile bir münasibetini getirip sivri sinek ve hususiyle tartarcıktan hiç rahatım yoktur diyerek Abdullah efendi'nin kendi aleyhindeki hareketine telmih etmiş imiş.

efendi şeyh-ul islâm olmuştur (22 Zilkade 1206 - 12 Temmuz 1792).

Mekkî efendi azlinden sonra *Rumelihisarı*'ndaki yalısında oturup 9 Cemaziyelevvel 1212 30 - Ekim 1797 de vefat etmiş ve *Fatih*'te Bahaî hatiresine defnedilmiştir [1].

Mütevazı, fazl ve kemal sahibi bir zat olan Mekkî efendi'nin *Kaside-i Bürde*'ye tahmisi ve *Tevessül* ismiyle *Kaside-i Bürde'nin* şerhi olup Beyzavî tefsiri üzerine bazı talikat da kaleme almıştır. Bunlardan başka, hamd ve şükr hakkında bir risalesi, *Sıfatullah* ve *Tavzih* (fıkıh) tan dört mukaddime üzerine risalesi ve bunun gibi daha bazı risaleleri de vardır. Talik yazısında üstad idi. Tasarruf ettiği para ile yaptırdığı emlâk ve akarını vakfetmiştir. Vakfını Fatih camiinde her gün ders okutulmak ve *Rumelihişarı*'nda *Pertek Ali* camiinde her yıl mevlid okutturulmak ve her sene muayyen zamanda fıkaraya taksim etmek üzere aşure ve pilâv ve zerde pişirtilmek ve yine her yıl Haremeyn (Mekke ve Medine) fakirlerine para tevzi edilmek üzere şart koşmuştur.

Mekkî efendi şair olup mürettep divanı vardır. Divanının bir nüshası Halet efendi kitapları arasında 674 numaradadır. I. Abdülhamid zamanındaki şeyh-ul islâmlığı yüz dört gün ve III. Selim zamanındaki ise bir sene dört aydır.

Mekkî efendi'nin oğlu Mustafa Asım efendi, II. Mahmud devrinde üç defa şeyh-ul islâm olmuştur.

Mehmed Kâmil efendi

Asrının büyük âlimlerinden Rumeli kazaskeri Ömer efendi'nin oğludur. Validesi tarafından *Erzurum*'lu şeyh-ul islâm Seyyid Feyzullah efendi'nin torunu olup 1141 H. - 1728 M. de doğmuştur. Müderris ve kadılıklardan sonra 1199 Ramazan - 1785 Temmuzda *Istanbul* pâyesini almış, 19 Şaban 1200 - 17 Haziran 1786 da nakib-ül eşraf ve 1201 Cemaziyelâhır - 1787 Martta Anadolu kazaskeri olmuştur.

[1] *Devhatü'l-meşayih* ile *Fatin tezkiresi*'nde *Fatih*'te *Behayi* efendi türbesinde medfun olduğu ve *Cevdet tarihi* ile *Sicill-i Osmani*'de *Fatih*'te Abdurrahim efendi medresesi hatiresine defnedildiği yazılı olup her ikisi de aynı yerdedir.

I. Abdülhamid'in hakkındaki teveccühüne mebni kendisinden kıdemlilere tercihan Rumeli kazaskerliği pâyesi verilmesini müteakip üç ay on dört gün sonra Mekkî efendi'nin birinci defaki meşihatinden azli üzerine şeyh-ul islâm olmuştur (26 Cemaziyelevvel 1202 - 5 Mart 1788).

Abdülhamid'in vefatı ve III. Selim'in cülûsundaki değişiklik dolayısiyle azlolunarak yerine ikinci defa Esad Efendizâde Mehmed Şerif efendi getirilmiştir (27 Zilkade 1203 - 19 Ağustos 1789).

Hamidîzâde Mustafa efendi'nin meşihati zamanında *İstanbul*'da bulunan eski şeyh-ul islâmlardan her biri arpalıklarına gönderildiği esnada bu da arpalığı olan *Keşan* kasabasına sevkedildi; Mekkî efendi ikinci defa şeyh-ul islâm olunca afvolunarak *İstanbul*'a gelip *Üsküdar*'daki yalısında oturdu ve 1215 H. - 1801 M. de vefat etti. Meşihati I. Abdülhamid zamanında bir seneden on sekiz gün ziyade ve III. Selim zamanında ise takriben dört buçuk aydır ki, hepsi bir buçuk seneye yakındır.

Esadzâde Mehmed Şerif efendi (İkinci defa)

27 Zilkade 1203 - 19 Ağustos 1789 da Kâmil efendi'nin yerine şeyh-ul islâm olup birinci defa meşihatindeki tercümei halinde gösterildiği üzere, 27 Muharrem 1204 - 17 Ekim 1789 da yerini Hamidîzâde Mustafa efendi'ye bıraktı. İkinci şeyh-ul islâmlığı iki aydır.

Mustafa efendi (Hamidzâde)

Değerli ulemadan Mısır kadısı iken vefat eden Mehmed efendi'nin oğlu olup 1144 H. - 1730 M. de doğdu. 1167 H. - 1754 M. de parlak bir imtihanla müderrislik rüusu (diploması) aldı, sonra saray hocası tayin olundu. Kendisi Nakşibendi tarikatine müntesib olduğu için sarayda enderun halkına hem ders okutur ve hem de tarikat adap ve erkânını talim ederdi. Bu yüzden bütün saray halkı kendisine hürmetkâr olup bir haylısı da talebesi ve müridi idi. Bu sayede *Eyüb* kadısı oldu. Nefesinin ve yazdığı nüshaların tesiri I. Abdülhamid'e bildirildiğinden, hem kendisine ve hem de çocuklarına nefes ettirdi; nefesinin tesiri görülmesi üzerine Tafra denilen seri terfilerle Anadolu kazaskerliği pâyesine kadar çıktı. 1201 H. - 1787 M. seferine takaddüm eden günlerde top-

lanan müzakere meclislerinde de bulunarak devlet esrarına mahrem oldu.

III. Selim hükümdar olunca, Abdülhamid'e mensub olanlar yeni hükümdarın etrafından uzaklaştırıldığı halde Mustafa efendi saraydaki talebe ve müridlerinin propagandası neticesinde eski nüfuzunu muhafaza etti. Genç pâdişahın yapmak istediği ıslahatta Hamidîzâde gibi cerbezeli bir zatın bulunması muvafık görülerek, 1203 Şaban ortalarında (1789 Mayıs) Rumeli kazaskerliği pâyesi verilmek suretiyle şeyh-ul islâmlığına bir mukaddime hazırlandı ve nihayet 28 Muharrem 1204 - 17 Ekim 1789 da Esad Efendizâde Şerif Mehmed efendi'nin ikinci defaki azlinde ilmiye sınıfında ıslahat yapmak üzere istiklâl ile şeyh-ul islâm oldu.[1]

Hamidîzâde, filhakika asırlardan beri bozularak pek fazla çığırından çıkan müderris ve kadılığı cezri olarak ıslah etmek gayretine düştü. Bunun için yapacağı işlere engel olmak istemesi ihtimal dahilinde olan *İstanbul*'daki mâzul şeyh-ul islâmları arpalıkları olan mahallere göndertti[2]. Kendisine verilen istiklâle güvenerek sağını solunu kırmak suretiyle epey düşman peyda etti. Hakikaten ilmiye sınıfının düzelmesine şedid ihtiyaç vardı; fakat asırların itiyadını gözününe almayan Mustafa efendi'nin muhitini nazarı itibara almıyarak pervasızca hareketi eski tarzın devamını isteyen cehele sınıfının işine gelmediğinden, aleyhinde bir cereyan başladı; yapmak istediği ıslahatta ifrata giderek cidden değerli âlimleri de mağdur ettiği gibi, devlet erkânını da kırıp incittiğinden, aleydarlarının sahası genişledi. Hem ilmiye sınıfının hem de hükûmet erkânının ve bunların taraftarları olanların aleyhdarlığı pâdişaha arzedildi. Bu halden endişe eden III. Selim, şeyh-ul islâmı feda etmek mecburiyetinde kaldı. 8 Receb 1205 - 13 Mart 1791 de azledilen Hamidîzâde'nin

[1] *Devhatü'l-meşayih zeyli*'nde yanlış olarak 7 Muharrem gösterilmiştir. *Cevdet tarihi* ile *Sicill-i Osmani*, meşihatini 27 Muharrem olarak kaydederler. Vakanüvis Edib efendi 28 Muharrem gösterdiğinden ben metne o tarihi koydum.

[2] Üç şeyh-ul islâmın (Dürrîzâde Arif, Müftizâde Ahmed, Mehmed Kâmil efendiler) birden *İstanbul*'dan çıkarılması III. Selim'i tereddüde düşürmüşse de şeyh-ul islâma verdiği istiklâle müdahale etmek istemiyerek teklifini kabul eylemiştir (*Cevdet*, c. 5, s. 108).

evvelâ *İncirköyü*'nde ve sonra da *Eyüb*'da oturmasına müsaade olundu[1].

Hamidîzâde Mustafa efendi, Dürrîzâde Mehmed Arif efendi'nin şeyh-ul islâmlığına kadar *Istanbul*'da kaldı. Kendisinin Arif efendi'ye yaptığının karşılığı olarak o da Hamidîzâde'yi evvelâ arpalığı olan *Manisa*'ya gönderip hac zamanında *Mekke*'de bulunmak üzere o tarafa sevk ettirdi; Hactan avdetinden sonra da *İstanbul*'a getirtmiyerek arpalığı olan *Manisa*'da oturması hakkında ferman gönderdi[2]. Hamidîzâde, 20 Rebiulâhır 1208 - 25 Kasım 1793 de vefatına kadar *Manisa*'da kaldı. Kabri oradadır.

Hamidîzâde değerli ve yüksek âlim, zühd ve tekvâ sahibi olup ilmiye ıslahatına samimî olarak taraftar idiyse de, kendisinin baştan kara pervasız ve programsız hareketi ve kendisini tutmak isteyen III. Selim'in, her sınıftan aleyhdarlarının çoğalmasından korkarak zaaf göstermesi, işi yarıda bıraktırmıştır. Vakanüvis Edip efendi, Hamidîzâde'yi *Ferid-i asr* olarak tavsif etmektedir.

Hamidîzâde başladığı ıslahatta itidali tecavüz etmiyerek tedrici surette hareket etmiş olsa idi, büyük hizmet edecekti. İşinde ifrata gitmesi biraz da hased ve istirkap yoluyla mâzul şeyh-ul islâmlardan başka ileri gelen ulemayı da sürgüne kalkış-

[1] "Mevlânây-ı müşarünileyh (yani Hamidizâde) ilim ve fazlı kemalde nadirül akran ve salah ve takvada Ebu Hanife-i devran olup ancak merasim-i zecr ve tevbihte mail-i ifrat ve unf ve azar-ı erbab-ı cünhada bî ihtiyat olup etvâr-ı âlemi ez ser-i nev tatbik-i ahval-i selef etmek dâiye-i mümteni-ul-husuliyle cerh ve adil vadilerinde kendülerden müşahede olunan mübalâğa ve ikdam cümleye bâis-i iztirab ve helecan olduğundan mesned-i fetvadan" azledilmiştir (*Vakanüvis Edip efendi*, 1205 senesi vekayii).

[2] "Şeyh-ul islâmı esbak Hamidizâde Mustafa efendi'nin evân-ı meşihatlerinde kibar-ı ulamadan ve meşihat-i aliyye münfassıllarından niceleri ibtilây-ı cilay-ı vatanla azürde-i azimet olduklarından bu defa kenduleri dahi mazhar-ı mücazat olmak galiba umur-ı tabiiyye-i âlemden olmağla işbu muharremül haramın (1207 senesi) yirmi üçüncü günü kendü arpalıkları olan *Manisa*'ya varup mevsimi haccı şerifedek ikamet... ve bahren *Mısr-ı Kahire* üzerinden hacc-ı şerife azimet edip bâdelavde yine arpalıkları olan *Manisa'da* ikamet etmek üzere memur olmalariyle çavuşlar kâtibi yediyle *Eyüb*'de olan hanelerinde emr-i âlişan kendulere vâsıl oldukta derakap" mahall-i memure azimet etmişlerdir (*Edib efendi tarihi*, s. 205).

ması, pâdişahı haklı olarak korkutmuştu; hatta yine eski şeyh-ul-islâmlardan İvaz Paşazâde İbrahim bey ile esbak Hekimbaşı Hayrullah efendi'nin ve diğer bazı kadıların arpalıklarını ellerinden aldıktan başka, sürgün edilmesini de arzedince Sultan Selim sadaret kaymakamına göndermiş olduğu hattı hümâyunda :

"Şeyh-ul islâmlıktan mâzul birkaç efendi gitti; ne faidesi müşahede olundu ve kabahatleri nedir? malûm olmadı! Bunlar benim bir şeyim değil; lâkin pek çok oldukta hem efendi daimiz ve hem ben lisana gelüriz; fesada bais olur. Arpalıklarını aldı kifayet eder; efendi daimize böyle bildiresin" tavsiyesinde bulunmuştur. [1]

Şeyh-ul islâmlığı on yedi ay on gündür.

Yahya Tevfik efendi

Müderrislerden Eyyüb efendi'nin oğlu ve Uşşakîzâde Seyyid İbrahim efendi'nin damadıdır. 1128 H. - 1716 M. de doğmuş, müderris ve kadılıklarda bulunmuş, *Mekke* kadılığından sonra 1199 H.-1785 M. de *İstanbul* kadısı olmuştur.

Daha sonra Anadolu kazaskeri pâyesi alan Yahya Tevfik efendi, iki defa Rumeli kazaskeri ve 1204 Cemaziyelevvel-1790 Mart'ta nakib-ül eşraf ve 8 Receb 1205 - 13 Mart 1791 de Hamidîzâde Mustafa efendi'nin azliyle şeyh-ul islâm oldu ise de, on üç gün sonra vefat etmiş ve *Fatih*'te *Küçük Karaman*'da yaptırmış olduğu medresesine defnedilmiştir.

III. Selim kendisine teveccühkâr olmamakla beraber yerine sonra bir münasibi bulunur diyerek meşihate tayin etmişti. Kendisine gönderilen hattı hümâyunda ilmiye tarikinin ıslahı yolunda yapılan ıslahata aykırı hareket etmemesi ve hiç kimseye nefsaniyet göstermemesi, tama' ve irtikâp yoluna sapmaması ve selefi zamanında nefyedilenleri kurtarmak teşebbüsünde bulunmaması tavsiye edilmişti. Yerine ikinci defa Mekkî Mehmed efendi tayin edilmiştir (22 Receb 1205 - 27 Mart 1791).

Yahya Tevfik efendi muhtelif ilimlerde ansiklopedik malûmat sahibi, üç lisanda iyi bir şairdi. Tab'an zarif, lâtifeci ve terbiyeli idi. Şeyh-ul islâm olmasını ziyade arzu eder, velev ki

[1] *Cevdet tarihi*, c. 5, s. 109.

bir gün olsun şeyh-ul islâm olmadan Allah canımı almasın, dermiş. Duası makbul olmuş, bir güne mukabil on üç gün bu makamda kalmıştır.

1186 H. - 1772 M. de *Şam* kadılığına tayin edilince söylemiş olduğu bir kıtası :

Subh-ı vuslat olup eser nâbud
Şeb-i hicret cihânı târ etti
Heves-i zülf-i yar ile Tevfik
Şâm-ı cennet meşâmedek gitti.

Şam'dan avdetinde şeyh-ul islâma hediyelerle beraber şu kıtayı takdim etmişti :

Lûtf u ihsan ü kerem seyyid-i mün'im işidir
Cürm ü taksîr ü güneh bende-i nakâm işidir
Yok tefarik-i Haleb kim anı kılsın ithaf
Kadı-i Şâm hedayası dâhi Şâm işidir

Hüda redifli gazelinden bir beyit :

Her demde şarta-i Tevfik olur vezan
Fülk-i tevekküle olıcak nâhüda huda

Mekkî Mehmed efendi (İkinci defa)

Yahya Tevfik efendi'nin vefatı üzerine 22 Receb 1205 - 27 Mart 1791 de ikinci defa şeyh-ul islâm oldu. Eski şeyh-ul islâmlardan olup arpalıklarına gönderilmiş olan Mehmed Kâmil, Dürrîzâde Mehmed Arif ve Müftizâde Ahmed efendi'lerin afvedilmelerini, henüz cephede bulunan vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf paşa arzetmiş olup Mekkî efendi de aynı mütaleada idi. Keyfiyet sadaret kaymakamı silâhdar Mustafa paşa vasıtasiyle pâdişaha arzedilmiş ve aynı zamanda bunların toptan afvleri ulemanın şımarıklığını mûcib olur mütaleası da ilâve edilmiş olduğundan, Sultan Selim: "Pek güzeldir, şimdi Kâmil itlâk olunsun" hattı hümâyununu yazmıştır. Bu suretle evvelâ Mehmed Kâmil ve arkasından çok geçmeden diğer eski şeyh-ul islâmlar ve esbak Rumeli kazaskeri Mustafa Arif efendi afvolunarak *İstanbul*'a gelmişlerdir (1205 Şevval-1791 Haziran) [1].

[1] *Edib efendi tarihi* 1205 senesi vekayii arasında ve *Cevdet*, c. 5, s. 113.

Birinci defaki meşihati münasibetiyle bildirdiğimiz gibi, Mekkî efendi 22 Zilkade 1206 - 12 Temmuz 1792 de azlolunarak yerine ikinci defa Dürrîzâde Arif efendi getirildi. Mekkî efendi'ye azlini tebliğ için âdet üzere çavuşbaşı ağanın gönderilmesi îcab ederken, kendisi hakkında pâdişahın teveccühü bâki olmağla heyecana kapılmaması için azli reis-ül küttab efendi vasıtasiyle münasip surette tebliğ edilmiştir[1].

Dürrîzâde Arif efendi (ikinci defa)

Mekkî efendi'nin meşihati zamanında ve 1205 Şevval - 1791 Haziran menfasından *Istanbul*'a gelmiş, Tatarcık Abdullah efendi'nin tesiriyle azlolunan Mekkî efendi'nin yerine ikinci defa şeyh-ul islâm olmuştur. Ne sebeple azledildiği birinci defaki meşihati dolayısiyle yazılan tercümei halinde gösterilmiş ve yerine Mustafa Aşir efendi getirilmiştir.

[1] *Edib efendi tarihi* 1206 Zilkade vekayii.

OTUZUNCU BÖLÜM

XVIII. ASIRDA OSMANLILARDA FİKİR HAREKETLERİ

MATBAACILIK VE SAFAHATI

İlk Matbaa ve neşriyatı

Her millette irfan ve tefekkür cereyanlarını arttırmış olan matbaanın önemini anlatmak ve matbaa olmadan evvel herhangi bir eserin tedarikinin ne kadar güç ve masraflı olduğunu söylemek malûmu ilâm kabilinden olduğu için, bu hususta izahat vermeği lüzumsuz saymaktayım.

XV. asrın ortalarında *Mayans*'lı *Gutenberg* tarafından icad edilmiş olan matbaacılık, bu asrın ikinci yarısiyle XVI. asrın ilk yarısından itibaren umumileşmiş ise de, Türkçe neşriyat için bizde ancak icadından ikiyüz seksen sene sonra, yani 1727 Temmuzda ve Nevşehirli Damad İbrahim paşa'nın sadareti zamanında şeyh-ul islâm Yenişehirli Abdullah efendi'nin fetvası ve III. Ahmed'in fermaniyle ve dinî eserlerin basılmaması şartiyle kabul ve tesisine müsaade edilmiştir. Bu gecikme dolayısiyle memleket uzun müddet maarifin yayılmasından mahrum kalmış ve tabiî olarak her nevi bilgi ve bilhassa müspet ilimler itibariyle Avrupa bizden çok ileri gitmiş ve yeni yeni buluşlarla garb kültürü süratle yayılmıştır.

Tarihimizin bu dördüncü cildinin vekayii arasında Damad İbrahim paşa zamanına aid kısmında (dördüncü bölümde) görüldüğü üzere, babasiyle beraber Fransa'ya gitmiş olan Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed efendi[1] oradan döndükten sonra, sadaret mektupçusu bulunduğu sırada, aslen Macar olup Osmanlı hizmetine girmiş olan Müteferrika İbrahim efendi ile anlaşarak bir matbaa tesisini kararlaştırmışlar ve nihayet 1139 Zilkade - 1727 Temmuz'da aldıkları müsaade

[1] Said Mehmed efendi, III. Osman zamanında 1169 ve 1755 M. de sadr-ı âzam olmuştur.

üzerine[1] *Viyana*'dan getirttikleri matbaa levazımatının hazırlanmasını müteakip yazı ile geçinen hattatların ve teceddüde aleyhdar olan bazı ulemanın ve sair yenilik aleyhdarlarının dedikodularını kesmek için şeyh-ul islâmdan bir de fetva almışlardır [2]

Bu suretle iki müteşebbis zatın gayretiyle kurulacak olan matbaa شركت مضاربه *Şirket-i Müdarebe* ismiyle aktedilen bir mukaveleyi müteakip *Dârü't-Tıbaat'ül-Âmire* adiyle faaliyete geçmiştir. Bu ilk matbaa *Istanbul*'da *Sultan Selim*'de Müteferrika İbrahim efendi'nin evinde kurulmuştur.

Matbaada ilk basılan kitap iki cilt üzerine Arapçadan Türkçeye *Van Kulı* lûgatı olup her iki cildi 1141 Receb - 1729 Ocakta basılmıştır. Bunu, dört ay sonra Kâtib Çelebi'nin Osmanlı denizciliğine dair تحفة الكبار فى اسفار البحار *Tuhfetü'l-kibar fî esfari'lbihar* ismindeki eseri takib etmiştir.

[1] Bu müsaadeyi havi 1139 Zilkade ortaları (1727 Temmuz) tarihli ferman suretinin bir parçası Osmanlı vekayii kısmının dördüncü bölümünde neşredilmiştir.

[2] Şeyh-ul islâm Abdullah efendi'nin vermiş olduğu fetva sureti aynen şöyledir: "Basma sanatında meharet iddia eden zeyd lugat ve mantık ve hikmet ve heyet ve bunların emsali umum-ı آليه âliyede telif olunan kitabhuruf ve kelimatının misillerini tahsil ederim dese zeydin bu veçhile amel-i kitabete mübaşeretine şer'an ruhsat var mıdır? beyan buyurula.

Elcevab Allahüâlem basma sanatında mahareti olan kimesne bir musahhah kitabın huruf ve kelimatını bir kalıba sahihen nakşedip evraka basmakla zamanı kalilde bilâ meşakka nusahı kesire hasıl olup kesreti kütüb rahis baha ile temellüke bâis olur. Bu veçhile faide-i azimeyi müştemil olmağla ol kimesneye müsaade olunup birkaç âlim kimesneler sureti nakl olacak kitabı tashih için tayin buyurulur ise gayet müstahsene olan umurdan olur.

Ketebehu Abdülfakir
Abdullah

Matbaanın ihdası teşebbüsü ve ulemanın dedikodusu dolayısiyle Müteferrika İbrahim efendi dostlarından De Saussure isminde birisine yazmış olduğu mektupta "bu memlekette tariki ilmiye ricali zi nüfuz olmağla bu ihtira-ı cedide bir türlü cevaz vermediler. Matbaanın müslümanlar arasında istimal olunmamasını sadr-ı âzama tekrar alettekrar arzettiler ve lüzumundan fazla kitabların meydan-ı tedavüle vazedilmesi ile asayişi umumî ve muamelât-ı diniyyeye ihtira-ı mezkurun tehlükeli olacağını zikretmişlerdir" demektedir (*Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, sene 1, s. 183 —*Doktor Karacon'un makalesi*)

Bundan sonra 1142 Safer - 1729 Ağustosta *Tarih-i Seyyah* tercümesi[1] ve yine 1142 Ramazan ve 1703 Martta تاريخ الهندالغربي المسمى بحديث نو *Tarih-ul-hinde'l-garbî el müsemma bi ha-dîs-i nev* ismiyle ve İbrahim Müteferrika tarafından bazı ilâvelerle *Kitâb-ı İklim-i cedid*[2] basılmıştır.

Bunlardan sonra matbaanın beşinci kitabı Nazmîzâde'nin Arapçadan Türkçeye çevirmiş olduğu *Tarih-i Timur Gürkân*[3] ve altıncı eser Ahmed Süheylî'nin Osmanlı fethine ait ve fetihten sonraki Mısır tarihi olup[4] birinci kısmı الدرة اليتيمه في اوصاف مصر القديمه *Eddürret ül-yetime fî evsaf-ı Mısr el-kadîme* ve ikinci kısmı *Mısr-ı Cedid* isimleriyle basılmış ve sonuna Müteferrika tarafından bir de Mısır haritası ilâve edilmiştir.

Yine bu matbaada 1143 H. - 1731 M. de yedinci kitap olarak Nazmîzâde'nin *Gülşen-i Hulefa* adındaki eseri basılmıştır. Sekizinci olarak Türkçe ve Fransızca kavaid ve mükâleme kitabı tabedilmiştir[5].

Basıldıklarını gösterdiğimiz yukarıdaki eserler, III. Ahmed ve damadı İbrahim paşa zamanında basılmış olup, Patrona ısyanı ve I. Mahmud'un cülûsu üzerine matbaa yine neşriyata

[1] Lâtince yazılan *Tarih-i Seyyah*'ın aslı rahip Krozinski'nin olup seyyah, Eşref Şah'ın elçileriyle *İstanbul*'a gelerek Müteferrika İbrahim efendi ile görüşmüştür. İbrahim efendi bu eseri türkçeye çevirerek Damad İbrahim paşa'ya ithaf etmiş ve eserin tab'ına müsaadeyi hâvi sadr-ı âzama takdim ettiği arizasında tercüme kitabın adını "*Tercüme-i Tarih-i Seyyah derbeyan zuhur-ı Ağvanyan ve inhidam-ı bina-i devlet-i Şahan*" koyduğunu beyan etmiştir. İran'ın Afganlılar tarafından istilâsına dair olan bu eser 1277 H. 1860 M. de ikinci defa olarak *İstanbul*'da basılmıştır.

[2] *Kitab-ı İklim-i Cedid* müellifi Emir Mehmed bin Emir Hasan Mesudî olup III. Murad'a takdim etmişti.

[3] İbn Arabşah'ın Timur tarihinin tercümesidir.

[4] IV. Murad zamanında divan kâtiplerinden olan Süheylî'nin *Nevadır-ı Süheylî* isminde matbuu bir eseri de vardır.

[5] 218 sahifelik olan ve *Strazburg'lu* rahip Holderman tarafından yazılıp 1730 da Müteferrika matbaasında basılarak baş tarafında Fransa başvekili Kardinal Flöri'ye ithaf edilmiş olan bu Türkçe - Fransızca sarf kitabının adı *Grammaire Turque ou Méthode Courante et Facile pour Apprendre la Langue Turque*'dir. Türkçeyi kolaylıkla öğrenmek için kitabın sonuna bir de mükâleme kısmı ilâve edilmiştir. (Bk. *Tarih-i Osman, Encümeni Mecmuası*, sene 1, s. 184 ve *aynı mecmua*, sene 2, s. 451 ilâ 456).

devam etmiştir[1]. Nitekim bu tarihte matbaanın dokuzuncu eseri olarak 1145 H. - 1732 M. de اصول الحكم فى نظام العالم *Usul-ül-hikem fî nizami'l-âlem* ismiyle basılan kitab, askerî cihetten zamanına göre mühim olup I. Mahmud'un arzusiyle kaleme alınıp tabedilmiştir. Matbaanın onuncu kitabı فيوضات مقناطيسيه *Fiiyuzât-ıMıknatisiyye*'dir. Bu küçük eser İbrahim efendi Tarafından türkçeye çevrilmiştir.

Müteferrika matbaasında basılmış olan eserlerin en mühimi ve neşriyatın on birincisi Kâtib Çelebi'nin *Cihannüma*'sıdır. Bu eserin müsveddeleri şeyh-ul islâm Ebülhayr Ahmed efendi nezdinde bulunup şeyh-ul islâm bunun ehemmiyetini ve basılmasını tavsiye ile İbrahim efendi'ye vermiş ve 10 Muharrem 1145 - 3 Temmuz 1732 de büyük boyda 698 sahife olarak tabedilmiştir. *Cihannümâ*'nın bir de Avrupa kısmı varsa da, basılmamıştır. İbrahim efendi, *Cihannümâ*'yı basarken bazı noksanlarını Behram Dimişkî'nin coğrafyasından tashih ile kendi tarafından da bazı resim ve şekiller koymuş olduğunu kitabın mukaddimesinde beyan etmiştir. *Cihannümâ*'nın harita ve resimlerini Kırımî Ahmed, Galatalı Mıgırdıç ve Tophaneli İbrahim ile bizzat İbrahim Müteferrika yapmışlardır.

Müştereken idare edilen matbaanın, Said Mehmed efendi'nin ayrılmasiyle doğrudan doğruya İbrahim Müteferrika tarafından idaresi, 1145 Receb ortaları (1732 Eylül) tarihli bir fermanla takarrür etmiştir[2].

Müteferrika matbaasında onikinci eser olarak 1146 Muharrem 1 (1733 Haziran 14) tarihinde Kâtib Çelebi'nin *Takvim'üt-Tevarih* isimli kitabı basılmıştır. Bu kitabın basılmasında müessir olan zatın yine şeyh-ul islâm Ebülhayr Ahmed efendi olduğu eserin mukaddimesinde görülmektedir. Kâtib Çelebi'nin *Tak-*

[1] I. Mahmud hükümdarlığını Avusturya (Almanya) imparatoruna bildirmek üzere 1732 de şıkkı sâlis defterdarı payesiyle ve altmış kişilik bir heyetle *Viyana*'ya gönderdiği Mustafa ağa'ya Müteferrika matbaasında basılmış olan eserlerden birer nüshasını imparatora hediye olarak yollamış ve bu hediyelere mukabil Meninski lûgati gönderilmiştir (*Hammer, Almanca nüsha*, c. 7, s. 413).

vim'üt-Tevarih'i 1058 H. - 1648 M. tarihine kadar gelip 1144 H.-1731 M. tarihine kadar Emir Buhari Şeyhi Mehmed efendi'nin ve 1146 H. - 1733 M. senesine kadar da İbrahim Müteferrika'nın zeyilleriyle birlikte basılmıştır[1].

1147 Muharrem ve Cemaziylelevvelde (1734 Haziran ve Ekimde) onüçüncü kitap olarak iki büyük cild üzerine *Naima* ve ondördüncü kitap olarak da 5 Zilhicce 1153 - 11 Şubat 1741 de *Raşid Tarihi* ile Küçük Çelebizâde Asım efendi'nin bu tarihe zeyli tabedilmiştir.

Daha sonra, 1148 H. - 1736 M. Rusya ve Avusturya seferleri esnasında, *Bosna*'ya hücum eden Avusturyalılara karşı *Bosna* valisi esbak vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa'nın gazasını havi Bosnalı Ömer efendi'nin kaleme almış olduğu *Ahval-i Gazavat der diyar-ı Bosna* ismindeki tarihçe basılarak bizzat İbrahim Müteferrika'nın basması bununla sona ermiştir. Bundan sonra, yani 1155 Şaban iptidasında (1742 Ekim) Farsçadan Türkçeye *Ferheng-i Şuûrî* lûgatı *(Lisan'ül-Acem)* basılmış ise de[2], İbrahim Müteferrika'nın adı yoktur[3].

İbrahim Müteferrika 1158 H. - 1745 M. senesinde vefat etmiş ve matbaası, yetiştirmiş olduğu Rumeli ciheti (kazası) kadılarından İbrahim efendi, Anadolu kadılarından Ahmed efendi taraflarından müştereken işletilmek üzere 1160 Muharrem (1747 Mart) tarihli olarak evvelce İbrahim efendi'ye verilen fermanın aynı bunlara da verilmiştir[4].

[1] *Takvimü't-tevarih*'in zeyillerine Şamdanizâde Süleyman efendi'nin zeyli de varsa da basılmamıştır.

[2] Lûgatin sonundaki manzumenin son beyti basıldığına dair aşağıdaki tarihi göstermektedir:

Âtıfa güft behatmeş tarih
Beski ferheng-i şüûrî matbû
1155

[3] İbrahim Müteferrika bu tarihte top arabacıları ocağı kâtibi bulunuyordu (*Onikinci asrı hicride İstanbul Hayatı*, s. 152).

[4] Kadı İbrahim ve Ahmed efendi'lere tab'a müsaadeyi hâvi verilen frmanda şöyle deniliyor:

"Yüz kırk beş (1145) Receb-ül-müreccebin'de mumaileyhe (Müteferrika İbrahim efendi'ye) hiteben tecdid olunup ancak halen İbrahim efendi fevt olup hizmeti mezkûre muattal kalmağla nizam-ı kadimesiyle kârhane-i mezbureyi müştereken îmal ve fenn-i tıbaat icra ve ihya şartiyle tayinat-ı mukarreresiyle siz ki mumaileyhimasız aleliştirak size inayet ve ihsan olunmak üzere istida ve istirham eylediğiniz ecelden bâlada mestur şurût-ı kadimesiyle kerhane-i

Kâğıd Fabrikası

Matbaa neşriyatının ehemmiyeti anlaşılmış olduğundan, burada basılacak olan kitapların kâğıtlarını yerli malından da temin etmek için Hekimoğlu Ali paşa'nın sadareti esnasında bir kâğıd fabrikası kurulması tekarrür ederek Lehistan'dan mütehassıslar getirilmesine teşebbüs edilmiş ise de, Hekimoğlu'nun sadaretten azli üzerine bu teşebbüs bir müddet durmuştu; fakat Müteferrika İbrahim efendi bir müddet sonra tekrar bu işin fiile çıkması için faaliyete geçti ve gönderilen bir Yahudi vasıtasiyle Lehistan'dan üç usta getirildi. Gelenler hükûmetle bir senelik bir mukavele yaptılar. Bunlar, kâğıd fabrikasında bu bir sene zarfında işçilere kâğıd yapmasını öğrettikten sonra kendilerine üç bin kuruş ikramiye verilerek memleketlerine dönecekler ve burada kaldıkları müddetçe de bir yevmiye alacaklardı, kâğıthane levazımını hükûmet temin edecekti[1].

mezbureyi iştiraken îmal eylemeniz bâbında ferman-ı âlişânım sâdır olmuştur... Evahir-i Muharrem 1160 (*Mühimme* 152, s. 384 ve *Onikinci asr-ı hicride İstanbul Hayatı*, s. 168).

[1] Basmacı İbrahim efendi (Müteferrika) kullarının takriridir:

Astâne-i saadette kâğıd yapılmak tasmim ve rey-i sevab ad olunup iki, üç senedenberi esbabına teşebbüs ve Leh tarafından ustalar tedarik ve bu tarafa celb ve iktiza eden meunetleri ve harcirahları görülmek ve aminen astâne-i saadete îsal olunmak üzere sadr-ı sâbık hazretleri (Hekimoğlu) tarafından *Hotin* valisine ve *Boğdan* voyvodasına hitaben iki defa mektub şerefsudur ve vusul bulup emr-i musammem ve matlûb kuvve-i karibeye gelmişken bazı avarız zuhurı ustadların diyar-ı merkumeden çıkıp bu tarafa gelmelerine mân ve emri matlûbun tehirine bâdi olmuştu.

Bu esnada *Boğdan* voyvodası İskerletzâde Yenaki voyvoda kullarının husus-ı merkuma kemal-i takayyüd ve ihtimamından nâşi mir-i mûmaileyh tarafından bu husus için *Hotin* sakinlerinden Arslan nam Yahudi Leh'e gönderilip mukaddema bu cânibe gelmeğe müteheyyi kâğıtcı ustaları bulup kendileriyle kavl ve pazar ve meunetlerin görüp üç nefer kâğıtcı ustalar maiyyetiyle *Hotin*'e ve ondan *Boğdan*'a gelip *Boğdan* voyvodası kulları dahi *Yaş*'dan bu mahalle gelince harcirahların ve sair meunetlerin görüp ve yanlarına adam koşup merkumûn üç nefer kâğıdçıları ve Yahudiyi maan astânei saadete göndermiş; halen hakirhanede misafir ve emre muntazırdırlar. Yahudi-i merkuma kâğıdcılarla kavl ve pazar edip senet olmak üzere birbirlerine verdikleri temessük yollu kâğıdların hülâsa-i mefadıdır:

Lehistan'dan astâneye gelince harcirah ve meunnet-i sairelerin Yahudi görüp astâne-i saadete vusullerinde istihdamları muadı aliyye buyurulur ise kâğıd işlenmek için mahalli münasipte ustaların talim ve marifetleriyle tarafı

Hükûmet bu teklifleri kabul etti; ustalara ve onları Lehistan'dan getiren Yahudi de dahil olmak üzere, her birine günde kırkar akçe verdi; bu para *Istanbul* gümrüğü hasılatından tayin olundu[1] ve divanı hümâyun tarihçisi İbrahim efendi'nin nezareti altında olarak[2] 1159 H. - 1746 M. de tesis edilen Yalova Kâğıd fabrikasında Avrupa'daki makbul arslan damgalı kâğıtlara rekabet eden eski keten bezlerinden kâğıd yapıldı[3].

Matbaanın tâtili ve tekrar açılması

Müteferrika matbaası Kadı İbrahim ve Ahmed efendi'ler tarafından satın alındıktan sonra bilemediğimiz sebeblerle epey duraklama devri geçirdi. Bin nüsha olarak evvelce basılmış olan *Van Kulı* lûgati tükenmiş olduğundan, 1169 H. - 1755 M. de yeniden basıldı; fakat İbrahim ve Ahmed efendi'lerden sonra kitap basımı yapılmadı ve bu hal 1198 H. - 1784 M. de Halil Hamid paşa'nın sadareti zamanına kadar sürdü. Bu arada matbaanın bütün levazımatını Fransızlar[4] Kadı İbrahim

mirîden kârhane bina oluna. Kâğıthaneye lâzım alât ve bisatı, merkumûn ustalar kenduleri yapalar; mühimmatı tarafı miriden verile, kâğıdın kerestesi olacak köhne keten bezleri ve sair cüziyat makulesi tutkal ve gayrı tarafı miriden görüle; Kâğıdcılar işe mübaşeret ettikte sanatı öğrenmek için maiyyetlerine üç, dört kimesne tayin oluna. Bunlar sanatı gereği gibi öğrenip, kâğıthaneyi çekip çevirmeğe iktidar hasıl etmek için bir sene tamamına değin ustadların maiyyetinde bulunalar. Sene tamamında ustaların diyarlarına gitmeğe izin verile. Sanatı öğretdikleri ve bir sene işlediklerine mükâfat ve ücret olmak üzere kendulerine üç bin kuruş verile ve işledikleri kâğıt mirimin ola. Merkumûn üç nefer üstada ve Yahudiye kiffafları için mekârim-i aliyyeden rûzmerre nafaka baha inayet buyurula. Mühimmat, sığır ve beygir çarhlar ve çekiçler ve sair alât için üç, dört kantar demir veya tunç ve üç, dört kebir kazan, iki üç arşın siyah aba ve tecemmülâtı cüz'iyye ve berveçh-i meşrû mühimmat ile üç nefer kâğıtcı senede bin top kâğıd işlemek mümkündür. Ziyade çarklar döndürmeğe suda istidat bulunup ulûvvi himmet ile ziyade işlenmek mümkindür deyu merkumun ustalar takrir ederler. Baki ferman menlehül emrindir. fî 3 Receb 1157 (*Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi iktisat vesikaları*, No. 1018).

[1] *Cevdet tasnifi iktisat vesikaları*, No. 1311, sene 1158 Rebiulâhır.

[2] *Cevdet tasnifi iktisat vesikaları*, No. 1771, sene 1158 Rebiulevvel.

[3] *Yalova* kâğıd imalâthanesinden bahsedilmesi bizde kâğıdın ilk defa yapılması demek değildir. XVI. asırdan itibaren de kâğıd yapılır ve çeşitli kâğıtlar çıkarılırdı ki telhislik *İstanbul* kâğıdı, beylik *İstanbul* kâğıdı, keselik *İstanbul* kâğıdı bu nevidendir (*Mühimme* 93, s. 1).

[4] Matbaa levazımatını bu vasıta ile Fransa sefarethanesi satın almak

efendi'nin terekesinden satın almak istedikleri haber alınmıştı. Bunların basacakları Türkçe kitapları yüksek fiyatla satacakları ve bundan başka birçok da yanlışlıkları olacağı düşünülerek Beylikçi Raşid efendi ile Vasıf efendi (Vak'anüvis) hükûmete müracaat ederek İbrahim efendi veresesinden alacakları matbaa levazımatı ile müştereken matbaayı işletmeğe müsaade istemişlerdir[1]. Bu hususa dair vezir-i âzam Halil Hamid paşa'nın I. Abdülhamid'e takdim etmiş olduğu aşağıdaki takriri ile buna dair hattı hümâyun aynen şöyledir :

"Şevketlû kerâmetlû mehâbetlû kudretlû velinimetim efendim pâdişahım,

"Vâlid-i macidleri cennetmekân firdevs âşiyan merhum Sultan Ahmed Han aleyhülgufran hazretleri zamanında asâr-ı hayriyyeden olarak îcad olunan kitab basmak fenni bir fenni celil olup seferler zuhurunadek fenni mezkûr icra ve basılan kitablar rehis baha ile bey'u şira olunarak talebe-i ulûm ve ekser nâs istedikleri kütübe destres olup bu veçhile herkes müstefid iken onbeş seneden mütecavizdir fenn-i mezkûr keladem mesabesinde ve kavalip ve alât dahi bu fennin âmili iken vefat eden İbrahim efendi'nin (Kadı İbrahim efendi) zevcesi yedinde kalıp fukarây-ı talebe ucuz kitab iştirasından mahrum oldukları nümayandır.

"Elhaletü hazihi Beylikçi-i divân-ı hümâyun Mehmed Raşid efendi ve devlet-i âliyyeleri Vekayi nüvisi olan Vasıf efendi kulları mücerred âmmeye nafi olan bu fenn-i celilin metrûk ve mensi kalmaması ve asâr-ı hayriyye-i şahânelerinden olarak müceddeden ihyası iradesiyle fenn-i mezkûrun müteveffa İbrahim efendi zevcesinde olan kavalib ve alâtını iştira etmeleriyle gerek tabıhane icaresi ve amelesi ücretleri ve levazım bahaları ve gerek masarif-i sairesi mumaileyhima kulları taraflarından verilmek ve bastıkları kütübun on aded tam tabakadan ibaret olanının her bir cüzünden vakf-ı hümâyunlarına birer akçe verilmek ve tabakası tam olmayan cüzler buna kıyas olun-

istemiştir. Daha sonraları Fransa'nın Türkiye elçisi Şuvazöl-Guffiye zamanında Fransız sefarethanesinde bir matbaa bulunup tedarik edilen Türkçe hurufatla burada türkçe bazı askerî eserler basılmıştır.

[1] *Cevdet tarihi*, c. 3, s. 120.

mak ve hiyleden beri olmak için basılan kitablar şiraze bend olduktan sonra vakf-ı hümâyunları kaymakamlarına taraf-ı tabıhaneden iraeti ve resmi mezkûrı eda olunduktan her kitabın zahrını kaymakam bulunanlar temhir etmek ve mühürsüz kitab satılmayıp cesaret eden tedip olunmak ve ahar mahalde bundan maada tab'hâne îcad olunmamak şartiyle mûmaileyhima bir münasib mahal istikra ve tefasir-i şerife ve ehadîs-i nebeviye ve kütübı fıkhiyyeden mâada mukaddema bâ fetvâ-ı şerife tab'ı tecviz olunan tevarih ve lûgat ve edebiyat ve sair bunlar emsali kitabların basılmasına ihtimam eylemeleri için mumaileyhima uhdelerine berveçh-i iştirak malikâne kayıd ve beratları itasına izin ve ruhsat-ı şâhaneleri erzan buyurulur ise âmmeye nâfî bir eseri celil olacağı ve bu veçhile müsaade-i aliyyeleri erzan buyrulduğu halde iktiza eden şeraiti ve suveri menafi-i bundan sonra tafsilen huzur-ı hümâyunlarına arzolunacağı malûm-ı şâhaneleri buyruldukta emr-ü ferman şevketlû kerametlû mehabetlû kudretlû veliyinîmetim efendim pâdişahım hazretlerinindir."

Sadr-ı âzamın bu takriri üzerine pâdişah :

"Benim vezirim,

"Basma tarihlerden gerek Naima ve gerek Raşid ve Çelebi'den cümlesi malûm, doğru gerek herkes tahrir ettirmede yahut yazılmış almada zahmetleri derkâr; basma oldukta bir asan şey ve gayr-ı asan nezdinizde müstahsen olan mevaddı ben men ettirmem. Tanzimi dahi reyine müfevvazdır. Beylikçi efendi umur aşina; zatında kemali dahi olduğu zahirde malûm bir şahs-ı kârgüzar olmağla riyaset hizmetiyle şimdi mi bir vakt-i aharda mı istihdam olsa gayet münasibtir zan ederim. Şimdi mahalli olmağla bildirdim; heman sana sadakat ile muin olanlar bana dahi ve devletime sadıklardır..." [1] hattı hümâyununu yazıp muvafakatini ve işin vezir-i âzamın reyine bırakıldığını bildirmiştir.

İşte bu suretle Raşid ve Vasıf efendi'lerin açtıkları bu ikinci matbaada ilk olarak 1198 H. - 1784 M. de Çelebizâde Asım'a zeyil olarak yazılan vakanüvis tarihlerinden bir arada Sami, Şakir, Subhi vekayinâmeleri —ki *Subhi tarihi* olarak meşhurdur— ve ertesi sene de Vakanüvis İzzî Süleyman efen-

[1] *Emiri tasnifi, Hamidi evvel vesikaları*, dosya 5, No. 1074.

di'nin tarihi basılmıştır. Ve yine bu sene de *Güzelhisar*'lı Zeynîzâde Hüseyin efendi'nin nahivden kafiye üzerine yazmış olduğu اعراب الكافيه *İrabü'l-Kâfiye* adlı eseri de tabedilmiştir. III. Selim zamanında fenni harb ve istihkâmcılığa dair fenni lâğım ve muhasara fennine dair Fransızcadan çevrilen eserler basılmıştır.

İlmî ve Dinî Eserler

Bu XVIII. asırda bilhassa müspet ilimlere dair olan eserlere bir asır evvelkinden daha ziyade tesadüf edilmektedir; buna da sebep, Avrupa ile olan temasların artması ve müspet ilimler üzerine yazılmış olan bazı eserlerin tercüme suretiyle memlekette taammüme başlamasıdır. Batı Avrupa ile olan bu temas Damad İbrahim paşa sadaretinden itibaren başlayarak tedricen artmak suretiyle devam etmiş olup, bu hususta Humbaracıbaşı Ahmed, Hekimoğlu Ali ve Topal Osman paşa'lar Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said efendi (paşa) ve Osmanlı devleti hizmetine girmiş olan Baron dö Tot'un başlıca tesirleri vardır.

Dinî, hukukî ve felsefî eser yazan başlıca âlimler

Bu asırda (XII. hicret asrı) dinî, hukukî, eserler bir asır evveline nazaran pek ziyade azalmıştır. Her ne kadar bazı medrese âlimlerinin mahdud miktarda telifleri görülüyor ise de, bunlar bir ilmî teliften ziyade tefsir ve hadîse dair mütalealar ile bazı dinî, hukukî ve felsefî eserlere haşiye, şerh ve talikat ile avamil, izhar, kafiye gibi kavaide (gramer) dair herhangi bir ilme aid eserlerin izahından ileri geçmemektedir. Âlimlerimizin bu tetkikleri hiç şüphesiz bir fikir hareketi idiyse de, sahası pek dar olan Şark ilim metodundan dışarı çıkamıyan ve eski dar çerçevesi içinde kalan bir hareketten ileri geçmemekte idi. Bizdeki bu orta çağ kafasının hiç değişmeyen devamına karşı yeni buluşlarla batı ilim âlemi her sahada geniş adımlarla ilerlemiş ve hâlâ da ilerliyordu.

XVIII. asırda din, hukuk ve fikir vâdisinde belli başlı eser yazmış olan ilim adamlarından bir kısmının kısa hal tercümeleri daha aşağıda yazılmış ve bir kısmının da isimleriyle eserlerinden bazıları kısaca aşağıda gösterilmiştir.

Feraiz, *adab*, *mantık*, *maani* ve *kelâm* ilimleri üzerine yirmi beş eser yazan Mostarlı Mustafa (vefatı 1119 H. - 1707 M.).

Allame Zimahşerî'nin Arapça lûgatlerin kaidelerinden bahseden مقدمة الادب *Mukaddimet ül-Edeb* ismindeki eserini Türkçeye çeviren ve bundan başka akaid, kelâm, muhadarat, hadîs, mantık, hendese ve heyetten bahseden kıymetli eserler vücuda getiren İshak Hocası Ahmed (vefatı 1120 H. - 1708 M.)

Hadîs, fıkıh ve usulı fıkıh, tıb, coğrafya, tarih ve teracimi ahval, mantık vâdilerinde mühim eserler kaleme alan ve روامیز الاعیان *Revamiz ül-ayan* isimli tarih, coğrafya ve tercümei ahvalden bahseden dört ciltlik eserin müellifi Akhisarlı Ziyaüddin Abdullah bin Mehmed (vefatı 1212 H. - 1797 M.).

Tefsir, hadîs, fıkıh, kelâm, tasavvuf, mantık üzerine otuz eser kaleme almış olan *Maraş*'lı Saçaklızâde Mehmed (vefatı 1145 H. - 1732 M.).

Usuli fıkıh, fıkıh, kelâm, kavaid ve hesaptan [1] yirmi üç eser vücuda getirmiş olan *Üsküdar*'lı Mehmed Emin (vefatı 1149 H. - 1736 M.).

Molla Husrev'in fıkıhtan مرآة الاصول *Mirat ül-usul* adlı eserini şerh edip bundan başka انموذج العلوم *Enmuzec ül-ulûm* ismiyle lûgat, va'z, iştikak, sarf, nahiv, meani, beyan, bedî, aruz, kafiye, mantık adab, kelâm, usuli hadîs, usuli fıkıh, tefsir, hadîs, tecvid, fıkıh, feraiz, tasavvuf, ebdan, tıb ve hesaptan yani muhtasar surette yirmi dört ilimden bahseden Arapça bir eser yazan *Tarsus* müftisi Mehmed (vefatı 1145 H. - 1732 M.).

Tefsir, kelâm, mantık ve kavaide dair telifler kaleme alarak hükemânın ماثبت قدمه امتنع عدمه düsturu üzerine tehafüte dair المسالك فی الخلافیات بین المتکلمین و الحکما *Elmesalik Eil hılafiyat beyn'el mütekellimin vel'hukema* risalesini yazan ve bundan başka Seyyid Şerif ile Sadeddin Teftazanî arasındaki ihtilâfa dair bir risale kaleme alan Mestçizâde Kazasker Abdullah (vefatı

[1] Bahaüddin Mehmed bin Hüseyin Âmilî'nin Hülâsat-ülhisab isimli Arapça hesab kitabının yine Arapça şerhi olup bir nüshası (*Ayasofya kütüphanesinde* 2747 numaradadır).

1152 H.-1739 M.)[1]. Ve zamanının yüksek âlimi olup bir haylı talebe yetiştirerek dinî ve hukukî eserlere dair şerh, haşiyeler vücuda getiren Kazovalı Ahmed (vefatı 1163 H. - 1750 M.).

İslâm hukukundan olan *Mirat*'a müdekkikane bir haşiye yazdığından dolayı Osmanlı âlimleri arasında *Mirat muhaşşişi* diye meşhur olup bundan başka akaid, fıkıh, kelâm, mantık ve münazaraya dair şerh ve haşiyeler vücuda getirmiş olan *İzmir* müftisi Mehmed bin Veli bin Resul (vefatı 1165 H. - 1752 M.).

Kazovalı Ahmed efendi talebelerinden olup tefsir, hadîs, akaid, fıkıh, mantık ve usuli fıkıh üzerine yirmi üç eser vücuda getirmiş olan *Konya*'nın *Hadım* kazası müftisi Ebu Said Hadimî (vefatı 1176 H. - 1762 M.).

Tefsir, hadîs, fıkıh, felsefeye dair şerhler kaleme alarak meşhur ve matbu *irade-i cüziye* risalesini vücuda getiren ve Carullah Zimhaşri'nin Arab edebiyatından اطواق الذهب *Etvak'uz-Zeheb* adlı mühim eserini yüz kısım üzerine şerh eden Akkermanlı Mehmed (vefatı 1174 H. - 1760 M.) efendiler XVIII. asırda yetişmiş olan belli başlı Osmanlı âlimlerinden olup kaleme aldıkları bütün eserler Ortaçağ medrese teşkilâtının devamından başka bir şey değildir.

Tıbbî Eserlerle müellif ve mütercimleri

XVIII. asırda tıbbı atik denilen Şarktaki tababete dair eserler yazılmakla beraber, Garb tababeti de yavaş yavaş memleketimize girmeğe başlamıştır. Bu hususta ya bizzat Avrupa'dan Türkiye'ye gelen Frenk tabipleri veya Garb tababetinden istifade eden bizdeki Hıristiyan tabipleri hastalarını Şarkın nebatî ilâçlariyle tedavileri yerine Garbın kimyevi ilâçlariyle tedaviye başlamışlardı.

Bu yeni tedaviye karşı, Şark tababetini devam ettirmek isteyen Osmanlı tabipleri bu halden hükûmete şikâyette bulundukları için, hükûmet Avrupalı tabiplerle Garb tababetini tatbik eden yerli tabiplere karşı takibata başlamış ve sıkı emirler ver-

[1] Mestçizâde'nin vefatı *Bağdatlı* İsmail paşa'nın (*Hediyetü'l-Arifin Esmaü'l-müellifin*) isimli eserinde (c. 1, s. 413) 1150 H. - 1737 M. olarak gösterilmektedir.

mişti[1]. Fakat bir müddet sonra bu takibat daha makul bir şekle sokularak tabiplerin bir imtihandan geçirilerek ehliyetli olup olmadıklarının imtihanla belli olması suretine sokulmuştur[2].

Hükûmetin takibatına rağmen Avrupa'da iyice inkişaf etmekte olan tababete dair yazılan eserlerin bu asırda Avrupa ile fazla temas neticesinde Türkiye'ye girerek yavaş yavaş Osmanlı tabipleri tarafından vakıfâne ilâve ve şerhlerle Türkçeye çevrildiğini ve evvelki asırlara nispetle daha vukuflu, değerli tabiplerin yetiştiği görülmektedir ki, bunu daha aşağıda kaydettiğimiz eserler bize göstermektedir.

XVIII. asrın tam başında (1111 H - 1700 M.) *İstanbul* tarafında, dört İslâm, onsekiz Rum ve Yahudi, *Galata*'da biri Felemenkli diğeri Venedikli ve birisi de yerli Rum olmak üzere üç

[1] *İstanbul* kaymakamına ve mollasına ve sekbanbaşıya hüküm ki: Frenk taifesinden bazı mütetetabbib etibba, kadim tarikatini terk ve tıbb-ı cedit namiyle eczay-ı adiye istimaliyle ilâç eyledikleri kimselerin mutazarrır olmalariyle ol makule frenk tabiplerinden *Edirne*'de dükkân açan mühtedi Mehmed ile şeriki ve bir frenk tabibi dahi *Edirne*'den iclâ olunup *İstanbul* ve etrafı dahi yoklanıp bu makule frenk tabibler var ise men ve def olunmak bâbında hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum sâdır olmağın imdi emr-i şerifim vusulünde bu husus-ı gereği gibi takayyüd ve ihtimam ile teftiş ve tefehhus ve bundan akdem devlet-i aliyyem *İstanbul*'da iken bu tarihlerde pâdişah *Edirne*'de bulunuyordu) eğer mahmiyei mezbure ve eğer etrafta olan etıbba zümresi bu defa yoklanıp naehil olanları ref ve dükkânları kapattırılıp hazakat ve istidadı zâhir olanlara... Hekimbaşı olan Mevlâna Nuh edamullahü fezailühu tarafından memhur temesük verilmekle veçhi meşrûh üzere mevlânay-ı müşarünileyhin tarafından yoklanıp yedlerine memhur temessük verilenlerden maada bu makule frenk taifesinden gelip bir tarık ile hekim dükkânı açmış var ise dükkânların kapattırıp men ve def ve mukaddema yoklanıp yedlerine temessük verilenler dahi dükkânlarında kendi hallerinde yalnız birer şağird ile oturup şerik namiyle ve gayrı veçhile dükkânlarında kimse olmamak üzere tenbih ve tekid ve bu veçhile nizam verdikten sonra keyfiyeti der-i devlemedarıma îlâm eylemeniz bâbında... Sene evahir-i Muharrem 1115 (*Mühimme* 114, s. 171).

[2] Bu hususa dair 1141 Şevval sonu (1729 Mayıs) tarihli hükümde *İstanbul*'da mütetabbip çoğalıp iltimas ile dükkânlar açtıklarından ve bu gibilerin yüzünden tıb ilmine heveskâr ve bu fenni bilenlerin azalacağından bahsedildikten sonra *İstanbul*, *Eyüb*, *Galata*, *Üsküdar* ve etrafında dükkânları olan müsliman, hıristiyan ve yahudi dükkânı (eczahaneleri) sahibi ne kadar tabib varsa bir defterinin yapılıp imtihandan geçirilerek muvaffak olanlara rüus (diploma) verilmesi emrolunuyordu (*Mühimme* 135, s. 356).

tabip dükkânı vardı. Yine bu tarihte imtihan olmuş yirmi sekiz cerrahtan *İstanbul* tarafında ikisi Müslüman ve on yedisi gayrı müslim, *Galata*'da altı, *Tophane*'de iki gayrı müslim, *Kasımpaşa*'da bir cerrah dükkânı bulunuyordu; bunlardan başka *Üsküdar* ve *Kadıköy*'ünde de cerrahlar vardı[1].

XVIII. asrın ikinci yarısında yalnız Garb tababeti memlekete girmekle kalmamış, Garb usuliyle tababetten menedilen tabibler de memlekette yer bulmağa başlamışlardır. Nitekim III. Mustafa devrinden (1757–1774) itibaren Osmanlı sarayında da Frenk tabibleri görülmektedir. Bu hususta ilk Frenk tabibi olarak *Napoli*'li Karo ve ondan sonra Almanyalı Gobis isimlerinde iki tabib görmekteyiz[2]. Bu tabibler aynı zamanda casusluk ederler, saraya girip çıkmaları sebebiyle ecnebi elçileri bunlar vasıtasiyle iş görürlerdi.

Tıbbî eser yazan veya tercüme edenler

XVIII. asırdaki âlim ve tabiplerden olup Süleymaniye Darüşşifasında muallim olan,[3] 1116 H.-1704 M. de *Ankara*'da vefat eden Hassa tabiplerinden Ayaşlı Şaban Şifaî eski Şark tıbbına dair eser yazanlardan Zekeriyayı Razi, İbn Sina ve Aydınlı Hacı paşa'dan istifade etmek suretiyle çocuk doğum ve bakımından bahseden Türkçe التدبير فى الحق المو لود *Et tedbir fî hakk-il-mevlûd* isimli kıymetli bir eser vücuda getirdiği gibi, yine tıbdan *Şifaiye* adiyle başka bir eser daha yazmıştır. Şaban Şifaî *Tedbir-ül-Mevlud'u* Amcazâde Hüseyin paşa ile reis-ül küttab Râmî Mehmed efendi (paşa)ye ithaf eylemiştir. 1112 H. - 1700 M. de tamamlanan bu eser bir mukaddime ile üç bab ve her bab da fasıllara taksim edilmek suretiyle telif edilmiştir. Birinci bab

[1] *Onikinci asr-ı hicride İstanbul Hayatı*, s. 28, sene 1111 Zilhicce sonları.

[2] *Hammer (Almanca nüsha)*, c. 8, s. 307 fakat bu mütalea Osmanlı pâdişahlarının o tarihlere kadar ecnebilerden hususî tabipleri olmadığı mânasına alınmamalıdır. Meselâ Fatih Sultan Mehmed'nin biri Yunanca ve diğeri Lâtince bilen iki hususî tabibi olduğu gibi XVI. asır sonlarına doğru III. Murad zamanında da Dominiko isminde *Kudüs*'lü Yahudilikten Hıristiyan olmuş bir tabibi, pâdişahın hususî tabibi olarak görmekteyiz (*Osmanlı Türklerinde ilim*, s. 18).

[3] *Süleymaniye Külliyesi* (Prof. Dr. Süheyl Ünver, *Vakıflar dergisi*, sayı 2, s. 204).

umurı tenasülden, ikinci bab gebeliğe müteallik hallerden ve üçüncü bab da cenine aid şeylerden bahsetmektedir. *Tedbir-ül-Mevlud* ile *Şifaiye*'nin birer nüshası Nur-ıosmaniye Kütüphanesinde 3472 ve 3544 numaralarda bulunmakta olup Hamidiye, Veliyüddin ve Esad efendi kitapları arasında da birer nüshası vardır. Ben Esad efendi kütüphanesindeki 2460 numaralı nüshayı gördüm.

Şaban Şifaî'nin muasırı olan İznikli Ömer bin Sinan (Derviş Hazikî)nin كنوز حيات الانسان وقانون اطباء فيلسوفان *Künuz-ı hayat-ül-insan ve kanun-ı ettibba-ı feylezofan* isimli eseri kimyadan ve tabii kanunlardan bahsedip bu zatın *Şifa-ül-müminin* adında diğer bir tıbbî eseri daha vardır. Şaban Şifaî'nin vefatı tarihi malûm olmıyor. *Künuz* isimli eserini 1116 H. - 1705 M. de telif ettiğine göre vefatı bu tarihten sonradır. *Kenuz-ı hayatül-insan*'ın kendi el yazısiyle olan bir nüshası Üniversite kütüphanesinde bulunmaktadır

III. Ahmed zamanında hekimbaşı bulunan Nuh efendi'nin (vefatı 1119 H. - 1707 M.) mürekkep ilâçlardan bahseden *Akribadin* tercümesi olup bunu Melkios ismindeki bir Rum tabibin eserinden bazı ilâvelerle beraber tercüme etmiş ve kendisi buna bir de zeyil kaleme almıştır. *Akribadin* tercümesi Hamidiye, Nurı Osmaniye ve Veliyyüddin efendi kitapları arasında bulunmaktadır.

İslâm hukuku olan fıkıhta derin vukuf sahibi ve Süleymaniye Tıb medresesinde onbeş sene tabiplik ederek saray tabibi tayin edilen Topal Ahmed bin İbrahim (vefatı 1140 H.-1727 M. den sonra) تسهيل التدابير *Teshil üt-tedabir* ismiyle on üç bab üzerine tıbbî bir eser telif ederek Şehzâde Mustafa'ya (III. Mustafa) ithaf etmiş olup bir nüshası Hamidiye kütüphanesindedir.

1128 H. - 1716 M. de *Istanbul* kadılığından mazulen vefat eden tabip Hayatîzâde damadı Süleyman efendi'nin biri *Akribadin* tercümesi, diğeri *Mürekkebat* isimlerinde iki tıbbî eseri olup evvelkisinin birer nüshası Aşir efendi ve Nurı Osmaniye kitapları arasındadır.

I. Mahmud zamanı tabiplerinden Ahmed Sanî bin Hasan, İran tabiplerinden Mehmed bin Hüseynî'nin Safe-

viye hükümdarı Şah Süleyman Safevî bin Abbas namına Tıb'tan telif ettiği تحفة المؤمنين *Tuhfet ül-Müminin* adlı Farsça tıb kitabını [1] غنية المحصلين فى ترجمة تحفة المؤمنين *Gunyet ül-muhassılin fi tercüme-i Tuhfat ül-müminin* adiyle ve bazı kıymetli haşiyeler ilâve etmek suretiyle Türkçeye çevirmiştir [2]. Eserin birer nüshası Ayasofya, Hamidiye, Veliyyüddin efendi kütüphanelerinde bulunmaktadır. *Gunyet ül-muhassılin* غنية المحصلين üç kısım olup ilâçların umumî tesirlerinden, tavsifinden, Arapça, Lâtince, Sanskrit ve Türkçedeki adlarından ve mürekkeb ilâçların hazırlanmasından, dört ayaklı hayvanların tedavilerinden ve leke çıkaran ilâçlardan bahsetmektedir [3]. Tabip Ahmed Sanî'nin vefatı 1145 H. - 1732 M. den sonradır.

Bu asırdaki tabiplerden Mustafa bin Mehmed bin Ahmed, IV. Mehmed zamanındaki hekimbaşılardan Salih bin Nasrullah'ın غاية الاتقان فى تدبير بدن الانسان *Gayet ül-itkan fî tedbir-i beden-el-insan* isimli Arapça tıbbî eserini نزهة الابدان *Nüzhet ül Ebdan* adiyle Türkçeye çevirmiştir [4]. Bundan başka,

[1] Eserin Farsça aslı Aşir efendi kitapları arasında 258 numaradadır.

[2] تحفة المؤمنين *Tuhfetü'l-müminin*'i birinci defa İran seraskeri bulunduğu sırada Hekimoğlu Ali Paşa elde ederek *İstanbul*'a getirilip Tabip Ahmed Sanî'ye tercüme ettirilmiştir.

[3] *Osmanlı Türklerinde İlim* (Dr. Adnan Adıvar), s. 176 ve *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 205.

[4] Tercümenin aslı metinde gösterdiğimiz gibi, Hekimbaşı *Haleb*'li Salih bin Nasrullah efendi İbn Sellum'ın olup Arapçadır. Arapça metin beyaza çekilmeden evvel Salih bin Nasrullah vefat etmişti. Bu müsveddeleri, Nasrullah efendi'nin oğlu Kazasker Yahya efendi, Fatih Darüşşifası tabiplerinden Ahmed Esad efendi'ye verip beyaza çektirmiştir. Yahya efendi'den sonra onun oğlu Kazasker Feyzullah efendi de büyük babasının eserinin Türkçeye çevrilmesini arzu ederek Hekimbaşı Hayatizâde talebelerinden tabip Mustafa bin Mehmed'e vermiş ve onun tarafından 1141 H. - 1728 M. de bazı ilâvelerle Türkçeye çevrilmiştir. Bu tercümenin bir nüshası Esad efendi kitapları arasında 2488 numaradadır. Merhum Dr. Adnan Adıvar *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı kıymetli eserinde (s. 111) bu tercümenin şeyh-ul islâm Feyzullah efendi'nin emriyle Sultan Ahmed Darüşşifası tabiplerinden Mustafa Feyzullah tarafından Türkçeye çevrildiğini fakat, müterciminin eserin tebyizinden evvel vefat ettiğinden, oğlu kazasker Yahya efendi tarafından tebyiz edildiğini beyan etmesi bir zuhul eseridir. Vakanüvis Raşi

yine Mustafa bin Mehmed'in III. Ahmed'in hekimbaşılarından Ömer efendi namına üç kısım üzerine kaleme almış olduğu *Düstur-ül-tabib fî amel-i mizan üt-terkib* adlı bir eseri ve bir de hocası Hayatîzâde Mustafa Feyzi efendi adına رساله فیضیه فی لغات المفردات الطبیه *Risale-i Feyziyye fî Lûgat il-müfredat-üt-tıbbiyye* isminde Türkçeden Arapçaya ve Arapçadan Türkçeye bir tıb lûgatı vardır. Yine aynı zatın *Tercüme-i Akrabadin* ismiyle bir tercümesi de görülmektedir[1].

Derviş Ömer Şifaî, bu asırda kıymetli eser vermiş tabiblerdendi. Aslen *Sinop*'lu olup Hüseyin bin Ömer isminde birinin oğludur. *Bursa*'da yerleşmiş[2] ve 1159 H. - 1746 M. de orada vefat etmiştir. Derviş Ömer Şifaî'nin Türkçe مرشد المختار فی علم الاسرار *Mürşid ül-Muhtar fî ilmi'l-esrar* adiyle eski kimyadan bahseden bir eseriyle sekiz cild üzerine الجوهر الفرید فی الطب الجدید *El cevherü'l-Ferid fit tıbbi'l-cedid* ve منهاج الشفائی فی الطب الکیمیائی *Minhac-üa-şifaî fit tıbbil kimyâî*, تحفة الاحباب فی المرکبات الطبیه *Tuhfet ül- Ahbab fi'l-mürekkebati't-tıbbiyye*, الفوائد الجدیده *El fevaidü'l- Cedide* خلاصة الابدان *Hülâsat ül-ebdan*, قانون الرشاد فی تدبیر النفوس و الاجساد *Kanunü'r-reşad fî tedbiri'n-nüfus ve'l-ecsad* مرآت السها فی تدبیر طاس الحکما *Mirat üs-Süha fî tedbir-i tas ül-hukema* isimlerindeki eserleriyle Osmanlı tababeti tarihinde şöhret kazanmıştır.

ise (c. 1 s. 96) Hekimbaşı Salih bin Nasrullah efendi'nin tıbdan Türkçe olarak kaleme alarak غایة البیان *Gayetü'l-beyan* adını vererek IV. Mehmed'e takdim ile samur kürk giydirildiğinden bahsetmesi yanlıştır. Salih efendi'nin pâdişaha takdim etmiş olduğu eser herhalde Arapça *Gayetü'l-beyan* olup Raşid efendi daha sonra bunun tercümesini görerek onu Nasrullah'ın zannetmiştir. Zaten asıl metnin adı *Gayetü'l-beyan*'dır. Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre Hekimbaşı Salih eserinin bir nüshasını tebyiz ettirerek pâdişaha takdim ile vefatından sonra müsveddeleri oğlunda kalmış ve o da bunu beyaza çektirmiş ve torunu da türkçeye çevirtmiştir.

[1] *Nur-ı Osmaniye kütüphanesi*, No. 3484.

[2] "Reis-ül etibba fî beldet-i Bursa Ettabib Elhazık ulmâhir..." ..... *Silkıtdürer*'dan esami-i müellifin adlı eserinde de Bağdatlı İsmail paşa da عمر بن حسن السنوبی الرومی الملقب بشفائی العالم الطبیب رئیس الاطبا سکن بروسا وتوفی بها سنه ۱۱۵۹ demektedir (c. 1, s. 798).

Minhac üş-şifaî Şark usulü nebatî ilâçların yerine Garb usulünde kimyevî ilâçların kullanılmasından bahsetmektedir; bu eserin aslı Paracelsus'un (1451–1493) olup hekimbaşı Salih bin Nasrullah bunu Frenkçeden Arapçaya çevirmiş ve Şifaî de Arapçadan Türkçeye tercüme etmiştir[1]. *Tuhfet ül-Ahbab*'ın bir nüshası Veliyyüddin efendi kitapları arasında ve *Cevher ül-Ferid*'in bir nüshası da Hamidiye kütüphanesinde ve *Minhac üş-Şifaî* ise Üniversite Aşir efendi ve *Mürşid ül-Muhtar* da Hâlet efendi kitapları meyanında bulunmaktadır.

Tabib Bursalı Ali efendi (vefatı 1160 dan sonra) yukarıda adı geçen Derviş Ömer Şifaî'nin talebelerinden olup *Bidaat ül-mübtedi* بضاعة المبتدى ve *Cerrahnâme*, *Kurasat ül-kimya* قراصة الكيميا, *Tuhfe-i Aliyye* ve *Papakogalo* adı verilen bir nebatın hassasından bahseden başlıca eserler telif etmiştir. Bunlardan *Bidaat ül-Mübtedi* devaların alfabetik olarak tertip ve tariflerinden bahsetmektedir. *Cerrahnâme*, Darüsaade ağası Hacı Beşir ağa'ya (vefatı 1159 H. - 1746 M.) ithaf edilmiştir. قراصة الكيميا *Kurasat ül-kimya* Frenkçeden tercüme edilmiş *Akrabadin* olup, *Tuhfe-i Aliyye* ise kınakınanın hassalarından bahsedip Hekimoğlu Ali paşa'ya ithaf olunmuştur. *Papakogalo* da yine Ali paşa namınadır.

Bidaat ül-mübtedi Brönsvik'li Adrian von Minsiht'in eserinden istifade edilmek suretiyle vücuda gelmiş olup[2] birer nüshası Hamidiye, Veliyyüddin ve Nuri Osmaniye kütüphanelerinde bulunmaktadır. Tabip Ali efendi'nin diğer bazı risaleleri de vardır.

Bu asrın ikinci yarısında yaşamış olan tabip Vesim (Kanbur Vesim) efendi[3] Osmanlı tababetini tekâmüle doğru götürmekte rol oynamış değerli bir zattır. Aynı zamanda heyetşinas olan Vesim efendi, Şark ve Garb tababetine dair olan eserlerden istifade etmek suretiyle Türkçe دستور الوسيم فى طب الجديد والقديم *Düstur ül-Vesim fî Tıbb el-cedid velkadim* isimli mufassal

[1] İsviçreli tabip Paraçelsus hakkında Dr. Adnan Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde İlim* isimli eserine (s. 100) bk.

[2] *Osmanlı Türklerinde İlim* (Dr. Adnan Adıvar).

[3] وسيم الرومى ـ عباس بن عبدالرحمن بن عبدالله الاحدب الطبيب القسطنطين الملقب بالوسيم توفى سنه sene 1173 *(Esami-i Müelifinu)*.

tıbbî eserin müellifidir. Bu kıymetli eseri, bedenin bütün uzuvlarının hastalıklariyle kadın ve çocuk hastalıklarından bahsetmektedir. İki cilt üzerine tertib edilen bu eserin güzel bir nüshası 947 numara ile Ragıb paşa kütüphanesindedir.

Abbas Vesim efendi'nin mürekkep ilâçlardan bahseden وسيلة المطالب فى علم التراكب *Vesilet ül-Metalib fi ilm - it-terakib* adiyle Macaristanlı bir âlimin eserinden tercüme edilmiş bir mecmuası النهج البلوغ فى شرح زيج اولوغ *Ennehc ül-bulug fî şerh-i zic-i Ulug* ve *Vefk* risalesi ile divanı da vardır. Abbas Vesim efendi'nin vefatı 1173 veya 1175 (1759 veya 1761) senelerindedir.

Hassa tabiplerinden Mehmed Said isminde bir zat, 1179 H. 1765 M. senesinde on dört fasıl üzerine *Mizan-ı nabz* ismiyle Türkçe tıbbî bir eser yazmış olup bir nüshası Veliyyüddin efendi kitapları arasındadır.

Yine bu asrın ikinci yarısındaki tabiplerden Tokatlı Mustafa bin Ahmed bin Hüseyin (vefatı 1196 H. - 1782 M.) III. Mustafa'nın emriyle hekimbaşı Kâtibzâde Refî efendi'nin nezareti altında İbn Sina'nın *Kanun* isimli meşhur eserini تبخيز المطحون *Tebhiz ül-Mathun* ismiyle izahlı olarak 1179 H. - 1765 M. de tamamen Türkçeye çevirmiştir ki, bir nüshası *Tercüme-i kanun min et-tıb* adiyle Hamidiye kitapları arasında 1015 numaradadır.

III. Mustafa zamanı tabiplerinden Hayrullah bin İbrahim'in altmış dört bab üzerine tıbba ait mufassal تحفة المنعمين *Tufhet ül-münimin* isimli eserinin bir nüshası Veliyyüddin efendi kitabları arasındadır. Bu zat Abbasiye devri tabiplerinden Ahmed bin İbrahim'in *Hilkat ül-Mide* adlı eserini de kırk bab üzerine Türkçeye çevirmiştir [1].

1186 H. - 1772 M. de vefat eden tabip Nihalî İbrahim efendi'nin dimağ, kalb, ciğer hastalıklarında tabiplerin bilmesi lâzım gelen malûmatı fihrist yollu gösteren كتاب الخامسه فى بيان احوال أعضاء رأسيه *Kitab'ül-hamise fî beyan-ı ahval-i âzâ-i resiyye* isimli bir eseri vardır.

[1] *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 216.

Şaban Şifaî talebelerinden *Diyarbekir*'li Seyyid Mehmed Rıza efendi'nin (vefatı 1180 H. - 1766 M.) vezir İbrahim paşa adına رسالهٔ آصفیه فی کلیات الطبیه *Risale-i Asafiyye fî Külliyat'üt-tıbbiyye* isminde tıbba dair bir eseri vardır. Yine bu zat IV. Murad zamanında hekimbaşı olan Emir Çelebi'nin *Enmuzec-i Tıb* adlı eserini de hülâsa etmiştir. *Risale-i Asafiyye*'nin bir nüshası Nuri Osmaniye kütüphanesindedir.

Hekimbaşı ve talik yazının üstadı olan tabip Kâtibzâde Mehmed Refî efendi'nin (vefatı 1183 H. - 1769 M.) göğüs illeti, mafsal hastalıkları, mesane illeti, panzehir ve saireye dair müteaddid risaleleriyle رسالهٔ باه و حُبْل *Risale-i Bah ve Hubl* ismiyle cimaa ve gebeliğe dair bir risalesi de vardır. *Risale-i filbâ* da denilen *Bah-u hubl* risalesinin bir nüshası Esad efendi kitapları arasındadır.

Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said efendi'nin (paşa) 1166 H.-1753 M. de kaleme aldığı devalarla onların Arapça, Farsça, Rumca isimleriyle tıbbî tesirlerini ve bazı hayvanların adlarını havi nebatat ve hayvanat kitabı gibi alfabetik فوائد المفردات فی الطب و اسماء النبات *Fevaidü'l-müfredat fît tıb ve esmâ'innebat* adında bir lûgatı vardır. Said efendi bu lûgatı hazırlamak için bir haylı kitaba müracaat ederek iki senede bitirdiğini mukaddimede beyan etmekte olup bir nüshası Esad efendi kütüphanesindedir.

Vakanüvis Subhi Mehmed efendi'nin oğlu Abdülaziz efendi ecnebi lisanına vakıf ve hekimbaşılığa kadar yükselmiş değerli tabiplerden olup [1] Felemenk tabiplerinden Boerhaave'ın (vefatı 1738) Aforisma'larını قطعات نقاوه فی ترجمهٔ بوئرهاوه *Kıteât-ı nekave fî tercemet-i Boerhâve* ismiyle 1185 H. - 1771 M. de Türkçeye çevirmiştir. Abdülaziz efendi'nin İtalya tarihi tercü-

[1] Abdülaziz efendi 1148 H. - 1735 M. de doğmuş, tıb tahsil etmiş, hassa tabibi ve 1189 Zilhicce - 1776 7 Şubatta hekimbaşı olup bir sene sonra azledilmiştir. Tab'an boşboğaz olup lâkırdısını esirgemez bir zat olduğundan *İstanköy* adasına sürülmüş ve gider gitmez vefat etmiştir (1197 H. - 1783 M.).

Ettik o yare gerçi hakimâne intisab
Lâkin bir özge derde düşürdük tababeti

beyti Abdülaziz efendi'nindir.

mesi de olup bundan başka nücuma dair Farsçadan *Eşcar* ve *Esmar* ve *Burhan ül-kifaye* eserlerini de Türkçeye çevirerek ikincisini III. Mustafa'ya takdim eylemiştir.[1]

Boerhaave tercümesi ترجمهٔ فصول بوارهاوة الطبيب *Tercüme-i fusul-i Boerhâve tüt-tabib* adiyle Veliyyüddin efendi kitapları arasında 2484 numarada olup ve yine aynı tercümenin diğer bir nüshası da *Tercüme-i Risale-i Lâtin* ismiyle Esad efendi kitablarının 2462 numarasında bulunmaktadır[2]. Divanı da vardır.

Riyaziye ve Hendseye ait bazı eser ve müellifleri

XVII. asır sonlariyle XVIII. asır başlarında Avrupa'da müspet ilimler üzerine seri inkişaflar olurken Osmanlılarda bilhassa riyaziye, hendese, heyet ilimleri orta zamanlardaki eski tarzdan ayrılmıyarak Şark eserleri üzerine şerh ve haşiye yazmak suretiyle devam ediyordu. Osmanlı tababeti ağır da olsa Garb usu-

[1] *Eşcar-ü-esmar* münaccim Harezmli Ali Şah'ın (Ala-i Buharî) olup Garp Moğolları vezirlerinden hoca Şemsüddin Mehmed namına yazılmıştı. *Burhanü'l-kifaye*'de Mehmed Şerif Bekrî'nindir. Ahlâktan da güzel bir risalesi vardır (*Cevdet*, c. 2, s. 300).

[2] Mütercim Abdülaziz efendi eserinin mukaddimesinde şunları yazıyor :

"Zikr-i âti füsul-i rasinülvusulün müessisi esas bünyan ve tedvini olup 1153 H. - 1740 M. tarihinde etibbay-ı efrenç miyanında kemal-i hazakat ve istidad ile şöhretşiar olan Buvarhave nam tabibi Aristo asarın fenni teşrih ve ilmi tedavini-i emraz-ı müzmine ve gayrı müzminede meslek-i müteehhirin-i etibbâyı efrenç üzere telif ve tasnif eylediği kitab esatize-i asır miyanında makul ve mûteber ve her makalesi beynelahali müsellem ve mukarrer ve hususâ tıbb-ı cedid namında telif olunan kutübi mûteberenin mecmuundan evcez ve ahsar ve itibara şayeste bir telif-i lâtif,.. olduğundan 1180 senesi hilâlinde bir nüshası dahi Darüssaltanatül aliyyeye vürud ve mezamin-i mefahimi bazı Zebanşinasanı etibbâyı efrencin vesatetiyle taliban-ı ilm-i tıb olan müsteidan-ı maarif aşina beyninde şöhretşiar olup'" III. Mustafa'nın huzuruna giren bazı mukarrib etibbanın bu eserin ehemmiyetini arzeylemeleri üzerine etibbayı hassadan Subhîzâde Abdülaziz dai-i kem pâyesinin "kable ezin taraf ı hümâyundan bazı kütüb-i nefise tercümesine memuriyet ile beynelemsal haiz kasbüs sabak imtiyaz ve îtibar olmağla" bu suretle tercüme etmiştir. Abdülaziz efendi tercümeyi yaparken fasıl ve bablarını eslafın usullerine göre tertip etmiş ve eski usule mutabık olmayanları da bazı meşhur frenk tabiblerinin teşrih fennindeki usullerine göre ve hususiyle Boerhaave'nin talebelerinden olan Van Swieten'in şerhinden istifade eylemiştir. Tercüme yirmi fasıl üzerine olup 1183 Muharrem - 1769 Mayısta sona ermiştir.

lüne meylettiği halde riyaziye (mathématiques), heyet (cosmographie)'de bir kımıldama görülmüyordu. 1683 te başlayıp onaltı sene süren büyük seferler ile 1716 Avusturya seferlerinde mağlûbiyetler, Osmanlı ordularının Avrupa'daki yeni fen tekniğine vukufsuzluklarından ve batıl düşüncelere düşmelerinden ileri gelmişti[1].

Osmanlı ordusuna Avrupa tekniğinin tatbik edilmesi fikri ancak nazarî olarak XVIII. asrın ortalarından itibaren hatıra gelmiş ve fiilî olarak ancak o asır sonlarında kendisini göstermiştir.

İstanbul'da ilk hendesehane I. Mahmud zamanında (1147 H. 1734 M.) Humbaracıbaşı Ahmed paşa'nın *Üsküdar*'da *Toptaşı*'nda açtığı humbaracı ocağı ile beraber açılmış ve bir müddet devam ettikten sonra bir ısyan korkusiyle kapatılarak otuz sene sonra yeniden bir hareket başlamıştır.

Osmanlılarda eskiden beri Şark metodu üzere astronomi'ye ve bilhassa nücum ilmine (astrologie) ehemmiyet verilmiş olup pâdişah cülûsları, şehzâde doğumları, muharebeye hareket saatleri, sadr-ı âzamlara mührü hümâyun verilmesi, donanmanın sefere çıkması ve yapılan bir geminin denize indirilmesi ve saire hep hükûmetçe vazifeli birinci ve ikinci müneccimlerin zayiçeleriyle yapıldığından, müneccimlik itibarda tutulmuş ve bir de astronomiden *usturlab* (yıldızların irtifaını bildiren alet), *basite* denilen irtifa tahtası ile yıldızların harekâtını, husuf ve küsufu (ay ve güneş tutulmasını) tespit gibi eski usul üzere hesaplar yapmaktan ibaret kalmış olup, Avrupa'daki yeni keşifler üzerine *astronomi*, *riyaziye*'ye dair olan ilerlemeler, yukarıda söylediğimiz gibi, ancak XVIII. asrın ikinci yarısında, o da şöyle böyle tatbik edilmeğe başlanmıştır.

III. Sultan Mustafa ifrat derecede astronomi ve astrolojiye düşkün olduğundan, Fransa'dan astronomiye dair bazı kitaplar istenmiş ve kendisine bu XVIII. asrın meşhur âlimlerinden Lalande'ın (1732–1807) eseriyle diğer bazı eserler gönderilmişti.

[1] Avusturya seferi esnasında *Varadin* muharebesi, yıldızlardan ahkâm çıkararak galebe edileceğine dair nücum ilmine inanmış olan vezir-i âzam damad (Şehid) Ali paşa'nın iğfal edilmesi neticesinde kaybedilmiştir. Bu suretle yıldızlardan ahkâm çıkaran bir medrese mollası her seneye mahsus istihraclariyle halk arasında dedikoduya sebeb olduğundan dolayı *Midilli*'ye sürgün edilmişti (*Onikinci asrı hicride İstanbul Hayatı*, s. 27).

Bu kısa mukaddimeden sonra XVIII. asırda Osmanlılarda Ortaçağ usulü üzere riyaziye, heyet, nücum ile yeni zamanlardaki harekâta göre telif ve tercüme yoluyla eser yazmış olanların belli başlıkarı aşağıda gösterilmiştir.

El Mübahas üd- المباحث الدريه فى بيان سنة الشمسيه و القمريه *dürriyye fî beyan-ı senet üş-şemsiyye vel-kameriyye* ismiyle Vanlı Yahya bin Nuh tarafından 1114 H. - 1702 M. de yazılmış olan eserle Karahisarlı Mehmed bin Şeyh Ali'nin (vefatı 1122 H. - 1710 M.) de رسائل فى الهيئت و الرياضيات *Resail-fil-heyet ver-riyaziyat* adındaki eseri ve II. Mustafa zamanı riyaziyecilerinden Kayserili Söylemezoğlu Abdülhalim'in رساله اسطرلاب و مسائل ربع مجيب *Risale-i Usturlab ve Mesail-i rub-ı Müceyyib*'e dair onsekiz kısım üzerine tertib ettiği eseri ve bir de بهجة الالباب *Behcet ül-elbab* adlı telifi bu asrın başlarında yazılmıştır.

Müellifi meçhul olan *İlm-i kıyas-ı müsellesat* isimli eser, Alen Manson adındaki riyaziye âliminin üç cilt üzerine yazarak XV. Lui'ye takdim etmiş olduğu kitabından istifade edilmek suretiyle kaleme alınmış ve aynı zamanda Osmanlı medreselerinde okutulmuş olan رساله بهائيه *Risale-i Behaiyye* diye meşhur olan[1] eserden de istifade edilmiştir.

[1] *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 162. *Risale-i Bahaiye Hülâsatü'l-hesab* ismiyle Bahaüddin Mehmed bin Hüseyin Amilî'nin eseridir. I. Şah Abbas zamanında yaşamış ve onun musahibleri arasında bulunmuş değerli riyaziyecilerdendir. 1031 H. - 1622 M. de *İsfahan*'da vefat etmiştir. Tefsir ve edebiyat vadilerinde de eserleri olup bundan başka riyaziye ve heyetten müteaddid eserleri vardır. *Risale-i Bahaiye* 1076 H. - 1665 M. de ulemadan Ramazan efendi tarafından arapça şerh olunduğu gibi II. Ahmed zamanında da (1691—1695) *Maraş*'lı Abdurrahim bin Ebi Bekir tarafından da bir şerhi yapılmıştır. Bu ikinci şerh daha etraflıdır. Bir üçüncü de Ömer bin Ahmed isminde *Diyarbekir* müderrislerinden biri tarafından vücuda getirilmiş ise de bilhassa ikinci şerh kadar ehemmiyetli değildir *Âsar-ı bakiye* (Salih Zeki, c. 2, s. 292 ilâ 294 den hülâsa).

Bahaüddin Mehmed Amilî'nin *Hülâsatü'l-hesab* yani *Risale-i Bahaiye*'sinden başka İmadüddin bin Abdullah Bağdadî'nin de yine hesaptan asıl adı *El-Kavaidü'l-Bahaiye* olan bir eseri de vardır; bu eser de 891 H. 1486 M. de Kemalüddin Hasan Farisî tarafından şerh edilerek *Esasü'l-kavaid f, ışerh-i usul il fevaid* adı verilmiştir.

İbrahim Müteferrika tarafından yazılan *Mecmua-i Heyet-i Kadime ve Cedide* adlı eser, riyaziye ve kozmografya âlimi Hollandalı Andres Keller'in telifi olup, III. Ahmed'in emriyle Türkçeye çevrilmiştir.

1149 H. - 1736 M. de *Üsküdar*'da humbarahane mektebinin hocası *Yenişehir* müftisizâde Mehmed Said efendi tarafından kaleme alınarak o tarihte hünkâr imamı bulunan Rumeli kazaskeri Pirîzâde Mehmed Sahib efendi vasıtasiyle I. Mahmud'a takdim edilmiş olan ربع مجيب ذوالقوسين *Rub-ı Müceyyib-i Zülkavseyn* adlı risale [1], XVIII. asır ortalarında kaleme alınmış olup müellif bulduğu bir aletle iki zaviyesi malûm olan bir müsellesin diğer dılı ve zaviyelerinin hesab edilmesinin mümkün olduğunu göstermiştir.

Bu asırda yetişmiş olan Osmanlı riyaziyecilerinin ileri gelenlerinden Halil Faiz efendi adında bir zatı görüyoruz. Heyetten فتوحات علائيه *Fütuhât-ı Alaiye* ismiyle münakaşalı meselelerin halline dair ve yıldızların hareketleri hakkında da مقالات سياره *Makalât-ı seyyare* adında iki eseri olan bu zatın riyaziyeden hesabı tencim meselelerine dair müstakil bir eseri ve cebir meselesi için de الصولة الهزبريه فى مسائل الجبريه *Essavletü'l-hizberiyye fî mesail-il-Cebriyye* adlarında daha iki eseri de görülmektedir. Riyaziye ve heyete dair eserlerinden başka münazara, meani, kelâm ve tefsire dair diğer eserleri ve risaleleri vardır. 1085 H. - 1674 M. de doğmuş olan Halil Faiz efendi intihar etmek suretiyle vefat eylemiştir.

Heyet ve nücumda şöhreti olan Ispartalı Mehmed bin Şeyh Ali tarafından on sekiz bab üzerine arapça ذات الكرسى *Zatü'l-kursi* isimli bir eser vücuda getirildiği gibi Söylemezoğlu Abdülhalim'in *Behcetü'l-elbab* ismindeki eserini de نصرة اللباب فى شرح بهجة الالباب *Nusret ül-Lübab fî şerh-i behcet ül-elbab* adiyle şerh eylemiştir. Bunun *Zat ül-kursi* risalesi Diyarbekirli Ebül

[1] *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı mehazımız da bu risalenin şeyh-ulislâm Pirîzâde Mehmed efendi vasıtasiyle takdim edildiği yazılmaktadır. O tarihte Pirîzâde *Rumeli* kazaskeri ve hünkâr imamı olduğundan onun bu vazifesi esnasında takdim edilmiş olduğu anlaşılıyor.

Hâmid tarafından şerh olunarak aslı ile birlikte basılmıştır. *Behcet ül-elbab* şerhinin bir nüshası Hamidiye kitapları arasında 863 numaradadır.

I. Mahmud ve III. Osman zamanlarında ikinci müneccim bulunan Müminzâde Hüseyin Hüsnü efendi'nin meşhur Lalande'ın ziçini altı bab üzerine tevsian tercüme etmiş olduğunu Osmanlı müellifleri kaydediyor[1].

XVIII. asrın ikinci yarısında yetişerek mesleğinde itimad edilen bir heyetşinas olan Çinarî veya Halifezâde İsmail efendi, ilk zamanlarında nücum ve heyet ile uğraşmış ve bu yüzden nücuma meraklı olan III. Mustafa'nın şehzâdeliği zamanında kendisini tanıtmıştır. Halifezâde, III. Mustafa'nın hükümdarlığı zamanında yaptırmış olduğu Lâleli camiinde muvakkitlik etmiş ve pâdişahın emriyle 1184 H. - 1770 M. de meşhur heyetşinas Cassini'nin ziçlerini (Tables astronomiques) bir mukaddime, on dört bab ve bir hâtime üzerine Türkçeye çevirerek تحفهٔ بهیج رصینی ترجمهٔ زیج قسسینی *Tuhfe-i behic-i rasini tercüme-i zîç-ı Kassinî* adını vermiştir. Bu tercümenin bir nüshası eski katalogta 178 numara ve کتاب تحفهٔ بهیج رصینی *Kitab-ı tuhfe-i behic-i rasınî* adiyle Süleymaniye kütüphanesinde Aşir efendi kitapları arasındadır[2]. Halifezâde'nın vefatı 1203 H. - 1789 M. den sonradır.

Yine bu tarihlerde fıkha dair eserlerden başka ربع المقنطرات *Rubul mukantarat* شکل مثلث *Şekl-i müselles*, الاة الاسطرلاب *Âlatü'l-usturlab*, حساب بعقود الاصابع *Hisab bi ukudi'l-esâbi'*, ربع مجیب *Rub-ı Müceyyib* isimlerinde eserler yazmış olan Mehmed Emin bin Osman 1181 H. - 1767 M. den sonra vefat etmiştir.

[1] *Osmanlı müellifleri*, c. 3, s. 260.

[2] III. Ahmed zamanında elçilikle *Paris*'e gönderilmiş olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed efendi, orada pâdişaha takdim edilmek üzere kendisine verilen meşhur heyetşinas Cassini'nin ziclerini getirip takdim etmişti. Saray kütüphanesine konulan bu eser, III. Mustafa'nun bu ilme merakı sebebiyle Halifezâde İsmail efendi'ye verilerek tercüme ettirilmiştir.

XVIII. asır sonlarında yetişen büyük riyaziyecimiz Gelenbevî İsmail efendi (vefatı 1205 H. - 1791 M.) hakkında tercümei hali kısmında malûmat verilmiş olduğundan, oraya müracaat edilmelidir.

Coğrafya ve fizike dair eserler

Köprülüzâde Hafız Ahmed paşa *Belgrad* muhafızı bulunduğu esnada 1164 H. - 1751 M. de hudut kalesi olan burada ikinci tercüman bulunan mühtedi Osman efendi'ye hem tabip ve hem de fizikî coğrafya mütehassısı olan Hollandalı Berhard Varennus'un (vefatı 1676) eserini Almancadan Türkçeye çevirttiği gibi[1], yine Hafız Ahmed paşa aynı mütercime Diskorides'in *Materia Medika* adlı kitabına Mattioli tarafından yazılan şerhi de tercüme ettirmiştir[2].

Bu XVIII. asırda coğrafyanın ehemmiyeti anlaşılarak müteferrika matbaasında *Cihannüma*, *Tarih-i Hind-i garbi* (Hadîs-i nev) gibi iki eser basılmış ise de, telif yollu şümullü bir eser vücuda getirilmemiştir. Yalnız devlet ricalinden Giritli Resmî Ahmed efendi tarafından *Coğrafyay-ı Cedid* adında bir eseri görmekteyiz. *Coğrafyay-ı Cedid*'in birer nüshası *Eyüb*'de Husrev paşa kütüphanesinde 268, 269 ve 270 numaralarda vardır. III. Ahmed zamanında yapılmış bir Ön Asya Haritası vardır. (Vesikalar dergisi sayı 2).

*

Damad İbrahim paşa'nın emriyle değerli âlimlerden Yanyalı Esad efendi, Aristo'nun sekiz fizik kitabından üçünü Yunancadan Arapçaya tercüme ederek buna kendisinin mütalealarını da ilâve etmiş ve bu eserini yazarken Yunanca bir

[1] Bu tercümenin bir nüshası Köprülü kütübhanesinde Fazıl Ahmed paşa kitapları arasında 175 ve Esat efendi kitapları arasında da 2041 numaralardadır.

[2] Bu ikinci eserin 1169 senesinde yine Hafız Ahmed paşa tarafından tercüme ettirildiği mehazımızda kayıtlı ise de, bu tarihin 1169 H. - 1755 M. olması îcabeder. Çünkü Hafız Ahmed paşa 1183 H. - 1769 M. de vefat etmiştir. Hafız Ahmed paşa'nın 1764 ve 1767 olmak üzere iki defa *Belgrad* muhafızlığı olup ikinci esere muhafızlığı zamanında başlanmış ve oradan ayrıldıktan sonra bitmiş oluyor.

[3] Esad efendi'nin bu eseri hakkında daha fazla malûmat almak için *Osmanlı Türklerinde ilim* adlı mehazımıza müracaat edilmelidir.

şerhten de istifade etmiştir. Esad efendi eserine كتب الثمانيه فى سماع الطبيعى *Kütübü's-semaniye fî simait tabii* adını vermiştir. *Kütüb-i semaniye* tercümesinin bir nüshası Hamidiye kitapları arasında mükerrer 874 ve Ragıb paşa kütübhanesi fihristinde ترجمة الكتب الثمانيه لارسطو لاسعد اليانيوى *Tercümet ül-kütübü's-semaniye li Aristo Esa'di'-ül- Yanyavî* adiyle 824 numarada ve ترجمة الكتب الثمانيه لارسطو *Tercümetü'l-kütübu's-semaniye li Aristo* adiyle Beşir ağa küphanesinde 414 numarada bulunmaktadır. Esad efendi kitapları fihristinin mantık kısmında ترجمهٔ مجلد الثمانيه لارستطاليس *Tercüme-i mücelledü's-semaniye li Aristetalis* adiyle kayıtlı olup numarası 1939 dur.

Bu asrın ikinci yarısında yazılan eserlerden İbrahim Hakkı'nın *Marifetnâme*'si vardır ki tercümei hali kısmında bundan bahsedildiğinden, oraya müracaat buyrulsun.

XVIII. ASIRDA EDEBÎ CEREYAN

Bu asrın birinci yarısında

XVIII. asırda Osmanlı şiiri ve nesri bir asır evvelki cereyanı takib etmekle beraber, Osmanlı Türkçesi *Naili-i kadim*'in açtığı yoldan yürüyerek tekâmül safhasına girmiştir. Yine bu asrın ilk yarısından itibaren de Osmanlı şiiri hemen tamamen İran tesirinden kurtulup kendi çerçevesi içinde kemale doğru yürümeğe ve hece vezni de divan edebiyatında yer almağa başlamıştır.

Bu asrın başından hemen ortalarına kadar büyük bir teşvik, takdir ve himaye eseri olarak toplu bir halde Osmanlı şairlerinin yetişmiş olduğunu görmekteyiz; bilhassa III. Ahmed ve damadı Nevşehirli İbrahim paşa devri gerek şiir ve gerek telif ve tercüme itibariyle çeyrek asrı doldurmuştur.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Damad İbrahim paşa'nın himaye etmiş olduğu bir ilim heyeti —ki âzaları daha sonraları en yüksek devlet makamlarını işgal etmişlerdir— telif ve tercümeleriyle değerli eserler vücuda getirmişler ve yine aynı himayeye mazhar olan şairler de seçkin şiirleri ile bu devri süslemişlerdir.

Bu asrın birinci yarısı içinde yetişmiş olan şairler arasında hayatta olan ve üçüncü cildin ikinci kısmında kendisinden bahsettiğimiz

İçelim bâdeyi Nabî hükema kavlince
Sevelim suret-i hubı ulema kavlince

beytini söyleyen Nâbî ile onun yetiştirmesi olan vezir-i âzam Ramî Mehmed paşa (vefatı 1119 H. - 1708 M.) ve müderris ve kadı olan *Sürnâme* sahibi Seyyid Vehbî (vefatı 1149 H.-1736 M.) ve şûhane şiiriyle zamanında neşve saçan ve divan şiirinin en büyük üstadı olan Mahmud paşa mahkemesi naibi ve Damad İbrahim paşa kütüphanesinin hafızı kütübü Ahmed Nedim (vefatı 1143 H. - 6830 M.) ve vakanüvis olup Anadolu kazaskeri iken vefat eden Raşid (vefatı 1148 H. - 1735 M.) ve zamanında şeyh-uş şuara adını almış olan değerli âlim ve münşi

Osmanzâde Tâib (vefatı 1136 H. - 1724 M.), şiiri ve inşası güzel olup İran seraskeri iken 1147 H. - 1734 M. senesinde vefat eden İzzet Ali paşa ve *Raşid tarihi*'ne zeyil yazarak daha sonra şeyh-ul islâm olan İsmail Âsım efendi (vefatı 1173 H.-1760 M.) ve Ruhi-i Bağdadî'nin Terkibi bendine muvaffakiyetli bir nazire kaleme almış olan vakanüvis Sami (vefatı 1146 H.-1733 M.) gibi birinci safta gelen şairlerden başka, Balıkesirli Rasih (vefatı 1118 H. - 1706 M.) ve Antakyalı Sehdî (vefatı 1144 H. - 1731 M.), *Sahilnâme* nazımı mevlevi Fennî Mehmed Dede (vefatı 1127 H. - 1715 M.), Vanlı Dürrî (vefatı 1135 H.-1722 M.)[1]. Naat şerifleriyle meşhur Nazım Yahya (vefatı 1139 H. - 1726 M.) Miraciye nazımı ve *Galata* mevlevihanesi şeyhi Nayî Osman Dede (vefatı 1142 H. - 1729 M.) ve Aşıkane gazellerinde muvaffak olan *Bursa*'lı Mevlevî Sahib İsmail Dede[2] ve şiirlerinden başka manzum mesnevi tercümesiyle namını ebedileştiren ve değerli bir hattat da olan Nahifi Süleyman (vefatı 1151 H. - 1738 M.)[3] ve Antakyalı Münif (vefatı 1156 H. - 1743 M.), bu asrın ilk yarısında yetişmiş ikinci derecede gelen şairlerimizdendir.

Bu asrın birinci yarısındaki şairlerin böyle ileri gelenlerini ziyadesiyle kaydetmemizin sebebi, bu tarihlerde pâdişah, vezir-i âzam ve diğer büyüklerden teşvik ve himaye görüp yetişmelerini tebarüz ettirmek içindir[4].

[1] Dürrî'nin vefatına Seyyid Vehbî'nin tamiyeli bir beyti:

Çıktı bir tamiye ile tarih
Göçtü Dürrî hüneri kıldı yetim

[2] Sahib İsmail Dede'nin "başkadır,, redifli bir gazelinin birinci ve son beyitleri:

Çeşm-i dilde âşıkın eşk-i nevası başkadır
Mülket-i aşkın veli âb ü hevası başkadır.
Gerçi her şair verir bir güne hüsn eş'ârına
Liyk nazm-ı sahibini hüsn-i edâsı başkadır.

[3] Nehifî'nin iki beyti:

Öldürme gel Nahifi-i şeydayı cevr ile
Hûban içinde ol dahi bir âdet olmasın
Gam yeme bir gün irersin vaslıma dersin bana
Mevid-i vaslın sakın rûz-ı kıyâmet olmasın

[4] Münif bir defa İran'a elçilikle gitmiş olan Vakanüvis Raşid efendi'nin maiyyetinde bulunmak suretiyle gitmiş ve ikinci defa da elçilikle gönderilmişti. Bu elçiliği zamanında söylemiş olduğu cemiyetli güzel bir beyti:

Bir zaman rûmda derya keş idik ey sâki
Şimdi İran'da kanaat ederiz çay ile biz

Başta gelen şairlerden Nedim [1] şuhane gazel ve şarkıları, rengin ve canlı tasvirleriyle Lâle devrini yaşatmış ve bugün dahi o çılgınca âlemler hakkında divanındaki parçalariyle bizi tenvir etmiştir. Nedim'in şuhane birkaç gazelinden şu parçaları naklediyorum. Bir müstezadı :

Ey şuh-ı kerem pîşe dil-i zâr senindir
Yok minnetin asla

Ey kân-ı küher anda ne kim vâr senindir
Pihnan ü hüveyda

Senkim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz?
Baş üzere yerin var

Gül goncasısın kûşe-i destar senindir
Gel ey gül-i râna

Neylersen edip bir iki gün yâr-ı cefâya
Sabr eyle de sonra

Peymâne senin hâne senin yâr senindir
Ey dil tek ü tenha

[1] Şair Nedim, kadılardan Mehmed efendi adında bir zatın oğlu olup büyük babası kazasker Mülakkab Mustafa efendi'dir. *İstanbul*'da doğmuş, medrese tahsili görmüştür. Şüara tezkireleriyle divanının tetkikinden arapça ve farsçada da yüksek vukufu olduğu anlaşılıyor. Nedim müderrislik etmiş ve bir ara *İstanbul* kadılığına tabi *Mahmutpaşa* naibliğinde de bulunmuştur. 1142 de (1729) sahn müderrisi bir sene sonra terfian altmışlı müderrisi olan Nedim aynı senede patrona ısyanı sırasında heyecan geçirerek 1143 H.-1730 M. de vefat etmiştir. İlim erbabını, şair ve edipleri himaye etmişolan Nevşehirli Damad İbrahim paşa'nın kütüphanesinin hafızı kütübü olan Nedim, paşanın büyük lûtfunu görmüş ve bir çok manzumelerinde ona karşı minnettarlığını göstermiştir. Merhum Mahmûd Kemal İnal tarafından yazılan mufassal tercüme-i hali Maarif Nezareti asarı ilmiye külliyatı arasında basılan divanının mukaddimesindedir; son tetkiklere göre kabrinin kaldırılmış olan *Ayaspaşa* mezarlığında ve müverrih Silâhdar Fındıklılı Mehmed efendi'nin kabrinin yanında olduğu ihtimali en kuvveli olup *Üsküdar*'da *Karacaahmet*'de Nedim'in olduğu söylenen müderris Nedim efendi kabrinin ona aid olmadığı anlaşılıyor (*Dördüncü Türk Tarih Kongresi* ciltli [illegible] sene 1952, s. 174 ilâ 176).

Bir bûse-i can bahşine ver nakd-i hayatı
Ger kail olursa
Senden yanadır sözyine pâzâr senindir
Ey âşık-ı şeyda
Çeşmanı siyeh mest-i sitem kâküli pürham
Ebruları perçin
Benzer ki bu dildar-ı cefakâr senindir
Bîçâre Nedima.

*

Yok mu bir lûtfun Nedim-i zârına îyd üstüdür
Defter-i hicranı sultanım hesap etmez misin?

*

İçinde bir gümüş âyine cilve etmiyecek
Nedir safası Nedima kabâyı zerbâfin

*

Ne çekmişiz hele def'i humar edinceyedek
Bugüne tarh-ı gam-ı rüzgâr edinceyedek
Ne denlu hidmetimiz geçti âsitanesine
Fakire pir-i mugan îtibar edinceyedek
Hesabı var mı düşen hake dâne-i eşkin
Felekte mürg-ı safayı şikâr edinceyedek
Huzûr-ı izzete yüz yerde arz-ı hal etti
O serv-i dilkeşi derkenar edinceyedek
Neler çekti ramazan içre îydedek göresin
Nedim terk-i mey-i hoşgüvar edinceyedek

*

Çoktan ey sâki gelip sînemde mihman olmadın
Derdime destindeki sağarla derman olmadın
Mâhsın mehden güzelsin belki amma neyleyim
Âh bir şeb burc-ı âğuşumda tâbân olmadın
Geldi mülk-i hüsnüne hatt-ı siyeh mushaf bedest
Sen dahi ey kâfir-i nahvet müsülman olmadın
Kande buldun böyle dilkeş nazmi hayrânım Nedim
Cam-ı mey nûş etmedin hem bezm-i canan olmadın.

*

Deheninden ki gönül eyledi bir bûse rica
Sana lâyik mi ki yok deyu cevab eyliyesin

*

Bûs-ı lâlin şöyle sîyrab-ı zülal eyler beni
Kim gören âb-ı hayat içmiş hayal eyler beni
Şaire söz bulmağa minnet ne amma neyleyim
Âh kim hayret seni gördükçe lâl eyler beni
Sevdiğim câmı meyye hâcet nedir lâli lebbin
Bir şeker handeyle mest-i bîmecal eyler beni
Gerdişin gördükçe sâki-i mülayim meşrebin
"Ârzu serkeşte-i fikr-i muhal eyler beni"
Arz-ı hâlim çok efendim hâk pây-ı devlete
Lutfun amma bi niyâz-ı arz-ı hal eyler beni
Güldürür ya ağladır ya lûtf eder yahud itâb
Hasılı neylerse ol ruhsar âl eyler beni
Güyiya bilmez efendim bende-i dîrînesin
Kim Nedima bu mudur deyu sual eyler beni

*

Ey Nedim ey âşık-ı şeyda niçin hamûşsun
Sende evvel çok nevalar güftgûler var idi.

Neylî Ahmed efendi yetiştirmelerinden olan Seyyid Vehbi'nin şıırleri Nâbi ve Nedim'den mülhem olarak hem hakîmane ve hem aşikanedir :

O mihr-i evc-i melâhat ki âleme misli
Henüz gelmedi bilmem gelir mi gelmez mi?

*

Takdan eyledi ben hâke tenezzül dildar
Buldum ol mahveşi gökde ararken yerde

*

Ne bilsün eşk-i germ ü âh-ı serd-ı âşık-ı zârı
Haberdar olmayanlar rüzgârın germ ü serdinden

*

Sende aklın var ise bir neşve tahsil et yürü
âlemin taan etme tiryakîsine ayyaşına

*

Eserin görmez idik can ile cananımızın
Geldi gördük yerine geldiğini cânımızın

beyitleri Seyyid Vehbi'nindir.

Nevşehirli İbrahim paşa'nın himaye ettiği şahsiyetlerden birisi de vakanüvis Raşid olup kaleme almış olduğu tarihi ile nesir vâdisinde kendisini göstermiştir. Raşid şiir vâdisinde

daha çok Nâbi mektebine mensup olduğunu hakîmane şiirleriyle belirtmiştir. Her ne kadar divanında :

Şekveden ancak garaz teskin-i söz-ı sinedir
Hal-i dilden yoksa ol âfet habir olsun demem.

vesaire gibi aşıkane bazı beyitleri varsa da çoğu hakîmanedir :

Lûtf ummayız heman bizi rencide etmesin
Ancak kibâr-ı asra ricamız budur bizim

*

Bülbül-i dilşüdenin bir gülüne göz dikenin
Sahan-ı gülüzar ümidinde dikenler bitsin

beyitleri Raşid'indir.

Rumeli kazaskeri iken vefat eden Mirzazâde Neylî Ahmed efendi (vefatı 1161 H. - 1748 M.) güzel düşünüp fasih yazan ve bazan da İran mukallidliğine kaçan ince ruhlu bir şair olup, bazı eserleri ve tercümeleri varsa da asıl şöhreti şiirdedir[1].

Gönül ağyar için incinme yâre
Gül olmaz bâğ-ı âlemde dikensiz.

*

Hengâm-ı visal âkibet ağyâra da kalmaz
Encama erer mevsim-i gül hâre de kalmaz.

*

Kalmaz miyan-ı lücce-i mihnette fülk-i dil
Elbette bir müsaade-i rüzgâr eser

beyitleriyle

Ne dil rübûde olaydık ne dilrübamız olaydı

mısraı Neylî'nindir.

[1] Neylî Ahmed efendi'nin tercümeleri arasında mühim olarak Yavuz Sultan Selim'in emriyle Şeyh Mehmed Mekkî tarafından kaleme alınmış olan Farsça (*Elcanibü'l-garbi fi hall-il-müşkilât-i İbn-ı arabî* الجانب الغربی فی حل المشکلات ابن عربی) isimli eserin tercümesi de vardır. Bundan başka Abdurrahman İbn Cevzi'nin (الوافی فی فضائل المصطفی *El Vafi f, Fezail-il-Mustafa*) adlı eserini (الاوفی فی ترجمة الوفی *Elevfa f, tercemeti'l-vefa*) ismiyle Türkçeye çevirmiştir. Diğer bazı eserleri de vardır. *Vessaf tarihi*'nin arapça lûgatinin ikinci kısmını Şirvanlı Ebu Bekir efendi'nin bıraktığı yerden başlıyarak ikmal etmiştir. Bu şerh ilmî kudretine kâfi delildir.

Pek değerli bir şair olan Rami Mehmed paşa'nın bazı şiirleri Osmanlı vezir-i âzamları kısmında tercümei haliyle birlikte gösterilmiştir.

Bazan Nedim'i taklid ve bazan da hakîmane gazelleriyle zamanından ileri ve önde olan şairlerden defterdar Damad Mehmed paşazâde İzzet Ali paşa, aynı zamanda divanî yazıda da üstad idi :

Sâz-ı niyaz başka düzendir visal için
Ahengi nâle, nağmeleri elaman gerek.

*

Suret pezir-i marifet olmaktadır hüner
Yoksa bu dehre nice heyûla gelir gider

*

Sevk-i takdire endaze -ü- mizan olmaz
Feyz-i mevlâya göre nakıs u kâmil birdir
Bir olur adl-i ilâhide Süleyman ile mûr
Dergeh-i hakta heman şâh ile sâil birdir.

beyitleri İzzet Ali paşa'nındır.

Nâbî ile Nedim'in tesirleri altında kalarak her iki vâdide de muvaffakiyetli şiirleri olan İsmail Asım efendi'nin şeyh-ulislâmlar kısmındaki tercümei halinde şiirlerinden bazı parçalar gösterilmiştir.

Güzel üslûbu ve Nâbî'yi takliden şiirleri olan ve

Ne mümkin peyrev olmak Nâbi-i üstada ey Sâmî
Sivâd-ı nâbecadır meşk-i şîri kilk-i etfâlin

beytiyle Nâbî'nin üstatlığını itiraf eden Arpa emini zâde Sami Mustafa bey, şiirleriyle Lâle devrini yaşamış, Damad İbrahim paşa'nın meclisine dahil olmuş ve daha sonra vak'anüvis olarak da nesirdeki kudretini göstermiştir.

Sofi gibi zan etme bizi subha debestiz
Biz dâne şümâr-ı güher-i ahd-i alestiz

beytiyle başlıyarak Ruhi-i Bağdadî'nin terkibi bendine nazire yapmıştır.

Her kârda âkil gözedir semt-i sühûlet
Engüşt-i hıred ukde-i düşvâre yapışmaz.

Bu XVIII. asırda nesir vâdisinde en ziyade muvaffak olan Naima'dır. Bundan sonra Raşid, İsmail Asım, Şakir, Sâmi efendi'ler gelmekte iseler de, bunların hiçbirisinde Naima'nın tatlı üslûbu yoktur. Bazı istisnalarından sarfınazar, bu yarım asırda Osmanlıcanın sadeliğine doğru bir gidiş vardır ki bunu daha ziyade resmî lisanda görmekteyiz.

Onsekizinci asrın ikinci yarısı

Bu asrın ikinci yarısındaki şiir ve nesirden birincisi eski parlak halini muhafaza edemiyerek tedrici surette sönmeğe başlamıştır; bu devirde yetişmiş olan şairlerin divanları tetkik edilecek olursa, yarım asır evvelki kuvvette olmamakla beraber bir çoğunun Nâbi mektebine mensub oldukları, yani hakîmane şiirler nazmeyledikleri görülür.

Bu devirde Nevres-i Kadim denilen Kerküklü Nevres (vefatı 1175 H.-1761 M.), Koca Ragıb paşa (vefatı 1176 H.-1763 M.), Fitnat Zübeyde hanım (vefatı 1194 H.-1780 M.) ve Türkçeden başka Arap edebiyatında da kudretli olan Haşmet (vefatı 1182 H.-1768 M.) gibi bu yarım asırda ileride gelen bazı şairler gelmişlerse de, bunların sayısı pek mahdud olduğundan Şeyh Galib'e kadar meydan sessiz kalmıştır.

Hekimoğlu Ali paşa'nın kitabçısı olup şiirlerinden başka nesri de kuvvetli olan ve

Kendi elimle yâre kesib verdiğim kalem
Fetvây-ı hûn-ı nâ hakımı yazdı ibtida

meşhur beytinin kaili olan Nevres-i Kadim'in şu beyitleri kendisinin hakîmane şiirlerinin nümunelerindendir :

Mizâna ur görüştüğün ahbâbı elhazer
Rehber tasavvur ettiğin rehzen olmasın

*

Haymegâh-ı husrevi bir şeb ki tezyin ettiler
Hûn-ı ferhâdı hânây-ı pây-i şîrin ettiler.
Çıkmadı bir nimten kadd-i bülend-i himmete
Atlas-ı gerdunı bir kaç kerre tahmin ettiler.

Nevres-i Kadim'in Hekimoğlu Ali paşa'nın İran seferine dair *Tebriziye* adında bir risalesi de vardır[1].

Nedim ile Şeyh Galib arasında gelen fakat Nâbî mektebine mensub olan ve devrinin büyük şairlerinden sayılan Koca Ragıb paşa'nın divanından alınan bazı parçalar vezir-i âzamlar kısmındaki tercümei hali arasında gösterilmiştir.

Ragıb paşa'nın muasırı olan şeyh-ul islâm Esad efendi'nin kızı Fitnat Zübeyde hanım kaside, gazel ve şarkılarında oldukça muvaffak olmuştur. İfadesi selis, mazmunları rakiktir. Bunun da şiirlerinde Nâbî'nin tesiri görülür. Aşağıdaki iki beyit Fitnat hanım'ındır :

Kabil mi arz-ı hal ile derd-i dili beyan
Sığmaz zeban-ı hâmemize maceray-ı aşk

*

Mihrin görür kemalde hergün zevalini
Akil felekte cah ile mağrur olur mı hiç

*

Kalır tâ subh-ı mahşer neşve-i şevk-i mehabbetle
Şarab-ı aşkı Fitnat nûş eden dilde humar olmaz

*

Tevekkül bâdbânın kıl küşâde fülk-i ihlasa
Eser bahr-i emelde bir muvafık rüzgâr elbet

Tab'an hezl ile meşhur olan Haşmet'in şiirleri de Ragıb paşa'nın şiirleri, gibi hakîmanedir.

Zatinde görür suret-i noksan u kusurın
Âyine-i ahvâline her kim nazar eyler

*

Fırsat bulunur dâmen-i canan ele girmez
Canan bulunur kûşe-i imkân ele girmez

* * *

XVIII. asırdaki Osmanlı pâdişahları arasında ara sıra nazımları görülen II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud varsa da bunlar şöyle böyle bazı manzumeler kaleme almışlardır. Osmanlı padişahları içinde yukarıda isimlerini zikrettiğimiz hüküm-

[1] *Türk Tarih Encümeni mecmuası*, sene 16, s. 197. *Tebriziye*'nin bir nüshası Esad efendi kitapları arasında 2252 numaradadır.

darlardan farklı olarak III. Selim'in *İlhamî* mahlasiyle bir divanı ve içinde oldukça güzel şiir veya nazımları görülmektedir.

Nola fahretse yazarken hâme nâti hizmetin
Ol Resul-ı kibriyanın vasf-ı zat-ı devletin

matlaiyle başlayan nat'i şerifi ravzai mutahherede sekir aded üstüvane üzerine yazılmıştır. Aşağıdaki birkaç beyit III. Selim'indir.

Büyük ceddi Kanunî Sultan Süleyman'ın bir gazeline naziresinin ilk ve son beyitleri :

Görelden rûy-ı yarı yandı sîne nâr-ı sûzane
Gice tâ subhadek bir şem-i hüne oldı pervâne
Didi bir hoş eserdir bergüzar olsun bu âlemde
Nazire etti İlhami Muhilbi han Süleymâne

diğer bir naziresinin son beyti :

Bu sîr-i pâki bildin mi Muhibbî gibi bir şâh'ın
Anın neslinden İlhamî ider tanzir yarâne

meşhur *Ağlar* redifli bir gazelinden :

Gördi çün derd-i dil-i zârıma rahmetti tabib
Dedi ey haste-i hicran sana derman ağlar
Gine rahmeylemez asla bana ol afet-i can
Böyle bimarı görüp halime yaran ağlar
Derd ile ruyına bakdıkca senin İlhamî
Gerçi handan olur amma cigeri kan ağlar

Halk Şairleri Osmanlılarda Oğuz ananeleriyle devam edip gelen ve klâsik edebiyatımızdan hariç olarak halk saz şairleri denilen ve hece vezniyle manzumeleri olan şairler, zamanımıza kadar gelmişlerdir. Bunlara XV. ve XVI. yüzyıllarda şair mânasına olarak *Ozan* denilirdi. Memleketimizde şuara tezkirelerinde zikredilmeyen bu saz şairleri hakkında ilk tetkiki yaparak ortaya koyan Prof. Fuad Köprülü olmuş ve bu hususlaki ilk tetkiklerini neşretmiştir[1].

Gerek halk arasında ve gerek Osmanlı ordusunda (kapıkulu ocakları ve tımarlı sipahiler) bulunup ordu ile seferlere giden bu

[1] XVI. asır sonuna kadar Türk saz şairleri (Köprülüzâde Mehmed Fuad) İstanbul 1930 ve XVII. asırda merhum Sadettin Nüzhet'in bahsettiği Pir Sultan Abdal ve XVII. asırda Gevherî ve XIX. asırda Erzurumlu Emrah meşhur halk şairlerindendir.

saz şairlerinden bilmünasebe Osmanlı tarihlerinde bahsedilmekte[1] ve teşrifat defterlerinde de isimleri görülmektedir[2].

Gerek halk ve gerek askerî sınıflar tarafından büyük bir rağbete mazhar olan bu saz şairleri arasında cidden değerlileri yetişerek şöhret bulmuşlardır ki Öksüzdede, Kul Mehmed, Hayalî, Çırpanlı, Kul Çulha, Geda Muslu ve Pir Sultan Abdal, Gevherî ve Emrah bunlardandır.

XVIII. yüzyılda hece vezni Osmanlı klâsik edebiyatına da girmiş ve Nedim'in bu vezindeki şarkıları Lâle devrini yaşatmıştır[3].

[1] 932 H. - 1526 M. deki *Muhaç* seferinden bahseden Celâlzâde, muharebeden bir gece evvelki ordu cünbüşünü şöyle zikrediyor: "Din yolunun serbazları, meydan-ı gaza kurbanları, *Rumeli*'nin delüleri divaneleri, şeştar tanburlar, kobuzlar nevaht edip Oğuz gazalarının hikâyet efruzları ozanlar çalıp, çağırıp, şenlikler ve şadmanilikler ederlerdi..." *Tabakatü'l-memalik*, Millet kütüphanesi, No. 779, s. 254. Keza XVII. asırda İbşir paşa 1065 H. - 1655 M. de vezir-i âzam olarak *İstanbul*'a girdiği sırada yapılan alayda "...sekiz nefer yeniçeri şairleri başlarında keçe ve arkalarında birer kaplan postları, sinelerinde tablvari çöğürleri çalarak kaddu kamet sahibi dev endam herifler sedaları birer saatlik yerden işitilir avaz-ı bülend ile türkülerin çağırarak ve her biri nöbete riayet ile türküsünü haykırarak... gittiler" (*Naima*, c. 6, s. 46). Evliya Çelebi bu hususta daha mufassal malûmat veriyor (c. 3, s. 518).

[2] XVIII. asrın ikinci yarısında 1182 H. - 1768 M. seferine giden kapıkulu ocaklarının geçit resmi esnasında bu ocakların şairleri olduğu görülüyor (*Maliyeden Başbakanlık arşivine devredilen teşrifat defteri*, No. 29, varak 97).

[3] Prof. Fuat Köprülü ile Sadettin Nüzhet merhumun bu hususlaki yayınlarından başka yine Köprülü ile rahmetli Rıdvan Nafiz'in *Hayat* mecmuasında (sayı 46 ve 135) ve Kudsî Tecer'in (*Halk bilgisi*, c. 1, s. 125) de yazıları vardır.

OTUZBİRİNCİ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA OSMANLILARDA GÜZEL SANATLAR

Bu asırda Türkiye'de güzel sanatlardan olan yazı daha parlak olarak kuvvetini muhafaza etmiş ve buna mukabil çinicilik geçen asırdaki ehemmiyetini kaybetmiştir. Resim sanatına gelince, bu güzel sanat bir asır evvelkisine nazaran fazla inkişaf göstermemiş olup, klâsik Türk musikisi ise en yüksek devrini yaşayarak birçok değerli bestekârlar, saz üstatları ve hanendeler yetiştirmiştir.

Yine bu asırdaki Osmanlı mimarisi eski Türk mimarisi tarzını bırakarak bir ara Osmanlı ve Garb mimarisini karışık olarak devam ettirip daha sonra da barok ve rokoko denilen Avrupa mimarisi tarzına dökülmüştür.

Osmanlı Hattatları

XVIII. asırdaki Osmanlı pâdişahlarından II. Mustafa ile kardeşi III. Ahmed güzel yazı yazan hattatlardan olup bilhassa III. Ahmed daha mahirdi. I. Mahmud ile kardeşi III. Osman'ın nesih olarak yazdıkları hattı hümâyunları güzel ve okunaklı idi. III. Mustafa hattı hümâyunlarında talik kırması denilen yazıyı kullanırdı ve yazısı güzeldi. Kardeşi I. Abdülhamid'in yazısı ise hiç iyi değildi; III. Selim babası gibi güzel talik kırmasiyle hattı hümâyunlarını yazardı ve yazısı güzeldi.

Bu asırda sülüs ve nesih yazıda yetişmiş olan büyük hattatlardan Ağakapılı İsmail efendi (vefatı 1118 H. - 1706 M.) ve Hafız Osman efendi talebelerinden *Yedikuleli* lâkabiyle meşhur İmrahor camii imamı Seyyid Abdullah ve Zuhdi İsmail efendiler (vefatlar 1144 H. - 1731 M.) ve Yedikuleli talebelerinden Eğrikapılı Rasim Mehmed efendi (vefatı 1169 H. - 1756 M.) ve Ağakapılı ile Yedikuleli talebelerinden Devhatülküttab ismindeki hattatlar tezkiresi müellifi Suyolcuzâde Mehmed Necib efendi (vefatı 1171 H. - 1758 M.) en güzel sülüs ve nesih yazılariyle bu devri süslemişlerdir.

Bunlardan Eğrikapılı Rasim Mehmed efendi ile Suyolcuzâde Necib efendi aynı zamanda ilim sahibi idiler; bilhassa Rasim efendi ilim ve fazilette üstün ve aynı zamanda üç dilde şairdi. Yine Rasim Mehmed efendi *Şeş kalem* veya *Eklam-ı sitte* denilen (sülüs, nesih, muhakkik, rika, tevkî, reyhanî) altı kalem yazıda da mahir olup, bundan başka talik yazıda da üstad idi; bu talik yazıyı Kâtibzâde Refî efendi'den yazarak bu yazıda mahareti olanların birinci safında da yer almıştır.

Tarihimizin üçüncü cildinin ikinci kısmında görüldüğü üzere, talik yazı XVII. asırda Türkiye'ye gelmiş olan *Buhara*'lı Derviş Abdi vasıtasiyle inkişafa başlamış, fakat en mükemmel şeklini XVIII. asrın ikinci yarısında göstermiştir.

Bu asırda Tebrizli Hattat Mehmed talebelerinden olup XVIII. asır başlarında zamanının imâdı sayılan kazasker Abdülbaki Arif efendi (vefatı 1125 H. - 1713 M.) ve *Edirne* kadılığından mütekaid Durmuşzâde Ahmed efendi (vefatı 1129 H. - 1717 M.)[1] ve daha evvel adı geçen Eğrikapılı Hoca Rasim efendi ve tabip ve kazasker hekimbaşı Kâtibzâde Mehmed Refî efendi (vefatı 1183 H. - 1769 M.) ve şeyh-ul islâm Veliyyüddin efendi (vefatı 1182 H. - 1768 M.) ve Mehmed Esad Yesarî (vefatı 1213 H. - 1798 M.) gibi büyük talik yazı üstadları görülmektedir.

Müzehhibler Hattatların yazılarını, berat veya menşurların tuğra ve yazılarını süsleyen, müzehhib denilen sanatkârlar XVII. asırdaki üstad müzehhiblerin talebelerinden idiler.

[1] Durmuşzâde Ahmed efendi, medrese tahsili görmüş, şey-hul-islâm Erzurumlu Seyyid Feyzullah ve Paşmakçızâde Seyyid Ali efendilerle Çorlulu Ali paşa'nın himayelerini görmüştür. Durmuşzâde talik yazıyı Siyahî Ahmed efendi'den yazmıştır. *İstanbul*'da eski darphanedeki mektep ve sebil ile Çorlulu Ali paşa'nın Simkeşhanedeki Darülhadis, hankah ve Hırkai Şerifteki müessesatının ve tersanedeki camiinin yazıları ve Süleymaniye civarında kaptan İbrahim paşa camii, sebilinin ve şimdi Millet kütüphanesi olan şeyh-ul islâm Feyzullah efendi medrese ve çeşmesi ile *Üsküdar*'da Valide Sultan (III. Ahmed'in validesi) tesislerinin yazıları Durmuşzâde Ahmed efendi'nindir (*Raşid*, c. 4, s. 340).

Yedikuleli Seyyid Abdullah efendi'nin yazılarını Yusuf Mısrî denilen müzehhibin yetiştirmelerinden Ruganî ve Üsküdarlı Ali Çelebi (vefatı 1761 den sonra) tezhiblerdi. Gerek yazıda ve gerek nakışların envaında ve *katıcılık* ve *vasılcılık*'ta üstad olan hezar fen lâkablı Bursalı Mehmed efendi (vefatı 1153 H.-1740 M.), Sultan Selimli Mustafa Reşid efendi ve müzehhib Kanbur Hasan talebesinden Dramalı Süleyman Çelebi ve aynı zamanda hattat olan Kastamonulu Müzehhib Abdurrahman efendi ve yetiştirmesi olan Haydarpaşalı İbrahim Çelebi ve Beyazî Mustafa efendi'nin oğlu ve talebesi Baruthaneli Abdullah ve hem müzehhib ve hem mücellid Solak Süleyman ile talebesi mücellitbaşı Kara Mehmed ve *Bursa*'da *Tuzpazarı* camii imamı müzehhib Mustafa efendi yetiştirmelerinden Ressamı sikke Ali bin Murad (vefatı 1190 H.-1776 M.), XVIII. asırda gelmiş olan belli başlı müzehhiblerdendir[1].

Müzehhibler, yani tezhib yapan sanatkârlar, talebelerine tezhibe mezuniyet için her sene *Okmeydanı*'ndaki okçular tekkesinde toplanarak bunlara merasimle icazet verirlerdi. Bunun için mensub oldukları mücellitbaşı marifetiyle hükûmete müracaat ile merasim için müsaade isterlerdi[2].

Müzehhiblerin arasındaki tuğra işleyen yani tuğraların tezhibini yapan müzehhibler arasında sanatlarında mahareti olanlar lüzumu halinde imtihan edilerek içlerinden müstaitleri hassa müzehhibleri arasına alınırlardı[3].

* * *

Bu asırda - 1134 H. - 1721 M. de Eyyüblu Derviş Hasan adında bir katıcı قاطعجی (ağaç oymacı) tarafından yapılmış olan müstatil bir çekmece harikulâde sanatlı olup tarihimizin üçüncü cildinin ikinci kısmında kendisinden bahsettiğimiz oymacı Bursalı Fahri'yi geçmiştir. Bu çekmecenin iç, dış ve yanlarında türlü türlü kır manzaraları, saraylar, köşkler, deniz, orman, av

[1] *Tuhfetü'l-hattatin* (Müstakimzâde), s. 253, 271, 467 ve hat ve Hattatan Habib efendi. Cumhuriyet gazetesi 21-6-1958.

[2] *Cevdet tasnifi, Maarif vesikaları*, No. 2672, sene 7, Safer 1169.

[3] *Hicri onikinci asırda İstanbul Hayatı*, s. 17.

şekilleri, ağaç oymacılığın şaheserlerindendir. Bu hususta merhum Halil Edhem bey aşağıdaki mütaleada bulunuyor :

"Derviş Hasan'ın bu çekmece üzerinde terkib ettiği tablonun gerek heyeti umumiyesinde ve binalarda görülen menazır ve gerek ağaç ve çiçekler ile bunların arasına yerleştirdiği suvariler ve insan ve hayvan suretlerinin tenasübü ve intihab ettiği renklerin letafeti ve bazı kısımların hurdebini denilecek derecede olan inceliği ve nezaketi, muhayyer-ül-ukul olup insan saatlerce bu eseri temaşa etmekle doyamaz. Derviş Hasan büyük bir nakkaş ve aynı zamanda bir katı-ı bînazir olup herhalde Türk hünerveranının en birincileri sırasında zikredilmeğe şayandır"[1]. Bu çekmece İstanbul müzesinin İslâm eserleri kısmında bulunmaktadır.

Çini Sanatı

XVIII. asırda tezyinî sanatlarımızın en mühimlerinden olan çinicilik eski kuvvetini muhafaza edemiyerek sönmeğe yüz tutmuştu. Saray, cami, türbe, çeşme vesaire gibi müesseselere konulan çiniler, inşaatı yapan mimarlar vasıtasiyle *İznik*'te bulunan çinicibaşıya sipariş edilir ve o suretle yaptırılırdı.

Bundan başka, *İstanbul*'a tüccarlar vasıtasiyle *İznik* ve *Kütahya* çinileri ve *Kütahya*'da yapılan çini fincanlar da getirilip çinicilere mahsus çarşıda satılırdı[2].

1127 H. - 1715 M. de Venedik ve arkasından Avusturya seferleri ve rağbetin azalması sebebiyle *İznik* çini imalâthanesindeki işler durmuş ve çini ustaları kısmen dağılmıştı. Bununla beraber *İznik*'te eskisi gibi çinicibaşı adiyle bir usta ile[3] maiyetinde bir miktar çinici varsa da, 1129 H. - 1717 M. tarihinden beri çini sanatkârları çiniciliği terk ederek başka sanata girmişlerdi. Hükûmet, Damad İbrahim paşa'nın sadareti esnasında bu kıymetli sanatın muhafazası için teşebbüse geçmiş ve *İznik* kadısına 1131 Muharrem - 1718 Kasım tarihli bir ferman gönderip eskiden beri ne kadar çini imalâthanesi varsa yine

[1] *Elvâhı nakşiye koleksiyonu* (Halil Edhem), s. 19.

[2] Daha aşağıda *İznik* ve *Kütahya* kadılarına gönderilmiş olan evail-i Muharrem 1131 tarihli fermana bk.

[3] *Mühimme* 116, s. 262 ve 268, sene 1121 Ramazan.

evvelki gibi işlerine devam etmelerini ve îmal edilen çinilerin muhtelif şekillerinin fiyatlarının tespiti ile bir defterinin *İstanbul*'a yollanmasını emretmiş ve aynı zamanda hassa mimarlarından birisini bu işe memur eyliyerek aynı fermanın bir suretini de *Kütahya* kadısına yollamıştır[1].

Damad İbrahim paşa'nın bu teşebbüsü arzusu gibi bir netice vermemiş olmalı ki, bu dördüncü cildin birinci kısmında görüldüğü üzere, ilk teşebbüsten yedi sekiz ay sonra, yani 1131 Şaban - 1719 Haziranda *İznik*'ten ustalar getirterek *İstanbul*'da *Eğrikapı* tarafında *Tekirsarayı* (eski Hebdomon sarayı) yanında[2] bir çini fabrikası kurdurup 1137 H. - 1725 M. tarihinden îtibaren burada zarif çiniler îmal edilmiştir[3]. Buradaki çini imalâthanesine lâzım olan mürdesenk ve rastık taşı *Selânik*'ten getiriliyordu[4].

[1] *İznik* nâibine (bir sureti *Kütahya* kadısına) hüküm ki :

Sevalif-i eyyamdan ahdi karibedek *İznik*'te çini kârhanelerinde güna gün çiniler işlenip beyi ve şira' ve tüccarı *İstanbul*'a nakletmeleriyle çiniler sukında her nevi çini bulunup gerek hadâik-i hassa ve gerek cevami ve mesacid ve sair enbiye için ragıpları iştira ve tamir ve tezyin ve amele ve tüccarı dahi iktisab ve intifâ ederler iken iki senedenberu üstadları kesl ve terki amel edip pîşe ve kârhaneleri metruk ve muattal kalmağla nâyab olduğu istima olunup bu güna revnakı bina ve imaret olan eşyayı mergube mensi ve metruk olmak münasib olmamağın sen ki mevlanây-ı mûmaileyhsin işbu emr-i şerifim vusulünde Medine-i *İsnik*'te kadimden kaç çini kârhanesi var ise yine kemafissâbık işletmek üzere hassa mimarlarımdan bu husus için tayin olunan... zîde kadrühu marifeti ve marifeti şeri ile tefehhus ve her nevi çininin kıt'a ve keyfiyeti malûm olmak üzere birer nümune tutturup ve tadil ve tesviye ile kıymetlerini takdir ve tayin ve deri devletmedarıma vukuı üzere arz ve îlâm eylemen bâbında fermân-ı âlişânım sadır olmuştur. Evail-i Muharrem 1131 (*Onikinci asr-ı hicride İstanbul Hayatı*, s. 63).

[2] *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, s. 55.

[3] *Zikr-i binây-ı karhâne-i kâşigeran der Tekfur sarayı* başlığiyle Küçük Çelebizâde Asım, *Raşid tarihi zeyli*'nde şunları yazmaktadır: "Nice zaman erkânı devletin seferler münasibetiyle tezyini mesakine adem-i meyl ve rağbetlerinden nâşi kâşi'nin revacı kâsid ve ol sanat erbabının hamiri maye-i taayyüşleri fâsid olmağla ol pîşe eshabı bikülliyye perişan ve nâbud ve asar-ı sanat ve maharetleri ancak ebniye-i kadimenin cidar ve duvarlarının tamirinde görülmesi sadr-ı âzamın gayretine dokunmasiyle çini sanatkârlarından bir ikisini müceddeden kâşi kârhanesi bina ve bu işin îmaline nezareti Mustafa ağa'ya havale ederek az zamanda kumaşı kâşi gibi münekkaş ve hoş kumaş kâşiler yapılmıştır (s. 252, sene 1138).

[4] *Selânik* baruthanesi eminine gönderilen 1142 Zilkade (1730 Mayıs) tarihli hüküm.

Bu gayretlere rağmen *İznik* çiniciliği XVI. ve XVII. asırlardaki inceliğini elde edememiş ve buna mukabil bir zamanlar düz mavi ve lâciverd çini imalinde başta gelen *Kütahya* çiniciliği mevcudiyetini şöyle böyle muhafaza etmekte bulunmuş ve o tarihlerde Osmanlı vilâyetlerinde yapılan müesseselerde kullanılmıştır [1].

Bu XVIII. asırda *Kütahya*'da tezyinî çinilerden ziyade kaba kahve fincanlarının yapıldığını ve fincancılar şeyhi adiyle bir çinici esnafı şeyhi bulunduğunu görüyoruz [2].

Damad İbrahim paşa'nın *İstanbul*'da tesis ettirmiş olduğu çinicilik daha sonra günden güne düşmüş ve maalesef Avusturya'dan getirilen çiniler kullanılmağa başlamıştır ki, bunu 1170 Muharrem - 1756 Ekim tarihli bir hükümden anlamaktayız [3].

XVIII. asırdaki Osmanlı çinilerinin en güzelleri *Aksaray*'dan *Silivrikapı*'sına giden yolun üzerinde bulunan *Hekimoğlu Ali paşa camii*'nde görülüyor ki, bu asrın ortalarına raslamaktadır.

[1] *Kütahya* çiniciliği hakkında İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Doçenti Dr. Oktay Arslanapa'nın *Osmanlı devrinde Kütahya çiniciliği* isimli güzel bir tetkiki Edebiyat Fakültesi yayınları arasında basılmıştır.

[2] *Başvekâlet arşivi, Cevdet tasnifi iktisat vesikaları*, No. 852, sene 1175. *Kütahya*'da kaba fincan yapıldığına dair Nâbî ile Seyyid Vehbi'nin iki beyti. Nâbî şöyle diyor :

Gitti erbab-ı nesb etti fürûmâya zuhur
Tuttı fincân-ı Kütahya yerini fağfurun

Seyyid Vehbi de vekâletnâmesinde Hattat Senaî Ahmed hakkında şu lâtifeyi yazıyor :

Senâ ister Senâi kimse şânına revâ görmez
Nice fağfûr kadrin bula Kütahya fincânı

[3] *Belgrad* muhafızı vezire ve *Belgrad* defterdarına hüküm ki : Ebniye-i hümâyunum için *Beç* canibinde yapılıp asitâne-i saadetime gelmesi emri hümâyunum olan kâşiler, halen *İstanbul* gümrüğü emini İshak ziyde mecdühu marifetiyle *Galata*'da sakin İngiltere tüccarlarından ... nam tâcir vasıtasiyle mahalline tahrir ve sipariş olunduğuna binaen kâşi-i mezburun mahalli merkumda hazır ve âmâde olup *Belgrad* canibinden berren astâne-i saadetime geleceğini bu defa müsteciri mesfurun Ademisı Kuril (Kurye) nam ulak inha ve ihbar etmekle zikrolunan kâşiler on iki sandık olmak üzere sâlimen *Belgrad*'a vasıl oldukta bilâ tevakkuf arabalara vaz ve tahmil ve bir gün akdem doğru âstâne-i saadetmde *Karagümrük*'e nakl ve îsal olunmak bâbında. Evasıt-ı Muharrem 1170 (*Mühimme* 158, s. 234) ve *Onikinci asrı hicride İstanbul Hayatı*, s. 182.

Resim ve Musavvir denilen Ressamlar

VIII. asırda resim sanatı şöyle böyle devam edip gelmiş ise de, insan resmi yapmış olan ressamlarımız şimdilik yok denecek kadar azdır; buna mukabil şark usulü minyatürler, diğer çiçek ve bahçe ve manzara resimleri mebzuldür; hattâ bu resimler sultanların düğünlerinde hediye olarak takdim edilen şeker bahçelerine kadar taammüm etmişti.

Osmanlılarda ressamlar, biri *Hassa musavveri* denilen ressamlar ve diğeri serbest musavvirler olmak üzere iki kısımdı. Hassa ressamları kadrosunda noksan olursa buraya imtihanla serbest ressamlardan alınırdı.

III. Ahmed devri, Osmanlı siyasetini ve askerî ıslahatını Garba meylettirdiği sırada mimarisini, nakış ve resimlerini de o taraftan almağa başlamıştır. Bu pâdişah zamanında *İstanbul*'a gelerek otuz seneden ziyade kalmış olan Vanmur, o devirdeki ricalin ve *İstanbul*'daki muhtelif mahallerin ve saray mensuplarının resimlerini yapmış ve hiç şüphesiz ki muhitindeki müstaid heveskârlar üzerinde tesirini göstermiştir. Hattat, şair ve aynı zamanda ressam olduğunu bildiğimiz Fenni Mehmed Dede (vefatı 1127 H. - 1715 M.)nin bu asrın ilk yarısında hayatta olduğunu biliyor isek de, kendisinin resmin hangi kısmında mehareti olduğuna dair şimdilik bir kayda tesadüf etmedik.

Bu asrın başından ortalarına kadar hayatta bulunan hassa ressamı Levnî mahlaslı ressam, insan resmi yapmakta mahirdi [1]. Bu zatı ilk defa bize *Elvahı nakşiye koleksiyonu* isimli küçük eseriyle rahmetli Halil Edhem bey tanıtmıştır. Bu eserde Levnî'nin elindeki bir gülü koklayan Bursalı Yusuf bey isminde bir Türk genci görülmektedir. Bundan sonra bize Levnî ve eserleri hakkında kıymetli malûmatı vermiş olan Prof. Dr. Süheyl Ünver'dir [2]. Levnî, şehzâdelerin sünnet düğünleri münasibetiyle III. Ahmed ve vezir-i âzam Nevşehirli Damad İbrahim paşa'nın II. Mustafa'nın resimlerini, kadınlardan mürekkep bir fasıl heyetini, bir Türk

[1] Lâtince olarak bir Osmanlı tarihi yazmış olan Kantemiroğlu Demitriyos, Levnî'nin XVIII. asır başlarında hassa musavviri olduğunu gösterdiğini *Elvahı nakşiye koleksiyonu* (s. 18) kaydediyor.

[2] Ressam hayatı ve eserleri (Millî Eğitim Basımevi), sene 1949

kızının iç kıyafetiyle bir Türk hanımının kıyafetini havi ve daha sair bu kabil resimler yapmıştır. Levnî'nin mutlak surette talebeleri varsa da, bunların henüz eserleri elde edilememiştir. Topkapı sarayında teşhir edilmiş olan resimlerin çoğunun Türk ressamlarına ait olduğu muhakkak ise de, isimleri malûm değildir. III. Selim zamanında yaşamış olan Kapıdağlı Kostantin adındaki bir Osmanlı ressamı, Gazi Osman bey'den itibaren IV. Mustafa da dahil olmak üzere, Osmanlı pâdişahlarının resimlerini yapmış ve bunlar takdire mazhar olmuştur ki, Cumhuriyet devrine kadar mektep kitaplarında görülen pâdişah resimleri Kostantin'in eserinden alınmıştır[1].

XVIII. asırda Osmanlı mimarisi *Barok* tarzındaki Garb mimarisinden mülhem olduğu sırada Osmanlı ressamları da bu mimarî eserleri çiçek ve meyve resimleriyle tezyin etmişler ve hattâ evlerin odalarına, dolap ve büyük pencere kapaklarına kadar manzara resimleri yapmışlardır ki, bunların en güzelleri Topkapı sarayının harem kısmında görülmektedir. Yine bu tarz üzere Anadolu'daki bazı Türk evlerinde bunların bakiyeleri de kalmıştır. Onsekizinci asrın ilk yarısında Istanbul'da Bayezid camii avlusunda mendil ve havlular üzerine resim yapan kırk ressam vardı. Bu ressamlardan birisi kadınlara mahsus yağlık (mendil) ve makreme (peşgir) lerin üzerine kadın resmi yaparak teşhir edip bu suretle bir kadını da iğfal ettiğinden dolayı İstanbul kadısı İlmi Ahmed efendi'nin îlâmı üzerine kırk sanatkâr işten men edilerek dükkânları kapatılmıştır[2]. *Bursa Yenişehir*'inde merhum Şemakizâde Hasan efendi'nin odalarındaki resimler XVIII. asır sonlarına aittir.

Mezar taşlarındaki resim tezyinatı

Resmin İslâmiyetin ilk devirlerindeki zarurî olan memnuiyetinin sonraları bertaraf olmasına rağmen, hakikati bilmeyen bir zümrenin hâlâ resmi memnu saymaları, bu güzel sanatın İslâm âleminde inkişafına mâni olmuş ve buna mukabil yazı sanatı yani hattatlık muhtelif

[1] II. Fatih Sultan Mehmed'e aid eserler (Tahsin Öz), s. 27 sene 1953. Kostantin'in III Selim ve Osmanlı padişahları resimleri hakkında bir takrir (Topkapı s. Ar. No. 570)

[2] *Subhi tarihi*, varak 67b.

şekillerde meydana çıkmıştır. Osmanlı Türkleri resme mukabil yazıda emsalsiz ve taklidi kabil olmayan şaheserler vücuda getirmişlerdir. Bununla beraber, bedîî sanatlardan olan resme karşı olan alâka dolayısiyle XVI. asırdan itibaren mezar taşlarında başta kavukları havi muhtelif şekiller görülmüştür. Mezar taşlarının imal tarzı asırdan asra kemale doğru giderek XIX. asrın ilk yarısında en mütekâmil şeklini almıştır.

Osmanlı mezarlarını, türbelerini, taşların kavuklarını, kadın mezarları tezyinatını, gelin kıyafetinin saç ve duvaklarına kadar pek ince yapılmış olan sanatkârane taş oymaları görüp hayran olmamak mümkin değildir. Bu mezar taşlarındaki yazıların bir kısmı meşhur hattatlarımızın olup, taşların yapılışı ressam kadar mahir senktraş denilen bir taçşı ustasının elinden çıkmıştır. Mezar taşları aynı zamanda Osmanlılarda pek mütenevvi olan serpuş yani kavukların hangi sınıf tarafından giyildiklerini göstermeleri itibariyle de pek mühimdir.

Nakkaşlık

Nakış, resimle beraber yürümüştür. Nakkaşlar da, diğer sanat erbabı gibi, hassa ve serbest olarak iki kısımdı. XVIII. asır ortalarında, yani 1171 H. - 1757 M. tarihinde, hassa nakkaşı yedi kadar olup[1] aynı asır sonlarında 1205 H. - 1790 M. de sekizdi[2].

Osmanlı nakkaşlarının en güzel eserleri bazı mescidlerde, konakların salonlarında görülmektedir. Odanın vaziyetine göre tavanların nakışları gayet sanatkârane yapılmış olup, bugün bunların adedi pek azalmıştır. Tavan nakşında en ehemmiyetli şey tavanın göbek denilen orta kısmının nakşıdır. Tavanın diğer kısımları ise mozayik tarzındaki hendesî veya nebatî şekiller ve tavan köşelerindeki sanatkârane işlemelerle süslenirdi. Anadoluhisarındaki Amcazâde yalısı, XVIII. asra aid tavan nakşını gösteren en güzel nakış sanatı eseri olarak kalabilmiştir[3]. Tavan tezyinatı yapıldıktan sonra bu tavan bir merasimle yerine konulur ve buna *Tavan kaldırma* denilirdi.

[1] *Başvekâlet arşivi, Ehli hirf defteri* 6.

[2] *Başvekâlet arşivi, Ehli hirf defteri, Kâmil Keçeci tasnifi*, No. 7235.

[3] *Türk Sanatı* (Celâl Esad), *s.* 120.

Musiki ve Musikişinaslar

XVIII. asırda Osmanlı klâsik musikisi bütün bu bir asır boyunca kemal devrini yaşamıştır; bu asırda cidden kıymetli musikişinaslar gelmiş ve musikide üstad olan I. Mahmud ile III. Selim bu ince sanatı himaye ve müntesiplerini teşvik eylemek suretiyle Türk musikisinin tekâmülüne hizmet etmişlerdir.

Üstad musikişinas ve bestekâr olan I. Mahmud, cariyelerine musiki dersi verdirmiş ve yirmi beş sene süren saltanatı zamanında Osmanlı sarayı musikişinas, hanende ve sazende üstadlarla dolmuş, fakat onun ölümüyle yerine geçen kardeşi III. Osman'ın ilk işi saraydaki kadın sanatkârları saraydan çıkarmak olmuştur.

XVIII. asırda yetişmiş olan üstad musikişinas ve bestekârlardan olup ilim ve faziletten başka şiir, yazı ve musiki gibi üç ince sanatı nefsinde cemetmiş olan kazasker Abdülbaki Arif efendi (vefatı 1125 H. - 1743 M.)[1] ve II. Mustafa'nın nedimi ve yüksek musikişinas olup hükümdarın huzurunda fasıllar yapmış olan Küçük Müezzin Mehmed efendi (vefatı 1127 veya 1129 H. - 1715 veya 1717 M.)[2] ve IV. Mehmed'le oğulları II. Mustafa ve III. Ahmed zamanlarında yaşamış olan âlim, şair, bestekâr ve ney ve tanbur üstadı Odabaşızâde Eyüblü Şeyh Mehmed Rıza efendi[3] ve III. Ahmed zama-

[1] Abdülbaki Arif efendi'nin kısa tercümei hali bu ciltteki meşhur ilim adamları kısmına yazılmıştır. *Etrabü'l-âsar*'ı kaleme almış olan şeyh-ul islâm Esad efendi, Abdülbaki Arif efendi'nin ilim ve fazlını, şair, musikişinas, münşi ve hattatlığını şu kıta ile göstermiştir :

Âlim ü fazıl ü hattat u fakıh ü nahvî
Farisi dan-ü-mezâyây-ı sürûda vâkıf
Şair-n fahir ü münşi ü müverrih yâni
Cümleyi beyt-i muamma gibi hâvi Ârif

III. Ahmed devrinde yetişen değerli musikişinaslardan enderunlu keman ve ney üstadı İsmail ağa gerek musikiyi ve gerek talik yazıyı Abdülbaki Arif efendi'den öğrenmiştir.

[2] "Fenni musikide haca-i sânî ve üstad-ı kâr olup cülus-ı hümâyun akibinde nedim-ı hass-ı şehriyari olmak şerefiyle kâmyab olan küçük müezzin demekle şöhretşiar Mehmed Efendi *Anadolu* muhasebeciliği ile kâmkâr oldu" *Raşid*, c. 2, s. 355.

[3] *Etrabü'l-asar* (Mehmed Esad efendi). Şeyh Rıza efendi, İbn-i Hacib'ın *Nahiv*'den meşhur kâfiyesini Türkçe manzum olarak kaleme alıp II. Mustafa'ya takdim etmiştir. Rıza efendi'nin bir haylı eserinden başka yirmi kadar ilâhi, beste ve şarkıları muâsırları tarafından fevkalâde takdir

nında enderunda yetişerek kiler ağalığında bulunmuş olan bestekârlardan Eyüblü Ebu Bekir ağa ve 1139 H. - 1726 M. de vefat eden ve pâdişah huzurunda mükerreren fasıllar yapan ve beşyüzden ziyade besteleri olan Şair Nazım Yahya ve şöhreti zamanımıza kadar gelen ve büyük besteleriyle asırları dolduran esirciler kethüdası Buhurizâde Itrî Mustafa efendi (vefatı 1123 H. - 1711 M.)[1] manzum ve matbû *Sahilnâme*'yi kaleme alan şair ve musiki üstadı Fenni Mehmed Dede (vefatı 1127 H.-1715 M.)[2] ve 1137 H. - 1724 M. de vefat eden Çinicizâde

edilmiştir *Etrabü'l-asar*, Şeyh Rıza efendi'nin makamı nevruz acemde devri revan usulünde

Dil-i yes ülfet-ı aşık felekte kâmecu olmaz
Derun-ı sâde levh-i dilde nakş-ı ârzû omlaz

ve segâh makamında çenber usulünde :

Mest olur bir gün gören bû hüsn ile cânânımı
Şâh-ı hubansın huda hıfzeylesün sultanımı

murabbalarını takdir ile kaydetmiştir.

[1] "İlmi edvârın (musikinin) haca-i sânisi ve fenni musikinin şeyh nizamîi hakanisi, uşşakı valâ nam meyanında Buhurîzâdelik unvaniyle şöhreti am hasıl eyleyen zatı âli makamdır" *Salim tezkiresi*, s. 479. Itrî talik yazıda da mâhir olup aynı zamanda şiirle de ülfeti vardı. Vefatı *Etrabü'l-âsar*'da bir sene sonra gösterilmiştir *(Tuhfetü'l-hattatin*, s. 745).

Etsün ilâc-i derd-i dil ol tabib ise
Yoksa visale minnetimiz yok nasib ise

beyti Itrî'nindir *Etrabü'l-âsar*'da Esad efendi'nin yazdığına göre sesi güzel olmayıp pürüzlü imiş. Besteleri çok olup IV. Mehmed kendisini çok takdir ve taltif eder ve saraya getirtip okuttururmuş. Segâh makamındaki tekbir ve mevlid âyini meşhurdur. Diğer bestelerinden bir kaçı son zamanlarda değerli üstad Mesud Cemil'in himmetiyle elde edilerek radyoda klâsik] musiki korosunda okunmaktadır.

Itrî'nin Hafız post diye meşhur olan bestekâr İmam zade Hacı Hafız Mehmed efendi'nin vefatına manzum tarihinden iki beyit ;

Hafız elhac imam zadı Mehmed hak bukim
Musıkı ilminde mohirdi ol uztad'-ı zaman
Harf-i menkutiyle tarih oldı anın fevtine
Didi Itrî hafıza mevâ ola yarab cinan

[2] Fennî'nin musikişinas olduğunu *Hadikatü'l-cevam*, (c. 2, s. 250) yazıyor. Şu beyti *Salim tezkiresi*'ndedir :

Skender seyr isen de sedd-i nutk et piş-i kâmilde
Felatun-ı hakikat bine nakli mâcerâ olmaz

Fennî'nin müstezadları çok güzeldir :

Mecnun ile biz mekteb-i aşk içre okurduk
Ben mushafı hatmettim ol velleylide kaldı

beyti de Fennî'nindir.

Hattat Abdurrahman efendi ve III. Ahmed zamanında baş hanende ve ikiyüzden ziyade eseri olan Hasan ağa ve yine enderun musiki üstadlarından hem bestekâr ve hem de ney ve keman üstadı Hattat İsmail ağa (vefatı 1136 H. - 1723 M.), nazarî ve amelî musikişinas olan III. Ahmed zamanında hayatta olan Kemanî Ahmed Vürudî Çelebi ve Damad İbrahim paşa meclisi müdavimlerinden değerli hanende ve bestekâr Reşid Çelebi ve yine o devirde enderunda yaşamış olan mevlevî Tanburi Derviş Ömer ve mevlevî kudumzenlerinden, Ali Çelebi, *Galata* mevlevihanesi şeyhi Nâyi Osman Dede (vefatı 1142 H. - 1729 M.), III Ahmedin imamı Bûhir Abdurrahman efendi, XVIII. asrın ilk yarısında gelmiş olan değerli musiki üstadlarından idiler.[1]

* * * *

Süleymaniye kütüphanesinde Esad efendi kitapları arasında 3436 numaralı mecmuada "*Cümle makamat pişrevleriyle ve musannifleriyle beyan olunur. Neyler de ve sair sazlar da çalınan pişrevlerdir ki zikrolunur*" başlıklı olarak müteaddid bestekârların eserleri ve besteledikleri makamlar beyan edilmektedir. Bu mecmuanın az kısmı XVI. asır sonlariyle XVII. asırda gelen musikişinaslar olup mühim kısmı 1150 ilâ 1160 (1737–1747) arasında bulunmuşlardır[2].

XVIII. asrın ikinci yarısında gelmiş olan musikişinaslar ve bestekârlar arasında bestekâr olarak I. Mahmud (vefatı 1168 H.-1754 M.),şeyh-ul islâm Ebu İshakzâde Mehmed Esad efendi (vefatı 1166 H. - 1753 M.) ve iki defa şeyh-ul islâm olup musikide yeniden makam îcadına muktedir olduğu söylenen Damadzâde

[1] Bu asır başlarında şarkıları ve türküleri ile meşhur olup 1115 H - 1703 M. de vefat eden Tanburi Âşık Ömer'le 1119 H. - 1707 M. de vefat eden meşhur Âşık Ömer yetişmişlerdir *(Kütüphanemizdeki ilâveli vakfiyat cetveli)*.

[2] Bu mecmuadaki musikişinaslardan bazılarının isimleri şunlardır: Hanefi Çavuş, Mehmed Kasım ve kız kardeşi Çengi, Cafer, Avvad Mehmed Çelebi, üstad Zeytunî, üstad Hürrem Kul Mehmed, Kutb Nayî ve Karga Ferruh. Bunlardan Mehmed Kasım'ın pişrevleri çoktur. Makamlardan da *dügâh, hüseynî, nevruz acem, Nevayı sünbülî, büyük muhayyer, küçük muhayyer, segâh, evc ırak, gazal ırak, nevruz saba, mâhur, gerdaniye, acem-sakil, uşşak, aşiran, dügâh, dügâh, hüseynî, rast, ruzı saba* adları geçmektedir.

Feyzullah efendi[1] (vefatı 1175 H. - 1761 M.) *Haleb* ve *Bursa* kadılıklarında bulunarak üç lisanda şair ve aynı zamanda değerli musiki üstadı olan, talik hattatlarından Eyyüblü Derviş Mustafa efendi (vefatı 1174 H. - 1760 M.) ve I. Abdülhamid zamanında müezzinbaşı ve III. Selim zamanında birinci imam ve aynı zamanda III. Selim'in musiki hocası olan Kırımlı Hafız Ahmed Kâmilî efendi (vefatı 1233 H. - 1818 M.) ile Haham Musi, Kömürcü Hâfız ve Tanburi Eyyüb ağa[2], saz üstatlarından Kemani Hızır ağa, A'ma Corci ve Ortaköylü Musevi Tanburi Hoca İshak, gerek beste ve gerek sazda en yüksek mevkii almış olan III. Selim (vefatı 1222 H.-1807 M.) gelmişlerdir[3].

Şehzâdeliği zamanında kendisini musikiye vererek bir haylı kâr, beste ve şarkılarını bu inziva âleminde yapan III. Selim, yukarıda adı geçen Kırımlı Ahmed Kâmilî efendi ile Tanburi Hoca İshak'tan ders görüp, gerek bestekârlıkta ve gerek tanburda ve hattâ neyde üstad olmuştur.

III. Selim o tarihe kadar bilinen musiki makamlarının haricinde olarak meydana koyduğu *suzi dilâra* makamında peşrev, beste, mevlevî âyini, yörük ve saz semaileri bestelemiştir. Bunlar arasında âyini şerifi mevlevî, bu pâdişahın musikideki dehasının şaheseridir; çünkü *suzi dilâra* makamı, rast, buselik ve hüseynî gibi yekdiğerine mübayin olan üç makamın mezc ve telifinden hasıl olmuştur. Bundan başka, ısfahanı cedid, hicazeyn, şevkidil arzbar, puselik, nevakürdi, gerdaniye kürdi, hüseynî kürdi terkipleri de aynı kudrettedir[4]. III. Selim'in

[1] *Vasıf tarihi*, c. 1, s. 205.

[2] Küçük yaşta *Kırım*'dan *İstanbul*'a gelmiş olan Kâmilî Ahmed efendi enderuna alınmış, tahsil görmüş, hafız olmuş, sesi güzel ve musikiye istidadı olduğundan pâdişahın musahibi Kemanî Hızır ağa, Ama Corci ve Tanburî Ortaköylü İshak'tan musiki meşketmiş, sonra hasodaya alınarak I. Abdülhamid zamanında müezzin başı olup, sonra üçüncü ve ikinci imamlığa çıkarak ilmiye rütbesinden de kazaskerliğe kadar yükselmiştir. III. Selimi iclas için Alemdar'ın sarayı bastığı sırada II. Mahmud'u saray damından aşağı alarak ölümden kurtaranlardan birisi bu zattır (*Ata tarihi*, c. 3, s. 23).

[3] *Ata tarihi*, c. 3, s. 24.

[4] *Selimi salis musikişinas ismiyle yeni mecmuada* (sayı 17, s. 309, sene 1917). Rahmetli Rauf Yekta bey tarafından neşredilen makale. III. Selim *Kulekapısı* (Galata) mevlevihanesini 1206 senesi sonunda (1791 M.)

ihtira ettiği diğer makamlardan şevkı dil, acem puselik, şevki tarab makamlarında ve diğer pesendide, şehnaz, şevkefza makamlarında nefis eserleri vardır [1].

Bu XVIII. asrın sonlarında yetişmiş olan ve adları kısmen yukarıda yazılan ve vechi arazbar makamını tertib eden Tanburî Hızır ağa, İshak ve A'ma Corci'den başka Tanburî Vardakosta Ahmed ağa, Arif Mehmed ağa, Ankaralı Hacı Sadullah ağa ve sûzidil makamını meydana koyan Abdülhalim ağa ve ferahfeza makamını ihtira eden Seyyid Ahmed ağa, III. Selim'in saltanatının ilk devirlerinde yetişmiş olan değerli musiki üstadlarından idiler.

Bursa'da *Narlı* mahallesinde *Emirülenarî* dergâhı şeyhı Mehmed Fahrüddin efendi tarafından 1263 H. - 1847 M. senesine kadar yazılan, *Bursa*'da vefat eden maruf şahsiyetleri havi *Gülzarı Evliya* isimli eserde bir haylı musikişinas ve bestekârların isimleri geçmektedir [2].

XVIII. Asırda Osmanlı Mimarisi

XVII. asır başlarından itibaren, klâsik Mimari Sinan mektebinden ayrılmağa başlayan Osmanlı mimarisi, Sultan Ahmed camii ile yeni bir şekil almağa başlamıştı. XVIII. yüzyılda Mimar Sinan mimarisi ile ona yakın olarak yapılmış, olan Türk mimarî tarzı ağır başlılık ve sadelikten uzaklaşıp, Selçuk ve İran mimarilerinde olduğu gibi, o tarihlere kadar görülmeyen ve devrin zevkine göre gül, lâle, kâse içinde yemişler yapılmak suretiyle süslü bir şekilde yapılır olmuştur.

Bu asırdaki yeni tarz mimarimizin başlıca eserleri Bâbı hümâyun karşısındaki Sultan Ahmed sebil ve çeşmesi ile [3]

tamir ettirdikten sonra bestelediği âyini şerifi evvelâ musahiplerinden tanburî Vardakosta Ahmed ağa'ya meşk etmiş ve o da bunu *Kulekapısı* mevlevihanesi âyinhan dedelerine geçerek mevlevihanenin açılışında okunmuştur *(Aynı makale)*.

[1] *Yeni mecmua*, sayı 17 ve *Yeni İstanbul* gazetesinde Bay Cemal Özgen'in makalesi ve Kâzım bey'in *Talimi musiki* yahut *Musiki ıstılâhatı* isimli eseri 1310, s. 32 ilâ 53, Seyyid Ahmed ağa'nın vücude getirdiği *Ferahfeza* makamı meşhur Dede İsmail efendi'nin himmetiyle yapılmıştır.

[2] *Gülzârı Evliya* (Millet kütüphanesi Türkçe yazmaları).

[3] *Marmara* nâibine ve zabitine hüküm ki:

Sarayı cedid-i âmirem bâbı hümâyunu pişgâhında hasbetenlillahi taalâ...

Azapkapı ve *Bereketzâde* çeşmeleri[1] *Tophane*'de ve *Üsküdar*'da iskele meydanındaki çeşmelerdir.

XVIII. asırda Osmanlılardaki fikir hayatı Garba meylettiği sırada mimarî sanatı da bu asır ortalarından itibaren yakın temas ve sanatkârların *İstanbul*'a gelmeleri neticesinde Garbı taklid yollu bir istikamet almış olduğundan, Avrupa'daki *Barok* mimarisine aid eserler bizde de görülmeğe başlamış, fakat Türk sanatkârları millî bünyeden de buna ilâveler yaparak tam taklid olmaktan kurtarmışlardır. *Üsküdar* çarşısındaki Yeni Valide camii klâsik mimariden kısmen ayrılmakla, yani mimarî usulümüzün inkıraza yüz tutmasiyle beraber eski hüviyetini tamamiyle kaybetmemiştir.

Barok mimarisine göre yapılan eserlerin başlıcaları, 1169 H.-1756 M. de küşad resmî yapılan Nuru Osmaniye camii[2] ve 1177 H. - 1763 M. de III. Mustafa tarafından inşa ettirilen Lâleli camii ve yine aynı hükümdar tarafından zelzeleden sonra

Tarafı hümâyunumdan müceddeden binasına mübaşeret olunan çeşmesar için mermer taşın lüzumu olmağla iktiza eden bahaları bina emini tarafından verilmek üzere tayin olunan mübaşir haseki marifetiyle gönderilen defter mûcibince saf ve beyaz ve damarsız olmak üzere ذراع Zirâ taş kat ve tedarik olunup acâleten kayıklara vaz ve tahmil ve bir gün mukaddem astâne-i saadet âsiyanıme naklolunmak bâbında ferman-ı âlişanım sâdır olmuştur. Evail-i Ramazan 1141 (*Mühimme defteri* 135, s. 305).

[1] Bereketzâde çeşmesi, *Galata*'da bankalar caddesinden Belediye hastanesine çıkan merdivenli yokuşun üst başında ve aynı isimdeki okulun yanındadır.

[2] Nuru Osmaniye camiinin bulunduğu yerde evvelce *Tacü't-tevarih* sahibi Hoca Sadettin efendi'nin zevcesi veyahut kızı Fatma hanım'ın bir mescidi varmış. Bu mescid haraba yüz tutup tamiri için vakfı da kâfi olmadığından I. Mahmud'a yapılan müracaat üzerine etrafındaki yerlerde istimlâk edilmek suretiyle evvelâ cami ve arkasından imaret, medrese, kütüphane, türbe, sebil ve çeşmelerin inşasına başlanmıştır. Camiin temel taşının konması 29 Muharrem 1162 - 1749 Ocakta olup sekiz senede tamamlanarak 1169 Rebiulevvel ve 1755 Aralıkta cuma günü küşad resmi yapılmıştır. Camiin tamamından bir sene evvel bu inşaata başlatmış olan I. Mahmud vefat etmiş biraderi III. Osman hükümdar bulunduğundan küşad resmi onun tarafından yapılmıştır. Camiin yazılarını enderundan çıkma hattat ve müzehhib Ali efendi yazmış olup mermer direkleri de *Bergama* harabelerinden getirilmiştir. Camii yapan kalfanın adı Simon'dur *(Tarih-i Cami-i Şerif-i Nur-ı Osmanî — Tarihi-i Osman, Encümeni neşriyatından).*

1184 H. - 1770 M. de hitam bulan Fatih camii ile evvelce I. Abdülhamid imaretinin köşesinde iken oraya Vakıf hanının yapılması üzerine *Soğukçeşme*'de park kapısının karşısına nakledilmiş olan sebil ve çeşme[1], *Üsküdar*'da III. Selim tarafından nizamı cedid askeri için yaptırılan Selimiye kışlası ile cami ve 1147 H.-1734 M. de Hekimoğlu Ali paşa'nın yaptırdığı cami bu tarz mimaridendir.

[1] *Bahçekapı*'da Şekerci Hacı Bekir ticarethanesiyle I. Abdülhamid türbesinin karşısındaki evkafa aid *Borsa* hanının yerinde evvelce I. Abdülhamid tarafından yaptırılmış olan imaretin köşesine bir sebil ile çeşme de inşa edilmişti. Son senelerde bu imaret yıktırılarak onun yerine şimdiki bina yaptırıldığı sırada o tarihte Müzeler Umum Müdürü bulunan merhum Halil Edhem bey bu sebil ile çeşmesini oradan kaldırtıp şimdi *Gülhane* parkı kapısı karşısındaki yerine koydurmuştur.

OTUZİKİNCİ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA OSMANLI İKTİSADİYATI

YERLİ VE YABANCI MAMULLERİ

Bu asırda Osmanlı ülkesindeki iktisadî durum ithalât ve ihracat itibariyle bir asır evvelkine nazaran çok farklı idi. XVII. asırda memlekete giren yabancı eşyası daha az ve memleketten çıkmasına müsaade edilen eşya daha çoktu; fakat Avrupa'da sanayiin inkişafı sebebiyle ucuz elde edilen eşyanın ucuz satılması ve buna mukabil Osmanlı imalâtının eski tarzda devam etmesi, tabiî olarak Osmanlı mallarının daha pahalıya mal olup o suretle satılmasını icabettirdiğinden ve memleket dışından gelen ucuz eşyaya karşı rekabet etmek kabil olmadığından, Osmanlı sanayii yavaş yavaş sönmeğe yüz tutmuştur. Burada dikkate şayan olan bir nokta da, hariçten gelmekte olan eşyanın bir kısmının hakikî ihtiyaç olan eşya olmayıp daha ziyade lüks eşya olması idi.

Osmanlı devleti kendi mevcudiyetini muhafaza için askerine ve donanmasına lâzım olan ve ocaklık olarak asırlardan beri devam edip gelen levazımat menbaları ortadan kalkmağa başladığından, bu gibi mübrem ve zarurî olan ordu ve donanmaya ait eşya da Avrupa'dan getirilmeğe başlamıştı.

Osmanlı sanayiinin tedennisini gören vezir-i âzam Ramî Mehmed paşa, memlekette harcı âlem olan çuhanın bir zamanlar bol miktarda Avrupa'ya ihraç edilerek, şimdi ise Fransa'dan gelen *dîbâ* ve *hatayî* ve sair ipekli kumaşlar dolayısiyle sönmek üzere bulunan *Bursa* ipeklisinden aynı cins kumaş îmali ve çuha ile ipekli emteanın hariçten getirilmiyerek memlekette yapılması için 1115 H. - 1703 M. de teşebbüse girişmişti. Bunun için *Selânik*'ten çuha yapan ve *Bursa*'dan ipek eşya imal eden sanatkârları getirterek bu yerli eşyanın hükûmetin müzaheretiyle kalkınmasına teşebbüs etti ise de[1], *Edirne* vak'ası ve saltanat

[1] *Zübdetü'l-vekayi*, varak 415 ve *Raşid tarihi*, c. 2, s. 587, sene 1103 H. 1691 M. de Sahibi ayar diye maruf olan frenkten dönme Mustafa ağa tababette ve cevahir anlayışında maharet sahibi idi. Bu zat o tarihte *İstanbul*'da

tebeddülü yüzünden bu hayırlı teşebbüs akim kaldı. Daha sonra Damad İbrahim paşa sadaretinde *İstanbul*'da bir çuha fabrikası ile ipekli kumaş imalâthanesi tesis edilerek Avrupa'dan getirilen emtialar ile rekabete başladı; fakat, daha aşağıda, *Belli başlı Osmanlı imalâtı* kısmında görüleceği üzere, bu hayırlı faaliyet İbrahim paşa'nın vefatından bir müddet sonra durmuş ve Avrupa emtiası fazla miktarda ithal edilmeğe başlamıştır.

Daha sonraları Avrupa'dan gelen eşyanın miktarı artmıştı. Hariçten gelen bu eşya dayanıklı ve nefaset itibariyle yüksek olmamakla beraber göz alacak derecede cazib olması cihetiyle fevkalâde rağbet görüyordu; hattâ bayramlarda pâdişaha ve saraya ve büyüklere takdim edilen bu ipekli eşyaya karşı gösterilen rağbet neticesinde memleket dışına külliyetli para çıkmasına sebeb olduğundan, III. Mustafa bu halin fena neticelerini ve memleket iktisadiyatına yaptığı tesiri görerek, yerli malına rağbet edilmesini ve Avrupa ayarında yerli kumaş imal olunmasını emretmişti.

Bunun için, 1172 H. - 1759 M. de ilk nazarda parlak ve cazib olup biraz kullanıldıktan sonra çabuk bozulan Avrupa ipeklisinin yerine *dibâyı rumî* denilen Türk ipeklisi yapılmağa başlamış ve pâdişaha takdim edilen nümune matlûba muvafık düştüğünden, bâdema herkesin bu ipekli kumaşı kullanması takarrür etmişti[1].

O devirlerin icabı olarak her sınıfın giyeceği elbise malûm ve muayyen olup hükûmet erkânının giydikleri kürk vesair üst elbiselerini esnaf ve tüccar giyemezdi; fakat sonraları bu kaideye riayet edilmediğinden, esnaf takımı da vükelâya mahsus kakum, vaşak vesair kürklerden yapılmış üst elbiseleri giymiş, bu hal ise kürk ve kumaşların fiyatlarının yükselmesine sebeb olduğu için 1174 H. - 1760 M. de menedilmiş ve iptida bu yasağı maiyyeti hakkında vezir-i âzam Koca Ragıb paşa tatbik eylemiştir[2]. Fakat bu gibi tedbirler muvakkat bir zaman için yapılıp gerek Avrupa'dan ve gerek Hindistan'dan ithal edilen metalara karşı

çuha imaline kadirim diyerek birkaç defa bir çuha fabrikası kurmak için hükûmete müracaat etti ise de, belki devam eden büyük harb dolayısiyle müsaade edilmemişti (*Zübdetü'l-vekayi*, varak 219b).

[1] *Vasaf tarihi*, c. 1, s. 164.

[2] *Vasaf tarihi*, c. 1, s. 189.

rağbet ziyade olduğundan, verilen emirler tamamiyle yerine getirilemiyordu; bununla beraber, yerli emtiaya rağbet için hükûmet 1184 H. - 1777 M. de *İstanbul*'da bir çuha ve kumaş fabrikası tesisi üzere faaliyete geçmiş ve bunun idaresine aid bir de talimatname kaleme aldırmıştı[1].

Yerli malı kullanılmasına dair diğer bir teşebbüs de 1197 H.-1783 M. de vezir-i âzam Halil Hamid paşa sadareti esnasında yapılmıştır. Bu hususa dair neşrolunan bir fermanla halkın elbise hususunda birbirleriyle rekabet edercesine tekellüf ve sefahatten çekinmeleri, yüksek fiyatla eşya tedariki için Hindistan'a ve sair yerlere para çıkarılmıyarak memleket içinde bu zararlı yolun kapatılması ve bâdema yerli malı kullanılması hakkında vesayada bulunmuştur[2]. Giyilmesi tavsiye edilen bu yerli malları *İstanbul* ve *Ankara* şalı ve sofu ile *Bursa* ipeklisi, *Şam* alacası, *Hama* kuşağı, basma, *Galataişi* denilen tel ve sırma kılaptandan Sûzeni adındaki ince nakış işlenmiş kumaş ve sair yerli emtiası idi.

Hükûmetçe halka bu yolda vesayada bulunulurken, iptida buna örnek olmaları icab eden devlet ricalinden başkalarının Hind şalı, samur kürk, kakum kürk ve çiçekli giymemeleri emrediliyordu[3].

Halil Hamid Paşa, yukarıda hulâsasını kaydettiğimiz fermanı her tarafa tamim ederken, bir müddet sonra yine eski halin avdet edeceğini düşünerek Hindistan'dan ve Bender Abbas'tan usta ve şal dokuyucuları getirtmek ve bu dokuma işini *İstanbul*'da tesis etmek üzere o taraflara adamlar göndermişti; fakat onun sadaretten azli üzerine teşebbüs akim kalmıştır.

XVIII. Asırdaki belli başlı Osmanlı Emtiası

Osmanlıların elişleri ve kumaşa dair îmalâtı Anadolu ve Rumeli'nin şehir ve kasabalarındaki mahallî ihtiyacı görebilmekte ise de, ihraç emtiası ve hediyelik ve giyimlik olarak imal edilen kumaşlar başlıca *İstanbul*, *Bursa*, *Ankara* ve mülhakatı ile *Şam*, *Hama* ve *Sakız*'da dokunmakta idi. *İstanbul*'da darb-

[1] *Başvekâlet arşivi sadaret müteferrik defterleri*, umumî numara 706, sene 1184.

[2] *Cevdet tarihi*, c. 2, s. 359 ve c. 3, s. 136.

[3] *Vakanâme*, s. 19 ve *Enveri tarihi* (Üniversite, Hâlis efendi kitapları, No. 8, s. 19) ve *Cevdet tarihi*, c. 2, s. 359 ve *Sadr-ı âzam Halil Hamid paşa (Türkiyat mecmuası*, No. 5).

hane eminliğine tâbi simkeşhane mukataası olarak seksen altı kılaptancı çıkrığı bulunuyordu[1]. *İstanbul*, *Bursa* ve *Selânik*'ten başka yerlerde simkeşhane açılması yasaktı[2].

Çuha fabrikası

Bu asırda *İstanbul*'da biri çuha ve diğeri ipekli kumaşlar yapmağa mahsus iki fabrika vardı. Bunlardan çuha imalâthanesi *Haliç*'te *Fenerkapısı*'nda *Tahtaminare* mahallesinde idi. Bu fabrika her sene hazineye muayyen bir para vermek suretiyle iltizama verilerek işletiliyordu. Burada onaltı çuha, bir şayak ve bir de müşeddid (büküm) tezgâhı vardı.

Bir ara, yani 1133 H. - 1720 M. senesinde, bu çuha imalâthanesinde ipekli kumaş dokutturulması takarrür ederek ipekli tezgâhları da kurulmuş ve *Sakız* adasındak ipekli kumaş işleyen ustalar getirtilerek kırk tezgâh üzerinden işe başlanmıştı.

İpekli kumaş tezgâhları

Halkın bu yerli ipeklilere rağbet göstermesi üzerine, ayrıca bir ipekli kumaş imalâthanesi de vücuda getirilmiş, fakat çuha fabrikasında yapılan *dîba*, *hatayî* ve sair ipekli kumaşların yapılmasına da devam olunmuştur[3].

Bu ipekli kumaş imalâthanesinde de bir *dîba* (kalın canfes), on adet ağır *telli hatayî*, beş adet *sade hatayî*, beş *telli kanaviçe*, beş *hare* ve beş adet *atlas* tezgâhı varken 1137 H. - 1724 M. senesinde bunların miktarı arttırılarak 17 *ağır telli hatayî*, 8 *dîba*, 2 *nakışlı yastık*, 12 sade *hatayî*, 1 *kanaviçe*, 2 *keremsud*, 8 adet *atlas* ve 4 adet *sandal* (bir nevi ipekli kumaş) tezgâhı konulmak suretiyle fabrika genişletilmiştir.

Bu fabrikaya lâzım olan ipekler *Bursa*'dan geliyordu; *İstanbul* îmalâthanesinin ihtiyacı temin edilmedikçe *Bursa*'dan harice ipek satılamazdı. Burası için her sene *Bursa*'dan ikiyüz *tefe*[4] ham ipek dörtyüz deste yün ve yüz adet büyük müşeddid, ikiyüz elli adet küçük müşeddid tedarik edilirdi[5]. Daha aşağıda

[1] *Cevdet tasnifi*, *İktisat vesikaları*, No. 221, sene 1203.

[2] *Onikinci asrı hicride İstanbul Hayatı*, s. 34.

[3] *Cevdet tasnifi*, *İktisat vesikaları*, No. 1290, sene 1142 Safer.

[4] *Tefe*, çarka sarılmış ipeğin dörtyüz dirhemden daha fazla gelen bir büyük turası *(Lehçei Osmanî)*.

[5] *Sadaret müteferrik defterlerinden*, 706 numaralı defter *(Kâmil Kepeci tasnifi)*; bu defterde gerek çuha fabrikası ve gerek hatayî imalâthanesine aid mühim kayıtlar vardır.

görüleceği üzere, bu kumaşların muhtelif renklileri yapılarak fevkalâde rağbet görmüş ve Avrupa hükümdarlarına hediyelik olarak gönderilmiştir.

İstanbul'da imal edilen ağır ve kıymetli kumaşlardan elbiselik olarak yapılan *İstanbulî Zerbeft* denilen sırma işlemeli kumaşın —ki üstüfe de denilirdi— beyaz zeminli, al, yeşil, hurda nakışlı, sincabî zeminli, al ve yeşil çiçek nakışlı, nebati, al ve yeşil çiçekli gibi envaı vardı[1] ve yine *zerbeftin*, *som zerbeft*, *frengi çiçekli nevzuhur zerbeft* denilen nevileri de yapılıyordu.

Bunlardan başka, *İstanbul*'da *telli İstanbul bürümcüğü* denilen mütenevvi bürümcükler îmal ediliyordu ki, beyaz zemin üzerine mor tahrir ve sarı kılaptan, leylâkî zemin üzerine nakışlı kılaptan, al zemin üzerine yeşil tahrir sarı kılaptan ve yollu bürümcük vesaire bu bürümcük çeşitlerindendi.

İstanbul'un sandal denilen kumaşları da pek meşhurdu. Hâlâ Kapalıçarşıda *Sandal Bedesteni* denilen mahalde satılan bu kumaşlar da muhtelif zeminler üzerine yapılırdı.

Yine *İstanbul*'un elvan, yeşil, zeytunî, balrengi, kibritî, leylâkî şalları, hediye olarak ecnebi hükümdarlara kadar gönderilmekte idi[2].

İstanbul'da tülbendci esnafının yaptıkları *çit*[3] basma, yemeni, beyaz tülbend, astar, *tenzif*, *hümayun*, *hassa*, *hazinei sultanî*, *santur* ve *mahabethane* isimlerindeki tülbend nevileri de hediye olarak harice sevkedilir ve memlekette kullanılırdı. Yemeniler içinde *Kuzguncuk* yemenileri pek meşhur olup Avrupa hükümdarlarına hediye olarak yollanırdı[4].

[1] Avusturya imparatoru tarafından Osmanlı pâdişahına hediye olarak "ustüfe tâbir olunur kırk altı zırâ (bir zırâ altmış sekiz santimetre) ağır frengi diba" kaydından sırmalı işlemeli kumaşa ustüfe denildiği anlaşılıyor (*İzzi tarihi*, varak 205).

[2] 21 Zilkade 1109 - 31 Mayıs 1698 de elçi Mehmed paşa ile İran hükümdarı Şah Hüseyin'e gönderilmiş olan hediyeler arasında (*Nâme defteri* 5, s. 308).

[3] *Çit*, bir nevi boyalı bez olup ihrac emtiası idi.

[4] III. Ahmed'in enderundaki kütüphanesinin vakfı olarak *Üsküdar*'da Ayazma sarayı arsasındaki çitci, tülbendci esnafı tarafından bu vakfa her sene muayyen bir para verilirdi. Bu vakıf vergisi sebebiyle *İstanbul*'da *çit* yapmakla iştigal eden Yahudilerle tülbentci esnafı arasında 1128 H. - 1716 senesinden beri devam eden münazaa dolayısiyle II. Mahmud zamanında sadr-ı

Bursa ipekçiliği eski kuvvetini kaybedip Ramî Mehmed paşa sadaretindeki (1703) teşvik ve daha sonraki yardımlarla kalkınmış ve Nevşehirli Damad İbrahim paşa'nın himmetiyle *İstanbul*'da açılan hatayî imalâthanesine lâzım olan ipekleri tedarik etmek suretiyle faaliyetine devam etmiştir. Bundan başka, *Bursa*'da da ayrıca ipekli kumaş ve çatma da yapılıyor ve yine burada *kutnici* (ipekçi) *kuşakçı* ve *sandalcı* esnafı da bulunuyordu[1]. *Diyarbekir* merkezinde de *alaca*, *kutnı* vesair kumaşlar dokunmakta idi[2].

Şam'da *şukka bend* denilen güvez zemin üzerine nakışlı sarı ve beyaz kılaptan yollu ve som saçaklı muayyen eb'adda bir kumaş ile yeşil zemin üzerine şatrançlı, nakışlı sarı kılaptan yollu som saçaklı *zenbuş* ismi verilen kadın elbiseliği ve yine som ağır *şamî didik* adındaki muhtelif renklerde kumaşlar yapılırdı[3].

Ankara ve mülhakatında yapılan ve sof denilen tiftik dokumasının nevileri hakkında kitabımızın üçüncü cildinde malûmat verilmiş olduğundan, burada tekrarlanmadı. Osmanlı hükümdarları bu sof kumaşlardan *kerrake* denilenden cübbe yaptırırlardı. Bu soflardan şalî ham sofun her bir topu ensiz ve tûlen elbiseliği onüç, ondört zırâ (68 santimetre: çarşı arşını) idi. III. Ahmed'in boyunun uzun olmasından dolayı bu kadardan üst elbisesi çıkmıyacağı için *Musul* zırâı ile onbeş ذراع zırâ, eğer mümkün olmazsa on sekiz zırâ tulünde îmal edilmesi emredilmiştir[4].

Sakız adasında ise *hatayî*, *sandal*, *mukdem* vesair ipekli kumaşlar dokunurdu[5]. Buradaki ustalardan *İstanbul*'a getirilen bir kısım sanatkârlar vasıtasiyle devlet merkezinde de kumaş imalâthanesinin kurulduğunu daha yukarılarda söylemiştik. III. Mustafa'nın camii ile (Lâleli camii) *Sakız* evkafı için *Sakız*'da mirî (Hazineye aid) araziden ayrılan bir mahalle kumaş mengenesi konulmuştu[6].

âzamın bir takriri (*Hattı hümâyun vesikaları*, sandık 226, *Hat defteri*, 20). İngiltere'den esvablık çit gelip bunları *İstanbul*'da çit yapan Yahudiler satarlardı.

[1] *Cevdet tasnifi*, *İktisat vesikaları*, Nc. 183, sene 1174.

[2] *Cevdet tasnifi*, *İktisat vesikaları*, No. 199.

[3] 1109 H. - 1698 M. de İran şahına gönderilen hediyeler dolayısiyle (*Nâme defteri* 5, s. 308).

[4] *Onikinci asrı hicride İstanbul Hayatı*, s. 77, sene 1134.

[5] *Raşid tarihi*, c. 5, ç. 146.

[6] *Cevdet tasnifi*, *Evkaf vesikaları*, No. 2331, sene 1175.

Fazlaca istihlâk edilerek sefahate kaçıldığından dolayı hükûmet bazan işlenen emtiayı tahdid etmek mecburiyetinde kalırdı. Meselâ 1128 H. - 1716 M. de ağır sırma işleme çekme ve donluk (elbiselik) frenk pesend ve sırma püskül ve saçak ve kadınların başlarına bağladıkları yemeni ve koyun makremesi (ter mendili) gibi şeylere, sırma bükme kaytan, tel çekme, boyama donluk, bürümcük üzerine dal sırma gibi lüks imalât ihdas olunup bunlar lüzumsuz para sarfını ve bu suretle gümüşün azalmasını mucib olduğundan, bundan böyle bu türlü emtianın işlenmesi bir fermanla emrolunarak mahkemei şeriyye siciline de kaydedilmiştir[1].

1142 H. - 1729 M. de *İstanbul*'da Fazlıpaşa sarayında yirmi yedi ve *Langa Yenikapı*'sı dışında on beş adet olmak üzere, kırk iki basmacı[2] imalâthanesi vücuda getirilmiş ve dört taksitte ödenmek üzere senede sekiz bin kuruşa iltizama verilmiştir. Mültezim bu suretle mukaveleyi kabul ederken *Karadeniz* boğazından *Akdeniz* boğazına kadar olan mahallerdeki esnafın hiçbir suretlè basma îmalâthanesi vücuda getirmemesini şart koymuştur[3].

Avrupa'da muhtelif sanayide inkişaf olurken Osmanlı sanayiinin düştüğü görülmekte ise de, bazı îmalâtın henüz bu XVIII. asırda üstünlüğünü muhafaza ederek hariç memleketlere ihraç edildiği görülmektedir. Bununla beraber, bilhassa askerî sanayie müteallik mamuller ecnebi memleketlerden getirilmekte idi.

Osmanlı memleketlerinden XVIII. arsın ikinci yarısında kendi ihtiyacından ziyade olarak Türkiye, Fransa'ya külliyetli pamuklu bez ihrac etmekle beraber, buna mukabil külliyetli ipekli alıyordu. XVIII. asırda Damad İbrahim paşa'nın himmetiyle kalkınan ipekli dokuma, sonradan faaliyetini kaybetmiş Avrupa'da yeni sanayi tesisleriyle îmal edilen ve halkça rağbet gören eşya külliyetli miktarda memlekete girmiş ve bu Avrupa tesislerine göre ayarlanmayan Osmanlı sanayii ise ehemmiyetini kaybetmişti; evvelce bol miktarda elde edilen yünlü kumaşların yerine Av-

[1] *Mühimme defteri* 125, s. 6, sene evasıt-ı Receb 1128.

[2] *Basmacı*, tülbend'lere tahta üzerine yapılmış kalıplarla baskı basan esnaf.

[3] *Onikinci asrı hicride İstanbul Hayatı*, s. 104.

rupa pamuklusu ile makine levazımatı, kâğıd, şeker, gemi levazımatı, barut gelmekte olup[1] ihracatımız ithalâta nispetle pek azdı. Bizim tarihini yazdığımız bu XVIII. asır sonlarına kadar Osmanlı sanayii günden güne yıkılmakta ve bu asır sonlarında son nefesini yaşamakta ve Avrupa emtiasına tamamen kapılarını açacak halde bulunmakta idi ki, bu da XIX. asrın ilk yarısında vuku bulmuştur.

[1] İngiltere'nin *Geniş Londra*, *Mahud Londra*, *Birinci Londra*, *âdi Londra* namiyle mâruf çuhaları Türkiye'de rağbet bulmuştu. Buradan her sene *İstanbul*'a ve diğer Türkiye iskelelerine beş bin balyadan ziyade çuha sevkediliyordu. Bunlardan sonra *çivit* en mühim ithalât maddelerinden biri idi.

Bunlardan başka, *Lyon*'un ipekli sırmalı kumaşları, *Marsilya* basmaları, ilâçlar daha bazı tertip eşya gelmekte idi. Fransa, Osmanlı İmparatorluğundan hububat, pamuk, ipek, kahve ve sanayi için lâzım olan iptidai maddeler alırdı, Buğdayı *Mora*, *Selânik* ve *Golos*'tan, pirinç, bakla, kahve, sinameki, safran ve köseleyi Mısır'dan, pamuk ile yünü *İzmir*, *Selânik* ve *Akkâ*'dan, pamuk ipliğini *Sayda*'dan, ipeği *Trablusşam*, *Kıbrıs İzmir*, *Mora* ve *Haleb*'den alıyordu; yine buralarda mazı da temin ediyorlardı.

Fransa'nın ihrac ettiği çuhalar Fransız gemilerinden başkasına verilmez ve hiçbir tüccarda bunları vasıtalı vasıtasız Türkiye'de yerleşmiş bir ecnebiye göndermezdi. Fransa'nın ihraç iskelesi *Marsilya* idi. Türkiye'deki Fransız elçisinin maaşının bir kısmını *Marsilya* ticaret odası (veriyordu *Marki de Bonak*, s. 26-28).

OTUZÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA İŞLEMİŞ OLAN MADEN VE BARUTHANELER, GÜMRÜK VE KONSOLOSLUKLAR

Madenler

Bu asırda gerek Rumeli'de ve gerek Anadolu'da işletildiğini kitabımızın ikinci cildinde gösterdiğimiz maden ocaklarının bir kısmı faaliyetlerini tatil etmiş ve buna mukabil bazı yeni madenler bulunmuştu.

XVII. asır sonuyla XVIII. asır başlarında *İstanbul*'dan başka *Bosna* hududunda *Banaluka* (Banyaloka) madeninde top yuvarlağı yani gülle dökülüyordu. Bu tarihlerde eski mülkî teşkilâtımızda *Serez* sancağına bağlı *Pravişte* kazasında zuhur eden هلون Helon madeninin demirle karıştırılarak gülle yapılması münasip görülüp 1108 H. - 1697 M. den itibaren orada da bir top dökümhanesi tesis olunmuştur[1].

Kastamonu'nun *Bakırküresi* bakırları ile *Keban*, *Ergani*, gümüş ve bakır ve *Çanice* namı diğer *Gümüşhane*'nin gümüş ve bakır madenleri ve daha aşağıda isimlerini kaydettiğimiz madenler faaliyetlerine devam ediyorlardı.

İşleyen madenler mukavele ile Maliye tarafından madenciliğe vakıf mültezimlere verilirdi. Meselâ *Gümüşhane*'den çıkarılan gümüş ve bakır hükûmet tarafından satın alınarak gümüş kısmı darphaneye ve bakır da tophaneye[2] ve fazla bakır da memleket dışına gitmemek üzere dahilde sarf olunurdu. Madenler bazan emanet yoluyla da idare edilmiş ise de, bundan her vakit bir fayda hasıl olmadığından, iltizam usulü tercih edilmiştir[3]. Bununla beraber, *Çaniçe* ve diğer ismiyle *Gümüşhane*, *Keban* ve *Ergani* madenlerinin 1201 H. - 1787 M. de hükûmet tarafından işletildiği de görülmektedir[4].

[1] *Zübdetü'l-vekayi*, varak 329b ve *Raşid*, c. 2, s. 395.
[2] *Osmanlı devrinde Türkiye madenleri*, s. 20, 21.
[3] *Zübdetü'l-vekayi*, varak 389, sene 1113.
[4] *Cevdet tasnifi. Darphane vesikaları*, No. 876.

Malatya, *Erciyeş*, *Maraş*, *Akdağ*, *İçel*, *Karaman*, *Niğde*, *Mısır* ve diğer bazı yerlerdeki güherçile madenlerinin bir kısmı faaliyette ve bir kısmı da tatili faaliyet etmişlerdi. Bu güherçile, fazla ihtiyaç zamanında harice satılmıyarak baruthane için mübayaa olunurdu [1].

XVIII. asırda aşağıda yerleri gösterilen madenler işletilmekte idi :

Bereketli madeni (Niğde'de): Kurşun ve gümüş cevherlerinin çokluğu sebebiyle zengin madenlerden sayılmıştı. Bu madene on saat mesafede *Yahya* köyünde de simli kurşun bulunup o da işletilmeğe başlamıştı.

Bozkır madeni : Çoğu kurşun ve bir miktar da altın ve gümüş bulunmak suretiyle işletilmiştir. Bir ara tatil edilerek tekrar faaliyete geçmiş ise de, 1200 H. - 1786 M. de terkedilip on sene sonra tekrar işletilmiştir.

Ergani madeni : Bol miktarda bakırla bir miktar altın ve gümüş hasıl olurdu. Buradan çıkarılan bakır *Tokat*'a sevkedilerek orada tasfiye olunurdu. Bundan dolayı *Tokat* bakırı denilirdi.

Gediz şap madeni : Faaliyeti asırlarsca devam etmişti.

Gerger ve Şiru (Malatya'da): Zuhur eden simli kurşunun işletilmesi için 1207 H. - 1792 M. de hükûmetçe emir verilmiştir. *Gerger* tarafında altın ve gümüş madenlerini havi bir de *Tevfik* madeninden bahsediliyor.

Gümüşhane madeninde : Bakır, gümüş, altın.

Giresun'da · Espiye madeninde : Bakır, gümüş, altın.

Keban madeninde : Bakır, gümüş, kurşun.

İnegöl madeninde : Gümüş.

Kastamonu'da, Bakır küresi madeninde: Bakır.

Kigi madeninde: Demir [2].

Nif: (M. Kemalpaşa): *madeninde* Simli kurşun.

Şarki (Şebin) *Karahisar*'da: Şap ve *Milâs* mevkiinde simli kurşun.

[1] *Cevdet tasnifi, İktisat vesikaları*, No. 11, sene 1183.

[2] Bu *Kigi* madeninden elde edilen demirden Doğu vilâyet kalelerinin topları dökülürdü.

Rumeli'de: *Kosova* vilâyetinin *Üsküb* sancağında *Kratova*'da: : Kurşun ve gümüş.

Gömülcine civarında *Maroniye madeninde:* Şap.

Samako (Bulgaristan'da *Sofya*'nın güneyinde): Demir.

Selânik taraflarında *Sidrekapısı*[1] *madeninde:* Kurşun, gümüş.

Taşoz adasında bulunup 1133 H. - 1720 M. de işletilmesine emir verilen *gümüş madenleri.*

Bosna'da *Kamengrad*'da: Bakır[2].

Madenlere dair olan bu toplama Başvekâlet arşivindeki *Cevdet tasnifi* vesikalarında iktisad ve darphane vesikaları arasından alınmıştır.

Baruthaneler

XVII. asırda *İstanbul*'da *Kâğıthane* ile *Şehremini* taraflarında ve *Gelibolu*, *İzmir* ve *Selânik*'te ve Macaristan'da *Tamışvar*'da baruthaneler vardı; görülen ihtiyaca binaen bunlardan *Şehremini* baruthanesi 1089 H. - 1678 M. senesinde yaptırılmıştı. *Kâğıthane* ve *Şehremini* baruthanelerinde her sene üç bin kantar siyah barut işlenir[3] ve burada kullanılacak bin ikiyüz kantar rumî güherçile *Mısır*'dan gelirdi[4]. *Selânik* baruthanesi güherçilesi *Serez*, *İştip*, *Koçana* ve *Köprülü*'den, *Gelibolu*'nun güherçilesi de *Üsküp*, *Filibe* ve *Tatarpazarcığı* taraflarından getiriliyordu[5].

Şehremini tarafındaki baruthanede 1109 H. - 1697 M. senesinde çarhların hararetinden ateş çıkarak barut mahzeninde bulunan üçyüz kantar barut yandığı gibi, dört mahallede de dörtyüz yirmi beş hane barutun infilâkı dolayısiyle yıkılmış ve sair suretle hasar olmuştur.

[1] *Sidrekapısı*, *Selânik*'in doğusunda ve buraya iki konak mesafede olup denizden iki fersah yani altı mil yahut iki saat içeridedir.

[2] *Osmanlı devrinde Türkiye madenleri* (Ahmed Refik), s. 49, sene, 1126 H. - 1714 M.

[3] Halbuki XVI. asır sonlarına doğru *Kâğıthane*'de ayda üçyüz ve şehir kârhanesinde ayda yüzelli kantar barut işlenilmekte idi (*12 nci asrı hicride İstanbul Hayatı*, s. 152, sene 979).

[4] *Mühimme* 180, s. 41, sene evahir-i Rebiulâhır 1095 (1684 Nisan).

[5] *Cevdet tasnifi*, *Askerî vesikalar*, No. 12600 ve *aynı tasnifin iktisat vesikaları*, No. 879.

Şehir içinde baruthane bulunmasının mahzuru düşünülerek *İstanbul* dışında halî bir mahalde yeni bir baruthane yapılması münasip görülmüş ve bunun için *Yedikule* dışında deniz kenarında Osmanlı hükümdarlarına ait bahçelerden *İskender Çelebi* bahçesinde yirmi dokuz yük akçe sarfiyle halen meşhur ve malûm olan yerde baruthane yapılmıştır (1110 H. - 1698 M.)[1]. Hükûmet, Türkiye barutlarının İngiliz perdahtı barut gibi yapılmasına ehemmiyet vermekte idi[2].

XVIII. asrın ikinci yarısından sonra ihtiyaca kâfi gelmeyen barut, İsveç ile İspanya'dan satın alınmağa başladı[3]. Yine bu asrın ikinci yarısında top kalayları İngiliz malından tedarik edilmekte idi[4].

Gümrükler

Osmanlı memleketlerine girecek veyahut memleket dışına çıkacak eşya için her devlette olduğu gibi gümrükler tesis edilmiş ve gümrük resmi konulmuştu. Gümrükler bizzat hükûmet tarafından idare olunmayıp Hazineye karşı taahhüt olunan bir para mukabilinde iltizama verilirdi. Mültezim eline verilen iltizam beratı mucibince ahitnamelerde kaydedilen miktar üzerinden ve tarife mucibince alınması icabeden gümrük resmini alır ve Hazineye olan iltizam bedelini taksit ile öderdi.

Memlekette her mahallin gümrüğü ayrı ayrı iltizama verilirdi. Bazan ahidnâmelere aykırı olarak gümrük eminleri kendi mıntakalarından geçen, fakat gümrük resminin *İstanbul*'da alınması îcabeden ecnebi mallarından gümrük resmi aldıklarından, bu hal gerek *İstanbul* gümrük emini hakkında tüccarın şikâyetini mucib oluyor ve tabiî olarak yapılan yanlışlık tashih ediliyordu[5].

Bazan para rayici münasibetiyle ecnebi tüccar ile gümrük eminleri arasında ihtilâf hasıl olurdu[6]. *İstanbul*'da Akdeniz yoluyla girecek tüccar gemileri boğazdan girerlerken veyahut çıkarlarken kale önünde yoklanırlardı; gemiler Anadolu sahilini

[1] *Zübdetü'l-vekayi*, varak 351b ve *Raşid*, c. 2, s. 441.

[2] *Onikinci asrı hicride İstanbul Hayatı*, s. 74, sene 1133 ve *Cevdet tasnifi*, *İktisat vesikaları*, No. 997, sene 1137.

[3] *Cevdet tasnifi*, *Askerî vesikalar*, No. 45730, sene 1198.

[4] *Cevdet tasnifi*, *İktisat vesikaları*, No. 128.

[5] *Mühimme* 135, s. 23, 28, sene 1142 H.

[6] *Mühimme* 115, s. 703, sene 1120. *Haleb* ve *İzmir* kadılarına gönderilen hüküm.

takib ediyorlarsa *Sultaniye* kalesi dizdarı (kale muhafızı) tarafından ve Rumeli sahilinden geçecek olursa *Kilidibahr* kalesi dizdarı marifetiyle yoklanıp izin verilmek icab ederdi[1]. Rumeli tarafından kara yoluyla gelen emtia *Edirnekapi*'dan içeri girdikten sonra *Karagümrük* denilen ve halen ismini muhafaza eden mahalde yoklanarak gümrük resmini verirdi. Gümrük resmi yüzde üçtü.

Ecnebi Konsolosluklar

Avrupa'da Osmanlı devletiyle ticarî münasebette bulunan devletlerin *İstanbul*'dan başka Türkiye'de hangi şehir ve kasaba ile ticarî işleri varsa oralarda birer konsolos bulundururlardı. Bu konsolosların bazıları, bilhassa Fransa konsolosları, bazan esas vazifelerinin dışına çıkarak Hıristiyan tebaanın mezhep işlerine de el altından müdahale ederler ve gizlice papaslar ve tabip kisvesi altında propagandacıları vasıtasiyle diğer mezheplerdeki Osmanlı tebaasını katolik mezhebine sokmak için çalışırlardı.

Ecnebi konsolosların maiyyetlerinde, tercümanlık yapmalarına müsaade edilerek Osmanlı hükûmeti tarafından ellerine berat verilen tercümanları vardı. Bunlar bazan ahitnamelerdeki kayıtlar hilâfına yerli tebaadan tercümanlar kullanmağa teşebbüs etmek isterlerse de, hükûmet buna müsaade etmezdi; çünkü ecnebi tercümanlar vergi ve rüsumdan muaf olduklarından, yerli Hıristiyanlar da bu muafiyetten istifade etmek isteyerek, sefaretlere kapılanmağa çalışırlardı. Yerli gayrı müslimlerden icabında tercümanlık yapanlar olursa, bu gibiler evvelden beri verdikleri vergiyi yine vermekle mükellef idiler.

Osmanlı hükûmeti, gerek hariçten gelen ve gerek dahilden harice giden eşyadan yüzde üç gümrük resmi alırdı; bu yüzde üç gümrük resmi ecnebi devletlere verilmiş olan ahidnamelerle tespit edilmişti; bu miktar artırılamazdı.

XVIII. asırda *İstanbul*'daki yabancı devlet elçilerinden başka bu devletler tebaalarının Türkiye'de ticaret yaptıkları şehir, kasaba ve adalarda bulunan konsoloslukları aşağıda gösterilmiştir[2]:

[1] *Mühimme* 125, s. 136, sene 1129 H.

[2] *Mühimme defteri* 161, s. 2, 3, sene 1172 H. - 1758 M.

İzmir'de: Fransa, İngiltere, Nemçe (Avusturya), Niderlanda (Felemenk), İsveç, Danimarka konsoloslukları.

Haleb'de: Fransa, İngiltere, Avusturya, Felemenk, İsveç, Venedik, Dubrovnik, Sicilyateyn (Napoli kırallığı) konsoloslukları.

Trablusşam'da: Fransa, İngiltere konsoloslukları.

Sayda'da: Yalnız Fransız konsolosluğu.

Kıbrıs'ta: Fransa, Avusturya, İngiltere, Felemenk, İsveç, Venedik, Sicilyateyn.

Ağrıboz (Üba) adasında: Yalnız Fransa konsolosluğu.

Girid adasında: İsveç, İngiltere konsoloslukları.

Sakız adasında: İsveç ve Dubrovnik konsoloslukları.

Selânik'te: Fransa, İngiltere, Avusturya, Venedik, Felemenk, İsveç, Sicilyateyn ve Dubrovnik konsoloslukları.

Mora'da: Fransa, İngiltere, Niderlanda, Venedik, İsveç, Sicilyateyn konsoloslukları.

Golos ve *İnebahtı* (Lepant)da: Nemçe, İsveç konsoloslukları.

Drac, *Yanya* ve *Narda*'da: Fransa, İngiltere, Nemçe, Niderlanda, Sicilyateyn konsoloslukları.

Mısır *İskenderiye*'sinde[1]: Rus, İsveç konsoloslukları.

Boğazhisar (Çanakkale)de: İsveç konsolosluğu.

[1] Osmanlılar zamanında Arnavutluk'taki *İşkodra*'ya İskenderiye denildiğinden, bunları yekdiğerinden ayırmak için buna Mısır *İskenderiye*'si denilirdi.

OTUZDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA AVRUPA'DAKİ BAZI ECNEBİ DEVLETLERLE İLK DEFA YAPILAN TİCARÎ MÜNASEBETLER VE AKDENİZDEKİ TİCARÎ DURUM

Yeni ticaret muahedeleri akteden devletler

Bu ciltte ecnebi devletlerle olan münasebat kısmında görüldüğü üzere, İsveç devletiyle 1149 H.-1637 M. de akdedilmiş olan ilk ticaret muahedesi üzerine bu devletle münasebat başlamıştır; İsveç tüccarı Türkiye'ye belli başlı eşya olarak çuha getirirlerdi.

1168 H. - 1755 M. Mart 24 de Danimarka kıralı bir nâme göndererek ticarî münasebat tesisini rica etmiş ve bir müddet sonra Koca Ragıb paşa sadaretinde iki taraf arasında bir ticaret muahedesi imzalanmıştır.

Avrupa'da muharebeler dolayısiyle Fransa kıralının mensub olduğu *Burbon* hanedanından olan İspanya kıralının oğlu Don Karlos, imparatordan zaptedilen *Napoli* ve *Sicilya*'ya kıral olmuştu. Yeni kıralın müracaatı üzerine onunla da 17 Muharrem 1153 - 14 Nisan 1740 da bir ticaret anlaşması yapılmıştır.

Yine bu asrın ikinci yarısında Almanya (Avusturya) imparatorluğu camiası içinde sivrilip kırallık olan *Prusya* kırallığı ile de 1174 H. - 1761 M. de ticarî ve siyasî münasebetler tesis edilmiştir.

Sicilyateyn kıralı Don Karlos, babasının yerine İspanya kıralı olunca XV. asırdan beri teessüs etmemiş olan münasebat[1] bunun müracaatına ve Osmanlı hükûmetinin de Fransa ile dostluğuna ve Don Karlos'un da aynı aileye mensub olmasına binaen, bu devletle de 1196 H. - 1782 M. de bir ticaret muahedesi aktedilmiştir.

[1] Kanunî Sultan Süleyman zamanında V. Şarl'ın Alman imparatoru ve İspanya kıralı olması ve iki taraf arasındaki uzun süren harbler ve daha sonra *Lepanto* muharebesi sebebiyle Osmanlı devleti İspanya'yı *Akdeniz*'de en büyük düşman sayarak müteaddid müracaatlara rağmen bu devletle bir dostluk ve ticaret muahedesine yanaşmamıştır.

Avusturya veraseti Muharebesi esnasında Akeniz'deki ticarî durum

İmparator VI. Şarl'ınöl ümü ve kızı Maria Tereza'nın hükümdar olmasiyle 1740 senesinde başlayan Avusturya veraseti muharebesi 1748 senesine kadar (I. Mahmud zamanında 1153 ten 1161 senesine kadar) sekiz sene sürmüş ve muharebe, imparatoriçeye yardım eden İngiltere ile Avusturya'yı zayıf düşürmek isteyen Fransa arasında *Akdeniz*'de de devam etmişti.

İngiltere ile Fransa arasındaki *Akdeniz* muharebeleri dolayısiyle Avrupa emtiasının Türkiye'ye az miktarda gelmesi ve gelmek üzere yola çıkan veyahut Türkiye'den ecnebi memleketlerine gönderilen Osmanlı tüccarlarına aid malların ve tüccar gemilerinin muharib devletlerin donanmaları tarafından zabtedilmesi, Osmanlı devletini iktisaden sıkmıştı. Bundan başka, bu iki devlet arasındaki deniz muharebesinin Osmanlı sularına kadar sirayet etmesi sebebiyle hükûmet bu hususta bazı tedbirler almağa mecbur olmuştu.

Bu münasibetle Osmanlı hükümeti Ege ve Suriye sahillerindeki kazaların kadılariyle dizdar ve voyvodalarına ve müteselimlere ve keza Akdeniz'in Rumeli kıyılarındaki kadılarla adalar halkına ve mıntakalarını idare eden vezirlerle kaptan paşaya 1158 Receb (1745 Ağustos) tarihli bir ferman göndermiştir.

Bu fermanda *Akdeniz*'deki muharebeler sebebiyle ticarete halel geldiği beyan edildikten sonra, Türkiye tüccar ve halkını zarardan sıyanet için Fransa, İngiltere, Felemenk ve Avusturya konsolosluklarının kefaletleri altında Türkiye'den eşya ve yolcu nakledilmesini ve Osmanlı sularında muharebe olmamasını istemiştir.

Bu ferman mündericatından anlaşıldığına göre, *Akdeniz*'de en çok faaliyette bulunan İngiliz gemileri idi; bunlar Fransız gemileriyle sevkedilen Osmanlı tüccarlarına aid eşyayı zapt ve Osmanlı tebaasını esir ettiklerinden başka, *İzmir* limanından eşya yükliyerek *Marsilya*'ya giden İsveç'in ticaret gemilerine de taarruz etmişlerdi; yine bu cümleden olarak, *İskenderiye*'den Osmanlı ticarî eşyasını *Trablusgarb*'a götürmekte olan bir Fransız gemisi de İngiliz donanması tarafından zabt olunmuştu[1].

Hükûmetin aldığı tedbire her iki devletten, yani İngiltere ile Fransa'dan, bilhassa birincisi riayet etmemekte idi. Bunun

[1] *Mühimme* 151, s. 333, evail-i Receb 1158 ve *Mühimme* 153, s. 3.

üzerine vezir-i âzam, İngiltere, Fransa ve Felemenk elçilerini ayrı ayrı Bâbı âli'ye davet ederek Osmanlı hükûmetinin tarafsız olması sebebiyle harita üzerinde Osmanlı deniz sularını tespit ettirip buralarda muharebenin yapılmamasını kat'i surette istemiştir. Bu hududa göre Kuzey Afrika'da *Sidre* körfezinden *Adriyatik* denizi başlangıcındaki *Narda* körfezine kadar olan hattın doğusundaki kısım Osmanlı suları olarak tespit olundu. Bu suretle Osmanlı deniz sularının tahdidi Humbaracı Ahmed paşa'nın tertibi ile yapılmıştı[1].

[1] *Hammer (Almanca tab'ı)*, c. 8, s. 54.

OTUZBEŞİNCİ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA YETİŞMİŞ OLAN BAZI İLİM VE FİKİR ADAMLARI[1]

Yusuf Nâbi

XVII. asır sonlariyle XVIII. asır başlarında yaşamış olan Urfalı Yusuf Nâbî efendi, Osmanlı şiirinde bir mektep müessisi olup açtığı çığır kendisinden sonra bir asra yakın bir zaman devam etmiştir.

Hâkimiz, mevlididir Hazret-i İbrahim'in
Nâbiya rast makamında rühavîyiz biz

beytiyle tavsif ettiği *Ruha* yani *Urfa*'da doğmuş, tahsil gördükten sonra *İstanbul*'a gelerek vezir-i âzam Köprülüzâde Fazıl Ahmed paşa'nın himayesini görmüş, sonra Merzifonî Kara Mustafa paşa'ya hususî kâtip olmuştur.

Bundan sonra konağı müstaid ve kabiliyetli zatların toplantı yeri olan IV. Mehmed'in damadı Musahib Mustafa paşa'nın dairesine intisab ederek musahib ve nedimi olmuş ve efendisinin müsaadesiyle hacca da giderek gidiş ve gelişiyle Beytullahı ve Ravzai mutahharayı (Peygamberimizin kabirlerini) tasvir yollu *Tuhfetü'l-Haremeyn* isimli eserini hactan avdetini müteakip kaleme almıştır[2].

Nâbî hactan döndükten sonra, Musahib Mustafa paşa'ya kethüda olmuş, 1097 H. - 1686 M. tarihinde Musahib paşa'nın vefatı ve daha sonra IV. Mehmed'in hal'i üzerine istinatsız kalıp silsile halinde devam eden mağlûbiyetlerden müteessir olarak *İstanbul*'dan uzaklaşarak *Haleb*'e gitmiştir.

1120 H. - 1709 M. de *Haleb* valisi bulunan sabık sadr-ı âzam Baltacı Mehmed paşa'ya çatmış olan Nâbî, Baltacı'nın 1122 H. - 1710 M. de ikinci defa sadarete tayini üzerine onunla beraber *İstanbul*'a gelerek hacegân rütbesiyle Maliye baş muhasebeciliğine tayin edilmiştir.

[1] İsimler vefat tarihlerine göre sıralanmıştır.

[2] *Tuhfetü'l-Haremeyn*'in sonundaki :

Dedim tamamına Nâbi bu nüshanın tarih
Bu Tuhfe-i Haremeynim kabul ede Melâ 1093

beyti eserin itmamına tarihtir.

Nâbî bundan sonra suvari mukabeleciliğinde bulunarak bu vazifede iken 3 Rebiulevvel 1124 - 10 Nisan 1712 de vefat etmiştir; kabri *Üsküdar*'da *Miskinler*'dedir. Vefatından birkaç saat evvel söylediği rivayet edilen bir kıtanın son mısraındaki نابی بحضور آمد , Nâbî Behuzur âmed terkibi vefatına tarih düşmüştür.

Nâbî, ahenk ve ifadede üstün bir meslek kurmağa muvaffak olmuştur. Şiirde Arapça ve Farsça kelimelerin çokluğundan şikâyet ederek sadeliğe taraftardı. Şiirleri hakîmâne olup onlarda sâki, mey, mahbub, aşk ve gram yoktur. Uzaktan yakından şiirde kendisini takib edenler arasında kendi yetiştirmesi olan Râmî Mehmed paşa ile Raşid, Çelebizâde Asım, Yahya Nazım, Münif, Sami, Koca Ragıb paşa, Haşmet ve Fitnat hanım gibi değerli şairler vardır ki, bir haylısı sağlığında kendisinden istifade etmişlerdir.

Nâbî çok söylediği için bazı şiirlerinde şiirle münasebeti olmayan yaveler vardır; fakat çok defa güzeldir, hakîmânedir ve kusursuzdur. Münşeatı, tuhfesi ve diğer eserleri nesir vâdisindeki kaleminin kudretini gösterir.

Nâbî'nin manzum *Hadîs-i erbain* tercümesi, *Siyer-i Veysî* zeyli, *Tuhfe-i Dilkeş-i Nâbî*, *Hayriye Hayrâbâd*, *Münşeat*, yukarıda da adı geçen *Tuhfet'ül-Haremeyn* ile Fazıl Ahmed paşa'nın *Kamaniçe*'yi zaptetmesi münasibetiyle kaleme almış olduğu *Fetihnâme-i Kamaniçe*[1] isimli eserleri ve bir de manzum *Surnâme*'si ve mürettep divanı vardır[2].

Tuhfetü'l Haremeyn'inde cenâbı Peygamberin ziyaretlerinden ayrıldıktan sonra içten gelen samimî bir istek ile kaleme aldığı bir veda manzumesi :

Elvedâ ey hâk râhın kühl-i îman elvedâ
Senk-i güyın gevher-i tac-ı Süleyman elvedâ
Pençe-i hurşîd-i tâbın şâne-i zülf-i vücud
Safvet-i nûr-ı ruhın mirât-ı Kur'an elvedâ

[1] Nâbî'nin bu eseri *Tarih-i Kamaniçe* ismiyle 1281 Hicret yılında (1864 M.) basılmıştır. Nâbî', *Fetihnâme-i Kamaniçe*'yi Musahib Mustafa paşa'nın emriyle kaleme almıştır.

[2] *Surnâme-i Vehbi*, 1944 de muhterem Agâh Sırrı Levend tarafından bastırılmıştır.

Gevher-i beyzâ-yı yektây-ı vücudın tâ ezl
Revnak-ı halvetsarây-ı kurb-i yezdan elvedâ

Dûr düştüm âsitân-ı devletinden sûreta
Liyk mânîde mücavirdir dil ü can elvedâ

Yâ Resulallah nigâh-ı şefkatin her hâlde
Eyle Nâbî-i hazin üzere nigehban elvedâ

Nâbî'den bazı nümuneler :

Evzân-ı metâ-ı fazl u hüner ta o rütbe kim
Bin marifet zamânede bir âferinedir

Ebnây-ı dehr her hünere aferin verir
Yarab bu âferin ne tükenmez hazinedir.

*

Oldu sermaye-i hayret bana bîmü ümmid
Bilemem eyliyecek girye midir hande midir.

*

Kimdir bizi men eyliyecek bâğ-ı cinandan
Mevrûs-ı pederdir gireriz hâne bizimdir.

*

Sözde darb-ı mesel îradına söz yok amma
Söz odur âleme senden kala bir darb-ı mesel

*

Hep ettiği cefayı unutturdı el peri
Bir nîm hande bir nigeh-i iltifat ile

Abdülbâki Ârif efendi

İlim, irfan, fazilet ve yüksek ahlâkı ve eserleri, şairliği musikişinaslığı ve hattatlığı ile XVIII. asır başlarında yetişmiş değerli bir şahsiyet olan Abdülbâki Ârif efendi, *İstanbul*'lu olup *Kasımpaşa* semtinde doğmuştur[1]. Kendisini *Lehcet ül-Lûgat* sahibi ve musiki üstadı şeyh-ul islâm Ebu İshakzâde Mehmed Esad efendi:

[1] Abdülbaki Arif efendi'nin doğum tarihi bilinememekle beraber, seksen yaşını geçkin olarak vefat ettiğine ve 1062 H. - 1652 M. de dersten mülâzim olduğuna göre, tevellüdünün takriben 1043 H. - 1633 M. tarihi civarında olması muhtemeldir.

Âlim ü fâzıl ü hattat ü fakıh ü nahvî
Farisî dan ü mezayây-ı sürûda vakıf
Şair-i mâhir ü münşi ü müverrih yâni
Cümleyi beyt-i muamma gibi hâvi Ârif

kıtasiyle tavsif ettiği gibi, Müstakimzâde Süleyman Sadüddin efendi de *Tezkiret ül-Hattatin*'de :

"Melek haslet, fazılı agâh, arifi billâh, imadüddini hıttaı irfan, mirilivâyı nükteşinasan" sözleriyle tarif etmektedir.

Abdülbaki Ârif efendi'nin babası 1082 H. - 1671 M. de vefat etmiş olan tersane mahzen kâtiplarinden Ammizâde Mehmed efendi'dir. Ârif efendi medrese tahsili gördükten sonra mülâzım olup kırk akçe ile müderris iken parlak bir surette haric müderrisliği imtihanını vererek elli akçelik müderris olmuştur.

Bundan sonra derece derece dahil, musılahı sahn ve sahanı seman, altmışlı, musılei Süleymaniye, sahnı Süleymaniye müderrisliklerini yaparak 1092 H. - 1681 M. de *Selânik* kadılığına tayin olunmuştur. Burada kadı iken zevk ve safaya düştüğünden şikâyet edilmesinden dolayı bâdema kendisine kadılık verilmiyerek isminin kadılar defterinden silinmesine irade çıkmış (1094 H.-1683 M.) ve bu suretle epey müddet boşta kalmış ve hattatlıkla geçinmiş ve 1098 Rebiulâhır - 1687 Şubatta *Bursa* kadılığını elde etmiştir.

Abdülbaki Ârif efendi 1103 H. - 1691 M. de *Mekke* pâyesiyle Mısır kadısı ve 1109 H. - 1797 M. de *İstanbul* kadısı ve 1113 Şaban - 1702 Ocakta Anadolu kazaskeri olmuştur. Yüksek faziletini takdir eden şeyh-ul islâm Seyyid Feyzullah efendi'nin işaretiyle Rumeli kazaskerliği pâyesini almış ve sadr-ı âzam tarafından da bin altın ve bir samur kürk ile taltif olunmuştur [1].

Bundan sonra, 1118 H. - 1706 M. ve 1122 H. - 1710 M. senelerinde iki defa Rumeli kazaskerliğine tayin edilen Ârif efendi, son kazaskerliğinde müddetini bitirip ayrılmasını müteakip sebebi izah edilmeyen bir hal üzerine ve vak'anüvis Raşid'in "iktizayı kaza ile" *Bursa*'da ikamete memur olmuş ve bir sene sonra da afvolunarak *İstanbul*'a gelmiştir.

[1] *Raşid*, c. 2, s. 581.

Abdülbaki Ârif efendi'nin *İstanbul*'da konağı ve *Eyüb*-de bahçesi olduğundan, mevsimine göre her iki mahalde de ilmî musahabeler tertib ederek vakit geçirir ve yalnız olduğu zamanlarda da tetebbuatla meşgul olurdu. 8 Şevval 1125 - 28 Ekim 1713 tarihinde seksen yaşını geçkin olarak vefat etmiş ve *Eyüb* camiinden *Bostan* iskelesine gidecek kapının dışında, vefatından sonra haremi tarafından yaptırılan sıra muslukların arkasına defnedilmiştir.

Vefatına Seyyid Vehbî'nin :

Dedi giryan giryan fevtinin tarihini Vehbî
Gidip Ârif efendi kaldı ismi dehrde bâki

beyti kabir taşına hâk edilmiştir. Vefatı sebebiyle daha bir haylı tarihlerde teessür izhar edilmiştir. Kabrinin önündeki musluklar zevcine vesilei rahmet olmak üzere refikası Behri hanım tarafından yaptırılmıştır. Vefatının irfan âleminde büyük acı uyandırdığı anlaşılıyor; bu münasibetle şüara tezkeresini tertib eden Salim efendi:

"Sad hezar mersiye ve tevarihle şuerây-ı kiram esnay-ı intikallerinde matem-i sûzişlerin izhar etmişlerdi. Ol fazıl-ı cihan ve âllâme-i devrana nice erbâb-ı irfan matemkeş olmasunlar ki zât-ı bîhemtâ-ı bedr-i münir sipihr-i kemal ve vücud-ı âlisi mihr-i tâbende-i burc-ı fazl-ı efdal olduğundan gayrı meclis-i şerifleri ile müteşerref olan, hezar müşkilin hal eyleyip meclisinden öyle kıyam ve dahil-i meclis-i âlisi olan tiredilleri şeref-i sohbetleriyle tahsil-i tesliyet-ül hâtır eyledüği mâlâ kelâm idi. Vücudı, nâyâb-ı devaran bir zat-ı Mecmuat-ül irfan idi" diyerek kudret ve fazileti ilmiyesini beyan etmektedir.

Abdülbaki Arif efendi üç lisanda (Türkçe, Arabça, Farsça) tasarrufa kadir şairdi; mürettep divanı olup eserleri de şunlardır :

1- İlmi kelâmdan Türkçe مناهج الاصول الدينيه الى مسالك المطالب يقينيه *Menahicü'lusulü'd-diniyye ilâ Mesalik-il-metâlib-i yakiniyye*; 2 - مقدمات اخلاق ناصرى *Mukaddimat-i Ahlâk-ı nâsırı* tercümesinin taribi; 3- *Lam-ı tarif risalesi*; 4- *Siyer-i nevbevî*; 5- Nahivden امراة و نفسه risalesi; 6- *İsâmın* Farsça istiâre risalesinin murebi yani رسالة العصام فى الحقيقيه والمجاز *Risalet ül-İsâm*

fî el hakikiyye ve el mecaz tarcümesi; 7- المعرفة والنكره *Elmarifet-i ven nekre* risalesi; 8- Köprülüzâde Abdullah paşa'nın Arapça نخبة الاشعار *Nuhbetü'l-eş'ar* isimli kasidesinin şerhi; 9- معنى البدعه *Mana el bida;* 10- Kandiye fethine dair *Makame-i Kandiye;* 11- *Miracnâme;*[1] 12- Türkçe ve Farsça ayrı ayrı iki divan; bunlardan *Makame-i Kandiye* isimli eseri nesirdeki kalem kudretini göstermektedir.

Abdülbaki Ârif efendi, talik denilen yazıda üstad olup bunu Tebrizli Mehmed'den meşk ederek üstad talik hattatları safında yer almış ve bir haylı nefis eserler yazmıştır.

Vasiyeti üzere ölümünden sonra *Eyüb*'da bir medrese yaptırılarak Haric medresesi îtibar olunup iptida bu medreseye kızının oğlu Yahya efendi müderris olmuştur.

Yine vasiyeti üzere telif ettiği miraciyesi her sene *Hazreti Halid* türbesinde okunurdu; buna dair vakıf yapmıştır. Miraciyesi II. Mustafa ve III. Ahmed devri musikişinaslarından Sultan Selim camii naathânı Yusuf efendi tarafından bestelenmiştir.

Abdülbaki Ârif efendi, şeyh-ul islâm Esad efendi'nin "mezâyayı sürûda vakıf" dediği gibi, musikiye vakıf ve bunda üstad ise de, *Selânik* kadılığında bulunduğu sırada yediği darbe ile gözünün yılması cihetiyle, bunu avamdan ve mutaassıp güruhundan gizlemeğe mecbur olmuştur. Kendisinin besteleri arasında

Küşad olup gül-i bahtım tebessüm ettikçe
Açıldı gonca-i tab'ım terennüm ettikçe

murabbaı ırak makamında ve çenber usulündeki en güzel eserlerindendir. Aşikâne ve şuhane gazelleri de olan Ârif efendi'nin divanından aldığım bazı parçaları aşağıya yazıyorum :

Mesnevi tarzında olan *Miracnâme*'sinin baş tarafından iki beyit :

Sad hamd o kadim kâr sâze
Ol sâni-i asman ıraze
Sad şükr ü sitayiş ol hudaya
Kim ademi kıldı arş pâye

[1] *Menahicü'l-usul* ile *Miracnâme*'si bir arada olarak *Hamidiye* kitapları arasında 779 numaradadır.

Bir gazelinden :

Dildara gönül, kendüyi hemraz idemezsin
Bîçaresin ol rütbeyi ihraz idemezsin
Humhâne-i teşrifini hâhiş güzel amma
Ol mest-i mey-i nahvetę îzaz idemezsin
Keyfiyetin ey sâgar-ı cem olsa da bâlâ
Mestâne mey-i aşk-ı ser endaz idemezsin
Mirât-ı ruhın olmaz ise Ârif'e derpiş
Ol tûti-i hoşgüyi, suhansaz idemezsin

*

Ne keşt-i sahn-ı gülşendir ne seyr-i tal'at-ı güldür
Muradım istimâ-ı nâle-i pürsûz-ı bülbüldür.
Baid olmaz nigâh endâz-ı sâz olmak dil-i zâre
O tıfl-ı nâz perverkim nev âmûz-ı tefafüldür.

*

Mihre baktım âfitâb-ı rûyı geldi yâdıma
Servi gördüm kamet-i dilcûyi geldi yâdıma

*

Kenaniyân-ı hasreti etmiş zelil ü hâr
Ol Yusuf-ı Melâhati Mısıra aziz eden

*

Ezhâr-ı tâze gülşeni eyler şüküfeter
Hat gelse de rûy-i yâre dahi dilnişin olur
Pervangân-ı suhte dil taze can bulur
Ol şem'i dilfürûz ki mahfelnişin olur.

Şehid Ali paşa, III. Ahmed'in silâhdarlığına tayin edildiği zaman Abdülbaki Ârif efendi'nin sanatkârane bir manzumesinin ilk ve son beyitleri[1].

Silâhdar oldı bir kân-ı kerem sad hamd Mevlâya
Sunuldı destine tîğ-ı mücevher Hân Ahmed'den
Bu âli rütbeye Ârif dedi bin şerm ile tarih
Silâhdar oldu kudretle Ali Seyf'aldı Ahmed'den

[1] Beş beyit olan bu tarih manzumesinin tamamı *Raşid tarihi*'nde vardır (c. 3, s. 168).

Naima (Mustafa Naim)

Haleb'lidir. 1065 H. - 1655 M. de orada doğdu. *İstanbul*'a geldikten sonra eski saray baltacıları ocağına kayd olundu ve bu ocağın kaidesi üzere Bayazid camii dersine devam etti. Daha sonra, bulunduğu baltacılar ocağından çıkarak divanı hümâyun kalemine girdi. Bu kaleme devam edenlere anane üzere birer mahlas verildiğinden, bunun da Naim mahlası Naima oldu.

Kalaylıkoz Ahmed paşa ile ocakdaş olmağla onun 1100 H. - 1689 M. de vezirlikle kaptan paşa olması üzerine, Ahmed paşa'ya divan efendisi oldu. Daha sonra reis-ül küttab Ramî Mehmed efendi (Ramî Mehmed paşa) ve Rumeli kazaskeri Yahya efendi ile tanışarak o sayede kendisini yakından tanıttırdı ve Ramî efendi'nin himmetiyle *İstanbul* gümrüğünden günde yüzyirmi sağ akçe, yani o zamana göre bir kuruş maaş tayin olundu.

Amcazâde Hüseyin paşa'nın vezir-i âzamlığı zamanında 1111 H. - 1699 M. tarihinde vak'anüvis tayin olundu; meşhur tarihinin mukaddimesini kaleme aldıktan sonra sadr-ı âzama takdim ederek çok takdir gördü; kendisine beşyüz kuruş atiyye verildikten sonra, gümrükteki yevmiyesine bir kuruş daha zam edildi[1].

1116 H. - 1704 M. de Kalaylıkoz Ahmed paşa vezir-i âzam olunca, eski hukuka binaen ve aynı ocak mensuplarından Darüssaade ağası yazıcısı Nevşehirli İbrahim efendi'nin (Damad İbrahim paşa'nın) da yardımiyle ve hacegân rütbesiyle Anadolu muhasebeciliğine tayin edilmiştir.

Naima'nın nücum ilminde de mehareti vardı. Çorlulu Ali paşa, Baltacı Mehmed paşa'nın azliyle yerine sadr-ı âzam olunca Naima'nın zayiçelerinden kuşkulanarak kendisini Anadolu muhasebeciliğinden azl ile kalebend olmak üzere *Hanya*'ya ve arkadaşı Hamalı Ali efendi'yi de *Kıbrıs*'a sürgün ettir-

[1] "Vekayi-i devlet-i aliyye tahririne memur olan Naima efendi tertib ettiği tarihinden birkaç eczayı kendi adamlarından birisi ile tarafı devlete irsal ettikte şevkine medar olmak için sadr-ı âzam Hüseyin paşa hazretleri tarafından bir kese akçe ile *İstanbul* gümrüğü mukataası mâlından para üçer akçe olmak üzere yevmî yüz yirmi akçe vazife inayet ve ihsan" olunmuştur (1114 Rebiulevvel 17) *Raşid*, c. 2, s. 533.

mişti (1118 Safer başları - 1706 Mayıs ortaları)[1]. Fakat bunlar menfalarına gitmiyerek bir yolunu bulup *Boğazhisar*'da kaldıkları haber alınması üzerine, kalebend olmak üzere gönderilen çavuşlara teslim olunarak menfalarına sevkleri emredilmiştir[2].

Bu suretle *Hanya*'ya gönderilen Naima, (1118 Receb sonları-1706 Kasım başları) tarihinde *Bursa*'ya nakledilmiş[3] ve burada tam bir sene kaldıktan sonra *Istanbul*'a getirilip sonra teşrifatçılık verilmiştir (1121 H. - 1709 M.).

Teşrifatçılık o tarihlerde geliri az memuriyetlerden olup Naima ise ihtiyaç içinde bulunduğundan, kadirşinas vezir-i âzam, kalyonlar defterdarlığını da ilâve olarak Naima'ya tevcih etmiştir.

Naima, Damad Şehid Ali paşa sadaretinde de aynı teveccühe mazhar olmuştur. Şehid Ali paşa, âlim olduğu gibi etrafına ilim adamlarını da toplamış olduğundan, Naima da bu suretle onun cemiyetine dahil olmuş ve 1125 H. - 1713 M. de defter eminliğine ve 1127 H. - 1715 M. de *Mora* seferi için ordunun *Edirne*'ye hareketinde ikinci defa Anadolu muhasebeciliğine tayin edilmiştir.

Naima, dürüst tabiatlı, mütaleasını çekinmeden açıkça söyleyen bir karakterde olduğundan, onun bu hali vezir-i âzam Damad Ali paşa'nın şımarık kethüdası İbrahim ağa'nın

[1] *Hanya* valisi Kalaylıkoz Ahmed paşa ile *Hanya* kadısına gönderilmiş olan hükümden :

"Sâbıka *Anadolu* muhasebecisi Nâima kendü halinde olmayup nefy ve tagrib olunması iktiza etmekle tayin olunan çavuş mübaşeretiyle *Hanya*'ya vardıkta kalebend eyleyib madam ki fermanı hümâyun sadır olmadıkça itlâk olunmaması..." *Mühimme* 115, s. 24.

[2] Boğaz hisarları dizdarlarına hüküm ki :

Sâbıka *Anadolu* muhasebecisi olan Nâima ile Hamevî Ali kendü hallerinde olmamalariyle bundan akdem emr-i şerifimle mezkûr Nâima *Hanya*'ya ve mezkûr Ali *Kıbrıs*'a nêyfolunmuşlar iken memur oldukları mahalle gitmeyip Boğaz hisarlarında kaldıkları ihbar olunmağla imdi siz ki dizdarlarsız, emri şerifim vusulünde yanlarına mübaşir tayin olunan iki nefer çavuşları Boğazhisar kalelerinin birinde kalebend edip merkumları bu taraftan tayin olunan çavuşlara teslim ve bir saat mukaddem memur oldukları mahalle yollayıp... Evahir-i Rebiulevvel 1118 (*Mühimme* 115, s. 60.)

[3] Naima hakkında *Hanya* mutasarrıfı Kalaylıkoz Ahmed paşa'ya yazılıp yukarıda zikredilen hükmün üst kenarında "*Bursa*'da ikamet eylemek üzere ıtlâk olunmuştur" kaydı vardır ve tarihi de 1118 Receb sonlarıdır ki 1706 Kasım ayına raslar.

hoşuna gitmemiş ve Naima'nın irtikâp ve irtişasından ve *Mora* seferinin neticesinin iyi olmıyacağını söylediğinden bahis ile, onu sadr-ı âzamın gözünden düşürüp aşağı memuriyetlerden olan silâhdarlar kâtipliğine naklettirmiştir (27 Safer 1127 - 4 Mart 1715).

Ordu ile *Mora* seferinde bulunan Naima, ordunun avdeti esnasında *Mora* defter emini vekili olarak orada bırakılmış ve bu hale müteessir olarak 1128 Ramazan - 1716 Ağustosta *Ballubadra* (Paliopatras) kasabasında vefat etmiştir.

Ne ziba düştü tarih-i vefatı
Naima gitti firdevs-i Naime

beyti vefatına tarihtir[1].

Naima'nın şöhretine sebeb olan, kendi adiyle meşhur olan tarihidir.

Tarih seven ve vekayii dikkatle gözden geçiren Amcazâde Hüseyin paşa, vezir-i âzam olduktan sonra, Osmanlı vekayiini kaleme alacak bir memurun lüzumunu takdir etmiş ve o zaman reis-ül küttab bulunan Ramî Mehmed efendi'nin takdimiyle tanımış olduğu Naima'yı bu işe memur ederek kendi yanında bulunan Şarihulmenarzâde Ahmed efendi'nin vakayinâme müsveddelerini de Naima'ya vermiştir.

Naima, Şarihulmenarzâde'nin bu tarihini okumuş, ona bazı ilâveler yaparak 1000 H. - 1591 M. den 1065 H. - 1655 M. senesine kadar olan vekayii tamamlamış ve buna beş senelik vekayii daha ilâve ederek, 1070 H. - 1660 M. de tarihinin birinci kısmını bitirmiştir.

Naima, III. Ahmed zamanında vezir-i âzam Enişte Hasan paşa'nın emriyle[2] birinci kısmın mâbadi olan 1071 H. - 1660 M. den 1110 H. - 1699 M. senesine kadar tarihinin ikinci kısmını yazmak için lâzım gelen vesaiki toplamış ise de, kitap haline gelmemiş ve kendisinin vefatından epey zaman sonra müsveddeleri Şehrîzâde Mehmed Said efendi'ye intikal etmiştir. İşte meşhur tarihi bu birinci kısım olup daha sonralarına aid yalnız *Edirne vakası*'nı kaleme almış ve bu

[1] Kaptan paşaya hüküm ki:
Mora cânibinde defter emini Naima efendi fevt olup ve hâlen eyâlet-i *Mora*'nın tahrir defterleri defterhaneden tahrire memur olan halife dahi tayin ve defteri gönderilmekle... Evasıt-ı Şevval 1128 (*Mühimme* 125, s. 57).

[2] *Edirne vakası* isimli eserinin mukaddimesinden.

tarihçe İbrahim Müteferrika tarafından basılan *Naima tarihi*'nin sonuna ilâve edilerek basılmıştır.

Naima tarihi, üslûbundaki sade güzellik ve mahir bir ressamın fırçasından çıkan resim gibi hâdiseleri ve bilhassa şahısları canlı olarak tasviri ve olayları kuvvetli muhakeme ederek tahlil eylemesi itibariyle şimdiye kadar bu tarzda bir ikincisi yazılmayan bir Osmanlı tarihidir.

Naima, tarihini tahkik ve tetkik suretiyle sıhhatlı olarak kaleme aldığı gibi, eserinin sade güzel olmasına ve bilhassa umumun istifadesi için münşiyane olmamasına dikkat etmiştir. Bu değerlerinden dolayı *Naima tarihi* vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa'nın emriyle müteferrika matbaasında basılan ilk Osmanlı tarihi olmuştur.

Naima şiirle de iştigal etmiştir; aşağıdaki iki güzel beyit kendisinindir:

Hâsid ayağa çalsa da kâlây-ı kemâlim
Sermâye-i irfânıma asla zarar olmaz

*

Naima sırr-ı aşkı sûziş-i pervaneden görkim
Ne hicr-i yârdan ağlar ne sûz-i nârdan söyler

Sarı Mehmed paşa (Bakkalzâde-Hacı)

XVIII. asırda Osmanlı devlet adamlarının âlimlerinden ve malî işlerde mütehassıs, değerli bir zat olan Mehmed paşa Maliyeden yetişmiştir. 1082 H. - 1671 M. de iptida Maliyenin ruznamçei evvel kalemine alınmış ve sonra defterdar Kıncı veya Kılıç Ali efendi (paşa) dairesine intisab etmiş, kabiliyeti görüldüğünden terakkisine yardım edilmiş ve Maliye mektubçuluğuna tayin olunarak uzun müddet bu hizmette bulunmuştur.

19 Zilhicce 1114 - 6 Mayıs 1703 te ve Ramî Mehmed paşa'nın sadareti zamanında bütün malî işlerdeki vukuf ve ihatasına ve aralarındaki hukuka binaen, Paşakapısına davet olunarak birden bire baş defterdarlığa tayin edilmiştir. Mehmed efendi bu teveccühe teşekkür etmekle beraber, afvını istirham etmiş ise de, ehliyeti malûm olduğundan itizarına bakılmamıştır.

Edirne vakası sırasında ihtilâlciler tarafından darphane emini Muhsinzâde Abdullah efendi[1] defterdarlığa tayin edilmiş olduğundan, saltanat değişikliği dolayısiyle Mehmed efendi bir müddet gizlendi (1115 Rebiulevvel - 1703 Temmuz).

Yeni defterdar Muhsinzâde, cülûs münasibetiyle kapıkulu ocaklarına cülûs bahşişi verecek parayı tedarik edemediğinden, ihtilâlcilerin elebaşılarının kendisine verdikleri teminat üzerine Sarı Mehmed efendi ikinci defa defterdarlığa getirildi ve hiçbir sızıltıya meydan vermeden cülûs bahşişini tedarik ederek tevzi etti.

Yine aynı sene içinde ve Enişte Hasan paşa'nın sadareti esnasında her nedense Amcazâde kethüdası Firarî Hasan paşa'nın baş defterdar olması icab etmişti. Sadr-ı âzam tarafından Sarı Mehmed efendi'ye haber gönderilip büyük hacegân mansıblarından herhangisini isterse tayin edileceği ve yakında yine baş defterdar olacağı bildirilmesi üzerine o da rüznamçei evvel memuriyetini istedi ve tayin olundu (13 Receb 1115 - 22 Kasım 1703).

Sarı Mehmed efendi üç buçuk aya yakın bir zaman sonra, yani 23 Şevval 1704 - 1 Mart 1704 de Firarî Hasan paşa'nın Rumeli valiliğine tayini üzerine üçüncü defa baş defterdarlığa getirildi. Bir sene kadar burada bulunarak çavuşbaşı Türk Ahmed ağa ile sadr-ı âzam kethüdası Osman ağa arasındaki münakaşada Osman ağa'yı tahtie ettiğinden dolayı azlolundu (1116 Şevval - 1705 Şubat).

Yeni defterdar Davul İsmail efendi'nin malî işlerdeki aczi sebebiyle dört, beş ay sonra Sarı Mehmed efendi dördüncü defa baş defterdar oldu (20 Safer 1117 - 13 Haziran 1705).

1118 Rebiulâhır - 1706 Temmuzda azledilen Mehmed efendi, 1123 senesi son ayına kadar (1712 Ocak) mazul kaldı ve aynı senede (10 Zilhicce - 19 Ocak 1712) de Mehmed efendi'nin (Damad Mehmed paşa) yerine beşinci defa baş defterdar olduysa da, beş ay sonra sebebi malûm olmayan bir hal üzerine yine azledildi (17 Cemaziyelevvel 1124 ve - Haziran 1712).

Damad Ali paşa'nın sadareti esnasında *Prut* muahedesinin tadili ile Ruslarla anlaşmak isteyen sadr-ı âzam tarafından

[1] I. Mahmud zamanında vezir-i âzam olan Muhsinzâde Abdullah paşa.

hudutların tespitine memur edildi ve vazifesini yapıp avdet edince, 7 Şaban 1126 - 18 Ağustos 1714 de altıncı defa baş defterdar oldu.

Damad Ali paşa'nın etrafında bulunan ilim ve fazilet sahibi devlet adamlarının arasında Sarı Mehmed efendi de yer aldı; ordu ile beraber *Mora* ve Avusturya seferlerinde bulundu ve sözü geçen en ileri ricalden oldu.

Damad Ali paşa'nın *Varadin*'de şehid olması üzerine devlet erkânı arasında en liyakatlisi olduğundan sadaret mührünün kendisine verilmesini ümit ediyordu; fakat onun kudret ve nüfuzunu maiyyeti olan Mevkufatî İbrahim efendi (Damad Nevşehirli İbrahim Paşa) çekemiyordu. *Varadin* mağlûbiyetini pâdişaha bildirmek üzere Mevkufatî İbrahim efendi ordu tarafından pâdişaha gönderildi ve onun tesiriyle sadarete Halil paşa tayin olundu; halbuki pâdişah III. Ahmed sadarete Sarı Mehmed efendi'yi münasip görmüştü; fakat onu sevmeyen İbrahim efendi:

"— Mühini devlet bir adamdır; Rumeli'nin kâfir eline geçmesine sebeb olur" demesi üzerine pâdişah bostancılıktan yetişmiş olan Halil paşa'yı vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem tayin edip Sarı Mehmed efendi'yi de taltif ederek veizir yaptı ve işlerinde vezir-i âzama yardım etmesini tavsiye ettikten başka kendisini sadr-ı âzam yapacağına dair Mehmed paşa'ya gizlice haber gönderdi. Sarı Mehmed paşa orduda yalnız kendisi söz sahibi olup vezir-i âzam gölgede kalmıştı[1].

Sarı Mehmed paşa'nın hasmı olan Mevkufatî İbrahim efendi, Rikâbı hümâyun kaymakamı tayin olunması üzerine *Edirne*'de pâdişahın yanında bulunan İbrahim paşa hasmı olan bu değerli veziri ezmek için çalıştı. Mehmed paşa da kendisinin pâdişahın vâdi hilâfına sadarete getirilmemesinden dolayı ağzına geleni söylemeğe başlıyarak hasmı olan sadaret kaymakamının eline fırsat verdi; ihtirastan gözü kararak açıktan açığa sadaret mührünü istemeğe kalktı.

Ordu cephede ve idare sadr-ı azamdan ziyade bunun elinde bulunduğundan, fena bir hâdiseye meydan verilmemek için *husûl-ı*

[1] Silâhdar Mehmed Halife, *Nusretnâme*'de Hacı Mehmed paşa'nın vezirliğini kaydettikten sonra "Dibelek firavun olup kudurdu ve kimseye söz söyletmez oldu" demektedir.

murad mukarrerdir diye kendisine yeniden sadaret vaadiyle avutulup ordunun seferden avdetine kadar sabredildi; filhakika ordunun *Edirne*'ye gelmesini müteakip Sarı Mehmed paşa kapıya davet edilip *Selânik* muhafızlığına tayin olunarak kürk giydirildi [1] ve baş defterdarlığa da sadaret tevcihi için daha evvel gizlice *Edirne*'ye davet edilen *Hotin muhafızı* eski defterdarlardan Damad Mehmed paşa tayin olundu (16 Muharrem 1129 - 31 Aralık 1716).

Damad İbrahim paşa, Sarı Mehmed paşa'yı ordudan ayırdıktan başka imhası tarafına gitti ve ilkbahardaki sefer için defterde kayıtlı evlâdı fatihan askerinden başka on senden fazla defterdarlık edip külliyetli menfaat temin ettiğinden ve bu sırada kendisinden hizmet beklendiğinden bahsolunarak bütün maaşı ve techizat ve sair masrafları yine kendisi tarafından temin edilmek ve bir neferi noksan olmamak üzere üç bin asker yazması ve ilkbaharda *Niş* ordugâhında bulunması emrolundu [2].

1129 Rebiulevvel iptidaları tarihli bir fermanla evvelki emir tekid olunmakla beraber, aynı zamanda hiçbir suretle özrünün kabul olunmıyarak şedid akibete uğrayacağı da bildirildi. Mehmed paşa'nın parası olsa bile kısa bir zamanda bütün techizatiyle üç bin kişinin tedarikine imkân yoktu [3].

[1] *Raşid*, c. 4, s. 317 ve *Nusretnâme*. *Raşid tarihi*'nin diğer bir yerindeki (c. 4, s. 286) kayda göre defterdar Mehmed efendi'nin iptida ordudan, *Edirne*'ye gönderilen Mevkufatî İbrahim efendi'den vezirliğe tayin ettirileceği vadini almış ve arkasından yeni zadr-ı âzam Halil paşa tarafından da vezirliğe terfi için inha edilmiş; İbrahim efendi, Mehmed efendi'ye vezirlik alacağına dair söz verdiği halde sadr-ı âzam tarafından inha edilmesine canı sıkılmış imiş. Raşid'in bu kaydı doğru değildir. O tarihte defterdarın maiyetinde olan İbrahim efendi'nin henüz pâdişaha hulûl ederek orduda en kudretli bir zatı vezir yaptıracak kadar nüfuzu yoktu. Bundan başka vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem, bütün azil ve nasba kadir olup Mehmed efendi'yi inha etmeden vezir yapabilirdi. Vezir olmak isteyen Mehmed efendi belki İbrahim efendi'nin bilvasıta delâletini istemiş olabilir.

[2] *Raşid*, c. 4, s. 323.

[3] *Selânik* muhafızı vezir Elhac Mehmed paşa'ya hüküm ki :

Sen ki veziri müşarünileyhsin işbu sâli meymenet iştimalde mukarrer ve muhakkak olan seferi hümâyun-ı nusretmakrunum için defterlu evlâdı fatuhandan mâada ulûfe ve bahşişleri ve sair masarifi kendi malından sarf ile tah ririne memur olduğun üç bin güzide ve tuvânâ yörük levendatını bir gün evvel tahrir ve tekmil ve yanına istishab ve Nevrûz-ı firuzdan mukaddem *Niş* sahra-

Sarı Mehmed paşa bu hallerden müteessir olarak pâdişaha söğüp saydığından, bu suretle arzu edilen katline bu güzel bir vesile oldu; evvelâ *Kavala* kalesine hapis ve malları hükûmetçe zabtedilip *İstanbul*'da *Kumkapı*'daki konağında bulunan eşyasının müsadere edilmesi için çavuşbaşı Halil ağa *Edirne*'den *İstanbul*'a gönderildikten sonra, kapıcıbaşı Yusuf ağa *Kavala*'ya gönderilerek boğduruldu (1129 Rebiulevvel sonları - 1717 Mart)[1].

Sarı Mehmed paşa'nın iki mühim eseri vardır; bunlardan birisi زبدة الوقايع *Zübdet ül-vekayi* adındaki tarihidir. Bunun Köprülü'nün sadaretinden 1082 H. - 1671 M. senesine kadar olan on beş senelik kısmı mukaddime olup, 1116 H. - 1704 M. tarihine kadar olan kısmı ise bizzat içinde bulunduğu vekayi itibariyle kıymetlidir; *İstanbul* kütüphanelerinde müteaddid nüshaları vardır[2]. İtimad edilir bir vekayinâme olup Vak'anüvis Raşid'in mehazları arasındadır.

Sarı Mehmed paşa'nın diğer mühim eseri de نصايح الوزرا والامرا *Nesayih ul-vüzera ve'l-umera* ismiyle dokuz kısım üzerine kaleme almış olduğu telifidir. Bu ikinci eseri, sabık Robert Kollej Müdürü Prof. Rayet (Wright) tarafından Türkçe

sında bulunman için tenbih ve tekidi müştemil hattı hümâyunı şevketmakrunum mûcibince emri celil ül şânım şerefyafte-i sudur olmuş idi. Haliya tekid ve istical için işbu emr-i şerif-i vacibü'l-imtisalim dahi ısdar ve irsal buyrulmuştur.

İmdi inşallahü Teâkâ vusulünde bu hususta kemali dikkat ve ikdam ve mukaddemâ fermânım olduğu üzere berminvali meşruh tahririne memur olduğun üç bin nefer güzide ve tuvana yörük levendanını bir gün evvel bir saat mukaddem tahrir ve tekmil ve cümlesini yanına istihsab ve vaktiyle hareket ve Nevruzı Firuzdan mukaddem *Niş* sahrasında mevcut bulunup fermânım olan mahallerin hıfz ve herasetinde bezli iktidar ve ceddi bîşümar eyliyesin. Şöyle ki tahrire memur olduğun ol miktar levendatın bir neferi nakıs olup ve yahut nevruzdan evvel *Niş* sahrasında bulunmıyacak olur isen bir güa özrün ısga olunmayıp ukubeti şedideye mazhar olacağını mukarrer ve muhakkak bilip bu emri hatirin muaccelen tekmili ile bir an evvel mahalli memurede bulunmağa ana göre mübaderet eylemen bâbında fermânı âlişanım sadır olmuştur. Evail-i rebiulevvel sene 1129 (*Mühimme* 125, s. 185).

[1] *Nusretnâme* ve *Raşid tarihi*, c. 4, s. 333.

[2] Nuru Osmaniye kütüphanesi nüshası 3122 ve Esad efendi kitapları arasındaki nüsha 2382 numaralardadır.

metni ile beraber İngilizceye tercüme edilerek 1935 senesinde Amerika'da *Princeton* Üniversitesi matbaasında basılmıştır.

Nesayih ul-vuzera vel-umera'da sadr-ı âzamın ahlâk ve etvarı, mansıblar, irtikâp, defterdarın evsafı, hazine, yeniçeri ocağı, reaya ahvali, hudut kuvvetleri, serasker, timar ve zeamet ahvali ile cömertlik, hasislik, hırs ve tamâ, garez, tevazu, kibir, hased gibi memduh ve mezmum hallerden bahsedilmektedir.

Ebu Bekir efendi (Şirvânî)

Şirvan'lı Rüstem bin Ahmed bey'in oğludur. Kendisine Karabekir efendi veya Acem Bekir efendi denilirdi. Gençliğinde babası Rüstem bey ile Hacca gidip avdetinde *Mısır*'da kalarak yüksek tahsil görmüş ve Mısır valisi Şişman İbrahim paşa'ya intisab ederek tatlı ve faydalı musahabeleriyle kendisini sevdirmiştir.

Şişman İbrahim paşa'nın 1079 H. - 1668 M. de vefatı üzerine bir müddet daha Mısır'da kaldıktan sonra 1083 H. - 1672 M. de *İstanbul*'a gelerek vezir-i âzam Köprülüzâde Fazıl Ahmed paşa'nın akrabasından Hüseyin bey'le tanışarak onun delâletiyle Amcazâde Hüseyin bey'in (Hüseyin paşa) meclisine devam etmiş ve hacegân rütbesiyle hazine kâtipliğine tayin olunmuştur.

Ebu Bekir efendi âlim ve değerli bir zat olduğu için kendisini vezir-i âzam Merzifonî Kara Mustafa paşa da himaye ederek 1090 H. - 1679 M. de haslar ve maden kalemi müdürlüğüne ve daha sonra Anadolu muhasebeciliğine tayin etmiştir. 1093 H. - 1692 M. de suvari mukabelecisi olarak 1094 H. - 1683 M. de Avusturya seferine iştirak eden Ebu Bekir efendi *Viyana* muhasarası esnasında yeniçeri kâtibi olmuştur.

Viyana bozgunluğu ve Kara Mustafa paşa'nın katli üzerine yeniçeri kâtipliğinden azledildi ve epey zaman açıkta kalarak *Seddulbahir* muhafızı Köprülüzâde Fazıl Mustafa paşa'nın yanında oturdu ve onun vezir-i âzam olması üzerine reis-ül küttablığa tayin olundu.

II. Ahmed zamanında İran şahına yazılan nâmenin tahrir tarzını çok takdir eden pâdişah, Ebu Bekir efendi'yi bir hattı hümâyunla azledilmemek üzere reis-ül küttablıkta bıraktı

Fakat vezir-i âzam Sürmeli Ali paşa [1] daha defterdar bulunduğu sırada aralarında geçen bir münakaşadan dolayı gücenik olduğu Ebu Bekir efendi'yi 28 Rebuilevvel 1106 - 16 Kasım 1794 de *Elbasan* sancağı beylerbeğiliğine tayin ettikten sonra *Mora*'ya memur etti.

Elmas Mehmed paşa vezir-i âzam olunca, Ebu Bekir efendi'yi yine devlet merkezine getirtip büyük ruznameci yaptı; bu tayinde pâdişah II. Mustafa'nın zevcesi Hafsa Sultan'ın tesiri vardı.

Ebu Bekir efendi 1114 H. - 1702 M. de nişancı ve 1115 H. - 1703 M. de ikinci defa reis-ül kütab oldu; 1118 H. - 1706 M. de azledildi ise de, 1122 Zilhicce - 1711 Ocakta üçüncü defa reis-ül küttab tayin edildi. Daha sonra baş muhasebeci, büyük ruznameci, yeniçeri kâtibi, darphane emini olup 1125 H. - 1713 M. de dördüncü defa reis-ül küttab oldu ise de, ihtiyarlığına mebni bir ay sonra defthereminliğine naklolundu ve bir müddet de ikinci defa darphane emini olup 1130 H. - 1718 M. de şıkkısani defterdarı tayin edildi ve 8 Ramazan 1135 - 12 Haziran 1723 te vefatına kadar burada kaldı. Ölümünde yaşı doksanı aşkındı. Kabri Süleymaniye'de konağının civarında Kirazlı mescidi kurbinde Nevrez Kadın mektebi karşısındaki mezarlıktadır.

II. Mustafa'nın hal'i ve vefatından sonra zevcelerinden Hafsa Sultan, pâdişah III. Ahmed'in emriyle Babı âli erkânından birisine tezviç edilmek istendi; sultan, sevgili zevcinden sonra hiçbir erkekle evlenmemek üzere ahdetmiş olduğundan, pâdişahın ayaklarına kapanarak afvını ve kardeşinin zevcesine bu hakaretin yapılmamasını ve kendisini öldürmesini istirham ve Âli Osmana beş şehzâde yetiştirdiğini [2] beyan eyledi ise de bu istirham dinlenmedi. Zevc intihabı hususunda muztar kalan Hafsa Sultan nihayet yaşı seksenden fazla olan ve kendisini on yaşında iken saraya takdim eden reis-ül küttab Ebu Bekir

[1] *Raşid tarihi*, c. 2, s. 187, sene 1103, III. Ahmed zamanında da İran Şahının nâmesine yazılan cevap bunun kaleminden çıkmış olup bir sureti kütüphanemizde 164 numaralı *Münşeat* mecmuasında vardır.

[2] II. Mustafa'nın bilâhare padişah olan I. Mahmud ve III. Osman adlarındaki şehzadelerinden başka sekiz şehzadesi daha doğmuş olup Hafsa Sultan'ın ifadesine göre bunlardan beşini kendisi doğurmuş oluyor.

efendi'yi intihab eyledi. Ebu Bekir efendi, zevcesi Hafsa Sultan'a bir pâdişah zevcesi gibi hürmette bulundu[1].

Ebu Bekir efendi değerli âlimlerdendir; mükemmel bir kütüphanesi vardı. Fevkalâde münşiyane kaleme alınarak her lisan bilen tarafından anlaşılması mümkün olmayan meşhur *Vessaf tarihi*'nin[2] birinci cildindeki Arapça lûgatlerin halline dair مالابُدّ منه الاديب من المشهور و القريب ismiyle bir şerh yazmıştır[3]. Bundan başka, İbn Halligân diye meşhur Şemsüddin Ebi el Abbas Ahmed'in (vefatı 681 H. - 1282 M.) *Vefiyat ül-Âyan* isimli teracim-i ahvale dair olan eserinin bir kısmını Türkçeye çevirmiştir[4].

İsmail Hakkı efendi (Bursalı)

Babası Mustafa efendi, *İstanbul*'lu olup *Aksaray*'da oturduğu sırada evi ve eşyası yanmış olduğundan, *Aydos* kasabasına hicret ederek[5] oraya yerleşmiş ve Şeyh İsmail Hakkı 1063 Zilkade iptidalarında (1653 Eylül) orada doğmuştur.

Tahsil çağına geldikten sonra *Edirne*'ye giderek orada Atpazarı diye meşhur Şeyh Osman Fazlı efendi'nin birinci halifesi *Edirne* medresesi müderrislerinden Abdülbaki efendi'den ders okumuş ve sonra *İstanbul*'a gelerek babasının şeyhi olan Halvetiye tarikatinin ünlü şeyhlerinden Atpazarî Osman Fazlı efendi'ye (Emir Çelebi'ye) intisab etmiş, bundan başka değerli âlimlerden fıkıh, Arapça ve Farsça edebî eserler, mesnevî okumuş, vâizlikle faaliyete geçerek ilk vâzlarını *Üsküdar*'da

[1] Madam Montegü'nün mektupları (*Tarihi Osmani, Encümeni* mecmuası, sene 6, s. 410) Ebu Bekir efendi'nin Hafsa Sultan'ı alması Ebu Bekir efendi'nin üçüncü defaki reis-ül küttabliğında olmalıdır.

[2] Vessafü'l-hazre denilen Abdullah Bin Fazlullah-ı Şirazî, tarihini 711 H. – 1311 M. de bitirmiştir. Vefatı 719 dadır.

[3] *Vessaf* şerhinin Ebu Bekir efendi'nin bıraktığı yerden alt tarafı, bir haylı ilâvelerle Mirzazâde Ahmed Neylî efendi tarafından tekmil edilmiştir. Ebu Bekir efendi'nin Vessaf şerhi Üniversite kütüphanesi Halis efendi kitapları arasındadır.

[4] Bunun Ibn Halligân tercümesi Veliyyüddin efendi kitapları arasında 2409 numaradadır.

[5] *Aydos*, Osmanlıların eski idarî teşkilâtında Şarkî Rumeli'nin kazalarından olup *Burgaz*'ın kuzey batısına düşer.

Ahmediye camiinde yapmıştır; bir vaazı esnasında vahdeti vücud meselesinden bahsettiği için *Tekirdağı*'na sürülmüş ise de, az sonra afvolunarak [1] Şeyhi Osman Fazlı efendi tarafından 1086 H. - 1675 M. de *Üsküb*'e gönderilmiş ve orada vaizlik etmiştir. İsmail Hakkı, daha sonra *Ustrumca*'da bulunmuş ve oradan da şeyhin emri üzerine Şeyh Sunullah efendi'nin yerine 1096 H. - 1685 M. de *Bursa*'ya şeyh olmuştur.

Zamanının hem zâhir ve hem bâtın ilimlerinde mütefekkir bir şahsiyet olan Osman Fazlı efendi, IV. Mehmed'in hal'i ile II. Süleyman'nın cülûsunu müteakip cepheden *İstanbul*'a gelen ocakların ihtilâlleri esnasında ocakların edepsizliklerine karşı, halkın kendisine hüsnı zannına binaen, ihtilâlcilerin tedibinde hizmet etmişti. Bir müddet sonra vezir-i âzam olan Köprülüzâde Fazıl Mustafa paşa, bunun nüfuzundan çekinerek kendisini *Magosa*'ya gönderdiği zaman onun müridi olan İsmail Hakkı efendi de şeyhini bırakmıyarak beraberinde *Kıbrıs*'a gitmiş ve şeyhinin 1102 H. - 1691 M. de orada vefatı üzerine tekrar *Bursa*'ya dönmüştür.

İsmail Hakkı efendi, II. Mustafa'nın bizzat Avusturyalılar üzerine vaki seferinde ordu ile beraber gitmiş, sonra *Bursa*'yı terk ederek 1130 H. - 1718 M. den itibaren üç sene *Şam*'da oturup Ahmediye camiinde cuma vaizliği etmiş ve buradaki dostlarının ricalariyle bazı risaleler yazmış ve nihayet 1135 H.-1723 M. de tahassürle özlediği *Bursa*'ya giderek yerleşmiştir. İsmail Hakkı efendi burada iki sene daha yaşıyarak 1137 Zilkade - 1725 Temmuzda yetmiş beş yaşında vefat ederek *Tuzpazarı*'ndaki tekkesine defnedilmiştir. [2]

Hak hak dedi azmeyledi Hakkı efendi cennete

mısraı vefatına tarih düşürülmüştür.

Şeyhi Osman Fazlı efendi yüksek irfan ve kabiliyetini takdir ettiği İsmail Hakkı hakkında :

[1] Şakayik Zeyli Şeyhî'de (Nurı Osmaniye kütüphanesi 3312, s. 342) 1134 H. – 1721 M. de ikinci defa *Üsküdar*'da bulunduğu sırada *Tekirdağ*'da ikamete memur edildiği yazılıdır.

[2] Bu tekkeyi, *Bursa*'yı bu son gelmesini müteakip 1135 H. – 1723 M. de cami olarak yaptırmış ve kitabesini kendisi tertib etmiştir.

"—Cenabı hak bana bir halife ihsan buyurdu ki onu Hazreti Pire ihsan buyurmadı" diye iftihar edermiş.

İsmail Hakkı efendi üç defa *Bursa*'da uzun yıllar şeyhlik ettiği için *Bursalı* diye şöhret bulmuştur. Hem zâhir ve hem bâtın uleması arasında kıymetli eserleriyle tanınmış olan İsmail Hakkı efendi'nin, büyük, küçük yüzden ziyade telifatı vardır ve bunların yirmi üçü basılmıştır. İsmail Hakkı'nın eserleri Türkçe lisanı bakımından da tetkike şayandır. Bu eserlerinden birincisi dört cilt üzerine روح البيان *Ruhü'l-Beyan* isimli tefsiri olup matbudur. Diğer eserleri usuli hadîs, fıkıh, kelâm, tasavvuf, ahlâk ve meaniye dair olup bunlardan فروق *Furuk* isimli müteradif ve müteşabih lûgatlerin farkları ile mahalli istimallerinden bahsetmesi itibariyle pek mühim olup Arapça olarak kaleme alınmış ve ehemmiyetine binaen Ali Enver efendi tarafından *Mektep* mecmuasında الوثوق فی ترجمة الفروق *El Vüsuk fî tercümet'il-füruk* ismiyle Türkçeye çevrilerek parça parça neşrolunmuştur[1]. *Hadîs-i erbain* şerhi ile *Mesnevî*'nin on sekiz beyti ile *Varidat-ı kübra*, *Bostan*, *Pendi Attar*, Derviş Yunus'un bir gazelinin ve Hacı Bayram Veli'nin bir manzumesinin şerhleri, كتاب النجاة *Kitab'ün-Necat*, كنز مخفی *Kenz-i Mahfi*, كتاب الخطاب *Kitabü'l-hitab* isimlerindeki eserler İsmail Hakkı efendi'nindir; yüzbeş kadar telifi vardır.

Üç dilde mürettep divanı olup bazı manzumeleri *Salim* ve *Fatin* tezkirelerinde de görülür[2].

Tâib Ahmed efendi (Osmanzâde)

İlim ve kemaliyle, kıt'a ve tarih, hiciv ve medhiye söylemekteki meharet ve melekesiyle tanınmış olan Tâib Ahmed efendi, *İstanbul*'lu olup Maliye tezkirecisi Osman efendi'nin oğludur. Medreseden yetişmiş, 1099 Rebiulevvel - 1688 Ocak-

[1] İsmail Hakkı efendi'nin tercümei haliyle eserlerinin bir kısmı Mektep mecmuasında (sene 3, s. 34) vardır. Furuk ismindeki eserinin tercümesi de yine aynı mecmuanın üçüncü senesinin birinci numarasından başlamaktadır.

[2] İsmail Hakkı merhumun tercümei hali ve eserlerinin tetkiki hakkında merhum Prof. Mehmed Ali Aynî bey'in Darülfünün İlâhiyat Fakültesi mecmuasında (sayı 9, sene 1928) *İsmail Hakkı'ya dair bir tetkik hülâsası* adiyle önemli bir yazısı neşredilmiştir.

ta babasının Kumkapı Nişancı camii civarındaki medresesine müderris olmuştur. Hariç rütbesiyle Fazıliye medresesi müderrisi bulunduğu sırada alacaklı olduğu Aşcı Mehmed paşa'dan parasını kurtarmak için Şam valisi olan paşanın kethüdalığını kabul ettiğinden dolayı müderrisliğe rağbet etmediğine hükm olunarak elinden medresesi alındığı için birkaç sene açıkta kalmıştır.

1109 H. - 1697 M. de *Fevziye-i Cedide* ismiyle bir medrese yaptıracağını vadederek medrese yapılmadan evvel dahil rütbesiyle müderrisliğine tayin edilmiş ise de, henüz binasına başlamadan aleyhdarlarının şeyh-ul islâm Erzurumlu Feyzullah efendi nezdindeki faaliyetleri neticesinde adı müderrisler defterinden silinmiştir; fakat Feyzullah efendi'nin katlinden sonra taahhüd ettiği medreseyi yaptığından, bu medrese hareketi dahil rütbesiyle kendisine tevcih edilmiş ve sonra medresesinin derecesi Musıla-i Sahn itibar olunmuştur.

Kabiliyetli olanları himaye ederek yetiştirmesini seven Nevşehirli İbrahim paşa'nın teveccühü sayesinde sıra bekleyenlere tercihan Süleymaniye müderrisliğine tayin edildikten sonra, 1129 Şaban - 1717 Temmuzda *Haleb* kadısı ve yine sırası gelmeden *Mısır* kadısı olarak[1] 1136 Ramazan iptidasında (1724 Mayıs) orada vefat etmiştir[2].

III. Ahmed'in 1132 H. - 1720 M. de İbrahim adında bir şehzadesi doğup takdim etmiş olduğu velâdet kasidesi pâdişahın takdirini çektiğinden :

"— Makbulü hümâyunum olmuştur; asrın melik-üş şüerası olduğu vücuh ile zâhir ve matlâbı ihsanı hümâyunum olmuştur" hattı hümâyuniyle kendisinden daha üstünleri bulunduğu halde zamanının melik-üş şüerası ilân edilmiştir.

[1] "1135 senesi hilâlinde tarafı bahirülşerefi âsafiden hüsni teveccüh ile mazhar-ı inayet ve tekrim ve Mısır kazası mücerred kıdemi tarik ile olmayıp rıtk ve fıtk ve hal ve akde kudret şart olmağla bir iki eski ve hem pasına takdim kılınmıştır..." Çelebizâde, s. 171.

[2] Ayvansarayî'nin vefiyat mecmuasında 22 Ramazan perşenbe günü vefat ettiği yazılıyor. Ramiz tezkiresi Mısır valisi tarafından zehirlettirilerek vefatı kaydolunmuştur. Çelebi zâde Asım'da da "şerbe-i şirin güvarı iş ve zindegânisi sem-i müvakkati merk ile telh oldı" denilmektedir (*Raşid zeyli Çelebizâde*, s. 170).

Osmanzâde Tâib, ziynet ve ihtişamı ve iyi yaşamayı bilir ve severdi. *Haleb* kadılığından *İstanbul*'a döndükten sonra *Fenerbahçe* tarafında bir köşk yaptırmış ve Valide Sultan evkafından alarak imar etmiş olduğu *Demirkapı* çiftliğinde vezir-i âzam Damad İbrahim paşa ile şeyh-ul islâm Abdullah ve kaptanı derya Mustafa paşa'ya ziyafet çekmiştir.

Dostluğuna sadık, vefakâr ve fevkalâde cömerd olup hanesi edip, şair, âlim ve musikişinasların toplantı yeri idi. Kendisinin yakin dostu olan Çelebizâde Asım efendi — ki sonraları şeyh-ul islâm olmuştur — Osmanzâde'nin yukarıdaki vasıflarını saydıktan sonra :

Tarihgüyluk ve kaside perdazlıkta bîbedel kıtaları elsine-i nasta manendi darbı mesel olduğunu hezl ve ciddî yazıları ve manzumeleriyle dostlarını göklere çıkarıp düşmanlarına zehir saçtığını beyan ediyor.

Tâib Ahmed efendi'nin müteaddid eserleri vardır :

1- *Hadikat ül-Vüzera ;* 2- *Hadikat ül-Mülûk* ismiyle Osmanlı pâdişahlarının muhtasar tarihi; 3- *Telhis ül-hüküm ;* 4- *Menakıb-ı İmam-ı âzam ;* 5- *Ahlâk-ı Alâî* hülâsası olan *Hülâsat ül-ahlâk ;* 6- احمد الآثار *Ahmedü'l-Asar* adını verdiği *Meşarikü'l-Envar* tercümesi; 7- *İcaz-ı Nesayih ül-Hükema ;* 8- *Ahlâk-ı Ahmedî* [1]; 9- *Sıhhat Âbâd* ismiyle kırk hadisi sahih'in mensur ve manzum tercümesi; 10- *Müretteb Divan-ı eş'ar.*

Bunlardan başka, *Ahlâk-ı Muhsenî*, ثمار الاثمار *Semarü'l-Esmar*, *Hümayunâme* ve Müverrih Âli'nin مجالس الادب *Mecalis-ü'l-edeb* isimli eserini hülâsa olarak kaleme almıştır. انوار سهيلى *Envâr-ı Süheylî*'yi de زبدة الاثمار فى الحكايات *Zübdet ül-esmar fil Hikâyat* adiyle hülâsa etmiştir; diğer eserleri de vardır. Sadr-ı azamların tercümei hallerini havi zeyilleriyle birlikte *Hadikat ül-vüzera* ile *Hadikatül-Mülûk* ve *Ahlâk-ı Ahmedî* basılmıştır.

Devrinin şairlerini tavsif eden bir manzumesinden :

Benim şimdengeru mahkûm-ı fermân-ı mutaımdır
Gerek erbab-ı tedris ü gerek küttâb-ı divanî

[1] Eserleri hakkında Bağdatlı İsmail paşa'nın *Hadikatü'l-Arifin Esma-ül-Müellifin* adlı eserine bk. (c. 1, s. 171). Etraflı tercümei hali için Ali Canib beyin yazısına bakın (Türkiyat mecmuası C. 2 S. 103).

Ve lâkin Husrev-i mülk-ı maâni Râşid ü Vehbî
Birisi nûr-ı çeşmimdir birisi cânımın cânı
Mevali zümresin ad eylemem şair güruhından
Ki nâdir bulunur nazm âşina merd-i sühandâni
Beli ben bildiğim şair fakat Neylî ve Kâmî'dir
Hatadır gayra etmem şairiyyet ile bühtâni
Müderrislerde ancak Âsım-ı hoşgû müsellemdir
Ki nazm ü nesir ü fazl u marifette yoktur akranı
Eğer meşk etse mektubi-i defterdâr İzzet bey
Ederlerdi reisi zümre-i nazm âveran ânı
Reşid ü Salim ü Şehri vü Lem'i vü Rahimîdir
Benam-ı şairân-ı zümre-i küttâb-ı divânî
Ederdim Taiba her fırkanın erbâbını tâyin
Veli havfım budur şayet ki dilgir îde yârânı
Vekilimdir benim Vehbî-i muciz dem beyan itsün
Sunûf-ı taze güyanı güruh-ı yâve destânı
Olur îse eğer mizân-ı temyiz-i suhan derkâr
Bilinür herkesin ol dem kemalâtiyle noksanı.

Mehmed Esad efendi (Yanyalı Esad Hoca)

XVIII. yüzyılın birinci yarısında yaşamış olan mütefekkir âlimlerden Yanyalı Esad efendi'nin babasının adı Ali bin Osman'dır; ilk, orta medrese tahsilini doğum yeri olan *Yanya*'da yapmış ve 1098 H 1687 M de yüksek tahsilini de *İstanbul*'da tamamlamış ve hocası Akşehirlizâde İbrahim efendi'den ders arkadaşlarının üstünde olarak takdirle icazet almıştır.

Esad Efendi'nin kabiliyet ve istidadı şeyh-ul islâm Ebu Said zâde Feyzullah efendi'ye anlatılınca derhal celbederek 1102 H. - 1691 M. de müstakilen mülâzimet verdi. 1111 H.-1699 M. tarihinde müderrislik imtihanında pek iyi surette muvaffak olması üzerine *iptidai hariç* rütbesiyle elli akçe yevmiyeli Süleyman ağa Darülhadisi müderrisliğine tayin edildi ve daha sonra terakki ede ede mûsıla-ı Süleymaniye rütbesiyle *Eyüb* müderrisi oldu.

Felsefeye ve müspet ilimlere karşı büyük alâkası olan Esad efendi bu ilimlerde bilgisi olan zatlardan hesap ve hendese

öğrendi[1]. Kabiliyetli olanları himeye eden Damad Nevşehirli İbrahim paşa zamanında ve 1138 H. - 1725 M. de *Galata* kadısı ve İbrahim paşa'nın teşkil ettiği tercüme heyetine dahil oldu ve 1139 H. - 1727 M. de ilk matbaanın tesisi üzerine buraya musahhih tayin edildi.

Esad Hoca'nın vefatı 1143 H. - 1731 M. de veya bir sene sonra ve kabri de *Edirnekapı*'da Emir Buhari dergâhı kabristanındadır. Türkçe, Arapça ve Farsçadan başka Rumcaya vakıf olan Esad efendi vezir-i âzam Damad İbrahim paşa ve şeyh-ul islâm Abdullah efendi'nin emirleriyle fizikten Aristo'nun كتاب الثمانيه فى سماع الطبيعى *Kitab üs-semaniye fî sımait-tabiî* eserinin üç kitabını aynı zamanda şerh ederek Yunancadan Arapçaya tercüme etmiştir[2]. Arapça tercümenin mukaddimesindeki mütaleası Esad efendi'nin derin vukufunu göstermektedir[3].

Mehmed Esad efendi'nin bu değerli tercümesinden başka İbni Sina'nın *Şifa* tercümesi, حكمة الاشراقيه *Hikmet ül-işrakıyye* şerhi, mantıktan *Metali-ül-Envar* tercümesi olan شرح الانوار *Şerh ül-Envar*, رساله لاهوتيه *Risale-i Lâhutiyye*, حاشيه اثبات واجب *Haşiye-i İsbât-ı Vâcib*, *Manzume-i şahidî* şerhi ve üç lisanda mürettep divan olarak müteaddid eserleri de vardır.

Şuara tezkiresini yazan Salim efendi, bu değerli zat hakkında: "Zatı âlisinin medayihi serd olunmak lâzım gelse برأسه bir re'sihi bir kitap ve fezaili kemali tâdad olunsa her varak, medayihi bir bab olurdu" demektedir.

[1] Tezkire sahibi Salim efendi, Esad efendi'nin kimlerden ders gördüğünü ve neler okuduğunu göstermeştir (*Matbû Şuara tezkiresi*, s.78) تكملة الشقايق فى حق اهل حقايق *Tekmiletü'ş- şakayik fi hakkı-ı ehli-l-hakayik* müellifi İsmet Efendi de bu hususta malûmat vermektedir (*Türk Tarih Encümeni mecmuası*, sene 16, s. 50).

[2] Aristo'nun bu *Kitabü's-semaniye* adlı eserini I. Ahmed zamanında (1603-1617) *Selânik* Rum metropolidi olup 1020 H. - 1611 M. de vefat eden Karaferiyeli Yuannis Kotinus (Y. Kuttinius)ün Rumca tercümesinden istifade etmiştir. (*Tekmiletü'ş şakayik* —İsmet efendi) yine bu hususta *Osmanlı Türklerinde İlim* (Dr. Adnan Adıvar) s. 140.

[3] Bu eserin bir nüshası ترجمة مجلد الثمانيه لارصطاليس *Tercümet-i Mücellidü's-semaniye li Aristelalis* ismi altında Esad c. kitapları 1936 mükerrer numara ve bir nüshası da Ayasofya K. 2656 No. dadır.

Esad Efendi'nin oğlu Bedrüddin efendi babasından üç sene sonra vefat etmiş olup, hendeseye dair Arapça bir eseri vardır ve bir nüshası Esad efendi kitabları arasında 2010 numarada *Kitab-ül hendese* ismiyle kayıtlıdır.

İbrahim Müteferrika

Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed efendi (paşa) ile beraber *İstanbul*'da ilk Türk matbaasını kurarak irfan hayatımıza hizmet eden değerli bir zattır. İbrahim Müteferrika, matbaacılığından dolayı *Basmacı İbrahim efendi* diye meşhurdur.

İbrahim Müteferrika aslen Macar olup 1085 H. - 1674 M. de Doğu Macaristan'da *Kolojvar* kasabasında doğmuştur. Hıristiyanlığın *Kalvinist* mezhebine mensup bir ailenin oğlu olup papas olmak için tahsil gördüğü sırada, 1104 H. - 1692 M. de Türk akıncılarının eline esir düşerek *Istanbul*'a getirilip 1106 H. - 1695 M. de satılmıştır.

Kendisini esirlikten kurtaracak parası olmadığından, İslâmiyeti kabul etmek suretiyle kendisine eziyet eden sahibinin elinden kurtulmuş ve az zamanda Türkçeyi de iyi öğrenmiş. İslâm akidelerini tetkik ettikten sonra 1123 H. - 1711 M. de *Risale-i İslâmiye* isimli eserini yazmıştır[1]. Yine bu münasibetle Türklerin hiçbir gayrı müslimi vicdanî kanaatinden dolayı tazyik etmemeleri ve bilâkis katolik mezhebinde olan Avusturya hanedanının Kalvinistler aleyhindeki şiddetli hareketleri ve Osmanlı hükûmetinin de siyaseti icabı Kalvinistlere müzahir olarak Avusturya'ya karşı cephe almaları İbrahim Müteferrika'nın İslâmiyeti kabulünde müessir olmuştur.

İbrahim efendi'nin hangi tarihte müteferrika olduğunu bilmiyoruz[2]. Yalnız Damad Şehid Ali paşa'nın sadareti

[1] *Risale-i İslâmiye*'nin bir nüshası Süleymeniye kütüphanesinde Esad efendi kitapları arasında 1187 numarada olup Türkçedir. İbrahim efendi bu risalesinde *Kolojvar*'da doğduğunu yazmaktadır.

[2] *Müteferrika*, pâdişahların maiyyeti hademelerinden olan ve seçkin ve asîl olanlardan intihab edilen bir sınıftır. Bunlara *Kanunname-i Âl-i Osman*'da "vâcibü'r-riaya ağalar" denilirdi. İçlerinde sultanzâde ve vezirlerin oğullarından, ümera ve defterdar evlâdlarından ve hasodalıdan olanlardan itibarlı kimseler vardı. Padişah, saraydan dışarı çıktığı ve cuma namazına gittiği zaman müteferrikalar hükümdarın önünde giderler ve sefere gidişinde bera-

esnasında ve Avusturya seferine takaddüm eden senede Venedik ile olan muharebe dolayısiyle Avusturya'nın tarafsızlığını temin etmek için İbrahim efendi sadr-ı âzamın bir mektubiyle ve müteferrika rütbesinde olarak 1127 H. - 1715 M. senesinde *Viyana*'ya elçilikle gönderilmiştir. Bu kayda göre müteferrikalığı ya bu tarihte veya bu tarihten evveldir.

İbrahim efendi, sadr-ı âzamın mektubunu imparatorun başvekili Prens Öjen'e vermiş ve bir müddet *Viyana*'da alıkonulduktan sonra başvekilin cevabî mektubiyle avdet etmiştir.

Avusturya ile olan muharebede Macaristan'dan kaçarak imparator aleyhine hareket etmek üzere *Belgrad*'da toplanmış olan Macar asilzâdeleriyle[1] beraberlerindeki Macarlara İbrahim Müteferrika tercüman tayin edilmiştir (1128 Zilkade - 1716 Ekim).

İbrahim efendi daha sonra Osmanlı devleti tarafından Fransa'dan getirtilerek Macaristan kıralı ilân edilmiş olan Rakoçi Ferenç'e tercüman olmuş ve Rakoçi'nin vefatına kadar tercüman bulunmuş ve bu suretle Damad İbrahim paşa ile de tanışmış ve teveccühünü görerek meclisine devam etmiştir.

İbrahim Müteferrika bu yakınlıktan istifade ederek Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed efendi ile birlikte malûm matbaayı tesis etmiş ve aynı zamanda 1147 H. - 1731 M. de vefatına kadar Rakoçi Frenç'in tercümanlığını yapmıştır.

İbrahim efendi, 1148 H. - 1736 M. seferinde top arabacıları kâtibliğinde de bulundu ve matbaası yine üzerinde idi[2].

berinde bulunurlardı. Bunlar maaşlı ve gedikli, yani zeamet ve timarlı olarak iki kısım idiler. Miktarları muayyen olmayıp XVII. asır sonlarında mevcutları 631 di. İbrahim efendi ilk hizmetlerinde müteferrika ise de sonradan arabacılar ocağı kâtipliğinde ve tercümanlığında bulunmuş ve müteferrikalık ile meşhur olmuştur. En son rütbesi divanı hümâyun hacagânlığı idi.

[1] Bu Macar asilzadeleri, Ceneral Kont Berçini, Kont Esterhazi, Kont Caki, Kont Furgaç vesairedir.

[2] İstanbul kadısına hüküm ki:

Hâlen top arabacıları kâtibi olan kıdvetü'l-emasili ve el akran İbrahim zîde mecdühû südde-i saadetime arzı hal edip mûmaileyhin sanatı tabıda mahareti tammesi olmaktan nâşi...bu defa tab eyledüği *Raşid* ve zeyli olan *Çelbi zâde* tarihlerini fiatı muayyene vazile furuht etmek için emri şerifim sudurunu iltimas etmekle... evasıt-ı Rebiulâhır sene 1154 (*Hicri Onaltıncı asırda İstanbul Hayatı*, s. 152).

Bu muharebe esnasında Türklerle beraber muharebeye giden Macar askerinin tahririni İbrahim efendi yaptığı gibi, *İrşova* (Hırşova)nın Avusturya kuvvetleri tarafından Türklere teslimi münasibetiyle mükâlemeye de memur edilmiştir.

Muharebeden sonra, yani 1156 H. - 1743 Eylülde *Dağıstan*'da Kaytak Prensi Ahmed Han'ın tayin beratını götürüp avdetini müteakip yine matbaasında çalıştı ve, kısmı mahsusunda görüldüğü üzere, *Yalova*'da bir kâğıd fabrikası kurdurmağa muvaffak oldu; fakat burada elde edilen kâğıdı görmeden 1158 H. - 1745 M. de vefat etti.

Dürüst ahlâklı, faziletli. vefakâr, çok çalışkan bir zat olan İbrahim Müteferrika, Şark ve Garb dillerini bir araya toplayan bir lûgat kitabı da hazırlamak istedi ise de, ömrü vefa etmedi.

Sonradan divanı hümâyun haceğâından olan İbrahim Müteferrika'nın kabri *Okmeydanı*'nın tersaneye bakan tarafında ve *İdris Muhtefî* mezarının yakınında olup yedi beyitten ibaret olan kabir kitabesi şair Kerküklü Nevres'indir[1]. Kitabenin birinci ve son beyitleri :

Hâca-i dîvan İbrahim efendi kim anın
Basmamıştı bir nazîri sahn-ı imkâne kadem
Hasbihal-i ola Nevres mısra-ı târih anın
Bastı İbrahim efendi sahn-ı Firdevse kadem.

Abbas Vesim efendi

Bizdeki tıbbî eserlerle bunların müellif ve mütercimleri hakkındaki kısımda Garb tababetine ehemmiyet vererek Türk tababetinin tekâmülüne hizmet eden bu zattan kısaca bahsetmiştik.

Zamanında Kanbur Vesim diye meşhur olan bu zat, *İstanbul*'lu olup babasının adı Abdurrahman bin Abdullah'tır. *Sinop*'lu Tabib Ömer Şifaî ile *Bursa*'lı Tabib Ali'den tıb ve daha yukarıda tercümei hali yazılan Yanyalı Esad efendi'den hikmet ve Ahmed Mısrî'den heyet tahsil ve Kâtibzâde Refî efendi'den de talik yazı öğrenmiştir[2].

[1] İbrahim efendi'nin vefat tarihini hâvi manzumesi Nevres divanında on sekiz beyit olup bunlardan en münasib olan yedi beyti mezar taşına hâk edilmiştir.

[2] *Tarih-i Muradî* سلك الدرر من اعيان قرن الثانى عشر, c. 2, s. 230.

Abbas Vesim efendi, *İstanbul*'da *Sultan Selim* tarafında açtığı bir dükkânda tababetle meşgul olmuş ve Avrupalı tabiplerin eserlerinden ve Garb metodundan istifade etmek suretiyle şöhretine sebeb olan دستور الوسيم فى طب الجديد و القديم *Düstur ül-Vesim fî Tıbbi'l-Cedid-i ve'l-Kadim* adındaki kıymetli eserini telif etmiştir. İki cild üzerine tertib etmiş olduğu bu eserinin değeri hakkında merhum Doktor Adnan Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde ilim* isimli kitabında derli toplu bir tetkik yapılmıştır[1].

Abbas Vesim efendi'nin bu telifinden başka fıkha dair bir eseriyle heyetten, نهج البلوغ فى شرح زيج اولوغ *Nehc ül-büluğ fî şerh-i-ı Zîc-i Uluğ* adlı diğer bir telifi ile وسيلة المطالب فى علم التراكيب *Vesilet ül- metalib fî ilmitterakib* ve رسالة الوفق *Risalet ül-vefk* eserleri ve bir de mürettep divanı vardır.

Vefatı, Osmanlı müelliflerinde 1175 H. - 1761 M. ve *Tarih-i Muradî* ile *Ayvansarayî vefiyat mecmuası*'nda ve Bağdatlı İsmail paşa'nın *Hadikat ül-arifin esmaü'l-müellifin* adlı eserinde 1173 Şevval - 1760 Mayıs gösterilmiştir. İkinci kayıt daha doğrudur. *Ayvansarayî mecmuası*, Vesim efendi'nin hacca gidip oradan avdetinden sonra vefat ettiğini beyan etmektedir[2]. Kabri *Edirnekapı* haricindeki mezarlıktadır.

Hâdimî Ebi Said Mehmed efendi

XVIII. asırda gelen din âlimlerinin büyüklerinden olup bir çok dinî eserleriyle tanınmıştır. Ceddi itibariyle *Buhara* Türklerindendir. 1113 H.-1701 M. de *Konya*'nın *Hâdım* kasabasında doğdu; babasının adı Mustafa bin Osman'dır.

İlk medrese tahsilini babasından ve Kara Hacı Mustafa efendi'den gördükten sonra, *İstanbul*'a gelerek meşhur Kazovalı Ahmed efendi'den okuyup büyük bir başarı ile icazetname almış, müderrisliğe ve kadılığa yanaşmıyarak memleketine döndükten sonra oranın müftiliğinde bulunarak ömrünün sonuna kadar ders okutmak ve eser telif etmekle iştigal etmiştir.

[1] *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 168.

[2] *Vefiyat-ı Hüseyin Ayvansarayî* (kütübhanemizdeki nüsha), s. 88.

Hâdimî'nin fazl ve kemali *İstanbul*'da duyulunca *İstanbul*'a davet olundu; pâdişahın da huzuriyle Ayasofya camiinde Fatiha sûresini tefsir ederek takriri ulema tarafından çok takdir edildi; hakkında büyük hürmet gösterilerek tekrar memleketine döndü; altmış üç yaşında iken 1176 H. - 1762 M. de *Hâdım*'da vefat etti.

Hâdimî, tefsir, fıkıh, akaid ve mantık vesair ilimler üzerine yirmi üç eser vücuda getirmiştir ki, bunların isimleri Osmanlı müelliflerinde gösterilmiştir.

İbrahim Hakkı efendi (Erzurumlu)

Marifetnâme ismindeki kıymetli eseriyle şöhret bulan İbrahim Hakkı efendi, *Hasankale*'li Şeyh Osman efendi'nin oğlu olup babası *Erzurum*'a hicret ettiğinden, İbrahim Hakkı efendi 1115 H.-1703 M. de orada doğmuştur.

Erzurum âlimlerinden iyi tahsil gördükten ve seyahata çıkarak epey dolaştıktan sonra *Siird* köyletinden *Tellu* köyünde Kadiriye ve Nakşibendiye tarikati şeyhlerinden İsmail Fakirullah'a intisab ederek orada yerleşti ve şeyhine hem halife ve hem damad ve şeyhinin vefatından sonra da tekkesine şeyh oldu.

İbrahim Hakkı efendi, vefatına kadar *Tellu*'da ders okuttu, eser yazdı ve irşad ile meşgul oldu. Otuz dokuz değerli eseri vardır; üç lisana hakkiyle vakıf olup eserlerinden *Marifetnâme*'si ile divanı matbudur. Eserlerinin bir kısmı tasavvufî ve ahlâkî ve bir kısmı da heyet üzerine olup bazıları muhtelif mevzulardadır. 1186 H. - 1772 M. de vefat etmiştir. Vefatını *Esma ülmüellifin* 1195 H. - 1781 M. de göstermişse de yanlıştır.

Marifetnâme, ansiklopedik malûmatı havi bir eser olup, 1170 H. - 1756 M. de oğullarından Ahmed Naimî için kaleme almıştır; bir mukaddime, üç fen ve bir hatime üzerine tertib edilip her fen bablara ayrılmıştır. Bu eser, âlemi kebir dediği âlemin tekevvününden ve bu tekevvün yani âlemin yaradılışı esnasında geçirdiği safhalardan, yani anasırı erbaadan ve âlemi sagir denilen insandan ve avalimin yuvarlak olduğundan küremizin güneş etrafındaki devrinden, mâden, nebat ve hayvanların

teşekkülünden, eşrefi mahlûkat olan insandan ve bu münasibetle teşrihten bahsedilmektedir[1].

İbrahim Hakkı efendi, *Marifetnâme*'sini, eski bilgilerle yeni keşiflere göre olan malûmatı mezc, mukayese ve muhakeme ederek telif etmiştir. Diğer otuz sekiz eseri arasında heyete dair yirmi bab üzerine اعمال فلكيه بالربع المجيب, *Aamal-i felekiyye birrubi'l-müceyyib* ve استخراج اعمال فلكيه, *İstihrac-ı aamafelekiyye* isimlerinde iki eseri ve *Tertib-ül'ulûm* adında muhtelif ilimlere dair manzum bir eseri ve yine manzum *Usul-ü-Muhakkikin*, *İnsan-ı Kâmil*, *Urvet ül-İslâm*, *Heyeti-i İslâmiyye* mühim telifleri arasındadır. Meşhur bir manzumesinden :

Hak şerleri hayreyler — *Ârif anı seyreyler*
Zannetme ki gayreyler — *Mevlâ görelim neyler*
Neylerse güzel eyler

İbrahim Hakkı efendi'nin oğlu İsmail Fehim efendi'nin Türkçe معيار الاوقات, *Mîyârü'l-Evkat* adlı bir eseri olup 1193 (1779 M.) te tamamlamıştır.

Resmî Ahmed efendi (Giridli)

Elçilikleriyle devlet siyasetinde vazife görmüş, uyanık fikirli, değerli ve iyi görüşlü bir zat olan Resmî Ahmed efendi, *Girid*'li olup 1112 H.-1700 M. de *Resmo* kasabasında doğmuştur[2]. Babasının adı İbrahim bin Ahmed'dir.

Evvelâ memleketinde orta derecede okuduktan sonra, 1147 H. - 1734 M. de *İstanbul*'a geldi[3] ve burada müteaddid âlimlerden tefsir, fıkıh, mantık, edebiyat vesaire okudu; ilme karşı büyük bir sevgisi vardı; 1157 H. - 1744 M. de reis-ül küttab Tavukçubaşı damadı Kastamonulu Koca Mustafa efendi'ye

[1] *Marifetnâme* hakkında *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı esere bk. s. 163.

[2] *Tarih-i Muradî*, *Silk-üd-düre*, deki tercümei halinde 1106 H. – 1694 M de doğduğu kaydediliyor.

[3] *İslâm Ansiklopedisi*'nde *İsanbul*'a gelişi bir sene evvel gösteriliyorsa da bizzat kendisi *Sefinetü'r-rüesa* ismindeki eserinin başındaki tercümei halinde *İstanbul*'a gelişini metinde kaydettiğimiz gibi göstermektedir (s. 202).

intisap ederek dâmad oldu ve *Bursa* mukataacılığı ile hâcegân rütbesini aldı (1160 H. - 1747 M) [1].

Resmî Ahmed efendi 1151 Şevval - 1746 M. de Barut-hane nazırı ve 1167 H. - 1754 M. de sergi nazırı, daha sonra Evkaf muhasebecisi oldu ve bu son vazifede iken hükümdar olan III. Mustafa'nın cülûsunu bildirmek üzere şıkkısani defterdarı pâyesiyle 1171 Safer - 1757 M. de elçilikle *Viyana*'ya gönderildi. On bir ay sonra dönerek seyahati ve sefareti hakkında kaleme almış olduğu takririni hükûmete bildirdi; o sene yani 1172 Şevval - 1759 Haziran tevcihatında Maliye tezkirecisi oldu ve azlinden sonra 1174 H. - 1761 M. de ikinci defa tayin edildi. Koca Ragıb paşa'nın kendisine itimad ve teveccühü vardı.

Resmî Ahmed efendi, 1175 H. - 1762 M. de Anadolu muhasebecisi olarak 1176 Zilkade - 1767 Mayısta elçilikle *Prusya* kıralına gönderildi ve on dört ay sonra, yani 1178 Muharrem - 1764 Temmuzda *İstanbul*'a geldi. Bu sefareti esnasında *İstanbul*'dan hareketinden itibaren *Yaş*, *Hotin*, *Kamaniçe*, Lehistan yoluyla gidişini, *Berlin*'deki müşahedatını havi kaleme almış olduğu takririni (sefaretnâmesini) hükûmete takdim etti, ki bir sureti *Vasıf tarihi*'nde vardır [2].

Resmî Ahmed efendi, Prusya'dan döndükten bir ay sonra, 1178 Safer - 1764 Ağustos tarihinde sadaret mektupçusu ve aynı sene Şevval tevcihatında (16 Mart 1766) çavuşbaşı ve tam bir sene sonra mutbah emini oldu. 1182 H. - 1769 M. de Osmanlı-Rus muharebesinde Birinci ruznemeci iken Sadaret kethudası tayin edildi [3] (1769 m). Fakat burada pek az kaldı ve tekrar ruznameciliğe naklolundu.

Silâhdar Mehmed paşa sadaretinde tekrar sadaret kethudası oldu [4]. Kaynarca muharebesinde birinci murahhas olarak

[1] *Halifetü'r-Rüesa* isimli eserinin mukaddimesi.

[2] *Vasıf tarihi*, c. 1, s. 239 ilâ 262.

[3] "Ruznamçe-i evvel olan Resmî Ahmed efendi azâyimi umurı devlette istihdam olunarak mahiyeti malûm kâr damayi zeman ve kethudalık mesnedi refirinde istihkaka bir şüphe ve güman olmağla sehr-i mezkürın (Recep ayı) yirmi ikinci günü" sadaret kethüdası oldu (*Vasıf*, c. 2, s. 55).

[4] Kethüdayı sabık Resmî Ahmed efendi'nin mişvarı malûm ve akl ve dirayeti müsellemi erbabı fühum olduğundan gayrı ahval-i âleme

bulundu, seferden avdette azlolunarak ikinci defa mutbah Emini, üçüncü defa ruznameci oldu ve azlinden sonra uzun müddet unutuldu.

Halil Hamid paşa vezir-i âzam olunca, değerini takdir ettiği Resmî Ahmed efendi'nin mazul kalmasını muvafık görmiyerek 1197 Muharrem. - 1782 Aralıkta kendisini suvari mukabeleciliğine ve arkasından dördüncü defa birinci ruznameciliğe tayin etti ise de, birkaç ay sonra seksen altı yaşında vefat etti (2 Şevval 1197 - 31 Ağustos 1783). Kabri *Üsküdar*'da Selimiye'de Çiçekçi kahvesinin karşısındaki mezarlığın ortasındadır.

Resmî Ahmed efendi'nin *Vasıf tarihi*'nde aynen kaydedilen *Viyana* ve Prusya sefaretnâmelerinden başka, reis-ül küttabların tercümei hallerini havi خليفةالرؤسا *Halifetü'r-rüesa* ve 1182 H.- 1768 seferine aid kaleme almış olduğu خلاصة الاعتبار *Hülâsat-ül-îtibar* ve darüssaade ağalarının tercümei hallerinden bahseden حميلة الكبرى *Humeylet ül-kübra* [1] ve Prusya'dan döndükten sonra telif etmiş olduğu *Coğrafyay-ı cedid* ve *Pend-i Attar* tercümesi الاستيناس باحوال الافراس *Elistinas bi ahval il-efras* darbı mesellere ait eserleri vardır. Profesör Babinger, Resmî Ahmed efendi'nin Sarı Mehmed paşa'nın *Zübdet ül-vekayi* isimli tarihine bir zeyil yazdığını ve bu zeyle vefat eden meşhur erkek ve kadınların isimlerini on iki liste halinde derceylediğini beyan etmektedir [2].

Halifet ür-Rüesa ile *Hülâsat ül-itibar* basılmış olup *Sefinet ür-Rüesa*'sına kendisinin bıraktığı yerden 1219 H. - 1804 M. tarihine kadar Süleyman Faik efendi tarafından zeyl yazılmış ve ikisi bir arada tabedilmiştir.

muttali ve eseri reyinden herkes müteneffi olup tarih âşina ve birkaç defa sefaretle Avrupa'ya gidip kefere devletlerinin dahi hallerine vukuf peyda etmiş bir zâtı yekta olmağla heman o günkü gün sadareti uzma kethüdalığiyle cezelan ve mutasarrıf olduğu ruznamçe mansıbı nişancılık ile idare-i umuru zaruriyesinden âciz olan reisülküttabı esbak Abdullah efendi'ye tevcih kılındı...." (*Vasıf tarihi*, c. 2, s. 146).

[1] *Humeylet-ül-kübrâ*'nın bir nüshası Süleymaniye kütüphanesindeki Esad efendi kitapları arasında 2258 numaradadır. Resmî Ahmed efendi'nin *Halifetür-Rüesa*, *Humeylet-ül-kübrâ* ve Prusya sefaretnâmesi bir arada olarak Esad efendi kitapları arasında 3378 numaradadır.

[2] *İslâm Ansiklopedisi*, *Ahmed Resmî*, *maddesi*.

Tarih-i Muradî'deki tercümei halinde fazl ve kemali hakkında epey malûmat verilmekte olduğu gibi, Arapçaya yüksek vukufunu gösteren *Zülâliye* (Elmakamat üz-Zülâliyet ül-Beşariye) isminde uzun bir makalesi de bu eserde görülmektedir[1]. Künyesinin Şihabüddin Ebu El Kemal olduğuna göre Kemal adında bir oğlu olduğu anlaşılıyor[2]. *Hülâsat ül-itibar*'ı Hammer Almancaya tercüme etmiştir.

Salâhî Abdullah efendi (Şeyh)

Sûrî ve manevî kemalâtı nefsinde toplamış, âlim ve ariflerden olan Salahî Abdullah efendi, *Balıkesir*'lidir[3]. Babasının adı Abdülaziz olup 1117 H. - 1705 M. yahut 1130 H. - 1718 M. tarihinde[4] memleketinde doğmuştur. İlk ve orta derecede tahsilini *Balıkesir*'de yaptıktan sonra, *İstanbul*'a geldi. Bir taraftan tahsiline devam ettiği gibi, aynı zamanda kabiliyetini takdir eden bir zatın delâletiyle divanı hümâyun tahvil kalemine devam eyledi.

Müstaid ve değerli kimseleri himaye ederek yetiştirmesini seven vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa, birinci sadaretinde Salâhî efendi'yi kendisine masraf kâtibi yaparak maiyyetine aldı, sonra Salâhî efendi, Ali paşa'ya mektupçu ve divan efendisi oldu.

Salâhî efendi bu suretle Ali paşa ile beraber *Bosna*'da ve diğer vali olduğu yerlerde bulundu; beraber Mısır'a gitti. Hekimoğlu'nun Anadolu valisi olarak 1171 H. - 1758 M. de *Kütahya*'ya nakli ve o sene sonunda vefatı üzerine *İstanbul*'a geldi. Evvelce intisab etmiş olduğu Uşşakiye tarikatiñin ikinci piri sayılan Seyyid Cemalüddin efendi'nin dergâhına devam ederek halife ve aynı zamanda şeyhine damad oldu.

[1] Tarihi Muradî (Silk'i'l-Dürer), c. 1, s. 73 ilâ 80.

[2] احمد بن ابراهيم بن احمد الرسمى الكويدى الحنفى شهاب‌الدين ابو الكمال المولى العالم الرئيس الصدر الفاضل الاديب الكاتب البارع المنشئى اللغوى احد اعيان دارالسلطنة و رؤسائها المشهورين ... « Silk-il Dürer سلك الدرر C. I. S. 73 ilâ 80

[3] Ayvansarayî'nin vefiyat mecmuasında *Kesriyeli* ve *Sicilli Osmani*'de *Gölü Kesri*'li olduğu yazılıyor ise de, Fatin tezkiresi ve Osmanlı müelliflerinde (c. 1, s. 104) *Balıkesir*'li olduğu kaydedildiği için ben son kaydı tercih ettim.

[4] *Sicilli Osmani* ile *Esma-ül-Müellifin*'de doğum tarihi 1117 H. - 1705 M. de gösterilmiştir.

III. Mustafa zamanında kapıcıbaşılardan kuyumcubaşı Tahir ağa *Fatih*'de *Âşıkpaşa* mahallesinde bir tekke yaptırdığından, şeyhliği 1174 H. - 1760 M. de Salahî efendi'ye verildi; 1197 Muharrem 29 - 4 Ocak 1783 senesinden vefatına kadar burada irşad ve eser telifi ile meşgul oldu. Mufassal tercümei hali elli dört farzın şerhini havi eserinin başında vardır; Şeyhi Ekber Muhiddin Arabî'den mânen feyz almıştır.

Abdullah Salahî efendi, Arapça ve Farsçaya ve bu iki dilin edebiyatına tamamen vakıftı. Usuli hadîs, hadîs, fıkıh, tasavvuf, edebiyat vâdilerinde âlimâne ve ârifâne elli yedi değerli eseri vardır[1]. *Salâhî* mahlasiyle hakîmâne ve ârifâne manzumelerini havi divanı olup bundan bazı beyitler aşağıya yazılmıştır :

Felekten olsa ger şükr-ü şikâyet îtibar olmaz
Bu devranın sürud-ı hüzni zîra ber karâr olmaz
Zalâm-ı hüzni pes takib eder nûr-ı sürur elbet
Cihanda hangi şeb gördün ki encâmi nehâr olmaz
Celâliyle cemali çünkü tevemdir bu âlemde
Teakub eyler âsârı biri de paydar olmaz
Celâlinden olur feyz-i cemali nevbenev zâhir
Olur kahrında lûtf-ı muzmer amma âşikâr olmaz
Salâhî hikmet ü ibrette bir hoş tuhfe nazm ettin
Dil-i gamdideye hiç bundan özge yadigâr olmaz.

Bir gazelinden :

Ey kaşı keman tir-i müjen cânıma geçti
Peykânların her biri bir yânıma geçti
Bilmezlik ile zülfüne sarkıntılık ettim
Zülf-i siyehin halkası gerdanıma geçti
Beş beyt ile dâvây-ı kemal etme Salâhî
Bin böyle gazel defter-i divanıma geçti

*

Müşkilin kimseye zâhirde Salâhî sormaz
Hâce-i bâtına sordı soracak esrârı

[1] Eserlerinin adları Osmanlı müellifleriyle İsmail paşa'nın *Esma-ül-Müellifin* eserinde ve benim *Karesi Meşahiri* adlı kitabımda gösterilmiştir.

Süleyman Sadeddin efendi (Müstakimzâde)

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yetişerek bilhassa teracimi ahvale dair yazdığı eserlerle bilgimizi arttırmış olan Süleyman Sadeddin efendi, müderrislerden Mehmed Emin efendi'nin oğlu olup 1131 H. - 1719 M. de *İstanbul*'da doğmuştur. Evvelâ babasından ve sonra bazı âlimlerden ders gördü. Müderris olmak istediyse de, sakalının az olması müderrisliğine mâni oldu; maddi zaruretine rağmen bıkmadan, usanmadan eser telif etti. Onun bu gayret ve faaliyetini gören şeyh-ul islâm Salihzâde Mehmed Emin efendi, bu gayretli zata *Bolu* sancağına tabi *Çiga* kazası şer'î hasılâtını kaydı hayat ile tevcih eyledi.

Müstakimzâde 23 Şevval 1202 pazar günü vefat ederek[1] *Zeyrek* civarında Soğukkuyu camii kabristanında Nakşibendi tarikati mürşidlerinden, şeyhi olan Tokatlı Mehmed Emin efendi'nin ayak ucuna defnedildi. Vefatında yetmiş bir yaşında idi.

Müstakimzâde'nin yazdığı eserler yetmişe yakın olup adları üstadımız merhum İbnülemin Mahmud Kemal İnal tarafından *Tuhfet ül-Hattatin* mukaddimesinde kaydedildiği gibi, merhum Bursalı Tahir bey üstadımızın *Osmanlı müellifleri* isimli eserinde (c. 1, s. 168) ve Bağdadlı İsmail paşa'nın *Esami-i Müellifin* adındaki kitabında (c. 1, s. 405) vardır. Eserleri tasavvufa, tarih ve teracimi ahvale, hikmiyyat ve edebiyata dair olmak üzere muhteliftir. Menakıb ve teracimi ahvale dair olan bazı eserleri şunlardır :

Menakıb-ı imam-ı âzam, *Risale-i Melamiye-i Bayramiyye-i Şuttariyye*, *Eimme-i isna aşer*, *Nushatü'l-Evliya*, *Meşayihnâme-i İslâm*, *Hülâsat ül-hediyye*, *Devhat ü-Meşayih-i kibar*, *Mecellet ünnisab fin neseb-i velküni vel elkab*[2], *Tuhfetü'l-Hattatin*, *zeyli Hümeyletü'l-Kübra*[3].

[1] Kütüphanemizdeki bir Vefiyat mecmuasında vefatı aynı sene Şevvalinin on beşinde (19 Temmuz 1788) kayıtlıdır.

[2] *Mecellet-ün-nisab*'ın bir nüshası Halet efendi kitapları arasında 628 numaradadır.

[3] *Humeylet-ül-kübrâ*, daha yukarıda tercümei hali yazılan Giritli Resmî Ahmed efendi'nin olup Müstakim zâde onun bıraktığı yerden zeyil kaleme almıştır.

İsmail efendi (Gelenbevî)

İsmail efendi, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru eski Şark tarzında yetişmiş olan riyaziyecilerin sonuncusu ve en vukuflusudur. *Gelenbe* kasabasında müftilik ve müderrislik eden ulema ailesinden Mahmud efendi'nin oğlu olup[1] 1143 H. - 1730 M. de memleketi olan *Gelenbe*'de[2] doğmuştur.

Küçük yaşta iken babası vefat etmiş, sonra *İstanbul*'a gelerek ulemadan Mestcizâde Osman ve Ayaklı Kütüphane Mehmed efendilerden okumuş ve 1177 H. - 1763 M. de müderris olmuştur. İsmail efendi bundan sonra ömrünü tetebbuatla ve bilhassa riyaziyat ile geçirmiş ve eserleriyle riyaziye tarihimizde adını ebedileştirmiştir.

İsmail efendi, ilk zamanlarını maişetçe sıkıntı içerisinde geçirmiş ve sonra vezir-i âzam Halil Hamid ve Kaptanı derya Cezairli Gazi Hasan paşa'ların himmetleriyle ve ayda altmış kuruş maaşla yeni açılmış olan mühendishaneye riyaziye hocası tayin edilmiştir.

III. Selim'in ilk senelerinde *Kâğıthane*'de yapılan bir atış taliminde atılan humbaranın hedefe isabet etmemesinden dolayı canı sıkılan pâdişah bunun sebebini sormuş ve bazı zevat bu hususta riyaziye hocası İsmail efendi'nin mütaleasının alınmasını söylemişlerdi. Bunun üzerine İsmail ofendi getiritilerek humbaranın vaziyetini düzenlemiş ve atılan humbaralar hedefe isabet etmiştir. Bu muvaffakiyetten memnun olan pâdişah, hocaya tayin bağlamış ve bundan başka İsmail efendi'yi 1204 H. - 1790 M. de mevleviyyet olan *Tırhala Yenişehiri* kadılığına tayin ettirmiştir.

İsmail efendi, *Yenişehir*'e gittikten az sonra kendisinin fazlu kemalini çekemiyen şeyh-ul islâm Hamidizâde Mustafa efendi tarafından her ne sebebe mebni ise almış olduğu tekdirnâme fevkalâde teessürünü mûcib olarak bunun tesiriyle vefat etmiştir. Kabri *Yenişehirde* Bayraklı camii kabristanındadır (1205 H. - 1791 M.). Eserleri :

[1] *Gelenbe*, *Manisa* vilâyetinin *Kırkağaç* kazasına bağlı bir nahiyedir.

[2] Bağdatlı İsmail paşa'nın *Esma-ül-Müellifin* isimli eserinde babasının adının Mustafa olduğu yazılıyor (s. 222).

1- Mantıktan البرهان فی علم المیزان *El Burhan fî İlm il -Mizan* isimli meşhur risalesi matbudur; 2- Türkçe *Hesab ül-küsur* ismindeki beş bab üzerine telif ettiği eser, hem kesirleri ve hem de mühim hesap ve cebir meselelerini cami mufassal bir telif olup riyaziyedeki vukuf ve şöhretini temin etmiştir; 3- شرح جداول الانساب *Şerh-i cedavil ül-ensab* ismindeki meşhur eseri logaritmenin şerhi olup, riyaziyatı kadimeye tatbik için kaleme almıştır[1]; 4- Murabba tahtasının istimalinden bahseden عمل بالربع المجیب *Amel-i bir rubi'l-Müceyyib* (Risalei ceyb vel mukantara); 5- Hendeseden müsellesatın usuli halline dair اضلاع مثلثات *Adlâ-ı müsellesat* risalesi; 6- *Vahdet-i vücud*; 7- *Adâb* risalesi; 8- *Akaid-i Silkûti* üzerine haşiye; 9- Mantıktan İsaguci şerhi; 10- Yine mantıktan *Tehzib*; 11- *Haşiye Ala Kadı Mir ve Elkefevi* (adaptan); 12- Hikmetten *Şerh-i Celâl haşiyesi*; 13- *İmkân risalesi*; 14- *Kıble risalesi*; 15- *İmtihan risalesi*; 16- کتاب المراصد لتبیین الحال فی المبادی و المقاصد *Kitab 'ül-merasıd li tebyini'l- hâlfi'l mebadi ve elmakasıd*; 17- *Basite imaline ait iki risale* olup bu eserlerin bir kısmı basılmıştır. *Celâl şerhi haşiyesi*, medreseliler tarafından çok beğenilmiştir. *Kitab 'ül-merasıd*, logaritmanın icad ve istimalinden evvel Rubu tahtası ile müselles hatlarının hesap ameliyelerinin ne suretle yapılacağını beyan ve izah etmiştir [2].

[1] Logaritme, riyaziyecilerden İskoçyalı Baron Jan Neper (veya Napier) tarafından ortaya konulup iptida 1614 (1023 H.) senesinde basılmıştır. Logaritme, XVIII. asır ortalarından sonra Fransız heyetşinaslarından meşhur Kasini'nin eserinin Kalfa (halife) zâde İsmail efendi tarafından 1184 H.-1770 M. de Türkçeye tercümesiyle bizde bilinmiştir (*Asârı Bakiye* —Salih Zeki, c. 2, s. 298 ilâ 301).

[2] *Asârı bakiye*, c. 2, s. 301. Gelenbevi ve bazı eserleri hakkında Âsârı bakiyede malûmat vardır.

XVIII. ASIRLA XIX. ASIR BAŞLARINDA GELEN OSMANLI PÂDİŞAHLARI

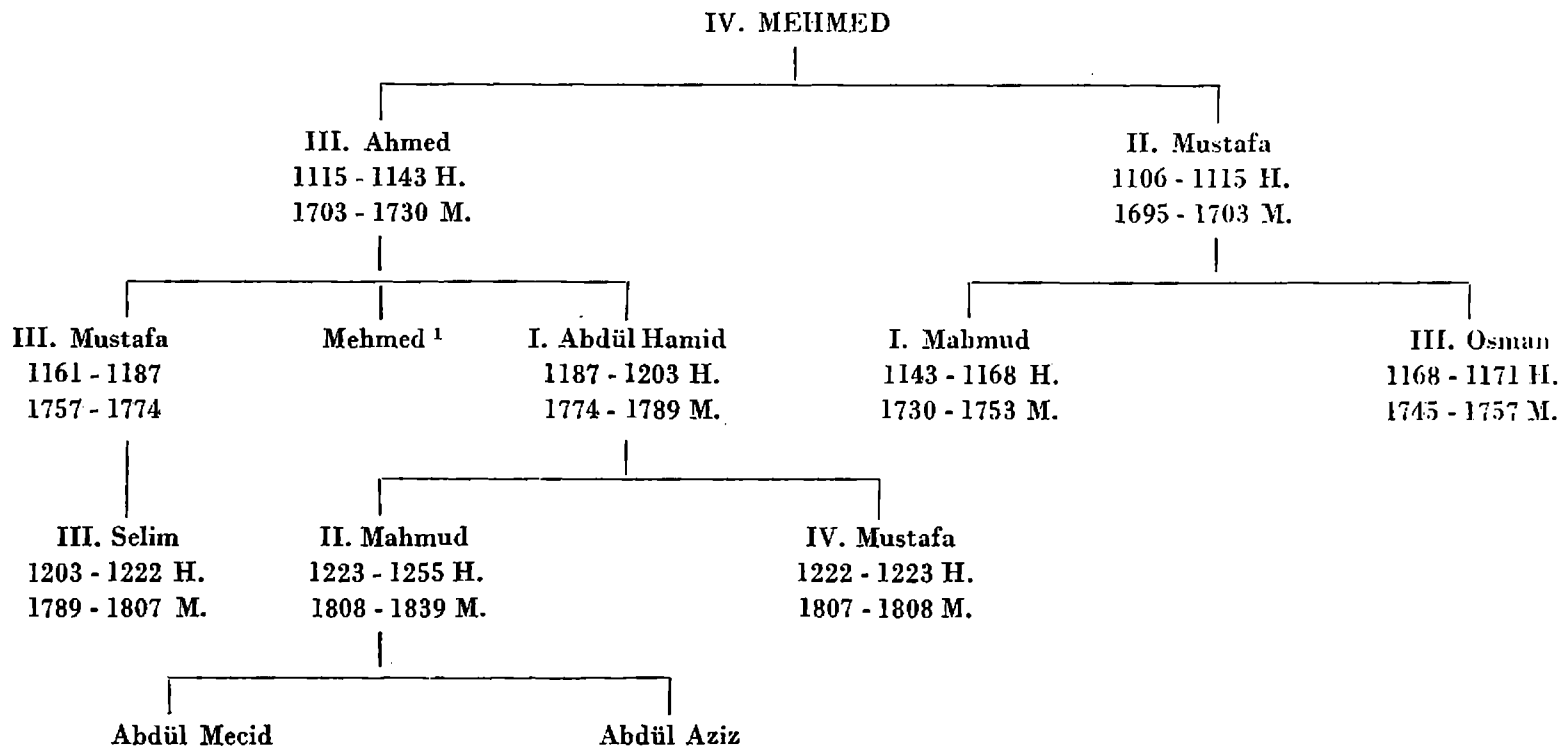

[1] En büyük şehzade olup III. Osman zamanında mağduren 1170 H. 1759 M. de vefat etmiştir. Kırk bir yaşında idi.

BİBLİYOGRAFYA

OSMANLI TARİHİNİN DÖRDÜNCÜ CİLDİNİ YAZARKEN İSTİFADE ETTİĞİM ESERLER

Tarihler

Nusretnâme, (Silâhdar Fındıklılı Mehmed efendi'nin tarihinin yine kendisi tarafından zeyli olup basılmamıştır) [1].

Raşid Tarihi, (Matbû nüsha).

Küçük Çelebizâde Asım tarihi, (Raşid tarihinin zeyli) matbû.

Subhi Tarihi, (Sami, Şakir, Subhi), ikinci matbaa baskısı.

İzzî Tarihi, (İzzî Süleyman efendi), ikinci matbaa baskısı.

Enverî Tarihi, (Trabzonlu Sadullah Enveri), basılmamıştır.

Mehasin 'ül-Ahbar ve Hakayikü 'l-âsar, (Vasıf efendi), Mısır'da basılmıştır.

Edib efendi Tarihi, (Edib efendi), basılmamıştır.

Halil Nuri bey Tarihi, (Halil Nuri bey), basılmamıştır.

Cevdet Tarihi, (Cevdet Paşa), Matbaa-i Âmire tab'ı.

Zübdet 'ül-vekayi, (Defterdar Sarı Mehmed paşa), Nurı Osmaniye nüshası 3122, basılmamıştır.

Müri-üt-Tevarih, (Şamdanizâde Süleyman bin Mehmed Tokadî), basılmamıştır.

Atâ Tarihi, (Enderunlu Atâ efendi), basılmıştır.

Netayic 'ül-vukuat, (Mansurizâde Mustafa paşa), basılmıştır.

Hammer Tarihi, (Almanca tab'ından yapılan tercümeler).

Osmanlı Tarihi (Yorga), beşinci cildinin Prof. Bekir Sıtkı Baykal tercümesi.

Zinkayzen'in Almanca *Osmanlı tarihi*.

Hususî Tarih ve Vekayinâmeler

Fetihname-i Belgrad, (Münif) (I. Üniversitesi K. 2779, 2541, 368)

Fetihname-i Mora, İ. Üniversitesi K. 2530

Tahkik - u - tevfik (Ragıb efendi) Nadirşah'la musalehaya dair, İ. Üniversite K. No. 3371

[1] *Nusretnâme*, Türk Tarih Kurumu tarafından bastırılmak üzere hazırlanmaktadır. Bir nüshası topkapı Sarayı kütüphanesindedir.

Hindistan tarihi, (Hikmet Bayur, c. 3), Türk Tarih Kurumu yayınlarından.

Dürre-i Nadirî, (Farsça), 1274 te basılmıştır.

Tarih-i Sercan Malkim, (İran tarihi Farsça tercümesi), basılmıştır.

Tarih-i Nadirî, 1285 de Tebriz'de basılmıştır.

Tarih-i Nadirşâh, (Tarih-i Cihanküşayı Nadirî; Mirza Mehdi), Esad efendi kitapları numara 2180.

Tarih-i Afgan, 1277 de matbû.

Tarih-i İbn Galebun Derbeyan-ı Trablus-Garb, (Mehmed Nehcüddin), 1284 de basılmıştır.

Trablusgarb Tarihi, (Hasan Sâfi), 1325 de basılmıştır.

Şimalî Afrika'da Türkler, Aziz Samih İlter, 1937 de Vakit matbaasında basılmıştır.

Ahval-i Gazavat Der diyar-ı Bosna, 1293 te basılmıştır.

Vaka-i Hamidiye, (1202 H. - 1787 M. seferine aid), 1289 da basılmıştır.

1736–1739 daki Osmanlı-Rus ve Avusturya seferleri, (Askerî mecmua tarih kısmı, sene 3).

Şefiknâme, (Şehid Ali paşa'nın emriyle açık olarak kaleme alınan nüsha), Esad efendi kitapları numara 2307.

Ravzat ül-kâmilin, (Şefiknâme şerhi), Mahmud Celâleddin bey (paşa), 1290 da basılmıştır.

Hülâsat ül-îtibar, (Giridli Resmî Ahmed efendi), 1286 da basılmıştır.

Memalik-i Osmaniye'de Kıral Rakoçi ve Tevabii, (Ahmed Refik bey), Tarihi Osmanî Encümeni neşriyatından.

Hadikat ül-cevami ve zeyli, 1281 de basılmıştır.

Tarih vesikaları dergisi, (Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarından),

I. Abdülhamid ve III. Selim devirlerine aid mecmua, (Türk Tarih Encümeninden Türk Tarih Kurumu'na devredilen eserler arasında olup 58 numaradadır).

Rus menabiine göre Baltacı'nın Prut seferi, (Ahmed Muhtar paşa), Tarih Encümeni sene 8,

İkinci Viyana seferi hakkında (Mehmed Arif bey), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 3, s. 994.

Koyun adaları önündeki deniz harbi ve Sakız'ın kurtarılışı, (Safvet bey), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 1, s. 150.

Edirne vakası, (Naima), Matbû Naima tarihinin sonuna konmuştur.

Silsile-i Vukuat-ı Devlet-i Aliyye'de zabt edilmeyen 1142 Hicret senesi, 1729 ve 1730 vukuatı (Mehmed Arif), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 1, s. 53.

İbretnümây-ı Devlet, (Kisbî Mustafa efendi), Millet kütüphanesi Türkçe kısmı numara 484.

Tercüme-i Tarih-i Kastra fî ahval-i devlet-i Rusya, (II. Katerina tarihi) 1244 te Mısır'da basılmıştır.

Memaliki Osmaniye'de Demirbaş Şarl, (Ahmed Refik), Tarihi Osmanî Encümeni neşriyatından, sene 1332.

Osmanlılar ve Büyük Frederik, (Ahmed Refik), Tarihi Osmanî Encümeni neşriyatından, sene 1333.

Rusya Tarihi, (Akdes Nimet Kurat), Türk Tarih Kurumu yayınlarından.

Mora Vekayiine dair Süleyman Penah efendi mecmuası, Tarih vesikaları dergisi, sayı 7. ile 12 (Aziz Bürge neşri).

1768–1774 Osmanlı-Rus harbi ve Cezairli Hasan paşa, (Fevzi Kurdoğlu), 1942 de Deniz Matbaasında basılmıştır.

— *Gazevât-ı Gazi Hasan paşa* (çakerî-Esad efendi K. 419

— *Gazevat-ı Yusuf paşa* (Millet) K. 205.

Prut seferi, (Fevzi Kurdoğlu), 1938 de Deniz matbaasında basılmıştır.

Çeşme deniz muharebesi faciası ve Akdenizde ilk Rus donanması, (İngilizceden Türkçeye çeviren Ali Rıza Seyfi Seyfoğlu), 1943 Deniz matbaası yayınlarından.

Deniz mektepleri tarihçesi, 1941 Deniz matbaası yayınlarından.

Türklerin deniz harb sanatına hizmetleri, (Ali Haydar Alpagot - Fevzi Kurdoğlu), 1939 Deniz matbaası yayınlarından.

Mecmuai Muahedat, (Ferik Mehmed Mesud paşa), 1294 de basılmıştır.

Mükâleme mazbataları, (1201 H. - 1787 M. seferi hülâsasiyle Ziştovi ve Yaş muahedeleri). 1273 senesinde basılmıştır.

1148 H.–1736 da sefere iştirak eden bir Türk denizcisinin hâtıraları, (Fevzi Kurdoğlu), Deniz mecmuasının 335 nci sayısında yayınlanmıştır.

İsveç Kıralı Onikinci Karl'ın Türkiye'de kaldığı zamanlara aid metinler ve vesikalar, (Akdes Nimet Kurat), Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınlarından.

İsveç Kıralı XII. Karl'ın Türkiye'de kalışı ve bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu, (Akdes Nimet Kurat), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi yayınlarından.

Abdi Tarihi, (Patrona ısyanını tasvir etmekte olup F. Reşid Unat neşri) Türk Tarih Kurumu.

Destarî Salih efendi vekayinâmesi (Millet Kütüphanesi, Reşid efendi kısmı 621 ve Ali Emiri kısmı 451).

Baron dö Tot'un hâtıratı, (Mémoires sur les Turcs et les Tartares; Baron de Tott), 1784 Amsterdam.

Atlas Universel d'Histoire et de Géographie, M. N. Bouillet 1877 Paris.

III. Osman, *III. Mustafa*, *I. Abdülhamid*, *III. Selim* (Ruznameleri - Topkapı Sarayı Arşivi 1358 ila 1361).

Tercüme-i Hallere Dair Tezkireler ve Diğer Eserler

Hadikat'ül-vüzera, (Osmanzade Ahmed Naib) *ve zeyilleri*, 1271 de basılmıştır.

Halifet'ür-Rüesa ve zeyilleri, (Giridî Resmî Ahmed efendi), 1269 da basılmıştır.

Vekayiül-Füdela, (Şakayik Zeyli Şeyhî), Ayasofya ve Nuri Osmaniye kütüphanesi nüshaları.

Şakayik zeyillerinden Uşşakizâde İbrahim Hasib, (Esad efendi kitapları arasındaki nüsha).

Tekmilet'üş-şakayik fî hakk-ı ehl-il-Hakayik, (İsmet efendi), Türk Tarih Encümeni mecmuası sene 15.

Osmanlı müellifleri, (Bursalı Mehmed Tahir bey), 1333–1345 te basılmıştır.

Safai tezkiresi, (Safaî efendi), basılmamıştır.

Ramiz tezkiresi, (Ramiz efendi), basılmamıştır.

Salim tezkiresi, (Salim efendi), 1315 te İkdam matbaası yayınlarından.

Esrardede tezkiresi, (Esrardede), basılmamıştır.

Fatin tezkiresi, (Davud bin Halid), 1271 de Taş basması olarak basılmıştır.

Sefinet'ül-vüzera, (Süleymaniye kütüphanesi, Aşir Efendizâde Vahid efendi kitapları).

Sefine-i Mevleviyye, (Mustafa Sakib efendi), 1283 te basılmıştır.

Mecmua-ı Şüara ve tezkire-i Üdeba, (Mehmed Siracüddin), 1325 te basılmıştır.

Osmanlı şairleri, (Muallim Naci), 1307 de basılmıştır.

Kafile-i Şuera, (Çaylak Tevfik), H harfinin sonuna kadar basılmıştır.

Vefiyat-ı Ayvansarayî, (Hüseyin efendi), basılmamıştır.

خلاصة الاثر من اعيان القرن الحادى عشر , *Hülâsat'ül-eser min âyâni'l-karnil hâdi- aşer*, 1284 de Mısır'da basılmıştır.

سلك الدرر من اعيان القرن الثانى عشر , *Silküddürer min âyân-ı karnissâni aşer*, (Tarih-i Muradî), 1301 de Mısır'da basılmıştır.

Tuhfet'ül-Hattatin, (Müstakimzâde), 1928 de basılmıştır.

Vefiyat mecmuası. (Hasib Üsküdarî)

Devhat'ül-meşayih ve zeyli (Müstakimzâde ve Süleyman Faik efendi).

İlmiye Salnâmesi, 13334 te basılmıştır.

Eslâf, (Faik Reşad bey), 1312 de basılmıştır.

Âlimler ve sanatkârlar, (Ahmed Refik), 1924 te basılmıştır.

Raşid Müverrih mi, Şair mi? (Ali Kemal bey), 1334 te basılmıştır.

Güldeste-i Riyâz-ı İrfan, (Bursalı İsmail Beliğ), 1302 de basılmıştır.

Gülzâr-ı Suleha, (Eşrafzâde Şeyh Ahmed Ziyaüddin).

Ravzat'ül-müflihin, (Gazzizâde Abdüllâtif), Baldırzâde'nin Vefiyat zeyli.

Sadr-ı âzam Halil Hâmid paşa, (İsmail Hakkı Uzunçarşılı), Türkiyat mecmuası, c. 5.

Cezairli Gazi Hasan paşa, (İsmail Hakkı Uzunçarşılı), Türkiyat mecmuası, c. 5.

Humbaracı Ahmed paşa, (Mehmed Ârif), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 3, s. 1153.

Düvel-i İslâmiye, (Halil Edhem), basılmıştır.

Sicill-i Osmanî, (Ahmed Süreyya bey), basılmıştır.

Gülbün-i Hânan, (Halim Giray bin Şehbaz Giray), 1327 de basılan ilâveli nüsha.

İlâveli Esmar'üt-tevarih, (Şemî Molla), 1295 te basılmıştır.

Umdet'üt-tevarih, (Kırımlı Hacı Abdülgaffar), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuaşı, sene 15 ve 16.

İbrahim Müteferrika, (Karaçun), Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene 1, s. 178.

Eyüb Rehberi, (İsmail Hakkı Uzunçarşılı), Eyüb'de medfun meşahirin tercümei halleri, basılmamıştır.

Baltacı Mehmed paşa ve Büyük Petro, (Ahmed Refik), 1327 de basılmıştır.

Osmanlı tarih ve vakanüvislari, (Cemalüddin), 1314 de İkdam neşriyatından olarak basılmıştır.

Etrab-ül-Âsar, (Esad efendi) İs. Üniversitesi Kütüp. No. 1736.

İbrahim Müteferrika, V. Simmonffy Alador tarafından yazılarak Faruk Yener tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Basın Yayın Müdürlüğü neşriyatından).

Keşf'üz-zünun zeyli, (Bağdatlı İsmail paşa, Millî Eğitim Bakanlığı neşriyatından, sene 1945.

Hadikatü'l-Arifin Esma-ül-müellifin ve Âsârü'l-musannifin, (Bağdatlı İsmail paşa), Millî Eğitim Bakanlığı neşriyatından, sene 1951.

İslâm Ansiklopedisindeki bazı maddeler.

Meşahir'ün-nisa, (Zihni efendi), 1294 te basılmıştır.

Mektep Mecmuası.

Yeni Mecmua.

Gülzâr-ı Evliya, (Millet Kütüphanesi Türkçe yazmaları).

Manzum tezkire, (Kilari Ahmed efendi) Enderun Şair, Hattat ve Musikişinasları (İstanbul Enstitüsü dergisi II. Rıfkı Meriç neşri).

Müteferrik Bazı Eserler

Hükûmet-i Osmaniye tarafından ilk tesis olunan matbaa, (Mistakidis), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 5 ten başlar.

Türk Matbaacılığı, (Selim Nüzhet), 1939 da basılmıştır.

Osmanlı Türklerinde ilim, (Dr. Adnan Adıvar), 1943 te basılmıştır.

Camilerimiz, (Halil Edhem), Kanaat Kütüphanesi yayınlarından, sene 1933.

Osmanlı Devrinde Kütahya Çiniciliği, (Doçend Dr. Oktay Aslanapa), 1949 da basılmıştır.

İstanbul Çeşmeleri, (İbrahim Hilmi Tanışık), 1943 te basılmıştır.

İstanbul Sebilleri, (İzzet Kumbaracılar), 1938 de basılmıştır.

Ressam Levnî, (Prof. Dr. Süheyl Ünver), 1949 da basılmıştır.

Ressam Nigârî, (Prof. Dr. Süheyl Ünver), 1946 da basılmıştır.

Geçmiş yıllarda kıyafetlerimiz (Prof. Dr. Süheyl Ünver) 1958.

Türk sanatı, (Prof. Celâl Esat), 1928 de basılmıştır.

Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu, (Halil Edhem).

Hat ve Hattatan, (Habib efendi), 1315 de basılmıştır.

Türk Edebiyatı Nümuneleri, (Mehmed Celâl), 1312 de basılmıştır.

Âsâr-ı Bakiye (Salih Zeki), 1329 Matbaa-i Âmire tabı.

Tanzimat, (Yüzüncü yıldönümü münasibetiyle), İstanbul Maarif Matbaası 1940.

Nazarî ve Amelî Türk musikisi (Dr. Subhi Ezki) ve İ. Enstitüsü dergisi, sayı 2.

Madam Montegü'nün mektupları, (Ahmed Refik), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, dördüncü seneden başlar.

Pasarofça muahedesinden sonra Viyana'ya sefir îzamı, (Ahmed Refik), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 7. s. 211.

Damad İbrahim paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir. (Ahmed Refik), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 15. s. 156.

Manzum bir sefaretnâme, (Abdurrahman Şeref), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 3, s. 77.

Ecanipten ilk istikrazımıza aid birkaç vesika, (Abdurrahman Şeref), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 5, s. 321.

Tarih ve Edebiyat mecmuası, (Ali Emirî), 1334 ten itibaren üç senede 31 nüsha çıkmıştır.

Türk Edebiyatı tarihi, (Nihad Sami Banarlı).

Hicrî Onikinci asırda İstanbul hayatı, (Ahmed Refik), 1931 de Türk Tarih Encümeni külliyatı arasında basılmıştır.

Tarihi Cami-i Şerif-i Nur-ı Osmanî, Tarihi Osmanî Encümeni neşriyatından, sene 1335.

Vakıflar dergisi, (Birinci ve ikinci sayılar), Vakıflar Umum Müdürlüğü yayınlarından.

Osmanlı devrinde Türkiye mâdenleri, (Ahmed Refik).

Başvekâlet Arşivi Vesikaları

Divanı Hümâyun, Mühimme defterleri.

Muallim Cevdet tasnifinden müteaddid kısımlara aid vesikalar.

Ali Emirî tasnifinden müteaddid kısımlara aid vesikalar.

İbn ül Emin tasnifinden müteaddid kısımlara aid vesikalar.

Henüz Tasnifi Yapılmamış Vesikalar

Sandık vesikaları (Hattı hümâyun vesikaları).

Nâme-i hümâyun defterleri.

Muhtelif ecnebi devletlere aid defterler.

İNDEKS

I. ŞAHIS ADLARI

A

Abbas III., Safevî hükümdarı: 133.
Abbas Huzali: 260.
Abbas Vesim Efendi (Kanbur, Tabib): 530, 531, 613-614.
Abdi Ef. (Sadâret mektubçusu): 407.
Abdi Haseki (Bostancı hasekisi): 307.
Abdi Paşa (Cezayir vali ve dayısı): 255-257.
Abdullah (Baruthaneli, Muzehhib): 555.
Abdullah (Mekke Şerîfi): 39, 40.
Abdullah b. Sürur: Mekke'de isyan: 40.
Abdullah Berrî Efendi (Reisülküttab): 231n_1.
Abdullah Efendi (Ebezâde, Şeyhulislâm): 457 —Tercüme-i hâli: 458-459, 461, 486.
Abdullah Efendi (Hamid-zâde; Anadolu kazaskeri): 462.
Abdullah Efendi (Paşmakçızâde, Şeyhulislâm): 468-469, 608, 610.
Abdullah Efendi (Tatarcık-zâde, Rumeli kazaskeri): 227n_1, 503, 512.
Abdullah Efendi (Topal, Üsküdar naibi) 285n_1.
Abdullah Efendi (Mestci-zâde, kazasker): 523.
Abdullah Efendi (Salâhî, Şeyh). Tercüme-i hâli: 619-620.
Abdullah Efendi (Uşşakı-zâde Seyyid, Anadolu Kazaskeri): 463.
Abdullah Efendi (Yedikuleli Hattat): 360, 553, 555.
Abdullah Efendi (Yenişehirli, Şeyhulislâm): 466-468, 480, 485 —Matbaanın açılışı: 515.
Abdullah (Hacı, Hive elçisi): 148.
Abdullah Han Bahadır (Hintli): 151.
Abdullah, Mevlay (Fas hükümdarı): 168.
Abdullah Paşa (Vezir, yeniçeri ağası): 361.
Abdullah Paşa (Boşnak, Rikâbı hümâyun kaymakamı): 419.
Abdullah Paşa (Köprülüzâde): 12, 286, 318, 326, 328, 329, 339, 386.
Abdullah Paşa (Muhsinzâde, sadrı-âzam): 218. —Seraskerliği: 322, 354. —Tercüme-i hâli: 343-347, 399-598.
Abdullah Paşa (Nâilî, sadr-ı âzam): 378-381.
Abdullah Paşa (Seyyid, Eğriboyun, Firarî-izâde). Sadareti: 365.—Tercüme-i hâli: 365 - 369, 370, 371, 389n_3.
Abdullah Vassaf Efendi (Şeyhulislâm): 55. —Tercüme-i hâli: 481-484, 497.
Abdurrahman b. Abbas: 613.
Abdurrahman (Rodos Sancakbeği): 2n_2.
Abdurrahman Ağa (Kızlar ağası): 274.
Abdurrahman Efendi (Rumeli Kazaskeri): 501.
Abdurrahman Efendi bestekâr): 564.
Abdurrahman Efendi (Çinici-zâde. Hatat- Bestekâr): 564.
Abdurrahman Efendi (Kastomonulu) hattat): 555.
Abdurrahman Paşa (Kaptan-ı derya): 190.
Abdurrahman Paşa (Vali): 327, 359.
Abdurrahman Paşa (Sarı. Darendeli): 423.
Abdurrahman Paşa (Sofi, Vezir): 372.

Abdurrahman Efendi (Batumlu): 462.
Abdülaziz (Eşref Şah'ın babası): 133.
Abdülaziz Efendi (Hekimbaşı): 532.
Abdülbaki Ârif Efendi (Kazasker, hattat): 554, 562. — Tercüme-i hâli: 589-593.
Abdülbaki Efendi (Müderris): 604.
Abdülbaki Bey (Belh elçisi): 139, 140.
Abdülhalim (Söylemezoğlu, riyaziyeci): 535, 536.
Abdülhalim Ağa (Bestekâr): 566.
Abdülhamid I.: 59n$_{2-3}$, 72n$_2$, 74n$_2$, 75n$_2$, 142, 143, 158, 162, 166, 167, 201n1, 209, 418, 421-424,427, 428, 432-435, 437, 439, 440, 444, 448, 494-496, 501-508, 520, 553, 565.
Abdülkadir Geylânî (Şeyh): 162.
Abdülkerim Bey (Reisülküttab): 299.
Abdülkerim Efendi (Ordu kadısı): 328.
Abdülkerim Kuşeyrî (İmam Ebi'l-Kasım): 295.
Abdülkerim Paşa (Seyyid). Rusya elçisi: 142.
Abdülkerim (Şerif, Mekke Emîri): 38, 39.
Abdülmuhsin (Şerif, Mekke Emîri): 38.
Abdülmümin (Özbek elçisi): 138n$_4$.
Abdülmümin Han (Buhara hanı): 145, 147.
Abdürrahim Efendi (Selânik kadısı): 479.
Abdurrahim Efendi (Menteş-zâde, Şeyhulislâm): 463-465.
Abdürrezzak Bâhir (Reisülküttab): 243.
Abdürrezzak Nevres (Münşi): 339.
Abdürrezzak Semerkandî: 394.
Abdüssamed (Kırım kazaskeri): 13.
Adıvar, Adnan: 614.
Âdilgiray (Kırım Kalgayı): 12-13.
Âdil Sultan (Kırım hanzâdelerinden): 9.
Âdil Şah (Afşarlı): 131, bk.: Ali Şah.
Adolf Frederik (İsveç kralı): I. Mahmud'a mektubu: 224, 225-230.
Adrian von Minsiht (Tabib): 530.
Ahmed I. Hive hanına mektubu: 147-230.
Ahmed II.: 138n1, 273, 276.
Ahmed III.: 6, 10, 14, 50, 138, 139, 148, 149, 152, 165, 169, 176n$_2$, 177, 198, 206, 232, 250, 253n$_1$, 257, 266, 272, 274, 277, 278n$_1$, 280-283, 285, 287, 289, 295, 296, 298-301, 309-316, 325, 374n$_1$, 377, 390, 416, 444, 456, 458, 461, 463, 470, 473, 478, 496, 513, 515, 520, 527, 529, 536, 541, 549, 553, 559, 562, 564, 573n$_4$, 574, 592, 593, 596, 599, 602, 603, 607.
Ahmed (Ishak hocası): 523.
Ahmed b. Abdullah Harezmî: 480.
Ahmed (Topal, tabib): 527.
Ahmed b. İbrahim (Tabib): 531.
Ahmed (Şerîf, Mekke Emîri): 39, 40.
Ahmed (Kazovalı): 524, 614.
Ahmed (Kırımî): 516.
Ahmed Ağa (Hâmid Hamza Paşa'nın babası): 397.
Ahmed Ağa (Edirne bostancıbaşı, sadaret kaymakamı): 412.
Ahmed Ağa (Bosna valisi): 260.
Ahmed Ağa (Ebu Kof. darüssaade ağası): 390, 391, 418n$_2$.
Ahmed Ağa (Seyyid. Bestekâr): 566.
Ahmed Ağa (Tophaneli): 461.
Ahmed Ağa (Vardakosta. Tanburî): 566.
Ahmed Ârif Efendi (Paşa): 304.
Ahmed Azmi Efendi (Hacegândan). Prusya elçiliği: 236, 237n$_1$.
Ahmed Bey (Kapıcıbaşı): 73.
Ahmed Bey (Karamanlı. Trablusgarb dayısı): 252.
Ahmed Dede Efendi (Peçevî. Mevlevî Şeyhi): 378.
Ahmed Efendi (Anadolu kadılarından), Müteferrika matbaasının işletilmesi: 517, 519.

Ahmed Efendi (Darüssaade ağası yazıcısı): 419.
Ahmed Efendi (Müderris): 475.
Ahmed Efendi (Çinici-zâde. II. Bayezid evkaf kâtibi): 266, 267.
Ahmed Efendi (Durmuş-zâde. Hattat): 489, 554.
Ahmed Efendi (Damadzâde, şeyhulislâm): Kazaskerliği: 462. —Meşihatı: 468. —Tercüme-i hâli: 469-470-471, 484, 516.
Ahmed Efendi (Hoca): 470.
Ahmed Efendi (İlmî) İstanbul kadısı: 560.
Ahmed Efendi (Karabekir-zâde, şeyhulislâm): 485, 489, —Tercüme-i hâli: 491.
Ahmed Efendi (Müftizâde, şeyhulislâm): 502-505, 511.
Ahmed Efendi (Neylî, kazasker). Şairliği: 545, 546.
Ahmed Efendi (Siyahî, hattat): 482.
Ahemd Efendi (Şarihulmenâr-zâde): 596.
Ahmedgiray (Topal): 32, 34.
Ahmed Han (Afgan hükümdarı): 135.
Ahmed Han (Kaytak Prensi): 613.
Ahmed Hasib (Müminzâde, Bosna kadısı): $329n_4$.
Ahmed Kaptan (Kavun): 413.
Ahmed Kâmilî Efendi (Hafız. III. Selim'in musiki hocası): 565.
Ahmed Mısrî (Heyetşinas): 613.
Ahmed Nâimî: 615.
Ahmed Nedim (Şâir): 541, 543, 545, 547, 549.
Ay. bk.: Nedim.
Ahmed Paşa (Gül): 355.
Ahmed Paşa (Hamalı-zâde, Erzurum valisi): 357.
Ahmed Paşa (Hasan Paşa-zâde, Bağdat valisi): 134, 152, 248, 316, 317, 324, 327, 339, 358, 366, 386, 387.
Ahmed Paşa (Karamanlı, Trablusgarb valisi): 239.
Ahmed Paşa (Humbaracı başı Kont dö Bonneval): 125, 208-222, 239, 522, 534. —Osmanlı denizi sularının tesbiti: 585.
Ahmed Paşa (Kalaylıkoz, Sadr-ı âzam): 274, 275, —Tercüme-i hâli: 276-280-287, 298, 354, 456, 594, $595n_1$.
Ahmed Paşa (Karahisarlı): 454.
Ahmed Paşa (Kavanoz, Sadr-ı âzam): Tercüme-i hâli: 271-274.
Ahmed Paşa (Kayserili, Vezir): Bağdat valiliği: 358, 424.
Ahmed Paşa (Melek, Sadr-ı âzam): 443-445.
Ahmed Paşa (Şehla, Sadr-ı âzam): 92, 330, $348n_2$, 352. —Tercüme-i hâli: 354-360, 361, 367, 369, $389n_2$.
Ahmed Resmî Efendi: 408.
Ahmed Resmî Efendi: 408. bk.: Resmî Ahmed Efendi.
Ahmed Samî b. Hasan (Tabib): 527, 528.
Ahmed Süheylî: 515.
Ahmed Şah Dürr-i Dürrânî (Afgan hükümdarı): 131, $133n_2$, 136, 137, 156.
Ahmed Şah (Hind Moğol hükümdarı): 155.
Ahmed Tâib (Osman-zâde): 269, 305, 542. —Tercümei hâli: 606-609.
Ahmed Vürudî Çelebi (Kemanî): 564.
Ahmed, el-Zehebî (Mevlay. Fas hükümdarı): 168.
Aleksandr (İskerletzâde, Boğdan Voyvodası): 74, 75.
Aleksandr (Mavrokordato, Boğdan Voyvodası): 74.
Aleksandr Gika (Eflâk Voyvodası): 56, 85.
Aleksandr Çerkaski (Rus kumandanı): 180.
Aleksandr İlya (Boğdan Voyvodası). Beratı: 97, 102.
Aleksandros (İskerlet-zâde, Tercüman): 264.

Aleksandr İpsilanti (Eflâk-Boğdan Voyvodası): 57, 58, 74, 76, 99n$_1$.
Alaksandr Mürüzi. Boğdan Voyvodalığı: 76. —Eflâk'a nakli: 77.
Aleksi (Çar): 188.
Aleksi Daskov (Rus elçisi): 181.
Âlemgir Şah (Hint Moğol hükümdarı): 135, 136, 155, 156.
Alen Manson (Riyaziyeci): 535.
Âli (Gelibolulu, Müverrih): 608.
Ali (Elhac, kapıcılar kethüdası): 267n$_1$.
Ali (Hacı, Tevkiî Mehmed Paşa'nın babası): 308.
Ali (Hacı, Özbek elçisi): 138.
Ali (Hacı. Malabar elçisi): 156.
Ali (Molla, İranlı): 132n$_1$.
Ali (Seyyid): 427.
Ali b. Murad (Müzehhib): 555.
Ali b. Osman: 609.
Ali (Tabib Bursalı): 339, 530, 613.
Ali Ağa (Kethüda): 265.
Ali Ağa (Nevşehirli'nin babası): 310.
Ali Ağa (Tunuslı): 251.
Ali Bey (Bulutkapan): 39, 248.
Ali Bey (Mirahur): 434.
Ali Bey (Hacı, Canikli. paşa): 31.
Ali Bey (Kara Kethüda-zâde, Mora muhassılı): 434.
Ali Çavuş (Söke'li, Cezayir dayısı ve beylerbeyi): 250..
Ali Çelebi (Kudum-zen): 564.
Ali Çelebi (Üsküdarlı, Müzehhib): 555.
Ali Efendi (Çatalcalı, şeyhulislâm): 466, 494.
Ali Efendi (Köprülü Numan Paşa'nın babalığı): 292.
Ali Efendi (Hama'lı): 594, 595n$_2$.
Ali Efendi (Paşmakçı-zâde. Şeyhulislâm): 280, 281, 288, 301. —Tercüme-i hâli: 455-457-459, 468, 471.
Ali Enver Efendi: 606.
Ali Han (İran serdarı): 128.
Ali Haydar Han Bahadır) (Maysor Nüvvâbı): 160.
Ali Murad Han (İran Zend ailesinden): 134.
Ali Raca (Malabar hükümdarı), elçi ve mektubu: 156-157.
Ali Şah (Âdil Şah. Afşarlı): 131, 132n$_1$, 133.
Ali Paşa (Bağdad valisi): 136.
Ali Paşa (Cezayir beylerbeği) 166, 251. 253.
Ali Paşa (Bıyıklı. Silâhdar): 335, 336. —Sadareti: 379. —Tercüme-i hâli: 381-382-383, 422.
Ali Paşa (Çandarlı-zâde. Sadaret kaymakamı): 443n$_2$, 444.
Ali Paşa (Çorlulu. Sadr-ı âzam): 6n$_1$, 62, 120, 217, 268, 281n1, 282. — Tercüme-i hâli: 286-288-291, 292, 301, 302, 311, 318, 343, 372, 456, 457, 461, 594.
Ali Paşa (Dağıstanlı. Serasker): 451.
Ali Paşa (Genç, Vidin seraskeri): 478.
Ali Paşa (Gül Ahmed Paşa-zâde, kaptan-ı derya): 390, 391.
Ali Paşa (Canikli, Hacı. Trabzon valisi): 32, 33.
Ali Paşa (Hekimoğlu, Sadr-ı âzam):. Osterman'a mektubu: 182n$_1$. —İsveç münasebetleri: 219n$_4$. —Seraskerliği: 323. —Tercüme-i hâli: 325-339-340, 341, 345, 354, 356, 357. —İkinci sadareti: 360-361-373, 376. —Üçüncü sadareti: 378-379, 381, 382, 386. —Bosna gazâsı: 517. —Kâğıt fabrikası: 518-522, 530, 548, 549, 597, 519.
Ali Paşa (İzmirli, Tamşvar valisi): 266.
Ali Paşa (Kıncı-Kılıç. Defterdar): 597.
Ali Paşa (Maktul-zâde. Girid valisi): 277.
Ali Paşa (Moldavancı. Sadr-ı âzam):— Tercüme-i hâli: 409-411-412.
Ali Paşa (Sürmeli. Sadr-ı âzam): 455, 603.

Ali Paşa (Şahin. Sadr-ı âzam): 432, 435. —Tercüme-i hâl-i: 436-438, 439, 440.
Ali Paşa (Şehid-Damad. Sadr-ı âzam) 8. —Venedik harbi: 169, 197. —XII. Şarl: 218. —Silâhdarlığı: 268, 281-283, 287n$_1$. —293, 296-299. —Tercüme-i hâli: 300-304-306, 308, 311, 312, 318, 321, 325, 343, 457, 460, 466, 593, 595, 598, 599, 611.
Alkamî (Abbasî veziri): 262.
Allah Murad (İranlı): 134.
Allahverdi (Korucubaşı. Buhara elçisi): 141.
Allioy (Fransız diplomatı) 206.
Amca-zâde Hüseyin Paşa. bk.:Hüseyin Paşa.
Amik Han: (Buhara hanı): 145.
Anber Ağa (Ebu'l-Misk. Darüssaâde ağası): 409.
Andre, Ponyatofski: 197.
Andreas Keller: 536.
Andrezel (Fransız elçisi): 205, 206.
Anna (İngiliz kıraliçesi). III. Ahmed'e mektubu: 212-213-216.
Anna (Çariçe): 183-185-188.
Anna (de Bronsvik Bevern): 188.
Anna (Petro'nun kızı): 188.
Antiyok Kantemir (Boğdan Voyvodası): 60, 62.
Apafi Mihal (Erdel Prensi): 121n$_1$.
Ârif Efendi (Arab-zâde. Şeyhulislâm): 502.
Ârif Efendi (Dürrî-zâde. Şeyhulislâm): 440, 480, 485.
Ârif Efendi (Hattat): 471.
Ârif Mehmed Ağa (Bestekâr): 566.
Ârifî Ahmed Paşa: 386.
Aristo: 538, 610.
Arslangiray (Kırım Hanı): 21-28.,38
Asım (Küçük Çelebîzâde. Şeyhulislâm): Râşid'e zeyli: 517, 521. Şairliği: 588-608.
Askanio Cüstünyani (Venedik elçisi): 169.
Atâ (Enderunlu): 317.
Ataullah Efendi (Dürrî-zâde. Şeyhulislâm): 434, 485, 496. —Tercüme-i hâli: 501-502.
Ataullah (Seyyid Ata-ül- Hüseyinî. Hint elçisi): 152, 153.
Atike Sultan (III. Ahmed'in kızı): 315.
Avni Efendi (Beylikçi): 380.
Ayşe Sultan (II. Mustafa'nın kızı) 291.
Ayşe Sultan (III. Mustafa'nın kardeşi): 414, 416.
Ayuke (İvke. Kalmuk beyi): 129.
Ayvaz Odabaşı: 363.
Azamet'giray (Kalgay): 20.
Azimüşşan (Hind Prensi): 155.

B

Babinger, Fr. (Prof.): 618.
Bahadırgiray (Kırım Hanı): 35.
Bahadır Han Şadbaht (Hive Hanı). III. Ahmed'e mektubu: 148.
Bahaî Efendi: 461.
Bahtgiray Sultan (Deli Sultan. Kırım şehzâdesi): 13.
Baltacı Mehmed Paşa. bk.: Mehmed Paşa.
Basmacı İbrahim Efendi. bk.: İbrahim Müteferrika.
Bayram Ağa (Türkmen. Kapıcıbaşı): 286, 289n2, 367n.$_2$.
Becan (Dadyan Meliki): 126n$_1$.
Behçet Efendi (Defterdar): 422.
Behram Dirmişkî: 516.
Behrî Hanım (Kazkasker A. Baki Ef. zevcesi): 591.
Bekir (Bostancı): 307.
Bekir Efendi (Acem, Reisülküttab): 263.
Bekir Paşa: 353.
Bektaş Ağa (Cezayir dayısı):250, 253n$_1$.
Berçeni (Gnl. Rakoçi'nin adamlarından): 122, 612n$_1$.

Berhard Varenius (Coğrafyacı): 538.
Beşir Ağa (Hacı, Darrüssaâde ağası): 318-320, 322, 340, 348, 381, 530.
Beşir Ağa (Hafız, Darüssaâde ağası): 372, 373, 418.
Beyzavî (Kadı): 504.
Bîbî Sultan (Malabar hükümdarı): Mektubu: 157.
Boerhaave (Tabib): 532, 533.
Bonapart, Napoleon: 241, 242, 503.
Ay. bk.: Napoleon.
Bonnak (Marki de, Fransız elçisi): 205.
Bonneval (Kont): 328. bk: Ahmed Paşa (Humbaracı başı).
Brankovano (Eflâk Voyvodası): 61, 62, 64.
Brentano (İsveç elçisi): 226.
Burunsuz Kostantin (Eflâk Voyvodası): 85n₂. bk.: Kostantin Şerban.
Büyük Fredrik: 233, 234. bk. Frederik II.

C

Cafer (İran Zend ailesinden): 134.
Cafer Ağa (Şehla Ahmed Paşa'nın babası): 354.
Cafer Paşa (Kaptan-ı derya): 447.
Cafer (Şerîf. Mekke Emîri): 39.
Can Timur (Hacı, Şirin beylerinden): 10-13.
Cassîni (Astronom): 537.
Carullah Mahmud Zimahşerî: 478, 524.
Cavid Ahmed Bey: 444.
Celâlüddin Şah-ı Âlem (Hint Moğol hükümdarı): 136, 155, 156.
Cem Sultan: 377n₂.
Cemalüddin Efendi (Seyyid, Uşşakıye şeyhi): 619.
Cengiz Han: 145, 262.
Cevdet Paşa (Müverrih): 157, 453, 504.
Cihandar b. Şah-ı Âlem (Hind Moğol hükümdarı): 151.
Ciovan Vençiçu (Cenevis dukası): 172.
Côme III. (Toskana dukası): 174.
Corc I. (İngiltere kıralı). III. Ahmed'e mektubu: 213-216.
Corc II. (İngiltere kıralı): 213, 216.
Corc III. (İngiltere kıralı): III. Mustafa'ya mektubu: 214-216.
Corci (Sâzende): 565, 566.

Ç

Çaki (Rakoçi'nin adamlarından): 122, 198, 612n₁.
Çamraç (Maysor sultanı): 158.
Çavuş kıral: 232. bk.: Frederik I.
Çırpanlı (Saz şairi): 551.
Çikka Krişnaraç (Maysor racası): 158.
Çorlulu Ali Paşa. bk.: Ali Paşa (Çorlulu):

D

Danyal Bey (Afganlı): 143n₃.
David (Yeniçeri bezirgânı): 93n₃, 364.
Degeç (Kolonel, Prusyalı): 226.
Deli Bey: 74. bk. Aleksandr Mavrokordato.
Demetriyos Kantemir (Boğdan Voyvodası): 42, 63, 64, 66, 81, 290.
Demirbaş Şarl (İsveç kıralı XII. Şarl): 178, 217, 219, 287, 459.
Ay. bk. Şarl XII.
Derviş (Eflâk Voyvodası Ban'ı, kapı kethüdası): 99n₄.
Desalleurs (Fransa elçisi): 55.
Devletgiray II. (Kırım hanı): 1-9, 17, 21, 25, 26, 34.
Devletgiray III. (Kırım hanı): 28, 29, 31-34, 63.
Dimitri Kantemir. bk.: Demetriyos Kantemir.
Dimitri Mihayloviç Galiç (Rus elçisi): 175.
Dirling (Avusturya elçisi): 206.
Dirmanos (Rus casusu): 82.
Diskorides: 538.

Don Karlos (III. Şarl, İspanya ve Sicilyateyn kıralı): 238, 239, 242, 243, 583. Ay. bk.: Şarl III.
Dossifei (Rum patriği): 175n_3.
Drachi Suçu (Eflâk Voyvodası): 58. Ay. bk.: Mihail Suçu.
Duka Bey (Boğdan Voyvodası): 43.
Durak Bey (İmrahor): 372.
During (XII. Şarl'ın adamlarından): 218.
Dürr-i Dürranî: 135. bk.: Ahmed Şah.
Dürrî Efendi (Mektubî): 304.
Dürrî (Vanlı, şair): 542.

E

Ebu Bekir Ağa (Eyyub'lu, bestekâr): 563.
Ebu Bekir Efendi (Şeyhulislâm Ahmed Efendinin babası): 491.
Ebu Bekir (Şirvanî). Tercüme-i hâli: 602-604.
Ebu Bekir Paşa (Alâiyeli Cidde valisi): 310, 354.
Ebu Bekir Paşa (Vezir): 351, 454.
Ebu Said (Hadımî, müfti): 362, 524.
Ebülfeth (İran Zend ailesinden): 134.
Ebülfeyz Han (Buhara hanı): 145, 147.
Ebülgazi Mehmed Bahadır Han (Buhara hükümdarı): 142, 146, 147n_3.
Ebülhamid Efendi (Diyarbekirli): 536.
Ebülfeth Nâsıruddin Mehmed Şah. —I. Mahmud'a mektubu: 153. bk.: Nâsırüddin Şah.
Edib Efendi (Vak'anüvis): 509.
Elenora (VI. Şarl'ın annesi): —III. Ahmed'e mektubu: 198n_2.
Elizabet (İngiltere kıralı I. Jak'ın kızı): 216.
Elizabet (Çariçe): 185, 188.
Elyasâ (Jise. Kartlı prensi): 127. bk. Mustafa Elyasâ Emanuel Giyani Rozetti (Boğdan Voyvodası): 57, 76, bk.: Manüel Rozetti.
Emilyanus İgnatoviç Okraynoviç (Petro'nun murahhası): 175.
Emin Mehmed Paşa (Yağlıkçı-zâde, Sadr-ı âzam). —Tercüme-i hâli: 406-409, 410.
Emine Hanım: 450.
Emine Sultan (II. Mustafa'nın kızı): 287, 290.
Emir Çelebi (Hekimbaşı): 532.
Emmo (Venedik elçisi): 170.
Emrah (Saz şairi): 551.
Enis Receb Dede (Mevlevî şeyhi): 487.
Enuşe Han (Seyyid, Hiveli): 148.
Ereğli Han (Herakliüs, Kartlı prensi): 127.
Ernazari (Molla, Buhara elçisi): 142.
Esad Efendi (Yanyalı): 538, 539, 613.
Es'ad Efendi (Ebu İshak, Şeyhulislâm). bk.: Mehmed Esad Efendi.
Esad Paşa (Azım-zâde, Şam valisi): 373n_3.
Esma Sultan (III. Mustafa'nın kardeşi): 400, 434, 496.
Esterhazi (Kont, Rakoçi'nin adamlarından): 122, 124, 612n_1.
Eşref Şah (Afganlı, İran şahı): 133-135, 515n_1.
Etyen Rakoviça (Eflâk Voyvodası): 56. bk. Stefan Rakoviça.
Evliya Çelebi: 88, 101, 102, 112.
Evrenk Zîb Âlemgir (Hint Moğol hükümdarı). —II. Süleyman'a mektubu: 150-151, 155.
Eyyüb Ağa (Tanburî): 565.
Eyyüb Efendi (Müderris): 510.
Eyyübî Efendi (Kanunnâme müel.): 102

F

Fahri (Bursalı): 555.
Fatma Sultan (III. Ahmed'in kızı): 301, 312, 314.
Fatin (Tezkireci): 606.
Fâzıl Ahmed Paşa (Köprülü zade): 302, 313 587, 588, 602.

Fâzıl Mustafa Paşa (Köprülü zade): 291, 318, 605.
Ferdinand II. (Toskana dukası): 174.
Ferdinand III. (Toskana dukası): 174.
Ferdinand III. (Avusturya imparatoru): 203.
Ferdinand IV. (Napoli ve İspanya kıralı): 241, 242, 244.
Ferdinand VI. (İspanya kıralı): 241.
Ferriol (Fransa elçisi):. 198, 203-205, 212.
Ferruh Siyer (Hint Moğol hükümdarı): 151, 155.
Fetih Ali (Maysor sultanı): 158-160. Ay. bk.: Tipu.
Fetihgiray II. (Kırım Hanı): 16, 17, 21, 26.
Fetih Mehmed: 158.
Feyzullah Efendi (Damat-zâde, Şeyhulislâm): 482.—Tercüme-i hâli: 484. —İkinci meşihatı: 485. —Bestekârlığı: 565.
Feyzullah Efendi (Dürri-zâde, Şeyhulislâm): 492.
Feyzullah Efendi (Ebu Said-zâde, Şeyhulislâm): 455, 609.
Feyzullah Efendi (Seyyid-Erzurumlu. Şeyhulislâm): 38, 261, 264-266, 286, 458, 460, 462, 467, 470, 472, 473, 480, 486, 506, 590, 607.
Feyzullah Şakir Efendi: 380.
Fındık-zâde (Hattat): 360.
Fıtnat Zübeyde (Şaire): 395, 479, 499, 548, 549, 588.
Filip IV. (İspanya kıralı): 244.
Filip V. (İspanya kıralı): 205n$_1$, 238, 242.
Finoketti (Napoli elçisi): 239-241.
Flöri (Kardinal): 184, 206, 347.
Fonsko (Tabib): 206.
FoWkiner (Lord, İngiliz elçisi): 214.
Fransuva I. (Toskana dukası- Alman imparatoru): 172-174. —I. Mahmud'un nâmesi: 200, 201n$_2$, 203, 239.
Fransuva II. (Avusturya imparatoru): 203.
Fransuva Antoniyo Bronyar(Avusturya maslâhatgüzarı): 173, 174.
Frederik I. (Büyük elektör): 238.
Frederik II. (Büyük, Prusya kıralı): 233, 238, 392.
Frederik I. (Hessen Cassel prensi-İsveç kıralı): 219. —Osmanlı münasebetleri: 220, 221n$_1$, 224, 230.
Frederik IV. (Danimarka kıralı):178, 246
Frederik V. (Danimarka kıralı): 244-246.
Frederik (Bohemya elektörü): 216.
Frederik Giyom I. (Prusya kıralı): 218, 232, 233, 238.
Frederik Giyom II. (Prusya kıralı): 238.
Frederik Giyom III. (Prusya kıralı): 238.
Frederik Kristiyan du Gussel (Danimarka elçisi) 245n$_2$.
Frederik Lui (Gal prensi): 216.
Frederik Ogüst II. (Lehistan kıralı): 197. bk. Ogüst II.
Frederik Ogüst III.: 197. bk.Ogüst III.
Frederik Ogüst IV.: 197. bk. Ogüst IV.
Furgaç (Kont): 612n$_1$.

G

Gabriel (İspanyol): 244.
Gachler, Sigismund (Danimarka elçisi): 245.
Gaib Mehmed Han (Taşkend hanı). —III. Ahmed'e nâmesi: 149, 150.
Galib b. Mesaid (Şerîf, Mekke Emîri): 40.
Galiçin (Dimitri Mihayloviç, Rus elçisi): 176.
Gasbar Gratyani (Boğdan Voyvodası): 102.
Gassel (Danimarka elçisi): 245.

Gazi Han (Seyyid, Buhara hanı): 141, 143.
Gazigiray III. (Kırım hanı): 2-5.
Geda Muslu (Saz şairi): 551.
Gevher Hanım: 385.
Gevherî (Saz şairi): 551.
Gıyasüddin Nakkaş (Hoca): 487.
Gika (Divan tercümanı): 67.
Gika (İskerlet-zâde) Boğdan Voyvodalığı: 69. —Eflâk'a nakli: 70.
Giyom III. (İngiltere kıralı): 212n_1, 216.
Gobis (Tabib): 526.
Gollimo Luidolf (Napoli elçisi): 241.
Gorovski (Leh boyarlarının elçisi): 194.
Görki (Dadyan prensi): 126.
Greguvar Gika (Eflâk-Boğdan Voyvodası): 51, 53, 57, 65. Ayr. bk. Ligor (İskerlet-zâde).
Greguvar (Ligor) Kalimaki (Boğdan Voyvodası): 82.
Ay. bk. Ligor Kalimaki.
Grenvil, Hanriko (İngiliz elçisi): 214, 216n_3.
Grof Çaki (Macar): 125.
Guilleragues (Fransa elçisi): 212n_3.
Gulam Ali Han Bahadır (Maysor elçisi): 160, 161.
Gurski (Lehistan elçisi): 190.
Gutenberg (Matbaanın mûcidi): 513.
Güstav III. (İsveç kıralı): 225, 230.
Güstav IV. (İsveç kıralı): 230.
Güstav de Selsin (İsveç elçisi): 224n_5.

H

Hacı Bayram-ı Velî: 606.
Hacıgiray Sultan (Kalgay): 23, 25.
Hacı Odabaşı (Yeniçeri zabiti): 427.
Hacı Paşa (Aydınlı): 526.
Hacı Selimgiray, bk. Selimgiray.
Hâfız (Kömürcü, Bestekâr): 565.
Hafız Ahmed Paşa (Köprülü zade): 347, 358, 538.
Hafız Osman Efendi (Hattat): 553.
Hafsa Sultan (II. Mustafa'nın zevcesi): 603, 604.
Halil Ağa (Çavuşbaşı): 601.
Halil Ağa (Hacı): 378.
Halil Edhem Bey (Eldem): 556, 559.
Halil Efendi (Mekke kadısı): 504.
Halil Faiz Efendi (Riyaziyeci): 536.
Halil Efendi (Kara, Birgili, kazasker): 479.
Halil Efendi (Kara, Boyabatlı): 481, 482.
Halil Nureddin Efendi (Nâili-zâde): 380.
Halil (Patrona): 14. Ay. bk. Patrona Halil.
Halil Paşa (İlbasanlı, Sadr-ı âzam): — Tercümei hâli: 306-308, 343, 599.
Halil Paşa (İvaz Paşa-zâde, Sadr-ı âzam): 57, 410. —Tercüme-i hâli: 411-413-475, 496.
Halil Paşa (Şerif): 342.
Halil Hamid Paşa (Sadr-ı âzam): 83n_1, 167, 209, 243, 416. —Tercümei hâli: 432-436-437, 444, 448, 454, 496, 501. —Matbaanın yeniden faaliyeti: 519, 520-571, 618, 622.
Halimgiray (Kırım hanı): 22-25.
Hâmid Hamza Paşa (Sadr-ı âzam): 236, 375, 392. —Tercümei hâli: 397-399.
Hammer (J. V. Purgstal): 66, 259, 323, 325, 337, 350, 359, 392.
Hamud Paşa: 251.
Hamza Mâhir Paşa (Silâhdar, Sadr-ı âzam): 401.—Tercüme-i hâli: 404-406-408.
Handan Bahadır: (Hive elçisi): 148.
Hanri IV. (Fransa kıralı): 211.
Han Way (İngiliz seyyahı): 321n_2.
Hasan (Kapıcıbaşı): 268.
Hasan Ağa (Râmî Mehmed Paşa'nın babası): 263.
Hasan Ağa (Kulluk çorbacısı): 352.
Hasan Ağa (Bestekâr): 564.
Hasan (Derviş, Kaatıcı): 555, 556.

Hasan (Kanbur, müzehhib): 555.
Hasan Efendi (Şemakî-zâde): 560.
Hasan Efendi (Zülâlî, İstanbul kadısı): 312.
Hasan Paşa (Çıldır valisi): 129.
Hasan Paşa (Selânik Mutasarrıfı): 353.
Hasan Paşa (Çelebi, Sadr-ı âzam): 60.
Hasan Paşa (Cezayirli Gazi, Kaptan-ı derya- Sadr-ı âzam): 58-60, 146, 170n$_2$, 421, 432, 434, 437-445-—Tercümei hâli: 446-450-451, 502, 622.
Hasan Paşa (Enişte, Sadr-ı âzam): 272. —Tercümei hâli: 273-276.— 277, 278, 456, 596, 598.
Hasan Paşa (Kazıkçı, Vezir): 444.
Hasan Paşa (Kethüda-Cenaze, Sadr-ı âzam): Tercüme-i hâli: 444-446-449.
Hasan Paşa (Moralı, Sadr-ı âzam): 266.
Hasan Paşa (Seyyid-Firarî, Defterdar): 367, 598.
Hasan Paşa (Seyyid-Hacı, Sadr-ı âzam): 331, 371n$_3$, —Tercüme-i hâli: 360-363. —364, 425.
Hasan Paşa (Şerif, Sadr-ı âzam): 60, 442.—Tercüme-i hâli: 450-453. 454.
Hasan Paşa (Zihneli, Anadolu valisi): 438.
Hasib Efendi: 285n$_1$.
Haşmet (Abbas Efendi-zâde, şair): 395, 548, 549, 588.
Hatice Sultan (III. Ahmed'in hemşiresi): 273, 312.
Hayalî (Saz şairi): 551.
Haydar Ali (Maysor Nüvvâbı): 158, 159.
Hayri Bey: 315.
Hayrullah b. İbrahim (Tabib): 531.
Hayrullah Efendi (Hekimbaşı): 510.
Hekimoğlu Ali Paşa, bk. Ali Paşa.
Hendrih Vakensel (İsveçli): 223.
Herakliüs Han (Kartlı prensi): 127.
Hevzin (İsveç başvekili): 219.
Hey, De la (Fransız elçisi): 212n$_3$.
Hızır Ağa (Kemanî): 565, 566.
Hibetullah Sultan (III. Mustafa kızı): 404.
Hindî Emin Efendi: 407, 420. bk. Mehmed Emin Paşa (Sadr-ı âzam).
Hindî Molla: 498. bk. Mehmed Esad Efendi (Şeyhulislâm).
Hobken, Höpken (Baron, İsveçli): 220, 221n$_1$, 222n$_1$.
Horvat (Rakoçi'nin adamı): 205.
Humbaracı Ahmed Paşa, bk. Ahmed Paşa.
Huceste Ahter: 155.
Hüdayar Bey (Afganlı): 143n$_3$.
Hüsameddin Uşşakî: 485.
Hüseyin Ağa (Hacı, Kethüda): 299.
Hüseyin Ağa (Hacı): 300.
Hüseyin Bey: 602.
Hüseyin Bey (İ. Mehmed Paşa'nın babası): 418.
Hüseyin b. Ömer: 529.
Hüseyin Efendi (Küçük. Cizye muhasebecisi): Napoli elçiliği: 241.
Hüseyin Efendi (Zeynî-zâde): 522.
Hüseyin Hüsnü Efendi (Müneccim): 537.
Hüseyin Kaptan: 157.
Hüseyin Paşa: 251.
Hüseyin Paşa (Abdulcelil-zâde, Adana valisi): 336.
Hüseyin Paşa (Amca-zâde, Sadr-ı âzam): 253, 259, 261, 264, 265n$_2$, 271, 272, 286, 291, 367n$_2$, 526. —Naima'nın tarihini takdimi: 594, 596-602.
Hüseyin Paşa (İbşir, Hanya muhafızı): 340.
Hüseyin Şah (Safevî): 127, 131, 133.

I, İ

Itrî Mustafa Efendi (Buhurî-zâde, Bestekâr): 563.
İbn Halligân: 604.

İbn Sînа: 526, 531, 610.
İbnülemin Mahmud Kemal İnal: 621.
İbrahim (III. Ahmed'in oğlu): 607.
İbrahim (Afşarlı): 131, 132n1, 133.
İbrahim (Şıkkı ânî defterdarı): 49n2.
İbrahim (Cezayir dayısı ve beylerbeği): 257, 258.
İbrahim (Genç Mehmed Paşa-oğlu): 315.
İbrahim (Kel-Kayıkçı): 275, 277.
İbrahim (Tophaneli): 516.
İbrahim Ağa (Ahishalı, Silâhdar): 404.
İbrahim Ağa (Gürcü, Kapıcıbaşı): 289.
İbrahim Ağa (Sadaret kethüdası): 595.
İbrahim Ağa (Mora valisi): 448.
İbrahim Ağa (Kethuda): 311.
İbrahim Ağa (Tersane Emini): 189.
İbrahim b. Ahmed (A. Resmî Efendi'nin babası): 616.
İbrahim Bey (Kölemen): 448.
İbrahim Bey (Tunus Vatan sancakbeyi): 251.
İbrahim Bey (Molla, İvaz Paşa-zâde), Şeyhulislâm): 412, 420. —Tercüme-i hâli: 495-496. —İkinci meşihatı: 501, 502-510.
İbrahim Çelebi (Muzehhib): 555.
İbrahim Çelebi (İnebolulu, Trablusgarb dayısı): 251.
İbrahim Efendi: 464.
İbrahim Efendi (Eyyublu, Eşrâf-ı Kuzat): 459.
İbrahim Efendi (Kayserili, Darrüssaâde ağası yazıcısı): 390.
İbrahim Efendi (Seyyid-Karahisarlı, Şeyhulislâm): 498, 500, 501.
İbrahim Efendi (Kadı): Müteferrika matbaasının işletilmesi: 517, 519, 520.
İbrahim Efendi (Nihalî, Tabib): 531.
İbrahim Efendi (Akşehirli-zâde): 609.
İbrahim Hakkı Efendi (Erzurumlu): 539. —Tercüme-i hâli: 615-616.
İbrahim Müteferrika: 124, 314, 384, 467, 470-471. —Matbaası: 513-517. —Kâğıt fabrikası: 518-519. —536, 597. —Tercümei hâli: 611-613.
İbrahim Şehnüvaz (Vahtan-oğlu, Tiflis beylerbeğisi): 127n1, 128.
İbrahim Paşa (Kırım seraskeri): 30.
İbrahim Paşa (Hacı, Kaptan-ı derya): 6n1.
İbrahim Paşa (Hoca, Sadr-ı âzam): 275, 277, 297. — Tercüme-i hâli: 298-300. 302.
İbrahim Paşa (Kara, Sadr-ı âzam): 259.
İbrahim Paşa (Kabakulak, Sadr-ı âzam): 316, 317n1. —Tercüme-i hâli: 318-320. —345.
İbrahim Paşa (Mısırlı-oğlu, Trablusgarb dayısı): 251.
İbrahim Paşa (Şarkan, Cezayir Beylerbeyi). 250.
İbrahim Paşa (Şişman, Mısır valisi): 602.
İbrahim Paşa (Nevşehirli damad): 9-11, 50, 65n1, 127, 152, 181, 205, 206, 219, 233, 257, 265n1, 270, 281, 286, 304, 308, 309. —Tercümei hâli: 310-316. -325, 343, 344n3, 370, 372, 382, 393, 465, 466, 480, 487-489, 513, 515, 522, 538, 541, 545, 547, 556-559, 564, 570, 574, 575, 594, 599, 600, 607, 608, 610, 612.
İbsi (Danimarka maslahatgüzarı): 246.
İbşir Hüseyin Paşa: 13, 340
İlbars Han I. (Harezm hükümdarı): 174n4.
İlbars Han II. (Hive hanı), I. Mahmud'a mektubu: 149.
İlyas Efendi: 472.
İlyas (Şeyh, Akhisarlı): 481.
İlyas Paşa (Hotin muhafızı): 233.
İmam Kulı (Afşarlı): 133.
İpsilanti (Tabib): 214.
İshak Efendi (Tanburî): 565, 566.
İshak Efendi (Ebu İshak İsmail-zâde, Şeyhulislâm): 469-471. 476.

İshak Paşa (Çıldır valisi): 126n$_{1-3}$.
İskerlet Gika (Eflâk Voyvodası): 54-56.
İsmail III. (Şah): 133.
İsmail (Kapıcıbaşı): 255, 288.
İsmail Ağa (Çavuşbaşı): 306, 307, 435.
İsmail Ağa (Enderunlu, hattat-bestekâr): 562n1, 564.
İsmail Âsım (Küçük Çelebi-zâde, Şeyhulislâm): 486-489, 542, 547, 548.
İsmail Efendi (Ağakapılı, hattat): 553.
İsmail Efendi (Çınarî-Halife-zâde): 537.
İsmail Efendi (Davul, defterdar): 498.
İsmail Efendi (Gelenbevî, riyaziyeci): 538. —Tercümei hali: 622-623.
İsmail Efendi (Kara-Ebu İshak, Şeyhulislâm): 47n$_2$, 305. —Tercüme-i hâli: 464-466. -470, 476, 487.
İsmail Fakîhullah (Şeyh): 615.
İsmail Fehmi Efendi: 616.
İsmail Hakkı Efendi (Şeyh, Bursalı). Tercüme-i hâli: 604-606.
İsmail el-Hüseynî (Şerîf, Fas sultanı): 165, 168.
İsmail Paşa (Sadr-ı âzam): 329. —Tercüme-i hâli: 339-340. -341, 351.
İsmail Paşa (Bağdadlı): 380, 614, 621.
İsmail Paşa (Saka, Kıbrıs valisi): 293.
İsmail Paşa (Bender Muhafızı): 7.
İsmail Paşa (Vezir-Rusçuk seraskeri): 451.
İspirî-zâde (Ayasofya vâizi): 312.
İstanislas Leçinski: 197, bk. Stanislas.
İstefan Kantakuzen (Eflâk Voyvodası): 45-47, 65.
İstefan Rakoviça (Eflâk Voyvodası): 56.
İvan (Çar): 185.
İzzet Ali Bey (Paşa) (Defterdar): 319, 323.—Seraskerliği: 542, 547.
İzzet Mehmed Paşa (Sadr-ı âzam). Tercüme-i hâli, 418-421. —İkinci sadareti: 429, 431-433, 434, 454, 495, 503.
İzzüddin Âlemgir II. (Hint - Moğol hükümdarı): 155.
İzzî (Vak'anüvis): 156, 225, 361, 371, 474, 477, 521.

J

Jacques Robbs (Coğrafyacı): 339.
Jak I. (İngiltere kıralı): 216.
Jak II. (İngiltere kıralı): 216.
Jakob (J. Sobiyeski'nin oğlu): 190.
Jan, Yuvan (Voyvoda): 47. bk. Yanaki.
Jan Garton (Toskana dukası): 172, 174.
Jan Kazimir (İsveç kıralı): 230.
Jan Sobiyeski (Leh kıralı): 188, 190.
Jise (Elyesa, Kartlı prensi): 127.
Jorj (Saksonya elektörü): 197.
Jorj Giyom (Prusyalı): 238.
Jozef I. (Avusturya imparatoru): 173, 174, 197, 198, 203.
Jozef II. (İmparator): 84, 202, 203.
Jozef Ponyatofski: 197.
Jozef Rakoçi (R. Ferenç'in oğlu): 125.
Jozef (N. Bonapart'ın kardeşi, Napoli kıralı): 242.

K

Kadri Ağa (Yağlıkçı): 422.
Kaid Mehmed (Fas elçisi): 167.
Kalaylıkoz Ahmed Paşa: 276-280, 281, 381, 306. bk. Ahmed Paşa (Kalaylıkoz).
Kalimaki (Divan tercümanı): 54.
Kâmil Ahmed Efendi (Paşa, Reisulküttab, Sadaret kethüdası): 397.
Kantemir (Dimitri, Boğdan Voyvodası): 66, 290. bk. Demetriyos Kantemir.
Kanunî (Süleyman): 550,
Kaplangiray (Kırım hanı): 1, 3. —Hanlığı: 4, 5. —İkinci hanlığı: 7, 8, 10-12. —Üçüncü hanlığı: 14-17. -20, 29, 30, 44, 47n3, 48, 182, 193, 299.
Kara Devletgiray (Kırım hanı): 8, 9. Ay. bk. Devletgiray.

Karlos VI. (VI. Şarl, İspanya kıralı): 199n3, 241. Ay. bk. Şarl VI.
Karlson (İsveç elçisi): 220, 221n1, 222n1, 223, 233.
Karo (Napolili tabib): 526.
Karolos Sazopotski Debuska (Leh elçisi): 196.
Kastellan (Castellane. Fransa elçisi): 208, 223, 233.
Katerina I. (Çariçe): 188.
Katerina II. (Çariçe): 34, 84, 185, 188, 202, 215, 285.
Katerina (Katerin de Meklenburg. V. İvan'ın kızı): 188.
Katı Selimgiray (Kırım hanı): 21. bk. Selimgiray II.
Kâtib Çelebi: 339, 514, 516.
Kaytas Bey (Mısır beylerinden: 343.
Kemal (A. Resmî Efendi'nin oğlu): 619.
Kerim Han (İran Zend ailesinden): 134.
Kırımgiray (Kırım hanı): 23. —Birinci hanlığı: 24-26. —İkinci hanlığı: 27-28-31, 406, 450.
Kinnoul (Lord, Corc, İngiliz elçisi): 213, 214.
Kiyoski Potoski (Leh hatmanı): 194.
Koca Han, bk. Selimgiray.
Koca Ragıb Paşa, bk. Ragıb Paşa.
Kolyer (Felemenk elçisi): 231.
Konstans (Leh Ponyatofskilerden): 197.
Karnelyüs Kalkon (Felemenk elçisi): 231.
Karnvalis (Lord): 162.
Kostantin IV. (Kartlı prensi): 127.
Kostantin (Kapıdağlı. Ressam): 560.
Kostantin Brankovano (Eflâk Voyvodası): 42-45, 81.
Kostantin Duka (Boğdan Voyvodası): 61.
Kostantin Kantemir (Boğdan Voyvodası): 42, 60.
Kostantin Mavrokordato (Voyvoda), Eflâk Voyvodalığı: 49-50. —Boğdan'a nakli: 51. —Eflâk voy.: 52-53, 55, 56. —Boğdan Voyvodalıkları: 66-68, 72, 76. —voyvoda beratı: 97-113n1.
Kostantin Mürüzi (İskerlet-zâde, Boğdan Voyvodası): 74, 99, 125n2.
Kostantin Rakoviça (Mihal-zâde, Voyvoda) Eflâk'da: 54-56. —Boğdan'da: 69-95n1, 108n3.
Kostantin Şerban (Eflâk Voyvodası): 85, 104.
Kostantino Ludolf (Kont, Napoli elçisi): 241.
Köprülü, Fuat (Prof.): 550.
Köse Hacı (Yeniçeri kalemi halifesi): 296.
Kristiyan V. (Danimarka kıralı): 246.
Kristiyan VI. (Danimarka kıralı): 245-246.
Kristiyan VII. (Danimarka kıralı): 245-246.
Krusinski (Lehli misyoner): 314.
Kul Çulha (Saz şairi): 551.
Kul Mehmed (Saz şairi): 551.
Kutbuddin Şah-âlem Bahadırşah (Hint-Moğol hükümdarı): 155.

L

Lalande (Astrolog): 534, 537.
Latif (Çengi): 422.
Lebibe: 396.
Leçinski, Stanislas (Leh kıralı): 194. Ay. bk. Stanislas Leçinski.
Leopold I. (İmparator): 172, 197, 203.
Leopold III. (İmparator): 203.
Lesçinski (Leh elçisi): 189.
Levnî (Ressam): 559, 560.
Ligor Aleksandr Gika (İskerlet-zâde. Voyvoda): Eflâk'da: 51, 53, 55. —Boğdan'da: 65-69, 71, 74-82. —Voyvoda beratı: 98, 99n3-101n1. Ay. bk. Greguvar Gika.

Ligor Kalimaki (Yuvan-oğlu, Boğdan Voyvodası): 70-72.
Lisin (Gnl. Rus): 17, 18.
Lorenzo Sarenza (Venedik elçisi): 169.
Lui XIII. (Fransa kıralı): 211.
Lui XIV. (Frnsa kıralı): 121, 203, 211.
Lui XV. (Fransa kıralı): 211, 383, 535.
Lui XVI. (Fransa kıralı): 210, 211.
Lui XVII. (Fransa kıralı): 211.
Lui XVIII. (Fransa kıralı): 211.
Lui V. (İspanya kıralı): 244.
Lui (Hanovr elektörü): 216.
Lutfullah Ali Bey (Maysor elçisi): 160, 161.
Lutfullah Han: 145.
Lutuf Ali (İran Zend ailesinden): 134.

M

Mahmud I.: 19, 67, 149, 153, 201n_{1-2}, 207, 208, 219, 224, 233, 316, 317n1, 318, 323, 327, 329-331, 337, 338, 340, 347, 348, 350, 355, 359, 360, 362-364, 368, 370, 372, 373, 382, 388, 393, 411, 418, 467, 469, 471, 473, 474, 476, 477, 480, 481, 515, 516, 527, 534, 536, 537, 549, 553. —Bestekârlığı: 562, 564-567n_2, 584, 603n_2.
Mahmud II.: 372n_2, 506, 573.
Mahmud b. Üveys (Afganlı): 131, 133.
Mahmud (Ebu Musa, Trablusgarb dayısı): 252.
Mahmud Efendi (Müderris): 622.
Mahmud Efendi (Ak): 476.
Mahmud Efendi (İmam, Şeyhulislâm): 460. —Tercüme-i hâli: 461-462, 491.
Mahmud Atay (Özbek): 139.
Maksudgiray (Kırım hanı): 9n1, 27, 31-33.
Mamuke (Gürcü prensi): 128.
Mamya (Gürcü prensi): 126n_1.
Manî (Şeyh): 131.
Manol (Manolaki) Voyvoda. Eflâk Voyvodalığı: 56.
Manol Rozetti (Boğdan Voyvodası): 76.
Marbaş (Gnl. Rakoç'nin adamlarından): 122.
Mari III. (Stuart): 216.
Maria (İspanya kıraliçesi): 244.
Maria Terezia, Marya Tereza (İmparatoriçe): 172, 174, 199-201, 203, 584.
Masum Han (Buhara hükümdarı). I. Abdülhamid'e nâmesi: 143, 144, 146, 147n_3.
Matei (Mati) Gika (İskerlet-zâde, Eflâk Voyvodası): 53-54, 69.
Mattioli: 538.
Mazeppa (Kazak hatmanı): 179.
Mehmed IV.: 263, 273, 305, 458, 462, 475, 528, 562, 587, 605.
Mehmed (Şehzâde, III. Ahmed'in oğlu): 335. —Katli: 374, 375, 377, 378, 385, 429.
Mehmed (Dost, Belh elçisi): 141.
Mehmed (Kara, Mücellitbaşı): 555.
Mehmed (İvaz-Hoca, Buhara elçisi): 141.
Mehmed (Kapıcılar Kethüdası): 65n_1.
Mehmed b. Abdullah (Mekke Şerif ailesinden): 39.
Mehmed b. İbrahim el-İmadî: 290.
Mehmed b. Şeyh Ali: 535, 536.
Mehmed b. Avn (Mekke Emîri): 41.
Mehmed ibn-i Zafer Mekkî: 480.
Mehmed Ağa (Sadr-ı âzam, H. Mâhir'in babası): 404.
Mehmed Ağa (Büyük Mirahur): 45, 46n_1.
Mehmed Ağa (Cezayir Beylerbeyi): 258.
Mehmed Ağa (Ser tüfenkçi): 413.
Mehmed Ağa (Şerif Hasan Paşa'nın kardeşi): 451.
Mehmed Ağa (Yeniçeri ağası): 124.
Mehmed Ağa (Çelebi, Rusçuk âyanı): 425.
Mehmed Ağa: 319, 320n_1.

Mehmed Paşa (Ahıshalı, vezir): 398.
Mehmed Ağa (Bosnalı, Selânik mübaayacısı): 466.
Mehmed Ağa (Hazinedar): 274.
Mehmed Ağa (Kapı-kıran, Yeniçeri ağası): 426.
Mehmed Ağa (Paşa) (Pekmezci, Yeniçeri ağası): 454.
Mehmed Ağa (Türk) Kapıcılar kethüdalığı: 283n$_2$. —Çavuşbaşılığı: 598.
Mehmed Ağa (Yedekçi, Sadaret kethüdası): 348n$_2$.
Mehmed Efendi (Tarsus müftüsü): 523.
Mehmed Efendi (İzmir müftüsü, Mir'at muhaşşisi): 524.
Mehmed Efendi (b. Said Humbarahâne hocası): 536.
Mehmed Efendi (Ayasofya evkafı kâtibi): 381.
Mehmed Efendi (Akkirmanlı): 524.
Mehmed Efendi: 464.
Mehmed Efendi (Hünkâr imamı, Şeyhulislâm): 456.
Mehmed Efendi (Emîr Buharî şeyhi): 517.
Mehmed Efendi (Ammizâde): 590.
Mehmed Efendi (Ayaklı kütübhane): 622.
Mehmed Efendi (Mısır kadısı): 507.
Mehmed Efendi (Dürrî, Şeyhulislâm): 471-472, 484.
Mehmed Efendi (Damad, Defterdar): 318, 319, 598, 600.
Mehmed Efendi (Hacı, Defterdar): 304.
Mehmed Efendi Paşa (Hadımî). Tercüme-i hâli: 614-615.
Mehmed Efendi (Hezarfen, Müzehhib): 555.
Mehmed Efendi (Küçük Çelebi, Reisülküttab): 264n1, 486.
Mehmed Efendi (Küçük müezzin, Bestekâr): 562.
Mehmed Efendi (Mekkî, Şeyhulislâm): 442, 502, 503. —Tercüme-i hâli: 504-506. —İkinci meşihatı: 510-512.
Mehmed Efendi (Mirza, Saray hocası): 462, 467.
Mehmed Efendi (Mirza-zâde, Şeyhulislâm). Tercüme-i hâli: 467-468.
Mehmed Efendi (Mirza-zâde, M. Said Efendi'nin babası): 493.
Mehmed Efendi (Muhsinzâde, Darbhane emini-Baş defterdar): 343.
Mehmed Efendi (Mutavvelci): 476.
Mehmed Efendi (Paşmakçı-zâde): 455.
Mehmed Efendi (Saçaklı-zâde): 523.
Mehmed Efendi (Sarı, Defterdar): 304. —Tercüme-i hâli: 597-602.
Mehmed Efendi (Seyyid, Şeyhulislâm): Tercümei hâli: 494-495.
Mehmed Efendi (Tebrizli, Hattat): 554, 592.
Mehmed Efendi (Yazıcı-zâde): 501.
Mehmed Efendi (Yirmisekiz Çelebi). Paris elçiliği: 205-208. —382.
Mehmed Bey (Mirâlem, Bekirpaşa-zâde): 32.
Mehmed Bey (Ebüzzeheb, Mekke şerif ailesinden): 39.
Mehmed Dede (Fennî, Şâir, Bestekâr): 542, 559, 563.
Mehmed Han (Arab, Hive hükümdarı). I. Ahmed'in nâmesi: 147.
Mehmed Paşa (Aşçı-zâde. Vezir): 370, 607.
Mehmed Paşa (Baltacı): 64, 179, 180. —İmrahorluğu: 278. —Tercüme-i hâli: 280-282. —287, 289. —Haleb valiliği: 293. —İkinci sadareti: 295-302, 354, 456, 587, 594.
Mehmed Paşa (Canım hoca, Kaptan-ı derya): 252.
Mehmed Paşa (Çelik. Vali): 433, 436.
Mehmed Paşa (Darendeli, Sadr-ı âzam): 422.—Tercüme-i hâli:423-425.-426.
Mehmed Paşa (Sadr-ı âzam, Derviş). Rusya elçiliği: 185. —Sadareti: 420. —Tercüme-i hâli: 422-423.

Mehmed Paşa (Destarî, Trablusgarb beylerbeyi): 254.
Mehmed Paşa (Divittar, Sadr-ı âzam): 369. —Tercüme-i hâli: 370-372, 383.
Mehmed Paşa (Dizlikçi): 444.
Mehmed Paşa (Doğramacı, İnebahtı muhafızı): 273.
Mehmed Paşa (Genç, Nevşehirli'nin oğlu): 315.
Mehmed Paşa (Elmas, Sadr-ı âzam): 259, 263, 264, 271, 603.
Mehmed Paşa (İvaz, Sadr-ı âzam): 348, 349. —Tercümei hâli: 350-354. —355, 410. —Vidin seraskerliği: 478-495.
Mehmed Paşa (Kalafat, Sadr-ı âzam). Yeniçeri ağalığı: 424. —Tercüme-i hâli: 425-428.
Mehmed Paşa (Kethüda): 312, 370, 372.
Mehmed Paşa (Köprülü, Sadr-ı âzam): 78, 253.
Mehmed Paşa (Melek, Sadr-ı âzam): 454.
Mehmed Paşa (Muhsinzâde, Sadr-ı âzam). Haleb valiliği: 369. —Sadareti: 376.—Tercüme-i hâli: 309-404-408. —İkinci sadareti: 418-418, 444, 451.
Mehmed Paşa (Rum, Sadr-ı âzam): 418.
Mehmed Paşa (Seyyid-Silâhdar, Sadr-ı âzam). Tercüme-i hâli: 341-342, 345, 349, 354, 379, 422.
Mehmed Paşa (Seyyid-Silâhdar-Karavezir, Sadr-ı âzam): 421, 424, 425. —Tercüme-i hâli: 427-429. 433, 435.
Mehmed Paşa (Silâhdar, Sadr-ı âzam). Tercüme-i hâli: 316-317. —318.
Mehmed Paşa (Silâhdar, Sadr-ı âzam): 412. —Tercüme-i hâli: 313-418. —430, 431, 617.
Mehmed Paşa (Sokollu): 259, 313.
Mehmed Paşa (Rumeli valisi-Kaptân-ı derya): 408.
Mehmed Paşa (Şahin, Yeniçeri ağası ve sadaret kaymakamı): 319, 339, 345.
Mehmed Paşa (Tevkı'î, Sadr-ı âzam): 306. —Tercüme-i hâli: 308-310. —318, 343.
Mehmed Paşa (Tiryaki, Sadr-ı âzam): 332, 337, 361. —Tercüme-i hâli: 363-368. —383.
Mehmed Paşa (Ümnî): Rusya elçiliği: 184.
Mehmed Paşa (Yeğen, Sadr-ı âzam): 195, 221, Bosna valiliği: 331. —İran serdarlığı: 332. —Girid valiliği: 342-345.—Tercüme-i hâli: 347-350. —352, 355. —Kars seraskerliği: 357-416, 418, 421, 478.
Mehmed Paşa (Yeğen Seyyid, Sadr-ı âzam). Tercüme-i hâli: 430-432. —434, 438.
Mehmed Paşa (Zâralı, Trabzon valisi): 334.
Mehmed Paşa (Rumeli valisi): 23.
Mehmed Paşa (Bosna valisi): 260.
Mehmed Paşa b. Osman (Cezayir vali ve dayısı): 250.
Mehmed Paşa (Trablusgarb beylerbeyi): 252.
Mehmed Şah: 152. bk. Nâsırüddin Muhammed Şah.
Mehmed Abdullah Ağa: 360.
Mehmed Abdülkerim (İran elçisi): 132n$_1$.
Mehmed Abdüssemî Yasavul (Buhara elçisi): 140.
Mehmed Ali (İran Zend ailesinden): 134.
Mehmed Ali Paşa (Mısır valisi, Kavalalı): 40.
Mehmed Ârif Efendi (Dürrîzâde, Şeyhulislâm) Tercüme-i hâli :502-503. —İkinci meşihatı: 505. —509, 511, 512.

Mehmed Ataullah Efendi (Şeyhulislâm) Tercüme-i hâli: 459-461.
Mehmed Bahadır Han (Ebulfeyz. Buhara hükümdarı). Elçi göndermesi: 140, 142, 149.
Mehmed Bedî (Buhara elçisi): 142, 143, 146.
Mehmed Emin (Müderris): 621.
Mehmed Emin (Posta tatarı): 143.
Mehmed Emin (Usküdarlı): 523.
Mehmed Emin b. Osman (Riyaziyeci): 537.
Mehmed Emin Efendi (Hayati-zâde, Şeyhulislâm): 208, 474. —Tercüme-i hâli: 475. —476.
Mehmed Emin Efendi (Salihzâde-Hindî Molla): 420.—Tercüme-i hâli: 496-497. —498, 621.
Mehmed Emin Efendi (Seyyid). Buhara elçiliği: 137, 145n1, 146.
Mehmed Emin Efendi (Tokatlı Nakşibendî şeyhi): 621.
Mehmed Emin Efendi(Veli Efendizâde, Kazasker): 490.
Mehmed Emin Hoca (Özbek elçisi): 139.
Mehmed Emin Paşa (Yağlıkçı-zâde). Sadaret kaymakamlığı: 154, 401n$_1$ 410.
Mehmed Ernazarî (Buhara elçisi): 142.
Mehmed Esad Efendi (Ebu İshakzâde, Şeyhulislâm). İstanbul kadılığı: 185. —233. —Tercüme-i hâli: 476-479. —498, 549, 562n$_1$. —Bestekârlığı: 564. —589, 592.
Mehmed Esad Efendi (Vassafzâde, Şeyhulislâm). Tercüme-i hâli: 497-498.
Mehmed Esad Efendi (Yanyalı-Hoca). Tercüme-i hali: 609-611.
Mehmed Esad Efendi (Yesarî, Hattat): 554.
Mehmed Fahrüddin Efendi (Şeyh): 566.
Mehmed Ferruh Siyer (Hint-Moğol hükümdarı): 151.
Mehmedgiray (Kırımgiray Han'ın oğlu): 31.
Mehmed Halife (Fındıklılı, Müverrih): 262, 273, 292, 298, 301.
Mehmed Kâmil Efendi (Şeyhulislâm): 499, 505. —Tercüme-i hâli: 506-507. —511.
Mehmed Kulı Bey (Türkistan elçisi): 149, 150.
Mehmed Kulı Han (Kostantin IV. Kartlı prensi): 127.
Mehmed Mekkî (Fas elçisi): 167.
Mehmed Mukim Han (Belh hükümdarı: 139, 140, 147. Ay. bk. Mukim Han.
Mehmed Necib Efendi (Suyolcu-zâde, Hattat): 553, 554.
Mehmed Ragıb (Koca Ragıb Paşa). Reisülküttaplığı: 185. Ay bk. Ragıb Paşa (Koca).
Mehmed Rahim Han (Belh hükümdarı): 141, 145, 147n$_3$.
Mehmed Raşid Efendi (Beylikçi). Müteferrika matbaasının işletilmesi: 520, 521.
Mehmed Rıza Efendi (Bestekâr): 562.
Mehmed Rıza Efendi (Seyyid, Diyarbekirli tabib): 532.
Mehmed Said (Silâhdar kâtibi): 194.
Mehmed Said (Hassa tabibi): 531.
Mehmed Said Efendi (Seyyid, İstanbul kadısı): 363.
Mehmed Said Efendi (Kara Halil-zâde, Şeyhulislâm). Tercüme-i hâli: 479-480.
Mehmed Said Efendi (Mirza-zâde, Şeyhulislâm). Tercüme-i hâli: 493-494.
Mehmed Said Efendi (Şehrîzâde): 596.
Mehmed Said Efendi (Paşa, Yirmisekiz Çelebi-zâde). Fransa elçiliği: 207, 208-522, 532.
Mehmed Said Bey (İ. Mehmed Paşa oğlu): 420.

Mehmed Sadık Efendi (Vekayi-i Hamidiye müellifi): 453.
Mehmed Sâhib Efendi (Pîrî zâde, Şeyhulislâm). Tercüme-i hâli: 473-475. 492. —Rumeli kazkaskerliği: 536.
Mehmed Salih Efendi (Şeyhulislâm). Tercüme-i hali: 485-486.
Mehmed Salim Efendi (Maliye tezkirecisi). Hindistani'a gönderilmesi: 153-154.
Mehmed Şerif Efendi (Esad Efendizâde, Şeyhulislâm). 497. —Tercüme-i hâli: 498-500. —İkinci meşihatı: 507-508.
Mehmed Şerifî (Buhara elçisi): 142.
Mehmed Zaman Han (Afganlı): 135n$_2$.
Melkio (Tabib): 527.
Mengligiray II. (Kırım hanı): Birinci hanlığı: 11-13. —Azli: 14-15. —İkinci defa: 17-19. —22, 344, 348.
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa: 171. bk. Mustafa Paşa (Kara-Merzifonlu).
Mesaid b. Said (Mekke Şerifi): 39, 40.
Mes'ud b. Said (Şerif, Mekke Emîri): 39.
Mesud Bey (Mübaşir): 384.
Mıgırdıç (Galatalı): 516.
Mihail Rackoviça (Voyvoda): 46n$_3$. —Eflâk Voyvodalığı: 50, 52, 53. —Boğdan'da: 61, 62, 65. —Eflâk'da: 89-92.
Mihail Sturza (Boğdan Voyvodası): 86.
Mihail Suçu (M. Sutzo, Mihalaki Bey, Voyvoda). Eflâk'ta: 58-60. —Boğdan'da: 77-110.
Mihal (Leh kıralı): 188.
Mihal Teleki (Rakoçi'nin elçisi): 198.
Mikelson (Gnl. Rus): 446.
Mir Mahmud (Afganlı): 134.
Mir Menu (Hint prensi): 135.
Mirhund (Müverrih) 394.
Mirza Zeki (İranlı Reisülküttab): 394.
Moçeniko (Venedik elçisi): 169.
Molla Arabî (Seyyid, Fas elçisi): 166.
Molla Husrev: 523.
Molla Fenarî: 481.
Montegü, Wortley (İngiltere elçisi): 213, 310.
Morepa (Maurepas, Fransa Hariciye vekili): 206.
Mornington (Hint genel valisi): 163.
Muhammed b. Abdullah (Mevlây. Fas hükümdarı): 166-168.
Muhiddin Arabî: 620.
Muhsin Çelebi: 343.
Müizüddin Cihandar (Hint-Moğol hükümdarı): 155.
Mukim Han (Belh hükümdarı): 139.
Murad III.: 515n$_2$-$_4$.
Murad IV.: 131.
Murad Bey (Tunuslu): 251.
Murad Bey (Kölemen): 431, 448.
Murey (İngiltere elçisi): 214, 215.
Murtaza Efendi (Şeyhulislâm): 479. —Tercüme-i hâli: 480-481. —482.
Musi (Haham, bestekâr): 565.
Mustafa II.: 43, 116, 138, 156, 165, 177, 204, 212, 259, 261, 262, 265, 266, 268, 271, 272n$_2$, 273, 286, 287, 289n$_2$, 290, 291, 301, 367n$_2$, 458, 461-464, 472, 484, 486, 489, 490, 493, 535, 549, 553, 559, 562, 592, 603, 605.
Mustafa III.: 27, 29, 135n$_1$, 136, 154, 185, 201, 209, 214, 216n$_3$, 234, 235, 315n$_4$, 375, 377, 391, 395, 398, 400, 403n$_1$, 404, 408, 409, 413, 418, 419, 423n$_1$, 433, 494, 527, 531, 533, 534, 537, 553, 560, 567, 570, 617, 620.
Mustafa (Kâhya): 267.
Mustafa b. Ahmed (Tokatlı, Tabib): 531.
Mustafa b. Mehmed (Tabib): 528, 529.
Mustafa b. Osman: 614.
Mustafa (Kara, Cellâd): 299n$_1$, 300n$_1$.

Mustafa (Sarıbeyoğlu, Aydın âsilerinden): 355.
Mustafa Ağa (Kaptânı derya müteferrikalarından). Leh elçiliği: 194.
Mustafa Ağa (Darrüsaâde ağası): 276.
Mustafa Ağa (Hacı, Kapı ağası): 280.
Mustafa Ağa (Hacı, H. Hamid Paşa'nın babası): 433.
Mustafa Ağa (Helvacı, kahvecibaşı): 427.
Mustafa Ağa (Kilci, Yeniçeri ağası): 425.
Mustafa Ağa (Kozbekçi):. İsveç elçiliği: 219.
Mustafa Ağa (Solak): 488.
Mustafa Bey (Kaptan): 268.
Mustafa Bey (Kara Mehmed Paşa-zâde, İmrahur): 323, 481.
Mustafa Efendi (İmam, Müzehhib): 555.
Mustafa Efendi (Kadı): 458.
Mustafa Efendi (Masraf kâtibi): 310.
Mustafa Efendi (Mekke kadısı): 38.
Mustafa Efendi (Bursalı): 604.
Mustafa Efendi (Derviş, Eyyüblı. Hattat): 565.
Mustafa Efendi (Dürrî-zâde, Şeyhulislâm): 395. —Tercüme-i hâli: 484-485. —489. —İkinci meşihatı: 491, 492. —Üçüncü: 495. —501, 502.
Mustafa Efendi (Hami-dizâde, Şeyhulislâm): 452, 499, 502, 504. —Tercüme-i hâli: 507-510. -622.
Mustafa Efendi (Hacı, Reisülküttab): 304, 435.
Mustafa Efendi (Hattî). Avusturya elçiliği: 200.
Mustafa Efendi (Kara Hacı): 614.
Mustafa Efendi (Koca, Reisülküttab): 44, 45, 193, 379, 382, 387, 616.
Mustafa Efendi (Mirza, Şeyhulislâm): 461. —Tercüme-i hâli: 462-464.
Mustafa Efendi (Mostarlı): 523.
Mustafa Efendi (Seyyid, Şeyhulislâm). Tercüme-i hâli: 472-473.—474, 490.
Mustafa Paşa (Hotin muhafızı): 13.
Mustafa Paşa (Azak muhafızı): 12.
Mustafa Paşa (Gence muhafızı): 327.
Mustafa Paşa (Beylerbeyi, Mora Seraskerliği): 322.
Mustafa Paşa (Kaptân-ı derya): 356, 608.
Mustafa Paşa (Sadaret kaymakamı): 226, 227n_1, 454.
Mustafa Paşa (Arslan, Cezayir valisi): 256.
Mustafa Paşa (Bâhir, Sadr-ı âzam): 335. —Tercüme-i hâli: 372-378, 381. —İkinci sadareti: 384, 385. —389, 390. —Üçüncü: 398, 399. —405, 407, 490.
Mustafa Paşa (Musahib damad): 263, 462, 587.
Mustafa Paşa (Bozoklu, Sadr-ı âzam): 276.
Mustafa Paşa (Çelik-Silâhdar, Vezir): 451, 511.
Mustafa Paşa (Daltaban, Sadr-ı âzam): 2n_1. —Tercüme-i hâli: 259-262. —265, 272n_1, 289n_2, 291, 367n_2, 473.
Mustafa Paşa (Kara, Merzifonlu): 312, 343, 587, 602.
Mustafa Paşa (Kaymakam): 312.
Mustafa Ârif (Rumeli kazaskeri): 511.
Mustafa Âsım (Mekkî-zâde, Şeyhulislâm): 506.
Mustafa Âşir Efendi (Şeyhulislâm): 503, 512.
Mustafa Elyasa Paşa (Kâht beylerbeyi): 127n_1.
Mustafa Feyzi Efendi (Hekimbaşı): 475.
Mustafa Feyzi Efendi (Reisülküttab): 161.
Mustafa Feyzi Efendi (Hayatî-zâde): 529.
Mustafa Naima (Vak'anüvis): 275, 517, 521, 548.—Tercüme-i hâli: 594-597.

Mustafa Rasih Efendi (Anadolu kazaskeri): 469.
Mustafa Reşid Efendi (Müzehhib): 555.
Mustafa Şevki Efendi (Defterhâne kâtibi): 386.
Mûtasım Billâh (Abbasî halifesi): 262.
Münif (Şâir): 542, 588.
Münih (Rus mareşalı): 66.

N

Nâbî (Şâir): 263, 385, 393, 487, 541, 545-549. —Tercümei hâli: 587-589.
Naci (Muallim): 393.
Nadir Şah (Afşarlı, İran hükümdarı): 128, 131-133, 135, 136, 145, 149, 152, 153, 182, 208, 241, 263, 317, 324, 325, 328, 330, 331, 348, 357, 358, 394, 407, 423, 481.
Nahifî (Süleyman, şâir): 542.
Naile Hanım: 396.
Nailî-i Kadîm (Şâir): 541.
Nailî Abdullah Paşa: 422.
Nâim (Şeyhulislâm Ebu İshak İsmail Ef. mahlâsı): 466.
Nâima (Mustafa, Vak'anüvis): 517, 521.
Nalkıran Kıral (Ogüst III. Leh kıralı): 197n1, bk. Ogüst III.
Nasreddin Hoca: 429.
Nâsırüddin Muhammed Şah (Hint-Moğol hükümdarı): 152, 154-156, 407.
Nasrullah (İvaz Mehmed Paşa'nın babası): 350.
Nasuh Paşa (Şam valisi): 38.
Nâzîm Yahya (Şâir, bestekâr): 542, 563.
Nazmi-zâde (Tarih-i Timur müterc.): 515.
Nebile Hanım (K. Ragıb Paşa'nın zevcesi): 396.
Nedim (Ahmed, Şâir): 305, 487, 551.
Nepluef (Rus elçisi): 182, 184, 185.
Nevayî (II. Mengli Giray'ın mahlâsı): 18, 19.
Nevres-i Kadîm (Kerküklü, Şâir): 548, 549, 613.
Nevşehirli İbrahim Paşa, bk. İbrahim Paşa.
Nikola (İskerlet-zâde, Boğdan Voyvodası): 63.
Nikola (İspitar): 69.
Nikola (de Mayo, Napoli elçisi): 241.
Nikola Mavrokordato (İskerlet-oğlu, Nikolaki Bey, Voyvoda). Boğdan'da: 42, 46. —Eflâk'da: 47-48. —Boğdan'da: 49, 50, 64. —Eflâk'da: 65, 81. —113n1.
Nikola Mavroyani (Eflâk Voyvodası): 58-60, 110.
Nikolaki Bey (Karaca-zâde, Eflâk Voyvodası): 58.
Nimetullah (Şeyh, Buhara elçisi): 140.
Niyazi Şeyhulislâm Nakşibend (Hive elçisi): 149.
Niyazi Han-bey (Hint elçisi): 151.
Niyazi (Mısrî şeyh): 284.
Nizamülmülk (Hind): 152, 153, 156.
Nointel (Fransa elçisi): 212n3.
Nuh Efendi (Hekimbaşı): 325, 527.
Numan Efendi (Seyyid): Lehistan elçiliği: 196.
Numan Paşa (Giridli, vezir): 333, 346, 354.
Numan Paşa (Köprülü zade, Sadr-ı âzam): 172, 283, 287. —Tercüme-i hâli: 291-295. —302, 310, 318, 465.
Nurullah (Hoca, Hive elçisi): 148.
Nurullah Şah (Maysor elçisi): 160, 161.

O

Obreskov (Rus elçisi): 185.
Ogüst II. (Lehistan kıralı): 178, 183, 188-193.
Ogüst III. (Lehistan kıralı): 183, 192-196, 238.
Osman Bey (Gazi Osman I.): 560.

Osman III.: 185, 233, 234n$_2$, 335, 336, 373, 374n$_1$, 375, 377, 378, 381, 384, 389-391, 413, 484, 492, 537, 553, 562, 567n$_2$, 603n$_2$.
Osman (Hacı): 446, 450.
Osman (Hafız, Hattat): 316.
Osman (Mestci-zâde): 622.
Osman Ağa (İmrahur): 278n$_1$.
Osman Ağa (Sadaret kethüdası): 345, 598.
Osman Ağa (Hasan Paşa'nın hazine vekili): 439.
Osman Ağa (Kelleci): 376.
Osman Dede (Nâyî): 542, 564.
Osman Efendi (Kadı): 500.
Osman Efendi (Şeyh): 615.
Osman Efendi (Şehdî). Rusya elçiliği: 185.
Osman Efendi (Tercüman): 538.
Osman Paşa (Vezir): 15n2, 175n$_4$.
Osman Paşa (Küçük, Kaptân-ı derya): 280.
Osman Paşa (Sirke, Silâhdar): 301.
Osman Paşa (Topal, Sadr-ı âzam): 319. —Tercüme-i hâli: 321-325. —328, 344, 522.
Osman Fazlı Efendi (Atpazarî. Şeyh): 604, 605.
Osman Hâlisa Efendi (Sadaret kethüdası): 66, 341, 354, 364.
Osman Sâhib Efendi (Pîrîzâde, Şeyhulislâm). Anadolu kazaskerliği: 245n$_4$. —Meşihatı: 489. —Tercüme-i hâli: 492-493. —494.
Osterman (Rusya başvekili). Hekimoğlu Ali Paşa'ya mektubu: 182n$_1$, 184.
Otringen (Avusturya elçisi): 61.

Ö

Öjen (Prens, Avusturya başkumandanı): 193, 198, 260, 612.
Öksüz Dede (Saz şâiri): 551.
Ülrik de Selsin (Ülrik, İsveç elçisi): 224n$_5$.
Ömer b. Sinan (İznikli, Derviş Hâzıkî): 527.
Ömer (Derviş, Tanburî): 564.
Ömer Efendi (Viyana Şehbenderi): 199.
Ömer Efendi (Rumeli kazaskeri): 506.
Ömer Efendi (Ressam, Hattat): 316.
Ömer Efendi (Bosnalı, Mll.): 517.
Ömer Efendi (Hekimbaşı): 529.
Ömer Paşa (Seddülbahir muhafızı): 307.
Ömer Paşa (Sadaret kaymakamı): 462.
Ömer Şifaî (Derviş, Tabib): 529, 530, 613.
Örnek Bahadır Han (Hive hükümdarı): 148.

P

Paget (Lord, İngiltere elçisi): 212.
Pakçe Müezzin (Baltacı Mehmed Paşa): 280. bk. Mehmed Paşa (Baltacı).
Papay (Rakoçi'nin adamlarından): 205.
Papiel (Leh elçisi): 192.
Paracelsus (İsviçreli hekim): 530.
Patrona (Halil): 15, 50, 65, 66, 257, 312, 316, 318, 319, 339, 344, 351, 370. Ay bk. Halil (Patrona).
Penbe (Hanım): 396.
Penkler (Baron, Avusturya elçisi): 69n$_1$, 199n$_3$, 201n$_2$, 203n$_1$.
Peter Frisk (XII. Şarl'ın takma adı): 218. bk. Şarl XII. (Demirbaş).
Petrasch (Avusturyalı Baron): 48.
Petro I. (Çar, Büyük Petro): 43, 62-64, 81, 175, 176, 178, 179, 180, 188, 285, 295.
Petro II. (Çar): 188.
Petro III. (Çar): 188, 235.
Petro (Boğdan Voyvodası): 101.
Petros Andriyoviç Tolstoy (Daimî Rus elçisi): 176.
Petros Baromian (Hollanda sefareti tercümanı): 339.
Pîr Sultan Abdal (Saz şâiri): 551.
Pîrî (Katar ağası): 473.

Pit (İngiltere başvekili): 215.
Piyer Leopold (Toskana dukası): 173, 174.
Pliniüs: 214.
Pol I. (Çar): 188.
Polini (Don Juan de. İspanya murahhası): 243.
Ponyatofski (Leh başkumandanı): 192.
Ponyatofski (Kont, XII. Şarl'ın elçisi): 287.
Porter, Ceymis (İngiltere elçisi): 214.
Portman (Danimarka elçisi): 245.
Potemkin (Gnl. Rus): 35.
Potoski, Kiyoski (Leh başkumandanı): 192.
Prozervski (Gnl. Rus): 34.
Puladşah (Said Mehmed Paşa'nın oğlu): 385.

R

Radol (Eflâk Voyvodası): 87n₂, 95n₂.
Rafael Leçinski (Lehli): 197.
Ragıb Mehmed Paşa (Koca, Sadr-ı âzam): 166, 193, 214. —Prusya münasebetleri: 234-236. —242, 245, 337, 358, 369, 373, 374, 382. —Tercümei hâli: 385-397. —398, 409, 418, 447, 486. —Şâirliği: 548, 549. —570, 583, 588, 617.
Rahmi Bey (Habeşî-zâde): 304.
Raif İsmail Efendi (Paşa, Darbhane Emini): 419, 433,
Rakoçi Ferenç (Erdel kıralı): İlticası: 120-125, 198, 204, 205, 232, 612.
Râmi Mehmed Paşa (Sadr-ı âzam): 261, 262. —Tercüme-i hâli: 263-271. —272, 286, 473, 526, 541, 547, 569, 574. —Şâirliği: 588. —594, 596, 597.
Râsih (Balıkesirli, Şâir): 542.
Rasim Mehmed Efendi (Eğrikapılı, Hattat): 553, 554.
Râşid (Vak'anüvis): 129, 279, 280, 305, 486, 487, 517, 521. —Şâirliği: 541, 545, 546. — 548, 588, 590, 601.
Râziye Hatun: 486.
Receb Paşa (Boşnak, Trabzon valisi): 290.
Refet Bey: 270.
Refî Efendi (Kâtib-zâde, Kazasker, Hattat): 391, 493, 495, 498, 500, 531, 532, 554, 613.
Rexim, Carl Adolf de (Prusya elçisi): 233-235.
Resmî Ahmed Efendi: 195n₁. —Viyana'ya gönderilmesi: 201, 202n₁. —Prusya elçiliği: 235. —Sadaret kethüdalığı: 403- 406, 410, 411, 413, 417, 418. —Coğrafyayı Cedîdi: 538. —Tercüme-i hâli: 616-619.
Reşid b. Şerîf (Mevlay. Fas hükümdarı): 168.
Reşid Çelebi (Bestekâr): 564.
Rıza Bey (Hive elçisi): 148.
Rıza Kulı (Afşarlı): 133,
Riko (Müverrih): 102.
Romanzof (Rus elçisi): 185.
Rosen (XII. Şarl'ın adamlarından): 218.
Rostom (Rüstem, Abaza prensi): 129.
Rugânî (Müzehhib): 555.
Ruhî Bağdadî: 542, 547.
Ruzzini (Venedik elçisi): 169.
Rüstem Paşa (Tiflis muhafızı): 324, 327.

S

Saad (Şerif, Mekke Emîri): 38.
Saadet Giray III. (Kırım hanı): 2, 9-11, 22, 23, 89n₁.
Schwachheim (Avusturya elçisi): 234.
Sadeddin Paşa (Vali): 342.
Sadeddin Teftazânî: 523.
Sadık Efendi (Şeyhulislâm): 457, 458.
Sadık Han (İran Zend ailesinden): 134.
Sadullah Ağa (Hacı, Bestekâr): 566.
Safa Giray (Kırım hanı): 12, 47n₂.

Safi Han (Süleyman I., İran Şahı): 133.
Safiye Hanım: 325.
Sâhib Efendi (Pîrî-zâde, Şeyhulislâm): 476.
Sahib Giray (Kırım hanı): 32, 34.
Sahib İsmail Dede (Mevlevî, Şair): 542.
Said Ağa (Sadaret ağalarından): 198.
Said (Şerif, Mekke Emîri): 38, 39.
Said Mehmed Efendi (Yirmisekiz Çelebi-zâde). Rusya ve İsveç elçiliği: 219, 220, 221n1. —350, 373. —Tercüme-i hâli: 382-385. —422. —Matbaanın açılması: 513, 516, 611, 612.
Salih b. Nasrullah (Hekimbaşı): 528.
Salih Efendi (Topkapılı, Rumeli pâyeli): 496.
Salih Giray: 12.
Salih Paşa (Bosna valisi): 442. —Sadaret kaymakamlığı: 454.
Saliha Sultan (III. Ahmed'in kızı): 391, 396.
Sâlim (Tezkireci): 3, 270, 606, 610.
Sâlim Efendi (Mirzâ-zâde-Kadı): 464.
Salim Efendi (Trabzonlu): Hindistan elçiliği: 406, 707.
Sâmi (Mustafa, Vakanüvis-Şâir): 263, 305, 521, 542, 547, 548, 588.
Sanklare (Baron de. İsveç murahhası): 221, 222.
Sarı Beyzâde (Rikâb tercümanı): 76n2.
Sarmısakçı-zâde (Hünkâr imamı): 320n1
Sefer Kulu Han (Moğol hanı): 326n2.
Sefer (Hacı): 280.
Sehdî (Antakyalı, Şâir): 542.
Selâmet Giray II. (Kırım Hanı): 10, 19-21, 27.
Selman (Abbas Huzali oğlu): 260.
Selim III.: 76n2, 110, 146, 158, 163, 164, 209, 226, 228, 229, 237, 242, 246, 372n2, 434, 441, 442, 444, 448, 454, 478, 496, 499, 502-508, 510, 511, 522. Şâir: 550, 553, 560. —Bestekâr: 562, 565, 566. —568, 622.
Selim (Mektubî): 304.
Selim (Şeyhulislâm İbrahim Efendinin adamlarından): 420.
Selim Giray I. (Hacı, Kırım hanı): 1-5, 8-11, 17, 19, 22.
Selim Giray II. (Kaplan Giray-zâde, Kırım hanı): 19-21, 29.
Selim Giray III. (Kırım hanı): 26, 29, 30, 32, 34, 35, 450.
Sigizmund Gehler (Gaehler). Danimarka elçisi: 245.
Simon (Açıkbaş prensi): 126n2.
Simon Kanterini (Venedik elçisi): 170.
Sinan Ağa (Bostancıbaşı): 306.
Sinanoğlu: 321.
Sofya (Stvart'lardan): 216.
Sperenger, Françesko (Leh elçisi): 190.
Stanislas Leçinski (Lehistan kıralı): 183, 191, 192, 193.
Stanislas Ogüst (Ogüst III. Lehistan kıralı): 196, 197. Ay bk. Ogüst III.
Stanislav Rzevuski (Helm. Leh elçisi): 189.
Stanyen (İngiltere elçisi): 181.
Stavraki Yorgaki (Eflâk kapı kethüdası): 56.
Stein (Baron, Avusturyalı) 48.
Stenyin (Abraham Stanan, İngiliz elçisi): 213.
Subhan Kulu Han (Özbek hanı). II. Mustafa'ya namesi: 138-140, 147.
Subhî (Vak'anüvis): 317, 521, 532.
Suffren (Amiral, Fransız): 159.
Sutton (Sir Robert, İngiltere elçisi): 212, 213.
Süleyman II.: Evrenk Zîb'in namesi: 150. —III. Giyom'un namesi: 216n1. — 273, 462, 605.
Süleyman Şah I. (Safî, İran şahı): 133.
Süleyman (Solak, Müzehhib): 555.
Süleyman Ağa (Uzun, Valide Sultan ağası): 274.

Süleyman Ağa (Darüssaâde ağası): 278n1, 281.
Süleyman Ağa (Surre emini): 427.
Süleyman Ağa (Kapıcıbaşı-Kethüda): 255, 323.
Süleyman Efendi (Reisülküttab): 308.
Süleyman Efendi (İstanbul kadısı): 527.
Süleyman Efendi (Şamdanî-zâde, Müverrih): 361, 371, 380, 381, 384, 394, 473, 491.
Süleyman Paşa (Silâhdar, Sadr-ı âzam): 293. —Tercüme-i hâli: 296-298. —302, 308.
Süleyman Paşa (Bağdad valisi): 160, 248, 366.
Süleyman Paşa (Cidde valisi): 266.
Süleyman Şah (Safevî): 528.
Süleyman Çelebi (Dramalı, Müzehhib): 555.
Süleyman Çelebi (Ağa, Rusçuk âyanından): 450.
Süleyman Faik Efendi: 618.
Süleyman Feyzi Efendi (Reisülküttab, Vezir): 243, 454.
Süleyman Sadüddin Efendi (Müstakım-zâde): 320, 590. —Tercüme-i hâli: 621.
Sülüman (Açıkbaş prensi): 128, 129.
Sürur (Şerîf, Mekke Emîri): 40.

Ş

Şaban Şifaî (Ayaşlı, Hassa tabibi): 526, 527, 532.
Şahcihan II. (Hint Moğol hükümdarı): 155.
Şah Sultan (III. Mustafa'nın kızı): 375, 408, 493.
Şahin Giray (Kırım hanı): Kalgaylığı: 21n1, 32. —Hanlığı: 34, 35, 36.
Şahruh (Timur'un oğlu): 487.
Şahruh (Şah Hüseyin'in torunu, Horasan hükümdarı): 131, 133, 135n2, 136.
Şahruh (Nadir Şah'ın torunu): 131, 133.
Şakir (Vak'anüvis): 52], 548.
Şakir Bey (Haleb kadısı): 313.
Şarl I. (İngiltere kıralı): 216.
Şarl II. (İngiltere kıralı): 216.
Şarl II. (İspanya kıralı): 244.
Şarl III. (Don Karlos, İspanya kıralı): 242, 244.
Şarl IV. (İspanya kıralı): 244.
Şarlken (Şarl V.): 242.
Şarl VI. (Alman imparatoru): 172, 198-200, 203, 206, 239, 584.
Şarl X. (Fransa kıralı): 211.
Şarl X. (İsveç kıralı): 230.
Şarl XI. (İsveç kıralı): 230.
Şarl XII. (Demirbaş, İsveç kıralı). İlticası: 6, 178, 191, 192n1, 197n3, 217-221, 223, 230, 287, 298, 385.
Şatonöf (Fransa elçisi): 203.
Şehbaz Giray (Kırım kalgayı): 4, 28.
Şehbaz Mirza (Afganlı): 137n3.
Şehid Ali Paşa. bk. Ali Paşa (Şehid).
Şehnüvaz (Kartlı prensi), İbrahim Şehnüvaz): 127.
Şerban (Eflâk Voyvodası): 101n2.
Şerbatof (Rus elçisi): 382.
Şerif Efendi (Kadı): 494.
Şerif Efendi (Şeyhulislâm): 478.
Şeyh Galib (Şâir): 483, 548, 549.

T

Tahir Ağa (Kapıcıbaşı): 620.
Tahir Bey (Bursalı): 621.
Tahir (Seyyid, Fas elçisi): 166, 167.
Tahir Ömer (Suriye'de ısyanı): 448.
Tahmasb II. (İran Şahı): 127, 131, 133.
Tahmasb Kulu-Han (Nadir Şah): 182.
Tahmors Han (Kaheti ve Açıkbaş hâkimi): 128, 129.
Thornton (Mll.): 112, 113.
Timur (Gürgân): 487.
Timur Han (Kırımlı): 13.

Timur Şah (Afgan hükümarı): 135n$_2$, 136, 137, 146.
Tipu (Fetih Ali Han, Maysor sultanı). Osmanlılarla münasebeti: 158-164.
Tolstoy (Petros Andriyoviç, Rus elçisi): 176, 287.
Tot, Baron de: 522.
Tököli İmre: 198, 204n$_2$.

U, Ü

Ubeydullah I. (Buhara hanı): 138-140, 147.
Ubeydullah II. (Buhara hanı): 147.
Ulefeld (Kont, Avusturya elçisi): 199n$_3$.
Ulrik Eleonor (İsveç kıraliçesi). Nâmesi: 219-230.
Üveys (Mir. Afganlı): 133.
Ümnî (Ruznameci): 193, 382.

V

Vahtan V.(Levend-oğlu, Kartlı prensi): 127, 128.
Vallis (Kont, Avusturya kumandanı): 352, 361.
Vâsıf (Vak'anüvis): 380, 382, 409, 417, 418, 453. —Müteferrika matbaasının işletilmesi: 520, 521. —617, 618.
Vehbi (Seyyid, Şâir): 71, 313, 338, 541, 545, 591.
Veliyüddin Efendi (Şeyhulislâm): 486. —Tercüme-i hâli: 488-491. —İkinci meşihatı: 492. —493. —Hattatlığı: 554.
Veliyüddin Efendi (Kevakibî-zâde, Kazasker): 494, 495.
Vensan Arno (Matla liman reisi): 321.
Vergennes (Fransa elçisi): 209, 374.
Villeneuve (Marqui de. Fransa elçisi): 206, 207, 222.
Vişniyakof (Rus elçisi): 183, 185.

Y

Yahya b. Nuh (Vanlı, Heyetşinas): 535.
Yahya Ağa (Yeniçeri ağası): 434.
Yahya Efendi (Kırımî, Mısır kadısı): 485.
Yahya Efendi (Müderris): 592.
Yahya Efendi (Rumeli kazaskeri): 594.
Yahya Efendi (Minkarî-zâde, Şeyhulislâm): 459, 462, 464, 469.
Yahya Nâzım (Şâir): 588.
Yahya Paşa (Hekimoğlu damadı, vali): 329, 346, 361.
Yahya Tevfik Efendi (Şeyhulislâm): Tercüme-i hâli: 510-511.
Yanaki (Rum kasab). Boğdan Voyvodalığına tâyini: 65, 66.
Yanaki (İskerlet-zâde, Eflâk Voyvodası): 47-49, 53, 64, 518n$_1$.
Yanaki Mavrokordato (Boğdan Voyvodası): 67, 68, 98n$_3$.
Yar Mehmed Bey (Hive elçisi): 149.
Yezid (Mevlây. Fas hükümdarı): 167, 168.
Yohannes Yorgofski (Prusyalı): 232.
Yusuf (Kaptan): 157.
Yusuf (Mısrî, Müzehhib): 555.
Yusuf Ağa (Kapıcıbaşı): 601.
Yusuf Ağa (Hacı). Hint elçiliği: 154, 406, 407, 430.
Yusuf Ağa (Musahib): 276.
Yusuf Ağa (Darüssaâde ağası): 278n$_1$, 296.
Yusuf Bey (Tarblusgarblı): 253.
Yusuf Bey (Bursalı): 559.
Yusuf Efendi (Gül, Sahibi Ayar), Tersane emini): 347, 350, 351, 370.
Yusuf Efendi (Naathân): 592.
Yusuf Paşa (Çıldır valisi): 128, 327.
Yusuf Paşa (Özi valisi): 2, 61, 62n$_1$, 63, 179, 217.
Yusuf Paşa (Gürcü, Sadr-ı âzam): Tercüme-i hâli: 295-296. 297, 302.

Yusuf Paşa (Koca, Sadr-ı âzam): 259, 438. —Tercüme-i hâli: 439-444. —445, 451, 452. —İkinci sadareti: 453. 502, 503, 511.
Yusuf Mirzâ (Ur Mehmed oğlu): 13.
Yuvan Kalimaki (Boğdan Voyvodası): 70.
Yuvan Voyvoda (Boğdan Voyvodası): 102.

Z

Zaman Şah (Afganlı): 137.
Zegelin (Prusya elçisi): 235.
Zekeriya Razî: 526.
Zeynelâbidin Efendi (Ak Mahmud Efendi-zâde, Şeyhulislâm): 475. —Tercüme-i hâli: 476-500.
Zühdi İsmail Efendi (Hattat): 553.

II. YER, MİLLET, KAVİM, DEVLET ADLARI VE TARİHİ ISTILAHLAR

A

Abacı Mescidi (İstanbul): 359.

Abaza, Abazalar: 12, 35, 129, 296.

Abbasiye (Abbasiler): 262, 531.

Abdalîler, Abdal kabilesi (Afganistan): 135, 137.

Acem: 182n_1.

Açıkbaş Hanlığı-prensliği (Gürcistan): 125, 126n_2-$_3$, 128, 129.

Ada-kale (Rumeli): 350.

Adana: 276, 336, 345, 358. —Eyâlti: 247. —Valiliği: 326, 330, 345, 384, 400, 410, 436, 438.

Âdet-i ağnam: 103. Ay. bk. Ağnam resmi.

Adriyatik denizi: 585.

Afgan, Afganlılar: 127, 131, 134, 152n_2 156, 182, 314. —Âilesi, sülâlesi (İran'da): 132, 133.

Afganistan: 135, 137, 146,

Afrika: 138, 248.

Afşarlı sülâlesi (İran'da): 131-133.

Ağakapısı: 319, 345.

Ağa-paşa: 430. Ay. bk. Yeniçeri ağası.

Ağa yazıcısı (Darüssaâde): 418, 419.

Ağnam resmî: 105, 110.

Ağrıboz: 257, 277, 291, 292, 296, 308, 582. —Muhafızlığı: 319, 341, 342, 349, 353, 374, 400, 412, 415.

Ahmed Paşa camii (Topkapı-İstanbul): 497.

Âidat (Memleketeyn Voyvodalarının): 92-94, 96.

Akağalar kapısı (Topkapı sarayı):119. Ay. bk. Babüsaade.

Akçe: 96, 101, 102, 109, 110, 119, 120, 221, 228, 268, 272, 276, 279, 284, 288, 297, 365n_2, 449, 473, 490, 519.

Akdağ Mâdeni: 578.

Akdeniz: 178, 186, 187, 209, 225, 248, 249, 253, 254, 268, 298, 580, 584.

Akdeniz boğazı: 447, 575. Ay. bk. Çanakkale boğazı.

Akhisar (Manisa): 481.

Akıntı burnu (Kırım): 177.

Akkirman: 26n_2, 193n_2.

Aksaray (İstanbul): 296, 338, 359, 493, 496, 558, 604.

Âl-i berekât (Mekke): 38, 39.

Alâiye, Alanya: 248, 354, 464, 430-432. —Sancağı: 430.

Alay köşkü (Topkapı sarayı): 91, 93, 119, 312, 436.

Aleksinaç (Sırbistan): 344.

Alman, Almanya: 78, 180, 181, 197, 211, 230, 231, 255, 526, 583. Ay. bk. Avusturya.

Altınkum (Rumeli Kavağı): 450.

Altımermer (Silivrikapı - İstanbul): 338.

Altmışlı Müderrislik: 590. Ay. bk. Müderris, Müderrislik.

Altunî-zâde mescidi (Üsküdar): 359.

Altranstadt muahedesi (İsveç - Leh): 191.

Aluşna (Taman): 33.

Amca-zâde medresesi (Saraçhanebaşı): 473. —Yalısı (Anadolu Hisarı): 561.

Âmedî: 433. —Kalemi: 433.

Amerika (B. D.): 251.
Âmid: 247. bk. Diyarbekir.
Anadolu: 247, 248, 256, 275, 292, 293, 324, 329, 332, 334, 345, 384, 388, 400, 436, 571, 577, 580. —Eyâleti: 247, 332. —Kazaskerliği: 460,470, 472, 476, 479, 480, 482, 484-486, 488, 491, 492, 494-498, 501-503, 505, 506, 541, 590. —Kazaskerliği pâyesi: 455, 462, 466, 474, 476, 481, 485, 505, 507, 510. —Muhasebeciliği: 235, 304, 594, 595, 602, 617. —Valiliği: 259, 261, 275, 291, 316, 324, 326, 330, 332, 335-337, 349, 356, 357, 360, 373, 378, 400, 404, 410, 414, 416, 417, 430, 447, 448, 619.
Anadolu Hisarı (semt): 272.
Anadolu Kavağı: 363.
Anapa: 443.
Anapoli (Mora): 305, 402.
Andican (İran): 134, 149.
Ankara: 472, 496, 504, 526. —Sof sanayii, 571, 574. —Sancağı:127n$_1$, 128.
Antakya: 275.
Antalya sancağı: 287.
Arabsun (Kırşehir): 427, 429.
Arablar: 159.
Arakiyeci mescidi (Üsküdar): 342.
Arazi vergisi: 103.
Arbat (Kırım): 17, 22.
Arnavut, Arnavutluk: 82, 100, 114, 247, 260 322.
Arpaçayı: 329.
Arpalık: 17, 21, 128, 293, 316, 341, 356, 366, 379, 416, 455, 461, 469, 471, 490, 496, 502, 504, 508-511.
Arşevek: 111.
Arz odası (Topkapı sarayı): 90, 92, 118.
Asesbaşı: 91.
Asya: 138.
At meydanı (Hipodrom): 455.
Atabeğ: 59.
Atikalipaşa semti (İstanbul): 290, 338.
Avlonya: 257.
Avratpazarı (İstanbul): 359.
Avrupa: 100, 159, 161, 165, 169, 176, 178, 186, 189, 206, 209-211, 214, 216, 218, 231, 238, 247, 254, 255, 313, 337, 384, 392, 403, 404, 435, 513, 524, 525, 533, 534, 567, 569, 570, 573, 575, 576, 583, 585.
Avusturya, Avusturyalılar: 8-10, 41, 42, 46-48, 51, 52, 58, 59, 61, 65, 66, 74-77, 79, 81-84, 88, 108, 110, 120-123, 125, 138n$_1$, 151,167, 170, 173, 174, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 193, 195, 197-200, 202, 204-206, 208, 211-214, 217, 220, 230-238, 244, 247, 254, 259, 260, 293, 294, 303, 309, 312, 322, 329, 341, 343, 345, 347, 350-352, 363, 382, 387, 392, 393, 395, 411, 432, 438, 440, 441, 444, 446, 451, 452, 465, 476, 478, 504, 517, 534, 556, 582-584, 599, 602, 605, 611, 613.
Ayakiryaki kilisesi (Kumkapı-İstanbul): 175.
Âyân, âyanlık: 453.
Ayasofya camii: 614.
Ayasofya evkafı: 381, 394.
Ayaspaşa camii (Vize): 7. —Sarayı (Kabataş): 350.
Ayazma camii (Üsküdar): 490.
Aydın: 355. —Muhafızlığı: 365. —Muhassıllığı: 331, 349, 368, 381, 389, 401, 405, 414, 420, 421, 436, 437. —Sancağı: 336.
Aydos: 604.
Aynalıkavak tenkihnamesi: 35, 186, 434.
Ayvansaray (İstanbul): 305.
Azak: 7, 12, 18, 348. —Boğazı: 217.
Azak denizi: 175, 177, 178, 180, 184, 186, 217. —Kalesi: 176, 177, 180, 181n$_2$, 184, 185, 198, 208, 217, 273, 276, 277.

Azapkapı çeşmesi (İstanbul): 567.
Aznavur: 128.
Azotornime (İmdâdiye resmi, Eflâk): 109n_3.

B

Bâb-ı âli: 89, 90, 93, 94, 118, 171, 356, 371, 374, 380, 390, 397, 399, 405-408, 418, 433, 434, 436, 497, 585, 603. —Divan kalemi: 433. —Tercümanlığı: 71.
Bâb-ı hümâyun (Topkapı sarayı): 91, 92, 119, 274, 566.
Babadağı: 2, 30, 179, 217, 333, 334, 364, 379, 402, 415. —Muhafızlığı: 259. —Seraskerliği: 410, 412.
Baba Haydar Mah. (Eyyub): 473, 490.
Baban ailesi (İran - Irak): 132.
Bâbüssaade (Topkapı sarayı): 119.
Baf (Kıbrıs): 248.
Bağdad: 134, 136, 137n_3, 146, 152, 160, 162, 182, 248, 260, 262, 276, 306, 316-318, 324, 340, 357, 387. —Defterdarlığı: 387, 394. —Eyâleti: 247. —Valiliği: 324, 329, 339, 358, 361, 366, 386, 387.
Bahaî türbesi (Fâtih - İstanbul): 506.
Bahçekapı (İstanbul): 428, 471.
Bahçesaray (Kırım): 3, 13n_6, 17-19, 30.
Bagras (Antakya): 276.
Bakır küresi: 577, 578.
Bal ağası (Eflâk - Boğdan): 88.
Balaban iskelesi (Üsküdar): 493.
Balçık kasabası (Varna): 458.
Balıkesir: 619.
Balıkhane zindanı (Topkapı sarayı): 348, 356, 371, 434.
Balkanlar: 83, 184, 247.
Ballubadra (Patras): 596.
Baltacılar: 276, 280. —Ocağı vakıfları kâtipliği: 311.
Balık denizi: 178, 187, 191, 216-218, 225.
Balyos (Venedik elçisi): 169, 170, 300.
Ban: 99.
Banaluka, Banyaluka (Bosna): 577.
Bandırmalı tekkesi (Üsküdar): 338, 360.
Bar (Lehistan): 196.
Barbarit (Büyük baş hayvan resmi, Eflâk): 109.
Barla nahiyesi (Eğridir): 430.
Barok mimarisi: 553, 560, 567.
Baruthane nazırlığı: 617.
Basra: 131, 152, 153, 160, 162, 248, 260, 370. —Eyâleti: 247. —Valiliği: 358, 366.
Başbâki kulu: 343, 351.
Başçavuş (Ocak): 426.
Baş defterdar: 343, 379, 422, 597-600. Ay. bk. Şıkkı evvel.
Baş imam: 496. Ay. bk. Hünkâr imamı.
Baş kadın efendi: 94.
Başkapı kethüdası: 90.
Baş kullukcı: 404.
Baş Lugofet (Mühürdar, Eflâk-Boğdan'da): 112.
Baş muhasebeci: 347, 587, 603.
Baş muhasebe pâyesi: 196.
Baş piskopos: 195.
Baş yazıcı (Yeniçeri ocağı): 363, 364.
Batum: 462.
Bavyera: 200, 218.
Bayrak (Memleketeyn bayrakları): 85, 86.
Bayraklı camii (Tırhala Yenişehir'i): 622.
Bayramiye tarîkatı: 481.
Bayezid semti (İstanbul): 352, 362. —Camii: 319, 490, 496, 560. —Evkafı (II. Bayezid): 266, 267.
Bebek (İstanbul): 465.
Bedahşan: 139.
Bednor (Haydarâbâd): 158.
Behranik (Memleketeyn): 115.

Bektaşî: 493. —Tekkesi (Şumnu): 449.
Belgrad: 8, 78, 122, 202, 247, 293, 294, 303, 309, 312, 329, 344, 347, 348, 350, 352, 354, 361, 363, 411, 430, 452, 495, 612. —Muahedesi: 19, 21, 52, 81, 184, 185, 199-201, 207, 222, 346, 364, 382, 387, 478. —Muhafızlığı: 291, 306, 342, 421, 426, 538.
Belh: 138-141, 146n$_1$.
Bender: 6, 7, 12, 23, 24n2, 25, 26n$_2$, 73, 122, 233, 297, 333, 411, 436. —Muhafızlığı: 399, 416, 446. —Seraskerliği: 345, 354, 410.
Bengâle: 151, 160, 161.
Berat (Menşur): 1, 39, 40, 89, 95, 97, 98, 102, 554. —Resmî (Voyvodaların): 97.
Bereketli mâdeni (Niğde): 578.
Bereket-zâde çeşmesi (Galata): 567.
Berlin: 235, 617.
Besarabya: 193. —Nogayları: 344.
Beşiktaş: 314, 368, 474. —Sarayı: 428.
Beşli askeri (Memleketeyn'daki serhad kulu): 84, 106.
Beyceğiz Mah. (İstanbul): 500.
Beykoz: 363, 385, 443, 496.
Beylerbeyi: 80, 97, 99, 100, 126, 139, 166, 247, 250-252, 256-258, 306, 308, 318, 321, 322, 436, 504.
Beylerbeyi semti (İstanbul): 496.
Beylik köyü (Zonguldak): 418.
Beylikci: 94, 263, 379, 380, 520. —Kesedarı: 378.
Beyşehri sancağı: 384.
Birinci defterdarlık: 343. Ay. bk. Baş defterdarlık. —Şıkkı evvel Defterdarlığı.
Birinci mirahur: 372, 434. Ay. bk. Mirahur-ı evvel.
Bizans: 377.
Boğaz (Çanakkale boğazı): 450, 498. —Muhafızlığı: 454. —Seraskerliği: 411.
Boğazhisarı: 307, 416, 582, 595. Ay. bk. Seddülbahr.
Boğaziçi (İstanbul): 32, 123, 372, 413, 457.
Boğdan: 15, 23, 25, 28, 41-43, 46, 47, 51-54, 58, 60-73, 76-79, 81-89, 95, 97-112, 179, 187, 189, 195, 202, 412, 446. —Haracı: 346, 405n2. —Voyvoda baş kaymakamı: 73n$_1$.
Bolu: 460-461, 490. —Sancağı: 621.
Borazancıbaşı: 94.
Bosna: 81, 117, 260, 291, 293, 333, 347, 454, 517, 577, 579, 619. —Eyâleti: 247. —Kadılığı: 347. —Valiliği: 294, 318, 319, 322, 329, 331, 332, 344-346, 349, 353, 354, 400, 401, 410, 412, 413, 415, 416, 442, 452, 454.
Bostan iskelesi (Eyyub): 494, 591.
Bostancı, bostancılar: 307, 323, 411. —Hasekisi: 307, 376, 410. —Mektebi: 281. —Ocağı: 298, 306, 409.
Bostancıbaşı: 45, 265n$_1$, 306, 348, 410. —Dairesi: 47, 272.
Boyar, Boyarlar (Eflâk-Boğdan, Lehistan): 44, 45, 48, 54-56, 61-63, 65, 86, 87, 89, 90, 93, 96, 99, 104, 108, 110, 112, 115, 194, 195.
Boza, Bozeo suyu: 445, 446, 448.
Bozcaada: 69, 401, 424, 426, 434, 438, 445.
Bozkır mâdeni (Konya): 578.
Bölükbaşı: 108, 256.
Brandeburg hânedanı (Prusya krallığı): 238.
Bucak: 2, 4, 10, 12, 13, 18, 22, 23, 28, 111, 193, 412. —Nogayları: 15, 344. —Tatarları: 23, 27, 60, 80.
Budapeşte: 218.
Budin eyâleti: 247.
Buhara: 131, 137, 139, 140-143, 145n1, 146, 152, 614. —Hanları (Şecere): 147. —Hanlığı: 138, 141.

Bukovina (Boğdan): 82, 202.
Bulak (Mısır): 375.
Bulgar, Bulgarlar: 104, 341, 425.
Bulgaristan: 418, 579.
Burbon hânedanı, Fransa'da: 211. —Napoli'de: 242, 583.
Burdur: 423, 436.
Burgaz: 25.
Bursa: 33, 45, 277, 409, 423, 458, 464, 473, 475, 479, 480, 482, 484, 489, 493, 496, 497, 503, 529, 555, 566. —Dokuma sanayii: 569, 571, 572, 574. —590, 595, 605, 606, 613. —Kadılığı: 466, 494. —Mukataacılığı: 617.
Buyruldu: 115, 388.
Bükreş: 45, 47, 55, 87, 100, 111, 113, 402, 403, 412.
Bürümcük (kumaş): 573, 575.
Bütçe: 289.
Büyük Çekmece: 292.
Büyükdere (İstanbul): 32, 449, 469.
Büyük İspanya: 239n$_2$. bk. İspanya:
Büyük Karaman (İstanbul): 367.
Büyük Mirahur: 367. Ay bk. Mirahur-ı evvel.
Büyük Ruznamçeci: 398. Ay. bk. Ruznamçe-i evvel.

C, Ç

Câize: 90, 93, 116.
Camcılar camii (Aksaray - İstanbul): 359.
Can hânedanı, Cânîler (Buhara): 145n$_1$, 147.
Canfes (kumaş): 572.
Cebeciler: 266.
Cebecibaşı: 259.
Cebehane (Ayasofya Camii yakininde): 119.
Cebelüttarık boğazı: 223.
Ceneviz: 171, 172, 240n$_1$, 243n2.
Cenine (Cezayir dayılarının sarayı): 249.
Cerrahlar: 526.
Cerrahpaşa camii (İstanbul): 338.
Ceyhun: 139.
Cezayir: 165, 166, 231, 249, 250, 253-258, 298, 320, 446. —Beylerbeyliği: 446-447.
Cezayir-i Bahrisefid eyâleti: 248.
Cidde: 38, 154, 248, 266, 276, 379, 407. —Sancağı: 353, 416. —Valiliği: 310, 342, 351, 354, 366, 375, 377, 379, 399, 425, 434, 443.
Cihanâbâd (=Delhi): 135, 136, 152. Ay. bk. Delhi.
Cihangir (İstanbul): 413.
Cihad: 161.
Cizvitler: 205.
Cizye: 29, 98, 101, 102, 116, 117, 119, 126n$_2$. —Muhasebeciliği: 241, 286, 387.

Ç

Çağataylar: 151.
Çakıllı köy (Vize): 26.
Çanakkale: 367, 385, 391, 450, 582, 592. —Boğazı: 169n$_1$, 217, 447.
Çaniçe (=Gümüşhane): 577.
Çar: 175-178, 182, 184, 190, 295.
Çariçe: 183-185, 382.
Çarşanba (Fâtih - İstanbul): 464, 466, 471, 477, 478, 497.
Çarşanba nahiyesi (Zonguldak): 418.
Çarşıkapı (İstanbul): 290.
Çarutale Lezkileri: 327.
Çaşnigirbaşı: 115.
Çatalca: 33.
Çavuş, çavuşlar: 92, 97, 304, 426.
Çavuşbaşı: 91, 118, 169n$_1$, 306, 323, 351, 380, 398, 412, 465, 512, 598, 601, 617.
Çavuşlar emini: 90-92, 119. —Kâtibi: 91, 92, 119.
Çehre ağası (Taşkend): 149, 150.
Çekdiri (Gemi): 7, 2n$_2$, 7, 26, 273, 288, 296, 319, 346, 353.

Çenberlitaş: 338.
Çend çendavul (Hindistan): 151.
Çerkes, Çerkesler: 2, 4, 5, 10, 31, 33, 248, 401, 444.
Çernova (Rusçuk): 125.
Çeşme (İzmir): 16, 447.
Çetrofca hassı (Rumeli): 122, 123.
Çıldır: 126, 128, 129. —Eyâleti: 247.
Çınarlıçeşme mescidi (Ayvansaray): 305.
Çırağan sarayı: 314, 495.
Çiftevav sokağı (Kabataş): 350.
Çiga kazası (Bolu): 621.
Çin: 487.
Çinicibaşı: 556.
Çivi-zâde kabristanı (Eyyüb): 495.
Çorbacı: 360.
Çorlu: 28, 286, 290.
Çorum: 280. —Sancağı: 405.
Çuka adası: 311.
Çuhadar: 96, 286, 301, 380, 392, 414.

D

Daday: 409.
Dadyan prensliği (Kafkasya): 125, 128. Ay. bk. Mingrelli prensliği.
Dağıstan: 125, 182, 613.
Dahil müderrisliği: 590, 607. Ay. bk. Müdderris.
Dalmaçya: 170.
Danimarka: 178, 191, 217, 219, 234, 244-246, 582, 583.
Danzig: 194.
Darbhane: 119, 167, 168, 343. —Eminliği: 343, 347, 419, 433, 572, 598, 602.
Dârende: 423, 425.
Dârülhadîs: 290, 314.
Darüssaade ağası, ağalığı: 90, 94, 171, 276, 281, 292, 296, 318, 319, 322, 331, 335, 340, 356, 372, 373, 381, 390, 391, 409, 418, 530, 618. —Kâtibi: 94. —Yazıcısı, yazıcılığı: 281, 311, 390, 594. —Yazıcılığı halifeliği: 280, 311, 418.
Dârü't-Tıbatü'l-Âmire (İlk Osmanlı matbaası): 514.
Davulcubaşı: 94.
Davutpaşa (İstanbul): 378, 406, 435, 493. —Sarayı: 31.
Dayı, dayılık (Garb ocakları): 249-252, 254-258, 320.
Dedeler mescidi (Miskinler mescidi, Üsküdar): 409.
Defterdar, defterdarlık: 113, 304, 305, 318, 323, 371, 422, 597, 598, 602. Ay. bk. Baş defterdar. —Şıkk-ı evvel defterdarlığı.
Defterdar kesedarı: 422.
Defterhane: 386, 393.
Defter emini, eminliği: 370, 383, 386, 398, 595, 596, 603.
Deken (Dekkan, Hindistan): 151, 158, 160, 161.
Delhi: 135, 151, 152n1.
Delvine: 257. —Sancağı: 414.
Demirhisar kazası (Selânik): 122.
Demirkapı çiftliği (İstanbul): 608.
Demirtaş (Edirne): 300.
Demirtaş mescidi (Kütahya): 417.
Derbend (Kafkasya): 125.
Dergâh-ı âli kapıcıbaşılığı: 411.
Desemburg: 225.
Destar: 140, 148.
Deux-Ponts sülâlesi (İsveç): 230.
Develi Karahisar: 397, 404.
Dîbâ (kumaş): 569, 570, 572.
Dicle: 330.
Dimetoka: 6, 217, 218, 297, 341, 346, 405, 408, 454.
Dimyat (Mısır): 321.
Dinyester (Turla): 66, 186, 187, 215, 411, 442. Ay. bk. Turla.
Dirlik: 248.
Divan (Divân-ı hümâyun): 62, 90, 91, 118, 119, 120, 262, 290, 292, 334, 370. —Çavuşları: 90, 91, 93, 95, 118, 119, 169n1. —Çavuşları kâ-

tibi: 90. —Hacegânı: 236, 241. —Kalemi: 263, 378, 594. —Tercümanlığı: 42, 53, 54, 57, 58, 63, 66, 67, 70, 74, 79, 90, 92, 118, 120, 171.
Divan efendisi: 71, 100, 113, 263, 594, 619.
Divanhane (Topkapı sarayı): 91, 120. Ay. bk. Kubbe altı.
Divan rahtı: 91, 92.
Divan tezkirecileri: 113.
Divanyolu (İstanbul): 156, 288, 298, 502.
Divitdar: 369, 370, 422.
Diyarbekir: 271, 276, 327, 330, 357, 358, 574. —Eyâleti: 247. —Seraskerliği: 331, 332. —Valiliği: 259, 317, 339, 361, 362, 369, 400, 410, 432, 436.
Dizdar: 288n$_2$, 584.
Doğancılar (Üsküdar): 275.
Dolmabahçe: 368, 419, 495.
Donanma hocalığı: 298. —Tercümanlığı: 58, 63.
Drabas ağası (Memleketeyn'de): 100, 114.
Drac: 582.
Dresden: 190, 208.
Duacı çavuş: 93.
Dubniçe kalesi: 309, 322.
Dubrovnik: 57, 116-120, 166, 167, 582.
Duçom (İran): 324.
Duka, dukalık: 101, 102, 172-174.
Duka (para): 321.
Dukakin sancağı: 308.
Dulkadir eyâleti: (Maraş): 247.
Dvornik (Büyük hâkim, Memleketeyn): 111, 112.

E

Ebubekir tekkesi (Haleb): 369.
Edirne: 1, 4, 7-10, 49, 61, 122, 138, 151, 180, 189, 213, 261, 262, 266-268, 272-276, 283, 286, 288, 295-297, 302, 309, 311, 312, 341, 343, 344, 352, 403, 408, 455, 456, 462-466, 473, 487, 569, 595, 596, 598, 600, 601, 604. —Ağası: 426. —Bostancıbaşı: 268, 284. —Bostancı ocağı: 412. —Kadılığı: 455, —Mollalığı: 458. —Pâyesi: 481.
Edirnekapı (İstanbul): 399, 456, 457, 485, 490, 581, 610, 614.
Eflâk: 9, 25, 41-48, 50-53, 56-58, 61, 65-70, 77-90, 93, 95, 97-113, 122, 179, 187, 202, 217, 218, 395, 402, 412, 446. —Başkapı kethüdası: 58.
Ege denizi: 257, 584.
Eğridir: 430.
Eğri eyâleti: 247.
Eğrikapı (İstanbul): 503, 556.
Ekberâbâd (Hindistan): 151.
Elbasan sancağı (Arnavutluk): 603.
Elektör: 188, 194.
Emevîye, Emevîler: 377.
Emir-i âlem: 92.
Emir-i Hac, Emirülhac: 41, 154n$_2$, 248.
Emir Buharî camii (Bursa): 497. —Dergâhı (Eyyüb): 610.
Emir-ül-evtan (Tunus, Vatan sancak beyi): 250.
Emirgân: 463, 464, 482, 498.
Emirli köy (Edirne): 302.
Enderun: 90, 93, 273, 286, 301, 305, 316, 381, 413, 427, 507, 564. —Çuhadarı: 318.
Erdebil: 326.
Erdel (Transilvanya): 41, 48, 65, 78, 79, 120-123, 125, 218, 247.
Ereğli (Karadeniz): 460.
Ereiyeş (Kayseri): 578.
Ergani mâdeni: 577, 578.
Erkilet (Kayseri): 308.
Ermeni: 124.

Erzurum: 47, 247, 282, 615. —Eyâleti: 416. —Valiliği: 291, 306, 324, 327. 339, 357, 417, 421, 425, 429, 431.
Eski odalar: 367.
Eski saray baltacı ocağı: 276, 280, 310, 418, 594.
Espiye (Giresun): 578.
Eşik oğlanı: 92.
Eşnek (Türkistan): 150.
Etrurya (İtalya): 172.
Evkaf: 266, 267, 381, 608. —Muhasebecisi: 617.
Evlâd-ı fâtihân: 350.
Eyyub: 263, 266, 268, 270, 287, 330, 403, 423, 469, 473, 476, 481, 482, 489, 490, 494, 498, 509, 591, 592. —Kadılığı: 391, 507. —Müderrisliği: 609.

F

Fas: 165-168, 243n_2, 254, 504.
Faş (Gürcistan): 129, 130, 415, 416.
Fatih semti (İstanbul): 290, 461, 464, 466, 471, 506, 510. —Camii: 429, 506. —Türbesi: 359.
Fazıliye medresesi: 607.
Fazlıpaşa Sarayı (İstanbul): 156.
Felemenk: 162, 170, 180, 183, 184, 186, 199, 200, 205, 207, 211-213, 230-232, 237, 255, 302, 525, 582, 584, 585. Ay. bk. Hollanda-Niderland.
Fenari mescidi (İstanbul): 363.
Fener (İstanbul): 46, 93, 118.
Fenerbahçe (İstanbul): 272, 368, 608.
Fenerli Rum beyleri: 42, 55, 63, 70, 79, 87, 98, 108.
Ferah-Kırman (Kırım): 12.
Ferve-i beyza (Şeyhulislâm hil'atı): 463, 489.
Fetva: 35, 44, 235, 256, 288, 305. —Matbaa hakkında: 513, 514.
Fetvahane: 490.
Fetva eminliği: 459, 461, 481, 490.
Fındıklı (İstanbul): 444, 458.
Fındıklı (Yanbolu): 20.
Filibe: 247n_1, 412, 421, 429, 579. —Nâzırlığı: 409.
Filistin: 163.
Fırkateyn: 167, 322.
Floransa: 172, 173.
Foça: 354.
Fransa, Fransızlar: 35, 55, 121, 125, 158, 159, 161-163, 170, 171, 178, 183-187, 192, 198, 199, 203-215, 220, 222, 223, 230, 231, 234, 236, 238, 242, 245, 249, 251, 252, 254, 255, 321, 328, 338, 347, 348, 374, 377, 382, 384, 387, 445, 513, 519, 534, 569, 575, 581-585, 612.

G

Galata: 172, 246, 525, 526. —Kadılığı: 391, 464, 497, 610. —Mevlevihanesi: 542, 564.
Galebe divanı: 90, 91, 120.
Garb ocakları: 173, 187, 199, 231, 243n2, 245, 247, 249, 253-256.
Gazneyin (Afganistan): 135.
Gedikli Zeamet teşkilâtı: 304.
Gediz: 578.
Gelenbe (Manisa): 622.
Gelibolu: 7, 16, 20, 22, 26, 122, 288, 334, 353, 383, 402, 405, 406, 411, 415, 420, 422, 426, 434, 467, 474, 477, 485, 493, 501, 503, 579.
Gemlik: 455.
Gemi yanaşması resmi (Eflâk): 85.
Gence: 17, 327n_1.
Gerger (Malatya): 578.
Girid: 268, 277, 291, 293, 298, 302, 319, 367, 371, 403, 582, 616. —Valiliği: 294, 297, 308, 329, 331, 342, 345, 349, 353, 354, 358, 379, 398, 399, 416, 454.
Girine (Kıbrıs): 248.
Golos: 582.

Got: 225.
Göksu: 363.
Gölbaşı (Rumeli): 29.
Grabosa (Girid): 268.
Grimatikos (voyvoda kâtibi): 114.
Grodno (Lehistan): 190.
Guriel prensliği (Gürcistan): 125.
Gurkanlı: 158.
Gülşehri (=Arabsun): 429.
Gülşenî tekkesi (İstanbul): 18.
Gümrük: 105, 119, 234. —Resmi: 85, 103, 104, 110, 116, 117, 231, 580, 581. —Emini: 115, 351, 419. —Nâzırlığı: 347.
Gömülcine: 451, 579.
Gümüşhane : 577, 578.
Günye sancğ: 416.
Gürcü, Gürcüler, Gürcü Hanığı : 125, 128: 130: 187: 248, 339, 401, 436: 439.

H

Habeşistan eyâleti: 248, 353. —Valiliği: 399, 434, 437.
Habeşîler: 304.
Habsburglar: 172, 203.
Hâcegân: 370, 382, 419, 422, 587, 594, 602 617.
Hadım (İçel): 362, 524, 614, 615.
Hahambaşı: 395.
Haleb: 273, 282, 290, 293, 309, 343, 345, 375, 582, 587, 594. —Eyâleti: 247, 408. —Kadılığı: 465, 565, 607, 608. —Mollalığı: 458. —Muhassıllığı: 308. —Valiliği: 287, 296, 308, 316, 317, 318, 326, 332, 357-359, 369, 373, 375, 377, 385, 389, 400, 405.
Haliç (İstanbul): 118, 484, 572.
Halvetiye tarikatı: 604.
Hama: 571.
Hâmise-i Süleymaniye müderrisliği: 493.
Han camii (Bahçesaray): 19, 28.
Hantepesi (Bucak): 411.
Hanovr hânedanı: 216. —İttifakı: 213.
Hanya: 257, 271, 272, 279, 594, 595. —Muhafızlığı: 308, 340, 342, 353, 426, 445. —Sancağı: 277, 293, 354, 354, 384, 399, 416, 423.
Haraç: 101, 102, 104, 126, 346.
Hare (kumaş): 572.
Harem-i hümâyun: 93, 171.
Haremeyn: 167, 369, 506. —Muhasebeciliği: 311. —Müfettişliği: 488.
Harezm: 139, 147-149.
Harîç medresesi: 462, 592. —Rütbesi: 476, 607.
Has, 248, 262, 273, 287, 297, 346, 376, 398, 408, 414.
Hasbahçe (Topkapı sarayı): 47.
Hasfırın (Topkapı sarayı): 92, 119.
Hasoda (Topkapı sarayı): 301, 316, 381, 404, 413, 428.
Hasankale: 615.
Haslar ve mâden kalemi: 602.
Hassa (Tülbend nevi): 573.
Hassa çuhadarı: 286. —Kasapbaşı: 107. —Musavviri: 559. —Nakkaşları: 561. —Silâhşörü: 372. —Tabibleri: 526.
Haseki: 411.
Hâssulhas hil'at: 95, 96.
Hatay (Çin): 487.
Hatayî (ipekli kumaş): 569, 572, 574.
Hatman: 111-113, 179, 188, 194.
Hazer denizi: 125, 128.
Haydarâbâd (Hindistan): 158, 164.
Hazine odası (Enderun): 427.
Hazinedar: 93, 94, 113, 115, 274, 439. —Kâtibi: 94, 444, 602. —Kethüdası: 94, 271, 428.
Hekimbaşı: 325, 474, 475, 527-532.
Hekimoğlu Ali Paşa camii (İstanbul): 490, 558, 568.
Helvacı, helvacılar ocağı: 310, 404, 413, 427.
Hemedan (İran): 12, 134, 149, 386. —Muhafızlığı: 327.

Hendesehane (İstanbul): 534.
Herat: 135, 136.
Hersek: 170, 260. —Sancağı: 332, 353, 400, 415.
Hırka-i Şerîf: 290, 323.
Hırsova (Orşova): 351, 613.
Hırvat: 260.
Hicaz: 38, 39, 41, 140, 148, 152, 247, 342, 383, 401, 436, 467, 477.
Hil'at: 46, 89-91, 93, 96, 120, 129, 240, 286, 433, 445, 489.
Hille (Irak): 260.
Hind, Hindistan: 131, 135, 136, 150-155, 158-161, 163, 164, 254, 406, 407, 570, 574.
Hindular: 136, 156.
Hive: 138, 147, 148.
Hohenzolren hanedanı (Prusya): 232.
Hollanda: 205, 213, 339, Ay. bk. Felemenk.
Holstein Gottorp hânedanı: 224, 230.
Horasan: 133, 136.
Hoşgeldi (Prut civarı): 180.
Hoşkadem camii (Şehzâdebaşı): 359, 422.
Hotin: 13, 73, 81, 86, 195, 222, 233, 410, 412, 436, 446, 517. —Muhafızlığı: 400, 430, 600. —Sancağı: 404, 405.
Humbaracı, humbaracılar: 435, 534.
Humbarahane mektebi (Üsküdar): 536.
Husrevağa camii (Üsküdar): 314.
Hutbe: 151.
Hüdayî tekkesi (Üsküdar): 453.
Hüdavendigâr sancağı (Bursa): 414.
Hümâyun (Tülbend nevi): 573.
Hünkâr imamı: 456, 473, 492, 493, 536.

I

Irak: 140, 157, 247, 358.
Isfahan: 12.
Islankamen (Slankamen): 318.
Islav: 179.
Ispatar (Eflâk, başkomutan): 112, 113.
Istabl-ı âmire: 91, 92.

İ

İbrail: 44, 86, 113
İbtida-i Hariç müderrisliği: 473, 486, 609.
İçel: 248, 257, 578. —Sancağı: 356, 358, 361, 362, 366, 421, 425.
İç-kiler oğlanları: 413.
İdirin köyü (Reşadiye): 360.
İhtisap: 263.
İlbasan: 257, 306.
İltizam: 104, 110, 580.
İmiretti prensliği (Kafkasya): 125, 128. Ay. bk. Açıkbaş hanlığı.
İmrahur: 114, 278, 280, 354, 356, 365, 372, 412, 424.
İnebahtı: 257, 273, 279, 582. —Körfezi: 322. —Muhafızlığı: 322, 342, 343, 346, 354, 399, 400, 425, 431.
İnegöl: 580.
İngiltere, İngilizler: 76, 156-164, 170, 173, 180, 181, 184, 186, 187, 199, 205, 207, 209, 211-216, 227, 228, 230-232, 234-237, 252, 254, 255, 310, 580, 582, 584, 585.
İran: 12, 15, 17, 125-129, 131-136, 138, 142, 144, 149, 150, 153, 182, 205, 213, 220, 312, 314, 318, 323, 324, 326-332, 345, 349, 357, 358, 360, 379, 386, 387, 392, 393, 395, 468, 482, 541, 549, 566. —Moğolları: 394. —Seraskerliği: 328, 329, 339, 356, 386, 452.
İsakçı: 23, 29, 430, 452.
İskemle ağası: $5In_1$, 87, 89, 95, 96.
İskenderiye: 156, 170, 257, 389.
İsmail: 25, 29, 288, 448, 449, 452. —Seraskerliği: 432, 437, 438, 445.
İspanya, İspanyollar: 125, 166, 168, 176, 198, 200, 205, 238, 242-244, 321, 446, 580, 583.

İsparta: 433, 436.
İspiravnik (Memleketeyn'de zabıta): 55, 105, 115.
İstanbul: 6, 12, 14, 18, 21, 26, 30-35, 43, 45, 46, 48, 51, 55, 61, 62, 65-71, 74, 75, 87, 89, 95, 99, 103, 106, 107, 109, 115, 117, 123-125, 138, 141, 142, 151-154, 156, 160, 164-173, 175-178, 180-183, 185, 192, 195, 196, 203-205, 207, 209, 213, 214, 220-223, 226, 227, 232, 234-240, 245, 246, 250-252, 266-268, 272, 274-277, 281, 283, 286-292, 296, 298, 301, 305, 307, 308, 310, 312, 314, 316, 318-321, 323, 325, 327, 328, 330, 335, 336, 339, 340, 343-345, 347, 349, 351, 352, 354-356, 360, 361, 363, 365, 366, 368, 370, 376, 378, 379, 381-383, 385-390, 397, 399-401, 403, 404, 406, 407, 409, 411, 413, 414, 418, 421-423, 425-430, 433, 435-437, 440, 442-444, 446-448, 452-460, 462, 463, 465-467, 469-473, 476, 477, 481, 482, 489, 490, 492, 493, 495, 496, 498, 500, 502-505, 507-509, 511, 512, 525, 526, 534, 556-560, 567, 570-575, 577, 579-581, 587, 589, 591, 594, 595, 601, 602, 604-606, 608, 609, 611, 613-617, 619, 621, 622. —Boğazı: 217. —Gümrüğü: 21, 519. —Gümrüğü mukataası: 272.—Kadılığı: 363, 457, 460, 462-465, 468-472, 474-476, 479, 480, 484-486, 491, 492, 494, 495, 497, 498, 500-503, 505, 510, 527, 560, 590. —Kadılığı pâyesi: 455, 458, 466, 467, 475, 488, 492, 497, 506. —Kaymakamı: 272, 274, 276, 277, 286, 462, 525n$_1$. —Mukataatı: 370.
İstanköy: 279, 297, 384, 434, 450.
İstendil adası: 311.
İstolnik: 115.
İsveç: 178-181, 184, 186, 187, 190-192, 195, 200, 207, 208, 216-230, 233, 234, 245, 254, 287, 295, 297, 299, 300, 382, 384, 385, 580, 582-584.
İşkodra sancağı: 247.
İştip: 579.
İtalya: 172, 241.
İzmir: 171, 206, 234, 245, 305, 315, 337, 358, 421, 579, 582, 584. —Müftiliği: 524.
İzmit: 275, 282, 469.
İznik: 305, 556-558. —Gölü: 300.

K

Kabartay: 10, 180.
Kâbe: 406.
Kâbil: 135, 137.
Kadem-i şerîf şeyhliği: 435.
Kadı, kadılık: 38, 86, 113, 185, 257, 267, 312, 313, 391, 461, 467-470, 472, 476, 479, 481, 485, 486, 493-496, 498, 500, 501, 505, 506, 510, 517, 541, 565, 584, 590, 607, 608, 610, 622.
Kadırga (Gemi): 102, 273.
Kadırîye tarîkatı: 615.
Kafkasya: 2, 15, 125-130, 138, 177, 180, 182, 183, 187, 205, 213, 446.
Kaftan baha: 88. —Câizesi: 105.
Kâğıt fabrikası (Yalova): 518, 519, 613.
Kâğıthane (İstanbul): 579, 622.
Kahire: 321, 371, 388.
Kâht prensliği (Kafkasya): 126, 128.
Kalas: 2, 72, 76, 86, 106.
Kalemiye resmi: 116-118, 262.
Kalgay (Kırım): 1-5, 11, 12, 16, 19-21, 25-29, 32, 34, 88.
Kallavî (Serpuş): 262, 279.
Kalmuk, Kalmuklar: 13, 22, 29, 129, 149, 191.
Kalyon: 221, 223, 241, 249, 254, 255, 268, 298.

Kalyonlar defterdarlığı: 595.
Kamaniçe: 190, 588, 617. —Kadılığı: 462.
Kamış-kut (Kırım): 10.
Kampoformiyo muahedesi: 170.
Kandehar: 135.
Kandiye: 257, 274, 275, 277, 279, 291-294, 302, 308, 379, 416. —Muhafızlığı: 309, 310, 329, 331, 353, 445. —Sancağı: 374.
Kanije eyâleti: 247.
Kantura (Peyk serpuşu): 92, 93.
Kapaniçe kürk: 62.
Kapı ağası: 280. —Arası (Topkapı sarayı): 353, 381. —Âidatı: 93. —Kasekisi: 418. —Kethüdası: 56, 89, 94, 99, 114, 118, 286, 433, 439. —Oğlanı: 90.
Kapıcı, kapıcılar: 93-95, 97, 119.
Kapıcıbaşı: 92, 100, 160, 217, 255, 268, 286, 288, 367, 372, 399, 408, 412, 423, 439, 601, 620.
Kapıcılar kethüdası: 26, 91, 114, 255, 259, 309, 316, 318, 343, 367, 371, 399, 389.
Kapıkulu ocakları: 90, 95, 286, 347, 550. —Süvarisi: 371.
Kaptân-ı derya: 58, 190, 252, 299, 312, 356, 390, 391, 408, 321, 432, 434, 608. Müteferrikalığı: 194.
Kaptan paşa: 167, 255, 257, 280, 297-299, 308, 353, 372, 439, 447-449, 452, 594.
Kaptan paşa eyâleti: 248, 249. bk. Cezayir-i Bahrisefîd.
Kapudane kaptanlığı: 447.
Karadağ, Karadalğılar: 169, 293, 412, 415, 417.
Karadeniz: 29, 130, 175-178, 183-186, 190, 206, 209, 215, 217, 448. —Boğazı (İstanbul): 575.
Karakalpak: 139, 149.
Karakullukcı: 360.
Karaman eyâleti: 247, 441, 578. —Valiliği: 346, 369, 384, 436, 437.
Karamanlı ailesi (Tunus'da): 252, 253.
Karasu (Kırım): 17, 18.
Karayuva (Küçük Eflâk): 52-57.
Karinabad (Bulgaristan): 403, 418.
Karlıeli (Yunanistan'da): 170. —Sancağı: 291, 308, 353.
Karlofça muahedesi: 1, 2, 41, 42, 60, 78, 79, 88, 116, 122, 169, 172, 177, 189, 197, 198, 203, 212, 217, 230, 247, 253, 264, 274, 282.
Kars: 332. —Seraskerliği: 349, 357.
Kartal (Romanya): 412, 415.
Kartlı prensliği (Kafkasya): 126, 127.
Kasr-ı Şirin muahedesi: 131.
Kastamonu: 379, 409, 577, 578.
Katar ağalığı (Yeniçeri ocağı): 360, 473.
Kavala: 61, 601. — Sancağı: 379, 416.
Kavşan (Romanya): 26-28.
Kaynarca muahedesi: 32, 35, 57, 72, 82, 84, 142, 157, 186, 196, 209, 215, 403, 418, 428, 451, 617.
Kayseri: 276, 308, 397, 404.
Kaytak prensliği (Dağıstan) 613.
Kazak, Kazaklar: 66, 139, 142-144, 149, 150, 179, 189, 191.
Kazasker, kazaskelik: 13, 233, 259, 328, 463, 464, 554.
Kebau mâdeni: 577, 578.
Kefe: 29, 32, 186. —Eyâleti: 247, 287.
Kerbelâ: 162.
Kerç (Kırım): 18, 35, 176, 186.
Kerkük: 317, 325, 330.
Kese: 96, 102, 167, 221, 227-229, 262, 268, 276, 284, 288, 297, 313, 364, 449.
Kesedar (Evrak muhafızı): 263.
Keşan: 507.
Keşmir: 135.

Kethüda: 208, 260, 270, 271, 292, 298-300, 307, 308, 312, 318, 323, 326, 343, 347, 351, 354, 370, 372, 382, 587.
Kıbrıs: 248, 266, 276, 336, 376, 485, 462, 473, 582, 594, 605. —Eyâleti: 294. —Valiliği: 266, 293, 296, 368.
Kılburun: 134.
Kılcı Türkleri (Afganistan): 134.
Kıpçak: 139.
Kırgız, Kırgızlar: 142-144.
Kırım: 1-13, 15-18, 21, 22, 25-36, 65, 66, 78, 79, 84, 140, 142, 148, 157, 177-187, 193, 196, 209, 236, 247, 419, 434, 440, 495. —Hanlığı: 1-11, 19. —Şecere: 37. —60, 70, 86, 88, 89, 100, 190, 192, 233, 261, 297, 299, 333, 344, 346, 348, 355, 450, 549. —Tatarları: 27, 31.
Kırşehir: 427, 430.
Kızıldeniz: 170.
Kızkulesi (İstanbul): 335, 336, 378.
Kızlar ağası: 154, 261, 274, 277, 283, 319, 348, 368, 373. Ay. bk. Darüssaade ağası.
Kızlar kapısı (Topkapı sarayı): 171.
Kiler-i âmire: 103.
Kiler ağaları: 504. —Kethüdası: 316. —Odası: 301, 404.
Kili: 452.
Kilid-ül bahr kalesi: 4, 581.
Kişnev (Rusya): 28.
Koban: 18, 31, 177, 178, 182, 186.
Koçana: 579.
Koleron (Hindistan): 159.
Kolojvar (Macaristan): 611.
Konsolosluklar: 581-582.
Konya: 142, 247, 252, 468, 524, 614. —Valiliği: 384, 410.
Korent: 321.
Korfo: 343.
Korna (Irak): 260, 370.
Korucubaşı: 141.
Kosova vilâyeti: 579.
Kovan resmi: 103.
Koz bekçisi: 94, 219, 321.
Kölemen beyleri (Mısır): 329, 431. —Ocağı (Bağdat): 248.
Köstence: 438.
Köstendil sancağı: 405, 441, 444.
Kratova (Üsküb): 579.
Kubbealtı: 91, 119, 120, 316.
Kubbe-nişîn: 291. —Vezirliği: 264, 268, 286, 287.
Kuka (Serpuş): 62, 90, 92, 95, 96.
Kul kethüdası: 120, 295, 339, 361, 425, 426, 430.
Kulluk çorbacısı: 352.
Kuruş: 94, 102, 104, 109, 116, 118, 167, 223, 235, 239, 346, 368, 392, 419, 430, 490, 518, 594, 622.
Kutnici (İpekçi): 574.
Küçük Çekmece: 298. —Eflâk: 52, 57, 81.
Küçüksu kasrı: 372.
Külâhlı eski oğlan (Kıdemli seyis): 96.
Kürk bahası: 94.
Kütahya: 247, 261, 330, 336, 337, 400, 417, 469, 471, 502. —Çini sanayii: 556-558. —619.
Kütayis: 130.

L

Lâğımcı: 435.
Lahor (Hindistan): 136.
Lâle devri: 543, 547, 551.
Lâleli camii: 567, 574.
Laz (Sırp): 110.
Leçinski ailesi (Lehistan): 197.
Lefkoşa: 248, 257.
Leh, Lehliler, Lehistan: 1, 2, 4, 13, 25, 60-62, 66, 78, 79, 81, 108, 177-183, 189-197, 206, 217, 233, 237, 238, 333, 385, 458, 462, 518, 519, 617. Ay. bk. Polonya.
Lepant (İnebahti): 582.
Levend, Levendler: 321, 332, 337, 349, 436.

Lezkiler: 327.
Limni: 55, 56, 277, 284, 307, 447, 450.
Londra: 213.
Loren sülâlesi (Toskana'da): 172, 173.

M

Mâbeynci: 428.
Macar, Macarlar: 104, 125, 198, 204, 260, 513, 611-613 .
Macaristan: 78, 108, 120-125, 217, 218, 247.
Mâden ocakları: 577-579. —Kalemi mukataası: 102.
Magnot (Leh): 195.
Magosa: 248, 336, 605.
Mehabetnâme (Tülbend): 573.
Malabar: 156, 157, 162.
Malatya: 578.
Mâlikâne: 326, 368, 389.
Malisor (Maysor, Hindistan): 159, 163. Ay. bk. Maysor.
Maliye baş muhasebeciliği: 587. —Mektupçuluğu 597. —Tezkirecisi: 153, 387, 422, 606, 617.
Malta: 166, 167, 256, 321.
Manastır: 259. —Sancağı: 247.
Manisa: 488, 509.
Maraş: 578. —Eyâleti: 247. —Kadılığı: 458. —Valiliği: 384, 399, 410, 415, 437.
Maratta (Hindistan): 158, 159.
Marmara: 334.
Maroniye (Gömülcine): 579.
Marsilya: 321, 584.
Martalosbaşı: 321.
Maskat: 159.
Masraf kâtibliği: 263, 310.
Matbaa (İlk Osmanlı matbaası): 312, 314, 384, 467, 471, 513-522, 610-613.
Matbah emini: 120, 617, 618.
Matracılar: 100.
Maydos: 447.
Maysor sultanlığı (Hindistan): 158, 159, 164.
Mazenderan: 135.
Mecusî, Mecusîler: 153, 156, 161.
Mediçi ailesi (Fransa): 172, 174.
Medine: 40, 148, 162, 342, 506. —Mollalığı: 488.
Medrese: 394, 469, 476.
Mehdiye (Tunus): 249.
Mehter, mehter takımı: 93-95, 259.
Mehterbaşı: 93, 94.
Mekke: 38-41, 154, 162, 167, 247, 318, 379, 399, 504, 506, 509. —Kadılığı: 462, 467, 475, 491, 504, 510. —Kadılığı pâyesi: 475, 476, 503, 590. —Mollalığı: 458. —Şeyhul haremliği: 353.
Mektubî serhalifeliği: 397.
Melâmî, Melâmîlik: 301, 457.
Memleketeyn: 79.
Mengitler: 143, 145, 147.
Mer'a resmi: 109.
Meşhed: 141, 149.
Meşihat: 455, 461, 462, 470, 474, 476, 479, 481, 482, 485, 486, 494, 497, 502, 504, 507, 510, 512.
Mevkufatçı: 308, 311, 312, 364, 366.
Mevleviyet (Kadılık): 462, 622.
Mısır: 39-41, 156, 157, 163, 171, 241, 266-268, 271, 273, 304, 308, 321, 329, 337, 342, 343, 353, 375, 383, 393, 401, 423, 431, 423, 445, 448, 578, 579, 582, 602, 619. —Defterdarlığı: 248, 375. —Eyâleti: 248. —İrsaliyesi, vergisi: 329, 432. —Kadılığı: 462, 468, 481, 485, 507, 590, 607. —Mollalığı: 458, 488. —Valiliği: 275, 310, 318, 329, 336, 358, 369, 371, 375, 377, 382, 384, 388, 405, 406, 421, 431, 432, 602.
Midilli: 51, 56, 276, 279, 283, 284, 288, 307, 329, 331, 360, 373, 374, 376, 399, 450, 462,
Milâs: 578.

Mimar Sinan mimarîsi: 566.
Mingreli prensliği (Kafkasya): 125. bk. Dadyan prensliği.
Mirahur: 32, 93. 312, 323, 367.
Misivri: 451.
Mollalık: 458, 488.
Mora: 82, 169, 170, 172, 197, 198, 247, 273, 302, 305, 311, 321, 385, 402, 444, 450, 466, 582, 595, 596, 599, 603. —Defterdarlığı: 343. —Eyâleti: 247. —Muhassıllığı: 373, 399, 404, 408, 434, 445, 448, 502. —Seraskerliği: 322, 343.
Mora valiliği: 438-440, 444, 447, 448.
Masine (Mer'a resmi, Eflâk): 109.
Moskof, Moskov: 9, 28, 168, 229, 295. Ay. bk. Rus, Ruslar.
Mualla (Mekke'de): 310.
Muhadiye: 351, 444.
Muhassıl, muhassıllık: 257, 308, 331, 349, 368, 373, 381, 385, 389, 399, 401, 404, 405, 408, 414, 420, 434, 436, 445, 448, 502.
Muhzır Ağa: 91.
Makataa: 29, 102, 104, 277, 326, 370, 420.
Makdem (İpekli kumaş): 574.
Murgab (Afganistan): 137.
Musıla-ı Sahn: 590, 607.
Musıla-ı Süleymaniye: 590, 609.
Musul: 248, 324, 330, 574. —Eyâleti: 247.
Muşkara (—Nevşehir): 310, 314, 315, 429. Ay. bk. Nevşehir.
Mutasarrıflık: 321, 342, 353, 354, 430.
Mücevveze: 91, 92, 118, 262.
Müderris, müderrislik: 304, 459, 462, 467, 468, 470, 472-476, 479-481, 485, 492-498, 500-503, 505-507, 510, 541, 590, 592, 607, 609, 621, 622.
Müfti, müftülük: 256, 476, 477, 498. Ay. bk. Şeyhulislâm.
Mühendishane: 622.
Mültezim: 104.
Müteferrika: 304, 611, 612.
Müteferrika matbaası: 474, 597.
Mütesellim: 306, 415, 436, 437, 444.
Mütevelli: 23.

N

Naib: 86, 124, 541.
Nakib-ül eşraf: 261, 455, 476, 494, 500-502, 506, 510.
Naksos: 249.
Nallıhan: 413.
Napoli: 234, 238, 241, 242, 251, 254, 526, 582, 583. Ay. bk. Sicilyateyn.
Narda: 309, 322, 582, 585.
Necd: 40.
Necef: 162.
Nemçe: 582. Ay. bk. Avusturya.
Nevşehir: 310, 314, 315, 429.
Niederland, Niderland: 212, 231, 232, 582. Ay. bk. Felemenk, Hollanda.
Nif (M. Kemalpaşa): 578.
Niğde: 416, 431, 578.
Niğebolu: 57, 122. —Sancağı: 309, 322, 346, 351, 405.
Niş: 306, 309, 312, 322, 344, 347, 600. —Defterdarlığı: 312.
Nişancı, nişancılık: 94, 272, 293, 296, 309, 343, 352, 355, 381, 383, 389, 392, 398, 406, 408. Ay. bk. Tevki'î.
Nişancı Mah. (Eyüb): 263, 268, 270, 469.
Nizam (Hind): 164.
Nizam-ı Cedîd: 209, 442, 568.
Nogay, Nogaylar: 9, 12, 15, 22, 23, 25, 33, 178, 344. —Tatarları: 4, 30, 111.
Norveç: 219, 225, 245, 247.
Nova (Dubrovnik): 117.
Nureddin, Nureddinlik (Kırım): 3-5, 19, 22, 25.
Nüzül emini: 32.

O, Ö

Obarit (Ağnam resmi, Eflâk): 110.
Ocakov: 215.
Ocak, ocaklık: 126, 247, 251, 257, 320. —Çorbacısı: 425, 426. —Yazıcısı: 363.
Ohri sancağı: 247.
Okçular tekkesi: 555.
Ok meydanı: 555, 613.
Oldenburg hânedanı: 225, 245.
Ordu defterdarlığı: 387. —Kadısı: 233, 328, 466, 476, 478, 503. —Kaymakamı: 418, 430. —Mektupçusu: 386. —Reisi: 386.
Orta (Solak): 488.
Orta Asya: 138.
Orta kapı (Topkapı sarayı): 91, 92, 119, 120, 171.
Osmancık (Çorum): 280.
Otağ, otak: 296.
Otakçılar (İstanbul - Eyyub): 296, 376, 399, 490.
Otlak resmi: 109.
Özbek, Özbekler: 138-141, 144, 148.
Özi: 2, 22, 29, 61, 63, 66, 84, 102, 177, 179, 187, 215, 217, 333, 334, 436, 437, 448, —Eyâleti: 247, 400, 404, Muhafızlığı: 400, 404, 451. —Valiliği: 333, 334, 342. 414, 415.

P

Pandolbaşı: 321.
Paris: 205, 382.
Parme dukalığı: 238.
Pasarofça muahedesi: 10, 48, 49, 81, 122, 123, 170, 180, 199, 206, 231, 247, 254, 255, 312, 347.
Paşakapısı: 89, 91, 118, 171, 261, 355, 368, 390, 436, 597. Ay. bk. Bâb-ı âli.
Patrikhane: 175.
Patrona kaptanlığı: 299.
Pencap: 135.
Penez (Bakır para): 101.
Peşkir ağası: 404.
Petersburg: 34, 382.
Petro Varadin: 303.
Peyk, Peykler: 92-95.
Pizren sancağı: 247.
Pişaver: 135.
Pişkeşci ağa: 93, 119, 120.
Palanga: 260.
Plezansa Dukalığı: 238.
Polonya: 217. Ay. bk. Lehistan.
Poltava: 62, 179, 191, 217, 287.
Pomeranya: 233.
Pondeşiri: 163.
Ponyatofski ailesi (Lehistan): 196, 197.
Porkolap (Kasaba zabiti, Memleketeyn): 84, 104.
Portarbaşı (Teşrifatçı): 115.
Portekiz: 157.
Pravişte (Serez): 577.
Preveze: 322, 309.
Primat (Leh başpiskobozu): 195.
Prusya: 74, 84, 186, 187, 196, 200, 202, 208, 209, 214, 215, 226-228, 232-238, 392, 393, 583, 617, 618.
Prut: 29, 43, 44, 81, 150, 180, 181, 283, 289, 295. —Muahedesi: 6, 64, 182, 183, 189, 192, 213, 285, 302, 598.
Puçitel (Bosna): 260.

R

Raca, Raça: 158, 159, 162, 164.
Raguza: 116, 117, 119.
Rahova: 451, 452.
Rakka: 330, 356. —Eyâleti: 247, 275, 326, 389. —Valiliği: 260, 368, 369, 436, 437.
Rami (İstanbul): 270.
Reftiye (Gümrük resmi): 110.
Reisülküttab: 94, 119, 161, 162, 185, 193, 226, 243, 261, 263, 264, 267, 297, 304, 308, 379, 380, 382, 386, 387, 394, 397, 407, 408, 433, 454, 486, 512, 526, 602, 603, 616, 618.

Resim, rüsum: 104, 106.
Resm-i asel: 105. —Hamr: 105.
Resmo (Girid): 319, 366, 371, 616. —Sancağı: 416.
Resne: 117.
Reşadiye: 360.
Revan: 327, 331, 349, 350, 357, 386.
Rikâbdar: 301.
Rikâb-ı hümâyun ağalığı: 439.
Rikâb beylikçisi: 379. —Çuhadarı: 413. —Hümâyun kaymakamlığı: 273, 274, 287, 297, 309, 419, 599.
Rikâbiye (Aidat): 102.
Riyale kaptanlığı: 299, 413, 439, 447.
Rodos: 2-5, 7, 8, 15, 17, 20, 26, 27, 36, 248, 257, 267, 268, 271, 296, 297, 336, 340, 353, 356, 361, 366, 369, 373, 378, 385, 389, 391, 402.
Rodoscuk (=Tekirdağ): 124.
Rokoko: 553.
Ruh kalesi (Gürcistan): 128.
Ruha (=Urfa): 587. Ay. bk. Urfa.
Rum, Rumlar: 57, 58, 108, 124, 175, 178, 179, 181, 525. —Patrikhanesi: 175, 178.
Rumenler: 46, 47, 59, 8.
Rumeli: 13, 16, 25-27, 29, 31, 44, 202, 260, 292, 322, 350, 432, 452, 571, 577, 579, 581, 584. —Eyâleti: 2, 122, 247, 402. —Beylerbeyliği, valiliği: 319, 322, 339, 343-346, 400, 401, 404, 408, 410, 412, 414, 431, 460, 598.
Rumeli kazaskerliği: 455, 458-465, 467-470, 472-476, 479, 482, 484-486, 488, 489, 491, 493-502, 505, 506, 510, 511, 536, 546, 590. Kazaskerliği pâyesi: 325, 466, 472, 476, 479, 480, 482, 486, 496, 502, 503, 505, 507, 590.
Rus, Ruslar: 1, 2, 6, 9, 15-19, 21, 27, 29-36, 39, 42-44, 51, 62, 56-60, 62, 64, 66, 71, 72, 76-84, 128, 129, 138, 140, 142-144, 146, 148, 150, 169, 174-194, 198, 207-209, 213, 214 217, 219-227, 229, 233, 235, 236, 271, 275-277, 282, 288, 289, 292, 295, 302, 328, 333, 345, 347, 363, 382, 383, 387, 401-403, 410, 412, 415, 430, 432, 434, 436, 438, 440, 442, 444, 446-448, 452, 493, 582, 598, 617.
Rusçuk: 31, 110, 125, 445, 451. — Âyanı: 425, 450, 451.
Rusya: 2, 4, 18, 26, 36, 41, 42, 59, 73-76, 88, 125, 142, 144, 162, 167, 177, 178, 181, 183, 185, 187, 190, 191, 194-196, 199, 202, 206-209, 215, 217, 219-221, 224-226, 235-238, 329, 341, 345, 351, 382, 384, 387, 392, 395, 401, 405, 423, 450: 476, 503, 504, 517.
Ruznameci: 119, 193, 603.
Ruznamçe-i evvel: 312, 370, 382, 598, 617, 618. —Kalemi: 597.

S

Sadaret, sadr-ı âzam: 6, 11, 30, 59, 60, 85, 86, 90-92, 116-120, 129, 154, 166, 169, 172, 198, 217, 232-235, 259, 261, 264-266, 268, 271, 272, 274-277, 280, 281, 283, 285-287, 289-293, 296-300, 302, 304, 306, 308, 309-319, 322, 323, 325, 328-332, 335, 337, 339-343, 345, 347-348, 350, 351, 353-356, 360, 361, 364, 370-374, 377-379, 381-385, 390-394, 398, 399, 401, 404, 405, 408-414, 416-420, 422, 426-429, 431, 434, 435, 438-443, 445, 447, 452, 454, 456-459, 465, 478, 502, 513, 518, 519, 534, 556, 570, 594, 596, 598, 599, 611, 612.
Sadr-ı âzam imrahurı: 89. —Karakülağı: 90.
Sadaret kaymakamı: 226, 227, 237, 293, 308, 309, 312, 319, 323, 339, 341, 345, 347, 351, 355, 356, 392, 398, 408, 412, 418, 438, 440, 444,

454, 462, 463, 465, 466, 510, 511. —Kethüdası: 66, 90, 118, 341, 343, 354, 361, 364, 370, 383, 397, 398, 412, 417, 420, 422, 424, 433, 434, 598, 617. —Mektubçusu: 118, 193, 382, 387, 397, 407, 513, 617, 619. —Mektubî kalemi: 382, 397.
Safevîler: 131-134, 527.
Sahn-ı seman müderrisliği: 476, 590.
Sahn-ı Süleymaniye müderrisliği: 590.
Sakabaşı: 93.
Sakız: 2, 7, 12, 16, 22, 25-27, 165, 166, 249, 273, 282, 340, 349, 379, 416, 423, 444, 450, 571, 572, 574, 582.
Saksonya: 183, 188, 190, 191, 194, 200.
Salankamen: 291.
Salyâne: 248, 249.
Samako: 579.
Samsuncubaşı: 339.
Sancag-ı şerîf: 302, 451.
Sandal (İpekli kumaş): 572-574.
Sandal bedesteni: 573.
Santur (Tülbend): 573.
Sarılar Türkmen aşireti: 429.
Sayda: 321, 582. —Eyâleti: 247, 345. —Valiliği: 317, 357, 389.
Sebike altun: 167, 168.
Seddülbahir: 13, 307, 411, 438, 602.
Seferli koğuşu: 286.
Sekbanbaşı: 426.
Selânik: 122, 307, 322, 323, 346, 451, 466, 557, 569, 572, 579, 582. —Kadılığı: 473, 474, 479, 501, 590, 592. —Muhafızlığı: 600. —Mutasarrıflığı: 342, 353. —Sancağı: 306, 442, 379, 398, 405, 413, 414, 416, 437, 444.
Semendire: 342, 351, 421.
Semerkand: 138, 140.
Serdengeçti ağalığı: 430, 450.
Serendib: 151.
Serez: 3, 298, 323, 579. —Sancağı: 577.
Sergi nazırı: 617.
Sevakin (Habeşistan): 248.
Sırb, Sırbistan: 259, 350.
Sır kâtibi: 240, 301.
Sicilya: 239, 242, 480.
Sicilyateyn kırallığı: 207, 238-244, 254, 582, 583. Ay. bk. Napoli.
Sidre kapısı (Selânik): 579.
Siird: 615.
Sikke: 101, 151.
Silâhdar: 268, 271, 273, 281-283, 286, 296, 301, 316, 341, 381, 399, 404, 413, 422, 424, 428, 433. —Ağa: 261, 323, 348. —Kâtibi: 193, 382, 596.
Silezya: 202, 222.
Silifke sancağı: 293.
Silistre: 110, 333, 334, 412, 414, 415, 430. —Valiliği: 445.
Silivri: 3, 11.
Simkeşhane: 290, 572.
Sim'saka: 94.
Sinop: 7, 457, 459, 460, 462, 465, 477, 529, 613.
Sipah, sipahî: 310, 382. —Ağası: 251, 265, 308.
Sipahiler kâtibi: 185, 207.
Sirke kazağı: 45.
Sis: 248.
Sivas: 276. —Eyâleti: 247. —Valiliği: 327, 413, 414, 421, 436, 437, 444.
Sof: 571, 574.
Sofya: 10, 259, 425, 440, 452, 579.
Sohum: 129, 130.
Solak, solaklar: 249, 488.
Solakbaşı: 488.
Somketi prensliği (Kafkasya): 126.
Sorguç: 6.
Spirna Longa (Girid): 302.
Stanitesti (Prut): 64.
Stokholm: 219, 220, 222.
Stuart hânedanı (İngiltere): 216.
Subaşı: 91.
Suda (Girid): 302.
Sultan yağlıkçısı: 422.
Sultaniye kalesi: 306, 581.
Suriye: 247, 448, 584.

Suvari mukabeleciliği: 364, 386, 588, 602, 618.
Sûzeni (Kumaş): 571.
Süleymaniye darülhadısı: 464. —Darüşşifası: 313, 526.
Sürat topçuları: 435.
Surre: 167. —Emini: 427.
Sürsat: 101n2.
Süveyş: 156.

Ş

Şam: 38, 41, 140, 154, 342, 475, 477, 511, 571, 574, 605. —Eyaleti: 247. —Kadılığı: 511. Valiliği: 373, 389, 607.
Şarab resmi: 103, 104.
Şâtır, şâtırlar: 96, 100, 306.
Şebinkarahisar: 318, 360, 500, 578.
Şehbender: 199.
Şehremini: 419, 579.
Şehrizur: 247, 317, 326.
Şemahı (Kafkasya): 125.
Şer'î hasılat: 621.
Şerîf, şerîf ailesi: 38-41, 165.
Şeybanîler: 147.
Şeyh-ul beled: 248.
Şeyh-ul harem: 353.
Şeyhülislâm: 6, 11, 38, 55, 154, 208, 229, 233, 235, 259, 261-266, 272, 279-281, 283, 286, 288, 297, 301, 305, 323, 328, 395, 412, 420, 429, 434, 439, 452, 454-514, 516, 542, 547, 549, 554, 564, 607-610, 621.
Şıkk-ı evvel defterdarı: 319, 343, 422.
Şıkk-ı sânî defterdarı: 201, 603. —pâyesi: 219, 617.
Şıkk-ı sâlis defterdarı: 49n2. —Pâyesi: 382.
Şirin beyleri (Kırım): 10, 11.
Şirket-i Müdarebe: (İlk Osmanlı Matbaası): 514.
Şirvan: 602.
Şlezvik: 225.
Şumnu: 422, 442, 449, 451, 452, 454, Şürefây-ı saadiye (Fas): 165.
Şürefây-ı Felâliye (Fas): 165-168.

T

Tafra: 507.
Tahrir: 386.
Tâif: 41, 342, 502.
Taman: 33, 177.
Tamışvar: 9, 122, 198, 348, 579. —Eyâleti: 247, 266.
Tarsus: 248, 523.
Taşkend: 149.
Taşlık Bulak (Kırım): 17.
Taşoz: 579.
Tatar, Tatarlar: 1-4, 8, 9, 12, 15, 18, 29, 31, 32, 34, 35, 42, 70, 86, 177, 185, 186, 192, 194, 262, 419, 420, 452.
Tatar ağası: 100.
Tatar pazarcığı: 32, 472, 579.
Tatar pınarı (Bucak): 18.
Tavad: 128.
Taygan: 180.
Teberdaran-ı Hassa: 427. Ay. bk. Zülüflü Baltacılar.
Tebdil haskisi: 409.
Tebriz: 326, 327, 339. —Valiliği: 386.
Teke sancağı: 287.
Tekirdağ: 20, 33, 36, 124, 125, 411, 426, 434, 446, 474, 605.
Telhisçi: 90, 119, 157, 171.
Tellu (Siird): 615.
Telmsan (Cezayir): 446, 447.
Tenzif (Tülbend): 573.
Tercüme heyeti: 610.
Tergovişte (Eflâk): 217, 218.
Tersane: 102, 269, 290, 439, 449, 590. —Emini: 189, 347, 370, 433. —Zindanı: 45.
Tevkiî: 94, 296, 383, 398, 408. Ay. bk. Nişancı.
Tımar: 602.
Tımarlı sipahiler: 550.

Tırhala: 347. —Mutasarrıflığı: 321, 354. —Sancağı: 309, 333, 346, 413, 414, 430, 445.
Tiflis: 126-128, 324, 386.
Timurîler, Timur hânedanı: 131, 161.
Tire: 491.
Tolçı: 288, 452.
Toskana: 172-174.
Trablusgarb: 239, 249, 251-255, 584.
Trablusşam: 257, 275, 283, 582. —Eyâleti: 247. —Valiliği: 287, 342.
Trabzon: 12, 138, 276, 279, 290, 335, 337, 406, 459, 460, 463. —Eyâleti: 247, 334. —Valiliği: 323, 339, 415, 443.
Transilvanya: 41, 48.
Travnik (Bosna): 117, 260, 346.
Tripoliçe: 444.
Tuğ: 89, 92-94, 97, 306.
Tuğcubaşı: 93.
Tuğa: 554, 555.
Tuna: 29, 30, 86, 294.
Tunus: 249-255.
Turla (Dinyester): 215, 411, 442.
Turnacıbaşı: 430.
Tuz resmi: 103, 104, 110.
Türkistan: 149.
Türkmenlik: 131.
Tütün resmi: 104.

U

Ukranya: (Ukrayna) 60.
Ulûfe: 364.
Ur-Boğazı (Kırım): 177.
Urfa: 247, 260, 275, 326, 437, 587.

Ü

Ürgüb: 315.
Üsküb: 579, 605.
Üsküf (Serpuş): 91.
Üsküdar: 275, 314, 338, 342, 360, 381, 409, 423, 453, 468, 472-474, 477, 490, 493, 494, 504, 507, 526, 534, 536, 567, 568, 588, 604, 618. —Kadılığı: 455.

V

Vak'anüvis: 371, 409, 417, 474, 586, 509, 520, 521, 532, 541, 542, 547, 590, 594, 601.
Vakıf: 305, 497. —Mültezimleri: 577.
Vakfiye: 268.
Vamos, Vamoş: 110, 115.
Van: 143, 276. —Eyâleti: 247. —Valiliği: 309.
Vandal: 226.
Varadin (Peter Wardein): 9, 306, 308, 312, 599.
Varat eyâleti: 247.
Varna: 106, 334, 346, 430, 458.
Varşova: 196.
Vatan sancak beyliği (Emîr-ül evtan): 250, 251.
Vehhabîler: 40, 401.
Venedik, Venedikliler: 117, 169-171, 184, 197, 198, 247, 254, 273, 293, 302, 309, 312, 321, 322, 325, 525, 556, 582, 612.
Versay: 159.
Vestfalya muahedesi: 214.
Vidin: 312, 344, 347, 402, 405, 444, 451. —Muhafızlığı: 322, 334, 346, 351, 400, 405, 430, 431. —Seraskerliği: 348, 352, 432, 441, 478.
Viyana: 173, 193, 195, 199, 201, 206, 218, 238, 513, 602, 612, 617, 618.
Vize: 7, 17, 21, 26, 34, 35, 450.

Y

Yalı köşkü: 45, 61.
Yalova: 465. —Kâğıt fabrikası: 519, 613.
Yanbolu: 4, 5, 9-12, 20, 22, 25.
Yanya: 582, 609. —Sancağı: 247, 293, 309.
Yaroslov (Lehistan): 189.
Yaş: 57, 64, 72, 76, 87, 100, 111, 617. —Muahedesi: 84, 187, 237, 442, 454. —Muhafızlığı: 410.

Yayabaşı: 256.
Yedikule: 45, 48, 55, 179, 353, 473, 580.
Yedîsan: 22, 23, 25, 186.
Yemen: 247.
Yeniçeri, yeniçeriler: 91, 100, 114, 118, 120, 128, 250, 252, 261, 300, 322, 344, 345. —Ocağı: 262, 295, 296, 300, 339, 360, 363, 364, 425, 427, 473, 488, 602. —Ağası, ağalığı: 48, 124, 154, 256, 259, 283, 295, 300, 319, 331, 339, 340, 344, 345, 352, 360-362, 370, 371, 418, 424-426, 430, 434, 454. —Efendisi: 364, 370. —Kalemi: 296. —Kâtibi: 602, 603. —Muhziri: 91.
Yeni-il (Türkmen Voyvodalığı): 325, 326.
Yenikale (Kırım): 35, 186.
Yeni Sırbistan (Dinyester kuzeyi): 186.
Yenişehir (Bursa): 458, 466, 560.
Yenişehir (Tırhale): 445, 446. —Kadılığı: 461, 462, 502, 622.
Yergöğü: 48, 110, 412, 451, 452. —Muhafızlığı: 402.
Yerlikulu: 344.
Yurdluk: 247.
Yük (Para): 101, 102.

Z

Zanta: 260, 263.
Zeamet: 602.
Zend ailesi (İran): 132, 134.
Zevi Avn (Mekke, Emir ailesi): 41.
Zevî Zeyd ailesi (Mekke): 38, 39.
Zeydîler (Yemen): 247.
Ziç (Astronomi): 537.
Zidvatoruk muahedesi: 78.
Zilcibaşı: 94.
Zile Voyvodalığı: 325.
Ziştovi muahedesi: 77, 84, 110, 187, 202, 237.
Zonguldak: 118.
Zurnazenbaşı: 94.
Zülüflü baltacılar: 119, 627.

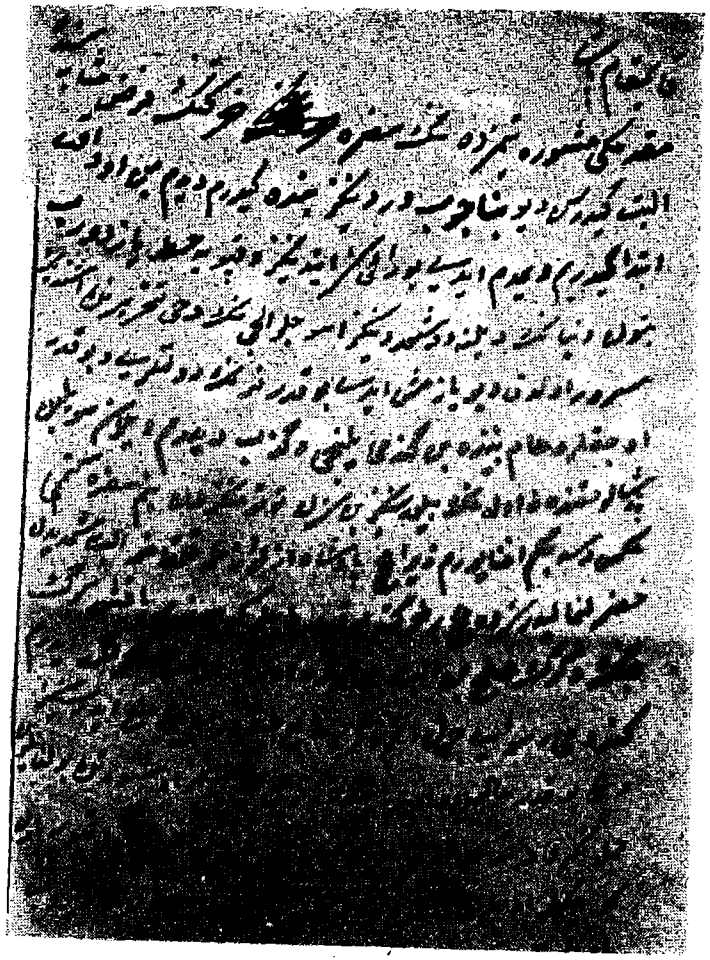

III. Selim'in sefere gitme hususunda beyaz üzerine hatt-ı hümayunı

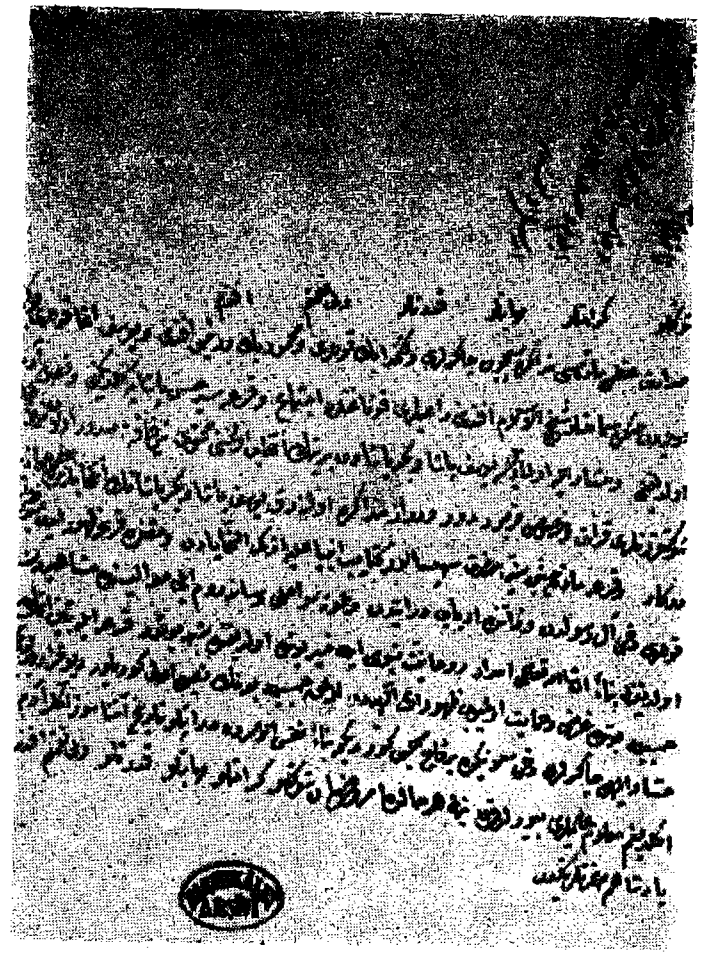

Kur'a ile Sadr-ı âzam tâyin edilen Seyyid Hasan Paşa hakkında sadaret Kaymakamının takriri ve III. Selim'in hatt-ı hümâyunı

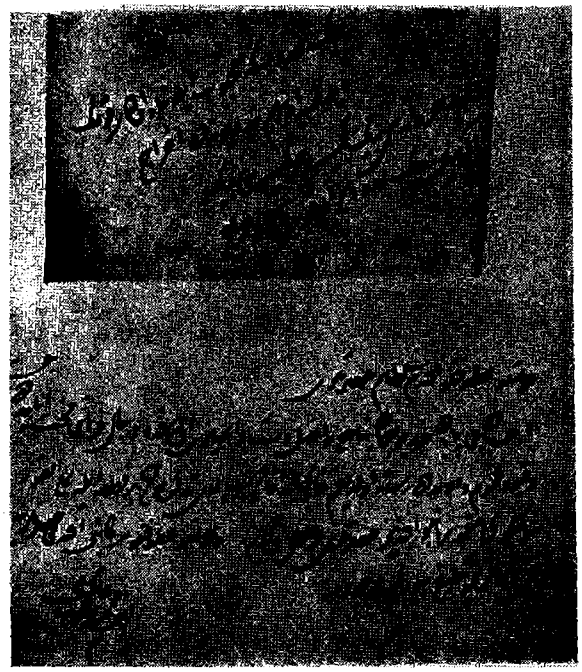

Şeyh Galib'in kendi el yazısiyle bilvasıta
III. Selim'e teşekkürü

Cezayirli Gazi Hasan Paşa

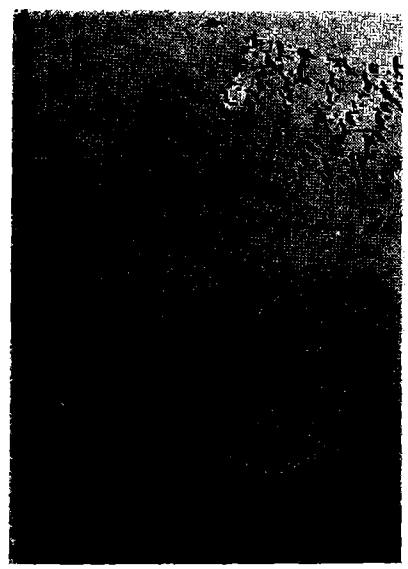

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın ölümü dolayısiyle Sadaret
Kaymakamının telhisi ve III. Selim'in Hatt-ı hümayunı

Boğdan Voyvodası'nın mührü

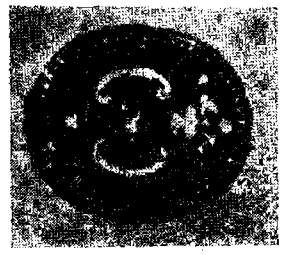

Eflak voyvodalarının mühürleri

Boğdan Voyvodası'nın Mührü 1182 M.

Lupol Voyvodası'nın Mührü XVII. asır. "Muhibb-i hânedân-ı ali Osman Lupol Voyvoda ser-hadd-ı Boğdan

Lupol'ün diğer mührü Bende-i hakpay-i al-i Osman Lupol Voyvoda ser-hadd-ı Boğdan

Bir eyaleti idare eden Paşa'nın alayı

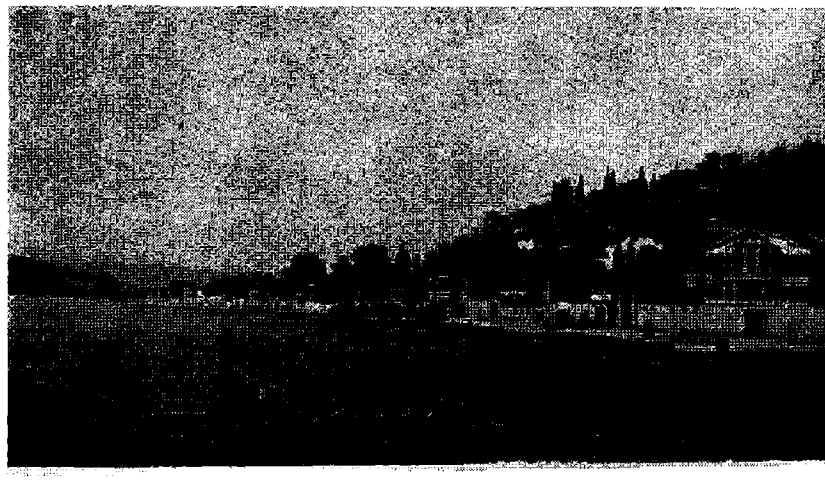

Onsekizinci yüzyılda Büyükdere

Reis - ül - Küttab efendi ve elçiler.

Kaptan paşa ve çavuşlar

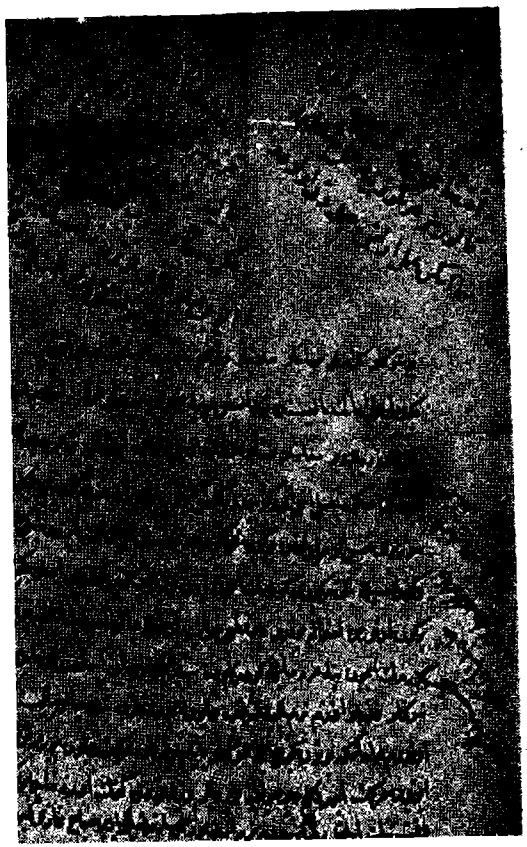

Damad İbrahim Paşa'nın Hususî arizası ve III. Ahmed'in Hatt-ı Hümâyunı

Vezir-i âzam

Yirmisekiz Çelebi zade Said Paşa

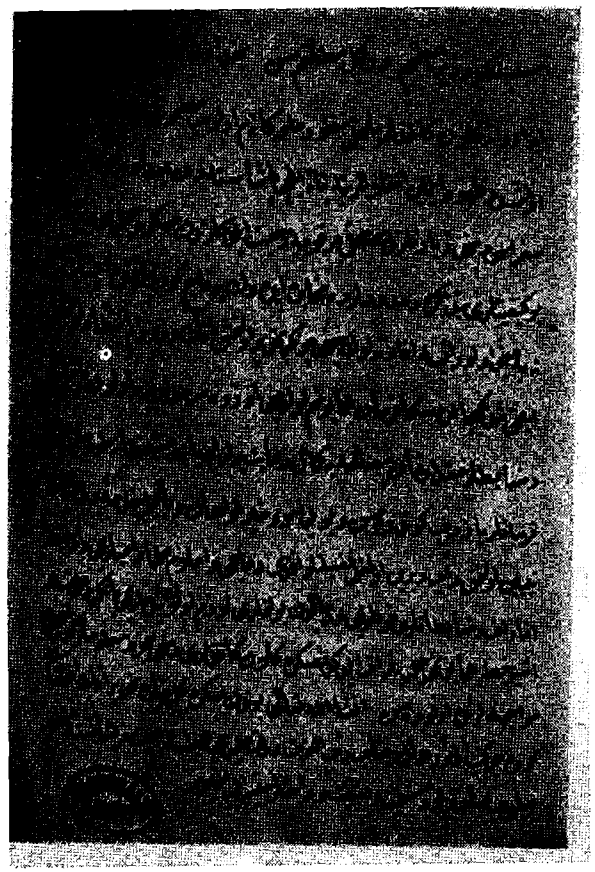

I. Mahmud'un beyaz üzerine hatt-ı hümâyunı

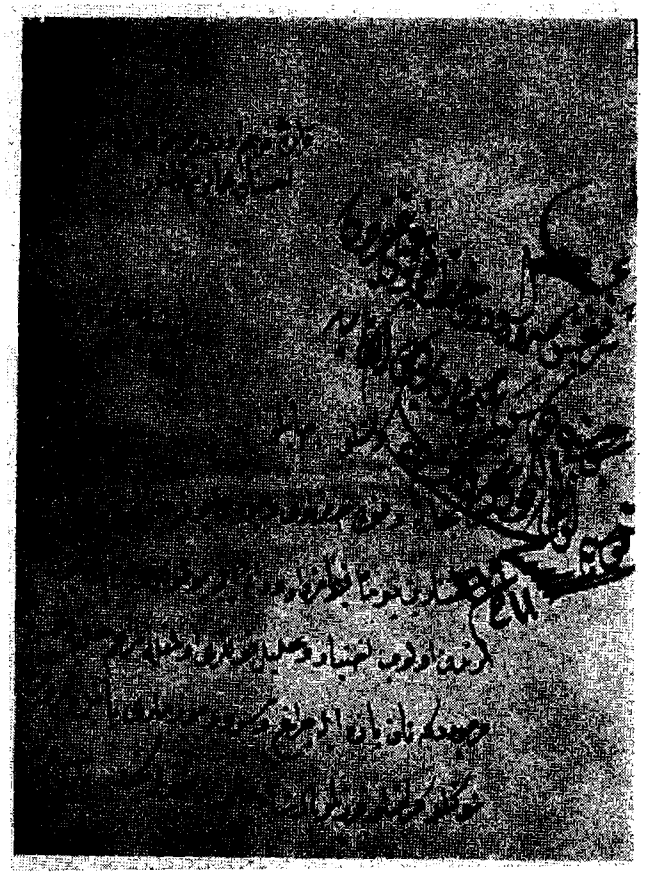

Tekaüdlük arz-ı hali ve III. Osman'ın Hatt-ı hümâyunı

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa

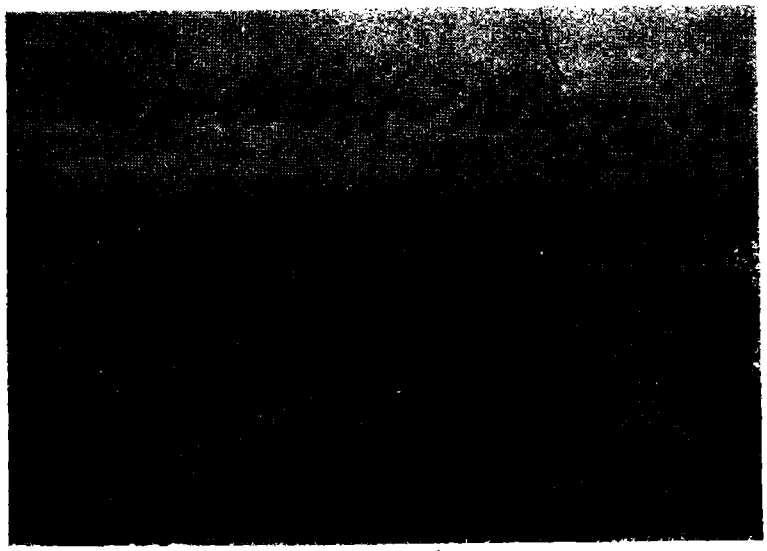

Rahatsız bulunan Sadr-ı âzam Koca Ragıb Paşa'ya III. Mustafa'nın beyaz üzerine hatt-ı hümayunı

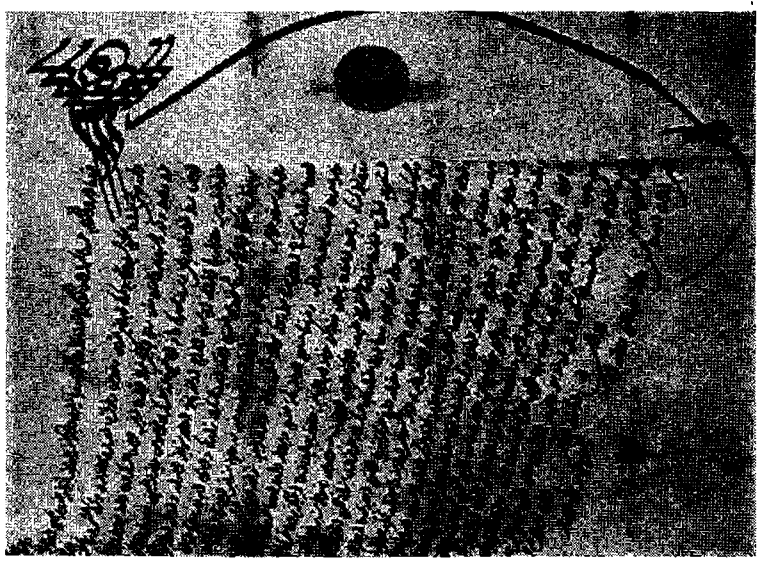

Sadr-ı âzam Koca Yusuf Paşa'nın Eflâk Voyvodasına gönderdiği pençeli imzayı havi buyruldusı

Koca Ragıb Paşa'nın el yazısı ile istidası

İsmail Zühdü'nün bir yazısı 1141 H.

I. Abdül Hamid'in beyaz üzerine diğer hatt-ı hümâyunı

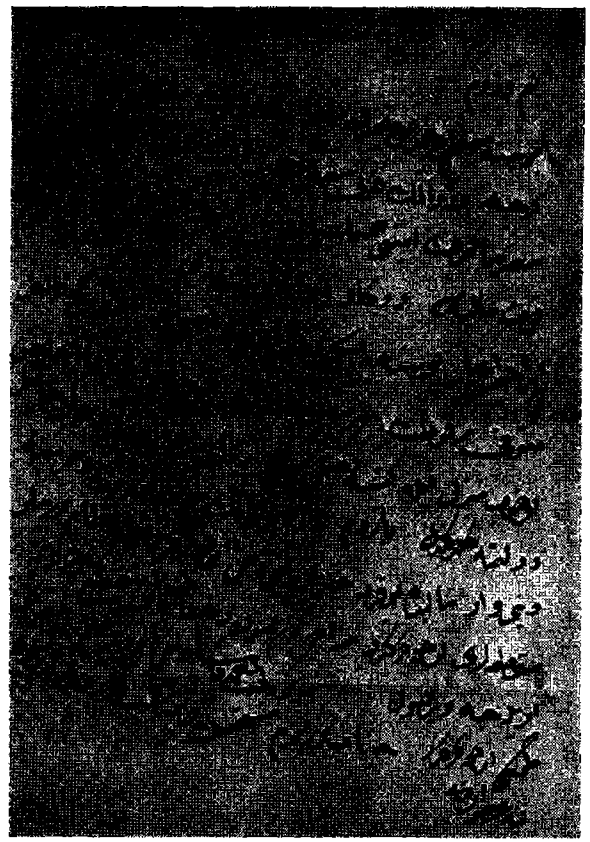

I. Abdül Hamid'in beyaz üzerine diğer hatt-ı hümâyunı

Eğrikapılı Mehmed Rasim'in bir yazısı 1169 H.

Eyyuplû Mustafa Efendinin bir yazısı 1160 H.

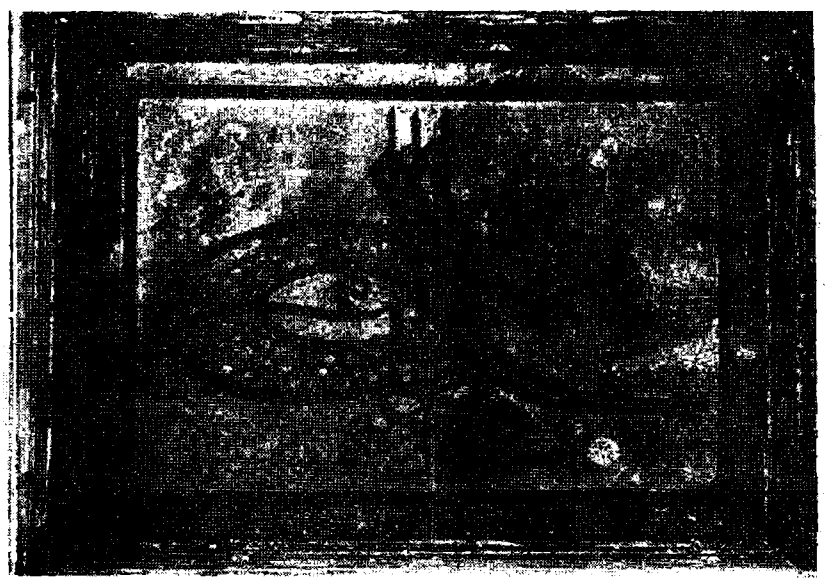

Anadolu valisi Yahya Paşa'nın yaptığı Kütahya Saray camiinde asılı I. Mahmud'un tuğrası

III. Ahmed ve oğullarından biri

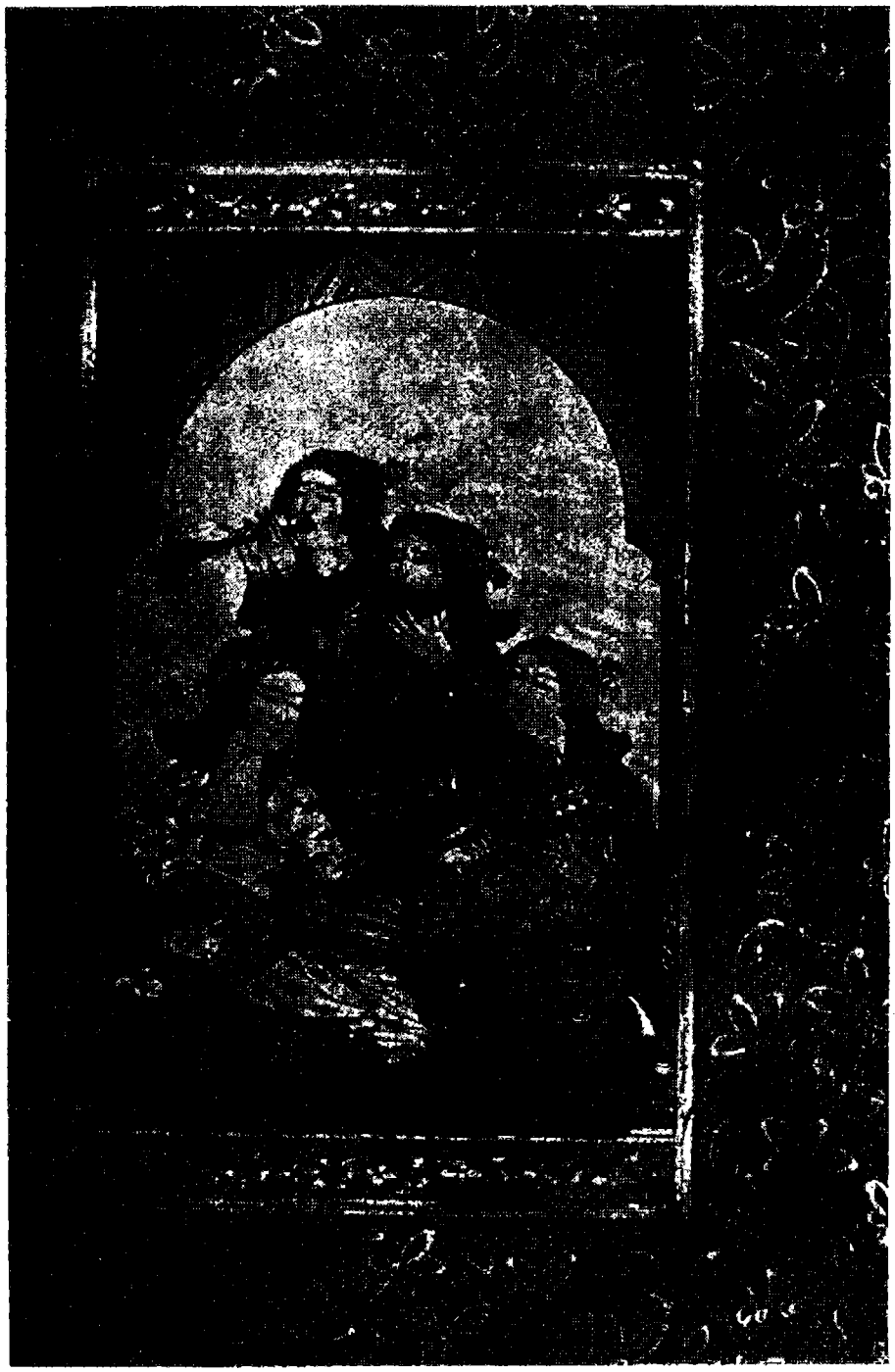

Ressam Levni'nin bir tablosu